

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहः

अत्रि)(विष्णु)(हारीत)(याज्ञवल्कर)(उशना)
(अङ्गिरा)(यम)(आपस्तम्ब)(संवर्ण)
(कात्यायन)(वृहस्पति)(पराशर)
(व्यास)(शंख)(लिखित)(दक्ष)
(गौतम)(शातातप)(वशिष्ठ) प्रणीतः ।

स्मृतिसङ्ग्रहः

वि, ए, उपाधि-धारिणा

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्येण

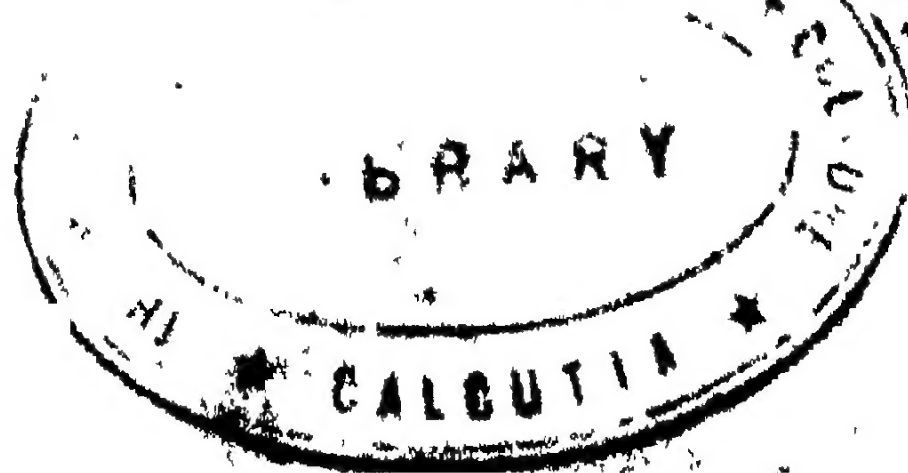
संस्कृतः प्रकाशितः

काशीकाशीनगर

सरस्वतीयम्

संस्कृतः

इं १८७६

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य पृथ्वीर्ह सूचोपक्रम ।

१ लघुअतिसंहिता	१
२ अतिसंहिता	१३
३ वृद्धातिसंहिता	४७
४ विष्णुस्मृतिः	६०
५ लघुहारीतस्मृतिः	१७७
६ वृद्धहारीत संहिता	१८४
७ याज्ञवल्क्यस्मृतिः	४१०
८ श्रीगणसंधर्मशास्त्रम्	४८७
९ श्रीगणसस्मृतिः	५०१
१० आङ्गिरसस्मृतिः	५५४
११ यमस्मृतिः	५६०
१२ आपमाम्बस्मृतिः	५६८
१३ सम्वत्तस्मृतिः	५८४
१४ कात्यायनस्मृतिः	६०३
१५ वृहस्पतिस्मृतिः	६४४

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य उत्तरार्धे सूचीपत्रम् ।

१६ पराशरसंहिता	१
१७ बृहत्पराशरसंहिता	५२
१८ लघुव्याससंहिता	११०
१९ व्याससंहिता	३२१
२० शङ्खसंहिता	३४३
२१ लिखितसंहिता	३७५
२२ दक्षसंहिता	१८१
२३ गौतमसंहिता	४०३
२४ शातातपसंहिता	४३५
२५ वशिष्ठसंहिता	४६६
२६ बृहद्गौतमसंहिता	४८०

योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
 प्रणवाद्यास्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ।
 वाग्मयः प्रणवः सर्वं सस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
 प्रणवे विनियुक्तरस्य व्याहृतोषु च समस्तु ।
 विषदासां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 प्रणवाच्चरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 ब्रह्मणो चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥
 समाहृतीकां सप्रणवां गायत्रीं गिरमा मह ।
 त्रिः पदेन द्यावाः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 इत्यादिस्तथा ता प्रथमोऽध्यायः ।

प्राणायामा स्तथा कुर्याद्यथाविधिरतन्द्रितः ॥
 ब्रह्मोरोक्तिरुक्तात्पापात्तत्क्षणादेव शुध्यति ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निशि ।
 ततिष्ठत पदेन च प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥
 प्राणायामस्य आत्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ॥
 दशहादशभिर्वापि चतुर्विंशात्परं तपः ॥
 कीलं जपन्नापि दशतदामिष्टत्र त्वचं प्रति ।
 हृत्पाण्ड्यं पाण्ड्यानां च सुरार्पाऽपि विशुद्धति ॥
 भक्त्यप्युक्तस्य भक्त्या गिवसङ्कल्पमेव च ।
 मुक्तामप्युत्थापि मुक्ता इवति निर्मलः ॥
 इति पाण्ड्योऽध्यायः अतमं ह इतीव च ।
 इत्यादिस्तथा ता प्रथमोऽध्यायः ॥
 समाहृतीकां सप्रणवां प्राणायामास्तु षोडश ।

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

—००—

हुताग्निहोत्रमासीन मन्त्रिः प्रतपतां वरुणः ।
उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः तं सत्तमः ॥
भगवन् ! केन दानेन जयेत् त्वं यमिनः च ।
शुध्यन्ते पातकैर्युक्ता स्तं त्रयोविंशतिमहासुने ॥
अविख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वदस्व तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दातव्यैर्मैत्रिणैः तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पातकैश्च न संशयः ॥
प्राणायामान्पवित्रांश्च व्याहृतौ प्रणयन्तथा ।
पवित्रपाणिरासीनाऽध्यक्ष्य दद्यात् तैति कृतम् ॥
आवर्त्तयेत्सदायुक्तः प्राणायामात् पुनः पुनः ।
आकेगाद्यादानखान्तात्तत्तत्सुप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते ।
तापेनापोहि जायन्ते तपोऽन्तः श्रव्यते त्रिभिः ॥
तथा चर्मं तथानङ्गा देहोऽप्यर्था धर्मतः ।
तथेन्द्रियकृता दोषा दशस्य प्राणनिग्रहात् ॥
प्राणायामैर्देहेत् दोषं दशस्य किञ्चिदपि ।
प्रत्याहारेण विषयान्ध्यानेन च तान् रागान् ।
न च तोत्रेण तपसा न च योगेन दृश्यते ।
गतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगाभ्यासाविति याम् ।
योगात्मन्प्राप्यते ज्ञानं योगाभ्यासाविति याम् ॥

अपि भूषणं मासात् पुनत्यहरहः कृताः ॥
 अपि वापसु निमज्ज्या विः पठेदधमर्षणम् ।
 यथाश्वमेधः क्रतुराद् तादृशं मनुरब्रवीत् ॥
 आरभ्यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विगमपि ।
 परिचर्ययज्ञः शूद्रस्य जपयज्ञो हि ज्योत्तमः ॥
 आरभ्यज्ञाजपयज्ञो विगिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशु स्याच्छतगुणः महस्त्रो मानसः स्मृतः ॥
 अधरोष्ठविभागो वा विश्वासापांशुलक्षणः ।
 निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः ॥
 सहस्रपरमां देवीं गतमध्यं दद्यावराम् ।
 गायत्रीं यः पठेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते ॥
 क्षत्रियो बहुवीर्येण तर्हेदापदमात्मनः ।
 विशेत्ते वैश्यशूद्रास्तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥
 यथाश्वा मथहोनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ।
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ॥
 यद्यान्नं मधुसंयुक्तं मधु कान्येन संयुतम् ।
 एवं तपस्य विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ॥
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ।
 कुत्सितैरपि वर्तन्ते मनोऽन प्रतिपद्यते ॥

इति आत्रेयस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

तस्य कार्यं गतं साग्रं कृतं वेद्यं साध्यते ॥
 सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्निं रिवेन्धनम् ।
 यथा जातवली वाग्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ॥
 तथा दहति वेदज्ञः कर्मजन्दोषमात्मनः ।

यथा महाहृदे लोष्टं क्षिप्तं सर्वं विनश्यति ॥
 एवमात्मकृतं पापं त्रयो दहति देहिनः ।
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत् ॥
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म नेतरत् ।
 तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
 ऋचमेकाञ्च योऽधीते तच्च तानिच तत्फलम् ।
 वेदाभ्यासो यथाशक्ता महायज्ञक्रिया क्षमा ॥
 नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्वपि ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत् ॥
 विभेत्यल्पश्रुताद्देदान्नामयं प्रतरिष्यति ।
 याजनाध्यापनादानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ॥
 विप्रेषु न भवेद्दोषो ज्वलनार्कसमाहिते ।
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ॥
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहं मतः परम् ।
 येषां जपैश्च होमैश्च तिलकल्पश्च संव्रता ॥
 अवमर्षणं वेदवतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः ।
 कुष्माण्डः पावमानश्च दुर्गा सावित्रिरेव च ॥
 शतरुद्रं धर्मशिरं तिसुपर्णं महाव्रतम् ।
 अनिषङ्गादयस्लोभासामानि व्याहृति स्तथा ॥
 गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
 पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥
 अवलिङ्गा वाहंस्यत्यं च वाक्सूक्तञ्चासृतं तथा ।
 गोसूक्तञ्चावसूक्तञ्च इन्द्रशुक्लं सामानि ॥

तौष्ण्याज्यदोहानि रथन्तरश्च मग्नेव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥
अग्ने रपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूवैशावी सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ताः यः काञ्चनङ्गाश्च महौञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषामेव दानानामेकजप्त्वा नुगं फलम् ।
हाटजित्तिधेनूनां सप्तजप्त्वा नुगं फलम् ॥
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकटमाः ।
काञ्चना यत्नं प्रामादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥
वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तिलक्षौद्रेण संयुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥
प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
सुवर्णनाभं यो दद्यात् सुमुखं कृतमार्गकम् ।
तिलैर्दद्यात्तस्य पुष्पफलं पुष्पं च यत् शृणु ॥
सा सुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना ।
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥
तिलान् कृणाजिने कृत्वा सुवर्णमधुमपिषा ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
इति श्राव्यस्मृती तृतीयोऽध्यायः ।

अथ रहस्य प्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः ॥

नामान्यस्त्रोगमनरहस्ये रहस्यप्रकाशे प्रकाशं पावनं अनुतिष्ठेत् ।
अथवाप्सु निमज्ज्य त्वात्रिरात्रन्तरत्नमं दीयमावत्ये शुने
गोवन्धवधे कन्यादूषणे इन्द्रगुह्या इत्यापः पीत्वा मुच्यते ।
वेदस्य कगुणा वापि सद्यः शोधनमुच्यते ॥

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

एकादशगुणा वापि रुद्रानावर्त्य शुध्यति ।

महापातकीपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते ।

त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके ।

त्रिः कृत्वोऽन्तर्जले प्रोक्ता सर्वपापं व्यपोहति ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदकुम्भं ब्राह्मणान् क्षत्रिय-
वैश्यागमने तापसं विराट्शुद्धं शुद्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभ-
हादशाहृत्य शुद्धति अपेयं पीत्वाधमर्षणेनापः पीत्वा
शुध्येत् । अशक्तप्रायश्चित्ते सर्वरात्रि मनुशोच्य शुध्येत् अग्नि-
सोमेन्द्रसोमाकन्यादुषी विमुच्यते सोमं राजानमिति
जपित्वा विषदा अग्निदाश्च विमुच्यन्ते ।

सर्वेषामेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ॥

दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।

ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामो गम्या तथैव च ॥

स्वर्णस्तेयी च गोघ्नी च तथा विस्त्रम्भाघातकः ।

शरणागतघाती च कूटसाक्षित्वकार्यवृत् ॥

एवमादौषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।

प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥

सूर्योदयनमप्राप्य निर्मला धीतकल्मषाः ।

भवन्ति भारकुराकारा विधूमाश्च पावकाः ॥

न हि ध्यानं सद्यः पवित्रमिह विद्यते ।

श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानं नैवात्र लिप्यते ॥

ध्यानमेव वरो धर्मो ध्यानमेव परं तपः ।

ध्यानमेव परं शौचं तस्मादयानपरो भवेत् ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियतमभ्यसेत् ।

सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः ॥

इति आत्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु ॥

वर्तुलञ्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युपगच्छं स्मृतम् ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहस्ताशन एव च ॥

मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कूर्वीत मण्डलम् ।

यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः ॥

हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते ।

गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥

यत्र क्षापयितस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना वुभौ ॥

तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥

तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।

वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पेयं पिवति वा द्विजः ॥

सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाल्लवणव्यञ्जनादि च ॥

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ।

अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ॥

तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्त्रितम् ।

ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रं शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥

उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥

वैश्वस्य चाक्षमेवाक्षं शूद्राक्षं रुधिरं अमृतम् ।
 शूद्राक्षे नोदरस्थे न योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
 यस्याक्षं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
 शूद्राक्षरसपुष्टाङ्गी अधीयानोऽपि नित्यशः ॥
 जिह्वा चापि जपन्वापि गतिमूर्ध्ना विन्दति ।
 यस्तु वेदमधीयानः शूद्राक्षमुपभुञ्जति ॥
 शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
 मृतसूतकपुष्टाङ्गी हिजः शूद्राक्षभोजनम् ॥
 अहमेव न जानामि काङ्क्षां योनिर्हमिष्यति ।
 श्वानस्तु सप्तजन्मानि नवजन्मानि शक्रवः ॥
 गृध्रो द्वादशजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
 परपाकमुपासन्ते ये हिजा गृहर्माधिनः ॥
 ते वै खरत्वमुद्धत्वं श्वत्वञ्चैव धिगच्छति ।
 श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मामे रेतसोभुजः ।
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
 भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामिगात् ।
 स्पर्शन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
 भूमिगैस्ते समाक्षेया न तैरप्रयतो भवेत् ।
 आचान्तोऽप्य शुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुहृतम् ॥
 उहृतेभ्यः शुचिस्तावद्यावन्मण्डलशोधनम् ।
 आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥
 मुखेन यमिने चात्र तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 सप्तदंशात्रयेण वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥

द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
 अपेयं तद्वेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशन्तु संविशेत् ॥
 अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रवासस्तु संविशेत् ॥
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुष्यं प्राश्नन् भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखे भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्त उदङ्मुखः ॥
 शावे शवगृहं गत्वा श्मशानं वान्तरे पिव ।
 आतुरव्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 सखत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥
 निर्देशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
 सवासा जलमाप्नुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥
 अशुद्धं स्वयमप्यन्नं न शुद्धस्तु यदि स्पृशेत् ।
 विशुध्यत्युपवामेन भुङ्क्ते कच्छेण स द्विजः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 सूतकेनैव शुद्धिः स्यान्मृतस्यान्निर्देशे शुचिः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासस्तग्रहं भवेत् ॥
 मृगमयानाञ्च पात्राणां दशाहे शुचिरिष्यते ।
 क्षामादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥

सूतके मृतके चैव मृतान्ते च प्रसूतके ।
 तस्मात् सङ्गतागौचे मृतागौवे न शुध्यति ॥
 सूतकाद्विगुणं गावं गावाद्विगुणमात्तैवम् ।
 आर्चवाद् द्विगुणा सूतिस्तन्तोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुगच्छेद्यथा प्रेतं जातिमज्जातिमेव वा ।
 स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजता शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भक्षणा शुध्यते कांस्यं पुनः पार्श्वेन मृण्मयम् ॥
 नोदन्वतोऽश्वसि स्नानं क्षुरकस्मै तथैव च ।
 अन्तर्वत्सला पतिः कुर्वन् प्रजा भवति ध्रुवम् ॥
 दम्पती विगुणा सार्धं सूतके दशमेऽहनि ।
 चोरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयोग्यताः ॥
 जलमध्ये जलं दयं पितृणां जलमिच्छताम् ।
 घनस्थाने न दातव्यं पितृणां नोपगच्छति ॥
 रात्रिं वृत्वा विभागन्तु हा भागौ पूर्व एव च ।
 उत्तरांगः प्रभातेन युज्यते मृतसूतके ॥
 इति पश्येत् भुक्त्वा तु पादुकारोहणं शृतम् ।
 स्नात्वेन्द्रव्रतमादाय देवताभ्यां निवेदयेत् ॥
 अपूपं लवणं मुद्गं गुडमिश्रं यथा हविः ।
 दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निगि भोजनमेव च ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्मातियत्नतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा ते भोक्तव्यं शुद्धिमिच्छता ॥
 अपुण्याहे तु भुञ्जीत विप्रो धर्मं मजानतः ।
 तस्य जातिमयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत् ॥

विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
 कन्यामृतमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥
 हविषत्या स्नापयित्वा अन्यवस्त्रमलङ्कृता ।
 युष्मानामाहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्त्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं पतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरं प्रयुज्यन्ते स्नात्वा मान स्तृचं जपेत् ॥
 आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्तेऽभ्यकातराः ।
 तदन्नं च्छेदयित्वा तु कुशचारी पिवेदपः ॥
 ये तां दत्त्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ।
 आर्त्तवाभिप्लुता नारा आर्त्तवाभिप्लुता मिथः ॥
 भाषयित्वा तु सर्वाहादुपवासस्तयोर्भवेत् ।
 उदक्यायाः करेणाय भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्रिरात्रं स्पृष्टभोजने ।
 तद्वस्ताभाजनञ्चैव त्रिगुणं सह भोजने ॥
 चतुर्गुणतदुच्छिष्टे पानीये त्वर्द्धमेव च ।
 उदक्याया सम्पदस्थं मन्त्रं भुक्त्वावकामतः ॥
 उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिबेद् ब्रह्मसुवर्चलम् ।
 आर्त्तवौ यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥
 अस्नातकालं नाश्रीयादासौना वाग्यता वहिः ।
 पादकृच्छन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मकृच्छ्रं पिवेत् पुनः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ।
 मृतसूतकसम्पर्के ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥

अस्नातकालं नाश्रीयादुभुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ।

आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं स्पृशते यदि ॥

आर्त्तवाभिप्लुता नारी आर्त्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।

स्नात्वापवासं कुर्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥

कच्छमेकक्षरेत्सा तु तदर्थं चान्तरीक्षते ।

आतुरा या ऋतुस्नाता स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनःस्पृश्य दशकृत्वस्वनातुरः ।

वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥

दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति ।

इति आत्रेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।

इष्टा ऋतुशतैरेव देवराजो महाद्युतिः ।

स्वगुरुं वाग्मिनां श्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥

भगवन् ! केन दानेन स्वर्गतः सुखमेधते ।

यदक्षयं महाभाग ! त्वं ब्रूहि वदताम्वर ! ॥

एवं पृष्टः स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः ।

वाचस्पतिर्महातेजो बृहस्पति रुवाच ह ॥

हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ! ।

एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गतः सुखमेधते ॥

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं वसूनि च ।

सर्वमेव भवेदत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥

फलाकृष्टां महीं दद्यात् सवीजां सस्यमालिनीम् ।

यावत् सूर्यकरा लोके तावत् सर्गे महीयते ॥

इति श्रीआत्रेयस्मृतौ धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ।

श्रुतिसंहिता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥

हुताग्निहोत्रमासीनमतिं वेदविदां वरम् ।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥
नमस्कृत्य च ते सर्वद्रुदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् ! कथयस्व नः ॥
ऋषिवाच ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा ! यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।
सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामतिः शास्त्रमकल्पयत् ॥
ये च पापकृता लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।
सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ।
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजात्तमैः ॥
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्व्ययं यद्वत्त्वा ह्यनृणी भवेत् ॥

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।
 गुनां योनिगतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥
 वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥
 स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्माण्यवस्थिताः ॥
 कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ।
 क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शर्मोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥
 दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।
 शूद्रस्य वार्त्ता शूद्र्या द्विजानां कारुकर्म च ॥
 मयैव धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥
 ये त्यक्तारं स्वधर्मस्य परधर्मं व्यवस्थिताः ।
 तेषां शान्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ।
 आत्मौघे संस्थितो धर्मः शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्मो भवेच्चाज्यः सूरूपपरदारवत् ॥
 बर्ध्या राजा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वक्त्रेऽथ वै जलम् ॥
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाविक्रेयविक्रयः ।
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ।
 अहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

अव्रताश्चानधीयाना यत्न भैक्षचरादिजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं बधे ॥
 विद्वद्भोज्यमविद्यांसी येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्वशास्त्रविगारदान् ।
 नत्न वर्षति पर्जन्यो यत्नैतान् पूजयेन्नृपः ॥
 त्रयो लोकास्तयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥
 उभे सम्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ते दिजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यगः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं समृद्धयेत् ॥

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोषस्य च संप्रवृद्धिः ।
 अक्षतपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥
 यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विर्जातमाः ॥
 अलाभे देवखातशनां हृदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥
 वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट् कर्णविसखाः ।
 श्लेष्मास्थि दूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ।
 षष्ठां षष्ठां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 मृदारिभिश्च पूर्वेषामुत्तरेष्वन्तु वारिष्ठा ॥
 शौचमङ्गलनायासाग्रनसूयाऽस्पृहा दम्भः ।
 स्वधर्मानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥

न गुणान् गुणिर्नोहन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
 न ह्रसेच्चान्नदीषांश्च मानसया प्रकीर्त्तिता ॥
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रगस्तविवर्जनम् ।
 एतद्वि मङ्गलं प्रोक्तं सृपिभिर्धर्मदर्शिभिः ।
 शरीरं पीड्यते येन शमेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥
 यद्योत्पन्नेन कर्त्तव्यं सन्तोषः सवेदस्युप ।
 न स्पृहेत् परदारेषु साऽस्पृहा परिकीर्त्तिता ।
 बाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पादयतेऽपरैः ।
 न कुपयति न चाहन्ति दमइत्यभिधीयते ॥
 अहन्त्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ॥
 परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मित्रे हेय्ये रिपौ तथा ।
 आत्मवदत्तिं तव्यं हि दयेषा परिकीर्त्तिता ॥
 यद्येतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेदादिजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नैह वै पुनः ॥
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम्
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते ।
 वापोकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 अथप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥
 इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥

दृष्टापूर्तो द्विजातीनां सामान्यो धर्मसाधनो ।
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मो न वैदिके ॥
 यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् नृधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥
 आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जयम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवञ्च यमा दश ॥
 शौच मित्र्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनापशमाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥
 प्रतिकृतिं कूशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः ॥
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं मुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥
 अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतार्यस्मात्तस्मात् प्रयत्नतः ॥
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतां मुखम् ।
 ऋणमपि संनयति अमृतस्वञ्च गच्छति ॥
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदर्द्धं शुद्धिमाप्नोति नरकात्तायते हि सः ॥
 जायन्ते बहवः पुत्रा यद्येकांऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभौरवः ।
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥
 फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥

महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 अक्षारलक्षणं भैक्षं पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीम्वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥
 मद्यभाण्डादृद्धिजः कथिदज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कर्तुं तस्य मृच्यते केन कर्मणा ॥
 पलाशविन्पत्राणि कुशान् पदान्मुडुम्बरम् ।
 काययित्वा पिबेदापस्त्रिगणैश्च शुद्ध्यति ॥
 माघ प्रातम्य यः सम्या प्रमादादिकर्मत् सकृत् ।
 गायत्र्यामु सहस्रं 'ह' जपेत् स्नात्वा समाहित
 गीकाभान्ति, य वा यान् स्थितः स्नानजपाद'
 ब्रह्मकर्म' चरद्ब्रह्म दानं दत्त्वा 'वशुहरति'
 गवा शृङ्गादकं स्नात्वा महानद्युपमद्भवे ।
 समुद्रदगेनेनेव व्यालदष्ट शुचिर्भवेत् ॥
 उकष्यान्मृगान्मेमु य'द दष्टय ब्राह्मणः ।
 'हरण्योदकमभियं' छतं प्राग्य विशुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणो तु शुना दष्टा जम्बुकैश्च कुक्कुष वा ।
 अदितं यहनक्षत्रं दृष्ट्वा मद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 मघ्नय गृभा दष्टा क्षरात्तमुपवासयेत् ।
 मघ्नत यावक प्राग्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
 माहात् प्रमादात् संलीनाद्व्रतभङ्गं तु कर्त्तुं
 त्रिरात्रं नैव शुद्ध्यति पुनरेव व्रतो भवेत् ॥

ब्राह्मणाक्षं यदुच्छिष्टमग्रात्यज्ञानतोद्भिजः ।
 दिनद्वयं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विमुह्यति ॥
 क्षत्रियाक्षं यदुच्छिष्टमग्रात्यज्ञानतोद्भिजः ।
 त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि ॥
 अभोक्त्याक्षं यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्राच्छिष्टमेव वा ।
 जग्धा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमग्रायात् षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
 वपनं मेखला दण्डा भेदचर्यवतान् च ।
 नवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥
 गृहगुहं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदृपिताम् ।
 प्रायोज्यं मृगमयं भाण्डं सिंहमन्नं तथैव च ॥
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथ कागिनाघ्रापयेत् पुनः ।
 ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तेनैवाभ्युक्ष्य तद्देशं शुद्धते नात्र संशयः ॥
 राज्ञान्यैः श्वपचैर्वापि बलाद्विचालिता द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कच्छत्रयचरेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कच्छमाचरेत् ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनर्यैव कथयिष्याम्यतः परम् ।
 एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 द्वाहात् केवलवेदसु निर्गुणो दग्गभिर्दिनैः ॥
 वतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
 राजस्य सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥
 ब्राह्मणो दग्गरात्रेण हादग्गार्हेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदग्गार्हेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ।
 मणिष्ठाणां सख्वां गोमूत्रः साप्तपौरुषः ।
 पिण्डाद्योदकदानञ्च भावागौचं तथान्तरम् ॥
 चतुर्थे दग्गरात्रे स्यात् पञ्चमे पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिगार्गं स्यात् सप्तमे द्वाहमेव वा ॥
 अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे पञ्चदशम् ।
 दशमे स्नानमानेन सूतकं तु गच्छिष्येत् ॥
 सूतसूतकं तु दामानां पशूनां चान्त्रलोमिनाम्
 स्वामितुष्वं भवेच्छौचं सूतं स्वामिनि यौनिकम्
 गवस्पृष्टतृतीयम् सचैव स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तमे च स्वादेव गार्गवधिः स्मृतः ॥
 एकव संस्कृतानां मातृवामिकभोजिनाम्
 स्वामितुष्वं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक्
 उद्दालोरमवीचोरं यथाचं सूतसूतकं ।
 पाचकाच्च नवयारं भुक्त्वा चान्द्रावयचरेत् ॥
 सूतकाश्चमधर्माश्च यन्मु प्राप्नुवति मानवः ।

निरात्ममुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥
 महायज्ञविधानस्तु न कुर्यात्तत्तन्मनि ।
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्काग्ने न फलेन वा ॥
 बालस्त्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्यएव विशुद्धिः स्यात्तं प्रेतं नैव सूतकम् ॥
 कृतचूडस्तु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारण मेव च ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेष्वनन्तरामृतसूतके ।
 पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषस्याभिरव्रवीत् ॥
 मृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादौ विधीयते ।
 स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाक्षेत्रे संस्पृशेत् ॥
 पञ्चमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं चतुर्यस्य तु ।
 सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
 मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा ॥
 व्याधितस्य कर्तव्यस्य ऋषयस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ।
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥
 हे कृष्णे परिवर्त्तिते सु कन्यायाः कृष्णमेव च ।
 कृष्णातिशयमातुः स्वाहेतुः सान्तपनं कृतम् ।
 कुम्भवामनशृङ्गेषु गर्हितेऽथ जडेषु च ।

आत्यन्धवधिर मूके न दोषः परिवेदने ।
 क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाम्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रस्तथा पातकसंयुते ॥
 ज्येष्ठो भ्राता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 नाम्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च ग्राहं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥
 तस्माद्वर्ग्यं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितश्च यत् ।
 नित्यं नैर्मित्तिकं काम्यं यस्य स्वर्गस्य साधनम् ॥
 एकैकं वर्हयेन्नित्यं शक्ते कृणो च ह्रासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणविधिः ॥
 एकैकं ग्रासमग्रीयात्तद्वर्हाणि त्रीणि पूर्व्ववत् ।
 तद्वत् परञ्च नाग्रीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्व्वं महापातकनाशनम् ॥
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्मृयन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्भान्निचैवाप्तुः सूर्य्यदृक् ।
 जप्ता सहस्रं गायत्र्याः शुनिर्वाद्यवधाहते ॥
 पयोदुग्धरविलैश्च कुशाश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्व्वणच्छ्रुतदुच्यते ॥

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रशक्कृतम् ।
 जम्बू । परेऽङ्गुपवसे देष सान्तपनो विधिः ॥
 पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥
 त्रग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
 त्रग्रहं परञ्च नाग्नीयात् प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥
 सायं तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
 अयाचिते चतुर्विंशः परेऽङ्गुनशनं स्मृतम् ॥
 कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादयावदयस्य मुखं विधेत् ।
 एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥
 त्रग्रहमुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहमुष्णं पिवेत् पयः ।
 त्रग्रहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
 षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलं तु पयः पिवेत् ।
 पलमेकस्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥
 दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।
 क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ।
 त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा ।
 एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चेकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥
 पिण्याकदधिशक्नूनां पासञ्च प्रतिवासरम् ।
 एकैकमपवासः स्वात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥

एषां निरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुषवत्स्ये च श्रेयः पञ्चदशाहिकः ॥
 कपिलागीसु दुग्धाया धारोष्णं बत्पयः पिबेत् ।
 एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥
 निशायां भोजनञ्चैव तज्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायण मथोदितम् ॥
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः ।
 यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधनः ॥
 वेदाम्यासरतः चास्तो धर्मशास्त्राण्यवेक्षयेत् ।
 शौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षे ! श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥
 जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ॥
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥
 जीवन्नर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरते भक्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥
 तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ।
 शहरस्यापि विष्णोर्ध्वा प्रयाति परमं पदम् ॥
 जीवन्नर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सुदक्षिणे ।
 श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्याश्च तथाङ्गिराः
 पावकः सव्यमिधं च मिधं वै शोभिता सदा ॥
 जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विजउच्यते ।
 विधया वातिः विप्रत्वं त्रीधिवस्त्रिभिरिव च ॥

चेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थं निवेदते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनस्तस्य पावनम् ॥
 एकोऽपि वेदविद्वन् यं व्यवस्ये द्द्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमो धर्मो नाज्ञानमयुतायुतैः ॥
 पावका इव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमः ।
 प्रतियज्ञेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः ॥
 तान् प्रतियज्ञजान् दीप्यन् प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ।
 उत्सादयन्ति विद्वांसो वायु मेघानिवाम्बरे ॥
 भुक्ताचम्य यदा विप्र आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 जलमोर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रक्षीयते ॥
 यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम् ।
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्ता द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परस्त्रियम् ॥
 अपात्रे ह्यपि यदन्नं दत्तत्वात्सप्तमं कुलम् ।
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा ॥
 आयसेन तु पात्रे च यदन्नमुपदीयते ।
 अन्नं विष्ठासन्नं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥
 इतरेषु तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ।

न दद्याद्दामहस्तेन आयसेन कदाचन ॥
 मृक्षमयेषु च पालेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितृन्
 अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥
 अभावे मृक्षमये दद्यादनुज्ञातस्तु ते हि जैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्यादृतश्चानृतमिव च ॥
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भिक्षादातु न धर्मोऽस्ति भिक्षुभुङ्क्ते तु किञ्चि
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
 पलाशे यतयोऽश्वत्थि गृहस्थः कांस्यभाजने ॥
 कांस्यकस्य च यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजी यतिस्यैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः
 अत्राप्युदाहरन्ति ॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु
 भुञ्जन् भिक्षुर्न दूष्येत् दूष्ये चैव परिग्रहात् ॥
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्वै च मेरुणा तुल्यं तज्जलं सामरोपमम् ॥
 चरेन्नाधुकरिं हस्तिमपि क्लेशकुलादपि ।
 एकाग्रं नैव भोक्तव्यं गृहस्थतिकुलादपि ॥
 अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।
 दशरात्रं पिवेद्व्यमापस्तु त्रयमेव च ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत् घृतपाचितम् ।
 एतद्व्यमिति प्रोक्तं भगवानचिरब्रवीत् ॥
 ब्रह्मचारी यतिस्यैव विद्यार्थी गुरुपीडकः ।
 अश्वगः शीघ्रहस्तिश्च वडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥

वस्त्रासान् कामयेन्मर्त्यो गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
 आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मो विधीयते ॥
 ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं शुरुतल्पगः ।
 तृतीयस्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ॥
 पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ।
 एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्वर्षास्त्रनुक्रमात् ॥
 स्त्रीणि कच्छास्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यथीहति ।
 अर्धस्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रिवेषु विधीयते ॥
 षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ।
 स्त्रीन् मासावक्रमश्चीयाद्भूमौ शयनमेव च ॥
 स्त्रीघातः शुद्धार्थेऽप्येवं चरेत् कच्छाब्दमेव च ।
 रंजकः शैलपथ्यैव वेणुकर्मोपजीवनः ॥
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणश्चरेत् ।
 सर्वान्त्वजानां व्रमने भोजने सम्प्रवेशने ॥
 पराकेस्य विशुद्धिः स्याद्ब्रह्मवानतिरब्रवीत् ।
 चाण्डालभाण्डे यत्तोषं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रवावकाहारः सप्तत्रिंशदहान्यपि ।
 संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्व्याघ्रदक्षया ॥
 अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्हश्चाचरेत् ।
 चाण्डालाद्यं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्ण्यैस्व निष्कृतिः ॥
 चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तिपनं चरेत् ॥
 षड्भागमाचरेद्द्वैश्वः पञ्चमञ्चं तथैव च ।
 निराममाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्धयति ॥
 ब्राह्मणो वृक्षमारुढश्चाण्डालो मूलसंस्पृशः ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 नक्तभोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 एकहस्तसमारूढद्याण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 एकशाखासमारूढद्याण्डालो ब्राह्मणी यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 विरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 स्त्रिया क्लेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।
 तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा शरैरेषाभिधीयते ॥
 सम्बर्त्तेत यथा भार्यां गत्वा क्लेच्छस्य सङ्गताम् ॥
 सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥
 स्नात्वा नदुदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुद्धयति ।
 संगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥
 चाण्डालक्लेच्छश्चपचकपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेष विशुद्धयति ॥
 कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नाम संशयः ।
 स एव पुरुष सञ्च गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विस्मृतं कुर्वते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तद्याण्डालं स्पृशते द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 केशकीटनखसायुः पल्लिकण्डूवर्जितः च ॥

स्मृद्वा नदुग्दके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 मत्सरास्थिजम्बुकास्थीनि नक्षयति कपर्दिकाः ।
 स्मृद्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विगृहयति ॥
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रे क्षुपक्रयोः ।
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥
 न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।
 मापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दूयन्ति कर्हिचित् ॥
 असवर्णस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।
 अण्डा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥
 विमुक्ते तु ततः शल्ये रजसापि प्रदृश्यते ।
 तदा सा गृह्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ।
 बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ।
 न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
 ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन गृह्यति ॥
 रजकर्मकारश्च नटी वरुड एव च ।
 कौवर्त्तमेदभिक्षाश्च समैते चान्यजाः स्मृताः ॥
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भक्ता च प्रतिगृह्य च ।
 शृङ्गाश्च माचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥
 सक्तश्चुक्ता तु या नारी स्नेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
 प्राजापतेन गृह्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥

लवाङ्मृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ।
 सकृद्भक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुद्धयति ॥
 प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥
 मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिवति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुद्धयत पुनः संस्कारमर्हति ॥
 अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥
 चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिवति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुद्धयत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
 श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्वीरजोमद्यमव च ।
 णभिः मन्दूषितं कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ।
 एकं द्वाहं त्र्यहश्चैव द्विजातीनां विशेषनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 मद्यावान्ते सचैलं तु विप्रस्तु स्नानमाचरेत् ।
 पर्युषितं त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥
 गिरःकण्ठोरुपादांस्य सुरया यस्तु लिप्यते ।
 दशषट्त्रितयैकाहं चरदेवमनुकृमात् ॥

अवापुदाहरन्ति ॥ प्रमादाद्मद्यपः सुरां सकृत्पीत्वा द्विजा

गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रिण एवमिति ॥
 मद्यपस्य निपादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 न देवा भुङ्क्ते तत्र न पिवन्ति हविर्जलम् ॥
 चित्तिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधिता ।
 प्राजापत्येन शुद्धयत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥

ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्यामिजलावहाः ।
 अनाशकान्निवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥
 धारयेच्चीणि कच्छाणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्यं कटधारणम् ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कच्छमेकं विशोधनम् ॥
 वृद्धः शौचस्मृतैर्लभः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वन्यनशनाम्बभिः ॥
 तस्य विरात्मः शौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे आहमाचरेत् ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमः क्षयः ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा ।
 नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥
 अष्टागवं धर्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंमानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नं तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्वष्टभिः कृतः ॥
 काष्ठलोष्टशिलागोमूत्रः कच्छं सान्त्वनञ्चरेत् ।
 प्राजापत्यं चरेन्मृत्ता अतिकच्छन्तु आयसैः ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनुहुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥

शरभोद्गृह्यान्नागान् सिंहशार्दूलगर्भान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्वायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 मार्जारगोधानकुलमण्डूकाश्च पतञ्जिणः ।
 हत्वा चरुं पिबेत् क्षीरं कृष्णं वा पादिकञ्चरेत् ।
 चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विस्मृत्स्पर्शमेव वा ।
 निरात्रेण विशुद्धिः स्यादमुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥
 वापोकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उदरेदधटयत् पूर्य पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
 उदरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥

गोदोहने चर्मपुटे च तोयं यन्माकरे कारुकप्रिस्थिहस्ते
 स्तोत्रालङ्कारचरितानि यान्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि ता
 प्राकाररोधे विषमप्रदेशे सेनानिवेगे भवनस्य दाहे ।
 आरभ्ययज्ञेषु मन्त्रोत्सवेषु तथैव दोषा न विकल्पनीयाः
 प्रपाप्मरूपे भठकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कौशविनिर्गतम्
 अपाकचण्डालपरिपहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥

रताविस्मनसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ।
 निरानेनैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्त्तपनं तथा ॥
 क्लिन्नभिक्षयं यत् स्यादद्यानादुदकं पिबेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृष्णं द्विजोत्तमः ॥
 उद्गोक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमिव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृष्णं द्विजोत्तमः ॥
 वचंशस्त्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टस्य द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरानेपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

शुचि गोदमिच्छन्तोयं प्रकृतिस्य' महीगतम् ।
 चर्ममाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्मोहृतं जलम् ॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥
 भ्रष्टाभ्रष्टयवायैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खजूं रक्षैव कपूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अदुष्टाः सतत धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥
 बहूनामेव लभ्यानामेकयेदशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥
 एकपङ्क्त्य पविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥
 यस्य पटे पटसूत्रे नीलीरक्तोहि दृश्यते ।
 निराशं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ।
 भगवन् ! केन शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन ! ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् ह्रीनं दिवा जलम् ।
 तेनैव सर्वं शुद्धिः स्याच्छवस्पृष्टन्तु वर्जयेत् ॥
 देशकालं वयः शक्तिं पापश्चावेक्षयेत्ततः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्य स्वाद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥
 शिवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
 उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्य छिन्नं विद्यते ॥

आरनासं तथा क्षीरं कन्दुकं दधियुक्तम् ।
 स्नेहपक्वञ्च तन्मूत्रं शूद्रस्यापि न दूष्यति ॥
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाच्च फलसम्भवाः ।
 अन्त्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अघ्नानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
 अशुप्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥
 यो गृहीत्वाऽविवाहाग्निं गृहस्य इति मन्यते ।
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि सः स्मृतः ॥
 वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्विजः ।
 प्राशनस्य निराशस्य घृतं प्राश्य विगृह्यति ॥
 वैदिके सौक्तिके वापि हुतोष्णिष्टे जले क्षितौ ।
 वैष्णवेऽपि प्रकुर्वीत पञ्चमूत्रापनृतये ॥
 कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
 पूर्व्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्बुधः ॥
 श्रेष्ठश्चेदयदि निर्दोषो गृहीयादग्निमपतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥
 महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 संस्पृष्टश्च यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥
 पतितैः सह संसर्गं मासाहं मासमेव वा ।
 मोक्षमवाप्तुमाहारो मासाहं विधायति ॥
 तन्मासाहं पतितस्यैव सन्नदमुखा हिजीवितम् ।
 अविज्ञानाच्च तदमुखा तन्मासाहं स्नानपनचरेत् ॥

पतितात्रं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्धं पिवेद्द्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना नच संस्कारः शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 यथाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 निभिः कृच्छ्रैर्विगृहेत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥
 पतिताश्चात्रमादाय भुक्ता वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥
 अस्थहस्ताच्छवे क्षिप्तं काष्ठलोद्गच्छानि च ।
 न स्पृशेत् तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् ॥
 चाण्डालं पतितं स्नेच्छं मद्यभाण्डं रजस्रलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥
 अतः परं न भुञ्जीत त्यक्तात्रं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुज्ञात स्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सप्ततं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
 भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तदा ।
 त्रिरात्रेणैव शुचिः स्याद्योच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥
 आरुढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेत्स्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
 शर्वा गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणचरित् ॥
 ।मानुषीषु गोवर्जमुदकपायामयोनिषु ।
 तः सिक्ता जले चैव कृच्छ्रः साप्तपनचरित् ॥
 ।इक्ष्वां सृतिनां वापि अन्त्यजां च, यते यदि ।

निराशेषैव शुद्धिः स्याद्विधिरेव पुरातनः ॥
 संसर्गं यदि गच्छेच्च दुदृश्यान्वा तदाग्न्यग्नेः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥
 एकरात्रश्चरेष्मन् पुरीषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मेषुने पञ्च सप्त वा ॥
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥
 रजस्वला यदा स्मृष्टा स्नानचण्डालवायसैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 रजस्वला यदा स्मृष्टा उद्भ्रजम्बुकशम्बरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन पठति ॥
 स्मृष्टं रजस्वलान्धोन्धं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ।
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्मृष्टा रजस्वलान्धोन्धं ब्राह्मण्या च निष्ठी च या ।
 निराशेषैव विमुक्तिः स्वाहासस्त्य वचनं यथा ॥
 स्मृष्टा रजस्वलान्धोन्धं ब्राह्मण्या वैश्वसम्भवा ।
 चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्मृष्टा रजस्वलान्धोन्धं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
 बह्मने च विमुक्तिः स्वाहाब्राह्मणीकामकारतः ॥
 प्रकामतश्चरेद्द्वैवं ब्राह्मणी सर्जनः शृणुते ॥
 चतुर्धामपि वर्चानां शुद्धिरेवा प्रकीर्तिता ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्मृष्टो ब्राह्मणी ब्राह्मणेन वः ।
 भोजने मूलचारे च बह्वक्ष्य वचनं यथा ॥
 स्नानं ब्राह्मणवचनार्थं जपहीनो तु च निवे ।

वैश्ये नक्तश्च कुर्वीत शुद्धे चैव उपोषणं ॥
 चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।
 एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥
 एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ।
 उच्छिष्टैस्त्रैस्त्रिरात्रं स्याद्दृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 यस्तु क्षायां क्षपाकस्य ब्राह्मणस्तुधिगच्छति ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 अभिषक्तो द्विजोऽरस्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
 मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥
 दशमिथोपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतश्चरेत् ।
 अब्रह्मो दादयाहेन पराकेणैव शुद्धयति ॥
 यथश्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥
 उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्त्ता चं प्राजापत्यद्वयश्चरेत् ॥
 प्रभुञ्जानोऽतिसखे हं कदाचित् स्पृश्यते द्विजः ।
 निराव्रमाचरेत्तैर्निस्त्रेहमथ वाचरेत् ॥
 विडालकाकादुच्छिष्टं जग्ध्वा स्नानकुलस्य च ।
 केशकीटावपन्नश्च पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चसं ॥
 उष्ट्रयानं समावृज्य खरयानश्च कामतः ।
 ब्रात्वा विप्रो जितपासः प्राचायामेन शुद्धयति ॥
 त्र्यहर्ती सप्रवृषां गायत्रीं शिरसा सह ।
 निःपठेद्वा यतप्राणः प्राचायामः स उच्यते ॥
 षड्विंशगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणं ।

क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूरो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ॥
 उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरं ॥
 अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्ये च कश्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥
 अनस्तनोमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी ।
 तामां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत् ॥
 ब्राह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
 जातयाज्ञे नवयाज्ञे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 राजास्रं हरते तेजः शूद्रास्रं ब्रह्मवर्षसं ।
 स्वसुतान्नस्रयो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमस्रं ॥
 स्वसुता अप्रजाता च नाश्रियास्तदष्टहे पिता ।
 अस्रं भुङ्क्ते तु मायायां पृथं स नरकं व्रजेत् ॥
 अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्यास्त्रायतस्तृवित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते क्षमिः ॥
 नवयाज्ञे त्रिपक्षे च पश्माग्ने मासिकेऽष्टिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥
 चान्द्रायणं नवयाज्ञे पराको मासिके तथा ।
 त्रिपक्षे चैव क्षण्डः स्यात् पश्माग्ने क्षण्डमेव च ।
 पान्दिके पादक्षण्डे स्यादेकाहः पुनरान्दिके ॥
 ब्रह्मवर्षमनाथाय मासयाज्ञे तु पर्वसु ।
 द्वादशाग्ने त्रिपक्षेऽग्रे वसु भुङ्क्ते द्वितीतमः ॥
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मकोक्षे गता अपि ।
 एकादशाग्नेऽहोरात्रं भुक्त्वा संचरन्ति नरकं ।

सपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डी जहुयादृष्टं ॥
 यक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्रन्ति वे द्विजाः ।
 भुङ्क्ता दुरात्मनस्तस्य द्विजस्यान्द्रायणं चरेत् ॥
 यक्ष वेदध्वनिध्वान्तं नच गोभिरलङ्कृतम् ।
 यक्ष बालैः परिवृतं श्मशानमिव तदगृहं ॥
 हास्येऽपि बहवो यत्र विनाऽधर्मं वदन्ति हि ।
 विनापि धर्म्यास्त्रेण स धर्मः पावनः श्रुतः ॥
 हीनवर्णं च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनं ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणं ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधियमौषु च ।
 कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विणोरपि हरेच्छ्रियं ॥
 सूर्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकं ।
 मार्जनौरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाहृतं ॥
 मार्जनौरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवम् ।
 तेनावगुण्ठितं तेषु गङ्गाश्रः प्रुतएव सः ॥
 मृत्तिकाः सप्त न याद्या वल्मीके मृषिकस्थले ।
 यत्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये ।
 वृषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बधैः ॥
 शुचौ देशे तु संपाद्या कर्कराशमविवर्जिता ।
 पुरीषे मेषुने होमि प्रस्त्रावे दन्तधावने ।

स्नानभोजनजपेषु सदा मौनं समाचरेत् ॥
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
 युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥
 स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनं ।
 प्रौढपादो न कुर्वति स्वाध्यायं पितृतर्पणं ॥
 सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा दिजोत्तमं ।
 नाशयित्वा तु तत् सर्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥
 यद्दण्डोद्वाहसंक्रान्तो स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥
 क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
 यज्ञोपवीतं यो दद्यादस्त्रदानफलं लभेत् ॥
 कांस्यस्य भाजनं दद्याद्दृष्टतृप्तं सुगोभनम् ।
 तथा भक्त्या विधानेन अश्वश्रीमफलं लभेत् ॥
 श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छ्रीभनौ च उपानहौ ।
 स गच्छत्यन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥
 तैलपानं तु यो दद्यात् संपूर्णम् समाहितः ।
 स गच्छति भुवं स्वर्गं नरो नास्तत्र मययः ॥
 दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ।
 पानीयदस्तुरस्ये च स्वर्गलोके महीयते ।
 यावद्द्विप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी कृता ।
 पृथिवीं तेन दत्ता स्यादोद्दृशीं गान्धदाति यः ।
 तेनाम्नयो वृताः सम्यक् पितरम्भेन तर्पिताः ।
 देवाश्च पूजिताः सर्वं यो ददाति गवाङ्गिकं ।
 जन्मप्रवृत्तिं बन्धपापं मातृकं पैतृकं तथा ।

तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानाच्च संशयः ॥
 कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 चक्षुरेवरकस्यानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
 वालुकानां कृता रायि र्यावत् सप्तविंशत्यलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकं विशीर्यति ॥
 अथ दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च मौषि दानफलानि च ॥
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुनादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ।
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वशास्त्रविशारदे ॥
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ।
 शीलचारित्संपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
 तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥
 पूज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
 'तुकार्यं' नेव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥
 तः परं प्रवक्ष्यामि आहकर्मणि ये हिजाः
 तुषामक्षयं दानं दत्तं येषाम्बु निष्कलम् ॥
 हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
 त्वच्चातृतवादी च तांस्तु आह्वे न भोजयेत् ॥
 शारतं च कपटं उपगूह्य श्रुतं च यः ।
 हरे कपिलं काचं श्लिषिणं रोगिणस्तथा ॥

दुश्चर्माणं शीर्षकेशं पाण्डुरोगं जटाधरं ।
 भारवाहकमुपसृष्टं द्विभार्मं वृषलीपतिं ॥
 भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगात्रोवा तमप्यपनयेत्तथा ॥
 बहुभोक्ता दीनमुक्तो मतसरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यः कदाचिद्धै प्रतिग्रहः ॥
 यद्य चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदृष्यैः ।
 यदृष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
 श्रुतिः कृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्तिते ।
 काणः स्यादेकहीनोऽपि हाभ्यामन्त्रः प्रकीर्तितः ॥
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्गम्य न शीलं न कुलं यतः ।
 तस्य ग्राहं न दातव्यं त्वन्धकस्याचिरमवोत् ॥
 तस्माद्देवेन शास्त्रेण ग्राह्यं ग्राह्यं तु ।
 न चैकैर्नैव वेदेन भगवानचिरमवोत् ॥
 योगस्यैर्लोचनैर्बुद्धः पादापञ्च प्रयच्छति ।
 लौकिकश्रेष्ठं शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरं ।
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ।
 व्रतिनश्च कुलीनश्च श्रुतिकृतिरतं सदा ।
 तादृशं भोजयेच्छास्त्रे पितृन्नामजयं भवेत् ॥
 यावतो पसते चासान् पितृणां दीप्ततेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 नरकस्या विमुच्यन्ते भवं शान्तिं त्रिपिष्टपम् ।
 तस्याहिमं परीक्षेत ग्राहकान्ते प्रयत्नतः ॥
 न निर्जपति यः ग्राहं प्रसीतपितृणां द्विजः ।

इन्द्राय मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥
 सूर्ये कन्यागते कुर्याच्छ्राद्धं यो न गृह्णात्रमी ।
 धनं पुत्रान् कुलं तस्य पित्रनिष्ठासपीडया ॥
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शृङ्गा प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥
 ततो वृश्चिकसंप्राप्ते निराशाः पितरोगताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ।
 पित्रकार्यं प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 यथा निर्मथ्यनादग्निः सर्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्मश्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वश्राद्धार्थगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्वयज्ञफलं विन्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानूराहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वपापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते ।
 मीरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विमोघनम् ॥
 श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्वाकं अनियाकं पशुः स्मृतम् ।
 तैयस्य चाकमेवाकं शूद्राकं रुधिरं भवेत् ॥
 एतत् सर्वं मया स्थातं श्राद्धकाले समुत्थिते ।
 निजदेवे च होमि च देवताभ्यर्चने जपे ॥

अमृतं तेन विप्रात्रमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥
 व्यवहारानुपूर्वेण धर्मेण बलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन घृतान्नं यज्ञपालने ॥
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यं शूद्रो निषादकः ।
 पण्डितश्चोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृतः
 सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवश्च देवब्राह्मण उच्यते ॥
 शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः याज्ञे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥
 वेदान्तं पठते नित्यं सर्वसङ्गं परित्यजेत् ।
 साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥
 अस्ताहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्वसंमुखे ।
 पारम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥
 हविकर्म्मरतो यश्च गवाश्च प्रतिपालकः ।
 वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥
 लाक्षालवणसंमिश्रं कुसुमं क्षीरसर्पिषः ।
 विभेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥
 क्षीरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।
 मत्स्यमांसे सदा लुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
 तेनैव स च पापेन विप्रः पण्डितदाहृतः ॥
 वापीकूपतटहामानामारामस्थ सरःसु च ।
 निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो ऋच्छ उच्यते ॥
 क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मे विवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डालउच्यते ॥
 वहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।
 एहीनाः क्षत्रिणो भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥
 ज्योतिर्विदो ह्यथर्वाणः कीराः पौराणपाठकाः ।
 श्रेष्ठे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥
 श्रेष्ठश्च पितरं घोरं दानं चैव तु निष्फलम् ।
 यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥
 आविकश्चित्कारस्य वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।
 चतुर्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ।
 मागधी माधुरथैव कापटः कीटकानजौ ।
 पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥
 क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।
 तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥
 अष्टशल्यागतो नीरं पाणिमा पिवते द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥
 ऊर्ध्वजङ्घेभु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
 तावच्चाण्डालरूपेण यावद्भङ्गां न मज्जति ॥
 दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
 अजारेणुस्पृशं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥
 गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।
 तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासंस्था न विद्यते ।
 स्रवद्वयद्वाराद्गणं तीर्थं रहस्यं क्षत्रियं तथा ।
 बापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥
 तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।

अष्टमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥
 गङ्गा गया त्वमावस्या वृद्धिश्चाङ्गे क्षयेऽहनि ।
 मवापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्जयेत् ॥
 घृतं वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्यज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् भाषितानविणा स्वयम् ।
 इदमूचुर्महात्मानं सर्वे ते धर्मेनिष्ठिताः ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मगास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके ययः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः शोकामो महतीं श्रियम् ।
 इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ।

श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

—००—

अथ वृद्धावेयम्प्रतिप्रारम्भः ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य वृत्तेनानेन केशव ! ।
प्रसीद सुमुखोनाथ ! ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥
हताग्निहोत्रमासीन मत्वि' श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः संश्रितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जप्येन नियमेन च ।
शुद्ध्यन्ति पातकैर्युक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने ! ॥
अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः ॥
प्राणायामान् पवित्रांश्च व्याहृतिं प्रणवं तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ह्यस्यसेद्ब्रह्म नैत्यकं ॥
आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
आकेशादानखापात्तु तपस्तप्यतरत्तमम् ॥
रोधाज्जायते वायु र्वायोरग्निर्हि जायते ।
निरापोऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुद्ध्यते विभिः ॥
क्वचममांस रुधिर मेदोमज्जास्थिभिः कृताः ।
इन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥

प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किंस्विषाग
प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान्
नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यागैर्नचेज्यया ।

गतिं गन्तुं द्विजाः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति र
योगात्संप्राप्यते स्नानं योगाद्वैतस्य लक्षणम् ।

योगः परं तपो नित्यं तन्माद्युक्तः सदा भवेत् ।

प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पर्युपस्थिताः ।

वाङ्मयः प्रणवं सर्वं तन्माप्रणवमभ्यसेत् ॥

प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।

त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित्

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ॥

गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं तपम् ।

सव्याहृति सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥

त्रिःपठेदायतः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ।

इति बृहत्संहितायाम् प्रथमोऽध्यायः ॥

प्राणायामांस्तु यः कुर्याद्यथाविधि समाहितः

अहोरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निश्चि ।

उत्तिष्ठन् पूर्वसन्ध्यायां प्राणायामैस्तु रुध्यति

प्राणायामैः स्वमात्मानं संयम्यास्ते पुनः पुन

दश द्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्परं तपः

कौत्सं जम्बाप इत्ये तद्वासिष्ठं च त्रिचं प्रति ॥

कृष्णाक्षं पावमानं च सुरापीऽपि हि रुध्यति

सहस्रप्राणं वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ॥

सुवचं सपञ्चत्वापि चचाहवति निर्मलः ।

हविषांस्तु यमभ्यस्य न तमन्व इतीति च ।
 सुक्तं तु पौरुषं जप्ता सुच्यते गुरुतत्त्वगः ॥
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।
 अपि स्मृष्वहनं मासात्पुनस्त्यहरहः कृताः ।
 अथवाप्तु निमज्जन्त स्निः पठेदधमर्षणम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट्तादृशं मगुरव्वीत् ।
 आरभ्य यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि ॥
 पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमः ।
 आरभ्य यज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ॥
 उपाय स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ।
 उपांशुस्तु चलज्जिह्वादशनच्छेद ईरितः ॥
 निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः ।
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यं दशावराम् ॥
 मायत्रीं यः पठेद्विप्रः न स पापेन लिप्यते ।
 अचियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः ॥
 कित्तेन वैश्वशूद्रो तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ।
 अथवा रथहीनास्तु रथो वाक्शैर्यथा विना ॥
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ।
 अथवा मधुसंयुक्तं मधु वाक्त्रेण संयुतम् ॥
 एवं तपस्य विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ।
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ॥
 अक्षितैरपि वर्तन्त एनो न प्रतियुज्यते ॥
 इति ब्रह्मनिषकृतो द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथाकार्यशतं साग्रं कृतं वेदस्य साध्यते ।
 सर्वं हिनस्ति वेदाग्निर्दहत्यग्निं रिवेन्धनम् ॥
 यथा जातबली वक्त्रिर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
 तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दोषमात्मनः ॥
 यथा महाङ्गदे लोष्टं क्षिप्रमस्रु विनश्यति ।
 एवमात्मकृतं पापं त्वयी दहति देहिनः ॥
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरती भवेत् ।
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहेत्कर्म च नेतरत् ॥
 तपस्तपति योऽरण्ये मुनिर्मूलफलाशनः ।
 ऋचमेकां च योऽधीते तच्छूतानि च तत्फलम् ॥
 वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमाः ।
 नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपहृहयेत् ।
 विभेत्यल्पश्रुताद्देवो मामयं प्रतरिष्यति ॥
 याजनाध्यापनादानात्तथैवाहुः प्रतिग्रहात् ।
 विप्रेषु नभवेद्दीपो ज्वलनार्कसमा हिजाः ।
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
 एषां जपेद्य होमैश्च शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥
 अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यः शरत्समाः ।
 कुष्माण्डाः पावमानाश्च दुर्गासावित्रप्रयापि च ॥
 यतरुद्रमथर्वशिरसं त्रिसुपर्णमहाव्रतम् ॥
 अतिष्ठन् गाः पदस्त्रीमाः सामनि व्याहृतिस्तथा ॥

गारुडानि च सामानि गायत्रीं वैवतस्तथा ॥
 पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥
 अर्बलिङ्गा वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ब्रुवंस्तथा ॥
 गीसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धे च सामनि ।
 मौष्याज्यदीहानि रथन्तरं अग्ने ब्रूतं वामदेव्यं बृहच्च ॥
 एतानि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ।
 अग्ने रपत्वं प्रथमं सुवर्णः भूर्वैश्वी सूर्यसुताश्च गावः ॥
 स्नाकास्तयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥
 सर्वेषां मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥
 हाटकचित्तिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ।
 सर्वकामफला वृत्रा नद्यः पायसकर्दमाः ॥
 काञ्चना यत्र प्रासादा स्तव गच्छन्ति गोप्रदाः ।
 वैशाखां पीर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥
 तिलान् क्षौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।
 प्रीयतां धर्मराजेति तद्देश्मनि स वर्धते ॥
 यावज्जीवकृतं पापस्तत्क्षणादेव नश्यति ।
 सुवर्णानि तु यो दद्यात् सुमुखं कृतमङ्गलम् ॥
 तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिस्तस्य पुण्यफलं ऋण ।
 ससुवर्णा धरा धेनुः सशैलवनकानना ॥
 या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ।
 तिलान् कृशाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसर्पिषः ॥
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
 इति उद्बालियस्मृती तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः सामान्य
मयम्यागमनन्दुरन्नभोजनास्तौ रहस्वी रहस्वं प्रकाशस्या
वनमनुतिष्ठेत् । अथवाष्पुनिमज्जन् स मन्दोऽयं निरावृत्य
शुध्येत् । गोवैश्यबधे कन्यादूषणे इन्द्रपुत्र इत्यपः पीत्वा मुच्यते ॥
वेदस्वैव गुणं जप्त्वा सद्यः शोधनमुच्यते ।

एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य शुध्यति ॥

महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्येत । हि-
पदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके त्रिः कृत्वाऽन्तर्जले प्रोक्ष्य
विमुच्येत महैनसः ॥

ब्राह्मणीगमने स्नातोदकुम्भान् ब्राह्मणाय दद्यात्
अत्रियावैश्यागमने तापसांस्त्रिरावृत्य शुध्यति ॥ शूद्रागमने
अधमर्षणं निरावृत्य शुध्यति । गुरुदारान् गत्वा वृषभहादया
हत्वा शुध्यति अपेयं पीत्वा अधमर्षणेनापः पीत्वा विशुध्यति

अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वरात्रमनुशोच्य शुध्येत ॥ अग्निसोम
इन्द्रसोम इति जपित्वा कन्यादूषी विमुच्यते ॥

सोमं राजानमिति जपित्वा विषदा अग्निदास विमुच्यन्ते

सर्वेषामेव पापानां सहरे समुपस्थिते ॥

दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनी परा ।

ब्रह्महा गुरुतल्पी वाऽगम्यागामी तद्येव च ॥

स्वर्गस्तेयी च गोघ्नश्च तथा विसृज्यवातकः ।

शरणागतघातो च कूटसाक्षी त्वकार्यकृत् ॥

इवमाद्येषु चाद्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।

प्राचायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्यस्योदयनं प्रति ॥

सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला भौतकश्मदाः ।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥
 न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
 श्लेषाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र सिध्यते ॥
 ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परस्तपः ।
 ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥
 सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्यते ।
 पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥
 इति वृद्धावेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥
 वर्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रास्याभ्युक्ष्णं स्मृतम् ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीर्हुताशन एव च ॥
 मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मात् कुर्वन्ति मण्डलम् ।
 वातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तथा सुराः ॥
 हरन्ति रसमवस्य मण्डलेन विवर्जितम् ।
 गोमयैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
 यत्र क्व पति तस्मान्न भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च पञ्चाङ्गस्वामिना वुभौ ॥
 तयोरवमदत्त्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिहस्ते जलं दद्याद्द्वैजं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
 तद्वैजं मेरुणा तुल्यं तत्फलं सागरोपमम् ।
 वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पयः पिवति यो द्विजः ॥
 सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवं मनुरब्रवीत् ।
 वस्तुदत्तास्तु ये स्नेहात्तवणं व्यञ्जमानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किस्विषम् ॥
 अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमग्नितम् ।
 ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
 उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्ता चान्द्रायणः चरेत् ।
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः कृतम् ॥
 वैश्यास्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं दधिरं कृतम् ।
 शूद्रान्ने नोदरस्थेन योऽधिगच्छति मैथुनम् ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रः प्रवर्त्तते ।
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गोऽधीयानोऽपि च नित्यशः ॥
 जुहूचापि अपंथापि गतिमूर्धां न विन्दति ।
 यस्त्रिवेदमधीयानः शूद्रान्नमुपभुञ्जते ॥
 शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं चाधिगच्छति ।
 मृतमृतकपुष्टाङ्गो हिजः शूद्रान्नभोजी च ॥
 अहमेवं न जानामि कां कां यानिं गमिष्यति ।
 श्वानस्तु सप्त जन्मानि नव जन्मानि शूकरः ॥
 गृध्रोऽष्टादश जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
 परपाकमुपासन्ते ये हिजा गृहमेधिनः ॥
 ते वै खरत्वं गृध्रत्वं श्वत्वं चानुभवन्ति हि ।
 यावत् दत्त्वा च भुक्ता च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रेतसोभुजः ।
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
 भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितार्मियात् ।
 स्पर्शान्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञाता न तेरप्रयतो भवेत् ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पानमनुवृत्तम् ॥
 उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्मण्डलशोधनम् ।
 आसने पादमारोप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जते ॥
 सुखेन वसितं चान्नं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 उपहंशाद्येषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥
 द्विजातीनामभोग्यं तत् भुक्त्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषंतु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
 अपेयं तदभवेदन्नः पीत्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ॥
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घं मायु रवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादशयनो दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 त्रिगुणं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
 शवि शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरेऽपि वा ।
 आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु निराश्व मशुचिर्भवेत् ।
 संवत्सरेऽप्यतीते तु स्रष्टृवापो विशुध्यति ॥
 अशुद्धः स्वयमपान्यामशुद्धांस्तु यदि स्रष्टेत् ।
 स शुध्यत्युपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
 स्रतकं स्रतके स्रष्टा स्नानं शवि च स्रतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञाना दुपवासी नग्नं भवेत् ॥
 मृक्षमयानां च पानाणां दशाहे शुद्धिं रिक्ष्यते ।
 ज्ञानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥
 स्रतके स्रतके चैव मृतके च प्रस्रतके ।

तस्मात्सु संहताशीचे मृताशीचे न शुध्यति ॥
 सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद्विगुणमार्तवम् ।
 मार्तवाद्द्विगुणं सूति स्ततोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुमन्येच्छया प्रेत मघ्नातोबन्धुमेव च ।
 स्नात्वा सचैलं सृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृगमर्थ ॥
 उदन्वदभसा स्नानं क्षुरकमं तथैव च ।
 अस्तर्वक्ष्णाः रतीकुर्वन्प्रजा भवति ध्रुवं ॥
 दम्पत्योः शिशुना सार्द्धं सूतके दशमेऽहनि ।
 स्नानं क्षीरं पिता कुर्याद् भवेद्दानादियोग्यता ।
 केशादि दूषिते तीरे न कुर्यात्तिलतर्पणं ।
 जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमिच्छतां ॥
 रात्रिं कुर्यात् त्रिभागन्तु द्वौ भागौ पूर्वएव तु ।
 उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥
 यदि पश्येदृष्टुं पूर्वं क्रूरवारे मृतिः स्मृता ।
 स्नात्वेन्द्रं व्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ।
 अपूप लवणं मुद्गं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
 दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजनमेव च ।
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुमान्तिष्ठ यत्नतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा तु होतव्यं पुष्टिमिच्छता ।
 विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थितः ।
 कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ।
 हविषत्या स्नापयित्वा त्वन्यवकैरलङ्कृताम् ।

युष्मानां माहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डालम्यतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरे तु सम्पृशन् स्नात्वा वाचस्पतिं जपेत् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु कामतः ॥
 तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिवेदपः ।
 ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुताभिधः ।
 भाषते यदि संमोहा दुपवासकायोर्भवेत् ॥
 उदक्कायाः करेणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 प्राजापत्यं मसत्याचेत् विराट् स्पृष्टभोजने ॥
 तद्वस्तभोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने ।
 चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीयेऽर्त्याडमेव च ॥
 उदक्कायाः समीपस्थं मन्त्रं भुक्त्वा त्वकामतः ।
 उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिवेद् ब्रह्म सुवर्चसं ॥
 आर्तवा यदि चण्डालमुच्छिष्टात् प्रपश्यति ।
 आस्नानकालाद्वाश्रीयादासीना वाग्यता वहिः ॥
 पादकच्छं ततः कुर्याद् ब्रह्म कूर्चं पिवेत् पुनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दिप्राणा मनुशासनात् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुता स्पृशेत् ।
 स्नात्वा उपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥
 कच्छमेकचरिणा तु तदन्नं चान्तरीकृते ।
 पातुरा वा कृतुर्भुत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृश्या दशकद्वयस्वनातुराः ।
 वस्त्रापनयनं कृत्वा भक्षना परिमार्जनम् ॥
 दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति
 ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥
 सर्वतीर्थतटात्पण्याद्विशिष्टतरमुच्यते ।
 रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारं नाचरेद्विजः ॥
 ऊर्ध्वं विरातात् स्नातायाः श्रावधर्मेण दाहयेत् ।
 रजस्वले च हे स्पृष्टे चातुर्वर्ण्यस्य याः स्त्रियः ॥
 अतिकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रमेकं क्रमेण तु ।
 रजस्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥
 विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं विरात्रमगृचिर्भवेत् ।
 प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विंगतेः परम् ॥
 रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राक्तु नेमित्तिकं रजः ।
 शुद्धा नारी शुद्धवासाः पुनरातिवदर्शने ॥
 वस्त्रं तु मलिनं त्यक्त्वा तिलमाप्राप्य शुध्यति ।
 आतुर स्नानसंप्राप्तौ दशकत्वं स्वनातुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शक्तो भविष्यति ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्नात्वा मुक्ते तु भुञ्जते ॥
 अमुक्तयो रस्तगयो रद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि ।
 यस्य स्वजन्मनक्षत्रे गृह्यते शशिभास्करौ ॥
 व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महद्भगम् ।
 तस्माद्दानं च होमश्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥
 कुर्यात्तस्मिन् दिने युक्ते तस्य शान्तिर्भविष्यति ।
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुपक्षे दिवाकरे ॥

यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे सेतुबन्धने ।
उपोष्य रजनी मेकां राहुयस्ते दिवाकरे ॥
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
सोमेऽप्येवं सूर्यतुष्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥
इति वृषाक्षेयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥
इति श्रीवृषाक्षेयप्रोक्तं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्रविशारद ! ॥
अक्षीणकर्म बन्धस्तु पुरुषो द्विजसत्तम ! ।
सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन् ॥
मरणे यत्कथं जप्यं यच्च भाव मनुस्मरन् ।
यच्चध्यात्वा द्विजश्रेष्ठ ! पुरुषो मुक्त्यु मागतः ॥
परम्पदं मवाप्नोति तस्मै वद महामुने : ।
शौमक उवाच ॥ इदमेव महाराज ! पृष्टवांस्ते पितामहः ॥
भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह ! महाप्राज्ञ ! सर्वशास्त्र विशारद ! ॥
प्रयाणकाले यच्चिन्त्यं सूरिभि स्तत्त्वचिन्तकैः ।
किन्नु स्मरन् कुरुश्रेष्ठ ! मरणे पर्युपस्थिते ॥
प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतुं मिच्छामि तद्दद ॥
भीष्म उवाच ॥ अदभुतं च हितं सूक्ष्मं उक्तं प्रश्रंस्वयामघ ! ।
शृणुष्व अवहितो राजन् ! नारदेन पुरा श्रुतम् ॥
श्रीवत्साङ्गं जगद्बीजं मनस्तं लोकैसाक्षिणम् ।
पुरा नारायणं देवं नारदः परिपृष्टवान् ॥
नारद उवाच ॥ त्वमक्षरं परं ब्रह्म निर्गुणं तमसः परम् ।
आहुर्वैद्यं परं धाम ब्रह्मादि कमलोद्भवम् ॥
भगवन् ! भूतभक्ष्येण ! ब्रह्मधामै र्जितेन्द्रियैः ।

कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्देहमोक्षिभिः ॥

क्लिं च जप्यं जपेन्नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।

कथं युञ्जन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥

भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तस्यतु देवर्षेर्वाक्यं वाचस्पतिः स्वयम् ।

प्रीवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥—

हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुष्मतिम् ।

मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥

यामधीत्य प्रयाणे तु मदभावायोपपद्यते ।

श्रीङ्कार ममृतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद ! ॥

एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्रं मुदीरयेत् ।

सर्वशेनापि यन्मन्त्रि कीर्तिते सर्वपातकेः ।

पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहस्तै र्मृगैरिव ॥

श्रीमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम् ।

एतदुच्चारयन्त्यो ब्रह्मभ्याय कल्पते ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चाच्यते ।

सम्पन्नेऽसुरसंयाने नम्यते च मुमुक्षुभिः ॥

मोक्षश्च ज्ञानिनां प्रोक्ता मोहयाज्ञानिनां श्रुतः ।

यस्य यादृग्विधो भवस्तस्य तादृग्विधो हरिः ॥

भवे भवनविश्वात्मा भूतानां हितकाम्यया ।

सृजते आत्मनात्मान मात्मन्येव स्वमायया ।

हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥

नहि नारायणादन्य स्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।

वसत्यमृतमक्षय्यं यस्मिन् लोकाः ससागराः ॥

तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः ।
 तेजांसि येन दिव्यन्ते महोत्पन्ने न तेजसा ॥
 वासुदेवात्मकं सर्वं तत्तेजोऽपि हि नाव्यथा ।
 वासनाद्यास्तु ये भावाः संभवन्ति युगे युगे ॥
 लोकत्रयहितार्थाय स्वीपकाराय नो हरिः ।
 यतस्त्रोत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रलिप्यते ॥
 क्षराक्षरविस्मृष्टस्तु सोऽच्युतः पुरुषोत्तमः ।
 अव्यक्तं शाश्वतं देवं प्रभवं पुरुषोत्तमम् ॥
 प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मन्त्रय्यं भक्तवत्सलम् ।
 पुराणं पुरुषं दिव्यं मदभुतं लोकपावनम् ॥
 प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नारायणं हरिम् ।
 लोकनाथं सहस्राक्षं मक्षरं परमं पदम् ॥
 भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुं विभुम् ।
 स्रष्टारं सर्वलोकानां मनस्तं विष्णुतोमुखं ॥
 पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम् ।
 हिरण्यगर्भं ममृतं भूतर्भं परतः परम् ॥
 प्रभुं विभुमनाद्यन्तं प्रपद्ये तं रविप्रभम् ।
 सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं सत्यभावनम् ॥
 प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्यं मभयप्रदम् ।
 नारायणं पुराणेशं योगात्मानं सनातनम् ॥
 संज्ञानां सर्वमत्त्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् ।
 यः प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
 क्षराक्षरगुरुर्देवः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः पितामहः ॥

ब्रह्मयोनिर्हिं विश्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदत ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥
 दूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ॥
 गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु ।
 अम्बिसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनां ॥
 यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 कार्यं क्रियाश्च करणं कर्ता हेतुः प्रयोजनम् ।
 अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 अमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ।
 रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 अवलो येन बालेन कंसमसौ महाबलः ॥
 चाक्षुरो निहतो रङ्गे स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 ब्रह्मः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 येन कात्तास्रयो सोका दानवाश्च वशीकृताः ॥
 शरणं सर्वभूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 योगावास ! नमस्तुभ्यं सर्वावास ! वरप्रद ! ॥
 सर्वादि वासनाद्यादि वासुदेव ! प्रधानकृत् ।
 यज्ञगर्भ ! हिरण्यक ! पञ्चयज्ञ ! नमोऽस्तु ते ॥
 चतुर्भुक्तिः परन्वाम सत्त्वानन्दवराचित ! ।
 अजकलमममः पन्था हामूर्तिर्विष्णुमूर्तिर्दृक् ॥
 श्रीकर्तः ! पञ्चकालज्ञ ! नमस्ते ज्ञानसागर ! ।
 अम्यज्ञाद्विज्ञमुत्पन्नमम्यज्ञादयः परोऽक्षरः ॥
 यथात्परतरवास्ति तद्यच्च शरणं नतः ।

न प्रधानो न च महान् पुरुषयेत नो ह्यजः ॥
 अनयोग्यः परतरस्तमस्मि शरणं गतः ।
 चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मेशानादयः प्रभुम् ॥
 निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः ।
 जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥
 यं प्राप्य न निवर्तन्ते तमस्मि शरणं गतः ।
 एकांशेन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥
 अग्राह्यो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः ।
 सोमार्काग्निगतन्तेजो या च तागमयौ द्युतिः ॥
 दिवि संजायते यो यः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सूर्यमध्यस्थितः सोमस्तस्य मध्ये च याम्बिता ॥
 भूतवाद्याचरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सगुणे निर्गुणश्चासौ लक्ष्मीवान् चेतनो ह्यजः ॥
 सूक्ष्मः सर्वगतो देही स महात्मा प्रसीदतु ।
 साङ्ख्ययोगाय ये चान्ये मिहाय परमर्षयः ॥
 यं विदित्वा विमुच्यन्त स महात्मा प्रसीदतु ।
 अव्यक्तः समधिष्ठाता ह्यव्यक्त्यः स समत्परः ॥
 आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ॥
 निर्विकार ! नमस्तेऽस्तु साक्षिर्देवध्रुवस्थितः ।
 अतीन्द्रिय ! नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तेर्न मौखसे ॥
 ये च त्वां नाभिजानन्ति संसारे सुचरन्ति ते ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च ॥
 अव्यक्तमखण्डद्वारा मनोभूतेन्द्रियाणि च ।

त्वयि तानि चलेषु त्वं न तेषु त्वं न ते त्वयि ॥
 एकत्वान्यत्वनामात्वं ये विदु र्यान्ति ते परम् ।
 समोहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
 समत्वमभिकाङ्क्षन्त्यभक्त्या वै नाम्बचेतसः ।
 चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामस्तुर्विधम् ॥
 त्वया त्वय्येव तत्प्रोक्तं सूत्रे मणिगणादिव ।
 स्मृत्यो ! भोक्तासि कूटस्थो ज्ञातृत्वस्तत्त्वसंज्ञितः ॥
 अकर्ता हेतुरचरः पृथगात्मन्व्यवस्थितः ।
 न मे भूतेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः ॥
 अहङ्कारेण बुद्ध्या वा न मे योमास्त्रिभिर्गुणैः ।
 न मे धर्मो ज्ञधर्मो वा नामभोजनवा पुनः ॥
 जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपद्योऽणि सर्वे नः ।
 विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूयः समागतः ॥
 ईश्वरोऽसि अगन्नाथ ! किमतः परमुच्यते ।
 भक्तानां बह्निर्देव ! तद्देहि त्रिदशेश्वर ॥
 पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनञ्जलम् ।
 रूपं हुताशनं यातु स्पर्शं यातु च मारुतम् ॥
 श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुनः ।
 इन्द्रियाणि गुणान् यातु स्वासु स्वासु च योनिषु ॥
 पृथिवीं यातु सलिलमापोऽग्निं मनलोऽनिलम् ।
 वायुराकाशमप्येतु मनसाकाशमेव च ॥
 अहङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरग्न्यक्तमेव च ॥
 प्रधाने प्रकृतिं याते गुणसाम्ये व्यवस्थिते ।

वियोमः सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत् ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ।
 निष्कैवल्यं पदं देवकाक्षितं परमन्तपः ॥
 एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥
 नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 त्वद्बुद्धिस्तद्गतप्राणस्त्वद्गतस्त्वत्परायणः ॥
 त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणं पर्युपस्थिते ।
 पूर्वदेहिकता ये मे व्याधयः प्रविशन्तु माम् ॥
 आर्दयन्तु च दुःखानि ऋणं मे न भवेदिति ।
 उपदिष्टन्तु मे सर्वे व्याधयः पूर्वधिन्तिताः ॥
 अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्दिशोः परमम्यदम् ।
 अहं भगवत्कृतस्य मम वासः सनातनः ॥
 तस्याहं न प्रणश्यामि मच्च मे न प्रणश्यति ।
 कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
 दशेन्द्रियाणि मनसो ह्यहङ्कारेण वा पुनः ।
 अहङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥
 आत्मबुद्धीन्द्रियमप्येदंबुद्धौ बुद्धेः परायणम् ।
 ममायमपि तस्याहं येन सर्वमिदन्ततम् ॥
 आत्मनात्मनि संयोज्य समात्मन्यनुसंस्मरेत् ।
 एवं बुद्धेः परम्बुद्धौ लभते न पुनर्भवम् ॥
 श्रीं नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने ।
 नारायणाय भक्तानामेकनिहाय यास्यते ॥
 हृदिस्थाय च भूतानां सर्वेषां च महात्मने ।
 इमामनुकृतिन्दिव्यां वैष्णवीं पापनायनीम् ॥

स्वयम्बिवृक्षश्च पठेद्यत्र तच्च समभ्यसेत् ।
 मरुचे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंशरेत् ॥
 अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम् ।
 यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
 कुर्वन्लतृफलमाप्नोति पुनरावर्तते नतु ।
 अभ्यर्चयन् पितृन्देवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन् ॥
 श्वलदग्निं शरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम् ।
 यज्ञोदानं तपः कर्म पावनानि मनोषिणाम् ॥
 यज्ञोदानं तपस्तप्तात्कुर्यादाशाविवर्जितः ।
 पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ॥
 श्रावयेच्छ्रद्धधानांश्चमस्तृक्तांश्च विशेषतः ।
 नम इत्येव यो ब्रूयाद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेन्नोकः स्वपाकस्यापि नारद ! ।
 किं पुनर्यं यजस्ते मां साधकाविधिपूर्वकम् ॥
 श्रद्धावन्तो यतात्मान स्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
 कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥
 मामेव तस्माद्वैवर्षे । ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।
 अवाप्स्यसि तपःसिद्धिं लभ्यसेऽप्यपदं मम ।
 अज्ञाना मिच्छन्त्या ज्ञानं दद्यादहर्मापदेशनम् ॥
 कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
 अणात् प्रदेयं साधुभ्यो जन्मबन्धभयापहम् ॥
 अश्वमेधमहस्त्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
 नासौ फलं मवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवापयति ॥
 भीष्म उवाच ॥ एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।

यदुवाच तथा शम्भुस्तदुक्तं तव सुव्रत ! ॥
 त्वमप्येकमना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम् ।
 भज सर्वेण भावेन परमात्मान मन्त्रयम् ॥
 श्रुत्वैतत् नारदी वाक्यं दिव्यं नारायणैरितम् ।
 अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकात्मित्वमुपेयिवान् ॥
 नारायणमृषीन् देवं दशवर्षास्थनम्यभाक् ।
 इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्दिणोः परमम्यदम् ॥
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्घृतैः ।
 नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 नारायणाय नमः श्रीमिति वेदमन्त्रः
 यो नित्यमेव मनसापि समभ्यसेच्च
 पापैः प्रमुच्य परमे तृषयातिविष्णोः-
 स्थानं हि सर्वं मिति वेदविदो वदन्ति ॥
 किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ।
 यो नित्यं ध्यायते देव ! नारायणमनन्यधीः ॥
 क्षीरवासा जपो वापि त्रिदण्डौ मुखे एववा ।
 भूषितो वा द्विजयेष्ठ ! न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥
 ये नृशंसा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः ।
 तैःपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥
 अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम् ।
 कुतर्कज्ञानदृष्टीनां विद्याक्लेन्द्रियवर्त्मनाम् ॥
 नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 अन्तकाले जपन्तेति तद्दिणोः परमं पदम् ॥
 आचारहीनैःपि मुनिप्रवीर ! भक्त्या विहीनोऽपि तु विन्दताःपि

स कीर्त्तय नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गतिम् ॥

कान्तारवनदुर्गेषु कृतस्त्रेषापत्सु संयुगे ।

दस्युभिः सन्निरोधे च नामभिर्मां प्रकीर्तयेत् ॥

न दिव्यपुरुषो धीमान् येषु स्थानेषु मां स्मरेत् ।

वीरव्याघ्र महासर्पैः कूरैरपि न बाध्यते ॥

जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।

नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥

नामास्ति याति शक्तिश्च पापे निर्हरेण हरेः ।

श्वपचोऽपि नरः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम् ॥

न तावत् पापमस्तीह यावन्नामहतं हरेः ।

अतिरेक भयादाहः प्रायश्चित्तान्तरं बुधाः ॥

गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।

अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥

न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ।

न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥

इमां रहस्यां परमामनुष्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकम् ।

विहाय दुःखानि विमुच्य मङ्गलात्

स वीतरागो विचरेन्मही मिमाम् ।

गङ्गायां मरणं चैव दृढा भक्ति य केशवे

ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च नात्यस्य तपसः फलम् ॥

इति विष्णुभक्तिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

—

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रवृत्ते पञ्चसन्धवे ।
विष्णुः सिद्धचूर्तानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥
जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा ।
वाराहमास्थितोरूपमुज्जहार वसुधराम् ॥
वेदपादो गृपदंष्ट्रः क्रतुवक्त्रयितामुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः श्वस्तुण्डः सामघोषमहास्वनः ॥
धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तमयो वीरः प्रांशुजानुर्महावृषः ॥
उद्गातन्त्रो होमलिङ्गो बीजौषधिमहाफलः ।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्मिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकथ्यादिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादौर्घाभिरन्वितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगमहामन्त्रमयो महान् ।
उपाकर्णोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
कायापन्नोसहायोऽसौ मणिमृद्बोदितः ॥
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥

दंष्ट्रायेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥
 उद्धृत्य निखले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
 यथास्थानं विभज्यापस्तङ्गता मधुसूदनः ॥
 सामुद्राय समुद्रेषु नादेयाय नदीषु च ।
 पल्लेषु च पाल्लव्यः सरःसु च सरोवराः ॥
 पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
 द्वीपानामुदधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च ॥
 स्थानपालांशोऽकपालाञ्चदीशैलवनस्पतीन् ।
 ऋषींश्च सप्त धर्मज्ञान् वेदान् साङ्गान् सुरासुरान् ॥
 पिशाचोरगगन्धर्व्यक्षराक्षसमानुषान् ।
 पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतपामं चतुर्विधम् ॥
 भेषेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥
 एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
 जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥
 अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनार्दने ।
 वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्न भविष्यति ॥
 पृच्छामि कश्यपं गत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
 मदीयां वहते चिन्तां नित्यमेव महामुनिः ॥
 एवं स निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी ।
 जनाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्ट्वांस्ताञ्च कश्यपः ॥
 गौतमपुत्रपत्नीं चारदेन्दुनिभाननाम् ।

अलिसङ्कलकां शुभ्रां वन्धुजीवाधरां शुभाम् ॥
 सुशुभ्रस्पृष्टदशनां चारुनासां नतभ्रुवम् ।
 कम्बुकण्ठीं संहतीरुं पीनोरुजघनस्थलीम् ॥
 विरेजतुस्ततो यस्याः समी पीनौ निरन्तरौ ।
 मत्तेभकुम्भसङ्काशौ शातकुम्भसमद्युतौ ॥
 मृणालकोमलौ बाहू करौ किशलयोपमौ ।
 रुक्मस्तम्भनिभावूरु गूढे श्लिष्टे च जाननी ॥
 जङ्घे विरोमि सुषमे पादावर्तितमनोरमौ ।
 जघनञ्च घनं मध्यं यथा केयूरिणः शिरोः ॥
 प्रभायुता नखास्ताम्रा रूपं सर्व्वमनोहरम् ।
 कुर्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिग् ॥
 कुर्वाणां प्रभया देवीं तथा विर्तमिरा दिग् ।
 सुसूक्ष्मशक्तवसनां रत्नात्तमविभूषिताम् ॥
 पदन्यामैर्व्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्व्वतीं ।
 रूपयौवनसम्पन्नां विनातवदुपस्थिताम् ॥
 समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ।
 उवाच तां वरारीहे ! विज्ञातं हृदगतं मया ॥
 धरे । तव विज्ञानात्ति । गच्छ देवि ! जनार्दन ।
 स ते वस्त्वत्यगेषेण भाविनो ते यथा स्थितिः ॥
 श्रीगोदे वसतिरस्य मया ज्ञाता शुभाननं ।
 ध्यानयोगेन चाव्वेक्षि तज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ।
 इत्येवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं कम्बुधा ततः ।
 प्रययौ केयवं द्रष्टुं श्रीरोदमथ सागरम् ॥
 सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।

पवनचोभसंजातवीचीशतसमाकुलम् ॥
 हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
 वीचीहस्तैर्धवलितैराङ्गयानमिव क्षितिम् ॥
 तैरेव शुभतां चन्द्रे विदधानमिवानिशम् ।
 अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्पवम् ॥
 यस्मात्तस्मात् विभ्रन्तं सुशुभ्रां तनुमूर्जिताम् ।
 पाण्डुरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ॥
 इन्द्रनीलकङ्काराद्यं विपरीतमिवाम्बरम् ।
 फलावलीसमुद्भूतवनसङ्गसमाक्षितम् ॥
 निम्नोक्तमिव शेषाद्देविस्त्रीर्णं तमतीव हि ।
 तं दृष्ट्वा तच्च मध्यस्थं ददृशे केशवालयम् ॥
 अग्निर्ह्यपराभाषमग्निर्ह्यर्चिसंयुतम् ।
 शेषपर्यङ्कशं तस्मिन् ददृशे मधुसूदनम् ॥
 शेषाद्विफणरक्षापदुर्विभाव्य सुखाम्बुजम् ।
 शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥
 पीतवाससमचोभ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 मुकुटेनार्कवर्गेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ॥
 संवाङ्ममानाद्विद्युगं सङ्ग्राह्यं करतलैः शुभैः ।
 शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यमानं समन्ततः ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥
 उद्धृताहं त्वया देव ! रसातलतल्लङ्घिता ।
 स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो ! लोकानां हितकाम्भवा ।
 तन्नाधुना मे देवेश ! का धृतिर्वै भविष्यति ।

एवमुक्तस्तदा देव्या देवी वचनमब्रवीत् ॥
 वर्णाश्रमाचाररताः शास्त्रैकतत्परायणाः ।
 त्वां धरे ! धारयिष्यन्ति तेषां तद्भार आहितः ॥
 एवमुक्ता वसुमती देवदेवमभाषत ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् वद सनातनान् ।
 त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि त्वं हि मे परमा गतिः ।
 नमस्ते देव ! देवेश ! देवारिबलसूदन ! ।
 नारायण ! जगन्नाथ ! शङ्खचक्रगदाधर ! ॥
 पद्मनाभ ! हृषीकेश ! महाबलपराक्रम ! ।
 अतीन्द्रिय ! सुदुष्पार ! देव ! शार्ङ्गधनुर्वर ! ॥
 वराह ! भीम ! गोविन्द ! पुराण ! पुरुषोत्तम ! ।
 हिरण्यकेश ! विश्वाक्ष ! यज्ञमूर्ति ! निरञ्जन ! ॥
 क्षेम ! क्षेपज्ञ ! लोकेश ! मल्लिलान्तरगायक ! ।
 यन्ममम्यवहाचिन्त्य ! वेदवेदाङ्गविग्रह ! ॥
 जगतोऽस्य समयस्य सृष्टिभङ्गहारकारक ! ॥
 सर्वधर्मज्ञ ! धर्माङ्ग ! धर्मयानि ! वरप्रद ! ।
 विश्वक्सेनामृत ! व्याम ! मधुकैटभसूदन ! ॥
 ब्रह्मतां ब्रह्मणाजेय ! सर्व ! सर्वाभयप्रद ! ।
 वरेण्यानघ ! जीमूताय्य ! निर्वाणकारक ! ॥
 आपगायन ! अपांस्थान ! चैतन्याधार ! निष्क्रिय !
 समशीर्षाध्वरगुरो ! पुराण ! पुरुषोत्तम ! ।
 ध्रुवाक्षर ! सुमूर्ध्नेश ! भक्तवत्सलपावन ! ।
 त्वंगतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥
 तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ! ।

प्रपन्नास्मि जगन्नाथ ! ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ॥
 सुव्रजस्थमनाधृष्य' वसुखेलं वसुप्रदम् ।
 महायोगबलोपेतं प्रश्निगर्भं धृतार्चिषम् ॥
 वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
 सुरासुरगुरुं देवं त्रिभुं भूतमहेश्वरम् ॥
 एकव्यूहं चतुर्वक्त्रं जगत्कारणकारणम् ।
 ब्रूहि मे भगवन् ! धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शास्त्रतान् ॥
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ।
 एवमुक्तस्तु देवेशः पुनः क्षौणोमभाषत ॥
 शृणु देवि ! धरे ! धर्मांश्चातुर्वर्ण्यस्य शास्त्रतान् ।
 आश्रमाचारसंयुक्तान् सरहस्यान् ससंग्रहान् ॥
 ये तु त्वां धारयिष्यन्ति सन्तस्तेषां परायणान् ।
 निषण्णा भव वामोरु ! कासुनेऽस्मिन् वरासने ॥
 सुखासीना निबोध त्वं धर्माग्निगदतो मम ।
 शुश्रुवे वैश्वान् धर्मान् सुखासीना धरा तदा ॥
 इति वैश्वे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्रित्वारः । तेषा-
 राद्या द्विजातयः । तेषां निषेकाद्यः स्मृत्यानान्तो मन्त्रवत्
 क्रियासमूहः । तेषाञ्च धर्माः ब्राह्मणस्याध्यापयनं क्षत्रियस्य
 अस्तनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा । द्विजा-
 तां यजनाध्ययने । अथैतेषां हस्तयः ब्राह्मणस्य वाजनप्रति-
 ग्रहो क्षत्रियस्य क्षितिर्वाचं क्षत्रिगोरक्षवाचिष्यकुसौदयोनिपो-
 शणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि । आपयनन्तरा हुतिः ।

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥

आर्जवत्वमलोभय देवब्राह्मणपूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे दे
धर्मे व्यवस्थापनम् । राजा च जाह्नवं पशव्यं गस्यापितं
देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रपादञ्च तत्र धन्वतृमहोवारिवृक्षगिरि-
दुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् । तत्र ग्रामाध्यक्षानपि कु-
र्यात् । दशाध्यक्षान् । शताध्यक्षान् । देशाध्यक्षाञ्च ।
ग्रामदीक्षाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्यात् । अशक्ता दश-
ग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत् । सोऽप्यशक्ताः शताध्यक्षाय ।
सोऽप्यशक्ता देशाध्यक्षाय । देशाध्यक्षाऽपि सर्वात्मना दी-
क्षमुच्छिन्द्यात् । आकरशुक्लतरनागवर्नष्वाज्ञास्त्रियुञ्जीत ।
धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु । निपुणानर्थकार्येषु । शूरान् संग्र-
मकर्मसु । उग्रानुग्रहेषु षण्डान् स्त्रीषु ॥ प्रजाभ्यो वन्यं
सखत्सरेण धान्यतः षष्ठमंशमादद्यात् । सर्वशस्त्रेभ्यश्च
द्विकं शतम् । पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च । मांसमधुवृत्तीषु
भिगन्धमूलफलरसदारु पत्राजिनमृदाणां शमभाण्डवैदलेभ्यः
षष्ठभागम् । ब्राह्मणेभ्यः करादानं न कुर्यात् ते हि राज्ञो
धर्मकरदाः । राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषष्ठमंशभाक् ।
स्वदेशपण्याञ्च शुल्कांशं दशममादद्यात् परदेशपण्याञ्च विंश-
तितमम् । शुल्कस्थानमपक्रामन् सर्वापहारित्वमाप्नुयात् ।

शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राशः कर्म
 कुर्युः । स्वाम्यमात्यदुर्गकोषदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ।
 तद्दूषकांश्च हन्यात् । स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारचक्षुः स्यात् ।
 साधूनां पूजनं कुर्यात् । दुष्टांश्च हन्यात् । यत्तुमित्रोदासी-
 नमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथाहं यथाकालं प्रयुञ्जीत ।
 सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयहैधोभावांश्च यथाकालमाश्रयेत् ।
 चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां यायात् । परस्य व्यसने वा ।
 परदेशावाप्तौ तद्देशधर्मास्त्रोच्छिन्द्यात् । परेणाभियुक्तश्च
 सर्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत् । नास्ति राज्ञां समरे तनुत्या-
 गसदृशोधर्मः । गोत्राह्णनृपतिमित्रधनदारजीवितरक्ष-
 णादये हतास्ते स्वर्गभाजः । वर्णमङ्गरक्षणार्थं च । राजा
 पुरावासी तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ न राजकुलमु-
 च्छिन्द्यात् । अन्यत्राकुलीनराजकुलात् । मृगयाक्षस्त्रीपा-
 नेष्वभिरतिं न कुर्यात् । वाक्पाकथदण्डपाकथे च नार्थ-
 दूषणं कुर्यात् । आद्यहाराणि नोच्छिन्द्यात् । नापात्रवर्षी
 स्यात् । आकरेभ्यः सर्वमादद्यात् ॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं
 ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेष्टयेत् । निधिं
 ब्राह्मणां लब्ध्वा सर्वमादद्यात् । त्रिविद्यस्तुर्धर्मं राशे
 दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात् । वैश्वदेव-
 तुर्धर्मं राशे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमंशनादद्यात् ।
 शूद्रावाप्तं द्वादशधा विभज्य पञ्चांगान् राशे दद्यात्
 पञ्चांगान् ब्राह्मणेभ्योऽंशद्वयमादद्यात् । अनिवेदितवि-
 ज्ञातस्य सर्वमपहरेत् । स्वनिहिताद्राशे ब्राह्मणवर्जं
 द्वादशमंशं दद्यात् । परनिहितं अनिहितमिति भुवंस्तत्समं

दण्डमावहेत् ॥ बालानाथस्त्रोधनानि च राजा परिपालयेत् । शीरद्वतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णेभ्यो दद्यात् । अनवाप्य च स्वकोशादेव दद्यात् । शान्तिस्वस्थयनैर्देवोपघातान् प्रशमयेत् । परचक्रोपघातांश्च शस्त्रनित्यतया वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यक्तं तपस्विनं पुरोहितञ्च वरयेत् । शुचीनलुब्धानवहिताव्यक्तिसम्पन्नान् सर्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम् । व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा निगृञ्ज्यात् । जन्मकर्मव्रतोपेताश्च राजा सभासदः कार्यारिषी मिते च ये समाः कामक्रोधलोभादिभिः कार्यारिभिर्नाहार्याः । राजा च सर्वकार्येषु सम्यत्सराधीनः स्यात् । देवब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । बृहमेवी भवेत् । यज्ञयाजी च । न चास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधात्तोऽवसीदेत् । न नान्योऽपि सतकर्मनिरतः । ब्राह्मणेभ्यश्च भुवं प्रतिपादयेत् । नेषाश्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंशानन्तरप्रमाणं दानाद्येदोपवर्णनञ्च पठेताम्रपत्रे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागानितृपविज्ञापनाद्यं दद्यात् । परदत्ताश्च भुवं नापहरेत् । ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान् प्रयच्छेत् । सर्वैतस्त्वात्मानं गोपायेत् सुदर्शनस्य स्यात् । विपद्भागदमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् । म्रितपूर्वाभिभाषी स्यात् । बन्धेष्वपि न भ्रुकुटीमाचरेत् । अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्डेषु दापयेत् । सम्यग्दण्डप्रणयनं कुर्यात् । द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत् । स्वधर्ममपालयन्नादण्ड्योनामास्ति राज्ञः ।

यश्च श्यामो लोहिताक्षो दण्डयति निर्भरः ।

प्रजास्तत्र विवर्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ।
 स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्याद्भृशदण्डश्च शत्रुषु ।
 सुहृत्स्वजिह्वाः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ।
 एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोच्छेनापि जीवतः ।
 विस्तौर्यते यशोलोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ।
 प्रजासुखे सुखी राजा तद्विषये यस्य दुःखितः ।
 स कीर्तियुक्तो लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

आलम्ब्यार्कमरीचिगतं रजस्त्रमरेणुमंजकम् । तदष्टकं
 लिख्या । तत्त्रयं राजसर्पपः । तत्त्रयं गौरमर्पपः । तत्षट्कं
 यवः । तत्त्रयं कृष्णलम् । तत्पञ्चकं माषः । तद्वादशकम-
 चार्द्धम् । अचार्द्धमेव सचतुर्माषकं सुवर्णः । चतुःसुवर्णको-
 निकः । द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमाषकः । तत्षोडशकं
 धरणम् । ताम्रकार्पिकः कार्पापणः ।

पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहस्रः स्मृतः ।
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ महापातकिना ब्राह्मणवर्जं सर्वं बध्नाः । न शारा-
 गो ब्राह्मणस्य दण्डः । स्वदेगाद्ब्राह्मणं कृताङ्गं विवासयेत् ।
 तस्य च ब्रह्महत्यायामगिरस्कं पुरुषं सलाटे कुर्यात् ।
 सुराध्वजं सुरापाने । श्वपदं स्तेये । भगं गुरुतल्पगमने ।
 अन्यत्रापि बध्यकर्माणि तिष्ठन्तं समप्रधनमक्षतं विवासयेत् ।

कूट्यासनकर्तृं च राजा हन्यात् । कूटलेख्यकारांश्च । गर-
दाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च । ये च धान्य-
दशम्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरियुः । चरिममेयानां शताद-
पप्रधिकं । ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः । सेतुभेद-
कांश्च प्रसह्यतस्काराणां स्वावकाशभक्तप्रदांश्च । अन्यत्र राजा-
शक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाञ्च । हीनवर्णोऽधि-
कवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्यात्तदेवास्य शातयेत् । एकाम-
नोपवेशी कट्यां कृताङ्गो निर्वास्यः । निष्ठीव्योऽप्यविहीनः
कार्यः अवशम्वयिता च गुदहीनः । आक्रोशयिता च
विजिह्वः । दर्पेण धर्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमामेचये-
त्तैलमास्ये । द्रोहेण च नामजातिप्रहणे दगाङ्गुलास्य
शङ्कुलिखेयः । श्रुतदेशजातिकर्मणामन्यथावादी कार्पा-
पणशतद्वयं दण्ड्यः । काणखञ्जादिनां तथावाद्यपि कार्पा-
पणद्वयम् । गुरुनाक्षिपन् कार्पापणगतं । परस्य पत्नो-
याक्षेपे कृते तृत्तमसाहसं । उपपातकयुक्ते मध्यमम् त्रैवि-
द्यवृद्धाक्षेपे जातिपृगानाञ्च । आमदेशयोः प्रथमसाहसम् ।
व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्पापणगतम् । मातृयुक्ते तृत्तमं सवर्णा-
क्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः । हीनवर्णाक्रोशने षड्दण्डः ।
अथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणोदण्डः । तयोर्ध्वं
कार्पापणास्तयः शुक्लवाक्याभिधाने त्वेवनेव । पारजायो
सवर्णागमने तृत्तमसाहसं दण्ड्यः । हीनवर्णागमने मध्य-
मम् गौगमने च । अस्यागमने वध्यः पशुगमने कार्पाप-
णगतं दण्ड्यः ॥ दोषमनायाय कन्यां प्रयच्छंश्च तासु
विभ्रयात् । अदुष्टां दुष्टामिति ब्रुवन्नुत्तमपाकयम् । गजा-

श्लोष्ट्रगोघातो त्वेककरपादः कार्यः । विमांसविक्रयी कार्वापणशतम् ग्राम्यपशुघातो च । पशुस्वामिने तन्मूल्यं दद्यात् । चारुपशुघातो पञ्चाशतं कार्वापणान् । पक्षिघातो मत्स्यघातो च कार्वापणान् । फलोपगमद्रुमच्छेदी कौटोपघातो तूत्तमसाहसं दण्ड्यः । पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम् । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्वापणशतम् । तृणच्छेद्येकं सर्व्वं च तत्स्वामिना तदुत्पत्तिम् ॥ हस्तेनावनोरयिता दशकार्वापणान् । पादेन विंशतिं । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । पाषाणेन मध्यमम् । शस्त्रेणोत्तमम् । पादत्रेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः । शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वाविंशत्पणान् । सह शोणितेन चतुःषष्टिं । करपाददन्तभङ्गे कर्णेनासाविकर्त्तने मध्यमम् । चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च । नेत्रकन्धरावाहुसक्थ्यसभङ्गे चोत्तमम् । उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनाच्च विमुञ्चेत् । तादृशमेव या कुर्यात् । एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्ताद्दण्डाद्द्विगुणः । क्रोशन्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संसरताश्च । सर्व्वे च पुरुषपीडाकरास्तदुत्थानव्ययं दद्युः ॥ ग्राम्यपशुपीडाकराश्च । गोश्लोष्ट्रगजापहार्य्यैकपादकरः कार्यः अजाव्यपहार्य्यैककरश्च । धान्यापहार्य्यैकादशगुणं दण्ड्यः । शस्यापहारी च ॥ सुवर्णरक्तवस्त्राणां पञ्चाशत्स्वभ्यधिकमपहरन् विकरः तदूनमेकादशगुणं दण्ड्यः । सूतकार्पासगोमयगुडदधिक्षीरतक्रवणलवणसूत्रस्यपश्चिमत्स्यष्टततैलमांसमधुवैदलवेषुमृण्मयलोहदण्डानामपहर्त्ता मूलप्राप्तिगुणं दण्ड्यः । पक्वानामाश्च

पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पञ्चकण्ठकान् ।
 शाकमूलफलानाञ्च रक्षापहार्युत्तमसाहसम् । अनुत्तम-
 व्याणा मपहर्त्ता मूलप्रसमम् । स्तेनाः सर्वमपहृत-
 धनिकस्य दाप्याः । ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः । येषां
 देयः पत्यास्तेषामपयदायो कार्षापणानां पञ्चविंशति दण्ड्यः
 आसनार्हस्यासन मददश्च । पूजार्हमपूजयंश्च । प्रातिवेश्यब्रा-
 ह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च । निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च ।
 निमन्त्रितस्तथेतुप्रक्तवानभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च
 द्विगुणमसम् । अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोडशसुवर्णान् ।
 जात्यपहारिणा शतं सुरया बध्यः । क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्हं ।
 वैश्यं दूषयितुस्तदर्हमपि । शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम्
 कामकारेणस्य श्वस्तैवर्णिकं स्पृशन् बध्यः । रजस्वलां शि-
 फाभिस्ताडयेत् । पथ्युद्यानोदकसमीपेऽशुचिकारी पण्यशतं ।
 तक्षापास्यात् । गृहभृकुब्जादुरपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्ड्यः ।
 तच्च योजयेत् । गृहेषोडाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पण्यशतं ॥ साधा-
 रण्यापलापी च । प्रोषितस्याप्रदाता च । पितृपुत्राचार्यया-
 ज्ञ्यर्त्विजामन्योन्यापतितत्यागी च । न च तान् जह्यात् । शूद्र-
 प्रव्रजितानां दैवे पित्रेभ्यो भोजकश्च । अयोग्यकर्मकारो च ।
 समुद्रगृहभेदकः । अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वापघा-
 तकारी च । पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणा दशपञ्चो दण्डः ।
 यस्तयोश्चात्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम् । तुलामानकटकर्म-
 कर्तृश्च ।

तद्वद्वटे कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिरूपविक्रयिकस्य च ।
 सन्नश्वणिजां पण्यमनवैषावरुन्धतां । प्रत्येकं विक्रीयताञ्च ।

इति मूल्यं पण्यन्तु के तु नैव दद्यात्तस्यासौ सोदयं दाय्यः ।
 प्रा च पण्यगतं दण्ड्यः । क्रीतमक्रीणती या हानिः सा
 तुरेव स्यात् । राजविनिविहं विक्रीणतस्तदपहारः ।
 रिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दश पणान् दण्ड्यः । वज्र-
 रिवानप्रस्थानि क्षुगुर्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शौल्-
 कः शुल्कमाददानश्च । तच्च तेषां दद्यात् । द्यूने कूटा-
 देविनां करच्छेदः । उपधिदेविनां सम्यग्च्छेदः । ग्रन्थि-
 र्देकानां करच्छेदः । दिवा पशूनां हुकादुपघाते पाते
 नापदि पालदोषः । विनष्टपशुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात् ।
 नमुष्मातां दुहन् पञ्चविंशतिकार्षापणान् दण्ड्यः । महिषी
 कृत्यनाशं कुर्यात्तत्पालकस्त्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः ।
 पाखायाः स्वामी अश्वस्तूद्गोर्गर्भौ वा । गौश्चेत्तद्वहं
 दहं मजाविकं । भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं । सर्व्वेभ्य
 मिने विनष्टशस्यमूल्यञ्च । पथिग्रामसीमान्ते न दोषः
 नावृते च अल्पक्रान्ता उत्सृष्टवृषभसूतिकानाञ्च । यस्तत्त-
 वर्णान् दास्ये नियोजयेत्तस्मात्तमसाहसदण्डः । त्वत्त-
 व्रज्यो राज्ञोदास्यं कुर्यात् । भृतकस्यापूर्णकाले भृतिं
 । जन् सकलमेव मूल्यं दद्यात् । राज्ञे च पण्यगतं दद्यात्
 होषेण यद्विनश्येत्तत् स्वामिने । अन्यत्र देवोपघातात् ।
 । मी चेद्भृतकमपूर्णे काले जह्यात्तस्य सर्व्वं मूल्यं दद्यात् ।
 पण्यतश्च राजनि अन्यत्र भृतकदोषात् । यः कन्यां पूर्व्व-
 तामन्यस्मै दद्यात् स चीरवच्छास्यः । वरदोषं विना निहोषां
 रित्यजन् पत्नीञ्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
 त्तत्त तस्यादोषः । स्वामी द्रव्यमाप्नोयात् । यद्यप्रकाशं

इति मुख्यं क्रीणीयात्तदां क्रेता विक्रेता च चौरवच्छासौ ।
 गणद्रव्यापहर्ता विवास्यः तत्सम्बद्धं यच्च लक्षयेत् ।
 निषेपापहर्त्यर्थवृद्धिसहितं धनं धनिकस्य द्वाप्यः । राज्ञा
 चौरवच्छास्यः यस्मानिच्छितं निक्षिप्तमिति ब्रूयात् । सीमाभे-
 त्त्तारमुत्तमसाहसं दण्डयित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां
 कारयेत् । जातिस्त्रंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः ।
 अभक्ष्यस्याविक्रेयस्य च विक्रेयो देवप्रतिमाभेदकस्योत्तमसाहस
 दण्डनीयः । भिषङ्मिथ्याचरन्नुत्तमेषु पुरुषेषु । मध्यमेषु
 मध्यमं तिर्यक्तु प्रथमम् । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तद्दापयित्वा
 प्रथमसाहसं दण्ड्यः । कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्य्यः ।
 उत्कीचोपजीविनां सभ्यानाञ्च । गोचर्ममात्राधिकां भुव-
 मन्यस्याधीकृतां तस्मादानिर्गोचरान्यस्य यः प्रयच्छेत् स ब-
 ध्वः । ऊनाञ्चेत् षोडशसुवर्णान् दण्ड्यः ।

एकोऽश्वीयादयदुत्पन्नं नरः सम्वत्सरं फलम् ।
 गोचर्ममात्रा सा क्षीणी स्तोका वा यदि वा बहुः ॥
 ययोर्निक्षिप्तप्राधिस्तौ विवदेतां यदा नरो ।
 यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥
 सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत् ।
 आहर्त्ता लभते तत्र नापहर्त्यन्तु तत् क्षपित् ॥
 पित्रा भुङ्क्तन्तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मेतः ।
 तस्मिन् प्रेते न वाच्योऽसौ भुक्ता प्राप्तं हि तस्य तत्
 मिभिरेव च या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यश्राविधि ।
 लेख्याभारेऽपि तां तम चतुर्थः समवाप्नुयात् ॥
 नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव शृङ्गिणामाततायिनाम् ।

हृत्स्थानां तथान्येषां बधे हस्ता न दोषभाक् ॥

गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।

आततायिनमायान्तं हन्यादेवात्रिचारयन् ॥

माततायिवधे दोषो हुन्तुर्भवति कथन ।

प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युनामन्युमृच्छति ॥

उद्यतासिविषाग्निञ्च शापोद्यतकरं तथा ।

आथर्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु ।

भार्यातिक्रामणञ्चैव विद्यात् समाततायिनः ।

यगोवित्तहरानन्यानाहुधर्मार्थहारकान् ॥

उद्देशतस्ते कथितो धरे ! दण्डविधिर्मया ।

सर्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥

अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जातिं धनं वयः ।

दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सम्मन्त्र्य ब्राह्मणैः सह ॥

दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्ड्यादहिगुणं दण्डमावहेत् ।

नियुक्तस्याप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः ॥

यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।

न साहसिकदण्डघ्नी स राजा शक्रलोकभाक् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णादयथादत्तमर्थं गृह्णीयात् । द्विकं

चतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे

वा स्वप्रतिपन्नां वृद्धिं दद्यात् । अकृतामपि वत्सराति

ए यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्धभावाः । दैवराजोप-

हृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णी दद्यात् । अन्तवृद्धौ प्रविष्टा-

पे । न स्थावरमाधिमृते वचनात् गृहीतधनप्रवेशार्थ-

भवेत् स्यावरं दत्तं तद्गृहीतधनप्रवेशे दद्यात् । दीय-
मानं प्रयुक्तमर्थमुत्तमं स्यात्कृतस्ततः परं न वर्द्धते ।
हिरण्यस्य परा वृद्धिर्द्विगुणा । धान्यस्य त्रिगुणा । वस्त्रस्य
चतुर्गुणा । सन्ततिः स्त्रीपशूनाम् । किण्वकार्पाससूत्रचर्म-
युधेष्टकाङ्गाराणामक्षया । अनुक्तानां द्विगुणा । प्रयुक्तमर्थं
यथाकथञ्चित् साधयन्न राज्ञी वाच्यः स्यात् । साध्यमानश्चे-
द्राजानमभिगच्छेत्तत्तमं दण्डः । उत्तमर्णश्चेद्राजानमिया-
स्तद्विभावितोऽधमर्णो राज्ञे धनद्वयभागसंश्रितं दण्डं दद्यात् ।
प्रामार्थ्येष्टोत्तमर्णो विंशतितममंशम् । सर्व्वापलाप्येकदेगवि-
भावितोऽपि सर्वं दद्यात् । तस्य च भावनास्तिस्त्री भवति
लिखितं साक्षिणः समयक्रिया च । समाक्षिकमात्रं समा-
क्षिकमेव दद्यात् । लिखितार्थप्रविष्टो लिखितं पाठयेत्
असमग्रदानं लेख्यासन्निधानं चात्तमर्णो लिखितं दद्यात्
धनग्राहिणि प्रेते प्रवर्जिते द्विद्वयसमाः प्रवर्जिते वा तत्पुत्र
पौत्रैर्धनं देयम् । नातः परमनीषुभिः । सपुत्रस्य वाऽपुत्रस्य
वा ऋक्यग्राही ऋणं दद्यात् । निर्धनस्य स्त्रीग्राही । न स्त्री
पतिपुत्रकृतम् । न स्त्रीकृतं पतिपुत्रो न पिता पुत्रकृतम् ।
अविभक्तैः कृतमृणं यस्तिष्ठेत् स दद्यात् । पैतृकमृणमभिक्षा-
नां भ्रातृणाञ्च । विभक्ताश्च दायानुरूपमंशम् । गोपगौणिक
गैलपरजकशाधस्त्रीणां पतिर्दद्यात् । वाक्प्रतिपन्नं नादियं
कस्यचित् । कुटुम्बार्थं कृतञ्च ।

यो गृहीत्वा ऋणं सर्वं श्वोदास्याभीतिमामकम्

न दद्यान्नाभतः पश्चात्तथा वृद्धिमवाप्नुयात् ॥

दर्शने प्रत्यये दानं प्रातिभाष्यं विधीयते ।

आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥
 बहवश्चेत् प्रतिभुवो ददुस्तेऽर्थं यथाकृतम् ।
 अर्थेऽविशेषिते तेषु धनिकच्छन्दतः क्रिया ॥
 यमर्थं प्रतिभुर्देयान्निकेनोपपीडितः ।
 ऋषिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं दातुमर्हति ॥
 इति वैश्वे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ लेख्यं त्रिविधं राजसाक्षिकं ससाक्षिकमसाक्षिकञ्च ।
 राजाधिकरणे तन्नियुक्तकायस्थकृतं तदध्यक्षकरचिह्नितं
 राजसाक्षिकम् । यत्र कचन येन केनचिन्नितं साक्षिभिः
 बहस्तचिह्नितं ससाक्षिकम् । स्वहस्तान्वितमसाक्षिकम् ।
 इलाङ्कारितमसाक्षिकम् । उपविज्ञताय सर्वत्र ।
 प्रितकर्त्तुं दृष्टमात्रं तत्समाक्षिकमपि । तादृग्विधेन-
 लेखितञ्च । स्त्रीबालाश्वतन्त्रमत्तोन्मत्तभोतताडितकृतञ्च ।
 गणाराविरुद्धं व्यक्ताधिकृतलक्षणमनुपक्रमाक्षरं प्रमाणम् ।
 वर्षेद्य तत्कृतैश्चिह्नैः पत्रैरेव च युक्तिभिः ।
 सन्दिग्धं साधयेन्नेष्ट्यं तदयुक्तिप्रतिरूपितैः ॥
 यवर्णी धनिको वापि साक्षो वा लेखकोऽपि वा ।
 म्रियते तत्र तन्नेष्ट्यं तत्प्रहस्तैः प्रसाधयेत् ॥
 इति वैश्वे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ साक्षिणः न राजश्रोत्रियप्रव्रजितकितवतस्कर-
 राधीनस्त्रीबालसाहसिकातिवृद्धमत्तोन्मत्ताभिश्चरुपतितक्ष-
 णान्तर्व्यसनिरागाभ्याः । रिपुमितार्थसम्बन्धविकर्मद-
 दोषसहायाश्च । अनिर्दिष्टसु साक्षित्वे यथापेक्ष्य ब्रूयात् ।
 कथासाक्षी । स्तेयसाहसवाग्दण्डपारुष्यसंग्रहणेषु

साक्षिणो न परीक्षाः । अथ साक्षिणः कुलजावृत्तवित्तसम्पन्ना
यज्वनस्तपस्विनः पुत्रिणोधर्मज्ञाअधीयानाः सत्यवत्सस्त्रैवि-
द्यवृहाद्य । अभिहितगुणसम्पन्नउभयानुमतएकोऽपि ।
द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः ।
आधर्यं कार्यवशादयत्र पूर्वपक्षस्य भवेत्तत्र प्रतिवादिनांऽपि ।
उद्दिष्टसाक्षिणि मृते देशान्तरगतं वा तदभिहितज्ञातारः
प्रमाणम् । समजदर्शनात् साक्षी श्रवणाद्वा । साक्षिणश्च
सत्येन पृथ्यन्ते । वर्णिनां यत्र वधस्तत्त्वानृतेन । तत्पावनार
कुमाण्डीभिर्द्विजोऽग्निं जुहुयात् । शूद्रप्राकृतिकं गोद-
शकस्य ग्रामं दद्यात् । स्वभावाविक्रतो मुख्याणैर्विनाशोऽस-
स्वदप्रलापे च कूटसाक्षिणं वदयात् । साक्षिणश्चाच-
यादित्योदये कृतगपथान् पृच्छेत् । ब्रूहीति ब्राह्मणं
पृच्छेत् । सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । गोवीज हास्यनैवेद्यम् ।
सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम् । साक्षिणः आवयेत् । ये
महापातकिनो लोका ये चापपातकिनस्तौ कूटसाक्षि-
णामपि । जननमरणान्तरे कृतहानिश्च । सत्येनादित्यस्तपति
सत्येन भाति चन्द्रमाः । सत्येन वाति पवनः । सत्येन
भूधरयति । सत्येनापस्मिष्टन्ति । सत्येनाग्निमिष्टति ।
खद्य सत्येन । सत्येन देवाः । सत्येन यक्षाः ॥

अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्रात्रि सत्यमेव विगिष्यते ॥

जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तष्टीभूता उपासते ।

ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ ॥

एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः ।

यस्योचुः सान्निः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥

अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः ।

बहुत्वं प्रतिगृह्णीयात् सान्निहैधे नराधिपः ॥

समेषु च गुणोत्कृष्टान् गुणहैधे द्विजोत्तमान् ।

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाध्यनृतं वदेत् ।

तत्तत्कार्यं निवर्त्तेत कृतं वाप्यकृतं भवेत् ॥

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ समयक्रिया । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् ।

पस्तेष्वेव ग्रामसाणम् । सर्वेष्वेवार्थेषु मूल्यं कनकं कल्पयेत् ।

कृण्वन्ते शूद्रं दूर्वाकरं ग्रापयेत् । द्विकृण्वन्ते

करम् । त्रिकृण्वन्ते रजतकरम् ।

कृण्वन्ते सुवर्णकरम् । पञ्चकृण्वन्ते शीतोद्भूतमहो-

र् । सुवर्णार्धं कौशं देयः शूद्रस्य । ततः परं यथाहं

न्युदकविगिष्यामन्यतमम् । द्विगुणैर्ध्वं यथाभिनिता

क्रिया वैश्वस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कौशवर्जं चतुर्गुणे

णस्य । न ब्राह्मणस्य कौशं दद्यात् । अन्यवागाम-

ममयनिबन्धनक्रियातः । कौशस्थानि ब्राह्मणं शीतोद्भूत-

करमेव ग्रापयेत् । प्रागदृष्टोपमयेऽप्यर्थे दिव्यानामन्य-

मेव कारयेत् । सत्सु पिदितसञ्चरित्वं न महत्यर्थेऽपि ।

योक्ता वर्तयेच्छापे । अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्यात् ।

द्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात् । श्वो ब्राह्मण-

नाममर्थरोगिणां तुला देया । सा च न वाति वायौ ।

उपमर्थद्रोहकाराणामग्निर्देवः । शरद्वीणयोश्च न

येत्तिकब्राह्मणानां पिषं देवं प्राह्वयि च न श्लेषव्या

ध्यर्हितानां भीरूणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाश्चोदकम् ।
हेमन्तगिरयोश्च नास्तिकेभ्यः कोऽपि देयः न देशे
व्याधिमयकोपसृष्टे च ।

सचैलं स्नातमाह्वय सूर्योदयउपोषितम् ।
कारयेत् सर्वदिव्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

अथ धटः । चतुर्हस्ताच्छित्तो दिहस्तायतः । तत्र सार-
वर्त्तोजवपञ्चहस्तायतो भयतः शिखा तुला । ताञ्च सुवर्णका-
रकांम्यकाराणामन्यतमोविधृयात् । तत्र चैकस्मिन् शिको
पुरुषमारोपयेद्वितीये प्रतिमानं गिलादि । प्रतिमानपुरुषौ
समभृती सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटश्च समयेन
गृह्णीयात् तुलाधारञ्च ॥

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटमार्जिणः ।
तुलाधारस्य ते लोकास्तुलां धारयतोमृषा ॥
धर्मपर्यायवचनेर्धट इत्यभिधीयते ।
त्वमेव धट । जानीषि न विदुर्यानि मानुषाः ॥
व्यवहाराभिगन्ताऽयं मानुषस्तुल्यतत्त्वयि ।
तदेनं सगयादस्मादस्मृतस्वातुमर्हसि ॥
ततस्त्वानापरोक्षिक्य भूय एवाथ तं नरम् ।
तुलितो यदि वर्तते ततः स धर्म्मतः शुचिः ॥
शिक्यच्छेदेऽन्नभङ्गे पु भूयस्त्वानापयेन्नरम् ।
एवं निःसंगयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथाग्निः । षोडशाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलं सप्तकं

कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य समाम्बु-
पत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण
वेष्टयेत् । ततस्तत्राग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं सं-
न्यसेत् । तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु
पदन्यासं कुर्वन् व्रजेत् । ततः समगण्डलमतीत्य
भूमौ पिण्डं जह्यात् ।

यद्यन्यचिह्नितकरद्वयमगुहं विनिर्दिशेत् ।

न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुद्धो भवेन्नरः ॥

भयाद्वा पातयेद्वयं दग्धं वा न विभाव्यते ।

पुनस्तं धारयेत् पिण्डं सप्तवर्षावर्गाधनात् ॥

कर्तुं विमृदितव्रीहिसम्यादादेव लक्षयेत् ।

अभिमन्यास्य करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूतानामन्तर्धर्मसमाक्षिवत् ।

त्वमैवाग्ने ! विजानीषि न त्वदुर्गतिं मानवाः ॥

व्यवहाराभिगस्ताऽयं मानवः उद्विगच्छति ।

तदेनं संशयादग्नादभ्यन्तस्वातुमर्हसि ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥

अथौदकम् । पङ्कगेवातदुपपन्नमन्स्यजलोकादिव
जितेऽभिमि । तत्र नाशिमन्स्यजलोकादिवपिण्डं पुरुषस्थान्यस्य
जानुनी गृहीत्वाभिमन्विष्यन्तः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च
नातिकूरुमदुना धनुषा पुरुषोऽपरः शरक्षेपं कुर्यात् ।

तच्चापरस्य पुरुषो यत्नं शरमानयेत् ।

तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्तितः ॥

अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ।

त्वमन्मः ! सर्वभूतानामस्तथरसि साक्षिवत् ॥
 त्वमेवान्मो ! विजानोषे न विदुर्यानि मानुषाः !
 व्यवहाराभिगस्तोऽयं मानुषस्त्वयि मज्जति ।
 तदेनं संशयादस्मादभ्यतस्नातुमर्हमि ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ विषम् । विषाण्यदेयानि सर्वाणि कृते हिमाचलो-
 ज्जवाच्छाप्तीत् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिगस्ताय-
 दद्यात् ।

विषं वेगकृत्मापतं सुप्तेन यदि जीर्यते ।
 विषञ्च तस्मिन् ज्ञात्वा दिवसान्ते विमर्जयेत् ॥
 विषत्वाद्विषमत्वाच्च क्रूतं । त्वं यत्तदेहिनाम् ।
 त्वमेव विष ! जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥
 व्यवहाराभिगस्तोऽयं मानुषः शक्तिमच्छति ।
 तदेनं संशयादस्मादभ्यतस्नातुमर्हमि ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ कोकः । उग्रान् देवान् समभ्यर्च्य । तत्स्नानोदकान्
 षष्ठिचयं पिबेत् ।

इदं मया न कृतमिति आह्वयन् देवताभिमुखः ।
 यम्य पश्येत् द्विगताहार् विमयाह्लादथापि वा ॥
 रोगोऽथर्जितमरणं राजातङ्गमयापि वा ।
 तमगुडं विजानीयाच्चया शङ्खं विषर्जयेत् ।
 दिव्ये च गुडं पुरुषं सत्कुर्याद्वास्मिन्को नृपः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्वे क्षेत्रे संज्ञायासुः

पादितः स्वयमौरसः प्रथमः । नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तम-
वर्णेन चोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः ।
यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्रिका
पुत्रिकाविधिना प्रतिपादिता पितृभ्रातृविहीना पुत्रिकैव ।
पौनर्भवस्तुतः अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भूः । भूयस्त्वसंस्कृतापि
परपूज्या । कानौनः पञ्चमः । पितृगृहेऽसंस्कृत्यैवोत्पादितः ।
स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः । यस्य तत्पुत्रस्त-
स्यासौ सहोदः सप्तमः । गर्भिणी या संक्रियते तस्याः
पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः । स च मातापितृभ्यां
यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः । स च येन क्रीतः स्वयमुपगतो
दशमः । स च यस्योपगतः अपविद्वस्त्वेकादशः । पित्रा
मात्रा च परित्यक्तः स च येन गृहीतः यत्र कृचनोत्-
पादितश्च द्वादशः । एतेषां पूर्वैः पूर्वैः श्रेयान् । स एव
दायहारः । स चान्यान्विभृयात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण
संस्कारं कुर्यात् । पतितक्लीवाचिकित्सरीगविकला स्वभा-
गहारिणः । ऋक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः
पुत्रा भागहारिणः । नतु पतितस्य पतनीये कर्मणि कृते
त्वनन्तरोत्पन्नाः । प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः
तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भरणयोग्याः ।
यश्चार्थहरः स पिण्डदायी । एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः
सर्वासां पुत्रएव च । भ्रातृणामेकजातानाञ्च । पुत्रः पितृ-
वित्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात् ।

पुत्राप्नो नरकादयन्नात् पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतीमुखम् ॥
 पुत्रेण लोकान् जयति पीलेणानन्तामश्रुते ।
 अथ पुत्रस्य पीलेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपम् ॥
 पीतदौहित्रयोर्लोके विग्रेषो नोपपद्यते ।
 दौहित्रोऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति पीतवत् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु मातृ-
 वर्णाः । प्रतिलोमास्वार्थविगर्हिताः । तत्र वेण्यापुत्रः शूद्रेषा-
 योगवः । पुक्तसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वेणाशूद्राभ्यां । चाण्डा-
 लवेदेहकसुताश्च ब्राह्मणोपुत्राः शूद्रविद्वज्जत्रिये । सङ्करसङ्करा-
 श्चामंथेयाः । रङ्गावतरणमायोगयानां । व्याधता पुक्तमानां ।
 स्तुतिक्रिया मागधानां । बध्यवातित्वं चाण्डालानाम् ।
 स्त्रीरक्षा तज्जीवनञ्च वेदेहकानाम् । अश्वमारथ्यं स्तानां ।
 चाण्डालानां वहिर्धाम नवसनं मृतवेलधारणमिति विग्रेषः ।
 सर्वेषाञ्च समानजातिभिर्विहागः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ।

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
 प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्म्मभिः ॥
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा देहत्यागाऽनुपमृतः ।
 स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च वाह्यानां मिहिकारणम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेतस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे ।
 पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता-
 विभागानन्तरीत्पन्नस्य भागं दत्तुः । अपुत्रस्य धनं पत्न्या-

भिगामि । तदभावे दुहितृगामि । तदभावे पितृगामि ।
तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातृगामि । तदभावे भ्रातृ-
पुत्रगामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुलप्रगामि ।
तदभावे सहाध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्जं राज-
गामि । ब्राह्मणार्थो ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थधनमाचार्यो-
गृह्णीयात् गिष्योवा ।

संसृष्टिनस्तु संसृष्टौ सोदरस्य तु सोदरः ।

दद्यादपहरं चांगं जातस्य च मृतस्य च ॥

पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यन्युपागतम् ।

आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्कमन्याधियकमिति स्त्रीधनम् ।
ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्वर्त्तुः ।
शेषेषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वेव प्रसूतायां यद्वनं तद्वृद्धि-
द्वगामि ।

पत्न्यो जीवति यः स्त्राभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।

न तं भजेत् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥

अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना ।

यस्य यत् पैतृकं रिक्तं स तदगृह्णीत नेतरः ॥

इति वैश्यवैधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमृक्त्वं
दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरींशा-
मादद्यात् । क्षत्रियापुत्रस्त्रीन् । द्वावंशौ वैश्यापुत्रः । शूद्रापु-
त्रस्त्रेकं अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रत्रयं भवेत्तदा
तद्वनं नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिंशद्विभागकृतानं-
गानादद्युः । वैश्यवर्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनेकश्चादद्युः । क्ष-

त्रिविधं सप्तधाकृतं चतुरो हावेकश्च । ब्राह्मणवर्जं षड्धाकृतं
 त्रिोन् हावेकश्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियावेश्याशूद्रापुत्रेष्वयमेव
 विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियो पुत्री स्यातां तद
 सप्तधाकृतावनाद् ब्राह्मणश्चतुरींशानादद्यात्पुत्रीन् राजन्यः
 अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवेश्यौ तदा षड्धाविभक्तस्य चतुरीं
 शान् ब्राह्मण आदद्याद्वावंगीवेश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मण
 शूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तदनं पञ्चधा विभजेयातां चतुरीं
 शान् ब्राह्मणस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य
 वा क्षत्रियवेश्यौ स्यातां तदा तदनं पञ्चधा विभजेयातां
 त्रीनंगान् क्षत्रियस्त्वादद्याद्वावंगीवेश्यः । अथ ब्राह्मणस्य
 क्षत्रियस्य वा क्षत्रियशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तदनं चतुर्धा
 विभजेयातां त्रीनंगान् क्षत्रियस्त्वादद्यादेकं शूद्रः । अथ
 ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां
 तदा तदनं त्रिधा विभजेयातां हावंगी वैश्यस्त्वादद्यादेकं
 शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवेश्याः सर्वहराः ।
 क्षत्रियस्य राजन्यवेश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य ।
 द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोऽर्द्धहरः । अपुत्रः कथमस्य या
 गतिः सा तार्द्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारं
 भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समा
 नंगानादद्याः । ज्येष्ठाय श्रेष्ठमुत्तरं ददुः । यदि द्वौ ब्राह्म
 णीपुत्रौ स्यातामेकः शूद्रापुत्रस्तदा ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागा
 नादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रावुभौ स्यातामेकौ
 ब्राह्मणीपुत्रस्तदा षड्विभक्तसप्तार्थस्य चतुरींशान् ब्राह्मण-

स्वादद्यादुहावंशी शूद्रापत्नौ । अनेन क्रमेणान्यत्राप्यंशक-
ल्पना भवति ।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि ।

समस्तत्र विभागः सप्रज्जेष्टं तत्र न विद्यते ॥

अनुपघ्नन् पितृद्रव्यं यमेण यदुपार्जितम् ।

स्वयमोहितलब्धं तत्राकामो दातुर्महति ॥

पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्य यदाप्रुयात ।

न तत पुनैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्जितम् ॥

वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः ।

योगक्षेमं प्रचारय न विभाज्यञ्च पुस्तकम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् । न शूद्रं द्विजेन ।
पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः
ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः ।
निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्क्षत्याप्रदक्षिणेन चितामभिगम्याप्सु
सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकपिण्डं
कुशेषु दद्याुः । परिवर्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदशप्र
दार्थ्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः । अक्षतांश्चाग्नौ
क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिसञ्जयं कुर्युः । तेषाञ्च गङ्गाभसि
प्रक्षेपः । यावत्सङ्ग्रामस्थि पुरुषस्य गङ्गाभसि तिष्ठति
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधितिष्ठति । यावदाशीचं
तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्याुः । क्रीतलब्धाग्नाश्च
भवेयुः । अमांसाग्नाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च । पृथक्शायि-
नश्च । ग्रामान्निष्कृम्याशीचान्ते कृतश्मशुकर्माणि स्थिलकल्कैः

सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः
तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्युः । देवाः परो
क्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैर्लोका धार्यन्ते ।

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।

ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित् ॥

यद्ब्राह्मणसृष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।

तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥

दृष्टान्वितानां मृतबान्धवानामाश्वामनं कुर्यैरदीनमत्त्वाः
वाक्यैस्तु यैर्भूमि तवाभिधासे वाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे

॥ इति वैष्णवं धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

यदुत्तरायणं तदहर्देवानाम् । दक्षिणायणं रात्रिः
सखत्सरोऽहोरात्रः तच्चिंशता मासः मामा द्वादश वर्षम्
द्वादशवर्षगतानि दिव्यानि कतियुगम् । द्विगुणानि द्वापरम्
त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् द्वादशवर्षमहस्त्राणि
दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगानामेकसप्ततिर्मन्वन्तरम्
चतुर्युगसहस्रञ्चकल्पः । स च पितामहमराहः । तावत्
चामय रात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्वं
मेव ब्रह्मणो वर्षगतमायुः । ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषं
दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः । तावत्येवामय निगा
पौरुषाणामहोरात्राणामतोतानां संख्यैव नास्ति । न
भविष्याणाम् । अनाद्यन्तता कालस्य ॥

एवमस्मिन्निरालम्बे काले सततयायिनि ।

न तदद्भुतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्भ्रुवा ॥

गङ्गायाः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥
 चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः ।
 सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥
 बह्वीन्द्रमहस्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च ।
 विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥
 राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥
 ये समर्था जगत्समिन् सृष्टिसंहारकारिणः ।
 तेषां कालेन लीयन्ते कालोहि दुरतिक्रमः ॥
 आक्रम्य सर्वैः कालेन परलोकज्ञ नीयते ।
 कर्मपाशवशो जन्तुः का तव परिदेवना ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युध्रुवं जन्म मृतमथ च ।
 अर्थं दुष्परिहार्यं ऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता ॥
 शोचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्येह जना यतः ।
 अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वयत्कृतः ॥
 सुकृतं दुष्कृतञ्चोभौ सहायो यस्य गच्छतः ।
 बान्धवैस्तस्य किं कार्यं शोचद्भिरथवा न वा ॥
 बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेतो न विन्दति ।
 अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयप्रदायिनः ॥
 अर्वाक् सपिण्डीकरणात् प्रेतो भवति यो मृतः ।
 प्रेतलोकगतस्यान्नं सोदकुम्भं प्रयच्छत ॥
 पितृलोकगतस्यान्नं आडे भुङ्क्ते स्वधामयम् ।
 पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छत ॥
 देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च ।

मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं खवान्धवैः ॥
 प्रेतस्य श्राद्धकर्तुंश्च पुष्टिः श्राद्धे कृते ध्रुवम् ।
 तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥
 एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
 नोपकुर्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मनएव वा ॥
 दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणांश्च बान्धवान् ।
 धर्ममेकं सहायार्थं वर्यध्वं सदा नराः ! ॥
 मृतोऽपि बान्धवः शक्नोति नानुगन्तुं नरं मृतम् ।
 जायावर्जं हि सर्वस्य ग्राम्यः पन्था विरुध्यते ॥
 धर्मैकोऽनुयात्येनं यतः कचन गामिनम् ।
 नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्मं कुरुत मा चिरम् ॥
 श्वः कार्यमद्य कुर्वीति पूर्वार्ह्णे चापराह्निकम् ।
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥
 क्षेत्वापणग्रहासक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
 वृकीवीरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
 न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ।
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥
 नाप्राप्तकालो म्रियते विद्वः शरशतैरपि ।
 कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ।
 नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः ।
 त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया वापि मानवम् ॥
 आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि ।
 न निवारयितुं शक्नोस्तत्र का परिदेवना ॥
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्वकृतं कर्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥
 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ ।
 अव्यक्तनिधनान्येव तत्त का परिदेवना ॥
 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
 तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥
 गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम् ।
 गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबद्धानम् ॥
 नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
 न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
 अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
 नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥
 अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
 तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

अथाशौचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपाद आचा-
 तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्य-
 स्वालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत् । एकवन्मन्वानर्हते-
 तिदृष्टे । उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोवाभ्यां पिण्डं
 नवप्रेत् । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिण्याभिपूजितेषु प्रेत-
 ामगोवाभ्यां दत्ताचर्योदकश्चतुरङ्गलपृथ्वीस्तावदन्तर्गता
 दधःखाता वितस्त्यायतास्तिस्रः कर्षूः कुर्यात् । कर्षून्समोपे-
 ण्निवयमुपसमाधाय परिस्तीर्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतिवत्तं
 हुयात् । सोमाय पितृभ्यो स्वधा नमः । अग्नये कव्यवाच-
 ाय स्वधा नमः । यमायानिर्वाणे स्वधा नमः । स्थानव्ये च

प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् । अन्नदधिष्टुतमधुमांसैः कर्षूत्रयं
 पूरयित्वैतदिति जपेत् । एवंमृताहे प्रतिमासं कुर्यात् ।
 सम्वत्सरान्ते प्रेताय तत्पितृ तत्पितामहाय तत्प्रपिता-
 महाय च ब्रह्मणान् देवपर्वान् भोजयेत् । अत्राग्नीकरण-
 मावाहनं पाद्यञ्च कुर्यात् । संसृजतु त्वा पृथिवीसमानीव-
 इति च प्रेतपाद्यपाले पितृपाद्यपालकथे योजयेत् । उच्छिष्ट-
 सन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्यात् । ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान्-
 दत्तदक्षिणांश्चानुव्रज्य विसर्जयेत् । ततः प्रेतपिण्डं पाद्य-
 पालोदकवत् पिण्डकथे निदध्यात् । कर्षूत्रयसन्निकर्षेऽप्येव-
 मेव । सपिण्डीकरणं मासिकाश्वदद्याद्दशाहं श्राद्धं कृत्वा
 त्रयोदशे ह्नि वा कुर्यात् । मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशे-
 र्जह्नि । सम्वत्सराभ्यन्तरे यद्यधिमामो भवेत्तदा मासिकाश्वं
 दिनमेकञ्च वर्धयेत् ।

सपिण्डीकरणं स्त्रोणां कार्यमेवं तथा भवेत् ।

यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥

अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सरात् कृतम् ।

तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं हिजम्बने ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य सपिण्डानां जननमरणयोर्दशाहमशीचम ।
 द्वादशाहं राजन्यस्य । पञ्चदशाहं वैश्यस्य । मासं शूद्रस्य ।
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते । अशीचे होमदान
 प्रतिग्रहस्वाध्याया निवर्तन्ते । नाशीचे कस्यचिदन्नमशीयात् ।
 ब्राह्मणादीनामशीचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशीचं
 यावत्तेषाम् । अशीचापगमे प्राग्विज्ञं कुर्यात् । सवर्णस्या-

शौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं
जप्नोत्तीर्य गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत् । क्षत्रियाशौचे ब्राह्मण-
स्त्वेतदेवोपोषितः कृत्वा शुद्धिः । वैश्याशौचे राजन्यश्च ।
वैश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च । ब्राह्मणाशौचे राजन्यः
क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्ती मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् ॥

वैश्यश्च ब्राह्मणाशौचे गायत्र्यष्टशतं जपेत् ।

शूद्राशौचे द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्यव्रतञ्चरेत् । शूद्रश्च
द्विजाशौचे स्नानमाचरेत् । शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं
पिबेत् । पत्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वामिनस्तुल्यमशौचम् ।
मृते स्वामिन्यात्मीयम् । हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमे
शुद्धिः । ब्राह्मणस्य क्षत्रविट्शूद्रेषु षड्रात्रविरात्रैकरात्रैः ।
क्षत्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रविरात्राभ्याम् । वैश्यस्य शूद्रेषु
षड्रात्रेण । मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्त्रावे । जातमृते मृतजाते
वा कुलस्य सद्यःशौचम् । अदन्तजाते बाले प्रेते सद्यएव ।
नाभ्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया । दन्तजाते त्वक्तचूडे त्वर्हा-
रात्रेण । कृतचूडे त्वसंस्तुरे विरात्रेण । ततः परं यथोक्तका-
लेन । स्त्रीणां विवाहः संस्कृतः । संस्कृतासु स्तोषु नाशौचं
भवति पितृपक्षे । तत्प्रसवभरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदे-
करात्रं विरात्रञ्च । जननाशौचमध्ये यद्यपरं जननाशौचं
स्यात्तदा पूर्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः । रात्रिशेषे दिनद्वयेन ।
प्रभाते दिनत्रयेण । मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम् ।
श्रुत्वा देशान्तरस्थजननमरणे शेषेण शुद्धेयम् । व्यतीतेऽशौचे
सम्बत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण । ततः परं स्नानेन । आचार्य्य
मातामहे च व्यतीते विरात्रेण ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च । परपूर्वासु
 भार्यासु प्रसूतासु मृतासु च । आचार्यपत्नीपु-
 त्रोपाध्यायमातुलखशुरखर्यमहाध्यायिगिथेयतोतेस्त्रेकरा-
 त्रेण । स्वदेशराजनि च । असपिण्डे स्ववेश्मनि
 मृते च । भृग्वन्यनायकास्वसंग्रामविद्युश्चपहतानां नागौ-
 चम् । न राज्ञां राजकर्मणि । न व्रतिनां व्रते । न सत्विणां
 सत्वे । न कारुणां स्वकर्मणि । न राजाज्ञाकारिणां तदि-
 च्छया । न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः । न देगवि
 प्रवे । आपद्यपि च कष्टायाम् । आत्मत्यागिनः पतिताय
 नागौचोदकभाजः । पतितस्य दामौ मृतेऽङ्गि पादाभ्यां घट-
 मपवर्जयेत् । उद्वन्धनमृतस्य यः पाशं च्छिन्द्यात् स तमक्र-
 ष्छेण शुद्ध्यति । आत्मव्रतिनां संस्कर्त्ता च । तदशुपातकारो
 च । सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः महाशुपातं कृत्वा स्नानेन ।
 अकृते त्वस्थिमञ्जये सचैलस्नानेन । द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं
 कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जीवन्तीं
 गायत्राष्टमहस्रं जपेत् । द्विजप्रेतस्याष्टगतम् । शूद्रः प्रेतानु-
 गमनं कृत्वा स्नानमाचरेत् । चिताधूममेवने सर्वे वर्णा
 स्नानमाचरेयुः । मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरपगतकण्ठे वमन-
 विरंकयोद्य । श्मशुकर्मणि कृते च । श्वस्यगच्छ स्पृष्ट्वा रज-
 स्वलाचाण्डालयूपांथ । भक्ष्यवर्जं पञ्चनखगजं तदस्थि मन्त्रे-
 षु । सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं नाप्राक्षालितं विभृयात् ।
 रजस्वला चतुर्थेऽङ्गि स्नानाच्छुद्ध्यति । रजस्वना स्नानेन
 रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदग्नीयादयावन्न शुद्धा । मवर्णमधि-
 करणां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाग्नीयात् । कृत्वा सुप्ता भोजनाध्ययनं

पीत्वा स्नात्वा निष्ठौघ्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूत्रपु-
रीषे कृत्वा पञ्चनखस्य मस्त्रेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत् ।
चाण्डालस्तेच्छसम्भाषणे च । नाभेरधस्तात् प्रदाह्येषु च
कायिकैर्मलैः सुराभिर्व्वीपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुद्धय-
ति । अन्यत्रोपहतो मृत्तोयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन । वक्त्रोप-
हतस्तूपोष्य स्नात्वा पञ्चगव्येन । दशनच्छदोपहतश्च ॥

वमा शुक्रमसृष्टञ्जामूत्रविट्कर्णविड्मखाः ।
श्लेष्माशुद्रूपिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥
गौडो माध्वी च पैथो च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
यथैवैका तथा सर्वा न पातय्या द्विजातिभिः ॥
माधूकमैश्वरं टाङ्गं कीलं खार्जूरपानसे ।
मृद्विकारसमाध्वीर्कं मैरयं नारिकेलजम् ॥
अमेध्यानि दग्धैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च ।
राजन्यस्यैव वैश्यस्य स्पृष्ट्वैतानि न दुष्यतः ॥
गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् ।
प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति ॥
आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥
आदिष्टी नादकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।
समाप्ते तूदकं कृत्वा विरात्रेण विशुद्धयति ॥
ज्ञानंतपोऽग्निराहारो मृण्मनोवार्युपपाञ्चनम् ।
वायुः कर्म्मार्ककालौ च शुद्धिकर्तृणि देहिनाम् ॥
सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम् ।
योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृदारिशुचिः शुचिः ॥

क्षाल्या शुद्धयन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः ।

प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः॥

सृत्तौयैः शुद्धयते शोध्यं नदी वेगेन शुद्धयति ।

रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन दिज्ञात्तमाः ॥

अग्निर्गात्राणि शुद्धयन्ति मनः सत्येन शुद्धयति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्धयति ॥

एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।

नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥

इति वेणुवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्व्यायदुपहतं तदव्यन्तोपहतम् ।
अव्यन्तोपहतं सर्व्वं लोहभागडमर्मा प्रक्षिप्तं शुद्धयत् । मणि-
मयमश्ममयमजश्च सप्तरात्रं महोनिस्वर्त्तन । शृङ्गस्यद्राक्षि-
मयं तक्षणेन । दारवं मृगमयश्च जघ्नात् । अव्यन्तोपहतस्य
वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिख्यात् । सौवर्णरात्र-
ताजमणिमयानां निर्लेपानामग्निः शुद्धिः । अश्ममयानाञ्च-
मसानां ग्रहाणाञ्च । चरुमुक्कुम्वाणामुष्णं नाश्रमा । यत्तु
कर्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना संमार्ज्जनेन । स्फागूर्णक-
मुपलोलखलानां प्राक्षणेन । शयनयानासनानाञ्च । वस्त्र-
नाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तवैदलसूत्रकापीसवासमाञ्च ।
शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च । तृणकाष्ठशुष्कपलाशानां च । एते-
षां प्रक्षालनेन । अन्यानाञ्च । ऊषैः काशेयैर्विकर्याः । अग्नि-
ष्टकैः कुतपानाम् । श्रीफलैरंशुपदानाम् । गौरसर्पपैः क्षौ-
माणाम् शृङ्गास्थिदन्तमयानाञ्च । पद्माक्षैर्मृगलोमिकानाम् ।
ताम्ररीतिविपुसोममयानामस्तोदकेन । भस्मना कांक्ष्यती

ःयोः । तक्षणेन दारवाणाम् । गोबालैः फलमश्ववानाम् ।
 तक्षणेन संहतानाम् । उत्पवनेन द्रव्याणाम् । गुडादौना-
 मक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वार्यग्निदानेन ।
 र्विलवणानाञ्च । पुनः पार्केन मृगमयानाम् । द्रव्यवत्कृतशो-
 ानां देवतार्त्तानां भूयः प्रतिष्ठापनेन । अमिदम्यान्नस्य या-
 ष्मावमुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने
 र्थ्यात् । द्रोणाद्यधिकं मिदमन्नमुपहतं न दृश्यति । तस्या
 हतमात्रमपास्य गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाभः प्रक्षिपेत्
 ।स्तस्य च प्रदग्नेदग्नेः ।

पक्षित्रयं गवाघ्रातमवधृतमवक्षतम् ।
 दूषितं केगकीटैश्च मृदः क्षेपेण शुद्धाति ॥
 यावन्नापेत्यमेध्याक्ताहन्तो लेपश्च तत्कृतः ।
 तावन्मृदारि देयं स्यात् सर्वासु द्रव्यगुडिषु ॥
 अजाश्वं सुखतो मेध्यं न गौर्ननरजा मलाः ।
 पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसर्वाणामारुतैः ॥
 रथाकर्दमतोगानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः ।
 मारुतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्केष्टकाचितानि च ॥
 प्राणिनामथ सर्वेषां मृद्विरङ्गिश्च कारयेत् ।
 अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यमतन्द्रितः ॥
 भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैतृष्णं यत्र गोर्भवत् ।
 अव्याप्तश्चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम् ॥
 वर्ज्जप्रज्वालनं कुर्यात् कूपे पक्केष्टकाचिते ।
 पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतोयसमुद्भवे ॥
 जलाशयेष्वथालेषु स्थावरेषु वसुधरे ! ।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् ॥
 त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
 अष्टष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥
 नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
 ब्राह्मणान्तरितं भोक्ष्यमाकराः सर्वेऽप्येव च ॥
 नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥
 श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्तितम् ।
 क्रव्याद्विष्य हतस्थान्येषाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ।
 छर्द्दं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिशेत् ।
 यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाद्युग्रताः ॥
 मक्षिका विप्रुषण्काया गौर्गजाश्वमरीचयः ।
 रजोभूर्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे न यान्ति याः ।
 न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
 भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ।
 अग्निधारैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥
 मार्जनोपाञ्चनेर्वैश्व प्रोक्षणेन च पुस्तकम् ।
 समाञ्जनेनाञ्जनेन मेकैर्नाल्लेखनेन च ॥
 दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम् ।
 गावः पवित्रं महत्त्वं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्वाधसूदनाः ॥

गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ।
 वडङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम् ॥
 ऋक्षोदकं गवां पुण्यं सर्वाघविनिस्सूदनम् ।
 गवां कण्डूयनञ्चैव सर्वकल्मषनाशनम् ।
 गवां ग्रामप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते ॥

।वां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सा रजसि प्रवृष्टा
 तक्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्यात् ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्णानुक्रमेण चतस्रो भार्या भवन्ति
 तिस्रः क्षत्रियस्य । द्वे वैश्यस्य । एका शूद्रस्य । तासां
 मधुर्माविदने पाणिर्ग्राह्यः । असवर्णविदने शरः क्षत्रिय-
 कन्यया । प्रतोदो वैश्यकन्यया । वसनदशान्तः शूद्रकन्यया ।
 न सगीत्रां न समानाषप्रवरां भार्यां विन्देत् मातृतस्त्वा
 पञ्चमात् पुरुषात् पितृतश्चासप्तमात् । नाकलीनाम् न च
 व्याधिताम् । नाधिकाङ्गीम् । न ह्रीनाङ्गीम् । नातिक-
 पिलाम् । न वाचाटाम् । अद्याष्टौ विवाहा भवन्ति ।
 ब्राह्मी देव आर्षः प्राजापत्यो गाम्भर्व आसुरो राजसः पैशा-
 चश्चेति । आहूय गुणवत् कन्यादानं ब्राह्मः । यज्ञस्थः क्षत्रिर्ज-
 देवः । गोमिथुनग्रहणेनार्षः । प्रार्थिताप्रदानेन प्राजाप-
 त्यः । द्वयोः सकामयोर्भ्रातापितृरहितो योगो गाम्भर्वः ।
 क्रयेणासुरः । युद्धहरणेन राजसः । सुप्तप्रमत्ताभिगमनात्
 पैशाचः । एतेष्वाम्नायत्वारो धर्म्याः । गाम्भर्वोऽपि राज-
 न्यानाम् । ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनीते । दैवो-
 पुत्रश्चतुर्दश । आर्षपुत्रश्च सप्त । प्राजापत्यश्चतुरः । गाम्भेय

विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति । दैवेन स्वर्गम्
प्राजापत्येन देवलोकम् । गार्ग्यैर्वैष्णवं गन्धर्वलोकं गच्छति
पिता पितामही भ्राता सकुल्यो मातामही माता चेति व
न्याप्रदाः । पूर्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः ।

ऋतुतण्डुमुपास्यैव कन्या कुर्यात् स्वयम्बरम् ।

ऋतुत्रये व्यतीते त्व प्रभवत्यात्मनः सदा ॥

पितृवैष्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ।

॥ इति वैष्णवं धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ स्त्रीणां धर्माः । भर्तुः समानव्रतचारित्वम् । श्वश्रु-
श्वशुरगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्करता । समुक्ता-
हस्तता । सुगुप्तभागडता । मूलक्रियाम्बुनभिरतिः । मङ्गला-
चारतत्परता । भर्तृरि प्रवासितेऽप्रतिकर्मक्रिया । परगृह्य-
नभिगमनम् । द्वारदेगगवाक्तकेषु नावस्थानम् । सर्वकर्म-
स्वस्वतन्त्रता । बाल्ययीवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्तृपुत्राधीनता ।

मृते भर्तृरि ब्रह्मचर्यं तदन्वाराहणं वा ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक्गर्ज्ञा न व्रतं नापुत्रपोषणम् ।

पतिं शृणुषते यत्तु तेन स्वर्गं महीयते ॥

पत्यो जीवति या योऽपि दुपवामव्रतश्चरत् ।

प्रायुः सा हरते भर्तुर्नरकश्चैव गच्छति ॥

मृते भर्तृरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ।

स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥

॥ इति वैष्णवं धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सवर्णसु बहुभार्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्मः ।

तय्यं कुर्यात् । मिश्राम् च कनिष्ठयापि समानवर्णया ।
मानववर्णाभावे त्वनन्तर्यैवापदि च । नन्वेव द्विजः शूद्रया ।

द्विजस्य भार्या शूद्रा तु धर्म्मार्थे न भवेत् कचित् ।

रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता ॥

हीनजातिलिंगं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः ।

कुलान्येव नयन्त्याशु समन्तानानि शूद्रताम् ॥

दैवपितृप्रातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।

नादन्ति पितृदेवान् न च स्वर्गं स गच्छति ॥

॥ इति वेणुवे धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥

स्य स्रष्टाज्ञानं निर्पेककर्म । स्रन्दनात् पुरा पुंसवनम्

ऽष्टमे वा सोमन्तोन्नयनं । जाते च दारुके जातकर्म ।

चैव्यपगमने नामधेयं । मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य । बलवत् क्षत्रि-

॥ धनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सतं शूद्रस्य । चतुर्थे मासप्रादि-

र्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽर्धे चूडाकरणम् ।

एव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां समन्त्रका विवाहः ।

ऽष्टमेऽर्धे ब्राह्मणसोपनयनं । गर्भिकादग्रे राज्ञः ।

शदग्रे विगः । तेषां मुञ्जज्यावल्बजमय्यो मोञ्जः । का-

यणाविकान्युपवोतानि वासांसि च । मार्गवैयाघ्रवा-

न चर्म्मणि । पालाशखादिरोडुम्बरा दण्डाः । केशा-

लाटनासादिशतुल्याः सर्व्व एव वा । भवदायं भवन्मध्यं

क्षत्र भैक्ष्यचरणम् ।

प्रायोऽश्वत्थान् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।

प्राहाविंशात् क्षत्रवन्धोराचतुर्विंशतेर्विंशः ॥

अतज्जं तयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।

सावित्री पतिता ब्राह्म्या भवन्त्यर्थविगर्हिताः ॥
 यदयस्य विहितं चर्म यत्सूत्रं या च मेखला ।
 यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेश्वपि ॥
 मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रवत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले व्रतः । सन्यासोपासनम् ।
 पूर्वां सन्यां जपेत्तिष्ठन् पश्चिमामासीनः । कालहयमभिषे-
 काग्निकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आच्यता-
 ध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनो-
 पवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्ष्याचरणम् ।
 गुर्वनुज्ञातो भैक्ष्याभ्यवहरणम् । आहूततलवणशुक्तापर्युषि-
 तनृत्यगीतस्त्रीमधुमांसाप्लनोच्छिष्टप्राणिहिंसाशील परिवर्ज-
 नम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्वोत्थानं चरमं संवेशनम्
 कृतसन्यासोपासनस्य गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च
 व्यत्यक्तकरः पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनैतरमितरणं ।
 स्वच्च नामासप्राभिवादनान्ते भोग्यद्वान्तं निवेदयेत् ।
 तिष्ठन्नासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नासप्राभिभाषणं
 कुर्यात् । आसीनस्योपस्थितः कुर्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नाग-
 च्छतः प्रत्युहस्य पयाहावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुख-
 दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रणम्य । तस्य च चतुर्विधं
 न यथेष्टासनः स्यात् । नचास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गति-
 चेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्यात् । तत्रास्य निन्दापरो-
 वादी सयातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् ।

ऋते शिलाफलकनीयार्थेभ्यः । गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुव-
द्वर्त्तेत । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान् गुरुन्नाभिवादयेत् ।
बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवद्वर्त्तेत । नास्य
पादौ प्रक्षालयेत् नाच्छिष्टमश्नीयात् । एवं वेदं वेदी वेदान्
वा स्वीकुर्यात् । ततो वेदाङ्गानि । यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र
असं कुर्यादसौ समन्तानः शूद्रत्वमेति । मातुरग्रे विजननं
द्वितीयं मौञ्जिवन्धनम् । तत्रास्य माता सावित्री भवति
पिता त्वाचार्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् । प्राङ्मौञ्जीव-
धनाद्विजः शूद्रसमो भवति । ब्रह्मचारिणा मुण्डेन जटि-
लेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणादूर्ध्वं गुर्वनुज्ञातस्मै वरं दत्त्वा
स्वायात् । ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्ये
प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत । गुरुदारेषु सवर्णेषु वा । तद-
भावेऽग्निशूयूपनैष्ठिको ब्रह्मचारी स्यात् ॥

एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमतन्द्रितः ।

स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेहा जायते पुनः ॥

कामतो गतसः सेको व्रतस्यस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतस्योद्वर्त्तयन् ब्रह्मवादिनः ॥

एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसत्वा गर्द्भभाजिनम् ।

सप्तागारं चङ्गैर्घ्न्यं स्वकाशं परिकीर्त्तयन् ॥

तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्नेकालिकम् ।

उपभृशं रिपवणमष्टेन स विदुषान्ति ॥

स्वप्ने सिका ब्रह्मचारी द्विजः शुक्लमकामतः ।

स्नात्वा कर्मचर्यित्वा त्रिः पुनर्गमनित्वा च जपेत् ॥

अजत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम् ।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णीं व्रतश्चरेत् ॥

तच्चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामकातरः ।

निस्त्रोचेद्वापविज्ञानाज्जपन् पवसेद्दिनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशीऽध्यायः ॥

यस्तपनीयं व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचार्यं
विद्यात् । यस्त्वेनं मन्थेनाध्यापयेत्तमुपाध्यायमेकदशं ता-
पी यस्य यज्ञे कर्माणि कुर्यात्तस्मै त्विजं विद्यात् । नापरी-
क्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत् ॥

अधर्मेण च यः प्राह यश्च धर्मेण पृच्छति ।

तयोऽन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥

धर्मायै शत्रु न मयातां युष्मदा अपि तद्विधा ।

तत्र विद्या न वसत्या शुभं बीजमिवोपरि ।

विद्याह वै ब्राह्मणमाजगाम गां पाय मा गेवधिस्ते ह मस्मि ।

अस्य कायानृजविज्यताय न मां ब्रूया वीर्यवतो तथा स्याम् ॥

यमेव विद्याः सुविमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मवर्ष्योपपन्नम् ।

यस्तेन द्रुहोत् कतमांश नाह तस्मै मां ब्रूया विधिपाय ब्रह्मन् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाविंशीऽध्यायः ॥

यावन्त्यां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दांसुपाकृत्यादेषामान्
मासानधीयीत । ततस्तेषामुत्सर्गं वह्निः कुर्यान्नानुपाकृ-
तानां । उत्सर्गोपाकर्मणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्यात् ।
नाधीयाताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च । न त्वन्तरपक्षतर्कः ।
नैन्द्रियप्रयाणं । न वार्ति चण्डप्रवने । नाक्वालवर्षादिदा-
तृत्स्नानिर्तपु । न भृकम्पोक्कापातदिग्दाहपु । नान्तर्गवे

ग्रामे । न शस्त्रसंपाते । न श्वश्रुगालगर्हभनिर्झादे । न
 वादित्वशब्दे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतन-
 श्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठीपहित-
 पादः । न हस्त्यश्वोद्गनौगोयानेषु । न वान्तः । न विरि-
 ऋतः । नाजीर्णी । न पञ्चनखान्तरागमने । न राजर्षोत्रि-
 यगोब्राह्मणव्यसने । नोपाकर्मणि । नोत्सर्गे न साम-
 ध्वनावग्ययुषी । नापररात्रमधीत्य शयीत । अभियुक्तोऽप्य-
 नध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं न ह-
 नामुव फलदम् । तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुगिष्ययोश्च ।
 तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सञ्चि-
 यत्तेषु वसत्या । गिष्येण ब्रह्मारम्भावमानयोगुर्गोः पा-
 दोपसंयहणं कार्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च
 षट्चोऽधीते तेनास्याज्येन पितॄणां तृप्तिर्भवति । यद्यजुंषि
 तेन मधुना । यत्सामानि तेन पयसा । यच्चाथर्वणन्तेन
 मांसेन । यत्पुत्राणि तिहामवेदाङ्गधर्मशास्त्राण्यधीते तेनास्या-
 ज्येन यश्च विद्यामामाद्यास्मिंल्लोके तथा जीविन्न सा तस्य
 परलोके फलप्रदा भवेत् । यश्च विद्यया यगः परेषां हन्ति ।
 प्रनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न विद्यामादद्यात् । तदादा-
 त्तमस्य ब्रह्मणः स्तेयं नरकाय भवति ।

लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन ॥

उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥

कामात्माता पिता चैनं यदुत्पादयती मिथः ।

सम्भूतिं तस्य तां विद्यादयदयोनाविह जायते ॥

आचार्यस्तस्य यां जातिं विधिवद्देदपारगः ।

उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥

य आह्वणीत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ।
तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न दुह्येत् कृतमस्य जानन् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

तयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आचा-
र्यश्च । तेषां नित्यमेव शुश्रूषुणा भवितव्यम् । यत्ते ब्रूयु-
स्तत्कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तेरननुज्ञातः
किञ्चिदपि कुर्यात् ।

एतएव तयो वेदा एतएव तयः सुराः ।

एतएव तयो लोका एतएव तयोऽग्नयः ॥

पितागार्हपत्योऽग्निर्देतिणाग्निर्माता गुरुराहवनीयः ।

सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्येते तय आदृताः ॥

अनादृतास्तु यस्येते सर्वास्तानि फलाः क्रियाः ।

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु सधामसम् ॥

गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समुच्यते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

राजत्वेऽन्यात्रियाधर्मप्रतिषेधुरपाधरायपितृवामाता-

महमातुल्यश्रज्येष्ठभ्रातृमन्त्रिन्याचार्यवत् । पता-

नतेषां सवर्णाः । मातृश्वमा पितृश्वमा ज्येष्ठा ससामा-

श्वगुरुपितृवामातुगर्त्वजां कन्यायमां प्रत्युत्थानमेति

वादतम । ज्येष्ठवर्णानां गुरुपत्नीनां दृगादभिजातानां

पादोऽयमंस्पर्शनम् । गुरुपत्नीनां गार्वामादनाभ्युपगमः

मनपादप्रक्षालनं न कुर्यात् । असंस्तुतापि परपत्नी
भगिनोति वाच्या पुत्रीति मातेति वा । न च गुरुणा
त्वमिति ब्रूयात् । तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं
प्रमाद्याश्रीयत् । न च गुरुणा सह विगृह्य कथां कुर्या-
त् । नैव चास्य परीवादम् । न चानभिप्रेतम् ।

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवादेऽह पादयोः ।

पूर्णे विंशतिवर्षे च गुरुदोषो विजानता ॥

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ।

अभिवादनकं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन ॥

विप्रोथ पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।

गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥

चित्तं बन्धुर्वैयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।

एतानि मानस्यानानि गरीयो यदुदुत्तरम् ॥

ब्राह्मण दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम् ।

पिता पुत्री विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं चत्रियाणान्तु वीर्यतः ।

वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥

इति वैश्वे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं सुघोरं भवति ।
परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृह्याश्रमिनः । तेनायमाक्रान्तोऽति-
गतकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्तते । जातिस्त्रंश-
करेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलावहेषु प्रकोर्ण-
केषु च ।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि ।

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्हताशनम् ।

न ह्यन्या निष्कृतस्तेषां विद्यन्ते हि कथञ्चन ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमन-
मिति महापातकानि । तत्संयोगश्च ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन महाचरन् ।

एकयानभोजनाशनशनैः । यौनस्त्रीवमीश्वसम्बन्धात्
मद्यएव ।

अश्वमेधेन शुद्धेयमहापातकिनस्त्वमे ।

पृथिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरेणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ।

यागस्य च त्रिविद्यस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्निर्व-
व्रायाश्च विगीवायाश्च वज्रातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च वा-
तनं ब्रह्महत्याममानोति । कौटसाह्यं सुहृद्वध एतौ सुरा-
पानसमी । ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निजपापहरणं सुवर्ण-
स्तेयसमम् । पितृव्यमातामहमातुल्यश्वशुर नृपपत्न्याभिगमन
गुरुदारगमनसमम् । पितृश्वसृमातृश्वसृस्वसृगमनञ्च । श्रीवि-
यत्विगुपाधायमितपत्न्याभिगमनञ्च । स्वसुः सख्याः सर्गावा-
या उत्तमवर्णायाः कुमार्या अत्यजाया रजस्वलायाः शरणा-
गतायाः प्रव्रजिताया निजिमायाश्च ।

अनुपातकिनस्तेते महापातकिनी यथा ।

अश्वमेधेन शुङ्गन्ति तीर्थानुसरणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

अनृतवचनमुत्कर्षे । राजगामि च पैशुन्यम् । गुरोश्वा-
लीकृनिर्वन्धः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अग्निमा-
तृपितसुतदाराणाञ्च । अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् । परस्वाप-
हरणम् । परदाराभिगमनम् । अयाज्ययाजनम् । विकर्मणा
जीवनञ्च । असत्प्रतिग्रहश्च । क्षत्रविट्शूद्रगोबधः । अवि-
क्रेयविक्रयः । परिवर्तिततानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम् ।
तस्य च कन्यादानम् । याजनञ्च । ब्राह्मता । भृतकाध्या-
पनम् । भृताच्चाध्यायनादानम् । सर्वाङ्गरेष्वधिकारः । महा-
ग्रन्थप्रवर्त्तनम् । द्रुमगुल्मवल्लीलतापद्मिनां हिंसा । स्त्रीजी-
वनम् । अभिचारबलकर्मसु प्रवृत्तिः । आत्मार्थं क्रियारम्भः ।
प्रनाहितार्ग्विना । देवर्षिपितृऋणानामनपाक्रिया । अस-
क्षास्त्राभिगमनम् । नास्तिकता । कुशौलवता । मद्यपक्वो-
नपेवणम् । इत्युपपातकानि ।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः ।

पराकञ्च तथा कुर्युर्यज्युर्गोमखेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य रुजः करणम् । अपेयमद्ययोर्प्रातिः जैह्वम् ।

शुषु मैथुनाचरणं पुंसि च । इति जातिस्त्रंशकराणि ।

जातिस्त्रंशकरं कर्म कृतवान्यतममिच्छया ।

कुर्यात् सान्तपनं कच्छं प्राजापत्यमनिच्छया ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाविंशोऽध्यायः ।

ग्राम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ।

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्रीत यावकम् ।

कृच्छातिकृच्छमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनममत्यभो-
षणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ।

अपात्रीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।

शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महामान्तपनेन वा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम् । कृमिको-
टानाञ्च । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलावहानि ।

मलिनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विगोधनम् ।

कृच्छातिकृच्छमथवा प्रायश्चित्तं विगोधनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ।

प्रकीर्णपातकं ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।

प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तामिस्रम् । अभ्यतामिस्रम् । रौरवम् ।
महारौरवम् । कालम्रवम् । महानरकम् । संजीवनम् ।
अशीवि । तापनम् । सम्प्रतापनम् । संघातकम् । कार्कोनम् ।
कण्डूलम् । कुट्टानम् । पृतिमृत्तिकम् । लोहगङ्गुः । कृ-
सम् । विषमपत्न्यानम् । कण्टकगाल्मलिः । दीपनहो । श-
पमवनम् । लोहचारकमिति । एतेष्वुक्तप्रायश्चित्ता अपि
तस्मिन् पय्यायेण कल्पं पच्यन्ते । महापातकिनी मन्त्रे

। अनुपातकितयातुर्युगम् । कृतमहोक्ताणाञ्च सव-
त्सहस्रम् । कृतजातिभ्रंगकरणाञ्च । कृतापावीकरणाञ्च ।
रमन्तिनीकरणाञ्च । प्रकीर्णकयातकितयं ब्रह्मन् वर्जयुगान् ।

कृतपातकिनः सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।

याम्यं पथानमामाद्य दुःस्वप्नान्ति दारुणम् ॥

यमस्य पुरुषैर्वीरैः कथ्यमाणा यतस्ततः ।

भुजच्छ्रेणानुकारेण नीयमानाश्च ते यथा ॥

श्वभिः शृगालैः कथादैः काककङ्कवकादिभिः ।

अश्विजतुण्डैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्होचिकैस्तथा ॥

शालमा दक्षमानाश्च नृद्यमानाश्च कण्टकैः ।

क्रकवः पाटयमानाश्च पीडयमानाश्च तृणया ॥

अधया व्यथयमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्तथा ।

पूयगोणितगन्धेन मर्च्छमानाः पटे पटे ॥

यगान्नदानं लिप्सन्तप्ताद्यमानाश्च किङ्करैः ।

काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः ॥

कचिद् काथ्यन्ति तैलेन ताड्यन्ते मुपलैः कचिद् ।

आयसीषु च विध्यन्ते शिलासु च तथा कचिद् ॥

कविहान्तमथाश्रन्ति कचिद् पूयमसृक् कचिद् ।

कचिद्विठां कचिन्मांसं पूयगन्धि सुदारुणम् ॥

अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा कचिद् ।

कुमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वल्लितुण्डैश्च दारुणैः ॥

कचिच्छीतेन बाध्यन्ते कचिद्वा मेध्यमध्यमाः ।

परस्परमथाश्रन्ति कचिद् प्रेताः सुदारुणाः ॥

कचिदुभूतेन ताड्यन्ते लम्बमानास्तथा कचिद् ।

क्वचित् क्षिप्यन्ति वाणौघैरुत्कृत्यन्ते तथा क्वचित् ॥
 कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगर्वाष्टिताः ।
 पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमाणाश्च जानुभिः ॥
 भग्नपृष्ठगिरीश्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः ।
 कूटागारप्रमाणैश्च शरीरैर्यातनाक्षमेः ॥
 एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः ।
 तिर्यग्ग्योनी प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अत्र पापान्मनां नरकैश्चनुभूतदुःखानां तिर्यग्ग्योनयो
 भवन्ति । अतिपातकिनां पृथ्यायेण सर्वाः स्थावरग्योनयः ।
 महापातकिनाञ्च कुम्भिर्योनयः । उपपातकिनां जलचरग्योनयः ।
 कृतजघनिभ्रंशकराणां जलचरग्योनयः । कृतसङ्करोक्त-
 कर्त्रिणां गुपयानयः । कृतापातोक्तकरणकर्मणां पश्यानयः ।
 कृतपातिनाकरणकर्मणां मनुष्यैश्चस्पृश्यग्योनयः । प्रकीर्ण-
 प्रकीर्णो हिन्नाः क्रयादा भवन्ति । अभीज्यान्नाभक्ष्यागो-
 कृतिः । जलः श्वेतः । प्रकृष्टवर्ष्मापहारो विलेशयः । आसु-
 योऽथहागः । हंसः कांस्यापहारो । जलं हृत्वाभिप्लवः । मधु-
 दगः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलः । मांसं गृध्रः ।
 वसां महुः । तैलं तेलपायिकः । लवणं वाचिवाक् । दधि-
 वलाका । कोशियं हृत्वा भवति तत्तिरिः । क्षीमं दहुरिः ।
 कार्पासतान्तवं क्राञ्चः । गोधा गाम् । वान्तुशो गुडम् ।
 कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्ही । कृतान्नं श्वावित् ।
 अन्ननाशं शलकः । अग्निं वकः । गृहकार्यपस्करम् । रक्तं

। मांसि जविञ्जविकः । गजं कूर्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं
। प्लवं वा मर्कटः । ऋक्षः स्त्रियम् । यानमुद्रः । पशूनजः ।
। तैः पारजायो ॥

यदा तदा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।

अवग्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पे न हत्वा दोषमवाप्नुयुः ।

एतेवास्येव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ॥

॥ इति वेणुवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

प्रथमं नरकानुभूत दुःखानां तिर्यक्कमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्षण-
ानि भवन्ति । कुष्ठयतिपातकी । ब्रह्महायक्ष्मी । सुरापः
। व्यावदन्तकः । सुवर्णहारः कुनखः । गुरुतल्पगो दुश्चर्मा ।
। प्रतिनामः पिशुनः । प्रतिवक्तः सूचकः । धान्यचोरोऽङ्गहीनः
। मिश्रचोरोऽतिरिक्ताङ्गः । अन्नापहारकस्वामयावी । वागप-
हारको मूकः । वस्त्रापहारकः श्वित्नी । अश्वापहारकः पङ्गुः ।
। देवब्राह्मणक्रोशको मूकः । लोलजिह्वो गरदः । उन्मत्तोऽग्निदः ।
। गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारो । गोघ्नस्त्वन्धः । दीपापहारकश्च ।
। काणश्च दीपनिर्व्वापकः । तपुचामरसीसकविक्रयो रजकः ।
। एकशफविक्रयो मृगव्याधः । कुण्डाशी भगास्यः । घाण्टिकः
। स्तेनः । वाहुषिको भ्रामरो । मिष्टाश्लेकाकी वातगुल्मी ।
। समयभेत्ता खल्वाटः । श्लोपद्यवकोर्णी । परवृत्तिघ्नो दरिद्रः ।
। परपोडाकरो दोर्घरोगी ।

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः ।

रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुञ्जखञ्जैकलीचनाः ॥

वामना वधिग मृगा दुर्बलाश्च तथापरे ।

तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति । ब्राह्मं नाश्रीयात् प्रजय-
त्रिषवणं स्नानमाचरेत्त्रिः प्रतिस्नानमप्यसु मन्त्रनं मन्त्रा-
घमर्षणं जपेत् त्रिवाचिनातिशयेत् रात्रावासोक्तः कर्मणि
पयस्विनीं दद्याद्विषमर्षणम् । ब्राह्मं सायं ब्राह्मं प-
स्त्रहमयाचितमश्रीयादेव प्राजापयः । ब्राह्मण्याः पिते-
पस्त्रहमृणां घृतं ब्राह्मणं पयस्त्रहञ्च नाश्रीयादेव त-
कृच्छ्रः । एष एव श्रुतिर्गोतकृच्छ्रः । कृच्छ्रातिकृच्छ्रः प-
द्विमेकविंशतिक्षपणम् । उदकमस्तृणां सामाभ्यवहारं
दककृच्छ्रः । विमासावहारेण मलकृच्छ्रः । वित्वाभ्यवहारं
श्रीफलकृच्छ्रः पशुर्धनं । निराहारस्य द्वादशाहने
पराकः । गोसत्रगोमयक्षारदधिसर्पिकुण्डकान्तिकदिव-
समश्रीयाद्वितीयमुपवसेदेतस्मान्तपनम् । गोस्रवादिभि-
प्रत्यहाभ्यर्त्तमहामान्तपनम् । ब्राह्मभ्यर्त्तं श्रुतिमान्तप-
नम् । पिण्याकाचमवक्रादकमक्तृ नामुपवासान्तर्गताभ्य-
वहारमुलापुरुषः । कुण्डपलागोदुश्चरपद्मगङ्गापणोवटव्रक्ष-
सुवर्चलानां पत्रैः कथितस्याश्वसः प्रत्येकं पानेन पण-
कृच्छ्रः ॥

कृच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतपावनम् ।

नित्यं त्रिषवणस्नायो अष्टगायो जितेन्द्रियः ॥

क्षीशूद्रपतितानाञ्च वर्जयेच्चाभिभाषणम् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चान्द्रायणम् ।

ग्रामानविकारानश्रीयात्तांश्चन्द्रकलाभिवृद्धौ क्रमेण व-
र्द्धयेद्धानौ क्लामयेद्मावास्यां नाश्रीयादेव चान्द्रायणी यव-
मधः । पिपीलिकामधोवा । यस्यामावास्या मध्ये भवति
स पिपीलिकामधः । यस्य पौर्णमासी स यवमधः । अष्टौ
ग्रामान् प्रतिद्वितमं माममश्रीयात् स यतिचान्द्रायणः ।
मायं प्रातश्चतुरश्रतुरः स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित्
षट्कीनां त्रिशतीं मासेनाश्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥

व्रतसेतत् पुरा भूम कृत्वा सप्तर्षयो वरम् ।

प्रापवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा रुद्रस्तथैव च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कर्मभगवत्कृतैर्गुरुमात्मानं मन्येतात्माथे प्रस-
तवावकं श्रपयेत् । न ततोऽग्नी जुहुयात् । न चात्र बलि-
र्था । अशृतं श्रय्यमाणं शृतञ्चाभिप्रत्ययेत् । श्रय्यमाणं
यां कुर्यात् । ब्रह्मा देवानां पदवी कवीनां ऋषिर्देवानां
धेनो गृध्राणां महिषो मृगाणां स्वधितिर्जनानां सोमः पवित्र-
मथेति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति । शृतञ्च तमश्रीयात् पाते
रपिच । ये देवा मनीजाता मनीजुषः सुदक्षा दद्यापितरः ।

नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मन
जुहुयात् । अथाचान्तो नाभिमानमेत । स्नाताः पीता भव

न्तो यूयमापोऽस्माकमुदरे यवाः । ता अम्ममनमीवा अपच्य
अनागसा सन्तु देवीरमृता ऋता वृद्ध इति । तिरावं मेधावी
पद्मात्रं पापकृत् । सप्तरावं पीत्वा महापातकिनामन्यतम
पुनाति । द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्देहति
मासं पीत्वा सर्वपापानि । गोनिर्हारमुक्तानां यवानामेक
विंशतिरावञ्च ।

यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणी मधुसंगुतः ।
निर्णीदः सर्वपापानां पवित्र मृगिभिः स्मृतम् ॥
ष्टमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः ।
सर्वं पुनीत मे पापं यन्मे किञ्चन दुष्कृतम् ।
वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम् ।
अलक्ष्मीं कालकर्णीञ्च नागयध्वं यवा ! मम ॥
श्वशूकगान्धोष्ठञ्च उच्छिष्टोपहृतञ्च यत् ।
मातापितरशुश्रूषां पुनोध्वञ्च यवा ! मम ॥
गणान्नं गर्णकान्नञ्च शरान्नं श्राद्धभक्षकम् ।
चावयान्नं नवयातं पुनोध्वञ्च यवा ! मम ॥
॥ इति वैष्णव धर्मशास्त्रे अष्टावत्वारिंशलसोऽध्यायः ॥

मार्गशोषशुक्लैकादश्यामुपांषि ति द्वादश्यां भगवन्तं
सुदेवमर्चयेत् । पुष्पभृषानुलेपनदोपनेवद्यैव्रीक्षणतपणै
व्रतमेतत् सन्ध्याकरं कृत्वा पाप्येभ्यः पृतो भवति । या
लोपं कृत्वा श्वेतदोपमाप्नोति । उभयद्वादशीष्वेकं सर्गलो
माप्नोति यावज्जीवं कृत्वा विणोर्लीकमाप्नोति । एवमे
पञ्चदशीष्वपि ।

ब्रह्मभूतप्रमावास्यां पौर्णमास्यान्तथैव च ।
 योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥
 दृश्येत महिती यस्यां दिवि चन्द्र बृहस्पती ।
 पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता सखत्सरे तु सा ॥
 तस्यां दानोपवासायमन्नं परिकीर्तितम् ।
 तथैव द्वादशी शक्ता या स्याच्छ्रवणसंप्रदा ॥
 ॥ इति वेषावे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

वर्गं पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिप्रवणं स्नायात् स्वकर्म चा-
 वदाणीं यासि यासि भैक्षसाचरेत् तृणगायी च स्यात् । एत-
 त्प्राप्तं ब्राह्मणं हत्वा द्वादशमखत्सरं कुर्यात् । यागस्थं
 जघ्रियं वा । गुल्मिणीं रजस्वलां वा । अविगीतां वा ना-
 गीम् । शिवं वा । नृपतिवधे महाव्रतमेव द्विगुणं कुर्यात् ।
 पाशेनं जघ्रियवधे । अर्द्धं वैश्यवधे । तद्वर्द्धं शूद्रवधे । सर्वेषु
 पक्षिणाध्वजो स्यात् । सर्वेषु जीविषु क्षमी स्यात् । मासमेकं
 क्षतपातनीं गवानुगमनं कुर्यात् आसीनास्वाभीत स्थितासु
 स्थिताः स्यात् अजस्रान्जीरन्तु भयेष्वथ वसेत् तासां
 शीतान्निवाणमकृत्वा नात्यन्तं कुर्यात् गोमूत्रेण स्नायात्
 रसेन वर्जित । एतद्वाव्रतं गोवधे कुर्यात् । गजं हत्वा
 च नीलान् वृषभान् दद्यात् । तुरगं वामः । एकहायनम-
 द्वाहं खरवधे । मेषाजवधे च । सुवर्णकण्ठलमुद्रवधे ।
 गानं हत्वा विराजमुपवसेत् । हत्वा मूपकमार्जारनकुल
 गण्डकटुगुडभाजगराणामन्यतममुपोषितः कृषरात्रं भोज-
 यत्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् । गोधोलूककाकभक्षवधे

विराजमुपवसेत् । हंसवक्रबलाकमदुगुवानरश्ये नभासचक्रवा
कानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् । सर्पं हत्वा भ्रू
कार्णायसीम् । षण्डं हत्वा पलालभारकम् । वराहं हत्वा
घृतकुम्भम् । तिस्रिरिं तिलद्रोणम् । शुकं द्विहायनं वत्सम्
क्रीञ्चं त्रिहायणम् । क्रव्यादमृगबधे पयस्विनीं गां दद्यात्
अक्रव्यादमृगबधे वत्सतरीम् । अनुक्तमृगबधे विराज
पयसा वर्त्तेत । पक्षिबधे नक्ताशी स्यात् रूप्यमाषकं वा
दद्यात् । हत्वा जलचरमुपवसेत् ।

अस्थिमताश्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।

पूर्णे चानस्यनस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतश्चरेत् ॥

किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां बधे ।

अनस्थां चैव हिंसायां प्राणायामेण शुध्यति ॥

फलदानान्तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।

गुल्मवल्लीलतानाञ्च पुष्पितानाञ्च वीरुधाम् ॥

अम्रजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः ।

फलपुष्पोद्भवानाञ्च घृतप्राशो विशोधनम् ॥

कृष्टजानामोषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने ।

वृथालभे तु गच्छेद्गां दिनमेकं पथोन्नतम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात् । मनान्
मथानां चान्यतमस्य प्राशनं चान्द्रायणं कुर्यात् । नश्व
पलाण्डुगृष्मनैतद्भिविडूराहग्राम्यकुक्कुटवानरगोमांसम
च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारः ।

र्यात् । वपनमेखलादण्डभैक्ष्यचर्याव्रतानि पुनःसंस्कार-
 कर्मणि वर्जनीयानि । शशकयस्त्रकगोधाखड्गकूर्मवर्जं पञ्च-
 नखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत् । गणगणिकास्तेनगायना-
 नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत् । तत्तत्कान्नं चर्मकत्तुं च ।
 बाहुषिककदर्यदीक्षितवद्वनिगडाभिगस्तषण्डानाञ्च । पुं-
 श्लोदाभिकचिकित्सकलुब्धकक्रूरीग्रोच्छिष्टभोजिनाञ्च ।
 अत्रीरास्तीसुवर्णकारसपत्न्यपतितानाञ्च । पिशुनानृतवादि-
 ततधर्मात्सरसविक्रयिणाञ्च । शैलघतन्तुवायकृतघ्नरजका-
 नाञ्च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिवेणशस्त्रविक्रयिणाञ्च ।
 श्वजीविशौण्डिकतैलिकचैलजिर्णेजकानाञ्च । रजस्वलासहो-
 पपतिवेश्मनाञ्च । भ्रूणघ्रावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतत्त्रिणा-
 वलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च । कामतो यदा संस्पृष्टम-
 वलुतम् । मत्स्यकुडातुराणाञ्च । नाश्चितं वृथामांसं च ।
 पाठीनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसा-
 ने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजलजमांसाशनेषु च । आपः
 राभाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीमृतम्ययः पिवेत् ।
 द्यभाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुरापस्याघ्रायास्यगन्ध-
 दकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जप्त्वा घृतपाशनो भवेत् । खरोष्ट्र-
 ाकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राश्याज्ञातं सूनास्थं
 कमांसञ्च । क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तकृच्छ्रम् । कल-
 ङ्गप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदालसारसदात्यहृएकसारिकावक-
 ताकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एकशफो-
 दस्ताशने च । तित्तिरिकापिञ्जललावकवर्त्तिकामयूर-
 णं सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम् । कीटाशने दिनमेकं

ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् । शुनां मांसाशने च । च्छत्राककरका
 शने सांस्तपनम् । यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्त
 खाण्डवञ्च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राश्योपवसेत् । ब्रधना
 मेध्यप्रभवांस्तोहितांश्च हृत्तनिर्यासान् । शालूकवथाक्तसरसं
 यावपायमापूपशक्नुलोदेवान्नानि हवींषि च । गोऽजामहिषी
 वर्ज्जं सर्वपयांसि च । अनिर्देशाहानि तान्यपि । स्यन्दिनी-
 सन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च । अमेध्यभुजश्च । दधिवर्जं केव-
 लानि च शुक्तानि । ब्रह्मचर्याश्रमी आहभोजने विराज-
 मुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत् । मधुमांसाशने प्राजा-
 पत्यम् । विडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्च
 पिवेत् । स्त्रोच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवे
 पञ्चनखविण्मूत्राशने सप्तरात्रम् । आमश्राद्धाशने विर-
 पयसा वर्त्तेत । ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश-
 च्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् । राजन्योच्छिष्टाशने विराज-
 ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् । राजन्यः शूद्रोच्छिष्टा-
 पञ्चरात्रम् । वैश्याच्छिष्टाशनी विराजम् । वैश्यः शू-
 च्छिष्टाशनी च । चाण्डालान्नं भुक्त्वा विराजमुपवसे
 सिद्धं भुक्त्वा पराकः ।

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याहिप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥

यावन्ति पशुरीमाणि तावत् कृत्वेह मारणम् ।

वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम् ॥

यज्ञार्थं पयवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञोहि भूत्यै सर्वस्य तस्मादयज्ञे बधोऽवधः ॥

न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः ।
 यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥
 श्रीबध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
 यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्तुप्रतितीः पुनः ॥
 मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन ॥
 यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।
 आत्मानञ्च पशून्चैव गमयतुत्तमां गतिम् ॥
 गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
 नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥
 या वेदविहिता हिंसा नियतास्त्रिंशराचरे ।
 अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाहर्षो हि निर्वभौ ॥
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
 यज्ञायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्र च ।
 तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥
 नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥
 समुत्पत्तिश्च मांसस्य बधबन्धौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्व्वमांसस्य भक्षणात् ॥
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ।

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥
 स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥
 वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥
 फलमूलाशनैर्दिव्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
 मांसं भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाग्रहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 ॥ इति वैश्वे धर्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुवर्णस्तेयकृद्वाग्ने कर्माचक्षणी सुफलमर्पयेत् । बध्ना
 त्प्रागाद्वा प्रयतो भवति । महाव्रतं द्वादशाब्दानि व
 कुर्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च कच्छ
 मद्म् । मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम्
 द्रव्याणामन्यसाराणां सान्तपनम् । भक्ष्यभोज्यपानगव्या
 षनपुष्पमूलफलानां पञ्चगव्यपानम् । तृणकाष्ठद्रुमगुक्का
 त्रगुडवस्त्रचर्मामिषाणां त्रिरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रव
 लताम्रजतायःकास्यानां द्वादशाहं कषणश्रीयात् । क
 र्पासकीटजोर्णाद्यपहरणे त्रिरात्रं पयसा वर्त्तेत । द्विगं
 रूपाफहरणे त्रिरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धोषधिरज्जुवेद
 नामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥

दत्त्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कस्मिन्स्यापनुत्तये ॥
 यदयत्परेभ्य आदद्यात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः ।
 तेन तेन विहीनः स्यादयत्नं यत्नाभिजायते ॥
 जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसा विवर्जयेत् ॥
 प्राचिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा ।
 महादुःखं मवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाष्टं चौरवासा वने
 प्राजापत्यं कुर्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने
 च । पुंस्त्रयोनावाकाशेऽप्सु दिवा गोयाने च सवासाः
 स्नानमाचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अ
 श्वानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । पशुवेश्यागमने प्राजाप
 त्यम् । सकृद्दृष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रत
 कुर्यात् ॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
 तन्नैश्वभुग् अपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्यपोहति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं
 कुर्यात् । मृतपञ्चनखात् कूपादत्यन्तोपहताञ्चोदकं पीत्व
 गङ्गाक्षिरानमुपवसेत् । ब्रह्मं राजन्यः । एकाहं वैश्यः
 षोडशो नक्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिवेयुः ॥

पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ।
 पर्वानारोग्यवर्जं मृतावगच्छन् पत्नीं विराजमुपवसेत् ।
 कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् । अनूदकमूत्रपुरीषकरणे
 सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्याभ्युदितनिर्भुक्तं
 सचैलस्नातः सावित्रप्रष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वश्रुगालविड्म
 राहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोडश
 प्राणायामान् कुर्यात् । वेदाग्न्युक्तादी निषवणस्त्रायधः
 शायी सम्बत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तयेत् । समुत्कर्षानृते गुरो
 र्धालोकनिर्बन्धे तदाक्षेपणे च मांसं पयसा वर्त्तयेत् । नास्ति
 को नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैतं
 सम्बत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तयेत् । परिवित्तिः परिवेत्ता या च परि
 वेत्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात्
 प्राणिभूषण्यलोमविक्रयी तप्तकच्छं कुर्यात् । आर्द्रैषधिगन्ध
 पुष्पफलमूलचर्मवेतवैदलतुपकपालकेशभस्मास्थिगोरमपिण्य
 कतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्ट
 शङ्खचपुशुत्तिसीसकण्णलोहोडुम्बरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रा
 यणं कुर्यात् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसोर्णाविक्रयं
 विराजमुपवसेत् । मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं
 कुर्यात् । तच्च भूयस्योपनयेत् । उष्ट्रेण खरेण वा गले
 नग्नः स्नात्वा सुप्ता भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात् ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्राः सहस्राणि समाहितः ।
 मांसं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥
 अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म च ।

अभिचारमहीनञ्च त्रिभिः कच्छैर्व्यपोहति ॥
 येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ।
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कच्छान् यथाविध्युपनापयेत् ॥
 प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।
 ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामपेयतदादिशेत् ॥
 यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।
 तस्योत्सर्गेण शुचयन्ति जपेन तपसा तथा ॥
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।
 स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥
 अवगूर्य चरेत् कच्छमतिकच्छं निपातने ।
 कच्छातिकच्छं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 एनस्त्रिभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कश्चित् समाचरेत् ॥
 कृतनिर्णैजनांथैतान् जुगुप्सेत धर्मवित् ।
 बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।
 शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वापूयनघोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥
 अनुक्तनिश्रुतीनाञ्च पापानामपनुत्तये ।
 शक्तिश्चावेष्ट्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति । स्रवन्तीमासाद्य
 त्रातः प्रत्यहं घोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी
 प्रासेन पूतोब्रह्महा भवति । कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां

दद्यात् । अतीनाघमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति । गायत्री
दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत निराचीपोषितः पुरुषः
सूक्तजपहोमाभ्यां गुह्यतल्पगः ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ।
दह्यन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
अकारश्चापुकारश्च मकारश्च प्रजापतिः ।
वेदत्रयाग्निरदुहदभूर्भुवःस्वरितीति च ॥
त्रिभ्यएव च वेदेभ्यः पादं पादमदुहत् ।
तदित्यष्टोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥
एतदक्षरमेताश्च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ।
सम्ययोर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते ॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वह्निरित्येकं द्विजः ।
महतोऽपेनसो मासाश्चैवाहिर्विमुच्यते ॥
एतयाऽपरिसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया ।
विप्रचक्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु ॥
ओङ्कारपूर्विकास्त्रिस्रो महाव्याहृतयोऽवग्राः ।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मचोमुखम् ॥
योऽधौतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः समूर्तिमान् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

सावित्रास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥
 क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः ।
 अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥
 विधियज्ञाजपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशुः स्याच्छ्रुतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैव तु संसिद्धेर्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्नवा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च
 देजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । अघमर्षणं देवकृतं शुद्ध-
 त्वः तरत्सम्पदीयं कुष्माण्डः पावमान्यः दुर्गासावित्री
 णीषङ्गाः पदस्तोमाः सामानि वराहृतयः भारुण्डानि
 इन्द्रसामपुरुषव्रते भासं वार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं साम-
 तैचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्वशिरः त्रिसुपर्णं महाव्रतं
 गारायणीयं पुरुषसूक्तञ्च ।
 गोण्याज्यदोहानि रथस्तरश्च अग्निव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
 तानि गीतानि पुनस्ति जस्तन् जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ त्याज्याः । ब्रात्याः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृत-
 ण्युद्धाः सर्वे एवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रतिग्राह्येभ्यश्च

प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्मं तेजः
प्रणश्यति । द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रह-
कुर्यात् स दाना सह निमज्जति । प्रतिग्रहसमर्थश्च यः
प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दाहलोकमाप्नोति । एधोदकमूलफला-
भयामिषमधुशयरासनगृहपुष्पदधिशकांशाभ्युद्यतान् निर्गु-
देत ॥

ग्राह्याभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुषोदिताम् ।
ग्राह्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्मणः ॥
नाश्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
नच हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥
गुरून् मृत्यान् लज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् पितृदेवताः ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयात्तु तृपेत् स्वयं ततः ॥
एतेष्वपि च कार्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।
नादद्यात् कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥
गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा
अधिकः कुलमित्रश्च दासगोपालनापिताः ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यद्यात्मानं निवेदयेत् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ गृह्यान्मिणुस्त्रिविधोऽर्थो भवति । शुल्कः श्वलोऽ-
मितस्यार्थः । शुल्केनार्थेन यदैहिकं करोति तद्देवमासाद-
यति । यच्छ्वलेन तस्मानुत्थम् । यत्क्षणेन तत्तिर्यक्कम्
स्वहृत्युपार्जितं सर्वं सर्वेषां शुल्कम् । अनन्तरहृत्युपात्तं

शवलम् । अन्तरितवृक्ष्यपातश्च कृणाम् ।

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्यया ।

अविशेषेण सर्वेषां धनं शुल्कं प्रकीर्तितम् ॥

उत्कोचशुल्कसंप्राप्तमविक्रेयस्य विक्रये ।

कृतोपकारादाप्तञ्च शवलं समुदाहृतम् ॥

पार्श्विकद्युतचौर्याप्तं प्रतिरूपकसाहसौ ।

व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृणुं समुदाहृतम् ॥

यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।

तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

गृह्याग्नी वैवाहिकान्नौ पाकयज्ञान् कुर्यात् । सायं
प्रातश्चाग्निहोतम् । देवताभ्योजुहुयात् । चन्द्रार्कसन्निकर्ष-
विप्रकर्षयोर्दृशपूर्णमासाभ्यां यजेत । प्रत्ययनं पशुना । शर-
दृशीमयोश्चाग्रहायणेन । व्रीहियवयोर्वा पाके । त्रैवार्षिकाभ्य-
धकाम्नः प्रत्यब्दं सोमेन । वित्ताभावे इष्ट्या वैश्वानर्या ।
ऋद्रात्रं यागे परिहरेत् । यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं सकल-
मेव वितरेत् । सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात् । भिक्षां च
भेक्षवे दद्यात् । अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति ।
भक्षभावे तस्मात् गवां दद्यात् । वङ्गौ वा प्रक्षिपेत् । भुक्त-
ग्रन्थे विद्यमाने न भिक्षुकं प्रत्याचक्षीत । कण्डनी पेषणी
क्षी कुम्भउपस्करइति पञ्चसूना गृहस्थस्य । तन्निष्कृत्यर्थञ्च
क्षदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्यात् । स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः ।
गमो दैवः । वलिभौतः । पितृतर्पणं पितरः । नृयज्ञश्चाति-

धिपूजनम् ।

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनस्तथा ।
 न निर्वपति पश्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥
 ब्रह्मचारी यतिभिर्भुज्यते गृहाश्रमात् ।
 तस्मादभागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥
 गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तपते तपः ।
 ददाति च गृहस्थस्तु तस्माज्ज्योष्ठो गृहाश्रमी ॥
 ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।
 आशासते कुटुम्बभक्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥
 त्रिवर्गसेवां सततान्नदानं सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च
 स्वाध्यायसेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दन्ति
 णाभिमुखं रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च । नाप्रच्छादि-
 तायां भूमौ । न फालकृष्टायाम् । न च्छायायाम् । न चो-
 परे । न शादले । न ससत्वे । न गर्त्ते । न वल्मीके । न
 पथि । न रथ्यायाम् । न पराशुचौ । नोद्याने । नोद्यानां
 कसभीपयोः । नाङ्गारे । न भस्मनि । न गोमये । न गोव्रज-
 पाकाशे । नोदके । न प्रत्यनिलानलेन्द्रकस्तीगुरुब्राह्मण-
 नाञ्च । नैवावगुण्ठितशिराः । लोष्टेष्टकाभिः परिसृज्य
 गुदं गृहीतशिश्रुषोऽथवाशार्ङ्गिर्द्विषोद्धृताभिर्गन्धलेपयन्
 शौचं कुर्यात् ॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकवक्त्रे दश ।

उभयोः सप्त दानव्या मृदस्त्रिस्तु पादयोः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् । नैव श्लेष्मातकारि-
 श्विभीतकधववधन्वनजम् । न च बन्धूकनिर्गुण्डीश्विगुति-
 त्वतिन्दुकजम् । न च कोविदारशमीपीलुपिप्पलेङ्गुदगु-
 ग्गुलुजम् । न पारिभद्रकान्तिकामोचकशाक्यलीशणजम् ।
 न मधुरम् । नान्नम् । नोद्धुशुकम् । न शशिरम् । न पुति-
 गन्धि । न पिच्छिलम् । न दक्षिणापराभिमुखः । अद्याच्चो-
 दङ्मुखः प्राङ्मुखोवा । वटासनार्कखदिरकरञ्जवदर-
 सर्जनिम्बवारिमेदापामार्गमालतीककुभविल्वानामन्यतमम् ।
 कषायं तिक्तं कटुकञ्च ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशाङ्गुलम् ।
 प्रातर्भूत्वा च यतवाक् भक्षयेदन्तधावनम् ॥
 प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जङ्घाच्छुचौ देशे प्रयत्नतः ।
 अमावास्यां नचाग्नीयादन्तकाष्ठं कदाचन ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम ती-
 म् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मम् । अङ्गुल्यध्वे दैवम् । तर्जनीमूले
 गणम् । अनन्युणाभिरफेनिलाभिर्नशूद्रैककरावर्जिताभि-
 चराभिरङ्गिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखश्चोद-

उत्सुखोवा तन्मनाः सुमनाश्चामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन विरा-
चामेत् । द्विःप्रमृज्यात् । खान्यन्निर्मूर्धनं हृदयं स्पृशेत् ।

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः ।

शुद्धेग्रन् स्त्री च शुद्धश्च संस्तत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रप-
द्येत । नाधार्मिकैः सार्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नाति-
प्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सन्ध्ययोः । न मध्याह्ने न सर्वा-
हितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्या-
धितार्त्तैर्वाहनैः । न हीनाङ्गैः । न रोगिभिः । न दीनैः
न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदकैर्वाहनानामदत्त्वात्मा-
स्तृष्णापनोदने न कुयर्तात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत्
न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयं न तृणम् । न पशूना-
बन्धनागारम् । न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् । न का-
र्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुयर्तात् देवताञ्च प्रज्ञातांश्च
वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छत्रध्वज-
पताकाश्रीवृक्षवर्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालदन्तचामराश्वगजा-
जगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्द्रनायुधार्द्रगोमय-
पुष्पशाकगोरोचनादूर्वाप्ररोहान्श्च उष्णीषालङ्कारमणिकनक-
रजतवस्त्रासनयानामिवांश्च भृङ्गारोहृतोर्व्वरारज्जुवृक्षप-
कुमारीमौनांश्च दृष्ट्वा प्रयादिति । अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् द-
निवर्त्तेत । वान्तविविक्तमुष्णमलिनवसनजटिलवामनां
कषायिप्रव्रजितमलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनतणकु-

लाशभस्माङ्गारांश्च । लवणक्लीवासवनपुंसककार्पासरज्जु-
नेगङ्गमुक्तकेशांश्च । वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीषालङ्करणकु-
पारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्दयेदिति । देवब्राह्मणगुरुवस्त्रुदी-
क्षतानां च्छायां नाक्रामेत् । निष्ठू नवान्तरुधिरविण्मूत्र-
ानोदकानि वा । न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत् । प्रवर्षति न
वन् । न वृथा नदीं तरेत् । न देवताभ्यः पितृभ्यश्चेदकामं
दाय । न बाहुभ्याम् । न भिन्नया नावा । न कच्छमधि-
तेष्टेत् । न कूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत् ॥

वृद्धभारिमृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।

पत्न्या देयो नृपस्त्रेषां मान्यः स्नातश्च भूपतेः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

परनिपानेषु न स्नानमाचररेत् । आचरेत् पञ्चपिण्डानु-
त्थापदि । नाजीर्णे । नचातुरः । न नग्नः । न रात्रौ राहु-
र्नवर्जम् । न सन्ध्ययोः । प्रातःस्नायत्तुण्णकिरणयस्तां
चीमवलोक्य स्नायात् । स्नातः शिरो नावधुनेत् । नाङ्गेभ्य-
ायमुद्धरेत् । न तैलवस्तु स्पृशेत् । नाप्रक्षालितं पूर्वधृतं
ानं विभृयात् । स्नातः सोष्णीषो धीतवाससी विभृयात् ।
स्तृच्छान्त्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुयर्तात् । स्नायात्
वणदेवस्नातसरोवरेषु । उद्धृतादभूमिष्ठमुदकं पुण्यं
वरात् प्रस्त्रवणं तस्माच्चादेयं तस्मादपि साधुपरिगृ-
तं सर्वतएव गाङ्गम् । मृत्तोयैः कृतमलापकर्षोऽप्यु निम-
पोहिष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णा इति चतसृभिरिदमापः प्र-
तइति चतुर्थमभिमन्त्रयेत् । ततोऽप्यु निमग्नस्त्रिरघम-

र्षणं जपेत् । तद्विष्णोः परमं पदमिति वा । द्रुपदां सावित्री
 वा । युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा । पुरुषसूक्तं वा । स्नातंश्चा-
 द्रवासा देवपितृतर्पणमन्मस्य एव कुर्यात् । परिवर्त्तितवा-
 साश्चेत्तीर्थमुत्तीर्थ्य । अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न
 पीडयेत् । स्नात्वाचम्य विधिवदुपसृशेत् । पुरुषसूक्तेन
 प्रह्यचं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात् । उदकाञ्जलिं पथात् ।
 आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्यात् । तदनन्तरं पि-
 त्रेण पितॄणाम् । तत्रादौ स्ववंश्यानां तर्पणं कुर्यात् । ततः
 सखन्निबान्धवानाम् । ततः सुहृदाम् । एवं नित्यस्नायी
 स्यात् । स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत् । विशेषतः सा-
 वित्रीं त्ववश्यं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च । नैताभ्यामधिकमस्ति ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रे च कर्मणि ।
 पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते ॥
 अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःखघ्नं दुर्विचिन्तितम् ।
 स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा ॥
 याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति ।
 नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथातः सुस्नातः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवत
 स्थायां स्थले वा भगवन्ममनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्चयेत्
 अश्विनैः प्राञ्चैस्त्वेते इति कीचकीयमन्त्रेणाष्टव्य जीव
 भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावार
 कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्यात्

आपोहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत् । हिरण्यवर्णा इति
चतसृभिः पाद्यम् । शन्न आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम् । इद-
मापः प्रवहत इति स्नानीयम् । रथे स्वर्क्षेषु वृषभराजा इत्य-
नुलेपना लङ्कारौ । युवा सुवासा इति वासः । पुष्पवतीरिति-
पुष्पम् । धूरसि धूपमिति धूपम् । तेजोऽसि शुकमिति दीपम् ।
दधिकावण इति मधुपर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ।

चामरं व्यजनं मात्रां ऊचं पानासने तथा ।

सावित्रेणैव तत् सर्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥

एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।

तेनैव जुहुयादाजं य इच्छेत्शाश्वतं पदम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देऽपि ट्कर्मं कुर्यात् ।
चन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातोफलवर्जमनुलेपनं न
दद्यात् । न वासो नीलोरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूप-
मलङ्करणम् । नागन्धिः । नोग्रगन्धिः । न कण्टकिजम् ।
कण्टकिजमपि शुक्तं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं
जलजञ्च दद्यात् । न धूपार्थं जीवजातम् । न घृततैलं विना
किञ्चन दीपार्थं । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं । न भक्ष्ये अग्न्यामहि-
षीचीरे । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च ।

प्रयतञ्च शुचिर्भूत्वा सर्वमेव निवेदयेत् ।

तस्मिन्नाः सुमना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथाग्निं परिसमूह्य पर्युष्य परिस्तीर्य परिषिष्य स
पाकादयमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्यु-
यानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय । अथा-
सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवे
प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये स्विदि-
ते च । ततोऽन्नशेषेण बलिमुपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामग्नि-
पूर्वेणाग्नेः । अवानामासीति त्वलानामासीति नितन्ती-
मासीति क्षिप्रणिकानामासीति सर्वांसाम् । नन्दिनि सु-
सुमङ्गलि भद्रकालीति स्वस्थिष्वभिप्रदक्षिणाम् । स्थूणा
ध्रुवायां श्रियै । हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यः । धर्माधर्मयोः
मृत्यवे च । उदपाने वरुणाय । विष्णवे इत्युलूखले । मरु-
इति दृशदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च । इन्द्र-
येन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्वाङ्गे । यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षि-
णाङ्गे । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चाङ्गे । सोमाय सोम-
पुरुषेभ्य इत्युत्तराङ्गे । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इतिमध्ये । ऊर्ध्व-
माकाशाय । दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले । नक्तचरे-
भ्य इतिनक्तम् । ततो दक्षिणायामेषु दर्भेषु पित्रे पितामहा-
प्रपितामहाय माते पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्र-
भ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्यात् । पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधा-
नैवेद्यादि दद्यात् । उदककलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वा-
येत् । श्वकाकश्वपचानां भुवि निर्व्वपेत् । भिक्षाञ्च दद्यात्
अतिथिपूजनं च परं फलमधितिष्ठेत् । सायमतिथिं प्रा-
प्य ह्येनार्चयेत् । अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत् । श

र्षानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्ता तथ, गृहस्थस्या-
तिथिः । तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।

तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतस्तु प्रयच्छति ॥

एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।

अनित्या हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥

नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।

उपस्थितं गृहे विद्याङ्गार्या यत्राग्नयोऽपिवा ॥

यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः ।

भक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत् ॥

वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।

भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥

इतराण्यपि सख्यादीन् संप्रीत्या गृहमागतान् ।

प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥

सुवासिनीं कुमारीञ्च रोगिणीं गुर्व्विणीं तथा ।

अतिथिभग्नोऽय एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥

अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।

स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्वैर्जग्धिमात्मनः ॥

भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्त्रेषु चैव हि ।

भुञ्जयीतां ततः पश्चादवशिष्टन्तु दम्पती ॥

देवान् पितॄन् मनुष्याञ्च भृत्यान् गृह्याञ्च देवताः ।

पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥

अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पञ्चत्यात्मकारणात् ।

यश्च शिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रे च यज्ञेन तपसा तथा ।
 नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वत्तिथिपज्जनात् ॥
 सायंप्रातस्त्वत्तिथये प्रदद्यादासनोदकम् ।
 अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।
 प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥

चन्द्रार्कोपरागे नाश्रीयत् । स्नात्वा मुक्तयोरश्रीयत्
 अमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽङ्गि । न गोब्राह्मणं
 परागेऽश्रीयत् । न राजव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्रो यदा
 अग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्रीयत् । यदा कृतं मन्येत वैश्व
 देवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्रीय
 जीर्णे । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः । ना
 वासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः । नोत्कुटुब
 न भिक्षासनगतः । न च शयनगतः । न भिक्षभाजने । नो
 मङ्गे । न भुवि । न पाशौ । लतषञ्च यत्न दद्यात् न चार्द्र
 यात् । न बालकान्निर्भर्त्सयेत् । नैको मिष्टम् । नोदृ
 स्तेहम् । न दिवा धानाः । न रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न द
 सक्तुन् । न कीविदारवटपिप्पलशाचशाकम् । नादत्त्वा । न
 हुत्वा । नानार्द्रपादः । नानार्द्रकरमुखश्च । नोच्छिष्ट
 दृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षेत । न मूर्ध
 स्पृशेत् । न वस्त्रं कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्रीयत् दक्षि

खो वा । अभिपूज्यान्म । सुमनाः स्रग्वनुलितः । न निः-
 षक्तः स्यात् । अन्यत् दधिमधुसर्पिःपयःसक्तुपलमोदकेभ्यः ।
 नाश्रीयाद्वायुया साह्वं नाकाशे न तथोत्थितः ।
 वह्मनां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् वहवस्तथा ॥
 शून्यागारे वक्त्रिगृहे देवागारे कथञ्चन ।
 पिवेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥
 न तृतीयमथाश्रीयान्नचापथ्यं कथञ्चन ।
 नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥
 न भावदुष्टमश्रीयान्न भाण्डे भावदूषिते ।
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्त्यिकाम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥

नाष्टमीचतुर्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न श्राद्धं
 क्त्वा । न श्राद्धं दत्त्वा । नोपनिमन्वितः श्राद्धे । न स्नात्वा ।
 हुत्वा । न व्रतौ । नोपोष्य भुक्त्वा वा । न दौक्षितः । न
 वायतनश्मशानशून्यालयेषु । न वृक्षमूलेषु । न दिवा । न
 म्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः । नाभ्यक्ताम् । नाभ्य-
 : । न रोगार्त्ताम् । न रोगार्तः ।
 न हीनाङ्गीं नाधिकाङ्गीं तथैव च वयोधिकाम् ।
 नोपेयादगुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्निजीविषुः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नाद्रिपादः स्वप्यात् । नोत्तरापरावाक्शिराः । न

नरः । नार्द्रवंशे । नाकाशे । न पलाशे शयने । न
पञ्चदारुक्षते । न गजभग्नक्षते । न विदुर्हृन्धक्षते न भिन्ने ।
नाग्निव्युष्टे । न घटासिक्तद्रुमजे । न श्मशानशून्यालय-
देवतायतनेषु । न चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगो-
गुरुहुताशनसुराणामुपरि ।

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्यायोर्न च भस्मनि ।

देशे न चाशुची नाद्रे न च पर्वतमस्तके ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न कञ्चनावमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गा-
न्मूर्खान् धनहीनानवहसेत् । न हीनान् सेवेत । स्वाध्या-
यविरोधि कर्म नाचरेत् । उयोऽनुरूपं वेशं कुर्यात् श्रुत-
स्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोद्धतः । नित्यं शास्त्रा-
द्यवेक्षी स्यात् । सति विभवे न जीर्णमलवहासाः स्यात् ।
न मास्तीत्यभिभाषेत । न निर्गन्धोद्यगन्धिरक्तञ्चर्माल्यं विभ्र-
यात् । विभ्रयाज्जलजं रक्तमपि । यष्टिञ्च वैष्णवोम् । कम-
ण्डलुञ्च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्मे च कुण्डले ।
नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत । नास्तं यान्तम् । न वासमाति-
रोहितम् । न चादर्शं जलमध्यगतम् । न मध्याह्ने । न
क्रूदस्य गुरोर्मुखम् । न तैलोदकयोः स्वच्छायाम् । न
मलवत्यादर्शे । न पत्नीं भोजनसमये । न स्त्रियं नमाम् ।
न कञ्चन मेहमानम् । न चालानभ्रष्टकुञ्जरम् । न च वि-
षमस्थोदुषादियुक्तम् । न मक्तम् । नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत् ।
नासृक् । न विषम् । नापस्वपि । नाग्निं लङ्घयेत् ।

पादौ प्रतापयेत् । न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात् । न कांस्य-
 भाजने चार्पयेत् । न पादं पादेन । न मुत्रमालिखेत् ।
 न लोष्टमर्ही स्यात् । न तृणच्छेदी स्यात् । न दन्तैर्नख-
 लोमानि च्छिन्यात् । द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च ।
 वस्त्रोपानहमाल्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत् । न
 शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टहविषी न तिलान् । न
 चास्योपदिशेद्धर्मं न व्रतम् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर-
 उदरञ्च कण्ठयेत् । न दधिसुमनसौ प्रत्याचक्षीत । नात्मनः
 स्रजमपकर्षयेत् । सुप्तं न प्रबोधयेत् । नोदकग्रामभि-
 भाषेत न स्नेच्छात्यजान् । अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ प्रद-
 क्षिणम् पाणिमुद्धरेत् । न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत न
 पिवन्तं वत्सकम् । नोद्धतान् प्रहर्षयेत् । न शूद्रराज्ये
 नेवसेत् नाधार्मिकजनाकीर्णं । न संवसेद्द्वैद्यहीने । नो-
 सृष्टे । न चिरं पर्वते । न वृथाचेष्टां कुर्यात् । न नृत्य-
 गते । नास्फोटनं कार्यम् । नाञ्जीलं कीर्तयेत् । नानृ-
 तम् । नाप्रियम् । न किञ्चिन्मर्माणि स्पृशेत् । नात्मानम-
 जानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः । चिरं सन्धरोपासनं कु-
 र्यात् । न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत् । अनिमित्ततः स्वानि
 णि न स्पृशेत् । परस्य दण्डं नोदयच्छेत् । शास्यं
 णिनार्यं ताडयेत् । तन्वा वेणुदलेन रज्ज्वा वा पृष्ठे ।
 वब्राह्मणशास्त्रमहात्मनां परीवादं परिहरेत् । धर्मवि-
 क्षी चार्थकामौ । लोकविद्विष्टश्च धर्ममपि । पर्वसु शान्ति-
 मं कुर्यात् । न तृणमपि च्छिन्यात् । अलङ्कृतश्च तिष्ठेत् ।
 माचारसेवी स्यात् ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्साधुभिश्च निषेवितम् ।
 तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः ॥
 आचारात्तमते चायुराचारादौषिता गतिम् ।
 आचारादनमच्चयमाचारादन्त्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
 अर्द्धधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

दमयमेन तिष्ठेत् । दमश्चेन्द्रियाणां प्रकीर्तितः दान्त-
 स्यालं लोकः परश्च । नादान्तस्य क्रिया काचित् समृध्यति ॥
 दमः पवित्रं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।
 दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति ॥
 दशार्धयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्थपथानुवर्तिना ।
 तच्चेद्रथं नापहरन्ति वाजिनस्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः ॥
 आपुर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
 तद्वत् कामायं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामो ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ आद्वेप्सुः पूर्वद्युर्बाह्याणामन्त्रयेत् । द्वितीयेऽपि
 शुक्लपक्षस्य पूर्वार्द्धे क्षणपक्षस्यापराद्धे विप्रान् सुज्ञातां
 स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशोत्तरेष्वासनेषु पवेश-
 येत् । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्रे उदङ्मुखान् एकैक-
 मुभयत्र वेति । आमश्राद्धेषु काम्येषु च प्रथमं पञ्चकेनाग्निं
 हत्वा । पशुश्राद्धेषु मध्यमपञ्चकेन । अमावास्यासूक्तमपञ्च-

केन । आग्रहायण्या ऊर्जं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथम-
मध्यमोत्तमपञ्चकैः । अश्वष्टकासु च । ततो ब्राह्मणानुज्ञातः
पितृनावाहयेत् । अपयान्त्वसुरा इति आहविघ्नकर्तृन् ।
यातुधानानपसार्य तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा । एत
पितरः सव्यांस्तान् अमाय सन्वेतद्वः पितर इत्यावाहनं कृत्वा
कुश तिलमिश्रेण गन्धोदकेन यस्तिष्ठत्यमृतागाविति यन्मे-
मातेति च पाद्यं निर्वृत्य निवेद्यार्घ्यं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं
कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधपदोपेर्यथाशक्त्या विप्रान्
समभर्ष्य वृत्तष्टुत्तमन्द्रमादायादित्यारुद्रावसव इति वीक्ष्याग्नी-
करवाणीत्युक्त्वा तत्र विप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात् ।
ये मामकाः पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरनु-
मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्रजतमयेष्वन्नं
नमो विश्वेभ्यो देवेभ्य इत्यन्नमादौ प्राङ्मुख्योन्निवेदयेत् ।
पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मुखे-
षु । तददत्सु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वा
क्रव्यादिति जपेत् । इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति ।
उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दूर्वी रक्षिता-
इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात् । अन्तरीक्षं दूर्वी रक्षिता-
इति द्वितीयं पितामहाय । द्यौर्दूर्वी रक्षिता इति तृतीयं
प्रपितामहाय । अत्र पितरः प्रेता इति वासोदेयम् । वीरान्नः
पितरो धत्त इत्यन्नम् । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृ-
षायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम् । उर्जं वहन्तीरित्यनेन
सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा अर्घ-
पुष्पधूपालेपनाद्यादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत् । उदक-

पात्रञ्च मधुघृततिलैः संयुक्तञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमा-
 गतेषु मामिच्छेत्तेत्यन्नं सहणमम्युष्यान्नविकिरमुच्छिष्टाद्यतः
 कृत्वा तृप्ताभवन्तः सम्पन्नमिति पृष्टोदङ्मुखेष्वाचमनमादौ
 दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुसुप्रोक्षितमिति आह-
 देशं संप्रोक्ष्य दर्भपाणिः सर्वं कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखाग्रतो-
 यन्त्रे नाम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षि-
 णाभिः समभ्यर्च्यभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरुक्तोऽभिरताः
 स्मरति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत् । अन्नय्योदकञ्च नाम-
 गोत्राभ्यां दत्त्वा विश्वे देवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्य-
 स्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत । दातारो नो ऽभि-
 वर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च । अन्ना च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च
 नोऽस्त्विति । तथास्त्विति ब्रूयुः । अन्नञ्च नोबहु भवेदतिथींश्च
 लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचञ्च कञ्चन ।
 इत्येताभ्यामाशिवः प्रतिगृह्य ।

वाजीवाजी इति ततोब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।

पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रज्याभिवाद्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अष्टकासु दैवपूर्व्यं शाकमांसापूपैः आहं त्वन्वष्टकास-
 ट्कावदङ्गी दैवपूर्वमेवं कृत्वा मां पितामह्यै प्रपितामह्यै
 च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिरभ्यर्च्यनुव्रज्य
 विसर्जयेत् । ततः कर्षूः कुर्यात् । तन्म ले प्रागुदगम्युपस-
 माधानं कृत्वा पिण्डनिर्वापणम् । कर्तृत्वयमूले पुरुषाणां
 कर्षूचयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्षूचयं साक्षे नोदकेन पूर-

येत् । स्त्रीकर्षूत्रयं सान्नेन पयसा । दध्ना मांसेन पयसा च
प्रत्येकं कर्षूत्रयं पूरयित्वा जपेद्भवतीभ्योऽस्तु चाक्षरम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पितरि जीवति यः आह्वं कुर्यात् स येषां पिता कुर्या-
त्तेषां कुर्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः
कुर्यात्तेषां कुर्यात् । त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्यात् । यस्य
पिता प्रेतः स्यात् सपित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं
द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स
ताभ्यां पिण्डी दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् । यस्य
पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपिताम-
हात्परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ
स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां
दद्यात् ।

मातामहानामप्येवं आह्वं कुर्याद्विचक्षणः ।

मन्त्रोक्तेण यथान्यायं श्रेष्ठाणां मन्त्रवर्जितम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अमावास्यास्तिस्त्रोऽष्टकास्तिस्त्रोऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपदूर-
क्षणात्तयोदशी व्रीहियवपाकी चेति ।

एतांस्तु आह्वकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

आह्वमेतेष्वकुर्वाणोनरकं प्रतिपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

आदित्यसं क्रमणं विषुवद्वयं विशेषेणायनद्वयं व्यती-
पातोजन्मर्द्धमभुदयश्च । एतांस्तु आहकालान् वै काम्यानाह
प्रजापतिः । आहमेतेषु यद्वत्तं तदानस्थाय कल्पते ॥

सन्ध्यारात्रयोर्न कर्त्तव्यं आहं खलु विचक्षणैः ।

तयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥

राहुदर्शनदत्तं हि आहमाचन्द्रतारकम् ।

गुणवत् सर्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽङ्गि आहं कुर्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं
चान्द्रे । समरविजयं क्रीजे । सर्वान् कामान् बोधे ।
विद्यामभीष्टां जीवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरं
स्वर्गं कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्यं सौम्ये क
सिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्वसौ पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे । सर्वान्
कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्यमणे । ज्ञातिश्रेष्ठ
हस्ते । रूपवतः सुतां स्वाष्ट्रे । वाणिज्यसिद्धिं स्वाती
कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं शक्रे । क
मूले । समुद्रयानसिद्धिमाप्ये । सर्वान् कामान् वैश्वदेवे
श्रेष्ठमभिजिति । सर्वान् कामान् श्रवणे । लवणं वासुदेवे
आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रज्यमाजे । गृहमाहिर्वर्धने । क
पौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं याम्ये । गृहसुखं
स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्वान् क
स्तृतीयायाम् । पशुं चतुर्थ्याम् । श्रियं पञ्चम्याम् ।
विषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।

पशून्वम्याम् वाजिनो दशम्याम् । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्राने-
कादश्याम् । आयुर्वसुराज्यजयान् द्वादश्याम् । सौभाग्यं
त्रयोदश्याम् । सर्वकामान् पञ्चदश्याम् शङ्खहतामाम् ।
आर्चकर्मणि चतुर्दशी शस्ता । अपि पिष्टगीते गाये
भवतः ।

अपि जायेत सोऽस्याकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्राष्टकाले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥

मधूत्कटेन यः श्राद्धं पायमेन समाचरेत् ।

कार्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च ॥

॥ इति वैश्वे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन श्राद्धं कुर्यात् । कुशा-
भावे कुशस्थाने काशान् दुर्वां वा दद्यात् । वाससोऽर्थेकार्पा-
सीत्यं सूत्रम् । दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात् ।
उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि ।
शक्तानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि
दद्यात् । वसां मेदश्च दीपार्थं न दद्यात् । घृतं तैलं वा
दद्यात् । जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात् । मधुघृतसंयुक्तं
गुग्गुलुं दद्यात् । चन्दनकुङ्कुमकपूरैरागुरुपद्मकान्यनुलेप-
नार्थं । न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि ।
तैजसानि पात्राणि दद्यात् । विशेषतो राजतानि । खड्ग-
कुतपक्ष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षो-
घ्नानि चेति दद्यात् । पिप्पलीमुकुन्दकभूस्तृणशियुसर्षप-

सुरसासर्जकसुवर्चलकुशाण्डालावुवार्त्ताकुपालङ्गुलीपोढकीट
 ण्डुलीयककुसुम्भपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्जयेत् । राज
 माषमसूरपर्युषितकृतलवणानि च । कोपं परिहरेत्
 नाशुपातयेत् । न त्वरां कुर्यात् । घृतादिदाने तैजसाः
 पात्राणि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि । अत्र
 श्लोको भवति ॥

सौवर्णराजताम्याश्च खड्गेनीडुम्बरेण च ।

दत्त मक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

तिलैर्ब्रीहियवैर्मासैरद्भिर्मूलफलैः शाकैः शग्रामाकैः
 प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मांसं प्रीयन्ते । द्वौ मासौ
 मत्स्यमांसेन । त्रीन्हारिणेन । चतुरस्रैरभ्रेण पञ्च शाकु
 नेन । षट्छागेन । सप्त रौरवेण । अष्टौ पार्षतेन । नव गव-
 येन । दश माहिषेण । एकादश कौर्मेण । सप्तवत्सरं गव्येन
 पयसा तद्विकारैर्वा । अत्र पिटृगीता गाथा भवति ॥

कालशाकं महाशल्कं मांसं वाघ्रौणसस्य च ।

विषाणवर्ज्या ये खड्गास्तांस्तु भक्षामहे सदा ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽशीतितमोऽध्यायः ॥

चाक्षमासनमारोपयेत् । न पदा स्पृशेत् । उच्छेषणं
 भूमिगतमजिघ्रसाशठस्य वा । दासवर्गस्य तत्पित्रे भाग-
 धेयं प्रचक्षते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

दैवे कर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत । प्रयत्नात् पितेऽपि परीक्षेत ।
हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत् । विकर्मस्थांश्च बैडालव्रतिकान्
वृथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च चिकित्सकान् अमूढा-
पुत्रान् तत्पुत्रान् बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽ-
याज्ययाजिनो ब्राह्म्यास्तदयाजिनः पर्वकारान् सूचकान् भृत-
काध्यापकान् भृतकाध्यापितान् शूद्रावपुष्टान् पतितसंसर्गान्
अनधीयानान् सन्ध्योपासनाननुष्ठान् राजसेवकान् नग्नान्
पितृमातृगुर्वग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः ।

एतान् विवर्जयेच्छेषाच्छास्त्रकर्मणि पण्डितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ पङ्क्तिपावनाः । विष्णुचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्येष्ठसा-
गो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहास-
शास्त्रपारगो धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तीर्थपूतो यज्ञ-
स्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्म-
यानुसन्तानस्त्रिसुपर्णो जामाता दौहितश्चेति । विशेषेण
योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

अये स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम् ।

विप्रं आह्वे प्रयत्नेन येन तृप्यामहे वयम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

न क्लेशविषये आह्वं कुर्यात् । न गच्छेत्क्लेशविषयम् ।

परनिपानेष्वपः प्रीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥

चातुर्वर्ण्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

स स्नेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्तस्ततः परः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥

—

अथ पुष्करेषु श्राद्धम् । अप्यहोमतपांसि च । पुष्क-
स्नानमात्मतः सर्वपापेभ्यः पतो भवति । एवमेव गयाश्रीं
अक्षयवटे अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत् कचन नर्मदा
तीरे यमुनातीरे गङ्गायां विशेषतः कुशावर्त्ते विखके नील-
पर्वते कनखले कुजाम्ने भृगुतुङ्गे केदारे महालये नडलि-
कार्या सुगन्धायां शाकभर्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां विह-
लिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत् कचन सरस्वत्यां
विशेषतः ।

गङ्गाहारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः ॥

अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोण-
व्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे व-
वायां मतङ्गवाप्यां सप्तार्धे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गो-
वर्ध्यां गोमत्यां वेचवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुती
चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धोस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे श्रीजम्ब-
एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिहारासु सर्वेष्वपि स्वभावे
पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्वतेषु निकुञ्जेषु वनेष्वपवनेषु गोम-
पलिनेषु मनोज्ञेषु । अत्र च पितृगौता गाथा भवति ॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्यादयो नो ददृज्जलाञ्जलीम्

नदीषु बहुतीयासु शीतलासु विशेषतः ॥

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
 गयाशीर्षे वटे आबं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्ये कोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाष्पमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्रादावेव
 भं परीक्षेत । जीवदत्सायाः पयस्विन्याः पुत्रं सर्वलक्ष-
 णितं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशुक्लं यूयस्या-
 दादकम् । ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य पौष्णं
 तं पयसा अपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न ईह रतिरिति च
 वा वृषमयस्कारस्त्वङ्कयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापर-
 ण् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः
 गोदेवीति च ज्ञापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभि-
 रसृभिर्वत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं कुष्मा-
 णैश्च जपेत् । पिता वत्सेति वृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत्
 यत् ।

वृषोहि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ।
 वृणोमि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्वतः ॥
 युवानं पतिं वो ददाम्यनेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण ।
 समहिप्रजया मातनुभिर्मरिधाम द्विषते सोम ! राजन् ! ॥
 वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि ।
 होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥
 अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेषितम् ।

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
 उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिवत्यथ जलाशये ।
 जलाशयं तत्सकलं पितृस्तस्योपतिष्ठति ॥
 शृङ्गेणोत्तिष्ठते भूमिं यत्र कचन दर्पितः ।
 पितृणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्शीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वैशाखां पौर्णमास्यां कृष्णमृगाजिनं सुवर्णशृङ्गं
 रौप्यखुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च
 प्रसारयेत् । ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्यात् ।
 आहूतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्वगन्धर्वैश्चालङ्कृतं
 कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरार्द्रा
 मधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नये ब्राह्मणायालङ्कृता
 वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात् । अत्र च गाथा भवन्ति

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं शृङ्गसंयुतम् ।
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
 ससमुद्रगुहा तेन सशेलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिर्द्वौ ।
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्मणैः

गाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा
भवति ।

संवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।

दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति अद्धानः समाहितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

मासः कार्त्तिकोऽग्निदेवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां सुख-
म् । तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं वहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः
सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकीनवतितमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णित
तवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदाप-
येत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पीषी-
येत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्पपकल्कोदत्तिं तशरीरो गव्य-
तपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च
ब्राह्मणो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीप-
विद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शाकैर्वर्हस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावके-
त्वा समुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् । वासो-
गं कर्त्तुं दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्यते । माघी मघायुता
तस्यां तिलैः आङ्गं कृत्वा पूतो भवति । फाल्गुनी फल्-
गुनीयुता चेतस्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

निवेद्य भार्या मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । नार्थपि भर्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मणसप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्मराजानं प्रीणयित्वा पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठ्ये ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां कृत्वापानहप्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढ्यामाषाढायुक्तायामन्नपानदानेन तदेवाक्षयमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां जलधेनुं साक्षां वासीयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति । प्रौष्ठपदां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्राग्निर्भवति । कार्तिकी कृत्तिकायुता चेत्तस्यां सितमुच्चाणमन्यवर्णं वा शशाङ्कोदये सर्वशस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभवं नश्यति । वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽन्नतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मिन्नहनि प्रयच्छति तदक्षयमाप्नोति । पौष्ण्यां समतीतायां कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः पूतो भवति । माघ्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतोमहावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समयेण वाससा घृततुलामष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समयेण वाससा । एतत्कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन् राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स तत्रोज्ज्वलो

भवति । आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं दृतं
प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूपं भाग्भवति । तस्मिन्नेव
मासि प्रत्यहं गोरसैब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग-
भवति । प्रतिमासं रेवतयुते चन्द्रमसि मधुष्टतयुतं रेवती-
प्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा
रूपभागभवति । माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सष्टतं
कुक्कुषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीपाग्निर्भवति । सर्वां
चतुर्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्मराजान् पूजयित्वा सर्वपा-
पेभ्यः पूतो भवति ।

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपगान् ।

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥

अथ कूपकर्तुं स्तूपवृत्ते पानीये दुष्कृतस्याहं विन-
पति । तडागकृन्नित्यदृष्टो वारुणं लोकमश्नुते । जलप्रदः
तदा दृष्टो भवति । वृक्षारोपयितुर्ह्यत्राः परलोके पुत्रा भ-
वन्ति । वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन्
शयया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितृन् । सेतुकृत्
वर्गमाप्नोति देवायतनकारुर्यस्य देवायतनं करोति तस्यैव
लोकमाप्नोति । सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते । विविक्तं
कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति ।
मनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति । दीपप्रदानेन चक्षुषान्
सर्वतोऽज्वलयति । अन्नप्रदानेन बलवान् । धूपप्रदानेनोर्ध्वं
गच्छति । देवनिर्माणापनयनाङ्गोऽन्नप्रदानफलमाप्नोति । देवा-

यतनमार्जमास्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जमात् पादा
दिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च ।

पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं
लोककाप्नोति भूमिप्रदानेन च । गौचर्ममात्रमपि भुवं
प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमा-
प्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् ।
सुवर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां मुक्तालालुलां कांस्योपदोह्वां वस्त्रो-
त्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति ।
विशेषतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो
भवति । अश्वदः सूर्यसालोकमाप्नोति । वासोदश्चन्द्रसालो-
कम् । सुवर्णदानेनाग्निसालोकम् । रूपप्रदानेन रूप्यम् ।
तेजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानामौषध-
प्रदानेन च । लवणप्रदानेन च लावण्यम् । धान्यप्रदानेन
वृत्तिं शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन सौभा-
ग्यम् । अकीर्त्तितानामन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । आस-
नप्रदानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्याम् । उपानयदाने-
नाश्वतरीयुक्तं रथम् । छत्रप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामर-
प्रदानेनाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् । द्विगुणं
प्राप्नुवे । सहस्रगुणं प्राधीते । अनन्तं वेदपारगे । पुरो-
तस्त्वात्मन एव पात्रम् । स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम् ।

न वार्यपि प्रयच्छेत् वैडालव्रतिके द्विजे ।

न वक्त्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥

धर्मध्वजी सदा लुब्धश्चाद्विकी लोकदाम्भिकः ।

वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः ॥

अधोदृष्टिर्नैकतिकः सार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च वक्त्रतपरोद्विजः ॥

ये वक्त्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः ।

ते पतत्यन्धतामिस्त्रे तेन पापेन कर्मणा ॥

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।

व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् क्लीशूद्रदम्भनम् ॥

प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।

कृष्णनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥

अलिङ्गो लिङ्गितेशेन यो वृत्तिमुपजीवति ।

स लिङ्गेनाहरत्येन स्तिर्यग्ग्योनौ प्रजायते ॥

न दानं यशसे दद्यान्नभयाक्षोपकारिणे ।

न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

गृही बलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस
चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य तथानुगम्यमा
नो वा । तत्पापग्नीनुपचरेत् । अफालकृष्णेन पञ्चयज्ञा
हापयेत् । स्वाध्यायं च न जह्यात् । ब्रह्मचर्यं पालयेत्
चर्मचौरवासाः स्यात् । जटाश्मश्रुलीमनखांश्च विभ्रयात्
विषवणस्रायी स्यात् । कपोतवृत्तिर्मांसनिचयः सम्बत्स
निचयो वा । सम्बत्सरनिचयो पूर्वनिचितमाश्रयुज
जह्यात् ॥

ग्रामाद्वाहृत्य वाश्रीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।

पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोषयेत् । ग्रीमे पञ्चत
स्यात् । आकाशशायी प्रावृषि । अर्द्रवासा हेमन्त
नक्ताशी स्यात् । एकान्तरह्यन्तरत्नान्तराशी वा स्यात्
पुष्पाशी । फलाशी । शाकाशी । पर्णाशी । मूलाशी
यवान्नं पञ्चान्तयोर्व्वा सकृदश्रीयात् । चान्द्रायणैर्वा वः
अश्वकुट्टः । दन्तोलखलिकीवा ॥

तपोमूलमिदं सर्वं देवमानुषजं जगत् ।

तपोमध्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथावृतम् ॥

यदुत्तरं यद्वरपं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।

सर्वं तत्तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वाश्रमेषु पञ्चकषायः प्राज्ञापत्यामिष्टिं कृत्वा
र्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रब्रज्याश्रमी स्यात् । आत्मन्यग्नी-
गारोप्य भिक्षार्थं ग्राममियात् । सप्तागारिकं भैक्ष्यमाद-
यात् । अलाभे न व्यथेत् । न भिक्षुकं भिक्षेत् । भुक्तवति
त्नेऽतीते पात्रसम्पाते भैक्ष्यमादद्यात् । मृण्मये दारुपात्रेऽ-
नावपात्रे वा । तेषाञ्च तस्याङ्गिः शुद्धिः स्यात् । अभिपू-
जेतस्त्राभादुद्विजेत् । शून्यागारनिकेतनः स्यात् । वृक्षमू-
तनिकेतनो वा । न ग्रामे द्वितीयां रात्रिमावसेत् । कौपी-
नाच्छादनमात्रमेव वसनमादद्यात् । दृष्टिपूतं न्यसेत्
पादम् । वस्त्रपूतं जलमादद्यात् । सत्यपूतं वदेत् । मनः-
तं समाचरेत् । मरणं नाभिकामयेत् जीवितञ्च । अति-
दांस्तिथिचेत् । न कञ्चनावमन्येत । निराशीः स्यात् ।
निमस्कारः ॥

वास्यैकं तक्षतो वाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।

नाकल्याणं च कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्यानि-
तां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूपविप-
यम् । शरीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम् । सह-
स्र । नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं भूतपुरीषमध्ये च । तत्र च
'तोणदुःखानुभवनम् । जन्मसमये योनिसङ्घटनिर्गमात्म-
दुःखानुभवनम् । बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम् । अध्यय-
दनेकक्लेशम् । यौवने च विषयप्राप्तावमार्गेण तदवाप्नो-
ष्यसेवनाक्षरके पतनम् । अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयो-
ः । नरकेषु च सुमहद्दुःखम् । संसारसंसृती तिर्य-

ग्योनिषु च । एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न कि-
 श्वित् । यदपि किञ्चिद् :खापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम् ।
 तस्मै वाशक्तावलभने वा महद् :खम् । शरीरं चेदं सप्तधा-
 तुकं पश्येत् वसारुधिरमांसास्थिमेदोमज्जाशुक्रात्मकं चर्मा-
 वनङ्गं दुर्गन्धि च मलायतनं सुखयतैरपि वृत्तं विकारि ।
 प्रयत्नाद्धृतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्मर्य-
 स्थानं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिष्ठा-
 युयुतं रजस्वलं षट् त्वक्पेशि अस्त्रां त्रिभिः शतैः पृथ्यधि-
 कैर्धार्यमाणम् । तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्द-
 शनाः, विंशतिर्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां
 पर्व्वणि, द्वे पाण्योः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्यङ्गुली-
 चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षताल-
 षकश्रोणिफलकेषु, भगास्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागं
 पञ्चदशास्थीनि पीवा, जान्वेकं, तथा हनुः, तन्मूले र-
 द्वे, द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा घनास्थिका, अर्बुदैः स्थान-
 कैश्च सार्धं हासप्रतिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्गकौ
 चत्वारि कपालानि शिरश्चेति । शरीरेऽस्मिन् सप्तगिरा-
 तानि । नव स्नायुशतानि । धमनीशते द्वे । पञ्चपेशी-
 तानि । क्षुद्रधमनीनामेकोनविंशत्तन्वाणि नवशतानि षट्
 पञ्चाशद्वधमन्यः । लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम् । सप्तोत्तर-
 मर्कशतम् । सन्धिशते द्वे । चतुःपञ्चाशद्द्रोमकोटयः सप्त-
 ष्टिश्च लक्षाणि । नाभिरोजोगुदं, एकं शोणितं शङ्गको मू-
 कण्ठोद्दयश्चेति प्राणायतनानि । बाहुद्वयं जङ्घा-
 मध्यं शोर्षमिति षडङ्गानि । वसा वया अवहननं नाभि

क्रीमो यकत् श्लोहा चन्द्रान्नं बुद्धौ वस्तिः पुरीषाधानमामा-
शयोद्दयं स्थूलान्नं गुदमुदरं गुदकोष्ठम् । कनीनिके
प्रक्षिकूटे शङ्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ शण्णौ भ्रुवौ शङ्खकौ
पुस्तवेष्टावीठौ ककुन्दरे वक्षणौ वृषणौ बुद्धौ श्लेष्मसङ्घातकौ
तनौ उपजिह्वा स्निग्धौ बाह्व जङ्घे जङ्घपिण्डके तालदरं
स्तिश्रीर्षौ चिबुकं गलगुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरी-
के स्थानानि । शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः । नासि-
तालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धौन्द्रियाणि । हस्तौ पादौ
आयूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि । मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्त-
मतीन्द्रियातीताः ॥

इदं शरीरं वसुधे ! क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतदुयो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः ॥

क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सवक्षेत्रेषु भाविनि ! ।

क्षेत्रं क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं सुमुक्षुणा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥

जरुस्योत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्था-
जिह्वोदन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिश-
वलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विंशत्या तत्त्वैर्व्यतीतं
येत् । नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धातीतं
मतिस्थूलं सर्वगमतिसूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं सर्वतो-
शेरोमुखं सर्वतःसर्वेन्द्रियशक्तिम् । एवं ध्यायेत् । ध्यान-
तस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति । अथ निरा-
लक्षबन्धं कर्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यमेजोवाय्वा-
मनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र

तच्च लक्ष्मणस्तत् परित्यज्यापरमपरं ध्यायेत् । एवं पुरुषध्या-
नमारभेत । अनाप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्यावाङ्मुखस्य मध्ये
दीपवत् पुरुषं ध्यायेत् । तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वासुदे-
वकिरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्सङ्गं वनमालाविभू-
षितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरण-
मधरागतभुवं ध्यायेत् । यद्यप्रायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम् ।
तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अचरमेव ध्यायेत् । न च पु-
विना किञ्चिदप्यचरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो भवति ॥

पुरमाक्रम्य सकलं श्रेते यस्मान्महाप्रभुः ।
तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ।
प्राप्तावापररात्रिषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।
ध्यायेत् पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥
तत्त्वात्मानमगम्यश्च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥
वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थश्चान्तिके च तत् ॥
अविभक्तश्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभक्ष्यभवद्रूपं असिष्णु प्रभविष्णु च ॥
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥
इति ज्ञेयं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः ।
महत्तत्त्वतद्विज्ञाय मद्वावायोपपदाते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥
इत्येवमुक्त्वा वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्का-

कृत्वोवाच । भगवंस्वत्समीपे सततमेव चत्वारि महामृता-
 लयान्याकाशः शङ्करूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गंदारूपप्रभो-
 ऽभोरुहरूपि अहमपनेनैव रूपेण भगवत्पादमधप्रपरिव-
 र्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तीभगवांस्तथेत्युवाच ।
 वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवश्च तुष्टाव । श्रीं नम-
 स्ते देवदेव वासुदेव आदिदेव कामदेव महीपाल अनादि-
 मध्रनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते ऊर्जस्यते वाच-
 स्यते जगत्पते दिवस्यते वनस्यते पयस्यते पृथिवीपते सलिल-
 पते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मण-
 प्रिय सर्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मण्य
 ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिक-
 वतुमहाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर-
 ष्वित महातुषित प्रतर्दन परिनिर्मित अपरिनिर्मित वश-
 र्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित
 कुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चित्रांगखण्डधर
 अभागहर पुरोडाशहर विश्वक् विश्वधर शुचिश्चवः अच्यु-
 तार्चन घृतार्चिः खण्डपरशो पद्मनाभ पद्मधर पद्मधाराधर
 धीकेश एकशृङ्ग महावराह द्रुहिण अच्युत अनन्त पुरुष
 हापुरुष कपिल सांख्याचार्य विश्वक्सेन धर्माधर्मद-
 र्माङ्ग धर्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो कृष्ण
 ण्डीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति ॥

सुत्वा त्वेवं प्रसन्ने न मनसा पृथिवी तदा ।

एवाच सन्मुखं देवं लब्धकामा वसुधरा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम्
सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधाप्रहृष्टा ॥

उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ।

उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे ॥

उन्निद्रकोकनदसद्वसदास्थितीति ।

उन्निद्रकोकनदमधुरसमानवर्णे ॥

नीलाञ्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्ताम्बरे रत्नविभूषिताङ्गि ।

चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्दृतिः श्रीर्विरतिर्जया च ।

कान्तिः प्रभा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वागथ पावनी च ।

स्वधा तितित्वा वसुधा प्रतिष्ठा स्थितिः सुदीक्षा च तथा सुनीतिः ।

ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ।

आक्रम्य सर्वान्तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्गे ।

तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः ॥

इत्येवमुक्तां वसुधां वभाषे लक्ष्मीस्तदा देवरवाग्रतस्या ।

सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पार्श्वे तपनीयवर्णे ॥

अस्याज्ञयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सत्त

संस्मारणे वाप्यथ यत्तच्छाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधावि ॥

वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणाक्ये गगने विमेवे

मेघे तथालम्बपयोधरे च शक्रायुधाक्ये च तडिप्रकाशे

तथा सुवर्णे विमले च रूपेण रत्नेषु वस्त्रेष्वमनेषु भूमे ।

प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥

सद्यः कृते चाप्यथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।

वृषे तथा दर्पसमन्विते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥

सिंहासने चामलके च विस्वे च्छले च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
 दीप्ते हुताग्ने विमले च खड्गे आदर्शविम्बे च तथास्थिताहम् ॥
 पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृक्षेषु विभूषितेषु ।
 मङ्गारपालेषु मनोहरेषु मृदिस्थिताहञ्च नवोद्भूतायाम् ॥
 क्षीरे तथा सर्पिषि शाहले च क्षौद्रे तथा दक्षि पुरन्धिगात्रे ।
 देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताश्च देहे ॥
 शरे च संग्रामविनिर्गते च स्थितामृते स्वर्गसदःप्रयाते ।
 विदध्वनौ वापयथ शङ्खशब्दे स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥
 राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
 श्रेष्ठेषु शुक्लेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिहरासु ॥
 सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु सशाङ्गलायां भुवि पद्मखण्डे ।
 वने च वल्मे च शिशौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्मपरायणे च ॥
 आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये विनीतवेशे च तथा सुवेशे ।
 सुशुद्धदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च ॥
 स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनादिरक्ते ।
 मदा सपुष्पे च सुगन्धिगात्रे सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥
 मत्ते स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमार्चिते क्रोधविवर्जिते च ।
 वकार्यदत्ते परकार्यदत्ते कल्याणचित्ते च सदाविनीते ॥
 तारोषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
 प्रपुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुप्तभाण्डासु बलिप्रियासु ॥
 तन्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु विलोलुपासु ।
 धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।
 ये हिजाधारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥
 इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्गमायुष्यमेव च ।
 ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्धनम् ॥
 अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।
 श्राद्धेषु श्रावणीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा ।
 इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे ! तव ॥
 मया प्रसन्नेन जगद्वितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम् ।
 दुःखप्रनाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चैवं श्रीभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारीकृतिः ।

—००—

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति ।
इतिपर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम ! ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥
अत्राहं कथयिष्यामि पुरातनमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयोधर्मकाङ्क्षिणः ॥
भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्त्तक ! ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि भार्गव ! ॥
समासादयोगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यञ्च भगवन् ! ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
शृण्वन्तु मुनयः ! सर्वे ! धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ! ।
सन्धार्थं मुच्यते मर्त्या जन्मसंसारबन्धनात् ॥
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥
तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥

स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनः पुनः ।
 सौऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥
 यज्ञसिद्धयर्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाह्मो वैश्यान्प्युरुदेशतः ॥
 शुद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिं पितामहः ॥
 तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ! ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तदयोग्यं देशमेव च ॥
 कृणु सारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते ।
 तन्निन्द्ये वसेद्धर्मः सिद्धयति द्विजसत्तमाः ! ॥
 षट् कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते ॥
 अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते ॥
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात् ।
 शुश्रूषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ॥
 एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥
 योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि व्रजेत् ।
 विदितात् प्रतिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये ॥
 वेदश्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ।
 धर्मयास्त्रं तथा पाठ्य ब्राह्मणैः शुद्धमानसे ।

वेदवित्पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ।
 दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्विजः ।
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते ।
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥
 गुरुश्रुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ! ॥
 सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताञ्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥
 अन्यानभ्यागतान् विप्राः ! पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मे वर्तयेन्नतिम् ॥
 स्वकर्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्तते ।
 सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 त्रिषु धर्मैः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलावहारी ।
 इति राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्याः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

—
 चत्वारोनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।

येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥

राज्यस्यः क्षत्रियश्चापि प्रजाधर्मेण पालयन् ।
 कुर्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥
 दद्यादानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
 स्वभार्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः ॥
 नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविशहतत्त्ववित् ।
 देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥
 धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
 उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥
 गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्वैश्यो यथाविधि ।
 दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥
 दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
 स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥
 धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
 अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्मेष्वादेहपातनात् ॥
 यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
 पितृकार्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः ॥
 एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठत ।
 एतदाचरते योहि स स्वर्गो नात्र संशयः ॥
 वर्षत्रयस्य शुश्रूषां कुर्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ।
 दासवदब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥
 अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः ॥
 शूद्राणामधिकं कुर्यादूर्ध्वनं न्यायवर्त्तिनाम् ।
 धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।

सदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥
 तेषु धर्मा विविधा मयोक्ता यथातथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 पृथुध्वमत्वाश्चमधर्ममाद्यं मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

उपनीतो मानवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरोः कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥
 ब्रह्मचर्यमधःशयना तथा वस्त्रे रुपासना ।
 उदकम्भान् गुरोर्दद्याद्दोग्रासश्चेत्स्नानानि च ।
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥
 यः कश्चित् कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥
 तस्माद्देवव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये ।
 शौचाचारमशेषं तु शिष्ययेद्गुरुसन्निधौ ॥
 अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम् ।
 धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 सायं प्रातश्चरेद्भैवं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्यादन्तर्धानम् ॥
 कृत्वाश्चोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत् ।
 मृत्तुगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥
 हस्तश्लारोहणञ्चैव संत्यजेत् संयतेन्द्रियः ।

सन्धोपास्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ।
 तथा योगं प्रकुर्वीत मातापितृभ्यो भक्तितः ॥
 एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
 एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥
 अधीत्य च गुरोर्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा ।
 गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत् ॥
 यस्यैतानि सुगुणानि जिह्वोपस्थोदरं करः ।
 संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया ॥
 तस्मिन्नेव नयेत् कालमचार्येण यावदायुषम् ।
 तदभावे च ततपुने तच्छिष्ये वाथवा कुले ॥
 न विवाहो न संन्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते ॥
 इमं योविधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः ।
 नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥
 यो ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः
 संप्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दे
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्पणोक्तं हि कन्यां सम्प्राप्तुं शुभम् ॥
 सर्वानयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः ।
 ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥
 तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः ।
 औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ! ॥

सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 सप्तकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्प्रयतो नरः ॥
 तस्माच्छुक्रमघादं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥
 सप्तपर्णप्रश्निपर्णीजम्बनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च विष्वक्कार्कञ्चोद्गुम्बरमेव च ॥
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्माणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्ष्यं समासेन प्रकीर्तितः ॥
 सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विप्रोधयेत् ॥
 प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः ॥
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
 अपां द्वादशगण्डूषैश्चैस्त्रिंशुर्द्विंशं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥
 आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
 युष्मन्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
 उदकाञ्जलिनिःक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्विताः ।
 निघ्नन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहास्थान् द्विजेरिताः ॥
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।

मरीचाद्यैर्महामागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुद्धयति ॥
 पूर्व्यां सन्ध्यां सनच्चामुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमन्त्रसेत्तावद् यावदादित्यदर्शनात् ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याश्च यथाविधि ।
 गायत्रीमन्त्रसेत्तावदयावत्तारा न पश्यति ॥
 ततश्चावसथं प्राप्प्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।
 सच्चिन्म पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥
 ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरश्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्दिजोत्तमः ॥
 कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुची देशे मनोरमे ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥
 स्नानार्थं मृदमानीय गुह्याक्षततिलैः सह ।
 सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥
 नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतीयेषु विद्यमाने बह्वदके ॥
 सरिद्धरं नदीस्नानं प्रतिस्नोतः स्थितश्चरेत् ।
 तङ्गागादिषु तीयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥
 शुचिदेगं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।

मृत्तोयेन स्वकं देहं लिप्सेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥
 स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले ॥
 ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्वतः ।
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मन्त्रैः पावमानौभिरेव च ॥
 कुशायकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्योनापृथिवीतिमृद्वात्रे इदं विष्णुरिति द्विजाः ! ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चावमर्षणम् ॥
 स्नात्वा चततिलैस्तद्वद्द्वे वर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्माद्विष्णोर्वा च समाहितः ॥
 जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी ।
 परिधायोत्तरीयञ्च कुर्यात् केशान्न धनयेत् ॥
 न रक्तमुख्यं वासो न नीलञ्च प्रयस्यते ।
 मलाक्तं गन्धहोनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥
 ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः ॥
 त्रिः पिवेदीक्षितं तोयमास्यं द्विःपरिमार्जयेत् ।
 पादौ गिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चतुष्पौ समुपस्पृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः ॥
 अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तदङ्गमुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥

प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्गायत्रीं वेदमातरम् ॥
 त्रिविधो जपयज्ञः स्वात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥
 मयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्वात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥
 धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यास्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोवान् पाप्नुवन्ति मनीषिणः ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः ।
 जपितामोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥
 ऋन्द कृष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥
 सहस्र परमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥
 अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वाहुकः ।
 उद्धृत्य जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥
 प्रदक्षिणमुपाहृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनग्निः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥
 स्नानवस्त्रान्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत् ।

तद्वत्तज्जनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥
 दर्भासीनो दर्भपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥
 ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्सिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिवदित्युच्यते ॥
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्वलिकर्मविधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥
 षट्षष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥
 स्वागतेनाग्नयस्नुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥
 पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥
 अकल्पिताद्यादुच्यते सव्यञ्जनसमन्विताम् ।
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
 उच्यते वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्च भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।

विष्णुरेव यतिच्छायदति निश्चल्य भावयेत् ॥
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धांस्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः
 भद्रमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
 एवं प्राणाहुतिं कुर्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकराग्रञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥
 प्राचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥
 ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥
 सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 मान्तराभोजनं कुर्यादग्निहोतममोविधिः ॥
 शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः ॥
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विजः ।
 माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायां तु वर्जयेत् ॥
 अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥
 नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्दुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायां तु द्विजोत्तमः ॥
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥
 एवं धर्मी गृहस्थस्य सायंभूत उदाहृतः ।

यएवं अहया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य स्यात्सारसिंहप्रसादतः ।
 तच्चाभ्युक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ! ॥
 ह विप्राः ! कथितो मया वः समासतः शास्त्रतर्धर्मराशिः ।
 गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्वन् प्रयत्नाहरिमेति युक्तम् ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ! ।
 धर्माश्रमं महाभागाः ! कथ्यमानं निबोधत ॥
 गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।
 भार्यां पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेदनम् ॥
 मखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।
 धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थोविधिमाश्रितः ॥
 धान्यैश्च वनसंभूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।
 शाकमूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥
 त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्यात्तौत्रं तपस्तदा ।
 पक्षान्ते वा समशीयान्मासान्ते वा स्वपक्कभुक् ॥
 तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।
 षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥
 घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।
 हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपस्वरन् ॥
 एवञ्च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।
 अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥
 आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

आरत्नतीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥
 तपोहि यः सेवति बन्धवासः समाधियुक्तः प्रयतात्मरात्मा
 विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणः
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थं श्रममुत्तमम् ।
 अड्या तदनुष्ठाय तिष्ठन्मुच्येत बन्धनात् ॥
 एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किंस्विषम् ।
 चतुर्थं श्रमं गच्छेत् संन्यासविधिना द्विजः ॥
 दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः ।
 दत्त्वा आङ् पितृभ्यश्च मानुषेभ्य स्तथात्मनः ॥
 इष्टिं वैश्वानरो कृत्वा प्राङ्मुखो दङ्मुखोऽपि व
 अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः
 ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्जयेत् ।
 बन्धूनामभयं दद्यात् सर्वभूताभयं तथा ॥
 त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वकम् ।
 वेष्टितं कृष्णगोवालरत्नमञ्चतुरङ्गुलम् ॥
 शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्या शीतनिवारिणीम्
 पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्याच्चान्यस्य संग्रहम् ।
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि सर्वदा ॥
 संगृह्य कृतसंन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम् ।
 स्नात्वा चम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा ॥
 तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्वास्करं नमेत् ।

आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामतयं चरेत् ॥
 गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥
 स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ।
 सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शेषयेत् ।
 यावतात्रे न दृष्टिः स्यात्तावदुभैश्च समाचरेत् ॥
 ततोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ।
 चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य ग्रासभात्रं समाहितः ॥
 सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ।
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यतो यतिः ॥
 वटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके ।
 कीविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ॥
 मलाक्ताः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥
 कांस्यभाण्डेषु यत् पात्रो गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्बिषं प्राप्नुयात्तयोः ॥
 भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं शालयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसादिव ॥
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशी ।

प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्त्तते ॥
 त्रिदण्डभृदयोहि पृथक् समाचरेच्छनेः शनैर्यस्य बहिर्मुखाच्च ॥
 संमुख्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति त्रिणोरमृतात्मनः पदम्
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

वर्ष्मणाभाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्केपात् सारमुत्तमम् ।
 यस्य च श्रवणादयान्ति मोक्षश्चैव सुमुखवः ॥
 योगाभ्यासबलेनेव नशेयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिवर्गे कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥
 एकाकारमना मन्दं बुधैरुपमलामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारमुच्यते ॥
 आत्मानं वह्निरन्तस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ।
 रहस्ये कान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥
 ब्रह्मवर्षाणि हृदयं सर्वेषाञ्च हृदि स्थितम् ।
 यच्च सर्वजनेर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्म्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥
 यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपय विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥
 यथाश्वं मधुसंयुक्तम् मधुवाक्त्रेण संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ।
 तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ।
 देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् ।
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते कश्चित् ॥
 मया ते कथितः सर्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
 संचेपेण द्विजश्रेष्ठा ! धर्मस्तेषां सनातनः ॥
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥
 धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
 अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं बाहुजस्य च ।
 ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ।
 अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥
 वर्षाश्चत्वारो राजेन्द्र ! चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥
 स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 स्वधर्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति ।
 न तुष्यति तथान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥
 अतः कुर्वन्निजं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ।
 सहस्रानौकदेवेशं नारसिंहञ्च सालयम् ॥
 तपन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ।
 त्वं सुखं रूपमनन्तमाद्यं विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

—००—

अम्बरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृपः ।
 ववन्दे तं महात्मानं बालार्कसदृशप्रभम् ॥
 संस्पृष्टकुशलस्तेन पूजितः परमासने ।
 उपविष्टस्ततो विप्रमुवाच नृपनन्दनः ॥
 भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! तत्त्ववेदविदाम्बर ! ।
 पृच्छामि त्वां महाभाग ! परमं धर्ममव्ययम् ॥
 ब्रूहि वर्णाश्रमाणस्तु नित्यनेमित्तिकक्रिया ।
 कर्त्तव्या मुनिशार्दूल ! नारीणाञ्च नृपस्य च ॥
 स्वरूपं जीवपरयोः कथं मोक्षपथस्य च ।
 तत्प्राप्ते साधनं ब्रह्मन् ! वक्तुमर्हसि सुव्रतः ॥
 एवमुक्तस्तु विप्रर्षितेन राजर्षिणा तदा ।
 उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥
 शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदोपबृंहितम् ।
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते ! ॥
 तद्ब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
 सर्वेषामेव देवाना मनादिः पुरुषोत्तमः ॥
 ईश्वरस्तु स एवान्ये जगतो विभुरव्ययः ।
 नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मात्मनो हरिः ॥
 स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः ।
 हिरण्यगर्भः सविता गुणधृद्धिर्गुणोऽव्ययः ॥
 परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः ।
 इन्द्रः प्रजापतिः सूर्यः शिवो वक्त्रिः सनातनः ।

सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभृद्भूतभावनः ।
 यमी च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव च ॥
 यज्ञो यज्ञपतिर्यन्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः ।
 स एव पुण्डरीकाक्षः श्रीशो नाथोऽधिपो महान् ॥
 सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्रनरपादवान् ।
 यद्गत्वा न विवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
 चतुर्भिः शोभनोपायैः साध्योऽयं सुमहात्मनः ।
 तुरीयपदयोर्भक्त्या सुसिद्धोऽय मुदाहृतः ॥
 तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांसः स्वस्वरूपतया सदा ।
 नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा ॥
 स्वाम्यं परस्वरूपं स्थादास्यं जीवस्य सर्वदा ।
 प्रकृत्या त्वात्मनो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थितिः ॥
 दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितम् ।
 दास्ये नैव भवेन्मुक्तिरन्यथा निरयं भवेत् ॥
 विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित् ।
 तेषामेव हि संस्पृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप ! ॥
 नारायणस्य दासा ये न भवन्ति नराधमाः ।
 जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति न संशयः ॥
 तस्मादास्यं पणं भक्तिमालम्ब्य नृपसत्तम ! ।
 नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्यात्पीत्ये हरेः सदा ॥
 तस्य स्वरूपं रूपञ्च गुणांश्चापि विभूतयः ।
 ज्ञात्वा समर्चयेद्दिष्णु यावज्जीव मतन्द्रितः ॥
 तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्गीतयेत्प्रभुम् ।
 जपेच्च शुश्रूषाङ्गतो तद्दानेकविलक्षणः ॥

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्यादिधारणं दास्यलक्षणम् ।
 तन्नामकरणञ्चैव वैष्णवस्तदिहोच्यते ॥
 अवैष्णवाश्च ये विप्राः हर्षदास्ते नराधमाः ।
 तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि ॥
 तदादि वर्षसञ्चारी मन्त्ररत्नार्थतत्त्ववित् ।
 वैष्णवः स जगत्पूज्यो याति विष्णोः परं पदम्
 अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रुतोऽपि वा ।
 स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात् ॥
 तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्तव्या धर्मकाङ्क्षिणाम्
 अयमेव परं धर्मः प्रधानं सर्वकर्मणाम् ॥
 इति वृद्धहारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
 प्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ॥

भगवन् ! वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्वकर्मणाम् ।
 प्रधानमिति यच्चेत्तं सर्वैरेव महर्षिभिः ॥
 तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरणैव सुव्रत ! ।

हारीत उवाच ।

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवाः क्रियाः ॥
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वसिष्ठादौ च वैष्णवैः ॥
 संस्काराणां तु सर्वेषां माद्यं चक्रादिधारणम् ॥
 तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां विधीनां वै द्विजस्यनाम् ।
 आचार्यं संश्रयेत् पूर्वमनघं वैष्णवं द्विजम् ॥
 शुद्धसत्त्वगुणोपेतं नवज्याकर्मकारणम् ।
 सत्सम्पदायसंयुक्तं मन्त्ररत्नार्थकोविदम् ॥

ज्ञानधैराग्यसपन्नं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
 शासितारं सदाचार्यैः सर्वधर्मविदाम्बरम् ॥
 महाभागवतं विप्रं सदाचारनिषेवणम् ।
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः ॥
 तदर्घ्यमाचरेद्यस्तु आचार्यः स उदाहृतः ।
 आस्तिक्यमानसं सन्निरुपेतं धर्मवत्सलम् ॥
 ब्रह्मधामं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम् ।
 सम्बत्सरं प्रतीक्ष्य तं शिष्यं शासयेद्गुरुः ॥
 तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्यात् समविधानतः ।
 प्रातः स्नात्वा शुचौ देशे पूजयित्वा जनार्दनम् ॥
 स्नातं शिष्यं समानीय तेनैव सह देशिकः ।
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैश्चक्रादीनर्चयेत्ततः ॥
 पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्चयेत् पुरतो हरेः ॥
 अग्नौ होमं प्रकुर्वीत ब्रह्माधानादिपूर्वकम् ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं घृतमिश्रितम् ॥
 आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः ॥
 पश्चादग्नौ विनिक्षिप्य चक्राद्यायुधपञ्चकम् ।
 पूजयित्वा सहस्रारं ध्यात्वा तदङ्गिमण्डले ॥
 षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया ।
 सर्वैश्च हृतिमन्त्रैश्च एकैकाज्याहुतिं क्रमात् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वक्त्रिमात्मवान् ।
 नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम् ॥

प्राङ्मुखं तु समासीनं शिष्यमेकाग्रचेतसम् ।
 प्रतपेच्चक्रशङ्खौ द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन् ॥
 दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे शङ्खमेव च ।
 गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा ॥
 मस्तके तु तथा शार्ङ्गं मङ्कयेद्विमलं तदा ।
 षष्ठात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत् ॥
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्पप्रापदाः
 प्रधानं वैष्णवं तेषां तापसंस्कारमुत्तमम् ।
 तापसंस्कारमन्त्रेण परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 केचित्तु चक्रशङ्खौ द्वौ प्रतप्तौ बाहुमूलयोः ।
 धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु वापरे ॥
 वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते ।
 तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्ते नाङ्कयेद्बुधः ॥
 जात पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः ।
 तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण भुजमूलयोः ॥
 अङ्कयित्वा शिरोः पश्चात्कामं कुर्याच्च वैष्णवम् ।
 पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः ॥
 अङ्कयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत् ।
 तत्सर्वं याति वैफल्यं मिष्टापूर्तादिकं नृप ! ॥
 कारयेन्मन्त्रदीक्षायां चक्राद्याः पञ्च हेतयः ।
 चक्रं वै कर्मसिद्ध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत् ।
 अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः ॥
 अवैष्णवः समापन्नो नरकं चाधिगच्छति ।

चक्रादिविह्वलरहितं प्राकृतं कलुषान्वितम् ॥
 अवैष्णवस्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत् ।
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः ।
 अत्राद्ये यो ह्यपाङ्क्तो यो रौरवः नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपि वा ।
 गवां घण्टति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति ॥
 तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः ।
 सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात् ॥
 अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः ।
 चक्रेण तामपवप इत्युक्ता समुदाहृतम् ॥
 अपेत्यमङ्गमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा ।
 तस्माद्दे तप्तचक्रस्य चाङ्गनं मुनिभिः श्रुतम् ।
 पवित्रं विततं ब्राह्मं प्रभोगाले तु धारितम् ॥
 श्रुत्यैव चाङ्गयेद्गाले तद्ब्रह्मसमवाप्तये ।
 यत्ते पवित्रमर्घ्यप्रमग्ने र्वीतमनन्तरा ॥
 ब्रह्मेति निहितमैव ब्रह्मणो श्रुतिवृंहितम् ।
 पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते ॥
 अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते ।
 नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजन् ॥
 यत्ते पवित्रमर्घ्यप्रमग्नेस्तु न सुनिहितः ।
 दक्षिणे तु भुजे विप्रो विभ्रयाद्वै सुदर्शनम् ॥
 सव्ये तु शङ्खं विभ्रयादिति ब्रह्मविदो विदुः ।
 इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम् ॥
 पुराणेष्वितिहासेषु सात्विकेषु स्मृतिष्वपि ।

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिरक्षितं ब्राह्मणं नृप ! ॥
 यः श्राद्धे भोजयेद्विप्रः पितॄणां तस्य दुर्गतिः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिविज्ञैः प्रियतमैर्हरेः ॥
 रक्षितः सर्वधर्मेभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात् ।
 रुद्रार्चनं त्रिपुण्ड्रस्य धारणं यत्न दृश्यते ॥
 तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न हिजानां कदाचन
 प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः ॥
 पूजनीया यदार्ह्येण विष्वचन्दनधारिणाम् ।
 यक्षराक्षसभूतानि विद्याधरगणास्तदा ॥
 चण्डालानामर्चनीया मद्यमांसनिषेवणम् ।
 स्ववर्णविहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥
 रुद्रार्चनाद्ब्राह्मणसु शूद्रेण समतां व्रजेत् ।
 यक्षभूतार्चनात् सद्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
 न भस्म धारयेद्विप्रः परमापदगतोऽपि वा ।
 मोहाद्वै विभ्रयाद्यस्तु ससुरापो भवेद्ध्रुवम् ॥
 तिर्यक् पुण्ड्रधरं विप्रं पटाम्बरधरं तथा ।
 खपाक इव वीक्षेत न सम्भाषेत कुत्रचित् ।
 तस्माद्विजातिभिर्धार्य मूर्धपुण्ड्रविधानतः ॥
 नृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् ।
 स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाह्ने विष्णुमभ्यर्च्य देशिकः ॥
 स्नातं शिष्यं समाह्वय होमं कुर्वीत पूर्ववत् ।
 परोमात्रेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ॥
 हुत्वोदमूलमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं घृतम् ।
 स्यण्डिले तु ततः पञ्चाक्षण्डलानि यदा क्रमात् ।

दीक्ष्यस्थमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः ।
 विलिखेत्तत्र पुण्यादि विस्तारायामभेदतः ॥
 तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात् ।
 तत्र तत्र च तन्मूर्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्चयेत् ॥
 गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्चयेद्गुरुम् ।
 प्रदक्षिण मनुब्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा ॥
 तदुवाचो निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात् ।
 इदि विन्यस्य पुण्याणि गुरुक्तानि स वैष्णवः ॥
 शुभ्रेणैव मृदा पश्चादिभ्रयात् सुसमाहितः ।
 तिसन्ध्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः ॥
 आदौ दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
 अक्षालुरुर्ध्वपुण्याणि विभ्रयाद्द्विजसत्तमः ॥
 आदौ होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वपुण्ड्रं विनाकृतम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं विना यस्तु आदौ कुर्वीत स द्विजः ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु यः आदौ भोजयेद्द्विजम् ।
 अग्नन्ति पितरस्तस्य विण्मूत्रं नात्र संशयः ॥
 तस्मात्तु सततं धान्यमूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजन्मकः ।
 धारयेन्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन ॥
 तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत् ।
 सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनः सन् सन्ध्याकर्म समाचरेत् ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकश्च स गच्छति ॥

यदि स्यात्तु मनुष्याणा मूर्ध्वं पुण्ड्रं विवर्जितम् ।
 द्रष्टव्यमैव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तन्नवेत् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते ।
 चण्डालोऽपि हि शुचात्मा विष्णुलोके महीयते ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु ललाटे सुमनोहरे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः ॥
 निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।
 स हि तत्र स्थितं विष्णुं त्रियञ्चैव व्यपोहति ॥
 अथेदमूर्ध्वपुण्ड्रं तु यः करोति द्विजाधमः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 तस्माद्रागान्वितं पुण्ड्रं धरेद्दिणुपदाकृति ।
 ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्वकर्मसु वैष्णवः ॥
 नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत् ।
 अङ्गुलद्वयमात्रं तु मध्यच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पार्श्वे चाङ्गुलमात्रं तु विन्यसेद्द्विजसत्तमः ।
 पुण्ड्राणामन्तराले तु चारिद्रां धारयेच्छ्रियम् ॥
 ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे भुजयोरुभयोरपि ।
 चतुरङ्गुलमात्रं तु विभ्रयादायकं द्विजः ॥
 उरस्यष्टाङ्गुलं धार्यं भुजयोरायतं तदा ।
 उदरे पार्श्वयोर्द्वितीयमायतं तु दशाङ्गुलम् ॥
 केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात् ।
 ललाटे केशवं रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत् ॥
 वक्षःस्थले माधवश्च गोविन्दं कण्ठदेशतः ।
 विष्णुश्च दक्षिणे पार्श्वे वाङ्मोक्षं मधुसूदनम् ॥

त्रिविक्रमस्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः ।
 श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे ॥
 पृष्ठञ्च पद्मनाभस्तु ग्रीवे दामोदरं तदा ।
 तत्प्रक्षालनतीयेन वासुदेवेति मूर्धनि ॥
 केशवस्तु सुवर्णाभः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 शुक्लाम्बरधरः सौम्यो मुक्ताभरणभूषितः ॥
 नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 पीतवासा मणिमयैर्भूषणैरुपशोभितः ॥
 माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत् ।
 चित्रमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
 गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत् ।
 रक्तारविन्दपादाञ्ज स्तम्भकाञ्चनभूषणः ॥
 गौरवर्णो भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलासिभृत् ।
 क्षीमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदभूषितः ॥
 अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः ।
 चक्रं शार्ङ्गञ्च मुसलं पद्मं दोर्भिर्विभर्त्यसौ ॥
 त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः ॥
 वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतेक्षणः ।
 दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं विभर्त्यसौ ॥
 श्रीधरः पुण्डरीकाख्यश्चक्रशार्ङ्गी च पद्मधृक् ।
 रक्तारविन्दनयनो मुक्तादासविभूषितः ॥
 विद्युद्वर्णो हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलासिभृत् ।
 रक्तमाल्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः ॥

इन्दनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः ।
 पद्मनाभः पीतवासा श्वितमाल्यानुलेपनः ।
 दामोदरः सार्वभौमः पद्मशार्ङ्गसिंशङ्कभृत् ॥
 पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः ।
 एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः ॥
 पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिषेयणापि च कारयेत् ।
 मन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः ।

—

तृतीयं नाम संस्कारं कुर्वीत शुभवासरे ॥
 स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरुन् ।
 नानाधिदैवतं पश्चात् पूजयेत् प्रयतात्मवान् ॥
 द्वादशैव तु मासान् केशवाद्यैरधिष्ठिताः ।
 आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा संख्या द्विजोत्तमः ।
 यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तेर्नाम चोदितम्
 नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत् ॥
 शक्त्या दशावताराणां वर्जयेन्नाम वैष्णवः ।
 नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम् ॥
 यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजम्भनः ।
 अनामिकः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥
 चक्रस्य धारणं यस्य जातकर्मणि सम्भवेत् ।
 तत्र वै मासनामापि दद्याद्दिप्रो विधानतः ।
 ध्यात्वा समर्चयेन्नाममूर्त्तिं मन्त्रेण देशिकः ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।

प्रदक्षिणं मनुव्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च ॥
तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेत्साहस्रसङ्ख्याया ।
पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः ॥
वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् सर्पिषा तदा ।
नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रतोये समाम्लुतम् ॥
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत् ।
वैष्णवान् भोजयेत्पश्चादक्षिणाद्यैश्च तोषयेत् ॥
एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
गुणयोगेन चान्यानि विष्णोर्नामानि लौकिके ॥
विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम् ।
हरेः परं पितुर्नाम यो ददात्यपरं सुतम् ॥
अतिरोचनकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम् ।
तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम् ॥
॥ इति नामसंस्कारः स्तुतीयः ॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वै वैदिकोत्तमः ॥
चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम् ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं जपेद्गुरुः ॥
स्नातं शिष्यं समाहूय सुवेषं समलङ्कृतम् ।
आदाय कलशं रम्यं पवित्रोदकपूरितम् ॥
पञ्चत्वक्पल्लवयुतं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत् ॥
सम्पार्जयेत् ततः शिष्यं तज्जलेन कुशैः शुभैः ।

सूक्तैश्च विष्णुदैवतैः पावमानैस्तदैव च ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् ।
 अभिविच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥
 स्वलङ्घनं समाचान्त मूर्ध्व पुण्ड्रधरं तदा ।
 पवित्रहस्तं पद्माक्षमालया समलङ्घनम् ॥
 निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरुः ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च ।
 एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 आचार्यः स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुपरम्पराम् ॥
 मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः ।
 त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये ! ॥
 अपराधशतैर्जुष्टं नमस्तेन मम च्युतम् ।
 एवं प्रपद्य लक्ष्मीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥
 नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम् ।
 शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम् ।
 नारायण ! दयासिन्धो ! वात्सल्यगुणसागर ! ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ ! बहुजन्मापराधिनम् ।
 इत्याचार्येण सन्निष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥

प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम् ।
 गुरो ! त्वमेव मे देव स्वमेव परमा गतिः ॥
 त्वमेव परमो धर्मः स्वमेव परमं तपः ।
 इति प्रपन्नमाचार्यो निवेश्य पुरतो हरेः ॥
 प्रागग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः ।
 स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान् ॥
 गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ।
 कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम् ॥
 निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत् ।
 पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः ॥
 भो ! गुरो ! ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे ! ।
 अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाङ्गयम् ॥
 सन्नप्रासञ्च समुद्रञ्च सर्पिषण्डोऽधिधैवतम् ।
 सार्थमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम् ॥
 अष्टाक्षरं द्वादशार्णं षट्कुक्षिं वैष्णवीं तदा ।
 रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत् ॥
 न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत् ।
 अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवाद्गुरोर्भन्त्रं यः पठेद्वैष्णवो द्विजः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि पथ्यते नारकात्मना ॥
 अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ।
 रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमन्वितम् ।
 मन्त्रमध्यापयेद्विद्वान् वैष्णवं पापनाशनम् ॥

अनधीत्य हयं मन्त्रं योग्यवैष्णवमुत्तमम् ।
 अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः ॥
 जातकर्मणि वा चीले तदा मौञ्जनिबन्धने ।
 चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः ।
 अध्यापयेच्च सावित्रं तपोमन्त्रं हयं शुभम् ॥
 प्राप्तमन्त्रं स्ततः शिष्याः पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम् ।
 गोभूहिरण्यरत्नाद्यैः वासोभिर्भूषणैरपि ॥
 सदक्ता शासयेच्छिष्यमाचार्यः संगितव्रतः ।
 स्वरूपं साधनं साध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥
 हयेन वृत्तियाथात्म्यं सम्यगस्मै निवेदयेत् ।
 आचार्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् सदा ॥
 कर्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः ।
 यावच्च तीरपातन्तु हयमावर्तयेत्सदा ॥
 एवं हि विधिना सम्यग्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः ।
 ॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थः ॥

मन्त्रार्थतत्त्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत् ।
 पूर्वाह्णे पूजयेद्देवं तस्य प्रियतरं शुभः ॥
 मन्त्ररत्नविधानेन गन्धपुष्पादिभिर्गुरुः ।
 अर्चयित्वाक्षुप्रतं भक्त्या होमं पूर्ववदाचरेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सृक्तैः पायसं घृतमिश्रितम् ।
 आज्यं मन्त्रेण होतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥
 शक्त्या च वैष्णवैर्मन्त्रैः सर्वैर्होमं समाचरेत् ।

एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरणदेवताः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तै स्तेषां वै नामभिर्यजेत् ।
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्तदा ॥
 मन्त्ररत्नेन तद्विम्बं पुष्पाञ्जलिशतं यजेत् ।
 प्रणम्य भक्त्या देवेशं जप्त्वा मन्त्रमनुत्तमम् ॥
 आह्वय प्रणतं शिष्यं तद्विम्बं दर्शयेद्गुरुः ।
 कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्विम्बं हरे ! गुरुः ! ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ ! केवलं कृपया तव ।
 अर्चनं यत्कृतं तेन विभो ! स्वीकर्तुमर्हसि ॥
 एषं लब्ध्वा गुरोर्विम्बं पूजयेत्तं प्रयत्नतः ।
 हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः ॥
 ततः प्रभृति देवेशमर्चयेद्विधिना सदा ।
 श्रौतस्मार्त्तागमोक्तानां ज्ञात्वान्यतमसचुरतम् ॥
 ॥ इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे प्रक्षसंस्कार-
 विधानं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् ! सर्वमन्त्राणां विधानं मम सुव्रत ! ।
 ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं सार्थसंस्कृतम् ॥

हारीत उवाच ॥

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोग मनुत्तमम् ।
 यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना ॥
 सर्वेषामेव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम् ।
 मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ ! सद्यो मुक्तिफलप्रदम् ॥

सर्वैश्वर्यप्रदं पथ्यं सर्वेषां सर्वकामदम् ।
 यस्योच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेन्नरिः ॥
 देशकालादिनियममरिमित्रादिशोधनम् ।
 स्वरवर्णादिदोषश्च पौरुषरक्षणकं न तु ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः ।
 तस्याधिकारिणः सर्वं सत्वशीलगुणा यदि ॥
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नाः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः ।
 भक्त्या परमयाविष्टा युक्तास्तस्याधिकारिणः ॥
 पञ्चविंशाक्षरो मन्त्रः पदैः षड्भिः समन्वितः ।
 वाक्यद्वयं परं ज्ञेयं मन्त्ररत्नमनुत्तमम् ॥
 यदाश्रयति विद्यादिः संस्थिता जगतां पतिम् ।
 तथा विद्याऽनपायिन्या संयुतः परमः पुमान् ॥
 नारायणोऽच्युतः श्रीमान् वात्सल्यगुणसागरः ।
 नाथः सुशीलः सुलभः सर्वज्ञः शक्तिमान् परः ॥
 आपद्बन्धुः सदा मित्रं परिपूर्णमनोरथः ।
 दयासुधाब्धिः सविता वीर्यवान् द्युतिमान् विभुः ॥
 प्रपद्ये चरणौ तस्य शरणं श्रेयसे मम ।
 श्रीमते विष्णवे नित्यं सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 निर्ममो निरहङ्कारः कैङ्कर्यं करवाण्यहम् ।
 एवमर्थं विदित्वैव पश्यान्मत्त्वं प्रयोजयेत् ॥
 नारायणो महाशब्दो गायत्री च परा शुभा ।
 स्वयं नारायणः श्रीमान् देवता समुदाहृतः ॥
 करयोः स्थलयोराद्य मन्त्रं वित्यसेद्विजः ।
 शेषाक्षराणि देयानि चतुर्विंशतिपर्वसु ॥

षट्पदैरङ्गलिन्यास मङ्गेषु च यथाक्रमम् ।
 षडङ्गं षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थैश्च यथाक्रमम् ॥
 मूर्ध्नि भाले नेत्रनासाग्रवर्णेषु तश्चानने ।
 भुजयोर्हृत्प्रदेशे च स्तनयोर्नाभिमण्डले ॥
 पृष्ठे च जघने कटोरुर्वीर्जान्वाञ्च पादयोः ।
 पञ्चविंशच्छराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत् ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद्दधानं समाचरेत् ।
 इन्द्रीवरदलश्यामं कोटिसूर्याग्निवर्चसम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
 पद्मासनस्थं देवेशं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ॥
 रक्तारविन्दसदृशदिव्यहस्तपदाञ्चितम् ।
 माणिक्यभकुटोपेतं नीलकुन्तलशीर्षजम् ॥
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम् ।
 दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पावतंसकम् ॥
 हारकुण्डल केयूर नूपुरादिविराजितम् ।
 कटकैरङ्गुरीयैश्च पीतवस्त्रेण शोभितम् ॥
 शङ्खपद्मगदाचक्रपाणिनं पुरुषोत्तमम् ।
 वामाङ्गे चिन्तयेत्तस्य देवीं कमललोचनाम् ॥
 तरुणीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम् ।
 दुकूलवस्त्रसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
 तप्तकाञ्चनसङ्काशां पीतोन्नतपयोधराम् ।
 रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ॥
 दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम् ।
 मातुलुङ्गं च रक्ताङ्गं दर्पणं वरदं तथा ॥

देवीं च विभ्रतीं दोर्भिसिस्तयेदिष्टदां सदा ।
 एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदद्युतं द्विजः ॥
 यथात्मनि तथा देवे ज्ञानकर्म समाचरेत् ।
 अर्चयेदुपचारैश्च मनसा वा जनार्दनम् ॥
 आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् ।
 स्नानं वस्त्रोपवीते च भूषणं गन्धमेव च ॥
 पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणम् ।
 नमस्कारश्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत् ॥
 नमस्कृत्वा गुरुन् पश्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरं तथा ॥
 ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि समासीनः कुशासने ॥
 तिस्रभ्यासु जपेद्देवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदावन्ते जपस्यास्य प्राणायामान् समाचरेत् ॥
 पूरकः कुम्भको रेच्यः प्राणायामस्त्रिलक्षणः ।
 वामेन पुरयेद्वायुं वाह्यं नासा जपन्ननुम् ॥
 उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम् ।
 तद्रेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम् ॥
 पर्यावृत्त्या पुनश्चैवं प्राणायामत्रयं क्रमात् ।
 पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः ॥
 अष्टाविंशतिवारं तु जपन्मन्त्रं समाहितः ।
 उत्तमं सुनिभिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तमम् ॥
 जपन्द्वादशवारं तु उत्तमं तत्प्रकीर्तितम् ।
 षड्वारन्तु कनीयः स्यात्त्रिवारं मधमं स्मृतम् ॥

मनसैवाश्चयेद्देवं पश्चादर्थं विचिन्तयेत् ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चान्न्यासं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा गुक्ताम्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ॥
 धृत्वा पद्माक्षमालां च सन्निधा वासने स्थितः ।
 भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥
 अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः ।
 छन्दश्च दैवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
 जपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपापप्रणाशनः ॥
 सर्वदुःखहरः श्रीमान् सर्वकामफलप्रदः ।
 सर्वदेवात्मको मन्त्रस्ततो मोक्षप्रदो नृणाम् ॥
 ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च ।
 सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तच्चान्यदपि वाङ्मयम् ॥
 सर्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चाष्टाक्षरे स्थिताः ।
 अष्टाक्षरस्तु प्रणवेऽकारे प्रणवः स्थितः ॥
 इह लौकिकमैश्वर्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम् ।
 केवल्यं भगवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति ॥
 सकृदुच्चारणान्नृणां चतुर्वर्गफलप्रदम् ।
 स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा ॥
 महापापं चातिपापं विद्यते वोपपापकम् ।
 जपादस्य मनोराशु प्रणश्यन्ति न संशयाः ।
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः ॥
 गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च ।

कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च ॥
 दानस्य यत्फलं नृणां सत्पात्रे नृपनन्दन । ।
 शतवारं मनुं जप्त्वा तत्फलं सर्वमाप्नुयात् ॥
 सार्धं समुद्रं सन्नयासं सर्षपिच्छोऽधिदैवतम् ।
 अष्टाक्षरमनुज्जम्बा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा ।
 स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः ॥
 प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं नमसा तथा ।
 संविभक्त्या चतुर्थ्यात् पुरुषार्थो भवेन्मनोः ॥
 अकारश्चाप्युकारश्च मकाराश्चेति तत्त्वतः ।
 तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते ॥
 तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः ।
 वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुवःस्वरितीति वै ॥
 अकारस्तु भवेद्विष्णुस्तद्वेद उदाहृतः ।
 उकारस्तु भवेत्सहस्रैर्यजुर्वेदात्मको महान् ॥
 मकारस्तु भवेज्जीवस्तयोर्दास उदाहृतः ।
 पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान् ॥
 पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतेः ।
 आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति ममात्मानं संस्मरेत् ॥
 इत्यौपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत् ।
 अवधारणमन्येतु मध्यमार्गं वदन्ति ह ॥
 तदेवाग्निस्तदायुस्तत्सूर्यस्तदपि चन्द्रमाः ।
 इत्येवं धारणश्रुतेरेवमेवोपहृतम् ॥
 उकारेणैव श्रीशब्दः प्रीच्यते मुनिसत्तमैः ।

न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्वरौ ॥
 श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः ।
 कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुश्च नेतरा ॥
 सामानाधिकरण्यत्वात्कारणत्वं तदोच्यते ।
 अकार एव सर्वेषामक्षराणां हि कारणम् ॥
 अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवचं स्तथा ।
 स्पर्शोष्णभिर्यज्यमानो नानाबहुविधोऽभवत् ॥
 कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः ।
 तस्मात् स्रष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः ॥
 रक्षिता जीवलोकस्य गुणवानेव सर्वगः ।
 अनन्या विष्णुना लक्ष्मीर्भास्करेण प्रभा यथा ॥
 लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिवचो महत् ।
 तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीश्चैव जगत्पतिः ॥
 लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम् ।
 नित्यैवैषा जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी ॥
 यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवैषा जगन्मयी ।
 तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्ता जगत्पतिः ॥
 तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः ।
 अकारप्रथमां तस्माच्चतुर्थीं संग्रहं नतु ॥
 तच्च श्रुतिविरोधत्वाच्च युक्तमिति चोदितम् ।
 महर्षे ब्रह्मणे त्वा वै श्रीमित्यात्मानं युञ्जीत ॥
 परस्य चात्मानं तस्माद्भेदस्तत्र सुनिश्चितः ॥
 त्वमस्माकं तपस्यैव श्रुत्युक्तमपि पार्थिव ! ।
 तौ शाश्वतौ विप्रचिता वियस्ताविति वै तथा ॥

गृभिष्वदया प्रागेववात्मा न विश्वभृत् ।
 असोयमर्त्यो मर्त्येन नयेनेत्येवयोनिता ॥
 इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजीवयोः ।
 दास्यमेषात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः ॥
 साम्यं लक्ष्मीवरप्रोक्तं देवादीनां तथात्मनाम् ।
 अनन्यशेषरूपा वै जीवास्तस्य जगत्पतेः ॥
 दास्यं स्वरूपं सर्वेषामात्मनां सततं हरेः ।
 भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रपद्यते ॥
 स चेव हि महापापी चण्डालः स्यात् नसंशयः ।
 तस्मात्प्रकारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान् ॥
 अकारवाच्यस्येव दास एवाभिधीयते ।
 अनुज्ञानाश्रयो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा ।
 देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्ता भोक्ता सनातनः ॥
 मकारवाच्यो जीवोऽसौ दान एव हरेः सदा ।
 योगस्याकारवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः ॥
 स्वस्वामिनोरुकारेण ह्यवधारणमुच्यते ।
 स जीवः स्यादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम ! ॥
 अनयोर्नान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः ।
 इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु ॥
 आत्मनश्च स्वरूपत्वाद्भिज्यैव ऋषिसत्तमैः ।
 सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः ॥
 तस्मादग्राह्यतयो जातास्ताभ्यो वेदत्रयं तथा ।
 भूरित्येव हि ऋग्वेदो भुव रिति यजुस्तथा ॥
 स्व रिति सामवेदः स्यात्प्रणवो भूर्भुवःसु वः ।

भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते ॥
 तयोः स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते ।
 अग्निर्वायु स्तथा सूर्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे ॥
 य एता व्याहृतीहुंत्वा सर्वं वेदं जुहोति वै ।
 प्रसङ्गात्महितं चेदं मन्त्रशेषमुदीर्यते ॥
 अस्मात्स्वात्तु जीवानामधीनं परमात्मनः ।
 नमसा प्रोच्यते तस्मान्नहन्ताममतोऽपितम् ॥
 स्वरूपादितिवर्गस्य संसिद्धिर्न तु सैव हि ।
 नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्प्रकीर्तितम् ॥
 नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः ।
 पुरतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चावशेषतः ।
 नमसैवेक्षते राजन् ! त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम् ॥
 मकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकस्तं निषिध्यति ।
 तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यमपनोदति ॥
 द्वाक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरस्तु हि शाश्वतम् ।
 ममेति द्व्यक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम् ॥
 न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै ।
 युज्यते मुनिभिः सम्यक् सर्वकर्मसु पार्थिव ! ॥
 तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्राः सर्वे च पार्थिव ! ।
 सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशयः ।
 नमसा रहिता येतु न तु मुक्तिप्रदा नृणाम् ॥
 तस्मात्तु नमसैवैषां पारतन्त्र्यत्वमीशितुः ।
 पारतन्त्र्यात्मभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशमेधति ॥
 दास्यमेव हि जीवानां प्रीच्यते नमसैव तु ।

नमसा रहितं लोके किञ्चिदत्र न विद्यते ॥
 नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशे तथा मनः ।
 हृतश्चिदेनो नमसा अविवाक्येति वै श्रुतिः ॥
 क्षयैरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तु निषिध्यति ।
 तस्मात्तु नर इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः ॥
 नारा इति समूहत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च ।
 तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः ॥
 महाभूतान्यहङ्कारो महदव्यक्तमेव च ।
 अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश ॥
 चतुर्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत् ।
 प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः ॥
 तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः ।
 अन्तर्वह्निश्च जगतो धाता सच सनातनः ॥
 स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः ।
 माता पिता सखा भ्राता निवासश्च सुहृदुर्गतः ।
 योनौ श्रियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः ।
 नराणां सर्वजगतामयनं शरणं हरिः ॥
 तस्मान्नारायण इति सुनिभिः सम्प्रकीर्त्यते ।
 सर्वेषु देशकालेषु सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 तस्यैव किङ्करोऽस्मीति चतुर्धा परमात्मनः ।
 भगवत्परिचर्यैव जीवानां फलमुच्यते ॥
 तद्धिना किं शरीरेण यातनस्य जनस्य तु ।
 यस्मिन् शरीरे जीवानां न दास्यं परमात्मनः ।
 तदेव निरयं प्रोक्तं सर्वदुःखफलं भवेत् ।

दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम् ॥
 दास्यमेव हरेर्मोक्षं दास्यमेव परं तपः ।
 ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षयः ।
 काङ्क्षन्तः परमं दास्यं विष्णोरेव यजन्ति तम् ॥
 तस्माच्चतुर्थ्या मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते ।
 न दास्यवृत्तिर्जीवानां नाशहेतुः परस्य हि ॥
 इत्थं सच्चिन्त्य मन्त्रार्थं जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 अविदित्वा मनोरथं जपेत् प्रयतमानसः ॥
 न संसिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति ।
 संसारञ्च समुद्रञ्च सर्षिचण्डोऽधिदैवतम् ॥
 सार्धं न यज्ञं सद्धानं मन्त्रमेवम्पूजयेत् ।
 नारायणार्धं गायत्री देवी चन्द्रोऽधिदेवता ॥
 परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो हरिः ।
 प्रणवस्तु भवेद्बीजं चतुर्थी शक्तिरुच्यते ॥
 क्रुत्तोल्काय महोल्काय विष्णूल्काय तथैव च ।
 जाल्काय सहस्रोल्काय पञ्चाङ्गो न्यास उच्यते ॥
 ह्रन्मूर्ध्नीश्च शिखायाश्च कवचो नेत्रयोन्यसेत् ।
 पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्तं सर्वमन्त्रेषु वैष्णवैः ॥
 यदा त्रयेण कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम् ।
 मूर्ध्नानने च हृदये भुजयोर्जघने तथा ॥
 पृष्ठे च जान्वीः पदयोर्मन्त्रार्णानि यदा न्यसेत् ।
 अष्टाक्षरास्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम् ॥
 नासिकायां तथाक्ष्णीश्च श्रोत्रयोरानने तथा ।
 कण्ठे च स्नानयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम् ॥

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ।
 ज्वालामहासुचक्राय त्रैलोक्याय तदन्तरम् ॥
 आधारकालचक्राय दशदिक्षु यथाक्रमम् ।
 स्वाहास्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैष्णवः ॥
 एवमग्रासविधिं कृत्वा पञ्चाक्षरानं समाचरेत् ।
 हृदये प्रतिमायां वा जले सपितृमण्डले ॥
 वङ्गौ च स्थण्डिले स्वापे चिन्तयेद्दिक्षुमव्ययम् ।
 बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥
 पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रमञ्जं गदां शङ्खं चतुर्दोर्भिर्धृतं तथा ॥
 श्रीभूमिसहितं देवमासीनं परमासने ।
 तत्र चाधारशक्त्याद्यैर्वर्माद्यैः सूरिभिर्धृतैः ॥
 दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
 तत्कार्णिकोपरितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥
 देवीभ्यां सहितं तस्मिन्मासीनं पङ्कजासने ।
 चिन्तयेद्दिक्षिणे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चनसन्निभाम् ॥
 पद्महस्तविशालाक्षीं दुकूलवसनां शुभाम् ।
 वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥
 चिन्तयेद्दक्षिणे देवीं नीलोत्पलधरां शुभाम् ।
 महिष्यष्टदलाग्रेषु चिन्तयेद्भुतचामराम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेत्प्रयतमानसः ।
 स्नातः शुक्लाम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहस्य पवित्रकर एव च ।
 शुचिः कृष्णाजिनासीनः प्राप्तायामी च न्यासकः ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गशाङ्कं पद्मान्यनुक्रमात् ।
 तार्क्ष्यं च वनमालाञ्च मुद्रा अष्टौ प्रपूजयेत् ॥
 पश्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसैवार्चयेद्दिभुम् ।
 गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैव निवेदयेत् ॥
 अनेनाभ्यर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात् ।
 अयुतं वा सहस्रं वा तिसन्ध्यासु जपेन्ननुम् ।
 विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं षण्मासं नियतेन्द्रियः ।
 अयुतं तु जपेन्नित्यं सहस्रं जुहुयाद् दृतम् ॥
 आयुर्निरामयं सम्पदभवेद्द्वर्षशताधिकम् ।
 विद्याकामी जपेद्द्वर्षं तिसन्ध्यास्वयुतं मनुम् ॥
 जुहुयाद्विमलैः पुष्पैः सहस्रं नियतेन्द्रियः ।
 अष्टादशानां विद्यानां भवेद्द्वाराससमो द्विजः ॥
 विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षचतुष्टयम् ॥
 राजहोमी सहस्रं तु लभेत्कन्यां सुशोभिताम् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं अयुतं वत्सरत्रयम् ॥
 पद्मैर्वा पद्मपत्रैर्वा तथा होमी त्रियं लभेत् ।
 भूकामी तु जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ॥
 दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वत्समेदभूमिमभीप्सिताम् ।
 राज्यकामी जपेन्नित्यं षडब्दं त्रयुतं तथा ॥
 सहस्रं जुहुयात् नित्यं पायसं दृतमिश्रितम् ।
 चक्रवर्ती भवेत् सद्यः पद्माभर्तुः प्रसादतः ॥
 द्वादशाब्दं जपेद्देवं सततं विजितेन्द्रियः ।
 आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रत्वं लभते नरः ॥

लक्ष्मणेन यो नित्यं त्रिंशद्वर्षं जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा समाप्नोति न संशयः ॥
 यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं सुषमाहितः ।
 सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वह्निमण्डले ॥
 आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः ।
 पद्मै वा विल्वपत्रै वा समिद्धिः पिप्पलस्य वा ।
 कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्चयित्वा सनातनम् ॥
 अनन्तविहगेशानां क्षिप्रमन्यतमो भवेत् ।
 किमत्र बहुनोक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥
 श्रीमदष्टाक्षरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः ।
 आसीनो वा शयानो वा तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित्
 जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्रसीदति ।
 संस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दौक्षितः ॥
 अभितः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम् ।
 ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापापयुतोऽपि वा ॥
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमाः ॥
 पुनन्ति सकलं लोकं सदेवासुरमानुषम् ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं प्रणमेद्यस्तु भक्तितः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मनोरस्य जगत्पतेः ॥
 न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्मादितिदृशैरपि ।
 अथ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव ॥
 यस्मिन्धारणमात्रेण द्वादशाब्दं फलं लभेत ।

नमो भगवते नित्यं वासुदेवाय शक्तिं च ॥
 प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं जपेत् ।
 पूर्ववत्प्रणवस्यार्द्धं नमसस्व महामनोः ॥
 ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा ।
 ज्ञानं बलं यदेतेषां प्रसादां भगवद्विरितः ॥
 एभिर्गुणैः पूर्ववाक्यैः स एव भगवान् हरिः ।
 नित्या च या भगवती प्रोच्यते मुनिसत्तमैः ॥
 ऐश्वर्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया ।
 ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातनो ॥
 तस्याः पतित्वा धीशस्य भगवानिति चोच्यते ।
 तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थो मुनिभिः स्मृतः ॥
 भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुषइत्यपि ।
 निरुपाधौ च वर्तते वासुदेवेऽखिलात्मनि ॥
 वक्ष्यन्ति केचिद्भगवान् ज्ञानवानिति सत्तमाः ।
 तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामान्यत्वात्ततोऽन्यथा ॥
 तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽसौ जगत्पतिः ।
 स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः ॥
 भगवते श्रीमते चेत्येकार्थो हि प्रोच्यते बुधैः ।
 गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिविनाशकृत् ॥
 ह्री ह्री गुणावधिष्ठाय सर्वाद्यमकरोत्प्रभुः ।
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इतीरितः ॥
 भगवान् वासुदेवोऽसौ सृष्ट्यादप्रमकरोत् स्वयम् ।
 ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गे प्रद्युम्नः पर्यपदप्रत ॥
 तेजःशक्तिं समाविश्य अनिरुद्धो ह्यपासयत ।

बलज्ञाने तथा द्वे तु सङ्कर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥
 अकरोद्भगवानेव संहारं जगतः पुनः ।
 एवं षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्वपि च त्रियः ॥
 सर्गादेः कारणत्वाच्च भगवानिति चोच्यते ।
 सर्वमासी समस्तं च वसत्यनेति वै यतः ॥
 ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपद्यते ।
 चतुर्थी पूर्वविद्भिर्द्रात् कैङ्कर्यार्थं महात्मनः ॥
 एवं ज्ञात्वा मनोरथं द्वादशार्णस्य चक्रिणः ।
 संसिद्धिं परमाप्नोति सम्यगावर्त्य चेतसा ॥
 गत्वा गत्वा निवर्तन्ते सर्वकृतफलैरपि ।
 तद्गत्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
 द्वादशार्णं सकृज्जन्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि तत्संसर्गकृतानि च ॥
 द्वादशार्णं मनोर्जपत्य न दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।
 सर्वसौभाग्यसुखदं पुत्रपौत्राभिवर्द्धनम् ॥
 सर्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्द्धनम् ।
 देवत्वममरे शत्रुं शिवब्रह्मत्वमेव च ॥
 द्वादशार्णं मनुं जन्तुं समाप्नोति न संशयः ।
 दुराचारोऽपि सर्वाग्नी कृतघ्नो नास्तिकोऽपि वा
 द्वादशार्णमनुं जन्तुं विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 प्रजापतिः कश्यपश्च मनुः स्वायम्भुवस्तथा ॥
 सप्तर्षयो घृतश्चैते ऋषयस्तस्य कीर्तिताः ।
 वशिष्ठः कश्यपोऽतिथिश्च विश्वामित्रश्च गौतमः ॥
 जमदग्निर्भरद्वाजस्त्वैते सप्तम हर्षयः ।

भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्तितः ॥
 कृन्दस्य परमा दैवी गायत्री समुदाहृता ।
 साधकानां सदा राजन् ! कामधेनुरितोरितः ॥
 दशाङ्गुलीषु तलयोर्द्वादशार्णानि विन्यसेत् ।
 पदैश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम् ॥
 चतुरङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वयोः ।
 मूर्ध्नास्यनेत्रयोर्नासाकर्णयोर्भुजयोस्तथा ।
 हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये जर्वोर्जान्वोश्च पादयोः ॥
 मन्त्राणानि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृपोत्तम ! ।
 अक्षक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
 तथा त्रैलोक्यचक्राय महाचक्राय वै तथा ।
 असुरान्तकचक्राय स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ॥
 हृदयादिषडङ्गेषु यथाशास्त्रं प्रयोजयेत् ।
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
 पीताम्बरधरं देवं रक्ताञ्जदललोचनम् ॥
 दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरभूषितैः ।
 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् विभ्राणं परमेश्वरम् ॥
 नानाकुसुमसम्बन्धनीलकुन्तलशीर्षजम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम् ॥
 समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मया पद्महस्तया ।
 स्तयमानं विमानस्थैर्देवगन्धर्वकिन्नरैः ॥
 मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभिः ।
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहितः ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा ।
 सालग्रामादिकस्थानेष्वर्चऽमामं जपेद् बुधः ॥
 जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः ।
 वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ।
 संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम् ॥
 लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम् ।
 विवाहकामी षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः ॥
 आय्यहोमी सहस्रन्तु लभेत्कन्यां सलुक्षणाम् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः ॥
 सान्यैश्च ब्रीहिभिर्होमी सहस्रं त्रियमाप्नुयात् ।
 राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि ॥
 बहुकालं विल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम् ।
 जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तत् तत् नृपोत्तम ! ।
 जुहुयान्मालतीपुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः ॥
 तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम् ।
 द्वादशार्णेन मनुना पक्षे पक्षे द्विजोत्तमः ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्दिण्णुं कोमलैः सुलसीदलैः ।
 विष्णुतुल्य वपुः श्रोमान् ! मोदते परमे पदे ॥
 द्वादशार्णमनोरेवंविधानं प्रोच्यते नृप ! ।
 अद्य ते सम्प्रवक्ष्यामि षडक्षरमनोरिदम् ॥
 विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युविक्रान्तनम् ।
 ओं नमो विष्णवे चेति षडक्षरं मुदाहृतम् ॥

पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमः शब्द उदाहृतः ।
 व्यासत्वाद्वापकत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते ॥
 सदैकरूपरूपत्वात् सर्वात्मत्वाद्भिभुत्वतः ।
 अनामयत्वादीशत्वाद्भस्त्वत्वाद्दृष्टित्वतः ।
 यथेष्टफलदातृत्वाद्भिष्णुरित्यभिधीयते ॥
 णकारो बलमित्युक्तः षकारः प्राण उच्यते ।
 तयोस्तु सङ्गतिर्यत्र तदात्मैतुप्रचरते धृतिः ।
 तस्मात् णकारषकारावनुसंहितमुत्तमम् ।
 सप्राणं सबलं देव ! संहितामुत्तमां तु यः ॥
 तस्यैवायुष्यमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतेः ।
 एतदेव हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः ॥
 एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम् ।
 इमौ णकारषकारावनुसंहितमेति यत् ॥
 तदेव विष्णुः कृष्णेति जिष्णुरित्यभिधीयते ।
 विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः ॥
 ऐश्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्यासहयं स्मृतम् ।
 ऐश्वर्यद्वयबीजं स्याद्विष्णुमन्त्रमनुत्तमम् ॥
 तत् षड्वर्णविधानेन केवलं वै जपेमहि ।
 इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे वेदवेदान्तपारगाः ॥
 परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः ।
 एवं महामनुं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः ॥
 तस्मादेतन्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप ! ।
 सकृदुच्चारणेनास्य हरिस्तत्र प्रसोदति ॥
 ब्रह्माद्याः समकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि ।

ऋन्दसु तस्य गायत्री देवता विष्णुरक्षतः ॥
 स्यादोम्बीजं नमः शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम् ।
 विभिः पदैः षडङ्गेषु यथासंख्यं सुविन्यसेत् ॥
 अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्रार्थानि यथाक्रमात् ।
 मूध्रार्थस्य हृदये वाङ्मोः पृष्ठे गुह्ये यथाक्रमम् ॥
 विन्यस्य चक्रन्यासं च पञ्चाङ्गानेषु तन्मयम् ।
 प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम् ॥
 विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम् ।
 तस्योपरि च वङ्गप्रकसोमविम्बानि चिन्तयेत् ॥
 तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम् ।
 तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम् ॥
 श्लक्ष्णनासं रक्तगण्डं विम्बितोक्त्रल कुण्डलम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः ॥
 केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि ।
 अलङ्कृतं गन्धपुष्पै रक्तहस्ताङ्गिपङ्कजम् ॥
 मुक्ताफलाभदन्तालं वनमालाविभूषितम् ।
 श्रीवत्सकीस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम् ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णाभं पद्मया पद्महस्तया ।
 समाश्लिष्टमसुं देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत् ॥
 मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्ततः ।
 तिस्र्यध्यासु जपेन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विजः ॥
 विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ।

पूर्ववत्पद्मीमांसां कृत्वा सिद्धिं नरलभे ॥
 मगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकाननेऽपि वा ।
 समाहितमना जप्ता वृद्धं नियतेन्द्रियः ॥
 तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 एवं विष्णुनमोः प्रोक्तं विधानं वृषसूतम् ॥
 विधानैरधुनामुख्यं मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते ।
 पञ्चदशं द्वात्रिंशत्तारकमन्त्रं काश्यपे ॥
 सर्वेष्वर्थप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम् ।
 एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मवैवर्तदेवताः ॥
 ऋषयश्च महात्मास्तु मुञ्जा जप्ता भवाञ्छुधी ।
 एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्ता वृद्धस्वमाप्नुयात् ॥
 ब्रह्मत्वं काश्यपे जप्ता कौशिकस्त्वमरेयताम् ।
 कार्तिकेयो सनुत्पञ्च इन्द्राकौ गिरिनारदौ ॥
 वासुदेवादिमुनयो देवतात्वं प्रपेदिरे ।
 एष वै सर्वलोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम् ॥
 इममेव जपेन्मन्त्रं वृद्धस्त्रिपुरधातकः ।
 ब्रह्मवैवर्तदेवताः पुण्यमानोऽभवत् सुरैः ॥
 अथापि काश्यां वृद्धः सर्वेषां स्वर्गजीविनाम् ।
 दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकमन्त्रममकम् ॥
 तस्य अवचमन्ते च सर्वे एव दिवं गताः ।
 श्रीरामाय नमो ह्येव तारकमन्त्रनामकः ॥
 नागा विष्णोः सहस्राणां तुल्यैव महात्मनुः ।
 भक्तयो भक्तवत्सलो नान्ये तु संसाः कृताः ।
 त्रिकीर्त्यमन्त्रसामर्थ्यात्कीर्तनं गुणनीरवात् ॥

श्रीराम इति नामिदं तस्य विष्णोः प्रकीर्तितम् ।
 रमया नित्ययुक्तत्वाद् राम इत्यभिधीयते ॥
 रकारमैश्वर्यबीजं स्रक्कारस्तेन संयुतः ।
 अवधारणयोगेन रामित्यस्मान्मनोः कृतः ॥
 शक्तिः श्री इत्यते राजन् ! सर्वाभीष्टफलप्रदा ।
 त्रियो मनोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः
 चतुर्थ्या नमसस्यैव सोऽर्थः पूर्ववदेव हि ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्यश्च महर्षयः ॥
 कुन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता ।
 श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः ॥
 अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु न्यासकर्माद्यबीजतः ।
 मूर्ध्नास्थे हृदये पृष्ठे गुह्ये चरणयोस्तथा ॥
 वैष्णवाश्च गुणैः पञ्चसंस्कारविधिपूर्वकम् ।
 अधीत्य मन्त्रं विधिना पश्चाद्देवं जपेद्बुधः ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः ।
 मन्त्राधिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि ॥
 ज्ञानादिकृतकृत्यः स ब्रह्मपुण्ड्रः पवित्रधृत् ।
 ह्यष्टाजिने समासीनः प्राणायामो च न्यासस्तथा
 ध्यायेत्कमलपद्माद्यं जानकीसहितं हरिम् ।
 नैव ध्यानं प्रकुर्वीत विपद्भ्यस्तति शार्ङ्गिणः ॥
 चण्डिकागुरुकपूर्वावासिते रत्नमण्डपे ।
 त्रितानैः पुष्पमाळाद्यैर्धूपैर्दिव्यैर्विराजिते ॥
 तस्याभ्ये कल्पवृक्षस्य छायायां परमासने ।
 तानारत्नमये दिव्ये सौवर्णे सुमनीहरे ॥

तस्मिन् वासाय सङ्गाये पद्मेऽष्टदले शुभे ।
 वीराक्षने समासीनं वामाङ्घ्रितसीतया ॥
 सुस्निग्धशालग्रामं कोटिवैष्णवरूपम् ।
 युवानं पद्मपत्राक्षं कनकाम्बरशोभितम् ॥
 सिंहस्तम्भानुरूपं कम्बुग्रीवं महाहनुम् ।
 पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहु चतुष्टयम् ॥
 विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम् ।
 बन्धं कक्षितसुक्ताभदन्तौष्ठद्वयशोभितम् ॥
 पूर्णचन्द्राननं सिग्धं भ्रूयुगं घननासिकम् ।
 रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम् ॥
 तरुणादित्यसङ्गायकुण्डलाभ्यां त्रिराजितम् ।
 हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च भूषणैः ॥
 श्रीवत्सकौसुभाभ्याश्च वैजयन्त्या विभूषितम् ।
 हरिचन्दनलिताङ्गं कम्बुरीतिलकाञ्चितम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्वाणान् विभ्राणं ह्रीर्भिरायतैः ।
 वामाङ्गे सुस्थितां देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम् ॥
 पद्माक्षीं पद्मवदनां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ।
 आरुढयौवनां नित्यां पीनो व्रतपयोधराम् ॥
 दुकूलवस्त्रसम्ब्रीतां भूषणैरुपशोभिताम् ।
 भज तां कामदां पद्महस्तां सीतां विचिन्तयेत् ॥
 लक्ष्मणं प्रथमे भागे धृतच्छत्रं महावसम् ।
 पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ वासव्यजनपादिनी ॥
 अथ तस्य हनुमतां वराहसिन्धुटं तत्रा ।
 हृषीकेशं त्र्यम्बकं सुवेङ्कटं विभोवचम् ॥

नीलं नलचाङ्गदं कटभं दिव्यं पूजयेत् ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च जावालिरथ कश्यपः ॥
 मार्कण्डेयश्च नीलश्च स्तथाः पर्वतमारदी ।
 द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्मनः ॥
 धृष्टिर्जयतो विजयः सुराष्टो राष्ट्रवर्धनः ।
 अलको धर्मपालश्च सुमन्तुश्चाष्टमन्त्रिणः ॥
 तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः ।
 कुमुदाद्याश्च चण्डाद्या विमाने चान्तरीयकाः ॥
 एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्ननसाऽपि वा ।
 षट्सहस्रं जपेन्नन्तं सुहृदाश्च सहस्रकम् ॥
 सुहृदाश्चरुणा वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 एवं संपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः ॥
 तद्देहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे ।
 विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि ॥
 अन्धं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत् ॥
 तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा ।
 अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च ॥
 अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ।
 जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात् ॥
 सावित्री मन्त्ररत्नञ्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम् ।
 सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं संसिद्ध्यर्थं जपेत् सदा ॥
 अजपेत्तान्महामन्त्रान्तु संसिद्धिमाप्नुयात् ।
 तद्यथाऽप्यतथा जपित्वैतान् पञ्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत्

विद्याकीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः ।
 पुण्याजप्रवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः ॥
 भारत्तकरवोरैश्च कृत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिसृहोभिर्न वैश्यावः ॥
 षष्टोत्तरं हस्तं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 सायं प्रातश्च श्रुत्वात् वस्त्रासं विजितेन्द्रियः ॥
 यावज्जीवं जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुष्मरन् ।
 सदारपुनः सगच्छः प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥
 षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामास्त्रं सम्यक्कीर्तितम् ।
 सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम् ॥
 चोराग्निशत्रुसम्बाधे तथा रोगभयेषु च ।
 तीयवातप्रहादिभ्यो भयेषु च सभक्तिकम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्बाणपाणिनं सुमहाबलम् ।
 लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम् ॥
 सहस्रान्तु जपेन्मन्त्रं सर्वापद्गो विमुच्यते ।
 सूर्योदये यदा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै ॥
 तत्रैव रामस्मरणादिनाशं यावत्पुनर्द्रवाः ।
 एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं ज्ञायते नृप ! ॥
 विधानं कथ्यमानं वक्ष्यामि शृणु पार्थिव ! ।
 श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 कथ्येति मन्त्रं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते ।
 भक्त्यो भवति राजेन्द्र ! महापातककोटयः ॥
 सकृत् कथ्येति सो ब्रूयाद् भक्त्या वाचि च मानवः ।
 पापकोटिनिर्मुक्तो भवति सोऽनुष्मरन् यदा ॥

भस्त्रमेधसहस्राणि राजसूयतानि च ।
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः ॥
 गवाश्च कम्बकाणां च वामाणाश्च वुतानि च ।
 दत्त्वा गोदावरीं कृष्णं यमुनां च सरस्वतीं ॥
 कावेरी चन्द्रभागादिकान् कृष्णेति श्रीऽसमम् ।
 कृष्णेति पञ्चकृष्णानां सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥
 कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम्
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत् ॥
 अगम्यागमनात्पापाद्भयान्नाश्च भयनात् ।
 सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥
 सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः ।
 उभयोः सकृत्तिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥
 णकारश्च षकारश्च बलप्राणा वुभौ कृतौ ।
 आत्मन्येती समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः ॥
 तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः ।
 कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्ववेदाधिकः कृतः ॥
 त्रियः सतः प्राणपदात् श्रीकृष्ण इति वै कृतः ।
 एवमर्थं विदित्वैव पञ्चात्मनः जपेद् बुधः ॥
 सर्वकामप्रदत्वाच्च जीवं कान्दर्पमुच्यते ।
 नित्यानपाया श्रीशक्तिर्मन्त्रोरस्य प्रमुच्यते ॥
 देवर्षिं नारदस्तस्य गायत्री हृन्दुच्यते ।
 देवता रक्षिणी भर्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः ॥
 पूर्ववद्विधिना मन्त्रं पठन्तीत्या वैष्णवादगुरोः ।
 कान्दवक्त्रादिभिः पृथक् कृष्णं कृत्वा धृतं

तुलसीकामने रुखे देशे वा प्राङ्मुखः शुभे ।
 कुशे कृष्णाग्निर्वापि पुष्पे वा शुभवासरे ॥
 समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत् ।
 आदिवीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम् ॥
 अङ्गुलीभ्यां तैर्नैव न्यासकार्यं समाचरेत् ।
 मुखे बाह्वोश्च हृदये ध्वजे जाम्बोश्च पादयोः ॥
 विन्ध्यस्य मन्त्रवर्णानि चक्रं न्यासं ततः कृतम् ।
 पूर्ववन्मन्त्रपादौनि करेच्छाभरणं न च ॥
 विचित्रशुभपर्यङ्के दिव्यकल्पतरो रधः ।
 सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णं सर्वतः सुविचित्रिते ॥
 तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्णया ।
 नीलोत्पलामं कन्दर्पलावण्यं पद्मलोचनम् ॥
 चन्द्राननं ललापुष्परत्नहस्तपदाम्बुजम् ।
 नीलकुक्षितकेशश्च सुकपोलं सुनासिकम् ॥
 सुभ्रूङ्गं सुविम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम् ।
 उन्नतांसं दीर्घबाहुं पीनवक्षसमव्ययम् ॥
 निरङ्गचन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 श्रीवक्त्रकौसुभोद्भासं वनमालामहोरमम् ॥
 पीताम्बरं मूषणाख्यं बालार्कभं सुकुण्डलम् ।
 हारवेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम् ॥
 मौक्तिकान्वितनासाग्रं कस्तूरीतिलकाक्षितम् ।
 हरिचन्दनसिंहाङ्गं सदैवाकटयौवकम् ॥
 मन्दारपारिजातादिकुङ्कुमैः कवलीकृतम् ।
 पनर्गङ्गाहारैश्च तुलसी वनमालया ॥

चक्रशङ्खसमेताभ्यामुद्बाहुभ्यां विराजितम् ।
 इतराभ्यां तथा देवीं समासिद्धं निरन्तरम् ॥
 प्रलङ्घिताभिः सत्पादिमहिषीभिः समावृतम् ।
 काशिन्दौ सत्यभामा च मित्रविन्दा च सत्यवित् ॥
 सुनन्दा च सुशीला च काम्यवती सुलक्षणा ।
 एता महिष्यः संप्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः ॥
 ताभिश्च राजकन्यानां सहस्रैः परिवेदितम् ।
 तारकाहस्तराजैव शोभितं निधिभिर्हृतम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्चयित्वा जपेन्मनुजम् ।
 सालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि ॥
 कृत्वा जपेत् त्रिसन्ध्यासु षट्सहस्रं मनुं विजः ।
 विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति इह लोके परत्र च ।
 विद्यार्थी वेशुगायन्तं जपेत् ध्यायन् ऋतुत्रयम् ॥
 शुद्धयात् कुसुमैः शम्भे विद्यासिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आयुष्कामी तु पूर्वाह्ने वल्करान् द्युतं जपेत् ॥
 ध्यायेच्छिशुतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वाभिरुद्रायात् ।
 कन्यार्थी तु जपेत्सायं षोडशं त्रयुतं हरिम् ॥
 ध्यात्वा सहस्रं शुद्धयाक्ताजैर्मधुविमिश्रितैः ।
 स्त्रियं सभेत् स्वाभिमतां रूपैर्दार्यवतीं सतीम् ॥
 सम्पत्कामी जपेत्त्रितयं मध्याह्ने तु ऋतुत्रयम् ।
 हारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
 शङ्खादिनिधिम् राजकुशैरपि सुसेवितम् ।
 हारादिभूषणैर्वृत्तं शङ्खाद्यामुपधारितम् ॥

ध्यात्वा संपूज्य होमं च जपसायुतं सहस्रं ।
 अक्षविल्वदलैर्वापि होमं मधुविमिश्रितम् ॥
 शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुवेरसदृशो भवेत् ।
 रुक्मावस्थकामौ तु राममण्डलमध्यगम् ॥
 ध्यायन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावस्थवान् भवेत् ।
 एवं कृष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्तितम् ॥
 अनन्तान् भगवन्मत्तान् वक्तुं शक्यं न ते मया ।
 वाराहं नारसिंहं च वीमनं तुरगाननम् ॥
 क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु पार्थिव ! ।
 हुङ्गारं प्रथमं बीजं आद्यं वाराहमुच्यते ॥
 पश्चात् तु धरणीबीजं लक्ष्मीबीजं ततः परम् ।
 मौनं बीजानादितः कृत्वा पश्चान्मन्त्रं प्रयोजनम् ॥
 ओं नमो भगवते पञ्चाङ्गराहरूपाय भूर्भुवः ।
 सुपः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदाष्टादश ति ॥
 अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु बीजमाद्येन वै क्रमात् ।
 यथा सप्तग्रासवद् भूत्वा पञ्चाङ्गानां समाचरेत् ॥
 वृहत्तनुं वृहदुद्यौवं वृहद्वंशं सुशोभनम् ।
 समस्तवेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम् ॥
 रजताद्रिसमप्रस्थं शतबाहुं शतेक्षणम् ।
 उद्भूतं दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य भुजैर्मुदा ॥
 ब्रह्मादिचिदर्थैः सर्वैः सनकाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥
 सूयमानं समन्ताच्च गीय मानस्य किञ्चनैः ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम् ॥
 जप्त्वा समेषु भूपत्यं ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मन्त्रः ।
 उक्तबीजत्रयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
 मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः ।
 इतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ॥
 नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्दिण्युं विचिन्तयन् ॥
 कमलैर्विष्वपत्नैर्वै जुहुयाच्च द्वांशंशकम् ॥
 एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्बुधम् ।
 राज्यं कृत्वा च धर्मेण पञ्चादिषु पदं व्रजेत् ॥
 विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत ! ।
 उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥
 नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्योर्मुक्त्युं नमाम्यहम् ।
 आर्षं ब्रह्मार्जुनैर्दुष्कुन्दो देवता च नृकीर्णरी ॥
 चतुश्चतुष्षष्टिं षट्च षट्चतुष्षष्टिं यथाक्रमात् ।
 शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखवाङ्महिसन्धिषु ॥
 साग्रेषु कुक्षौ हृदये गले पाशैर्हृदयेऽपि च ।
 अपराङ्गे ककुप्ते च न्यसिद्वर्णान्यनुक्रमात् ॥
 वायोदंशाक्षरं यत्तु बहुद्वारं जपेत् सकृत् ।
 विन्दुना सहितं यत्तु नृसिंहं बीजमुच्यते ॥
 अङ्गुलीषु तथाङ्गेषु न्यासन्तेनैव चोदितम् ।
 तद्बीजमादितः कृत्वा मन्त्रं पञ्चाक्षरं योजयेत् ॥
 श्रीं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालाशालिने । दी
 दंष्ट्रायाम्बुजेन्द्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वमृतविनाशाय दहदहप
 षच रक्षरक्ष इन्द्राय स्वाहा । इति ज्वालाशालिपातास
 सिंहाय नमः ॥ बीजेनैव न्यासः आङ्गीं श्रीं श्रीं हं फट्

अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्घं पङ्क्तिच्छन्दो नृसिंहो देवता
संहास्रमिदं बीजेनैव न्यासः ।

श्रीकारपूर्वो नृसिंहोद्भिर्जयादुपरिस्थितः ।

निःसप्ततत्त्वो जप्तुः स्यान्नृहाभयनिवारणम् ॥

अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रज्ञादश्च महर्षयः ।

तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥

न्यासं बीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृधोत्तम ! ।

मायिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्तस्तरक्षोगणम्

जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम् ॥

बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्रमनिशन्द्रेल्लसत्स्नाननम् ।

ज्वालाजिह्वमुदयकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम् ॥

उद्यत्कोटिरविप्रभं नरहरिं कोटिचपेशोज्ज्वलम्

दंष्ट्राभिः सुमुखोज्ज्वलं नखमुखैर्दीर्घैरनेकैर्भुजैः ।

निर्भिन्नासुरनायकस्तु शशभृत्सूर्याग्निनेत्रवयम्

विद्युदजिह्वसटाकलापभयदं वक्त्रिं वहन्तं भजे ॥

लोपादासोल्लजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्याग्निनेत्र-

दादानाभिरक्तं प्रसभमुपरि संभिन्नदैत्येन्द्रगात्रम् ।

क्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशङ्खं वाणान्वहन्तम्

मेमं तीक्ष्णदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहम् ॥

महाभवेष्टिदं ध्यानं सौम्यमभुग्दयेषु च ॥

सौवर्णं मण्डपागतस्यं पद्मं ध्यायेत्तकेशरम् ।

पद्मसखदन्तं भीमं सोमसूर्याग्निलोचनम् ॥

तद्व्यादित्यसङ्गायकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।

उद्भयव्यासं शुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रविराजितम् ॥

व्यासास्य मण्डपौष्ठश्च भीषणैर्नयनेयुतम् ।
 सिंहस्काभ्यानुरूपांसं वृत्तायतचतुर्भुजम् ॥
 जपासमाङ्गिहस्ताजं पञ्चासनसुसंस्थितम् ।
 श्रीवत्सकीसुभोरस्कं वनमालातिराजितम् ॥
 केयराङ्गदहाराङ्गं मपुराभ्यां विराजितम् ।
 चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत् ॥

वामाङ्गे संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भूषणान्विताम् ।
 दिव्यचन्दनलिमपङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम् ॥
 गृहीतपद्मयुगलमातुलुङ्गकरां चलाम् ।
 एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्गोपरिसंस्थिताम् ॥
 ध्यात्वा जपेत्त्रयं नित्यं पूजयेच्च यथाविधि ।

क्षौं क्षीं श्रीं श्रीं नृसिंहाय नमः ॥
 इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत् सर्वार्थदं मनुम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सन्ध्यासु वाग्यतः ॥
 अक्षय्यविश्वपत्नैश्च सुहृदादाव्यमिश्रितैः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति वस्त्रासं प्रयतो भवेत् ॥
 देवत्वममरीशत्वं गन्धर्वत्वं तन्ना नृप ! ।
 प्राप्नुवन्ति नरः सर्वे स्वर्गं मोक्षञ्च दुर्लभम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् ध्रुवम् ।
 ब्रह्मार्पणी तत्र गायत्री नरसिंहश्च देवता ॥
 तदेव बीजं शक्तिः श्रीर्मनोरस्य विधीयते ।
 आसमायेन बीजेन चार्चनं तुलसीदलैः ॥
 पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः ।
 स्मरितः पूजयेद्दिङ् मण्डपं शृङ्गरं तदा ॥

शिवश्च पद्मयोनिश्च त्रियं मयां धृतिं तथा ।
 पुष्टिं समर्चयेद्दिक्षु ततमे खीकेश्वरान् यजेत् ॥
 महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमग्रतः ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं नारसिंहं सनातनम् ॥
 तत्पदं समवाप्नोति सुदितः सजनैः सह ।
 कर्पूरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥
 किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम् ।
 पद्मासनस्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ॥
 सूर्यकीटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ।
 मेखलाजिनदण्डादिधारणं वटुरूपिणम् ॥
 कलधौतमयं पार्श्वं दधानं वसुपूजितम् ।
 पीठूषकलशं वामे दधानं द्विभुजं हरिम् ॥
 सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्वदेवैरुपासितम् ।
 एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च समाहितः ॥
 विष्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽस्तकः ।
 इन्द्रार्पश्च विराट्चन्द्रो देवता वामनः स्वयम् ॥
 सुधावीजं सुदीर्घन्तु बीजमाद्यन्तु वामनम् ।
 तेनैव तु षडङ्गाद्यं न्यासं कुर्वीत वैष्णवः ॥
 दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयात्प्रत्यहं द्विजः ।
 श्रीपासनान्मौ जुहुयादष्टोत्तरशतं गृह्यो ॥
 कुवेरसदृशः श्रीमान् भवेत्सद्यो न संशयः ।
 श्रीनमो वैष्णवे पतये महावलाय स्वाहा ॥

इति वायव्यमन्त्रः ।

इत्था वैष्णवसं रूपं जपेन्नित्यं मननधोः ॥

मुक्तो बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्या विचारण
 ह्रीं श्रीं श्रीं वामनाय नम इति मूलमन्त्रः ॥
 ब्रह्मार्पणं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः ।
 न्यासं बीजेन जपवानष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
 इति वामनमन्त्रस्य जपादन्नयतिर्भवेत् ।
 उद्गीष्मप्रणवोद्गीथसर्ववागीश्वरेश्वर ! ॥
 सर्ववेदमयाचिन्त्य ? सर्वं बोधय मे पितः ! ।

ह्रं ऐं ह्रयग्रीवाय नमः ॥

नित्यार्पणं चैव गायत्री ह्रयग्रीवोऽस्य देवता ।
 न्यासं बीजेन कृत्वाथ पञ्चाङ्गानां समाचरेत् ॥
 शरच्छाङ्गप्रभमश्वक्त्रं मुक्तामयैराभरणैरुपेतम्
 रथाङ्गशङ्खाच्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयवस्त्रकवं भजामः ॥
 शङ्खाभः शङ्खचक्रे करसङ्घसिजयोः पुस्तकं चानग्रहस्ते
 विभ्रदव्याख्यानमुद्रालसदितरकरी मण्डलस्थः सुधांशुः
 आसीनः पुण्डरीके तुरगवरधिराः पूरुषो मे पुराणः
 श्रीमानज्ञानहारी मनसि निवसता मृग्यक्षुःसामरूपः ॥

एवं ध्यात्वा जपेन्नान्नं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः ।

सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भवेदत्र न संशयः ॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरम् वा ।

जपेन्न जुहुयाच्चैवं साण्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः ।

विद्यासिद्धिमवाप्नोति यस्मान्नं द्विजसत्तमः ॥

अष्टादशानां विद्यानां ब्रह्मसतिसमो भवेत् ।

सहस्रारं ह्रं फट्छिवं मूलं सौदर्शनं मनुम् ॥

अष्टिर्बुध्नोऽनुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम् ।

अवक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥

विचक्राय सुचक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात् ।

पङ्क्तौ च विन्यस्य पञ्चावधानं समाचरेत् ॥

नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम् ।

चक्रेण सह बध्नीमीत्युक्त्वा प्रतिदिशेत्ततः ॥

तैलोक्यं रक्ष रक्ष ह्रंफट् स्वाहेति वै क्रमात् ।

अग्निप्राकारमन्त्रोऽयं सर्वरक्षाकरः परः ॥

ओं मूर्ध्नि स मूर्ध्मध्ये ह मुखे स्वाहमधीत्यतः ।

रक्षन्ति हन्तुं जान्वाश्च फट् पदद्वयसन्धिषु ॥

त्यान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तम्

राक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदम्भीमदं द्वाजहासम् ।

हं चक्रं गदाजं पृथुतरमुसलं चापपाशाङ्कुशाक्षम्

भ्राणर्द्धीर्भिराद्यं मनसि सुरक्षितं भावयेच्चक्रसंज्ञम् ॥

ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय ह्रंफट् ।

इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥

इति हारीतस्तौ विशिष्टधर्मशास्त्रे भगवन्मन्त्र-

विधानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र ! विष्णोराराधनं परम् ।

प्रत्यूषे सप्तसीत्याय सम्यगाचम्य वारिणा ॥

आत्मानं देहमीशञ्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः ।

आनानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः ॥

देहेन्द्रियात्परः साक्षात्स्वप्नविश्रान्तको अहम् ।

अस्मिन् देहे वसाम्यस्य शेषभूतो हि शक्तिर्नृणः ॥

इत्युक्तं चित्तसंभूते कुरारोगाद्युपश्रुते ।

नेदोरक्तास्त्रिमासादिदेहद्रव्यसमाकुले ॥
 मलमूत्रवसापङ्के नानादुःखमभाकुले ।
 तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशमृशम् ॥
 इषणत्रयकृष्णाहिबाध्यमाने दुरत्यये ।
 क्षिप्यामि पापभूयिष्ठे काराग्रहनिभे शुभे ॥
 बहुजन्तुबहुक्लेशगर्भवासादि दुःखिते ।
 वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने ॥
 अस्मादिमोक्षणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम् ।
 वैकुण्ठे परमव्योम्नि दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे ॥
 अनन्तभोगिपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
 ईन्द्रनीलविभाष्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम् ।
 त्रीवत्सकौसुभोस्तुभं सर्वाभरणमूषितम् ॥
 चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कौस्तुभे दिव्यनामभिः ।
 सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरुनपि ॥
 तुलसीं काष्ठं गच्छ संस्पृश्याथ समाहितः ।
 दूरादवह्निर्निष्कृष्य शुची देये च निर्जने ॥
 कर्ष्यस्व ब्रह्मसूत्रसु शिरः प्राहृत्य वाससा ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे च छीवनोष्णामवर्जितः ॥
 अङ्गुष्ठदण्डमुखो रानौ दक्षिणाभिसुखस्तथा ।
 समाहितमगा मौनी विष्णुमूर्ते विद्यजेत्ततः ॥
 सत्यं तन्निष्ठः शौचं कुर्यादभ्युदृतैर्जलैः ।
 यन्त्रोपचयकारं यथासहं नृदा शौचः ॥
 परंपरतिथिप्रमाणं कुरु दद्याद्यथोक्तवत् ।

षडपाने त्रिलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश ॥
 उभयोः सप्त दद्याच्च तिस्रस्तिस्रस्तु पादयोः ।
 आजङ्गान्मणिवन्धात् प्रक्षाल्य शुभवारिणा ॥
 उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा ।
 पवित्रपाणिराचामेत् प्रसूतिस्थः स वारिणा ॥
 त्रिः प्राशप्राङ्मुलेन द्विधोन्मृज्य कपोलकौ ।
 मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्विरोष्ठौ मृजयेत्तथा ॥
 नासिकौष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च ।
 पादौ हस्तौ शिरश्चैव जलैः संमार्जयेत्ततः ॥
 अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्तद्वौ नासिकापुटी ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुःश्रोत्रे जले स्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिश्च तलेन हृदयन्ततः ।
 सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च यथासङ्ग्रमुपस्पृशेत् ॥
 द्विराचामेत्तु सर्वत्र विष्णुमूर्तोत्सर्जने त्वयम् ।
 सामान्यमेतत् सर्वेषां शौचं तु द्विगुणोदितम् ॥
 आचम्यातः परं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम् ॥
 कनिष्ठायामितस्थं लं द्वादशाङ्गुलमायतः ।
 पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तान्निकर्षयेत् ॥
 अपां द्वादशगण्डूषैः वक्त्रं संशोधयेद्द्विजः ।
 मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत् ।
 पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥
 नद्यां तडागे खाते वा तथा प्रस्त्रवणे जले ।

तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे ॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 निमज्ज्य तुलसोमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः ॥
 आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा ॥
 निमज्ज्याप्सु जले पश्चाच्चिवारमघमर्षणम् ।
 उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्ज्य वै ॥
 मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेदुध्यायन् सनातनम् ।
 पिवेदुत्थाय तेनैव त्रिवारमभिमन्त्रितम् ॥
 आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः ।
 निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥
 धौतवस्त्रं सोत्तरार्धं सकीपोनं धरेस्थितम् ।
 निबद्धशिखकच्छस्तु हिराचम्य यथाविधि ॥
 धारयेद्दूर्ध्वं पुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णवः ।
 श्रीकण्ठातुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥
 मन्त्रेणैवाभिमन्त्राय ललाटादिषु धारयेत् ।
 नामिकामूलमारभ्य विभ्रयाच्छीपदाकृति ॥
 सात्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा यथा
 ललाटादि तथा पश्चाद्ग्रीवान्तं केशवादिभिः ॥
 नाम्नां द्वादशभिर्मूर्ध्नि वासुदेवं तलाम्बुना ।
 पवित्रपाणिः शुद्धात्मा सन्ध्यां कुर्यात् समाहितः ॥
 प्रादेशमात्रौ नैशेयौ साग्रं मूलयुतौ तथा ।
 अन्तर्गर्भौ सुविमलौ पवित्रं कारयेदुत्तिजः ॥
 देवाचने जपे होमे कुर्याद्ब्राह्मणं पवित्रकम् ।

इतरे वस्तुलग्न्यिदेवं धर्मो विधीयते ॥
 पथि दर्भाश्रिता दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।
 स्तरणासमपिण्डेषु ब्रह्मयज्ञे च तर्पणे ॥
 पानभोजनकाले च धृतान् दर्भान् विसर्जयेत् ।
 सपवित्रकरेणैव आचामेत्प्रयतो द्विजः ॥
 आचान्तस्य शुचिः पाणिर्यथापाणि स्तथा कुशः ।
 सन्ध्याचमनकाले तु धृतं न परिवर्जयेत् ॥
 अप्रसूताः स्मृता दर्भाः समिधस्तु कुशाः स्मृताः ।
 समूलास्तु कुशा ज्ञेयाः क्षिप्वाग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥
 कुशोदकेन यत् कण्ठं नित्यं संशोधयेद्द्विजः ।
 न पर्युषन्ति पापानि ब्रह्मकूर्चं दिने दिने ॥
 कुशासनं सदा पूतं जपहोमार्चनादिषु ।
 कुशैर्नैव कृतं कर्म सर्वमानन्त्यमश्रुते ॥
 तस्मात् कुशपवित्रेण सन्ध्यां कुर्यात् यथाविधि ।
 खगृह्योक्तविधानेन सन्ध्यापास्तिं समाचरेत् ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं रविमण्डलमध्यगम् ।
 गायत्र्यार्घ्यं प्रदद्याच्च जपन् कुर्वीत भक्तिमान् ॥
 सूर्यस्याभिमुखो जप्त्वा सावित्रीं नियतात्मवान् ।
 उपस्थानं ततः कृत्वा नमस्कुर्यात्ततोऽहरिम् ॥
 नमो ब्रह्मणेत्यादि जपित्वाथ विसर्जयेत् ।
 ततः सन्तर्पयेद्विष्णुमन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ॥
 शतवारं सहस्रं वा तुलसीमिश्रितैर्जलैः ।
 वैकुण्ठपार्षदं पञ्चात्तर्पयेच्च यथाविधि ॥
 अनन्तदीपारेखादिदेवतानामनुक्रमात् ।

एकैकमञ्जलिं दत्त्वा पश्चादाचमनं चरेत् ।
 श्रीशंखाराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 तुलसीविल्वपत्राणि दूर्वा कौशेयमेव च ।
 विष्णुक्रान्तं मरुवकं केशाम्बुददलं तथा ॥
 उशीरं जातिकुसुमं कुन्दश्चैव कुरन्दकम् ।
 शमीश्वम्पाङ्गदम्बश्च च्युतपुष्पं च माधवीम् ॥
 पिप्पलस्य प्रवालानि जाम्बवं पाटलं तथा ।
 आस्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारश्च किंशुकम् ॥
 नीपार्शुने शिंशपश्च खेतकिंशुकनामकम् ।
 जम्बीरं मातुलङ्गं च यूथिकारचयं तथा ॥
 पुन्नागं वकुलं नागकेशराशोकमल्लिकाः ।
 शतपत्रं च हारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च ॥
 नीलोत्पलं तूत्पलश्च नन्द्यावर्तश्च कैतकम् ।
 घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च ॥
 तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत् ।
 वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते ॥
 चन्दनागरुकस्तूरी कर्पूरामोदवासिते ।
 विचित्ररङ्गवल्ग्व्याक्ये मण्डपे रत्नपीठके ॥
 विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम् ।
 सन्निधा वासने स्थित्वा कुशे पद्मासने स्थितः ॥
 प्राणायामविधानेन भूतशुद्धिं विधाय च ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चादुद्ध्यतं यथोक्तवत् ॥
 परव्योम्नि स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम् ।
 पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूलीलाविमलादिभिः ॥

धनस्तविष्णुगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः ।
 चण्डाद्यैः कुसुन्दाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम् ।
 वामाङ्गस्थत्रियया युक्तं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
 मन्दाररत्नविधानेन न्यासमुद्रादिकर्मकृत् ।
 पञ्चोपनिषद् न्यासं कुर्यात् सर्वत्र कर्मसु ॥
 श्रीं मीशाय नमः परायेति परमेष्ठप्रात्मने नमः ।
 श्रीं वां नमः परायेति ततः पुरुषात्मने नमः ॥
 श्रीं रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः ।
 श्रीं वामनः परायेति स्वनिवृत्त्यात्मने नमः ॥
 श्रीं लां नमः परायेति ततः सर्वात्मने नमः ॥
 शिरोनासाग्रहृदयगुह्यपादेषु विन्यसेत् ॥
 यथाक्रमेण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्वयेन ॥
 तन्मन्त्रादयान् तदावाह्यं दद्यादासनमेव च ॥
 पादार्घ्याचमनं स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत् ।
 पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम् ॥
 द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलाणि यथाक्रमात् ।
 उशीरं चन्दनं कुष्ठं पाद्यपात्रं विनिक्षिपेत् ॥
 विष्णुस्नानार्घ्यं दूर्वाञ्च कौशेयान् तिलसर्षपान् ॥
 अक्षताञ्च फलं पुष्पमर्घ्यं पात्रे विनिक्षिपेत् ॥
 जातौषधञ्च कर्पूरमेलाञ्चाञ्चमनीयके ।
 मकरन्दं मण्डपञ्च रत्नं सौवर्णमेव च ॥
 तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतश्च तथा ॥
 इत्याहममममममे तु तुलसीपत्रमेव च ॥

चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिर्दिष्टपत् ।
 दर्शयेत् सुरभेर्मुद्रां पूजयेत् कुसुमव्रजैः ॥
 अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत् ।
 अनन्तं चोद्धरण्या च दद्यात्पाद्यादिकं तथा ॥
 तस्याचक्षालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्थानि योजयेत् ॥
 पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विशिष्यते ।
 शङ्खोदकं सदां पूतमति प्रियतरं हरेः ॥
 उद्धरिण्या जलं दद्यान्नाप्सु शङ्खं निमज्जयेत् ।
 अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत् ॥
 पाद्यार्घ्याचमनं दत्त्वा मधुपर्कं निवेदयेत् ।
 पुनराचमनं दत्त्वा पादपीठं निवेदयेत् ॥
 दंस्तुधावनगण्डपदर्पणालोचनं तथा ।
 निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोर्द्धत्तं केशरञ्जनम् ॥
 सुखोष्णितजलैः स्नानं पुनरुद्धर्तनं हरेत् ।
 कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 उद्धृत्य गन्धतोयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः ।
 स्नानपातोदकं पद्यादादाय कुसुमैः सह ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलाफर्तम् ।
 मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्निराजयेत्तदा ॥
 वस्त्रञ्चैवोपवीतञ्च दद्यादाभरणाणि च ।
 कर्तुरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीनि च ।
 अन्तर्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं संपूजयेत्तथा ॥
 पार्श्वद्वोरर्धधरणी महिष्यः पतिता स्तथा ।

विमलशेखरर्षणीत्यापः पूर्वमेव प्रकीर्तिताः ॥
 चण्डादि द्वारपालाश्च कुमुदादींस्तथार्चयेत् ।
 वासुदेवः सौरपाणिः प्रद्युम्नश्च उषापतिः ।
 दिक्षु कोणेषु तत्पत्न्यो लक्ष्मीरेव रती उषा ॥
 द्वितीयावरणं पञ्चाक्षेशवाद्याः सशक्तयः ।
 स्रङ्कर्षणादयः पञ्चान्मत्स्यकूर्मादयस्तथा ॥
 श्रीः लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया ।
 रमा वृषाकपेर्धन्या वृत्तिर्यज्ञान्तदेवता ॥
 शक्तयः केशवादीनां संप्रोक्ताः परमे पदे ।
 हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा ॥
 सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशीला च सुलक्षणा ।
 सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः ॥
 वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया ।
 भार्गवी च तदा सीता रेवती रुक्मिणी प्रभा ॥
 मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्तिताः ।
 एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः ॥
 पञ्चाक्षशक्तयः पूज्याः शक्रशङ्खादिहेतयः ।
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गं च मुसलं हलम् ॥
 वाणश्च खड्गखेटौ च प्लुरिका दिव्यहेतयः ।
 भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा ॥
 सुमङ्गला सुमन्दा च हिता रम्या सुरक्षिणी ।
 शक्तयो दिव्यहेतीनां पूजनीयाः समातनाः ॥
 वर्हिर्लोकेश्वराः पूज्याः साध्याश्च समस्तजनाः ।
 एवमावरणं सर्वमर्चयेत्परमात्मनः ।

पुनरर्घ्यादिकं दत्त्वा धूपदीपैर्निवेदयेत् ॥
 प्रागुदीच्याश्च सह्यं नागराजं तथापरि ।
 पुरतो वै नयेत् यच्च पूजयेच्छक्तिभिः सह ॥
 सेनापतेः सूनवतीं नागराजस्य दासणीम् ।
 भद्राक्षलां तथा यस्य पूजयेद्दैव्यावीतमः ॥
 गुग्गुलुं महिषाक्षीं च सालनिर्वासमेव च ।
 अगुरुं देवदारुञ्च उशीरं श्रीफलं तथा ॥
 क्रीवेरं चन्दनं मुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते ।
 गवाजैश्च च संयोज्य दद्याद्दूषं सुवासितम् ॥
 कार्पासमार्कं क्षौमञ्च शास्त्रलीक्षीरकोष्ठवम् ।
 अम्भोजं कौटजं काशतूलिकाष्टाङ्गमुच्यते ॥
 गवाक्ष्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम् ।
 संयोज्य वस्त्रिणा दीपं भक्त्या विशोर्निवेदयेत् ॥
 नैवेद्यं शुभहृद्यान्नं पायसापूपसंयुतम् ।
 फलैश्च मधुभोजैश्च पानकैर्व्यञ्जनैः सह ॥
 गवाक्षश्च दधि क्षीरं शर्कराश्च निवेदयेत् ।
 शुद्धं हविष्यं हृद्यञ्च सुहृद्यं वै निवेदयेत् ॥
 यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रसङ्गेन वर्जयेत् ।
 कोद्रवं क्षौलकं लुब्धं यौवनाशं तदासितम् ।
 निम्बावञ्च मसूरञ्च तुच्छान्यानि सर्वशः ।
 भुक्तं पतुञ्जितं कृत्स्नं यद्वै कर्माणि वर्जयेत् ॥
 वर्जयेदारमालञ्च मद्यमसिसमानि च ।
 निर्वीसावर्जयेत् सर्वान्निषादिषु च गुग्गुलु
 हृषीकं मूषकं श्रीपुं करञ्जं शशुपं तथा ।

कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥
 आत्रञ्च नालिकाशाकं नालिकेर्याख्यमेव च ।
 विष्वञ्च शणपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥
 कोशातकीं विष्वफलं मद्यमांससमानि च ।
 अभक्ष्याण्यप्यशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 कालिङ्गं कतकं विष्वफलं जन्तुफलं तथा ।
 वशाङ्कुरमलावुञ्च तालहिन्तालके फले ॥
 अश्वत्थं प्लक्ष्मीपञ्च वटमारग्वधं तथा ।
 कलम्बिका च निर्गुण्डिमुण्डिवार्त्ताकमेव च ॥
 ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम् ।
 नखचर्मातकञ्चैव चिञ्चिलञ्चेति यद्वतः ॥
 विज्ञेयानि च भक्ष्याणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा ॥
 अविर्दर्शा वगोक्षीरमवत्साया स्तथाविकम् ।
 ओष्ट्रमेकशफञ्चैव पशूनां विड्भुजामपि ॥
 अतिदीर्घं तथा तक्रं करनिर्मथितन्दधि ।
 ताम्ब्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥
 घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 सुपात्रञ्च गुडात्रञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥
 मरीचिमिश्रं दध्यत्रं पायसात्रं फलैः सह ।
 तुलसीदलसमिश्रं जलैः सम्प्लोक्ष्य वाग्वतः ॥
 अष्टाविंशतिवारम् मूलमन्त्राभिमन्त्रितम् ।
 मुद्राञ्च सौरभेयीन्तां द्रव्येभ्यश्चमुच्चरन् ॥
 सुधाधिममृतं बीजं चिन्तयन् परमात्मनः ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पञ्चादशवारं समाहितः ॥
 पेषणक्रियया पूर्वमन्नमस्मै निवेदयेत् ।
 शतवारं जपेन्नम्रं घण्टाशब्दं निमादयन् ॥
 जपेत्पीयूषदेवत्वान्मन्त्रानेकाग्रचेतसा ।
 हरेर्भुक्तवतः पञ्चादद्याद्द्वारि सुवासितम् ॥
 पञ्चादाचमनं दद्यात्तलैर्गन्धविमिश्रितैः ।
 अन्नार्चापौरुषस्यास्य सूक्तस्य सुरसत्तमान् ॥
 विष्णुर्पितृचतुर्भागं क्रमाद्व्यस्य चार्पयेत् ।
 अनन्तताक्ष्यं सेनेशपवित्राणां निवेदयेत् ॥
 तीर्थेन सहितं हव्यं पृथक् पात्रेषु निक्षिपेत् ।
 सर्वेषां वारिपूर्वेण पश्चात् पुष्पाञ्जलिञ्चरेत् ॥
 नीराजमं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
 प्रणमेश्व ततो भक्त्या रम्यैः स्तोत्रैः शुभाह्वयैः ॥
 प्रसार्य बाहुपादौ च बद्धे नाञ्जलिना सह ।
 सुवन् स्तुतिभिरेवं तु प्रणामो दीर्घ उच्यते ॥
 नत्वा दीर्घप्रणामैश्च सुत्वा स्तुतिभिरेव च ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सूक्तैश्च विष्णुदेवत्यैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा ।
 ततः शुभासनं स्थित्वा जपेन्नम्रमनुत्तमम् ॥
 न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन्त्रै कमलेक्षणम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 जप्त्वा पुष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः ।
 नमोयोगेन देवेशं हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥
 मनसवार्चयित्वास्मिन् समाधौ विरमत् सुधीः ।

प्रातरौपासनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
 आजेयं चरुणा वापि समिद्धिर्वा च यन्नियैः ।
 तण्डुलैश्च तमिश्रैर्वा विस्वपत्नैरथापि वा ॥
 तिलैर्वा कृसुमैर्वापि यवैर्मिश्रभिरेव वा ।
 यज्ञरूपं हरिं ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
 दिव्याभरणसम्पन्नं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 वरदं पुण्डरीकाक्षं वामाङ्गस्थश्रियं हरिम् ॥
 यज्ञस्वरूपिणं वक्त्रो ध्यायन् मन्त्रद्वयेन च ।
 सर्वेषु वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा ॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 वैकुण्ठपार्षदं सर्वं हुत्वा चैव ततो बलिम् ॥
 क्षिपेच्चतुर्विधान् भूतानुद्दिश्य च ततो भुवि ।
 आचम्य पूजयेत्पश्चात्तदीयान् सुसमाहितः ॥
 तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
 वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्मशास्त्रञ्च संहिताः ॥
 सात्विकानि पुराणानि सेतिहासानि वैष्णवः ।
 सर्वोपनिषदामर्थं सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥
 योगक्षेमाद्यवृद्धिञ्च कुर्याच्छक्त्या यथार्हतः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा यथाक्रमम् ॥
 आद्यास्त्रयो द्विजाः प्रोक्ता स्तेषां वे मन्त्रसत्क्रियाः ।
 सवर्णैर्भ्यः सवर्णासु जायन्ते हि सजातयः ॥
 तेषां सङ्करयोगाच्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 विप्रान्मूर्धाभिषिक्तस्तु क्षत्रियायामजायत ॥
 वैश्यायान्तु तथाम्वष्टो निषादः शूद्रया तथा ।

राजन्याद्वैश्यशूद्रान्तु माहिष्योद्यौ तु तौ स्रतौ
 शूद्रां वैश्यात् तु करणस्थिरैर्वा तेऽनुलोमजाः ।
 विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥
 चण्डालस्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्मसु गर्हितः ।
 मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्रात् तु शूद्रतः ॥
 शूद्रादयोगवै वैश्या जनयामास वै सुतम् ।
 रथकारः करणान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥
 असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 प्रतिलोमासु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्मणाम् ॥
 एतेषां ब्राह्मणाद्याश्च षट्कर्मसु नियोजिताः ।
 त्रिकर्मसु क्षत्रविश्वविकस्मिन् शूद्रयोनिजः ॥
 प्रतिग्रहश्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरेत् ।
 असदेवासर्ता प्रोक्तं निषिक्तं तद्विवर्जयेत् ॥
 पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः ।
 कुलटाश्च विकर्मस्था असतः परिकीर्तिताः ॥
 लवणं तिलकार्पासं चर्मच तपुसीसकम् ।
 आयसं मधुमासश्च विषमन्नं घृतं रुजम् ॥
 किल्बिषं गजमुष्ट्रं मर्षपं जलमेव च ।
 तृणकाष्ठश्च कूष्माण्डं शिंशपाश्च विवर्जयेत् ॥
 महिषीं गर्दभश्चैव वाजिनश्च तथाविक्रम ।
 दामीमजां यानवृक्षा न पञ्चानहुहन्तुलाम् ॥
 एवमाद्य मसद्द्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 धान्यं वासांसि भूमिश्च सुवस्त्रं रत्नमेव च ॥
 पुष्पाणि फलमूलाद्यं सदृद्रव्यं मुनिभिः स्मृतम् ।

सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम् ॥
 भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 तावुभौ पुण्यकर्माणौ नियती स्वर्गगामिनी ॥
 धान्यं करोति दातारं प्रगृहीतारमेव च ।
 धान्यं नृपवरश्रेष्ठ ! इहलोके परत्र च ॥
 तस्माद्धान्यं धरिनीञ्च प्रतिगृह्णीत सर्वतः ।
 कुसुमधान्य एव स्यात् कुसुमधान्यवान् नृप ! ॥
 शीलोऽपि वा जीवेच्छेयानेषां परो वरः ।
 जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा ॥
 वर्जयित्वेव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदैविकान् ।
 कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा ॥
 न वाहयेदनडुहं क्षुधार्तं श्रान्तमेव च ।
 तस्य पुंस्त्व महित्वेव वाहयेद् द्विजपुङ्गवः ॥
 कर्मलोप मकुर्वन्वै कृषिं कुर्वीत वै द्विजः ।
 हरेः पूजां यथाकालं कृषिलोपे समाचरेत् ॥
 न ब्राह्मणं सन्त्यजेद्विप्रं स्तथा यज्ञादिकर्म च ।
 आपद्यपि न कुर्वीत सेवां वाणिज्यमेव च ॥
 असत्यतिग्रहं स्तेयं तथा धर्मस्य विक्रयम् ।
 अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत् ॥
 भृतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्मभावनम् ।
 प्रीतये वासुदेवस्य यद्वत्तमसतामपि ।
 महाभागवतस्पर्शात्तत्सदित्युच्यते बुधैः ॥
 तापादीन् पञ्च संस्कारां स्तथाकारै स्त्रिभिर्युत ।
 हरेरनन्यशरणी महाभागवतः स्मृतः ॥

वक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवीकमाम् ।
 तेषां यत्पीतये दत्तं तथा यद्यपि वज्रयेत् ॥
 बृहद्रुद्री तथा वायुर्दुर्गागणसुभैरवाः ।
 यमः स्कन्दो नैऋतश्च तामसा देवताः स्मृताः ।
 एवं विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तमः ॥
 कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म उच्यते ।
 प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्षमापालनं तथा ॥
 कुसौदक्षैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्तितम् ।
 सेवावृत्तिस्तु शूराणां कृषिर्वा सम्प्रकीर्तिता ॥
 अशक्तस्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने ।
 जीवेहापि विशां वृत्त्या शूराणां वा यथासुखम्
 कृषिभृतिः पाण्डुपात्र्यं सर्वेषां न निषिध्यते ।
 स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा क, हककौशिके ॥
 स्त्रीमद्यमांसलवणविक्रयं पतितं शृतम् ।
 अपकृष्टनिकृष्टानां जीवितं शिल्पकर्मभिः ॥
 क्षीनन्तु प्रतिलोमानामक्षीन मनुलोमिनाम् ।
 चर्मवैणववस्त्राणां हिंसाकर्मैश्च नैजनम् ॥
 माणिज्यं वपनाग्निश्च मद्यमांसक्रिया तथा ।
 सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भुभृतामपि ॥
 एषमादि निषिद्धं यत्प्रातिलोम्यं तदुच्यते ।
 यत्सौम्यशिल्पं लोकेऽस्मिन् सौम्यं तदनुलोमम् ॥
 मृदारुणैर्ललोहानां शिल्पं सौम्यमिहोच्यते ।
 न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं शास्त्रमार्गतः ॥
 स्वराष्ट्रकृतधर्मस्य सदा षड्भागसिद्धये ।

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापमिति धर्मविदो विदुः ॥
 तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरक्षयेद्भुवम् ।
 अग्निदङ्गरदक्षीरं हिंस्रं दुर्हत्तमेव च ॥
 धूर्त्तं पतितमित्यादीन् हन्यादेवाविचारयन् ।
 अङ्घ्रित्वा खपादेन गर्दभे चाधिरोह्य वै ॥
 प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृपः ।
 कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्तृहिंसकाम् ॥
 निष्ठाक्षकर्णजामोष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत् ।
 न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिविवर्धनम् ।
 अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा तथा दण्ड्यान् दण्डयन् ॥
 अयशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ।
 दिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ॥
 ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमदोऽपि वा ।
 वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत् ॥
 निश्चित्य शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सच्च पार्थिवः ।
 गुरूणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम् ॥
 व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्हृतोऽन्वहम् ।
 मिथ्यापवादशुद्ध्यर्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत् ॥
 ज्ञात्वा शुद्धेषु दिव्येषु शुद्धान्वे मानयेत्तथा ।
 तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत् ॥
 अपद्रव्यादिहरणं परदाराभिमर्शनम् ।
 यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्तितः ॥
 यो गच्छेत् परदारांस्तु बलात्कामाच्च वा नरः ।
 सर्वस्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेदञ्च दापयेत् ॥

दहेत्कटाग्निना देहं गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
 ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम् ॥
 देवविप्रस्त्रहर्तारं शूलमारोपयेन्नरम् ।
 दैवतं ब्राह्मणं गाञ्च पितृमातृगुरुं स्तथा ॥
 पादेन ताडयेद्यस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् ।
 तेषामुपरि हस्तं तु दीक्षो मृच्छेदन्तु कामतः ।
 प्रत्येकं दण्डनं कुर्याद्दुर्हस्तस्य परस्त्रियाम् ।
 चुम्बने तालुविच्छेदो ह्येव हस्तौ परिरम्भणे ॥
 हस्तास्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे क्षियः ।
 दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुष्ट्या च ताडनम् ॥
 सुरतं याचमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः ।
 कामेङ्गितेषु सर्वत्र ताल्वोश्च दहनं स्मृतम् ॥
 दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु नेत्रयोः स्फोटनं चरेत् ।
 मानकूटं तुलाकूटं कूटसाध्यकृतां नृणाम् ॥
 सहस्रं दापयेद्दण्डं वृत्त्या स्वस्थापनायने ।
 येषु केषु च पापेषु शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥
 तेषु तेष्वङ्गनेनैव अक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ।
 पापान्वाङ्मयित्वास्त्य मण्डयित्वा शिरोरुहान् ॥
 सर्वस्वहरणं कृत्वा राष्ट्रात् सम्यक् प्रासयेत् ।
 अवेण्यं विकर्मस्थं हरिवासरभोजनम् ॥
 ब्राह्मणं गार्दभं यानमारौप्येव विवासयेत् ।
 न्यायेन पालयेद्राजा धर्मान् षड्भाग माहरेत् ।
 त्रिभागमाहरेद्धान्याहनात् षड्भागमेव च ।
 गामूहिरस्यवासोभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥
 विम्बानि स्थापयेद्विष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च ।
 चैत्यान्यायतनान्यस्य रम्यान्धेव तु कारयेत् ॥
 वसुपुष्पोपहारौघं भृधेन्वादि समर्पयेत् ।
 इतरेषां सुराणां च वेदिकानां जनेश्वरः ॥
 धर्मतः कारयेद् यच्च चैत्यान्यायतनानि तु ।
 वापी कूपतडागादि फलपुष्पवनानि च ॥
 कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत् ।
 फलितं पुष्पितं वापि वनं च्छिन्यात्तु यो नरः ॥
 तडामसेतुं यो भिन्यात् तं शूलेनानुरोहयेत् ।
 अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम् ॥
 भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् सुषामपि ।
 साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपादिनम् ॥
 हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना ।
 अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः ॥
 सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा ।
 यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्तयेत् ॥
 तं दण्डयेद्वर्षशतं नाशयेत्तद्विदे शतम् ।
 सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत् ॥
 पितेव पालयेद्भृत्यान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः ।
 प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः ॥
 तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छेयो राज्ञः संग्राममूर्धनि ।
 मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी त्वियम् ॥
 यशः कीर्तिर्विहृद्ध्यर्थं धर्मसंग्राममाचरेत् ।

मुक्तशीर्षं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम् ॥
 न हन्याददिनं राजा युद्धे प्रेक्षणकृत्स्नान् ।
 भग्ने स्वसैन्यपुच्छे च संपामे विनिवर्त्तिनः ॥
 पदे पदे समयस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।
 मातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम् ॥
 युद्धलब्धा मही शस्या दीयते नृपसप्तमैः ।
 जित्वा शत्रून्महीं लब्धा लब्धां यत्नेन पालयेत् ॥
 पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत् ।
 पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः ॥
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 श्रुतमध्ययनं शीलं तप इत्युच्यते बुधैः ॥
 ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते ।
 तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमिं धनं नृपः ॥
 शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 उपजीव्योपसर्पेच्च रम्ये देशे नृपोत्तमः ॥
 दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये ।
 तत्र कर्मसु निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान्
 सत्यशौचयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः ।
 अशौचिभागी वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ॥
 अबन्धके स्याद्विगुणं यथा तत्कालमात्रकम् ।
 लेखयेत्तद्वृणं सम्यक् सममासादिकल्पनैः ॥
 देयं सहस्रप्राधविके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत् ।
 निधनसु शनैर्दद्याद्यथाकालं यथोदयम् ॥
 श्रीवत्यादा वलादा तु न दद्यात्तन्निने कृणाम् ।

दण्डयित्वैव तं राजा धनिने दापयेद्वणम् ॥
 श्चिन्ने दग्धेऽथवा पत्ने साक्षिभिः परिकल्पयेत् ।
 वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिंशद्विगुणादिभिः ॥
 न सन्ति साक्षिण स्तत्र देशकालान्तरादिभिः ।
 शोधयित्वा तु दिव्येन दापयेद्भनिने ऋणम् ॥
 मध्यस्थस्थापितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम् ।
 कृते प्रतिपद्दे चाधौ पूर्वो वै बलवत्तराः ॥
 अवधिर्द्विविधं प्रोक्तं भोग्यं गोप्यं तथैव च ।
 क्षेत्रारामादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम् ॥
 गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपस्कारे तथापि ते ।
 नष्टं देयं विनष्टञ्च द्रव्यं राजकृतादृते ॥
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्ते नोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात् ॥
 तत्कालकृतमूल्ये वा तत्र तिष्ठेद्वृद्धिकम् ।
 विना धारणकादापि विक्रीणितमसाक्षिकम् ॥
 तं वनस्थमनाख्याय धान्यमस्य न दीयते ।
 तदा षडधिकं द्रव्यं प्रतिदेयं तथैव च ॥
 न दाप्योऽपहृतम्यक्तराजदैविकतस्करैः ।
 न प्रदद्यात्सु तन्मोहात्स दण्ड्य शीरवत्तदा ॥
 ददात स्वेच्छया दण्डं दापयेद्वापि सीदरम् ।
 याचिताम्बाहितं न्यायान्विज्ञेपादिष्वयं विधिः ॥
 सुराकामद्युतकृतं वृथा दानं तथैव च ।
 दण्डशुल्कानुशिष्टञ्च पुनो दद्याच्च पैठकम् ॥
 पितरि प्रोक्षिते प्रेते व्यसनाभिष्टतेऽपि वा ।

पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निष्कृते साक्षिचोदितम् ॥
 रिक्थपाक्षी ऋणं दद्याद्योषिदग्राहस्तथैव च ।
 पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रक्षीणस्तु रिक्थिनः ॥
 प्रातिभाव्य ऋणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम् ।
 दीयते स्यात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा ॥
 द्विगुणं तत्प्रदातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्सप्तम् ।
 पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्य ऋणं स्त्रियाम् ॥
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैव हि यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं तु यदणं नान्यस्त्री दातुमर्हति ॥
 पत्यै स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः सुनिर्णीतम् ।
 मातृकश्चेद् दुहितरस्तदभावे तु तत्कुतः ॥
 भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृकादाहरेद्वनात् ।
 न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि ॥
 पितृमातृसुताभ्रातृपत्यपत्यादुपपागतम् ।
 आधिवेतनिकायं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥
 अपुत्रा योषितश्चैव भर्तृया साधुवृत्तयः ।
 निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥
 नैव भागं वनस्यानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 पाषण्डपतितानां च न चावैदिककर्मणाम् ॥
 विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक् ।
 अबिभक्तपितृकाणां पितृव्यात् भागकल्पना ॥
 द्वैमातृणां मातृतथ कल्पयेद्वा समोऽपि वा ।
 विभक्तस्यास्य पुत्रस्य पत्नी दुहितरस्तथा ॥
 पितरौ भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः ।

सम्बन्धिवान्धवाश्चैव क्रमाद् वै रिक्त्यभागिनः ॥
 सीम्नोपवादे ज्ञेयेषु सामन्ताः स्थविरादयः ।
 गोपाः सीमाकृषाणां च सर्वे भवनगोचराः ॥
 नयेयु रेतै सीमानं स्थूणाङ्गारतुषट्पुमैः ।
 सन्तु वल्मीकालिम्बास्थिचैत्याद्यैरुपशोभिताः ॥
 औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च ।
 क्षेत्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सत्तमः स्मृतः ॥
 पिण्डजश्च परश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ।
 पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएव च ॥
 पुत्री च भ्रातरश्चैव पिण्डदाः सूर्ययाक्रमात् ।
 एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः ॥
 यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति ।
 विलोक्य तच्च विद्वद्भिर्वीतरागैर्विमत्सरैः ॥
 विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः ।
 धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम् ॥
 विपरीतां दण्डयेद्वा यावदुपपनाशनम् ।
 अस्या अपि च दण्डया वै शास्त्रमार्गविरोधिनः ॥
 राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया ।
 कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता ॥
 नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदर्मेव हि ।
 तस्मान्मया विस्तरेण नोक्तं मत्तु नृपोत्तमः ॥
 परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते ।
 विष्णोरम्यर्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृपः ॥
 यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च ॥

नारदस्य च मे सम्यक् तदद्य कथयामि ते ।
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्
समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् ! ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्यान्नर्त्ताः परा
तत्सर्वं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ । ॥

हारीत उवाच ।

सर्गादौ लोककर्तासौ भगवान् पद्मसन्मतः ।
मन्वादिप्रमुखान् विप्रान् सृष्टजे धर्मगुप्तये ॥
मनुर्भुर्गुर्वशिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च ।
अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽतिर्महातपाः ॥
वेदान्तपारगास्तो च तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ।
भगवन् ! परमं धर्मं भववन्धापनुत्तये ॥
वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
इत्युक्तः स द्विजैः सोऽपि ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥
वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्रमे ।
सर्वेषामवलोकानां स्रष्टा धाता जनार्दनः ॥
सर्ववेदान्ततत्त्वार्थसर्वयज्ञमयः प्रभुः ।
यन्नो वै विष्णुरित्यत्र प्रत्यक्षं श्रूयते श्रुतिः ॥
इज्यते यत् तमुद्दिश्य परमो धर्म उच्यते ।
भगवन्त मनुद्दिश्या ज्ञयते यत्र कुत्र वै ॥
तत्र हिंसाफलं पापं भविष्य निगर्हितम् ।
तस्मात् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥

ध्यात्वैव जुहुयात्तन्मै हव्यं दीप्ते हुताग्ने ।
 मुखमग्निर्भगवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै ॥
 तस्मिन्नैव यजन्नित्यसुत्तमं मुनिसत्तमाः ॥
 यजेद्विप्रमुखे शक्त्या जलमन्नं फलाधिकम् ॥
 प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः ।
 तमेव चार्चयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेव हि ॥
 ध्यात्वा जपेत्तमेवेशं तमेव ध्यापयेद्बुद्धि ।
 तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्यं मेव च ॥
 व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्येव कारयेत् ।
 तत्समर्पितभोगः स्यादन्नपानादिभक्षणैः ॥
 मतिः स्वार्थः सदारेषु नेतरत्र कदाचन ।
 न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना ॥
 सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः ।
 एवं वृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्मः परमो मतः ॥
 एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम् ।
 अन्यन्तु कुपयं ज्ञेयं निरयप्राप्तिहेतुकम् ॥
 भगवन्त मनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 यो हि विष्णुं परित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम् ।
 इतरानर्चते मोहात्स लोकायतिकः स्मृतः ॥
 उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मं च वर्त्तते ।
 पतितः स तु विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
 यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्णुर्चनं क्वचित् ।
 ब्राह्मण्यादभ्रश्यते सद्यः स्रण्डालत्वं स गच्छति ॥

ब्राह्मणो वैष्णवो विप्रो गुरुरग्र्यश्च वेदवित् ।
 पर्यायेण च विद्येत नामानि क्षमासुरस्य हि ॥
 तस्माद्वैष्णवत्वेन विप्रत्वादभ्यर्च्यते हि सः ।
 अर्चयित्वापि गोविन्दमितरानर्चयेत् पृथक् ॥
 अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेदध्वम् ।
 भोक्तारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम् ॥
 ज्ञात्वा तत्प्रीतये सर्वान् जुहुयात्सततं हरिम्
 दानं तपश्च यज्ञश्च त्रिविधं कर्म कीर्त्तितम् ॥
 तत्सर्वं भगवत्प्रीत्यै कुर्वीत सुसमाहितः ।
 तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः ॥
 ये तु वैहेतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात्
 वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकायतिकाः स्मृताः
 यो यत्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा हृतः ।
 त्यजेच्चैद्वैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत् ।
 तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः ।
 कुर्वीत भगवत्प्रीत्यै कुर्याद्यज्ञादिकर्म यत् ॥
 तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यमितरं स्मृतम् ।
 फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया ॥
 तोयवर्जितवापीव निरर्था भवति ध्रुवम् ।
 नैसर्गिकस्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम् ।
 तद्विना वर्त्तते मोहादात्मचारः सनातनात् ।
 तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मनां श्रुतिचोदितम् ॥
 दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कलुषं भवेत् ।
 विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरेः ॥

नृपय ऊचुः । कथं दास्यं हि तदृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम् ।

तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन लोकानुपहृताम्यया ॥

ब्रह्मावाच । सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं दास्यमुच्यते ।

तद्विधिवैदिकी या च तदाज्ञा चोदिता क्रिया ॥

तत्राप्याराधनत्वेन कृता पापस्य नाशिनी ।

निरूपणत्वादास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥

अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्मतः ।

कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै राज्ञा मनुस्मरन् ॥

विधिनैव प्रतप्तेन चक्रेणैवाङ्गयेद्भुजे ।

तथैव विभृयाङ्गाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं मृदा ॥

विभृयादुपवीतन्तु सव्यस्कन्धे विधानतः ।

कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशेयं दक्षिणे करे ॥

उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्वि कथञ्चन ।

न लभेत्कर्मणां सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥

आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात् ।

अङ्गयेच्चक्रशङ्काभ्यां प्रतप्ताभ्यां विधानतः ॥

एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।

गृहिणाञ्च वनस्थाना मुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥

सोत्तरीयं त्रयं वापि विभृयाच्छुभ्रतन्तुना ।

त्रयमूर्ध्वद्वयं तन्तु तन्तुत्रय मधोवृतम् ॥

त्रिवृच्च ग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते ।

अर्ककार्पासकौशेयक्षौमशोणमयानि च ॥

तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः ।

सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्यात् कुशमयं द्विजः ॥

ऐणीयमुत्तरीयं स्यादनस्यब्रह्मचारिणाम् ।
 शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यतेः क्रमात् ॥
 उक्तालाभेषु सर्वेषाङ्गुशचीरं विशिष्यते ।
 मौञ्जी वै मेखला दण्डं पालाशं ब्रह्मचारिणः ॥
 त्रयस्तु वैणवा दण्डा यतेः काषायवाससी ।
 कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते ॥
 कटोसूत्रञ्च कौपीनं महश्च शुक्लवाससा ।
 कुण्डके चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते ॥
 मुण्डनौ सूक्ष्मशिखिनौ यत्यन्तेवासिनावुभौ ।
 वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मश्रुरोमधृत् ॥
 सुकेशी सुशिखा वा स्याद्गृहस्थः सौम्यवेषवान्
 यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ ॥
 शाकमूलफलाग्नी स्यादनस्थः सततं द्विजः ।
 कुसुलकुम्भधान्यो वा त्राहिको वा भवेद्गृही ॥
 प्रतिगृहेण सौम्येन जीवेद्यायावरेण वा ।
 यस्त्वेकं दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्म्यं परित्यजेत् ॥
 विकर्मस्थो भवेद्विप्रः स याति नरकं ध्रुवम् ।
 शिखायज्ञोपवीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्यजेत् ॥
 सजीवं न च चण्डालो मृतश्चानोऽभिजायते ।
 स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो हानिर्भवेद्भ्रुवम् ॥
 कर्मणां फलसत्यागः सन्नप्रासः स उदाहृतः ।
 अनाश्रितः कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत् ॥
 स सन्नप्रासी च योगी च स मुनिः सात्विकः स्मृतः
 तुष्ट्यथ वासुदेवस्य धर्मं वै यः समाचरेत् ॥

स योगी परमेकान्तं हरेः प्रियतमो भवेत् ।
 मोहादास्यं विना विशोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्रुते ।
 हित्वा यज्ञोपवीतन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥
 हित्वा शिखोर्ध्वपुण्ड्रे च विप्रत्वादभ्रश्रुते ध्रुवम् ।
 पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ॥
 संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमेकान्त्यसिद्धये ।
 प्रतिसम्बत्सरं कुर्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥
 सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्भरिम् ।
 दद्यादतोपवीतानि विश्वे परमात्मने ॥
 ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाथ विभृयात्स्वयमेव च ।
 तद्गौ पूज्य सन्तर्प्य चक्रञ्चैवाङ्गयेद्भुजे ॥
 एवं प्रात्याङ्गिकं धार्यमुपवीतं सुदर्शनम् ।
 पुण्ड्रासु प्रतिसन्ध्यन्तु नित्यमेव च धारयेत् ॥
 हारवत्युद्भवं गोपी चन्दनं वेङ्कटोद्भवम् ।
 सान्तरालं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥
 श्राद्धकाले विशेषेण कर्त्ता भोक्ता च धारयेत् ।
 अथ पञ्चकतत्वज्ञः पञ्चसंस्कारदीक्षितः ॥
 महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्भरिम् ।
 नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥
 तस्य भुक्तावशेषन्तु पावनं मुनिसत्तमाः ! ।
 हरिभुक्तोऽपि तं दद्यात्पितृणाञ्च दिव्यीकसाम् ॥
 तदेव जुहुयाद् वङ्गौ भुञ्जीयात्तु तदेव हि ।
 हरैरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥

मद्यमांससमं प्रोक्तं तदभुञ्जीयात्कदाचन ।
 हरेः पादजलं प्राश्यं नित्यं नान्यद्विबोक्तसाम्
 सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम् ।
 निर्माल्यमशुभं प्रोक्तमस्पृश्यं हि कदाचन ॥
 विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन ।
 शिवार्चनं त्रिपुण्ड्रं च शूद्राणां तु विधीयते ॥
 तद्विधानामिदं ये च विप्राः शिवपरायणाः ।
 ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मवह्निष्कृताः ॥
 तैखानसास्तु ये विप्राः हरिपूजनतत्पराः ।
 न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाजसंश्रयात् ॥
 नापहृत्य हरिर्द्रव्यं ग्रामाच्च नपरो भवेत् ।
 भक्त्या संपूज्य देवशं नामो देवलकः स्मृतः ॥
 भक्त्या योऽप्यर्चयेद्देवं ग्रामार्चं हरिमव्ययम् ।
 प्रसादतीर्थस्वीकारान्नामो देवलकः स्मृतः ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादधारणं स्मरणं हरेः ।
 तन्नामकीर्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम् ॥
 तत्पादवन्दनञ्चैव तं निर्वदितभाजनम् ।
 एकादश्युपवासश्च तुल्यैवार्चनं हरेः ॥
 तदीयानामर्चनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता ।
 एतैर्नवविधैर्युक्तो वैष्णवः प्राच्यते बुधैः ॥
 एतैर्गुणैर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः ।
 कर्मणा मनसा वाचा न प्रसाद्येज्जनार्दनम् ॥
 भक्तिः सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्यभिचारिणी
 नान्यं देवं नमस्कृत्यान्नान्यं देवं प्रपूजयेत् ॥

नान्यप्रसादं भुङ्क्ते नान्यदायतनं विशेत् ।
 न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्यात्पट्टाकारं जगत्त्रयम् ॥
 यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिं स्वयम् ।
 हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम् ॥
 महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्हरिम् ।
 पाञ्चकाल्यं विधानेन निमित्तेषु विशेषतः ॥
 अप्सवर्गो हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 षट्षु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते ॥
 स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे ।
 ध्यात्वा नारायणं देवं नागपर्यङ्कशायिनम् ॥
 द्वादशार्णनं मनुना सोऽर्चयित्वाऽक्षतादिभिः ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥
 एतदप्यर्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः ।
 होमकाले तु सततं परिस्तीर्या नलं शुभम् ॥
 यज्ञरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 साङ्गत्वयौमयं शुभ्रदिव्याङ्गीपाङ्गशोभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ।
 युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम् ॥
 सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्दामाङ्गश्रितपद्मया ।
 सम्पूजा चाक्षतैरेव पञ्चाङ्गोमं समाचरेत् ॥
 प्राणाग्निहोत्रसमये सम्यगाचम्य वारिणा ।
 कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा ।
 पतिष्ठासनमात्मानं प्राणायामं समाचरेत् ॥
 मन्त्रेणोद्बुध्य हृदयपङ्कजं केशरान्वितम् ।

तस्मिन्वक्त्रार्कशीतांशुविम्बान्यनु विचिन्तयेत् ॥
 सर्वाक्षरमयं दिव्यरत्नपीठं तदुत्तरे ।
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः ॥
 वीरासने समासीन तस्मिन्नीशं विचिन्तयेत् ।
 स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भूषणैर्युतम् ॥
 पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्रग्विभूषितम् ।
 शरत्पद्मार्कनं रत्नपद्माभाङ्गु करद्वयम् ॥
 स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालोरस्कमव्ययम् ।
 चक्रशङ्खगदाबाणपाणिं रघुवरं हरिम् ॥
 जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्चयेद्दिभुम् ।
 मन्त्रहयेनार्चयित्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम् ॥
 पश्चाद् वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्य तं पुनः ।
 ध्यायन्वै मनसा विष्णुं सुखं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवं हृदयर्चनं विष्णोरुत्तमं मुनिसत्तमाः ।।
 अत्यन्ताभिमता विष्णो हर्तृपूजा परमात्मनः ॥
 सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम् ।
 हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम् ॥
 श्रीवत्सकीस्तुवोरस्कं वैजयन्तीविराजितम् ।
 शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषितैर्दोर्भिरायतैः ॥
 शङ्खाम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम् ।
 ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कुसुमैरक्षतैरपि ॥
 प्रणवेण च सावित्र्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत् ।
 ध्यायन्नेवं जपेद्दिष्णुं गायत्रीं भक्तिसंयुतः ॥
 तगैवाभ्यर्थ्य गोविन्दं नमस्कृत्वा विवर्जयेत् ।

एवमभ्यर्चयेद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥
 वैश्वदेवावसाने तु पुरस्ताद् वै विभावसीः ।
 उपलिप्य स्थण्डिले तु जुहुयाद्भक्तिकर्म तत् ॥
 ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घनश्यामं सुलोचनम् ।
 कौस्तुभोज्ञासितोरस्कं तुलसीवनमालिनम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥
 मौक्तिकान्वितनासाग्रं जगन्मोहनविग्रहम् ।
 गोपीजनैः परितृतं वेणुं गायन्तमच्युतम् ॥
 ध्यात्वा कृष्णं जगन्नाथं पूजयित्वा यथाविधि ।
 जुहुयाद्हरिचक्रं तद्देवानुद्दिश्य सत्तमाः । ॥
 जप्त्वा कृष्णमनुं पश्चादभ्यर्च्य मनसा हरिम् ।
 आचम्य प्रयतो भूत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
 स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य न विष्णोरेव कुर्याद्विधानतः ।
 त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद् विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः ॥
 सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादूर्वादिनाऽपि वा ।
 कृत्वा विम्बं हरेः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वायुधसमन्वितम् ।
 ततोऽधिवासनं कुर्याच्चिरात् शुद्धवारिषु ॥
 तत्रार्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्मभिः ।
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गन्धैस्तदा मन्त्रजलैरपि ॥
 यज्जपेद्यां समारोप्य पूजयेत्तत्र दीक्षितः ।
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वितः ॥
 शरावैर्द्रव्यसम्पन्नैः पताकैस्तोरणादिभिः ।

कुम्भेषु वासुदेवादीन् सुरान् संपूजयेत् क्रमात्
 वासुदेवो हयग्रीवस्तथा सङ्कर्षणो विभुः ।
 महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च ॥
 अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात् ।
 तस्य पूर्णशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः ॥
 मध्ये तु वारुणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वास्मिन् जलशायिनम् ॥
 ततः संपूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च ॥
 व्याघ्रचर्म समास्तीर्य तस्मिन् कौशेयवाससि ।
 निवेद्य पूजयेद् विम्बं मूलमन्त्रेण वैष्णवः ॥
 तोरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत् तदा ।
 कुमुदादि सुरान् दिक्षु तथा धर्मादिदेवताः ॥
 संपूज्य विधिना तस्मिन् पञ्चाङ्गमं समाचरेत् ।
 आग्नेयं कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम्
 अश्वत्थाद् वा शमीगर्भादाहृत्याग्नीं विनिर्दिष्टां
 वैष्णवस्य गृहाद्यापि समानीयानलं द्विजः ॥
 गृह्योक्तविधिनेवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ।
 इध्माधानादि पर्यङ्कं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 पायसेन गवाज्येन तिलैर्ब्रीहिभिरेव च ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्भुवि ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 अहं रुद्रैभिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः ॥
 त्वमग्ने दुग्भिरिति च सूक्तेन प्रत्यृचन्त्रिभिः ।
 अस्य वामेति सूक्तेन प्रत्यृचं ब्रीहिभिस्तथा ॥

अग्निं तरोर्दीधितिभिः सूक्तेन प्रत्यूचं तथा ।
 समिद्धिः पिप्पलैरौद्रेह्योतव्यं सुनिसत्तमाः ! ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 होतव्यमाग्न्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥
 वैकुण्ठपार्षदं होमं पायसेन घृतेन वा ।
 समाप्य होमं हविषः शेषं तस्मै निवेदयेत् ।
 चतुर्मन्त्राश्चतुर्वेदाश्चतुर्दिक्षु जपेत्ततः ॥
 तत्र जागरणं कुर्याद्गीतवादित्रनर्तकैः ।
 रजन्यां तु व्यतीयायां स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्यादृत्विग्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 तर्पयित्वा पितॄन् देवान्वाग्यतो भवनं विशेत् ॥
 आचम्य पूर्ववत् पूजां कृत्वा होमं समाचरेत् ।
 जुहुयाद्ब्रह्मणः सुत्यै सूक्तैश्च घृतपायसम् ॥
 पीरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 वैकुण्ठपार्षदं कृत्वा कर्मशेषं समापयेत् ॥
 नयनोन्मीलनं कुर्यात् सुमुहूर्त्तेण वैष्णवः ।
 महाभागवतः श्रेष्ठः सूक्ष्महेमशलाकया ॥
 द्वयेनैव प्रकुर्वीत नयनोन्मीलनं हरेः ।
 निवेश्य भद्रवीरे तु स्नापयेत् सुसमाहितः ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्ऋत्विजः कलशोदकैः ।
 ततस्तन्मध्यमं कुम्भमादाय द्विजसत्तमः ॥
 स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवारं समाहितः ।
 सौवर्णेन च ताम्बूलेन शङ्खेन रजतेन वा ॥
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्मन्त्रैर्बुधैर्बुधश्च शुभचन्दनम् ।

मन्त्रेण ज्ञापयित्वा च तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 वासोभिर्भूषणैः सम्यगलङ्कृत्य च वैष्णवः ।
 उपचारैः समभ्यर्च्य पञ्चान्नौराजयेत्तदा ॥
 अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थापयेद्गिरिम् ।
 सूक्तेनोक्तामपादस्य दृढं स्थाप्य सुखासने ॥
 अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात् ।
 ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतीसमः ॥
 नत्वा गुरुन् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम्
 ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् विम्बे निवेशयेत् ।
 अर्चयित्वा उपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत् ।
 दर्पणं कपिलां वन्यां शङ्खं दूर्वाक्षतान् पयः ॥
 सौवर्णमाजत्रं लाजाञ्च मधुसर्षपमञ्जनम् ।
 एवं त्रयोदशे मासि मङ्गलानि निवेदयेत् ॥
 तथैव दशमुद्राञ्च मन्त्रेणैव समीक्षयेत् ।
 तद्विम्बमूर्त्तिमन्त्रेण पञ्चादशशतानि तु ॥
 पुष्पाञ्चि दद्याद्भक्त्या च जपेच्च सुसमाहितः ।
 सतिलैः स्तण्डुलैः शुभ्रैर्लुङ्गुयाञ्च द्विजोत्तमाः ।
 आशिषोवाचनं कृत्वा दीपैर्नोराजयेत्तदा ।
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्
 आचार्यं सृत्विजयापि विशेषेण समर्चयेत् ।
 तदग्निं संगृहेन्नित्यं होमार्घ्यं परमात्मनः ॥
 चिरात्रमुत्सवं तत्र कुर्याच्छ्रद्धया यतात्मवान्
 वैश्वैः पापमाप्तुञ्च तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 आग्नेयं च दद्याद्वापि होमं कुर्यात् वैष्णवः

प्रक्षालं भोजयेद्विप्रांश्च वैष्णवान् चतुर्पायसम् ॥
 तन्मूर्तिप्रोतये शक्त्या दद्याद्वासांश्चिद्विद्याः ।
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च महाभागवतैः सह ॥
 सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 नयामवभृथं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
 अथ वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
 आग्नेन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥
 आग्निषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्विजसत्तमान् ।
 एवं संस्थापयेद्देवमर्चयेद्विधिना तदा ॥
 गृहार्चाया स्थापने तु लघुतन्त्रं समाचरेत् ।
 अधिवासनमेत्यादि मन्त्रमत्र विवर्जयेत् ॥
 एकत्र पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि ।
 पञ्चासृतैः स्नापयित्वा पश्चादुद्धर्त्तनादिकम् ॥
 आदाय कलशं यद्दं पवित्रोदकपूरितम् ।
 निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्णतुलसीदलम् ॥
 चन्दनाक्षतदूर्वाश्च तिलान् धात्रीञ्च सर्षपम् ।
 अभिमन्त्र्य कुशैः पश्चात्तन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्यायत्रा वैष्णवेन च ॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च सर्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ।
 स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धान्ये निवेशयेत् ॥
 सखिसेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानादिपूर्ववत् ।
 होमं कुर्यादगवाण्येन पायसान्नेन वैष्णवः ॥
 कर्त्तुं रौपासनान्नौ तु होमसमं विप्रिष्यते ।

प्रत्नृचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयादष्टतपायसम् ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन गवाण्यं जुहुयात्ततः ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
 तद्विम्बमूर्त्तिं मन्त्रेण तिलहोमं तथैव च ।
 अविज्ञातस्तु तन्मन्त्रं मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 यजेच्छ्रीमूत्रप्रकाशैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 वैकुण्ठपार्षदं होमं कृत्वा होमं समापयेत्
 नयनीन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा ।
 निवेश्यावाहयेत्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 मन्त्रेणैवार्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पाञ्जलिं यजेत्
 तस्मिन्विम्बे तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा नियतमानसः
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नं घृतान्वितम्
 शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ।
 सहस्रनामभिः सुत्वा आशीर्भिरभिवादयेत् ।
 प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्वीताञ्च पुनः पुनः ॥
 प्रसीद मम नार्थेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्दिभुम् ।
 दीप्तैर्नीराजयेत्पश्चाच्छक्त्या तेन समाहितः ॥
 हुतशेषं हविः प्राश्य जप्त्वा मन्त्रं मनुत्तमम् ।
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं भूमौ खप्यात् कुशोत्तरम्
 एवं गृह्यार्चा विम्बस्य विष्णुं संस्थाप्य वैष्णवः ।
 अर्चयेद्दिधिना नित्यं यावद्देहनिपातनम् ॥
 सालग्रामशिलायान्तु पूजनं परमात्मनः ।

कोटिकोटिगुणाधिक्यं भवेदन्न न संशयः ॥
 न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रिया ।
 सालग्रामार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥
 मूर्त्तीनाम्तु हरे स्तस्य वस्यां प्रीतिरनुत्तमा ।
 तस्यामिव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् तद्दिधानतः ॥
 मूर्त्यन्तरमविम्बे तु न यष्टव्यं तदेव तत् ।
 सालग्रामशिलायाम् तु यद्वाभ्या इष्टमूर्त्तयः ॥
 अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं नृणाम् ।
 सालग्रामशिलायाम् तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 यो वहेच्छिरसा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ॥
 असत्यकथनं हिंसामभय्याणाञ्च भक्षणम् ।
 सालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात् ॥
 द्विजानामेव नान्येषां सालग्रामशिलार्चनम् ।
 बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 पठेद्वाप्यर्चयेद्दुविष्णुं विशिष्टः शुद्रयोनिजः ।
 स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम् ।
 ब्रह्मणः पूजयेद्दिष्णुं यन्नमूर्त्तिञ्च केवलम् ॥
 क्षत्रियः पूजयेद्दामं केशवं मधुसूदनम् ।
 नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनादनम् ॥
 प्रदुग्धं मनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाशुपतं हरिम् ।
 सङ्घर्षणं तथा कृष्णं वैश्यः संपूजयेत्तदा ॥
 वासुं गोपालवैशं वा पूजयेच्छूद्रयोनिजः ।

सर्व एव हि संपूज्या विप्रेष मुनिसत्तमाः ! ॥
 सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्याः सर्वसिद्धिदाः ।
 तच्छादिजोत्तमः पूज्यः सर्वेषां भूतिमिच्छताम् ॥
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः ।
 सालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 पूजितस्तुलसीपत्रैर्ददाद्भि सकलं हरिः ॥
 यः श्राद्धं कुरुते विप्रः सालग्रामशिलाग्रतः ।
 पितृणां तत्र तृप्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम् ॥
 जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च ततः क्रिया ।
 सालग्रामसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 ध्यात्वा कमलपत्राच्च सालग्रामशिलोपरि ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुवन्त्वास्य देवता ।
 पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः ॥
 प्रथमां विन्यसेहामे द्वितीयां दक्षिणे करे ।
 तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा ।
 पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा ।
 सप्तमीं वामकट्यां तु अष्टमीं दक्षिणेऽपि च ।
 नवमीं नाभिदेशे तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ।
 एकादशीं कण्ठदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥
 त्रयोदशीं दक्षिणे तु स्वास्यदेशे चतुर्दशीम् ।
 अक्षोः पञ्चदशीं मूर्ध्नि षोडशीञ्चैव विन्यसेत् ।
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चादध्यानं समाचरेत् ।
 सहस्रार्कप्रतीकाशङ्कन्दर्पायुतसन्निभम् ॥

युवानं पुण्डरीकाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 पीनहस्तायतैर्दोर्भिस्तुभिर्भूषणान्वितैः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं विभ्राणं धौतवाससम् ।
 शुक्लपुष्पागुलेपञ्च रक्ताहस्तपदाम्बुजम् ॥
 सुस्निग्धनीलकुटिलकुम्भलैरुपशोभितम् ।
 श्रिया भूम्या समान्निष्टपार्श्वं ध्यात्वा समर्चयेत् ॥
 यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म समाचरेत् ।
 आद्यया वाहनं विष्णोरासनं च द्वितीयया ॥
 तृतीयया च तत्पादं चतुर्थार्घ्यं निवेदयेत् ।
 पञ्चम्याचमनीयं तु दातव्यं च ततः क्रमात् ॥
 षष्ठ्या स्नानन्तु सप्तम्या वस्त्रमप्युपवीतकम् ।
 अष्टम्या चैव गन्धन्तु नवमयाथ सुपुष्पकम् ॥
 दशम्या धूपकञ्चैवमेकादश्या च दीपकम् ।
 द्वादश्या च त्रयोदश्या चरुं दिव्यं निवेदयेत् ॥
 चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ।
 षोडश्या शयनं दत्त्वा शेषकर्म समाचरेत् ॥
 स्नानवस्त्रोपवीतेषु चरौ चाचमनं चरेत् ।
 हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात् ॥
 तथैवाज्येन होतव्यं मृद्भिः पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 तच्च सर्वं जपेत् सद्यः पौरुषं सूक्तमुत्तमम् ॥
 कृत्वा माध्याह्निकस्नान मूर्ध्नि पुण्ड्रधरस्ततः ।
 नित्यां सन्ध्यामुपास्याथ रविमण्डलमध्यगम् ॥
 हरिं ध्यायन्न गदः स्यादेनसः शुचिरित्यृचा ।
 सावित्रीं च जपेत्तिष्ठन् प्राणानायामत्र पूर्वतः ॥

सौरिणं ज्ञानुवाकेन उपस्थानजयं तथा ।
 आत्मानं च परीक्षाथ दर्भान्तरपुटाक्षलिम् ॥
 दक्षिणाङ्गे तु विन्ध्यस्य अष्यज्ञाप्तये बुधः ।
 सवप्राहृतिं सप्रणवां गायत्रीं तु अपेक्षदा ॥
 शक्त्या च चतुरो वेदान् पुराणं वैष्णवं अपेक्ष-
 चरितं रघुनाथस्य गीतां भगवतो हरिः ॥
 ध्यायन्वै पुण्डरीकाक्षं जप्त्वा चाप उपसृजेत् ।
 पूर्ववत्तर्पयेद्देवं वैकुण्ठपार्षदं तथा ॥
 देवाद्युषीन् पितृन् चैव तर्पयित्वा तिलोदकैः ।
 निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य गृहमाविश्य पूर्ववत् ॥
 पूजयित्वाश्रुतं भक्त्या पौरुषेण विधानतः ।
 देवं भूतं पैतृकं च मानुषञ्च विधानतः ॥
 प्रीतये सर्वयज्ञस्य भोक्तुर्विष्णोर्यजेत्ततः ।
 वैकुण्ठं वैष्णवं होमं पूर्ववज्जुहुयात्तदा ॥
 चतुर्विधेभ्यो भूतेभ्यो बलिं पञ्चादिनिधिपेत् ।
 द्वारि गोदोहमात्मन् तु तिष्ठेदतिथिवाञ्छया ॥
 भोजयेच्चागतान् काले फलमूलोदनादिभिः ।
 महाभागवतान् विप्रान् विशेषेणैव पूजयेत् ॥
 मधुपर्कप्रदानेन पाद्यार्घ्याचमनादिभिः ।
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
 ब्रह्मासने निवेश्यैव पूजयेच्छुद्धयान्वितः ।
 सकलसंपूजिते विप्रे महाभागवतोत्तमैः ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि हरिः संपूजितो भवेत् ।
 मोहादनर्चयेद्यस्य महाभागवतोत्तमैः ॥

कोटिजगार्जितात्पुण्यादम्नश्यते नात्र संशयः ।
 गृहे तस्य न चाश्नाति शतवर्षाणि केशवः ॥
 मुखं हि सर्वदेवानां महाभागवतोत्तमः ।
 तस्मिन् सम्युज्जिते विप्रे पूजितं स्याज्जगत्त्रयम् ॥
 अर्धपञ्चकतत्वज्ञः सञ्चसंस्कारसंस्कृतम् ।
 नवभक्तिसमायुक्तो महाभागवतः श्रुतः ॥
 काले समागते तस्मिन् पूजिते मधुसूदनः ।
 क्षणादेव प्रसन्नः स्यादोप्सितानि प्रयच्छति ॥
 महाभागवतानाञ्च पिवेत्पादोदकं तु यः ।
 शिरसा वा श्रेयश्चक्ष्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 यस्मिन् कस्मिन् हि वसिते महाभागवतोत्तमे ।
 अपेयकरात्रमथवा तद्देशस्तौर्धसम्भितः ॥
 भोजयित्वा महाभागान् वैष्णवानतिथीनपि ।
 ततो बालसुहृद्वृद्धान् बान्धवांश्च समागतान् ॥
 भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाकालं जितक्षुधः ।
 भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
 शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः ।
 भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि ॥
 पाषण्डः पतितो वापि क्षुधार्तो गृहमागतः ।
 नैव दद्यात् स्वपक्वान्नं माम मेव प्रदापयेत् ॥
 स्वशक्त्या तर्पयित्वैवमतिथीनामतान् गृहे ।
 सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च समग्रमाचम्य वरिणा ।
 विष्णोरभिसुखं पीठे हेमदिग्धे कुशोत्तरे ॥

प्राग्वा प्रत्यङ्मुखो वापि जाम्बोरन्तःकरः शुचि
 उदङ्मुखो वा पैत्रे तु समासीताभिपूजितः ।
 वंशतालदिपत्रैस्तु कृतं वसनमस्त्र च ।
 कपाल मिष्टकं वापि वर्णं त्वष्टमयं तथा ॥
 चर्मसनं शृङ्गकाष्ठं सुलं पर्यङ्कमेव च ।
 निषिद्धदा तु पीठं च दान्तमस्थिमयञ्च तत् ॥
 दन्धं परावितं तालमायसञ्च विवर्जयेत् ।
 विभीतकन्तिन्दुकञ्च करञ्च व्याधिघातकम् ॥
 भस्मातकं कपित्थं च हिन्तालं शिग्रुमेव च ।
 निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः ॥
 शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशोत्तरे ।
 पीठत्वलाभे सौम्ये स्यात् कुवलं कुशविष्टरम् ॥
 चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्तुलश्चार्धचन्द्रकम् ।
 वर्णानामानुपूर्वेण मण्डलानि यथाक्रमात् ॥
 स्वलङ्घ्यते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत् ।
 स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वा शास्त्रोदितं
 चतुःषष्टिफलं कांस्यं तदर्थं पादमेव वा ।
 गृहिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनस्तु वर्जयेत्
 पलाशपद्मपत्रे तु गृही यद्वेन वर्जयेत् ।
 यतीनाञ्च वनस्थानां पितृणाञ्च शुभप्रदम् ॥
 बटाश्लथार्कपर्णानि कुम्भीतिन्दुकयोस्तथा ।
 एरुडतालविस्त्रेणु कोविदारकरञ्जके ॥
 भस्मातकाश्लपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत् ।
 मोचागर्भपलाशं च वर्जयन्तुसर्वदा ॥

मधूकं कुटजं ब्राह्मजम्बू प्रचमुदुम्बरम् ।
 मातुलङ्गं पनसं च मोचाचमैदलानि च ॥
 पालाक्यवर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने ।
 वृषाकालोपपन्ने तु भोजने घृतसंस्कृते ॥
 पञ्चरादिभिर्दत्तवस्तु वास्तुदेवार्पिते चभे ।
 गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिण्या ॥
 ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिषेचयेत् ।
 अन्नरूपं विराजं सन्ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
 ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिव्यभूषणम् ॥
 मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम् ।
 अमृतोपस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत् ॥
 उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सष्टतं हविः ॥
 अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः ।
 पञ्चप्राणायामा हुतयो मन्त्रैस्तैर्जुह्यादरेः ॥
 अद्यायां प्राणेनिष्ठेति मन्त्रेण च यथाक्रमात् ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणाययेति यजेद्दविः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानायेत्यनन्तरम् ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्वरुणायेत्याहुतिं ततः ॥
 कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत् ।
 समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः ॥
 अथमग्निर्वैष्णवरित्थात्मानमनन्तरम् ।
 यतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः ॥

ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् त, यथासुखम्
 वक्त्रादपादयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम् ॥
 नासनारूढपादस्तु न वेष्टितशिरास्तथा ।
 न स्कन्दयन् न च हसन् वह्निर्नाप्यवलोकयन् ॥
 नात्मीयान् प्रलपन् जल्पन् वह्निर्जानुकरो न च
 न वादकोपितनरः पृथिव्यामपि वा न च ॥
 न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः ।
 नाश्मीयाद्ग्रायं या सार्धं न पुत्रैर्वापि विद्वलः ॥
 न शयानो नातिसङ्गो न विमुक्तशिरोरुहः ।
 अन्नं वृथा न विकिरन् निष्ठोवन् नातिकाङ्क्षया ।
 नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्थोपवेष्टितः ।
 प्रगृह्य पात्रं हस्तेन भुञ्जीयात् पेटके यदि ॥
 चषके पुटके वापि पिवेत्तोयं द्विजोत्तमः ।
 तक्रं वाप्यथ वा क्षीरं पानकं वापि भोजने ॥
 वक्त्रेण सान्त्तर्धानेन दत्तमन्येन वा पिवेत् ।
 ग्रासशेषं न चाग्नीयात्पीतशेषं पिवेच्च तु ॥
 शाकमूलफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत् ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन तोयं वक्त्रेण यः पिवेत् ॥
 स सुरां वै पिवेद्वाक्तां सद्यः पतति रौरवे ।
 शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे ॥
 शब्देनान्नरसं क्षीरं पीत्वेव पतितो भवेत् ।
 प्रत्यक्षलवणं शुक्तं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 दधि हस्तेन मञ्जीतं सुरापानसमं स्मृतम् ।
 आरनालरसं तद्वत्तद्वैवानापितं हरेः ॥

आसनेन तु पात्रेण नैव दद्यादष्टतादिकम् ।
 नोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैतृके भोजने विना ॥
 तथैव तु पुरोडाशं पृषदाज्यञ्च माक्षिकम् ।
 पानीयं पायसं क्षीरं घृतं लवणमेव च ॥
 हस्तदत्तं न गृह्णीयात्तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 अपूपं पायसं मांसं यावकं क्लृप्तं मधु ॥
 केवलं यो वृथाश्राति तेन भुक्तं सुरासमम् ।
 करञ्जं मूलकं शीग्रु लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
 तालास्थि श्वेतहन्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् ।
 अन्यञ्च फलमूलाद्यं भक्ष्यं पानादिकञ्च यत् ॥
 स्रक्चन्दनादि ताम्बूलं यो भुङ्क्ते हर्यनर्पितम् ।
 कल्पकोटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत् ॥
 तस्मात्सर्वं सुविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत् ।
 स पवित्रेण यो भाङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
 ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान् ।
 भुक्त्वावनतिदृष्ट्वैव प्राशयेदम्बु निर्मलम् ॥
 अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना ।
 किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा ॥
 पैतृकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम् ।
 रौरवे नरके घोरे वसतां क्षुत्पिपासया ॥
 तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
 इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः ॥
 प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः ।
 हिराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम् ॥

पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे ।
 राममिन्दीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम् ॥
 युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः
 समासीनः सुखासने वेदमध्यापयेत्ततः ।
 सच्छिष्यान् यांस्तु शास्त्रं वा स्नेहाद्वा धर्मसंहितं
 इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा ।
 रदावस्तङ्गते सन्ध्यां वह्निः कुर्वीत पूर्ववत् ॥
 वह्निः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा ।
 गङ्गाजले सहस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जपत्रं समाहितः ।
 पूर्ववत् पूजयेद्दिणुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अष्टाक्षरविधानेन निवेशैव समाहितः ।
 सायमौपासनं कृत्वा वेणुवं होममाचरेत् ॥
 ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।
 तिलव्रीह्याजप्रचरुभिस्तैकेनापि वा यजेत् ॥
 वैश्वदेवं भूतबलिं कृत्वा दत्त्वा च आचमेत् ।
 गव्यायां विन्यसेद्देवं पर्यङ्के समलङ्किते ॥
 सवितानि गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे ।
 शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपचारैः समर्चयेत् ॥
 श्रिये जात इत्युच्यते ध्रुवसूक्तेन च द्विजः ।
 दीपैर्नाराजनं कृत्वा पश्चादध्वं निवेदयेत् ॥
 सुवाससा यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः ।

द्वादशार्णं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अस्तैश्च शङ्खचक्राद्यैर्दिक्षु रक्षां सुविन्यसेत् ।
 स्तौत्रैः सुत्वा नमस्कृत्वा पुनः पुनरनन्तरम् ॥
 वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरेः ।
 आचम्याग्निमुपसृश्रु समासीनस्तु वाग्यतः ॥
 ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तोरं शतम् ।
 शेषाहिशिखिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः ॥
 शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले ।
 ऋतौ मच्छेद्धर्मपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु ॥
 पुत्रार्थं चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामी विषमासु च ।
 न आहृदिवसे चैव नोपवासदिने तथा ॥
 नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनां तथा ।
 न क्रुद्धां न च क्रुद्धः सन् न रोगी नच रोगिणीम् ॥
 न मच्छेत् क्रूरदिवसे मघामूलद्वयोरपि ।
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान् ॥
 यती च ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा ।
 अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे ॥
 ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् विजितेन्द्रियाः ।
 अर्पयेद् वार्चयेद्दिणुं त्रिकालं श्रद्धयान्विताः ॥
 आचरेयुः परं धर्मं यथावृत्त्यनुसारतः ।
 प्रातः कृष्णं जगन्नाथं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः ॥
 शौचादिक्रान्तु यत्कर्म पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत् ।
 नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम् ॥
 तत्काले तु तन्मूर्त्तं रचनं मुनिभिः स्मृतम् ।

प्रसृप्ते पद्मनाभेतु नित्यं मासचतुष्टयम् ॥
 द्रोण्यान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्दिभुम्
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं रमया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं सर्वालङ्कारसुन्दरम् ।
 कौस्तुभोद्भासिततनुं वैजयन्त्या विराजितम् ॥
 लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशुभोरस्कं सुवर्चसम् ।
 ध्यात्वैव पद्मनाभन्तु द्वादशार्णेन नित्यशः ॥
 पूजयेद्बन्धपुष्पाद्यै स्त्रिसन्ध्यास्तपि वैष्णवः ।
 निवेद्य पायसान्नं तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः
 सहस्रं शतवारं वा हयं मन्त्रं जपेत्सुधीः ।
 द्वादशार्णमनुर्ध्वं जप्त्वाज्येन तिलैश्च वा ॥
 केवलं चरुणा वापि जुहुयात्प्रतिवासरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जितः ॥
 वार्षिकांश्चतुरो मासान् एवमभ्यर्च्य केशवम् ।
 बोधयित्वाथ कार्तिक्यां दद्यात् पुष्पाख्यनेकशः ॥
 साजैःप्रक्षिलैः पायसेन मधुना च सहस्रशः ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयात् सूक्तैश्चावभृथं ततः ॥
 सहस्रनामभिः कृत्वा दद्यादर्पणमेव च ।
 गृहं गत्वाथ देवेशमपूजयित्वा यथाविधि ॥
 भोजयेद्द्वैणवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णवः शुचिः ॥
 पवित्ररोपणं कुर्यान्नाभिमात्रायतं न्यसेत् ।
 तथा वक्षसि पर्यन्तं सहस्रन्तान्तवत् स्मृतम् ॥
 कुशप्रत्निसहस्रन्तु पादान्तं विन्यसेत्ततः ।

सौवर्णीं राजतीं मूलां शतमन्त्रिकुलां न्यसेत् ॥
 मृणालतन्त्रं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम् ।
 शतमौक्तिकहाराणि नानारत्नमयान्त्रपि ॥
 उपोष्यैकादशीं तत्र रात्रौ जागरणान्वितः ।
 अभ्यर्चयेज्जगन्नाथं गन्धपुष्पफलादिभिः ॥
 नीत्वा रात्रिं नर्तकाद्यैः प्रभाते विमले नदीम् ।
 गत्वा स्नात्वा च विधिना तर्पयित्वेश्वरार्चयेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्मध्वाज्यतिलपायसैः ।
 हुत्वा दत्त्वा दशार्णेन सहस्रं जुहुयात्ततः ॥
 पद्मादारोपयेद्विष्णोः पवित्राणि शुभानि वै ।
 पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम् ॥
 निवेदयेत्पवित्राणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात् ।
 मन्दिरं कुशयोक्तेन वेष्टयन् परमात्मनः ॥
 वितानपुष्पमालादौ रत्नङ्गुल्य च सर्व्वतः ।
 सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ॥
 अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात् ।
 त्वेह यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीनतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम् ।
 शक्त्या वा चोत्सवं कुर्याच्चिरात्रं वैष्णवोत्तमः ॥
 प्रत्यहमेव कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः ।
 क्रतुकोटिसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥
 तत्र दुर्भिक्षरोगादिभयं नास्ति कदाचन ।
 संप्राप्ते कार्तिके मासे सायाह्ने पूजयेद्भरिम् ॥
 हृद्यैः पुष्पैश्च जातीभिः कीमलैः सुलसीदलैः ।

अर्चयेद्विष्णुं गायत्र्यानुवाकीर्वैष्णवैरपि ॥
 पावमान्यैश्च तन्मांसं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 अष्टाविंशति वा शक्त्या दद्याद्दीपान् सुपालिकान् ।
 सुवासितेन तैलेन गवाजीनाथवा हरेः ॥
 अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलक्षोमं समाचरेत् ।
 मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ताभ्यामेव तदा विभोः ।
 हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तैलं शुक्तं तथा मांसं निष्पापान्माक्षिकं तथा ।
 चणकानपि माषांश्च वर्जयेत्कार्तिकेऽहनि ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानादिशक्तयः ।
 अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 एवं संपूज्य देवेशं कार्तिके क्रतुकोटिभिः ।
 पुण्यं प्रापयानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
 दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा वेलायामरुणोदये ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः ॥
 स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत् ।
 सुगन्धकुसुमैः शुभैरुपचारैश्च सर्वशः ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुराणं संहितां पठेत् ।
 जागरेत्स्मिन्नशक्तये हर्मानास्तीय वैष्णवः ॥
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्राक्समाहितः ।
 ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुल्यस्या मूलमन्त्रतः

ह्येन वा विष्णुः कर्तुः कुर्यात् पुष्पाञ्जलीं स्तुतः ॥
 तथैव जुहुयादाजग्नं मन्त्रेणैव शतं ततः ।
 पायसान्नं निवेद्येति ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः ॥
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायां पूजयेद्गिरिम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥
 ब्राह्मणस्य तु सूक्तैश्च शनैर्दोलां प्रचालयेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां गीतवादैश्च प्रबन्धकैः ॥
 एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः ।
 मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः ॥
 चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः शितैरपि ।
 वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत्कमलापतिम् ॥
 नकरीन्द्रेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः ॥
 तथैव होमं कुर्यात् तिलैर्ब्रीहिभिरेव वा ।
 सुदध्यन्नं फलयुतं नैवेद्यं विनिवेदयत् ॥
 दीपैर्निराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 मन्दवारे तु सायाह्ने तावत्सम्यगुपोषितः ॥
 तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तप्य च सनातनम् ।
 नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः ॥
 मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 अखण्डवित्त्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूधिकैः ॥
 ऋतः पञ्चोशना शान्त्याः त्वमग्ने ! द्युभिरोति च ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव शनं यथ ॥
 आभ्यामेवानुवाकाभ्यां प्रत्नृषं सुहुयाद् दृतम् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं विष्णुपत्नैर्दृताम्बितैः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 मधुशर्करसंयुक्तानपूपान् सोदकांस्तथा ॥
 मण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपान् मधुमिश्रितः
 सुवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत् ॥
 नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरेः ।
 भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा ॥
 हर्यर्पितहविष्यान् भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वप्नाज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं शनिदिने देवमभ्यर्च्य नरकेशरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽश्वमेधायुतं लभेत् ॥
 षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां प्राप्नोति केशवः ।
 कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात् ॥
 प्रागश्वित्तमिदं गुह्यं पातकेषु महस्त्वपि ।
 अपतो लभते पुत्र मधनो धनमाप्नुयात् ॥
 पक्षे पक्षे पौर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे ।
 स्नात्वा संपूजयेद्दिणुं वामनं देवमभ्ययम् ॥
 समासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णन्दुमण्डले ।
 सत्सर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः ॥
 तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम् ।
 तुलसीकुन्दकुसुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यर्च्य कुसुमैर्यजेत ।

पञ्चाक्षोभं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तेन प्रत्यृचं तथा ।
 अग्निसोमानुवाकेन समिद्धिः पिप्पलैर्यजेत् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन शक्तितः ॥
 स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 मघायामपि पूर्वाह्णे स्नात्वा कृष्णं जलैर्द्विजः ॥
 सन्तर्प्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रिवारिभिः ।
 तर्पयित्वा पितॄन्देवानर्चयेदक्षुतं ततः ॥
 कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि ।
 शोणितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः ॥
 अस्य वामेति सूक्तैर्न दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णं श्रीतुलसीदलैः ॥
 तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ।
 आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
 नारायणानुवाकेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्यन्नं विनिवेदयेत् ॥
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तस्यां रात्रौ जपेन्नन्त्रमयुतं हरिसन्निधौ ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्यग्रात्कुशोत्तरे ॥
 एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवोत्तमः ।

उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
 व्यतीपाते तु संप्राप्ते हयग्रीवं जनार्दनम् ।
 पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्डरीकैः समर्चयेत् ॥
 योरयीत्यनुवाकेन प्रत्यृचं वै यजेद्बुधः ।
 मन्त्रेण च शतं दत्त्वा पञ्चाङ्गोमं समाचरेत् ॥
 यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलैः पुष्पैरमापि वा ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
 अभृदेकाद्यष्टसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ।
 शेषं निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥
 सहस्रशीर्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 शाल्वोदनं सूपयुतं विविधैश्च फलैरपि ॥
 गवाज्येन युतं दत्त्वा दीपेर्नीराजयेत्ततः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हविष्यन्तु स्वयं भुक्त्वा भूमौ सप्याज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं संपूज्य देवेशं व्यतीपाते सनातनम् ।
 दशवर्षसहस्रस्य पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥
 ग्रहणे रविसंक्रान्तौ वराहवपुषं हरिम् ।
 कुमुदैरुज्ज्वलैः पद्मैस्तुलसीभिः कुरन्दकैः ॥
 अर्चयेद्भूधरं देवं तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ।
 मन्त्रेण च सहस्रं तु शतं वापि यजेत्तदा ।
 तिलैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम् ॥
 सूपान्नं कसरान्नं च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुतान् ।
 नैवेद्यं विनिवेद्येष्टे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥

एवं संपूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम् ।
 कल्पकोटिसहस्राणि विष्णु लोके महीयते ॥
 वैशाखे पूजयेद्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम् ।
 सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥
 पुद्गागकेतकीपद्मैरुत्पलेः करवीरकैः ।
 वाम्पेयवकलैः पजां षडर्णेनैव कारयेत् ॥
 जातयेवाति सूक्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 संचेपेण शतश्लोक्यां प्रतिश्लोक्या यजेत्तथा ॥
 पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजेत्तमाम् ।
 वमन इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥
 यथात्मन्त्रेणाग्न्यहोमौ नैवेद्यं पायसं घृतम् ।
 कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥
 रश्च सप्त त्रयो वापि पूजनीया द्विजोत्तमाः ।।
 पुह्यैरन्नपानाद्यैर्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥
 हविष्यान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः ।
 एवं संपजय विधिवद्राघवं जानकीयुतम् ॥
 भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् विष्णु लोके महीयते ।
 लक्ष्मीनारायणं देवं भार्गवे वासरे निशि ॥
 प्रखण्डविल्वपत्रैश्च तुलसीकीमलैर्दलैः ।
 प्रचयेन्मन्त्ररत्नेन वामाङ्गस्थश्रिया सह ॥
 वन्दनं कुङ्कुमोपेतङ्गस्तुर्या च समर्पयेत् ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 मन्त्रद्वयेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् ।
 वमन इति सूक्तेन प्रत्यूषं कुसुमान् यजेत् ॥

अखण्डविल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्रत्यूचं जुहुयात् ततः ॥
 अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम् ॥
 मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम् ।
 शाल्यन्नं पृषदाज्यं च भक्त्यास्मै विनिवेदयेत् ॥
 अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्या पश्चादभुञ्जीत वाग्यतः ॥
 मन्वन्तरशतं विष्णुं दुग्धाब्धौ हेमपङ्कजैः ।
 संपूज्य यदवाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे ॥
 एवं संपूज्यमानस्तु तस्मिन्नहनि वैष्णवैः ।
 लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यक्षं तत्क्षणम् ।
 कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां सायं सन्ध्यासमागमे ।
 गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 मल्लिकामालतीकुन्दयूथी कुटजकैतकैः ॥
 लोधनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः ।
 कीर्तिदारैः करवीरैर्विल्वैरास्फोटकैरपि ॥
 दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 ये त्रिंशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यूचं पूजयेद्दिभुम् ।
 श्रीकृष्णाय नम इति सूक्तेनाष्टोत्तरं शतम् ॥
 पूजयित्वाथ होमस्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः ।
 प्रत्यूचं वैष्णवैः सक्ते जुहुयात् पुरुषोत्तमम् ॥
 समिद्धिः पिप्पलैश्चापि मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।

मामभिः केशवाद्यैश्च चक्रं पश्चाद् दृतमुत्तमम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पृषदाजत्रं शतं तथा ।
 गुडोदकं सर्पिषाक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
 श्रीरामं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुजत्रमाप्नुयात् ॥
 द्वयोरप्यनयोः श्रीयं कूर्मरूपं समर्चयेत् ।
 ससागरां महीं सर्वां लभते नात्र संशयः ॥
 अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 अर्चयित्वा विधानेन हविष्यं अञ्जनैर्युतम् ॥
 सुदीर्घयन्त्रराजान् सूपष्टतमिश्रान् निवेदयेत् ।
 अहं यवेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण पूजयेत्तुलसीदलैः ।
 तिलमिश्रैश्च पृथुकै जुहुयाद्व्यवाहने ॥
 प्रयत्न इति सूक्ताभ्यां नासदासीत्यनेन च ।
 मन्त्रेणाजत्रं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ।
 कौर्मै तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः ॥
 अत्राप्यर्चनमात्रेण तत्फलं समवाप्नुयात् ।
 मधुशुक्लप्रतिपदि केशवं पूजयेद्द्विजः ॥
 स्नात्वा मध्याह्नसमये करवौरैः सुगन्धिभिः ।
 अग्निमील इत्याद्येन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्त्ररत्नेन वाभ्यर्च्य चक्षुषायसहोमकृतम् ।

ईले द्यावेति सूक्तेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च ॥
 विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत्
 साग्रं सम्वत्सरं तत्र सम्यक् संपूजयेत् हरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 तस्मिन्नवभ्यां गुक्ते तु मक्षत्रे दितिदैवते ।
 तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः ॥
 तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः
 तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेद्राघवं हरिम् ॥
 पङ्कजरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 शान्तिं शास्त्रं पुराणञ्च नान्नां विष्णोः सहस्रक
 पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 रामायणशतश्लोक्या दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवाः ॥
 सशर्करं पायमानं कपिलाघृतसंयुतम् ।
 रश्माफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपृगीफलानि च ।
 कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ॥
 दीपान्नीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 प्रीतये रघुनाथस्य कुर्याद्दानानि शक्तिः ॥
 पङ्कजरेण साहस्रं तिलैर्वा पायसेन वा ।
 कमलैर्विष्णुपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥

अस्य वामेति सूक्तेन समिद्धिः पिप्पलस्य तु ।
 वैकुण्ठपाषाणं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात्तद्वित्रियामं समर्चयेत् ।
 प्रभाते विमले चापि ततो भरतजन्मनि ॥
 तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमिते जन्मवासरे ।
 सानुजं जगतामीशमर्चयेत् पूर्ववद्विजः ॥
 पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम् ।
 अविच्छिन्नं तथा कुर्यादग्निहोत्रं त्रिवासरम् ॥
 एवं विरात्रं कुर्वीत राघवाणां विधानतः ।
 महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके ॥
 चतुर्थेऽहनि तथा नद्यां कुर्यादवभृतं द्विजः ।
 वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च ॥
 क्षरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृतं चरेत् ।
 देवान् पितॄन् च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्चयेत्प्रभुम् ॥
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा ।
 अस्य वामेति सूक्तेन परोमातेत्यनेन च ॥
 प्रत्यृचं जुहुयात्पश्चान्मन्त्रेण शतसंख्यया ।
 हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम् ॥
 आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 स्वयं रुक्मीत तद्रात्रौ वृद्धशायी समाहितः ॥
 एवं द्वादशभिः पूजाद्यैश्चे नावमिके तथा ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम् ॥
 संपूज्य यदयाप्नोति तदेवात्र समश्नुते ।
 यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते ॥

तत्सर्वं पौर्णमास्याञ्च शीतांशो रुदये तथा ।
 ज्ञात्वा संपूजयेद्देवं माधवं रमया सह ॥
 शुक्लजाम्बूनदप्रस्थं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे ॥
 चन्दनेन सुगन्धेन करवीराजपङ्कजैः ।
 कर्पूरकुङ्कुमापेतचन्दनेन च पूजयेत् ॥
 तन्मन्त्रमन्त्ररत्नाभ्यां माधवं विधिना यजेत् ।
 मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
 कण्ठरन्माफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 अस जीवत्व इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कोमलैः सुलसीदलैः ॥
 संपूज्य होमं कुर्वीत साजीवन चरुणा ततः ।
 विहीभोतीरित्यनेन सूक्तेन प्रत्यूचं द्विजः ।
 कमलैर्विल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ॥
 हुत्वाथ पौरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयादद्विजः ।
 सहस्रनामभिः सुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 हुतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः ॥
 सख्यौ कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात् ।
 वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम् ॥
 अर्चयेद्रक्तकमलैः रुत्पलैः पाटलैरपि ।
 क्लीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत् ।
 प्रत्यूचं चेद्विषं सूक्तैः प्रत्यूचं जुहुयात्ततः ॥

साराष्ट्रे द्वेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
 शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद्देशिकं तथा ॥
 तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणादभवेत् ।
 शयने भोजयेद्द्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
 कुशप्रसूनदूर्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः ।
 मूलमन्त्रेण त्र्योविष्णुं गायत्र्या च समर्चयेत् ॥
 सत्येनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा ॥
 पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत विष्णुसूक्तैः सुपायसम् ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम् ॥
 सशर्करं पायसान्नमपूपान्विनिवेदयेत् ।
 विश्वजितेति सूक्तेन कुर्यान्नीराजनं ततः ॥
 भोजयेद्देवान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 प्राजापत्यर्चसंयुक्ता नभःकृष्णाष्टमी यदा ।
 नभस्यैव भवेत्सातु जयन्ती परिकीर्तिता ॥
 तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्दनः ।
 तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्तं वा दिवानिशम् ।
 मुख्यकाल इति ख्यातस्तत्र ज्ञातः स्वयं हरिः ।
 मासद्वये यद्यलाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि ॥
 नवमी रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः ।
 रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्दनः ॥
 तिलेन वै भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते ।

ग्रामचयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा ॥
 पूर्वदुर्नियमं कुर्यादन्तर्धानपूर्वकम् ।
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमव्ययम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम् ।
 सुकृष्णतुलसीपत्रैरर्चयेच्छ्रद्धयाम्बितः ॥
 दुग्धं क्षीरं शर्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत् ।
 सहस्रमयुतं वापि जपेन्नान्तं षडक्षरम् ॥
 गवाजत्रं जुहुयादङ्गी कृष्णमन्त्रेण पायसम् ।
 सहस्रं शतवारं वा प्रत्यूचं विष्णुसूक्तकैः ॥
 हुत्वा सुगन्धिपुष्पाणि तैरेव च समर्चयेत् ।
 सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुप जनम् ॥
 वणवान् भोजयेच्छक्त्या हुतशेषं सकृत्स्वयम् ।
 हुत्वा कुशोत्तरे स्वप्यादभूमौ नियमवान् शुचिः ।
 परेऽङ्गुलीय विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः ।
 तर्पयित्वा जगन्नाथं पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ॥
 पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहीमादिकं चरेत् ॥
 श्वैष्णवं द्विजं तस्मिन् वाङ्मात्रेणापि वार्चयेत् ।
 पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
 शीतांशावुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
 नवो नवो भवतीत्यृचाध्यं विनिवेदयेत् ॥
 अर्चयेन्मातुरुत्सङ्गे स्थितं कृष्णं सनातनम् ।
 तुलसीगन्धपुष्पैश्च कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्यजयेच्चरिम् ।
 वसुदेव नन्दगोपं बलभद्रञ्च रोहिणीम् ॥

यशोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत् ।
 प्रह्लादान्नीन् वण्णवांस्य तथा लोकेश्वरानपि ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अमूनमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा ॥
 शन्न इत्यादिसूक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत् ।
 गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत् ॥
 ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वास्य वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दमादिभिः ॥
 सम्पूज्य वैष्णवैः सूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 मन्त्रेण जुहुयादाजग्रं सहस्रं हव्यवाहने ॥
 ममाग्र इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः ।
 परोमावेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम् ॥
 सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकैकामाहुतिं यजेत् ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 ततो मङ्गलवादित्रैर्यानेर्योक्तैश्च चामरैः ॥
 लाजैर्हरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 मुदा विकीरयन् सर्वे बालवृद्धाश्च मध्यमाः ॥
 नार्थश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः ।
 आरोप्य शिविकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम् ॥
 अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम् ।
 गच्छेयुर्गाहग्रैवालजलोकादिविवर्जितम् ॥

कुर्यादवभृत् तत्र पावमान्यैः पवित्रकैः ।
 विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान् पितॄंश्च तर्पयेत् ॥
 विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः ।
 गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हिरण्यवस्त्राभरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः ॥
 स्वयञ्च पारणां कुर्यात् पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्चयेद्भरिम् ॥
 चतुः स्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कृताम् ।
 धूपैर्दीपैश्चैव रम्यां दोलां सम्यजयेद्द्विजः ॥
 स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य कच्छपम्
 पादेष्वग्नागजान् पीठे सप्तच्छन्दांसि चास्तरे ॥
 प्रणवश्चातपले तु शेषङ्केतौ खगेश्वरम् ।
 इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत् ॥
 तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः परितम
 उपचारैरर्चयित्वा शर्नर्दोलाञ्च दोलयेत् ॥
 वेदाद्यैर्ब्रह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजोत्तमः ।
 सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम् ॥
 सुवासिन्यो दोलयित्वा वंशवान् पूजयेत्ततः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पापैर्मुक्तो हरिं व्रजेत् ॥
 दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 कीटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
 शिवब्रह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः ।
 दोलायां दर्शनार्थं वै प्रयान्त्यनुचरैः सह ॥

गन्धर्वाक्षरसः सर्वा विमानस्थाः सकिन्नराः ।
 गायन्ति सामगानैश्च दोलायामचितं हरिम् ॥
 गवाजप्रसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत् ।
 मरुत्व इन्द्र सूक्तेन भङ्गलाशीभिरेव च ॥
 ताम्ब लफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जयेत् ॥
 एवं संपूजा देवेशं जयन्त्यां मधुसूदनम् ।
 सर्वान् लोकान् जपेत्त्वाशु याति विष्णोः परं पदम् ॥
 मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदेवते ।
 अदित्यामुदभूद्विष्णुरुपेन्द्रो वामनोऽव्ययः ॥
 तस्यां स्नानीपवासाद्यमक्षय्यं परिकीर्तितम् ।
 श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 माघमासे तु सप्तम्या मुदिते चैव भास्करे ।
 स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 रक्तैश्च करवीरैश्च कुमुदेन्द्रीवरादिभिः ।
 मन्त्ररत्नेनार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत् ॥
 यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुक्रमात् ।
 पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यूषं वैष्णवोत्तमः ॥
 सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणापि यजेत्ततः ।
 पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषकर्म समाचरेत् ॥
 नीराजनं ततो दद्यादयं गौरित्यनेन तु ।

इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 गुरुं सम्पूजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्विः स ॥ त् ॥
 अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्रात्रौ समाहितः ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥
 त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 द्वादशग्रामपि तस्यां वै यज्ञवराहमच्युतम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान् ।
 महिसाक्षं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥
 दद्यादष्टाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः ।
 सशर्कराजं सूपान्नं मोदकान् क्लृप्तं तथा ॥
 इक्षुदण्डानि रम्याणि फलाणि च निवेदयेत् ।
 प्रतेमहीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ।
 सर्वेषु वैष्णवैः सूक्ते श्रुणा पायसेन वा ।
 मधुसूक्तेन होतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 आज्येन वैष्णवर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत्
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
 तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्
 क्रीदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्मासि निरन्तरम् ।
 अरुणीदयवेलायां प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 तर्पयित्वा विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ॥
 नारायणं जगन्नाथं मूर्धयेद्विधिवद् द्विजः ।

पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीविल्वपुष्करैः ।
 गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 पायसान्नं शर्करान्नं मुद्गान्नं सद्यतं हविः ।
 सुवासितञ्च दध्यन्नमूपान् मधुमिश्रितान् ॥
 मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीचणकानपि ।
 विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत् ॥
 वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम् ।
 ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च ॥
 ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्तितम् ।
 वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजेत् ॥
 रात्रौ होमं प्रकुर्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव वा ।
 सर्ववेदेष्वशक्तस्तु होमकर्म्मणि वैश्वः ॥
 वैश्ववैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयादबुधः ।
 यजुषापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 अशक्नो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमनुष्ठितम् ।
 मूलमन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
 तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वज्रिमण्डले ।
 अथवा रघुनाथस्य चारित्र्येण महात्मनः ॥
 प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारी सकृद्भोजी भवेद्द्विजः ॥
 मासान्ते तु विशेषेण पूजयद् वैश्ववान् द्विजान् ।
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम् ॥
 दिने दिने वैश्ववेष्ट्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।

यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः ॥
 महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 तपोमासुप्रदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम् ॥
 स्नात्वा नदग्रां तडागे वा तर्पयेत्पतिमच्युतम् ।
 अर्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै ॥
 मन्त्ररत्नेण वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः ।
 मण्डपानि विचित्राणि शर्कराजग्रयुतानि च ॥
 शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं मोदकांश्च निवेदयेत् ।
 वैष्णवैः पावमानैश्च कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 तिलैश्च जुहुयादङ्गौ मधुशर्करमिश्रितैः ।
 प्रत्यूचं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण तन्मन्त्रेणापि वै द्विजः ।
 सहस्रं वा शतं वापि शक्त्या च जुहुयाद् बुधः ॥
 यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराजयेत्ततः ।
 रात्रौ दोलार्चनं कुर्याद्वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥
 मासान्ते भोजयेद्दिप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 एवं सम्पूजिते तस्मिन् प्रसन्नोऽभूञ्जनार्दनः ॥
 ददाति स्वपदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम् ।
 फाल्गुण्यां पौर्णमास्यां वे उदिते च निशाकरे ॥
 उपोष्य विधिवद्भक्तिं पूजयेद्वंशवोत्तमः ।
 तिलैश्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः ॥
 कुन्दसहस्रकुसुमैर्यजेत् तं कमलापतिम् ।
 विष्णुसूक्तैः प्रत्यूचं च चतुष्पाज्येन मन्त्रतः ॥
 ब्रह्मा देवानामनेन दीपान्नीराजयेत्ततः ।

प्रसन्नो नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेच्छृङ्गारा भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्यां रात्रौ सनातनम् ।
 षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजामाप्नोत्यसंशयः ॥
 एवं सम्पूजयेद्द्विषां निमित्तेषु विशेषतः ।
 यथाकालं यथावर्णं यथाशक्त्या यथाबलम् ॥
 यद्योक्तपुष्पालाभे तु तुलस्या वै समर्पयेत् ।
 नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं वा निवेदयेत् ॥
 सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा यजेत् ।
 एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥
 सर्वव्राज्यं प्रशस्तं स्यादोमद्रव्यादप्रलाभतः ।
 मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं सर्वतन्त्रेषु यो यजेत् ॥
 उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति वा ऋचा ।
 नौराजनन्तु सर्वत्र श्रिये ज्ञातेत्यनेन वा ॥
 तत्तत्कालोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत् ।
 तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत् ॥
 सर्वेष्वेव निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान् ।
 संपूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥
 ति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे भगवन्नित्य-
 नैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

हारीत उवाच ।

महोत्सवविधिं कुर्याद्देवस्य परमात्मनः ॥
 आमार्चायाः प्रकुर्वीत यद्योक्तविधिना नृप ! ।

यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः ॥
 अनावृष्ट्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन ।
 वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युद्विषत्कृतम् ॥
 महारोगग्रहेष्वैवं यज्ञयं पामवासिनाम् ।
 कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः ॥
 तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
 सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम् ॥
 नवाङ्गिकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा ।
 सख्यत्सरे ऋतौ मासि पक्षे कुर्यात् क्रमेण तु ॥
 तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 अङ्कुरार्पणमादौ तु गरुत्मकेतुमुच्छ्रयेत् ॥
 याश्च षडित्योषधयः केतुको वेद इत्यपि ।
 अश्वत्याख्यशमीगर्भशुभामरणिमाहरेत् ॥
 निर्मथीर्तति सूक्तेन तथैवासीदमीति च ।
 आभ्यां च प्रत्यृचं तस्मिन्निधाधानादि पूर्ववत् ।
 चर्वाज्यैरयमर्चति उपस्थायार्थयेत्तथा ।
 तदर्घ्यं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्णते ॥
 दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः ।
 वेदवेदाङ्गविष्णोर्तस्मार्तकर्मविधानवत् ॥
 महाभागवतो विप्रस्तान्त्रिकः सर्वकर्मसु ।
 लौकिके वा प्रकुर्वीत मयिताग्निर्न चेद्यदि ॥
 आभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्बधः ।
 प्रातः स्मार्तविधानेन द्यौतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृतः ॥
 ऋत्विग्भिर्ग्राह्यैर्दीक्षैर्यागभूमिं विशेदगुहः ।

देवालयस्य मध्ये तु वेदिं रम्यां प्रकल्पयेत् ॥
 अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृताम् ।
 वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने ॥
 महोत्सवाहं विम्बं च निवेश्यास्त्रिन् प्रपूजयेत् ।
 श्रीभूनिलादिसंयुक्तं नित्यैः परिजनैर्हृतम् ॥
 मन्तरत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
 इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत् ॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि प्रत्यूचं विनिवेदयेत् ॥
 चतुर्दिक्षु च चत्वारो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः ।
 वाराहं नारसिंहं च वामनं राघवं मनुम् ॥
 ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च ।
 वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लक्षणाक्षं च तत्र तु ॥
 हुताशनं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानानिकं चरेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चकं तिलविमिश्रितम् ।
 प्रत्यूचं जुहुयादङ्गौ भध्वाजप्रगुडमिश्रितम् ॥
 आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम् ।
 पूर्वोक्तैर्वैष्णवैर्मन्त्रैस्तिलैर्ब्रीहिभिरेव वा ॥
 प्रत्येकं जुहुयात्पश्चादष्टोत्तरशतं क्रमात् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 सुदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत् ।
 ताम्बूलञ्च समाप्याथ ऋत्विजयापि पूजयेत् ॥
 ततः स्यन्दनमानीय पताकाच्छत्रसंयुतम् ।
 श्वेतैः सलक्ष्णैरुह्ययानमश्वैः प्रकल्पितैः ॥
 वस्त्रपुष्पमणिस्रवणभूषितं तत्र चित्रितम् ।

तस्मिन् मृदुतरस्त्रयपर्यङ्कं स्थापय देशिकः ॥
 तस्मिन्निवेश्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ।
 अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा ॥
 रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि पूजयेत् ।
 आधारशक्तिमाधारे रूपादण्डे पुराणकम् ॥
 च्छन्दसि कूवरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम् ।
 हृदये चतुरो मन्त्रान् योक्तेष्वङ्गानि षट्च वै ॥
 ध्वजे पताकराजानं छत्रेऽनन्तं स्वराणि तु ।
 तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत् ॥
 अभ्यर्च्यैवं रथं दिव्यं षष्ठात् संपूजयेद्हरिम् ।
 दिक्पालावरणांश्चैवमर्चयेद्दिक्षु सर्वतः ॥
 जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 मरुत्वानिन्देति सूक्तेन कृत्वा नीराजनं ततः ॥
 वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम् ।
 गीतैर्नृत्यैश्च वादिभ्यः पुण्यस्तोत्रैर्मनीहरैः ॥
 हृदयैर्गजैः स्यन्दनैश्च परितस्तर्पयेत्प्रभुम् ।
 ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा ॥
 गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरैः ।
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विक्किरन्वै समस्ततः ॥
 स्वलङ्घनेषु विधिषु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम् ।
 गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्ष्यैरिच्छुभिरेव च ॥
 कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत् ।
 एवं निषेव्य देवेशं पुनर्गृहं निवेशयेत् ॥
 तमभि प्रणयतेति क्षपन् सूक्तं निवेशयेत् ।

प्रसन्नाज मित्यनेन दीपान्नीराजये ततः ॥
 पीठे निवेश्य देवेणमुपचारान् समर्पयेत् ।
 वयमुपेत्य ध्यायेम आशीषो वाचनं चरेत् ॥
 अनेन विधिना कुर्यादुत्सवं प्रतिवासरम् ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैर्विप्राणां भोजनैरपि ॥
 समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्यादवभृथं शुभम् ।
 नदीं खातं तडागं वा देवेन सहितो व्रजेत् ॥
 स्यन्दनादिषु यानेषु स्थिता नार्यः स्वलङ्घिताः ।
 पुरुषाश्च हरिद्राश्च चूर्णादीन् विकिरन्मिथः ॥
 कुर्यादवभृतं तत्र विगिष्टैर्ब्राह्मणैः सह ।
 वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत् ॥
 स्नात्वा सन्तप्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम् ।
 यजेतावभृथेष्टिञ्च अस्य वामेति सूक्ततः ॥
 चण्डमाजत्रं तिलैर्वापि अनुवाकैश्च वैष्णवैः ।
 एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 गुरुञ्च ऋत्विजयैव पूजयेद्भक्तितस्ततः ।
 पिबासीमेत्यध्यायेन कुर्यात् स्वस्त्ययनं हरेः ॥
 इच्छन्ति त्वेत्य ध्यानेन प्रत्यृचञ्च हयेन च ।
 अष्टोत्तरशतं जुहुयात्कुसुमैरेव वैष्णवः ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाजत्रं द्विजोत्तमः ।
 पुनरेव तु होतव्यं हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम् ॥
 होमशेषं समाप्याश्च वैष्णवान् भोजयेदपि ।
 सर्वयज्ञसमाप्तौ तु पुष्पयागं समाचरेत् ॥
 सर्वं सम्पूर्णतामिति परितुष्टो जनादेन ।

एवं महोत्सवं कुर्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः ॥
 अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते ।
 शिविकायां निवेश्येष्टं पूजयित्वा विधानतः ॥
 तत्र चामरवादितभृङ्गारैः स्तालवृत्तकैः ।
 दीपिकाभि रनेकाभिर्दूर्वाग्रकुसुमाक्षतैः ॥
 फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम् ।
 देवस्थायतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥
 तत्तन्मन्त्रान् जपेद्दिक्षु सर्वासु द्विजपुङ्गवाः ।
 बलिञ्च निक्षिपेत्तासु देवानुद्दिश्य पूर्वतः ॥
 प्राचीं विश्वजिते सूक्तं अग्ने तव अनन्तरम् ।
 याम्ये परे इमां सन्तु मोषुणस्तु तदन्तरम् ॥
 यच्चिद्वेति प्रतीच्यान्तु विहिहोत्येत्यनन्तरम् ।
 स सोम इति सौम्यान्तु कद्रुद्रायेत्यनन्तरम् ॥
 प्रजापतिं तथा चोर्वमधश्च पृथिवीं क्षिपेत् ।
 एवं दिक्षु बलिं दत्त्वा परिणीय जनार्दनम् ॥
 स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत् ।
 पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः ॥
 विहिसोतादिसूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे
 नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवः ॥
 शाययित्वा च शय्यायां दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः
 इमं महेति सूक्ताभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम् ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्यात्समस्ततः ॥
 एवं नित्योत्सवं कुर्याद्रात्रौ चाहनि सर्वदा ।
 गुरुणामन्यदिवसे भगवत्सन्मवासरे ॥

क्रांतिं क्वां आवणे वापि कुर्यादिष्टिश्च वैष्णवोम् ।
 षपोष्य पूर्वदिवसे दीक्षितः सुसमाहितः ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम् ।
 नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिस्तुभिर्वेदपारगैः ॥
 पौरुषेण विधानेन पजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 गन्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्धूपैर्दोषैर्निवेदनैः ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोजैश्च ताम्बूलाद्यैः प्रपजयेत् ।
 अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सक्तान्ते पजयेद्हरिम् ॥
 अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 पजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा ॥
 अजिनं चरुणा वापि तिलैः पद्मैरथापि वा ।
 समिद्धिर्वल्गुपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ॥
 यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम् ।
 होमः समाप्यते यावत्तावद्दे दीक्षितो भवेत् ॥
 जुहुयाद्दे गार्हपत्यो सोऽग्निमभ्यर्च्य भूपते ! ।
 अग्निरक्षणमप्युक्तं यावदिष्टिः समाप्यते ॥
 विशिष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम् ।
 ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्मन्त्रान् समाहितः ॥
 यजेद्वभृथेष्टिं च पावमान्यैश्च वैष्णवैः ।
 अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च विशेषतः ।
 एवमिष्टिस्तु यः कुर्याद्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥
 क्रतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 यस्मिन्देष्टे वैष्णवेष्ट्या पूजितो मधुसूदनः ॥

दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः ।
 अशक्तः सर्वदेवेन कर्तुं मिष्टिं च वैष्णवीम् ॥
 सर्वेषु वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात्पुण्याचं हविः ।
 तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्यादिष्ट्याः प्रपूजये ॥
 अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जप्त्वा हुताग्ने ।
 अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने ॥
 इष्टिः संपूर्णतां याति सर्ववेदाः सदक्षिणाः ।
 एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवीक्षमः ॥
 तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्थोज्जीवनाय च ।
 हृद्ध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च ॥
 पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्ये सुहृज्जनाः
 यदि पञ्चत्वमापन्नाः कथं कुर्याद्विजोत्तमः ॥
 कनिष्ठवर्जमेवात्र वपनं मुनिभिः स्मृतम् ।
 स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरिः ।
 रङ्गवत्यादिभिस्तत्र कुर्यात् सर्वत्र मङ्गलम् ॥
 रोदनं वर्जयित्वेव गोमयेन गुचि स्थलम् ।
 विलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम् ॥
 कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ।
 हिरण्यपञ्चगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत् ॥
 वासमा तन्तुना वापि वेष्टयेत् त्रिः प्रदक्षिणम् ।
 उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च ॥
 प्रदुग्धं मनिरुदञ्च सङ्घर्षणं मधोक्षजम् ।
 सम्पूज्य गन्धपुष्पादेरभक्त्या भक्ष्यं निवेदयेत् ॥
 अभ्यर्च्य मुसलं पुष्पैर्गायत्र्या प्रणवेन च ।

हरिद्रामवहत्यास्तु परोमाचेति वे जपन् ॥
 भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्रादैः प्रपूजयेत् ।
 पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेत्कलशोदकैः ॥
 तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च ।
 उद्धृत्य सर्वकर्षणेति स्नापयेत्पितरं सुतः ॥
 नारायणानुवाकेन चैवं स्नाप्य ततः पितुः ।
 धीतवस्तश्च सम्बेध्य भूषणैर्भूषयेत्ततः ॥
 गन्धमाख्यै रत्नहृत्य शुचौ देशे कुशील्वरे ।
 तिलोपरि विधायैवं वस्त्रं हित्वान्यतः सुतम् ॥
 धारयेदुत्तरीये द्वे यावत्कर्म समाप्यते ।
 हुत्वेवोपासनं तस्य आद्रं यज्ञीयकाष्ठकैः ॥
 शिविकां कारयित्वाथ वस्त्रमूल्यादिभिः शुभाम् ।
 तस्मिन्नेवेश्य तं प्रेतं बाहकान्वरयेत्ततः ॥
 स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः ।
 बह्वेयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा ॥
 हरिद्रासाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा ।
 वादितृमृत्युगीताद्यैर्ब्रजेयुः कीर्तयन् हरिम् ।
 हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥
 बाहकानामलाभे तु शकटे गोवृषान्विते ।
 निवेश्य शिविकां रम्यां ब्रजेयुर्नगराद्वहिः ॥
 दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरहारेण निर्हरेत् ।
 पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथासङ्गं द्विजातयः ॥
 प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन ।
 गत्वा शुभतरं देशं रम्यं शुभजलान्वितम् ॥

यज्ञहवसमाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम् ।
 खातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा ।
 हाभ्यान्निभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च ॥
 ततः संमार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा ।
 सम्प्रोक्ष्य यज्ञियैः काष्ठैः स्थितिं कुर्याद्यथाविधि ॥
 आस्तीर्य दक्षिणायमेवमेनाजिनमनुत्तमम् ।
 तस्मिन्नास्तीर्य दर्भास्तु विकीर्य च तिलांस्तथा ॥
 तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम् ।
 ईषद्भौतं नवं श्वेतं सदाशयमवारितम् ॥
 अहृतं तद्विजानीया द्वेवे पित्रे च कर्मणि ।
 परिषिञ्च्य चिते पश्चादपोऽप्रस्नानितीत्यृचा ॥
 परिस्तीर्य शुभैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः ।
 उरस्यग्निं निधायास्य पात्रासादानमाचरेत् ॥
 प्रोक्ष्णं चमसान्ये च चरुमिधसुवी तथा ।
 असाद्योक्तविधानेन दध्नाधानात् तमाचरेत् ॥
 स्वर्गहोक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः ।
 पश्चादाज्ययुतं हव्यं जुहुयादुपवीतवान् ॥
 सोमानमित्योदनेन प्रत्यृचं तत आजग्रतः ।
 तं महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च ॥
 एष इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
 सर्वेषु वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥
 तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा ।
 एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत् ॥
 ब्रह्ममेध इति प्रोक्तं सुनिभिर्ब्रह्मतत्परैः ।

महाभागवतानां वै कर्तव्यमिदमुत्तमम् ॥
 केशवार्पितसर्वाङ्गं शशिभं मङ्गलादयम् ।
 न वृथा दापयेद्विद्वान् ब्रह्ममेधविधिं विना ॥
 परमावगतेनापि कर्तव्यं हि द्विजम्भनः ।
 द्रव्यालाभेऽपि होतव्यं यज्ञियैश्च प्रसूनकैः ॥
 शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमेकान्तिनस्तथा ।
 स्वाहाकारश्च वेदश्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः ॥
 तूष्णीमद्भिः परीषिच्य परिस्तीर्य कुशैस्तिलैः ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
 मत्स्यकूर्मादिभिश्चैव वेदार्थोक्तप्रबन्धकैः ।
 नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत् ॥
 अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः ।
 दग्ध्वा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः ॥
 यस्मरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षणः ।
 स्नानार्थं पुण्यसलिलं व्रजेद्वामवतैः सह ॥
 अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह ।
 दूर्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्वीत मङ्गलम् ॥
 स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः स्वगोत्रजाः ।
 पिण्डोदकप्रदानाय सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम् ॥
 निर्वर्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः ।
 विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः ॥
 प्रकुर्याद्वैष्णवैः साधुं यथाशास्त्रमतन्द्रितः ।
 निमन्त्रयेत् पूर्वदुर्ब्राह्मणान् वैष्णवान् शुभान् ॥
 चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः ।

केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान् ॥
 रात्रौ निमग्न्य सम्पूज्य तैः साष्टं विजितेन्द्रियः
 प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम् ॥
 धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्ज्य विमले जले ।
 जपन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्वि
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः ।
 गृहं गत्वा च ये देवं सर्वावरणसंयुतम् ॥
 सुगन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धधूपैश्च दीपकैः ।
 नैवेदैर्भक्ष्यभोजैश्च फलैर्नीराजनैरपि ॥
 अर्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानं समाचरेत् ॥
 चरुं सशर्कराजग्रन्तु जुहुयादह्निमण्डले ।
 प्रत्यूचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवादैश्च नामभिः ॥
 हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 गवाजनैव जुहुयाच्चतुर्भिर्वैष्णवोत्तमः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 अग्रे कृत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥
 आक्षीर्य दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशतिसंख्यया ।
 छदक् प्रावणिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पादैश्च स्तुत्यमन्त्रैः पृथक् पृथक्
 मध्वाज्जतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥
 कुशेषु तेषु दद्यात्तु पिण्डान् तीर्थं विधानतः ।
 स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥
 दत्त्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतीदकैः ।

नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैव च ॥
 दद्यात् पिण्डत्रयं चैव तेषां दक्षिणतः क्रमात् ।
 विष्णोर्नु केन सूक्तेन उपस्थानजपं तथा ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्याथ वैष्णवः ।
 पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्प्रादप्रक्षालनादिभिः ।
 अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वीसोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ।
 संपज्य विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥
 पायसं सगुडं साजं शुद्धान्नं पानकं फलैः ।
 सम्भोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 हविष्यञ्च सक्तदमुक्ता भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे ।
 अयं नारायणवलिर्मुनिभिः सम्प्रकीर्तितः ॥
 स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्त्तव्यो वैष्णवांस्तमैः ।
 अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्यशक्तितः ॥
 सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम् ।
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥
 एकं वा भोजयेद्दिप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विगिष्टाद्यः समाचरेत् ॥
 वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम् ।
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वे संपूजितं जगत् ॥
 तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत् ।
 हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः ॥
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुल्यक्येव न संशयः ।

अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥
 मन्त्रार्थचिन्तनं योगो वैष्णवानाञ्च पजनम् ।
 प्रसादतीर्थमेवा च नवेज्याकर्म्म उच्यते ।
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मकारकः ॥
 आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः ।
 आद्यानामप्यलाभेतु एकं नारायणं बलिम् ॥
 कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ।
 नित्यञ्च प्रतिमासञ्च पित्रोः आहुं विधानतः ॥
 सादकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्ट्यान्तिकं द्विजः ।
 प्रत्यहं पार्वण्य आहुं मातापितृभ्योऽर्पयेत् ॥
 अर्चयित्वाऽर्च्यतं भक्त्या पथात् कुर्याद्विधानतः ।
 वैष्णवानेव विप्रास्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥
 सर्वश्रवैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत् ।
 शङ्खचक्रविहीनास्तु देवतान्तरपूजकाः ।
 हादशीविमुखा विप्राः श्रेवाद्यावैष्णवाः स्मृताः ॥
 अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि ।
 यजनाध्यापनाक्षयो वैष्णवत्वाद्युग्रतो भवेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्तदा ।
 स्वशास्त्रोक्तविधानेन वैकुण्ठाह्वनपूर्वकम् ॥
 कर्तृत्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत् ।
 धर्मस्य कर्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥
 अभ्रमं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्तदा ।
 अकृत्यकरणादिप्रः कृत्यस्याकरणादपि ॥
 अनियहाचेन्द्रियाणां सद्यः पतनं वृच्छति ।

अनियं मनसा यस्तु पापमेवाभिवर्तयेत् ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति ।
 यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥
 कल्पायुतसहस्राणि तिर्यग्योनिषु जायते ।
 यस्त्वचं कुरुते नित्यं चापल्यात्करणादिभिः ॥
 युगकोटिसहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमिः ।
 दासः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
 स सात्त्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते ।
 यस्त्वर्षकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥
 स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते ।
 क्रोधो प्रमादवान् दृप्तो नास्तिको विपरीतवाक् ॥
 निद्रालु स्तामसो याति बहुशो मृगपक्षिताम् ।
 महापापश्चातिपापं पातकञ्चोपपातकम् ।
 प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥
 तामिस्र मन्धतामिस्रं महारौरवरौरवी ।
 सङ्घातः कालसूतश्च पूयगोणितकर्दमम् ॥
 कुम्भीपाकं लोहशङ्कुस्तथा विण्मूत्रसागरः ।
 तप्तायसास्त्रयो घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥
 शय्या तप्तायसमयी पानकश्चाग्निसन्निभम् ।
 शूलमुद्गरसङ्घातं कालकङ्कोलदंशितम् ॥
 सिंहव्याघ्रमहानागभीकरं सम्प्रतापनम् ।
 क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा विण्मूत्रभोजनम् ॥
 असिपञ्चवनं घोरं तपाङ्गारमयी नदी ।
 सस्त्रीवनं महाघोरमित्याद्या नरकाः स्मृताः ॥

महापातकजैर्धोरैरुपपातकजैरपि ।
 व्रजतीमान् महाघोरान् दुर्हृत्तैरन्वितश्च यः ॥
 प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदकार्यकृतं महत् ।
 कामतस्तु कृतं यत्तु मरणात्सिद्धिं नृच्छति ॥
 ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रवर्णस्य हारणम् ।
 गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः ।
 संलापात् स्पर्शमाहासादेकशय्यासनाशनात् ॥
 सौहार्दाहोक्षणाहानात्तेनैव समतां व्रजेत् ।
 गुर्वक्षेपस्त्वयीनिन्दा सुहृदाम्बधएव च ॥
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ।
 यागस्यं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम् ।
 पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्यां तेषां च सर्वतः ॥
 अन्तर्वर्तीं स्त्रियो गाश्च तथा त्रयीं रजस्वलाः ।
 देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम् ॥
 घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः ।
 जैह्वप्रमाकस्तवं क्रूरं निषिद्धानां च भक्षणम् ॥
 रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम् ।
 अवृतं कूटसाक्षीच महायन्त्रप्रवर्त्तनम् ॥
 आकर्षणादि षट्कर्मं लाक्षालवणविक्रयः ।
 पापण्डकारककुहकवेदवाद्याविधिक्रिया ॥
 यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा ।
 वक्त्रेणैवाम्बुपानञ्च सुरापस्त्रीनिषेवणम् ॥
 गवां निष्पीडनं क्षीरं ताम्रस्यं गव्यमेव च ।

पानान्तरगतं यत् नारिकेलफलाम्बु च ॥
 तालहिन्तासमाधूकफक्षानां रसमेव च ।
 खरोद्गमागुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥
 मानकूट तुलाकूट निक्षेपहरणानि च ।
 भूरत्ननारीहरणं रसान्नस्तेयमेव च ॥
 गुडकाशीसुखवयतिलकान् सामिश्राम्बु च ।
 काप्यवस्त्रे च हत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥
 विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसन्धितम् ।
 सखी भार्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥
 साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला ।
 धर्णीक्षमा तथा शिष्यभार्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥
 मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः ।
 अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानो पितृष्वसा ॥
 जननी भगिनी धात्री दुहिताचार्यभामिनी ।
 स्रुपाचार्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥
 मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिनी ।
 कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥
 आमामन्यतमाङ्गच्छेद्गुरुतत्पण उच्यते ।
 महापातकिनामन तत्संयोगिन एव च ॥
 प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां बन्धनिपतनं स्मृतम् ।
 हीनवर्णाभियमनं गर्भह्नं भर्तृहिंसनम् ॥
 विशेषपतनीधानि स्त्रीणां पुंसो च यानि तु ।
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोकर्षह्ननं तथा ॥
 फलपुष्पद्रुमाणां हि वीरधीमाह हिंसनम् ।

वापीकूपतडागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम् ॥
 आभिचारादिकं कर्म शस्यध्वंसनमेव च ।
 उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा ॥
 मातापितृसुतत्यागो दारत्यागस्तथैव च ।
 स्वाध्यायान्निगुहत्यागस्तथा धर्मस्य विक्रयः ॥
 कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमवविक्रयः ।
 परस्त्रीगमनश्चैव परद्रव्यापहारणम् ॥
 तथा पुंसाभिगमनं पशूनां गमनं तथा ।
 वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा ॥
 कन्याया दूषणं चैव गवां योनिनिपीडनम् ।
 मानुषानां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम् ॥
 ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम् ।
 नित्यनैमित्तिकश्राद्धवर्जनं पशुहिंसनम् ॥
 मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया ।
 साधारणस्त्रीगमनं पक्ष्मप्राप्ते मैथुनं तथा ॥
 पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम् ॥
 पयोदधितिलानाञ्च विक्रयं लवणक्रयम् ।
 शाकमूखफलस्तेयमतिवृद्धुपजीवनम् ॥
 निमग्नितातिक्रमणं दुष्प्रामिषहमेव च ।
 ऋणानामप्रदानत्वं सन्ध्याकालातिवर्त्तनम् ॥
 वृद्धैवान्निपरित्यागः संयामेषु पलायिता ।
 दुर्भोजनं दुरालापं स्वधर्मस्य च कौर्त्तनम् ॥
 परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम् ।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्जनम् ॥
 असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्यात्मेविक्रियः ।
 ब्राह्म्यतात्माथैवचनमेकैकमुपपातकम् ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम् ।
 भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥
 मृच्चर्मदणकाष्ठान्मुक्षेयमत्यशनं तथा ।
 अनृतं विषयचापल्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥
 तच्छ्रावणं परात्मं च दिवामैथुनमेव च ।
 रजस्वला स्रुतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥
 उपवासदिने आह्ने दिवा पर्वणि मैथुनम् ।
 शूद्रप्रेथं हीनसख्यं मुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥
 स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम् ।
 इत्यादयो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः ।
 महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥
 उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम् ।
 महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥
 तानि पातकसंज्ञानि तन्नूनं मनुपातकम् ।
 उपपापं ततो न्यूनं ततोहीनं प्रकीर्णकम् ॥
 संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम् ।
 क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विग्रहये ॥
 यो येन सम्बन्धे तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तर्हि ॥
 चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम् ।
 प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिकं भविष्यते ॥

स्वल्पत्वात्पतनाभावाच्चक्षंसर्गाच्च दुष्यति ।
 क्षान्नाच्च शुद्धिर्दीप्तस्य संसर्गात्पतितं विना ।
 सावित्र्या चापि शुध्यति कर्तुरेव व्रतक्रिया
 कृते पापे यस्य पुंसः पश्चात्तापीऽनुजायते ॥
 प्रायश्चित्तस्तु तस्यैव कर्तव्यं नेतरस्य तु ।
 जातानुतापस्य भवेत्प्रायश्चित्तं यदीदितम् ॥
 नानुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 नाश्वमेधफलेनापि नानुतापे विमुक्त्यते ॥
 तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते ।
 चरेद्कामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥
 न कामतस्वरेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना ।
 यः कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथञ्चन ॥
 न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना ।
 इतुप्रक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनूना च महर्षिभिः ॥
 पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् ।
 कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमुच्छति ॥
 हयमेधायनः शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः ।
 कामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥
 महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं त्रिशत् ।
 प्रायश्चित्तैरप्येत्येनो यद्कामकृतं भवेत् ॥
 कामतो व्यवहारस्तु वचनादिह जायते ।
 इति योऽर्थोऽङ्गीकृतः सुपपापेषु तत्र तत् ॥
 तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तं न शुध्यति ।
 तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विमुक्तये ॥

शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाग्री कर्णं वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि पुण्यतीर्थं समाविशेत् ॥
 प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत् ।
 तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्वकल्पमशेषतः ॥
 तत्रस्थीर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत् ।
 चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषदित्यभिधीयते ॥
 तै रुक्तमाचरेद्धर्ममेको बाध्यात्मवित्तमः ।
 जटी वल्कलवासाश्च वहिरेव समाविशन् ॥
 स्नानं त्रिषवणं कुर्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः ।
 एकभुक्तेन नक्तं न फलैरनशनेन च ॥
 समापयेत्कर्मफलं यथाकालं यथाबलम् ।
 राममिन्द्रीवरश्यामं पौलस्त्यद्रुमकल्पावधम् ॥
 ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावदहर्निशम् ।
 एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थं समाचरेत् ॥
 मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः ।
 चरिते व्रतप्राप्ताते यवसङ्गेषु दापयेत् ॥
 तै स्तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः ।
 विप्रमुखप्राय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 प्रारभ्यव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमाप्नुयात् ।
 विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया शुभाकृतिमवाप्नुयात् ॥
 असंस्कृतसु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत् ।
 अशक्तसु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजभ्रमाम् ॥
 पाने धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 ब्रह्महत्यासमेवेषं कामतो व्रतमाचरेत् ॥

अकामतश्चरेद्धर्मं पापं मनसि चोच्यते ।
 आज्ञापयितानुमन्तानुयाहकस्तथैव च ॥
 उपेक्षिता शक्तिमाद्येत्पादोनं व्रतमाचरेत् ।
 कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ ॥
 अन्तर्वत्त्रयां तथा त्रयां तथैव व्रतमाचरेत् ।
 आचार्ये च वनस्थेन मातापितृगुरौ तथा ॥
 तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 यावत्स्वच्छन्त्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 कपिलां गर्भिणींश्चाह्वय हत्वा पूर्णव्रतं चरेत् ।
 अकामतस्तु तेष्वर्थं मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ॥
 तिथेः प्राथमिकादन्नाद् द्वितीये द्विगुणं चरेत् ।
 तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥
 चतुर्णामश्रमाणाञ्च शौचवत् साधनं चरेत् ।
 प्रायश्चित्तं तरोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 गोब्राह्मणपरित्राण मश्वमेधावभृथता ।
 इयं विशुद्धिरुदिता प्रहृत्या कामतो द्विजान् ।
 अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः ।
 लोमभ्यः स्वाहेत्यादि मन्त्रेर्हुत्वा पृथक् पृथक्
 अवाक्गिराः प्रविश्याग्नी दग्धः शुद्धो भवेन्नरः
 अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः ॥
 पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद्ब्रतमचिह्नितम् ।
 जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम् ॥
 द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा रतः शुद्धो भवेन्नरः ।
 यानि कानि च पापाणि सुरापानसमानि तु ॥

अकामतश्चरेदर्थं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
 सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुक्तवत् ॥
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयश्चैते द्विजातयः ।
 अन्नानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥
 मानुषोक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति ।
 इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥
 करञ्जं लशुनं शीघ्रं मूलकं ग्रामसूकरम् ।
 कृत्वाकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लशुनं तथा ॥
 गृध्रमुष्ट्रं नृमांसं च खरं तत्तत्क्रमेव च ।
 माहिषं माकरं मांसमृक्षं वानरमेव च ॥
 निष्पीडितञ्च गोक्षीरमारनालं च मूषकम् ।
 मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भीनिम्बदलं तथा ॥
 क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च ।
 एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥
 चरेद्व्रतं तथा पूर्णं पादोनम्पादकामतः ।
 नारिकेलरसं पीत्वा वायुना ताडितं द्विजः ॥
 दग्ध्वा तालपलाशम्बा करनिर्मथितं दधि ।
 ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 कराग्रेणैव यदुक्तं घृतं लक्षणमम्बु च ।
 सूतकान्नञ्च शुद्रान्नं कदर्याद्यन्नमेव च ॥
 श्वसृष्टं सूतिकादृष्टं मुदक्यादृष्टमेव च ।
 प. ष. ण्डभण्डचण्डालवृषलीपतिवीक्षितम् ॥
 दत्त्वावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिवेदपः ॥

यश्चात्रमायैकोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरो रपि ।
 हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम् ॥
 कामतस्तु चरेद्धर्मश्चरेद्देदमकामतः ।
 अकामतः सकृज्जग्धा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 स्नेच्छचण्डालपतितपाषण्डानामकामतः ।
 उदन्यासह भुक्त्वा च चरेद्धर्मव्रतं द्विजः ॥
 चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च ।
 पीत्वा समाचरेत्पापं कामतीर्द्धं समाचरेत् ॥
 मद्यगन्धं समाघ्राय कामती व्रतमाचरेत् ।
 अकामतस्तु निष्ठौघ्य चरेदाचमनं द्विजः ॥
 अभिमन्त्र्य जलं प्राशा सावित्र्या च समन्वितम्
 तृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे ॥
 चरेत्क्षान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ।
 कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाचरेत् ॥
 कामतस्तु सुरां पीत्वा सन्तप्तं चाग्निसन्निभम् ॥
 गोमूत्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
 सुरायाः प्रतिषेधस्तु द्विजानामेव कीर्तितः ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 अनृतं मद्यमांसञ्च परस्त्रीस्वापहारणम् ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य पातित्यं मनुरब्रवीत् ॥
 सुरा वै मलमन्नादेः पापाहै मलमुच्यते ।
 तस्माद् ब्राह्मणराजन्यो वैग्रस्य न सुरां पिबेत् ॥
 चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्ववचनात् यत्तु राजन्यं
 वैग्रयोग्यवान्जादिमद्यस्याप्रतिषेधः तन्न मतं स्यात् न ।

निषिद्धादीनां सतां मतश्च । विशिष्टशूद्रस्यापि मद्यमां-
सनिषिद्धत्वात् । इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्तकर्महंस्य ।
अन्नविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु प्रायश्चि-
त्तात्पत्यप्रतिपादनपराणैरेव नत्वप्रतिषिद्धपराणि ब्राह्मणस्य
मरणान्तिकं सुपदिष्टं । राजन्यवैश्यविशिष्टशूद्राणाम्
पूर्णपादोनाष्टौनव्रतचर्या उक्ता । सुरायास्तु सर्वेषां
द्विजाणां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोसहस्रदानं वा परिपूर्ण-
गतं वा चरितव्यम् न तु मरणान्तिकम् ॥

अग्निवर्णां सुरां पीत्वा सुरायास्तु द्विजातयः ।
मरणाच्छुद्धिमुच्छन्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा चरीतां व्रतमेव च ।
शूद्रस्त्वर्थचरेत्तद्वदब्राह्मणो मरणाच्छुचिः ॥
यक्षरक्षःपिशाचाश्च मद्यं मांसं सुरासमम् ।
नास्तथ्यमेव विप्रेण भुक्त्वा तु ज्वलनं विशेत् ॥
मद्यं वापि सुरां वापि यः पिवेद्ब्राह्मणाधमः ।
अग्निवर्णस्तु गोमूत्रं पिवेदञ्जलिपञ्चकम् ॥
मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेद्यदि विशुध्यति ।
मद्यस्य प्रतिषिध्यर्धं घृतं क्षीरमथाम्बु वा ॥
प्राशयित्वाग्निवर्णस्तु तद्वत्तां शुद्धिमाप्नुयात् ।
दत्त्वा सुवर्णं विप्राय गाञ्च दत्त्वा विशुध्यति ॥
अन्नविट्शूद्रजातीनां सुवर्णस्तु यथाक्रमम् ।
पादो नमस्कृत्य पादं वा चरेद्ब्रतं यथोक्तवत् ॥
समिष्वर्धं प्रकुर्वीत कामतः पूर्णमाचरेत् ।
कामतः स्वर्णहारौ तु राज्ञे सुसलमर्पयेत् ॥

स्वकर्मं स्थापयंश्चैव हतो मुक्तोऽपि वा यचिः ।
 राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्व्रतमाचरेत् ॥
 आत्मतुल्यसुवर्णं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिकत् ।
 तत्समव्यतिरिक्तेषु पादमेव चरेद्व्रतम् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा कुर्यादल्पेषु सर्वयः ।
 द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्तुं स्तनमूत्रद्रव्यमेव वा ॥
 व्रतं समाचरेत् कृत्वा यथा परिषदीरितम् ।
 बलाच्छौर्येण वा स्नेहाद्यवहारादिनापि वा ॥
 समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं ज्ञेयमुच्यते ।
 देशं कालं वयः शक्तिं पापश्चावेक्ष्य सर्वतः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्मविद्विर्मनीषिभिः ।
 भगिनीं मातरं पुत्रीं क्षुषामाचार्ययोषितम् ॥
 अकामतः सकृदगत्वा चरेत् पूर्णव्रतं नरः ।
 पश्चिमाभिमुखां गङ्गां कालिन्ध्या सह सङ्गताम् ॥
 भ्रातृप्रस्रवणं पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा ।
 चन्द्रपुष्करणीं वापि वेणी सागरसङ्गमम् ॥
 गोदावर्याः शवर्या वा गत्वा तत्राचरेद्व्रतम् ।
 पूर्ववद्व्रतशब्दानि चरेद् व्रतमनुत्तमम् ॥
 कृणाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः ।
 इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम् ॥
 त्रिसन्ध्यास्त्रयुतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम् ।
 चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः ॥
 जीते क्षीणेष्वेवा पुण्यकामो मण्डपपाटलैः ।
 निवसित्वा बहिर्जामात् चितिशायी जितेन्द्रियः ॥

मनः सन्तापकरणमुद्वेच्छीकृतमतः ।
 सदा कृष्णं हरिं ध्यायन् जपन्तमनुत्तमम् ॥
 द्वादशाब्दादिमुच्येत पापादस्मात्तृषो बलात् ।
 भगिन्यादिषु योषित्सु यो गच्छेत्कामतो नरः ॥
 प्रतप्तासमतोयेन समाश्लिष्य हुताग्ने ।
 शयित्वा सुमहद्भक्तौ दग्धः शुक्तिमवाप्नुयात् ॥
 एतासु मतिदुष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत् ।
 एवमग्निं विशेद्दीमान् पापं विघ्नाप्य पर्वदि ॥
 अकामतः सकृद्भत्वा चरेत्तमव्रतं नरः ।
 अभ्यासे तु चरेत् पूर्णं कामतः सकृदेव च ॥
 कामतोऽभ्यासविषये तत्रापि मरणान्तिकम् ।
 समेष्वर्थं प्रकुर्वीत सकृदेव ह्यकामतः ॥
 कामतस्तु चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
 अकामतो वाभ्यासे तु पूर्णमेव व्रतं चरेत् ॥
 अन्यास्तपि च नारीषु सकृद्भत्वाप्रकामतः ।
 पादमेवाचरेद्द्विजानभ्यासे त्वर्थमाचरेत् ॥
 साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत् ।
 स्वदारास्वास्थगमने पुंसि तिर्यक्षु कामतः ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमद्यापि वा ।
 उदक्षां छतिकां गत्वा चरेत्क्षान्तपनं व्रतम् ॥
 चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगुणं चरेत् ।
 अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥
 कृत्वा सचैलं स्नात्वा च वारुणीभिश्च माजयेत् ।

चण्डास्त्रीं पुंश्चलीं क्लृप्तां पाषण्डीं पतितामपि ॥
 रजकीम्बुबुधिव्याधां सर्वां ग्रामास्थजाः स्त्रियः ।
 अकामतः सकृद्वत्वा चरेद्यान्नायणव्रतम् ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं ताभिश्च सह भोजने ।
 कामतस्तु सकृद्वत्वा भुक्त्वा त्वय्यव्रतं चरेत् ॥
 तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणास्तिकम् ।
 यो येन सम्बन्धे देवास्तत्पापं सोऽपि तत्समः ॥
 संलापस्पर्शनादेव शय्यायनासनादिभिः ।
 तद्वदेवाचरेत् सर्वं व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥
 अकामतश्चरेद्धर्मं षण्मासात्पादमाचरेत् ।
 मासत्रये द्विवर्षं स्यान्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥
 कामतो द्विगुणं तत्र चरेदष्टादिकं व्रतम् ।
 ऊर्ध्वं वत्सरात् पूर्णं द्विगुण्याद्यमतः क्रमात् ॥
 कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् ।
 ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणास्तिकमुच्यते ॥
 यजनाध्यापनादानत्पानाश्च सह भोजनात् ।
 सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥
 तत्राप्यकामतस्त्वर्थं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
 षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणं स्मृतम् ॥
 ऊर्ध्वं तु त्रिष्कृतिर्न स्याद्भृग्वर्गपतनं विना ।
 द्वितीयस्य तृतीयस्य त्रैविध्यं मरणास्तिकम् ॥
 चर्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा ।
 मध्यकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥
 पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदुः ।

अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते ।
 अकामतश्चरेद्ब्रह्मचरं पृथु यथोदितम् ॥
 व्यभिचारे तु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः ।
 अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥
 अर्द्धमेवानुलोम्ये षु तथैव अणुहादिषु ।
 यतिश्च ब्रह्मचारौ च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥
 गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्थं समाचरेत् ।
 नामतो ब्रह्मचारौ तु पूर्णमेवाचरेद्ब्रह्मचरम् ॥
 यतेस्तु मरणाच्छुचिः शिष्टः स्यात् कृन्तनेन वा ।
 तयोस्तु रेतःस्खलने कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥
 जम्बा सहस्रं गायत्र्या गृहस्थः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥
 तत्रापि कामतस्तेषां द्विगुणत्रिगुणादिकम् ।
 परिव्राजनकामस्तु नयनोत्पाटनं तथा ॥
 एवं समाचरेद्दीमान् प्रायश्चित्तं मतन्द्रितः ।
 प्रायश्चित्तं मकुर्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥
 कल्पायुतशतं गत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 धृत्वा गोचर्ममात्रन्तु सममेकं निरन्तरम् ॥
 पञ्चगव्यं पिवन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति ।
 गोमृक्षेणैव च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥
 विष्णोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः ।
 शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हितं मनुस्मरन् ॥
 व्याघ्रादिभिर्गृहीतां गां पङ्के निपतितां तथा ॥

स चरेद्यथा प्राणान् तद्वर्षं वै परित्यजेत् ॥
 तेनेव हि विशुद्धः स्वादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा ।
 व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेवं व्रतं चरेत् ।
 दद्यात् तिरावेमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥
 योक्ते च गृहदाहाद्यैर्वन्धनैर्वा हता यदि ।
 भतिपूर्वेण गां हत्वा चरेत्तैः वार्षिकं व्रतम् ॥
 द्विवर्षं पूर्ववद्वापि चर्मणाद्रेण वाससा ।
 कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥
 व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्व्रजव्रतोदितम् ।
 आचार्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥
 होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्घिताम् ।
 उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥
 निष्पीडनं वापि तेषु दोषेष्वल्पमतन्द्रितः ।
 शरणागतबालस्त्रीघातुकैः सम्बन्धेन तु ॥
 चीर्मव्रतानपि चरन् क्षतघ्नानपि सर्वदा ।
 अग्निदाहरदां चण्डीं भर्तृघ्नीं लोकघातिनीम् ॥
 हिंस्त्रयंस्तु विधानस्त्रीं हत्वा पापं न गच्छति ।
 गुरुं वा बालवृद्धान्वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥
 आततायिनं मायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ।
 नाततायिबधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥
 प्रख्यातदोषः कुर्वीत परित्यक्तं वयोदितम् ।
 अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥
 कण्ठमानजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः ।

जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
 सुरापः स्वर्णहारीतु जपेदष्टाक्षरं तन्मन्त्रम् ।
 लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं मुच्यते गुणतत्त्वपगात् ॥
 उपोष्यान्मर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं यमम् ।
 जपेद्वा दशसाहस्रं गोघ्नः प्रयतमानसः ॥
 असंख्यानि च पापानि अनुक्तान्यपि यानि च ।
 चित्तस्थो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥
 एकादशपवासस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 आषाढादिचतुर्मासे कृते भुक्त्वा जितेन्द्रियः ॥
 दुग्धाब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं कमलापतिम् ।
 ध्यात्वा समर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते श्रद्धैः ॥
 इति रहस्यप्रायश्चित्तम् ॥

रजस्वलां सूतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥
 पाषण्डिनं विकर्मस्थं शैवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः ।
 गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥
 गायत्र्याष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
 स्पृष्ट्वा तु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्त्वपनं व्रतम् ॥
 श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनादृतम् ।
 विड्वराहं शुनङ्गाकं गर्दभं यूपमेव च ॥
 मयं मांसं तथैवोद्वं विण्मूत्रं दशमेव च ।
 करकञ्जलफेनञ्च वृक्षनिर्यासमेव च ॥
 करञ्जं लघुनञ्जानुगच्छति स्वस्य शुद्धये ।
 सचैलमेकवाङ्मापः सावित्रीं त्रिशतं जपेत् ॥

तत्सृष्टसृष्टिनी सृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविज्ञिरकल्पवैः ।
 उच्छिष्टकेशभस्मास्त्रिकपालं मलमेव च ॥
 स्नानार्द्रधरणीञ्चैव सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 प्रजाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥
 मन्त्रसम्भार्जितजलं सृष्ट्वा ताञ्च विशुध्यति ।
 विशिष्टानाञ्च विप्राणां गुरुणां व्रतशालिनाम् ॥
 विनीततराणामुच्छिष्टं सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 शैशानां पतितानाञ्च बाह्यानान्त्यक्तकर्मणाम् ॥
 उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः ॥
 सृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्र्यष्टशतं जपेत् ।
 कामतश्चाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं द्विजोत्तमः ॥
 राजानञ्च विशं शूद्रं चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ।
 तौ च स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गां वा दद्यात्पयस्विनौ ।
 उच्छिष्टिनं सृष्ट्वा शूद्रमुच्छिष्टं श्वानमेव वा ।
 सवासा जलमाप्लुत्य चरेत्क्षान्तपनव्रतम् ॥
 तत्रापि कामतः सृष्ट्वा पराकट्यमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रः स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 चण्डालं पतितं मद्यं सूतिकाञ्च रजस्वलाम् ।
 उच्छिष्टेन तु संसृष्टो पराकट्यमाचरेत् ॥
 उच्छिष्टेन चिरं कालं मुषित्वा स्नानमाचरेत् ।
 उच्छिष्टाशीचमरणे चरेद्द्वन्द्वं द्विजातयः ॥
 रजस्वला सूतिका वा पञ्चत्वं यदि चेदुगता ।

पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्हि जोत्तमाः ॥
 प्रत्यूचं कदलीः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शुभैः ।
 शुभ्रवस्त्रेण सस्वेद्य दाहं कुर्याद्विधानतः ॥
 चण्डालाद् ब्राह्मणात्सर्पात् क्रव्यादादुदकादिभिः ।
 हतानामपि कुर्वीत पूर्ववद्विजपुङ्गवः ॥
 तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः ।
 विषाद्यैर्धनशस्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥
 गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दद्यादेकं वृषं तथा ।
 नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौर्ध्वं देहिकम् ॥
 रजस्वला तु या नारी स्पृष्टा चान्यां रजस्वलाम् ।
 चण्डालं पतितं वापि शुनं गर्दभमेव च ॥
 तावन्तिष्ठे विराहारा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ।
 स्पृष्टाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शुभैर्जलैः ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य गेहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा ।
 अन्तर्वद्वी भवेत्सा चेत्कथं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥
 तदगृहन्तु परित्यक्त्वा दग्धा बान्धव संस्थितः ।
 संसर्गोऽत्र प्रकारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः ।
 दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
 सभर्तृकाणां नारीणां बपनन्तु विसर्जयेत् ।
 सर्वान् केशान् ससुहृत्सु स्नेदयेदकृत्स्नयम् ॥
 केशानां रक्षणार्थाय विमुण्णं व्रतमाचरेत् ।
 प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णं कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥
 ब्रह्मकुर्चोपवासं वा विशुध्यन्ति तदेतसः ।

अर्वाक्सम्बन्धरार्धात्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥
 यद्गृहे पातकोत्पत्तिस्तत्र यत्नेन दाहयेत् ।
 त्यजेद्दासं निकृष्टाच्च शुद्धिश्चैवात्मनः ॥
 सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तुल्यमेव नृणामघम् ।
 तस्मात्संसर्गसम्बन्धान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां तोयं यस्तु पिवेन्नरः ।
 पराकं कामतः कुर्याद्ब्रह्मकृच्च मकामतः ॥
 अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः ।
 चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थेण वा ॥
 स्नात्वा पीत्वा जलं विप्रः प्राजापत्यमकामतः ।
 कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायणं मथापि वा ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः ।
 सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्त्तपनं चरेत् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् ।
 भोजने गमनेऽपेक्षं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्यमपि द्विजः ।
 भुक्त्वाऽप्यमाचरेत् क्षण्णं चान्द्रायणमकामतः ॥
 चण्डालवाटिकायाम् सुखा भुक्त्वाऽप्यकामतः ।
 चरेत्सान्त्तपनं क्षण्णं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 चण्डालवाटिकायाम् मृतस्याब्दं विशोधनम् ।
 स्रपनं पञ्चगव्यं च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥
 शूद्राच्च स्रुतिकान् वा शुना स्पृष्टञ्च कामतः ।
 भुक्त्वा चान्द्रायणं क्षण्णं पराकं वा समाचरेत् ॥
 जलं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिवेद्ब्रह्मम् ।

चण्डालः पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् ।
 त्यक्त्वा मृगमयभाण्डानि गोभिः संक्रामयेत् चण्डहम् ॥
 मासादूर्ध्वं दशाहन्तु हिमासं पक्षमेव तु ।
 षण्मासास्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥
 ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गुलेन च खातनम् ।
 ब्रह्मकूर्चं तथा कच्छं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 अतिकच्छं पराकश्च त्रयन्दं वापि समाचरेत् ।
 षडब्दमूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 वत्सरादूर्ध्वं सम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुधः ।
 अमेध्यशतचण्डालमद्यमांसादिदूषितात् ॥
 कूपादुद्धृत्य कदलैः सहस्रं रेचयेज्जलम् ।
 निक्षिप्य पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत् ॥
 तडागस्यापि शुद्ध्यर्थं गोभिः संक्रामयेज्जलम् ।
 धान्यन्तु क्षालनाच्छुद्धिर्वाहुत्यं प्रोक्षणादपि ॥
 रसानान्तु परित्यागश्चाण्डालादिप्रदूषणात् ।
 प्रासाददेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु ॥
 अतः प्रविष्टे तु तदा शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा ।
 गोभिः संक्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत् ॥
 पुण्याहं वाचयित्वाथ तत्तोयैर्दभंसंयुतैः ।
 समीक्ष्य सर्वतः पश्चाद्देवं समभिषेचयेत् ॥
 पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयित्वाथ वैष्णवः ।
 प्रत्यृचं पावमानैश्च वैष्णवैः स्नाभिषेचयेत् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः स्नाप्य पुण्याश्लिं तथा ॥

श्रीसूक्तेन तदा दिव्यं दद्यान्नीराजनं ततः ।
 अवेणवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः ।
 भिन्ने विम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृहे ॥
 वैदेहीं वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 चौराद्यपहृते नष्टे वासुदेवीं यजेच्चरम् ॥
 स्थानान्तरगते विम्बे पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 तोयादिवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च ॥
 नयनोन्मीलनं दीक्षां वर्जयित्वा न्यमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वक्पक्षवाञ्छितैः ॥
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरङ्गैः समभिषेचयेत् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणः स्तुत्यैरविर्गैर्वैष्णवीस्तथा ॥
 चतुर्विंशत्यवर्त्मन्तैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या शङ्खेन स्नापयेद्बुधः ॥
 ध्रुवसूक्तमृचं स्मृत्वा जपन् संस्थापयेद्भरिम् ।
 ततस्तन्मूर्त्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः ॥
 दद्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं सरन् ।
 पश्चात् सावरणं विष्णोर्चरयित्वा विधानतः ॥
 इन्द्रसोमं सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम् ।
 जपन् भक्त्याथ देवैस्तु दद्यान्नीराजनं द्विजः ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांस्तु भोजयेत् ।
 अवेणनेन विप्रेण शूद्रेणैवार्चिते हरौ ॥
 सहस्रमभिषेकं च पुण्याञ्जलिसहस्रकम् ।
 महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रद्वयेन च ॥
 देवतोत्तरसम्पर्कं विना स्नाहरणं हरौ ।

अवैष्णवानां मन्त्राणां पक्वान्नस्य निवेदने ॥
 कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत् ।
 देशान्तरगते विम्बे चिरकालमनर्चिते ॥
 अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तमः ।
 विष्णोरुत्सवमध्ये तु विद्युत् स्तनितसम्भवे ॥
 रथे विम्बे ध्वजे भग्ने विम्बे च पतिते भुवि ।
 ग्रामदाहेश्मवर्षे च गुरौ ऋत्विच वै मृते ॥
 नालङ्घ्यतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने ।
 अवैदिकक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते ॥
 कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ।
 अग्निनाशे तु तन्मध्ये पुनरादानमाचरेत् ॥
 कुर्वीत वैनतेयेष्टिं वैष्णवेनामथापि वा ।
 श्वशूकरादिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत् ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पाषण्डादिप्रदूषिते ।
 अर्थास्य संप्लवे विष्णोर्दत्तं यत्र च सङ्करम् ॥
 तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजात्तमः ।
 स्वापचारं स्थापन्यैवा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 अवैष्णवेन विप्रेण स्थापितं मधुसूदने ।
 तद्राष्ट्रं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्यति ॥
 कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रशामयेत् ।
 महाभागवतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
 मकेशववैनतेयादि नित्यानाञ्च दिवौकसाम् ।
 मुक्तानामपि पूजार्थं दिव्यानि स्थापयेद्यदि ॥
 स निवेश्यैकरात्रं गन्धैः स्नापयाम्यदेशिकः ।

सर्ववैष्णवसूक्तैश्च तद्वायव्या सहस्रकम् ॥
 शङ्खे नैवाभिधिच्याथ भगवत्पुरतो न्यसेत् ।
 स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य यजेच्च पुरतो हरः ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ।
 अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात् ॥
 सुवर्णतार्क्ष्यसूक्ताभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
 तिलैर्व्याहृतिभिर्हुत्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥
 वैकुण्ठं पार्षदञ्चैव ह्यमशेषं समापयेत् ।
 अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्प्रकाशकैः ।
 आवाह्य पूजयित्वाश्च दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 द्वादशाणन मनुना सहस्रमथवा शतम् ।
 सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्निराजयेत्ततः ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत् ।
 मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनामेवं संस्थापनं चरेत् ॥
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रजपहोमादिकं चरेत् ।
 सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा ।
 वारुणीभिर्य सोम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत् ॥
 तरूणां स्थापने गोपक्ष्णं मातरमेव च ।
 ताम्यामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् द्रुतम् ॥
 वेनर्तयाङ्कितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः ।
 अवैष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः ॥
 वष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो वैष्णवो भवेत् ।

देवतान्तरशेषस्य भोजने स्पर्शने तथा ॥
 अनर्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने ।
 अवैष्णवानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा ॥
 याजनेऽध्यापने दाने श्राद्धे चैषाञ्च भोजने ।
 अनर्चिते भागवते हरिवासरभोजने ॥
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वैयूहो मिष्टिमुत्तमाम् ।
 पञ्चाङ्गागवतानाञ्च पिवेत् पादजलं शुभम् ॥
 एतत्समस्तपापानां प्रायश्चित्तं मनौषिभिः ।
 निर्णीतं भगवद्भक्तपादामृतनिषेवणम् ॥
 अङ्गीकृतो महाभागैर्महाभागवतैर्द्विजैः ।
 सर्वापचारैर्मुच्येत परां कृतिञ्च विन्दति ॥
 प्रायश्चित्ते तथा चीर्णे महाभागवताद्द्विजात् ।
 वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिमर्चयेत् ॥
 ॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणं
 नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ अम्बरीष उवाच ॥

भगवन् ! भवता प्रोक्ता विष्णोराराधनक्रिया ।
 प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम् ।
 इष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोत्सवान् हरेः ॥
 ॥ उवाच ॥ शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः ।
 इष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सर्वकर्मणाम् ॥
 नारायणी वासुदेवी गारुडी वैष्णवी तथा ।

वैष्ण्वी वैभवी पाद्मी पद्मिनी पावमानिका ॥
 सौदर्शिनी च सेनेयी आनन्ती च शुभाङ्गया ।
 महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥
 प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
 पूर्वं विघ्नमे विष्णुः प्रोक्तवान् विघ्नसा भृगोः ॥
 प्रोक्तं ममेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
 गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
 अग्निर्वै देवानां भव मे विष्णुरीश्वरः ।
 तदन्तरेण वै सर्वा देवता कृतिह श्रुतिः ॥
 निवसन्ति पुराडाशमग्नी वैष्णवमव्ययम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः समकादयः ॥
 अग्नी यद्भूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
 तदग्नी वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
 एतदेव हि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
 विमुक्ता अपि भोगार्थमतमेव मुमुक्षवः ॥
 एतदेव परं प्रेतिः सन्धियः परमात्मनः ।
 एतद्दिना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
 यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् ।
 यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्मबन्धनम् ॥
 वक्त्रिर्जिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
 अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रोमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्रण एव हवीषि च ।
 सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पत्रयः प्रकीर्त्तिताः ॥
 एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताग्ने ।

जुहुयाद्दै पुरोडाशं अज्ञात्वेनम्पतेदथ ॥
 यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञयज्ञभृद्यज्ञसाधनः ॥
 यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद् एव च ।
 तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
 कीऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
 हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
 साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥
 शेषभूतस्य जीवस्य तदास्यैकफलाः क्रियाः ।
 श्रुतिस्रुत्युदितं कर्म तदास्यं परिकीर्तितम् ॥
 नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तदास्यैकं निकीर्तितम् ।
 वैदिकेनैव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
 अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् ।
 तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजिद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥
 अर्चयामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्भुविः ।
 ध्यायेत् मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
 एवं विदित्वा सत्कर्म भोगार्थं परमात्मनः ।
 कुर्वीति परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
 इदं प्रसङ्गेणोक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ।
 पूर्वपक्षदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यादत्राङ्गरार्पणम् ।
 नमिं नारायणेष्ट्यर्घमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णुप्रकाशकै राज्यं भूस्त्वाभ्यां शतं ततः ।
 मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
 अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात् स्वयमेव च ॥
 ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हरेः ।
 प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 सन्ध्यामन्वास्य चागत्य स्वर्गहे समलङ्कृते ।
 वेद्यां संपूज्य देवेशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
 समावरणमयुक्तं महिषीभिः समन्वितम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
 अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः ।
 विस्तारयामन्मन्त्रैश्च हस्तमाचन्त्रिमेखलम् ॥
 तत्र वज्रं प्रतिष्ठाप्य दूष्माधानान्तमाचरेत् ।
 ओङ्कारः स्यात्परं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
 त्राक्षरं तत्तयाणाञ्च वेदानां बीजमुच्यते ।
 अजायन्त ऋचः पूर्वमकाराद्विष्णुवाचकात् ॥
 श्रीवाचकादुकारात्तु यजूंषि तदनन्तरम् ।
 अजायन्त तयोः सङ्गात्सामान्यन्यान्त्यनेकशः ॥
 तयोर्दासो मकारेण प्रोच्यते सर्वदेहिनः ।
 कारणं सर्ववर्णानामकारः प्रोच्यते नृदैः ॥
 अकारो वै च सर्वा वाक् सैषा स्पर्शोऽपि सदा ।
 वक्त्रौ सा व्यज्यमानापि नानारूपा इति श्रुतिः ॥
 अकार एव लुप्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
 अकारो वासुदेवः स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि वीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते ॥
 मन्त्रः पुमान् क्रिया स्तोत्र तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम् ।
 तस्मादग्रजूषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे ॥
 मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्माणि ॥
 उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्वैष्णवं त्रयम् ।
 ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेदबुधः ॥
 ताभिरेव तु पुष्याणि दद्यात्कर्मसु शार्ङ्गिणे ।
 इन्द्राग्निरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु ।
 ज्ञेयानि विश्वो स्तान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन ॥
 अकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे ।
 आत्मनां प्रसवे सूर्यः सौम्यत्वात्सामइत्यतः ॥
 वायुः स्याज्जीवतः प्राणाद्वरुणः सर्वजोवनः ।
 मित्रः स्यात्सर्वमित्वादात्मैकत्वादबुधस्यतिः ॥
 रोगनाशो भवेद्द्रुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः ।
 हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्रापयत्वमुच्यते ॥
 नित्यसत्त्वाद्धिरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाद्धिरण्ययः ।
 हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः ॥
 हिरण्ययः स भूतेभ्यो दृष्टो इति वै श्रुतिः ।
 सर्वान् स त्राति सविता पिता च पितृतत्पिता ॥
 स्वर्भूमुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते ।
 यस्य च्छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
 अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम् ।

गायत्र्युपनिषद्गुप्यं बृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप् जगती चैव ऋन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।
 एतानि यस्य चाङ्गानि स सुपर्ण इहोचरते ॥
 यस्माज्जातास्तयो वेदा जातवेदाः स उचरते ।
 पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्सर्वदा शुभात् ॥
 सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वै शम्भुरित्यजः ।
 सव्यान्वस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात् ॥
 पुत्रामानि यानि दिष्णोः स्त्री सामानि श्रियस्तथा ।
 परस्य वैदिकाः शब्दाः समाकृष्येतरेष्वपि ॥
 अत्र क्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः ।
 नतु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित् ॥
 एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रचक्षते ।
 शब्दब्रह्मत्रयो सर्वं वैष्णवं तद्विहोचरते ॥
 देवतान्तरशङ्का तु न कर्तव्या हि वैदिके ।
 वषट्कृतं यद्देवेन तदत्यन्तप्रियं हरिः ॥
 स्वाहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम् ।
 समिदाज्यं यी आहुतीर्यं वेदेनैव जुहति ।
 यो मनसा सवर इत्यृचां प्रोक्तः सदाध्वरः ॥
 वेदेनैव हरिं तस्माद्यजित हिजसत्तमः ।
 प्रमङ्गादेव मुक्तं स्याद्विधानं तद्व्रवीमि ते ॥
 ऋग्वेदसंहितायान् मण्डलानि दश क्रमात् ।
 एकैकमिष्ट्या होतव्यं चरुणा पायसेन वा ।
 घृतेन वा तिलैर्वापि यित्त्वाप्यैरथापि वा ।
 अग्निमील इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजत् ॥

पुष्पाणि च तथा दद्यात् सुगन्धीनि जनार्दने ।
 विष्णुसूक्तैर्हविर्हुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत् ॥
 वैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निश्चापि सुसंग्रहेत् ।
 उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते ॥
 अन्ते चावमृतेष्टिश्च पुष्पयागश्च पूर्ववत् ।
 आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
 इमान्नारायणेष्टिश्च सकृदपि यजेत्तु यः ।
 अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः ॥
 होमं पुष्पाञ्जलिं वापि तथैवायुतमाचरेत् ।
 पूजयित्वा ततो विप्रान्निष्ठ्याः सम्यक्फलो भवेत् ॥
 अवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम् ।
 हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संग्रयः ॥
 ॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम् ।
 समर्चयेद्विधानेन रात्रौ जागरणान्वितः ॥
 द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह ।
 द्वादशार्णेन मनुना मिञ्चेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिवेत् ।
 सर्वकर्मस्वभिहित एतदेवाघमर्षणः ॥
 तत्तत्कर्मणि तन्मन्त्रं यो जपेदघमर्षणे ।
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षीन् कृतकृत्यः समाहितः ॥
 गृहं गत्वाचयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् ।
 द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः ॥

जातिकेतककुन्दाद्यैः सुकण्ठतुलसोदलैः ।
 सुधाब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
 इन्दीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ।
 सर्वाभरणसम्पन्नं सदायौवनमच्युतम् ॥
 अनन्तं विहगाधीशं शीनकाद्यैरुपासितम् ।
 त्रिदशैर्विमानस्थैर्ब्रह्मरुद्रादिभिस्तथा ॥
 स्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्चयेत्प्रयतात्मवान् ।
 सर्वमावरणं पश्चादर्चयेत् कुसुमादिभिः ॥
 प्रथमं महिषीसङ्घं लक्ष्मीभूभ्यौ सनीलया ।
 अनन्तरञ्च गरुडधर्मसेनादिभिस्तथा ॥
 ऐश्वर्यज्ञानवैराग्याः पूजनीया यथाक्रमम् ।
 सनन्दनश्च मनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥
 श्रीऋश्च भीमकपिलः पञ्चमो नारदस्तथा ।
 भृगुर्निघनसोऽतिथ्य मरीचिः कश्यपोऽङ्गिराः ॥

पुलहः स्वायम्भुवो दालभ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥
 व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शीनको जनकस्तथा ।
 मार्कण्डेयो धृतरथैव पुण्डरीकश्च मारुतः ॥
 रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम् ।
 तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादिहेतयः ॥
 वेदाश्च साङ्गाः स्मृतयः पुराणं धर्मसंहिताः ।
 राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीया समं ततः ॥
 एवं सम्पूज्य देवेश मग्न्याधानादिपूर्वकम् ।
 द्वितीयं मण्डलमृचा जुहुयात्सष्टतं चरुम् ॥

ध्यात्वा वक्त्रौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु ।
 वैष्णवांश्च यजेत्तत्रावभृथं पुष्पयागकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत् ।
 इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
 कुलकीटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम् ।
 अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव द्विजोत्तमः ॥
 जुहुयादयुतं वक्त्रौ वैष्णवैः प्रत्यृचं तथा ।
 पुष्पाणि दत्त्वा देवेशे सम्यगिष्ट्या लभेत् फलम् ॥
 अथ वक्ष्यामि राजर्षे ! वैष्णवेष्ट्या विधिं ततः ।
 श्रवणार्धं तु पूर्वाह्णे पूर्ववच्च समारभेत् ॥
 उपोष्य पूर्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम् ।
 प्रभाते पूर्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम् ॥
 षडक्षरविधानेन परव्याम्नि स्थितं हरिम् ।
 वक्त्रर्कं हेमविम्बाद्यैर्योगपीठसुसंस्थितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रशङ्खगदाशाङ्गान् विभ्राणं दोर्भिरायतैः ॥
 वामाङ्गस्थश्रिया साङ्गं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्यैर्दिव्यैर्भोज्यैः सुपानकैः ॥
 अर्चयेद्देवदेवेशं सर्वाभरणसंयुतम् ।
 श्रीलक्ष्मीः कमला पद्मा सीता सत्या च रुक्मिणी ॥
 सावित्री परितः पूज्या ततस्तुते जलादयः ।
 अनन्ततार्क्ष्यं देवेशसत्यधर्मदमाः शमः ॥
 बुद्धिश्च पूजनीयास्ते दिक्षु सर्वास्तनुक्रमात् ।
 ततो लोकेश्वराः पूज्या स्तनश्चक्रादिहेतयः ॥

महाभागवताः पूजया होमकर्म समाचरेत् ।
 चतुर्भिवैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 व्यापका मन्त्ररत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः ।
 तैरप्यष्टोत्तरशतं पृथक् पृथगती यजेत् ॥
 तृतीयमण्डलं पश्चाज्जुहुयात्प्रत्यृचं ततः ।
 तथा पुष्पैश्च सम्पूज्य कुर्यादवभृथं ततः ॥
 समाप्य पुष्पयोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं कर्त्तुमशक्त्ये द्वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥
 वैष्णवया चैव गायत्रया पुष्पाञ्जल्ययुतं चरेत् ।
 विसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत् ॥
 इमां तु वैष्णवीं मिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ।
 त्रिकोटिकलमुहृत्य याति विष्णोः परं पदम् ॥
 प्रायश्चित्तमिदं कुर्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः ।
 शान्त्यर्थं देवकार्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥
 अथ वैष्णवी इष्टिरुच्यते ॥

शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां सङ्क्रान्ती ग्रहणेऽपि वा ।
 उपोष्य विविक्कृतिनां पूजयित्वा विधानतः ॥
 अभ्यर्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् ।
 सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥
 तत्तन्मूर्तिं पृथक् ध्यात्वा पृथगव समर्चयेत् ।
 केशवस्तु सुवर्णाभः श्यामां नारायणोऽव्ययः ॥
 माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः ।
 गौरवर्णस्तथा विष्णुः शोणी मधुजिदन्वयः ॥

त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः ।
 श्रीधरस्तु हरिद्राभो हृषीकेशोऽशुमान् यथा ॥
 पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः ।
 सङ्कर्षणस्तु सुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥
 प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यथोत्पलम् ।
 अधीक्षजः शादलाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः ॥
 नृसिंहो मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः ।
 जनार्दनः कुन्दवर्ण उपेन्द्रो विद्रुमद्युतिः ॥
 हरिवै सूर्यसङ्काशः कृष्णोभिन्नाञ्जनद्युतिः ।
 आयुधानि ब्रुवै चैषां दक्षिणाधः करादितः ॥
 पद्मं शङ्खं गदाचक्रं गदां दधाति केशवः ।
 शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽवप्रयः ॥
 माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं विभर्ति च ।
 चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च ॥
 गदां पद्मं गदाशङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्ति हि ।
 चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ॥
 पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खं चैव त्रिविक्रमः ।
 शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो विभृयात्तथा ॥
 पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत् ।
 गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत् ।
 पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा ॥
 सङ्कर्षणो गदा शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि ।
 वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं विभर्ति हि ॥

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नो विभृयात्तथा ।
 अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम् ॥
 चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तमः ।
 पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधीक्षजो हरिः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंहो विभर्ति हि ।
 अश्वत्थं गदां पद्मं चक्रं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 जनार्दनस्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत् ।
 उपेन्द्रस्तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजम् ॥
 हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत् ।
 शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं कृष्णो विभर्ति हि ॥
 एवं चतुर्विंशतिन्तु मूर्त्ती ध्यात्वा समर्चयेत् ।
 तत्तद्विम्बेषु वा राजन् ! सालग्रामशिलासु वा ॥
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलेधूपैर्दीपैर्निवेदनैः ।
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्करान्वितैः ॥
 नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 देवानावरणीयांश्च पूजयेत्प्रहितः क्रमात् ॥
 यं हेत्वाहतिभूक्तेन कुर्यान्नौराजनं शुभम् ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वर्गलोकाविधानतः ।
 मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 पुष्पैः सम्यजयेद्भक्त्या कुर्यादवभृथं नरः ।
 इमां वैश्वरहिकीमिष्टिं सम्यक् पाहुर्महर्षयः ॥
 प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि ।
 अनपस्वपि च विम्बानां शान्त्यर्थं वासमाचरेत् ॥
 प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्याद्देयं प्रत्यृचकर्मसु ।

अनधौतः कथं कुर्याद्वैयूहीं वैष्णवीं द्विजः ॥
 प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेदबुधः ।
 सर्वत्रावभृथेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च वैष्णवः ॥
 हयेन मूलमन्त्रेण कुर्वीत सुसमाहितः ।
 वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये ॥
 चतुर्विंशतिसंख्यान्वै महाभागवतान् द्विजान् ।
 एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
 सर्वं सम्पूर्णतामेति तस्मिन् संपूजिते द्विजे ॥
 यः करोति शुभामिष्टिं वैयूहीं वैष्णवोत्तमः ।
 अनन्तस्याच्युतानाञ्च विशिष्टोऽन्यतमो भवेत् ॥
 वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 पावनीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम् ॥
 भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्यसुतस्य वा ।
 स्वजन्मर्क्षेऽपि वा कुर्याद्वैभवीं मङ्गलाह्वयाम् ॥
 पूर्वेऽङ्गप्रभ्युदयं कुर्यादङ्कुरार्पणपूर्वकम् ।
 उपोष्य पूजयेद्विष्णुं मग्नराधानं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा परेऽङ्कि विधिना सन्तप्य पितृदेवताः ।
 विशिष्टेर्ब्राह्मणैः सार्द्धमर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
 मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वामनम् ।
 श्रीरामं बलभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम् ॥
 हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
 नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वत्रापि च कर्मसु ॥
 कुशग्रन्थीषु विम्बेषु सालग्रामशिलासु वा ।
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च ॥

पृथक् पृथक् च नैवेद्यं विविधं वै समर्पयेत् ।
 मोदकान् पृथुकान् शक्तून्पूपान् पायसांस्तथा ॥
 हविष्यमन्नमुदगात्रं मण्डकान् मधुसंयुतान् ।
 दध्यन्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
 कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बुलञ्च निवेदयेत् ।
 इमा विश्वेति सूक्तेन दद्यान्नोराजनं तथा ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः ।
 दध्नाधानादिपर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 सर्वेऽसु वैष्णवैः सूक्तैर्हुत्वा पूर्वं शुभं हविः ।
 पञ्चमं मण्डलं पश्चात्पत्यृचं जुहुयाद्द्विजः ॥
 इमान्तु वैभवीमिष्टिं कुर्याद्विष्णुपरायणः ।
 अकृत्वा वैभवीमन्त्रं योऽध्यापयति देशिकः ॥
 रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 होमं विना स शूद्राणां कुर्यात् सर्वमशेषतः ॥
 मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्तिप्रकाशकैः ।
 पूजयित्वा द्विजवरान् पश्चात्तन्त्रं प्रदापयेत् ॥
 अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 तत्तन्मूर्तिमयेमन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥
 हुत्वा चरुं घृतयुतं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ।
 वैष्णवत्वाच्च उतस्यापि कारयेदिष्टिमुत्तमाम् ॥
 उद्दिश्य वैष्णवान् स्वस्वपितॄन्पि च वैष्णवः ।
 यः कुर्याद्वैष्णवीमिष्टिं भक्त्या परमया युतः ॥
 वैष्णवत्वं कुलं सर्वं लभेत् स न संशयः ।
 अतजध्वं प्रवक्ष्यामि आनन्तीमघनाशनीम् ॥

यौर्गमास्यां प्रकुर्वीत पूर्वोक्तविधिना नृप ! ।
 आदानं पूर्ववत्कृत्वा अङ्कुरार्पणपूर्वकम् ॥
 उपोष्याभ्यर्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।
 सहस्रशीर्षं विश्वं सहस्रकरलोचनम् ॥
 सहस्रचरणं श्रीं सदैवाश्रितवत्सलम् ।
 पौरुषेण विधानेन पजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः ।
 पजयित्वा जगन्नाथं पश्चादावरणं यजेत् ॥
 पार्श्वं योश्च श्रियं भूमिं नीलाञ्च शुभलोचनाम् ।
 हिरण्यवर्णां हरिणीं जातवेदां हिरण्यमयी ॥
 चन्द्रां सूर्यां च दुर्धर्षां गन्धद्वारा महेश्वरी ।
 नित्यपुष्पा सहस्राक्षी महालक्ष्मीः सनातनी ॥
 पजनीया समस्ताश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 सकर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च ॥
 लक्ष्मणी नागराजश्च बलभद्रो हलायुधः ।
 तच्छक्तयः पजनीयाः प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥
 शिवती वारुणी कान्तिरैश्वर्या च इला तथा ।
 भद्रा सुमङ्गला गौरी शक्तयः परिकीर्तिताः ॥
 अस्त्रान् लोकेश्वरान् पूज्य पश्चादोमं समाचरेत् ।
 पश्चात्तु मण्डलं षष्ठं प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 अशक्त्येकसूक्तेन शतमष्टोत्तरं चरुम् ॥
 इष्ट्वैवेष्ट्याः फलं समग्रगाम्रोत्येव न संशयः ।
 आनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ॥

न दास्यमीशस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसत् !
 तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये ॥
 अधुना वैनतेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम ! ।
 पञ्चम्यां भानुशारे वा कस्मिंश्चिच्छुभवासरे ॥
 उपोष्य पूर्ववत्सर्वं कुर्यादभ्युदयादिकम् ।
 स्नात्वा च यित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे ।
 सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने ॥
 मन्त्रस्वरै रक्षरेषु माङ्गैर्वेदैः समन्विते ।
 तारेण सह सावित्र्या संस्तीर्णे शुभवर्चसि ॥
 ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम् ।
 चतुर्भुजमुदारगङ्गां कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 युवानं पद्मपद्माक्षं चक्रगङ्गागदाजिनम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्हरिसन्ध्यम् ।
 श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सुभगाञ्च सुलक्ष्णाम् ॥
 ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्गलाम् ।
 अर्चयेत्परितो देवीः सुरूपा नित्ययौवनाः ॥
 ततः समर्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम् ।
 सुपर्णाञ्च चतुर्दिक्षु विदिक्षु शक्तयस्तथा ॥
 श्रुतिस्मृतीतिहासाश्च पुराणानीति शक्तयः ।
 अस्त्रादीनीश्वरान् पश्चादर्चयेत् कुसुमाक्षतैः ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अयं हि ते च अर्थीति दद्याद्दीराजनं शुभम् ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत् ।

वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं धुनेत् ॥
 पुष्पाणि च ततो दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 रद्यानादिभङ्गे च वाहनध्वंसने तथा ॥
 अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम् ।
 अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्धमपि वा यजेत् ॥
 इष्ट्यानया पूजितेशे रोगसर्पाग्निभिः शमेत् ।
 वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः ॥
 वैश्वक्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्ववत् पूजयेद्धरिम् ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत् ।
 विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पञ्च चमृपतिम् ॥
 अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु शक्तयश्च विदिक्षु च ।
 त्रयीं सूक्तवतीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्विजः ॥
 अस्त्रान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पश्चात् समाचरेत् ।
 कृत्वेधानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत् ॥
 पायसेनाथ पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः ।
 अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रसूनयजनं तथा ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिञ्च वैष्णवः ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेन्नरः ॥
 वैश्वक्सेनी मिमां हुत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत् ।
 प्रभूतधनधान्याक्यमैश्वर्यं चैव विन्दति ॥
 यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।

अभ्यर्चने तद्दोषस्य विशुद्धार्थमिदं यजेत् ॥
 सौदर्शनीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 व्यतीपाते वेष्टुती वा समुपोथार्चयेद्हरिम् ॥
 अखण्डविल्वपत्रैर्ष्वा कीमलैः सुलसीदलैः ।
 अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतदिभिः ॥
 पञ्चाक्षमर्चनीयाः स्युः श्रीभृनीलादिमातरः ।
 सुदर्शनं सहस्रारं पवित्रं ब्रह्मणः पतिम् ॥
 सहस्राक्षं शतोद्यामं लोकद्वारं हिरण्यवम् ।
 अभ्यर्चयेत् क्रमाद्दिक्षु तथा शक्तीः समर्चयेत् ॥
 अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टिः सरस्वती ।
 प्रकृती जगदाधारा कामधुक् काष्ठगतिः ॥
 तथा ताम्रैव लोकेशाः पूज्या दिक्षु यथाक्रमात्
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 ऋग्वेदोक्तस्य सूक्तेन ततो नीराजनं हरेः ।
 नवमं मण्डलं पञ्चाङ्गोत्थं चरुणा नृप ॥
 आज्येन वा तिलैर्वापि विल्वैर्वापि सरोरुहैः ।
 हत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा कुर्यादवभृथदिकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् ।
 उद्धाह्य वैष्णवीं कन्यां याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥
 हत्वा वा वैष्णवेनैव तथैवादित्यभुज्यते ।
 अन्यलिङ्गधृतौ चापि कुर्यादिष्टिमिमां द्विज ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
 पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ।
 अथ भागवतीमिष्टिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम ॥

उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्धरिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥
 अर्चयेज्जगतामीशं सर्वावरणसंयुतम् ।
 ततो भागवतान् सर्वान् अर्चयेत्परितो द्विजः ॥
 पुष्पैर्वा तुलसीपत्रैः सलिलै रक्षतेरपि ।
 प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥
 रुक्माङ्गदं तत्सुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम् ।
 वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनकमेव च ॥
 मार्कण्डेयं चाम्बरीपं दत्तात्रेयं पराशरम् ।
 रुक्मदाल्भ्यौ कश्यपञ्च हारीतश्चात्मिव च ॥
 भरद्वाजं वलिं भीष्मं उड्वाक्रूरपुष्करान् ।
 गुहं सूतञ्च वाल्मीकं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥
 वैष्णञ्च रोमशञ्चैव मातङ्गं शम्भुरीं तथा ।
 सनन्दनञ्च सनकं विघ्नञ्च सनातनम् ॥
 वोढुं पञ्चशिखञ्चैव गजेन्द्रञ्च जटायुषम् ।
 सुशीलं त्रिजटां गौरीं शुभां सन्ध्याबलिं तथा ॥
 अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा ।
 सुभद्राञ्चैव गोपीञ्च शुभा नन्दग्रजे स्थिताः ॥
 नन्दनं वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा ।
 कौशल्याञ्चैव जनककन्यामपि च वैष्णवान् ॥
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः ।
 ताम्बूलैर्भक्ष्यभोजैश्च दीपैर्नीराजनैरपि ॥
 अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरेः ।

पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत अग्न्याधानादिपूर्ववत् ॥
 दशमं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्विः ।
 तिलमिश्रेण साजिग्रन चरुणा गोघृतेन वा ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 नामभिश्च चतुर्थग्रन्थे स्तान् सर्वान् वैष्णवान् यजेत्
 पुष्पैरिष्ट्वा चावभृथं प्रसूनेष्टिञ्च कारयेत् ।
 होमं कर्त्तुमशक्त्येव देन नृपनन्दन ! ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक् ।
 इमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
 अनन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत् ।
 पावमानैर्यदा ऋग्भिरिज्यते मधुसूदनः ॥
 तत्त्वावमानी मुनिभिः प्रोच्यते मधुसूदनः ।
 यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता ॥
 तस्यामिव प्रकुर्वीत पाद्मीमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 महाप्रौतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम् ॥
 तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्ता जनार्दनः ।
 प्रत्यक्षो हि भवेत्तत्र सर्वकामफलप्रदः ॥
 श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते ॥
 उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिश्रीतांशुसन्निभम्
 चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम् ।
 पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम् ॥
 अर्चयेज्जगताभीष्टं सर्वभरणभूषितम् ।

पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसम्भवाम् ॥
 पद्ममाख्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम् ।
 प्रामादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः ॥
 अस्तादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कुर्वीत भक्तितः ।
 ततो नीराजनं दत्त्वा श्रीसूक्तेन तु वैष्णवः ॥
 पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम् ।
 तन्मन्त्रैश्चैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि ॥
 हुत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणे ।
 वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा ॥
 इमां पाद्मीं शुभामिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ।
 प्रभूतधनधान्याढ्यो महाश्रियमवाप्नुयात् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति ।
 लक्ष्म्यायुक्तो जगन्नाथः प्रत्यक्षः समभृङ्गरिः ॥
 ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च ।
 पुण्यैः पवित्रदेवत्यैरिज्यते यत्र केशवः ॥
 तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्विजः ॥
 प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत् ।
 एवं विधानमिष्टीनां सम्यगुक्तं महर्षिभिः ॥
 वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत् ।
 अवैदिकक्रियाजुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 बौराव्यौ शेषपर्यङ्के बुध्यमाने सनातने ।
 प्रतोत्सवं प्रकुर्वीत पञ्चरात्रं निरन्तरम् ॥
 नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुद्धौ ।

मण्डपं तत्र कुर्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम् ॥
 वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम् ।
 अङ्कुरार्पणपूर्वेण यज्ञवेदिष्व कल्पयेत् ॥
 ऋत्विग्भिः सार्वमाचार्यो दीक्षितो मङ्गलस्वनैः ।
 रथमारोप्य देवेशं छत्रचामरसंयुतम् ॥
 पठन्वैशाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशालां प्रवेशयेत् ।
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यात्कोतुकबन्धनम् ॥
 पूर्णकुम्भान् शस्ययुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पश्चादावरणं यजेत् ॥
 वासुदेवमनन्तश्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम् ।
 महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पूर्णकुम्भेषु पूजयेत् ॥
 पालिकाः सद्दिगीशांश्च दीपिकास्वथ हतयः ।
 तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम् ॥
 वेदग्राथ दक्षिणे भागे कण्डं कुर्यात्सलक्षणम् ।
 निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानान्तमाचरेत् ।
 आचार्योपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तमः ।
 आधानं पूर्ववत् कृत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा सनातनम् ।
 प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्पायसं शुभम् ॥
 वैष्णवरनुवार्कं च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक् ।
 चतुर्भिर्व्यापकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् दृढम् ॥
 वैकण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समाचरेत् ।
 ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगताम्यतः ॥
 उदुषीधयित्वा शयने देवदेवं जनादनम् ।

पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तमः ॥
 अथ नावं सुविस्तीर्णां कृत्वा तस्मिन् जले शुभे ।
 पुष्पमण्डपचिह्नादि समास्तीर्णसमन्विताम् ॥
 सुतीरवितानाढ्यां पताकाध्वजशोभिताम् ।
 तस्मिन् कनकपर्यङ्के निवेश्य कमलापतिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या साङ्गं सनातनम् ।
 पुष्पाञ्जलिशतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत् ॥
 श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 परितः शक्तयः पूज्या स्थावरणदेवताः ॥
 दीपैर्नौराजनं कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः ।
 नौभिः समन्ताद्बहुभिर्गीतवादित्रसंयुतम् ॥
 दीपिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनोःमनः ।
 प्रावयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलाशये ॥
 फलैर्भक्ष्यैश्च ताम्बूलैः कलशैर्दधिमिश्रितः ।
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजैर्विकरन्तः परस्परम् ॥
 गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम् ।
 ऋत्विजो वाक्पणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः ॥
 जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठश्चरेत्तथा ।
 एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलाशये ॥
 प्रदेवतेति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेष्टयेत् ।
 तत्र नौराजनं दत्त्वा कुर्यादर्घ्यादिपूजनम् ॥
 घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नौराजनं द्विजः ॥
 स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा ।
 आशिषीवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान् ॥

शाययित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 एवं प्रतिदिनं कुर्यादुत्सवं पञ्चवासरम् ॥
 अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् ।
 आचार्यं मृत्विजो विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥
 एवं क्षीराब्धियजनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृप ! ।
 स्वसम्यगर्थवृद्धार्थं भोगाय कमलापतेः ॥
 वृद्धार्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय च ।
 सर्वधर्मविवृद्धार्थं क्षीराब्धियजनं चरेत् ।
 तत्र दुर्भिक्षरागाग्निपापबाधा न सन्ति हि ॥
 गावः पूर्णदुधा नित्यं बहुलस्य फलाधरा ।
 पुष्पिताः फलिता वृक्षा नार्यो भर्तृपरायणाः ॥
 आयुष्मन्तश्च शिशवो जायते भक्तिरच्युते ।
 यः करोति विधानेन यजनं जलगायिनः ॥
 क्रतुकोटिफलं तत्र प्राप्नोत्येव न सशयः ।
 यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरेः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकञ्च विन्दति ।
 पुष्पिते तु रसाले तु तत्प्राप्युत्सवमात्मनः ॥
 त्रिवासरं प्रकुर्वीत दीनानाम् महात्सवम् ।
 उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो माधवं हरिम् ॥
 च्छत्रचामरवादिभिः पताकैः शिविकां शुभाम् ।
 आरोप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ॥
 हरिद्रो विकिरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम् ।
 गच्छेयुराद्रुमं प्रातर्नरनारीजनः सह ॥
 तत्रास्त्रवृक्षच्छायायां नवेद्यम् जयेद्हरिम् ।

चूतपुष्पैः सुगन्धीभिर्मधवीभिश्च यृष्टिकैः ॥
 मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मोदकञ्च समर्पयेत् ।
 शष्कुयादीनि भक्ष्यानि पानकञ्च निवेदयेत् ॥
 सकर्पूरञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम् ।
 सर्वमावरणं पूज्यं होमं पश्चात्समाचरेत् ॥
 कृत्वेष्मनादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्चकं यजेत् ।
 माधतेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान् ॥
 सहस्रं जुहुयादङ्गौ भक्त्या वैष्णवसत्तमः ।
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 प्रत्यृचं पावमानीभिर्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 अथ दोलां शुभाकारां बद्धास्त्रिन् समलङ्कृताम् ॥
 वज्रवेदूर्यमाणिक्यमुक्ताविद्रुमभूषिताम् ।
 तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या साईं प्रपूजयेत् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्भक्ष्यैर्निवेदनैः ।
 कुसुमाक्षतदूर्वाग्रतिलमर्पिमधूदकम् ॥
 मर्षपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गाय्यं निवेदयेत् ।
 पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राख्योक्तेषु चास्तरे ॥
 नागराजञ्च दोलायाः पीठे सर्वम्बरैरपि ।
 व्यजनैर्वैनतेयञ्च सावित्रीं चामरे तथा ॥
 द्विनिगामर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वं ब्रह्मबृहस्पतिः ।
 अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं क्षेत्तपालविनायकी ॥
 विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
 वेदाश्च सेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः ॥
 भृधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ।

एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥
 दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वेदैश्चतुर्दिनम् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः ॥
 नामभिः कीर्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत् ।
 स्त्रियं स्वलङ्घिताः सर्वा गायन्त्यो विभुमचुरतम् ॥
 चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा ।
 दोलयेद्युमुदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम् ॥
 दोलाया दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युर्नक्तनम् ॥
 देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम् ।
 दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामोत्सवं हरेः ॥
 भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्वृत्तिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 एवं त्रिवासरं कुर्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमः ।
 प्रद्युम्नमेव कुर्वीत तत्तत्काले तु वैष्णवः ॥
 श्रीतेनैव च मार्गेण जपहोमपरःसरम् ।
 उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत् ॥
 यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्तुमिच्छति वैष्णवः ।
 होमं कुर्यात्तत्र मन्त्रैस्तथार्विण्युप्रकाशकैः ॥
 अतो देवेतिसूक्तेन तथा विष्णोर्नुक्तेन च ।
 परेऽन्तेति सूक्ताभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः ॥
 नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ।
 प्रत्यृचं जुहुयाद्वज्रौ चरुणा पायसेन वा ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।

आज्यहोमं प्रकुर्वीत गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 अनादिष्टेषु सर्वेषु कुर्यादेवं विधानतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रान् सर्वं सम्पूर्णतां व्रजेत् ।
 अथ वा मन्त्ररत्नेन सहस्रं प्रतिवासरम् ॥
 हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 होमं विना न कर्त्तव्यं मुत्सवं परमात्मनः ॥
 जपहोमविहीनस्तु न गृह्णाति जनार्दनः ।
 तस्माच्छ्रौतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप ! ॥
 अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यग्भ्युदिते रवौ ।
 आदर्शात् समरात्मन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम् ॥
 स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ।
 गृहीत्वा जलकुम्भन्तु वारुणान् प्रवरान् व्रजेत् ॥
 पञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत् ।
 सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत् ॥
 विवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्खेनैवाभिषेचयेत् ।
 पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अपूपान् पायसं शक्नून् कृसरञ्च निवेदयेत् ।
 मन्त्रैरष्टोत्तरशतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः ॥
 पश्चाद्धोमं प्रकुर्वीत साज्येन चरुणा ततः ।
 कस्य वा नैतिस्त्रक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णवः ॥
 हुत्वा तु मन्त्ररत्नेन घृतमष्टोत्तरं शनम् ।
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 सकृद्भोजनसंयुक्तः क्षितिगाथी भवेन्निशि ।

सायाङ्गेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
 बहुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः ।
 एवं महीत्सवं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् ॥
 तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमात्मनः ।
 द्रव्यहीनोऽपि कुर्वीत पञ्चपुष्पैः फलादिभिः ॥
 ममिद्विर्विष्वपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ।
 सन्तपयेच्च विप्रांस्तु कीमलैस्तुलसीदलैः ॥
 भक्त्या वै देवदेवेणः परितुष्टो भवेद्भ्रवम् ।
 आस्तिक्यः श्रद्धावानश्च वियुक्तमदमत्सरः ॥
 पूजयित्वा जगन्नाथं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
 ब्रह्म भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् सर्वान् यथेप्सितान् ॥
 सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वचमिवारगः ।
 स्थूलसूक्ष्मात्मिकाच्चेमां विहाय प्रकृतन्दुतम् ॥
 सारूप्यमीश्वरस्याशु गत्वा तु स्वजनेः सह ।
 दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्करम् ॥
 दिव्याप्सरोगणैर्गुह्यं दिव्यभूषणभूषितः ।
 स्तूयमानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य गत्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् ।
 विष्णुचक्रेण वै भित्त्वा सर्वानावरणान् घनात् ॥
 अतोत्य वीरजामाशु सर्ववेदस्त्रवां नदीम् ।
 अभ्युद्वच्छद्भिरव्यग्रैः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥
 सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातनम् ।
 यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
 तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः ।

शीतांशुकोटिसङ्काशैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥
 आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभिश्च सङ्कुलम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥
 अक्षरं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः ।
 इरावती धेनुमती व्यक्तश्वासयवासिनी ॥
 यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपूजिता ।
 अनन्तव्यूहलोकैश्च तथा तुल्यशुभावहैः ॥
 सर्ववेदमयं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् ।
 सहस्रस्थूणसदसि ध्रुवे रम्योत्तरे शुभे ॥
 तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्हृते ।
 सहासीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥
 स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ।
 प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥
 पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः ।
 अनन्तविहगेशाद्यै रर्चितः सर्वदैवतैः ॥
 तेषामन्यतमो भूत्वा मोदते तत्र देववत् ।
 एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥
 तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा ।
 दामवत्पुत्रवत्तस्य मित्रवद्वन्धुवत् सदा ॥
 अश्रुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चिता ।
 इमान् लोकान् कामभोगः कामरूप्यनुसञ्चरन् ॥
 सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखावेशलवांशकः ।
 गुणानुभवजप्रोत्या कुर्याद्दानमशेषतः ॥
 इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः ।

काङ्क्षन्ति परमं दासा मुक्तमेकं महर्षयः ॥
 हरेर्दीर्घैकपरमां भक्तिमालम्बा मानवः ।
 इहैव मुक्तो राजर्षे ! सर्वकर्म्मनिबन्धनैः ॥
 इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे नानाविधोत्-
 सवविधानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

हारीत उवाच ।

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र ! विष्णुपूजाविधं परम् ॥
 श्रौतं महर्षिभिः प्रोक्तं वशिष्ठाद्यैः पुरातनैः ।
 वैश्वानसेय भृग्व्याद्यैः सनकाद्यैश्च योगिनिभिः ॥
 वैष्णवैर्वैदिकैः पूर्वैर्गद्यदाचरितं पुरा ।
 तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र ! महाप्रियतमं हरेः ॥
 ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ।
 ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु ॥
 तं प्रत्तैवेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतम् ।
 वनस्पतेति सूक्तेन तूर्यघोषं निनादयेत् ॥
 कुर्यात्प्रदक्षिणं विष्णोरर्तादिवल्यनन तु ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यास्त्रिः प्रणम्याचारेत्ततः ॥
 कृतगौचपुत्राचान्तो दन्तधावनपूवकम् ।
 स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीधृतम् ॥
 नारायणानुवाकेन कृत्वा तत्रायमर्पणम् ।
 कृतकृत्यः शुचिर्भूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत् ॥
 धृताध्वं पूण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
 प्रवेश्य मन्दिरं विष्णोः संमार्जन्या पिशाधयेत् ॥

वास्तोष्पतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्गृहम् ।
 आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत् ।
 आनीभद्रेति सूक्तेन रङ्गवस्त्रिञ्च निक्षिपेत् ॥
 ततः कलशमादाय जपन्वै शाकुनीर्ऋचः ।
 गत्वा जलाशयं रम्यं निर्मलं शुचि पाण्डुरम् ॥
 इमं मे गर्हति ऋचा जलं भक्त्याभिमन्त्रयेत् ।
 आपो अस्मानिति ऋचा कलशं क्षालयेद्द्विजः ॥
 समुद्रं जगत्पान्तेन गृह्णीयात्प्रयतो जलम् ।
 उत्सनेन वस्तुभिरिति वस्त्रेणाकाशं वैष्णवः ॥
 प्रसन्नाजिति सूक्तं वै जपन् सम्प्रविशेद्गृहम् ।
 धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेदजिणतो हरिः ॥
 इमं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम् ।
 आञ्जलिं मित्वेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 अर्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां गन्धांश्च पेषयेत्तथा ।
 वाग्यतः प्रयतोभूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः ।
 विश्वानिन इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम् ॥
 तत्तत्पात्रेषु सलिलं दत्त्वा गन्धांस्तु निक्षिपेत् ।
 शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथ ॥
 आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाऽक्षतान् ।
 गन्धदारेति वै गन्धान् औषध्या तिलसर्षपान् ॥
 काण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरस्येति रत्नकम् ।
 हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा ॥
 एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुलस्या च समर्पयेत् ।
 सवितुश्चेत्यादि ऋचा दद्यादर्घ्योदकं हरिः ॥

श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात् पादजलं तथा ।
 भद्रं हस्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत् ॥
 वयः सुपर्णति ऋचा मुखसम्भार्जनं तथा ।
 आपो अस्नानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च ॥
 हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत् ।
 वृद्धस्यते प्रथमेति जिह्वालेखनमेव च ॥
 आपयित्वा उभेषजैरिति गण्डूषभाचरेत् ।
 आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्यादाचमनीयकम् ॥
 मूर्ध्नामव इत्यनेन तैलाभ्यङ्गं समाचरेत् ।
 मूर्धान्मूत्रैव इत्यनेन गन्धान् केशेषु लेपयेत् ॥
 तद्वियस्तस्थौ केशवन्ते केशान् वै क्षालयेत्पुनः ।
 श्रिये पृथ्विति ऋचा तद्वर्चोदत्तनादिकम् ॥
 आपोयज्यः प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गमूचनम् ।
 कृत्वा दः स्नापयेत्सूक्तैर्वैष्णवैर्गन्धवारिणा ॥
 ततः पञ्चामृतैर्गन्धैः स्नापयेत्तत्प्रकाशकैः ।
 आप्रायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिकावनेति वै दधि ॥
 घृतमामिन्नेति घृतं मधुवार्तेति वै मधु ।
 तन्ते वयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शुभम् ॥
 एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत् ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्थापयेद्धरिम् ॥
 वनस्पतेति सूक्तेन कुर्यादधोष समन्वितम् ।
 श्रिये जात इति ऋचा दद्यान्नीराजनं ततः ॥
 युवा सुवासति ऋचावस्त्रेणाङ्गं प्रमार्जयेत् ।
 प्रसेनानेति मन्त्रेण वस्त्रं सम्वेष्टयेत्ततः ॥

युवं वस्त्राणीति ऋचा उत्तरीयं तथैव च ।
 सर्वत्राचमनं दद्याच्छ्रोत्रो देवीत्यृचा च तु ॥
 उपवीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा ।
 ऋतस्यतन्तु वितते दद्यात्कुशपावित्रकम् ॥
 पश्चादाचमनं दद्याद्भूषणैर्भूषयेद्भरिम् ।
 विश्वजिह्वुक्तेन दद्याद्भूषणानि शुभानि वै ॥
 हिरण्यकेशेति ऋचा केशान् संशोषयेत्तथा ।
 सुपुष्पैः कवरीं दद्याद्विहिसोतेत्यर्चनं वै ॥
 कृपायामिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभम् ।
 गन्धञ्च लेपयेद्वात्रे गन्धहारेति वै ऋचा ॥
 तातारमिन्द्र इत्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत् ।
 चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो रञ्जनं शुभम् ॥
 सहस्रशीर्षेति ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत् ।
 ऋक्सामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत् ॥
 दमूनसौ अपस इति केशूरादिविभूषणम् ।
 आश्वेते यस्येति ऋचा हाराणि विमलानि च ॥
 हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यामित्यृचा चाङ्गुलीयकम् ।
 अस्य त्रिपूर्णमनुना सूर्याके विन्यसेच्छुभे ॥
 इन्द्रत्वदुत्तर इति कटिसूत्रं सुरोदिषम् ।
 स्निग्धाविशस्यातिरित्यायुधानि समर्पयेत् ॥
 द्यौर्नय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं सुविमलं तथा ।
 सोमः पवर्ततेत्यृचा चामरं हैममुत्तमम् ॥
 सोमापूषणेत्यृचा तालवृन्तौ सुवर्चसा ।
 १ं रूपमिति ऋचा दद्यादादर्शनं शुभम् ॥

इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत् ।

इक्ष्वास्तमेति ऋचा दद्याच्च कुशविष्टरम् ॥

अपस्वस्तरिति ऋचा पाद्यं दद्याच्च भक्तितः ।

गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते निवेदयेत् ॥

न तमं ह्येनदुरितमित्याचमनं समर्पयेत् ।

पिवासीममित्यनेन मधुपर्कं च प्राशयेत् ॥

अपस्वग्रे सथिष्टवेति पुनराचमनं चरेत् ।

अचन्तस्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः ॥

तण्डुलाः सहरिद्रास्तु अक्षता इति कीर्तिताः ।

विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन धूपं दद्याद्वृतावृतम् ।

भावामितेति सूक्तेन दीपाक्षीराजयेच्छुभान् ।

इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम् ॥

तस्मा अरङ्गमाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत् ।

अग्निन् पदे परमेताच्छवांसमिति गवाज्येनाभिपूरयेत्

पितुर्नुस्तोषमिति सूक्तेन दद्यादान्नादिकं हविः ॥

तदस्थानिकमिति ऋचा सहिरण्यं घृतं तथा ।

तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोशनं घृतम् ॥

ततः प्राणाद्याहुतयो होतव्याः परमात्मनि ।

अग्नेतिवस्वदुषस इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम् ॥

समुद्रा ऊर्मिति सूक्तेन घृतधाराः समाचरेत् ।

परोमात्रेति ऋक्तेन भोजयेत्सश्रियं हरिम् ॥

तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत् ।

इन्द्र पीवेत्यनेन दद्यादापोशनं पुनः ॥

प्रत आश्विनि पवमानेत्यृचा हस्तप्रक्षालनं चरेत्

सरस्वतीं देवयन्त इति तिसृभिर्गण्डूषमेव च ॥
 षष्टिं दिवीशः तद्वारेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः ।
 शिशुं जिज्ञाग्निमिति ऋचा मुखहस्तौ च मार्जयेत् ॥
 दक्षिणावतामिति ऋचा दद्यात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
 स्वादुः पवस्वेति ऋचा दद्यादाचमनं पुनः ।
 अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 दीपन्नीराजयेत्पश्चादुष्टतसूक्तेन वैष्णवः ।
 यतइन्द्रेत्यादि षड्भिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत् ॥
 यज्ञो देवानामितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत् ।
 तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रणमेष्वैव भक्तितः ॥
 गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः ।
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
 प्रातरौपासनं हुत्वा तस्मिन्नग्नौ जनार्दनम् ।
 ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यूचं हविः ॥
 श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतयुतं हविः ।
 याभिः सोमो मोदतेत्यर्चनं मातृभ्यां जुहुयाद्भुविः ॥
 किंस्विदनमित्यामन्तं जुहुयाद्भुविः ।
 सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णायमहात्मने ॥
 चमूषु ष्छेन इति च सेनेशायपि हूयताम् ।
 पवितन्त इति द्वाभ्याश्चक्रायामिततेजसे ॥
 स्वादुषं स इति ऋचा हेतिभ्यो जुहुयाद्भुविः ।
 इन्द्रश्रेष्ठानितौन्द्राय अग्निमूर्धेति पावकम् ॥
 यमाय सोमेति यमनैर्ऋतं व्योषुणेत्यूचा ।
 यच्छिन्दितेति वरुणं वायवामेति मारुतम् ।

द्रविणोदाददातुना द्रविणाद्याशमेव च ॥
 चाम्बककृत्वा रुद्रं आनः प्रजां प्रजापतिम् ।
 यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यज्ञवेति च ॥
 ये नः सपत्नेति कृत्वा वसुं रुद्रेभ्यएव च ।
 विश्वेदेवाः स चतसृभिर्ये देवा स कृत्वा तथा ॥
 सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम् ।
 नासत्याभ्यामिति कृत्वा अश्विच्छन्दोभ्यएव च
 सोमपृषेति कृत्वा सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 संसमिद्युदसृक्तेन वैष्णवेभ्यस्तथा पुनः ॥
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भृक्तेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् ।
 नमो महद्भ्य कृत्वा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥
 आचम्य वारिणा पद्यान्मन्त्रयागं समाचरेत् ।
 एतच्छ्रौतं नृपश्चेष्ट ! सुनिभिः सम्यकीर्तितम् ॥
 सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितं मतमुत्तमम् ।
 एतत्प्रियतमं विष्णोः स्त्रियोनाथस्य सर्वदा ॥
 श्रौतेनैव हरिं देवमर्चयन्ति मनीषिणः ।
 श्रौतस्मार्त्तागमैर्तिष्ठो स्त्रिविधं पूजनं स्मृतम् ॥
 एतच्छ्रौतं ततः स्मार्त्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम् ।
 मन्त्रैरष्टाक्षराद्यैस्तद्दिव्यागममुच्यते ॥
 श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तम ! ।
 श्रौतमेव तथा विप्राः प्रकुर्वन्ति जनार्दने ॥
 यजन्ति केचित्त्वितयन्त्रिसन्ध्यासु च देशिकाः ।
 यजन्ति केचित्त्रितयन्त्रयो वर्या द्विजोत्तमाः ॥
 षड्श्रुषा च तथा नामकीर्तनं शूद्रजन्मनः ।

अपि वा परमेकान्ति बालकृष्णवपुहरिम् ॥
 स्त्रीणामप्यर्चनीयः स्यात्स्ववर्णस्यानुरूपतः ।
 मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः ॥
 एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ।
 श्रौतस्मार्तगमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ॥
 प्रायश्चित्तमकृत्यानां दण्डमप्याततायिनाम् ।
 अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम् ॥
 नारीणामपि कर्तव्या महन्त्यहनि शाश्वतीम् ।
 उत्थाय पश्चिमे यामे भर्तुः पूर्वमतन्द्रिताः ॥
 कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत् ।
 कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा शुक्लाम्बरं तथा ॥
 आचम्य धारयेदूर्ध्वं पुण्ड्रं शुभ्रं मृधैव तु ।
 चन्दनेनापि कस्तूर्या कुङ्कुमेनापि वा सती ॥
 जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनन्द्य च वैष्णवान् ।
 नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम् ॥
 आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम् ।
 गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रियाः ॥
 संशोधयेत्प्रतिदिनं यज्ञार्थं परमात्मनः ।
 मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च ॥
 रङ्गबल्यादिभिः पश्चादलङ्कृत्य समन्ततः ।
 चतुर्विधानां भाण्डानां क्षालनन्तु समाचरेत् ॥
 पाचकानि बहिष्ठानि जलस्थानयनानि च ।
 स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विधं मुदाहृतम् ॥
 पृथक् पृथगुदञ्चानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत् ।

नान्योन्यं सङ्करं कुर्याद्भाण्डानां सर्वकर्मसु ॥
 तानि तानि स्पृशेत्पाणिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः ।
 सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेद्यज्ञोयैस्तृणैः ॥
 पुनः प्रक्षाल्य सन्तप्त्वा पश्चात्पचनमाचरेत् ।
 रसभाण्डानि सर्वाणि क्षालयेदुष्णवारिणा ॥
 चतुर्भिः पञ्चभिर्धात्वा सुक्सुवौ क्षालयेत्तदा ।
 वह्निर्न निष्क्रामयीत पाचकानि गृहान्तिकात् ॥
 ताभिरेव न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन ।
 दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्ये वा मृण्मयेऽपि वा ॥
 पुटे पण्मये वापि दद्याद्वतु वैणवे ।
 सुवं दारुमयं कांस्यं कुर्वीतायोमयं नतु ॥
 न दद्यादारनालस्य घटं तस्मिन् महावने ।
 आरनालस्य यत् कुम्भन्त्यर्जन्मध्यघटं यथा ॥
 आरनालद्वारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम् ।
 लशुनं मूलकं शिग्रुं कृत्वां कोशातकीफलम् ।
 अलावञ्चान्द्रशाकञ्च करनिर्मथितं दधि ॥
 विम्बं विहजञ्च निर्यासं पौलुं श्लेष्मातकं फलम् ।
 आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गनालिकां तथा ॥
 नालिकेर्याख्यशाकञ्च श्वेतवृन्ताकर्मव च ।
 उष्ट्राविमानुषीक्षीरमवत्सानिर्दशाहगोः ॥
 एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 मत्स्या जग्ध्वा व्रतं कुर्यान्मुजं जग्ध्वा पतिदधः ॥
 केशानां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम् ।
 चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ॥

माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा ।
 तित्तिङ्गश्च कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत् ॥
 ऊर्ध्वं मासात्तत्रजेत्सर्वं मृद्गाण्डं वैष्णवोत्तमः ।
 न त्यजेन्नोहभाण्डानि तापयेच्च हुताशने ॥
 दारूणां सन्त्यजेद्वापि तक्षणं वा समाचरेत् ।
 अश्मनामश्मभिर्धात्वा गोवालेर्घर्षयेत्तथा ॥
 सूतके मृतके वापि शुनादिस्पर्शने तथा ।
 स्पर्शने वापप्रभक्ष्याणां सद्य एव परित्यजेत् ।
 एवं संशोध्य भाण्डानि यज्ञार्थं वाचयेद्भुविः ॥
 सम्प्रोक्ष्याद्भिः शुचौ देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि ।
 अवहत्याच्छुभतरं गायन्ति मधुसूदनम् ॥
 संशोध्य तण्डुलान् पद्यादद्भिः संचालयेत्त्रिभिः ।
 अश्वस्तिवारं वस्त्रेण शोधयित्वा घटान्तरे ॥
 कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभान् ।
 अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्ररत्नं मनुस्मरन् ॥
 पाचयेत्सपवित्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 उपविश्य शुभे कुण्डे वक्त्रिं प्रज्वालयेत्ततः ॥
 अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च ।
 पाषण्डस्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत् ॥
 सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वक्त्रिं कुशजलैस्त्रिभिः ।
 यज्ञीयेर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्रदीपयेत् ॥
 सान्तर्धानमुखेनापि धमयन्वा प्रदीपयेत् ।
 पालाशैर्खादिरैर्विल्वैर्गोशृङ्गात्पिटकैरपि ॥
 अन्यैर्वा यज्ञीयैः काष्ठैस्तृणैर्वा यज्ञीयैः शुभैः ।
 वर्जयेन्मद्यदिग्धानि तथा वैभितकीनि च ॥

आरग्वधानि शौग्रूणि तथा नैर्गुण्डिकानि च ।
 नैपानि च कपित्थानि कार्पासैरण्डकानि च ॥
 अमेध्यानि सकौटानि दौर्गन्धानि तथैव च ।
 असहाहानि चैत्यानि काकखट्वासनानि च ॥
 देवालयानि यौष्यानि तथोपकरणानि च ।
 महिषोद्वखरादीनां करीषपीठकानि च ॥
 अन्यानां पाकशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 प्रदीप्याग्निं ततो नाद्यं पश्चान्नियतमानसः ॥
 चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा ।
 शुद्धं हृद्यं तथा रुच्यं पश्चाद्रम्यतरं शुभम् ॥
 निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत् ।
 अतिरूक्षञ्चातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जयेत् ॥
 भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च ।
 संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 रूपतो गन्धतो वापि यच्चाभक्ष्यैः समम्भवेत् ।
 भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मपारगैः ॥
 आरनालञ्च मद्यञ्च करनिर्मथितं दधि ।
 हस्तदत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपायांसि च ॥
 हस्ते नोद्धृत्य यत्तोयं पीतं वक्त्रेण वै कदा ।
 शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्ब्रेण संयुतम् ॥
 क्षीरञ्च लवणोन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते ।
 एकादश्यां तु यच्चाक्षं यच्चाक्षं राहुदर्शने ।
 सूतके मृतके चाक्षं शुष्कं पर्युषितं तथा ॥
 अनिर्दशाहगोक्षीरं षष्ठ्यां तैलं तथापि च ।

नदीष्वसमुद्रपासु सिंहकर्कटयोर्जलम् ॥
 निःशेषजलवापरादौ यत्प्रविष्टं नवीदकम् ।
 नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते ॥
 शैवपाषण्ड पतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः ।
 अवैष्णवैर्हि जैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः ॥
 श्वकाकशूकरोद्राद्यै रुदक्यासूतिकादिभिः ।
 पुंश्चलीभिश्च नारीभिर्वृषलीपतिभिस्तथा ॥
 दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च ।
 अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते ॥
 विष्वं गिणु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम् ।
 कीशातकीमलावुञ्च तथा कट्फलमेव च ॥
 नालिका नालिकेत्यादिजातिदुष्टमिहोच्यते ।
 एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्सङ्गान्यपि संत्यजेत् ॥
 तथैवाभक्ष्यभोक्तृणां हरिवासरभोजिनाम् ।
 लोकायतिकविप्राणां देवतान्तरसेविनाम् ॥
 अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ॥
 पक्वान्नाद्यं यथा पक्तं वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 सम्यार्जयेच्छुभतरं वारिणा वाससैव च ॥
 करकैरपि धायथ चक्रेणैवाङ्गयेत्ततः ।
 गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनापयथ वा लिखेत् ॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यज्ञयोगिनाम् ।
 कुशोत्तरे शुची देशे विन्यस्य कुशवारिणा ॥
 संप्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः ।
 चालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः ॥

अभिपूर्य ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः ।
 भोजयेदागतान् काले सखिसम्बन्धिवान् ॥
 बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्तारं भोजयेत्ततः ।
 स्वयं दृष्ट्वा ततोऽग्नीयाङ्गर्तुर्भुक्तावशेषितम् ॥
 पैशाचिकानां यक्षाणां शक्तानां लिङ्गधारिणाम् ।
 द्वादशीविमुखानां च सल्लापादिविवर्जयेत् ॥
 शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित् ।
 वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च ॥
 न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन ।
 स्तुतिं वापन्न्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥
 कामप्रसङ्गसल्लापान् परिहासादि वर्जयेत् ।
 अन्यचिह्नाङ्कितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥
 वृक्षं पशुं कूपगृहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् ।
 अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्तरसंसदि ॥
 नार्चयेन्नप्रमाणे च तीर्थमेवां विवर्जयेत् ।
 अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥
 हरेः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
 आकारत्रयसम्पन्नो नवेज्याकर्मणि स्थितः ॥
 विश्वोरनय्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् ।
 तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारत्रयमुच्यते ॥
 अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ।
 स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥
 एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः ।
 प्राप्यस्य ब्रह्मणोरूपं प्राप्यश्च प्रत्यगात्मनः ॥

प्राप्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च ।
 ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः ॥
 जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च ।
 श्रीशत्वं सगुरुत्वञ्च ब्रह्मणो रूपमुच्यते ॥
 देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणौघता ।
 श्रीहरेर्दास्यधर्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ॥
 उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्माघमात्मनः ।
 हरेः कृपावलम्बित्वं प्राप्युपायमिहोच्यते ॥
 सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि ।
 दास्यैकसुखसङ्गित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते ॥
 तज्जनस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता ।
 कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा ॥
 द्वादशीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि ।
 अर्थपञ्चकमेतच्च ज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः ॥
 विहितं सकलं कर्म विष्णोराराधनं परम् ।
 निबोध तद्गुप्येष्ट ! भोगार्थं परमात्मनः ॥
 वृत्त्याख्यस्य तरोरस्य सुदृढं मूलमुच्यते ।
 त्यागेन चैव धर्मस्य निषिद्धाचरणेन च ॥
 आज्ञातिक्रमणाद्विघ्नः पतत्येव न संशयः ।
 ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यज्ञो वेदेषु कीर्तिताः ॥
 पुण्यव्रताः पुराणीक्ता दाना नैमित्तिकादिषु ।
 विष्णोर्भोगतया सर्वाः कर्तव्या वैष्णवोत्तमैः ॥
 यत्तूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम् ।
 सत्कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदीरितः ॥

विष्णो रक्षतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः ।
 स एकान्तोति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवोत्तमः ॥
 यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा ।
 स भवेत्परमैकान्तिमहाभागवतोत्तमः ॥
 वर्जनीयमकृत्यस्तु सर्वेषां करणी स्त्रिभिः ।
 अकामतस्तु यत्प्राप्तं प्रायश्चित्तादिनश्यति ॥
 अकृत्यं वैष्णवैः पापबुद्ध्या शास्त्रविरोधितः ।
 एकान्ति परमैकान्ति रूच्यभावाच्च सन्त्यजेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्यजिह्वावाधमः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 अकृत्यकरणाहापि कृत्यस्याकरणादपि ।
 हादशीविमुखत्वे न पतत्येव न संशयः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्ने न सत्कृत्यं सर्वदा चरेत् ।
 आज्ञातिक्रमणाद्विष्णो मुक्तोऽपि विनिबध्यते
 समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम्
 देवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत् ॥
 तिदण्डमवलम्बन्ते यतयो ये महाधियः ।
 तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम् ॥
 ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते ।
 तस्माद्ब्राह्मणविधिना परं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥
 समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम् ।
 वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः ॥
 यस्तु वेदोदितं धर्मम्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत् ।
 स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते ॥

देवाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा ।
 नदुक्तकर्माकुर्वाणः प्राणहर्त्ता भवेद्द्वरे ॥
 वैष्णोराराधनाहेदं विना यस्त्वन्यकर्मणि ।
 नयुञ्जीत विमूढात्मा वेदहन्ता न संशयः ॥
 वत्सं माता लेढि यथा तथा लेढि स मातरम् ।
 श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेदेन वै यजेत् ॥
 तस्माद्देवस्य विष्णोश्च संयोगो यस्तु दृश्यते ।
 स एव परमो धर्मो वैष्णवानां यथा नृप ! ॥
 कथितं पुरा नृपश्रेष्ठ ! काश्यपो ब्राह्मणोत्तमः ।
 शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 स तु धर्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति ।
 अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्मसंहिताम् ॥
 अवलम्ब्य मतं तस्य केचिदत्र महर्षयः ।
 अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम् ॥
 अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मामवाः ।
 स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्यान्महीतलम् ॥
 ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 इदमाह मुनिश्रेष्ठं शाण्डिल्यमभितौजसम् ॥
 दुर्बुद्धे ! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत् ।
 अवैदिकक्रिया जुष्टं प्राग्लभ्यात् कृतवानसि ॥
 यस्माद्वैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज ! ।
 तस्माद्वैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम् ॥
 तद्वाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूदयाकुलः ।
 सुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥

त्वहि त्वहीहि लोकेश ! मां विभो ! सापराधिनम्
 ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भूतभावनः ॥
 दिव्यवर्षशतं विप्र ! भुक्त्वा नरकयातनाम् ।
 उत्पत्स्यसे भृगीर्तंशे जमदग्निरितीरितः ॥
 तत्पाराध्य पुनर्मां तु वैदिकेनैव धर्मेतः ।
 गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ ! मम लोकं सुनिर्मलम्
 इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरुत्पद्य भूतले ॥
 वेदोक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम् ।
 विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तडाम परमं हरिः ॥
 तस्माद्वैदिकं धर्मं दूरतः परिवर्जयेत् ।
 वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ॥
 श्रौतं विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयोः ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिर्नैवार्चयेद्भरिम् ॥
 कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येत् सनातनात् ।
 न प्रमाद्येत्परं धर्मात् श्रुतिस्मृत्युक्तगौरवात् ॥
 सुशीलन्तु परं धर्मं नारीणां नृपसत्तम ! ।
 शीलभङ्गेन नारीणां यमलोकः सुदारुणः ॥
 मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सैव कीर्तिं मवाप्नोति मोदते रमया सह ॥
 पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 सा भूय लोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा ॥
 आर्तार्तं मुदते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा ।
 मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥

या स्त्री मृतं परिष्वज्य दग्धा चेद्व्यवाहने ।
 सा भर्तृलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा ॥
 ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम् ।
 यमादाय मृता नारी तं भर्तारं पुनाति हि ॥
 साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते ।
 नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्तरि कुतचित् ॥
 वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा ह्यव्यवाहने ।
 सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः ॥
 मृते भर्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला ।
 चिताग्निं संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत् ॥
 गर्भिणी नानुगन्तव्या मृतं भर्तारमव्यया ।
 ब्रह्मचर्यवतं कुर्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता ॥
 केयरञ्जनताम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम् ।
 भूषितं रङ्गवस्त्रं कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥
 द्विवारं भोजनश्चाक्षोरञ्जनं वर्जयेत्सदा ।
 स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥
 न कल्क कुहका साध्वी तन्द्रालस्य विवर्जिता ।
 सुनिर्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्भरिम् ॥
 क्षितिशायी भवेद्रात्रौ शुचौ देशे कुशोत्तरे ।
 ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता ॥
 तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत् ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेद्यदि रजस्वला ॥
 सभर्तृका सती वापि पाणिपूराद्भोजनम् ।
 एकवारं समश्रीयाद्रजसा च परिप्लुता ॥

एवं सुमियताहारा सम्यग्ब्रतपरायणा ।
 भर्ता सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
 दग्धव्या साग्निहोत्रेण भर्तुः पूर्वं मृतास्तु या ।
 स्वांशमग्निं समादाय भर्ता पूर्ववदाचरेत् ॥
 कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
 जुहुयादग्निहोत्रं तु पञ्चयज्ञादिकं तथा ॥
 अथ च प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुद्वहेत् ।
 प्रव्रज्यामपि कुर्वीत कर्म वेदोदितं महत् ॥
 आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्मवान् सदा ।
 मनसा वा प्रकुर्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥
 गृहस्थो वा वनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्विजः ।
 अनाश्रमी न तिष्ठेत् यावज्जीवं विजोत्तमः ॥
 वर्णाश्रमेषु सर्वेषां पूजनीयो जनार्दनः ।
 न व्यापकेन मन्त्रेण मदैव च महीयते ॥
 व्यापकानां च सर्वेषां ज्ञायानष्टाक्षरी मनुः ।
 अष्टाक्षरस्य जप्ता तु साक्षान्नारायणः स्वयम् ॥
 सन्यासं च समुद्रश्च सर्पिश्चन्द्रोऽधि दैवतम् ।
 न दीक्षा विधि न ध्यानं सार्धं मन्त्रमुदाहृतम् ॥
 स्नात्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् ।
 मनसापार्चयित्वा वा जपेन्नन्त्रं सदा बुधः ॥
 दानप्रतिग्रहौ यागं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ।
 पितृक्रियाष्टाक्षरस्य जप्ता कुर्यादतन्द्रितः ॥
 धूर्ताध्वं पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्गितभुजस्तथा ।
 अष्टाक्षरं जपन्नित्यं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

जपेद्भोमतया मन्त्रं सततं वैष्णवोत्तमः ।
 न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा ।
 त्रिसन्ध्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्थं मनु चिन्तयन् ॥
 उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः ।
 आचार्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः ॥
 आचार्यं विष्णुमभ्यर्च्य पवित्रं चापि पूजयेत् ।
 पुरतो वासुदेवस्य इध्माधानान्तमाचरेत् ॥
 प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पवित्रस्त्वन्ते वतेत्यृचा ।
 पवमानस्य आद्येन ऋग्भिश्चतसृभिः क्रमात् ॥
 आज्यं हुत्वा ततश्चक्रं तदग्नीं प्रतपेद्गुरुः ।
 चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्रं णाङ्गयेद्भुजम् ॥
 वामां सम्यतपेत्यथात्वाञ्च अन्येन देशिकः ॥
 अग्निर्मन्वेति यजुषा तद्भोमान्नौ प्रतपय्वै ।
 ततस्तु पार्थिवे ऋग्भिर्हुत्वा पुण्ड्राणि धारयेत् ॥
 अतो देवेति सूक्तेन विष्णोर्नुक्रमेण च ।
 पूजयेद्वादशभिर्वै केशवादीननुक्रमात् ॥
 कुशग्रन्थिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु ।
 हुत्वाथ चरुणा सम्यक् सृदा शुभ्रेण देशिकः ॥
 ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिस्तभिः क्रमेण वै ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत् ॥
 श्रिये जात इति ऋचा कुङ्कुमङ्गेषु धारयेत् ।
 परोमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
 होमशेषं समापयाथ मूर्त्युं द्वापनमाचरेत् ।

एवं पुण्ड्रक्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम् ॥
 प्रदः प्रानामितिसूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत् ।
 गवाक्ष्यं प्रत्युच्चं कृत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः ॥
 अभिप्रियाणीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 प्रदक्षिण नमस्कारौ कृत्वा शेषं समाचरेत् ॥
 मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम् ।
 नैवाहिता भवेद्दीक्षा न पृथक्त्वेन वक्ष्यते ॥
 अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ।
 अर्चनं वापि कुरुते न संमिद्विमवाप्नुयात् ॥
 नादीक्षितः प्रकुर्वीत विष्णोराराधनक्रियाम् ।
 श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा ॥
 तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्चयेत् ।
 पूर्वह्नुप्रपीथ गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः ॥
 आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान् ॥
 तेषु गवत्रानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत् ।
 वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च ॥
 तद्विष्णोरिति च द्वाभ्यां वाराहं पूजयेत्ततः ।
 प्रतद्विष्णु इति ऋचा नारसिंहमनामयम् ॥
 न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा ।
 वषट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः ॥
 संपूज्यावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः ।
 प्रतिष्ठाप्य ततो वक्त्रमिधमाधानान्तमाचरेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं मधुमिश्रितम् ॥

हुत्वाज्यं जुहुयात्पञ्चाच्छीरुक्तेन समाहितः ।
 अग्निमीड इत्यनुवाकेन सावित्त्रा वैष्णवेन च ॥
 सर्वेष्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 हुत्वा वेदसमाप्तिञ्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः ॥
 ततो भद्रासने शिष्यमुपविश्याभिषेचयेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः सूक्तैस्तत्कलशोदकैः ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिषिच्यः श्यदेशिकः ।
 कौपीनं कटिसूक्तञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत् ॥
 ऊर्ध्वपुष्पाणि पद्माक्षं तुलसीमालिकेऽपि च ।
 कुशोत्तरे समासीनमाचान्तं विनयान्वितम् ॥
 अध्यापयेद्वैष्णवानि सूक्तानि विमलानि च ।
 व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधानतः ॥
 तदर्थन्यासमुद्रादि सर्पिष्कुन्दोऽधिदैवतम् ।
 तस्मिन्निवेश्य सद्वृत्तौ शासयेच्छासनाच्छ्रुतः ॥
 शासितो गुरुणा शिष्यः सद्वृत्तौ सत्पथे स्थितः ।
 अर्चयेत्परमैकान्त्य सिद्धये हरिमव्ययम् ॥
 आचार्यात्ममनु प्राप्तं विग्रहं सुमनोहरम् ।
 लब्ध्वाथ विधिना त्रिणोः पूजयेत्तदनुज्ञया ॥
 पूर्वोऽङ्गि पूर्ववत्पूज्यः श्रौतनैवोपचारकैः ।
 ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रमात् ॥
 शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवोत्तमः ।
 अध्यापयित्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तमः ॥
 पूजाविधानं त्रिविधं तस्मै होमान्तमाविशेत् ।
 स्नानं तर्पणं होमार्चा जप्याद्या विविधाः क्रियाः ॥

वैशिष्ट्येण गुरोर्ज्ञात्वा शक्त्या सर्वं समाचरेत् ।
 परमापन्नतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने ॥
 न तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्रान्यं देवं प्रपूजयेत् ।
 वैष्णवः पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदेवतान् ॥
 प्रणमेतार्चयेद्वापि विष्ठायां जायते क्रिमिः ।
 रजस्तमोऽभिभूतानां देवतानां निरीक्षणात् ॥
 पूजनाद्वन्दनाद्वापि वैष्णवो यात्यधोगतिम् ।
 शुद्धसत्त्वमयो विष्णुः पूजनीयो जगत्पतिः ॥
 अनर्चनीया रुद्राद्याः विष्णोरावरणं विना ।
 यस्तु स्वात्मेश्वरं विष्णुमतीत्यान्यं यजेत हि ॥
 स्वात्मेश्वराय हरये च्यवते नात्रसंशयः ।
 यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्यानि वषट्कृता ॥
 तानि वै यज्ञयान्यत्र यज्ञो वै विष्णुरग्रयः ।
 तस्यैवावरणं प्रोक्तं यज्ञाध्ययनकर्मसु ॥
 स्तुवन्ति वेदास्तस्यात्र गुणरूपविभूतयः ।
 तस्मादावरणं हित्वा ये यजन्ति परान् सुगान् ॥
 ते यान्ति निरयं घोरं कल्पकोटियतानि वै ।
 रुद्रः काली गणेशश्च कूष्माण्डा भैरवादयः ॥
 मद्यमांसाग्निनशान्ये तामसाः परिकीर्त्तिताः ।
 एतानामपि देवानां या स्वतन्त्रार्चनक्रिया ॥
 सा दुर्गतिं नयत्येव वैष्णवं वित्तकल्पप्रम् ।
 अर्चयित्वा जगन्नाथं वैष्णवः पुरुषोत्तमम् ॥
 तदावरणरूपेण यजेद्देवान् समन्ततः ।
 अन्यथा नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥

वासुदेवं जगन्नाथमर्चयित्वैव मानवः ।
 प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं श्रयात् ॥
 मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम् ।
 सम्प्राप्नोत्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समञ्चितम् ॥
 हृषीकेशं त्रयीनाथं लक्ष्मीं सर्वदं हरिम् ।
 तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरान् सुरान् ॥
 नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते ।
 स्वपतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम् ॥
 विष्णोर्निवेदितं हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा ।
 पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमानस्यमश्रुते ॥
 निर्मात्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्दिब्रीकसाम् ।
 उपभुज्य नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
 नैवेद्यभोजनं विष्णोस्तत्पादास्तु निषेदणम् ।
 तुलसीखादनं नृणां पापिनामपिमुक्तदम् ॥
 एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ।
 तुलस्यापूजनं विष्णोस्त्रितयं दैत्यावन्मृतम् ॥
 अवैष्णवः स्याद्यो विप्रो बहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा ।
 सजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वासोऽभिजायते ॥
 क्रतुसाहस्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम् ।
 चण्डालमिव नेत्तेत वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥
 भगवद्भक्तिदीप्ताग्निदग्धदुर्जातिकल्मषः ।
 चण्डालोऽपि बुधैः स्नाय्यो न तु पूज्यो ह्यवैष्णवः ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम् ।
 पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्मास्य निष्फलम् ॥

तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति ।
 पितरस्तस्य यात्येव कालसूत्रं सुदारुणम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कित भुजं तथा ।
 पूजयिष्यति यः श्राद्धे गया श्राद्धायुतं लभेत् ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादौ रन्वितं वैष्णवं द्विजम् ।
 भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु देवे पित्रे च कर्मणि ॥
 कल्पकोटि सहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
 यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितं सकम् ।
 श्राद्धे सम्पूजयेद्यस्तु गयाश्राद्धायुतं लभेत् ॥
 तप्तचक्रेण विधना बाहुभूलेन लाञ्छितः ।
 पुनाति सकलं लोकं नारायण इवावभित ॥
 अविद्या वा सर्वदो वा शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा ॥
 दुराशी वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपथगानदी ॥
 तिस्रः कोटार्धे कोटी च तीर्थानि भुवनत्रये ।
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्त्य संग्रहः ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पीत्वा पातकसाहस्रैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
 श्राद्धे दाने व्रते यज्ञे विवाहे चोपनायने ।
 चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरावतु ॥

विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः ।
 न लिप्यते न पापेन तमसैव प्रभाकरः ॥
 चक्राङ्कित भुजो विप्रः पङ्क्ति मध्ये तु भुञ्जते ।
 पुनाति सकलां पङ्क्तिं गङ्गे वेतरवाहिनीम् ॥
 चक्राङ्कित भुजं विप्रं यो भूम्यामभिवादयेत् ।
 ललाटे पांशु संख्यानि विष्णुलोके महीयते ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वैष्णवः पुमान् ।
 अर्चयित्वेतरान् देवान् निरयं यान्त्य संशयम् ॥
 विष्णो रावरणं हित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान् ।
 वैष्णवः पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुखः ॥
 महापापी महापापैरन्विता यदि वैष्णवः ।
 मन्वादि धर्मशास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 प्रायश्चित्त विशेषं तु पश्चात् कुर्वीत वैष्णवः ।
 वैयासिकीं वैष्णवीं च पवित्रीञ्च समाचरेत् ॥
 वैष्णवानाम्बु विप्राणां पश्चात्पादजलं पिबेत् ।
 वृत्तौ न परिपूर्णोऽथ कर्मस्वधिकृतो भवेत् ॥
 मन्त्ररत्नार्थं विच्छान्ती न तेज्यो कर्मसंयुतः ।
 हादशी नियतो विप्रः स एवं पुरुषोत्तमः ॥
 किमत्र बहुनोक्तेन सारं वक्ष्यामि ते नृप ! ।
 एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ॥
 तदीयानां पूजनञ्च वैष्णवं त्रितयं स्मृतम् ।
 पुण्यादिष्णु दिनादन्यन्नोपोष्यं वैष्णवैः सदा ॥
 तथा भागवतादन्यो नार्चनीयो हि कुतचित् ।
 भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्या न यजेत् क्वचित् ॥

नावैष्णवान् भुञ्जीत दद्यान्ना वैष्णवाय च ।
 नार्चयेदितरान् देवान् तिर्यग्धारयेत्तथा ॥
 एकादशग्राम भुञ्जीत वसेन्ना वैष्णवैः सह ।
 अष्टाक्षरस्य जप्त्वा शङ्खचक्रधरं द्विजः ॥
 अवमत्य विमूढात्मा सद्यश्चण्डालतां व्रजेत् ।
 वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसीं द्वादशीं तथा ॥
 अनर्चयित्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत् ।
 विष्णोः प्रधानतनवी विप्रा गावश्च वैष्णवाः ॥
 शक्त्या संपूज्य तानेव याति विष्णोः परम्पदम् ।
 एकादश्युपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम् ॥
 नित्यमामलक स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् ।
 पक्षे पक्षे हरि दिने चक्राङ्कित भुजे नृप ! ॥
 संपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
 अभावे वैष्णवे विप्रे संप्राप्ते हरि वासरे ॥
 तद्वत्सम्पूजयेद् गावं तुलसीं वापि वैष्णवः ।
 अग्निहोतृन्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञांश्च कुर्वीत वैष्णवान् विष्णु मर्चयेत् ।
 तदर्पितं वै भुञ्जीत पिवेत्तत्पादवारि वै ॥
 एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
 पूजयेद् वैष्णवं विप्रं द्वादशग्रामपि वैष्णवः ॥
 विष्णोः प्रसादं तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तमः ।
 उपवासदिने वापि प्राशयेद्विचारयन् ॥
 उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसीदलम् ॥
 न प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।

ह्यर्घ्यपितॄन्तु यच्चाक्षं तीर्थं वा पितृकर्मणि ॥
 दद्यात् पितॄणां यद्वक्ष्यं गयाश्राद्धायुतं लभेत् ।
 हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धकर्मणि ॥
 पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 तीर्थं वा तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदेवतम् ॥
 आकल्पकोटि पितरः परितृप्ता न संशयः ।
 यः श्राद्धकाले मृटात्मा पितॄणाञ्च दिवौकसाम् ॥
 न ददाति हरेर्मुक्तं तस्य वै नारकी गतिः ।
 ह्यर्घ्यपितॄन्तु यच्चाक्षं यच्च पादोदकं हरेः ॥
 तुलसीं वा पितॄणाञ्च दत्त्वा श्राद्धायुतं लभेत् ।
 सर्वं यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्दनम् ।
 आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः ॥
 प्रत्यब्धं पार्वणश्राद्धं कुर्यात्पितॄर्मृतैः सहनि ।
 अन्यथा वैष्णवो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
 अमायां कृष्णपक्षे च पितॄन् वाभ्युदये तथा ।
 कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा मनुस्मरन् ॥
 न कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥
 श्राद्धातिक्रमणाद्विष्णोः पतत्येव न संशयः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुष्पादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः ॥
 अन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्वकर्मसु ।
 अश्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्मत्यागिन एव च ॥
 वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ।
 पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत नैकादश्यां द्विजात्तमः ॥
 द्वादश्यान्तत्प्रकुर्वीत नोपवास दिने क्वचित् ।

विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरुणाञ्च मृतेऽहनि ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत वेदिकं वैष्णवीत्तमः ।
 अगम्यागमनं हिंसा मभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥
 असत्यं कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् ।
 तप्तचक्राङ्गनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥
 धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः ।
 नित्यमामलकस्नानं देवतान्तरवर्जनम् ।
 ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरेः ॥
 प्रसादस्तौर्ध्रसेवा च तदीयानाञ्च पूजनम् ।
 उपायान्तरसन्त्यागस्तथा मन्त्रार्थं चिन्तनम् ॥
 श्रवणं कौर्त्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा ।
 असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥
 दानं दमस्तपः शौचं आर्जवं क्षान्तिरेव च ।
 आनृशंसं सतांसङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥
 वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः ।
 नावैष्णवो तज्जन्मृत्तिं बहुशास्त्रं श्रुतोऽपि वा ॥
 नैष्णवो वर्णवाहोऽपि याति विष्णोः परं पदम् ।
 एतत्ते कथितं राजन् ! पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ।
 वैशिष्ट्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपसंहितम् ।
 विष्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥
 विष्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विघ्नसेपुरा ।
 भृगोः प्रोक्तं विघ्नसे भृगुणा च महर्षिणा ॥
 भृगुणा च ममोः प्रोक्तं मनुना च ममेरितम् ।
 मनुस्तु धर्मशास्त्रस्तु सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥

तदेव हि मया राजन् ! वैशिष्ट्येण तवेरितम् ।
 विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः ।
 पारमैकान्त्यं संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ।
 यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 हारीतमेतच्छास्त्रं तु परमां धर्मसंहिताम् ॥
 आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्नुते ।
 एतच्छ्रुत्वाम्बरीषस्तु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥
 ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ।
 त्वमेव परमोधर्मस्त्वमेव परमं तपः ॥
 त्वदङ्घ्रिं युगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् ।
 महामुनिमिति स्तुत्वा राजर्षिः स महातपाः ॥
 प्राप्तवान् परमैकान्त्यं तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ।
 वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं ममाव्ययम् ॥
 भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ।
 योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
 वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विश्वक् सेनादयः सुराः ।
 एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरश्रुतम् ॥
 परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् ।
 ज्ञात्वैव परमैकान्तीं पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥
 इति हारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे वृत्त्यधिकी नाम

अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीश्री गणेशाय नमः ॥

योगीश्वरं याज्ञवल्करं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १ ॥
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वा ब्रवीन्मनी-
यस्मिन् देशे मृगः क्षणं स्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥
पुराणन्यायभीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ २ ॥
मन्त्रविविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्यो गनोद्गिराः ।
यमापस्तम्बसम्बर्त्ताः कात्यायन बृहस्पती ॥ ३ ॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमौ ।
शातातर्पा वशिष्ठश्च धर्मशास्त्र प्रयोजकाः ॥ ४ ॥
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धा समन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ५ ॥
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥
इजराचारदमा हिंसादानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मो यद्योगिनात्मदर्शनम् ॥ ६ ॥
चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पञ्चै विद्यमेव वा ।
सा ब्रूते यं स धर्मः स्यादेको वा ध्यातवित्तमः ॥ ७ ॥
ब्रह्म अक्षियविट् शूद्रा वर्णास्त्वाद्यास्तयो द्विजाः ।
निषेकादि श्रमणान्ताप्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥

गर्भाधानमृतौ पंसः सवनं सन्दनं पुरा ।
 षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११ ॥
 अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 षष्ठेऽवप्रशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२ ॥
 एवमेनः शमं याति वीजगर्भं समुद्भवम् ।
 तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रोणां विवाहस्तु समन्तकः ॥ १३ ॥
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाग्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 राज्ञामेकादशे सेके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४ ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिष्येत् ॥ १५ ॥
 दिवा सम्यासु कर्णस्थ ब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ १६ ॥
 गृहीतशिग्र्योऽथाय मृद्भिरप्युद्धृतैर्जलैः ।
 गन्धलेपत्रयकरं कुर्याच्छौचमतन्द्रितः ॥ १७ ॥
 अन्तर्जानुः शुची देशे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ १८ ॥
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूल्यान्यग्रं करस्य च ।
 प्रजापति पितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १९ ॥
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृजय खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् ।
 अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनवुद्बुदैः ॥ २० ॥
 हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथा संख्यं द्विजातयः ।
 शुङ्गेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ २१ ॥
 स्नानमर्च्यैवतैर्मन्त्रैर्मार्ज्जनं प्राणसं गमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ २२ ॥

गायत्रीं शिरसा सार्धं जपेद्द्व्यहतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसं यमः ॥ २३ ॥
 प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य तृचेनाब्दैवतेन तु ।
 जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् ॥ २४ ॥
 सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५ ॥
 ततोऽभिवादेदेदब्रह्मणसावहमितिब्रुवन् ।
 गुरुञ्चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६ ॥
 ग्राह्यतश्चापप्रधीयीत लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
 हितं चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७ ॥
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्यापना धर्म्मतः साधुगत्तासज्ज्ञानवित्तदाः ॥ २८ ॥
 दण्डाजिनोपदीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनित्येष्व्वात्मवृत्तये ॥ २९ ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दीपलक्षिता ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
 कृतान्निकार्योभुञ्जीत वाग्यतोऽगुर्वनुन्नया ।
 आपोशानक्रिया पूर्व्वं सत्कृत्वान्नमकुत्सयन् ॥
 ब्रह्मचर्यं स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममग्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ ३१ ॥
 मधुमांसाञ्जनोष्णिष्ठशुक्लस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
 भास्करा लोकनास्त्रीलपरिवादाश्च वर्जयेत् ॥ ३२ ॥
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय ददद्देदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४ ॥

एकदेशमुपाध्यायकृत्विग्यज्ञकदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेभ्योमाता गरीयसी ॥ ३५ ॥
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तथैव षोडशे ॥ ३६ ॥
 आ षोडशाब्दाद्द्वादविंशच्चतुर्विंशच्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां कालमौपनायनिकः परः ॥ ३७ ॥
 अत ऊर्ध्वं परत्वे ते सर्वधर्मं वहिष्कृताः ।
 सावित्री पतिता ब्राह्म्याब्राह्म्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ ३८ ॥
 मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिवन्धनात् ।
 ब्राह्मणचक्षियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
 यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानां चैव कर्मणाम् ।
 वेदएव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४० ॥
 मधुना पयसा चैव स देवां स्तर्पयेद्विजः ।
 पितॄंश्च मधुसर्पिभ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१ ॥
 यजूंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः ।
 प्रीणाति देवानाजिन मधुना च पितॄंस्तथा ॥ ४२ ॥
 स तु सोमघृतैर्देवां स्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सामानि तृप्तिं कुर्याच्च पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४३ ॥
 मेदसा तर्पयेद्देवानथर्व्वीङ्गिरसः पठन् ।
 पितॄंश्च मधुसर्पिभ्यामन्वहं शक्तितोद्विजः ॥ ४४ ॥
 वाकोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीञ्च गायिकाः ।
 इतिहासां स्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५ ॥
 मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
 करोति तृप्तिञ्च तथा पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४६ ॥

ते ह्यस्मिन्सर्पयन्त्येनं सर्वकामफलैः पुमैः ।
 यं यं कृतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात्फलम् ॥ ४७ ॥
 निर्वित्तपूर्णं पृथिवोदानस्य फलमश्रुते ।
 तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः ॥ ४८ ॥
 नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसन्निधौ ।
 तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९ ॥
 अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति नचेह जायते पुनः ॥ ५० ॥
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
 वेदं व्रतानि वापारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१ ॥
 अविष्णुत ब्रह्मचर्यालक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
 अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवयसीम् ॥ ५२ ॥
 अरांगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्पणोत्तमाम् ।
 षष्ठमात् सप्तमादूर्ध्वं मातुतः पितृतस्तथा ॥ ५३ ॥
 दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
 स्फीतादपि न सञ्चारिरोगदोष समन्वितात् ॥ ५४ ॥
 एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियोवरः ।
 यत्नात् परोक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५ ॥
 यदुच्यते द्विजातीनां शूद्रादारोपसंग्रहः ।
 न तन्मम मतं यन्मात्तत्त्वात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६ ॥
 तिस्रोवर्णानुपूर्व्येण ह्ये तथेका यथाक्रमम् ।
 ब्राह्मण क्षत्रिय विद्या भार्याः स्वा शूद्रजन्तः ॥ ५७ ॥
 ब्राह्मो विवाह आह्वय दीयते शक्त्यलङ्घिता ।
 मूकः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥

यज्ञस्थायत्विजे दैवभादायार्षस्तु गोद्वयम् ।
 चतुर्दश प्रथमजः पुमात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५८ ॥
 इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
 स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड्वंश्यान् सहात्मना ॥ ६० ॥
 आसुरोद्रविणादानाज्ञान्धर्वः समयान्मिथः ।
 राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ ६१ ॥
 पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतीदमादद्याद्देदनेत्वग्रजन्मनः ॥ ६२ ॥
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।
 कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३ ॥
 अप्रयच्छन् समाप्नोति भूणहत्या मृतावृत्तौ ।
 गम्यत्वभावे दातॄणां कन्या कुर्यात् स्वयम्बरम् ॥ ६४ ॥
 सक्तत् प्रदीयते कन्या हरं स्तां चौरदण्डभाक् ।
 दत्तामपि हरेत् पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वर आब्रजेत् ॥ ६५ ॥
 अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 अदुष्टाश्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषाशतम् ॥ ६६ ॥
 अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।
 खैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् ॥ ६७ ॥
 अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
 सपिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८ ॥
 आगर्भं सम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः क्षत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९ ॥
 हताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिभृतामधःशय्यां वासयेद्द्व्यभिचारिणीम् ॥ ७० ॥

सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वान् शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्यावै योषितोऽज्ञतः ॥ ७१ ॥
 व्यभिचारादृती रुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते ।
 गर्भमर्तवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२ ॥
 सुरापी व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्याश्च प्रियम्बदा ।
 स्त्रीप्रसूयाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३ ॥
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत् ।
 यवानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्ज्यते ॥ ७४ ॥
 मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सेह कौर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५ ॥
 आज्ञासम्पाद्भिर्नीं दत्तां वीरसू प्रियवादिनोम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांगमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६ ॥
 स्त्रीभिर्मर्तव्यः कार्यमेषधर्मैः परः स्त्रियाः ।
 आशुहेः संप्रतीत्योहि महापातकदूषितः ॥ ७७ ॥
 लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेवया भर्त्तव्याश्च सुगतिताः ॥ ७८ ॥
 षोडशर्त्तुनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्यैव पर्व्याण्याद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥
 एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
 शस्तद्वन्द्वौ सकृत् पुत्रं लक्ष्म्यं जनयेत् पुमान् ॥ ८० ॥
 यथा कामी भवेद्दरपि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियोरक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१ ॥
 भर्तृभ्रातृपितृजातिश्वश्रूश्चशुरदेवरैः ।
 वन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्याभूषणाच्चादनाग्रजैः ॥ ८२ ॥

संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी ।
 कुर्याच्छृणुरयोः पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३ ॥
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं पराटहे यानं त्यजेत् प्रोषित भर्तृका ॥ ८४ ॥
 रक्षेत् कन्यां पिता विद्वां पतिः पुत्रास्तु वार्षिके ।
 अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः ॥ ८५ ॥
 पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रुशुरमातुलैः ।
 हीना न स्याद्विना भर्तृ गृहणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६ ॥
 पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संजतेन्द्रिया ।
 इह कीर्तिं मवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७ ॥
 सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मो ज्येष्ठया न विनेतराः ॥ ८८ ॥
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 आहरेद्विधिवद्द्वारानग्नींश्चैवाविलम्बयन् ॥ ८९ ॥
 सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनित्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्धनाः ॥ ९० ॥
 विप्रान्मूर्खाभिषिक्तोहि क्षत्रियाणां विशः स्त्रियाम् ।
 अश्वष्ठः शूद्रां निषादोजातः पारशवोऽपि वा ॥ ९१ ॥
 वैश्याशूद्रोस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतो स्मृतौ ।
 वैश्यास्तु करणः शूद्रां विद्वास्त्रेषविधिः स्मृतः ॥ ९२ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सुतोवैश्याद्देहकस्तथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ९३ ॥
 क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ९४ ॥

माषिष्ठेण करण्यान्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८
 जात्युत्कर्षीयुगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधरम् ॥ ९ ॥
 कर्म स्नात्तं विवाहाग्नी कुर्वीत प्रत्यहं गृही ।
 दायकालकृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ १० ॥
 शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ११ ॥
 हुत्वाग्नीन् सूर्यदेवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ १२ ॥
 उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
 स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदूर्चयेत्तथा ॥ १३ ॥
 वेदाथर्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयज्ञप्रमिद्वयं विद्याञ्चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥ १४ ॥
 बलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया ।
 भूतपितृमरुद्ब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ १५ ॥
 देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेपाद्भूत बलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायहेभ्यश्च निःक्षिपेत् ॥ १६ ॥
 अन्नं पितृमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
 स्वाध्यायमन्वहं कुर्यात् न पचेदन्नमात्मने ॥ १७ ॥
 बालं सुवासिनौ वृद्धं गर्भिण्या तुरकन्यकाः ।
 सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥ १८ ॥
 प्रांपोगानेनो परिष्टादधस्तादश्रुता तथा ।
 अनन्नममृतञ्चैव कार्यमन्नं द्विजन्मना ॥ १९ ॥

अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्तवानुपूर्वशः ।
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायमपि वाग्भूतणोदकैः ॥१०७॥
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या स व्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥१०८॥
 महोच्चं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियाश्चासनं स्वादु भोजनं सूतृतं वचः ॥ १०९॥
 प्रतिसम्बत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः ।
 प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११० ॥
 अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ १११ ॥
 परपाकरुचिर्न स्यादनिन्या मन्त्रणादृते ।
 वाक्पाणिपादचापण्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥ ११२॥
 अतिथिं श्रोत्रियं तप्तमासीमान्त मनुब्रजेत् ।
 अहःशेषं सहामीत शिष्टेरिष्टैश्च बन्धुभिः ॥ ११३ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीं स्नानुपास्य च ।
 भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नाभितप्तोऽथ संविशेत् ॥११४॥
 ब्राह्मे सुहूर्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनोहितम् ।
 धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न ह्यापयेत् ॥११५॥
 विद्याकर्मवयोवन्धुवित्तैर्मन्या यथाक्रमम् ।
 एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति ॥ ११६ ॥
 वृद्धभारिण्युपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पत्न्यादेयोऽपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः ॥११७॥
 इज्याध्ययनदानानि वैश्वस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतियहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११८ ॥

प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुषीदक्षषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥११॥
 शूद्रस्य द्विजशूद्रा तथाऽजीवन् वणिग्भवेत् ।
 शिल्पैर्व्या विविधैर्जीवेदद्विजातिहितमाचरन् ॥१२॥
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता आङ्गक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न ह्यपयेत् ॥१२॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥१३॥
 वयोवृद्धार्थवाग्देशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिज्ञासुमशठान्तथा ॥ १४॥
 त्रैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिवेद्विजः ।
 प्राक् सोमिकीः क्रियाः कुर्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ।
 प्रतिसम्बत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याग्रयेणेष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि ॥ १५॥
 एषामसम्भवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 ह्योनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलं प्रदम् ॥
 चाण्डालो जायते यज्ञकारणाच्छुद्रभिक्षितात् ॥
 यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपिवा भवेत् ॥
 कुशूल कुम्भीधान्यो वा त्रैग्रहिकोऽश्वस्तनोपि वा
 जीवेद्वापि शिलोञ्छेन श्रेयानेषां परः परः ॥ १६॥
 न स्वाध्याय विरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विकृष्ट प्रसङ्गेन सस्तांषी च सदा भवेत् ॥१७॥
 राजान्तेवासियाग्रेभ्यः सीदन्निच्छेन्नं क्षुधा ।
 दन्निहैतूक पाषण्डवकवृशीश्च वर्जयेत् ॥ १८॥

शुक्लाम्बरधरो नीच केशश्मश्रु नखः शुचिः ।
 न भाव्यादर्शनेऽग्नीयाचैकवासा न संस्थितः ॥ १३१ ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाकस्माद् प्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतं चैव न स्तेनः स्यान्नवार्धुषिः ॥ १३२ ॥
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेषुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्व्यात्प्रदक्षिणं देवमृद्धो विप्रवनस्पतीन् ॥ १३३ ॥
 नतु मेहेनदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभक्तसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बु स्त्री द्विजन्मनः ॥ १३४ ॥
 नेक्षेताकं न नग्ना स्त्रीं नच संस्पृष्टमैथुनाम् ।
 नच मूलपुरीषं वा नाशुचीराहुतारकाः ॥ १३५ ॥
 अयं मे वक्ष्य इत्येवं सर्वमन्त्रमुदीरयन् ।
 वर्षत्सप्रावृती गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक् गिरा नच ॥ १३६ ॥
 ष्ठीवनासृक् शकृन्मूलरैतांस्त्रपसु न निःक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नागौ नचैनमभिलङ्घयेत् ॥ १३७ ॥
 जलं पिवेन्नास्त्रलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नाक्षैः क्रीडेन्न धर्मघ्नेर्व्याधितैर्व्या न संविशेत् ॥ १३८ ॥
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभक्त तुषाङ्गार कपालेषु च संस्थितिम् ॥ १३९ ॥
 नाचक्षीत धयन्तीं गां नादारेण विशेत् क्वचित् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयात्तु व्यस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः ॥ १४० ॥
 प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्या नराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१ ॥
 अध्यायानानुपाकर्म्म आवर्ण्या अवर्षेन वा ।
 हस्तेनौषधि भाषे वा पञ्चम्यां आवर्षस्य तु ॥ १४२ ॥

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जलास्ते ऋन्दसां कुर्यान्नदुत्सर्गं विधिं बहिः ॥ ११४
 तत्रहं प्रेतैश्चनध्यायः शिष्यत्विंशु कृत्स्न्युषु ।
 उपाकर्माणि चोत्सर्गे सुशाखाश्रोत्रिये मृते ॥ ११५
 सन्ध्यागर्जितनिर्घातं भृकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ ११६
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतुसन्धिषु मुक्ता वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च ॥ ११७
 पशुमण्डूकं नकुलमार्जारश्वाहि मूषिकैः ।
 कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शम्भुपाते तथोच्छये ॥ ११८
 श्वक्रोष्टु गर्दभोलूकसामवाणार्त्तनिस्वने ।
 अमेध्यश्वशूद्रान्यश्मशानपतितान्तिके ॥ ११९
 देशेऽशुचावात्मनि च विदुःस्तनितसंज्ञवे ।
 भुक्त्वा र्द्रपाणिरन्धोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमार्कते ॥ १२०
 पांशुवर्षं दिशं दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥ १२१
 खरोद्वयानहस्यश्वनौ वृक्षे रिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतां स्नात्कालिकान् विदुः ॥ १२२
 देवत्वं क्स्नातकाचार्यराज्ञां कृपायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रक्तविषमूत्रघ्नीवमोहसर्पनादि च ॥ १२३
 विप्राहि क्षत्रियात्मानोनावज्ञेयाः कदाचन ।
 आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कश्चिन्नर्माणि स्पृशेत् ।
 दूरादुच्छिष्टविस्मृतपादाभ्यांसि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥ १२४

शीघ्राक्षणा मलाक्षानि मोच्छिष्टानि पश्यात् स्पृशेत् ।
 न निन्दा ताडने कुर्यात्कुतश्चिन्ता ताडयेत् ॥ १५५ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यद्वाङ्मनं समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतु ॥ १५६ ॥
 मातुः पितृतिथिं स्मृतजामिं सम्बन्धिमातुलेः ।
 वृद्धं बालातुराचार्यं वैद्यसंश्रितवान्धवैः ॥ १५७ ॥
 ऋत्विक्पुरोहितापत्य भार्यादास सनाभिभिः ।
 विवादं वर्जयित्वा तु सर्वाङ्गोक्तान् जयेद्गृही ॥ १५८ ॥
 पञ्चपिण्डा नमुद्रत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायान्नदौ देवखातगर्तं प्रस्त्रवणेषु च ॥ १५९ ॥
 परशय्या समोद्यान गृहयानानि वर्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहीनस्य नास्त्रमद्यादनापदि ॥ १६० ॥
 कर्ष्यवद्धचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वैशाभिश्चस्तर्ष्वर्षूषिगणिकागणदीक्षिणाम् ॥ १६१ ॥
 चिकित्सकातुरक्कुक्षपुंसलोम तत्रिद्विषाम् ।
 क्रूरोग्रपतितघ्नात्यदाश्विकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२ ॥
 अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितपामयाजिनाम् ।
 शस्त्रविक्रयिकर्म्मरतुन्नवायश्चजोविनाम् ॥ १६३ ॥
 नृशंसराजरजककुतस्तन्वधजोविनाम् ।
 चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम् ॥ १६४ ॥
 पिशुनावृत्तिनोश्चैव तथा चाक्लिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५ ॥
 अर्चितम् वृथामांसं केश कौटसमन्वितम् ।
 शक्तं पयस्यं सितोच्छिष्टं खस्युष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६ ॥

उदक्कास्पृष्टसंघृष्टं पथ्यावाग्नश्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्पृष्टश्च कामतः ॥ १६६
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमिवार्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नागापितश्चैव यथात्मानं निवेदयेत् ॥ १६७
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहापि गोधूमयवगोरस विक्रियाः ॥ १६८
 सन्धिन्यनिर्द्देशाऽवत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १६९
 देवतार्थं हविः शिप्रुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विहजानि करकाणि च ॥ १७०
 क्रव्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रतुदटिट्टिभान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥ १७१
 कोयटिप्लवचक्राह्वलाकावकविष्किरान् ।
 वृथाकृषरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७२
 कलविङ्गं सकाकोलंकुरंरञ्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानन्नातांश्च मृगहिजान् ॥ १७३
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतीजग्धा सोपवासस्त्रग्रहं वसेत् ॥ १७४
 पलाण्डुं विडूराहश्चच्छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
 लहनं गृष्मनश्चैव जग्धा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७५
 भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकृष्णपशुकाः ।
 शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ।
 तथा पाठीनराजीवसशक्काश्च हिजातिभिः ।
 अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७६

प्राणायथ्ये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १८६ ॥
 वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः ।
 सन्धितानि दुराचारी यो हन्यविधिना पशून् ॥ १८७ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८८ ॥
 सौवर्णराजतामानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ।
 शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्मणाम् ॥ १८९ ॥
 पात्राणां च मसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुसूक्स्त्रुवसस्त्रेहपात्राण्युष्णे न वारिणा ॥ १९० ॥
 स्फुरशूर्पाजिनधान्यानां मुषलीदूखलानसाम् ।
 प्रोक्षणां संहतानाञ्च बहूनां चैव वाससाम् ॥ १९१ ॥
 तक्षणां दारुशृङ्गास्थूनां गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
 मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १९२ ॥
 सोषैरुदक गोमूत्रैः शुद्ध्याविककौशिकम् ।
 सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिणीः कुतपन्तथा ॥ १९३ ॥
 सगौरसर्षपैः क्षौमं पुनः पाकान्महीमयम् ।
 ऋहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखस्तथा ॥ १९४ ॥
 शुद्धिर्माजनाद्वाहात् कालाद्गोकमणात्तथा ।
 कादुल्लेखनास्त्रे पातृगृहं मार्जनलेपनात् ॥ १९५ ॥
 गोघ्रातेऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकेशदूषिते ।
 लिलं भस्म मृदारि प्रक्षेप्तव्यं विगृह्ये ॥ १९६ ॥
 पुसीसकताम्राणां श्वाराम्लोदकवारिभिः ।
 क्षात्रिः कांस्यलीहानां शुद्धिः प्लावोदवस्य च ॥ १९७ ॥

अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।

वाक् शस्तमम्बुनिर्णिकृमन्नातश्च सदा शुचि ॥ १८१ ॥

शुचि गीढमिक्ततोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।

तथा मांसं खचाण्डालकव्यादादिनिपातितम् ॥ १८२ ॥

रश्मिरग्नीरजम्छाया गौरश्वोवसुधानिलः ।

विप्रुषोमक्षिका स्पर्शे वत्सः प्रस्रवणे शुचिः ॥ १८३ ॥

अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।

पन्थानश्च विशुद्धयन्ति सोमसूर्यांगमार्कतैः ॥ १८४ ॥

मुखजा विप्रुषोमेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।

श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्ता ततः शुचिः ॥ १८५ ॥

स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।

आचान्तः पुनराचामेदासांविपरिधाय च ॥ १८६ ॥

रथ्याकृद्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।

मार्कतेनैव शुध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥ १८७ ॥

तपस्तत्वाऽसृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुणये ।

तप्तार्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥ १८८ ॥

सर्वस्य प्रभवा विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।

तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १८९ ॥

न विद्यया केवलया तपसा वापि पावता ।

यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ १९० ॥

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।

नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ १९१ ॥

विद्यातपोभ्यां हीनेन नतु ग्राह्यः प्रतिपहः ।

गृह्यन् प्रदातारमधीनयत्यात्मानमेव च ॥ १९२ ॥

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।

याचितेनापि दातव्यं अद्यापूतञ्च शक्तितः ॥ २०३ ॥

हेमशृङ्गाः शफरीप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।

सकांस्यः सा दातव्या क्षीरिणो गौः सदर्चिणा ॥ २०४ ॥

दाताः स्वर्गमाप्नोति वत्सराक्षो मसन्निभान् ।

कपिलोत्तारयति भूयश्चा सममं कुलम् ॥ २०५ ॥

स वत्सो मृत्युनि युगानुभयतोमुखीम् ।

दाताः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६ ॥

यावद् यथादी दौ मुखं योनौ च दृश्यते ।

तावद्दे पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भे न मुञ्चति ॥ २०७ ॥

यथा दद्याच्चिदृत्वा गां धेनुं वाऽधेनुमेव वा ।

अरोगमपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥ २०८ ॥

श्रान्तमस्वाह्ननं रोगि पारचर्या सुरार्चनम् ।

पादशीचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९ ॥

भूदीपाश्वाश्च वस्त्राभस्त्रिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।

नेवेशिकं स्वर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ २१० ॥

गृहधान्याभयोपानच्छतप्रात्यानुलेपनम् ।

यानं वृत्तं प्रियं श्रय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११ ॥

सर्वदानमतं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।

तद्ददत् सः स्वर्गमाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२ ॥

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।

ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान् ॥ २१३ ॥

कुशाः शाक पयो मत्स्यागन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः ।

मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४ ॥

अयाचिता हृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्य स्तथा द्विषः ॥ २१५ ॥
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तार्थमेव च ॥ २१६ ॥
 अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनहयम् ।
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत् सूर्यसंक्रमः ॥ २१७ ॥
 व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 आहं प्रति रुचिश्चैव आहकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१८ ॥
 अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु श्रौत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
 वेदार्थविस्मयप्रसामा त्रिमधु स्तिसुपर्णकः ॥ २१९ ॥
 ऋत्विक् स्वस्त्रीयजामातृयाज्यश्वशरमातुलाः ।
 तृणाचिकेत दीहितं शिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ॥ २२० ॥
 कर्मनिष्ठा स्तोत्रनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्रावसम्पदः ॥ २२१ ॥
 रोगो हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
 अवकीर्णं कुण्डगोलौ कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२ ॥
 भृतकाध्यापकः स्त्रीवः कन्यादूष्यभिगस्तकः ।
 मित्रधृक् पिशुनः सामविक्रयी च विनिन्दकः ॥ २२३ ॥
 मातापितृ गुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४ ॥
 निमन्त्रयौत पूर्वदुर्ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ।
 तैश्चापि संयतैर्भाष्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २२५ ॥
 अपराङ्गे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६ ॥

युष्मान् देवे यथाशक्ति पित्रेऽयुष्मास्तथैव च ।
 परित्रिते ऋचौ देगे दक्षिणाप्रवने तथा ॥ २२७ ॥
 द्वौ देवे प्राक्त्रयः पित्रेऽउदगीकैकमेव वा ।
 मातामहानामप्येवं तन्म्यं या वैश्वदेविकम् ॥ २२८ ॥
 पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यत्रा ॥ २२९ ॥
 यवैरन्ववकीर्याथ भाजने सपवित्रके ।
 शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवां स्तथा ॥ २३० ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत् ।
 दत्त्वा दकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१ ॥
 तथाच्छादनदानञ्च करशीचार्थमन्वु च ।
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ॥
 द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा हुग्रशस्तस्ते तत्रा पितॄन् ॥ २३२ ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्यादघर्षादिपूर्ववत् ॥ २३३ ॥
 दत्त्वा घ्नसंस्त्रवां स्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्नानमसीति नुग्रजं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४ ॥
 अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
 कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत् ॥ २३५ ॥
 हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथा लाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६ ॥
 दत्त्वा न्नं पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७ ॥
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति वृत्रघ्नम् ।

जन्वा यथा सुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्व्यतः ॥ २३८ ॥

अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।

आत्मसेखु पवित्राणि जन्वा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९ ॥

अन्नमादाय तृप्ताः स्य शेषं चैवानुमन्य च ।

तदन्नं विकरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४० ॥

सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः ।

उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१ ॥

मातामहानामप्येवं दद्यादाश्चमनं ततः ।

स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२ ॥

दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् ।

वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३ ॥

ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् ।

विष्णेदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४ ॥

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च ।

अन्ना च नो माय्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५ ॥

अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।

याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन ॥ २४६ ॥

इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।

वाजे वाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७ ॥

यस्मिंस्ते संस्त्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।

पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८ ॥

प्रदक्षिणमनुग्रज्यं भुञ्जीत पितृसेवितम् ।

ब्रह्मचारी भवेत्तान्त्सु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९ ॥

एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।

यजेत दधिकर्कभूमिभान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥२५०॥
 एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यं कपवितकम् ।
 आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१ ॥
 उपतिष्ठतामित्यक्षयस्थाने विप्रविसर्जने ।
 अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः क्षि ह ॥२४२॥
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३ ॥
 ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 एतत् सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४ ॥
 अर्ब्बाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सराद्भवेत् ।
 तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् सम्वत्सरं द्विजे ॥२५५॥
 मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।
 प्रतिसम्वत्सरश्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६ ॥
 पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नी जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥२५७॥
 हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
 मात्स्यहारिणकीरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥२५८॥
 ऐणरौरववाराहशार्ङ्गमांसैर्यथाक्रमम् ।
 मासहव्या हि दृष्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥२५९॥
 खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्द्धीणसस्य च ॥२६०॥
 यद्दाति गयास्थस्य सर्वमानस्यमुच्यते ।
 तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१ ॥
 कन्यां कन्यावेदिनस्य पशून् मुस्थान् सुतानपि ।

दूतं कविश्च वाणिज्यं द्विशकैकशर्मास्तथा ॥ २६२ ॥
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुमान् स्वर्णरूपे सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्वकामानाप्नोति आह्वदः सदा ॥ २६३ ॥
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 शीघ्रेण तु हताये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते ॥ २६४ ॥
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजस्य शौर्यं क्षेमं बलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठश्च सौभाग्यं समृद्धिं सुख्यतां शुभम् ।
 प्रवृत्तचक्रताञ्चैव वाणिज्यं प्रभुतां तथा ।
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २ ॥
 धनं विद्यां भिक्षुसिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविक
 अश्वानायुश्च विधिवद् यः आहं सम्प्रयच्छति ॥ २॥
 कृत्तिकादिभरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् ।
 आस्तिकः अहधानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८ ॥
 वसुरुद्रादितिसुताः पितरः आह देवताः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आह्नेन तर्पिताः ॥ २॥
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ।
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गुणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २॥
 तेनोपसृष्टो यत्नस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुष्णंश्च पश्यति ॥ २७ ॥
 काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अम्वजैर्गर्हभैरुष्टैः सहेकनावतिष्ठते ॥ २७२ ॥
 वज्रन्तश्च तथाकामं मम्यतेऽनुगतं परैः ।

विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४ ॥
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारी न च भर्तारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ २७५ ॥
 आचार्यस्त्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिश्चैव कृषीवलः ॥ २७६ ॥
 स्रपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 मौरसर्षपकल्केन साज्ये नोत्सादितस्य च ॥ २७७ ॥
 सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८ ॥
 अश्वस्थानादुगजस्थानादहस्मीकात् सङ्गमाद्भुदात् ।
 रोचनां गन्धान् गुग्गुलुच्चापसु निःक्षिपेत् ॥ २७९ ॥
 या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ऋदात् ।
 चर्मणानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८० ॥
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१ ॥
 भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः ।
 भगमन्त्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२ ॥
 यत्ते केशेषु दीर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षोरपस्तदुन्नन्तु सर्वदा ॥ २८३ ॥
 ज्ञातस्य सार्षपं तैलं सुवेणोदुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४ ॥
 मेतश्च संमितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ ।
 कुष्माण्ठो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५ ॥
 ऽमभिर्वालमन्त्रैश्च नमस्कार समन्वितैः ।

दद्याच्चतुष्पथे सूर्ये कुशानास्तीर्थं सर्वतः ॥ २८६ ॥
 कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललीदनमेव च ।
 मत्स्यान् पक्षांश्चैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७ ॥
 पुष्पं चित्तं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधमपि ।
 मूलकं पूरिकापूपांस्तथैवरण्डिकाः स्वजः ॥ २८८ ॥
 दध्यन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।
 एतान् सर्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ॥ २८९ ॥
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽश्विकाम् ।
 दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वाऽर्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९० ॥
 रूपं देहि यशोदेहि भाग्यं भगवति ! देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान्य देहि मे ॥ २९१ ॥
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 घ्राह्यणान् भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुहोरपि ॥ २९२ ॥
 एवं विनायकं पूज्यं ग्रहांश्चैव विधानतः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति श्रियश्चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३ ॥
 आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
 महागणपतेश्चैव कुर्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४ ॥
 श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
 वृध्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन् व्रतैः ॥ २९५ ॥
 सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २९६ ॥
 ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।
 वज्रतादयमः सीमात् कांस्यात् कार्यग्रहाः क्रमात् ॥ २९७ ॥
 स्वैर्वर्णैर्वर्णा पटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकैश्च वा ।

।ग्रावणीं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २८८ ॥
 गन्धाश्च वलयश्चैव धूपोदेयश्च गुग्गुलुः ।
 कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदेवतम् ॥ २८९ ॥
 आकृष्टेन इमं देवा अग्निमूर्द्धा दिवः ककुत् ।
 उदबुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥ २९० ॥
 बृहस्पते अतिअदर्यस्तथैवान्नात् परिश्रुतः ।
 शन्नो देवोऽस्तथा काण्डात् केतुं कुम्बन्निमाः क्रमात् ॥ २९१ ॥
 अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उडुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ २९२ ॥
 एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना क्षीरेण वा युता ॥ २९३ ॥
 गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
 दध्नीदनं हविष्यं मांसं चित्वात्रमेव च ॥ २९४ ॥
 दद्याद् ग्रहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बध्नः ।
 शक्तितो वा यथा लाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ २९५ ॥
 धनुः शङ्खं स्तथानडान् हेम वासोहयस्तथा ।
 कृष्ण गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ २९६ ॥
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ २९७ ॥
 ग्रहाधोना नरेन्द्राणां मुञ्छायाः पतनानि च ।
 भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः स्मृताः ॥ २९८ ॥
 महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतघ्नो वृद्धसेवकः ।
 विनीतः सत्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ २९९ ॥
 अशैर्वपुषः स्मृतिमाननुद्रोऽपरुषस्तथा ।

धार्मिकोऽवसन्नश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ॥३१०॥
 स्वरन्ध्रगोमार्त्तचिक्यां दण्डनीत्यां तथैव च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याश्चैव मराधिपः ॥३११॥
 स मन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन् ।
 तैः सार्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥३१२॥
 पुरोहितश्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्याश्च कुशलमथर्वार्द्धिरसे तथा ॥ ३१३ ॥
 श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणयादृत्विजस्तथा ।
 यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४ ॥
 भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अक्षयोऽयं निधीराज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५ ॥
 अस्कन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्तैरदूषितम् ।
 अग्नेः सकाशादिप्रास्यं पूतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६ ॥
 धर्मणालब्धभीहेतुलब्धं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वक्ष्येऽमीत्या वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥३१७॥
 दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत्
 आगामिभद्रहृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८ ॥
 पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महोपतिः ॥ ३१९ ॥
 प्रतिग्रहपरीमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥
 रम्यं पशवप्रमाजीवप्रं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकीषात्मगुप्तये ॥ ३२० ॥
 तत्र तत्र च निष्ठातानध्यक्षान् कुशलान् शुची

प्रकुर्यादायकर्मन्तवयकर्मसु चोद्य तान् ॥ ३२२ ॥
 नातः परतरो धर्म्मी नृपाणां यदुपार्जितम् ।
 विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभयश्चाभयं तथा ॥ ३२३ ॥
 य आह्वेषु बध्यन्ते भूम्यर्थं मपराङ्मुखाः ।
 अकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४ ॥
 पदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
 राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५ ॥
 तवाहं वादिनं क्लीवं निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
 न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६ ॥
 कृतरक्षः सदोत्थाय पश्येदायवययी स्वयम् ।
 वयवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७ ॥
 हिरण्यं वषाष्टतानीतं भाण्डागारेषु निःक्षिपेत् ।
 पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः ॥ ३२८ ॥
 ततः स्वैरविहारी स्यान्मन्त्रिभिर्वा समागतः ।
 बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ॥ ३२९ ॥
 सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चारणां गूढभाषितम् ।
 गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३० ॥
 संविशेत्तूर्यघोषेण प्रतिबुद्धे क्षथैव च ।
 शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्वकत्तव्यतान्तया ॥ ३३१ ॥
 प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशीर्भरभिनन्दितः ॥ ३३२ ॥
 दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वाक् काञ्चनं महीम् ।
 नैवेष्टिकानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३ ॥
 ब्राह्मणेषु क्षमी स्निग्धेष्वजिम्भः क्रोधनोऽरिषु ।

स्याद्राजा भृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥३२४॥
 पुण्यात् षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥३२५॥
 चाटुतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३२६ ॥
 अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किल्बिषं प्रज
 तस्माच्च नृपतेरर्क्षं यस्माद् गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३२७ ॥
 ये राष्ट्राधिकृता स्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३२८ ॥
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा प्रवासयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः श्रोत्रियान् वासयेत् सदा ॥
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकीषं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सवान्धवः ॥ ३२९ ॥
 प्रजापोडनसन्तापसमुदभूतो हुताशनः ।
 राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान् नादग्धा विनिवर्त्तते ॥३३०॥
 यएव धर्म्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३३१ ॥
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३३२ ॥
 मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्याद्यथान्ये न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥३३३॥
 अरिर्मित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तात् परः परः ।
 क्रमशा मण्डलं चित्थं सामादिभिरनुक्रमैः ॥ ३३४ ॥
 हपायाः साम दानश्च भेदो दण्डस्तथैव ।

सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्धे युर्दण्डस्त्वगतिका गतिः ॥३४६॥

सन्धिश्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।

द्वैधीभावं गुणानितान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥३४७॥

यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।

परश्च हीनआत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः ॥ ३४८ ॥

दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ।

तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ३४९ ॥

केचिद्देवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।

संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलबुद्धयः ॥ ३५० ॥

यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।

एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्धयति ॥ ३५१ ॥

हिरण्यभूमिलानेभ्यो मित्रलब्ध्विर्वरा यतः ।

अतोयतेत तत् प्राप्नो रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥३५२॥

स्वाम्यमात्यो जनोदुर्गं कोषो दण्डस्तथैवच ।

मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३ ॥

तदवाप्य नृपोदण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत् ।

धर्मीहि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४ ॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना ।

सत्यसन्धेन शुचिमा सुसहायेन धीमता ॥ ३५५ ॥

यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।

जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६ ॥

अधर्मदण्डनं स्वर्गकीर्तिलोकविनाशनम् ।

सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिजयावहम् ॥३५७॥

अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरी मातुलोऽपिवा

नादण्योनाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥
 योदण्यान् दण्येद्राजा सम्यग्बध्नांश्च पातयेत्
 दृष्टं स्योत् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ २५८
 इति संचित्य नृपतिः क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।

व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ २५९
 कुलानि जातीः श्रेणीश्च गणान् जानपदास्तथा ।
 स्वधर्मचलितान् राजा विनीय स्थापयेत् पथि ॥ २६०
 जालसूर्यमरीचिस्थं तसरेणूरजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिप्ता तु ताम्बिस्त्री राजसर्वप उच्यते ॥ २६१
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यती मध्यस्तु ते त्रयः ।
 कृष्णस्तु पञ्च ते मापस्ते सुवर्णास्तु षोडश ॥ २६२
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रूप्यमाषोधरणं षोडशैव ते ॥ २६३
 शतमानस्तु दशभिर्धरणीः पलमेव च ।

निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्ष्णि कलास्त्रिकः पणः ॥ २६४
 माशीतिः पणसाहस्रो दण्ड उत्तमसाहसः ।
 तदर्द्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धमधमः स्मृतः ॥ २६५
 धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ।
 योजया व्यक्ताः समस्ता वा अपराधवशादिमे ॥ २६६
 ज्ञात्वापराधं देयञ्च कालं बलमथापि वा ।

वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ २६७

इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारोनाम प्रथमोऽध्यायः
 अथ द्वितीयोऽध्यायः व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सा
 धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ १ ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
 राज्ञा सभासदः कार्यार्थि रिपौ मित्रे च ये समाः ॥२॥
 अपश्यता कार्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोक्तयो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३ ॥
 रागाहोभाहयाहापि स्तुत्यपेतादिकारिणः ।
 भ्याः पृथक् पृथक् दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥४॥
 स्तुत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ।
 आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५ ॥
 प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 समामासतदर्शानामजात्यादिचिह्नितम् ॥ ६ ॥
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावेदकसन्निधौ ।
 ततोऽर्थीं लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
 तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विशादेष्टूपदर्शितः ॥ ८ ॥
 अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतं नयेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभृग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये ॥ १० ॥
 निह्वे भावितो दद्याद्वनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगाद्वनं हरेत् ॥ ११ ॥
 साहसस्तेयपादुष्यगोभिशायात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्यएव कालोऽन्यत्रेच्छया स्तुतः ॥१२॥
 देशादेशान्तरं याति सूक्ष्णी परिलेढि च ।
 ललाटं स्विद्यते यस्य मुखं वैवर्णमेति च ॥ १३ ॥

परिशुष्यत्स्वलदाक्योविरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथोष्ठौ निर्भूजत्यपि ॥ १३ ॥
 स्वभावाद्विहतिं नच्छन् रुनोवाक्कायकर्म्मभिः ।
 अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्तितः ॥ १४ ॥
 सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यद्यनिष्पतेत् ।
 नचाहूतो वदेत् किञ्चिद्वीनो दण्डाश्च स स्मृतः ॥ १५ ॥
 साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १६ ॥
 सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १७ ॥
 कुलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १८ ॥
 निष्कृते लिखितं नैकमेकदेशविभावितः ।
 दापयः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्वनिवेदितः ॥ १९ ॥
 श्रुत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रात्तु बलवद्वर्मशास्त्रमिति स्थितिः ॥ २० ॥
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ।
 एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २१ ॥
 सर्वेष्वथ विवादिषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधी प्रतिगृहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥ २२ ॥
 पश्यतो ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्षिकी ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २३ ॥
 आधिसीमोपनिक्षेपजडबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २४ ॥

आध्यादीनां विहर्तारं धनिने दापयेदनम् ।
 दण्डश्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्ष मयापि वा ॥ २६ ॥
 आगमोऽभ्यधिको भोगादिना पूर्वक्रमागतात् ।
 आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्लोकापि यत्र नो ॥ २७ ॥
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी ॥ २८ ॥
 योऽभियुक्तः परितः स्यात्तस्य रिक्श्ची तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥
 आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति ॥ ३० ॥
 नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१ ॥
 बलीपधिविनिर्हृत्तान् व्यवहारान्निवर्त्तयेत् ।
 स्तौनक्तमन्तरागारवह्निः शत्रुकृतां स्तथा ॥ ३२ ॥
 मत्तोन्नतार्त्तव्रसनिबालभीतादि योजितः ।
 असम्बद्धकृतश्चैव वप्रवहारो न सिद्धयति ॥ ३३ ॥
 प्रणष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेत्क्षिप्त्वेत्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४ ॥
 राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्दिजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५ ॥
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनितेदितविज्ञातो दापयस्तं दण्डमेव च ॥ ३६ ॥
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
 श्रद्धादि समाप्नोति क्लिष्टं यस्य तस्य ततः ॥ ३७ ॥

अशीतिभागी वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
 वर्णक्रमान्कृतं द्विस्त्रिचतुः पञ्चकमन्यथा ॥ १८ ॥
 कान्तारगास्तु दशकं सामुद्राविंशकं शतम् ।
 ददुर्ध्वं स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ १ ॥
 सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
 वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः ॥ ४० ॥
 प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्वनम् ।
 गृहीता तु क्रमादाप्यो धनिनामधमर्णिकः ॥ ४१ ॥
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥
 राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधितादशकं शतम् ।
 पञ्चकञ्च शतं दाप्यः प्राप्तार्थोद्भुत्तमर्णिकः ॥ ४३ ॥
 हीनजातिं परिक्षीणं मृणार्थं कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्यापितं तस्याद्वर्धते न ततः परम् ॥
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यद्वणञ्च कृतं भवेत् ।
 दद्यात्स्तद्वत् क्षिणः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ।
 न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्याद्वत् कुटुम्बार्थांश्च पतिः स्वीकृतं तथा ॥
 सुराकामदूतकृतं दण्ड्युक्तावगिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ४४ ॥
 गोपशौण्डिकशैलुषरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिकेषां यस्माद्वृत्तिरुदाय

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्न्या वा सह यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यद्वयं नाम्नात् स्त्री दातुमर्हति ॥५०॥
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
 पुत्रपीतृकृष्णं देयं निज्जवे साक्षिभावितम् ॥५१॥
 ऋक् यथाह ऋणं दाप्यो योषिदुप्राहस्यैवच ।
 पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक् धिनः ॥ ५२ ॥
 भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभाव्यं मृणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३ ॥
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभावं विधीयते ।
 आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥५४॥
 दर्शनप्रतिभूर्यन मृतः प्रात्यधिकोऽपिवा ।
 न तत् पुत्रा ऋणं ददुरदुर्दुर्दानाय ये स्थिताः ॥५५॥
 बहवः सूर्यदि स्वागैर्दुः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायाश्रितेष्वेधु धनिकस्य यथा रुचि ॥ ५६ ॥
 प्रतिभूर्दापितो यस्तु प्रकाशं धनिनीधनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैलस्य तद्वेत् ॥ ५७ ॥
 सन्ततिः क्षीपशुष्के व धान्यं त्रिगुणमेवच ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रमयाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥
 आधिः प्रणयेद्विगुणे धने यदि न मोक्षते ।
 काले कालकृतं नयेत् फलभोग्यो न नयति ॥५९॥
 गोप्राधिभोगे मोक्षतिः सोपकारेऽथ हायिते ।
 नष्टोदयोविमष्टश्च देवराजकृताहते ॥ ६० ॥
 आधिः सौकरणात् सिद्धीरक्षमाथोऽप्यारताम् ।
 यातयेदथ आर्धेयोधनभागा धनो भवेत् ॥ ६१ ॥

चरित्रधन्यकृतं सवप्रा दपयेन्नम् ।
 सत्यधारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२ ॥
 उपस्थितस्य मोक्षव्यप्राधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याधिमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥
 तत्कालकृतमूख्योवा तत्र तिष्ठेदवृष्टिकः ।
 विना धारणकाद्यापि विक्रीणीत स साक्षिकम् ॥
 यदा तु द्विगुणीभूतकृणमाधो तदा खलु ।
 मोक्षप्राधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणि धने ॥ ६४ ॥
 इति ऋणादानप्रकरणम् ॥

वासनस्यमनास्थाय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम् ।
 द्रव्यं तदीपनिधिकं प्रतिदेयं तद्यैव तत् ॥ ६५ ॥
 न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतत्कारैः ।
 श्रेष्ठेऽर्गितेऽदत्ते दाप्योदण्डश्च तत्समम् ॥ ६६ ॥
 प्राजीवन् स्वेच्छया दण्डोदाप्यस्तस्मापि सोदयम्
 याचितान्वाहितन्यासनिःक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६७ ॥
 इति निःक्षेपादिप्रकरणम् ॥

तपस्विनोदानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः ।
 धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६८ ॥
 भावराः साक्षिणीन्नेयाः श्रौतभार्तक्रियारताः ।
 यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७० ॥
 श्रौतिशास्त्रांपसाहृष्टाये च प्रमजितादयः ।
 असाक्षिणश्चैव वृद्धाश्चैव वृद्धाश्चैव ॥ ७१ ॥

श्रीहृदवासकितवमत्तोऽन्ताभिश्चस्तकः ।
 रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकदिकलेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥
 पतितासार्धसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
 साहसी दृष्टदोषश्च निर्दूताद्यास्त्वसाक्षिणः ॥ ७३ ॥
 उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
 सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यपादुष्यसाहसे ॥ ७४ ॥
 साक्षिणः आवयेहादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
 ये च पापकृतां लोका महापातकिनान्तथा ॥ ७५ ॥
 अग्निदानाश्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ७६ ॥
 सुकृतं यस्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरयतैः कृतम् ।
 तत्सर्वं तस्व जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७ ॥
 अमुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दयबन्धकम् ।
 राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशकेऽहनि ॥ ७८ ॥
 न ददाति च यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
 स कूटसाक्षिणा पापैस्तुल्योदण्डेन चैव हि ॥ ७९ ॥
 द्वैधे वदन्ना वचनं समेषु गुणिनां तथा ।
 गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तमाः ॥ ८० ॥
 प्रस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिष्ठां स जयी भवेत् ।
 प्रत्यधावादिनो यस्य ध्रुवं तस्य पराजयः ॥ ८१ ॥
 उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।
 हेगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युरः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२ ॥
 एवम् पृथग्दण्डनीयाः कूटकत् साक्षिणस्तथा ।
 विवादाद्विगुणं द्रुष्यं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३ ॥

यः साक्षं आवितोऽन्वेभ्यो निष्कृते तत्तमोदृतः ।
 स द्वाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणस्तु विवासयेत् ॥ ८४ ॥
 वर्णिनान्तु वधो यत्र तत्र साक्षमृत्यं वदेत् ।
 तत् पदनाय निष्पीयध्वः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५ ॥
 इति साक्षिप्रकरणम् ॥

— / —

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वहस्ता तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमतं कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥
 समामासतदर्शाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः ।
 सप्तद्व्यारिकाभौयपिटनामादिचिह्नितम् ॥ ८७ ॥
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्ते न निवेशयेत् ।
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलेखितम् ॥ ८८ ॥
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पिटनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९ ॥
 उभयाभ्यर्धितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ।
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
 तत्प्रमाणं च न लेख्यं बलीपधिक्षतादृते ॥ ९० ॥
 ऋणं लेख्यत्रुतं देयं पूरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधितु मुच्यते तावद्गावत्तत्र प्रदीयते ॥ ९१ ॥
 देशान्तरस्थे दुर्लेखे नष्टोन्मृष्टे इति तथा ।
 भिक्षे दग्धेऽथवाच्छिन्ने लेख्यमन्यत् कारयेत् ॥
 सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४ ॥

लेखास्य पृष्ठेऽभिलिखेद्दत्त्वा दत्त्वा धनं ऋणी ।
 धनो कोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ८५ ॥
 दत्त्वा पाठयेत्लेखं पृष्ठे वा न्यस्तु कारयेत् ।
 साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तदा तव्यं ससाक्षिकम् ॥ ८६ ॥
 इति लेखप्रकरणम् ॥

तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तारि ॥ ८७ ॥
 रुचा वा न्यतरः कुर्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ८८ ॥
 सचेलं स्नातमाह्वय सूर्योदय उपोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिश्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ८९ ॥
 तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्कबाह्मणरोगिणाम् ।
 अग्निजलं वा शुद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ ९० ॥
 नासहस्राङ्गरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वहेयुः एचयः सदा ॥ ९१ ॥
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमोभूतो रेखां कृत्वावतारितः ॥ ९२ ॥
 त्वं तुले ! सत्यधामासि पुरा देवविनिर्मिता ।
 तत्त्वत्वं वद कल्याणि ! संग्रयान्तां विमोचय ॥ ९३ ॥
 यद्यस्मि पापकृन्नात ! स्तुतो मां त्वमधोनय ।
 शुद्धयेद्भयार्द्धं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ९४ ॥
 करौ विन्दुदितग्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
 सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत् सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ९५ ॥

त्यमग्ने ! सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम ॥ १०६ ॥
 तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चागत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०७ ॥
 स तमादाय समैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् ।
 षोडशाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८ ॥
 मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९ ॥
 सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाय्यकम् ।
 नाभिदघ्नोदकस्यस्य गृहीत्वोरु जलं विशेत् ॥ ११० ॥
 समकाशमिषं क्षिप्तमनोयान्यो जवी नरः ।
 गते तस्मिन्निम नाङ्गं पश्येच्चच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११ ॥
 त्वं विष ! ब्रह्मणः पुत्र ! सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
 त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२ ॥
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विमग्नैलजम् ।
 यस्य वेगैर्विन जौर्यस्तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३ ॥
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्स्नाज्जलं तु प्रसूतित्रयम् ॥ ११४ ॥
 अर्वाक् चतुर्दशदङ्गो यस्य नो राजदेविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स गृहः स्यान्नसंशयः ॥ ११५ ॥
 इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् स्वेच्छया विभजेत्तान्
 षष्ठेऽ वा त्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समाग्निनः ॥ ११६ ॥

युज्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्ता वा स्वशुरेण वा ॥११७॥
 पत्न्यानीहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 पुत्राधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृकृतः स्मृतः ॥११८॥
 वंभजेरन् सुताः पितृरुद्धं कथमृणं समम् ।
 तत्तुर्द्वितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९ ॥
 पेटद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जितम् ।
 तैर्मौढाहिकश्चैव दायादानां न तद्ववेत् ॥ १२० ॥
 तमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युदरेत्तु यः ।
 दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
 किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
 तान्गो यवीसयां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२ ॥
 तामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
 निकर्पटकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
 पुत्र्यां पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।
 त्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥१२४॥
 वंभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ।
 श्यावा तद्विभागः स्यादायवप्रयविशीधितात् ॥१२५॥
 तदभ्यां यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 तुरुद्धं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
 संस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रान्तरः पूर्वसंस्कृतैः ।
 गिन्यश्च निजादंशाहत्वांश्चतुर्तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
 तत्स्त्रिद्वेकभागाः स्युर्वर्ण्यो ब्राह्मणात्मजाः ।
 त्रिजस्त्रिद्वेकभागा विड्जास्तु द्वेकभागिनः ॥१२८॥

अन्योन्यापहतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।
 तत्पुनस्ते समैरंशेर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२८ ॥
 अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यसाहक्यी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १२९ ॥
 औत्सोर्धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
 क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणैतरेण वा ॥ १३० ॥
 गृहे प्रच्छन्नउत्पन्नो गूढजस्तु सुतोमतः ।
 कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमतः ॥ १३१ ॥
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तकोभवेत् ॥ १३२ ॥
 क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयं कृतः ।
 दशात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भं विद्वः सहोद्वजः ॥ १३३ ॥
 उत्सृष्टो दह्यते यस्तु सोऽप्यविद्वो भवेत् सुतः ।
 पिण्डदोऽग्नहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ १३४ ॥
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽग्नहरो भवेत् ।
 मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वहं भागिनम् ।
 अस्माद्वक्तो हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३५ ॥
 पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत् सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सन्नृत्तचारिणः ।
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर्गात्तस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३६ ॥
 बानप्रस्थयतिव्रतचारिणामृक्थभागिनः ।
 क्रमेणाचार्यसंविद्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ १३७ ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टौ सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्याच्चोपहरेदं ज्ञातस्य च मृतस्य च ॥ १४१ ॥
 अन्योदर्थस्तु संसृष्टौ नान्योदर्थो धनं हरेत् ।
 असंसृष्ट्यपि चादद्यात् संसृष्टौ नान्यमादृत्यः ॥ १४२ ॥
 क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः षष्ठ्यन्तको जहः ।
 अन्योऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्याः सुप्रनिरंशकाः ॥ १४३ ॥
 प्रौरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुतास्यैषां प्रभर्तव्या यावद्भर्तृसात्कृताः ॥ १४४ ॥
 अपुत्रा योषितस्यैषां भर्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्ज्वाल्या वप्रभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥ १४५ ॥
 पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकाद्यश्च क्लीधनं परिकीर्तितम् ॥ १४६ ॥
 बन्धुदत्तं तथा गुल्कमन्वाधेयकमेव वा ।
 प्रतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७ ॥
 अप्रजः क्लीधनं भर्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्वर्षिषु ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शेषेषु पितृगामि तत् ॥ १४८ ॥
 दत्त्वा कन्यां हरन् दण्ड्योऽवग्रयं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयवयम् ॥ १४९ ॥
 दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च वप्राधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृहीतं क्लीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ १५० ॥
 अधिविक्लवस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं क्लीधनं यस्यै दत्ते त्वर्हं प्रकीर्तितम् ॥ १५१ ॥
 विभागनिष्कवे ज्ञातिबन्धुसाथभिलेखितैः ।

विभागभावना ज्ञेया नृहस्तेनैव यौतकैः ॥ १५२

इति रिक्तधभागप्रकरणम् ॥

सीम्नी विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्त्रीविरादयः ।

गोपाः सीमाकवाणा ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३

नयेयुरेते सीमानं स्थूलाङ्गारतुमद्रुमैः ।

सेतुवस्त्रीकनिष्ठास्थितैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ १५४

सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।

रक्तस्रग्बसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५

अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।

अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्त्तिता ॥ १

आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।

एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाब्जुप्रवहादिषु ॥ १५७

मर्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणि तथा ।

क्षेत्रस्य हरषे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८

न निषेधोऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।

परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बह्वदकः ॥ १५९

स्वामिने योऽनिवेश्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।

उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६०

फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।

तं प्रदाप्यः क्षुष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१

इति सीमाविवादप्रकरणम् ॥

माषानष्टौ तु महिषौ शस्त्रघातस्य कारिणी ।

दण्डनीया तदर्धन्तु गीस्तदर्धमजात्रिकम् ॥

भक्षकित्थोपविष्टानां यद्योक्ताद्भिर्गुणो दमः ।

सममेव विधीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ १६२ ॥

सावच्छ्रयं विनश्येत् तावत् स्यात् चेति णः फलम् ।

गोपक्षाद्यस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४ ॥

पश्चि ग्रामविहीतान्ते के चे दोषो न विद्यते ।

अकामतः कामचारे चौरवदण्डमर्हति ॥ १६५ ॥

महोच्चोत्पृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः ।

पालो येषान्तु ते मोच्या देवराजपरिप्लुताः ॥ १६६ ॥

यथार्पितान् पशुन् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा ।

प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १६७ ॥

पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।

अर्धमयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६८ ॥

ग्राम्येच्छया गोप्रचारो भूमिराजवशेन वा ।

द्विजस्तृणैः पुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् ॥ १६९ ॥

धनुःशतं परीणाही ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।

दे शते कर्कटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७० ॥

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ॥

स्वं लभेतान्यविक्रीतं केतुर्हीनोऽप्रकाशिते ।

हीनाद्रही हीनमुख्ये वेलाहीने च तस्कारः ॥ १७१ ॥

नष्टापहतमासाय हर्षारं ग्राहयेन्नरम् ।

देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२ ॥

विक्रेतुर्दण्डं ग्राह्यः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।

के ता मूष्यमवाप्नोति तस्माद् यस्तस्य विक्रयी ॥ १७३ ॥

आगमीनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
 पञ्चवन्धो दमस्तत्र राज्ञे तैनाविभाषिते ॥ १७४ ॥
 इतं प्रणष्टं धी द्रव्यं परहस्तादेवान्मुखात् ।
 अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षन्नवतिं पणान् ॥ १७५ ॥
 शौल्बिकैः स्थानपालैर्व्या नष्टापहृतमाहृतम् ।
 अर्घ्याक् सव्यक्षरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः ॥ १७६ ॥
 पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।
 महिषोद्भवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ १७७ ॥
 इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ॥

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।
 नान्वये सति सर्वस्वं यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम् ॥ १७८ ॥
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः ।
 देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९ ॥
 इति दत्ताप्रदानिकं नामप्रकरणम् ॥

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्रयहार्धमासिकम् ।
 वोजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८० ॥
 अग्नी सुवर्णमघ्नीणं रक्षते द्विपलं शते ।
 षष्टौ मपुषि सीवे च ताम्रे पञ्चदशायमि ॥ १८१ ॥
 शते दश पला वृत्तिरौर्णे कार्पाससौमिके ।
 मध्ये पञ्चपला सूते सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२ ॥
 कान्तिर्गन्धे रोमवहे च पिंशङ्गागच्छयो मतः ।
 न चयो न च वृद्धिः स्यात् कौषीये वस्त्रसेषु ॥ १८३ ॥

देवं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम् ।
 इवशाणां कुशला ब्रूयुयत्तदाप्यमसंशयम् ॥ १८४ ॥
 इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलादासौकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते ।
 स्वामिप्राणप्रदो भक्त्यागात्तन्निष्कयादपि ॥ १८५ ॥
 प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः ।
 वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलीमतः ॥ १८६ ॥
 कृतयित्थोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।
 अन्ते वासो गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७ ॥
 राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणाव्रस्य तत्र तु ।
 त्रैविद्यं वृत्तिमद् ब्रूयात् स्वधर्मः पात्यतामिति ॥ १८८ ॥
 निजधर्मो विरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।
 सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ १८९ ॥
 गणद्रवां हरेदयस्तु सन्निदं लब्धये च यः ।
 सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ १९० ॥
 कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।
 यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१ ॥
 समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।
 स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२ ॥
 समूहकार्यप्रहितो यस्तमेतत्तदर्पयेत् ।
 एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३ ॥
 धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः ।
 कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४ ॥

श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामपयं विधिः ।

भेदश्चैषां नृपो रक्षेत् पूर्ववृत्तिश्च पालयेत् ॥ १८५

इति सन्विद्धप्रतिक्रमप्रकरणम् ॥

गृहीतवेतनः कर्म त्यजन् द्विगुणमावहेत् ।

अगृहीते समं दाप्यो भृत्यैरक्ष्य उपस्करः ॥ १८६ ॥

दापास्तु दगमं भागं वाणिज्यपशुशम्रतः ।

अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १८७ ॥

देशं कालश्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा

तव मयात् स्वाभिनम्रच्छन्दोऽधिकं देयं कर्तुःशुचिः ॥

यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य त, वेतनम् ।

उभयोः परमाध्यक्षेत् साध्ये कुर्यादयथायुत ॥

अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दापास्तु वाहकः ।

प्रस्थानविघ्नस्तत्रैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ १८८ ॥

प्रक्रान्ते सममं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् ।

भृतिमर्हपथे सर्वां प्रदाप्यस्याजकोऽपि च ॥ १८९ ॥

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

गृहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।

गृहोयादूर्ध्वं शतं वादितराह्यकं शतम् ॥ २०२ ॥

म सम्यक्पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।

जितमुद्ग्राहयेज्जेने दद्यात् सव्यं वचः क्षमी ॥ २०३ ॥

प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्तमण्डले ।

जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा ननु ॥ २०४ ॥

द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिन्नं निर्व्यासाः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५ ॥
 दूतमेकमुखं कार्यं तस्माज्ज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिदूते समाह्वये ॥ २०६ ॥
 इति दूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सचासत्यान्यथास्तौवैर्न्यूना नैन्द्रियरोगिण्याम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्डः पणानर्द्धतयोदश ॥ २०७ ॥
 अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंगतिकं दमम् ॥ २०८ ॥
 अर्धोऽधमेष द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णं जात्यान्तराधरैः ॥ २०९ ॥
 प्रातिलोम्यापवादिषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोम्येन तस्मादर्द्धार्द्धहानितः ॥ २१० ॥
 बाहुग्रीवानेवसक्थिविनाशे वाचिके दमः ।
 शत्यस्तदर्द्धिकः पादनामाकर्णं तरादिषु ॥ २११ ॥
 अगस्त्यस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२ ॥
 पतनीये कृते क्षेत्रे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपगतकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३ ॥
 वैविध्यनृपदेयानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेययोः ॥ २१४ ॥
 इति वाक्पाकप्रकरणम् ॥

असाक्षिकहते चित्रैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकतोभयात् ॥ २१५ ॥
 भस्मपङ्कजःस्पर्शो दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 अमेध्यपाणिनिष्ठस्तस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६ ॥
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूतमेषु च ।
 हीनेष्वर्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७ ॥
 विप्रपीडाकरं केयमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
 उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८ ॥
 उदगूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
 परस्परस्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसम् ॥ २१९ ॥
 पादकेशांशुककरोल्लुब्धनेषु पुणान् दश ।
 पीडाकर्षागुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२० ॥
 शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्भरः ।
 द्वाविंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ २२१ ॥
 करपाददतोभङ्गे ष्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२ ॥
 चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।
 कन्धराबाहुसकथाञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३ ॥
 एकं घ्नतां बहूनाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहतं देयं दण्डस्य द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४ ॥
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डस्य यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५ ॥
 अभिघाते तथाऽच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिस्तद्व्ययं तथा ॥ २२६ ॥

दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरन्तया ।
 षोडशायः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥ २२० ॥
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८ ॥
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२६ ॥
 प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 उपजीव्यद्दुमाणाञ्च विंशतेर्द्विगुणोदमः ॥ २३० ॥
 चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
 जातद्दुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ २३१ ॥
 गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानौषधिवीरुधाम् ।
 पूर्वश्रुतादर्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्त्तने ॥ २३२ ॥
 इति दण्डपारुष्यप्रकरणम् ॥

—

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
 तन्मूल्याद्विगुणो दण्डो निह्नुवे तु चतुर्गुणः ॥ २३३ ॥
 यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
 यश्चैवमुक्ताहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४ ॥
 अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्याप्रहारदः ।
 सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५ ॥
 सामन्तकुलिकादोनामपत्तारस्य कारकः ।
 अश्वत्पणिको दण्ड एषामिति धिनिश्चयः ॥ २३६ ॥
 सच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टेऽनाभिधावजः ।
 अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृश्यन् ॥ २३७ ॥

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पित्रे च भोजकः ।
 अयुक्तं शपथं कुर्वन्सद्योग्योऽयोग्यकर्म्मकृत् ॥ २१८ ॥
 वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।
 साधारणसत्रापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २१९ ॥
 पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यजाः ।
 एषामपतितान्योऽन्यत्यागौ च शतदण्डभाक् ॥ २२० ॥
 इति साहसप्रकरणम् ॥

वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् ।
 विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दण्ड ॥ २४१ ॥
 पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां निपणो दमः ।
 अन्तरे च तयोर्धैः स्यात्तस्यापष्टगुणो दमः ॥ २४२ ॥
 तुलाशालनमानानां कूटकुन्नाणकसत्र च ।
 एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३ ॥
 अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४ ॥
 भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्तु प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं दमम् ॥ २४५ ॥
 अवबध्यं यद्य बध्नाति बन्ध्यं यद्य प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६ ॥
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विगतं बद्धौ हानौ च कल्पितम् ।
 भेषजस्रोहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४७ ॥

वृक्षमणिसूत्रायःकाष्ठवस्त्रलवाससाम् ।
 अजातो जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥२४८॥
 समुद्रपरिवर्त्तश्च सारभाणश्च कृत्रिमम् ।
 प्राधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २४९ ॥
 भिक्षे पण्ये तु पञ्चाशत् पण्ये तु शतमुच्यते ।
 द्विपण्ये द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमाम् ॥ २५० ॥
 सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
 अर्घस्य फ्रासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५१ ॥
 सम्भूय वर्णिजां पण्यमनर्वणोपरुन्धताम् ।
 विक्रीणतां वा विहितो दण्ड उत्तममाहसः ॥ २५२ ॥
 राजनि स्थापयते योऽर्वं प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वा निःस्त्रवस्तस्माद्वर्णिजां लाभकृत् स्मृतः ॥ २५३ ॥
 स्वदेशपण्ये तु शतं वर्णिगृहीत पञ्चकम् ।
 दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयो ॥ २५४ ॥
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्रवम् ।
 अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्यः क्रतुर्विक्रतुरेव च ॥ २५५ ॥
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयः तस्य दापयोऽसौ दिग्लानं वा दिगागते ॥ २५६ ॥
 विक्रीतमपि विक्रयं पूर्वक्रेतर्यगृह्णाति ।
 हानिसेत् क्रेतदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥ २५७ ॥
 राजदेवोपधातेन पण्ये दोषमुपागते ।
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितसप्रापयच्छतः ॥ २५८ ॥
 अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वाऽदुष्टवद् यदि ।
 विक्रीणीते दमस्तत्र मूलग्राप्तु द्विगुणो भवेत् ॥ २५९ ॥

क्षयं हृदिष्व वणिजा पण्यानामविजानता ।
 क्रीत्वा नानुग्रहः कार्यः कुर्वन् षड्भागदण्डभाक्
 इति विक्रयासम्पदानप्रकरणम् ॥

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।
 लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथावा सम्बिदा कृतौ ॥ २६१ ॥
 प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यच्च नाशितम् ।
 स तद्दद्याद्विप्रवाच्च रक्षितादशमांशभाक् ॥ २६२ ॥
 अर्घ्यप्रक्षेपणादिंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।
 व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् ।
 मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
 दापयस्त्वष्टगुणं यद्य सवराजक्रयविक्रयी ॥ २६५ ॥
 त्रिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दापयः पणान् दश ।
 ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६ ॥
 देगान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः ।
 ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७ ॥
 जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
 अनेन विधिराख्यात ऋत्विक् कर्षककर्मिणाम् ॥ २६८ ॥
 इति सभयसमुत्थानम् ॥

ग्राहकैर्गृह्यते चौरौ लोभेणाथ पदेन वा ।
 पूर्वकर्मापराधी च तत्रा चाशुहवासकः ॥ २६९ ॥
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिरुद्धौ ।
 दूतस्त्रीयानसक्ताश्च शुल्कभिक्षमुखस्वराः ॥ २७० ॥

परद्रव्यगृहणाच्च प्रच्छन्ना गूढचारिणः ।
 निराया, व्ययवस्तस्य विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१ ॥
 गृहीतः शङ्कया चौर्येन नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२ ॥
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्बन्धैः ।
 सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराट्प्रादिप्रवासयेत् ॥ २७३ ॥
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुः निर्गते ।
 विवीतभर्तुस्तु पथि चौरोद्धर्त्त रवीतके ॥ २७४ ॥
 स्वसीम्नि दद्याद् पामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामी वह्निः क्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५ ॥
 वन्दिग्राह्यांस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
 प्रसङ्गघातिनश्चैव शूलमारीपयेन्नरान् ॥ २७६ ॥
 उत्क्षेपकपत्त्रिभेदौ करसन्दंशहीनकौ ।
 कायैरा द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७ ॥
 तुद्रमध्यमहा द्रव्यहरणे सारतोदमः ।
 देशकालवयःशक्तिं संचिन्त्य दण्डकर्मणि ॥ २७८ ॥
 भक्तावकाशान्युदकमन्त्रीपकरणवग्रयान् ।
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानती दम उत्तमः ॥ २७९ ॥
 शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ।
 उत्तमो वाऽधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८० ॥
 विप्रदुष्टां स्त्रियञ्चैव पुरुषस्त्रीमगर्भिणीम् ।
 सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां बद्धा प्रवेशयेत् २८१ ॥
 विषाम्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापिणीम् ।
 विकर्णकरनासीर्ही कृत्वा मोभिः प्रमापयेत् ॥ २८२ ॥

अविज्ञातहृतस्याशु कलहं सुतबान्धवाः ।

प्रष्टव्या योषितस्यास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २१ ॥

स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।

मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २२ ॥

क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः ।

राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यासु कटाग्निना ॥ २३ ॥

इति स्तुत्यप्रकरणम् ॥

पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशकिंश परस्त्रियाः ।

सद्यो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २४ ॥

नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।

आदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २५ ॥

स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्द्विशतन्तु दमं पुमान् ।

प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २६ ॥

स्वजातावृत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।

प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २७ ॥

अलङ्घ्यतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।

दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ।

सकामास्त्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।

दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २८ ॥

शतं स्त्रीदूषणे दद्याद् द्वे तु मिथ्याभिगंसने ।

पशून् गच्छन् शतं दाप्यो ह्रीनां स्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ।

अवरुहासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।

गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत् पणिकं दमम् ॥ २९ ॥

प्रसङ्ग दास्यभिगमे दण्डो दण्डपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २८४ ॥
 गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २८५ ॥
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं वापि मोहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २८६ ॥
 अन्त्याभिगमने त्वङ्ग्य कुबन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथान्त्य एव सगदन्त्यसगार्ह्यगमे बधः ॥ २८७ ॥
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ॥

ऊनं वाप्यधिकं वापि लिखेद् यो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २८८ ॥
 अभक्ष्येण द्विजं दूष्यन् दण्डा उत्तमसाहसम् ।
 क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम् ॥ २८९ ॥
 कूटस्वर्णवावहारी विमांसस्य च विक्रयी ।
 त्र्यङ्गहीनस्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् ॥ २९० ॥
 चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोद्रेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ २९१ ॥
 च्छिन्नसेत्रेन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पश्वाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक् ॥ २९२ ॥
 शक्नो ह्यमोक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः ॥ २९३ ॥
 जारं चौरित्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम् ।
 उपजीवाधनं मुञ्चन्त देवाष्टगुणीकृतम् ॥ २९४ ॥
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशककारिणम् ।

तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत् ॥ ३८ ॥
 मृताङ्गस्य विक्रोतुर्गुरोः काङ्क्षितुस्तथा ।
 राजयानासनारोहणं उत्तमसाहसः ॥ ३९ ॥
 हिनेन भेदिनो राजद्विष्टादेशकतस्तथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टयतो दमः ॥ ४० ॥
 दुष्टैः शत्रु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान् पृथक् तु ।
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ।
 यो मन्येताजितोऽस्मोति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्विगुणं दमम् ॥ ४१ ॥
 राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् ।
 निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ४२ ॥
 ॥ इति श्रीयाज्ञवल्क्योये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

जनद्विवर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
 आ श्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्हृतः ॥ १ ॥
 यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिलौकिकाम्बिना ।
 स दग्धवत् उपेतश्चेदाहिताग्न्याहृतार्थवत् ॥ २ ॥
 सप्तमाहशमाहापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
 अपनः शोशुचदधमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३ ॥
 एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
 कामोदकं सखिप्रताप्तस्वीतश्वशुरत्विजाम् ॥ ४ ॥
 सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
 न ब्रह्मचारिणः कुर्यादुदकं पतितास्तथा ॥ ५ ॥
 पाषण्ड्यनाश्रिता स्तेना भर्तृघ्नः कामगादिव

सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥ ६ ॥
कृतोदकान् ससुत्तीर्णान् मुदुशादलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७ ॥
माण्ड्ये कदलीलम्बनिःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स संमृढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८ ॥
पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्माभिः स्वशरीरोत्प्लुतव का परिवेदना ॥ ९ ॥
गन्तुं वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च ।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १० ॥
श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११ ॥
इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
विदश्य निम्बपत्राणि नियताद्वारि वेश्मनः ॥ १२ ॥
आचम्याग्न्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३ ॥
प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतमस्पर्शिणामपि ।
इच्छतां तत्क्षणाच्छूदिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४ ॥
आचार्यपितृपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती ।
सकटान्नं नचाश्रीयाच्च तैः सह संवसेत् ॥ १५ ॥
क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
पिण्डयज्ञाहता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६ ॥
जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृण्मये ।
वैतानीपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७ ॥
तिराजं दंशराजं वा शवमाशौचमुच्यते ।

जनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८ ॥
 पितृसु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् भ्रुवम् ।
 तदहर्न प्रदूषेत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९ ॥
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाह्नाभिर्विशुद्धयति ।
 गर्भस्त्रावे मासतुल्यानिशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २० ॥
 हतानां नृपगोविप्रैरन्वत्तञ्चात्मवातिनाम् ।
 प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णे दत्तोदकं शुचिः ॥
 क्षयस्य द्वादशाहानि विप्रः पञ्चदशेव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदहं न्यायवर्तिनः ॥ २२ ॥
 आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
 तिरावमाव्रता देगाद्गृह्णावमंतः परम् ॥ २३ ॥
 अहस्त्वदत्तकन्यास्तु बालेषु च विशेषनम् ।
 गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुस्तु प्रोत्रियेषु च ॥ २४ ॥
 अनोरसेषु पुत्रेषु भार्यास्त्वन्यगतास्तु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्यान्मसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतमुक् शुचिः ॥
 महीपतीनां नाशौचं हतानां विदुःप्रता तथा ।
 गोब्राह्मणार्थं संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७ ॥
 ऋत्विजां दौवितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सत्त्रिव्रतिब्रह्मचारिदाहब्रह्मविदा तथा ॥ २८ ॥
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्रवे ।
 आपद्यमि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ २९ ॥
 उदक्याशौचिभिः स्नायात् संस्पृष्टो रूपस्त्वृशेत् ।

अग्निलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥२०॥
 कालोऽग्निः कर्म मृदायुमनोज्ञानं तपो जलम् ।
 पञ्चाक्षापो निराहारः सर्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ २१ ॥
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिस्तु ।
 शोधस्य मृच्च तोयञ्च संन्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥२२॥
 तपोवेदविदां क्षान्तिर्विदूषां वर्षाणो जलम् ।
 जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ २३ ॥
 भूतात्मनस्तपो विद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
 क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ २४ ॥
 इत्यगोचप्रकरणम् ॥

क्षान्तिं कर्मणा जीवेद्विद्यां वाप्यापदि द्विजः ।
 निस्तीर्य ताम्रयात्मानं पात्रप्रित्वान्यसेत् पथि ॥२५॥
 फलोपलब्धौ मसो ममनुयापूपवीरुधः ।
 तिलोदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलम् ॥ २६ ॥
 शस्त्रासवं मधूच्छिष्टमधुलाञ्छय वर्हिषः ।
 मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतनुविप्रक्षितीः ॥ २७ ॥
 कौशेयनीललवणमांसैकलक्ष्मीसकान् ।
 शाकाद्रौषधिपिण्याकपयगन्धांस्तथैव च ॥ २८ ॥
 वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
 धर्मार्थं विक्रयं नेयास्त्रिलाध्यान्येन तत्समाः ॥ २९ ॥
 लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
 पयोदधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च ॥ ३० ॥
 आपद्रुतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

न लिप्येतैनसा विप्रोज्ज्वलनार्कसमी हि सः ॥
 कृषिः शिल्पः भूतिर्विद्या कुसौदं शकटं गिरिः ।
 सेवाऽनूपं नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२
 वृभुक्षितस्त्राहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणादरेत् ।
 प्रतिगृह्य तदास्थेयमभियुक्तेन धर्मतः ॥ ४३ ॥
 तस्य वृषां कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।
 ज्ञात्वा राजा कुटुम्बश्च धर्मां वृत्तिं प्रकल्पयेत्
 इत्यापद्धर्मप्रकरणम् ॥

— / —

सुतविन्यस्तपत्रीकस्तया वानुगतो वनम् ।
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥
 अफालकृष्टे नाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।
 भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४४
 अङ्गो मासस्य षष्ठां वा तथा संवत्सरस्य वा ।
 अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥
 दान्तस्त्रिषवणस्त्रायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।
 स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४५
 दन्तो लृखलिकः कालपक्षाशी वाऽश्मकुट्टकः ।
 श्रौतं स्नातं फलस्नेहैः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४६
 चान्द्रायणैर्नयेत्कालं कृच्छ्रैर्व्यावर्तयेत्सदा ।
 पक्षे गते वाप्यश्रीयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ४७
 स्वप्यादभूमी शुचीरात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् ।
 स्थानासनविहारैर्व्यायोगाभ्यासेन वा तथा ॥ ४८
 ग्रीष्मे पश्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेऽथ ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥५२॥

यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।

अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३ ॥

अग्नीन् वाप्रात्मसात् कृत्वा वृक्षावासी मिताशनः ।

वानप्रस्थगृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४ ॥

ग्रामादाहृत्य वा पासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।

वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्षसंचयात् ॥ ५५ ॥

इति वानप्रस्थप्रकरणम् ॥

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् ।

प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥५६॥

अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानस्रदोऽग्निमान् ।

शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥५६॥

सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ।

एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥५७॥

अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।

रहिते भिक्षुकैर्षामे यावामात्ममलोलुपः ॥ ५८ ॥

यति पात्राणि मृद्वेषुर्दारुलावुमयानि च ।

सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६० ॥

सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।

भयं हृत्वा च भूतानाममृती भवति द्विजः ॥ ६१ ॥

कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः ।

ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥६२॥

अवेक्ष्यागर्भवासाश्च कर्मजा गतयस्तथा ।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरारूपविपर्ययाः ॥ ६३ ॥

भवो जातिसहस्रेषु प्रिया प्रियविपर्ययः ।

ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४ ॥

नाश्रमः कारणं धर्मं क्रियमाणो भवेद्वि सः ।

अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६५ ॥

सत्यमस्तेयमक्रोधोक्तीः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।

संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्वं उदाहृतः ॥ ६६ ॥

इति यतिप्रकरणम् ॥

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तस्मात् स्फुलिङ्गाः ।

सकाशादात्मनस्तददात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७ ॥

तवात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः

करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८ ॥

निमित्तमक्षरः कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वशी ।

अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्यते ॥ ६९ ॥

सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।

सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७० ॥

आहुत्यापयायते सूर्यस्मादृष्टिर्थापधिः ।

तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१ ॥

स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।

पञ्चधातु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२ ॥

इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः

धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ ७३ ॥

प्रयत्न आकृतिर्वर्णः स्वरश्च सौ भवाभवौ ।

तस्यैतदात्मजं सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४ ॥
 प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
 मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५ ॥
 आकाशाक्लाघवं सीक्ष्णं शब्दं श्रोत्रं बलादिकम् ।
 वायोऽसु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६ ॥
 पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम् ।
 रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समाह्वयम् ॥ ७७ ॥
 भूमिर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ।
 आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८ ॥
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्यं प्रियं स्त्रियाः ॥ ७९ ॥
 स्थैर्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाञ्च सम्भवः ॥ ८० ॥
 मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाडीस्त्रायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांससृतिमानपि ॥ ८१ ॥
 पुनर्वाचीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२ ॥
 नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः ।
 निःसार्यते बाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्जरः ॥ ८३ ॥
 तस्य वोढा शरीराणि षट्त्वचो धारयन्ति च ।
 षडङ्गानि तथास्त्राञ्च सह षष्ठ्या शतवयम् ॥ ८४ ॥
 शालैः सह चतुःषष्टिर्दन्तावै विंगतिर्नखाः ।
 णिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५ ॥
 अङ्गुलीनां द्वे पाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् ।

चत्वार्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६ ॥
 हे हे जानुकपोलोत्फलकांससमुद्भवे ।
 अक्षतालूषके श्रीणीफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥
 भगास्थिकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 ग्रीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जङ्घुकैकं तथा हनुः ॥ ८८ ॥
 तन्मूले हे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
 पार्श्वकास्थालकैः सार्धमवुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८९ ॥
 द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
 उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९० ॥
 गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
 नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेन्द्रियाणि च ।
 हृत्प्रायुरपस्यश्च वाक्पादौ चेति पञ्च वै ।
 कर्मेन्द्रियाणि जानीयात्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९१ ॥
 नाभिरोजोगुदं शुकं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
 मूर्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु ॥ ९२ ॥
 वपावसावहननं नाभिः क्लोमयकृत् प्लिहा ।
 क्षुद्रान्त्रं वक्त्रकौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च ॥ ९३ ॥
 ग्रामाशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमेव च ।
 उदरञ्च गुदौ कौष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९४ ॥
 कनीनिके चाक्षिकूटे शङ्खुलो कर्णपत्रकौ ।
 कर्णौ शङ्खौ भ्रूवौ दन्तवेष्टाघोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९५ ॥
 वह्नीग्रीवप्रणीवृक्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनी ।
 उपजिह्वा स्फिची बाह्वजङ्घोरुषु च पिण्डिका ।
 तालूदरं वस्ति शीर्षं चिवुके गलशुण्डिके ।

अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ८८ ॥
 अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पदस्तद्वदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ८९ ॥
 शिराः शतानि सप्तैव नवस्रायुशतानि च ।
 धमनीनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च १०० ॥
 एकोनत्रिंशत्क्षत्राणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिराधमनिसंज्ञिताः ॥ १०१ ॥
 त्रयीलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२ ॥
 रोम्णां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ १०३ ॥
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावानाञ्चैव संस्थितिम् ॥ १०४ ॥
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५ ॥
 षट्श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेद च ।
 वसात्रयो द्वौ तु मेदोमज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके ॥ १०६ ॥
 श्लेष्मीजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदस्थिरं वर्णं यस्य मोक्षाय कृत्यसी ॥ १०७ ॥
 हासप्रतिसहस्राणि हृदयादभिनिस्तृता ।
 हिताहितानामनाद्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८ ॥
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने न तु ॥ १०९ ॥
 ज्ञेयं चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।

योगशास्त्रं मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११० ॥
 अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिस्तृतीयन्द्रियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११ ॥
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।
 सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२ ॥
 अपरान्तकमुल्लोप्य मद्रक् प्रकरीमथा ।
 श्रीवेणकं सरोविन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३ ॥
 ऋमाथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीतिकाः ।
 ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ॥ ११४ ॥
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५ ॥
 गीतज्ञो यदिगीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 रुद्रस्थानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६ ॥
 अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिसु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगत्तथात्मसम्भवः ॥ ११७ ॥
 प्रकथ्यमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्धूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८ ॥
 उमोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मे तः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९ ॥
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२० ॥
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१ ॥
 संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिरुतः ।

ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२ ॥
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः सृजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२३ ॥
 तस्मादेवात् पुनर्यज्ञः पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४ ॥
 अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
 समवायी तु पुरुषो मोहेच्छादेषकर्मजः ॥ १२५ ॥
 सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
 मुखबाह्वरूपजाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रम ॥ १२६ ॥
 पृथिवी पादतस्तस्य शिरसा द्यौरजायत ।
 ॥ प्राणादिशः श्रोत्रात् सर्वादायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७ ॥
 मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।
 जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८ ॥
 प्रयदेव स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः संप्रयुज्यते ॥ १२९ ॥
 करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।
 वेत्ति सर्वगतां कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३० ॥
 उग्रन्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीवीज्यं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१ ॥
 अनन्ताश्च यथाभावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२ ॥
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।
 इह चामुत्र वैकेषां भावस्ताव प्रयोजनम् ॥ १३३ ॥
 परद्रव्याण्यभिधायं कथा निष्ठानि विन्ययन् ।

वितथाभिनिवेशी च जायन्तेऽस्यासु योनिषु ॥ १३४ ॥
 पुरुषोऽमृतवादी च पिण्डः पुरुषस्तथा ।
 अनिबद्ध प्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५ ॥
 अदत्तादान निरतः परदारोपसेवकः ।
 हिंसकषाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६ ॥
 आत्मज्ञः शौचवान् दास्यरूपस्वी विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७ ॥
 असत्काररतोऽधीरश्रारम्भी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतोजन्माधिगच्छति ॥ १३८ ॥
 निद्रालुः क्रूरकृष्णध्यानास्तिकोयाचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तोभवेत्तिथ्यस्तु तामसः ॥ १३९ ॥
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टोभ्रमन्निह ।
 भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४० ॥
 मलिनोहि यथादर्शोरूपालोकस्य न क्षमः ।
 तथाऽविपक्वकरण आत्मा ज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१ ॥
 कटिर्वारी यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ॥
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२ ॥
 सर्वाययां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 योगी मुक्तश्च सर्वासां यो नचाप्नोति वेदनाम् ॥
 आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मेकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥
 ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भृशेति धातवः ।
 इमे लोका एव चात्मा तस्माच्च सचराचरम् ॥
 मृदुश्चक्रसंयोगात् कुम्भकारी यथा घटम् ।

करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६ ॥
 हेममात्रमुपादय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७ ॥
 कारणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु ।
 सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८ ॥
 महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९ ॥
 वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५० ॥
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्गतः ।
 शब्दादिविषयोदयोगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१ ॥
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विप्रुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२ ॥
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३ ॥
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे वाऽविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनीयमी ॥ १५४ ॥
 एवं वृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा हेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५५ ॥
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सद्भिर्गिरः शुभाः ॥ १५६ ॥
 स्वप्नालोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परियहाणाश्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७ ॥
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम् ।

शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनम् ॥ १५८ ॥
 नीरजस्तमता सत्त्वयुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतीभवेत् ॥ १५९ ॥
 तत्त्वभृतरूपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिश्रयात् ।
 कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ २६० ॥
 शरीरसंक्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरे ।
 अविप्रुतमतेः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१ ॥
 यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्मदास्तनूः ॥ २६२ ॥
 कालकर्मभात्मवीजानां दोषैर्भातुस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३ ॥
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नात्मायं मुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४ ॥
 वर्त्त्याधारस्त्रेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टेवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १६५ ॥
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।
 सितामिताः कर्बुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः ॥
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ १६६ ॥
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ २६८ ॥
 येऽनेकरूपाद्याधस्ताद्रश्मयोऽस्य सद्गुप्रभाः ।
 इह कर्मोपभागाय तैः संसरति सोऽवशः ॥ १६९ ॥
 वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।

आर्त्या गत्या तयागत्या सत्त्वेन ह्यनृतेन च ॥ १७० ॥
 श्रेयसा सुखदुःखाम्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१ ॥
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नजैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैकथा ॥ १७२ ॥
 मन्त्रस्तरैर्युगप्राप्तया मन्त्रौषधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३ ॥
 अहङ्कारः स्मृतिर्माधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चारइच्छा धारणजीविते ॥ १७४ ॥
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५ ॥
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्वग ईश्वरः ॥ १७६ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७ ॥
 अथक्तात्मा चेतनः चेतस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्वभूतस्यः सत्तमन् सदसच्च यः ॥ १७८ ॥
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८० ॥
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो मया ।
 विपाकास्त्रिप्रकाराणां कर्मणामोश्वरोऽपि सन् ॥ १८१ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तितः ।

रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥१८॥

अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।

लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥

पितृयानोऽजवीथ्याश्च यद्गस्त्यस्य चान्तरम् ।

तेनाग्निहोत्रिणी यान्ति स्वर्गकामा दिवं प्रति ॥

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।

तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५ ॥

तवाष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः ।

पुनरावर्त्तिनो बीजभृता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६ ॥

सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकसमाश्रिताः ।

तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७ ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।

तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाहृतसंप्लवम् ॥ १८८ ॥

यतो वेदाः पुराणश्च विद्योपनिषदस्तथा ।

श्रीकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥१८९॥

वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः ।

श्रद्धापवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९० ॥

स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।

द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१ ॥

य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।

उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२ ॥

क्रमात्ते सम्भवन्त्यश्विरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।

अग्रं देवलोकश्च सवितारं सर्वदुष्टतम् ॥ १९३ ॥

ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।

करीति पुनरावृत्तिलेषामिह न विद्यते ॥ १८४ ॥
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः ।
 धूमं निशां क्षणपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १८५ ॥
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव तजन्ति च ॥ १८६ ॥
 एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७ ॥
 जरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टभ्य चोरसा ॥ १८८ ॥
 निमीलिताक्षः सखस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचक्षुजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८९ ॥
 मन्त्रिरुर्ध्वेन्द्रियग्रामं नातीनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २०० ॥
 ततो ध्येयः स्थितो गोऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बधः ॥ २०१ ॥
 अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ॥ २०२ ॥
 अर्थानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन्देहनमृतत्वाय कल्पते ॥ २०३ ॥
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन् ।
 अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४ ॥
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 शार्ङ्गकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ २०५ ॥
 इत्याध्यात्मप्रकरणम् ॥

महापातकजान् घोरान्नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिवह ॥ २०६ ॥
 मृगश्वशूकरोद्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुक्तश्वेणानां सुरापो नात्रसंशयः ॥ २०७ ॥
 कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 तृणगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८ ॥
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः ।
 हेमहारी तु कुनखी दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९ ॥
 योषेन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
 अन्नहृत्तामयावी स्यान्मकीवागपहारकः ॥ २१० ॥
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
 तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु स्रवकः ॥ २११ ॥
 परस्य योपितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
 अरण्ये निर्जने घोरं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२ ॥
 हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
 पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धान्मुच्छुन्दरिः शम्भान् ॥ २१३ ॥
 मूषिको धान्यहारी स्यादयानमुष्ट्रं फलं कपिः ।
 जलं प्रवः पयः कार्को गृहकारो ह्युपस्करम् ॥ २१४ ॥
 मधु दंशः फलं गृध्रो गां गोधाम्निं वकस्तथा ।
 श्वित्नी वस्त्रं श्वा रसस्तु चोरी लवणहारकः ॥ २१५ ॥
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं क्षेयकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६ ॥
 यथाकर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपर्ययात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७ ॥

ततो निष्कलषीभूताः कुले महति योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८ ॥
 विहितस्यानुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९ ॥
 तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकयैव प्रसीदति ॥ २२० ॥
 प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान् ॥ २२१ ॥
 तामिस्रं लोहगङ्गुञ्च महानिरयशाल्मली ।
 रौरवं कुश्लं पूतिमृत्तिकं कालमूत्रकम् ॥ २२२ ॥
 संघातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाकोलं संजीवनमहापथम् ॥ २२३ ॥
 अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४ ॥
 महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ।
 अन्वितायान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५ ॥
 प्रायश्चित्तैरप्येत्येनोयदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतो व्यवहार्यमु वचनादिह जायते ॥ २२६ ॥
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनोगुरुतल्पग एव च ।
 एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ २२७ ॥
 गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८ ॥
 निषिद्धभक्षणं जैह्यामुत्कर्षश्च वचीऽनृतम् ।
 रजस्वलासुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९ ॥

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुचरणं तथा ।

निःक्षेपस्य च सर्व्वं हि सुवर्णक्षेयसम्मितम् ॥ २३० ॥

सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनिस्वन्त्यजासु च ।

सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥

पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि ।

मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२ ॥

आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।

छित्त्वा लिङ्गं बधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३ ॥

गोबधो ब्राह्म्यता स्त्रियमृणानाञ्चानपक्रिया ।

अनाहिताग्निताऽपण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४ ॥

भृतादध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा ।

पारदार्य्यं पारिवित्त्यं बार्हय्यं लक्षणक्रिया ॥ २३५ ॥

स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रबधो निन्दितार्योपजीवनम् ।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६ ॥

धान्यकुपपशुस्त्रियमयाजग्रानाञ्च याजनम् ।

पितृमातृगुरुत्यागस्तुङ्गागारामविक्रयः ॥ २३७ ॥

कन्यासंदूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।

कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८ ॥

आत्मार्थे च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।

स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥ २३९ ॥

द्रव्यनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजीवनम् ।

हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४० ॥

अमच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता ।

भार्याया विक्रयश्च वामेकैकमुपपातकम् ॥ २४१ ॥

शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाग्री कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४२ ॥
 ब्राह्मणस्य परिव्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभृशस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३ ॥
 दीर्घतीव्रामयशक्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४४ ॥
 आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुद्धयति ॥ २४५ ॥
 लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४६ ॥
 मंग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पः प्रहारात्ती जीवन्नपि विशुद्धयति ॥ २४७ ॥
 अरण्ये नियतो जप्त्वा त्रिर्वेदे वेदस्य संहिताम् ।
 मुच्यते वा मितशीत्वा प्रतिश्रेतः सरस्वतीम् ॥ २४८ ॥
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विशुद्धयर्धमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २४९ ॥
 यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावणं तथाविधीनिसूदकः ॥ २५० ॥
 चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थञ्चेत् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५१ ॥
 सुराम्बुष्टतगोमूतपयसामग्निसन्निभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५२ ॥
 बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 पिण्याकं वा कृणां वापि भक्षयेत्तिसमानिगि ॥ २५३ ॥

अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतो विण्मूलमेव वा ।
 पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५॥
 पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत्
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५॥
 ब्राह्मणःस्वर्णहारी तु राज्ञे मूषलमर्पयेत् ।
 स्वकर्म स्थापयन्त न हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५॥
 अनिवेद्य नृपे शुद्धेत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिक्तम् ॥ २६॥
 तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहीत्वोत्कृत्य वृषणी नैर्ऋत्याम्बोत्सृजेत्तनुम् ॥ २६॥
 प्राजःपत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः ।
 चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥
 एभिस्तु संवसेद् यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समुद्वहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६॥
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टान्निहन्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २७॥
 मिथ्याभिर्गंसिनो दोषो द्विगुणोऽनृतवादिनः ।
 मिथ्याभिरुक्तपापञ्च समादत्ते सृष्टावदन् ॥ २६॥
 पञ्चगव्यं पिवेद् गोघ्नो मासमासीत संयतः ।
 गोष्ठेऽग्नौ गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६॥
 कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्याच्चिरात् वीषोष्ण वृषभैकादशास्तु गाः ॥
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवञ्चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः ॥ २६॥

ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्नितयं चरेत् ॥ २६६ ॥
 वैश्वहाय्यं चरेदेतद्दद्याद्द्वैकशतं गवाम् ।
 वन्यासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्देनूद्दशापि वा ॥ २६७ ॥
 दुर्वर्णा ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।
 दृतिं धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६८ ॥
 अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतश्चरेत् ।
 अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २६९ ॥
 मार्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतविणः ।
 वा त्र्यहं पितृत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २७० ॥
 गजे नीलवृषाः पञ्च शुक्रे वत्सो विहायनः ।
 खराजमेपेषु वृषो देयः कौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७१ ॥
 हंसश्चेनकपिकव्याज्जलस्थलमिखण्डिनः ।
 भासश्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७२ ॥
 उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके त्रपुसीसकम् ।
 कोले घृतघटो देय उष्ट्रे गुञ्जा हयेऽशुकम् ॥ २७३ ॥
 तित्तिरी तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्रवन् ।
 दानं दातुश्चरेत् कृच्छ्रमेकैकस्य विशुद्धये ॥ २७४ ॥
 फलपुष्पाक्षरसजसत्वाघाते घृताशनम् ।
 किञ्चित्सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके ॥ २७५ ॥
 वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यमृकशतम् ।
 स्यादोषधिव्याच्छेदे क्षीराशी गोतृगोदिनम् ॥ २७६ ॥
 पुंश्वलीवानरखरैर्दृष्टोद्गादिवायसैः ।
 प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥ २७७ ॥

यन्मेघरेत इत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत् ।
 कनान्तरं म्रुवोन्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥२॥
 मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वास्वगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापत्ये चानृतेऽपि च ॥२॥
 अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैऋत्यं स विशुद्धप्रति ॥ २८० ॥
 भैक्ष्वाग्निकार्येण त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ २८१ ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिञ्चत्वनेन तु ।
 मधुमांसाग्ने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८२ ॥
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुद्धप्रति ।
 कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ ॥
 क्रियमाणोपकारे तु मृते विघ्ने न पातकम् ।
 विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८३ ॥
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषापरम् ।
 अब्भक्षो मासमासीत सजापो नियतन्द्रियः ॥ २८४ ॥
 अभिशस्ती मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निवैपेक्ष पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा ॥ २८५ ॥
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 त्विरात्वान्ते घृतं प्राश्य गत्वादक्यां विशुद्धप्रति ।
 त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद् वात्ययाजकांऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाश्वत्थं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८६ ॥
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्यतिग्रहात् ॥ २८७ ॥

प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोद्भयानगः ।
 तग्नः स्नात्वा च भुक्ता च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् २८०॥
 गुहं त्वं कृत्य हुंकृत्य विप्रं निजित्य वादतः ।
 बद्धा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २८१॥
 विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशीणिते २८२
 देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद् यच्च चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २८३ ॥
 दासौकुम्भं वह्निर्ग्रामाग्निनयेयुः स्वबाम्भवाः ।
 पतितस्य वह्निः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥ २८४॥
 चरितव्रत आयाते निनयेरन्नं घटम् ।
 जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २८५॥
 पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्तितः ।
 वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥ २८६ ॥
 नौचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् ।
 विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २८७ ॥
 शरणागतबालकीहिंसकान् संवसेद्वतु ।
 चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २८८ ॥
 घटेऽपवर्जिते ज्ञाति मध्यस्थीयवसं गवाम् ।
 प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया २८९
 विखरातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।
 अनभिखरातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ २९० ॥
 विराजोपोषितो जला मग्नश्चा त्वघमर्षणम् ।
 अत्सर्जले विशुद्धेयत गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥ २९१॥

लोमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
 जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्वृताहुतीः ॥ ३०२
 त्विरातोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापो जले स्थितः ॥ ३०३
 सहस्रशीर्षाजापो तु मुच्यते गुरुतत्पगः ।
 गौर्द्वेया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०४ ॥
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०५ ॥
 श्रीङ्गाराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविण्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०६
 निगायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्रैकाल्यमभ्याकरणात्तत् सर्वं विप्रणशति ॥ ३०७ ॥
 सुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०८ ॥
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या वार्चनन्तथा ॥ ३०९ ॥
 वेदाभ्यामरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३१० ॥
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठन्नातिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ॥
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः पृष्टेऽद्वयवधादृते ॥ ३११ ॥
 ब्रह्मचर्यं दया चान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
 अहिंसास्ते यमाभ्युदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१२ ॥
 स्नानमौनोपवासैश्चास्वाध्यायोपस्थनियहाः ।
 नियमागुरुपशूपाशोचाक्रीडाप्रमादताः ॥ ३१३ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जग्ध्वा परेऽङ्गुपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥३१४॥
 पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१५ ॥
 पर्णोडुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१६ ॥
 तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७ ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१८ ॥
 यथाकथञ्चित्त्रिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरात्रभोजनः ॥३१९॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा द्विवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२० ॥
 पिण्याकाचामतकाम्बुशक्नूनां प्रतिवासरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२० ॥
 एषां विरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष त्रैयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२२ ॥
 तिथिद्वया चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिखण्डसन्मितान् ।
 एकैकं क्वासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥३२३॥
 यथाकथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासेनैवोपमुञ्चीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२४ ॥
 कुर्यात्त्रिषवणस्त्रायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत् पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥३२५॥

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
 धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति स लोकताम् ॥ ३२६ ॥
 कच्छुल्लङ्घनीकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२७ ॥
 शुक्लेमानृषयो धर्मान् याज्ञवल्करेण भाषितान् ।
 इदमूर्ध्वमहात्मानं योगीन्द्रममितौजसम् ॥ ३२८ ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३२९ ॥
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनन्तथा ।
 आयुस्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३० ॥
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद् यः शब्दे श्रावयिष्यति ।
 पितॄणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३१ ॥
 ब्राह्मणः पाततां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
 वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३२ ॥
 य इदं श्रावयेद्विप्रान् द्विजान् पर्वसु पर्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३३ ॥
 शुक्लेतदयाज्ञवल्करोऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम्
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ३३४ ॥
 इति याज्ञवल्करीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥
 ॥ समाप्ता चेयं याज्ञवल्करसंहिता ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ।
 अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
 सान्तरालकसंयुक्तं सर्व्वं संचिप्य चोच्यते ।
 नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
 जातः सूतोऽत्र निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः ।
 वेदानर्हस्तथा चैषां धर्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
 सूतादिप्र प्रकृतायां सूतो वेणुक उच्यते ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्मकारकः ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्याद्रयकारः प्रजायते ।
 वृत्तञ्च शूद्रवृत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
 यानानां ये च वोढारस्तेषाञ्च परिचारकाः ।
 शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न क्षात्रं धर्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
 ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातोमागध उच्यते ।
 बन्धित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥
 प्रशंसावृत्तिको जीवेद्द्वै श्यप्रेथकरस्तथा ।
 ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातस्याण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
 सौसमाभरणं तस्य कार्णायसमथापि वा ।
 वर्ध्नी कण्ठे समाबध्य भल्लरीं कनृतोऽपि वा ॥ ९ ॥
 मन्त्रापकर्षणं ग्रामे पूर्व्वार्ह्णे परिशुद्धिकम् ।
 नापराह्णे प्रविष्टोऽपि बहिर्ग्रामाच्च नैर्ऋते ॥ १० ॥
 पिण्डीभृता भवन्त्यत्र नोचेद् बध्ना विशेषतः ।
 चाण्डालाद्द्वै श्यकन्यायां जातः श्वप च उच्यते ॥ ११ ॥
 श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्वलम् ।
 नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥

तन्मुखाया भवत्येव वसुकांस्त्रीपजीविनः ।
 शीलिकाः केचिद्वैव जीवनं वस्त्रनिर्मिते ॥ १३ ॥
 आयोगवेन विप्रायां जातास्तास्त्रीपजीविनः ।
 तसैत्रव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
 सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्वन्धकाः स्मृताः ।
 निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः ॥ १५ ॥
 नृपायां वेशप्रतश्चौर्यात् पुलिन्दः परिकीर्तितः ।
 पण्डित्तिर्भवेत्तस्य हन्युस्तान् दुष्टसत्वकान् ॥ १६ ॥
 नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुङ्गव उच्यते ।
 सुरावृत्तिं समारुह्य मधुविक्रयकर्मणा ॥ १७ ॥
 कृतकानां सुराणाञ्च विक्रेता याचको भवेत् ।
 पुङ्गवादेशकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
 नृपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातो रज्जक उच्यते ।
 वेशपायां रज्जकाज्जातो नर्तको गायको भवेत् ॥ १९ ॥
 वेशपायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वेदेहिकः स्मृतः ।
 अजानां पालनं कुर्यान्महिषीणां गवामपि ॥ २० ॥
 दधिधीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् ।
 वेदेहिकात्, विप्रायां जाताश्चस्त्रीपजीविनः ॥ २१ ॥
 नृपायामेव तसैत्रव स्कचिकः पाचकः स्मृतः ।
 वेशपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातश्चकी च उच्यते ॥ २२ ॥
 तेलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन् पुनः ।
 विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायान्तु समस्तकम् ॥
 जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः ।
 अथ वर्णक्रियां कुर्वन्नित्यनेमितीक्रीं क्रियाम् ॥ २३ ॥

अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया ।
 सैनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्याज्जीवेत्तु वृत्तिपु ॥ २५ ॥
 नृपायां विप्रतश्चौर्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः ।
 अभिषिक्तनृपसगाज्ञो परिपाल्येत्तु वैद्यकम् ॥ २६ ॥
 आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्त्रोक्तं धर्ममाचरेत् ।
 ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृत्तिमाचरेत् ॥ २७ ॥
 नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः ।
 नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढजातकः ॥ २८ ॥
 सोऽपि क्षत्रिय एव सगादभिषेके च वर्जितः ।
 अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥ २९ ॥
 सर्वन्तु राजवृत्तस्य शस्यते पदवन्दनम् ।
 पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च ॥ ३० ॥
 वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते ।
 कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥ ३१ ॥
 ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः ।
 वैश्यायां विप्रतश्चौर्यात् कुम्भकारः स उच्यते ॥ ३२ ॥
 कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः ।
 सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥ ३३ ॥
 नाभेरुर्ध्वं नु वपनं तस्मान्नापित उच्यते ।
 कायस्य इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ॥ ३४ ॥
 काकाक्षौल्यं यमात् क्रौर्यं स्यपतेरथ कस्तनम् ।
 आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्य इति कीर्तितः ॥ ३५ ॥
 शूराणां विधिना विप्राज्जातः पारशयोमतः ।
 भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥

शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथामण्डलवृत्तिभिः ।
 तस्यां वै चौरसी वृत्तो निषादो जात उच्यते ॥ ३७
 वने दुष्टमृगान् हत्वा जीवनं नांसविक्रयम् ।
 नृपाज्जातोऽथ वैश्यायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥ ३८
 वैश्यावृत्त्या तु जीवेत क्षात्रधर्मं न चाचरेत् ।
 तस्यां तस्यैव चौरिण मणिकारः प्रजायते ॥ ३९ ॥
 मणीनां राजतां कुर्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् ।
 प्रवालानाञ्च सूत्रित्वं शाखानां बलयक्रियाम् ॥ ४० ॥
 शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ।
 नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्डेषु सञ्चरेत् ॥ ४१
 तस्यैव चावसंवृत्या जातः गुण्डिक उच्यते ।
 जातदुष्टान् समारोप्य गुण्डाकर्मणि योजयेत् ॥ ४२
 शूद्रायां वैश्यासंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः ।
 सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥ ४३ ॥
 शिल्पकर्मणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥ ४४
 शूद्रायां वैश्यातस्यैव कटकार इति स्मृतः ।
 वशिष्ठशापाच्चेतायां केचित् पारशवास्तथा ॥ ४५
 वैखानसेन केचित् केचिद्भागवतेन च ।
 वेदशास्त्राबलम्बास्ते भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ४६
 कटकारास्ततः पञ्चाक्षरायणगणाः स्मृताः ।
 शास्त्रा वैखानसेनोक्ता तन्मार्गविधिक्रियाः ॥ ४७
 निषेकाद्याः स्मृतानान्ताः क्रियाः पूजास्तुतिकाः
 पञ्चरात्रेण वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्मं समाचरेत् ॥ ४८

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः ।
 द्विजशूद्रपूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः ॥ ४९ ॥
 सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा ।
 चौर्ध्यात् काकतचो ज्ञेयश्चाखानां तृणवाहकः ॥ ५० ॥
 एतत् संचेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागयः ।
 जात्यन्तराणि दृश्यान्ते संकल्पादित एव तु ॥ ५१ ॥
 ॥ इत्यौशनसं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीश्रनसंस्कृतिः ।

श्रीनकाद्याश्च मुनयः श्रीश्रनं भार्गवं मुनिम् ।
 नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥
 ऋषीणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥
 सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वद्भदतो मम ।
 भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥
 कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे व्यष्टमे वा स्वसूत्रोक्त विधानतः ॥
 दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 कार्पासमुपवीतात् सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानामुपवीत् सूत्रं कौशिकवादास्त्वमेव वा ॥
 सदोपवीतो चैव स्यात् सदा बड्गिखो द्विजः ।
 अथवा यत्कृतं कर्मात्तद्वत्या यथाक्रमम् ॥
 वसेद्विकृतं वासः कार्पासं वा कशायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमत्यद्भुतम् ॥

उत्तरीयं समाख्यतातं वासःकृष्णजिनं शुभम् ।
 अमावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥
 उपवीतं वामबाहुं सव्यं बाहुं समन्वितम् ।
 उपवीतं भवेन्नित्यन्निवीतं कर्णलम्बनम् ॥
 सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षणेन धृता द्विजाः ।
 प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्रे कर्मणि धारयेत् ॥
 अन्यगारे गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥
 उपासने गुरुणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेषः सनातनः ॥
 मौञ्जी विवृत्तमा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
 मुञ्जप्रभावे कुशानाहु र्यन्ध्रिनैकेन वा त्रिभिः ॥
 धारयेद्द्वैल्लपालाशौ दण्डौ केशान्तगो द्विजः ।
 यज्ञाख्यवृक्षजं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥
 सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
 कामालोभाह्नयान्मोहात् कदा न पतितो भवेत्
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवा नृषीन् पितृगणांस्तथा ॥
 देवाभ्यर्चान्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः
 अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृक्षेष्टधर्मतः ॥
 असावहभो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥
 आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादनः ।
 अकारद्यास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरस्ततः ॥

यो न चेत्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥
 सव्येन पाणिना कार्यं उपसंगृह्णं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥
 नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवाय पु किञ्चन ॥
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम् ॥
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ।
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महोपतिः ॥
 मातुलखशुरभ्रातृमातामहपितामही ।
 वर्णकाश्च पितृव्यश्च पञ्चै ते पितरः कृताः ॥
 माता मातामही गुर्वी पितृमातृस्वसादयः ।
 खशु पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥
 इत्युक्त्वा गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तै रपवसेत्सार्धं त्रिवादेनार्थकारणात् ॥
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गणैरन्यैर्गुरुद्वेषो पतत्यधः ॥
 गुणानामपि सर्वेषां पूजाः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यस्त्रियः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिशते ।

ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥
 आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥
 यावत् पिता च माता च हावेतो निर्विकारणम् ।
 तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ।
 पिता माता च सुप्रीतो स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात्तेन कर्मणा ।
 नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥
 तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ।
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात्कर्मणा मनसा गिरा ।
 न ताभ्या मननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥
 यर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥
 सम्यगाचारवक्तारं विस्मृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ।
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥
 पुंसाञ्चात्मनि वेपेण पूज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥
 ये नरा भर्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति ।
 तेषामेव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरुं
 असावयमिति ब्रूयात्प्रत्युक्ताय यवीयसः ॥
 आचार्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवे

भोःशब्दपूर्वकं चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥
 अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावधर्मं च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च शीकामैः सादरं सदा ॥
 नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥
 ब्राह्मणाः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति स्थितिः ।
 सवर्णेष्वसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥
 गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥
 विद्या कर्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुणैश्च ॥
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवितुं गुणवान् हि यः ।
 यत्र स्यात्सोऽत्र मानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥
 पिण्डादिभ्यो ब्राह्मणभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भावहीनाय रोगिणि दुर्बलाय च ॥
 भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रवर्ततेऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयाद्वाप्यतस्तदनुजया ॥
 भवत्पूर्वं चरेद्भिक्षुमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा ।
 भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या तु नैनं विमानयेत् ।
 सजातीयग्रहेष्वेवं सर्ववर्णिकमेव वा ।
 भिक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥
 वेदयज्ञादिहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।

ब्रह्मचारी चरैश्चैवं गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम् ॥
 गुरोः कुले न भिद्येत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥
 सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥
 समाहृत्य तु तद्गैश्च यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥
 भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद् व्रती ।
 भैक्षेण वृत्तिनो वृत्तिरूपवाससमं श्रुता ॥
 पूजयेद्शनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेष्व प्रतिनन्देष्व सर्वतः ॥
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख एव वा
 नाद्याकुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्वं सनातनम् ।
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपसृशेत् ।
 शुचौ देशे समासीनो भुङ्त्वान्ते द्विरुपसृशेत्
 मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते ॥

इत्यश्विनसप्ततौ प्रथमोऽध्यायः ॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथोपसर्पणं
 शोष्ठावलीमकौ स्पृष्ट्वा वासी विपरिधाय च
 स्तोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्तभाषणे ।

तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सन्ध्योरुभयोः सहदाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥
 चक्षुःश्रोत्रेऽङ्गुलीभ्यां स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
 अशुपाते तथाचामे अहितस्य तथैव च ।
 भोजयेत् सन्ध्यायः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥
 आचान्तोऽप्राचमेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामयालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ॥
 कोशानां चात्मनः स्पर्शं वाससां क्षालितस्थ च ।
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः ॥
 शौचे च सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
 शिरः प्रावृत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ॥
 अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 सोपानत्को जलस्थोवा नोष्णीषो वाचमेद् बुधः ॥
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्न धृतोदकैः ।
 नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ॥
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ।
 न जल्पन्न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्वएव वा ।
 नावीक्षमाणाद्विक्रीणाद्विक्लफेनादथापि वा ॥
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षत्राभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्वन्नान्यमानसः ॥

न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न बहिः कलमेव वा ॥
 हृन्नाभिः पूयते विप्रः कर्णाभिः क्षत्रियः शुचिः ।
 प्राणिताभिस्तथा वे स्त्रीः शूद्रैः संस्पृशेन्न ततः ॥
 अङ्गुष्ठमूलान्तरती रेखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ॥
 कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुष्ठे स्मृतं देवं तथैवार्धं प्रकीर्तितम् ।
 मूले स्याद्देवमार्धं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ॥
 तदेव सौमिकं तीर्थमेतत् ज्ञात्वा न मुञ्चति ।
 ब्राह्मणेव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ।
 कायेन वा देवतेन नतु पित्रेण वा द्विजाः ।
 त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवृत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै रुमुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नैत्रद्वयं ततः ।
 तर्जन्याङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ।
 सर्वांसामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा ॥
 संस्पृशेद्देशिस्तदङ्गुष्ठेनाथवा हयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च सम्भवन्त्यनुशुश्रुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात् ॥
 प्रसंस्पर्शाक्षोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करी ।
 नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टं नासापुटद्वयम् ॥

कर्णयोः स्पृष्टयो स्तद्वत्प्रीयते चानलानिलौ ।
 संस्पृष्टे हृदये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥
 मूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः ॥
 अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शे शुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणौ ॥
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दोष उशना ब्रवोत् ।
 प्रचरंश्चात्रपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥
 भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तेजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥
 अनिधाय च तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च देवमेव हि ॥
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकले पथि ।
 कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शकण्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥
 अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्टटणेन वा ।
 प्रतिश्रीनशिराः कुर्यात् कृच्छ्रमूत्रविसर्जने ॥
 छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्भःपथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रेन समाचरेत् ॥
 न गोमये न कुक्षौ वा न गोष्ठे नैव शादले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्वतमस्तके ॥

न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न च सर्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥
 तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न क्षेत्रे न बिले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥
 नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेन पराशुचौ ।
 न चोपानत्कपादौ च च्छली वर्णान्तरीक्षके ॥
 न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरु ब्राह्मणयोगीश्वरम्
 न देवदेवालययोर्नापामपि कदाचन ॥
 मन्दीज्योतींषि वीक्षित्वा तडाह्याभिमुखोऽपि वा
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसीमं तथैव च ॥
 आदृत्य मृत्तिकां कुर्यात् लेपगण्डापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विगुडैरुद्धृतोदकैः ॥
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्दमात् ।
 न मार्गान्नोपरादेशाच्छौचविष्टोऽपरस्य च ॥
 न देवायतनात् कृत्वाद् ग्रामात् तु कदाचन ।
 उपसृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥
 तारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमौरितम् ॥
 गायत्र्या चमनेनाथ श्रुत्याचमनमौरितम् ।

इत्यौगनसम्पत्तौ द्वितीयोऽध्यायः ॥

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याद्दीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।

आस्यतामिति चोक्तञ्च नासीताभिमुखं गुरोः ॥
 प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ।
 आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ।
 न च शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥
 गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ।
 नोदाहरेदस्य नाम परीक्षमपि केवलम् ॥
 न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥
 गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्तते ।
 कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥
 दूरस्थो नार्चयेद्देवान्न क्रुद्धो नान्तिके स्थितः ।
 न चैवास्तोत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत्सदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥
 नास्य निर्मात्यशूयनं पादुकोपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन ॥
 ये दनाकाष्ठादीन् लब्ध्वा न चास्यै विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छन् न गन्तव्यन्नस्वप्रियहिते रतः ॥
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितं चैव क्षपकं प्रावरणं तथा ॥
 वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ।
 आसनादौ गुरोः शूर्चं फलके वा समाहितः ॥
 आसने शयने पाने न च तिष्ठेत्कथञ्चन ।
 धावन्त मनुधावेत गच्छन्त मनुगच्छति ॥

गजोद्वयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
 नासीत् गुरुणा सार्धं शिलाफलतलेषु च ॥
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥
 गण्डमाल्यां रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छतधारणमेव च ॥
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादितनर्तनम् ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकम्भं सुमनसो गोगकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥
 आहरेद्यावदन्यानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
 तथैव लवणं सर्वं भक्ष्यं पर्युषितं नयेत् ॥
 अनन्यदर्शी सततं भवेद्गोतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥
 एकान्तमगुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः ॥
 मलापकर्षणं स्नानस्नाचरेद् वै कदाचन ।
 नचातिष्ठेद्यो गुरुणा स्नानं गुरुनभिवादयेत् ॥
 विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोन्येषु ।
 प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशन् स्वयम् ॥
 श्रेयः सुगुरुवदवृत्तिर्नित्यमेव समाचरेत् ।
 गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु ।
 अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥
 गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ।
 असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रगोधनम् ॥
 गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वदनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुत्तरम् ॥
 मातृष्वसा मातुलानी ज्वश्रूयापि पितृष्वसा ।
 संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्यया ॥
 भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धयोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्गपि ॥
 मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदा हितम् ॥
 वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 सम्बत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशेत् ॥
 हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्यपुत्रशुश्रूषु ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥
 शक्तो गुर्वीर्ह्यमेधावी नाध्याप्यो दशधर्मतः ।
 कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभकृत्तरः ॥
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्यात्मा द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत न यथोदितम् ॥

आधम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
 उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्यमाणी गुरोर्मुखम् ॥
 अधोश्च भो ! रिति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत्
 प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाश्चोद्धारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्याद्भक्ते च विधिवद्विजः ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिस्ततःस्थितिः ।
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः समातनः ॥
 अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मस्याच्चावतेऽन्यथा ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ।
 प्रीणाति तर्पयन्त्येवं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
 यज्ञं योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवता ॥
 सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ।
 अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता ॥
 धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
 अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥
 गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम् ॥
 गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्तितः ।
 गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् प्रभुः ॥
 एकतस्रसुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ।
 ओद्धारमादितः कृत्वा व्याहृतौस्तदनन्तरम् ॥
 ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः ।
 अध्यापयेत् एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥

पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्तः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्यं रजस्तमस्त्रिस्तः कामा व्याहृतयस्त्रयः ॥
 ओङ्कारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥
 योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम् ॥
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रवणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ! ॥
 आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्थपञ्चमान् ॥
 अधीयीत शुची देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुष्टे तु छन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजाः ! ॥
 माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांसूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ! ॥
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमन्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥
 अध्यापनञ्च कुर्वाणो अध्येस्यन्नपि यत्नतः ।
 कर्माधुरि दिवा रात्रौ दिवावासं समूहने ॥
 विद्युत्स्तनितवर्षाषु महोत्कानाञ्च पातने ।
 आकस्मिक मनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥
 एता न स्युर्दिता नाद्यान्यदप्राग्दुष्कृतादिषु ।
 तदा विन्यादनर्थाय मन्यवे जाग्रदर्शने ॥

निर्घाति वाथ चलने ज्योतिषां चोपसर्पणे ।
 एतानकालिकान् विन्द्यादनर्थायागतावपि ॥
 प्राग्दुष्कृतैष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
 सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतं मुनिरब्रवीत् ॥
 निध्याय एव स्याद् ग्रामेऽरण्येषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यगामानां पूर्तिगन्धे च नित्यगः ॥
 अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो नित्यमाने समवाये जनस्य च ॥
 उदये मध्यरात्रौ च विण्मृते च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टाश्चैव मुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥
 प्रतिगृह्य विजो विद्यादेर्कोदिष्टस्य केतनम् ।
 तदाह कीर्तयेद् ब्रह्म रात्रौ रात्रौ च सततम् ॥
 धावकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गाधस्य तिष्ठति ।
 विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥
 गयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै नावमत्यिकाम् ।
 नाधीयोतामिपञ्चगन्ध्वा स्रतकात्राद्यमेव च ॥
 नोहारैर्वाणगन्धश्च सन्ध्योरुभयोरपि ।
 अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे विरात्रं चण्डं स्मृतम् ।
 अष्टकासु च कुर्वीत मतिमान् तामु रात्रिषु ॥
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णे पक्षे च सरिणि ।
 श्लेषातकस्य छायायां शाल्मलिर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाध्येयं कान्तिदारकपितृयोः ॥

समानविद्येऽनुमृते तथा सव्रह्मचारिणि ।
 आचार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिंसन्ति रात्रसास्त्रे च तस्मादेतान् विसर्जयेत् ॥
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।
 उपाकर्माणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥
 एकार्चमथवैकं वा यजुः सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायाः स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥
 अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः ।
 निधर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विसर्जयेत् ॥
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषोणां भावितात्मनाम् ॥
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै मूढो न सभाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव भीदति ॥
 योऽधीत्य विधिवद्देवं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्यं न प्रपद्यते ॥
 यदि वा अग्रन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ ।
 युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः ।
 अभ्यसेत्सततं वेदं भक्तज्ञानपरायणः ॥

वेदं वेदौ तथा वेदाः वेदान्वै चतुरो द्विजः ।
 अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्यागु निरयानतिभीषणान् ॥
 अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञान्न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्योपासनमेव च ॥
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञापवीतकः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रत्यवर्त्तते ॥
 उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिबेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरित् भाषरेत् ॥
 अधीत्य विधिवदेदानर्थं चैवोपलभ्य च ।
 धर्मकार्यनिवृत्तिथे देतद्विज्ञानमुच्यते ॥
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यक् भूतात्मभावनः ॥
 प्राङ्मुखो तानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
 आसीनस्वासने ण्डे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋणं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
 पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा तन्निधापयेत् ॥
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत् ।
 उपलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात् भोजनं चरेत् ।
 दह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ॥
 परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम् ।
 चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ।
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ॥
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
 उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ॥
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ।
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥
 त्रिपदां वा त्रिराहृत्य सर्वं रापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां चत्थिरसीत्यालभेद्दुदयं ततः ॥
 आचम्याहुष्ठमानीय पादाहुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःस्त्रावयेद्दस्तजलमूर्धं हस्तः समाहितः ॥
 हुत्वागुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 अथोक्षणे रुमत्मानं ग्रीजपेद् ब्रह्मणेति च ॥

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आश्वममावास्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ।
 पिण्डान्वाह्यकं आश्वं क्षीणे राजनि शस्यते
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥
 प्रतिपत्प्रभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं शुक्लरोत्तराम् ॥
 अमावस्याष्टकात्तिस्रः पौर्णमास्यादिषु विषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥
 त्रयोदशी मघा कृष्णवर्षासु त्वविशषतः ।
 नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥
 बालकानां च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
 काम्यानि चैव आश्वानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥
 अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामक्षयं आश्वं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
 स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥
 द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्मरम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥
 पुत्रजन्मादिषु आश्वं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
 अह्न्यह्नि नित्यं स्यात् काम्ये नैमित्तिकं पुनः
 सन्निवृत्तमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कक्षेणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम्
 तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥

अपूपश्च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
 अविहान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति काष्ठवत् ॥
 मासमारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि संप्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत् ॥
 धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥
 और्ध्वं दशाहमुत्कर्षे शेषस्य यद् वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नदश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि ॥
 यद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत् ।
 नष्टे वापहतोऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥
 कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमोतपितृको द्विजः ।
 माग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थे वैष्विषेष्टतः ॥
 उत्तानं वा विवर्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत् ।
 अर्भाज्यं तद्वेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः ॥
 अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्वेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम् ।
 एतत्पञ्चविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पावनम् ।
 यद्वेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥
 दविक चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्तव्यमहोरात्रमदर्शनात् ॥
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ।
 गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु ॥

मायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्तयन्ति मनीषिणः ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि आहं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्तेन स याति परमाङ्गतिम् ॥
 वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः ।
 एवमादिष्वतीरेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥
 ब्रोहिभिश्च यवैर्मर्षेरङ्गिर्मूलफलेन वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नारैश्च प्रियङ्गभिः ॥
 गोधूमैश्च तिलैर्मूत्रैर्मर्षेः प्रीणयते पितृन् ।
 मृष्टान् फलरमानिष्ठान् मृदुकान् मस्यदङ्गिमान्
 विदार्याश्च काण्डाश्च आङ्गकाले प्रदापयेत् ।
 लाजां मधुयुतां दद्याद् दध्नाच्छर्करया सह ॥
 दद्यात् शङ्खे प्रयत्नेन मृङ्गां गजशुकैर्वृकान् ।
 हौ मासी मत्स्यमांसेन विमासान् हरिणेन च ॥
 औरम्बे गाय चतुरः शाके नेह च पञ्च तु ।
 यस्मासांश्चागमांसेन रौरवेण च वै ननु ॥
 दशमामांसु तृप्यन्ति वराहमहिषाणिकेः ।
 शशर्णवृकयोमांसैर्मर्यानेकादशवतु ॥
 मत्स्यसरन्तु गव्येन पयसा पाथमेन च ।
 मदैव सस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवर्षिकी ॥
 कालशाकं महाशाकं खगलीहानिपं मधु ।
 अनन्तान्तेव च कल्पन्ते मूत्रान्यन्यानि सर्वशः ॥
 कृत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ नृतानाहृत्य वै द्विजः ।

दद्याच्छ्रावे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते ॥
 पिप्पलोक्तमुक्तं चैव तथा चैव मत्तूरकम् ।
 कश्मलालासुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषञ्च विवर्जयेत् ॥
 कौद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीक्षथा ।
 वर्जयेत्सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ॥
 इत्यौशनसस्मृती तृतीयोऽध्यायः ॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा ।
 पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥
 पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।
 तीर्थं तद्व्यक्त्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥
 ये सोमपाननिरता धर्मज्ञा सत्यवादिनः ।
 व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥
 पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
 बहवस्तु सुवर्णाश्च त्रिमधुर्वाग्र वा भवेत् ॥
 क्षीनाविकेन ऋद्धो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
 अथर्वशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥
 अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षडङ्गित् ।
 गुरुदेवानिपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥
 अहिंसोपरता नित्यं अप्रतिश्राहिणस्तथा ।
 सविणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 असमानप्रवरगा असंगोत्रास्तथैव च ।

असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावगः ॥
 भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
 अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तु वा ॥
 तदलाभे गृहस्थस्तु मुमुक्षुः सङ्गवर्जितः ।
 सर्वालाभ साधकं वा गृहस्थं मा विभोजयेत् ॥
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिर्भवे ।
 पलं वेदविदां तस्य सहस्रादृतिरिच्यते ॥
 तस्माद्यत्नेन योगोद्गमोऽश्वरज्ञानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यक्त्येषु अताभारिह च द्विजान् ॥
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने ह्यव्यक्त्ययोः ।
 अनुकल्पः स्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुष्कृतः ॥
 मातामहं मातुलञ्च मस्त्रेयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्यं विव्रुधं सर्वमन्निकल्प्यांश्च भोजयेत् ॥
 न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनेः कार्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहोनेर्वा मुत्र फलमस्यदः ॥
 कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमतित्वरम् ।
 द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥
 तथानुचेदविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो यसते पिण्डान् ह्यव्यक्त्येषु मन्त्रितम् ॥
 ततोऽहि यसते प्रेत्य दीप्तान् स्थूलानधोमुखात् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स वृताऽथवा ॥
 यत्रेते भुञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ॥
 यश्च वेदश्च वेदीच विच्छेद्येत त्रिपूरुषम् ॥
 स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन ।

शूद्रप्रेथोद्धतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥
 बध्वबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतिताम्नुरब्रवीत् ॥
 वेदविक्रयिणश्चैते आदादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्वाः समुद्रगाः ॥
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति वे ॥
 अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 वृद्धश्रावकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदो जनाः ॥
 कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तदिधाः ।
 यस्याश्रन्ति हवींश्चेते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥
 न तस्या सङ्गवेत् श्राद्धं प्रेत्यापि हि फलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥
 मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्कर्मी कुमखी कुष्ठीश्वित्री च श्यावदन्तकः ॥
 क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिकः ।
 मद्यपीवृषली सक्तो वीरहा दीधिषूपतिः ॥
 आगारदाहो कुण्डाशो सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः ॥
 पौनर्भवः कुसीदीच तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गीतवादितशीलश्च व्याधितः काणएव च ॥
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो श्लवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोही कुण्डगोली अभिशक्तोऽथ देवलः ॥
 मितध्रुक्पिशुनश्चैव नित्यं नार्थ्या निवृत्तनः ।

मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च ॥
 अनपत्यः कूटसाक्षी पाचकीरगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥
 नेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वज्र्याः श्राद्धकर्माणि ॥
 कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
 मितघ्नः पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वज्र्याः श्राद्धं प्रयत्नतः ॥

॥ इत्यौशनसंस्कृती चतुर्थोऽध्यायः ॥

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत्
 श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वद्युरभिवक्ष्यति ॥
 असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तेर्लक्षणैर्युतम् ।
 तस्य तं पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ।
 ब्राह्मणास्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यानि पराङ्गतिम् ।
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ॥
 वसेरन्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ।
 अक्रोधनोऽत्तरो यत्र सत्यवादी समाहितः ॥
 भरमैश्वर्यमध्वानं श्राद्धभुग्वर्जयेज्जपम् ।
 आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम्
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेत् द्वि

स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौहि जायते ॥
 आद्वे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यक्योनिषु जायते ॥
 निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं पांशुभोजनम् ॥
 निमन्त्रितश्च यः आद्वे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मांसं पितरो मलभोजनाः ॥
 तस्मान्निमन्त्रितः आद्वे नियतात्मा भवेद्द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥
 शीभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भात् समाहितः ।
 समूलान्नाहरेद्दारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥
 प्रद्व्यः पर्वताः पुण्या स्तीर्थान्यायतनानि च ।
 शीणस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥
 लांश्चावकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् द्विजः ।
 सुरोपहतं सर्वं तिलैः शुष्यत्यर्जेन वा ॥
 शोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 शेषं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥
 शो निवृत्ते मध्याह्ने लसलोमनखान् द्विजान् ।

अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेदन्तधावनम् ॥
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीय च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्देवैश्च देवं तु पूर्वकम् ॥
 तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥
 ये चात्र विव देरन् विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
 प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्मापहितानि च ॥
 दक्षिणायैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकेः ।
 तेषूपवेशयेदतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ॥
 अस्यभ्यमिति संकल्प्य त्वासिरंस्थे पृथक् पृथक्
 हो देवे प्राङ्मुखो पित्रेऽत्रय सोऽङ्मुखस्तथा
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेश्वरिण ।
 सत्क्रियां देवकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पञ्चैतान्विस्तरोहन्ति तस्मान्नैहेत विस्तरम् ॥
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥
 प्रशस्तपात्रे चाब्रून् सर्वस्मात् प्रयत्नात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै विलोकात् सः प्रवर्तते ॥
 प्राशयेदग्नौ तदब्रून् दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारीव भोजनार्थमुपस्थितः ॥
 उपविष्टेषु यच्छास्त्रे कामन्ममपि भोजयेत् ।
 अतिथि यैव नाश्राति न तच्छास्त्रं प्रकाशयते ॥
 तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूजया अतिथयो द्विजैः
 अतीर्थ रमते आदि भुञ्जते ये द्विजातयः ॥

काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 होनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिकपुक्कसनासिकः ॥
 कुक्कुटः शूकरखानो वर्ज्याः श्रावेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचिं स्नेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥
 नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ॥
 तत्सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम् ।
 यथोपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्कुर्याद्विभूषणैः ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेत्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्वेत्यृचा बुधः ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु न स्ततः ।
 शत्रो देवप्रदकं पाले तिलोऽसीति तिलांस्तथः ॥
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वैः दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्त्रावांश्च ततः सर्वान् पात्रीकुर्यात् समाहितः ॥
 पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्येत्वादाय पृच्छेदन्नं घृतमृतम् ॥
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत् ।
 वसोपवीतिना होमः कर्त्तव्यं कुशपाणिना ॥
 प्राचीनावीतकः पित्रां वैश्वदेवं तु होमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥
 सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।

अग्नये कथ्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणाविवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वाय गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥
 ततस्त्वीरभ्यनुज्ञातो कृत्वा दैवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपलिप्योर्वरा कुर्यात् स्वस्वच दैवतम् ॥
 मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभम् ।
 त्रिकुक्षितस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥
 ततः संलीर्य तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 द्वीन् पिण्डान्निर्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥
 दाप्यपिण्डांस्ततस्तत्र निमृज्यास्तेष्वभागिनाम् ।
 तेष्वदर्भेष्वथाम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावह्न्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ।
 अथ पिण्डावगिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 षडप्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांश्च धर्मवित् ॥
 आहभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 साधानपूपान्विविधान्द्रव्यात् सरसपायसम् ।
 मृपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥
 अन्नञ्चैव यथाकामं विधिसम्भक्ष्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजैर्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ।
 धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधा तथा ।
 उष्णमन्नं दिजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ।
 अन्धश्च फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।

नाशूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नामृतं वदेत् ॥
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रीधेनैव च यदृत्तं यद् दत्त्वं त्वरया पुनः ॥
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
 स्निग्धाश्चो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजानाम् ॥
 न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पालेण न चैवाश्रयया पुनः ॥
 काञ्चनेन तु पालेण तथा त्वीदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥
 पाले तु मृगमये यो वै आङ्गे भोजयते पितृन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥
 न पङ्क्त्या विषमं दद्यान् न याचेत न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम् ॥
 भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्दि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 नायासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 बहूनां पश्यतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति किलिषम् ॥
 न किञ्चिद्वर्जयेत् आङ्गे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न माषं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥
 यो नाश्नाति द्विजोमाषं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सप्ततामेकविंशतिम् ॥
 स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

इतिहासपुराणानि आदिकल्पान् सुशीभनान् ॥
 ततोऽन्यमुत्सृजेद् भुक्तेष्वयतो विकिरेद् भुवि ।
 पृष्ठा स्वदितमित्येव तृप्तानाचामयेत्ततः ॥
 आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
 स्वस्थाः स्मेति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणा स्तदनन्तरम् ॥
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्हिजैः ॥
 पिबोः स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु स्रुतम् ।
 सम्पन्नमत्याभ्युदये दैवेनोच्यत इत्यपि ॥
 विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै देवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अहा च नो मा यग्रमद् बहु दियच्च नोऽस्त्विति
 पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नी जलेऽपि वा
 प्रक्षिपेत्तत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥
 मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पक्षैश्च सुतार्थकः ।
 प्रक्षायहस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥
 नोदौक्षेत् तदुच्छिष्टं यावन्नाक्तं गतोऽरविः ।
 ब्रह्मचर्यां चरेतान्तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥
 दत्त्वा आह्वं ततो भुक्ता सेवने यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कौटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥
 एषिरकोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।

स्वाध्यायश्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विसर्जयेत् ॥
 आहं दत्त्वा परं आहं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यास्ति ते नरकान् बहून् ॥
 एष वोऽभिहितः सम्यक् आहकल्पः सनातनः ।
 आमं निवत्त यन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥
 अग्निर्ध्वगो वापि तथैव व्रसनान्वितः ।
 आमश्चाहं द्विजः कुर्याद् हृदयस्तु सदैव हि ॥
 आमश्चाहं द्विजः कुर्याद्विद्विजः अद्वयान्वितः ।
 तेनाग्नी करणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥
 यो हि तद् विधिना कुर्यात्क्रादं संयतमानसः ।
 व्रपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैश्वं पदम् ॥
 तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन आहं कुर्याद् द्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेद्दीयस्तेन सम्यक् सनातनः ॥
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निधनो द्विजः ।
 तिलोदकै स्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥
 न जीवत्पितृको दद्याद्दीमानां वा विधीयते ।
 तेषां चापि समादद्यात्तेषां चैके प्रचक्षते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य म्रियते तस्मै दैयं मान्यस्य ते न तु ॥
 भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः ।
 न जीवन्त मतिक्रम्य ददाति श्रयते श्रुतिः ॥
 हामुष्णायणको दद्याद्दीजहेतु स्याद्दि सः ।
 रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥
 अनियुक्तः सुतो यस्य शुक्रतो जायते त्विह ।

प्रदद्याद्बीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥
 द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने यथा ।
 कीर्त्तयेदथ वैकस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥
 मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकीदृष्टविधानतः ।
 आशीचत्वनिरीक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥
 पूर्वार्द्धे चैव कर्त्तव्यं आश्विनभ्युदयार्थिना ।
 दैवं तत् सर्वमेवं स्यान्न वै कार्या बहिः क्रिया ॥
 दर्भाश्च परितः स्थाप्या सदा स भोजयेद् द्विजान् ।
 नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।
 मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ॥
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ।
 दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥
 प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विचितेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥
 पुष्पैर्धूपेय नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥
 अकृत्वा मातृयागञ्च यःश्राद्धं परिवेषयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥
 इत्यौशनसस्तुती पञ्चमीऽध्यायः ॥

दशाहं प्रादुराशीचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
 मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥
 नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
 न कुर्यादहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥

शुचिरक्लीधनस्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्विजान् ।
 शुष्कान्नेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥
 न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाश्चैव वर्जयित्वा तृणं पुनः ॥
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञाऽपि यो भवेत् ।
 चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥
 स्पृश्यात्तु सर्वमेवैते स्नानात्तु दशमाहनि ॥
 दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमाशौचन्दासनिर्गुणे ।
 एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुर्थैकदिने शुचि ॥
 दशाहान्तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे त्वस्य संस्पर्शा मनुराह प्रजापतिः ॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
 ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥
 तिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
 प्राक्संस्काराच्चिरात्रं स्याद्दशरात्रमतःपरम् ॥
 जन्मद्विवर्षे प्रेते मातापितृस्तदिष्यते ।
 तिरात्रेण शुचिस्वन्यो यदिहात्यन्तनिर्गुणः ॥
 अदन्तजातमरणे मातापितृस्तदिष्यते ।
 जातदन्ते तिरात्रं स्यादन्तः स्यात् यत्र विनिर्णयः ॥
 आदन्तजन्मनः सद्य आचीलादिकरात्रकम् ।
 तिरात्रमुपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥
 जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकाति स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि ॥

सद्यः शीघ्रं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य तु ।
 ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥
 अघोष्ठं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशीचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चीलादूष्णं तिरावकम् ॥
 आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ! ।
 एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥
 व्रतादिशात् सपिण्डानां गर्भस्त्रावाच्च पाततः ।
 गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥
 यथेष्टाचरणद्विजाती तिरावादिनिर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे तिरावकम् ।
 मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥
 अर्धवृत्तिमनाशीचमूर्ध्वमन्येन शुद्धाणि ।
 देशान्तरगतः शुत्वा सूतकं शय एव वा ॥
 तावदप्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीने सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां तिरावकम् ॥
 तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद्व्रती ।
 वेदांश्च यस्त्वधीयानो न भवेत् वृत्तिकर्षितः ॥
 सद्यः शीघ्रं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 स्त्रीणाममंस्कृतानास्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥
 सपिण्डानां तिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहस्त्वदशकन्यानामशीचं मरणे स्मृतम् ॥
 द्विवर्षं जन्ममरणे सद्यः शीघ्रमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आञ्चीलादिकरात्रकम् ॥

आश्रितानां तिरातं स्यादशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे तिरातं स्यादशौचकम् ॥
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
 एकरातं समुद्दिष्टं गुरौ सन्नद्धचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु च ग्रहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥
 तिरातं स्यात्तथाचार्ये भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्यपुत्रपत्न्योश्च अहीरातमुदाहृतम् ॥
 एकरातमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
 एकरातं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
 तिरातं श्वश्रुमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
 शुद्धेत् द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
 क्षत्रविट् शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहात् शुद्ध्यति ॥
 राजन्यवैश्यावप्येवं ह्यनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रातं वा तिरातं वाऽपेक्षकान्नक्रमेण हि ॥
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रैश्चाशौचमेव तु ।
 अर्धमासोऽथ षड्रातं तिरातं द्विजपुङ्गवाः ! ॥
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते ।
 षड्रातं द्वादशाहश्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥

अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्षमेण द्विजपुङ्गवाः ।।
 शुद्धविट्क्षत्रियाणाम् ब्राह्मणे संस्थिते यदि ॥
 दशरालेष शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ।
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य बन्धुवत् ॥
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरालेण शुद्ध्यति ।
 यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् कान्तमानसः ॥
 दशाहेन द्विजः शुद्धेत् द्वादशाहेन भूमिपः ।
 अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 षड्रात्रेणाथवा सप्ताहिरात्रेणाथवा पुनः ।
 अनाथश्चैव निर्वन्धुं ब्राह्मणं धनवर्जितम् ॥
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणादयः ।
 अपरस्वेत्परं वर्णमपरस्यापरो यदि ॥
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति ।
 शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामगतं पुनः ॥
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रीति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ।
 तिरातं स्यात्तथाऽशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ॥
 अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ।
 अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रीति चेत्तदा ॥
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ।
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ।
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुद्ध्यति ।
 य क्षेमामन्ममप्राप्तिं स तु देवोऽपि कामतः ॥
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ।
 यावत्तदन्ममप्राप्तिं दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।

तावन्महान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥
 हाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं हिजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नो रवेदने ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यथात्मा सापिण्डं सप्तपौरुषम् ॥
 सर्वनाञ्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम् ।
 कारवः यिल्लिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च ॥
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
 सत्विणो ब्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्विण एव च ॥
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥
 विषादुपहतानाञ्च विदुः पाथिर्वैदिजैः ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥
 अग्निमेकप्रयतने विषोधान्यपराशने ।
 गोब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥
 नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्वाकाम्येष्टिर्नास्त्यसञ्चयः ।

न चाश्रुपातः पिण्डे च कार्यं आवादिकं क्वचित्
 व्यापादयेत्तथाकानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 सहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥
 अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥
 जाते कुमारे तदहं आमं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 हिरण्यधान्यगोवासस्तिलाम्रगुलसर्पिषः ॥
 फलानौक्षुच्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
 आशौचिनो गृहात् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यम् ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दातव्यं त्रिभिर्गन्धिभिः ॥
 अनाहिताग्निर्गृहे ष लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥
 दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः अद्वयान्वितं
 सकृत्प्रसिञ्चे दुदकं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥
 दगाहं बान्धवैः सार्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्याुः सायं प्रातर्यथाविधि ॥
 प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् ।
 द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म समाश्रयैः ॥
 सर्वैरस्यां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् अद्वया शुचीन् ॥
 पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
 अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः
 एकादशेऽहनि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।

द्वादशे वाथ कर्त्तव्यं मग्निदैस्त्वयवाऽहनि ॥
 एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च ।
 एवं मृतेऽङ्गं कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥
 सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं सम्बत्सरे पुनः ।
 कुर्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥
 सपिण्डीकरणश्चाङ्गं देवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥
 ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक् क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजातम् ॥
 मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डग्रहं समाविशेत् ।
 दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥
 पार्वणेन विधानेन साम्बत्सरिकमिष्यते ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥
 मातापितृः सुतैः कार्यं पिण्डदानादि क्रियते ।
 पत्नीकुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥
 एष वः कथितः समग्रकृद्दहस्थानां यथाविधि ।
 स्त्रीणाञ्च भर्तृशूश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥
 यः स्वधर्मपरो नित्यमौश्वरार्पितमानसः ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥
 इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तम् ॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 महापातकिनस्त्वे ते यः स तैः सह सम्बसेत् ॥
 सम्बत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन् पतितो भवेत् ॥
 याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञानात् सहभोजनमेव च ॥
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विज ।
 सम्बत्सरेण पतति महाध्ययनमेव च ॥
 ब्रह्महा वा दगाब्दानि कुण्ठोक्तत्वा वने दमेत् ।
 भैक्ष्यं चात्मविग्रहार्थं कृत्वा श्वगिरोध्वजम् ॥
 ब्रह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्द्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणत्र स्वयं क्षरेत् ॥
 असङ्गराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शतकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥
 कुर्यादनशनं वायं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ।
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा समग्रं प्राणान् परित्यजेत् ।
 दीर्घेणामग्निं विप्रं कृत्वा नाप्यग्निं तथा ॥
 दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥
 सवस्त्रं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।

ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्टा वा सेतुदर्शनम् ॥
 सुरापख सुरां तप्तमग्निवर्णां पिवेत्तदा ।
 निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोमूत्रकृद्भवमेव वा ।
 पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः ॥
 जलाद्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्पापशान्तये ॥
 स्वर्णस्तेयी सकृदिप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुयास्त्विति ॥
 गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्वन्यात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथ वा ॥
 करिणादाय मुसलं लगुडं वाथ घातिनम् ।
 सन्नित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥
 राजा न स्तेन मर्हीत मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्ष्णाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम् ॥
 शासनादपि मोक्षादा ततः स्तेयादिमुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥
 तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम् ।
 चीरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद् ब्रह्मणी व्रतम् ॥
 स्नात्वाश्वमेधावभृते पूतः स्यादथ वा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥
 चरेद्वा वत्सरं कर्त्तुं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥
 गुरुभार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः ।

उपगृहेत् स्त्रियं तप्तां कानां कालायसीक्षताम् ।
 स्वयं वा शिश्रुषणे उत्कृत्यादथवाञ्जलौ ।
 आतिष्ठेदक्षिणामाशा मा निपातमजिह्वतः ॥
 गुर्वर्थे बहवः शुभैश्चरेद् वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥
 अधःशयीत निरतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कृच्छ्राब्दशुद्धिप्रश्नोरवासाः समाहितः ॥
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा मुचेद् द्विजोत्तमः ।
 कालेऽष्टके वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥
 स्थानासनाद्यं विचरेद्धनोऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी विभिर्वर्जस्ततः शुध्येत पातकात् ॥
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः
 पतितैः सम्प्रयुक्तानां मयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः ॥
 सकृत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ सम्यक्संमतन्दितः ॥
 षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ।
 एभिः पृते रथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥
 कृत्वा चैव महापापं ब्राह्मणः काममोहितः
 कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थं समाहितः ॥
 जले वा प्रविशेदम्नो ध्यात्वा देवं कपर्दिनम्

न ह्यस्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

॥ इत्यौशनसकृतौ अष्टमोऽध्यायः ॥

गत्वा दुहितरं विप्रं स्वसारं सा स्नुषामपि ।
 प्रविशेज् ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥
 मातृस्रसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
 भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात् कृच्छ्रादिपूर्वकम् ॥
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पितृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्या सखीं समारुह्य गत्वा शरालीं तथैव च ॥
 अक्षोरातोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
 उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विरुध्यति ॥
 क्षत्र्यमैथुनमामाद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 परार्केणायवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ।
 मण्डूकं नकुलं काकं विड्वराहञ्च मृषिकम् ॥
 श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम् ।
 पयः पिवेन्निरावन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥
 मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनी व्रजेत् ।
 कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्यादश्वबधे द्विजः ॥
 अथ कृष्णागसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 बलाकं रङ्गवं चैव मृषिकं क्षतलम्बकम् ॥
 वराहन्तु तिलद्वीणं तिलाटञ्चैव तित्तिरिम् ।
 शुकं विहायनं वत्सं क्रीञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ॥

हत्वा हंसं बलाकश्च वक्रटिडिभमेव च ।
 वानरश्चैव भासश्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥
 ऋग्व्यादांस्तु नृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अक्रव्यादं वत्सतरमुद्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥
 जीविते चैव तृप्ताय दद्यादस्थिमतां बधे ।
 अस्थ्नाश्चैव हि हिंसायां प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 फलदानस्तु विप्राणां चेदनादाहिकं शतम् ।
 गुल्फवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्यात् हत्वा प्रमादतः ॥
 मतिपूर्वं बधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा ग्रहस्य च ॥
 वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
 द्रवराणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥
 चरेत् सान्त्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये ।
 धान्यादिधनचौर्यं च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥
 तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च बलस्य च ।
 चेलचर्ममिपाणाञ्च विरातं स्यादभोजनम् ॥
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
 अयः कांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥
 एतदेव व्रतं कुर्याद् दिशफैकशफस्य च ।
 पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि ब्रह्मं पयः ॥
 न मांसानां हतान्तान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत्
 उपोष्य द्वादशाहं तु कुशाण्डैर्गुह्याद् घृतम् ।

नकुलोत्कृष्टमार्जारं जग्ध्वा सात्तपनं चरेत् ।
 खानं जग्धाथ कृच्छ्रेण शुभर्क्षेण च शुध्यति ॥
 प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वणैव विधानतः ।
 शललक्ष्म बलाकश्च हंसं कारुण्यं तथा ॥
 चक्रवाकश्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिभं भासं शुकं सारसमेव च ॥
 जलौकं जालपातश्च जग्ध्वा ह्येतद्ब्रतञ्चरेत् ।
 शिन्धुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥
 जग्ध्वा चैव वराहश्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
 कोकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥
 गोमूत्रयावकाहारैर्मसिनैकेन शुध्यति ।
 जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपापितान् ॥
 रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्यं वा यथाकृतम् ॥
 भुक्त्वा मासञ्चरेद्देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुक्कुरं शिन्धुं कुक्कुटं रजकां तथा ॥
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डुं लशुनश्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 वार्ताकुं तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुध्यति ।
 अश्मातकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्ककुभ्यां शशभक्षणे ।
 अलावुं गृध्रं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ॥
 उदुम्बरश्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।
 हया कसरसं यावन् पायसाऽपूपशक्कलीन् ॥

भुक्ता चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुद्धयति ।
 पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्द्धेन विशुद्धयति ।
 अनिर्दगाया गोः क्षीरं माहिषं वाक्षमेव च ॥
 गर्भिण्या वा विकल्पायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहिने वा पुनः ॥
 गोमूत्रयावकाहारी सप्तरात्रेण शुद्धयति ।
 भुक्ता चैव नवश्राद्धं सूर्यके मृतकेऽथवा ॥
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यद्गृहं नित्यं न यस्यायं न दीयते ॥
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राग्नेद्विजः ।
 अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्ता चान्नमुपस्कृतम् ॥
 अन्त्यमरात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकच्छमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्ता सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।
 अज्ञानात् प्राग्य विष्णुः सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वणी द्विजातयः ॥
 क्रवादानां पक्षिणाञ्च प्राग्य मूत्रपुगीषकम् ।
 महासान्तपनं कुर्यात्तेषां मोहाद् द्विजातयः ॥
 भासमण्डूककुकुर वायमे कृच्छ्रमाचरेत् ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात् ॥
 क्षत्रियस्तप्तकच्छं स्याद् वैश्यश्चैव तप्तकृच्छ्रकम् ।
 सुराभण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 शनोच्छिष्टं द्विजो भुक्ता त्रिरात्रेण विशुद्धयति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः ॥

आपो मूत्रपुरीषाद्यै रूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्त्वनं कुर्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥
 चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानात् पिवेज्जलम् ।
 चरेत् सान्त्वनं कच्छं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥
 चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।
 तिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगवेन शुद्धयति ॥
 महापातकसंसर्गं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छं समाचरेत् ॥
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत् ।
 तस्य पातकिसंसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥
 चतुर्विंशतिकच्छं स्याद् विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तद्वत् स्यात् प्रायश्चित्तं सुतेन हि ॥
 दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 प्रमादाद्भोजनं कृत्वा तिरात्रेण विशुद्धयति ॥
 स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्धयति ।
 बुद्धिपूर्वं तु कच्छेण भगवानाह पद्मजः ॥
 शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुक्तोपवासं कुर्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्धयर्थं मज्जानस्य विशेषतः ।
 भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्मणि ॥
 अभिचारमनर्हं च विभिः कच्छैर्विशुद्धयति ।
 ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ॥
 गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ।
 तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥

अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ।
 एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ॥
 त्रिरात्रेण विशुद्धेयत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ।
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ॥
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्धयति ॥
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रं मित्याह भगवान् प्रभुः ।
 अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा ॥
 आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च
 पुनश्च जातकर्मणादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ॥
 शुद्धो यस्तद् व्रतं सम्यक्चरेयुर्धर्मदर्शिनः ॥
 अनुपासितसिद्धस्तु तं व्यापकवशीन च ।
 अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेत हि ॥
 अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः
 गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विगुह्यति ॥
 उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नात्वा विशुध्यते नद्याः परिश्रान्तः सुसंयमात् ॥
 वैदिकानि च नित्यानि कर्माणि च विलोप्य तु
 स्नातकव्रतलोभ्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥
 सम्यक्संश्रयेत् कृच्छ्रं मनुच्छन्दे द्विजोत्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद् वृत्त्या गोप्रदानेन शुद्धयति ॥
 नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद् द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥
 उद्ग्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

विराचेण विशुद्धेयं नग्नो न प्रविशेज्जलम् ॥
 षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलाचित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥
 उद्वन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥
 उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद्विजः ।
 उच्छिष्टं कृत्वा कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥
 चण्डालसूतकग्रवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
 स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्धार्थं तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥
 चण्डालसूतकग्रदैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद् यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुद्धयति ॥
 अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेति जित्तमः ।
 आचमेत द्विशुद्धार्थं प्राह देवः पितामहः ॥
 विज्ञानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयादष्टतम् ॥
 चण्डालन्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्यात् द्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभस्यं नक्षत्रं महोरात्रेण शुद्धयति ॥
 सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायमत्रयं शुचिः ।
 पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राशय विशुद्धयति ॥
 ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्रयं सायं पयः पिबेत् ।

नाभेरुर्ध्वस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥
 स्यादेतन्त्रिगुणं वाङ्मोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।
 अनातुरस्य निधनं कृच्छार्धेन विगुह्यति ॥
 आहिताग्ने रूपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 ऋतौ गच्छेत् न भार्यायां सोऽपि कृच्छार्धमाचरेत् ।
 विना हिरप्सु वा कुर्याच्छरीरं सन्निपेवतु ।
 सचेलो जलमाप्लव्य गामालभ्य विगुह्यति ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहं चोपवसेद् गृही ।
 अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुतः ॥
 मृषेव यावकान्ने ते कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पंक्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण गुह्यति ॥
 च्छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद्दृष्ट्वा
 रक्षेदादित्यमगुचिं दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥
 मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विगुह्यति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरद्भिक्षानुवत्सरम् ॥
 कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसम्बत्सरं व्रती ।
 हुङ्गारं ब्राह्मणमगोक्ता त्वङ्गारन्तु गरीयसः ॥
 स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा तृणेनैव कर्णे बद्ध्वा च वासमा ॥
 विवादे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

अवगृह्य चरेत् कच्छमतिकच्छनिपातने ॥
 कच्छातिकच्छः कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कच्छं कुर्याद्विशोधनम् ॥
 एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्प्रापसप्रापनुत्तये ।
 देवर्षीणामभिमुखं षीवताक्रोशनाकृते ॥
 उलूकादि जनुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम् ।
 देवीद्यानेन यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्विजः ॥
 च्छिन्याच्छिन्नन्तु शुद्धार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा देहाद्विजोत्तमः ॥
 शिश्रस्योत्कृत्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥
 कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ॥
 स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।
 प्रायश्चित्तं व्रतस्यास्य पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥
 उडहेदभिरूपान्तमन्यथा पतितस्तु सः ।
 अपि राजन्यकवये वार्षिकव्राह्मणोव्रतम् ॥
 तस्यान्ते वृषभैकेन सहस्रं गोदानमाचरेत् ।
 पं हत्वा माघमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रवपु-
 र्स्यासनामङ्गिरेवमृतस्त्रायुक्ताभिस्तेजसाञ्चोच्छ्रितानां
 त्रिः । प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्लयुपलानां
 दलरज्जुचर्मणाशान्निः शौचमिति ।
 अपि चण्डालश्चपञ्च स्पृष्टे वा विण्मूत्र एव च ।
 तिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्नोच्छ्रिष्टः सदाचरेत् ॥

पिता पितामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।
 तपोऽग्निहोतमन्त्रेषु न दोषः परिदेवने ॥
 अमावास्यायां यो ब्राह्मणं समुद्दिश्य पितामहम्
 ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्बलम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 संपूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं तिलोचनम् ।
 दृष्ट्वैव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।
 शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥
 अयुर्तनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ।

समाप्ता श्रीशनसंस्तुतिः ॥

अथ आङ्गिरसंस्तुतिः ।

गृहायमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
 प्रायश्चित्तं विधिं दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
 अन्त्यानामपि सिद्धात्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
 चाश्वं कृच्छ्रं तदर्द्धं तु ब्रह्मक्षत्रं विशां विदुः ॥ २ ॥
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिक्षाश्च सप्ते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
 अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
 प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदेव हि समाचरेत् ॥ ४ ॥
 आण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्जानात् पियते यदि ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५ ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्याः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
 अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरत्रवीत् ॥ ८ ॥
 क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९ ॥
 वैश्येन तु यदा स्पृष्टः गुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोथ रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १० ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टौ स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीली वस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीय न दुष्यति ॥ १२ ॥
 पालने विक्रय चैव तद्वृत्ते रूपजोवने ।
 पतितसु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रेर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजस्यान्द्रायणश्चरेत् ॥ १६ ॥
 नीलीवस्त्रेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्विजः ।

आहार वमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
 भक्षन् प्रमादतोनीलीं द्विजातिस्त्वं समाहितः ।
 त्रिषु वर्गेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥ १८ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनोयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु क्लिष्टम् ।
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके अपितं भवेत् ।
 तेन भुङ्क्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
 मृते भर्तारि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥ २१ ॥
 नील्या चोपहृते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
 देवद्रोण्यां हृषीकेशे यज्ञे दाने तथैव च ।
 अन्नं स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुधरा ॥ २३ ॥
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भुम्यण्विर्भवेत् ।
 यावद्वादशवर्षाणि अतज्जह्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ॥
 एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गोर्विनिपीड्यते ।
 चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६ ॥
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ २७ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपञ्चवयस्य सायस्य दण्डद्वयं भिधीयते ॥ २८ ॥
 दण्डादुक्तादयदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ।

द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २८ ॥
 शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा ॥ २९ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत् कृच्छ्रापजायते ।
 एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१ ॥
 अममर्थस्य वालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्वर्त्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२ ॥
 अगौतिर्यस्य तर्षाणि वालोवापूतपोडयः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥
 सृच्छिरे पतिरे चापि गवि यद्विप्रहारिते ।
 गायत्राष्टमहस्त्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४ ॥
 स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थ्यर्हन् विगृह्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५ ॥
 रोगिण यद्रजः स्त्रोणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
 अगुचला न तेन स्वात्मासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६ ॥
 साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 इतो रजसि गम्या स्त्रौ गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३७ ॥
 प्रथमेऽर्हन्ति चाण्डालो द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थ्यर्हन्ति शुद्ध्यति ॥ ३८ ॥
 रजवत्ता यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनोमिकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३९ ॥
 दावेतावगुचौ स्यातां दम्पती शयनङ्गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ४० ॥
 गण्डूत् पादशोचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजनं ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुध्यति ॥ ४१ ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२ ॥
 गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु
 भस्मना दशभिः शुद्धेयत् काकेनोपहतं तथा ॥ ४३ ॥
 शौचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्केन्दुरश्मिभिः ॥ ४४ ॥
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५ ॥
 शुष्कमन्नमविप्रस्थ भुक्ता सप्ताहमृच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ४६ ॥
 पयोदधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 तैलं संवत्सरणैव कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ४७ ॥
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं कृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८ ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्राज्ज्ञानागमः कथिञ्चलन्तमपि पातयेत् ॥
 अप्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रोद्वाद्दशाहेन भूमिपः ।
 पाक्षिकं वैश्यएवाह शूद्रोमासेन शुध्यति ॥ ४९ ॥
 अग्निहोत्रो च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५० ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान् ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५१ ॥

शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तद्विजिभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु ।
 वैशेष्यापत्सु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन ॥ ५५ ॥
 ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं क्षत्रियान्ने पशुमाश्रया ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५६ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ५७ ॥
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यां यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ५८
 सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिवेत् पानीयमन्नानाङ्गुङ्क्ते भक्तमथापिना ॥ ५९ ॥
 उत्तार्याचम्य उदकमवतीर्य उपस्पृशेत् ।
 एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्वितः ॥ ६० ॥
 अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
 आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६१ ॥
 पादुकासनमारूढो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 छिद्येत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ ६२ ॥
 अग्निहोत्रो तपस्यी च श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 एते वै पादुकैर्यान्ति शेषान्दण्डे न ताडयेत् ॥ ६३ ॥
 जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडान्ते भोजनं नवम् ।
 अमपिण्डेन भोक्तव्यं चूडस्यान्ते विशेषतः ॥ ६४ ॥
 याचकाच्च नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।
 नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५ ॥

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
 तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूसा प्रगीयते ॥ ६६ ॥
 पूर्वस्य स्वावितोयस्य गर्भोयस्याप्यसंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७ ॥
 राजाद्यैर्हर्षभिर्मासैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ।
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्याविधीयते ॥ ६८ ॥
 भर्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विगवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया काप्रचरिणी ॥ ६९ ॥
 अनपत्या तु या नापी नाश्रीयादृष्टहेऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पृथमं नरकं व्रजेत् ॥
 स्त्रियाधनगु ये मोहादपज्जेवन्ति वायवाः ।
 स्त्रिया यानानि वामांसि ते पापा यावद्वर्गानि ॥ ७० ॥
 राजान्नं हरेत् तजः शूद्राच्च तल्लवर्त्तसमः ।
 सृतर्केषु च यो भुङ्क्ते न भुङ्क्ते पृथिवीमप्यु ॥
 इत्यङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।
 यमस्मृतिः ॥

— ०० —

अथातो ह्यस्य धर्मीमा प्रावृत्तिर्वाभ्यायत् ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
 जलाग्न्युद्वयनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानशनच्युताः ।
 विषप्रपतनप्रायश्चित्तघातच्युताश्च ये ॥ २ ॥
 मर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकावहिष्कृताः ।
 चान्द्रायणेन गृहयन्ति तमकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३ ॥
 उभयावसिताः पापा येऽप्याम्यशरणाच्युताः ॥

इन्दुद्वयेन शुद्धयन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४ ॥
 गोब्राह्मणहनं दग्धा मृतमुद्वन्धनेन च ।
 पाशंतसैव च्छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५ ॥
 कृमिभिर्ब्रणसंभूतैर्मल्लिकाश्चोपघातितः ।
 तृच्छाईं संप्रकुर्वीत शक्ता दद्यात् दक्षिणाम् ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
 कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुद्धयति ॥ ७ ॥
 यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शुद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
 ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्दायणं व्रतम् ॥ ८ ॥
 कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु ग्रासश्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९ ॥
 एकैकं वर्धयेच्छुक्लेकृष्णपक्षे च क्वासयेत् ॥
 अमावासंया न भुञ्जीत एष चान्द्रयणीविधिः ॥ १० ॥
 सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
 तप्तकृच्छ्ररेदिप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११ ॥
 प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।
 पूतस्तदहरेवापि द्रुहलोके परत्र च ॥ १२ ॥
 यावदेकः पृथक्द्रव्यः प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
 अपरास्ते न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्वेविगर्हिताः ॥ १३ ॥
 अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याअसंपाठ्या विवाहिनः ।
 पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्वे ते ऋक्थभागिनः ॥ १४ ॥
 जनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥ १५ ॥
 अतीबालतरसरापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥१६॥
 अग्रीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनघोडगः ।
 प्रायश्चित्तार्धं महन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥१७॥
 अस्तंगतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।
 संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८॥
 जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतं च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९॥
 दासनापितगोपालकुलमिवार्धसौरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मनं निवेदयेत् ॥२०॥
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यवुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥
 प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥२२॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्त्रलाम् ॥२३॥
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असंभाष्यो ह्यपाङ्क्त्यः स विप्रो वृषलीपतिः ॥२४॥
 बन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः ।
 शूद्रौ तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्त्रला ॥२५॥
 यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
 तद्भैक्षभृग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥२६॥
 स्ववृषं या परित्यज्यान्ववृषेण वृहस्पतिः ।
 वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्रो वृषली भवेत् ॥२७॥
 वृषलीकेन पीतस्य निःश्वासी पहतमा च ।

तस्याश्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८ ॥

श्विनकुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तकः ।

रोगी क्षीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनोमत्सरस्तथा ॥ २९ ॥

दुर्भगोहि तथा षण्डः पाषण्डी वेदनिन्दकः ।

हेतुकः शूद्रयाजी च अयान्यानाञ्च याजकः ॥ ३० ॥

नित्यं प्रतिपहे लुब्धोयाचकोविधयात्मकः ।

श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१ ॥

एते आर्द्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥

ततोद्देवलकश्चैव भृतकोवेदविक्रयी ।

एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् ॥ ३३ ॥

एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कथ्ये च कर्मणि ।

निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवामर्हर्षिभिः ॥ ३४ ॥

अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।

अन्ते वार्द्धिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥ ३५ ॥

महिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।

तान् दोषान् क्षमते यस्तु सर्वे माहिषिकं स्मृतः ॥ ३६ ॥

समार्घन्तु समुद्धृत्य महाघं यः प्रयच्छति ।

स वै वार्द्धिकानाम् ब्रह्मवर्दिषु गर्हितः ॥ ३७ ॥

यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः

अश्रन्ति पितरस्तावदयावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८ ॥

हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः ।

पितृभिः स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९ ॥

यावतो ग्रसते आसान् हव्यकवेग्रपु मन्त्रवित् ।

तावतोग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४० ॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोषा रजनीमेकां पञ्चगवेन शुद्धयति ॥ ४१ ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२ ॥
 यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सन्भोजनहिरण्यकैः ।
 तावच्चौर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३ ॥
 यद्वेष्टितं काकवलाकचिह्नैरमेध्यलितं तु भवेच्छरीरम् ।
 गोले मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शु-
 क्कं नाभेः करौ मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुद्धयति ॥ ४५ ॥
 अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४६ ॥
 पद्मोदुम्बरविलास्य कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा षट्प्रातरेणैव शुद्धयति ॥ ४७ ॥
 यः प्रत्यवसितोविप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्वर्त्तत गृहित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८ ॥
 आचरेत्क्षौणि कच्छाणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मणादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥ ४९ ॥
 तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५० ॥
 देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१ ॥
 रथ्याकर्मतोयानि नावायस तृणानि च ।
 मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्षेष्टकचितानि च ॥ ५२ ॥

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकत्वोद्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३ ॥
 रजकषर्षकारश्च नटीवरुड एव च ।
 कैवर्त्तमिदमिच्छाश्च सप्तैते चाखजाः स्मृताः ॥ ५४ ॥
 एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५ ॥
 स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५६ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोत्राश्च सभर्त्तुकाम् ।
 कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहीनं चरेत् पूर्वा पादार्द्धेन तु तथोत्तरा ॥ ५९ ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्वजा शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्वा तदर्द्धेन तु तथोत्तरा ॥ ६० ॥
 स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बूकरासभैः ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१ ॥
 स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिश्चाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२ ॥
 विप्रः स्पृष्टोनिशयाश्च उदक्का पतितेन च ।
 दिवान्नीतेन तोयेन स्नापयेच्चाम्निसन्निधौ ॥ ६३ ॥
 दिवाकर्त्तरश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४ ॥
 अपः करनखस्पृष्टाः प्रिवेदाद्यमने हिजः ।

सुरां पिबति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५ ॥
 खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६ ॥
 रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्घटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्यानमुत्तमम् ।
 यत्नं यत्नं सृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
 दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६९ ॥
 शस्त्रघाते त्रिकच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७० ॥
 कृच्छ्रेण वस्त्रघातेऽपि गोघ्नस्येति विशुद्धयति ।
 योवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१ ॥
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या चतुर्थे सशिखं वरेत् ॥ ७२ ॥
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद् वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३ ॥
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेद्दुलिहयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम् ॥ ७४ ॥
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५ ॥
 चत्वारि खलु कर्माणि सभ्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६ ॥
 आहाराज्जाग्रते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रा श्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं भुवम्

अज्ञानाणु द्विजश्रेष्ठ ! वर्णानां हितकाम्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८ ॥
 इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।
 आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।
 दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १ ॥
 परेषां परिवादिषु निवृत्तमृषिसत्तमम् ।
 विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २ ॥
 अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम् ।
 आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥
 भगवन् ! मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ।
 चरेयुर्धर्मकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४ ॥
 यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।
 कृषिकर्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५ ॥
 देयश्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम् ।
 बालानां स्तन्यपानादिकार्यञ्च परिपालनम् ॥ ६ ॥
 एवं कृते कथञ्चित् स्वात् प्रमादो यद्यकामतः ।
 गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ! ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७ ॥
 एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।
 दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥
 बालानां स्तनपादादिकार्यं दोषो न विद्यते ।
 विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥ ९ ॥
 गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।
 केविदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे ॥ १० ॥
 शीघ्रं लक्षणञ्चैव के ह्युच्यन्वभोजनम् ।

१
आपस्तम्बस्मृतौ ।

प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥
अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पम् दापयेत् ।
अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥
तत्रहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं तत्रहम् ।
पादः सायं तत्रहं पादः प्रताभोज्यं तथा तत्रहम् ॥ १३ ॥
प्रातः सायं दिनार्द्धे च पादोमं सायवर्जितम् ॥ १४ ॥
प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
अयाचितम् राजन्ये तिराचं ब्राह्मणस्य च ॥ १५ ॥
पाकमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
योजने पादहीनश्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६ ॥
घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते ।
चरेदर्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७ ॥
दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने ।
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादो न माचरेत् ॥ १८ ॥
पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९ ॥
प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादो न च त्रियश्चरेत् ।
कृच्छ्राद्विस्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २० ॥
मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ दुहेत् ।
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि ॥ २१ ॥
दमतामर्द्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते ।
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥
हलमष्टगवं धर्मं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।
अमर्गं त्र्यंशानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३ ॥

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २४ ॥
 न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ।
 एभिर्गास्तु न वध्नीयादवद्धा परवगोभवेत् ॥ २५ ॥
 कुशैः काशेश्व वध्नीयादवध्मं दक्षिणामुखम् ।
 पादलग्नाग्निदीपेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६ ॥
 वप्रापन्नानां बहूनान्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
 भिषज्जिष्योपचारे च द्विगुणं गोघ्नतश्चरेत् ॥ २७ ॥
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने ।
 सप्तरात्रं पिवेद्दुग्धं यावत्तत्त्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत्तं भक्षयेद्द्विजः ।
 एतद्विमिश्रितं चैवमुक्तञ्चोशनसा भव्यम् ॥ २९ ॥
 देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३० ॥
 एका पादात्तु बहुभिदेवाद्यापादिता कृत्वा ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥
 यन्त्रेण गोश्विकित्मार्थं मूटगर्भविमोचने ।
 यत्र कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२ ॥
 सरोजं प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकत्तनम् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३ ॥
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥
 कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामादिनिःसृतम् ।

स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥

प्रपास्वरणेषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत् ।

श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगवेन शुद्धिः ॥ २ ॥

न दुष्येत् सन्तताधारा वातोद्धृताश्च रेणवः ।

क्षियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥

आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।

आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥

अन्येषु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च ।

एषु स्नात्वा च पीत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।

सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ॥ ६ ॥

सूर्यरश्मिनिपातने मारुतस्पर्शनेन च ।

गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥

अस्थिचर्मादियुक्तान्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम् ।

उत्तरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥

कूपो मूत्रपुरीषेण छीवनेनापि दूषितः ।

श्वशृगालखरोष्ट्रश्च ऋवरादैश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥

उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।

पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥

वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।

कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥

यद्य कूपात् पिवेत्तोयं ब्राह्मणः श्वदूषितात् ।

कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयोभवेत् ॥ १२ ॥

अस्त्रिमे नाप्यभिन्नेन श्वेन परिदूषिते ।

पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥
 क्लिप्ते भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकच्छमथापि वा ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥
 अस्थजातिमविज्ञातो निवसेद्यश्च वेश्मनि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १ ॥
 चान्द्रायणं पराकोवा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥
 यैर्भुक्तां तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तां कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने शवदूषिणाम् ।
 तेषामेकीपवामेन पञ्चगवेन शोधनम् ॥ ४ ॥
 बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥
 अशोतियस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियोवप्राधितएव च ॥ ६ ॥
 नूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
 अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृशते ।
 शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणीयेषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्क्लिलिधं भवेत् ॥ ९ ॥
 पूर्णोऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥

समाप्तमिति नो वाच्यं विषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुरपायं स्याद्दृती च फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽस्नानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णं वर्णं विधीयते ॥ १ ॥

चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तद्वन्तु चरेद्दृश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
 भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तथाण्डालैः श्वपतेन वा ।
 प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विगोधनम् ।
 गायत्र्यष्टमहमन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपत्रिरात्रमशूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विगम्यते च कृते द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्यात्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
 पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६ ॥
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्राहमेव च ॥ ७ ॥
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८ ॥
 एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणम् ॥ ९ ॥
 वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १० ॥

ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।

एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ११ ॥

येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।

अनभुङ्क्ष्य पिवेत्क्षीयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥

ब्राह्मणस्तु तिरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ।

क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ॥ २ ॥

चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।

व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३ ॥

पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ।

ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रोदानेन शुध्यति ॥ ४ ॥

ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।

अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानादद्विजो यदि ।

शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा तिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६ ॥

ब्राह्मण्या सह योऽश्लीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।

न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७ ॥

उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्लीयात् पिवतेऽपि वा ।

प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ८ ॥

अन्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।

चान्द्रायणं तदर्धार्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९ ॥

विष्णुवभक्षणे विप्रस्तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्याविधिः कृतः ॥ १० ॥
 उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिद्कामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥ ११ ॥
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
 वैश्वेन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विगुध्यति ॥ १३ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वाचम्य विगुहः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्तस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १ ॥
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २ ॥
 स्नानं दानं तपोहोमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम्
 पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्तस्य धारणात् ॥ ३ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्तं ब्राह्मणोऽङ्गुष्ठं धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५ ॥
 नीलीदारु यदा भिक्ष्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम्
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
 नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद् ब्राह्मणः कर्हि

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ७ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्ननुपनीयते ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८ ॥
 भक्षयेद् यस्य नीलीस्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः सदादापस्तम्बोऽब्रवीन्मनिः ॥ ९ ॥
 यावत्यां वापिता नीली तावती चायुश्चर्मही ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १० ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥
 स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्तं रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १ ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २ ॥
 साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वौ स्याद्गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३ ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजको प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४ ॥
 अन्त्यजातिवपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।
 अहानि तान्यतिकमत्र प्रयाश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
 विरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारश्च कारयेत् ॥ ६ ॥
 रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ॥
 विरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
 प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु क्षप्रहन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वज्रिदर्शनात् ॥ ८ ॥

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥८॥
 आपयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म समाचरेत् ॥९॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ।
 सा तिरानोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कृच्छ्रेण शुद्धते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 एकशाखासमारूढा चाण्डाला वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमचरेत् ॥ १३ ॥
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥ १५ ॥
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्नद्यं रजस्वलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्धन्तु रजस्वलाम् ॥ १६ ॥
 उदक्यां सुतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कृच्छ्राद्धन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७ ॥
 चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि ।
 शेषाद्वात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १९ ॥
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलम्बनं कृत्वा दिनसान्ते घृतं पिवेत् ॥ २० ॥

स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
एवमेव विशुद्धिः सप्तादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ११ ॥
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न स्निष्यते ।
सुराविण्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनेः ॥ १ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्धोच्छिष्टानि यानि तु ।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २ ॥
शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३ ॥
रेतस्पृष्टं श्वस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
अङ्गिर्मृदा च तन्मातृं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४ ॥
शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५ ॥
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
मस्रत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६ ॥
भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते स्मृताः शुनिः ॥ ७ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम् ।
शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८ ॥
आहिताग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते ।
तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ९ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योगधिगच्छति ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः ॥ १० ॥
शूद्रान्ने नोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।

स भवेच्छूकरो ग्राम्योऽमृतः स्वा वाय जायते ॥११॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३ ॥
 वैश्यदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
 अमृतं तेन विप्राश्च गृयजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४ ॥
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् ॥ १५ ॥
 स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुसृत्याद्यशक्तिः ।
 खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नन्तेन संस्कृतम् ॥ १६ ॥
 अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविर्वर्जितम् ॥ १७ ॥
 आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 गुडं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८ ॥
 शाकं मांसं मृणालानि तु खुरुः शक्रवन्तिला
 रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहं यदि ।
 मनस्तापेन शुष्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ १९ ॥
 द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण सृष्ट्वाच्छिष्टेन कर्हचित् ।
 तद्गृहिजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २० ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे ऽष्टमीऽंशः ॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 पूर्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपसृशेत् ।
 अहीरातोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
 अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरातन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३ ॥
 प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४ ॥
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
 पद्मोदुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७ ॥
 चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमप्यपि वा ॥ ८ ॥
 द्वेष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम् ।
 मुखेच प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ९ ॥
 जङ्घं नाभेः करो मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 जङ्घं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ १० ॥
 उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ।
 मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ११ ॥
 दशाहाकुध्यते तिप्प्रो जन्महानो स्वयोनिषु ।

षड्भिस्त्रिभिरथैकेन चतुर्विट्शूद्रयोनिषु ॥ १२ ॥

उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः ।

अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३ ॥

अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकेशदूषिते ।

अनन्तरं सृष्टेदापस्तस्मान्नं भक्षणा स्मृशेत् ॥ १४ ॥

शष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः ।

भुक्ता कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छत्रयं चरेत् ॥ १५ ॥

अभुक्ते मुञ्चते यथ भुञ्जन् यद्यापि मुच्यते ।

भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥

यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥ १७ ॥

उदके चोदकस्थसु स्थलस्थसु स्थले एचिः ।

पादौ स्थाप्योभयतैव आचम्योभयतः शविः ॥ १८ ॥

उत्तीर्याचम्य उदकादवतीर्य उपस्मृशेत् ।

एवमु अथ सा युक्ती वरुणेनाभिपूज्यते ॥ १९ ॥

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।

स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥ २० ॥

जम्भप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।

असपिण्यैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्यं विशेषतः ॥ २१ ॥

याजकान्नं नवग्रान्नं सग्रहे चैव भोजनम् ।

स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

ब्रह्मौदने च आह्वे च सीमन्तोन्नयने तथा ।

अन्नआह्वे मृतआह्वे भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥

अप्रजाता तु नारी स्यान्नाश्रीयादेव तद्गृहे ।

अत्र भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 अन्तेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्रुते ॥ २५ ॥
 स्त्रीधनानि च ये महादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधीगतिम् ॥ २६ ॥
 राजानं तेजआदत्ते शूद्रानं ब्रह्मवर्चसम् ।
 असंस्तुतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७ ॥
 मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्वरे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८ ॥
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९ ॥
 मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 विशेषाङ्गमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३० ॥
 रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।
 भुक्तेषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः युना शूद्रेण वा दिजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥ ३२ ॥
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः ।
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः ॥ ३३ ॥
 नूदकेष्वरक्षेष्टेषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
 त्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रवग्रहस्तः कथं शुचिः ॥ ३४ ॥
 भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
 त्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३५ ॥
 त्रिष्वारं विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।

मोहाद्वा वा निरावस्तु मयः पीत्वा विगृह्यति ॥३७॥
 उदक्कां यदि गच्छेत्, ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन गृह्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३८ ॥
 भुक्तोऽष्टस्वनाचान्नघाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥३९॥
 स्नात्वा विषवनं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः ।
 स चिरात्त्रोषितो भूत्वा पञ्चमव्येन शुध्यति ॥४०॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिवति द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा विषवनेन शुध्यति ॥ ४० ॥
 सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छस्य तं विदुः ।
 सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ ॥
 दिनद्वयञ्च नाग्नीयात् कृच्छार्धं तद्विधीयते ।
 प्रायश्चित्तं लघु ह्येतस्यायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ ॥
 कृष्णाजिनतिलग्राह्यौ हस्त्यखानाञ्च विक्रीयौ ।
 प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद् यावन्नोद्भियते जलम् ।
 उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥
 भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान्
 आसनादुत्थितकल्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ १ ॥
 न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।
 आत्मा स यमिनो येन तं यमः किं करिष्यति ॥२॥
 न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधोहि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥४॥

क्षमा गुणोहि जन्तूनामिष्टामूत्रसुखप्रदः ।

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यद्दिनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥

न शक्तिशालाभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य ।

। भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६ ॥

। मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक् ।

। मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७ ॥

क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्चति ।

सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भद्वन्द्वकम् ॥ ८ ॥

अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९ ॥

आप्रायते यथा धेनुस्तृणैरभृतसम्भवैः ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्रायते द्विजः ॥ १० ॥

मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ट्रवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११ ॥

रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥

अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवोक्तं तथैवच ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरोरीवहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४ ॥

विवाहेत्सवयवेषु अन्तरामृतसूतके ।

सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५ ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।
 कल्पितं सिद्धमन्वाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

अथ सम्बर्त्तनसूतिः ॥

—००—

सम्बर्त्तनं मेकमासीनप्राक्सविद्यापरायणम् ।
 ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥
 भगवन् ! श्रोतुमिच्छामः ये यस्कर्म द्विजोत्तम !
 यथावद्वर्त्ममचक्ष्य शुभाशुभविवेचनम् ॥ २ ॥
 वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महीजसम् ।
 तानब्रवीन्मनीन् सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ।
 स्वभावादयत्र विचरेत् कृष्णमारः सदा मृगः ।
 धर्मप्रदेशः स विज्ञीयो द्विजानां धर्मसाधनम् ।
 उपनोतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
 स्नग्गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
 सन्ध्यां प्रातः सनच्चत्वासुपासीत यथाविधि ।
 सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्वरे ॥ ६ ॥
 तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
 आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ।

अग्निकार्यं ततः कुर्यान्मेधावी तदनन्तरम् ।
 ततोऽधीयीत वेदस्तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
 प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम् ।
 गायत्रीञ्चानुपूर्वेण ततोर्वेदं समारभेत् ॥ ९ ॥
 हस्तौ सुसंयतौ कार्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
 गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
 सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयात् प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ ११ ॥
 सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२ ॥
 आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्द्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३ ॥
 अनाचान्तः पिवेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेद्द्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अकृत्वा पादशौचस्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपिवा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथ शुचिर्द्विजः ॥ १५ ॥
 आचामेद् ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ १६ ॥
 जले जलस्य आचामेत् स्थलाचान्तोवह्निः शुचिः ।
 बहिरन्तस्य आचान्त एव शुद्धिमदाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 ग्रामणिवन्धनाहस्तौ पादावङ्घ्रिर्विशोधयेत् ॥ १८ ॥
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णैरसगन्धिभिः ।
 हृत्ताभिरफेनाभिस्त्रिशतुर्वाङ्गिराचमेत् ।
 परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९ ॥

स्नात्वा पोत्वा तथा भुक्त्वा स्मृद्धा चैव द्विजोत्तमाः ।
 अनेन विधिना विप्रश्नाचान्तः शुचितामियात् ॥२०॥
 शूद्रः शुद्धप्रति हस्तेन वेश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ।
 आसनारूढपादस्य कृतावशक्थिकस्तथा ।
 आरूढपादको वापि न शुद्धप्रति कदाचन ॥ २१ ॥
 उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ २२ ॥
 सूतकाश्रमं नवश्राद्धं मासिकाश्रमं तथैव च ।
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयच्चिरात्रिणेव शुध्यति ॥ २४ ॥
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छमथवैकं सुमन्त्रितः ॥ २५ ॥
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौक्क्षीर्हामेन शुध्यति ॥ २६ ॥
 निर्वपेच्च पूरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्वाणाम् ।
 मन्त्रैः शाकलहामास्तैरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७ ॥
 ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमानसः ।
 अवकीर्णव्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुद्धेन्द्रकामतः ॥ २८ ॥
 भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टगतं जपेत् ॥ २९ ॥
 शूद्रहस्तेन योऽश्रीयत् पानीयं वा पिवेत् क्वचि
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३० ॥
 शृङ्गपर्युषितोऽष्टिष्ठं भुङ्क्ताश्रमं केशदूषितम् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१ ॥

शूद्राणां भाजने भुक्ता भुक्ता वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एवं संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥
 अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुदहेत् ।
 कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ।
 ब्राह्मणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥ ३५ ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्द्विजः ।
 न हापयेत् कचिद्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ॥ ३६ ॥
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७ ॥
 विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहमेव वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति मासेन सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ ३८ ॥
 प्रेतस्य तु जलं दियं स्नात्वा च गोत्रजैर्वहिः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९ ॥
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्वेस्तु गोत्रजैः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्शो विधीयते ॥ ४० ॥
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्द्वैश्वशूद्रयोः ॥ ४१ ॥
 जातस्त्रापि विधिदृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
 दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्यदेवविवर्जिताः ॥ ४२ ॥
 पुत्रे जाते पित्रुः स्नानं सचेलस्तु विधीयते ।

माता शुद्धेहशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३ ॥
 होमस्तत्र तु कर्तव्यः शुष्काग्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४ ॥
 दद्याद्वात्तु परं सम्यग् विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकरं शुभम् ॥ ४५ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तन्नदुगुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६ ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबह्वनि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७ ॥
 गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्धिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्ववेत्तु महत् फलम् ॥ ४९ ॥
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकवेत्रेषु पूजयेत् ॥ ५० ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन दद्यानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१ ॥
 वस्त्रदाता सुवयः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महश्चायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥ ५२ ॥
 भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम्

फलमूक्तानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीषि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते ॥ ५५ ॥
 ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्योऽपि चक्षुषः ।
 मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६ ॥
 पादुकोपानहौ च्छत्रं शयमान्यासनानि च ।
 विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७ ॥
 दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
 कायान्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
 श्रीषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशास्तये ।
 दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९ ॥
 इत्थनानि च यो दद्याद्दिप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
 नित्यं जयति संपाप्ते श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६० ॥
 अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ।
 ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात्तान्तु सुपूजिताम् ॥ ६१ ॥
 स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् ।
 ॥ भुवादं लभेत् सङ्गः कीर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६२ ॥
 ण्योतिष्ठोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३ ॥
 अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः ।
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४ ॥
 रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
 रजोदृष्टा तु गन्धर्वः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५ ॥
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवेत् कन्या पञ्चवर्षं रजस्वला ॥ ६६ ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 तयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७ ॥
 तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८ ॥
 तैलमास्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
 प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६९ ॥
 अनङ्गाहो च यो दद्यात् कीलसीरेण संयुतां ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धुर्व्वहो शुभलक्षणां ॥ ७० ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
 वर्षाणि वसति स्वर्गे रामसख्याप्रमाणतः ॥ ७१ ॥
 धेनुञ्च यो द्विजं दद्यादलङ्कृत्य पर्यास्त्रिणाम् ।
 कांस्यदस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥
 भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 गां दत्त्वा द्विप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३ ॥
 अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्विष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ।
 यावन्ति शस्यमूल्यानि आरोप्याणि च सर्वशः ।
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७४ ॥
 सर्वेषामेव दानानामेकजम्मानुगं फलम् ।
 चाटकचित्तिगौरीणां सप्तजम्मानुगं फलम् ॥ ७५ ॥
 यो ददाति स्वर्णराप्यैर्हमशृङ्गोमरोगिणोम् ।
 सवत्सां वाससा दीतां सुशीलाङ्गां पर्यास्त्रिणाम् ।
 तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽस्तिके ॥ ७६ ॥

यो ददाति वलीवहं मुक्ते न विधिना रभम् ।
 अवग्रहं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम् ॥ ७६ ॥
 जलदस्तृप्तिमतुलां विदुष्य सर्ववस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदमः सर्ववस्तुषु ॥ ८० ॥
 सर्वेषामिव दानानामन्नदानं परं कृतम् ।
 सर्वेषामिव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१ ॥
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पे ऽस्त्यजत् प्रभुः ।
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥ ८२ ॥
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३ ॥
 मृत्तिकां गोशक्रद्वर्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४ ॥
 सुखवासञ्च यो दद्यादन्तधावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५ ॥
 पादशौचन्तु यो दद्यात्तथा च गुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६ ॥
 औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्ववप्राधिविवर्जितः ॥ ८७ ॥
 गुडमिहुरसञ्चैव लक्षणं व्रज्जनानि च ।
 सुरभोगि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८ ॥
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९० ॥

दानान्येतानि दयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 हीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ८१ ॥
 ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकश्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८२ ॥
 देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पये ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ८३ ॥
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तिं
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ८४ ॥
 यो ददात्यर्थितो विप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते ।
 तृणकाष्ठादिकश्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५ ॥
 कृत्वा गार्ह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामो स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
 उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात् परम् ।
 वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयस्तु समाश्रयेत् ॥ ८७ ॥
 गच्छेद्देवं वनं प्राज्ञः स्वभार्या सहचारिणीम् ।
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ८८ ॥
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्यैर्यथाविधि ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ८९ ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्ष्णीयणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥ ९० ॥
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्दुःखहोमोजितेन्द्रियः ॥ ९१ ॥
 अभिमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ९२ ॥

अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अग्निः प्रक्षाल्य तत्सर्वं भुञ्जीत च समाहितः ॥१०२॥
 अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ।
 एकाको चिन्तयेन्नित्यं मनीवाकायसंयतः ॥१०३॥
 मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते ॥१०४॥
 संसेव्य चाश्रमान् जितक्रोधोजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥१०५॥
 आश्रमेषु च सर्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिकोविधिः ।
 अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥१०६॥
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतत्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥१०७॥
 ब्राह्मणस्तु वनं गच्छेत् कल्कवामाजटी ध्वजी ।
 वनग्रान्धेव फलान्यश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥१०८॥
 भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यं येद्दि न जीवति ।
 पातवर्ण्यं चरेद्भिक्षं खट्वाङ्गी संयतः पुमान् ॥१०९॥
 भैक्षश्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ।
 वनवासी सपापश्च सदाकालमनन्दतः ॥११०॥
 स्थापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृन्नरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशान्व्रतश्चरेत् ॥१११॥
 संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततोमुच्येत क्लिप्तिषात् ॥११२॥
 अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 तुमिच्छत भो विप्रा ! वेदशास्त्रानुरूपिकाम् ॥११३॥

गौडी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया निविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५ ॥
 सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
 गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६ ॥
 घृतञ्चैव सुतप्तञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
 वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥ ११७ ॥
 चान्द्रायणानि वा क्षीणि सुरापौ व्रतमाचरेत् ।
 मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ ११८ ॥
 एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
 मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ ११९ ॥
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
 ततोमुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततो नृपः ॥ १२० ॥
 यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयात् प्रमुच्यते ।
 अरण्ये चोरवामा वा चरेद्ब्रह्महणोज्रतम् ॥ १२१ ॥
 समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायमा कृतम् ।
 एवं शुद्धिः कृता स्तेये सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ १२२ ॥
 गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
 चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
 ततोविमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३ ॥
 एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
 षण्मासादधिकं वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत् ॥ १२४ ॥
 महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरैः ।
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतञ्चरेत् ॥ १२५ ॥
 क्षत्रियस्य बधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रे विशुध्यति ।

कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६ ॥
 वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७ ॥
 कुर्याच्छूद्रबधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि ॥ १२८ ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥ १२९ ॥
 तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सकृन्नरः ॥ १३० ॥
 एतानि क्रमतोऽश्रीयादुद्विजस्तु पापमोक्षकः ।
 शुद्धयते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१ ॥
 स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरोविगतमत्सरः ॥ १३२ ॥
 साविलीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
 ततश्चीर्णव्रतः कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३ ॥
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥ १३४ ॥
 व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५ ॥
 एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्देवाद्वापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६ ॥
 यन्त्रणे गोचिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यति तत्र विपत्तिः स्यान्न स पादेन लिप्यते ॥ १३७ ॥
 निशाबन्धनिरूप्येषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १३८ ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।

द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३८ ॥
 पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।
 निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥
 गजञ्च तुरगं हत्वा महिषोद्वकपिन्तथा ।
 एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४१ ॥
 व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृत्तं शूकरमेव च ।
 एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२ ॥
 सर्वामामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥
 हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापिवा ।
 सारसश्चामभामञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४ ॥
 चक्रपाकं तथा कौञ्चं सारिकाशुकगित्तिरिम् ।
 शैलनृध्रुवलूकञ्च कपोतकमथापिवा ॥ १४५ ॥
 टिट्ठिभं जालपादञ्च कौकिलं कुक्कुटं तथा ।
 एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६ ॥
 मण्डकञ्चैव हत्वा च सप्रेमार्ज्जरमृषिकम् ।
 त्रिगणोपाविनस्तिष्ठेत् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७ ॥
 अनयोन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
 अथितो बवे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८ ॥
 चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहि
 त्वाः कृच्छ्रेर्विशुद्धेयत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १४९ ॥
 पुष्पकीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपिवा ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्नानम् ॥ १५० ॥
 नटीं गेलूपिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्म्मोपजोविनोम् ॥१५१॥
 क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।
 तस्य सान्त्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२ ॥
 शूरीं तु ब्राह्मणीं गत्वा मांसं मासार्द्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ॥ १५३ ॥
 विप्रसु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 क्षत्रियां क्षत्रियोगत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४ ॥
 नरोगोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५ ॥
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
 तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६ ॥
 मातुलानीं सनाभिश्च मातुलस्यात्मजां सुषाम् ।
 गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७ ॥
 पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।
 गुरुतत्पुत्रं कुर्यात्तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८ ॥
 पितृदाराः समारुह्य मातृवर्जं नराधमः ।
 भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम् ।
 एतास्त्रिस्तः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १५९ ॥
 मातरं याऽभिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
 भगिनीश्च निजां गत्वा निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १६० ॥
 कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१ ॥
 सखिभार्यां कुमारीश्च श्वश्रून् वा श्यालिकां तथा ।
 नियमस्थां व्रतस्थाश्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
 र्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२ ॥

रजखलाञ्च योगच्छेदगर्भिणीं पतितान्तथा ।
 तस्य पापविशुद्धयर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३ ॥
 वेशराञ्च ब्राह्मणोगत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिः समाख्याता सम्बर्तस्य वचोयथा ॥ १६४ ॥
 ब्राह्मणोब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैकेण शुध्यति ॥ १६५ ॥
 कथञ्चिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियोवैश्याएव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६ ॥
 ब्राह्मणो शूद्रसम्पर्के कथञ्चित् सम्पादयेत् ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् पावनं परमं स्मृतम् ॥
 चाण्डालं पुनश्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्यात्तान्द्रायणव्रतम् ॥ १६७ ॥
 अतः परञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्ह्यथ ।
 सन्नप्रस्य दुर्मतिः कश्चिदप्यप्यर्थं स्थिरं व्रजेत् ।
 स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः पश्चात्सन्तदनन्तरम् ॥ १६८ ॥
 विषान्निश्यामश्वलाग्नेषामेव विनिर्दिशेत् ।
 स्त्रीणाञ्च तथाचरणे गच्छाभिगमनेषु च ।
 पशनेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७० ॥
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराङ्गिह ॥ १७१ ॥
 गोभिर्विप्रहृते चैव तथा चेवात्मव्रातिनि ।
 नाशुप्रपातनं कार्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२ ॥
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत्तदहेतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३ ॥
 तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
 पूर्वः कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहचरणं तथा ॥ १७४ ॥

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।
 उदकं पिण्डदानञ्च शार्ङ्गं चैव तु यत् कृतम् ।
 नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसार्वप्रलुप्यते ॥ १७५ ॥
 चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 श्राद्धमेषां न कर्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६ ॥
 कृत्वा मूत्रं पूर्यमाणं भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः ।
 यदि स्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७ ॥
 चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा श्वमन्यजमेव च ।
 उदक्यां सूतिका नारो सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८ ॥
 अस्पृश्यं संस्पृष्ट्वा स्नानं तेन विधीयते ।
 जङ्घमाचमनं प्राक्तां द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९ ॥
 चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८० ॥
 शुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा ।
 शेषान्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येदष्टताशनात् ॥ १८१ ॥
 चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२ ॥
 अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च ।
 शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तीर्थमकामतः ॥ १८३ ॥
 सुराघटप्रपातीयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४ ॥
 कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
 विरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे शान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५ ॥
 वापीकूपतडागानां कूर्षितानां विशोधनम् ।

अर्पा चटग्रतोद्धारः पञ्चगव्यं निक्षिपेत् ॥ १८६ ॥
 आविकैकशफोद्गीर्णां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिविधानाय तिराजं यावकं पिवेत् ॥ १८७ ॥
 क्षीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्तिरात्रेण विष्मभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८ ॥
 विष्मभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ १८९ ॥
 विडालमूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ।
 शुद्रोच्छिष्टं तत्रा भुक्त्वा तिरानेणैव शुध्यति ॥ १९० ॥
 पलाण्डुलशुनं जग्धा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 छत्वाकं विवराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१ ॥
 मानवः श्वखरोद्गीर्णां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्रमृतं पूरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२ ॥
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १९३ ॥
 अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा क्षुद्रक्याभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९४ ॥
 गोमांसं मानुषञ्चैव गुनोहस्तात् समाहितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५ ॥
 चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कशेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६ ॥
 पतितेन सुसम्पर्के मासं मासार्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९७ ॥
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।

तत्र कार्यं स्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १८८ ॥
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १८९ ॥
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्रणायामैर्द्विजोत्तमः ।
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २०० ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१ ॥
 तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयतय द्विजन्मने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२ ॥
 माघमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३ ॥
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४ ॥
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५ ॥
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६ ॥
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७ ॥
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ २०८ ॥
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९ ॥
 अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं तेदमातरम् ।

गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१० ॥
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्द्विजः ॥ २११ ॥
 अक्लिन्नवासाः स्नानगः शुची देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥ २१२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्वं विशेपतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३ ॥
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१४ ॥
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजपेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५ ॥
 अथाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्यं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१६ ॥
 अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद् यथा ॥ २१७ ॥
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ २१८ ॥
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतोः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं गिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः ॥
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामवयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २१९ ॥
 मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामवये कृते ॥ २२० ॥

ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२३ ॥
 पावमानौ तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पितृञ्च मधुच्छन्दसाम् ॥ २२४ ॥
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च वृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं वृहत्माम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५ ॥
 चान्दायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संस्वर्त्तनं तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्यः शाश्वतम् ॥ २२७ ॥
 इति श्रीसंस्वर्त्तनोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीसामवेदाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणाम् ।
 अस्पृष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
 त्रिवृद्धवत् कार्यं तन्तुवयमधोवृत्तम् ।
 त्रिवृत्तश्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥
 पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
 तद्वार्थमुपवीतं स्यान्नातोलम्बं नचोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
 सदोपवीतिना भाव्यं सदा बह्वक्षिणं च ।
 विशिखो व्युपतातश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥ ४ ॥
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य सुखमेतान्युपस्पृशेत् ।
 आस्यनामाक्षिकर्णाश्च नाभिवक्षःशिरोऽंशकान् ॥ ५ ॥
 संहताभिस्त्र्यङ्गुलिभिरास्यमेवमुपस्पृशेत् ।

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६ ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पश्चादाह चापेण संस्पृशेत् ॥ ७ ॥
 यत्रोपदिश्यते कर्म कर्त्तुरङ्गं न तूच्यते ।
 दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८ ॥
 यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
 तिस्रस्तत्र दिग्ः प्रोक्ता ऐन्द्रीमीम्यापराजिताः ॥ ९ ॥
 तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १० ॥
 गौरो पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवमेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा वृष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येतावृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १२ ॥
 कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३ ॥
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपिवाचतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
 कुशलानां वसोहारां सप्तधारां घृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥
 आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्म्यः पितृभ्यस्तदनुभक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥
 अनिष्टा तु पितृच्छ्राद्धे न कुर्यात् कर्म वैदिकम्
 तत्रापि मातरः पर्वं पूज्याः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥

वशिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८ ॥ १ खण्डः ॥

प्रातरामन्त्रिताम् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।

उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १ ॥

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।

समूलाः पितृदेवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥

हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धाः समाहिताः ।

रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतार्थेन संस्तृताः ॥ ३ ॥

पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।

धृतेः कृते च विष्णून् त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥

दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।

पातयेदितरज्जानु पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ४ ॥

निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।

सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६ ॥

पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ।

गोव्रणामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥

नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थं मिथ्यते ।

पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥

ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ।

कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकेकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥

अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं हिदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १० ॥

एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥

एतत्प्रमाणमेवैके कौशीमेवार्द्रसंजरीम् ।
 गुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२ ॥
 पित्तप्रमन्त्रानु द्रवण आत्मात्मधेऽधमेक्षणे ।
 अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥
 मार्जारमषकस्पर्श आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
 निमित्तेष्वेपु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥ २ खण्डः ॥
 अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्विः कर्मकारिणाम् ।
 अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १ ॥
 स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयञ्च यः ।
 कर्तुं मच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
 यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ।
 विद्विस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३ ॥
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
 यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥
 समाप्ते यदि जानीयान्मयेतदयथाकृतम् ।
 तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५ ॥
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६ ॥
 मधुमधितियस्तत्र त्रिजर्पाऽशितुमिच्छताम् ।
 गायत्रप्रन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७ ॥
 नचाश्रत्सु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम् ।
 अन्य एव जपः कार्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥
 यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
 छिच्छेष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९ ॥

सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्रयस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
 प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्षेपेति पाततः ॥ ११ ॥
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशापदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनेतेवामेव धामतः ॥ १२ ॥
 सर्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यक्तनैरुपसिच्य च ।
 संयोज्य यवककं मूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३ ॥
 अवनेमनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
 तत्पातचालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥ ३ खण्डः ॥
 उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदधश्चाधराणामधरग्राहकर्मणि ॥ १ ॥
 तस्माच्छात्रेषु सर्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु द्वैपत्सक्तांश्च निर्व्वपेत् ॥ २ ॥
 गन्धादीन्निःक्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्भिजान् ।
 अन्यत्राप्येष एव स्याद्यवादिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
 दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
 अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसंप्रोक्षितमस्त्विति ।
 शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५ ॥
 सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतञ्चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६ ॥
 अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठैव नित्यं तत् कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७ ॥

अर्घ्येऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८ ॥
 प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।
 पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तमपात्रकृत् ॥ ९ ॥
 युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा ।
 कृत्वा धुर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः ॥ १० ॥
 एषः श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
 ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्मसु ते कश्चित् ॥ ११ ॥
 इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसंख्यानमेव च ।

वशिष्टोक्तञ्च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः ॥ १२ ॥ ४ खण्डः ॥

असकृत्वानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।
 प्रतिप्रयोगं नेताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १ ॥
 आधाने होमयोयैव वैश्वदेवे तथैव च ।
 बलिकर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २ ॥
 नवयज्ञे च यज्ञज्ञावदन्येवं मनीषिणः ।
 एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥
 नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ।
 न सोय्यन्तीजातकर्म गोषितागतकर्मसु ॥ ४ ॥
 विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो गर्भाधानं प्रशुम यस्य च ।
 विवाहादावेकमेवात्र कुर्याच्छ्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः सा
 प्रदोषे श्राद्धमेकं स्यान्नोनिष्क्रामप्रवेगयोः ।
 न श्राद्धं युज्यते कर्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६ ॥
 हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक्
 प्रतिप्रयोगमध्येवानादावेकन्तु कारयेत् ॥ ७ ॥

वृहत्पेनक्षुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविन्यतोः ।

सूर्येन्द्रोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥ ८ ॥

न दशाग्रान्यिके चैव विषवदृष्टकर्मणि ।

कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९ ॥

गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत् ।

सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न वृथगादिषु ॥ १० ॥

यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः ।

प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥ ५ खण्डः ॥

आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यथाग्नियोनयः ।

तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १ ॥

द्वाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रंजाग्रिमः ।

परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २ ॥

परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छन्तो ध्रुवम् ।

अपिचीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥

देशान्तरस्थक्लीवैकवृषणानसंहोदरान् ।

तेश्यातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥

जडमूकाश्वधिरकुञ्जवामनकुण्ठकान् ।

अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तानृपस्य च ॥ ५ ॥

धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।

कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन् दुष्यति ॥ ६ ॥

धनवार्धुषिकं राजसेवकं कर्मकस्तथा ।

प्रोषितश्च प्रतीक्षितवर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥

प्रोषितं यद्यश्वत्थानमश्वदूर्ध्वं समाचरेत् ।

आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥

लक्षणे प्राग्गतायास्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।
 तन्मूलसक्ता योदीची तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ १६ ॥
 उद्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
 सप्तसप्ताङ्गुलांस्यङ्गा कुशेनेव समुल्लिखित् ॥ १७ ॥
 मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामेव निययः ॥ १८ ॥
 पुण्यमेवादधीताग्निं स हि सर्वैः प्रशस्यते ।
 अनर्द्धकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमम् ॥ १९ ॥
 यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
 सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधीतेव नान्यथा ॥ २० ॥
 अनूदेव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 न तथा व्रतलोपोऽस्य तनैवान्यां समुद्धहेत् ॥ २१ ॥
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
 तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ॥ २२ ॥ ६४ ॥
 अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तोर्व्वीसमुद्भवः ।
 तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्धुगापि वा ।
 क्षरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मध्येवोत्तरारणिः ।
 सारवदारवञ्चत्वमोविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
 संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते ।
 अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेद्विलिखितः ॥ ३ ॥
 चतुर्विंशतिरङ्गुलैर्घ्यं षड्दण्डं पार्थिवम् ।
 अस्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्तितम् ॥
 अष्टाङ्गुलः प्रमथः स्याच्चतुर्ष्वष्टाङ्गुलः ।
 ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्त्रनदन्तकम् ॥ ४ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानन्तु यत्न यतीपदिश्यते ।
 तत् तत् वृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६ ॥
 गोवालैः शणसंमिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।
 व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥
 मूर्ध्नाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
 अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
 एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्त्रिहौ च गुह्यकम् ॥ ९ ॥
 ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्रैर्कैर्यथाक्रमम् ।
 अरण्यवयवाह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।
 अस्यां यो जायते वज्रिः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११ ॥
 अन्येषु ये तु मन्यन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
 प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२ ॥
 उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्यः सर्वदा भवेत् ।
 योनिसङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३ ॥
 आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।
 यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४ ॥ ७खण्डः ॥
 परिधायाहृतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ।
 विभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥
 चतुर्ध्वे प्रमन्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
 कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वृद्धमुपरिन्यसेत् ॥ २ ॥
 चत्राधिः कीलकाग्रस्था मोविलीमुदगग्रकाम् ।
 विष्टम्भाद्वारयेद्वयन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

त्रिरुद्देष्ट्याथ नेत्रेण चतुः पत्रो हतांशकाः ।

पूर्वं मन्थन्त्यरण्यान्थाः प्राच्यग्नेः स्यादयथा श्रुतिः ॥४॥

नैकयापि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः ।

अकृतं तद्विजानीयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥५॥

वर्णज्यैष्ठेयं वहीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।

कार्यमग्निच्युतराभिः साध्वीभिर्मथनं पुनः ॥ ६ ॥

नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।

नचैवाव्रतस्थां नान्यपुंसां च सह सङ्गताम् ॥ ७ ॥

ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापिवा ।

उपेतानां वान्यतमा मन्थेदग्निं निकामतः ॥ ८ ॥

जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।

आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेगयेत् ॥ ९ ॥

ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।

गां दद्याद्यज्ञवास्त्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥१०॥

होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।

पाणिरिवेतरस्मिंस्तु सुचेवात्र तु हयते ॥ ११ ॥

खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः सुवः स्मृतः ।

सुग्वाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥

सुवाग्रे घ्राणवत् स्वातं द्व्यङ्गुष्ठपरिमण्डलस्थलम्

जुह्वाः शराववत् स्वातं सनिर्ज्वाहं षडङ्गुलं कुर्यात् ॥ १३ ॥

तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यः संप्रमार्गोजुहपता ।

प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योणेन वारिणा ॥ १४ ॥

प्राञ्चं प्राञ्चमुदगग्ने रुदगग्रं समोपतः ।

तत्तथासादयेद्द्रव्यं यदयथा विनियुज्यते ।

आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥
 नाहुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
 न वियुक्ता त्वचा चैव न सकौटा न पाटिता ॥ १७ ॥
 प्रादेयान्नाधिका नो न तथा स्याद्विशाखिका ।
 न सपर्णा न निर्व्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८ ॥
 प्रादेशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्मसु ॥ १९ ॥
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २० ॥
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्जिता ।
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च होम्यनार्थं समिद्वेत् ॥ २१ ॥
 इधोऽप्येधार्थमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निहन्तिः स्यात्तत् स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥ २२ ॥
 अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोप्यन्त्याख्येषु कर्मसु ।
 येषां चैतदुपर्य्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३ ॥
 अन्नभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्मणि ।
 माहुतिषु सर्वासु नैत्रेष्विधौ विधीयते ॥ २४ ॥ ८ खण्डः ॥
 सूर्योऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
 प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाञ्च दर्शनात् ॥ १ ॥
 हस्तादूर्ध्वं रविर्यावत्तिरिं हित्वा न गच्छति ।
 तावद्धोमविधिः पुण्यो नालेत्युदितहोमिनाम् ॥ २ ॥
 यावत् सम्यग् न भाव्यन्ते नभस्पृक्षाणि सर्वतः ।
 न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते ॥ ३ ॥

रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ।
 सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्भुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥
 न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।
 वरूपाक्षश्च न जपेत् प्रवदश्च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
 पर्युक्षणश्च सर्वत्र कर्त्तव्यमदितेनिति ।
 अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्याद्विचस्त्रिधा ॥ ६ ॥
 अहोमकेष्वपि भवेद् यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
 वामदेव्यं गणेष्वन्ते वल्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥
 यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
 एककार्यार्थमाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ॥ ८ ॥
 बर्हिः पर्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
 क्रत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ९ ॥
 क्षविष्येयं यवामुग्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः ।
 माषकोद्वगोरादिसर्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १० ॥
 पाण्याहतिर्द्वादशपर्यपरिका कंसादिना चेत् सुवमावपावकं
 देवेन तीर्थेन च हूयते हविः भृङ्गारिणि स्वर्चिपि तच्च पावके ॥
 योऽनर्चिपि जुहोत्यग्नी व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दान्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ ११ ॥
 तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
 आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीम्यराम् ॥ १२ ॥
 होतव्ये च हृतं चैव पाणिमूपेस्फुरदारुभिः ।
 न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४ ॥
 मुखेनैकं धमन्त्यग्निं मखाङ्घ्रिषोऽध्यजायत ।
 नाग्निं मुखेनैतं च यत्कीकिके योजयन्ति तत् ॥ १५ ॥ ६खण

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेतदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
 नारदाद्युक्तवार्त्तं यदष्टाङ्गं लम्पाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
 उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
 आयुर्वलं यथोवर्षः प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्मप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वेन्द्रो धेहि वनेत्यते ॥ ४ ॥
 यव्यद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
 धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदीश्च वहा गर्त्तान्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६ ॥
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्त्राने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
 वेदाश्चन्द्रांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो मरोऽप्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८ ॥
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
 यियासूनुगच्छन्ति संतुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
 समागमस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयो मलाः ।
 नूनं सर्वं क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
 ऋषीणां सिद्धयमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 संपिबेद् यः शरीरेण पर्षन्मृत्तजलच्छटाः ॥ ११ ॥
 विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका ध्रुवम् ।
 आमुष्मिकान्यपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२ ॥

अशुच्यशुचिना दक्षामाममन्तर्जलादिना ।

अनिर्गतदशाह्वास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥

स्वधुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भुतले ।

कूपस्थान्यपि सोमार्कपक्षणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥ १०खण्ड

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठः

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।

अनर्हः कर्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥

सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।

हस्ताः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २ ॥

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मणि ।

सव्यः सोपपक्षः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥

रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।

शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ।

प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्री च तृतीयका ।

अष्टैवत्यं तृचक्ष्वैव चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ४ ॥

भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।

महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ५ ॥

आपज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरतिशिरः ।

प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ।

एता एतां सद्धानेन तथैभिर्दशभिः सह ।

विज्जिपेदायतप्राणः प्रणायामः स उच्यते ॥ ६ ॥

करणीवृत्त्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।

जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वावमर्षणम् ॥ ७ ॥

सत्यायार्कं प्रतिप्रोहेच्चिकेणाञ्जलिनाभसः ।

उच्चित्तृगदयेनाथ चोपतिष्ठेदनत्तरम् ॥ १० ॥
 सम्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।
 मध्ये त्वक्क उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११ ॥
 तदसंसक्तपाणिर्वा एकपादङ्गपादपि ।
 कुर्यात् कृताङ्गलिर्वापि ऊर्ध्वं बाहुरथापि वा ॥ १२ ॥
 यत्र स्यात् कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनौषिणः ।
 भूयस्त्वं ब्रुवते तैत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥
 तिष्ठेदुदयनात् पूर्व्या मध्यमामपि शक्तितः ।
 आनीतोदुहमाच्चान्त्यां सम्यां पूर्व्वार्त्तिकं जपन् ॥ १४ ॥
 एतत् सम्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।
 यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥
 सम्यालोपाच्च चकितः क्षामशीलश्च यः सदा ।
 तं दोषानोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६ ॥
 वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहं हर्ज्जपेत् ।
 तिष्ठेत्ततो रुद्रमर्वादा वैदिकाञ्जपात् ॥ १७ ॥ ११ खण्डः ॥
 अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितृनपि ।
 नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १ ॥
 ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दां-
 ऽपुराणानाचार्यान् गन्धर्व्वानितराव्यासं संवत्सरं
 एवं देवीरप्सरसी देवानुगात्रागान् सागरान् पर्व्वतान्
 गो दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि
 नि पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूत-
 चतुर्विधमित्युपवीत्यर्घ्यप्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्
 ऽङ्गनलं सोमं यममर्थ्यमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान्

वर्हिषदोऽथ स्वान् पितॄन् सकृत् सकृन्माताम्बर्हाथेति
प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ये षभ्राह्मणश्चरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश
मातृवंशी ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामीत्यथ
मवसानाञ्जलिरथ श्लोकाः ॥ २ ॥

छायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः परः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम्
बालो जनित्रीं जननीं च बालं योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम्

तथा सर्वाणि भूतानि स्यान्मराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्भिः सः ॥ ४ ॥

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन्महतेनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्विश्वमेतद्विभर्त्ति हि ॥ ५ ॥

अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः ।

प्रतर्नं तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥ ६ ॥ १२४

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सन्नं शाश्वतम् ॥

देवभृतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुकमात् ।

महासत्वाणि जानीयात्त एवेह महामखाः ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ १ ॥

आचमं वा पितृयज्ञः स्यात् पितॄन् बलिरथापि वा

यश्च श्रुतिजयः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः सवोच्यते ॥ २ ॥

स चाव्याकृतर्पणात् कार्यः पश्चादा प्रातरार्द्धे

वैश्वदेवावसाने वा नान्यवर्त्ता निमित्तकात् ॥ ३ ॥

अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।

अदेवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा

अप्युद्धृत्य यथाशक्त्वा किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
 पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजे ॥ ७ ॥
 पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत् ।
 हस्तकारं मनुष्येभ्यस्तद्वै निनयेदपः ॥ ८ ॥
 मुनिभिर्द्विरसनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम् ।
 अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रथमयामान्तः ॥ ९ ॥
 सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।
 अनश्रतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १० ॥
 अमुष्मै नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।
 वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृती यतः ॥ ११ ॥
 स्वाहाकारषट्कारनमस्कारां दिवौकसाम् ।
 स्वधाकारः पितृणाञ्च हस्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥
 स्वधाकारेण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।
 तदध्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥ १३ ॥
 नावराड्यावल्यो भवन्ति महामार्जारश्ववणप्रमाणात् ।
 व चेद्विकृष्टा भवन्तीतरेतरसंसक्ताश्च ॥ १४ ॥ १२ खण्डः ॥
 अथ तद्विन्यासोवृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतुरोवलीन्निदध्यात्
 अथै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतये इति सव्यत एते-
 मेकैकमङ्ग्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येते-
 अपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मणे इत्येतेषामपि रक्षो-
 ज इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या
 स प्रभृतयः काम्याः सर्वेषामुभयतोऽग्निः परिपेकः
 अवच पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥
 न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोति वलिकर्मणी ।

पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोति वलिकर्मणीः ॥ २ ॥
 कामस्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।
 नैकस्मिन् कर्मणि तते कर्मन्यत्तायते यतः ॥ ३ ॥
 अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।
 अनाहितान्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४ ॥
 स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।
 वामदेव्यजपात् पूर्वं प्रार्थयेद्द्रविनोदयम् ॥ ५ ॥
 आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं बलं यशः ।
 ओजो वर्चः पशून् वीर्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६ ॥
 सोभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्तृताम् ।
 सर्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरीहिणः ॥ ७ ॥

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात् परमस्तिदानं
 सर्वेतदन्ताः क्रतवः सदानानान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८ ॥

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।
 घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ९ ॥
 सामान्यपि पठन् सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ।
 मेदःकुल्याभिरपि च आशुर्व्वर्द्धिरसः पठन् ॥ १० ॥
 मांसक्षोरोदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।
 वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥
 ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितीऽन्वहम् ।
 पठन् मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनपि च तर्पयेत् ॥
 ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
 कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्वसु ॥ १२ ॥
 जुष्यं येनो न तं स्पृशेत् पंक्तिश्चैव पुनाति सः ।

यं यं कृतञ्च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ।
 वसुपूर्णा वसुमती विर्दानफलमाप्नोति यात् ।
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिचयते ॥१५॥१४खण्डः ॥
 ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ।
 कर्मान्तेऽनुचरमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
 यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।
 नावराद्धप्रमत्तः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
 विदध्यादौत्रमनस्ये दक्षिणाद्धहरो भवेत् ।
 स्वयञ्चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
 कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
 नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥४॥
 अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ।
 नैताव पृष्ट्वा ददतः पात्राऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
 दूरस्थाभ्यामपि चाग्निं मर्याम मनसा नरम् ।
 दूतरेभ्यस्ततो देयादिषु दानविधिः परः ॥ ६ ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततस्ते येन युज्यते ॥ ७ ॥
 यस्य त्वेक गृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणाभिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्मग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि दूयते ॥ ९ ॥
 आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
 महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामन्तु कारयेत् ।

सुट्टामवर्णां भद्रामाजप्रस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
 तिर्य्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा इडा नातिवृहन्मुखी ।
 मृन्मय्यौडस्वरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२ ॥
 स्वशाखोक्तः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
 नचातिशिखिलः पाच्यो न चरुधारसस्तथा ॥ १३ ॥
 इध्मजातीयमिध्मार्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथ्ग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
 एषैव दर्व्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रूवे ।
 दर्व्वी द्व्यङ्गुलपृथ्ग्रया तुरीयो नन्तमेक्षणम् ॥ १५ ॥
 मुषलोलूखले वार्त्ते स्वायते सुट्टे तथा ।
 इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वै नवमेव च ॥ १६ ॥
 दक्षिणं वामतो वाह्यमात्माभिमुखमेव च ।
 पारं पारस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्मणः ॥ १७ ॥
 छात्वाण्यभिमुखौ पाणी स्वलागस्यौ तु संप्रयतौ ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
 बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
 त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदग्रमथवापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदग्रः स पूर्वतः ॥ २० ॥
 यथोक्तवस्त्रसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधूमा ब्रीह्येणामिव शालयः ॥ २१ ॥ १५ ख
 पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १ ॥
 यदा चतुर्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आहमिष्यते ॥ २ ॥
 यदुक्तं यदहस्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
 अनयापेक्षया क्षीयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥
 यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।
 अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥
 अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५ ॥
 आग्रहायणमावास्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ।
 विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥
 दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।
 न एव क्षयमेति कृतस्त्रमेवं ज्योतिष्यकविदो वदन्ति ॥ ७ ॥
 यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यव्य-
 स्तस्मिंस्तृतीयया परिदृश्योनीपजयते ।
 एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा
 क्षीणेतस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८ ॥
 मक्षिआ या चतुर्दश्या अमावास्या भवेत् क्वचित् ।
 खर्वितां तां विदुः केचिदगताध्वामिति चापरे ॥ ९ ॥
 वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।
 शमांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १० ॥
 प्रजादातेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
 पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्वेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥
 स्वपितुः पितृहत्याषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
 न जोवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥
 पतामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् ।

पितृकस्य च वृत्तस्य जीवेच्चैत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥
 पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
 कुर्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥
 जीवन्तमति दद्याद्वा प्रेतायाम्नोदके द्विजः ।
 पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५ ॥
 पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं आङ्गुषोऽंशम् ॥ १६ ॥
 नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
 पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकम् ॥
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वा पौत्रप्रपौत्रकैः ।
 पितरं तत्र संस्क्रुयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥
 पापिष्ठमति शुद्धे न शुद्धं पापौकृतापि वा ।
 पितामहेन पितरं संस्क्रुयादिति निश्चयः ॥ १७ ॥
 ब्राह्मणादिहते तार्ते पतिते सङ्गवर्जिते ।
 व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ १८ ॥
 मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
 यथोक्ते नैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥
 न योषिद्वयः पृथग् दद्यादवसानदिनादृतं ।
 स्वभर्तृपिण्डमात्राम्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकामृतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यानृतीयन्तु पितुः पितुः ॥ १९ ॥ १६ ॥
 पुरतो यात्मनः कुर्य्युः सा पूर्वा परिकीर्त्यते ।
 मध्यमा दक्षिणेनास्यानृदक्षिणत उत्तमा ॥
 वायुग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धाङ्गुला

तीक्ष्णान्ता यवमध्यास मध्यं नाव द्रवीत्किरेत् ॥ २ ॥

शङ्खश्च खादिरः कार्थी रजतेन विभूषितः ।

शङ्खश्चैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३ ॥

अग्न्याशायैः कुशैः कार्थ्यं कर्पूणां स्तरणां घनैः ।

दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४ ॥

स्थगरं सुरभिं ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।

सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५ ॥

स्वस्तरे सर्व्यमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।

देवपूर्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥

आसनाद्यर्घ्यपर्यन्तं वशिष्ठेन यथेरितम् ।

कृत्वा कर्माद्य पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥

तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।

गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥

आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् ।

पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९ ॥

कुलालचक्रनिष्पृष्टमासुरं मृगमयं स्मृतम् ।

तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥

गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुण्याण्युभवानि च ।

धूपञ्चैवानुपूर्वेण ह्यग्नीं कुर्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥

अग्नीं करणहोमय कर्त्तव्य उपवीतिना ।

प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिश्रुतेः ॥ १२ ॥

अपसथ्येन वा कार्थ्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।

निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि हयते ॥ १३ ॥

साक्षा कुर्यान्नचाक्षान्ते नचैव जुहुयाद्भविः ।

स्वाहाकारेण हुत्वाग्नी पश्चात्समस्तं समापयेत् ॥ १४ ॥
 पित्रे यः पंक्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
 हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ १५ ॥
 नोङ्कुर्याद्भोममन्त्राणां पृथगादिषु कुतचित् ।
 अन्येषाञ्चाविकृतानां कालेनाचमनादिना ॥ १६ ॥
 सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।
 परिग्रहणमात्रकृत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७ ॥
 पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
 अन्वारभ्य च सवेग्रन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८ ॥
 यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
 चरुणा सह सन्नीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९ ॥
 पितुरुत्तरकर्षणे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वाणि निर्वपेत् ॥ २० ॥
 वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
 सर्वं गोतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१ ॥
 आहृत्य प्राणमायम्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।
 जपंस्तेनैव चाहृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२ ॥
 शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्रापि वा पचेत् ।
 यस्तु शाकादिको होमः कार्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३ ॥
 आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।
 वाकैखण्डिश्च सर्वासु कौतसो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४ ॥
 स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्यादुदयनुकल्पितम् ।
 अपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्यागोः पयस्यनु ॥ २५ ॥ १७ खण्डः
 सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते ।

दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्निमः ।
 य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
 वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
 यजमानस्ततोऽश्रीयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥
 वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायंप्रातस्त्वतन्द्रितः ।
 चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाट्यायनेमेतम् ॥ ५ ॥
 ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६ ॥
 पौर्णमासात्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ।
 तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७ ॥
 अहयमानेऽनग्रंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः ।
 सम्पन्ने तु यथा तत्र हयते तदिहोच्यते ॥ ८ ॥
 आहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
 मन्त्रेण विधिवद्भुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
 यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
 चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणियज्ञे यथा ॥ १० ॥
 अपिवाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापिवाहुतिः ।
 होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यद्यग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः कश्चित् ।
 अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२ ॥
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्द्वैद्युतेन चेत् ।

अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद् रग्निना ॥ १३ ॥
 गृहदाहान्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवां द्विजैः ।
 दावान्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४ ॥
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरयेद्गिरिशर्मैवमुक्तवान् ॥ १५ ॥
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्तैकां समिदाहुतिम्
 स्वगर्भसत्क्रियार्थाय यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६ ॥
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७ ॥
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तं तु तस्य तत् ॥ १८ ॥
 परेणाग्नी हुते स्वार्थं परस्याग्नी हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९ ॥
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २० ॥
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्मसु ।
 पिण्डानोदहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१ ॥
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजो रोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२ ॥
 महानसेऽन्नं या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 प्रणवाद्यापि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३ ॥
 यज्ञवास्तुनि मुष्ट्याञ्च कृण्वे दर्भवटौ तथा ।
 दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४ ॥ १८ ख
 निःक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्पार्त्विजं तथा ।

प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव न चिरं क्वचित् ॥१॥
 मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नपतन्त्रितः ।
 उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २ ॥
 पत्रा चापत्रियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया ।
 सौभाग्यवित्तवैधव्रकामया भर्तृभक्त्या ॥ ३ ॥
 या वा स्याद्दीरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
 दत्ता प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 दिनत्रयेण वा कर्म यथा ज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
 विभज्य सह वा कुर्व्युयैश्चाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥५॥
 स्त्रीणां सौभाग्यतो ज्यैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
 नहि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥६॥
 भर्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतेः ।
 अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥७॥
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
 अमुतोमान्निभर्तृणामवज्ञातिः कृता तथा ॥ ८ ॥
 श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येद्दापद्गाः स प्रमुच्यते ॥ ९ ॥
 पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुयुज्यते ॥ १० ॥
 पतिमुत्तङ्ग्य मोहात् स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत् ।
 कच्छामनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥११॥
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
 सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।

य इच्छेदग्निमान् कर्तुं वा होमोऽस्य विधीयते ॥१३॥
 स्वेऽग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।
 न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥१४॥
 षडाहुतिकमन्येन जुहुयादध्रुवदर्शनात् ।
 न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात्तावदुयावन्न परिणीयते ॥ १५ ॥
 पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
 तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ १६ ख
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठः
 असमक्षन्तु दम्पत्योर्हीतव्यं न त्विगादिना ।
 द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेदुत्तमनर्थकम् ॥ १ ॥
 विहायाग्निं सभाय्यं येत् सोमामुलङ्घय गच्छति ।
 होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २ ॥
 अरण्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।
 पालयेदुपशान्तेऽग्निं पुनराधानमिष्यते ॥ ३ ॥
 जगृष्टा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
 पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः ॥ ४ ॥
 दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वमंस्थिताम् ।
 पात्रेयाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ५ ॥
 एवं वृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।
 दाहयित्वाग्निर्होत्रेण यज्ञपात्रं च धर्मवित् ॥ ६ ॥
 द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्देवानिकान्निभिः ।
 जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७ ॥
 मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निर्होत्रं समुत्सृजेत् ।
 ब्रह्मघ्नेन तं विजानीयादयथ कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

मृतायामपि भायर्गायां वैदिकान्निं न हि त्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत् कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ८ ॥
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनोम् ।
 द्विजे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभिरश्रुतः ॥ १० ॥
 यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भायर्गां कथञ्चन ।
 सा स्त्री सम्पद्यते तेन भायर्गा वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११ ॥
 भायर्गा मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२ ॥
 मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भायर्गा पतिविमानिता ।
 त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३ ॥
 पूर्वैव योनिः पूर्वाहृत पुनराधानकर्म्मणि ।
 विशेषोऽत्रान्युपस्थानमाजाहुत्यष्टकं तथा ॥ १४ ॥
 कृत्वा व्याहृतिहोमान्त्समुपतिष्ठेत् पावकम् ।
 अध्यायः केवलाग्रे यः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५ ॥
 अग्निमीडे अग्नौ आयाह्यग्नौ आयाहि वीतये ।
 तिस्रोऽग्नौर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्नौ मृडेति च ॥ १६ ॥
 इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्वगः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७ ॥
 अरण्योरन्यमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८ ॥
 विनष्टं सुक् सुवन्त्युक्तं प्रत्यक्स्थलमुदर्चिषि ।
 अथ सुषलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९ ॥ २० ॥ खण्डः ॥
 स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
 तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाद्युपवेशनम् ॥ १ ॥

हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेदगृही भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्छुः पुनर्नवा ॥२॥
 दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंस्तुतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ वर्हिष्मत्यां निवेशयेत् ॥ ३ ॥
 घृतेनाभ्यक्तमाप्लावय सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा च्छिद्रेषु सप्तसु ।
 मुखेष्वपि धायै न निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५ ॥
 आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्द्धं मर्द्धं पथ्यत्सृजेद्भुवि ॥ ६ ॥
 अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ।
 सर्वं जान्वाच्च ग्रनर्कः सतिलं पिण्डदानवत् ॥ ७ ॥
 अथ पुत्रादिराशुत्य कुर्याद्ग्राह्यरुचयं महत् ।
 भूप्रदेशे रुचौ दिग्ने पश्चाच्चित्यादिलक्षणे ॥ ८ ॥
 ततोत्तानं निपात्यै न दक्षिणाशिरसं मुखे ।
 आजग्रपूर्णां सुचं दद्याद्दक्षिणायां मसि सुवम् ॥ ९ ॥
 पादयो रधरां प्राचीमरणीमुरसोतराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सवा दक्षिणयोः क्रमात् ॥ १० ॥
 मुषलेन सह न्युज्जमन्तरुर्वोरूलूखलम् ।
 चत्वीवीलोकमत्तै वमनश्रुनयनो विभीः ॥ ११ ॥
 अपसवेन कृत्वै तद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः ।
 अथाग्निं सवाजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२ ॥
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरीरयन् ॥ १३ ॥

एवं गृहपतिर्द्विग्विधः सर्वं तरति दुष्कृतम् ।

यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम् ॥१४॥

यथा स्वायुधधृक् पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः ।

अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५ ॥

एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपात्रायुधविभूषितः ।

लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ॥१६॥ २१ खण्डः ॥

अथानवेक्षमेत्यापः सव एव शवस्पृशः ।

स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले ॥ १ ॥

गावनामानुवादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।

द्विणापान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २ ॥

एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शाद्वलसंस्थितान् ।

आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३ ॥

मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्मणि ।

धर्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४ ॥

मानुषे कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।

यः करोति स संमृद्धो जलवद्बुद्धमन्त्रिभे ॥ ५ ॥

गन्तुं वसुमती नागमुदधिर्देवतानि च ।

केनप्रख्यः कथं नागं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ ६ ॥

पञ्चधा सम्भृतः कार्यो यदि पञ्चत्वमागतः ।

कर्मभिः स्वशरीरोत्थे स्तत्र का परिदेवना ॥ ७ ॥

सर्वेऽक्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छयाः ।

संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥८॥

श्लेषाशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।

न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

एवमुक्ता व्रजयुक्ते गृहसंघपुरःसराः ।

क्षानान्निस्पर्शनाजप्रागैः शुद्धे युरितरे कृतैः ॥ १० ॥ २२खण्डः

एवमेवाहिताग्नेषु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।

क्षणाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥

विदेशमरणोऽस्थीनि ह्याहृत्याभ्यजत्र सर्पिषा ।

दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २ ॥

अस्थामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावता ।

भर्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥

महापातकसंयुक्तो दैवात् स्यादग्निमान् यदि ।

पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आदोषसंक्षयात् ॥ ४ ॥

प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्वन् वा म्रियते यदि

गृह्यं निर्व्वापयेच्छीतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥

सादयेदुभयं वाप्सु ह्यङ्गोऽग्निरभवदयतः ।

पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥

अनयेवावृता नारी दग्धव्या या व्यवस्थिता ।

अग्निप्रदानमन्तोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ।

अग्निर्नैव दहेद्भार्यां स्वतन्त्रा पतिता न चेत् ।

तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ७ ॥

अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थां सञ्चयनं भवेत् ।

यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनीच्यते ॥ ८ ॥

स्नानान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।

सिञ्चेदस्थीनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ ९ ॥

शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।

आजेयनाभ्यजत्र गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ १० ॥

मृतपात्रसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।

श्वम्नं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेदक्षिणामुखः ॥१२॥

पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।

दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वाह्नकर्मणा ॥ १३ ॥

एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।

स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥१४॥ २३खण्डः

सूतके कर्मणां त्यागः सभ्यादीनां विधीयते ।

श्रीमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १ ॥

अकृतं हावयेत् स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ।

कृतं वा हावयेदन्नमन्वारमविधानतः ॥ २ ॥

कृतमोदनशक्तादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।

त्रौह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥३॥

सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।

एवमादिनिमित्तेषु हानयेदिति योजयेत् ॥ ४ ॥

न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ।

न दीक्षण्यात् परं यज्ञे न कच्छादि तपश्चरन् ॥५॥

पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।

आशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात्तग्रहं वा ब्रह्मचारिणः ॥६॥

श्राद्धमग्निमतः कार्यां दाहादिकादशेऽहनि ।

प्रत्यादिकन्तु कुर्वीत प्रमोताहनि सर्वदा ॥ ७ ॥

द्वादश प्रतिमास्यानि श्राद्धं षाण्मासिके तथा ।

सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्द्वे श्राद्धषोडशम् ॥ ८ ॥

एकाहिनं तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।

न्यूनाः संवत्सरश्चैव स्यातां षाण्मासिके तदा ॥९॥

यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्गि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथामजः ॥ ११ ॥
 एकादशेऽङ्गि निर्वृत्य अर्वागद्गर्हाद् यथाविधि ।
 प्रकुर्वीताग्निमान् पुत्रो मातापितोः सपिण्डताम्
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमामिकम् ।
 एकाद्विष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १२ ॥
 कर्षून्समन्वितं मुक्ता तथाद्यं आहपोदणम् ।
 प्रत्यादिकञ्च श्रेष्ठेषु पिण्डाः स्युः परितः स्थितिः
 अर्धेऽन्नयोदके चैव पिण्डदानेऽवर्जजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः सात् स्वधावाचन एव च ।
 ब्रह्मदण्डादियुक्तानां श्रेष्ठां नाम्यग्निमत्क्रिया ।
 आडादिमत्क्रियाभार्जो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १३ ॥
 मन्त्रान्नायेऽगू इत्येतत् पञ्चकं लापयार्थिभिः ।
 पठते तत्तयोगे स्यान्मन्त्राणामिव विंशतिः ॥ १४ ॥
 अग्नेः स्थानं वायुचन्द्रमूर्यावहुवदूह्य च ।
 समस्य पञ्चमोम्नि चतुःपुत्ररिति श्रुतेः ॥ २ ॥
 प्रथमे पञ्चके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ।
 अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञाविदो विदुः ॥ ३ ॥
 द्वितीये तु पतिघ्नो स्यादपुत्रति हतयोगके ।
 चतुर्थे त्वपसव्येति इदमाहुतिविंशकम् ॥ ४ ॥
 धृतिहोमे न प्रयुञ्ज्याहोनामसु तथाष्टसु ।
 चतुर्थ्यामन्न इत्येतद्दोनामसु हि हयते ॥ ५ ॥

लतापपल्लवो गूढः शुङ्गेति परिकीर्त्यते ।
 प्रतिघ्नता व्रतवती ब्रह्मवन्धुस्तथाऽश्रुतः ॥ ६ ॥
 शलाटु नीलमित्युक्तं पथः स्तवक उच्यते ।
 कपुष्पिकाभितः केशा मूर्ध्नि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७ ॥
 श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ।
 तिलतण्डुलसम्पक्तः कषरः सोऽभिधीयते ॥ ८ ॥
 नामधेये मुनियसुपिशाचावहुवत् सदा ।
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टवप्राप्तिथिदेवताः ॥ ९ ॥
 आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
 आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १० ॥
 इन्द्रान्येतानि बहुवटजाणां जुहुयात् सदा ।
 इन्द्रद्वयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथेकवत् ॥ ११ ॥
 देवतास्वपि ह्वयन्ते बहुवत् सार्वपित्तयः ।
 देवाश्च वसवश्चैव द्विवद्देवाश्विनौ सदा ॥ १२ ॥
 ब्रह्मचारो समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानुपालयेत् ॥ १३ ॥
 सशिखं वपनं कार्यप्रमासानादब्रह्मचाविणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४ ॥
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रीडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाग्नवेत् ॥ १५ ॥
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६ ॥
 संस्कारा अतिपत्येरन् स्वकालाच्चेत् कथञ्चन ।
 हुत्वे तदेव कर्त्तव्यं ये तूपनयनादधः ॥ १७ ॥

अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नं योक्त्यकामतः ।

वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥ २५ खण्डः ॥

चरुः समश्नोयी यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ।

वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १ ॥

श्रावण्यां वा प्रदोषे यः कृष्यारम्भे तथैव च ।

कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २ ॥

देवता सङ्ख्या ग्राह्या निर्व्वापास्तु पृथक् पृथक् ।

तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाहोमश्चापि पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्वा यत्र कीर्त्तिता ।

शेषं चैत भवेत् किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ॥ ४ ॥

चरौ समश्नोये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ।

होतव्यं मेक्षणान्य उपस्तीर्णाभिघारितम् ॥ ५ ॥

कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समामतः ।

वृषभोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६ ॥

पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।

अन्यस्मादुपदेशात्तु स्वप्तरारोहणस्य च ॥ ७ ॥

अथवा मार्गपाल्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।

नोराजनेऽङ्गि वाश्वानामिति तन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८ ॥

शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।

धान्यपाकवशादन्ये श्यामकोवनिनः स्मृतः ॥ ९ ॥

अश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ।

यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १० ॥

द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।

शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत्

पर्यायदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
 दध्नेके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२ ॥
 ब्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
 यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३ ॥
 संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गोतमादिभिः ।
 अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्वे कालक्रमोदिताः ॥ १४ ॥
 सकृदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो द्विजः ।
 स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतञ्चुपतः ॥ १५ ॥
 एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ।
 नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६ ॥
 यस्त्वाधायान्निमाशास्य देवादीन्नेभिरिष्टवान् ।
 तर्कामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७ ॥ २६ खण्डः ॥
 यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।
 अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १ ॥
 एकसाध्येष्ववर्हिःषु न स्यात् परिसमूहनम् ।
 नोदगासादनञ्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २ ॥
 अभावे ब्रीहिषवयोद्घ्ना वा पयसापि वा ।
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३ ॥
 रौद्रन्तु राक्षसं पितृप्रमासुरं चाभिचारिकम् ।
 उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४ ॥
 यजनीयेऽङ्घ्रि सोमश्चेद्धारुण्यां दिशि दृश्यते ।
 तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्यात् द्विजातये ॥ ५ ॥
 लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन ह्रियते ।
 उपवासेन भुञ्जीत नोरुरात्रौ न किञ्चन ॥ ६ ॥

स्वकाले सायमाहुत्या अप्राप्ती होतृहव्ययीः ।
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७ ॥
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासादर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
 वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्ननुयादव्रतम् ॥ ९ ॥
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवान्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १० ॥
 अनृचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः ।
 रुक्मगौरमृगः प्रोक्तस्तम्बलः शोण उच्यते ॥ ११ ॥
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नाशान्तिको विग्रहः ॥
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्देगकरा नृणां सत्वर्चाऽनन्निदूषिताः ॥ १२ ॥
 गोविंशिष्टतया विप्रैर्व्वैश्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गोर्व्वर उच्यते ॥ १३ ॥
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाञ्छादयेद्गुरुम् ॥ १४ ॥
 अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्यादयातयामत्वकारि तत् ॥ १५ ॥
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १६ ॥
 अयातयामैच्छन्दाभिर्यत् कर्म्म क्रियते विजैः ।
 क्रीडमानरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १७ ॥

गायत्रीञ्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति विक्रम् ।
 शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥२८॥
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्काभिरेवग्भिराद्याभिर्होमद्रुष्यते ॥ २० ॥
 पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः ।
 इषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१ ॥ २७ खण्डः ॥
 अन्नतास्तु यवाः प्रोक्ता भष्टाधाना भवन्ति ते ।
 मृष्टास्तु ब्रीहयो लाजा घटाः स्वाण्डिक उच्यते ॥ १ ॥
 नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः ।
 नचोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनान् ॥ २ ॥
 उपाकृत्योद्गयने ततोऽधीयीत धर्मवित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवैषां तैष्यां प्रौष्ठपदेऽपिवा ॥ ३ ॥
 अज्ञातश्चञ्जना लोम्नी न तया सह संविशेत् ।
 अयुग्मः काकबन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४ ॥
 संसक्तपदविन्यामस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
 स्मार्त्ते कर्मणि सत्रत्र श्रौते त्वध्वर्यु गोदितः ॥ ५ ॥
 यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो बलिम्
 अवगाकर्मणि भवेत्यञ्च कर्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
 बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनस्तथा ।
 प्रत्यहं न भवेयातामुक्तु कन्तु भवेत् सदा ॥ ७ ॥
 पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा ।
 शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
 अवेत्तेद्भविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥

सकला वदरोशाखा कलवत्यभिधीयते ।
 घनाविसिकताशङ्काः स्मृता जातशिलास्त ताः ॥ १० ॥
 नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ।
 तद्देवाहृत्य संस्कार्यो नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११ ॥
 श्रवणाकर्म लुप्तञ्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
 आग्रहायणिकं कुर्याद्बलिवर्जमशेषतः ॥ १२ ॥
 ऊर्ध्वं स्वस्तरगायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ।
 सप्तरात्रं विरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३ ॥
 नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते ।
 नाहताक्षरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दक्षिणम् ॥ १४ ॥
 दृढश्चेदाग्रहायण्यामावृत्तावपि कर्मणः ।
 कुम्भो मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५ ॥
 अल्पानां यो विघातः स्यात् स बाधोवर्हतिः स्मृतः ।
 प्राणसम्भित इत्यादि वाशिष्ठं बाधितं यथा ॥ १६ ॥
 विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसाम् ।
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एव प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 त्रैयम्बकं करतलमपूपामण्डकाः स्मृताः ।
 पालाशा गोलकार्यैव लोहचूर्णञ्च चीवरम् ॥ १८ ॥
 स्पृशन्ननामिकापेण कचिदालोकयन्नपि ।
 अनुमन्त्रणीयं णवत्वं सदेवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९ ॥ २८ सुहृ
 क्षालनं दर्भकूर्चैर्न सर्वत्र स्त्रोतसां पयोः ।
 तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वपार्यं पार्श्वदक्षिणम् ॥ २० ॥
 सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
 नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोस्त्रोतांसि चतुर्दश ॥ २१ ॥

क्षुरीमांसावदानार्थः कृत्स्ना स्विष्टकृदाहता ।
 वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३ ॥
 हज्जिह्वा क्रीडमस्थो नि यकदृक्कौ गुदं स्तनाः ।
 श्रोणिस्कन्धसटापार्श्वं पश्वङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ग्रया ।
 पार्श्वस्य हृक्कसक्थ्योश्च द्वित्वादाहुयतुर्दश ॥ ५ ॥
 चरितार्था श्रुतिः कार्या यस्मादपनुकल्पशः ।
 अतोऽष्टर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावापि ॥ ६ ॥
 अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्रस्तरेपगोः ।
 तावतः पायमान् पिण्डान् पश्वभावेऽपि कारयेत् ॥ ७ ॥
 ऊहनव्यञ्जनार्थेन्तु पश्वभावेऽपि पायसम् ।
 सद्रवं अपयेत्तद्वदन्वष्टकेऽपि कर्मणि ॥ ८ ॥
 प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः ।
 गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥
 भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
 ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
 आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
 तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११ ॥
 विद्वन्मतमुपादाय समाप्येतद्वृद्धिं स्थितम् ।
 प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः ॥ १२ ॥
 प्राचीनावीतिना कार्यं पित्रेषु प्रोक्षणं पगोः ।
 दक्षिणीहासनान्तश्च चरोर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
 सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्था न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥

द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादा चैवेष्टका सृता ।
 कीलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५ ॥
 द्वारगवाक्षस्तम्भैः कर्दमभिस्थितकोणवेधैश्च ।
 नेष्टं वास्तुद्वारं विद्वमनाक्रान्तमाय्यैश्च ॥ १६ ॥
 वशङ्गमाविति ब्रीहीञ्छंखयेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्ता जुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७ ॥
 साक्षतं सुमनोयुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८ ॥
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जली ।
 कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत् ॥ १९ ॥ २८ खण्डः ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥
 समाप्ता चेयं कात्यायनसंहिता ॥

अथ बृहस्पतिस्मृतिः ॥

इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
 मघवान् ! वाग्विदां येष्टं पर्यष्टच्छदुर्बृहस्पतिम् ॥
 भगवन् केन दानेन सर्वतः सुखमेधते ।
 यद्वत्तं यन्महार्घं च तन्मे ब्रूहि महातप ! ॥
 एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
 वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वामव ! ।
 एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वामव ! ।
 सर्वमेव भवेद्वत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥

फेलाकृष्टां महीं दत्त्वा सर्वोजां शस्यशालिनीम् ।
 यावत् सूर्यकरा लोकान्तावत् स्वर्गं महोयते ॥
 यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
 अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
 दश तान्येव विस्तारो गोचर्मं तन्महाफलम् ॥
 सप्तषं गोसहस्रं च यत् तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
 बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्मं इति स्मृतम् ॥
 वप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोवियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
 वनमही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥
 यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥
 यथाष्म पतितः सद्य स्तैलविन्दुः प्रसर्पति ।
 एवं भूमिक्तं दानं सश्ये सश्ये प्ररोहति ॥
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्तुदश्चैव रूपवान् ॥
 स नरः सर्वदो भूपयो ददाति वसुधराम् ।
 यथा गोर्भरते वत्सं क्षारमत्सृज्य क्षीरिणी ॥
 एवं दत्ता सहस्राक्ष ! भूमिर्भरति भूमिदम् ।
 शङ्खं भद्रासनं कृत्वा चरस्थावरवारणाः ॥
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ! ।
 आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥
 शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ।
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ॥
 भूमिदाता कुले जातः स नस्ताता भविष्यति ।

लीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात्पापादशं संयम् ।
 प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ॥
 तृप्ता यान्त्यग्नौ दातारः क्षुधिता यन्त्यनन्नदाः ।
 काञ्क्षति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
 गयां यो यास्यति पुत्रः सनः तातां भविष्यति ।
 एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्ये कोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुष्पाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥
 श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
 नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः ॥
 षट्तिर्वर्षसहस्राणि पितरस्ते न तर्पिताः ।
 यच्च शृङ्गगतम्पङ्कः कूलस्तिष्ठति चोद्धृतम् ॥
 पितरस्तस्य नश्यन्ति सोमलोकं महाद्युतिम् ।
 पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ।
 वज्रभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिलस्य तस्य तदा फलम् ।
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
 गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृतो ।
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुधराम् ॥
 खनिष्ठायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ।
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।

ऊर्ध्वावीवावतिष्ठेत यावदा भूतसंप्लवम् ॥
 ।ग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्चगावः ॥
 ।स्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ।
 षडशीति सहस्राणां यो जनानां वसुधराम् ।
 स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥
 भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्य प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥
 सर्वेषामेव दानानां एकजन्मानुगं फलम् ।
 द्वाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
 योगहिंस्यादहं ह्यात्मा भूतयामं चतुर्विधम् ।
 तस्य देहादियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥
 अन्यायेन हृता भूमिर्यं नरैरपराहिता ।
 हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमङ्गुलम् ॥
 हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्ततो वृतः ।
 स बध्यो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥
 अशुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकीर्त्तनम् ।
 ब्राह्मणस्य हृते चेत्ये हतन्तिपुरुषं कुलम् ॥
 वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
 गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न रुध्यति ॥
 गामिकां स्वर्णमेकं वा भूमेरपरिदमङ्गुलम् ।
 रुध्नन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 हुतं दत्तं तपोधीतं यत्किञ्चिदर्थसञ्चितम् ॥
 अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
 गोवोधीं ग्रामरण्याञ्च श्मशानं गोपितं तथा ॥

सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंग्रहम् ।
 जघरे निर्जले स्थाने प्रुप्तं शस्यं विसर्जयेत् ॥
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्चकन्या नृते हन्ति दश हन्ति गवा नृते ॥
 शतमश्वान् नृते हन्ति सहस्रं पुरुषान् नृते ।
 हन्ति जाता न जाताश्च हिरण्यार्थं नृतं वदेत् ॥
 सर्वं भूम्या नृते हन्ति मास्म भूम्यनृतं वदी ।
 ब्रह्मस्वेमारतिं कुर्यात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥
 अनौषधमभेषज्यं विषमे तडलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुः ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥
 विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ।
 लोहखण्डाश्मचूर्णं च विषश्च ज्वरयेन्नरम् ॥
 ब्रह्मस्वं विषु लोकेषु कः पुमान् ज्वरयिष्यति ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चकप्रहरणो हरिः ॥
 चक्रात्तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यप्रदग्धास्तथैव च ॥
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्गुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्वेन तु यत् सौम्यन्देवस्वेन तु या रतिः ॥
 तडनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यत्पुनम् ॥

गुह्यमिहिरण्ये च स्वर्गं स्थमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
 श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राश्च च वासव ! ॥
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ ! यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथान्यत्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥
 विनश्येत्पात्रदौर्वस्थात्तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गाश्च हिरण्यश्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥
 बहुश्रुताय दाक्षय्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ! ॥
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गं लोके महीयते ॥
 वापीकूपतडाकानि उद्यामोपवनानि च ।
 पुनः संस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥
 निदाघकाले पानोयं यस्य तिष्ठति दासव ! ।
 स दुर्गं विधमं हतस्त्रं न कदापि दवाप्नुयात् ॥
 एकाहं तु धृतं तीर्थं पुण्यं राजसत्तम ! ।

कुत्रानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन सति मेधाञ्च विन्दति ॥
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य क्रियते यदा ।
 नचावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ! ।
 मोवाञ्चलति विघ्नं यः स मृतो जायते क्रिमिः ॥
 धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
 रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥
 फलमूलाशनात् पूज्यं स्वर्गं स्वस्थेन लभ्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
 गवाद्यश्वक्रदीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिषवणस्त्रायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
 नित्यस्त्रायी भवेदर्कः सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तत्साधयते राज्ञः नाकष्टमनाशके ॥
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति ॥
 नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत् ।
 सततं चैकशायी यः स लभेदोप्सिताङ्गतिम् ॥

वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षय्यास्तस्य लोकाः सुतः सर्वकामगमास्तथा ॥
 उपवासञ्च दीक्षाञ्च अभिषेकञ्च वासव ! ।
 कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥
 अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते ।
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लोके महीयते ॥
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥
 ॥ इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

पराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमष्टच्छन्दृषयः पुरा ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वर्त्तमाने कलौ युगे ।
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ! ॥
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यन्तु समिद्धाग्न्यर्कमन्त्रिभः ।
प्रत्युवाच महातेजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
नचाहं सर्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहं ।
अस्मत् पितैव प्रष्टव्यदति व्यासः सुतोऽवदत् ॥
ततस्ते ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पुरस्कृत्य गता वदरिकाश्रमे ॥
नानावृक्षसमाकीर्णं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रस्त्रवणाकीर्णं पुण्यतीर्थैरलङ्कृतम् ॥
सृगपक्षिगणायुञ्ज देवतायतनावृतम् ।
यत्तगन्धर्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥
तस्मिन् ऋषिसभामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ।
सुखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणावृतम् ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥
 अथ सत्पृष्टमनसाः पराशरमहासुनिः ।
 आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 व्यासः सुस्वागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम् ॥
 यदि जानासि मे भक्तिं स्नेहाद्वा भक्तः त्वमल ! ।
 धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राह्योऽहं तव ॥
 श्रुता मे मानवा धर्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा ।
 गार्गेया गौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः ॥
 अत्रैर्वर्णोश्च साम्बर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसाम्पथा ।
 शातातपाश्च हारीता याज्ञवल्क्यकृताश्च ये ॥
 कात्यायनकृताश्चैव प्राचेतसकृताश्च ये ।
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ॥
 श्रुता ह्येतैर्भवत्प्राक्ताः श्रोतार्यास्तेन विस्मृताः ।
 अस्मिन्मन्वन्तरे धर्माः कृतवृत्तादिके युगे ॥
 सर्वे धर्माः कृते जाताः सर्वे नष्टाः कलौ युगे ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद ॥
 व्यासवाक्यावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मां स्थूलञ्च विस्तरात् ॥
 शृणु पुत्र ! प्रवक्ष्यामि शृण्वन्तु ऋषयस्तथा ॥
 कल्पं कल्पे क्षयात्पत्तौ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 श्रुतिः स्मृतिः सदाचारा निर्णेतव्याश्च सर्वदा ॥
 न कश्चिद्देवकर्त्ता च वेदकर्त्ता चतुर्मुखः ।

प्रथमाऽध्यायः ।

तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पान्तरान्तरे ॥
अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगरूपानुसारतः ॥
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरे यज्ञमित्राचुर्द्धानमेकं कलौ युगे ॥
कृते तु मानवी धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः ।
द्वापरे शाङ्गलिखितः कलौ पाराशरः स्मृतः ॥
त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
द्वापरे कुलमेकत्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ।
कृते सम्भाषणात् पापं त्रेतायाञ्चैव दर्शनात् ।
द्वापरे चान्नमादाय कलौ पतति कर्मणा ॥
कृते तु तत्क्षणाच्छापस्त्रेतायां दशभिर्द्दिनैः ।
द्वापरे मासमात्रेण कलौ सम्यत्सरेण तु ॥
अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाह्वय दीयते ।
द्वापरे याचमानाय श्वेवया दीयते कलौ ॥
अभिगम्योत्तमं दानमाहृतश्चैव मध्यमम् ।
अधमं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्फलम् ॥
कृते चास्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांससंस्थिताः ।
द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥
धर्मो जितो ह्यधर्मेण जितः सत्योऽवृत्तेन च ।
जिता भृत्यैस्तु राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥
सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलियुगे मदा ॥
युगे युगे च ये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः ।

तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगकृपाच्च ते द्विजाः ॥
 युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ।
 पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं प्रधीयते ॥
 अहमद्यैव तद्धर्ममनुस्मृत्य ब्रवीमि वः ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥
 पाराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ।
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराङ्मुखः ॥
 षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 ऊतशेषन्तु भक्षानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 मन्थास्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवातिथेयश्च षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 प्रियो वा यदिवा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 वैश्वदेवे तु संप्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 दूरादानं पथि आत्मं वैश्वदेवे उपस्थितम् ।
 अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वमागतः ॥
 न पृच्छेद्भ्रातृचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च ।
 हृदयं कल्पयेत्तस्मिन् सर्व्वदेवमयोहि सः ॥
 नैकग्रामेणमतिथिं विप्रं साङ्गमिकं तथा ।
 अनित्यं स्थागतो यथात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
 अपूर्व्वः सुव्रतो विप्रो अपूर्व्वो वातिथिसया ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यं त्रयोऽपूर्व्वो दिने दिने ॥
 वैश्वदेवे तु संप्राप्ते भिक्षुके ऋहमागते ।

उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विमर्जयेत् ॥
 यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्स्वामिनावभौ ।
 तयोरन्वमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 यतिकृत्स्नं जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
 वैश्वदेवकृतान् दीपान् शक्नो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 नहि भिक्षुः कृतान् दीपान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 सर्वे ते निष्कला ज्ञेयाः पतन्ति नरके शुचौ ॥
 शिरोवेष्टन्तु यो भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 वामपादे करं न्यस्य तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥
 यतये काञ्चनं दत्त्वा साख्यूलं ब्रह्मचारिणे ।
 चोरेभ्योऽप्यभयं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥
 पापोवा यदि चाण्डालो विप्रः पितृघातकः ।
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नागो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दशवर्षशतानि च ॥
 न प्रसज्याति गो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
 अददन्मान्मातन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निरुदकमकण्टकम् ।
 वापयेत् सर्वबीजानि सा कृषिः सर्वकामिका ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपुत्रे दापयेद्धनं ।
 सुक्षेत्रे च सुपुत्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥
 भृता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।

तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तपदो हि सः ॥
 क्षत्रियोहि प्रजा रक्षन् शस्त्रपाणिः प्रचण्डवत् ।
 विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्मेण पालयेत् ॥
 न श्रीः कुलक्रमायाता स्वरूपास्त्रिष्विषितापि या ।
 खड्गेणाकस्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा ॥
 पुष्पं पुष्पं विचिनुयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकारद्वीद्याने न तथाङ्गारकारकः ॥
 लोहकर्म तथा रत्नं गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
 वाणिज्यं कृषिकर्माणि वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥
 शूद्राणां द्विजशुश्रूषा परो धर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते किञ्चित्तद्भवेत्तस्य निष्फलम् ॥
 लवणं मधु तैलञ्च दधि तंक्रं घृतं पयः ॥
 न दूष्येच्छुद्रजातीनां कुर्यात् सर्वस्य विक्रयम् ॥
 अविक्रेयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगम्यागमनश्चैव शूद्रोऽपि नरकं व्रजेत् ॥
 कपिलः क्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं ध्रुवम् ॥
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य धर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मं साधारणं शक्यं चातुर्वर्ण्याश्चमागतम् ॥
 संप्रवक्ष्याम्यहं भूयः पाराशर्यं प्रचोदितः ।
 पट् कर्मनिरतो विप्रः कृषिकर्माणि कारयेत् ॥

हलमृगवं धस्यं षड् गवं मध्यमं स्मृतम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं वृषघातिनाम् ॥
 क्षुधितं तृषितं आन्तं वलीवर्द्धं न योजयेत् ।
 हीनाङ्गं व्याधितं क्लीवं वृषं विप्रो न वाहयेत् ॥
 स्थिराङ्गं नीरुजं दृप्तं वृषभं पण्डवर्जितम् ।
 वाहयेद्विवसस्यार्द्धं पश्चात् स्नानं समाचारेत् ॥
 जपं देवार्चनं होमं स्वाध्यायं साङ्गमभ्यसेत् ।
 एकद्वित्रिचतुर्विंशान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥
 स्वयंकृष्टे तथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
 निर्व्वपेत् पञ्च यज्ञानि क्रतुदीक्षाश्च कारयेत् ॥
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया धान्यनःसमा ।
 विसर्गैर्विधा वृत्तिस्तृणकाठादिविक्रयः ॥
 ब्राह्मणं कृषिं कृत्वा महादोषं समाप्नुयात् ।
 मन्त्रत्सरेण यत्पापं मत्स्यघाती समाप्नुयात् ।
 अयोमुखेन काष्ठेन तदेकाहोऽन लाङ्गली ॥
 पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ।
 अदाता कर्षकश्चैव पक्षैते समभागिनः ॥
 कण्डनी पेषणी चुल्ली उदकुम्भोऽथ मार्जनी ।
 पञ्च शूना गृहस्थस्य अहन्यहनि वर्त्तते ॥
 हृत्वां छित्त्वा मर्द्दीं हृत्वाहृत्वा तु मृगकीटकान् ।
 कर्षकः खलु यज्ञेन सर्व्वं पापात् प्रमुच्यते ॥
 यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ।
 स चौरः सच पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्द्दिशेत् ॥
 रात्रे दत्त्वा तु षड् भागं देवानाञ्चैकविंशकम् ।

विप्राणां त्रिंशकं भागं कृषिकर्त्ता न लिप्यते ।
 क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
 वैश्यः शूद्रः मदा कुर्यात् कृषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥
 विकर्म कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
 भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरकेषु च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामेष धर्मः समात्मनः ।
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
 दिनत्रयेण शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकेः ।
 शूद्रः शुद्ध्यति मासेन पराशरवचो यथा ॥
 उपासने तु विप्राणामङ्गशुद्धिस्तु जायते ।
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्यर्गो विधीयते ॥
 जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चादशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 एकाहाच्छुद्धिं विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 त्र्यहात् केवलवेदस्तु द्विहीनो दग्धभिर्दिनैः ॥
 जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्ध्यापासनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 एकपिण्डास्तु दायदाः पृथग्द्वारनिकेतनाः ।
 जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत्तेषाञ्च सूतकं ॥

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुञ्जते ।
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ॥
 प्राप्नोति सूतकं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
 दायाद्विच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मवंशजः ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षष्ठिशा पुंसि पञ्चमे ।
 षष्ठे चतुरहाच्छ्रद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥
 पञ्चभिः पुरुषैर्युक्ता अत्राह्वेया सगोत्रिणः ।
 ततः षट्पुरुषाद्यश्च आह्वे भोज्याः सगोत्रिणः ॥
 भृग्वग्निमरणे चैव देशान्तरमृते तथा ।
 बाले प्रेते च मन्त्रासे सद्यः शौचं विधीयते ॥
 दशरात्रेष्वतीतेषु त्रिरात्राच्छ्रद्धिरिष्यते ।
 ततः सव्यत्सरादूर्द्ध्वं सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 देशान्तरव्रतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विशुद्ध्यति ॥
 अत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यादाषण्मासाच्च पक्षिणी ।
 अहः सव्यत्सरादूर्ध्वं सद्यः शौचं विधीयते ॥
 अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भाद्विनिःसृताः ।
 न तेषामग्निमंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥
 यदि गर्भोविपद्येत स्त्रवते वापि योषितां ।
 यावन्मासं स्थितोगर्भोदिनं तावत् स सूतकः ॥
 आ चतुर्थांशवेत् स्त्रावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 प्रसूतिकाले संप्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
 जीवापत्ये तु गोत्रस्य नृते मातुश्च सूतकम् ॥

रात्रावेव समुत्पन्ने सृते रजसि सूतके ।
 पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्मोदयते रविः ॥
 दन्तजातेऽनुजाने च क्षतच्छडे च संस्थिते ।
 अग्निसंस्करणं तेषां त्विरात्रं सूतकं भवेत् ।
 आ दन्तजननात् सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
 त्विरात्रमाव्रताक्षेपां दशरात्रमतः परम् ॥
 गर्भे यदि विपत्तिः स्यत्दशाहं सूतकं भवेत् ।
 जीदन् जातो यदि प्रेतः सद्यएव विशुद्ध्यति ॥
 स्त्रीणां चूडान्न आदानात् संक्रमान्तदधःक्रमात् ।
 सद्यः शौचमथैकाहं त्विरहः पितृबन्धुषु ॥
 ब्रह्मचारी गृहे येषां ह्रयते च ऊताशने ।
 सम्पर्कं नच कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत् ॥
 सम्पर्काद्दुष्यते विप्रो नान्यो दीपोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव सूतकं ॥
 गिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः ।
 शूत्रात्रियाश्चैव राजानः सद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 मव्रती मन्त्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
 राज्ञश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥
 उद्यतो निधने दाने आर्त्तो विप्रो निमन्वितः ।
 तदेव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुद्ध्यति ॥
 प्रसवे गृहमेधी तु न कुर्व्यात् सङ्करं यदि ।
 दशाहच्छुद्ध्यति माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
 सर्वेषां स्त्रावमाशौचं मातापितोर्दशाहिकं ।
 सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥

यदि पत्न्यां प्रसूतायां सम्पर्कं कुरुते द्विजः ।
 सूतकन्तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडङ्गवित् ॥
 सम्पर्काज्जायते दोषो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सम्पर्कं वर्जयेद्द्विजः ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा मृतसूतके ।
 पूर्वं सङ्कल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दूष्यति ॥
 अन्तरा तु दशाहस्य पुनर्मरणजन्मनी ।
 तावत् स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत् स्यादनिर्देशम् ॥
 ब्राह्मणार्थे विपन्नानां वन्दिगोयज्ञे तथा ।
 आहवेषु विपन्नानामेकगतावन्तु सूतकं ॥
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूख्यमण्डलभेदकौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखे हतः ॥
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयाल्लभते लोकान् यदि क्लीवं न भाषते ॥
 जितेन लभते लक्ष्मीं च्छतेनापि सुराङ्गनाः ।
 क्षणविध्वंसिकेऽसुस्मिन् का चिन्ता मरणे रणे ॥
 यस्तु भग्नेषु सैन्येषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 परिव्राता यदा गच्छेत् स च क्रतुफलं लभेत् ॥
 यस्य च्छेदक्षतं गात्रं शरशक्त्यष्टिमुद्गरैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं गायन्ति रमयन्ति च ॥
 वराङ्गनासहस्राणि शूरमायोधने हतं ।
 नागकन्याश्च धावन्ति मम भर्ता भवेदिति ॥
 ललाटदेशाद्गुधिरं हि यस्य
 तप्तस्य जन्तोः प्रविशेच्च वक्त्रे ।

तत् सोमयानेन हि तस्य तुल्यं .
 संग्रामयज्ञे विधिवच्च दृष्टम् ।
 यं यज्ञसंघैस्तपसा च विद्यया
 स्वर्गैर्षिणो वात्र यथैव विप्राः ।
 तथैव यान्त्येव हि तत्र वीराः
 प्राणान् सुबुद्धेन परित्यजन्तः ॥
 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यक्षफलमानुपूर्वाङ्गभन्ति ते ॥
 असगोत्रमबन्धुञ्च प्रेतीभूतञ्च ब्राह्मणं ।
 नीत्वा च दाहयित्वा च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 न तेषामशुभं किञ्चिद्द्विजानां शुभकर्मणि ।
 जलावगाहनात्तेषां शुद्धिः स्मृतिभिरीरिता ॥
 अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 स्नात्वा चैव तु सृष्ट्वाग्निं हृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 चतुर्यं शतमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 एकाहमशुचिर्भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 शवञ्च वैश्यमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 कृत्वा शौचं द्विरात्रञ्च प्राणायामान् षडाचरेत् ॥
 प्रेतीभूतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 नयन्तमनुगच्छेत् तिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥
 तिरात्रे तु ततः पूर्णं नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा हृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 विनिर्वर्त्य यदा शूद्रा उदकान्तमुपस्थिताः ।
 दिजेदस्तदागुगन्तव्या इति धर्मविदोविः ॥

तस्माद्द्विजो मृतं शूद्रं न स्पृशेन्न च दाहयेत् ।
दृष्टे सूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥
तिपारायरे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यद्विवा भयात् ।
उद्विभीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥
पूयगोणितसंपूर्णे अन्ये तममि मज्जति ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि नरकं प्रतिपद्यते ।
नाशौचं नोदकं नाग्निं नाश्रुपातञ्च कारयेत् ॥
बोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ।
तप्तकृच्छ्रेण शुद्धान्तीत्येवमाह प्रजापतिः ॥
गोभिर्हतं तथोद्विष्टं ब्राह्मणेनतु घातितम् ।
संस्पृशन्ति तु ये विप्रा बोढारश्चाग्निदाश्च ये ॥
अन्येऽपि वानुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ।
तप्तकृच्छ्रेण शुद्धान्ति कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ॥
अनडुत्सर्हितां गाञ्च दद्युर्विप्राय दक्षिणाम् ।
तद्वहमुष्णं पिवेदापस्त्राहमुष्णं पयः पिवेत् ।
तद्वहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनतयम् ॥
यो वै समाचरेद्विप्रः पतितादिष्वकामतः ।
पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥
मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।
अर्द्धमासमेकं वा तदूर्द्ध्वं चैव तत्समः ॥

त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छमाचरेत् ।
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराकः पञ्चमे मतः ।
 कुर्याच्चान्द्रायणं षष्ठे सप्तमे त्वैन्दवद्वयम् ॥
 शुद्धार्थमष्टमे चैव षण्मासात् कृच्छ्रमाचरेत् ।
 पक्षसंख्याप्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।
 सा ऋता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥
 ऋतौ स्नातान्तु यो भार्यां सन्निधौ नोपगच्छति ।
 घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥
 अदुष्टापतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या न मन्यते ।
 सा ऋता जायते व्याली वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 श्रोत्रवाताहतं बीजं यया क्षेत्रे प्ररोहति ।
 क्षेत्री तल्लभते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥
 तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
 पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात्स्वर्गं भर्तारि गोलकः ॥
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 परिवर्त्तिः परीवेत्ता यया च परिविद्यते ।
 रुद्धे ते नरकं यान्ति दाहयाजकपञ्चमाः ॥
 दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्यादग्रजे सति ।
 परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवर्त्तितस्तु पूर्वजः ॥

द्वौ कृच्छ्रौ परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुश्च होता चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 कुञ्जवामनषण्डेषु गङ्गदेषु जङ्घेषु च ।
 जात्यन्धे वधारे मूके न दोषः परिवेदने ॥
 पितृव्यपुत्रः सापत्यः परनारीसुतस्तथा ।
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव चिन्तयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवेच पतिते पतौ ।
 पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो न विद्यते ॥
 मृते भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्य्ये व्यवस्थिता ॥
 सा मृता लभते स्वर्गं यथा सद् ब्रह्मचारिणः ॥
 तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।
 तावत् कालं वसेत् स्वर्गं भर्तारं यानुगच्छति ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं विलादुडरते बलात् ।
 एवमुद्धृत्य भर्तारं तेनैव सह मोदते ।
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्वहकाभ्यां शृगालाद्यैर्यदि दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 स्नात्वा जपेत् गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥
 गवां शृङ्गोदके स्नातो महानद्यास्तु सङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 स हिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 सवतस्तु शुना दष्टस्त्रिरात्रं समुपोषितः ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥
 अव्रतः सवतो वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ।
 प्रणिपत्य भवेत् पूतो विप्रैश्चानुनिरीक्षितः ॥
 शुना घातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनाच्छ्वित्तिरग्निना चोपचूलनम् ॥
 शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं सोमनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 सृष्टपक्षेऽयदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 यां दिशं व्रजो सोमस्तां दिशश्चावलोकयेत् ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 त्वयं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नानाद्विशुद्ध्यति ॥
 चाण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हृतो यदि ।
 आहिताग्निर्मृतो विप्रो विषेणात्महतो यदि ।
 दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नीं रुन्ववर्जितम् ॥
 सृष्ट्वा चोक्ष्वा च दग्ध्वा च सपिण्डेषु च सर्वथा ।
 प्राजापत्यं चरेत् पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 दग्ध्वास्योनि पुनर्गृह्य जीरैः प्रक्षालयेद्द्विजः ।
 पुनर्दहेत् स्वकाग्नीं तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ॥
 आहिताग्निर्द्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ।
 देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वर्जिते गृहे ॥
 त्रीताग्निहीनसंस्कारः शूयतामृषिसत्तमाः ॥

कृष्णं जिनं समासीर्य कुशैश्च पुरुषाकृतम् ॥
 षट् शतानि शतंश्चैव पलाशानाञ्च हन्तकम् ।
 चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्टिं कण्ठे विनिर्दिशेत् ॥
 बाहुभ्याञ्च शतं दद्यादङ्गुलीषु दशैव तु ।
 शतञ्चोरसि संदद्यात् त्रिशंश्चैवोदरे न्यसेत् ॥
 अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् पञ्च मेढ्रे च विन्यसेत् ।
 एकविंशतिमूर्ध्नां जानुजङ्घे च विंशतिम् ॥
 पादाङ्गुल्योः शतार्द्धञ्च पात्राणि च तथा न्यसेत् ।
 शय्यां शिम्ने विनिःक्षिप्य अरणीं वृषणे तथा ॥
 जङ्घं दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपसत् ।
 कर्णेचोदूखलं दद्यात् पृष्ठे च मुषलं ततः ॥
 निःक्षिप्योरसि दृशदं तण्डुलाज्यतिलान्मुखे ।
 श्रौत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्यालीञ्च चक्षुषोः ॥
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं क्षिपेत् ।
 अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ॥
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च वृताज्जतीः ।
 दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्ये वापि स्वधर्मिणः ॥
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्षणैः ।
 ईदृशन्तु विधिं कुर्व्याद्ब्रह्मलोके गतिर्भुवम् ॥
 ये दहन्ति द्विजास्तन्तु ते यान्ति परमां गतिम् ।
 अन्यथा कुर्वन्ते किञ्चिदात्मबुद्धिप्रबोधिताः ॥
 भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरके भ्रुवम् ॥
 पाराशरे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहयासु निष्कृतिम् ।
 परागरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि च विस्मृताम् ॥
 हंससारसकौञ्चाश्च वक्रवाकं मकुकुटम् ।
 जालपादांश्च शम्भमहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 वताकाटिद्विभानाश्च शुकपारावतादिनाम् ।
 घ्राटिनाश्च वकानाश्च शुद्ध्यति नक्तभोजनात् ॥
 भासकाककपोतानां सारीतित्तिरिघातकः ।
 अन्तर्जले उभे मन्थे प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 गृध्रस्थेनशिखियाहचामूलूकनिपातने ।
 अपकाशी दिनं तिष्ठेत्तिकालं मारुताग्रतः ॥
 बल्गुणीचटकानाश्च कौकिनाम्वञ्जरीटकान् ।
 लावकास्तपादांश्च शुद्ध्यति नक्तभोजनात् ॥
 कारण्डवचकोराणां पिङ्गनाकुररस्य च ।
 भारद्वाजनिहन्ता च शुद्ध्यति शिवपूजनात् ॥
 भेरुण्डस्थेनभामश्च पारावतकपिञ्जलान् ।
 पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 हत्वा नकुलमार्जारमर्पाजगरदुग्धभान् ।
 कृशरं भोजयेद्द्विप्रान् लोहदण्डश्च दक्षिणाम् ॥
 शल्लकीशशकागोधामत्स्यकूर्माभिपातने ।
 वृन्ताकफलभोक्ता च स्यहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 वृकजम्बूकञ्जलाणां तरुक्षणाश्च घातने ।
 तिलप्रस्थं द्विजे दद्याद्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

गङ्गावयतुरङ्गानां महिषोद्गनिपातने ।
 शुद्धये सप्तरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥
 मृगं रुक्मं वराहञ्च अज्ञानादूयम् घातयेत् ।
 अफालकृष्टमश्लीयादहोरात्रेण शुद्धति ॥
 एवं चतुष्पदानाञ्च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्द्विपैकादशदक्षिणा ॥
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
 सोऽतिशुक्लद्वयं कुर्याद्भौविंशं दक्षिणां ददेत् ॥
 वैश्यं शूद्रं क्रियामक्तं विकर्मस्य द्विजोत्तमम् ।
 इवा चान्द्रायणं कुर्याद्द्विपैकादशदक्षिणाम् ॥
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवैतरेण वा ।
 चाण्डालबधः प्राप्तः कृच्छ्रादेन विशुद्धति ॥
 चौराः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
 अहोरात्रोपवासेन प्राणायामेन शुद्धति ॥
 श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
 द्विजसम्भाषणं कुर्याद्गायत्रीं वा सकृज्जपेत् ॥
 चाण्डालैः सह सुप्तस्तु तिरानमुपवासयेत् ।
 चाण्डालैकपथङ्गत्वा गायत्रीस्मरणाच्छुचिः ॥
 चाण्डालदर्शनेनैव आदित्यमवलोकयेत् ।
 चाण्डालस्पर्शने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 चाण्डालस्नातवापीयु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
 अज्ञानाच्चैव नक्तेन त्वहोरात्रेण शुद्धति ॥

चाण्डालभागण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥
 चाण्डालोदकभागण्डे तु अज्ञानात् पिवते जलम् ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनश्चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तदर्द्धन्तु चरेद्द्वैशः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 भाण्डस्थमन्यजानान्तु जलं दधि पयः पिवेत् ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥
 ब्रह्मकुर्चोपवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिवः ॥
 ब्राह्मणो ज्ञानतो भुङ्क्ते चाण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहाराद्वरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 एकैकं ग्रासमग्नीयाङ्गोमूत्रयावकस्य च ।
 दशाह्नियमस्यस्य व्रतं तत्र विनिर्दिशेत् ॥
 अविज्ञातश्च चाण्डालः सन्तिष्ठेत्तस्य वेश्मनि ।
 विज्ञाते कूपसंन्यस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥
 ऋषिवक्त्राच्छ्रुता धर्मास्त्रायन्ते वेदपावनाः ।
 पतन्तमुद्धरेयुस्तो धर्मज्ञाः पापसङ्कटात् ॥
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ।
 भुञ्जीत सह सर्वैश्च तिसन्ध्यप्रवगाहनम् ॥
 त्र्यहं भुञ्जीत दध्ना च त्र्यहं भुञ्जीत सर्पिषा ।
 त्र्यहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥

भावदुष्टं न भूञ्जीयान्नोच्छिष्टं कृमिदूषितम् ।
 त्रिपलं दधिदुग्धस्य पलमेकन्तु सर्पिषः ॥
 भस्मना तु भवेच्छुद्धिरभयोस्तान्त्रकांसयोः ।
 जलशौचेन वस्त्राणां परित्यागेन मृण्मयम् ॥
 कुसुमगुडकार्पासलवणं तैलमर्पिणी ।
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्याद्भुताशनम् ॥
 एवं शुद्धस्ततः पश्चात् कुर्व्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 त्रिंशत् गा वृषश्चैकं दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 पुनर्लेपनया तेन होमजप्येन शुद्धात ।
 आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते ॥
 रजक्री चर्मकारी च लुब्धकस्य च पुक्कसी ।
 चातुर्वर्ण्यगृहे यस्य ह्यज्ञानादधितिष्ठति ॥
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात् पूर्वोक्तस्यार्द्धमेव च ।
 गृहदाहं न कुर्वीताप्यन्यत् सर्वञ्च कारयेत् ॥
 गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित् ।
 तस्माद्गृहादिनिःसृत्य गृहभागानि वर्जयेत् ॥
 रमपूर्णं तु यद्भाग्डं न त्यजेच्च कदाचन ।
 गोरसेन तु संमिश्रैर्जलैः प्रक्षेत् समन्ततः ॥
 ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशीणितसम्भवे ।
 कृमिरुत्पद्यते यस्या प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 गवां मूत्रपुरीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा ।
 त्राहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्च माषान् प्रदापयेत् ।
 गोदक्षिणास्तु वैश्याप्युपवासं विनिर्दिशेत् ॥

शूद्राणां नोपवामः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मणां तु नमस्कृत्य पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अर्चिच्छूद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्य्य मग्निष्टोमफलं हि तत् ॥
 व्याधिव्यसन्तिनि आत्ते दुर्भेदे डामरे तथा ।
 उपवामो व्रतो होमो द्विजसम्पादितानि वा ॥
 अथवा ब्राह्मणानुष्टाः स्वयं कुर्वन्त्यनुग्रहम् ।
 सर्वधर्ममवाप्नोति द्विजैः सम्बद्धिं ताश्विषा ॥
 दुर्बलेऽनुग्रहः कार्यस्तथा वै बालवृद्धयोः ।
 अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥
 स्नेहादा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहे वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥
 शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमन्तु ये ।
 महत्कार्योपरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥
 स्वस्थस्य मृटाः कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
 ते तस्य विघ्नकर्त्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
 मएव नियमस्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
 एया तस्योपवामः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥
 मएव नियमो ग्राह्यो यं य कोऽपि वदेद्द्विजः
 कुर्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥
 उपवामो व्रतश्चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ।
 विघ्नैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्वेत् ॥
 व्रतच्छूद्रं तपश्छूद्रं यच्छूद्रं यज्ञकर्मणि ।

सर्वं भवति निष्कृष्टं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सर्वकामदम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः ।
 सर्ववेदमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकीटदूषिते ।
 अन्तरा संस्पृशेच्चापस्तदन्नं भक्ष्यमा स्पृशेत् ॥
 भुञ्जानो हि यदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ।
 उच्छिष्टं हि स वै भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते सुक्तभाजने ॥
 पादुकास्थो न भञ्जीत पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा ।
 शुना चाण्डालदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥
 पक्वान्नञ्च निषिद्धं यदन्नशुद्धिस्तथैव च ।
 यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥
 मितं द्रोणाढकस्यान्नं काकश्वानोपघातितम् ।
 केनैतच्छुद्धये चान्नं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
 काकश्वानावलीढं तु द्रोणाढकं न परित्यजेत् ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रैर्धर्ममास्वानुपालकैः ॥
 प्रस्था द्वात्रिंशतिद्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आढकः ।
 ततो द्रोणाढकस्यान्नं अतिस्मृतिविदो विदुः ॥
 काकश्वानावलीढं तु गवाघ्रातं खरेण वा ।
 स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिद्रोणाढके भवेत् ॥
 अन्यस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च नोपहतं भवेत् ।
 सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य ऊताशेनैव तापयेत् ॥

ऊताशनेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ।
 विप्राणां ब्रह्मघोषेण भोज्यं भवति तत्क्षणात् ॥
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यसंगुद्धिः पराशरवचोयथा ।
 दारवाणाम् पात्राणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥
 मार्जनादयज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 चमसानां गृहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥
 चरूणां अक्षुवाणाञ्च शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।
 भस्मना शुद्ध्यति कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुद्ध्यति ॥
 रजसा शुद्ध्यते नारी विकलं या न गच्छति ।
 नदी वेगेन शुद्ध्येत लेपो यदि न दृश्यते ॥
 वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथञ्चन ।
 उद्धृत्य वै घटगतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥
 प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरः स्वयम् ॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥
 यस्तां समुद्वहेत् कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ।
 असम्भाष्यो क्षपाङ्गुलेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥

यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ।
 स भैक्षभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्विशुध्यति ॥
 अस्तं गते यदा सूर्ये चाण्डालं पतितं स्त्रियम् ।
 स्तूतिकांसृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 जातवेदं सुवर्णेश्च सोममार्गं विलोक्य च ।
 ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ।
 ताव त्तिष्ठेन्निराहारा तिरात्रेणैव शुध्यति ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।
 अर्द्धं कृच्छ्रं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा ।
 पादोनं चैव पूज्यायाः परायाः कृच्छ्र पादकम् ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यति ॥
 स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुध्यति ।
 कुर्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपित्यादिकर्म च ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहन्तु प्रवर्त्तते ।
 नाशुचिः सा ततस्तेन तत् स्याद्वैकालिकं मतम् ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आतुरे स्नानउत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृष्टेदेनं ततः शुद्धो न आतुरः ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ।

अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्नानं स्पर्शं विधीयते ।
 उच्छिष्टेन च संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते ।
 सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुद्ध्यतेऽग्न्युपलेपनैः ॥
 गवा घृतानि कांस्यानि श्वकाकोपहतानि च ।
 शुद्ध्यन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ।
 गण्डूषं पादशौचञ्च कृत्वा वै कांस्यभाजने ।
 परमासाद् भुवि निक्षिप्य उडृत्य पुनराहरेत् ॥
 आयसेष्वपसारेण रीरुस्याग्नां विशोधनम् ।
 दन्तमस्य तथा शृङ्गं रोप्यं सौवर्णभाजनम् ॥
 मणिपाषाणशङ्काश्च एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
 पाषाणे तु पुनर्घृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता ॥
 खड्गाण्डदहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मार्जनादपि ।
 अग्निम् प्रोक्ष्य शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ॥
 प्रक्षालनेन त्वल्पानामग्निः शौचं विधीयते ।
 वैष्णवल्कलचीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ॥
 और्णानां नेत्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ।
 तलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताम्बराणि च ॥
 शोपयित्वा र्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ।
 सुञ्जोपस्करसूर्पाणां शाणस्य फलचर्मणाम् ॥
 तृणकाष्ठादिरज्जूना मुदकप्रोक्षणं मतम् ।
 मार्जारमक्षिकाकीटपतङ्गकृमिदुर्गुराः ॥
 रंध्याभेध्यं स्पृशन्त्येव नोच्छिष्टान् मनुरब्रवीत् ।
 भूमिं स्पृष्ट्वा गतं तोयं यस्याप्यन्योन्यविप्रुषः ॥

भूक्ताच्छिष्टं तथास्नेहं नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 ताम्बूलेक्षुफले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ॥
 मधुपर्कं च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 रथ्याकर्मतोयानि नावः पथ्यास्तृणानि च ॥
 मरुतार्केण शुद्धान्ति पक्वेष्टकचितानि च ।
 अदुष्टा सन्तता धारा वातोद्धूनाश्च रेणवः ॥
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ।
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ॥
 पतितानाश्च सम्भाषे दक्षिणं श्वणं स्पृशेत् ।
 अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूयानिलास्तथा ॥
 एते सर्वेऽपि विप्राणां ओत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ।
 प्रभासादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरब्रवीत् ।
 देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ॥
 रक्षेदेव स्वदेहादि पश्चाद्धर्मं समाचरेत् ।
 येन केन च धर्मेण मृदुना दारुणेन च ॥
 उदरेहीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत् ।
 स्वयं समुदरेत् पश्चात् स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥
 ति पाराशरे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

गवां बन्धनयोक्तेतु भवेन्मृत्युरकामतः ।
 अकामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 वेदवेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
 स्वकर्मरतविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
 उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥
 मद्योनिःशयये पापे न भुञ्जीतानुपस्थितः ।
 भुञ्जानो वर्द्धयेत् पापं पर्षदुयत् न विद्यते ॥
 शयये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
 प्रमादश्च न कर्त्तव्यो यथैवाशंसयस्तथा ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
 स्वल्पं वाथ प्रभूतं वा धर्मविद्धो निवेदयेत् ॥
 ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
 व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमन्तो रुजापहाः ॥
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्नीमान् सत्यपरायणः ।
 सुहृत्तार्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत् मानवः ॥
 सच्चैत्रं वाग्यतः स्नात्वा क्लृप्तवामाः समाहितः ।
 क्षत्रियो वाथ वैश्यावा ततः पर्षद्मावजेत् ॥
 उपस्थाप्य ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
 गात्रैश्च गिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥
 सावित्र्याश्वापि गायत्र्याः सन्ध्यापास्त्यग्निकार्ययोः ।
 अज्ञानात् कृपिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥

अवतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
 सहस्रयः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥
 यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तुरधि गच्छति ॥
 अज्ञत्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।
 प्रायश्चित्तीभवेत् पूतः किल्बिषं परिषद्वजेत् ॥
 चत्वारो वा त्रयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्मइति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रयः ॥
 प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
 तेषामुद्विजते पापं सम्भूतगुणवादिनाम् ॥
 यथाश्मनि स्थितं तीर्थं मरुतार्केण शुद्ध्यति ।
 एवं परिषदादेशान्नागयेदेव दुष्कृतम् ॥
 नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
 मारुतार्कादिमंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥
 अनाहिताग्नयो येऽन्ये वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्रयो वा धर्माज्ञाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्ववेत् ॥
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तस्तेषाञ्चैव त्वसम्भवे ।
 स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 अत ऊर्ध्वन्तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
 परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणितेष्वपि ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयोऽङ्गः ।
 ब्राह्मणास्वनधीयानास्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ।
 यथा हृतमनग्नौ च अमन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥
 यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौरूपराफला ।
 यथा चाक्षोऽफलं दानं यथा विप्रोऽवृचोऽफलः ॥
 चित्तं कर्म यथानैकैरङ्गैर्बन्धीत्यनेन शनैः ।
 ब्राह्मणमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
 ते द्विजाः पापकर्मणाः समेता नरकं ययुः ॥
 ये पठन्ति द्विजा वेदं पञ्चयज्ञरताश्च ये ।
 त्रैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्च ये ॥
 सम्प्रणीतः श्रमगानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
 तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥
 अमेध्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्त्युदके यथा ।
 तथैव क्लिप्तं सर्वं प्रक्षेप्यं द्विजेऽमले ॥
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यगुचिर्भवेत् ।
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः संपूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
 कः परित्यज्य दुष्टाङ्गां दुहेष्क्रीलवतीं खरीम् ॥
 धर्मशास्त्ररथारूढा वेदशङ्कधरा द्विजाः ।
 क्रीडार्थमपि यद्वयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥
 चातुर्वेद्यो विकल्पी च अङ्गविद्वर्मपाउकः ।
 प्रपञ्चाश्रमिणो मुख्याः परिषत् स्युर्दशावराः ॥
 राज्ञाश्चानुमते चैव प्रायश्चित्तं द्विजो वदेत् ।
 स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्तुमिच्छति ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा राजानं सुपगच्छति ॥
 प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ।
 आत्मानं पावयेत् पञ्चाज्जपन् वै वेदमातरम् ॥
 सर्गिणं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ।
 गवां गोष्ठे वसेद्रात्रौ दिवा ताः समनुब्रजेत् ॥
 उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥
 आत्मनो यदि वान्येषां गृहे चेत्येवा खले ।
 भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तश्चैव वत्सकम् ॥
 पिवन्तीषु पिवेत्तोयं सस्त्रिंशन्तीषु संविशेत् ।
 पतितां पङ्कमग्नां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
 मुच्यते ब्रह्महत्याद्यैर्गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ॥
 गोबधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्द्दिशेत् ।
 प्राजापत्यन्तु यत्कृच्छ्रं विभजेत्तच्चतुर्विधम् ॥
 एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ।
 अयाचिताश्चैक महरेकाहं मारुताशनः ॥
 दिनद्वयं चैकभक्तोद्विदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनद्वयमयाची स्याद्विद्विदिनं मारुताशनः ॥
 त्रिदिनश्चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।
 दिनत्रयमयाची स्यात्त्रिदिनं मारुताशनः ॥
 चतुरहस्येकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ।
 चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः ॥

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विजः
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न शंसयः ।
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ।
 तद्वधन्तु न तं विद्यात् कामात् कामकृतन्तथा ॥
 अङ्गुष्ठमात्रः स्थूलो वा बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 आर्द्रस्तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥
 दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥
 रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनञ्च चतुर्विधम् ।
 एकपादञ्चरेद्रोधे द्विपाद बन्धने चरेत् ॥
 योक्त्रेषु पादहीनं स्याच्चरेत् सर्वं निपातने ।
 गोचारे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥
 नदीष्वपि समुद्रेषु खार्तऽप्यथ दरीमुखे ।
 दग्धदेशे स्थिताः गावः स्तम्भनाद्रोधञ्चरेत् ॥
 योक्त्रदामकडोरैश्च घण्टाभरणभूषणैः ।
 गृहे वापि वने वापि बद्धा स्याद्गोर्हता यदि ॥
 तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतञ्च यत् ।
 मृल्लेखे शकटे पंक्तौ भारे वा पीडितो नरैः ॥
 गोपतिर्हृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्वधः ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥
 कामाकामकृतक्रोधोदण्डैर्हन्यादयोपलैः ।
 प्रहता वा मृता वापि तद्वि हेतुर्निपातने ॥
 मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
 उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैववा ॥
 ग्रासं वा यदि गृहीयात्तद्यं वापि पिवेद्यदि ।
 पूर्वव्याध्युपसृष्टयेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 पिण्डस्थे पादमेकन्तु द्वौ पादौ गर्भसम्मिते ।
 पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखन्तु निपातने ॥
 पादे वस्त्रयुगञ्चैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।
 पादोने गोवृषं दद्याच्चतुर्थे गोद्वयं स्मृतम् ॥
 निष्पन्नसर्वगात्रन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥
 पाषाणे नैव दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
 शृङ्गभङ्गे चरेत् पादं द्वौ पादौ तेन यातने ॥
 लाङ्गूले कृच्छ्रपादन्तु द्वौ पादावस्थिभञ्जने ।
 त्रिपादश्चैव कर्णौ तु चरेत् सर्वं निपातने ॥
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
 यदि जीवति घण्टासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 दण्डभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गस्तु पाणिना ।
 यवसखापहर्त्तव्यो यावद्वृद्धबलो भवेत् ॥
 यावत्सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तु वत्तं पोषयेन्नरः ।

गोरूपं ब्राह्मणस्याग्ने नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥
 यद्यसम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेहो भवेत्तदा ।
 गोघातकस्य तस्यार्द्धं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 काष्ठलोष्टकपाशाणैः शस्त्रेणैर्वाद्धतो बलात् ।
 व्यापादयति यो गान्तु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत्
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्रजापत्यन्तु लोष्टके ।
 तप्तकृच्छन्तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकृच्छकम् ॥
 पञ्च सान्तपने गावः प्रजापत्ये तथा त्रयः ।
 तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकृच्छ्रे त्रयोदश ॥
 प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात्तत्प्रतिरूपकम् ।
 तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥
 अन्यत्राङ्गनलक्ष्म्यां वाहने मोहने तथा ।
 मायं संयमनार्थन्तु न दुष्ये द्रोधबन्धयोः ॥
 अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतमञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 अतिदाहे चरेत्यादौ द्वौ पादौ वाहने चरेत् ।
 नासिके पादहीनन्तु चरेत्सर्वं निपातने ॥
 दहनाच्च विपद्येत अबद्धो वापि यन्त्रितः ।
 उक्तं पाराशरेणैव श्लोकपादं यथाविधि ॥
 रोधबन्धनयोक्तञ्च भारः प्रहरणन्तथा ।
 दुर्गप्रेरणयोक्तञ्च निमित्तानि बधस्य षट् ॥
 बन्धपाशसुगुप्ताङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ।
 भवने तस्य नागस्य पापे कृच्छार्द्धमर्हति ॥

न नारिकेलैर्न च शाण्णबालै-
 र्न चापि मौष्मेनै च बन्धमृङ्गलैः ।
 एतैस्तु गावो न निबन्धनीया-
 बद्धा तु तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा ॥
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्गोपशुं दक्षिणामुखम् ।
 पाशलग्नान्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यदि तत्र भवेत् काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥
 प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन् ।
 गवाशनेषु विक्रीणस्ततः प्राप्नोति गोबधम् ॥
 श्वाराधितस्तु यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।
 श्ववणं हृदयं भिन्नं भग्नो वा कूटसङ्कटे ॥
 कूपादुत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीवपादयोः ।
 स एव म्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥
 कूपखाते तटीबन्धे नदीबन्धे प्रपासु च ।
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 कूपखाते तटीखाते दीर्घखाते तथैव च ।
 अन्येषु धर्मपापेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 वेश्मद्वारे निवासेषु यो नरः खातमिच्छति ।
 स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 ग्रामघाते शरौघेण वेश्मबन्धनिपातने ।
 अतिवृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥

संग्रामे प्रहतानाञ्च ये दग्धा वेश्मकेषु च ।
 दावाग्निं ग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 व्यापन्नानां बह्वनाञ्च बन्धने रोधने ऽपि वा ।
 भिषग्मिथ्याप्रचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 गोवृषाणां विपत्तो च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
 न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥
 एको हतोयैर्बहुभिः समेतै
 र्न जायते यस्य हतोऽभिधानात् ।
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
 निवर्त्तनीयो नृपसन्निवृत्तैः ॥
 एका चेद्बहुभिः कापि दैवाद्यापादिता भवेत् ।
 पादं पादञ्च हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥
 हतेषु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रस्तः कृशो भवेत् ।
 नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
 प्रायश्चित्तन्तु तेनोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
 द्विगुणं व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।
 अकृत्वा वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 यस्य न द्विगुणं दानं केशश्च परिगणितः ।
 तत्पापं तस्य तिष्ठेत वक्ता च न गच्छेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ।
 सर्वान् केशान् समुपृत्य हृदयेदङ्गुलिद्वयम् ॥
 एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ।
 न स्त्रियाः केशवपनं न दूरे शयनाशनम् ॥
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत् ।
 नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥
 न स्त्रीणामस्निनं वासो व्रतमेवं समाचरेत् ।
 त्रिसन्ध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्चनं तथा ॥
 बन्धुमध्ये व्रतं तासां कृच्छ्रचान्द्रायणादिकम् ।
 गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥
 दूह यो गोषधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥
 विमुक्तो नरकात्तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायते ।
 क्लीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्त जन्मानि वै नरः ॥
 तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
 स्त्रीबालभृत्यगोविप्रेष्वतिक्रोधं विवर्जयेत् ॥
 १ पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

चातुर्वर्ण्यस्य सर्वत्र हीयं प्रोक्ता तु निष्कृतिः ।
 अगत्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 एकैकं ह्वासयेत् पिण्डं कृष्णो शुक्लो च वर्द्धयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणानु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथा भावदुष्टस्य न धर्मो नैव शुद्ध्यति ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 चाण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च क्षत्रिणो गच्छति यो द्विजः
 तिरात्र सुपवासी स्याद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 सशिखं वपनं कुर्यात् प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ।
 ब्रह्मकृच्चं ततः कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 गायत्रीञ्च जपेन्नित्यं दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यमंशदम् ॥
 क्षत्रियश्चापि वैश्यो वा चाण्डालीं गच्छतो यदि ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दद्याद्गोमिथुनन्तथा ॥
 श्वपाकीमथ चाण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्गोमिथुनन्तथा ॥
 मातरं यदि गच्छेत् भगिनीं पुत्रिकान्तथा ।
 एतान् मोहितो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रान् समाचरेत् ॥
 चान्द्रायणत्रयं कुर्याच्छिश्नच्छेदेन शुद्ध्यति ।
 मातृस्वसृगमे चैव आत्मभेदनिर्दर्शनम् ॥
 अज्ञानान्तात्तु यो गच्छेत् कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 दशगोमिथुनन्दद्याच्छुद्धिः पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 पितृदारान् समारुह्य मातुराप्ताञ्च भ्रातृजाम् ।
 गुरुपत्नीं स्नुषाञ्चैव भ्रातृभार्यां तथैव च ॥
 मातुलानीं सगोत्राञ्च प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दत्त्वा शुद्ध्यति नात्र संशयः ॥

पशुवेष्ट्यादिगमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा ।
 खरीञ्च शूकरौ गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 गोगामी च तिरात्रेण गामेकं ब्राह्मणे ददत् ।
 महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्धति ॥
 डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ।
 वन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्तीं निरीक्षयेत् ॥
 चाण्डालैः सह सम्पर्कं या नारी कुरुते ततः ।
 विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दोषं प्रकाशयेत् ॥
 आकण्ठसम्मिते कूपे गोमयादककर्दमे ।
 तत्र स्थित्वा निराहारा त्वेकरात्रेण निष्क्रमेत् ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद्दूयावकौदनम् ।
 तिरात्रमुपवासित्वा त्वेकरात्रं जले वसेत् ॥
 शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम् ।
 सुवर्णं पञ्चगव्यञ्च काययित्वा पिवेज्जलम् ॥
 एकभक्तं चरेत् पश्चाद्दूयावत् पुष्पवती भवेत् ।
 व्रतं चरति तद्दूयावत्तावत् संवसते वहिः ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कच्छचान्द्रायणं व्रतम् ।
 यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात्तां नतु दूषयेत् ॥
 वन्दिग्राहेण या भुक्ता कृत्वा बद्धा बलाद्भयात् ।
 कृत्वा मान्तपनं कच्छं शुद्धेत् पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुद्धेत ऋतुप्रसवणेन तु ॥

पतत्यर्द्धशरीरस्य यस्य भार्या सुरीं पिबेत् ।
 पतितार्द्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 गायत्रीं अपमानस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्र्युपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 जारेण जनयेद्भ्रमं गते त्यक्ते सृते पतौ ॥
 तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ।
 सा तु नष्टा विनिर्हिता न तस्या गमनं पुनः ॥
 कामान्मोहाद्यदा गच्छेत्त्यक्ता बन्धून् सुतान् पति
 सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥
 दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दशाहं न त्यजेन्नारी त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥
 भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छार्द्धं चैव बान्धवाः ।
 तेषां भक्ता च पीत्वा च अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ।
 गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेयु स्नान्तु गोविणः ॥
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत्तदगृहं गृहं भवेत् ।
 पितृमातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥
 उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 त्यजेन्मृगमयपात्राणि वस्त्रं काष्ठञ्च शोधयेत् ॥
 सम्भारान् शोधयेत् सर्वान् गोकेशैश्च फलोद्भवान्
 ताम्बाणि पञ्चगव्येन कांस्यानि दश भस्मभिः ॥
 प्रायश्चित्तं चरेद्दिप्रो ब्राह्मणै रूपपादितम् ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 दूतरेषा महीरात्रं पञ्चगव्येन शोधनम् ।
 सपुत्रः सह भृत्यश्च कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥
 आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम् ।
 न दुष्यतीह दर्भाश्च यज्ञेषु च समास्तथा ॥
 उपवामैर्व्रतैः पुण्यैः स्नानसन्ध्यार्चनादिभिः ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैः शुद्धान्ते ब्राह्मणाः सदा ॥
 । पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अग्निधरेतोगोमांसं चाण्डालान्नमथापि वा ।
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 तथैव क्षत्रियो वैश्यस्तद्वर्जन्तु समाचरेत् ।
 शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्रह्मकूर्चं पिवेद्भिजः ।
 एकद्वित्रिचतर्गाश्च दद्याद्विप्रादनुक्रमात् ॥
 शूद्रान्नं सूतकस्यान्नं मभोज्यस्यान्नमेव च ।
 शङ्कितं प्रतिपिद्धान्नं पूर्वोच्छिष्टं तथैव च ॥
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण अज्ञानादापदापि वा ।
 ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चन्तु पावनम् ॥
 शालैर्नकुलमर्जारै रन्नमुच्छिष्टितं यदा ।
 तिलदर्भादकैः प्रोक्ष्य शुद्ध्यते नात्र संशयः ॥
 शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥
 एरुपंत्युपविष्टानां विप्राणां सहभोजने ।
 यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत्
 मोहादा लोभतस्तत्र पंक्तावच्छिष्टभोजने ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृच्छ्रं सान्तपनन्तथा ॥
 पीयूषश्चेतलसुनवृन्ताकफलगुञ्जनम् ॥
 पलाण्डं वृक्षनिर्घ्रासं देवस्त्र्यं कवकानि च ।
 उष्ट्रीक्षीरं मविक्षीरं मज्जानाङ्गुलं हिजः ॥
 तिरात्रमुपवासी स्यात् पशुगव्येन शुद्ध्यति ।
 मण्डूकं भक्षयित्वा च मृपिकामांसमेव च ॥
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्नेन शुद्ध्यति ।
 क्षत्रियोवापि वैश्यावा विप्रावन्तौ शुचिव्रतौ
 तद्गृहेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकव्येषु नित्यम् ॥
 घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
 गत्वा नदीतटे विप्रो भक्ष्याच्छूद्रभोजनम् ।
 अज्ञानाङ्गुलं विप्राः सूतके सूतकेऽपि वा ।
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विनिर्दिशेत् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धः स्याच्छूद्रसूतके ।
 वैश्ये पञ्चसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रियः ॥
 ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुद्ध्यति ।
 अथवा वामदेव्येन मान्ना चैकेन शुद्ध्यति ॥
 शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शूद्रवेश्मन आगतम् ।
 पक्कं विप्रगृहे पूतं भोज्यं तन्नानुरवधीत् ।
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।

मनस्तापेन शुद्धेत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥
दासनापितगोपाल कुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
एते शुद्धेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
संस्कृतस्तु भवेदास्यो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥
क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ।
स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्याविप्रैर्न संशयः ॥
वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
आर्द्धिकश्च स तु क्षेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥
भाण्डस्थितमभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ।
अक्रामतस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
ब्रह्मकुर्चोपवासेन यथावर्णस्य निष्कृतिः ॥
शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
ब्रह्मकुर्चमहोरात्रं श्वपाकप्रपि शोधयेत् ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
निर्दिष्टं पञ्चगव्यस्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥
गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चोच्यते ॥
कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
गोमूत्रस्य पलं दद्याद्भस्त्रिपलमुच्यते ॥
आज्यस्यैकपलं दद्यादष्टषष्ठान्तु गोमयम् ।
क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥
गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धदारेति गोमयम् ।

आयायस्वेति च क्षीरं दधिकावनेति वै दधि ॥
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ।
 पञ्चगव्यञ्च पृतं स्थापयेदग्निसन्निधौ ॥
 आपोहिष्ठेति चालोऽद्य मानसोकेति मन्त्रयेत् ।
 सप्तावरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुक्लविषः ॥
 एभिरुद्धृत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।
 इरावती इदं विष्णुर्मानसोके च शंवती ॥
 एतैरुद्धृत्य होतव्यं ऊतशेषं स्वयं पिवेत् ।
 आलोऽद्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ॥
 यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ।
 ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेन्धनम् ॥
 पिषतः पतितं तोयं भाजने मुखनिःसृतम् ।
 अपेयं तद्दिजानीयाङ्गुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वशृगालौ च मर्कटम् ।
 अस्थि चर्मोदि पतितं पीत्वा मेध्या अपो द्विजः ।
 नारक्तु कूपे काकश्च विडुराहखरोऽष्टकम् ।
 गावयं सौप्रतीकश्च मायूरं खाड्गकं तथा ॥
 वैयाघ्रमार्क्षं सैहं वा कुणपं यदि मज्जति ।
 तडागस्याथ दुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ॥
 प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैतेन सर्वशः ।
 विप्रः शुद्धोत्तिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ॥
 एकाह्येन तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तेन शुद्ध्यति ॥
 परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।

अपचस्य च भुक्तान् द्विजान्द्रायणश्चरेत् ॥
 अपचस्य च यद्दाने दातुयास्य कुतः फलम् ।
 दाता प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिनौ ॥
 गृहीत्वाग्निं समारोप्य पञ्च यज्ञान् वर्त्तयेत् ।
 परपाकनिवृत्तौऽसौ मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
 पञ्चयज्ञं स्वयं कृत्वा परान्नेनोपजीवति ।
 सततं प्रातरुत्याय परपाकरतो हि सः ॥
 गृहस्थधर्मो यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ।
 ऋषिभिर्धर्म्मतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्तितः ॥
 युगे युगे च ये धर्म्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ।
 तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ब्राह्मणाः ॥
 हृङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारश्च गरीयसः ।
 स्नात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा बध्यवाससा ।
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥
 अवगूर्ध्वं त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ।
 अतिकृच्छ्रं रुधिरे कृच्छ्रमन्तरशोणिते ॥
 नवाहमतिकृच्छ्रं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥
 सप्तर्षीमेव पापानां सङ्करे समुपस्थिते ।
 शतसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ॥
 तं पाराशरे धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि पश्येत्तु वान्ते वा क्षुरकर्मणि ।
 मैथुने प्रेतधूमे च स्नानमेव विधीयते ॥
 अज्ञानात् पाप्य विण्मूत्रं सुरां वा पिबते यदि ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
 अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।
 निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥
 स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विधीयते ।
 पशुगव्यं ततः कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विशुद्ध्यति ॥
 जलाग्निपतने चैव प्रव्रज्यानाशकेषु च ।
 प्रत्यवसितमेतेषां कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 प्राजापत्यद्वयेनापि तीर्थाभिगमनेन च ।
 वृषैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्रयः ॥
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथम् ।
 रुद्रिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यत्रयश्चरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भूतोऽब्रवीत् ।
 मुच्यते तेन पानेन ब्राह्मणत्वञ्च गच्छति ॥
 स्नानानि पशु पुण्यानि कीर्त्तितानि मनीषिभिः ।
 आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ।
 आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं रजसा स्मृतम् ॥
 यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते ।
 तत्र स्नाने तु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥

स्नानार्थं विप्रमायान्तं देवाः पितृगणैः सह ।
 वायुभूताश्चि गच्छन्ति तृषार्त्ताः सलिलार्थिनः ॥
 निराशास्तो निवर्त्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
 तस्मान्न पीडयेदस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥
 विधुनोति हि यः केशान् स्नातः प्रस्त्रवर्ताद्विजः ।
 आचामेदा जलस्थोऽपि स वाह्यः पितृदैवतैः ॥
 शिरः प्राहृत्य कं वज्रा मुक्तकच्छगिखोऽपिवा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्च वह्निःस्थले ।
 उभे स्पृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेदासोविपरिधाय च ॥
 क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
 पतितानाश्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्योऽनिलस्तथा ।
 ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे ॥
 दिवाकरकरैः पूतं दिवास्नानं प्रशस्यते ।
 अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
 सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तदग्रहे ॥
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रातौ ग्रहणेषु च ।
 शर्वर्यां दानमर्तेषु नान्यत्रेति विनिश्चयः ॥
 पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥

मृच्छानिशा तु विज्ञेया मध्यस्यप्रहरद्वयम् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥
 चैत्यवृक्षस्थितिष्वच चण्डालः सोमविक्रयी ।
 एतास्तु ब्राह्मणः स्मृष्ट्वा सवासा जलमविशेत् ॥
 अस्थिसञ्चयनात् पूर्वं वदित्वा स्नानमाचरेत् ।
 अन्तर्दशाहे विप्रस्य पूर्वमाचमनं भवेत् ॥
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रहे दिवाकरे ।
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥
 कुशपूतन्तु यत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः ।
 कुशेनोद्धृततोयं यत् सोमपानसमं स्मृतम् ॥
 अग्निकाष्ठात् परिभ्रष्टाः सन्ध्यापासनवर्जिताः ।
 वेदश्चैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥
 तस्माद्वृषलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥
 शूद्रान्नरमपुष्टस्याप्यधीयानस्य नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरुक्ता न विद्यते ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण तु सहासनम् ।
 शूद्राज्ज्ञानागमवापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥
 घृतसूतकपुष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहं तां न विजानामि कां कां योनिं गमिष्यति ॥
 गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः ।
 श्वयोनौ सप्तजन्म स्यादित्येवं मनुब्रवीत् ॥
 दाक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्भुवि ।
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥

मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्द्विजः ।
 भुञ्जानो हि वदेद्वयसु तदन्नं परिवर्जयेत् ॥
 अर्द्धं भुङ्क्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिबेत् ।
 हतं दैवञ्च पितृञ्च आत्मानञ्चोपधातयेत् ॥
 भाजनेषु च तिष्ठत्षु स्तस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 न देवा स्तृप्तिमायान्ति निराशाः पितरस्तथा ॥
 गृहस्थसु यदा युक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत् ।
 पोष्यधर्मार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्त्तो सुबुद्धिमान् ॥
 न्यायोपार्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।
 अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥
 अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ।
 दृष्टमात्रं पुनन्येते तस्मात् पश्येत् न त्यजः ॥
 अरणिं कृष्णमार्जारश्चन्दनं सुमणिं द्रुतम् ।
 तिलान् कृष्णाजिनं क्वागं गृहे चैताति रक्षयेत् ॥
 गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।
 तत्क्षेत्रं दशगुणितं गोचमे परिकीर्तितम् ॥
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यैर्मानोवाकायकर्मजैः ।
 एतद्गोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 कुटुम्बिने दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्वृद्धिकारकम् ॥
 आषोडशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।
 अत ऊर्ध्वं तिरात्रं स्यादुशना मुनिरब्रवीत् ॥
 युगं युगद्वयञ्चैव त्रियुगञ्च चतुर्युगम् ।

चाण्डालसूतिकोदकापतितानामधः क्रमात् ॥
 ततः सन्निधिमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 स्नात्वावलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृशत यदि ॥
 वापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 तांयं पिवति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥
 यस्तु क्रुद्धः पुमान् भार्यां प्रतिज्ञायाप्यगम्यताम् ।
 पुनरिच्छति ताङ्गन्तुं विप्रमध्ये तु आवयेत् ॥
 आन्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या क्षुत्पिपासाभयार्दितः ।
 दानं पण्यमकृत्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥
 उपस्पृशेत्त्रिषवणं महानद्युपसङ्गमे ।
 चीर्णान्ते चैव गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥
 दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।
 अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥
 सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवादिनः ।
 भुक्तान्नं मुच्यते पापादहोरात्रन्तु वै नरः ॥
 ऊर्ध्वोर्च्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरीजस्तौ तथा ।
 कृच्छ्रत्रयं प्रकुञ्चित आशौचमरणे तथा ॥
 कृच्छ्रदेव्ययुतश्चैव प्राणायामशतत्रयम् ।
 पुण्यतीर्थे नार्द्रशिरः स्नानं द्वादशसंख्यया ।
 द्विर्वाजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेवं प्रकल्पितम् ॥
 गृहस्थः कामतः कुर्याद्रेतसः सेचनं भुवि ।
 सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥
 चातुर्वेद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ।

समुद्रसेतुगमनप्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 सेतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ।
 वर्जयित्वा विकर्मस्यांश्च त्र्योपानद्विवर्जितः ॥
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥
 गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु नगरेषु च ।
 तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्थवनेषु च ॥
 एतेषु ख्यापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥
 रामचन्द्रसमादिष्टं नलसङ्ख्यसञ्चितम् ।
 सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ॥
 धुनः प्रत्यागतो वेश्म वामार्थं मुपसर्पति ।
 सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 गाश्चैकशतं दद्याच्चातुर्वर्देषु दक्षिणाम् ।
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ॥
 सवनस्यां स्त्रियं कृत्वा ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥
 मद्यपश्च द्विजः कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनडुत्सहितां गाश्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
 गच्छेन्नुषलमादाय राजाभ्यासं वधाय तु ॥
 ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ मुक्तएवच ।

कामकारकतं यत् स्यान्नान्यथा बधमर्हति ॥
 आसनाच्छयनादयानात् सम्भाषात् सहभोजनात् ।
 संक्रामति हि पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥
 चान्द्रायणं यावकञ्च तुलापुरुष एव च ॥
 गवाञ्चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 एतत् पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपञ्चकम् ।
 द्विनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥
 यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।
 अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिना ॥
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं पराशरसंहिता ॥

अथ वृहत्पाराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

व्यक्ताव्यक्ताय देवाय वेधभेन न्ततेजसे ।
नमस्कृत्वा प्रवक्षामि धर्मान् पाराशरोदितान् ॥
अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनाश्रमे ।
व्यासमेकाग्रमासीनं ऋषयः प्रष्टुमागताः ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वक्ष्मन् कलौ युगे ।
दण्डानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
युगे युगेषु ये प्रोक्ता धर्मा मन्वादिभिर्मुने ! ।
वाक्यं तेनैव ते कर्तुं वर्णेराष्टमवसिभिः ॥
स षष्ठो मुनिभिर्व्यासो मुनिभिः परिवेष्टितः ।
प्रष्टुं जगाम पितरं धर्मान् पाराशरं ततः ॥
सर्वेषां माश्रमाणाञ्च वरे वदस्मिन्काश्रमे ।
स विवेशाश्रमे तस्मिन् तनुं योगीव वेधसः ॥
नानापुष्पलताकीर्णं फलपुष्पैरलङ्कितम् ।
नदी प्रस्रवणानेकैः पुण्यतीर्थोपशोभितम् ॥
स्रगपक्षिभिराकीर्णं देवतायतनावृतम् ।
यच्च गन्धर्वसिद्धैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥

तस्मिन्प्रसभामध्ये शक्तिपुत्रः शराशरः ।
 सुखासीनो महातेजा मुनिमुख्यगणावृतः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु मुनिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवन्दैश्च मुनिभिः प्रतिपूजितः ॥
 ततः सन्नुष्टममसा पराशरमहामुनिः ।
 व्यामस्य स्वागतं ब्रूयात् आसीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 वयस्य स्वागतं तेन आसीनानां समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यामः पृच्छ ततः परम् ॥
 यदि जानासि मां भक्तं स्नेहोवा यदि वत्सलः ।
 धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राहो ह्यहं यदि ॥
 श्रुतास्तु मानवा धर्मा गार्गीया गौतमास्तथा ।
 वाशिष्ठाः काश्यपाश्चैव तथा गोपालकस्य च ॥
 आत्रेया विश्वामित्रा दाक्षायज्ञिरसस्तथा ।
 शातातपाश्च चारीतयाज्ञवल्काकृतास्तथा ॥
 आपस्तम्बकृता धर्माः सहस्रकृतिस्तथा ।
 कात्यायनकृताश्चैव प्रचेतसकृतास्तथा ॥
 श्रुतिरात्रोद्भवा तात ! श्रुत्यर्था मानवाः स्मृताः ।
 मन्वर्थं सर्वधर्माणां कृतादि त्रियुगेषु च ॥
 धर्मेन्तु त्रियुगाचारं न शक्यन्तु कलौ युगे ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
 व्यासवाक्यावसानंतु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 सुखासीनो महातेजा इदं वचनमब्रवीत् ॥
 किदन्ते नैव वेदाश्च नैवाति प्रभवन्ति ते ।
 न कश्चिद्देवकर्त्तास्ति वेदेस्मर्त्ता चतुर्मुखः ॥

तथा सधर्मं स्मरति कल्पे कल्पात्तरान्तरे ।
 अन्ये कृतयुगे धर्मा स्त्रेतायां द्वापरे परे ॥
 अन्ये कलियुगे नृणां युगं ह्यसानुरूपतः ।
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्छते ॥
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ।
 कृते तु मानवा धर्मा स्त्रेतायां गौतमस्य च ॥
 द्वापरे शङ्खलिङ्गिताः कलौ पाराशराः स्मृताः ।
 त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ॥
 द्वापरे कुलमेकन्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ।
 कृते सम्भाष्य पतितैस्त्रेतायां स्पर्शनेन च ॥
 द्वापरे भक्षणोऽन्नस्य कलौ पतति कर्मणा ।
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतामाह्वय दीयते ॥
 द्वापरे याच्यनामन्तु सेवया दीयते कलौ ।
 अभिगम्योत्तमन्दानम् आहृतश्चैव मध्यमम् ॥
 अधर्मं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्कलम् ।
 कृते त्वस्थिगताः प्राणा स्त्रेतायां मांसमेव च ॥
 द्वापरे रुधिरं यावत्कलौ त्वन्नाद्यमेव च ।
 कृते ताक्षणिकः शापस्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ॥
 मासेन द्वापरे ज्ञेयः कलौ सम्बत्सरेण तु ।
 युगे युगेषु ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ॥
 ते द्विजा नावमस्तव्या युगरूपा द्विजोत्तमाः ।
 धर्मश्च सत्यमायुश्च तुर्याशेन कलौ युगे ॥
 अदनात्तदनद्यस्य तुच्छमासुरकार्यतः ।
 धर्मश्च लोकदम्भार्थं पापण्डार्थं तपस्विनः ॥

विविधा वाग्वचनार्थं कलौ सत्यानुसारिणी ।
 अल्पक्षीरवृता गावो ह्यल्पसस्या च मेदिनी॥
 स्त्रीजनस्य स्त्रियः सर्वा रत्यर्थं कृतमैथुनाः ।
 पुरुषश्च जिताः स्त्रीभी राजानो दस्युभिर्जिताः ॥
 जितो धर्मश्च पापेन अमृतेन तथा ऋतम् ।
 शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचारा स्तथा द्विजाः ॥
 अन्त्यानुयायिनश्चाद्या वर्णास्तदुपजीविनः ।
 कृतन्तु ब्राह्मणयुगं तेता तु क्षत्रियं युगम् ॥
 दैव्यन्तु द्वापरयुगं कलिः शूद्रयुगं स्मृतम् ।
 चातुर्वर्णिकनारीणां तथा त्वरीयजन्मनी ॥
 यतिर्द्विजाभ्युपास्यादि धर्मश्चि मंजती कलौ ॥
 शते नयाकृते दत्ते फलाप्तिः पुरुषस्य सा ॥
 दत्तेषु दशभिर्नृणां फलाप्तिः स्यात् कनौ युगे ।
 युगस्वरूपमाख्यातमन्यं निगदतः श्रुणु ॥
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च सर्वेषां धर्मसाधनम् ।
 मृगः कृष्णश्चरेद्यत्र स्वभावेन महीतले ॥
 वसेत्तत्र द्विजातिस्तु शूद्रो यत्र तु तत्र तु ।
 हिमपर्वतविन्ध्याद्रौ विनाशेन प्रयागर्यः ॥
 मध्येतु पावनोद्देशो ज्ञेच्छ्देशस्ततः परम् ।
 देशेष्वन्येषु या नद्यो धन्याः सागरगाः शुभाः ॥
 तीर्थानि यानि पुण्यानि मुनिभिः सेवितानि च ।
 वसेयुः सद्गुपान्तेऽपि समिच्छन्ना द्विजातयः ॥
 मुनिभिः सेवितत्वाच्च पुण्यदेशः प्रकीर्तितः ।
 यत्र पानं नपेयस्य देशेऽभक्षस्य भक्षणम् ॥

अगम्यागामिता यत्र तं देशं परिवर्जयेत् ।
 एवं देशः समाख्यातो यज्ञीयस्तु द्विजन्मनाम् ॥
 एवमेवानुवर्त्तेरन्देशं धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
 वसन्त्या यत्र तत्रापि स्वाचारं न निवर्जयेत् ॥
 षट्कर्माणि च कुर्वीरन् इति धर्मस्य निश्चयः ।
 पराशरः स्वयम्भाह शास्त्रं पुत्रस्य वत्सलः ॥
 अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विजकर्मादिकं द्विजाः ! ।
 षट्कर्म वर्णं धर्माश्च प्रशंसा गो वृषस्य च ॥
 अदोक्षवाह्यौ यौ तत्र क्षीरं क्षीरप्रयोक्तिग्या ।
 अमावास्यानिषिद्धानि ततश्च पशुपालनम् ॥
 अन्नतीयप्रशंसा च वाह्या वाह्या वसुन्धरा ।
 अथार्थकृषतोऽपापं तदप्यस्यापि शोधनम् ॥
 बद्धिं सिता मखश्चापि विवाहः कन्यका वराः ।
 स्त्रीषु धर्मो मखः पञ्च द्विजातिस्वर्गसाधनात् ॥
 विधिः प्राणोऽग्निहोतस्य आधानादिकसंस्कृतिः ।
 व्रतचर्चा'द तद्धर्माः प्रशंसा पुत्रजन्मनः ॥
 कृत्स्नो गृहस्थधर्मश्च भक्षाभक्षं तथैव च ।
 निषिद्ध वस्तुकथनं पात्रशुद्धिस्तथा पुनः ॥
 द्रव्याणाञ्च तथाशुद्धिरुपाकर्माणि कर्म च ।
 अनध्यायास्तथा आहं विप्रा ! कालहविर्युतम् ॥
 बलिर्नारायणीयश्च स्तूतकाशौचमेव च ।
 परिपत्त्रायस्त्रिस्तानि तद्व्रताति यथा द्विजाः ॥
 विधिवत्सर्वदानानि तेषाञ्चैव फलानि च ।
 भूमिदानप्रशंसा च विशेषो विप्रकालयोः ॥

इष्टापूर्त्तौ तथा विद्वन् ! पृथक्तयोः फलानि च ।

प्रतिग्रहविधि स्तद्व्यथा तस्य प्रतिग्रहः ॥

विनायकादिशान्तीनां विधयश्च द्विजोत्तमाः ॥

वानप्रस्थस्य धर्मोऽपि तथा धर्मो यतरपि ॥

चतुराश्रमभेदोऽपि वपुर्निन्दा तथैव च ।

योगोऽर्चिर्धूमयोर्मार्गौ कालं रुद्रान्त मेव च ॥

दृष्टञ्च तत्परं ध्येयं सर्वमेतत्पराशरः ।

प्रोक्तवान् व्यासमुख्यानां शेषं मुनिविभाषितम् ॥

नियुक्तः सुव्रतः शेषं विप्राणां ख्यापनाय च ।

पराशरो व्यास वचो निशम्य

यदाह शास्त्रं चतुराश्रमार्थम् ।

युगानि रूपञ्च समस्तवर्णा

हिताय वक्ष्यत्यथ सुव्रतस्तत् ॥

शक्तिस्त्रूनो रमुज्ञातः सुतपाः सुव्रतस्त्विदम् ।

चतुर्वर्णाश्रमाणाञ्च हितं शास्त्रं मयाब्रवीत् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे व्यासप्रप्रे शास्त्रसंग्र

होद्देशकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।

चिन्तितं ब्राह्मणार्याय धर्मसंस्थापनाय च ॥

चतुर्णामपि वर्णानां साधारो धर्मपालनम् ।

आचारभ्रष्टदेहानां भवेदमपराङ्मुखः ॥

षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 ऊतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 कर्माणि कानीह कथञ्चितानि
 कार्याणि वर्णैश्च किमाद्यकानि ।
 तेषां मनेहाकरणे विधिय
 सर्वं प्रसादात्प्रतनुष्व मत्तम् ॥
 कमषट्कं प्रवक्ष्यामि यत् कुर्वन्ति द्विजातयः ।
 गृहस्था अपि मुच्यन्ते संसारैर्बन्धहेतुभिः ॥
 यथोद्देशक्रमं शास्त्रं यच्छ्रुतं श्रुतिर्षकृत् ।
 तदुक्तं कर्म तत् पुंसां शृणुष्व पापनाशनम् ॥
 सन्ध्या स्नानं जपश्चैव देवतानाञ्च पूजनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यं षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 सन्ध्यामथ प्रवक्ष्यामि देवताकालनामभिः ।
 वर्णर्षिकृन्दसा युक्तं यद्विधानं यथार्चनम् ॥
 यावन्मन्त्रा यथोपास्ति रूपस्पर्शनमेव च ।
 आवाहनं विसर्गश्च यावन्मानं क्रमेणतु ॥
 दिवसस्य च रात्रेश्च सन्धः सन्धेति कीर्तिता ॥
 सोपास्या सद्विजैर्यत्नात् स्यात्तैर्विश्वमुपासितम् ।
 मध्याह्नेऽपि च सन्धिः स्यात् पूर्वस्याह्नः परस्परम् ॥
 पूर्वाह्णं ह्यपराह्णसु क्षये चेति श्रुतिक्रमात् ।
 पूर्वसन्ध्या तु गायत्री ब्राह्मणो हंसवाहना ॥
 रक्तपद्मावणा देवी रक्तपद्मासनास्थिता ।
 रक्ताभरणाभासाङ्गा रक्तमाल्याम्बरा तथा ॥
 अक्षमालाध्रुवा धारा चारुहस्ताऽमरार्चिता ।

प्रागादित्योदयाद्विद्वान् सुहर्त्तं वैधवे सति ॥
 उत्थायोपासयेत्सन्ध्यां यावत्स्यादर्कदर्शनम् ।
 विश्वमातः ! सुराभ्यर्च ! पुण्ये ! गायत्रि ! वैधसि !
 आवाहयाम्युपास्यथं एत्तेनोऽस्मि पुनीहि माम् ।
 सन्ध्या माध्याह्निका श्वेता सावित्री रुद्रदेवता ॥
 वृषेन्द्रवाहना देवी बालत्रिशिखधारिणी ।
 श्वेताम्बरधरा श्वेता नानाभरणभूषिता ॥
 श्वेतस्त्रगन्धमालापि कृतानुरक्तशङ्करा ।
 जलाधारा धरा धात्री धरेन्द्राङ्गभवाभवा ॥
 स्वभाविविभातभूराद्या सुरौघनुतपादूहया ।
 मातर्भवानि ! विश्वेशि ! विश्वविश्वजनार्चिते ॥
 शुभे ! वरे ! वरेण्या हि आहूता हि पुनीहि माम् ॥
 सन्ध्या सायन्तनी कृष्णा विष्णुदेवा सरस्वती ।
 स्वर्गगा कृष्णवस्त्रा तु शङ्खचक्रगदाधरा ॥
 कृष्णभ्रूभूषणैर्युक्ता सर्वज्ञानमया वरा ।
 सर्ववाग्देवता सर्वा ब्रह्मादिवचसि स्थिता ॥
 वीणाक्षमालिका चारुहस्ता स्मिता वरानना ।
 चतुर्दशजनाभ्यर्च्य कल्याणी शुभकप्रदा ॥
 मातर्वाग्देवते ! देवि ! वरेण्ये ! च वरप्रदे ॥
 सर्वमरुद्गणस्तुत्ये ! आहूते ! हि पुनाहि माम् ॥
 ब्रह्मेशार्कहरीणान्तु सङ्गमोऽस्तूभयोर्भवेत् ।
 माध्याह्निकायां सन्ध्यायां सर्वदेवसमागमः ॥
 पूजाभिकाङ्क्षिणो येच येच क्रिञ्चज्जनार्थिनः ।
 आज्यान्त्रभागधेया ये येचाग्निहोतभागिनः ॥

अग्न्यान्मुञ्चावचानीह स्यावराणि चराणि च ।
 माध्याह्निकामुपेक्षन्ते तेषामाप्यायिका हि सा ॥
 यस्तस्यां नार्चयेद्देवान् तर्पयेत् पितॄंस्तथा ।
 भूतान्मुञ्चावचानीह सोऽन्वतामिच्छन्त्येव ॥
 ईशान्याभिमुखो भूत्वा द्विजः पूर्वमुखोऽपि वा ।
 सन्ध्यामुपासयेद्यद्वत्तथावत्तन्निबोधत ॥
 आमण्येर्वन्धनाद्वस्तौ पादौ चाजानुतः शुचिः ।
 प्रक्षाल्य ह्याचमेद्विद्वान्जर्जानुकरो द्विजः ॥
 निर्मलात् फेनपूताभिर्मनोज्ञाभिः प्रयत्नवान् ।
 आचमेद्ब्रह्मातीर्थेण पुनराचमनाच्छुचिः ॥
 वक्त्रनिर्माज्जनं कृत्वा द्विस्तेनैवाधराण्यथा ।
 अङ्गिष्ठं संस्पृशेत् स्वानि सर्वाण्यपि विशुद्धयेत् ॥
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या सन्ध्यापाणिस्थवारिणा ।
 प्राणं संस्पृश्य नेत्रे च तेन नामिकया श्रुती ॥
 नाभिश्च तत्कनिष्ठाभ्यां वक्षः करतलेन च ।
 शिरः सर्वाभिरंशौ च अङ्गुल्यग्रैश्च संस्पृशेत् ॥
 अनस्य प्राणसंरोधं कृत्वा चोपस्पृशेत्पुनः ।
 अत्रोपस्पर्शने मन्त्रं प्रातः केचित्पठन्ति हि ॥
 सूर्यश्च मेति मध्याह्नं पुनस्त्वापो विपर्ययम् ।
 मन्त्राभिमन्त्रितं कृत्वा कुशपूतश्च तज्जलम् ॥
 आचम्य विधिवद् धीमान् सन्ध्यापासनमाचरेत् ॥
 सोङ्कारां चैव गायत्रीं जप्त्वा व्याहृतिपूर्वकम् ।
 आपोहिष्ठादि जल्पन्ति च्छन्दोदेवर्षिपूर्वकम् ॥
 कन्दोभिर्विनियोगैश्च मन्त्रब्राह्मणमयुतम् ।

एतद्दीनं न कुर्वीत कुर्वात् स्येतत्तदाभुरम् ॥
 मृत्युभीतैः पुरा देवैरात्मनश्चादनाय च ।
 च्छन्दांसि संस्मृतानीह च्छादितास्तैरतोऽमराः ॥
 च्छादनाच्छन्द उद्दिष्टं वाससी कृतिरेव वा ।
 च्छन्दोभिरावृतं सर्वं विद्या सर्वत्र नान्यतः ॥
 यस्मिन्मन्त्रे तु ये देवा स्तेन मन्त्रेण चिह्नितम् ।
 मन्त्रं यद्देवतं विद्यात् सवितुस्तत्र देवता ॥
 येन यद्विषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता तु येन वै ।
 मन्त्रेण तस्य संप्रोक्तो मुनेर्भावस्तदात्मकः ॥
 यत्र कर्मणि चारम्भे जपहोमार्चनादिके ।
 क्रियते येन मन्त्रेण विनियोगस्तु स स्मृतः ॥
 अस्य मन्त्रस्य चाधोऽयमयं मन्त्रोऽनुवर्त्तते ।
 तत्तस्य ब्रह्मणा ज्ञेयं मन्त्रस्येति श्रुतिक्रमः ॥
 एतद्वि पञ्चकं ज्ञात्वा क्रियते कर्म यद्विजैः ।
 तदनन्तफलं तेषां भवेद्देदनिदर्शनात् ॥
 अकामेनापि यन्मूनं कुर्वात् कर्म द्विजोऽपि यः ।
 तन्नामौ हन्यते कर्त्ताऽमृतो गन्ताधमृच्छति ॥
 कुर्वन्मन्त्रो द्विजः कमे जपहोमादि कञ्चन ।
 नामा तस्य फलस्विन्देत् कर्ममात्रं हि तस्य तत्
 आपद्यते स्याणु गतं स्वयं वापि प्रलीयते ।
 या तथामानि च्छन्दांसि भवत्यफलदान्यपि ॥
 मिरुद्दीप च्छपिच्छन्दो गायत्रीमृत् तिष्ठतु ।
 आपो हि देवतं प्राञ्ज रापोहिष्ठादिषु द्विजाः ॥
 गोभिलो राजपुत्रस्तु द्रुपदायामृषिर्भवेत् ।

अनुष्टुभं भवेच्छन्द आपश्चैव तु दैवतम् ॥
 सौत्रामपावभृतके विनियोगस्य कल्पितः ॥
 उदुत्यच्छधिः प्रस्काण्वो गायत्रं सूर्यदेवता ।
 चित्रमित्यत्र कुत्सस्तु शर्वरी सूर्यदेवता ॥
 प्रणवो भूर्भुवः स्वस्व गायत्र्याप ऋचा त्वयम् ॥
 अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघकर्मणा ।
 छन्दोऽत्रानुष्टुभं प्राञ्ज रापश्चैव तु दैवतम् ॥
 द्रुपदाघमर्षणं सूक्तं मार्जने व्याहरेदिति ।
 स्मृतिभिः परिशिष्टैश्च विशेषस्तोयसेचने ॥
 उत्काज्योर्द्धं विभागेन कर्तव्यः सोऽपि स द्विजैः ।
 आपोहिष्ठेति त्रिच्छचं अष्टाक्षरपदं नच ॥
 पादान्ते प्रक्षिपेद्वापि पादमध्येन च क्षिपेत् ।
 भूमौ मूर्ध्नि तथाकाशे सुद्धर्माकाशे तथा भुवि ॥
 एवं वारि द्विजः मिश्रन् तर्पयेत् सर्वदेवताः ।
 उदुत्यश्चित्तं देवामा सुस्थाने नियोजयेत् ॥
 हंसः शुचिः सदित्यादि केचिदिच्छन्ति सूरयः ।
 अथाकृतमिदं ह्यासीत् सदेवासुरमानुषम् ॥
 सङ्क्षेपायाहजद् ब्रह्मा सप्तमा व्याहृतीः पुरा ।
 भूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यं तथैव च ॥
 आद्यास्त्रिस्तो महाप्रोक्ताः सर्वत्रैव नियोजनात् ।
 अग्निर्वायुस्तथा सूर्यो हहस्पत्याप एव च ॥
 इन्द्रश्च विश्वदेवाश्च देवताः समुदाहृताः ।
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च वृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप् च जगतीचैव छन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ।

भरद्वाजः कश्यपश्च गौतमेऽतिस्तथैव च ॥
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वशिष्ठश्च ऋषिः क्रमात् ।
 एताभिः सकलं व्याप्तं मेताभ्यो नास्ति चापरम् ॥
 सप्तैते स्वर्गलोका वै सत्त्वाद्रूर्ध्वान्नविद्यते ।
 तस्माल्लोकात्परा मुक्तिरर्वाचीना पदेक्षया ॥
 प्राणसंययनेष्वेता अभ्यस्याः पूर्वकादिभिः ।
 ॐमापोज्योतिरित्येतच्छिरः पश्चात्प्रयुज्यते ॥
 प्रत्योङ्कारसमायुक्तो मन्त्रोऽयं तैत्तिरीयके ।
 अतोङ्कारवदार्पादि विदुर्ब्रह्मविदो जनाः ॥
 प्रणवाद्यन्त गायत्री प्राणायामेष्वयं विधिः ।
 गायत्र्यादिकचित्तान्तैर्मन्त्रैश्च प्रागुदीरितैः ॥
 उपामीरन्द्वाजास्तावद्यावन्मोदेति भास्करः ।
 गतां बालपवित्त्रेण यस्तु सन्ध्यामुपासते ॥
 सर्वतीर्थोभिषेकं तु लभते मास्य संशयः ।
 गोबालदर्भमारश्च खड्गं कनकमेव च ॥
 दर्भताम्रतिलं वापि एतैस्तर्पणकर्तृभिः ।
 स सन्तर्प्य पितृन्देवानात्मानं त्रिदिवं नयेत् ॥
 त्रिंशत्कोट्यस्तु विख्याता मन्देहा नाम राक्षसाः ।
 उद्यन्तं ते विवस्वस्तं बलादिच्छन्ति खादितुम् ॥
 दिने दिने सहस्रांशु रक्ष्यैसौरभिद्रुतः ।
 भानुर्हीनः कृतसूयं तदृश्यत्वमिहागतः ॥
 अतस्तस्य च तेषान्त्तुल्यभूद्युवं सुदारणम् ।
 किं भविष्यति युद्धेऽस्मिन् नित्यभूसुरविस्मयः ॥
 अरुणस्य च ये बाणा यद्वलन्तो विवस्वतः ।

विलक्ष्यास्ते निवर्त्तन्ते मन्देहानामदर्शनात् ॥
 रवेरप्यश्वो ह्यस्मान् यातायाता ह्यगत्तितः ।
 अयास वयसीराणां स्वामिनैव लयङ्गताः ॥
 हेवाशब्दमकुर्वाणाः शफस्फुरणवर्जिताः ।
 स्तब्धाङ्गा निर्जयाज्जाताः सूर्यस्यन्दनवाजिनः ॥
 ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
 यत्प्रमथ्यान्ते उपासीत प्रक्षिपन्ति जलं महत् ॥
 ॐङ्कारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ।
 दक्षेरंस्तेन ते दैया वज्रिभूतेन वारिणा ॥
 सहस्रांशुरथे तिष्ठन् योऽधीयानश्च तु त्रुतरी ।
 याज्ञवल्क्यः समीक्षेत ऋषीशानुक्तवांस्ततः ॥
 मत्वे त्वनुदिवादित्ये सन्ध्यापास्तिक्करो भवेत् ।
 उदिते सति या सन्ध्या बालक्रीडोपमा च सा ॥
 सन्ध्या येन न विज्ञाता डात्वा नैव ह्युपासिता ।
 स जीवन्नेव शूद्रश्च ह्यागु गच्छति मान्ध्रः ॥
 मान्ध्रं पार्थिवमाग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च ।
 वारुणं मानसश्चेति सप्तैतानु क्रमेण तु ॥
 शन्न आपस्तु वै मान्ध्रं हृदालम्बन्तु पार्थिवम् ।
 भक्षणा स्नानमाग्नेयं गोरेणूनानिलं स्मृतम् ॥
 आतपे सति या वृष्टिर्दिव्यस्नानं तदुच्यते ।
 बहिर्नद्यादिके स्नानं वारुणं प्रोच्यते बुधैः ॥
 यत्प्रधानं मनसा विष्णोर्मनसं तत्प्रकीर्तितम् ।
 असामर्थ्येन कायस्य कालशक्त्याद्यपेक्षाक्षया ॥
 तुल्यं फलानि सर्वाणि स्फुरत्याह पराशरः ।

स्नानानां मानसंस्थानं मन्वाद्यैः परमं स्मृतम् ॥
 कृतेन येन मुच्यते गृहस्था अपितु द्विजाः ।
 नित्यादीनां त्रयाणां तु स्नानानामौषमं परम् ॥
 सद्यः पापहरं प्राहुः प्राजापत्यव्रताधिकम् ।
 उपसृपसि यत्स्नानं क्रियतेऽनुद्दिनेऽरवे ॥
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ।
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी सदा भवेत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ।
 अस्नातो नाचरेत्कर्म जपहोमादि क्रिञ्चन ॥
 विद्युत्ते च सुहृन्निद्रविणानि क्षरन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उक्तमाव्यधमैः रुह ।
 अत्यन्तमलिनः कार्या नवच्छिद्रमसम्बितः ।
 स्नवन् च दिशारादौ प्रातः स्नानेन शुद्ध्यति ॥
 उपःस्नानं प्रशंसन्ति सर्वे च पितरोऽमराः ।
 दृष्टादृष्टकरं पुण्यं शंसन्ति पितरोऽपि हि ॥
 प्रातःस्नायी हि यो विप्रः सोऽर्हः स्यात्सर्वकर्मसु ।
 तत्कृतं कर्म यत्किञ्चित्सर्वं स्याद्यथाश्रवत् ॥
 अविद्वान् स्नानकाले तु यः कुर्यादन्तर्धानम् ।
 पापीयान् रौरवं याति पितृशापहतो ध्रुवम् ॥
 यच्च श्मश्रुषु केशेषु यदा देहे च लोमसु ।
 हस्ताभ्याश्च न वस्त्रेण कलं विद्वान् हि मार्जयेत् ॥
 मार्जिते पितरः सर्वे सर्वा अपि च देवताः ।
 तथा सर्वे मनुष्याश्च त्यजेरन नियतं द्विजम् ॥
 स्नानं सविस्मितं सर्वे तीर्थं पितृदिवौकसः ।

ततो नद्याद्यसौ गच्छन्निराशा स्ते शपन्ति हि ॥
 येतु स्नानार्थिनं स्नानं सञ्चिन्तन्ति जलाश्रयाः ।
 तद्देहं सुपतिष्ठन्ति व्रतैः पितृदिवौकसः ॥
 क्षतो न चिन्तयेत्तीर्थं व्रजेदेवतु चिन्तितम् ॥
 देवस्नाननदीस्रोतःसरःसु स्नानं माचरेत् ॥
 स्नानं नद्यादि बन्धेषु सङ्घिः कार्यं सदम्बुषु ।
 कृत्रिमन्तोयं कूपस्थं तीर्थं तत्र तु कृत्तमम् ॥
 न तीर्थे स्नानाकुले स्नायान्न सञ्जनसमाश्रिते ।
 दर्भहीनोऽन्यचित्तस्तु न नग्नो न शिरो विना ॥
 कदाचिद्विदुषा मिथ्या न स्नातव्यं पराम्भवा ।
 अभ्यःशुद्धं कृतांशेन स्नानकर्त्तापि लिप्यते ॥
 पञ्च वा सप्त वा पिण्डान् स्नायादुद्धृत्य तत्र तु ।
 हथास्नानादिकामीह विशेषेण विवर्जयेत् ॥
 हथा चोष्णं दक्षस्नानं हथा जप्यरुवेदिकम् ।
 हथा चाश्लेषे दानं हथा भक्तमसाक्षिकम् ॥
 मासे नभसि न स्नायात्कदाचिन्मन्त्रगासु च ।
 रजस्वला भवत्येता वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ।
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो देदकर्मणा ॥
 न स्नायात् क्षोभितास्त्रासु स्वयं न क्षोभेच्च ताः ।
 न निर्गतासु तीर्थांश्च पतन्तीष्वहतासु च ॥
 रविसंक्रान्तिवारेषु ग्रहणेषु शशिक्षये ।
 व्रतेषु चैव षष्ठीषु न स्नायादुष्णवारिणा ॥
 न स्नायाच्छूद्रहस्तेन नैकहस्तेन वा तथा ।

उड्डताभिरपि स्नाया दाहताभिर्हिजातिभिः ॥
 स्वभावाभिरनुष्णाभिः नहसाभिस्तथा द्विजः ।
 नवाभिर्निर्देशाहभिरसंसृष्टाभिरन्त्यजैः ॥
 यः स्नानमाचरेन्नित्यं तं प्रशंसन्ति देवताः ।
 तस्माद्भुङ्क्तुं स्नानं सदा कार्यं द्विजातिभिः ॥
 उत्साहाप्यायनस्नानं प्रशान्तिशक्तिवृद्धिदम् ।
 कीर्तनं कान्ति वपुः पुष्टि सौभाग्यायुःप्रवर्धनम् ॥
 स्वर्गश्च दशभिर्युक्तं गुणैः स्नानं प्रशस्यते ।
 सूक्ष्मं हि दिनवारोक्तं तैलाभ्यञ्जनपूर्वकम् ॥
 हृत्तापकीर्षिमरण सुतस्यानामिष्टत्यवः ।
 आयुश्चाकार्कादिवारेषु तैलाभ्यङ्गे फलं कृतात् ॥
 जलावगाहनं नित्यं स्नानं सर्वेषु वर्णेषु ।
 शक्तेरहरहः कार्यं तस्याथ विधिरुच्यते ॥
 गोशकृन्मृत्कुशाश्चैव पुष्पाणि पत्रिकां तथा ।
 स्नानार्थं प्रयतो नित्यं स्नानकाले सदाहरेत् ॥
 स्वमनोऽभिमतं तीर्थं गत्वा प्रक्षाल्य पादयोः ।
 हस्तौ वाचस्य विधिवच्छिखाबन्धैश्च ततः ॥
 मृदम्बुभिश्च गावाणि क्रमात्प्रक्षालयेद्यथा ।
 पादौ जङ्घे कटीश्चैव क्रमात्प्राणं जलैस्त्रिभिः ॥
 प्रक्षाल्य हस्ता वाचस्य नमस्कृत्य च तज्जलम् ।
 पुष्ट्यापुष्ट्यम् इत्येतद्यज्ञमा प्रयताञ्जलिः ॥
 उरु देहेतिमन्त्रेण कुर्यादापोऽभिमन्त्रिताः ।
 विधिज्ञाः कवयः केचिन्मन्त्रं यातादिनः ॥
 यत्र स्थानेषु यत्तीर्थं नदी पुष्पवना तथा ।

तां ध्यायेन्मनसा नित्यम न्यतीर्थं न चिन्तयेत् ॥
 गङ्गादिपुण्यतीर्थानि कृत्विमादिषु संस्मरेत् ।
 तां ध्यायेन्मनसा वापि अन्यतीर्थं न चिन्तयेत् ।
 महाव्याहृतिभिः पश्चादाचामेत्प्रयतोऽपि सन् ।
 उदुत्तम इति ह्यस्तु मन्त्रेण प्राङ्मुखो विष्टेत् ॥
 येऽग्नयो दिवि, चेत्ये तत्कुर्यादात्मन न्ततः ।
 सूर्यं पश्यन् जलं सुक्ता रुमुत्तीर्य ततः स्थलम् ॥
 आचम्याथ हरे न्मत्स्नान्तथा कायं समालभेत् ।
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्त इत्याद्यपि पठन्ति हि ॥
 मृत्तिका हरणे चैव इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 समालभेत्त्रिभिर्मन्त्रै र्द्विं विष्णादिभिर्द्विजः ॥
 शिरश्चांसा वस्त्रं ऊरुः पादौ जङ्घं क्रमेण तु ।
 भास्कराभिमुखो मज्जेदापो ह्यस्नानमिति त्रिभिः ॥
 उद्धृत्य सर्वगात्राणि निमज्ज्याथ पुनः पुनः ।
 उत्तीर्ष्याचम्य गात्राणि गोमयेनाथ लेपयेत् ॥
 मानसोक्त इति ह्युक्ता प्राग्वदङ्गक्रमेण तु ।
 इमं मे वरुण ! त्वन्मः सत्यं नय उदुत्तमम् ॥
 ऋचं त्ववभृथेत्येतैरात्मान मभिषेचयेत् ।
 निमज्जाचम्य चात्मानं दर्भैर्मन्त्रैश्च पावयेत् ॥
 हविष्मतीरिमा आप इदमाप स्तथैव च ।
 देवीराप इति ह्यभ्यामापो देवीरितीत्यृचा ॥
 संस्मृत्य द्रुपदां देवीं शन्नो देवीरपां रसम् ।
 प्रत्यङ्गं मन्त्रमवकमापो देवी पुनस्तु माम् ॥
 चिन्तितं मां पुनात्येतन्मन्त्रेणापि च पावयेत् ।

हिरण्यवर्णा इति च पावमाना तथापरे ॥
 तरत्सुम्भान्दि धावन्ति पवित्रान्यानि शक्तितः ।
 स्नानकर्मात्मकैर्मन्त्रै रन्यैरप्यम्बु देवतैः ॥
 ग्राह्यात्मान निमज्ज्याथ आचान्तस्वन्यदाचरेत् ।
 कायं कायप्रदेशानां तथा चैवोदकस्य च ॥
 प्राकृत्ये सति चैवायं विधिरन्यो विपर्यये ।
 सोङ्काराद्यैव गायत्रीं महाव्याहृतिभिः रुह ॥
 त्रिसप्ते वैकधावर्त्ता स्नानाद्विद्वानपि द्विजः ।
 च्छन्दोमन्यं परैर्युक्तं स्वशाखाक्षरसंयुतम् ॥
 आवर्त्य प्रणवं स्नायाच्छतमर्धशतं दशम् ।
 चिद्रूपं परमं ज्योतिर्निरालम्बमनामयम् ॥
 अव्यक्त मध्ययं शान्तं स्नायाद्वापि हरिं स्मरेत् ।
 गायत्री वारिसंस्नातः प्रणवै निर्मलाकृतः ॥
 विष्णुरग्निरथ संशुद्धिं स्व्यहं सर्वेषु कर्मसु ।
 योऽधीते वेदवेदार्थं सुस्नातः सर्ववारिषु ॥
 शुद्धे दशुचिनः स्वान्तस्तच्छुद्धस्तु शुचिर्यतः ।
 मन्त्रैश्च मनसा स्नानं नो गोमयसूदम्बुभिः ॥
 तैश्चेद्गोक्षुरमत्स्याश्च स्नानस्य फलमाप्नुयुः ।
 भाव पूत पवित्रः स्यान्मन्त्रपूतस्तथा नरः ॥
 उभयेन पवित्रस्तु नित्यस्नायी शुचिर्नरः ।
 विधिदृष्टस्तु यत्कर्म करोतु विधिना नरः ॥
 न किञ्चित् फलमाप्नोति कुशमात्रं हि तस्य तत् ।
 उत्पद्यन्ते जले मत्स्या बिपद्यन्ते तु तत्र च ॥
 तिष्ठतोऽपि च ते स्नाने फलं नैवाप्नुयुर्हताः ।

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रयापि च ॥
 तद्धरन्त्यसुरास्य मूढत्वादकृतात्मनः ।
 अज्ञाविधिसमायुक्तं कर्म यात्क्रियते नृभिः ॥
 शुचिभिर्ह्येकचित्तैस्तु तदनन्त्याय कल्प्यते ।
 उदात्तं मनुदात्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 द्रुतञ्च स्वरितोदात्तं स्वरं विन्द्यात्तथा प्लुतम् ।
 स्वरान्तं व्यञ्जनान्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 सानुस्वारं पृथक्काञ्च ज्ञातमन्यपरञ्च यत् ।
 ह्रस्वं शतक्रतुर्हन्ति वज्रं च शतपर्वणाम् ॥
 यथा तथा प्रवक्तारं मन्त्रहीनं स्वरादिभिः ।
 स्वरतो वर्णतः सम्यक् सन्ध्याध्यानजपादिषु ॥
 सर्वे मन्त्राः प्रयोक्तव्याः हीनाः स्वरफला नृणाम् ।
 नाभेरधस्तादङ्गानि क्षालयित्वा मृदन्ममा ॥
 उपविष्टः सिक्तवस्त्रे मन्त्रैः प्रोक्ष्य शुचिर्भवेत् ।
 चतुरश्रतुरस्वङ्गुली द्वौ द्वौ च जङ्घयोस्तथा ॥
 द्वौ द्वौ च जामुनोर्न्यस्य ऊर्वोः पञ्च च पञ्च च ।
 द्वावप्येवं तथा गुह्ये दश द्वादश वज्रसोः ॥
 द्वौ द्वौ गले च बाह्वोश्च द्वौ द्वौ च सुमुखेऽपि ।
 द्वौ द्वौ च चक्षुषोः श्रुत्योः मर्मोद्गाराश्च मूर्ध्नि ॥
 न्यस्तप्रणवसर्वाङ्गः स्नातः स्यात्सर्ववारिषु ।
 अकारं मूर्ध्नि विन्यस्य उकारं नेत्रमध्यतः ॥
 मकारं कण्ठदेशे तु ब्रह्मी भवति वै दिजः ।
 अनङ्गाक्लिष्टधीते तु विद्वांस रक्तशससी ॥
 परिधाय मृदस्त्रभ्यां करौ पादौ च मार्जयेत् ।

तदाससोरसम्पत्तौ शोणक्षौमाविकानि च ॥
 कुन्तपं योगपटुम्बा द्विवासान्तु यथा भवेत् ।
 न जीर्णं नीलकाशायां माञ्जिष्ठेन च वामसा ॥
 मूत्राद्युपगतेनैव शुचिः स्यान्नेकवाससा ।
 एकं वासो यथा प्राप्तं परिधाय मनः शुचिः ॥
 अन्ये कृत्वोच्चरामङ्गम् आचम्य प्राङ्मुखः स्थितः ।
 प्रत्योङ्कारसमायुक्ताः प्रणवाद्युतकास्तथा ॥
 महाव्याहृतयः सप्त देवतार्पादिसंयुतम् ।
 प्रणवाद्यन्त गायत्र्या तस्याः शिरस्तथैव च ॥
 त्रिरावर्त्तनमेतस्याः प्राणायामो विधीयते ।
 शक्त्या सुसंयमं कृत्वा तथाचम्य विधानतः ॥
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यामुपस्थाय च भास्करम् ।
 गायत्रीं शक्तितो जप्त्वा तर्पयेद्देवताः पितॄन् ॥
 अम्बारब्धेन तोयेन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 तृप्यता मिति वक्तव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना ॥
 ब्रह्मेशकेशवान् पर्वं प्रजापति मथाश्रुतिम् ।
 कन्दो यज्ञानृषीन् सिद्धानाचार्यान् सनपायिनः ॥
 गन्धर्ववत्सरत्नं च मासान्दिननिशानि च ।
 देवान्देवानुगांश्चापि नागान् नागकुलानि च ॥
 सरितः सागरां स्त्रीर्यान् पर्वतान् कुलपर्वतान् ।
 किन्नरान् खेचरान्यक्षान्मनुष्यान् च तर्पयेत् ॥
 मनकश्च मनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।
 आतुरिः कपिलश्चैव वीढः पञ्चशिवस्तथा ॥
 मानुषान् यातुधानांश्च तेषाञ्चैव कुलान्यपि ।

सुपर्णाश्च पिशाचाश्च भूतान्वयः पशूस्तथा ॥
 वनस्पतीश्चोषधीश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 ब्रह्मादयो मया ह्यता आगत्य ददतु त्वयः ॥
 अनृणं मां प्रकुर्वतु प्रसीदन्तु ममोपरि ॥
 ततः पूर्वाग्रदर्भेषु साग्रेषु सकुशेषु च ॥
 प्रादेशिकेषु शुङ्गेषु ब्रह्मादिभ्योऽम्बुनिक्षिपेत् ।
 अन्वारभ्याषसव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ॥
 दक्षिणं जानु भूलग्नौ देवेभ्यः सेचयेज्जलम् ।
 देवेभ्यश्च नमः स्वाहा पितृभ्यश्च नमः स्वधा ॥
 मन्यन्ते कवयः केचिदित्येव तर्पणक्रमः ।
 तर्पमाणेषु कर्मत्वं निजत्वञ्च क्रियापदम् ॥
 तर्पयामि पितॄन्देवानित्याहुः परे पुनः ।
 सिद्धमानेन तोयेन मन्यन्ते मुनयोऽपरे ॥
 देवास्तप्यन्तु पितरः तप्यन्त्विति निदर्शनम् ।
 उदीरतामङ्गिरसं च यन्तुर्नोर्जमित्यभि ॥
 पितृभ्यश्च स्वधायिभ्यो ये चेह नियतास्तथा ।
 अग्निष्वात्तापहृताश्च तथा दर्हिषदोऽपि च ॥
 येन पूर्वेच पितरः सोमपाना मुदीरयेत् ।
 आवाह्यं च पितॄन्तैरद्य सव्योपवीतिना ॥
 दक्षिणाभिसुखो दाभ्याङ्कुराभ्या मम्बुसेचयेत् ।
 भूलग्नं सव्यजानुश्च दक्षिणाग्रकुशेषु च ॥
 रुक्मरौप्यतिलैस्तान्मदर्भमन्त्रैः क्षिपेत्प्रयः ।
 विना रौप्यसुवर्णाभ्यास्त्रिणा तान्मन्त्रितैरपि ॥
 [७]

विना दभैश्च मन्त्रैश्च पितॄणाम्भोपतिष्ठति ।
 दभैर्लोहितदभैश्च काशवीरणावल्बजैः ॥
 शुक्रधान्यहणैर्वापि दभैर्कार्यं अयेदृद्धिजः ।
 न तर्पयेत्पतन्तीभिर्यद्दानद्विः कथञ्चन ॥
 पातस्याभिः सदभीभिः सतिलाभिश्च तर्पयेत्
 वस्तुदुद्रांस्तथादित्यान्मस्कारस्वधाम्बितान् ॥
 एते च दिव्यपितर एतदायन्तमाशुषाः ।
 ध्रुवोऽध्वरश्च सोमश्च आपश्चैवानलोऽनिलः ॥
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 अजैकपाद हि बुद्धीर्विकृपाक्षोऽथ रैवतः ॥
 हरश्च बह्मरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
 सावितश्च जयन्तश्च पिनाकीत्यपराजितः ॥
 एते रुद्राः समाख्याता एकादश सुरोत्तमाः ।
 इन्द्रोधाता भगः पृषा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा ॥
 अंशुर्विवसांस्त्वष्टा च सविता विष्णुरेव च ।
 एते वै द्वादशादित्या देवानां परमाः स्मृताः ॥
 एवञ्च दिव्याः पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 कव्यवान्लोऽनलः सोमो यमश्चैव तथार्यमा ॥
 अग्निष्वाक्ताः सोमपाश्च तथा वह्निषदोऽपि च ।
 एते चान्ये च पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ॥
 एतेऽस्तु तर्पितैः सर्वैः पुरुषास्तर्पिता वृभिः ।
 यमश्च धर्मराजश्च सत्यश्चैव तथान्तकः ॥
 वैवस्वतश्च कालश्च सर्वभूतजश्च स्तथा ।
 श्रीदुस्वरश्च नीलश्च ब्रह्मश्च परमेष्ठिना ॥

चित्तश्च चित्तगुप्तश्च हृकोदरं स्थापयन्मा ।
 एतैस्तु तर्पितैः सङ्घिर्विवस्वांस्तर्पितो नृभिः ॥
 तस्मात्प्राक् तर्पयित्वैतान् त्रिंशतीन्तर्पयेत्ततः ।
 मातामहान्मातुलांश्च सखिसम्बन्धवान्धवान् ॥
 स्वजनञ्चातिवर्गीयानुपाध्यायान् गुरुनपि ।
 मित्रान् भृत्यान्पत्न्यांश्च ये भवन्ति तदा स्मृतौ ॥
 तान् सर्वास्तर्कसेविद्वान् दृष्ट्वा ते यतो जलम् ।
 जलस्यश्च जले सिञ्चेत् स्थलस्यश्च तथा स्थलम् ॥
 पादौ स्थाप्याभयश्चैव भवेत्तूभयतः शुचिः ।
 गोमूत्रमात्रं मुत्क्षिप्य करौ विप्रौ जले स्थितः ।
 अक्षरे तु क्षिपेद्द्वारि आकाशे दक्षिणामुखः ॥
 पितॄणां स्नानमाकाशं दक्षिणादिकथैव च ।
 स्थलगो नार्द्रवासास्तु कुर्याद्द्वै तर्पणादिकम् ॥
 प्रेतावृते नार्द्रवासा नैकवासाः समाचरेत् ।
 एवं हि तर्पणं कृत्वा सर्वेषां विधिवद्द्विजः ॥
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं येन स्नातो भवेद्द्विजः ।
 निष्पीडयति यः पूर्वं स्नानवस्त्रं मज्जानतः ॥
 निरागाः पितरस्तस्य यान्ति देवाः सहर्षिभिः ।
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं तिलदर्भैः समन्वितम् ॥
 न पूर्वं तर्पणाद्वस्त्रं नैवान्नासि न पादयोः ।
 एषु चेत्पीडयेद्वस्त्रं राक्षसं तदतिक्रमात् ॥
 वस्त्रनिष्पीडने मन्त्रं मिसं श्लोकं मुदाचरेत् ।

तिलदर्भसमायुक्तं कुम्हत्युर्नष्टदेहिनाम् ॥
 ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदाराववर्जिताः ।
 तेषां तु दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकम् ॥
 पितृवंशे ऋता येच मातृवंशे तथैवच ।
 एवं तृप्तिर्भवेत्तेषां तिलैस्तु सह वारिभिः ॥
 यदक्षुः, मलनिक्षेपः शौचस्नानादि कुर्वताम् ।
 तस्य पापव्यपोहार्थमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 यन्मया तुषितं तोयं मलैः शरीरसम्भवैः ।
 तस्य पापस्य निष्कृत्यै यक्ष्मणस्तत्र तृप्यताम् ॥
 अस्वप्रेभ्योऽथ यक्ष्मभ्यो ददामीद जलाञ्जलिम् ।
 अन्यथा घ्नन्ति ते सर्वे सुकृतं पूर्वसञ्चितम् ॥
 अपुत्रा ये ऋताः केचित्पुत्रांसो योषितोऽपि वा ।
 अस्मिन्वंशे पितेभ्यो वै दत्तं वस्त्रजलं मया ॥
 नास्ति ऋणेनापि यो विप्रस्तर्पयेत्पितृदेवताः ।
 स तत्तृप्तिकरो धर्मान् प्राप्नुयात्परमाकृतिम् ॥
 नास्ति ऋणाद् वस्तुतो यस्तु तर्पयेन्न पितॄन् द्विजः ।
 पिवन्ति देहिनां स्त्रावं पितरस्तज्जलार्थिनः ॥
 पितॄणां पितृतीर्थेन देवानां देवकेन तु ।
 इति मत्वातु कुर्वाणा सुच्यन्ते गृहमेधिनः ॥
 पञ्च तीर्थानि विप्रस्य करे सप्ताथ दक्षिणे ।
 ब्राह्मं देवं तथा पितॄन् प्राजापत्यन्तु सौमिकम् ॥
 ब्राह्मं पश्चिमलेखायां देवं स्याद्गुरुमूर्धनि ।
 प्राजापत्यं कनिष्ठादौ मध्ये सौम्यं विजानतः ॥

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या मध्ये पित्त्यं प्रतिष्ठितम् ।
 कुर्वाद्दहरहसैवं संख्यन् ज्ञात्वा विधानतः ॥
 स प्राप्नुयाद्भृशस्योऽपि ब्रह्मणः पद मन्त्रयम् ।
 स्नात्वा कृत्वा च जप्त्वा च दत्त्वाचैव तु योऽश्रुते ॥
 अमृतं मोऽश्रुते नित्यं तस्य स्यान् मनामयम् ।
 अस्नात्वाश्रुमलं भुङ्क्ते अजप्त्वा पूयशौणितम् ॥
 अजुह्वंश्च क्षमीन् कीटान् अददंश्च शकुन्तथा ।
 आह्लादकारणं स्नानं दुःखशोकापहन्तथा ॥
 दुःखप्रनाशनश्चैव कार्यं स्नानमतः सदा ।
 चित्तप्रसाद बलरूप तपांसि मेधा
 मायुष्यौचसुभगत्वमरोगिताञ्च ।
 ओजस्विताम्विष मदात्पुरुषस्य चीर्णम्
 स्नानं यशोविभवसौख्यमलोलुपत्वम् ॥
 गौर्वाण्डुन्द्विजसत्तमस्तुतः
 प्राप्तो मयायुश्च वशिष्ठपौत्रतः ।
 पापप्रनाशं वितनोति यः श्रुतः
 प्रचोदितः स्नानविधिः सलेशः ॥
 उद्देशतो मया प्रोक्तः स्नानस्य परमो विधिः ।
 द्विजन्मनां हितार्थन्तु जपस्यातः परं विधिः ॥
 इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां संहि-
 ि पदकर्मस्नानविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः । ३ ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

जपस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं पराशरोद्दितम् ।
 यावद्विधं जप यद्यद्वयथाकार्यं द्विजातिभिः ॥
 जप्यानि ब्रह्मसूक्तानि शिवसूक्तानि चैव हि ।
 वैष्णवानि च सूक्तानि तथा पौराण्यनेकधा ॥
 सारस्वतानि दीर्गाणि व. ब्रह्माम्बनस्तानि च ।
 पौराणिकानि चान्यानि तथा सिद्धान्तिकानि च ॥
 सर्वेषां जपसूक्तानां श्रुतां च यजुषां तथा ।
 साम्नां चैकाक्षरादीनां गायत्री परमो जपः ।
 तस्याश्चैव तु ॐकारो ब्राह्मणाय उपासितः ।
 आभ्यास्तु परमं जप्यं त्रैलोक्येऽपि न विद्यते ॥
 तयोश्च देवतार्पादि ममासान्तोऽभिधीयते ।
 येन विज्ञानमात्रेण द्विषो ब्रह्मत्व मश्नुते ॥
 आसीन्मय यदा किञ्चित्सदेवासुरमानुषैः ।
 तद्देवाक्षरमेवामीदात्मविन्यस्तविश्वकः ॥
 गतभीरद्वितीयोऽपि एकाकी दिवि मोदते ।
 चिन्तयामास गायत्रीं प्रत्यक्षा साऽभवत्तदा ॥
 गायत्री सा भवत्पत्नी प्रणवोऽभूत्पतिस्रया ।
 पुमान्यौ च दम्पत्याविति ताभ्या मभूज्जगत् ॥
 प्रणवो हि परं तत्त्वं त्रिदेवं त्रिगुणात्मकम् ।
 त्रिदेवत्वं त्रिधामश्च त्रिप्रज्ञं त्रिरवस्थितम् ॥
 त्रिमानश्च त्रिकालश्च त्रिलिङ्गं कवयो विदुः ।

सर्वमेतत्त्रिरूपेण व्याप्तं तु प्रणवेन तु ॥
 ऋग्यजुः सामवेदश्च त्रिवेद इति कीर्तितः ।
 सत्त्वं रजः क्षमस्यैव त्रिगुणसेन चोच्यते ॥
 ब्रह्मा विष्णुः साधेयान् स्निहैवत मित्तीक्यते ।
 अग्निः सोमश्च सूर्यश्च त्रिधामेति प्रकीर्तितः ॥
 अक्षतः प्रज्ञः बहिः प्रज्ञं घनप्रज्ञं सुदाहृतम् ।
 हृत्कण्ठे तालुके चेति त्रिस्थान मिति कीर्त्यते ॥
 अकारोकारमश्चेति त्रिमात्रा उच्यते सुत ! ।
 भूतम्भव्यं भविष्यच्च त्रिकाल मिति स सृष्टः ॥
 स्त्रीपुंनपुंसकश्चेति त्रिलिङ्गेति प्रकीर्तितः ।
 त्रिस्वभावास्थितो वेदो मन्त्रव्यो ब्रह्मवादिभिः ॥
 पर्यवस्यति यच्चैतद्विष्य मुत्पद्यते यतः ।
 निर्मात्रिणः समातोऽपि सादरपि निरादिकः ॥
 स जप्यः सर्वदा सङ्गः ध्यातव्यश्च विधानतः ।
 वेदेषु चैव शास्त्रेषु बहुधा स प्रकीर्तितः ॥
 तथा सत्यपि चैकोऽयं षट्काराद्य सादा स्थितः ।
 कर्मरम्भेषु सर्वेषु त्रिमात्रं सम्प्रकीर्तितः ॥
 स्थितो यत्र तथोक्त्वाः स्मर्तव्यः स तत्रैव हि ।
 ऋग्वेदः स्वरितोदात्त उदात्तस्तु यजुः श्रुतौ ॥
 सामवेदः स विष्टेयो दीर्घः रुद्रुत एवञ्च ।
 सनत्कुमारसिद्धान्ते प्रणवो विष्णुरुच्यते ॥
 यस्मिंस्तस्य च विश्रान्तिस्तत्परं ब्रह्मसङ्गितम् ।
 उच्चारितस्य तस्याश्च विश्रान्तश्च यदक्षरम् ।

तदक्षरं समाध्यासे यस्यैव स लीयते ॥
 घण्टास्तमितवक्त्रस्य विश्रान्तिः शब्दवेधसः ।
 कुर्वीत ब्रह्मविदिप्रो यदीच्छेद्योग मात्मनः ॥
 सर्वस्यापि च शब्दस्य ह्यस्तमुच्चारितस्य च ।
 स ध्यायेद्यस्तु स ज्ञानी शब्दब्रह्मविदुच्यते ॥
 याज्ञदक्षोऽपि सुमीमांसु प्राग्व्यवीजमकस्य च ।
 वशिष्ठोऽपि तं ब्रूयात् स्वभवे शब्दवेधसः ॥
 तैलधारा मिवच्छिन्नदीर्घघण्टानिनादवत् ।
 अवाग्लं प्रणस्याग्रं यस्तं वेद स वेदवित् ॥
 स्थित्वा सर्वेषु शब्देषु सर्वं व्याप्त मनेन हि ।
 न तेन हि विना किञ्चिद्वक्तुं यान्ति गिरा यतः ॥
 उद्गीत मन्त्रं ह्येतदुद्गीथञ्च उपासते ।
 उपास्यो मध्यतस्त्वेष दानं विश्रामयेद्बुद्धि ॥
 प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे तर्पणे स्थिताः ।
 वाङ्मयं प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणव मभ्यसेत् ॥
 ब्रह्मार्पणं तस्य विश्वेयमग्निश्च देवतं महत् ।
 आद्यच्छन्दः क्षारे सत्तम नियोगोद्भूयति कर्मणि ॥
 उत्पन्नमेतत् यजतः समस्तम्
 व्यावृत्त्य तिष्ठेत्प्रलयेऽपि यत् ।
 एकाक्षरेणापि जगन्ति येन
 व्याप्तानि कोऽन्यः परमोऽस्ति तस्मात् ॥
 ध्येयं न जप्यं न च पूजनीयं
 तस्मान्न देशाद्वरणैश्च मन्यत् ।

दुष्टार संसारपयोधिमग्न-

ताराय विष्णुप्रणवः स पुज्यः ॥

उक्तमुद्देशतो ज्योतिषं नृप मेकाक्षरस्य च ।

जप्या च सततं देवी गायत्री साधुनीच्यते ॥

इति श्रीवृद्धत्पाराशरीये षट्कर्माणि स्वरूपवर्णनं नाम
[चौ]ऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गायत्र्याः संप्रवक्ष्यामि देवार्षादिक्रमेण तु ।

अक्षराणाञ्च विन्यासं तेषाञ्चैव तु देवताः ॥

जपे यथाविधा कार्त्तया यथाविधा च सार्चयेत् ।

होमे यथा च कर्त्तव्या यथाथ वाभिचारके ॥

यत्फलं जपहोमादौ यथावज्जप्यते च सा ।

ध्यातव्या च यथा देवी यथावक्तव्यबोधतः ॥

गायत्री तु परं तत्त्वं गायत्री परमा गतिः ।

सर्वाऽमरैरियं ध्याता सत्यं ध्यातं तथा जगत् ॥

उत्पाद्यते त्रिपादाया स्तस्यां पुनर्निवेशितम् ।

गायत्री प्रकृतिर्देया ॐ ह्यारः पुरुषः स्मृतः ॥

ताभ्यां उभयसंयोगाज्जगत्सर्वं प्रवर्त्तते ।

पादास्तय स्रयो वेदा स्तेषु तत्त्वाक्षराणि च ॥

चतुर्विंशतिरेव स्यात्तैर्व्याप्तमखिलं जगत् ।

आदाय चैकं प्रथमन्तु पादं च गृह्यो द्वितीयन्तु तथा यजु
साम तृतीयन्तु ततो भवेत्सा सावित्यदेवी स्वयमेव सर्गे ॥
दैवत्यमस्यां सविता सुरार्थं ऋद्धोऽपि गायत्रमभूच्च तस्य
विश्वस्य मित्रो द्विजराजपुत्रो सुमिर्निचोमस्तु जघादिकेषु
अस्यान्तु तत्वाक्षरविंशतितु चत्वारि पादत्रितयन्तु तस्या
भूरादिभिस्त्रिहभिः संपयुक्तां सोऽङ्कारमेतद्वदनं परस्याम् ।
केचिद्भुताशं वदनवदन्ति सौविर्भ्रदैव्याः श्रुतितत्त्वविज्ञा
दमाशु वक्तुं सकलामराणामित्येतया व्याप्तमशेषमेतत् ॥
भूम्यादिकेन त्रितयेन पादं पादश्च वेदत्रितयेन चास्याः ।
प्राणादिकेन त्रितयेन पाद पादौ त्रिभिर्व्याप्तमशेषमस्याः

यत्सूर्यमस्या द्विज वेत्ति पादं

स वेत्ति विद्वान् परमं पदन्तु ।

व्याप्तिः परस्याः सकलापि चैषा

यो वेत्ति चैनां स तु वित्तमः स्खान् ॥

गायत्रीं यो विजानाति ज्ञात्वा नैव उपासयेत् ।

नामधारकमात्रोऽसौ न विप्रो वृषलोहि सः ॥

किं वेदैः पठितैः सर्वैः सेतिहासपुराणकैः ।

साङ्गैः सावितृहीमेन न विप्रत्वमवाप्यते ॥

गायत्रीमेव यो ज्ञात्वा सम्यगभ्यसते पुनः ।

ब्रह्मन्तु च पूज्योऽसौ ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥

गायत्री चैव वेदाश्च ब्रह्मणा तोलिताः पुरा ।

वेदेभ्यश्च सहस्रेभ्यो गायत्र्यतिगरीयसी ॥

तदक्षरेषु दैवत्यं चतुर्विंशति रप्यते ।

सन्ध्यासं यदि बोधेन कुर्वन् ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥
 जानीयादक्षरं देव्याः प्रथमामाशुशुक्लशो ।
 प्राभञ्जनं द्वितीयन्तु तृतीयं शशिदैवतम् ॥
 विद्युतश्च तुरीयन्तु पञ्चमन्तु यमस्य तु ।
 षष्ठस्तु वारुणं तत्त्वं सप्तमन्तु वृहस्पतेः ॥
 पार्थिव्यमष्टमं तत्त्वं नवमं चन्द्रदैवतम् ।
 गान्धर्वं दशमं विद्याश्वष्टुरेकादशं तथा ॥
 मैत्रावरुणमन्यद्वै पुष्पास्तथा त्रयोदशम् ।
 चतुर्दशं सुरेशस्य प्रागिदं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥
 मरुदेवात्मकं श्रेयं पञ्चदशं यदक्षरम् ।
 सैम्यश्च षोडशं तत्त्वं माङ्गिरसमथापरम् ॥
 विश्वेषाञ्चैव देवानां मष्टादशमथाक्षरम् ।
 अश्विनौ चोत्तविंशस्तु विंशं प्राजापतेर्विदुः ॥
 एकविंशं कुबेरस्य द्वाविंशं शङ्करस्य च ।
 त्रयोविंशं तथा ब्रह्मं चतुर्विंशन्तु वैष्णवम् ॥
 इति ज्ञात्वा द्विजः सम्यक् स सर्वाक्षरदेवताः ।
 कुर्वन् जपादिकं कर्म परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 पादाङ्गुष्ठादिमूर्ध्वान्त मात्मनो वपुषि न्यसेत् ।
 अक्षराणि च सर्वाणि पृच्छन् ब्रह्मत्वमात्मनः ॥
 गदाङ्गुष्ठयुगे त्वेकं एकङ्गुल्फद्वयोर्द्वयोः ।
 त्रानुनीच द्वयोरेकमेकन्तु रेकयोर्द्वयोः ॥
 अक्ष्ये कक्ष्यां तथैकैकं एकैकं जठरो रसेः ।
 हनहये तथैकन्तु न्यसेदेकं गले तथा ॥

वक्त्रे तालुनिदृक् श्रुत्योः चतुर्ष्वैकमेव च ।
 भ्रुवोर्मध्ये तथैकन्तु क्षणाटे चैकमेव हि ॥
 यास्यपश्चिमसौम्येषु एकैक मेकमूर्धनि ।
 गायत्रीन्यस्तसर्वाङ्गो गायत्री विप्र उच्यते ॥
 लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसि ।
 यः प्रोक्तोऽक्षरविन्यासो व्याहृतीनामर्थोच्यते ॥
 सप्तापि व्याहृतीन्यस्त्वा भवेदर्धो जपादिषु ।
 भूर्लोकं पादयोर्न्यस्त्वा भुवर्लोकन्तु जानुनोः ॥
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महस्तथा ।
 जनलोकन्तु हृदये कण्ठदेशे तपस्तथा ॥
 भुवोर्ललाटसन्ध्योश्च सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ।
 शिरण्यग्रे परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥
 तच्छुभं ज्योतिषां ज्योतिस्तदादात्मविदो विदुः ।
 देवस्य सवितुर्भर्गो वरणीयश्च धीमहि ।
 तदध्याकन्धियो यस्तु ब्रह्मत्वे च प्रचोदयात् ॥
 छन्दोदैवतर्पणश्च विनियोगश्च ब्राह्मणम् ।
 मन्त्रं पञ्चविधं ज्ञात्वा हिजः कर्म समाचरेत् ॥
 स्वरतो वर्णतश्चैव परिपूर्णं भवेद्यथा ॥
 हीनं न विनियुञ्जीत मन्त्रन्तु मात्रयापि च ।
 देवतायतने कुर्वाञ्जपं नद्यादिकेषु च ॥
 आगमेषु यतीनाञ्च गोष्ठे वा स्वगृहेऽपि वा ।
 चतुर्षु मतिपूर्वेषु ह्येनमादि क्रमेण तु ॥
 दशगुणं सहस्रं स्यात् फलं निष्काममनकम् ।

असमीपे जलं कुर्व्यात् समङ्गं तद्वेद्यथा ॥
 असङ्गं मासुरं यस्मात्तस्मात्तद्वेद्यथा ॥
 स्फाटिके द्राक्षद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ॥
 अक्षमाला प्रकर्त्तव्या प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तरा ।
 अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थाय पाणिना ॥
 यथा कथञ्चिद्वेद्यते तस्मिन् तद्वेद्यथा ।
 प्रणवो भर्भुवः स्वश्च पुनः प्रणवसंयुतम् ॥
 अत्योङ्कारसमायुक्तां मन्यन्ते कवयोऽपरे ।
 प्रणवान्ते तथाचादौ आङ्गरन्ये जपे क्रमम् ॥
 आदौ चैवतु चोङ्कार आरुत्तादिक्रमोऽन्ततः ।
 तदाद्यञ्च तदन्तञ्च कुर्व्यात्प्रणवसम्पुटम् ॥
 आद्यन्तरक्षितं कुर्व्यात् इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 अक्षर प्रतिलोपेन सोङ्कारेण क्रमेणतु ।
 पुटकारान्ताञ्च कुर्वीत प्रच्छन्नविधं बुधः ॥
 होमेऽपि च जपं कुर्व्यात् प्रणवावर्जनं द्विजः ।
 अभिप्रेतार्थहेमादौ स्वाहान्तन्त मुदीरयेत् ॥
 मङ्गीर्णतां यदा पश्येद्रागादा द्विषतोऽपि वा ।
 तदा जपेच्च गायत्रीं सर्वदोषापनुत्तये ।
 रुद्रजाप्यानि कार्त्त्याणि सूक्तञ्च पुरुषस्य च ।
 शिवसङ्कल्पजल्पञ्च सर्वं कुर्व्याद्विधानतः ॥
 भ्रन्ति जप्तानि पापानि त्रयोदशस्तदर्थिनः ।
 अतो जपं सदा कुर्व्याद्यदिच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 द्रुपदां वा जपेद्देवी मजपाञ्चम्युकान्तथा ।

प्रणवश्च सदाभ्यस्येद्यति ब्रह्मत्वमिच्छति ॥
 प्रणवानामयुक्ताभ्यां तथा षोडशभिः शतैः ।
 पुंसाङ्गच्छत्यहोरात्रं तत्सङ्ख्यामजपां विदुः ॥
 रविमण्डलमध्यस्थे पुरुषे लोकसाक्षिणि ।
 समर्पितमयाचेदं सूर्याख्ये ब्रह्मणः पदे ॥
 न जपं प्रसभं कुर्यात् प्रसभं घ्नन्ति राक्षसाः ।
 ब्राह्मणा भागधेयस्तु तेषाञ्चैवावधीकृताः ॥
 उपांशुस्तु जपं कुर्यात् कार्यं चैव तु मानसम् ।
 निवृत्तोऽष्टमुपांशु स्यादचलोऽष्टं तु मानसम् ॥
 द्विविधस्तु जपं कुर्यादुपांशुं मानसन्तथा ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 उपांशुजपयज्ञस्य मानसे च रतस्य च ।
 इहैव याति वेधस्त्वमिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 विधियज्ञाः पाकयज्ञा ये चान्ये बहवो मखाः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैकेन सिद्धेन किल सिद्धं भवेदिह ।
 कुर्यादन्यं न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
 शतेन जन्मजनितं सहस्रेण पुराकृतम् ।
 अयुर्न त्रिजन्मात्यं गायत्री हन्ति पातकम् ॥
 दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् ॥
 सहस्रेण त्रिजन्मात्यं गायत्री हन्ति पातकम् ।
 अस्मिन् कलियुगे विद्वान्विधिवत्कर्म यत् कृतम्
 भवेद्द्वयगुणं तद्धि कृताद्यैर्युगता ध्रुवम् ।

न च तच्छक्यं कर्तुं मातान्नायस्य भूषणात् ॥
 अथयार्थकृतात्पाठान्मन्त्रसिद्धिर्गरीयसी ।
 न च मन्त्रोपहसनं स्वपार्श्वं मवलोकयेत् ॥
 नान्यसक्तो न तप्तस्थो न चैवार्धशिरास्तथा ।
 नाद्रीणां पादमाक्रम्य न चैवहि तथाकरौ ॥
 नैवस्त्रिधं जपङ्कुर्यान्मन्त्रं सञ्चालयेत्करौ ।
 प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानज्ञानिरहङ्कृतम् ॥
 जपानि च सुष्ठानि तेषां फलमनन्तकम् ।
 य एवमभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणः संयतेन्द्रियः ॥
 स ब्रह्मलोकमाप्नोति तथा ध्यानार्चनादपि ।
 अथान्यत्सम्भवमिह विधेयं पितृमहे ॥
 लब्धवान्मेधसः पृष्ठाङ्गायत्रीध्यानमुत्तमम् ।
 तदक्षरे तु यद्वर्णं यत्र यत्र च यः स्मरेत् ॥
 यत्फलं लभते कृत्वा यथा तस्याः समर्चनम् ।
 तत्प्रकृतिं स च स्वान्तस्त्रिकारो बुद्धिरेव च ॥
 तुरीत्येतदङ्कारं वशब्दं विद्विषापहम् ।
 रे स्पर्शस्तु स्मिरूपं च यं रसङ्गन्धमात्रभम् ॥
 गौः श्रोत्रन्देत्यक्षस्तुः सकार रसना तथा ।
 यो नासाच तथा वाग्मी हि हस्तौ च द्विपादूदयम् ॥
 य उपस्थस्तु दं योन्यो नखं प्राकारमाश्रितम् ।
 चो तेजोदलजं यक्ष्मा गायत्र्यास्तत्त्वचिन्तनम् ॥
 चतुर्विंशतितत्त्वानामत्येकमक्षरेषु यः ।
 गायत्रीं संस्मरेद्योगान् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

लकारं पादयोर्न्यस्य ब्रह्मविष्णुशिवाकृतिम् ।
 शान्तमपद्मासनारूढन्यानाहृति किल्बिषम् ॥
 सकारं पादयोर्न्यस्त्वा अतसीपुष्पसन्निभम् ।
 पद्ममध्यस्थितं सौम्यतद्गते चोपपातकम् ॥
 विकारं जङ्घयोर्द्वीसिन्ध्यायेदेतद्विचक्षणः ।
 ब्रह्महत्याकृतं पापं हन्यात्तद्धि स्मृतः क्षणात् ॥
 उकारं जानुदेशे तु इन्द्रनीलसमप्रभम् ।
 निर्द्वहेत् रुक्मपापानि ग्रहरोगमुपद्रवम् ॥
 ऊर्वोर्विविमलन्यायेत् शुद्धस्फटिकविद्युतिम् ।
 विज्ञातं हन्ति तत्पापमगम्यागमनं कृतम् ॥
 रेकारं वृषणे प्रोक्तं विद्युत्स्फुरिततजसम् ।
 मित्रद्रोहकृतं पापं स्मरणादेव नाशयेत् ॥
 णिगुह्ये श्वेतवर्णं तु जातिपुष्पसमद्युतिम् ।
 गुरुहत्याकृतं पापं शोधयेद्धानचिन्तनात् ॥
 यङ्गुह्या तारकावर्णाश्चन्द्रवधिष्णुभूषितम् ।
 गोहयाविहितं पापं गोकारास्य विशोधयेत् ॥
 श्यामं रक्तञ्च देकारन्यानकदेशमाश्रयेत् ।
 हृदि कुन्देन्दुवर्णाभम्बकारममृतं स्रवेत् ॥
 गुरुहत्याकृतं पापं वकारेण प्रणश्यति ।
 स्यकारं विन्यसेत्कण्ठे त्वोष्ठं स्फटिकसन्निभम् ॥
 मनसोपार्जितं पापं स्य कारेण प्रणश्यति ।
 धिकारं वसुदैवत्यं वदनं स्वर्णसन्निभम् ॥
 प्रतियहकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।

मकारं यद्भारागाभं शिरस्थं दीप्ततेजसम् ॥
 पूर्वजन्माकृतं पापं मकारेण प्रणश्यति ।
 हिकारं नासिकाग्रैस्तु पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ॥
 पूर्वात्परतरं पापं स्मरणादेव नश्यति ।
 धीकारं त माङ्गिरसन्नेत्रयोर्विन्यसेद्बुधः ॥
 मनोवाक्कायिकं पापं चिन्तनादेव नश्यति ।
 योकारं रक्तवर्णाभं मिन्द्रनीलसमप्रभम् ॥
 प्राणिहत्याकृतं पापं योकारेण विनश्यति ।
 द्वितीयं तु तथा प्रोक्तं योकारं रक्तसन्निभम् ॥
 निर्दहेद्दुष्टपापानि अपेयामेयकानि च ।
 नकारे सुमुखे पूर्वं मादित्योदयसन्निभम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेदैश्वर्यं पदम् ।
 नीलोत्पलदलस्थामं प्रकारं दक्षिणामुखे ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्दैश्वर्यं पदम् ।
 सौम्यङ्गोरोचनापीतं चोकारम्यश्चिमासुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।
 शङ्कुकुन्देन्दुधवलन्दकारश्चोत्तरामुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 यकारस्तु शिरः प्रोक्तश्चतुर्वदनसंयुतम् ॥
 याकारं सगुणं प्रोक्तश्चतुर्विंशति संस्मृतम् ।
 यं यं पश्यति चक्षुर्भ्यां यं यं स्पृशति पाणिना ॥
 यं यं च भाषते चित्ते तत्सर्वं पूतमेव च ।
 जायेतु त्रिपदा ज्ञेया ब्राह्मणैस्तत्त्वचिन्तकैः

जम्बुका नाम सा देवी यज्ञवेदप्रतिष्ठिता ।
 अन्तर्जले त्वावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
 सा देवी द्रुपदा नाम वेदे वाक्सनेयके ।
 सोपनीय समस्तानि महतां स द्विजोत्तमः ॥
 ब्रह्मणः पदमाप्नोति यज्ञत्वा न निवर्त्तते ।
 प्रमादेन कथञ्चिद्वा जपं कुर्वन् भवेष्वापि ॥
 स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति स्मृतिः ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रोऽयं स्मर्त्तव्यः सर्वकर्मभु ॥
 आवर्त्य प्रणवी वापि सर्वस्यादिर्यतोऽहि सः ।
 अभ्यसेत्प्रणवान्त्रिंश मेकचित्तसमावृतः ॥
 गायत्री च तथा देवी वैदिकस्तु जपं हियत् ।
 पौराण्यं पाञ्चरात्रं च योऽभ्यसेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥
 य.वेदस्तानि वै तानि यान्येतानि च सा श्रुतिः ।
 जपेन येनेह कर्त्तुं पुंसो ददाति मार्गं सवितापि कर्तुः ।
 अयं हि सर्वेष्टकृताम्बरिष्ठो विधेः पदं यास्यति निर्विकल्पः ॥
 यदुक्तं धर्मशास्त्रेषु तथा सर्वश्रुतिष्वपि ।
 उपनिषत्समन्तद्वत् विप्रहितं प्रकीर्त्तितम् ॥
 न्यासन्तनुत्तमं च बन्धदेहे
 जग्राह बोद्धारमयी सुतीक्ष्णम् ।
 विप्रश्च वक्ष्यान्निपदान् लोकैः
 मृतः स दुष्टः कुतश्च कुर्यात् ॥
 इति श्रीबृहत्पराशरीये उपनिषदः ॥

देवार्चनं प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ऋषिभिः पुरा ॥
 वैदिकैरेव तन्मन्त्रैर्यस्य एतस्य तैरिति ।
 अर्चयेद्द्वैदिकैर्मन्त्रैर्नानुग्राहमुपेक्षते ॥
 वैदिकोऽनुग्रहस्तस्य वेदचित्करणेन तु ।
 ब्रह्माणं वैधसैर्मन्त्रैर्विष्णुं स्वैः शङ्करं स्वकैः ॥
 अन्यानपि तथा देवानर्चयेत्स्वीयमन्त्रकैः ।
 मन्त्रव्यासम्पूरा कृत्वा स्वदेहे देवतासु च ॥
 गायत्र्याङ्गारन्यस्ताङ्कः पूजयेद्विष्णुं मध्ययम् ।
 न्यस्वातु व्याहृतीः सवाः प्रोक्तस्थानक्रमेण तु ॥
 ब्रह्मीभूतः शुचिः भ्रान्तो देवयागमुपक्रमेत् ।
 विष्णुरादिरयं देवः सर्वामरगणाच्चितः ॥
 नामग्रहणमात्रेण पापयोगञ्छनन्ति यः ।
 तदर्चनं प्रवक्ष्यामि विष्णोरनिततेजसः ॥
 यदुज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ।
 षट्स्वेषु हरेत्स्यगर्चनं मुनिभिः कृतम् ॥
 अप्स्रग््नौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 अग्नौ क्रियावतां येषां दिवि देवमनीषिणाम् ॥
 प्रतिमासुत्पबुद्धीनां योगिनां हृदये हरिम् ।
 आपो ह्यायतनन्तस्य तस्मात्तासु सदा हरिः ॥
 सर्वगत्वेन विष्णोस्तु स्थण्डिले भावितात्मनाम् ।
 दद्यात्पुष्पसूक्तेन आपः पुष्पाणि चैव हि ॥
 अर्चितं स्यादिदमेन नित्यम्भुवनसप्तकम् ।
 षण्मुभस्य सूक्तस्य विभक्तस्य च दैवतम् ॥

पुरुषो यो जगद्बीज मृषिर्नारायणः स्मृतः ।
 अस्य सूक्तस्य सर्वस्य ऋचा न्यासं यथाक्रमम् ॥
 देवे आत्मनि च तथा सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 हस्तन्यासमपरा कृत्वा स्मृत्वा विष्णुं नारायणम् ॥
 शिखाबन्धश्च दिग्बन्धं सोऽर्चयेद्विष्णुमात्मनि ।
 प्रथमांश्चिन्त्यसेहामे द्वितीयां दक्षिणे करे ॥
 तृतीया वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 पञ्चमीं वामजानी तु षष्ठीं च दक्षिणे न्यसेत् ॥
 सप्तमीं वामकक्षाञ्च दक्षिणायास्तथाष्टमीम् ।
 नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ॥
 एकादशीं वामपादो द्वादशीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 कण्ठे त्रयोदशीं न्यस्वा तथा वक्त्रे चतुर्दशीम् ॥
 अक्षयोः पञ्चदशीं न्यस्वा षोडशीं मूर्द्ध्नि विन्यसेत् ।
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चात् यागं समाचरेत् ॥
 आसने चिन्तयेन्मोक्षमष्टदलं सकार्णिकम् ।
 व्याहृतीनामथ न्यासं कुर्व्यात्तद्विधिवद्द्विजः ॥
 भूर्लोकं पादयार्ज्वस्वा भुवर्लोकस्तु जानुनोः ।
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महत्तथा ॥
 जगत्लोकस्तु हृदये कण्ठदेशे कटीस्तथा ।
 भ्रुवोर्ललाटस्थोस्तु सत्त्वलोकः प्रतिष्ठितः ॥
 हिरण्यग्रे परे कीये विरजं ब्रह्म निष्कलम् ।
 तच्छुभ्रज्योतिषां ज्योतिस्तत्सदात्मविदो विदुः ॥
 आवाहनं मथ प्राञ्ज विष्णोरमिततेजसः ।

यदर्चाकृतये तस्य स्वदेहे चिन्तयेद् यथा ॥
 आद्य मावाहयेद् देवस्य चाच पुरुषोत्तमम् ।
 यथादेशे तथा देहे न्यासं कृत्वा विधानतः ॥
 द्वितीययासनन्दद्याद्दद्यात्पाद्यं तृतीयया ।
 चतुर्थार्घ्यः प्रदातव्यः पञ्चम्याचमनन्तथा ॥
 षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधौतकम् ।
 यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्ध मेव च ॥
 पुष्पन्देयं दशम्यातु एकादश्याच धूपकम् ।
 द्वादश्या दीपकन्दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ॥
 चतुर्दश्याञ्जलिं कुर्यात्पञ्चदश्या प्रदक्षिणाम् ।
 षोडश्याद्वासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् ॥
 स्नाने वस्त्रे निवेद्ये च दद्यादाचमनं हरेः ।
 षण्मासात्सिद्धिमाप्नोति एवमेव हि योजयेत् ॥
 आदित्यमण्डले देवन्ध्यात्वा विष्णुमुपैति यः ।
 स याति ब्रह्मणः स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
 ध्येयो दिनेश परिमण्डलमध्यवर्ती
 नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ॥
 केयूरवान्मकरकुण्डलवान् किरीटि-
 हारी हरिर्मुनिजनैर्धृतशङ्खचक्रः ॥
 सूक्तेन विष्णुविधिना समुदीरितेन
 योगेन नित्यमजमादिमनन्तमूर्त्तम् ।
 भक्त्यार्चयेत्पठति यश्च स विष्णुदेहम्
 विप्रो विशेद्धरिवरेण कृतार्थदेहः ॥

पञ्चरात्रविधानेन स्थण्डिले वापि पूजयेत् ।
 जलमध्यगती वापि पूजयेज्जलमध्यतः ॥
 द्वादशारार्चनव्यङ्गपञ्चतत्त्वक्रमेण तु ।
 अभावे धौतपत्रस्य पत्रिकायास्तथा द्विजः ॥
 जलेऽपि हि जलेनैव मन्त्रैरेवार्चयेद्धरिम् ।
 विष्णुर्विष्णुत्यजस्तु चिन्तयेद्धरिमेव तु ॥
 तिष्ठन्मृजंस्तथासीनः शयानोऽपि हरिं सदा ।
 संस्मरन्नाशुभं पश्येदिहामुत्र च वै द्विजः ॥
 रुद्रं रुद्रविधानेन ब्रह्माणश्च विधानतः ।
 सूर्यं संहितमन्त्रैश्च तदीरितविधानतः ॥
 दुर्गां कात्यायनीं चैव तथा वाग्देवतामपि ।
 स्वन्दं विनायकश्चैव योगिनीं क्षेत्रपालकान् ॥
 विधानेनार्चयेत्सर्वान्यो विप्रो भक्तितत्परः ।
 विष्णुना सुप्रसन्नेन विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 ग्रहांश्च पूजयेद्द्विहान् ब्राह्मणः शान्तितत्परः ।
 आरोग्यपुष्टिसंयुक्तो दीर्घमायुष्यमाप्नुयात् ॥
 ग्रहा गावो गृया विप्राः सद्भिः पूज्याः सदा द्विजैः ।
 पूजिताः पूजयन्त्येते दृष्टन्ति चापमानिताः ॥
 यो हितः सर्वसत्त्वेषु गोवृषब्राह्मणेषु च ।
 इहामुत्र स पूज्याऽसी विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 उक्तो गृहस्थस्य सुरार्चनस्य
 धन्या विधिर्विष्णुजनस्य लब्धौ ।
 कार्योद्विजातिः प्रतिवामरं यो

वेदोक्तमन्त्रैः समये हिताय ॥
 देवपूजाविधिः प्रोक्त एष उद्देशतो मया ।
 वैश्वदेवस्य वक्तव्यो विधिर्विप्र ! मयाधुना ॥
 इति वृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे देवपूजाविधिः समाप्तः ॥

वैश्वदेवं प्रवक्ष्यामि यथाकार्यं द्विजातिभिः ।
 स्वर्गोक्तविधानेन जुहुयाद्वैश्वदेवकम् ॥
 हविष्यस्य द्विजोभावे यथालाभसूतं हविः ।
 जुहुयाद्विधिवद्भक्त्या यथा स्याच्चित्तनिर्वृतिः ॥
 यद्वा तदापि होतव्यं मग्नौ किञ्चिद्द्विजातिभिः ।
 फलस्या यदिवा मूलं वासस्या यदिवा पयः ॥
 अहुत्या च द्विजोऽग्नीयाद्यत्किञ्चित् स्वयमश्रुते ।
 अग्नीयाच्चेदहुत्वापि नरकं स समाविशेत् ॥
 जुहुयादह्न नक्षत्रवर्त्मन्त्रं हुताग्ने ।
 अमुञ्चातो द्विजैस्तैस्तु त्रिः कृत्वा पुष्टवर्षभः ॥
 यदाग्नी ह्वयते नैव यस्य ग्रामो न दीयते ।
 अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 लौकिके वैदिके नैव वैश्वदेवो हि नित्यशः ।
 लौकिके पापनाशाय वैदिके स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 अभावाद्ग्नौ होतव्यस्य आवसस्य वा तथा ।
 अस्मिन्मग्नौ पचेदह्नं तत्र होमो विधीयते ॥

अग्निः सोमः समस्तौ तौ विश्वदेवास्तथैव च ।
 धन्वन्तरीः कुञ्जस्तदनुष्ठातः प्रजापतिः ॥
 द्यावाभूम्योः सृष्टिकृच्च ऊत्वा तेभ्यः पुनः पुनः ॥
 कुर्याद्वलिज्जतं पश्चात्सर्वदिक् प्रदर्शयाम् ।
 सूत्रास्तेस्तस्य पुंभ्यश्च यमाय च सहानुगैः ॥
 मरुद्भावं क्षिपेद्धारि अश्वराभ्यस्तथा हरेः ।
 वनस्पतिभ्यः सर्वेभ्यो मुसलोलूखले हरेत् ॥
 त्रियै च भद्रकाल्यै च उष्णीषपादयोः क्रमात् ।
 ब्रह्मणे सानुगायेति मध्ये चैव हरेद्वलिम् ॥
 वास्तवे सानुगायेति बालुमध्यं बलिं हरेत् ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाशमुत्क्षिपेत् ॥
 द्युचरेभ्यश्च भूतेभ्यो नक्तञ्चारिभ्य एव च ।
 वास्तसृष्टे च कुर्वीत बलिं सर्वान् भूतयेत् ॥
 पितृभ्यो बलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत् ।
 पतितेभ्यः श्वपाकेभ्यः पापानां पापरोगिणाम् ॥
 कृमिकीटपतङ्गानां सर्वेभ्योऽपि बलिं हरेत् ।
 एवं सर्वाणि भूतानि यो विप्रो नित्यमर्चयेत् ॥
 तत्स्थानं परमाप्नोति यज्ज्यातिः परवेधसः ।
 गृह्योऽग्नौ वैश्वदेवन्तु प्राक्तमेतन्मनीषिभिः ॥
 अमग्निकस्तु कुर्वीत वैश्वदेवं कथं त्विति ।
 महाव्याहृतिभिस्त्रिभिः समस्ताभिस्तथा परा ॥
 इत्याहुतीश्चतस्रस्तु तथा वेदकृतोऽपि च ।
 त्रियम्बकं यजामह इत्यादीनाहुतिद्वयम् ॥

वैश्वदेवे च जुहुयाद्विशेषोऽन्यत्र वै पुनः ।
 अल्पमृत्युनिवृत्त्यर्थमायुःपुष्टिविबुद्धये ॥
 जुहुयात् त्वत्त्वं देवं विलम्पतैस्त्रिलैस्तथा ।
 विनायकस्य होतव्या तथा हृतस्य चाहुतिः ॥
 सर्वविघ्नोपशान्त्यर्थं पूजयेत्सन्ततस्तुतम् ।
 गणानान्वितिमन्त्रेण स्वाहाकारान्तपादतः ॥
 चतस्रो जुहुयात्तस्यै गणेशाय तथाहुतीः ।
 तद्विष्णोरिति जुहुयाद्विधिसम्पूर्णताकृतेः ॥
 प्रणवेन च गायत्र्या केचिज्जुह्वति सद्विजाः ।
 एतौ वै सर्वदेवतौ एतत्परम् किञ्चन ॥
 एताभ्यां जुहुते नैव सर्वेभ्योऽपि हुतम्भवेत् ।
 जुहुयात्सर्पिषा युक्तं सव्येन पयसाथ वा ॥
 क्रीतेन च विकारेण तिलतैलेन वा पुनः ।
 संप्रोक्ष्य पयसा वापि अक्षुत्त मश्रुयादपि ॥
 अस्त्रेहाद्यापि गोधूमाः शालयो हवनीयकाः ।
 हविस्तु हविरभ्युक्तमहविस्तु हविर्यतः ॥
 अभ्यक्तमेव होतव्यं मतीरूक्षं विवर्जयेत् ।
 दरिद्राश्चित्तितामेके रूक्षान्नहवने विदुः ॥
 जठराग्नेः क्षयश्चैके रूक्षासनमिहोच्यते ।
 उँकारपूर्विकाः सर्वाः स्वाहाकारान्तिकास्तथा ॥
 जुहुयादग्निर्को विप्रो गृहमेधीहि नित्यशः ।
 बलिशेषश्च भूतेभ्यः सर्वेभ्योऽप्यविशेषतः ॥
 हुत्वाथ कृष्णवर्त्मनं कृताञ्जलिं प्रसादयेत् ।
 त्वमग्ने ! द्युतिरेतेन मन्त्रेण भक्तिमान् । इजः ॥

आब्रह्ममिति मन्त्रस्तु जपेहै सर्वकामिकम् ।
 अहाव्यग्न इति ह्येतं मन्त्रं प्रयतो जपेत् ॥
 अन्यद्वीताशनं मन्त्रं जपित्वा च समापयेत् ।
 सर्वशान्तिः कृत्यर्थं तथाग्निर्देवतेति च ॥
 ज्ञानं धनमरोगित्वं गतिमिच्छंस्तथा द्विजः ।
 शम्भुमग्निं रविं विष्णुं मर्चयेद्भक्तितः क्रमात् ॥
 अजानन् यो द्विजोनित्य मज्जत्वा निस्तृतं हविः ।
 पितृदेवमनुष्याणां मृणत्युक्तः प्रयात्यधः ॥
 शाकश्चापि तृणं वापि हुत्वाग्नावश्रुते द्विजः ।
 सर्वकामसमायुक्तः सोऽन्वैव सुखमश्नुते ॥
 स्वरेण वर्णेन च यदिहीनं तथैव हीनं कृपयापि यच्च ।
 तथातिरिक्तं मम तत् क्षमस्व तदस्तु चाम्नेः परिपूर्णमेतत् ॥
 सर्वपापप्रणोदाय सर्वकामाय वै द्विजः ।
 द्विजन्मनां हितार्थाय वैश्वदेव उदाहृतः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरे वैश्वदेवविधिः ॥

आतिथ्यं संप्रवक्ष्यामि चातुर्वर्ण्यफलप्रदम् ।
 चतुर्वर्णातिथिः प्रोक्तः कालप्राप्तो ब्रह्मसूतः ॥
 अदृष्टोऽदृष्टगोत्रादिरज्ञाताचारविद्यकः ।
 सन्ध्यामात्रकृताचारसज्ज्ञैः सोऽतिथिरुच्यते ॥
 क्षुत्तृष्णाध्वश्चमयान्तः प्राणवायान्नयाचकः ।
 गृह्णीतु वैश्वदेवान्ते गृह्णहारमुपागतः ॥
 विष्णुरूपोऽतिथिः सोऽयं मत्तारार्थमिहागतः ।
 इति मत्वा च भक्त्या च वृणुयाद्भोजनायतम् ॥

त्वं शुभेन ममायातः सर्वदेवमयी विधिः ।
 निर्दह्य सर्वपापानि ममाचायुः प्रयास्यति ॥
 ब्राह्मणैः सह भोक्तव्यो भक्त्या प्रक्षाल्य पाद्वयम् ।
 आसनार्चादिकं दत्त्वा दत्त्वा खक्वन्न्दनादिकम् ॥
 योगिनो विविधैर्वैभ्रमन्ति धरणीतले ।
 नराणामुपकाराय ते चाज्ञातस्वरूपिणः ॥
 तस्मादभ्यर्चयेत्प्रातः आह्निकालेऽतिथिं द्विजः ।
 आह्निक्रियाफलं हन्ति तत्र वापूजितोऽतिथिः ॥
 तस्मादपूर्वमेवात्र पूजयेदागतोऽतिथिः ।
 कदाचित्कश्चिदागच्छेत्तारयेद्यस्तु पूर्वजान् ॥
 यतिर्वा ह्यग्निहोत्रीच तथापि मय्यर्हद्विजः ।
 सदैवेऽतिथयः प्रोक्ता अपूर्वश्च दिने दिने ॥
 अतिथेऽमरदेहस्त्वं मत्तारार्थमिहागतः ।
 संसारपङ्कलग्नं मा मुहुरस्वाधनाशने ॥
 नैक ग्रामे वसन्स्वीह मुनीशैरुच्यतेऽतिथिः ।
 अन्यत्र हृष्टपूर्वोऽपि नासावतिथिरुच्यते ॥
 क्षत्रियो यदि वा गच्छेदतिथिस्तस्य वेश्मनि ।
 भक्तेषु सत्सु विप्रेषु कामतस्तु तमाशयेत् ॥
 वैश्यो वा यदि वा शूद्रो विप्रमृष्टं समावजेत् ।
 तौ भृत्यैः सह भोक्तव्यौ इति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 क्षीरो वा यदि वा काणः कुष्ठी वा व्याधितोऽपि वा ।
 आगतो वैश्वदेवान्ते प्रष्टव्यः सर्वदेवताः ॥
 दर्शयेनापि वैश्येन तथा च वृषलेन च ।
 आतिथ्यं सर्ववर्णानां कर्तव्यं स्वादसंशयम् ॥

योऽतिथीन्पूजयेद्भक्ता तथाभ्यागमनेन च ।
 बालवृद्धादिकश्चैव तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥
 देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे स्युर्ध्वेन हस्तेन च मूरि तिष्ठन्
 तस्मान्नदातुस्त्वमराङ्गनाभिस्तस्यातिथिः केन समन्वमसि ।
 इति श्रीबृहत्पराशरे अतिथिविधिः समाप्तः ॥

वर्णधर्मान् प्रवक्ष्यामि यत्कृतं ब्राह्मणादिभिः ।
 तिवोद्वयं द्विजास्तद्वै सक्षेपेण पृथक् पृथक् ॥
 यजने याजने विभे तथा दान प्रतिग्रहे ।
 अध्यापन मध्ययनं कर्माण्येतानि षट् तथा ॥
 प्रजानां रक्षणं दान मरीणां निग्रहन्तथा ।
 यजनाध्ययने राज्ञि विषयासक्तिवर्जनम् ॥
 यजनाध्ययने दानं पाशुपाल्यस्तथा कृषी ।
 वाणिज्यञ्च कुसीदश्च कर्मषट्कं प्रकीर्तितम् ॥
 शुश्रूषा ब्राह्मणादीनां तेभ्य आजीवनन्तथा ।
 एष धर्मः स्मृतः शूद्रो वाणिज्येन च जीवनम् ॥
 सर्वेषां जीवनं प्रोक्तं धर्मणैव च कर्षणम् ।
 भिन्नवृत्तिर्यथा न स्यात् कुर्वाद्भिप्रस्तथा च तत् ॥
 कुर्वन्कृतानि कर्माणि वृत्त्या वा क्षत्रियस्य च ।
 वृत्त्यभावे द्विजा जीवेद्भिन्नवृत्तिं विवर्जयेत् ॥
 क्षत्रिये प्रजापालत्वं शस्त्रभक्ष्यं प्रचण्डता ।
 निर्जयेत्परसैन्यानि एष धर्मः स्मृतो नृप ! ॥
 पुष्पपुष्पं विचिनुयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकार इवारामे प्रजासु स्यान्तथा नृपः ॥

लोहकर्मस्थानाश्च गवाश्च प्रतिपालनम् ।
 गोरक्षा कृषिशण्ड्यं वैद्यवृत्तिरुदाहता ॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परोधर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते यस्तु तद्वेत्तस्य निष्फलम् ॥
 लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्रं घृतं पयः ।
 न दूष्येच्छूद्रजातीनां कुर्यात् सवस्त्रं विक्रियाम् ॥
 विक्रयं मद्यमांसानां मभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगत्यागामिता चौर्यं शूद्रे स्युः पापहेतवः ॥
 कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं ध्रुवम् ॥
 इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुवतप्रोक्तायां
 द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयेऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य कर्मचारं कर्त्तुं युगे ।
 धर्मसाधारणं साक्षाच्चतुर्वर्ण्यक्रमागतम् ॥
 युष्माकं सम्प्रवक्ष्यामि पाराशरप्रचोदितम् ।
 षट्कर्मसहितो विप्रः कृषिवृत्तिं समाश्रयेत् ॥
 हीनाङ्गं व्याधिसंयुक्तं प्राणहीनञ्च दुर्बलम् ।
 क्षुद्रयुक्तं तृषितं आन्तमनङ्ग्वाहं न बाहयेत् ॥
 स्थिराङ्गं नीरुजं तृप्तं शान्तं षण्डं विवर्जितम् ।
 अष्टं सबलप्राणमनङ्ग्वाहं न बाहयेत् ॥
 बाह्ये हि वसत्यधिं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ।

कुगवैर्न कृषिं कुर्व्यात्सर्वथा धेनुसंग्रहः ॥
 बन्धनं पालनं रक्षा द्विजः कुर्व्याद्गृही गवाम् ।
 वत्साश्च यत्नतो रक्ष्या वर्धन्ते ते यथाक्रमम् ॥
 न दूरे तास्तु मीकव्या शरणाय कदाचन ।
 दूरे गावश्चरन्त्यो वै न भवन्ति शुभायनाः ॥
 प्रातरेव हि दोग्धव्या दुह्याः सायं तथा गृही ।
 दोग्धुर्विपर्ययेणैव वर्धन्ते ताः कदाचन ॥
 अनादेयतृणस्यक्ता स्ववन्त्यनुदिनं पयः ।
 तुष्टिर्देवतादीनां पूज्या गावः कथन्त ताः ॥
 यस्याः शिरसि ब्रह्मास्ते स्कन्ददेशे शिवः स्मृतः ।
 पृष्ठे विष्णुः स तथा तस्यौ श्रुतयश्चरणेषु तु ॥
 या अन्या देवताः काश्चित्तस्या लोमसु ताः स्थिता
 सर्वे देवमया गौस्तु तृष्येत्तद्भक्तितो हरिः ॥
 हरति स्पर्शनात्पापं पयसा पोषयन्ति याः ।
 प्रापयन्ति दिवं दत्ताः पुण्या गावः कथन्त ताः ॥
 यच्छफाहतभूमेस्तु उद्यताः पांशुसंसृजः ।
 प्रीणयेत् पुरुषस्येनां वन्धा गावः कथन्त ताः ॥
 शक्यन्मूत्रं हि यस्यास्तु पितुः पुनाति पातकम् ।
 किमपूज्यं हि तस्या गौरिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 गौरवत्सा न दोग्धव्या नचैवं गर्भसन्विनी ।
 प्रसूता च दशाहार्वाग्दोग्धा चेन्नरकं व्रजेत् ॥
 दुर्बला व्याधिसंयुक्ता पुष्पिता वा द्विवत्सभूः ।
 सा साधुभिर्न दोग्धव्यावर्णिभिः सुखमीप्सुभिः ॥

कुलान्ते पुष्पिता गावः कुलान्ते बहवस्त्रिलाः ।
 कुलान्ते चलचित्ता स्त्री कुलान्ते बन्धुविग्रहः ॥
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ।
 तथा गौ ज्योयसी साक्षादेकतोभयतोऽसुखी ॥
 यथोक्तविधिनायैता वर्यैः पाल्यास्त पूजिताः ।
 पात्रयेत्पूजयद्वैताः सप्रे मेह च मोदते ॥
 दक्षिणाभिमुखा गाव उत्तराभिमुखा अपि ।
 बन्धनीयास्तथैतास्तु न च प्राक्पश्चिमासुखा ॥
 गोवृषा वाजिशालायां सुतीक्ष्णं लोहदात्वकम् ।
 स्थाप्य तु सर्वदा तस्यां गवि लुप्तविमोक्षणात् ॥
 गावो देयाः सदा रक्ष्याः पोष्याः पाल्याश्च सर्वदा ।
 ताडयन्ति च ये पापा येचाकर्षन्ति ता नराः ॥
 नरके पचन्तेऽङ्गानि श्वासेनच प्रपीडिताः ।
 स पशुचर्म दण्डेन मृदु तासां निवर्त्तयेत् ॥
 गच्छ गच्छेति तां ब्रूयात्मा माभैरिति वारयेत् ।
 संस्पृशन् गां नमस्कृत्य कुर्वाणस्तान्तु प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
 दण्डोदकादिसंयुक्ता यः प्रदद्याद्गवाङ्गिकम् ॥
 सोऽश्वमेधसमं पुण्यं लभते नात्र संशयः ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्राश्च सरांसि च ॥
 गवां शृङ्गोदकस्नाने कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 कुतस्तेषां हि पापानि येषां गृह मलङ्कृतम् ॥
 सततं बालवत्साभिर्गोभिः स्त्रीभिरिव स्वयम् ।
 बाह्याणाञ्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् ॥

तिष्ठन्त्येकत्र मन्त्राणि हरिरेकत्र तिष्ठति ।
 गोभिर्गन्धाः प्रवर्तन्ते गोभिर्देशः प्रतिष्ठिताः ॥
 गोभिर्वेदाः समुद्गीर्णाः स षडङ्गपदः क्रमात् ।
 सौरभेयास्तु तस्याग्रे पृष्ठतोऽप्यस्य ताः स्थिताः ॥
 वसन्ति हृदये नित्यन्तासां मध्ये वसन्ति ये ।
 ते पुण्यपुरुषाः क्षीण्यां नाकेऽपि दुर्लभाश्च ये ॥
 अङ्गमूले स्थितो ब्रह्मा अङ्गमूले तु केशवः ।
 अङ्गाग्रे ऋक्षं विद्यास्त्रयोदेवाः प्रतिष्ठिताः ॥
 अङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ।
 सर्वे देवाः स्थिता देहे सर्वदेवमया हि गौः ॥
 ललाटाग्रे स्थिता देवी नागामध्ये तु परमेश्वरः ।
 कन्धसाश्च तरो नागौ तत्कर्णे यौ व्यवस्थितौ ॥
 स्थितौ तस्याश्च सौरभ्याश्चतुर्षोः शशिभास्करो ।
 दन्तेषु वसवद्याष्टौ जिह्वायां वरुणः स्थितः ॥
 सरस्वती च ऊङ्गारे यमयक्षौ च गण्डर्वाः ।
 ऋषयो रोमकूपेषु प्रस्रावे जाङ्गवीजलम् ॥
 कालिन्दी गोमये तस्या अपरा देवता सखा ।
 अष्टाविंशतिदेवानां कोप्या लोमसु ताः स्थिताः ॥
 उदरे गार्हपत्योऽग्निर्हृद्देशे दक्षिण सखा ।
 मुखे चाङ्गवनीयस्तु चावसाथौ च कुक्षिषु ॥
 एवं यो वर्जते गोषु ताडनं क्रोधवर्जितः ।
 महतीं श्रियमाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥
 कृत्यं तस्या न लङ्घेत् पूतिगन्धं न वर्जयेत् ।
 यावत्पिबति तद्गन्धं तावत्पुण्यं प्रवर्धते ॥

यो गां पयस्विनीं दद्यात्तरुणीं वत्ससंयुताम् ।
 शिवस्यायतनं दत्त्वा दत्तान्तेन तु विश्वकम् ॥
 उक्षा गौ बधसा दृष्टा तस्य क्षुत्पादनाय च ।
 तैरुत्पादितशस्येन सर्वमेतद्धि धार्यते ॥
 यश्चैतान् पालयेत् यत्नान्स्वर्धयेच्चैव यत्नतः ।
 जगन्ति तेन सर्वाणि साक्षात् स्युः पालितानि च ॥
 यावद्गोपालने पुण्य मुक्तं पूर्वमनीषिभिः ।
 उच्छोऽपि पालने तेषां फलं दशगुणं भवेत् ॥
 जगदेतद्दूषितं सर्वम नडुच्च चराचरम् ।
 वृष एक्ष्यवतो रक्षा पालनीयस्तु सर्वदा ॥
 घर्मोऽयं भूतले साक्षाद्ब्रह्मणा हिततारिताः ।
 तैलोक्यं धारणायालमन्त्रानाञ्च प्रस्तूयते ॥
 अनादेयानि वासानि विध्वंसन्ति सकामतः ।
 भ्रमिता भूतलं दूरमुच्चाणङ्को न पूजयेत् ॥
 उत्पादयन्ति शस्यानि मर्दयन्ति वहन्ति च ।
 आनवन्ति दवीयस्य मुच्छोर्वा कोऽधिको भवि ॥
 कृन्धेन दूराञ्च वहन्तिभारं माक्षादि किञ्चिद्यनपत्यरत्न ।
 स्त्रीयेन जीवेन परस्य जीवं रक्षन्ति पुण्यन्ति विवर्धयन्ति ॥
 पुण्यास्तु गावो वसुधातले मां विभ्रत्यमुङ्गोष्ठगर्भभारम् ।
 भारः पृथिव्या दशताडिताया एकस्य चाणो ह्यपि राधुवाचः ॥
 एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
 माहेक्ष्यपीयं धरणीं समाना तस्माद्दृष्टात् पूजितमस्ति चान्यः ॥
 उत्पाद्य शस्यानि तृणञ्चरन्ति तदेव भूयः सकलं वहन्ति ।
 न भारस्विनाः प्रवदन्ति किञ्चिद्दोषाद्धार्यति जीवलोकः ॥

तृतीयेऽङ्गि चतुर्थे वा यदेवोक्षा वृद्धोभवेत् ।

तदा न सातु भेतव्या नैव प्राग्दुर्बलस्य च ॥

नाम।वेऽनकीलत्सु खादिरं वाय सैशिपम् ।

द्वादशाङ्गुल कङ्काख्यन्तज्जैस्त्रीणि समेष वा ॥

शाला द्विजेन्द्रा वृषगोहयानां ता याम्यदिग्द्वारवतीं विदध्यात् ।

सौम्या ककुप्द्वारवतीं सुशोभान्तेषां शमिच्छन् धृतमात्मनश् ॥

गावो वृषो वा हयवृत्तिनो वा अन्येऽपि सर्वे पशवो द्विजेन्द्राः ।

याम्या मुखा दिङ्मूला मुक्ता दिङ्मुखाशका स्ते खलु बन्धनीयाः ।

शालाप्रवेशे वृषगोपशूनां राजापि यत्नादयकुञ्जराणाम् ।

होमञ्च सप्तार्चिषि शास्त्रदुक्तं कुम्भीद्विजज्ञो द्विजपूजनञ्च ॥

लाङ्गलं यत्प्रवक्ष्यामि यत्काष्ठं यत्प्रमाणतः ।

हलीगायास्तथात्मानं प्रेतोदस्य युगस्य च ॥

चत्वारिंशत्तथाचाष्टा षड्गुलानि कुहः स्मृतः ।

अथाद्वीमङ्गलैर्भोज्यो हलीशा वेधतश्च यः ॥

षोडशैव तु तस्याधः षड्विंशति तथोपरि ।

वेधस्तथाच कर्त्तव्यः प्रमाणेन षड्गुलः ॥

अष्टाङ्गुलमुरस्तस्य वेधादूर्ध्वं प्रकल्पयेत् ।

ग्रीवा दशाङ्गुला चोर्ध्वं हस्तग्राही ततः स्मृतः ॥

अङ्गुलैश्चाष्टभिस्तत् स्याद्देधः स्यात्प्रतिहारकः ।

तस्याधस्ताद्यच्चत्वारि स वेधश्चतुरङ्गुलः ॥

सार्वत्रज्ञैः शुभा कार्या तद्देधस्त्यङ्गुलो भवेत् ।

पञ्चाङ्गुलमुरस्तस्याः शिरस्येति विभाजनम् ॥

पृथुत्वं शिरसोधार्थं हस्ततलप्रमाणकम् ।

अङ्गुलानि तथा चाष्टौ उरसः पृथुता स्मृता ।

बन्धाद्विः प्रतीहारी षड्विंशदङ्गुला भवेत् ।
 सुतीक्ष्णो लोहपाल्यस्य सुक्तादामादिदारुणत् ॥
 नशरं क्षीरवृक्षस्य न विल्वपिचुमर्दयोः ।
 दूत्यादीनां हि कुर्वाणं न नन्दति चिरं गृही ॥
 प्राञ्जला सप्तहस्ता तु हलीषा विदुषा मता ।
 तस्य वेधः सवर्णायाः कार्यो नववितस्त्रिभिः ॥
 प्लक्ष्याक्षयोर्न तत्कुर्वाणं कीर्तिष्वै तौ प्रकीर्तितौ ।
 प्रमादतस्तु ताः कुर्वन् सशस्यो नश्यते गृही ॥
 नीचोच्चपमानेन तज्ज्ञातां प्रवदन्ति हि ।
 चतुर्हस्तं युगं कार्यं स्कन्धस्थानेऽर्धचन्द्रवत् ॥
 शेषमृद्ध्याः कदम्बस्य शालाधन्वतमस्य च ।
 सस्या वेधाद्विः कार्या दशाङ्गुलप्रमाणिका ॥
 तन्माने च प्रबालीच तदन्तरदशाङ्गुलम् ।
 प्रतोदविषमग्रम्य वैणवश्च चतुः करः ॥
 तदग्रे तु प्रकर्त्तव्या यवाकारातु लोहवत् ॥
 हीनातिरिक्तं कर्त्तव्यं नैव किञ्चित्प्रमाणतः ।
 कुर्वादनडुहा दैन्याददैन्यां नरकं व्रजेत् ॥
 यथा भीष्टं तथा शोभं वाहकस्य प्रमाणतः ।
 भूमेश्च कर्षणायालं तज्ज्ञाः सर्ववदन्ति हि ॥
 योचनं तु हलस्याथ प्रवक्ष्यामि यथा तथा ।
 श्रेष्ठमक्षत्र संयुक्ते पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥
 यत्र दिने तु बुध्येत तत्र कार्यं विजानता ॥
 यत्र कृत्यं हितं चापि पुण्यं वा मनसि स्मरेत् ।
 तत्र विद्वान् द्विजश्रेष्ठः पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥

मातृश्राद्धं द्विजः कृत्वा यथांक्तविधिना गृह्णी ।
 द्रव्यकालानुसारेण कुर्वेती धर्मतः कृषिम् ॥
 प्रोल्लिखन् मण्डलं पुष्पधूपदीपैः समर्चयेत् ।
 इन्द्राय च तथाऽश्विभ्यां महाङ्गिभ्यश्च तथा द्विजः ॥
 कुर्याद्द्विलिङ्गं हृतिं विद्वान् उदलश्यञ्चयाय च ।
 तथा कुमार्यै शीतायै अनुमत्यै तथा बलिम् ॥
 नमः स्वाहेति मन्त्रेण सवालन्नात्मनः शुभम् ॥
 दधिगन्धाक्षतापुष्पैः शमीपत्रैस्तिलैस्तथा ।
 दद्याद्द्विलिङ्गं वृषाणाञ्च तथाज्यप्राशनं तथा ॥
 संहृष्य शिरफालाग्रे हेम्ना वा राजर्तन वा ।
 प्रलेप्य मधुसर्पिभ्यां कुर्याच्चैव प्रदक्षिणम् ॥
 अग्न्योक्ष्णौ मण्डलं कुर्यात् कृत्वा सीरप्रवाहणम्
 पुष्पं लाङ्गलकल्याण कल्याणाय नमोऽश्विति ॥
 सीतायाः स्थापनं कुर्यात् पाराशरहृदि स्मरेत् ।
 सीतां युञ्जत इत्याद्यैर्मन्त्राशीरं प्रवाहयेत् ।
 दधिदूषाक्षतैः पुष्पैः शमीपत्रैश्च पुण्यदैः ॥
 सीतां पूज्य वशो भक्तारक्त वस्त्रविश्राणकौ ।
 सप्त धान्यानि चादाय प्रोक्ष्य पूर्वामुखां हली ॥
 तानि दक्षीक्ष्णः क्षेत्रेऽङ्कित्वा भूमौ कर्षेद्विजः ।
 न यवैर्न तिलैर्हर्षेण द्विजः कुर्यात्तु कर्षणम् ॥
 तद्विहीनस्तु कुर्वाण्य न प्रशंसन्त देवताः ।
 तिलमात्रच्युतं तोय दक्षिणस्याम्यर्तदिशि ॥
 तेन तृप्यन्ति पितरो यावन् तिलविक्रयः ।
 विक्रीणीते तिलान् यस्तु तर्पयेत्सर्पिर्देवताः ॥

विमुच्य पितरस्तन्तु प्रयान्तीव तिलैः सह ।
 उषाजलं यवस्तम्बपत्रेभ्यो भूतले पतत् ॥
 पयोदधिघृताद्यैस्तु तर्पयेत्सर्वदेवताः ।
 देवपर्जन्यभूसीरयोगात् कृषिः प्रजायते ॥
 व्यापारात् पुरुषस्यापि तस्मात्तत्रोद्यतो भवेत् ।
 शालीन् भूशणकापीमं वार्त्ताकुप्रभृतीनि च ॥
 वापयेत्सर्वबीजानि सर्ववापी न सीदति ।
 चन्द्रक्षये यतिर्विप्रो यो युनाक्तं दृष्टान् क्वचित् ॥
 तत्पञ्चदशवर्षाणि त्यजन्ति पितरो हि तम् ।
 चन्द्रक्षये द्विजो विद्वान्यो भुङ्क्ते तु पराशनम् ॥
 भोक्तुर्मांसार्जितं पुण्यं भवेदशनं मस्य तत् ।
 चन्द्रार्कयोस्तु संयोगे कुर्याद्यः स्त्रीनिषेवणम् ॥
 स रेतोभोजिनस्तस्य परमारुं पितरो हिताः ।
 चन्द्रक्षये च यः कुर्यान्नरस्तद्वनिकुलतनम् ॥
 तत्पुण्यं सङ्ख्याया तस्य भवन्ति भ्रूणहत्यकाः ।
 वनस्पतिगते सोमे योऽप्यध्वानं व्रजेन्नरः ॥
 प्रभ्रष्टद्विजकर्माणं न त्यजन्त्यमरादयः ।
 वासांसि दुःप्रणाशाय रजकस्या मतिः क्षिपेत् ॥
 पिवन्ति पितरस्तस्य मांसं वस्त्रजलन्तु तत् ।
 सोमक्षये द्विजो याति तत्कायस्तु ऊताशनम् ॥
 तदेव पितृशपाग्निदग्धो नरकं माविशेत् ।
 अष्टमीं कामभोगेन षष्ठीं तैलोपभोगिना ॥
 क्रुद्रुत्य दन्तकाष्ठेन हिनस्त्यासप्तमं कुलम् ।

चन्द्राप्रतीताः पुरुषास्तु दैवा दद्यादपत्या यदि दन्तकाष्ठम्
नराधिराजः सहितस्तु तेन घातः कृतः स्यात्पितृदेवतानाम्

तत्राभ्यज्य विषाणानि गावश्चैव वृषास्तथा ।

चरणाय विष्टज्यन्ते आगतान्निशि भोजयेत् ॥

य उत्पाद्येह शस्यानि सर्वाणि तृणचारिणः ।

जगत्सर्वं धृतं यैस्तु पूज्यन्ते किन्न ते वृषाः ॥

येनैकेन प्रदत्तेन दत्तं गोदशकम्भवेत् ।

यद्रूपेण स्थितो धर्मः पूज्यन्ते किन्न ते वृषाः ॥

पाल्याहि यत्नतस्ते वै वाहनीया यथाविधि ।

स याति नरकं घोरं यो वाह यत्नपालयत् ॥

नाधिकाङ्क्षो न हीनाङ्गः पुष्पिताङ्गो न दूषितः ।

वाहनीयो हि शूद्रेण वाहयन् क्षयमाप्नुयात् ॥

वर्जयेद्दुष्टदोषांश्च गावो वै दोहने नरः ।

पाल्या वै यत्नतः सर्वे पालयन् शुभमाप्नुयात् ॥

अन्नार्थं मितानुज्ञाणः समर्ज परमेश्वरः ।

अन्नेनाप्यायते सर्वं त्वै लोकां सचराचरम् ॥

अग्निर्ज्वलति चान्द्रार्थं वाति चान्द्राय मारुतः ।

गृह्णाति चान्द्रमां सूर्यो रमानन्नाय रश्मिभिः ॥

अन्नं प्राणो बलं चान्न मन्त्राज्जीवित मुच्यते ।

अन्नं सर्वस्य चाधारः सर्वं मन्त्रे प्रतिष्ठितम् ॥

सुरादीनां हि रुक्वेषा मन्त्रं बीजं परं स्थितम् ।

तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ॥

द्यौः पुमान्धरणी नारी अम्भोबीजन्दिव्युतम् ।

द्युधाती तोयसंयोगादन्नादीनां हि सम्भवः ॥

प्रापोमूलं हि सर्वस्य सर्वमप्सु प्रतिष्ठितम् ।
 प्रापोऽमृतरसो ह्यापः प्रापः शुक्रं बलं महः ॥
 सर्वस्य बीजं मापो वै सर्वं मद्भिः समावृतम् ।
 अद्य आप्यायना ह्यापः प्रापो ज्येष्ठतरा ह्यतः ॥
 किञ्चित्कालं विनाऽन्नाद्यैर्जीवन्ति मनुजादयः ।
 न जीवन्ति विना तानि तस्मादापोऽमृतं सृजतम् ॥
 दत्तानि चाङ्घ्रिरेतस्यां किं न दत्तं क्षितौ भवेत् ।
 तथान्नेन प्रदत्तेन सर्वं दत्तं भवेदिह ॥
 अतोऽप्यन्वार्थभावेन कर्त्तव्यं कर्षणं द्विजः ।
 यथोक्तेन विधानेन लाङ्गलादिप्रयोजनम् ॥
 सीते ! सौम्ये ! कुमारि ! त्वं देवि ! देवाचिरे ! श्रिये ।
 सत्कृताहि यथासिद्धा तथा मे सिद्धिदा भव ॥
 सकृत् सूनुर्विना नाम्ना सीतयाः स्थापनं विना ।
 विनाभ्युत्थगरक्षार्थं सर्वं हरति राजसः ॥
 वापने नवने क्षेत्रे खले गन्त्रीप्रवाहणे ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो धान्यानाञ्च प्रवेगने ॥
 देवतायतनोद्याननिपातस्थानगो व्रजन् ।
 सीमा श्मशानभूमिञ्च वृक्षच्छाया क्षितिं तथा ॥
 भूमिं निष्ठातयूपाञ्च अयनस्थानमेव च ।
 अन्यामपि हि चावाह्यां न कृषन् कृषिस्तु हराम् ॥
 नोषरां वाहयेद्भूमिं वर्चाश्मककरीवताम् ।
 वाहयन्नाप्रमत्तश्च न नदीपुलिनं तथा ॥
 यद्यसौ वाहयेल्लोभात्तद्देषाद्वापि हि मानवः ।
 क्षीयतेऽसौ चिरात्पापात् सपुत्रपशुबान्धवः ॥

नरकं घोरंतामिश्रं पापीयान्याति चैनमः ॥
 योऽपहृत्य परकीयां कृषिकृदाहयेडराम् ।
 स भूमिस्थेन पापेन ह्यनन्तनरकं वसेत् ॥
 न दूरे वाहयेत् क्षेत्रं नचैवात्यन्तिके तथा ।
 वाहयेन्नपथे क्षेत्रं वाहयन्तुःखभाग्भवेत् ।
 क्षेत्रेष्वेव हतिं कुर्यात् स मृष्टो नावलोकयेत् ॥
 न लङ्घयेत्पशूनामौ नाभीयाद्याश्च शूकरः ।
 बन्धश्च यत्नतः कार्यो मृगयुवासनाय च ॥
 अत्राप्युपद्रवं राजा तस्करादिममुद्धवम् ।
 संरक्षेत्सर्वतो यत्राद्यस्मात् गृह्णात्यसौकरात् ॥
 कृषिकृन्मानवस्त्वेवं मत्वा धर्मं कृषे ध्रुवम् ।
 अनवद्यां शुभां स्निग्धां जलावगाहनक्षमाम् ॥
 निम्नां हि वाहयेद्भूमिं यत्र विश्रमते जलम् ।
 वाहयेत्त जलाभ्यर्णे अपुष्टोऽसेकमम्भवैः ॥
 शारद मुच्चकैः स्थानं कम्वादि वापयेडली ।
 अर्धाप्तकारुकार्पासं तदन्यत्र तु हैमतम् ॥
 वमन्तप्रोक्षकालीय मय्यस्निग्धेषु तद्विदः ।
 केदारेषु तथा शालीन् जलोपान्तेषु चेक्षवः ॥
 हन्ताकशाकमूलानि कन्दानि च जलान्तिके ।
 वृष्टिविश्रान्तपानीयक्षेत्रेषु च यवादिकान् ॥
 गोधूमांश्च मसूरांश्च खल्वान् खलुकुलन्तथा ।
 ममस्निग्धेषु चाप्यानि भूमिजीवान् विजानता ॥
 तिला वज्रविधा शोष्या अतमीशणमेव च ।
 मृद्व्यु यो जगत्सर्वं वापयेत्कृषिकृन्नरः ॥

सम्यग्चेत्ततः सर्वान् गोवृषादीन् स्वयङ्मृच्छी ।

चिन्तयेत्सर्वमात्मानं स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥

प्रथमं कृषिवाणिज्यं द्वितीयं योनिपोषणम् ।

तृतीये विक्रयं वक्रं चतुर्थं राजसेवनम् ॥

नखैर्विलिखने यः स्यात् ब्रूयुर्दोषं मनीषिणः ।

तस्याः सीरविदारेण किन्न पापं क्षितं भवेत् ॥

तणैकक्रेदमात्रेण प्रोच्यते क्षयमायुषः ।

अमङ्गलकन्दनिर्वासादसङ्ख्यातम्भवेदयम् ॥

यद्वर्षं मत्स्यवधानां तथा सङ्कर्षणामपि ।

अहः कुक्कुटिकानाञ्च तद्दिने कृषिजीविनाम् ॥

बधकानाञ्च यत्पापं यत्पापं नृगयोरपि ।

कदम्बानाञ्च यत्पापं यत्पापं कृषिजीविनाम् ॥

वर्णानाञ्च गृहस्थानां कृषिवृत्त्युपजीविनाम् ।

तदेनसो विशुद्धं प्राह मत्स्यवतीपतिः ।

द्वादशो नवमो वापि सप्तमः पञ्चमोऽपि वा ॥

धान्यभागः प्रदातव्यो देहिनः क्षत्रियो ध्रुवम् ।

अश्वत्थद्यूतभूमौ च विशाखिक्षेत्रभुग्भवेत् ॥

एकैकांशापकर्म स्याद्यावद्दशमसप्तमौ ।

ग्रामेशस्य नृपस्यापि वर्णिभिः कृषिजीविभिः ॥

स च भागः प्रदातव्यो यतस्तौ कृषिभागिनौ ।

व्यूढौ त्व मत्स्यमात्रायां देयोऽथः स्याच्चतुर्दशः ॥

एकैकांशाय चर्षस्तु यावद्दशमसप्तमौ ।

वाङ्मनसु कृषिं कुर्वन्वाहयेद्दिच्छया धराम् ।

न किञ्चिन्नस्यचिद्दद्यात्सर्वस्य प्रभुर्यतः ।

ब्रह्मा वै ब्राह्मणानां स्वात्प्रभुस्त्वहजदादितः ॥
 तद्रक्षणाय बाहुभ्यामहजत् क्षत्रियानपि ।
 पशुपाल्याशनोत्पत्त्यै ऊरुभ्याश्च तथा विशः ॥
 द्विजदास्थाय पश्याय पङ्कां शूद्र मकल्पयत् ।
 यत्किञ्चिज्जगती यत्र भूगेहाश्च गजादिकम् ॥
 स्वभावेनेह विप्राणां ब्रह्म स्वय मकल्पयत् ।
 ब्राह्मणश्चैव राजा च द्वावप्येतौ धृतव्रतौ ॥
 न तयोरन्तरं किञ्चित्प्रजा धर्मेण रक्षयेत् ।
 तस्मान्न ब्राह्मणो दद्यात् कुर्वाणो धमतः कृषिम्
 ग्रामेशस्य नृपस्यापि किञ्चिन्तमप्यसौ बलिम् ।
 अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि कृषिऋच्छुदिकां गम् ॥
 मंशुद्धः कर्षको येन स्वर्गलोक मवाप्नुयात् ।
 सर्वसत्त्वोपकाराय सर्वत्र कृषिऋत्तरः ॥
 कुर्यात् कृषिं प्रयत्नेन सर्वसत्त्वोपजीव्यकृत् ।
 सर्वस्य स्थितिकारुण्यात्स देवपितृभिः पुनः ॥
 मनुष्याणान्तु पोष्याय कृषिं कुर्यात् कृषीबन्धुः ।
 वयामि चान्वसत्वानि क्षुत्तृष्णापीडितो द्विजः ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोकस्तमवाप्नुयात् ।
 चतुर्दन्त खले कुर्यात्प्राच्यामतिघनावृतिम् ॥
 सैकद्वारपिधनस्य पिदध्याज्ञैव सर्वतः ।
 खगोद्गार्ज्जरणास्त्रैश्च विंशतस्तु निवारयेत् ॥
 श्वशूकः शृगालादिकाकोलूककर्षितवान् ।
 त्रिमन्थं प्रोक्ष्य कुर्यात् दानीयाम्युक्षणास्त्रभिः
 रक्षा च भस्मना कुर्याज्जलधाराभिरक्षयम् ।

त्रिसन्ध्य मर्चयेत्स्त्रीतां पराशरमूर्ध्नि स्मरन् ।
 प्रेतभूतादिनामानि न वदेच्च तदग्रतः ॥
 सूतिकागृहवत्तत्र कर्त्तव्यन्तत्र रक्षणम् ।
 हरन्त्यरक्षितं यस्मात् रक्षांसि सर्वमेव हि ॥
 प्रशस्तादिव पूर्वाह्णे नापराह्णे न मन्थयोः ।
 धन्योन्मानं सदा कुर्यात्स्त्रीतापूजनपूर्वकम् ॥
 यजेत खलभिर्द्वाभिः कलेरोहिण्येव हि ।
 भक्त्या सर्वं प्रदत्तं हि तत्समस्तमिहाक्षयम् ॥
 खलयज्ञा पक्षिण्येषा ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
 भागधेयमयां कृत्वा तां गृह्णन्वीह मामिकाम् ॥
 शतकृत्वादयो वेगः पितरः सोमपादयः ।
 सनकादिमुष्ण्यांश्च येषान्ये दक्षिणाशनः ॥
 तदुद्दिश्य च विप्रेभ्यो दद्याच्च प्रथमं हली ।
 विवाहे खलयज्ञे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ॥
 पुत्रे जाते व्यतीपाते दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 अन्येषामर्थिनां पश्चात्कारुकाणां पुनः पुनः ॥
 दीनानामप्यनाथानां कुष्ठीनां कुशरीरिणाम् ।
 क्लीबान्भवधिरादीनां सर्वेषामपि दीयते ॥
 वर्णानां पतितानाञ्च द्युदृग्भूतानि तर्पयेत् ।
 चाण्डालानांश्च पाकानां प्रीत्यात्युच्चावच्चाददत् ॥
 ये केचिदागतस्तत्र पूज्यास्ते विधिवद्द्विजाः ।
 लोकाग्रः सीरिभिः सर्वे वर्णिभिर्मृगमेधिभिः ॥
 दत्त्वात्यवृत्तया वाचा क्रमेणैव विरुर्जयेत् ।
 तत्कृत्वा स्मृत्कं गच्छेच्छादमभ्युदयं श्रयेत् ॥

शरद्वे मन्तव्यं सन्तनवास्त्रैः आहुमाचरेत् ।
 नो हृत्त्वानन्तदग्नीयादभ्यन्तं तद्वयमश्रुते ॥
 कृषानुत्पाद्य धान्यानि खलयज्ञं समाप्य च ।
 सर्वस्वत्वे युक्त इहामुत्र सुखी भवेत् ॥
 कृषेरन्यतमो धर्मो न लभेत् कृषितोऽन्यतः ।
 न सुखं कृषितोऽन्यत्र यदि धर्मेण कर्षति ॥
 अवस्तुत्वं निरन्त्रत्वं कृषितो नैव जायते ।
 अनातिथ्यञ्च दुस्तत्वं गोमते न कदाचन ॥
 निर्धनत्वमभ्युत्थं विद्यायुक्तस्य कर्हिचित् ।
 अस्थानित्वमभाग्यत्वं न सुशीलस्य कर्हिचित् ॥
 वदन्ति कवयः केचित् कृष्यादीनां विशुद्धये ।
 लाभस्यासंप्रदानञ्च सर्वेषां शुद्धिकृद्भवेत् ॥
 प्रतिग्रहचतुर्थांशं वर्ण्यलोभं तृतीयकम् ।
 कृषितो विंशतिश्चैव ददते नास्ति पातकम् ॥
 राज्ञो दत्त्वा च षड्भागं देवतानां च विंशकम् ।
 त्रयस्त्रिंशञ्च विप्राणां कृषिकर्मा न लिप्यते ॥

कृष्या च चोत्पाद्य यवादिकानि
 धान्यानि भूयांसि मृगान्मिधाय ।
 मुक्तो गृहस्थोऽपि पराशरप्राक्
 तस्यामयः कश्चिदवादिदोषाः ॥

देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे साध्याश्च यक्षाश्च सकिन्नराश्च ।
 गावो हिज्जेन्द्राः सह सर्वसत्त्वैः कृष्यं न तप्तानि मनाक् दुरेति
 यच्चैतदालोच्य कृषिं विदध्यात् लिप्येत पापेन स भूभवेत् ।
 सीरेत तस्यानि विदारितापि स्याद्भूतधात्री वरदानदात्री ॥

षट् कर्माणि कृषिं येतु कुर्युर्ज्ञानविधिं द्विजाः ।

ते सुरादिवरप्राप्ताः स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥

षट्कर्मभिः कृषिः प्रोक्तो द्विजानां गृहमेधिनाम् ।

गृहस्य गृहिणीमाहुस्तद्विवाहमथोच्यते ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतायां
कृषिकर्मसीतायज्ञोपवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्वयञ्च बाह्येत् क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।

कुर्याद्विवाहयागादिपञ्चयज्ञांश्च नित्यशः ॥

अष्टौ विवाहा नारीणां संस्काराय प्रकीर्तिताः ।

ब्रह्मादिक क्रमेणैव संप्रवक्ष्याम्यतः पृथक् ॥

जात्यादिगुणयुक्ताय पुत्रे सति वराय च ।

कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहो वेधमः स तु ॥

रेतो मज्जति यस्यास्त सूत्रञ्च द्वादिकेऽनिलम् ।

पुमान् स्यात् लक्ष्णैरेतैर्विपरीतैश्च षण्डकः ॥

ये यज्ञे वर्त्तमाने तु कृत्विजः कर्म कुर्वते ।

कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहः स तु देवकः ॥

वराय गुणयुक्ताय विदुषे सदृशाय च ।

कन्या गोद्वयमादाय दीयेतार्षः स उच्यते ॥

कन्या चैव वरस्त्रीभौ द्रच्छया धर्मचारिणी ।

स्थातामिति च यत्रोक्तां दानं कार्यं विधिस्त्वयम् ॥

एतावदेहि मे द्रव्यमित्युक्त्वा प्राक् प्रदाय च ।

यत्र कन्यां प्रदीयेत स दैवत्यविधिः स्मृतः ॥
 यत्रान्योन्याभिलाषेण उभयोर्वरकन्ययोः ।
 तयोस्तयोर्विवाहः स्याद्भान्धवः प्रथितः स तु ॥
 युद्धे हृत्वा वत्तात्कन्यां यत्रास्थित्याप इत्युक्ता ।
 उह्यन्तु स तु विद्वद्भिर्विवाहो राजसः स्मृतः ॥
 सुप्तां वापि प्रमत्तां वा कन्यां छलेन भुज्यते ।
 सर्वेभ्यः स तु पापिष्ठः पैशाचः प्रथितोऽष्टमः ॥
 आद्या वाद्यस्य षट् प्रोक्ता धर्माश्चत्वार एव हि ।
 चत्वारोऽन्ये द्वितीयस्य आद्यस्य च द्वयस्य च ॥
 पञ्चमश्च तयाषष्ठः स्मृतौ चतुर्चतुर्थयोः ।
 द्वितीयस्यापि यत्प्रोक्ता एतयोस्तेन चाष्टमः ॥
 वैधस्याद्यनुरूपेण द्वितीयापरयोः स्मृतः ।
 सर्वसप्तममेकस्याद्वितीयस्यैव कीर्तितः ॥
 अत्यावत्यधमौ चोक्ता वृद्धाहः शत्रुभूतना ।
 दद्याद्युधस्यरूपेण प्रोक्तो दैत्यस्तु मानुषः ॥
 वार्त्तायां प्राकृतोऽधस्ताच्चतुराद्यविवाहजैः ।
 स्वात्मानं द्विगुणान्वश्याद्गमस्य च यश्च षट् ॥
 स्त्रीणामाजन्मगमार्थं वंशशुद्धौ प्रयत्नवान् ।
 वरं हि कवयो विद्वान् जात्यादिगुणमयुतम् ॥
 जातिर्विद्यावयः शक्तिरारोम्यं बद्धपक्षता ।
 अथित्वं वित्तमम्पन्निरष्टावेते वरे गुणाः ॥
 जातिर्विद्या च रूपञ्च कुलञ्चैव नवं वयः ।
 आरोग्यत्वं विशेषेण पुंस्त्वे सत्यपि भक्षयेत् ॥
 जातीरूपञ्च शीलञ्च वयो नवमरोगिताः ।

स्वाचरत्वं विशेषेण सलक्षवरमाश्रयेत् ॥
 स याति रूपं वित्तञ्च तथाग्रेवयसं दृढम् ।
 सन्तोषजननं स्त्रीणां प्रज्ञावानाश्रयेद्वरम् ॥
 न जातिं न च विद्याञ्च वित्तं वाचरणं स्त्रियाम् ।
 किमु तत्प्राप्तिमिच्छन्ति तस्मात्प्रीतिकरं श्रयेत् ॥
 पिता यत्र सगोत्रत्वं माता यत्र सपिण्डता ।
 न च तामुद्वहेत्कन्यां दारकर्मण्यनादृताम् ॥
 कन्यायाश्च वरस्यापि रुन्वोभयो भवेद्भृतिः ।
 तथा कन्यां वरो धीमान्वरयेद्वंशशुद्धये ॥
 नानामतानि सर्वेषां सतां कन्यां वरं प्रति ।
 मन्तानार्थं विशुद्ध्यर्थं जात्यादिषु च नान्यतः ॥
 दूरस्थानामविद्यानां मोक्षं धर्मानुयायिनाम् ।
 शूराणां निर्धनानाञ्च न देया कन्यका बुधैः ॥
 वर्जयेदतिरिक्ताङ्गीं कन्यां हीनाङ्गरोगिणीं ।
 अतिलोम्बीं हीनलोम्बीं मवाचमतिवाग्युताम् ॥
 पिता पितामहो भ्राता माता मातामहोऽपि वा ।
 कन्यदाः स्युः क्रमेणैते पूर्वाभावे परः परः ॥
 अधिकारी यदा न स्यात्तदस्याथ नृपस्य सा ।
 तन्निराच स्वयङ्मयं कन्यापि वरयेद्वरम् ॥
 पिङ्गलां कपिलां वृष्णां दुष्टवाक्काकनिखुनाम् ।
 स्यूलाङ्गजङ्गपादाञ्च सदा चाप्रियवादिनीम् ॥
 त्यजेन्नागनदीनान्त्रीं पक्षिहक्षर्क्षनामिकाम् ॥
 अहिप्रक्षाल्यनान्त्रीञ्च तथाभीषणनामिकाम् ।
 सुजातिमुद्वहेत्कन्यां सुरूपं लक्षणां न्विताम् ॥

अरोगिणीं सुशीलाञ्च तथा भ्रातृमतीमपि ।
 सुलज्जां शुभनासाञ्च पतिप्रीतिकरीमपि ॥
 श्वश्रुश्वशुरगुर्वादिशुश्रूषाकारिणीं प्रियाम् ।
 अथङ्कुलसञ्जाता मनभिश्च स्ववंशजाम् ॥
 प्रस्वेदसुभगां धाता शुभमिच्छन् समुद्वहेत् ।
 विप्रः स्वामपरेद्धेतु राजा स्वामपरे तथा ॥
 वैश्यः स्वाञ्च चतुर्थीञ्च क्रमेणैव समुद्वहेत् ।
 पितृभिः सप्तमीमेके मातृतः पञ्चमीमपि ॥
 उद्वहेदिति मत्स्यन्ते कुलधर्मसमाश्रिताः ।
 उक्तलक्षणकन्यायां कृत्वा पाणिग्रहं द्विजः ॥
 धर्मोद्वाहनकेनापि तदा दद्याद्भुताशनम् ।
 दायाद्यकाले वा दद्यात्तदुक्तं कर्मकृद्द्विजः ॥
 यदा वापि भवेद्भक्तिः सम्पत्तिर्वा तदा भवेत् ।
 ऋतावृतौ स्त्रियङ्गच्छेत् स्त्रीच्छया चवरं स्मरन् ॥
 सर्वन्तदिच्छया कुर्याद्दुययाभयोभवेद्भृतिः ।
 भोज्यालङ्कारवासोभिः पूज्याः स्युः सर्वदा स्त्रियः ॥
 यथा किञ्चिन्न शोचन्ति नित्यं कार्यं तथा नृभिः ।
 आयुर्वित्तं यशः पुत्राः स्त्रीप्रीत्या स्युः नृणां सदा ॥
 नश्यन्ते ते तदा प्रीतौ तासां शापादसंशयः ।
 स्त्रियश्च यत्र पूज्यन्ते सर्वदा भूषणादिभिः ॥
 देवाः पितृमनुष्याश्च मोदन्ते तत्र वेश्मनि ।
 स्त्रियन्तुष्टाः स्त्रियः साक्षाद्गुष्टाश्च दुष्टदेवताः ॥
 वर्धयन्ति कुलन्तुष्टाः नाशयन्त्यपमानिताः ।
 नापमान्यः स्त्रियः सद्भिः पतिश्च गुरुदेवरैः ॥

भ्रात्रा पित्रा च मात्रा च तथा बन्धुभिरेव च ।
 स्त्री यस्य पुरुषस्यापि यतोभयो भवेद्धृतिः ॥
 तत्र धर्मार्थकामाः स्युस्तदधीना यतस्त्वमी ।
 षट् कर्माणि नृणान्तेषां येषां भार्या पतिव्रता ।
 पतिलोकन्तु ता यान्ति तपसा तेन योगवित् ॥
 पतिव्रता तु साध्वी स्त्री अपि दुष्कृतकारिणी ।
 पतिमुद्धृत्य याति द्यां काकीव पतिता रुजाम् ॥
 जीवन्वापि मृतोवापि पतिरेव प्रभुः स्त्रियाम् ।
 नान्यच्च देवता तानां तमेव प्रभुमर्चयेत् ॥
 अन्यस्य पि हि दुष्टा स्त्री यान्यभावा प्रियम्पतिम् ।
 सा गच्छेन्नरकं घोरन्तद्रोहाद्व्युतेऽपि च ॥
 नियोज्य गृहस्थत्येषु सर्वदा ता नृभिः स्त्रियः ।
 गृहार्थासक्तचित्तास्तास्तदेवार्हन्ति शोचितुम् ॥
 स्त्रीणामष्टगुणः कामो व्यवसायश्च षड्गुणः ।
 लज्जा चतुर्गुणा तामा माहारश्च तदर्द्धकः ॥
 न विज्ञातं नैव जातिश्च नापिरूपमपेक्षते ।
 किन्तु ताभिः पुमानेष इति मत्वेव भुज्यते ॥
 विकुर्वाणाः स्त्रियो भर्तुरायुष्यधननाशकाः ।
 अनायासेन वा स्वस्य यथाशक्त्या भवन्ति हि ॥
 नारीणाञ्च नदीनाञ्च न गतिश्चायते नृभिः ।
 कूलं कूलं प्रयायिन्योः कालक्षेपो न जायते ॥
 चेष्टाचरित्रचिह्नानि देवानेव विदुः स्त्रियाम् ।
 किं पुनः प्राणिमात्रास्तु सर्वथा नष्टबुद्धयः ॥

तस्मात्ताः सर्वथा रक्ष्याः सर्वोपायैर्नृभिः सदा ।
 श्वशुरैर्देवराद्यैस्ताः पितृभ्रात्रादिभिस्तथा ॥
 विवाहात् प्राक् पिता रक्षेत्ततः पतिस्तु यौवने ।
 रक्षेत्पूर्वार्द्धं के पुत्राः नास्ति स्त्रीणां स्तन्वता ॥
 स्वातन्त्र्येण विनश्यन्ति कुलजा अपि योषितः ।
 न स्वातन्त्र्यं मतस्तासां प्रजापति रकल्पयत् ॥
 अशौचाद्य सशौचाद्य अमेध्या अपि पावनाः ।
 दुर्वाचोऽपि सुवाचस्ता स्तस्मादन्वेषयेत्ततः ॥
 शौचं वाचं च मेध्यत्वं सोमगन्धर्वपावकाः ।
 ददुस्तासां वरामेतां सस्त्राद्येध्वतराः स्त्रियः ॥
 भर्तारो वो भविष्यन्ति युष्मच्चित्तानुसारिणः ।
 रक्षणीयास्ततः स्तास्तु सर्वभावेन योषितः ॥
 ममाह्वय मयि मिद्याद्यैर्देवम्यस्तां नृणां तनो ।
 अर्धजाया नृणां तास्ता पृथक् धर्मादिना स्त्रियम् ॥
 नदी वापी स्त्रियं गच्छेन्न सगर्भा व्यवस्थिताम् ।
 अभिगच्छेदविद्वान् यस्तदा भूः क्षयमेति च ।
 नदी वापी स्त्रियं गच्छेद्विद्वंस्तद्विच्छयापि च ॥
 न पर्वसु न सन्ध्यासु नाद्यार्जुचतुरात्रिषु ।
 वन्ध्याष्टमेऽधिवेत्तथा नवमे च सप्तप्रजा ॥
 एकादशी स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी ।
 न वक्त्रेऽभिगमं कुर्यात्प्राणी गृहीतयोषितः ।
 कुर्याच्चेत्पितरस्तस्य पतन्ति रेतसोभुजः ॥
 भार्याधीनं सुखं पुंसां भार्याहीनं गृहं वनम् ।

भार्याधीना सुखोत्पत्तिर्भार्याधीनः शुभोदयः ॥
 यत्र भार्या गृहं तत्र भार्याधीनं गृहं वनम् ।
 न गृहेण गृहस्थः स्यात् भार्याया कथ्यते गृही ॥
 गृहीस्याद् गृहधर्मेण स वै पञ्चनखादिकाः ।
 तद्धीनो न गृहस्थः स्यात् भार्याया कथ्यते गृही ॥
 श्रौतो वा यदिवा स्मार्त्तः सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
 कण्डन्यदककुम्भीच चुल्ली पेषण्यपस्करम् ॥
 पञ्चयज्ञविधानेन कुर्यात्पञ्च मन्त्रामखान् ॥
 पञ्चसूना वहत्यत्र सूनादोषो न विद्यते ॥
 यदादौ वेदमारभ्य स्नात्वा भक्त्या द्विजोत्तमः ।
 अथापयेद्द्विजान् शिष्यान् स वै ब्रह्ममखः स्मृतः ॥
 यः स्नात्वाऽहरहः कुर्याद्देवान् च मनुजान् वितुन् ।
 तर्पयेद्भसा भक्त्या पितृयज्ञः स वै मखः ॥
 श्रौतेवा यदिवा स्मार्त्तं यज्जहोति ऊतायने ।
 विधिवन्निः स वै विप्रः स तु देवमखः स्मृतः ॥
 दशस्वाशासु यः कुर्याद्धृतशोषो वलिं द्विजः ॥
 इन्द्रादिभ्यस्तथान्येभ्यः स वै भूतमखो मतः ।
 समागतार्तिर्धिं भक्त्या यज्ञोजयति नित्यशः ॥
 अन्यानभ्यागतांसैव समानीयेष्टि रच्यते ।
 एवं पञ्चमखत्वं स्वान्मधुमांसाज्यपायसम् ॥
 स सन्तर्प्य पितॄन् देवान् मनुजः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 गृहस्थायैवधि मत्वा त्वाचं धेनुं चतुःस्रणीम् ॥
 सर्गोक्तसः पितॄन् देवान् पुन्यातिथिवरानपि ।

स्वर्गोकोभिः पितृभ्यस्तु पुज्यास्तेऽतिथयो द्विजैः ॥

चत्वारस्तु सुता एते यजुर्वेद उदाहृतः ।

स्वाहाकारो वषट्कारो हस्तकारस्तथा स्वधा ॥

दैवानि भागधेयौ द्वौ अन्यच्च मनुजांस्तथा ।

पितृणाञ्च चतुर्थस्तु इतिवेदनिदर्शनम् ॥

इति निवृत्य विधिवत्सकलं कर्म नैत्यिकम् ॥

प्राणाग्निहोत्रविधिना भुञ्जीताञ्च मघापहम् ।

अदत्त्वा पोष्यवर्गस्य ह्यहृत्वाऽध्यापनादिकम् ॥

अमास्तिकञ्च योऽश्रीयात्सोऽश्रीयात्किन्विषं द्विजः ।

प्राङ्मुख्यादिक्रमेणाशु दिव्यायुः कीर्तिकीर्तितम् ॥

दिव्याग्निस्वाननश्चाद्यादूयन्तदश्रन्ति राक्षसाः ॥

अथ प्राणाग्निहोत्रस्य श्रूयतां द्विजसत्तमाः ! ॥

वत्तमाणो विधिः पुन्यः पावनः प्रेत्य चेह च ।

यो विधि देवतान्यस्तमंसारबन्धनाशकत् ॥

तद्विदस्तु दिवं यान्ति मुक्ता देवान् ऋणेन च ।

उद्धरेद्यदि मत्वाशु पुरुषानेकविंशति ॥

सर्वेष्टिफलभाक् यायाह्वेधमं क्षय मक्षयम् ।

यः कालाकालविद्विपो नैनःस्वर्गो स कर्हिचित् ।

सोऽस्पृष्टो नाविशेत्तत्र यज्ञश्च नैव संदृतौ ।

दशपञ्चाङ्गलव्याप्तं नासिकाया बहिःस्थितम् ॥

जीवो यच्च विशुद्धोऽसौ कला षोडशी स्मृता ।

सर्वमेतत्तत्रा व्याप्तं चैतन्मन्त्रं सचराचरम् ॥

ब्रह्मविद्येति विख्याता वेदान्ते च प्रतिष्ठिता ।

न वेदं वेदमित्याहुर्वेदन्नाम परम्पदम् ॥
 तत्पदं विदितं येन स विप्रो वेदपारगः ।
 आहुतिः सा परा ज्ञेया सा च शान्तिः प्रकीर्तिता ।
 गायत्री सा च विज्ञेया सा च सन्ध्या प्रकीर्तिता ॥
 तज्जप्य तच्च वै ज्ञेयं तद्रतं तदुपासितम् ।
 तां कलां यो विजानाति स कलत्रो द्विजः स्मृतः ॥
 यत्तुरीयं पदं प्रोक्तं यस्मिन् लीनं मिदं जगत् ।
 तत् ज्ञात्वा परमं तत्त्वं न भूयः पुरुषो भवेत् ॥
 प्राणमार्गास्त्रयः प्रोक्तास्त्रिस्तो नाड्यः प्रकीर्तिताः ।
 ईडा च पिङ्गला चैव सुष्टम्ना च तृतीयका ॥
 ईडा च वैष्णवी नाडी ब्रह्माक्षी पिङ्गला स्मृता ।
 सुष्टम्ना चेश्वरी नाडी त्रिधा प्राणवधा स्मृता ॥
 उत्तरं दक्षिणं ज्ञेयं दक्षिणोत्तरसंज्ञितम् ।
 मध्येतु विष्ववं ज्ञेयं पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
 संक्रान्तौ विषुवच्चैव यो विजानाति विग्रहम् ।
 नित्यमुक्तः स योगी च ब्रह्मवादिभिरुच्यते ॥
 मध्याह्ने चार्धरात्रे च प्रभातेऽस्तमये तथा ।
 विषुवन्तं विजानीयात्पुटद्वयविनिःसृतम् ॥
 हृत्पण्डरीकमरणीं मनोमन्यनमेव च ।
 प्राणरक्षा न्यसेदग्निं रात्र्याध्वर्युं प्रतिष्ठितः ॥
 ज्वालयेत्पूरकेणाग्निं स्थापयेत्कुम्भकेन तु ।
 रेचकेणोर्ध्ववक्त्रेण ततो होमं करोति यः ॥
 यत्तद्बुद्धिं स्थितं पञ्चमधोनालं व्यवस्थितम् ।

तद्वै विकासते पद्मं प्रणवन्तश्च सर्पति ॥
 वामहस्तधृते पात्रे दक्षिणे चान्मसि स्थिते ।
 सनाद मुञ्चरेद्विप्र आच्छन्नायन्तु पूरयेत् ।
 पूरयेत् पूरकं प्राञ्ज नैश्चलं कुम्भकं भवेत् ।
 विनिश्चत्य शनैर्वायूरेचकान्तं विनिर्दिशेत् ॥
 स्वाहान्तैः प्रणवाद्यैश्च स्वस्वनान्ना च वायुभिः ।
 जितात्मा र्थापितः षष्ठः षडाञ्जत्याञ्जतिं भवेत् ॥
 जिह्वादत्तं ग्रसेदन्नं दन्तैश्चैव न तत् स्पृशेत् ।
 दशनैः स्पृष्टमात्रेण पुनराचम्य चारभेत् ॥
 मुखं माहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यं स्तथोत्तरे ।
 उदये दक्षिणाग्निश्च ग्रहाग्निश्चापि दक्षिणे ॥
 सभ्यश्चोत्तरतश्चान्य इत्यग्निस्मरणक्रमः ।
 प्राणाप्येव हि हात्रादि चिन्तयेत्तद्वदेव तु ॥
 हातारं प्राणमित्याञ्ज रुद्रातारमपानकम् ।
 ब्राह्मणं व्यानमित्येके उदानाध्वर्युमित्यपि ॥
 समानश्चेह यज्वान मिति ऋत्विक् क्रमं बध्नुः ।
 अहङ्कारं पशुं कृत्वा प्राणश्च पशुमित्यपि ॥
 बर्हिः प्रत्यरणिः पृथ्वी लोमानि च कुशाः स्मृताः ।
 मनोविभक्ता त्वर्गाजिह्वा इति तास्ते प्रचक्षते ॥
 कृत्वा तु मातृमोक्षारं ऊङ्गारश्च तथा पुनः ।
 उत्तिष्ठज्जनताग्रे च हरिः श्लोहितपिङ्गलः ॥
 सुप्तः परिधये तुभ्यं जुहोति देवतञ्च यत् ।
 विजिह्वा यो जाठराग्नेः स्वाहा प्राणाय वात्ययः ॥

इन्द्रगोपककर्णाय त्रिजिह्वायाग्निदैवतम् ।
 ॐ स्वाहा अगनाय स्वाहाकारान्त मुञ्चरेत् ॥
 गान्धरीरसमवर्णाय पर्जन्यवक्त्रदैवतम् ।
 स्वाहोदानाय सोङ्कार मनलाय परार्चिषे ॥
 तडित्समानवर्णाय वाष्पाग्निदैवतायते ॥
 ॐ स्वाहाच समानाय ॐ स्वाहा चाह वेधसे ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैर्लङ्घनप्राणस्य चाहुतिः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानस्य परिकीर्तिता ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैरपानायाहुतिः स्मृता ॥
 मध्यमानामिकास्वन्या मुदाने जुहुयाद्बुधः ।
 समाने सर्वैरुद्धृत्य आहुतिः स्यात्समानता ॥
 जलं पीत्वा तु तृष्यन्ति रेचयन् शनैः शनैः ।
 ततोऽन्यद्व्यमश्नीयात् पूरणायोदरस्य च ॥
 विधिं प्राणाग्निर्होतस्य ये द्विजा नैव जानते ।
 अपानेन तु भुञ्जन्ते तेषां सुखमपानवत् ॥
 यो ज्ञात्वा तु विधिं भुङ्क्ते यथोक्तं मिदमाचरेत् ।
 इहामुत्र च पूज्यत्वं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य दातुरप्यक्षयं भवेत् ।
 दातुरपि हि यत्पुण्यं भोक्तुश्चैव हि तत् फलम् ॥
 दाता चैव तु भोक्ता च तावुभौ स्वर्गगामिनौ ।
 यो जानाति विधिं चेमं स भवेद्ब्रह्मवित्तमः ॥
 एकं पिवति गण्डूषं यजेदर्हं धरातले ।
 पीतेन पितृहस्तिस्तु भूमौ च भूमिदेवता ॥

पिवेद्द्वितीयं गण्डूषं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 स हतः पिबेद्देवत्यं मात्मानं नरकं व्रजेत् ॥
 रक्षस्यं सर्वशास्त्रेषु सर्वशास्त्रेषु दुर्बलम् ।
 ज्ञानानां सुत्तमं ज्ञानं न कस्यचित्प्रकाशयेत् ॥
 ज्ञानानि च प्रकाश्यानि पुंसामविदुषां वदेत् ।
 न प्राणस्य फलं तेषां मात्मानं नरके नयेत् ॥
 अग्नीयाद्विधिवन्त्यस्तपावः कृतपरीहतः ।
 पूजितान्नमवाग्जुष्टः स पैशाचममात्मिकम् ।
 वार्यतन्यस्तपात्रोऽपि विग्रामानपि वा द्विजः ॥
 तस्य विरात्रपुण्यस्तु दानेऽपि कवयोविदुः ।
 चतुस्त्रिकोणवृक्षाश्च विप्रस्तत्रविशां क्रमात् ॥
 वदन्ति परिकुप्यन्ति तद्दीनान्नतु राक्षसम् ।
 गृह्णीयात्प्रागपोशानं तथा भुक्त्वा सकृन्मृतः ॥
 अनग्नमश्नतं तत् स्यात् भक्तमन्नं द्विजन्मना ।
 काले भुक्त्वा समुत्थाय प्रोष्य विप्रं समीक्ष्य च ॥
 अहोपतिस्तत्र स्थित्वा चिन्तयेद्बहुकृत्यकम् ।
 भार्या भोजनवेलायां भिक्षां सभाय पञ्च वा ॥
 दत्त्वा शेषं समग्नीयात्प्रापत्यभृत्यकैः सह ।
 निवृत्य साऽपि सकलं किञ्चित् स्थित्वा मुखेन च ॥
 स्वस्वीयकृत्यकार्येषु सापि सा त्वपरा पुनः ।
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां कृत्वा चैवाशुशुत्तणिम् ॥
 क्रिष्टित्यश्वासमग्नीयात्प्रायं प्रातरिति श्रुतिः ।
 स्वाध्यायमभ्यसेत्किञ्चित् यामहयशयीति च ॥

शयानो मध्यमौ यामौ ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 सुशयने शयीताद्ये एकान्ते च स्त्रिया सह ॥
 सेवनं मैथुनादीनां वदन्ति मुनिपुरुषाः ।
 ऋतुक्षयात् सुपुत्रार्थं आधानविधिना द्विजः ॥
 प्रसह्य भस्त्रना योनि मितितन्त्रेति दर्शनात् ।
 कृत्वाधानविधानन्तु स्त्रीयोग मभ्यसेत् पुनः ॥
 मथ्येदविकृतौ योनौ विकाराद्विकृताः प्रजाः ।
 वृहन्मूर्ध्निमुत्थाय प्रातःसन्ध्या मुपक्रमेत् ।
 आसूक्ष्मोदयनात्प्रातः सायञ्चै वर्त्तदर्शनात् ॥
 अमृतं मद्यगन्धञ्च दिवामैथुनमेव च ।
 पुनाति वृषलस्यान्त्रं सन्ध्या वहिरुपासिता ॥
 सिन्दुरारुणभं भाति यौवनं यौवतारति ।
 उदयेऽस्तमये भानौ तावत्सन्ध्येति शक्तिजः ॥
 आधानतो द्वितीयेतु मासे पुंसवने भवेत् ।
 सीमन्तोन्नयनं षष्ठे कार्यं मासेऽष्टमेऽपि वा ॥
 जातस्य जातकर्मादि विधिवच्छ्राद्धपूर्वकम् ।
 दिने चैकादशनामकर्मादिवद्द्विजन्मनाम् ॥
 तुर्यनिष्क्रमणं मासे षष्ठेऽन्नप्राशनं तथा ।
 चूडाकर्म द्वितीयेऽब्दे कार्यं वा कुलधर्मतः ॥
 सर्वं स्त्रियां विमन्त्रं तु कार्यं कार्यविमुक्तये ।
 न सूर्यस्य द्विजाः श्वेताः श्रियाश्चैव कथञ्चन ॥
 स ब्राह्मणः स परित्याज्यो द्विजो यस्माद् द्विजन्मनाम् ।
 सुश्रमौर्वशणानान्तु त्रिवृता रशना स्मृता ॥

कार्पासशणमेषोर्णान्युपवीतानि त्रिर्हतिः ।
 पालाशवटपीलूनां दण्डाश्च क्रमशः स्मृताः ॥
 कार्पां च रौरवं वास मज्जनानि द्विजन्मनाम् ।
 शिरोललाटनासान्तः क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ॥
 अत्रणाः सत्वो दग्धा उक्ताः शुभकरा वृणाम् ।
 गायत्र्या त्रिष्टुप् जगत्या तयाणासुपनायनम् ॥
 गायत्र्यामिव शेषो वा युष्मादित्यपरेषु च ।
 मयितुः पाठः सवितुर्विश्वारूपाणि चक्रमात् ॥
 औपासनायिका मन्त्रा विप्रादीना सुदाहृताः ।
 ब्रह्मणो विप्रगेहेषु वृषस्तेषूत्तमेषु च ॥
 वैश्यो विप्रो वृषः स्वेष्ट कुर्याद्भिक्षां स्ववृत्तये ।
 एकाग्रश्च द्विजोऽश्रीयाद्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः ॥
 भिक्षाव्रतं द्विजातीनां उपवाससमं स्मृतम् ।
 प्रतियहो न भिक्षा स्वा न तस्याः परपाकता ॥
 सोमपानसमा भिक्षा अतोऽश्रीत स भिक्षया ।
 भिक्षया यस्तु भुञ्जीत निराहारः स उच्यते ॥
 भिक्षामन्नाभिशस्तेषु साचारेषु द्विजेषु च ।
 भिक्षेत भिक्षां क्रमशो गुरोः कुलं विवर्जयेत् ॥
 स्वसारं मातरश्चापि मातृस्वसारमेष च ।
 भिक्षेत प्रथमां भिक्षां याचेतं न विमानयेत् ॥
 भवति ! भिक्षां मे देहि भिक्षां भवति ! देहि मे ।
 भिक्षां मे देहि भवति ! क्रमेणैतदुदाहरेत् ॥
 द्वादशाब्दं व्रतं धार्यं षट् त्यज्यत्तु श्रुतिं प्रति ।
 आदित्याब्दे हज्जेत्तद्वै दत्त्वा तु गुरवे वरम् ॥

त्रयस्तु स्नातकाः प्रोक्ताः विद्याव्रतोपसेविनः ।
 विद्यां समाप्य स स्नायाद्विद्यास्नातक उच्यते ॥
 समाप्य च व्रतं यस्तु व्रतस्नातक उच्यते ।
 इयं समाप्य यः स्नायात्स विनामाभिधीयते ॥
 अष्टैकहादशाब्दानि सगर्भाणि द्विजन्मनाम् ॥
 मुख्यकालो व्रतस्यैष ह्यन्य उक्तो विपर्यये ॥
 द्विगुणाब्देषु कर्त्तव्या क्रमादुपनतिर्द्विजे ।
 हीनगायत्रीच ब्राह्म्य उक्तकालादनन्तरम् ॥
 नाध्येयो नैव चोद्वाह्यो व्यवहारविबर्जितः ।
 न याज्यानार्चकार्येषु प्रयोज्यास्तु इति श्रुतिः ॥
 स्त्रीवन्त्रिलोमवक्त्रा ये निर्लोमदेहवक्त्रसः ।
 उदरस्थानपत्याश्च अदृश्यास्ते विगर्हिताः ॥
 येऽजस्रं विहितं कुर्युः प्राप्नुयुस्ते सदा शुभम् ।
 दीर्घायुष्ट्वं प्रजावत्त्वं मरोगित्वं यशोदिवम् ॥
 क्षीणायुष्यं दरिद्रत्वं मप्रजत्वं मरोगिताम् ।
 गर्हितत्वं च लोकेऽत्र विदुर्निषिद्धकारिणः ॥
 प्रातर्वा यदिवा साय मद्यादन्मनर्चितम् ॥
 नामाज्यस्थानपोषानं शुभप्रेषु द्विजन्मनाम् !
 आपोषानं विना नाद्यान्नादद्यान्म मनर्चितम् ।
 अनाज्यं न दिवा सायं शुभमिच्छन् समश्नुते ॥
 षोडशाब्दानि विप्रस्य द्वाविंशति नृपस्य च ।
 चतुर्विंशतिरथ्यस्य ब्राह्म्यस्ते सुप्रतः परम् ॥
 उपनेया न ते विप्रैर्नाध्याप्याः शुद्रधर्मिणः ।
 न व्ययहार्याश्चाख्याश्च इति धर्मविदो विदुः ॥

स्त्रीणासुहाह एको वै वेदोक्तपावनो विधिः ।
 स्त्रोपुंभोर्यत्र विन्यासः सुम्बोरन्योन्य मुच्यते ॥
 स्वस्मिन्वस्त्राद्विभर्त्येषा पतिर्विभर्ति सोऽपि ताः ।
 अतो भार्या च भर्ता चेत्यत्र वेदो निदर्शनम् ॥
 पतिर्विशति यज्जायां गर्भो भूत्वेह मातरम् ।
 तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
 जातोक्ता तेन जाया वै यदस्यां जायते पुनः ।
 द्वयमाभवनं भार्या बीजमस्यां निषिच्यते ॥
 देवा अचुर्मनुष्याश्च भार्या तु जननी तु यः ।
 आत्मना जायते ह्यात्मा सेरावत्यतितारिणीम् ॥
 भार्या जाया जनन्येषा इति वेदप्रतिष्ठितः ।
 यस्यात्मन्नातिपुंनाम्नो नरकात् पुत्र उच्यते ॥
 सर्वां संवृष्टिमाहृत्य तद्व्रतं ब्रह्मणैकताम् ।
 यः पिता जातपुत्रस्य पश्येत्सेज्जीवतो मुखम् ॥
 सर्वं मे सफलं प्राप्त मैहिकामुत्रकञ्च यत् ।
 किं दण्डै रजिनैस्तीर्थै स्तपोभिः किं समाधिभिः ॥
 पुमांसः ! पुत्रमिच्छध्वं स वै लोके वदावदः ।

प्राणान्ममुस्मिन् शरणं हि वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाह
 सन्ना च यज्वा कृपणश्च पुत्री ज्योतिः परम्पुत्र इहायमुत्र ।

स पुण्यकृत्तमो लोके यस्य पुत्रश्चिरायुषः ।
 विशेषेण द्विधमेतन्नः स परं ब्रह्म विन्दति ॥
 पुत्रेण प्राप्यते स्वर्गो जातमात्रेण तु भुवम् ।
 तस्मादिच्छन्ति सर्वेऽपि पशवोऽपि वयांसि च ॥
 जायायास्तद्व द्विजशत्रुं यदस्यां जायते पुनः ।

पुत्रस्यापि न पुत्रत्वं यः स्नाति नरकार्णवात् ।
 यः पिता स तु पुत्रस्तु जायैव हि जनन्यपि ॥
 न पृथक्त्वं विदुस्तज्ज्ञा अनयोः परयोरपि ।
 अयं हि पत्न्या पुत्रस्य तस्य ध्रुवं भवेत्पुत्रजन्मेह यस्य ।
 तद्वीर्यं चोर्ध्वं पशवो वयांसि पुत्रार्थिनो मातरमारुहन्ति ॥
 जनिष्यमाणा दृच्छन्ति पितरः स्वकुले सुतान् ॥
 कश्चिद्भूत्वा अयायां नोऽवश्यं पिण्डान् प्रदास्यते ।
 यक्षत्यन्योऽश्वमेधेन नीलं मोक्ष्यति गोमृहे ॥
 द्रष्टव्यं पितृभिः सर्वपुत्रेभ्यः सकलं फलम् ।
 शुद्धशौर्यकचित्तो वा प्राणान्मोक्ष्यति गोमृहे ॥
 दानदो वा कुरुक्षेत्रे ज्ञानी वाथ भविष्यति ।
 पुच्छे शिरसि यः शुक्लः शुक्लपा लोहितं वपुः ॥
 देवाद्यभीष्टो नीले यः कुरुज्यः पावनो वृषः ।
 रक्तो वा यदि वा शुक्ल भ्रुविषाणः शुभेक्षणः ॥
 यो न हीनातिरिक्ताङ्गः स्रग् वा वृषं समुत्सृजेत् ।
 दुहितापि तथा साध्वी श्वशुरयो रूपास्तकृत् ॥
 पतिव्रता च धर्मज्ञा अपि दुर्गतिकृद्वेत् ।
 यः पिता स च वै पुत्रः स्यात्समा दुहितापि च ॥
 पुत्रश्च दुहितश्चोभौ पितुः सन्तानकारकौ ।
 तत्सुतः पावयेद्दंशान् तीक्ष्णैः मातामहादिकान् ॥
 दौहित्रः पुत्रवत् स्वर्गं उक्तौ शास्त्रैश्च तौ समौ ।
 आधानादिकसंस्काराः प्रोक्ताश्चैव द्विजन्मनः ॥
 कर्तव्याश्च स्वशाखोक्ताः केचित् कुलक्रमेण च ।

चत्वारिंशच्च ते सर्वे निषेकाद्याः प्रकीर्तिताः ॥
 मखदीक्षा च विविधा तथैवान्त्येष्टिकर्म च ।
 कुलाचारोऽपि कर्त्तव्य इतिशास्त्रविदो विदुः ॥
 देशाचारस्तथाधर्म इति प्राह पराशरः ।
 अयं हि परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ॥
 हीनाचारश्च पुरुषो निन्द्यो भवति सर्वशः ।
 क्लेशभागीच सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
 आचारे व्यवहारे च दुराचारो विपर्ययः ।
 वृणामाचारतो धर्मः स्यादधर्मो विपर्ययात् ॥

आचारवन्तो मनुजा लभन्ते आयुष्यवित्तं च सुतश्च सौख्यम् ।
 धर्मं तथा शाश्वतमीगलोक मत्वापि विद्वज्जनपूजिताश्च ।
 वेदाः महाज्ञैः स पुराणविद्याशास्त्राणि वेद्यानि च तद्विहीनम्
 कुर्युर्नवैतानि च संस्मृतानि नरं पवित्रं प्रवदन्ति वेदाः ।
 येऽधीतवेदाः क्रियया विहीना जीवन्ति वेदैर्मनुजाधमास्तान् ।
 वेदास्त्यजेयुर्निधनस्य काले नीलं शकुन्ता इव जातपक्षाः ।

आचारहीननरदेहगताश्च वेदाः

शोचन्ति किन्तु कृतवन्त इति स्मृ चित्ते ॥

यं नो भवेद्वपुषि चास्य शुभप्रहीणे

स्थानन्तदत्र भतबन्धननाशकर्त्ता ।

कर्त्तव्यं यत्नतः शौचं शौचमूलं द्विजातयः ।

शौचाचारविहीनानां सर्वाः स्युर्निष्फलाः क्रियाः ।

तत्सद्भिर्द्विविधं प्रोक्तं वाच्यमाभ्यन्तरं तथा ।

विष्णुत्रयोधनं वाच्यं चित्तशुद्धिसायान्तरम् ।

गन्धलेपायनं व च्छां शौचमाहुर्मनीषिणः ॥
 मृद्धिरङ्घ्रिर्निलयस्य तत्कर्त्तव्यं द्विजातिभिः ।
 भावशुद्धिपरं शौच माहुः राभ्यन्तरं बुधाः ॥
 यस्य पुंससु यच्छौचं शौचैस्तप्यं किमन्यकैः ।
 बाह्यनोजलशौचानि यशः सदा द्विजन्मनाम् ॥
 त्रिभिः शौचैरुपेतो यः स सर्गो नात्र संशयः ।
 स्त्रियं रिरंसुर्द्रविणं जिहीर्षुर्बध्विर्कीर्षुर्मनुजः परस्य ।
 विवदुरत्यन्तमवाच्यवाचं कथं स शुद्धिं समुपैति शौचात् ॥
 किं निकामस्य नारीभिः किं गताप्तोश्च सन् द्विजैः ।
 यतेन्द्रियस्य किं शौचैर्निष्कलं । सुखदानवत् ॥
 न गतिर्मूर्खदानेन न तारोऽस्वनि चाश्रमनः ।
 तस्मात्तस्य न दातव्यं सह दात्रा समज्जति ॥
 यथा भस्म तथा मूर्खो विद्वान् प्रज्वलिताग्निवत् ।
 होतव्यश्च समिद्धाग्नौ जुहुयात्को नु भस्मानि ॥
 यथा शूद्रस्तथा मूर्खो शूद्रश्च भस्मवत् तथा ।
 शूदेण सह सम्बन्धं मूर्खे दानं विवर्जयेत् ॥
 ग्रहीता च तार्वाद्द्विद्वान् तदाता रोहको यथा ।
 आत्मानं तारयेत्तश्च नदीं वैतरणीं द्विजः ॥
 यो मूर्खो विशदाचारः षट्कर्माभिरतः सदा ।
 स नयन् स्वर्गं मात्मानं वृद्धांश्चैव न पीडयेत् ॥
 न विद्यते तयोर्यस्य अददत्तु प्रतिग्रहम् ।
 अददानः स दातारमात्मानं मण्यधो नयन् ॥
 हेम भूमिं तिलान् गावश्च अविद्वान् हि ददाति यः ।

भस्मीभवति सोऽङ्गाय दातुः स्यान्निष्कृतं भवेत् ॥
 तस्माद्वदति नो दद्यादल्पयोऽपि प्रतियहम् ।
 विषतत्त्वापरिज्ञानी विषेणात्मेन नश्यति ॥
 सर्वं गवादिकं दानं पात्रे दातव्यं मर्चितम् ।
 विद्वद्भिर्नत्वपात्रे तु गतिमिच्छद्भिरात्मनः ॥
 हस्तिशृणाजिनाद्यास्तु गर्हिता ये प्रतियहाः ।
 महिप्रास्तान् मृत्नीयु मृत्तन्तु स्तु पतन्ति ते ॥
 कृष्णाजिनप्रतिग्राही हयानां गुरुविक्रयी ।
 नवश्रावस्य भोक्ता च न भूयः पुरुषो भवेत् ॥
 यो गृह्णाति कुरुक्षेत्रे मार्गगां द्विमुखीं गजम् ।
 नवश्रावान्भक्तश्च वज्या निमाल्यवद्विजाः ॥
 एते यात्यन्वतामिच्छन् यावन्मनुसहस्रं कम् ।
 त्रिणोश्च वज्रेश्च रवेश्च जाता
 पृथ्वीच येशश्च मुनिश्च गोश्च ।
 काले च पात्रे विधिना प्रदत्तः
 प्राप्नोति लोको नियमे तदुक्तम् ॥
 वेदाविद्वान् सदाचारः सदा वसति मन्त्रिधौ ।
 भोजने चैव दाने च वजनीयो न सत्तमैः ॥
 अत्यासन्नमधीयानान् ब्राह्मणान् यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हिनस्यामत्तमं कुलम् ॥
 अनृतोऽपि निराचाराः प्रतिवासिनिवासिनः ।
 अन्यत्र हव्यकव्याभ्यां भोज्यास्तौ कृत्स्नवादिषु ॥
 प्रोक्तातिग्रहाभावे प्राप्तायां बृहदापदि ।

विप्रोऽन्नं प्रतिगृह्णन्वा यतस्ततोऽपि नावभाक् ॥
 गुर्वीन्द्रियोन्मवर्गाधिं दैवाद्यर्थञ्च सर्वतः ।
 प्रत्यादद्यात् द्विजाग्रन् भृत्यर्थमात्मनोऽपि च ॥
 दधिक्षीराज्यमांमानि गन्धपुष्पास्त्रुमत्स्यकान् ।
 शक्यासनाशनं शाकं प्रत्यक्षं यं नहि क्वचित् ॥
 अपि दुष्कृतकर्मभ्यः समादद्यादयाचिता ।
 पतितादिस्तदन्येभ्यः प्रतिग्राह्यमसंशयम् ॥
 शक्रः प्रतिगृहीतु र्यो वेदवृत्तस्तु संवृतम् ।
 लभ्यमानं न गृह्णाति स्वर्गस्तस्य सुनिश्चितः ॥
 प्रतिग्रहमृणं वापि याचितं यो न यच्छति ।
 तत्कोटिगुणग्रस्तोऽसौ मृतो दासत्वमृच्छति ॥
 दाता च यः स्मरेद्दानं प्रतिग्राही न पात्यते ।
 उभौ तौ नरकं यातो दाता चैव प्रतिग्रही ॥
 अपात्रस्य हि यद्वत्तं दानं स्वल्पमपि द्विजः ।
 गृहीता तत्क्षणाद्याति भस्मत्वञ्चाप्यवारितः ॥
 वदन्ति कवयः केचिद्दानप्रतिग्रहौ प्रति ।
 प्रत्यक्षलिङ्गमेवेह दातृयाचकयो रतः ।
 दातृहस्तो भवेद्दूर्ध्वं मधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ।
 दातृयाचकयोर्भेदो हस्ताभ्यामेव सूचितः ॥
 सूनादीनाञ्चतुर्वर्णां तथा निन्दितभूयते ।
 न विद्वान् प्रतिगृह्णीयात्प्रतिगृह्णन् व्रजत्यधः ॥
 पुष्टौ दशगुणं पूर्वात् सुनिश्चयमघाधिकृतम् ।
 वैश्यो निषिद्धपतिप्रतिग्राही परे क्रमात् ॥

परपाकं वृथामांसं देवानामृषिदूषितम् ।
 अनुपाककृतं चैव तथा मांसस्य नादिकम् ॥
 न भोक्तव्यमभोज्यान्नं कन्दमूलादिकञ्च यत् ।
 न पातव्यं न पेयञ्च द्विजैरन्नं न गर्हितम् ॥
 मत्तमुक्तः सदा ब्रूयाच्छनैर्धर्मं समाचरेत् ।
 यमान् स नियमान् कुर्याद्गार्हस्थ्यं व्रतमाचरेत् ॥
 मातृपितृडपाध्यायान् गुरुन्विप्रान् सदार्चयेत् ।
 एतान् श्रेष्ठान् तथाचान्यान्नित्यं विप्रोऽभिवादयेत् ।
 दमञ्च सर्वदा कुर्याद्दानं दद्याच्च सर्वदा ।
 दद्याच्च सर्वदा कुर्यात्तद्विना नरकाश्रयः ॥
 दाम्यन् स सर्वदात्मानं दाम्ययन्तु सदा द्विजः ।
 दयध्वमिति वै वैश्याः ! श्रुतिर्वाजसनेयिकी ॥
 दत्तिधा कारकं कुर्यात् स्तनयितृध्वनिन्दिवि ।
 ददेद्देति दमं दानं दयामिति च गच्छेत् ॥
 रसारसैः समा ग्राह्या देया अपि च नान्यथा ।
 न रसैर्लवणं ग्राह्यं समतो हीनतोऽपि वा ॥
 तिला अपि समा देया यस्मात् अपिच नान्यथा ।
 प्रपीड्यानि न यन्ते तु ब्रूयुरेतन्मनीषिणः ॥
 विक्रयं व्यपदेगेन दुग्धदध्यादिसर्पिषम् ।
 शुश्रूषां न तिरक्कुर्यादुपासां नावधीरेत् ॥
 न निन्द्यांश्च समाभ्यर्च्यान् विक्रीणीत गर्हितान् ।
 अदेयानि न वै दद्यादत्याज्यानि न वै त्यजेत् ॥
 अभाष्यं नैव भाषेच्च होमाङ्गाद्यांश्च न क्षिपेत् ।

न संवदेच्च पिताद्यैः पतिताद्यैर्न संविशेत् ॥
 न मतिं नीचवर्णाय दद्यादुच्छिष्टमेव च ।
 मतिं शूद्रस्य यो दद्याद्येचैनं पर्युपासते ॥
 न किञ्चित्तस्य चाक्षेपं व्रतादिनियमादिकम् ।
 आचक्षणास्तु तदुधर्मं नरकाग्नौ प्रपच्यते ॥
 नाद्यादन्नं निषिद्धस्थं स्वप्यादा नाहिरात्रिषु ।
 वेदविद्यावितानानि विक्रीणीत न कर्हिचित् ॥
 नापात्यानि रसाद्यानि भूवृत्तिश्चाम्यग्रेऽपि च ।
 नापच्येत्तु स्वपाणिभ्यां न च कण्डूतिक्लङ्घयेत् ॥
 पादुका न च पालाशा न वृक्षादिनिकृन्तनम् ॥
 नोत्सृज्यं ष्ठीवनाद्यश्च कदाचिद्गै गवादिषु ।
 पद्भ्यां स्पृश्यो गवाघ्रातो नोच्छिष्टो न च तद्गतिः ॥
 न लङ्घ्या वस्त्रवन्वादि वाय्वग्न्यो नान्तरा गतिः ।
 न द्वयोर्विप्रयोर्नाग्न्योः सौरभेयोः पतिस्त्रियोः ॥
 न विप्रग्न्योर्विप्रपिण्डो नो ग्राह्या विष्णुतात्पर्ययोः ।
 सौरभेयोर्जलाग्न्योश्च माहेयीजलयोरपि ॥
 भानुव्योमादिकानान्तु न कुर्व्यादन्तरागतिम् ।
 भोजनादिषु नासक्तां पश्येन्न विगतांशुकाः ॥
 न गच्छेत् स्त्रीं रजोयुक्तां न च तथा सहाम्बुयात् ।
 उत्तरीयं विना नैव न नग्नो न शयीत च ॥
 न गेहे चैव मार्गादौ न निषिद्धककुम्भमुखः ।
 नापगाङ्गेयचर्यादि नचविष्ठा गृहान्तिके ॥
 अतिकालातियाने च शुभमिच्छन्विसर्जयेत् ।

यश्चेन्द्रचापभद्राद्या मूलनाम्ना न निर्दिशेत् ।
 इन्द्रचापं ध्यायन्ति ये न खातव्याः परस्य ते ।
 वर्जयेद्वादनश्चैव पादयोः कांशभोजने ॥
 पैशुन्यं मर्मभेदश्च न वदेन्स्नेच्छभाषितम् ।
 प्राकृतं वक्त्रास्त्राणि पापण्डिते तु कानि च ॥
 न करं मस्तके दद्यान्मस्तके न करं तथा ।

न जातु नो शिरोधार्यं न प्रावृत्तशिरा भवेत् ॥
 वेनाश्च बह्वश्च कदर्यचौराः क्लीवाभिघस्तागणिकामु जातु ।
 यो वृद्धजीवी गणदीनका ये तेषां न भोज्यं ह्यशनं द्विजातैः ॥
 कुरातुरा वृद्धचिकित्सकाश्च या पुंश्चली यौ च विरुद्धशत्रू ।
 ब्राह्मणमत्ता श्रवता जिताश्च अग्राह्यमेषामशनं द्विजस्य ॥
 ये दाभिका येच सुवर्णकारा उच्छिष्टभोजी पतितश्च यश्च ।
 ये पुत्रभार्या बह्वयाचका ये विप्रस्य नैकेऽपि न भोज्यमन्नम् ॥
 यः सोमशस्त्रं सुकृताम्बुचक्रं क्षीराज्यमांस लवणाजिनानि ।
 क्षौमाज्यलाक्षाश्च तिलान् फलानि एषां न विक्रीत कदन्नमाद्य
 जीवन्ति नित्यं पुरसान्वयानां कर्माच कार्येऽपि च तत्तुवाय
 राजा नृशंसो रजकः कुतघ्नो भोज्यन्न तेनैव च हिंसकाश्च ॥
 ये चैलधाराश्च सुराकृता ये शून्यं न वाचीह्यवृतं वदाश्च ।
 ये बन्दिनो येऽपिच याचकाश्च विप्रस्य चैतेऽपि न भोज्यगणाः ॥

मध्वाशनमधूच्छिष्ट दधिक्षीररसोदनः ।
 मनुष्यः फलपूजाश्च कुशवत् पुष्पवीरुधः ॥
 कोशेयकेशकुतपा नीरं विषं रक्तस्थथा ।
 शाके कुशकपिण्डः क गन्धनौषधिमूलकाः ॥

विक्रीणन्ति य एतानि वस्तूनि मनुजाधमाः ।
 तेषामन्नं न भोक्तव्यन्तथोपपत्तिवैश्वनः ॥
 यो वदस्य कदर्यस्य भुञ्जीतान्नं द्विजाधमः ।
 तद्गुणानद्रवत्स स्यान्मृतो विट्शूकरो भवेत् ॥
 योऽन्नं वार्धुपिकस्यापि जातापत्यादिकस्य च ।
 अन्यस्यापि निषिद्धस्य सोऽनन्तं नरकं व्रजेत् ॥
 पाणिगृहीतभार्यायां सत्यां यस्तु नराधमः ।
 शूदीहस्तेन यो भङ्गे पतितः स सदैव तु ॥
 त्यक्त्वा ये नोढभार्यास्तु त्यक्तः स पितृदैवतैः ।
 देवादित्यक्तः पापीयान् शूद्रादप्यधिकः स्मृतः ॥
 यः शूद्रां भजते नित्यं शूद्रो तु गृहमेधिनी ।
 वर्जितः पितृदैवैस्तु रौरवं यात्यसौ द्विजः ॥
 यः शूद्राश्च स्वयं जातो ह त्यस्य सोऽपि तत्पुनः ।
 अन्यस्याश्च पुनः सोऽपि किन्तस्य प्रेत्य चिन्तनम् ॥
 सर्वान् भुञ्जीत नरकान् विंशतिं त्वेकवर्जितान् ।
 रौरवादीन् क्रमेणैव पापिष्ठी यावदन्तरम् ॥
 हेमन्तशशिरत्नौष प्रेष्ठपद्या परस्य च ।
 पञ्चत्वपरपक्षेण कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 हेमन्तशशिरे चैका एकैकाथ तथापरा ।
 प्रेष्ठपद्या द्विजास्त्रिस्तुत्यष्टका इति केचन ॥
 दर्शश्च पौर्णमासश्च तथैवाग्रहयणद्वयम् ।
 चतुर्मासीव्रतान्येव कार्याणि साग्निकैर्द्विजैः ॥
 अतूचानः कृतं कुर्युः सदैव व्रतचारिणः ।

अग्निहोत्ररता नित्यं मातापित्वादिपूजकाः ॥
 प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च जपहोमपरायणाः ।
 वृत्तवन्तश्च ये विप्राः स्नातकास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥
 संक्रान्तिरर्कवारश्च व्यतीपातो युगादयः ।
 शुभर्क्षदिनयोगाश्च कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 न शूद्राय भिक्षो नैतत् कर्त्तव्यं कर्म च द्विजैः ।
 चण्डालत्वमवाप्नोति यज्ञार्थं शूद्रयाचकः ॥
 लब्धं यज्ञाय स विप्रो न दद्याद्यज्ञकर्मणि ।
 स वायसोऽथ वा गृध्रः काकोवाथ प्रजायते ॥
 शितोष्णवृत्तिर्विप्रस्य तथा चैकाहिकाशनः ।
 त्रिहाहिकाशनो वा स्यात् कुम्भीकुशलधान्यकः ॥
 पूर्व पूर्वतरः श्रेयानेषां सद्भिः प्रकीर्त्तितः ।
 सोमपः स्यात्त्रिवर्षान्न तत्पूर्वकृत्स्नमाग्नः ॥
 सोमेष्टिपशुयज्ञश्च कुर्याच्च प्रतिवामरम् ।
 इष्टिर्वैश्वानरी यातु कर्त्तुर्वै तदसम्भवेत् ॥
 मत्यामर्थस्य सम्पत्तौ न कुर्याद्धीनदक्षणाम् ।
 तत्कृतञ्च भवेदर्धं प्राप्नुयात्पशुयोनिताम् ॥
 अडापूतञ्च दातव्यं पात्रे दानं समर्चितम् ।
 याचिरेऽपि हि दातव्यं पूतं स्वश्रद्धया धनम् ॥
 शूद्रान्नं ब्राह्मणोऽन्नन्वै मासं मासार्द्धमेव च ।
 तद्योनावभिजायेत सत्यमेतद्विदुर्बुधाः ॥
 आशूद्रस्यादशूद्रान्नो मृतश्चैवोपजायते ।
 द्वादशं दश वाष्टौ च गृध्रशूकरपुष्कलः ॥

उदरस्थितशूद्रान्नो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुह्मवापि जपन्वापि गतिमूर्ध्वां न विन्दति ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं बधिरं स्मृतम् ॥
 तस्माच्छूद्रं न भिक्षेरन्यदार्थं सद्विजातयः ।
 श्मशानमेव तच्छूद्रस्तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
 कणानामथ वा भिक्षां कुर्यान्नेदृष्टत्तिकर्षितः ।
 स शूद्राणां गृहे कुर्वन् न तत्पापेन लिप्यते ॥
 विशुद्धान्वयसञ्जातो निवृत्तो मांसमद्ययोः ।
 द्विजभक्तिर्वणिगृह्णति स्तच्छूद्रः संप्रकीर्तितः ॥
 उदक्यास्पृष्टसंस्पृष्टं वीक्षितं वाप्युदक्यया ।
 स्वस्पृष्टं शकुनोत्स्पृष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 उच्छिष्टञ्च पदा स्पृष्टं शुक्रञ्च पतितेक्षितम् ।
 पर्युषितञ्च विट्कस्थं केशकीटाद्युपाहितम् ।
 पत्युच्छिष्टं गवाघ्रातं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 नाश्रीरन्नेतदशनं सामिपन्ते द्विजातयः ।
 शूद्राणामपि भोज्यान्नाः स्युर्दासनापितादयः ॥
 मस्नेहमशनंभोज्यं चिरस्थमपि यङ्गवेत् ।
 अनुक्ता अपि भोज्याः स्युः सदृशेता यवादयः ॥
 गर्भिण्या वत्ससुभयागवादे वर्जयेत्प्रयः ।
 स्त्रीणामेकशफोद्गीणां तथारण्यकमाविकम् ॥
 प्रकृता ब्राह्मणी गौश्च महिष्याजा स्तथैव च ।
 दशरात्रेण शुद्धोत भूमिष्ठं च नवञ्जलम् ॥

शाकादिकञ्च विदुजातं कवचानि च वर्जयेत् ।
 मांसंकीटादिभिर्जुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 एवं ये कव्यमश्नन्ति तथा विष्ठाभुजश्च ये ।
 शुक्रटिड्भिदात्पूहान् कपोतपिकसारिकाः ॥
 सेधाद्यान् पञ्च षट् पञ्च सिद्धाद्यान्मत्स्यकांश्च षट्
 धर्मशास्त्रोदितानद्यात् सर्वाकारांश्च वर्जयेत् ॥
 भक्ष्यप्राणां स्यजेन् मांसं आह्वयज्ञोत्सवेष्वपि ।
 कृत्वा च विधिवत् आहुं नाद्यमतिथिनामिषम् ॥
 यदैवाप्ययसम्पत्तिस्तदैवामन्त्रयेद्द्विजान् ।
 कृत्वाच विधिवत् आहुं पश्चात् तत् स्वयमश्रयात्
 नाद्याद्विधिना मांसं नृत्युदिष्टेऽपि धर्मावित् ।
 भक्ष्यन्मरके तिष्ठेत्पशुलोमसमाः समाः ।
 गृहस्थोऽपि हि यो नाद्यात्पिशितन्तु कदाचन ॥
 न साक्षान्मुनिभिः प्रोक्तो योगी च ब्रह्मलोकगः ।
 न स्वयञ्च पशुं हव्याच्छाहादिक उपस्थिते ॥
 क्रव्यादयैः सारमेयाद्यैर्हृतं मृगादिमाहरेत् ।
 एतच्छाकवदिच्छन्ति पवित्रं द्विजसत्तमाः ॥
 समर्थो यस्य यस्तु स्यादन्नं दत्त्वा तु देहिनाम् ।
 सतामिति निरातङ्गो लोमहृष्टं निगद्यते ।
 अन्नादेरपि भक्ष्यस्य स्नेहमद्यामिषस्य च ॥
 महाफलानि वृक्षौ स्यात् प्रवृत्तिः स्वर्गसाधना ।
 एकाऽष्टशतमण्ड्रेण यजेत पशुना द्विजः ।
 अन्योन्यं मांसमश्नाति स्वर्गप्राप्तिस्तयोः समाः ॥

हेम राजन् ! शङ्ककश्च ताम्रस्य वैणवस्य च ।
 चर्मणोरज्जुवस्त्राणां शुद्धिर्जायेत वारिणा ॥
 तर्दादियज्ञपात्राणां धान्यानां वायसामपि ।
 अन्येषां जयरूपाणां प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥
 मार्जनान्मथपात्राणां हस्तेन मशकर्मणि ।
 अम्भोगे यत्र कैवर्ण्यैः शुद्धेतां कौशिकाविकै ॥
 श्रीफलैरंशुपट्टानां सारिष्टैः कुतपस्य च ॥
 मृण्मयानि पुनः पाकैः क्षौमाणि सितसर्षपैः ।
 शुद्धे त कारुहस्तस्य पण्यं यत् स्यात्प्रसादितम् ॥
 भैतश्च प्रक्षोणाच्छुद्धोत् पिष्टिः साक्षान्नयस्य तु ।
 स्त्रीमुखश्च सदा शुद्धं भूमिलेपविवर्जिता ।
 अपरा दहनाद्यैश्च गृहं मार्जनलेपनैः ॥
 द्रवद्रव्याणि शुध्यन्ति वङ्किना भावनेन च ।
 कव्यादाद्यात् हृतं मांसं सर्वदा शुचि कीर्तितम् ॥
 तप्तिकृत् सौरभेयाश्च स्वभावात् सङ्गदा गतिः ।
 वदन्ति स्मरयो वारि पवित्रमिति सर्वदा ॥
 गौर्वङ्किश्च वनच्छाया जलमश्वो वसुन्धरा ।
 विप्रुषो मल्लिकानाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥
 श्रुतिः प्रस्थापने वत्सः अजाश्वौ मुखतस्तथा ।
 न तु गौर्मुखतो मेध्या न कस्य मुखजा मलाः ॥
 सोमभास्करयो र्भाभिः पथशुद्धिः प्रकीर्तिता ।
 आंशधरौ श्मश्रुकरो सक्नेहौ भोजनादनु ॥
 न दुष्येच्चरुजः प्राह बालवृद्धौ स्त्रियोर्मुखम् ।
 स्नात्वा पीत्वा च भुक्त्वा च सुप्त्वा तप्त्वा तथैव च ॥

गत्वा रथ्यादिके चैव शुद्धिराचमनेन तु ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ।
 पद्माश्लोहफलकाष्ठ चर्ममाण्डस्य तोयैः ॥
 स्वयमेव शौचात् पुंसां निशास्वध्वनि निःसहायम् ।
 न स्त्रीणाञ्च सदा शुद्धिर्विहिता च सतामपि ॥
 नभसः पञ्चदश्यां तु पञ्चम्यां च तथापरे ।
 नभसस्य चतुर्दश्या मुपाकर्म यथादितम् ॥
 तद्विदः केचिदिच्छन्ति नभसः अवशेन तु ।
 हस्तेन वाथ पञ्चम्या मध्यायानां वदन्ति तत् ॥
 यत्र शाखोपवीतः स्याद्ब्रह्मचारी द्विजोत्तमः ।
 तस्मात्त्रा विहितं तस्य उपाकर्मादि कीर्त्तने ॥
 अतो वेदाधिकारत्वं वेदपाठस्य कीर्त्तने ।
 अनुपाकृतविप्रादेर्वेदाध्ययन दुष्कृतम् ॥

मुञ्जोपवीताजिन दण्डकाष्ठम्
 त्याज्यं न तत्प्राद्वतचारिणा मपि ।
 अक्लिष्टमेकोहतलोपपापम्
 संस्कारमन्यं न पुनर्नयेयुः ॥

ओषधीनां तु रुद्धावे स्वशाखाविहितम् रत् ।
 रोहिण्या च महस्यस्य उपाकर्माणि कुर्वते ॥
 न भवेदनुपाकर्म ब्राह्मणः स्नातको व्रती ।
 कर्मच्युता भवेद्वात्यो ब्राह्मणनिष्कृतिकः शुचिः ॥
 तथा तत्स्यादनध्यायो ऋतगुर्वादिषु त्यजम् ।
 मितकादिष्वहोरात्र मधीत्यारण्यकः शुचिः ॥

अष्टकासु तथाष्टस्यां पौर्णमास्यां शशिक्षये ।
 मन्वादी युगपक्षाद्ये विन्दुपातात् क्षयेऽपि च ॥
 चतुर्भासि द्वितीयायां चतुर्दश्यामहर्निशम् ।
 अहोरात्रे नृपे संस्थे व्रतिनि श्रीत्रये यतौ ।
 अत्र त्यक्तमनध्याय मिच्छन्ति चापरे ह्यहम् ॥
 अयौचसूतकान्तं च यावच्छुद्धिस्तयोर्भवेत् ।
 देशान्तरगते प्रेते श्रुतेऽपि स्यादहर्निशम् ॥
 गुर्वादौ वा नृपत्यादौ इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 प्रतिग्रही त्वहोरात्रं भुक्त्वा आह्वकमेव च ॥
 तज्ज्ञा ब्रूयुरनध्याय मृतुसन्धा वहर्निशम् ।
 यश्चादौ च रहो भोक्ता रहोरात्रा विदुर्बुधाः ।
 अकाले वा वृते वृष्टिवह्निदा येच सप्तमाः ।
 सामेषु दुःखितानाञ्च स्वरादीनाञ्च निःस्वने ॥
 पतितश्चावशूद्रात्यसन्निधाने न कीर्त्तयेत् ।
 आत्मन्येव शुचौ देशे विद्युत्स्तनितरोहिते ॥
 मृधे च कलहे देशेऽश्वे लोकविग्रहे ।
 पांशुवर्षेऽम्बुमध्ये च दिग्दाहग्रामदाहयोः ॥
 नीहारे च भवेद्विद्वान् सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 धावंच न पठेद्विद्वान् पूतिगन्धेतयैव च ।
 विशिष्टे चागते गेहे गात्राह्णक्निर्गमे तथा ॥
 भोजनायोपविष्टस्य क्षुत्पित्तस्याद्रं पाणिनः ।
 वान्ते चान्ते तथा जीर्णे महापात्रेऽतिमाह्वते ॥
 राजा वृषौ च यानादौ आरूढस्य तथा द्विजः ।
 एतानन्यांश्च तत्कालान् अनाध्यायान्विदुर्बुधाः ॥

यो वर्जयेदनध्ययान्वेदाध्ययनलद्विजः ।
 भवन्ति तस्य सफला वेदाः प्रोक्तफलप्रदाः ॥
 येष तेषु पठन्त्येदाः पाठलोभेन लोभिताः ।
 न शास्त्रता भवेद्विद्या निष्फला च तथाद्विजः ॥
 यः पठेद्विधिवद्देवान् तत्प्रतीन्द्रियसंयमी ।
 ब्रह्मत्वमिह लोकेऽपि एष्वर्यसुखभाक् भवेत् ॥
 जनानां शृण्वतां यस्तु मार्गं गच्छन् पठेद्विजः ।
 निष्फलास्तस्य वेदाश्च वेदविः वदोषभाक् ॥
 यः पठेत् स्वरहीनन्तु लक्षणेन विवर्जितम् ।
 मङ्गीयेग्राममध्ये तु संभवेत् वेदविडम्बी ॥
 ये स्वाध्यायानधीयीरन् अनध्यायेषु लोभतः ।
 वज्ररूपेण ते मन्त्रा स्तेषां देहे न्निवस्यताः ॥
 नाक्वामेदमरादीनां छायां तथा परस्त्रियः ।
 वान्तष्ठीवनविण्मूत्र कार्पासास्थिकपालिकाम् ॥
 तानृतेयाः स्युश्च विप्राउरगान् स्पृशेयुर्द्विजाः ।
 श्रियं कामं च मा काङ्क्षेन्मृशेन्मर्म कस्यचित् ।
 नित्यं वर्त्तेत चाजस्रं धर्मश्च नित्यमर्जयेत् ॥
 न किञ्चित्ताडयेद्दीमान् सुतं शिष्यश्च ताडयेत् ।
 ताडयेन्नाभितोऽधस्तात्तानन्यत्र ताडयेत् ॥
 आचारेण सदा विद्वान् वर्त्तते यो यतेन्द्रियः ।
 स ब्रह्म परमाप्नोति चारण्येऽसुख चेह च ॥

आचारमूलं श्रुतिशास्त्रतत्त्वं आचारनाशान् तदुक्तलक्ष्यं
 आचारपर्यानि हि वाग्नियोगोत् वाचारपुण्यानि यशोध
 आचारवृत्तस्य फलं हि नाकसंभवाच्च सुखादुरसश्च श्रुति

तस्मादनन्तं फलदन्तु तत्त्वमाचारमेवाश्रय यत्नपूर्वम् ॥
 ये धर्मशास्त्रे विहितानि केचिद्धर्मा द्विजान्मोरपि तेच सर्वे ।
 यत्नेन कार्या पितृदेवभक्तैः श्राद्धानि कार्याण्यथ तानि वक्ष्ये ॥
 यत्नेन धर्मा गृहमेधिविप्रैः प्रीतेन वाचा वपुषा च कार्यः ।
 आयुः प्रजा श्री भुवि पूजितत्वं तस्मात्प्रभन्ते दिवि देवभागान् ॥
 इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रेक्षायां धर्म-
 महितायां चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अ. बृहन्द्वावचन्द्रे भ. छायाग्रहणमंक्रमे ।
 व्यतीपातवि-वत् कृष्णपक्षपातार्थलब्धिषु ॥
 अष्टका नयने द्वे च अ. हं प्रति यदा रुचिः ।
 पुण्यः आश्विन्य कालोऽयच्छिभिः परिकीर्तितः ॥
 युगादिषु च कर्त्तव्यं मन्व तरादिकेऽपि च ।
 आश्वकालोऽह्यं प्रोक्तो मन्व. दौर्धर्मकर्तृभिः ॥
 नवान्नं नवोदकश्चैव नवछन्नं तथागृहम् ।
 नाव्येभ्य वेषु चेहन्ते पितरो हि यमास्तव ॥
 काणः पौनर्भवो रोगी पिशुनो वृद्धिजीवकः ।
 छतघ्नो मत्सरी क्रूरो मितधुक् कुनखोऽगुदः ॥
 विस्तिग्जननखित्रीयावदन्तावकीर्णिनः ।
 होनाङ्गचातिरिक्ताङ्गो विकृबो परनिन्दकः ॥
 क्लीबोऽभिगच्छवाक् दुष्टभृतकाध्यापकस्तथा ।
 कन्यादूषी वणिग्वृत्तिर्विनग्नः सोमविक्रयी ॥

भार्याजितोऽनपत्यश्च कुण्डाशी कुण्डगोलकः ।
 पित्रादिस्वागकृतेन दृष्टो पतितस्त्वनु ॥
 अनुक्तवृत्तिसम्भवातः परिपूर्वापतिस्तथा ।
 अजापातो माहिषिकः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥
 योऽसत्प्रतिग्रहग्राही यश्च इत्थं प्रतिग्रही ॥
 ग्रहस्तूतकद्रुतौच पितृश्राद्धेषु वर्जिताः ॥
 एकादशाहे भुञ्जन्त शूद्रान्नरसमंयुताः ।
 गुरुत्मागो ब्रह्मघ्नो यस्य चोपपति गृहे ॥
 प्रेतसृक् चैव निर्नेता चोपयाचकयाचकौ ।
 बक्रकाकविडालाश्च शूद्रवृत्तिश्च गर्हितः ॥
 वाक्दुष्टबालदमको नित्यमप्रियवाक्यया ।
 आसक्तोऽदूतकामादावतिवाक् चैव दूषितः ॥
 निराचाराश्च ये विद्राः पितृमातृविवर्जिताः ।
 विद्रांसोऽपि हि माभ्यर्थाः पितृश्राद्धेषु सत्तमैः ॥
 न वेदैः केवलैर्वापि तपसा केवलेन च ।
 संवृत्तैः किन्तु तैः प्रोक्ताः पात्रता ब्राह्मणस्य च ॥
 यत्र वेदास्तपो यत्र यत्र हन्तं द्विजाग्रजे ।
 पितृश्राद्धेषु तं यत्नान्विद्वान्विरं समर्चयेत् ॥
 वेदशास्त्रार्थविच्छान्तः शुचिर्धर्ममनाः सदा ।
 गायत्री ब्रह्मचिन्ताश्रुत् पितृश्राद्धे स पावनः ॥
 रथ सरं वृहज्ज्येष्ठः सामवित् त्रिभुपर्णकः ।
 त्रिमधुश्चापि यो विद्रः पितृश्राद्धेषु पूजितः ॥
 मातामहश्च दौहित्रो भार्गवयोऽथ मातुलः ।
 मातृस्वस्त्रेयश्च तथा तथा मातुलजोऽपि वा ॥

जामाता खशुणो बन्धुर्भार्या भ्राता च तत्सुतः ।
सुवृत्ताश्च सदाचारा ये ते आह्वेषु पावनाः ॥
ऋत्विग्गुरुरूपाध्याय आचार्यः श्रोत्रियोऽपरः ।
एते आह्वेषु वै पूज्याः श्रातिसम्बन्धिनो बान्धवाः ॥
अग्निहोत्री च यो विप्र आवसथ्याग्निकोऽपि च ।
पितृमातृपरावेतौ भोक्तृथौ हव्यकव्ययोः ॥
कृष्येकवृत्तिजीवी यो भोक्ता मातादिकेषु च ।
षट्कर्मनिरतः पूज्यो हव्यकव्ये सदैव हि ॥
क्षत्रवृत्तिः सदाचारो मातादिभक्तितत्परः ।
शुचिः षट्कर्मयुक्तश्च हव्यकव्येषु पूजितः ॥
युगानुरूपतो यस्तु विद्याचारादिसंयुतः ।
स पूज्योऽनभिगस्तः स षट्कर्मनिरतो द्विजः ॥
इत्युक्तगुणसम्पन्नान् ब्राह्मणान् पूर्ववासरे ।
निमन्त्रयेत् स हस्त्या नियोगस्थानपूर्वकम् ॥
सव्येन देवतार्थं तु पितृार्थमप्यसव्यवान् ।
ततस्तैश्चरितव्यं स्यादुक्तं पितृवृत्तद्विजैः ॥
जितेन्द्रियैस्तु भाव्यं स्यादहोरात्रमतन्द्रितैः ।
तस्मिन्महनि वा प्रात र्यत्र आहमवस्थितम् ॥
निमन्त्रयेत् तान् भक्त्या तैश्च भाव्यं जितेन्द्रियैः ।
विप्रोऽरुपाश्वष्टस्याः पितृमातामहादयः ॥
भुञ्जन्ति क्रमशः आह्वे तथा पिण्डांश्चिनोऽपि च ।
निमन्त्रेत द्विजं आह्वे न शयीत स्त्रिया सह ॥
अध्वानं न च वै यायाम् ब्रूयादवृतन्तथा ।
नाधीयीत दिवास्वापं न कुर्वीत न सम्बदेत् ॥

न स्नेच्छपतितैः सार्धं न वदेच्च निषिद्धकम् ।
 प्राङ्मुखौ दैविकौ विप्रौ विप्रास्त्रय उदङ्मुखा
 एकैको वो भयत्र स्या दनम्पत्ताविति क्रमः ।
 पात्रं वा दंष्ट्रिकं कृत्वा विप्र एकान् पैतृके ॥
 इति वा निर्वपेत् आहुं निर्धनश्चान्यदाचरेत् ।
 गत्वारण्यममानुष्य ऊर्ध्वबाहुर्विरोत्यदः ॥
 निरन्त्रो निर्धनो देवाः पितरो ह्यावृणङ्कुरु ।

न मेऽस्ति वित्तं न गृहं न भार्या
 आहुं कथं वः पिताः ! कपोमि ।
 वने प्रविश्येह कृतं मयोसै-
 भुं जाह्नवे यस्मिन् मारुतस्य ॥
 आह्वयं वेतद्भवतां प्रदत्तम्
 मर्त्या दयध्वं पितृदेवताभ्यः ।
 अस्या वचोऽक्षिप्रं भुजावतस्तत्
 दिवाच रात्रिं समुपोष्य तिष्ठेत् ॥
 भवेत्सु चैतेन कृतेन तेषां
 क्षणं न मुक्तः पितृदेवतानाम् ।
 निर्वित्तनिर्भाग्य निराश्रयाणाम्
 आह्वस्य मार्गः प्रथितो मुनीन्द्रैः ॥

ख्यातं मया रुदित्वा वः पितरः आह्वदेवताः ।
 आह्वयस्य विमुक्तोऽहं महतः पितरो मया ॥
 कृतोपवासः स तस्मात् आह्वयं द्विप्रमुच्यते ।
 एतैश्चापि न यः कुर्वीत् पितरस्तेन वै हतान् ॥
 सम्पत्तावय पात्राणामेकैकस्य त्रयस्त्रयः ।

पितादौ ब्राह्मणाः प्रोक्ताः सत्वारो वैश्वदेविके ॥
 द्वौ वापि दैविके विप्रौ चैकेकोवा न दोषभाक् ।
 स्यान्मातामहिकेऽप्येवमेकोऽपि वैश्वदेविके ॥
 नतु वैक्रतु सर्वेषां आश्वलायनमतः स्थितम् ।
 पितृणामर्चयेद्विप्रो मन्त्रपिण्डनिदर्शनम् ॥
 न मातामहिकं आह्वं श्रोतुमुक्तान्तु साग्निके ।
 अग्निकस्य तत् कुर्यादिति केचिन्मतं विदुः ॥
 साग्निकस्यापि कार्यं स्यात् आह्वं मातामहं द्विजैः ।
 षट् दैवत्यमितीत्येकेऽप्येके तु पार्वणद्वयम् ॥
 अपुत्रस्य पितृस्य तत्पुत्रैर्भ्रातृजो भवेत् ।
 स एव तस्य कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ॥
 पार्वणस्तेन कार्यं स्यात् पुत्रवत् भ्रातृजेन तु ।
 पितृस्थाने तु तं कृत्वा शेषे पूर्ववदुच्चरेत् ॥
 आह्वं पत्यापि कार्यं स्यात् अपुत्रा यास्तु योषितः ।
 तस्यापि हि तया कार्यमेकत्वं हि तयोर्यतः ॥
 भ्रातृज्येष्ठस्य कुर्वीत कार्यं ज्येष्ठोऽनुजस्य च ।
 देवहीनस्तु तत् कुर्यात् इति धर्मविदो विदुः ॥
 पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ।
 पुत्राभावे तु पत्नी च तदभावे सङ्गोदरः ॥
 पितादीनान्तु कर्तव्यं समीक्ष्य यतस्त्वमी ।
 नावहेयास्तु ते सर्वे कृते तु स्यान्महत् फलम् ॥
 पितामहस्य चाग्रे वा यस्य जीवन्मवा द्विजः ।
 प्रत्यक्षास्तोऽपि वै पूज्याः संस्थित्यर्थं यतश्च तत् ॥
 विद्यमानस्वयायां स्यात् प्रत्यक्षः पूज्य एव सः ।

गौतमस्य मतं ह्येतदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 विद्यमाने तु पितरि आहं कर्तुमुपस्थितः ।
 पितृवत्पितृपित्रादेः कुर्याच्छाश्वमसंशयम् ॥
 पुत्रिकायाः सुतः आहं निर्वपेन्मातुरेव सः ।
 तत्पितुर्निर्वपत्यश्वात् तृतीयं तु पितुः पितुः ॥
 अतएव द्विजः पुत्रीमुदहेन्न कथञ्चन ।
 उहोहः पुत्रः पुत्रोऽसौ पुत्रोऽसौ मातुरेव हि ॥
 पुत्रश्च दुहितुश्चैव समौ तौ धार्मिकौ पथि ।
 अर्थहृत्तौ च विप्रोक्तौ तुल्यौ तौ शक्रजोऽब्रवीत् ॥
 मुख्यं यथा पितुः आहन्तथा मातामहस्य च ।
 पुत्रदौहित्योर्लोके विशेषो नोपपद्यते ॥
 दौहित्यः पार्वणश्राद्धे कालम् कुतपस्तथा ।
 तथा कृष्णास्तिला विधान् इति शास्त्रविदो विदुः ।
 काम्यमभ्युदयश्चैव द्विविधं पार्वणं स्मृतम् ।
 तथाकामन्तु काम्य स्याद् वृद्धावभ्युदये स्मृतः ॥
 क्षत्रियायान्तु यो जातो वैश्यायान्तु तथा सुतः ।
 ब्राह्मणस्य पितृसौ तु निर्वपेतां द्विजाग्रवत् ॥
 क्षत्रियस्य सुतश्चैव तथा वैश्यसुतोऽपि च ।
 सूताग्नेन द्विजांस्तर्पेच्छाश्वद्वयञ्च निर्वपेत् ॥
 आमन्त्रेण तु शूद्रस्य कृषीन्तु द्विजपूजनम् ।
 कृत्वा आहुन्तु निर्वप्य सजातीनाययेत्तथा ॥
 यः शूद्रो भोजयेद्विप्रान् सूतपाकाग्नेन तु ।
 स ह्यविप्रश्नते ताभिर्लिप्यते स कुजोऽब्रवीत् ॥
 शूद्रपाकं द्विजेभ्यश्च विभवः श्वो ददाति यः ।

कृमीभवति पाताले स युगानेकाविंशतिः ॥
 भोजितेन तु विप्रेण यत्पापं तस्य जायते ।
 तेनासौ लिप्यते मूढो यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ॥
 योऽहं मन्ये द्विजाभ्यान्तु शूद्रास्तेन भोजयेत् ।
 स गच्छेन्नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥
 यत्किञ्चिद्दुष्कृतं विप्रे पूर्वं कृतन्तु तिष्ठति ।
 तेनासौ लिप्यते पापी यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ।
 शूद्रोच्छिद्यन्तु यो भुङ्क्ते मन्ये विप्रोऽधमः स तु ॥
 कृमिष्वं याति विष्ठायां युगानि स्येकविंशतिः ।
 शूद्रोच्छिद्यन्तु भुञ्जानः पञ्चाहानि द्विजोत्तमः ॥
 स तद्विष्ठाकृमिष्वं हि प्राप्नोति हि शतं समाः ।
 अतो न भोजयेद्द्विप्रान्निवपेन्नैव पूजयेत् ॥
 शूदान्नं भोजनाद्युक्तं इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 अग्नौकरणपिण्डाश्च कुर्यादामाशनेन तु ॥
 सृतिदैर्दधिमध्वाज्यैः सम्पृक्तः शक्तुर्कैरपि ।
 यवाद्यसंस्पृतान्नेन हेमापि चस निर्वपेत् ॥
 जलेन पयसा वापि नखादश्राद्धकृत्तथा ।
 नामान्नेन द्विजैः कार्यं कदाचिदपि सद्विजैः ॥
 अपयित्वा द्विजौ कस्तु तथापि पाकमाश्रयेत् ।
 न कुर्यात् परपाकेन नैकपाकेन तु हयम् ॥
 नैकश्राद्धे हय कुर्यान्मृच कुर्यात् परान्नभुक् ।
 पित्रादीनां सगोत्रा ये तथा मातामहस्य च ॥
 तेषामेकेन पाकेन कार्यं पिण्डविवर्जितम् ।
 केचित् सपिण्डमिच्छन्ति समगोत्रन्तथा तथा ॥

पिता मातामहान् स्याद्विन्मोचतया तथा ।
 पृथक् कर्तुमशक्यं स्यादर्घ्यपात्राद्यसम्भवे ॥
 अवश्यन्तत्र कर्तव्यमेकदेवमपात्रयेत् ।
 येषां नोद्वाहसंस्कारो ह्यन्यसंस्कारसंस्कृताः ॥
 सङ्कल्पितं भवेत्तेषां आहं काव्यं च तेऽहनि ।
 केचित्सपिण्डमिच्छन्ति ब्राह्मं संस्कारवत्तथा ॥
 आद्यो हि ब्राह्मसंस्कारस्तस्मात् पिण्डान् प्रदीयते ।
 सर्वेष्वपि निमित्तेषु कर्तव्यं पिण्डसंयुतम् ॥
 पितॄणां त्रिविधा यस्याङ्गतिः प्रोक्ता मुनीश्वरैः ।
 वैश्वदेवः सदा काव्ये आह च समुपस्थिते ॥
 पाकशुद्धयमेवैतत् पूर्वमेतद्विधीयते ।
 वैश्वदेवोऽग्रतश्चैव आहकाले विशेषतः ॥
 पाकशुद्धिस्तु विज्ञेया भुक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ।
 संप्राप्ते पावण्यआहुते एकोद्दिष्टे तथैव च ॥
 अग्रतो वैश्वदेवं हि पश्चादेकादशेऽहनि ।
 एकोद्दिष्टविशेषेण प्रागेव ह्यग्निपूजनम् ॥
 कालस्तु कुतपस्तस्य रोहिणः पार्वणस्य च ।
 वामतश्चासनन्दद्यात् पितृकार्येषु सत्तमः ॥
 दैविके दक्षिणान्तर्ददति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 आसने चासनन्दद्यादामे वा दक्षिणेऽपि वा ॥
 पितृकार्येषु वामन्तु दैवे कर्मणि दक्षिणम् ।
 पितृआह्वेषु यो दद्याद्दक्षिणं दर्भमासनम् ॥
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य साध्यानि वत्सराणि षट् ।
 तस्माद्दामतो वा पात्रे पितृकर्मणि चासनम् ॥

दैविके दक्षिण तद्वदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 कुत्र काले च कर्तव्यं आहुन्तत् पैतृकं प्रभो ! ॥
 वदस्व निश्चयन्तत्र विवदन्त्यपरेऽत्र तु ।
 पञ्चदशमुहूर्त्ताहस्तत्पागर्द्धदिनं स्मृतम् ॥
 अपरार्धं स्मृता रात्रि सन्मध्यः कुतपोमतः ।
 यथा यथा च ह्रस्वत्वं पुंसः स्थानेनसो भवेत् ॥
 तथा तथा पवित्रं स्यात्कालः आहार्चनादिषु ।
 च्छायेयं पुरुषस्यैवस्तत्पादाधो भवेदधः ॥
 आधानआहुदानादेः स कालोऽक्षयकृत् स्मृतः ।
 अयुतं तु मुहूर्त्तानामर्द्धं क्षष्टदशाधिकम् ॥
 त्रिंशद्भिस्त्रै रहोरात्रमिति माध्यन्दिनी श्रुतिः ।
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ॥
 स कालः कुतपो ज्ञेयस्तत्र दत्तन्तु चाक्षयम् ।
 मध्याह्ने तु गते सूर्ये न पूर्वे न च पश्चिमे ॥
 तुल्याग्रसंस्थिते चैव सोऽष्टमो भाग उच्यते ।
 मध्याह्नाच्चलितो भातुः किञ्चिन्मन्दगतिर्भवेत् ॥
 स कालो रोहिणो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्ने न रोहिणन्तु न लङ्घयेत् ॥
 अकाले विधिना दत्तं न देवपितृगामि तत् ।
 अष्टवृद्धिर्भवेद्यत्र तत्राब्दमुभयात्मकम् ॥
 आहुन्तत्र च कुर्वीत मासयो द्भयोरपि ।
 पिण्डवर्ज्यं मसंक्रान्ते संक्रान्ते पिण्डसयुतम् ॥
 षष्टिभिर्देवसैर्मासं त्रिंशद्भिः पक्ष उच्यते ।
 संक्रान्तिरहितः पक्षस्तत्र कार्यं विपिण्डकम् ॥

सिनीवातीमतिक्रम्य यदा संक्रमते रविः ।
 युक्तसाधारणैर्मार्गैः स काल उत्तरोभवेत् ॥
 संक्रान्तिवर्जितः काल समलः पापसम्भवः ।
 रक्तसाम्रागधेयोऽसौ उत्सवादिविवर्जितः ॥
 तत्र नैमित्तिकं कार्यं आह पिण्डविवर्जितम् ।
 नित्यं तु सततं कार्यं मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 अहोभिर्गणितैर्यत् स्यात् तत्कार्यं यत्र सर्वदा ।
 तिथिनक्षत्रयोगश्च जातकर्मादिकाश्च ये ॥
 नैमित्तिकाश्च दैवान्ये कार्यास्तेऽपि मलिक्रुचे ।
 तीर्थस्नानं गजच्छायां द्विसुखीं गोप्रदानवत् ॥
 मलिक्रुचेऽपि कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणन्तथा ।
 आग्रहणं ममावास्या मष्टकाग्रहसंक्रमम् ॥
 अधिमासेऽपि कार्यं स्यादिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 नित्यञ्च नित्यशः कार्यमिष्टकामांश्च वर्जयेत् ॥
 वार्धिकं पिण्डवर्जं स्यादन्यस्मिन् पिण्डसंयुतम् ।
 इष्टिराग्रहणं आह मन्वाचार्यश्च सर्वदा ॥
 कर्त्तव्यं सततं विप्रैरिष्टिकामांश्च वर्जयेत् ।
 दैवे कर्मणि संप्राप्ते तिथौ यत्रोदितो रविः ॥
 सा तिथिः सकला ज्ञेया विपरीता तु पैतृके ॥
 वृद्धिमद्विषये कार्यं आह माभ्युदिकं द्विजः ।
 क्षीणमानादने कार्यं आह विद्वन् ! क्षयादिकम् ॥
 मित्रे चैव सगोत्रे च पितृमातृसहोदरे ।
 आसनश्चैव दातव्यं भोक्तव्या एवमेव ते ॥
 ब्राह्मणं न सगोत्रस्तु पूजयेत् पितृकर्मणि ।

नोपतिष्ठन्ति तन्नेषां किन्तु स्यात् निराशता ॥
 स्वगोत्रं भोजयेद्यस्तु पितृश्राद्धेषु वै द्विजः ।
 हतास्तु पितरस्तेन न भुङ्क्तु उपतिष्ठति ॥
 आहं कुर्वन् द्विजोऽज्ञातात् स्वगोत्रं यस्तु भोजयेत् ।
 स क्षुप्तं पितृदेवः सत्करकं प्रतिपद्यते ॥
 तस्मादेव गोत्रिणां विप्रं भोजयेद्विधिपूर्वकम् ।
 ज्ञातिमात्रो न भोज्यस्तु चकितैस्तु द्विजोत्तमैः ॥
 दक्षिणाप्रवणो देशे आहं कुर्वन्तु पैटकम् ।
 पितृणां पावनो देशः स प्रोक्तोऽक्षयवृत्तिहृत् ॥
 देशे काले च पात्रे च विधिना हविषा च यत् ।
 तिलैर्दूर्ध्ने च मन्त्रैश्च आहं स्यात् अक्षयान्वितम् ॥
 तैजसानि तु पात्राणि स्युर्थाय भोजनाय च ।
 सत्पात्राण्य मयान्येके अपराण्यपरे विदुः ॥
 पलाशपद्मपत्राणि क्षनिषिद्धानि यानि च ।
 तानि श्राद्धेषु कार्याणि पितृदेवहितानि च ॥
 वृद्धिश्राद्धेषु मन्यन्ते मृण्मयानि तु केन च ।
 शौनकस्य मतं श्रुतं वृथाकार्यन्तु मृण्मयम् ॥
 एकद्रव्याणि कार्याणि पात्राणि भोजनार्थयोः ।
 त्रीणि पैटकाकार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 एकस्य वैश्वदेवानि पैटकाण्येकवस्तुनः ।
 इति वा तानि कार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 वटाक्षत्वाकपत्रेषु न भुञ्जीत कदाचन ।
 न जातिकुसुमैर्विद्वान् विल्व पत्रैश्च मार्जयेत् ॥
 मुरभीनामकर्णायुः करवीरैश्च मारकैः ।

विस्रपत्रैरर्चयेद्विद्वन् पितृभ्रातृषु गर्हितैः ॥
 तद्गुञ्जनैः कुतः श्राद्धं निराश्रयैः पितृभिर्गतैः ।
 सर्वाण्यपि च पुष्पाणि निषिद्धान्यपराणि तु ॥
 वर्जयेत् पितृभ्रातृषु केतकीकुसुमानि च ।
 गोरम्भाभङ्गराजाद्यैर्मल्लिकाकुसुमैरपि ॥
 समर्चयेत् द्विजान् श्राद्धे हव्यकव्योदिते द्विजः ।
 न दद्याद्गुग्गुलं श्राद्धे द्विजानां पितृदेवते ॥
 धूपाभावे तु कर्तव्यं घृतधूपं द्विजोत्तमः ।
 कुङ्कुमाद्यं चन्दनञ्च देयं गन्धविमिश्रितम् ॥
 ऊर्द्ध्वं च तिलकं कुर्यान्न कुर्याच्च त्रिपुण्ड्रकम् ।
 ऊर्द्ध्वं च तिलकं कुर्याद्देवे पितृ च कर्मणि ॥
 निराशाः पितरो यान्ति यस्तु कुर्यात् त्रिपुण्ड्रकम् ।
 पवित्रं यदि वा दर्भं करे कृत्वा द्विजान्नरः ॥
 समालभेत् द्विजानञ्च स्नात् श्राद्धं मसुरं भवेत् ।
 गन्धाश्च विविधा देयाः कर्पूरागुग्गुमिश्रिताः ॥
 शक्त्या वस्त्राणि देयानि तदभावे च निष्कृतम् ।
 दीपश्च सर्पिषा देयः सिलतैलैश्च वा पुनः ॥
 न काण्डतैलैरन्यैस्तु कदाचित् सार्धपावसैः ।
 देशधर्मं समाहृत्य वंशधर्मं तथापरे ॥
 सूरयः श्राद्धमिच्छन्ति पार्वण्यञ्च क्षयान्यपि ।
 स्त्रीणामपि पृथक् श्राद्धं न मन्यन्ते स्वधर्मतः ॥
 मातामहस्वगोत्रेण मातुलोः तु सपिण्डताम् ।
 मातामह्यमहेच्छन्ति मातुलोऽपि सपिण्डताम् ॥
 स्त्रीणां स्त्रीगोत्रसम्बन्धात् पुंगोत्रेण नृणां यतः ।

सपिण्डीकरणं काले आह्वयमुपस्थितम् ॥
 देवाह्वं प्रथमं कुर्यात् पितॄणां तदनन्तरम् ।
 देवाद्यं पार्वणं प्रोक्तं प्रेतआह्वं मथापरम् ॥
 एकतत्र ततः पश्चात् कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत् ।
 पितॄणां मर्घ्यपात्राणि प्रेतपात्रं मथापरम् ॥
 प्रेतपात्रान्तु तत् कृत्वा पितृपात्रेषु योजयेत् ।
 ये समाना इति हाभ्यां पूर्ववच्छेषं माचरेत् ॥
 सपिण्डीकरणं यस्य कृतं न स्याद्द्विजन्मनः ।
 आदेयं तस्य देयं स्यात् पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
 सपिण्डीकरणञ्चैतत् स्त्रियाश्चैव क्षयाङ्गिकम् ।
 एकादशाङ्गिकं कृत्वा योहि मासि च मासिके ॥
 वर्षे वर्षे च कर्तव्यं मृतेऽहनि च तत् पुनः ।
 नापुत्रस्य सपिण्डत्वं केचिदिच्छन्ति तद्विदः ॥
 विशेषतोऽनपत्यस्य सत्यप्यत्राधिकारिणी ।
 विद्यमानः पिता दस्य स चेद्यदि विपद्यते ॥
 तदन्तरं सपिण्डत्वं वदन्ति आह्ववादिनः ।
 आभ्युदयिकसम्पत्तौ अर्चा प्रागेव कारयेत् ॥
 कुर्यात् परिजनेनैतत् स्वयं वापि द्विजोत्तमः ॥
 संन्यसन् सर्वकर्माणि तत् आदाय च तद्दिने ।
 अग्निदायदिनञ्चैके केचिन्मृतदिनं विदुः ॥
 विदेशस्थे श्रुताहस्तु शुक्रेवासि तु द्वादशी ।
 संग्रामे संस्थितानाञ्च प्रेतपक्षे शशिक्षये ॥
 अग्निसर्पादि चत्यूनां षण्मासोपरि सत्क्रिया ।
 तेषां पार्वणं मेवोक्तं क्षयाहेऽपि च सप्तमैः ॥

चन्द्रक्षया नाशक संयुगेऽयं यः प्रेतपक्षे ऋतवत्सदृशः ।
 सपिण्डतानन्तरं मासिकानां भवन्ति तेषां मिह पार्वणानि ॥
 क्षयाङ्गिकादि कार्याणि ब्रूयुर्धर्मविदो जनाः ।
 अन्दादूर्ध्वं चरन्त्येके कृत्वा च वैष्णवीं बलीम् ॥
 विष्णुर्चनं विना नावीक् प्रदत्तमुपतिष्ठति ।
 विद्युता वृक्षपानेन अश्वेन महिषेण वा ॥
 इत्यादिकेन ऋत्यः स्यात् यत्र तिथौ च तत्र च ।
 तन्निमित्तस्य दृष्ट्यर्थं मासि मासि क्षयाङ्गिकम् ॥
 कर्त्तव्यमवधौ यावत् क्षतः कुर्वीत सत्क्रियाम् ।
 अनाशक ऋतानाञ्च क्षयाहेर्ऽपि च पार्वणम् ।
 मन्वांसवष्टि मन्वन्ते केचि द्विदु रवैदिकम् ॥
 एकोद्दिष्ट मदैवं स्यादेकार्थकपवित्रकम् ।
 आवाहनाग्नी करणं हीनं तदपमथ्यवत् ॥
 पूर्वोत्तरं द्वे देशे आहं स्यान्मातृ पूर्वकम् ।
 शतपीतादिपिष्टेन चर्चितं भूतले च तत् ॥
 उद्दिष्टकतुकालस्य तत् प्रागेव विधीयते ।
 आभ्युदयिक देवानि पूर्वाह्णे स्यु रिति स्मृतिः ॥
 तिलाक्षतोदकै र्युक्ताः न्यासनादिप्रदक्षिणम् ।
 परि हृत्यादि पृष्टेन कृत्वा च शान्तिपूर्वकम् ॥
 व्रीहयो यवगोधूमाः क्षयतासाक्षताः स्मृताः ।
 अक्षतामलकैः पिण्डान् दधिकर्कन्धु मिश्रितैः ॥
 नान्दीमुखेभ्यो देवेभ्योः प्रदक्षिण कुशासनम् ।
 पितृभ्यः सन्मुखेभ्यश्च प्रदक्षिण मिति स्मृतिः ॥
 कर्कन्दुभि र्यवैः पुष्पैः शमीपत्रै रक्षिलैस्तथा ।

तेभ्योऽर्घ्यः प्रदातव्यः पितृभ्यो देवतैः सह ।
 मातामहान्ममप्येवं षट् दैवत्वं श्रियेद् द्विजः ॥
 माङ्गल्यपूर्वकं सर्वं गन्वाद्यपि च धारयेत् ।
 तृप्तिस्तत् पितृमातृणां धूपो देयश्च गुग्गुलः ॥
 दृताभिचार धूपो वा यथा स्यात् परिपूर्णता ।
 दीपाश्च बहवो देयाः विप्रं प्रति हृतेन च ॥
 तैलेन केन ये वापि नवनीतेन चैव हि ।
 मालत्या शत पद्मावा मल्लिका कुन्दयो रपि ।
 केतक्या पाटलायावा देया आदौ न लोहिताः ॥
 वासांसि च यथाशक्त्वा दद्यान्तेभ्योऽथ निक्रयम् ।
 परिपूर्णं तथा तत्स्वात्तथाकार्यं भवेदिति ॥
 सुवेष भूषणैः सूत्रसालङ्कारैः स्तयान्तरैः ।
 कुङ्कुमाद्यनुलिप्ताङ्गैर्भाष्यन्तु ब्राह्मणैः सह ॥
 स्त्रियोऽपितु तथा भूता गीतवृत्त्यादिहर्षिताः ।
 दुन्दभीनादहृष्टाङ्गा मङ्गलध्वनिकारिकाः ॥
 सोमसदोऽग्निस्वान्ताश्च तथा बर्हिषदोऽपि च ।
 सोमपाश्च तथा विहंसथैश्च च हविर्भुजः ॥
 प्राज्यपाश्च तथा बत्स तथा परे सुकालिनः ।
 एते चान्ये च पितरः पूज्या सर्वे द्विजाग्रजैः ॥
 षसवश्च तथा बद्रा स्तथैवादितिस्त्रनवः ।
 देवता अपि यज्ञेषु स्वायम्भुवादि कीर्तिताः ॥
 एते च पितरो दिव्या स्तथा वैवस्वतादयः ।
 तत्पौत्राः प्रपौत्राश्च असंख्याः पितरः स्मृताः ॥
 एते आद्वेषु सप्तर्ष्या सु निचाद्यैर्द्विजातिभिः ।

सत्सर्पिता इमे सर्वान् प्रीणयन्ति वृणां पितॄन् ॥
 प्राक् सङ्केतितान् स्नातान् काले समागतान् ।
 दत्त्वाध्यान् कृतवत् शौचान् आचान्तानुपवेशयेत् ॥
 ये स्पृशन्त्यतस्तान्येऽङ्गि चाचमन्ति पिवन्ति च ।
 तेषाम् जायते शुद्धिराचमन्त्यश्च जाति ते ।
 सर्वाणि स्वानि कार्याणि कार्यच्छिद्राणि चात्मनः ॥
 तैराचान्ते भवेच्छुद्धिरशुचिस्त्वन्यथा भवेत् ।
 व्याहृत्य वैष्णवान् मन्त्रान् स्मृत्वा च सर्वमातरम् ॥
 शान्तस्वान्तौ द्विजान् पृष्टे करिष्ये श्राद्धमित्यथ ।
 करवे करवाणीति पृष्ट्वा ब्रूयुर्द्विजाहृतः ॥
 अनुज्ञायै वचो ह्येतत् कुरुष्व यत् कृतं कुरु ।
 ततो दर्भासनं कृत्वा देवेभ्यः समयं पुनः ॥
 दक्षिणं जानुमन्वास्य दक्षिणश्च तथासनम् ।
 पात्रद्वयमतोऽध्याथै तैजसश्चैकवस्तुजम् ॥
 शासनं सपवित्तं तत् समभ्यर्च्य विधानतः ।
 प्राङ्मुखोऽमरतीर्थेषु शर्मादेव्यादकं क्षयेत् ॥
 यवोऽसीति यवांस्तत्र दक्षिणं पुष्पाणि चन्दनम् ।

यवोऽसि पुण्यमिति संश्रितोऽसि

समस्तथान्यप्रभुरस्यमुत्र ।

मरुन्मनुष्यपितृगणस्य तृप्तैः

क्षितावतीर्थोऽसि हितोऽसि पुंसाम् ॥

उत्पादपूर्वकमिमानश्च तेन वेधा

भूयः प्रसन्नमनसा तदुपासितः सन् ।

चित्तेप तान् सलिलनाथ प्रसिष्यताहि-
 तेनाष्टता वरुण दैवतका बभूवुः ॥
 आनीयमान्विधिरिमान्वरुणस्य लोकान्
 अन्नप्रभून्भूवि यवान् वसुलोक तृप्त्यै ।
 तत्पिष्ठ पक्कहविषा पितृ देवतानाम्
 तृप्त्या वसन्ति दिवि दानवराक्षस एव ॥
 ततः सव्यं करं न्यस्त्वा विप्रो दक्षिणजानुभिः ।
 देवानावाहयिष्येव मिति वाच मुदीरयेत् ॥
 आवाहये त्यनुज्ञा च विश्वे देवाः स आगतः ।
 विश्वे देवा नृणां तेममिति मन्त्रद्वयं पठेत् ।
 सोमेन सह राक्षेति केचित्पठन्त्यदोऽपि च ॥
 व्याहृत्य मन्त्रमावाह्य हस्ते दत्त्वा पवित्रकम् ॥
 अर्चयेत्तं द्विजं पुष्पैः दद्यादर्घ्यं करे पुनः ।
 विश्वेभ्य स्त्वेष देवेभ्यस्तुभ्य मर्घ्यं प्रदीयते ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण पाणौ विप्रस्य तं क्षिपेत् ।
 अपसव्य मतः क्षत्वा निर्वर्त्य वैश्वद्रैवकम् ॥
 आपो भूमिगताः केचिदादित्येत्यभिमन्त्र्य च ।
 पुनस्ताभिकयाभ्याश्च कुर्वन्ति मुखमार्जनम् ॥
 उदकं गन्धधूपांश्च वासांसि चन्दनं स्त्रजः ।
 दत्त्वा आपः च सोढूता दद्यात् पितृ कुशामनम् ।
 सोदकान् द्विगुणीभूतान् सतिलान् सकुशामपि ॥
 गोकर्णमाहकान् सायान् प्रदद्याद्दामपाश्वतः ।
 चतुर्थ्यन्तं सगोत्रश्च पितृनाम च शर्मवत् ॥
 उच्चार्य परयोस्तद्वद्विदं तुभ्यं कुशासनम् ।

पितृर्घ्यं मर्घ्यं पात्राणि संपूज्य दक्षिणासुखः ॥
 तिलोऽसीत्येतदुच्चार्य यवस्याने तिलान् क्षिपेत् ।
 भूलग्नः सव्यजानुः सन्पितृतीर्थे नवात्वरः ।
 पितृध्यानमनाः कुर्यात् पितृकार्यमशेषतः ॥
 आवाहयिष्ये पित्रादीन् अनुज्ञावाहयेति च ।
 उग्रन्ताः स्वेति उदीर्य यथायत्नु न इत्थपि ॥
 अन्येत्वपहता असुरा इत्यादि च पठन्ति हि ।
 अन्यविघ्नव्यपीडार्थं वक्तव्य मिति केचन ॥
 प्राग्व हिमार्चनं कार्यं प्राग्वर्घ्यं प्रसेवनम् ।
 प्राग्वमन्त्रं समुच्चार्य प्राग्वच्च सुखमार्जनम् ॥

एते तिलास्तु विधिना शशिलोकतस्तु
 प्राङ्मुख्यं भोजनं हिते न शुभाय धन्यः ।
 क्षिप्त्वा मलानि पुरुषस्य च तर्पणाद्यै
 र्ये घ्नन्ति तेषु भुवि सत्सु कुतो भयं स्यात् ॥
 तिलोऽसि चन्द्रामृतदैवतोऽसि
 हितोऽस्यशेषे पितृ देवतानाम् ।
 कर्तापि तृप्तिं परमां पितृणां
 सुक्तोऽसिते न भवता विधिसम्भवोऽसि ॥

अर्घ्यपात्राणि सर्वाणि कृत्वा तान् पादुपात्रके ।
 पितृभ्यः स्यान् मसीतिन्युक्तं कुम्भादधत्त तत् ॥
 यस्तूहरेदविज्ञाना दर्घ्यपात्रस्तु पैतृकम् ।
 तद्वि आह मभोज्यं स्यात् कृत्यैः पितृगणैर्गतेः ॥
 आश्रित्य प्रथमं पात्रं तिष्ठन्ति पितरो नृणाम् ।
 आह तस्मान्न त द्विहानुहरेत् प्रथमं सुधीः ।

वाचयेत् परिपूर्णं वासोदत्ता विधानतः ।
 अस्वे तु परिपूर्णं ब्रूयरेते द्विजातयः ॥
 ससर्पिः पात्र मादाय सविधानं विधानतः ।
 नत्वा सर्वान् द्विजान् पृच्छेत्करिष्येऽग्नाविति द्विजः ॥
 कुरुष्वेति त्वमुज्ञाता जुहोत्यग्नौ ततः पुनः ।
 भोजने पितृविप्राणा मितिमन्त्र मुदीरयेत् ॥
 अग्निशब्दं चतुर्थैकवचनात्सं समुच्चरेत् ।
 कव्यवाहनशब्दं च सोमं पितृमदित्यपि ॥
 पङ्क्तिमूर्द्धान मेवात्र पृच्छेदितिह केचन ।
 पितृवाङ्मददानत्वात् सान्द्रस्वे नाथवा पुनः ॥
 तृतीयां मनसा दद्यात् यमाय त्वेतवा पुनः ।
 तुष्णीं यत्र तु होमादौ प्रजापतिस्तु तत्रतु ॥
 अहं वाक् तस्मिन् वाक् सखादो भूम्ननोगिरोः ।
 अहथवाद्यते वाणी अमुष्याग्नेः प्रजापतेः ॥
 अग्नावाङ्मतयः प्रोक्तास्तिस्त्वएव मनीषिभिः ।
 अग्निवद्विप्रपात्रेषु पश्चात्तज्जु ऊयाद् द्विजः ॥
 अग्नौकरणं शेषं पितृपात्रेषु दापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणां तु दद्याद् वैश्वदेविके ॥
 यथाग्नौकरणं दद्यात् पितृ विप्रकरेषु च ।
 तेनोच्छेषित मेतत् स्यात्समाप्तिस्तावतैव तु ॥
 पितरः कश्यपश्चाश्च बर्हस्पत्याश्च देवताः ।
 अतः पाणी न तद्देयं देयं पात्रे कुशाम्बिते ।
 वैश्वदेविकविप्राणां पात्रे वा यदिवा करे ॥
 अनग्निकस्तु तद् दद्यात् प्रथमं वैश्व देविके ।

ऊतशेषमशेषाणां पात्रे दद्याद् द्विजोत्तमः ।
 पृच्छेत्सर्वं यत् कृत्य सामान्येन द्विजोत्तमान् ॥
 दत्त्वान्ये करणञ्चान्यं विप्राणां तृप्तिरुद्धविः ।
 परिवेष्य मिति ब्रूयुस्ततोविधिरनन्तरः ॥
 प्रागग्नौ करणं दद्यात् अन्यत्दत्त्वा च तृप्तिरुद्धत् ।
 एकीकृतं तु भुञ्जानाः प्रीणयन्तु वृणां पितृन् ॥
 परिवेष्य हविः सर्वं तदर्थं यच्च वै स्मृतम् ।
 अभिमन्त्र्य मतः पात्रमपोशनप्रदानवत् ॥
 अन्नपूर्णस्य पात्रस्य कर्त्तव्यं अभिमन्त्रणम् ।
 आपो दत्त्वा तु संकल्पमेव आहुविधिर्वरः ॥
 वर्जितानि न देयानि पितृप्रीतिं विजानतः ।
 हविष्याणि प्रदेयानि वक्ष्यमाणानि वर्जयेत् ॥
 निष्पावा राजमाषाश्च कुलत्थ कोरदूषकान् ।
 मसूर सितपाकश्च पुष्पकं शाणमर्कटाः ॥
 आढकास्तिलसिद्धार्थाः वस्त्रान्निस्वधनान्यके ।
 पिण्याकं परिदग्धा च मयितश्च विवर्जयेत् ॥
 नापि नीरस निर्गन्धं करञ्जं सर्वशक्तकम् ।
 अप्रीक्षितं च यत्किञ्चित् पर्युपितश्च वर्जयेत् ॥
 लोहितान् हृक्षनिर्यासान् प्रत्यक्ष लवणानि च ।
 कृताः कृष्णातिला वर्णाः सर्वाः पालाण्ड जातयः ।
 कृष्ण जीरकबन्ध्याग्रास्तृणानि च विवर्जयेत् ।
 कुम्भिकेषु कपालाङ्गाः कटफलं तण्डुलीयकम् ॥
 नीलकाच समच्छता शोभाञ्जन कुसुम्भिकाः ।
 काविदार करञ्जौ च सुमुखामूलकं तथा ॥

कृष्णाण्डं गौरवृन्ताकं वृहत्याश्च फलानि च ।

करीरफलपुष्पाणि विडङ्गमरिचानि च ।

जम्बारिका सुजम्बीरा सुकवी बीजपुरिकाः ॥

तुम्बालावूनि पिप्पल्यः पटोलं पिण्डमूलकम् ।

मसूराञ्जनपुष्पं च आङ्गे दत्त्वा पतत्यधः ॥

विषच्छङ्खतं मांसं मत्स्यञ्च चिरसंस्थितम् ।

नित्यश्राद्धेऽपि वर्त्यं स्याद्विद्वराहचक्रोरयोः ।

स्वायम्भुवादिभिः सर्वैर्मुनिभिर्धर्मदर्शिभिः ।

निषिद्धानि न देयानि पितृणां मर्हितानि च ॥

केन किञ्चिदपरेण किञ्चित् किञ्चित् किञ्चिदपरमस्तु सद्भिः ।

॥ इदं निषिद्धं ह्यशनादि विद्वन् ! सर्वं पितृणां नतु किञ्च देयम् ॥

वीरनिङ्कूलवणादिभिः सुपाकस्य शुद्धिर्भवतीह यस्तु ।

द्विजप्रान्तरिचादियोगात् सिद्धं प्रदेयं नतु दुष्यतीह ॥

इन्तु यस्य द्विजदीयमानं पित्रादिकस्येह भवेन्ननुष्यैः ।

द श्रुतस्येह मनस्यभीष्टमामीत् पुरा यस्य तदेव देयम् ॥

तस्तु यस्मान् मनसोऽभिलाषः श्रद्धा भवेत्तत्र तु दीयमाने ।

हेऽपि देयं विधिवत्तदेव तदक्षयञ्चेति इतिप्रवादः ॥

नीतमम्भोनिधिवत्कथञ्चित् तत्पाणिदत्तं भवतीह विद्वन् ।

श्राद्धनिक्षेपहरिस्मृताभ्या मर्च्छद्रतामेति पराशरोक्तिः ॥

रिसारैः क्षयखण्डयोगात् शाखाभिधेयं भवतीह विद्वन् ॥

इधूपान् मरिचादियोगात् पाकस्य शुद्धिं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥

वीहयो यवगोधुमा मुद्गा मापास्तिला स्तथा ।

नीवारण्यायकाद्यन्त मक्कष्टसम्भवानि च ॥

शर्करागुडखण्डानि संशुद्धा क्षौद्रमेव च ।

पितृश्राद्धे हविर्मुख्यं यदा तदास्य लोभतः ॥
 यद्देहिना मत्त शरीरपुष्पैर्धाता ससर्जाननाम किञ्चित् ।
 तत्सर्वधान्यान्यमितं ह्यवादि त्रेधा मुनीन्द्रेण पराशरेण ॥
 श्यामाशराधादिककङ्कजावि यत्किञ्चदस्मिन् सुखसाररूपम्
 अरण्यजं वा कृषिभूम्भवं वा सस्यन्तदुक्तं ह्यग्नेषु विद्वन् ॥
 काण्डाङ्गवं यत्त्वग्नेषु किञ्चित्पङ्केज्ज्वं वा स्थलसम्भवं वा ।
 यत्तुच्छसारं बह्वराजमस्मिन् सर्वाणि धान्यानि च शुकवनि
 यत्सर्वसारं मतुदन्तु भक्ष्यं निःशुकसूनाम्बितमत्र किञ्चित् ।
 आप्यायनं देहभूतं तु सद्यः सत्प्रोक्तमन्नं ह्यग्नेन सतिः ॥

प्रतिश्रुतञ्च भुक्तञ्च कटु तिक्तञ्च यत्तथा ।
 केचिदूचुरदेयानि ह्यश्वत्थप्रतिरोपिताः ॥
 तुण्डीकगान्यनावूनि लिङ्गाख्यानि तु यानि तु
 नित्यं श्राद्धेऽप्यदेयं स्यादाह सत्यवतीपतिः ॥
 सोष्मारया वै गायत्र्या दशावर्तितया जलम् ।
 पूतन्तु तेन तत्प्रोक्तं सर्वमन्नविशुद्धये ॥
 शुद्धवत्योऽथ कृष्णाण्ड्यः पावमान्यस्तरत्समाः ।
 पूर्वेन वारिणैताभि रन्नशोधनमुत्तमम् ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण गायत्र्या च प्रदत्तवान् ।
 प्रोक्षयेदशनं सर्वम् शुद्धदृष्ट्यादिशुद्धये ॥
 परिवेषयेत्समं सर्वं न कार्यं पङ्क्तिभेदनम् ।
 पङ्क्तिभेदी हथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
 आदेशी वेदविक्रेता पक्षैते ब्रह्मपातकाः ।
 यद्येकपङ्क्त्या विपमं ददाति केचाङ्गयाद्वा यदिवार्थलोभ
 वेदैश्च दृष्टं ऋषिभिश्च गीतं तद्ब्रह्महत्यां मुनयो वदन्ति ॥

देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च वक्त्रिमभ्यागतां सथा ।
 अभ्यर्च्य तु न भुञ्जानो वृथापाक इति स्मृतः ॥
 एतद्वै ब्राह्मणस्यास्ये जुहोमि चाह्वयेऽमृतम् ।
 इदं विष्णुरिति ह्येतन्मन्त्रमुच्चार्य चापरे ॥
 द्विजाङ्गुष्ठं च तत्त्वान्ने निवेशयन्ति तद्विदः ।
 जप्त्वा व्याहृतिभिर्गायत्रीमधुमतीरिति ॥
 सङ्कल्पान्नमपोशनं ब्रूयाच्च मधुमध्विति ।
 आपोशनं प्रदेयान्नं न तत्सङ्कल्पयेद्द्विजः ॥
 सङ्कल्पा मरके याति निराशैः पितृभिर्गतैः ।
 आपोशनो देवपितोः पाणौ तिष्ठति यो द्विजः ॥
 सङ्कल्पं कुरुतेऽज्ञानात् स्युस्तेन पितरो हताः ।
 जप्त्वाथ वैष्णवान् मन्त्रान् विप्रान् ब्रूयाद्यथासुखम् ॥
 भुञ्जीरन्वाक्यतास्ते तु पितृदेवहितैषिणः ।
 अत्युष्णमशनं कार्यं वचोवाच्य पितृष्वदः ॥
 शुद्रश्च शुकरध्वाङ्गकुक्कुटानपलापयेत् ।
 भुञ्जते ब्राह्मणा यावत्तावत् पुण्यं जपेज्जलम् ॥
 पावमान्यानुवाक्यानि पितृसूक्तानि चैव हि ।
 ततस्तृप्तान् द्विजान् पृच्छेत्तृप्ताः सन्त्वनुशासनम् ॥
 तृप्ताः स्येति द्विजा ब्रूयुस्तदनं विकिरेद्भुवि ।
 सकृत् सकृत्पयो दत्त्वा शेषमन्नं निवेदयेत् ॥
 यथाज्ञानं तथा कृत्वा पिण्डांस्तदनु निर्वपेत् ।
 यद्यदुभक्तं द्विजैरन्नं तत्तदादाय विचारः ॥
 स्थालीपाकतिलोपेतं दक्षिणाभिमुखस्ततः ।
 श्वनिज्यतिलान् दर्भान् पिण्डार्थं भवनीतले ॥

तस्मिंश्च निर्वपेत्पिण्डान् गोतृनामकपूर्वकान् ।
 यदेकलोकं पितृलोकमायुः प्राप्ता स्यथैवं नरकं नरा ये ॥
 अग्नौ जुतेन द्विजभोजनेन तृप्यन्ति पिण्डे भुवि ते प्रदत्तं
 यदन्नं लेपरूपस्तु क्रमाक्षेपे च निक्षिपेत् ।
 प्रक्षाल्य सलिलं वारि चवनेजनवत् पुनः ॥
 निवृत्तानर्चयेत्पिण्डान् पुष्पगन्धानुलेपनैः ।
 दीपवासप्रदानेन पितृनर्च्य समाहितः ॥
 वामो वस्त्रदद्याद् दद्याद्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 केचिद्वत्साविकं लोम केचिन्मतं न तत्त्विति ॥
 पञ्चाशद्वार्षिको यस्तु दद्यात्क्षीम स्वमंशुकम् ।
 तदवश्यं प्रदेयं स्याद्विधिममूर्णानाकृते ॥
 पवित्रं यदि वा दर्भं करात्ततोविनिक्षिपेत् ।

प्रक्षाल्य हस्तावाचस्य प्रोक्षणादिक्रमाचरेत् ॥
 निर्वपन्त्यपरे पिण्डान् प्रागेव द्विजभोजनात् ।
 खादयेयुः शकुन्तैस्तान् पितॄणां तृप्ततत्पराः ॥
 मातामहानामप्येवं विप्रानाचामयेदथ ।
 वाक्यातीतद्विजान् स्वस्ति दद्याच्चैवाक्षतोदकम् ॥
 दक्षिणा हेम देवानां पितॄणां रजतं तथा ।
 शक्त्या दत्त्वा स्वधाकारं व्याकुरेत् आहुकृद्द्विजः ॥
 तिष्ठन् पिण्डान्तिके ब्रूयाद्वाचयिष्ये स्वधामिति ।
 वाच्यतामिति विप्रोक्तिः प्रवदेह्योत्रपूर्वकम् ॥
 स्वधोऽप्यनामिति ब्रूयादस्तु स्वधेति तद्वचः ।
 अन्नं वहस्ति उज्ज्वलं जलं पिण्डेषु सेचयेत् ॥
 याः कासिदेवताः आहुं विश्वशब्देन जल्पिताः ॥

प्रीयता मितिच ब्रूयात् विप्रैरुक्तमिदं जपेत् ।
 दातारो नोऽभिवर्हन्तां वेदाः सन्ततिरेवच ॥
 अद्या च नो मा व्यगमद् बद्धदेयञ्च नोऽस्त्विति ।
 न्यजपिण्डार्घ्यपात्राणि कृत्वोत्तानानि संश्रवान् ॥
 क्षिप्त्वा पिण्डेष्वतो विगान् पितृपूर्वं विसर्जयेत् ।
 वाजे वाजे इति ह्युक्त्वा आमावाजस्य तान् वह्निः ॥
 ब्रूयात्प्रदक्षिणीकृत्य तथा चमध्वमित्यपि ।
 पिण्डानां मध्यमं पिण्डं पितृन्ध्यायं समाहितः ॥
 प्राशयेत् पुत्रकाम्या तु भाव्या तच्छ्राद्धस्य तु ।
 स्नुषा वापि सगोत्रा वा पुत्रकामा द्विजाक्षया ।
 आधत्त पितरो गर्भं व्याहरेयुर्द्विजातयः ॥
 महारोगगृहीतोवा तद्रोगोपशमाय च ।
 भ्रतु मे पितरो रोगमित्युक्त्वा प्राशयेद्वितम् ॥
 अन्यानप्सु ऊताशे वा क्षिपेद्दद्याद्द्विजाय वा ।
 अजाय वा प्रदद्याच्च पञ्चादिप्रविसर्जनम् ॥
 चहाहं पितृकादेके पाकास्मातामहाय तु ।
 एकेनैव हि गच्छन्ति भिन्नगोत्रा स्तथा द्विजाः ॥
 अद्वैवेऽद्यस्थाने तु वक्तव्यमुपतिष्ठताम् ।
 अभिरम्यतां स्वधास्थाने विप्रोक्तिरभिरताः स्मृ ह ॥
 ऊर्ध्वं तु प्रोष्ठपद्यास्तु प्रतिपादादिकाश्च याः ।
 पुण्यास्तास्तिथयः सर्वाः दशापि सह पञ्चभिः ॥
 तेषाञ्चतुर्दशी प्रोक्ता शास्त्रेणापहता नराः ।
 पितृभ्यश्च तयोदश्यां गयाश्चाद्धाधिकं फलम् ॥
 न तत्र पातयेत्पिण्डान् सन्तानेभ्यः कदाचन ।

पिण्डदानेन कवयो वंशक्षयं वदन्ति हि ॥
 सन्तानेषु स्वयोदश्यां न पिण्डान् पातयेन्नरः ।
 पातयेन्न मतीच्छ प्राह सत्यवतीपतिः ॥
 मघायुक्तयोदश्यां पिण्डनिर्वपणं द्विजः ।
 ससन्तानो नैव कुर्यादित्यन्ये कवयो विदुः ॥

यः संक्रमे भानुदिने च कुर्यात्
 विशेषणं पारणकं द्विजन्मा ।
 पिण्डप्रदानं पितृभेदं तद्वत्
 ज्येष्ठे प्रपद्ये सुतोऽनुजोवा ॥

पुनर्दा पञ्चमी कर्तुस्तथैवैकादशी तिथिः ।
 सर्वकामा त्वमावास्या पञ्चम्यर्थं शुभा स्मृता ॥
 अत्र क्षीरघृतं क्षौद्रमैत्रवङ्गावशाकवत ।
 एतैस्तु तर्पितैर्विष्टैस्तर्पिताः पितरौ नृणाम् ॥
 देवः पर्वच कालश्च हविःपात्रे च शक्ततः ।
 पितृदैविकचित्तत्वं योगश्चेत् पितृभादिभिः ॥
 शोचञ्च पात्रशुद्धाच्च आहुञ्च परमा यदि ।
 अत्र तत्तृप्तिरुच्छाद्धे एतत् खलु नचामिषे ॥
 यस्तु प्राणिबधं कृत्वा मांसेन तर्पयेत् पितॄन् ।
 सोऽविद्वांश्चन्दनं दग्ध्वा कुर्यादङ्गारविक्रयम् ॥
 विष्ठा कूपे तथा किञ्चिद्भाल आदातुमिच्छति ।
 पतत्यज्ञानतः सोऽपि मांसेन आहकृत्तथा ॥
 सर्वयज्ञं तथा न स्यात्तदैवामिषमाश्रयेत् ।
 ब्राह्मणश्च स्वयं नाद्यात्ततः श्वादिहतं यदि ॥
 अथान्यत्पापमृत्यूनां शुद्ध्यर्थं आहुमुच्यते ।

कृतेन तेन येषान्तु प्रदत्तमुपतिष्ठति ॥
 दन्तिशृङ्गिगरव्याल निरग्निबन्धनैस्तथा ।
 विद्युन्निर्घातवृक्षैश्च विप्रैश्च स्वात्मना हताः ॥
 प्राणसञ्ज्ञातकीटाश्च श्लेच्छैश्चैव हतास्तथा ।
 पापमृत्यव एवैते शुभगत्यर्थमुच्यते ।
 नारायणवलिः कार्यो विधानन्तस्य उच्यते ।
 ऊर्ध्वं षण्मासतः कुर्यादेक ऊर्ध्वं तु वत्सरात् ॥
 तेषां चैव व्यपोहार्यं कार्यं नारायणो वलिः ।
 धौतवासाः शुचिः स्नात एक दद्यामुपोषितः ॥
 शुक्ल रक्षेतु संपूज्यो विष्णुमीशं यमन्तथा ।
 नदीतीरं शुचिर्गत्वा प्रदद्याद्दण्डं पिण्डकान् ॥
 क्षौद्राज्यतिलसंयुक्तान् हविषा दक्षिणामुखः ।
 अभ्यर्च्य पुष्पधूपार्घ्यैः पुन्रामगोत्रपूर्वकान् ॥
 विष्णुध्यानजनाः कुर्यात् ततः स्नानाम्भसि क्षिपेत् ।
 निमन्त्रयीत विप्रांश्च पञ्च सप्ताथ वा नव ॥
 द्वादश्यां कुतपे स्नानान्धौ उवस्त्रान् समागतान् ।
 हर्या राधनकुङ्कुमया प्रक्षालिताङ्घ्रियुग्मकान् ॥
 दक्षिणाप्रवणे देशे शुचिस्तानुपवेशयेत् ।
 दैवे हौ तु त्रयः पितृभ्यो प्राङ्मुखोदङ्मुखान् द्विजान् ॥
 आसनावाहनार्घ्यञ्च कुर्यात् पार्वणावदूहिजः ।
 भोजयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च क्षौद्रैश्च वाज्यपायसैः ॥
 तप्तान् कृत्वा ततो विमान् तृप्तिं कच्छेद्यथाविधि ।
 भोज्येन तिलमिश्रेण हविष्येन च तान् पुनः ॥
 पञ्च पिण्डान् प्रदद्याद् दैवरूपमनुस्मरन् ।

विष्णुं ब्रह्मशिवेभ्यश्च त्रीन् पिण्डांश्च यथाक्रमम् ॥
 यमाय सानुगायाथ चतुर्थं पिण्डमुत्सृजेत् ।
 सृतं सध्वित्य मनसा गोत्रनामकपूर्वकम् ॥
 विष्णुं सृत्वा क्षिपेत् पिण्डं पञ्चमञ्च ततः पुनः ।
 दक्षिणाभिमुखश्चैव निर्वप्य पञ्च पिण्डकान् ॥
 आचम्य ब्राह्मणान् पश्चात् प्रोक्षणादिकमारभेत् ।
 हिरण्येन च वामोभिर्गोभिर्भूम्या च तान् द्विजान् ॥
 प्रणम्य शिरसा पश्चाद्विनयेन प्रसादयेत् ।
 तिलोदकं करे दत्त्वा प्रेतं संस्पृश्य चेतसि ॥
 गोत्रपूर्वं क्षिपेत्पाणौ विष्णुं ब्रुव्या निवेश्य च ।
 वह्निर्गत्वा तिलाम्भस्तु तस्माद्दद्यात्समाहितः ॥
 मित्रभृत्यैर्निजैः सार्धं पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ।
 एवं विष्णुमने स्थित्वा यो दद्यात्पापमृत्यवे ॥
 समुद्धरन्ति तं प्रेतं पराशरवचो यथा ।
 सर्वेषां पापमृत्यूनां कार्यो नारायणो वलिः ॥
 तस्मादूर्ध्वं च तेभ्योऽहिं प्रदत्तमुपतिष्ठते ।
 एवं आद्वैः समस्तान्यः सन्तर्पयति वै पितॄन् ॥
 दद्यात्तानुत्तमांस्तस्य पितरस्तर्पिताः परान् ।
 विद्यातपोमुखान् पुत्रान् पूज्यत्वमथ योषितः ॥
 सौभाग्यैश्चर्यतेजश्च बलं श्रेष्ठमरीगताम् ।
 यशःशुचित्वकुप्यानि सिद्धिश्चैवात्मवाञ्छिताम् ॥
 यशस्यन्दीर्घमायुश्च तथैवानुमतं मतिम् ।
 अथान्यत् किञ्चिदाख्यामि पितॄणाम् हिताय वै ॥
 कृतेनैव स्वल्पेनापि प्राप्नुवन्ति विधेः फलम् ।

उच्छिष्टस्य विसर्गाय विधिस्तात्कालिको हि यः ॥
 आद्वयैर्विहितं यत्प्राक् पितृगणाहितैषिभिः ।
 आदाय सर्वमुच्छिष्टमवनेजनवदूबुधः ॥
 तत्रैव भक्षयेद्धर्मो तिलदर्भसमन्वितम् ।
 नरकेषु गता ये वै अल्पमृत्युमृता मम ॥
 एतदाप्यायनन्तेषां चिरायैतद्वीन्यनुः ।
 करस्य मध्यतो देवाः करपृष्ठे तु राक्षसाः ॥
 पादस्यालम्बनादौच तस्मात्तत्र प्रदर्शयेत् ।
 दर्भाश्च स्वयमानेया दक्षिणाप्रवर्णाङ्गवाः ॥
 तर्पणाद्युच्छिस्ता ये वै इत्याद्याश्च विमर्जयेत् ।
 न कुशङ्कुशमित्याङ्गदर्भमूलं कुशः स्मृतः ॥
 छिन्नदर्भा इति प्रोक्ता तदग्रं कुतपः स्मृतः ।
 हरिता याज्ञिका दर्भाः पीतकाः पाकयाज्ञिकाः ।
 सकुशाः पितृदेवत्यच्छिन्ना वै वैश्वदेविकाः ॥
 दर्भमूले स्थितो ब्रह्मा दर्भमध्ये जनार्दनः ।
 दर्भाग्रे शङ्करस्तस्थौ दर्भाः देवतयान्विताः ॥
 अहन्येकादेशश्चादे प्रतिमासं तु वत्सरम् ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं मेकोद्दिष्टं तु सर्वदा ॥
 एकस्य प्रथमं आहु मर्वागब्दाच्च मासिकम् ।
 प्रतिसम्बत्सरञ्चैव शेषतिपुरुषं स्मृतम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं सुतैः ।
 एकोद्दिष्टं प्रकुर्वीत पितोरप्यत्र पार्वणम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजैः ।
 मातापित्रोः पृथक्कार्यं मेकोद्दिष्टं क्षयाहनि ॥

चतुर्दश्यां तु यज्ज्ञात्वा सपिण्डीकरणे कृते ।
 एकोद्दिष्टविधानेन तत्कुर्याच्छस्त्रपातिते ॥
 पित्रादयस्त्रयो यस्य शस्त्रघातास्त्रमुक्त्वा ।
 स भूते पार्वणं कुर्यात् अष्टकानि पृथक् पृथक् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।
 स तु लेपभुगित्येव प्रलप्तपितृपिण्डतः ॥
 सपिण्डीकरणदूर्ध्वं कुर्यात् पार्वणवत्सदा ।
 प्रतिमस्वत्सरं विहाम् च्छागलेपोविधिः स्मृतः ॥
 सपिण्डता तु कर्त्तव्या पितुः पुत्रैः पृथक् पृथक् ।
 स्वाधिकारप्रवृत्तत्वादितरः आहकर्तृवत् ॥
 यस्य मस्वत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं भवेत् ।
 प्रतिमासं तस्य कुर्यात् प्रतिमस्वत्सरं तथा ॥
 अर्वाक् मस्वत्सरात् वृद्धौ पूर्णे मस्वत्सरेऽपि च ।
 एकपिण्डीकृतानास्तु पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं स्रतकृष्णचतुर्दशीम् ।
 ये सपिण्डीकृतास्तेषां पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 पृथक्त्वकरणे तस्य पुनः कार्या सपिण्डता ।
 स्त्रियं श्वश्रू पतिर्माता तथा सह सपिण्डयेत् ॥
 तत्सभावे पितामह्या तन्माता चापरे विदुः ।
 नान्यथा तु पितामह्या मातामह्यास्तथापरे ॥
 उदके पिण्डदानञ्च भर्ता सह प्रदीयते ।
 अपुत्रा ये स्रताः केचित् स्त्रियो वा पुरुषोऽपि वा ॥
 तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ।
 अपुत्राश्च स्रता ये च कुमारः संभृता अपि ।

समानता न तेषां स्यान्न स्वधा नाभिरस्यताम् ॥
 भर्ता सपिण्डता स्त्रीणां कार्येति कवयो विदुः ।
 श्वश्र्वा सहापरे तस्यास्तन्मात्रा वा परे विदुः ॥
 अनपत्येषु प्रेतेषु न स्वधा नाभिरस्यताम् ।
 एकोद्दिष्टेषु सर्वेषु न स्वधा नाभिरस्यताम् ॥
 मितवन्सपिण्डेभ्यः स्त्रीकुमारस्य चैव हि ।
 दद्याद्द्वै मासिकं आढं सस्वत्सरं तु नान्यथा ।
 अप्रत्ययगतश्चैव कुलदेशस्यवत्स्थिता ॥
 यो यथा कृपया युक्तः स तथैव हि निर्वपेत् ।
 दार्ढ्यार्थं दृश्यते कृते मानवं लिङ्गमेव च ॥
 दृढीकृताच विद्वद्भिर्लोककृतिर्गरीयसी ।
 विकल्पेषु च सर्वेषु स्वयमेवैक मादितः ॥
 अङ्गीकरोति यः कर्ता सविधिस्तस्य नेतरः ॥
 बहून्याजयते यस्तु वर्णवाच्यांश्च नित्यशः ।
 स्नेच्छांश्च शौण्डिकांश्चैव स विप्रो बद्धयाजकः ॥
 वर्त्तते यश्च चौर्येण सुवर्णेनोपहारकः ।
 स गृहीतसवर्णस्त्री स विप्रो गण उच्यते ॥
 मृते भर्तारि या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।
 ते तु वै आपयेद्गर्भं सा नारी गणिका स्मृता ॥
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्याय दीयते ।
 अस्या अभिन्नभोक्तव्यं पुनर्भूः कीर्तिता हि सा ॥
 कौमारं पतिमुत्सृज्य या त्वन्यं पुरुषं श्रिता ।
 पुनः पत्युर्गृहं गच्छेत् पुनर्भूः सा द्वितीयका ॥
 असत्सु देवरेषु स्त्री बान्धव्या प्रदीयते ।

सवर्णाय सपिण्डाय पुनर्भूः सा तृतीयका ॥
 प्राप्तो द्वादशवर्षेऽत्र या रजो न विभर्ति हि ।
 धारितस्तु तया रेतो रेतोधाः सा प्रकीर्तिता ॥
 भर्तुर्या व्यभिचारेण नारी चरति नित्यशः ।
 अस्या अपि न भोक्तव्यं सा भवेत् कामचारिणी ॥
 भर्तुः शासनमुल्लङ्घ्य स्वकामेन प्रवर्तते ।
 दीव्यन्ती च हसन्ती च सा भवेत् कामचारिणी ॥
 पतित्यक्ता तु या नारी गृहादन्यत्र गच्छति ।
 गुदेषु रमते नित्यं स्वैरिणीन्तां विनिदिशेत् ॥
 पतिं हित्वा तु या नारी सवर्णं मन्यमाश्रेत् ।
 वर्तते ब्राह्मणत्वेन द्वितीया स्वैरिणी तु सा ॥
 मृते भर्तरि या वाह्या क्षत्रिणमातुरा तु सा ।
 तवाह मित्युपगता तृतीया स्वैरिणी तु सा ॥
 देवकालमुपेत्यैव गुरुभिर्या प्रदीयते ।
 उत्पन्नसाहमान्यस्यै चतुर्थी स्वैरिणी तु सा ॥
 असुपुत्रास्तु ये जातास्तो वर्ज्या हव्यकव्ययोः ।
 तथैव यतयस्तासां वर्जनीया प्रयत्नतः ॥
 श्राद्धस्तैश्च न कर्तव्यं प्रतिलोमविधानतः ।
 वर्णाश्रमवर्हि स्यास्तो सङ्कीर्णजन्मसम्भवाः ॥
 मातृणाञ्च पितृणाञ्च स्त्रीयानां पिण्डदाः स्मृताः ।
 उपपत्तिस्तु तो यस्तु यश्चैव दीधिषूपतिः ॥
 परपूर्वा पतेर्जाता वर्ज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 अजापालादिजाताश्च विशेषेण च वर्जयेत् ॥
 मृतानुगमनं नास्ति ब्राह्मणाब्रह्मणामनात् ।

इतरे तुर्यवर्गेषु तपः परममुच्यते ।
 भर्तृश्रित्यां समारोहेत् याच नारी पतिव्रता ।
 अहन्येकादशे प्राप्तो पृथक् पिण्डे नियोजयेत् ॥
 औतैश्च स्नानं मन्त्रैश्च दम्पत्या वेष ताङ्गतौ ।
 एकमृत्युगतौ चैव वक्त्रावेकत्र यौ जुतौ ॥
 एकत्रं तु तयोर्यस्मात् जातमाद्याय सानकम् ॥
 एकादशादिकं श्राद्धं एकमेव स्मृतं बुधैः ।
 एकत्वमिच्छन्ति मतिप्रहीणा एकादशाद्येषु नृणान्तु नार्यः ।
 स्वर्गमार्गे विनिहत्य कुर्युः स्त्रीसत्वदाता नरकेऽधिवासम् ॥
 समानमृत्युना यस्तु मृतोभर्ता च योषिताम् ।
 तस्याः सपिण्डता तेन पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥
 स्त्रीपात्रं पतिपात्रे तु सिञ्चयेदेकमेव हि ।
 श्राद्धे त्रिपुरुषे त्रीणि तत् प्रत्यक्षं पितृन् प्रति ॥
 पत्या सह परा सुप्ता तेनैवास्याः सपिण्डता ॥
 पितामह्यापि चान्यत्र ह्येतदाह पराशरः ।
 अन्यप्रीतौ न चान्यस्य तृप्तिः कस्यापि दृश्यते ॥
 एवं धीमन्बभूवापि तस्मान्नैकत्वमात्मने ।
 एकत्वाश्रयणो धर्मो नार्थालुब्धो भवेद्भुवम् ॥
 तस्याः सुकृतसामर्थ्यात् पत्युः स्वर्ग इहेष्यते ।
 भर्ता सह मृता यातु नाकलोकमभीप्सती ॥
 साद्यश्राद्धे पृथक् पिण्डो नैकत्वन्तु स्मृतं बुधैः ।
 पतिमृत्युः स्त्रियोमृत्यो निर्मित्तमेव जायते ॥
 निर्निमित्तो नवै मृत्यु र्मृत्युना चैकता भवेत् ।

भर्ता सह सृता भार्या भर्तारं सा समुद्धरेत् ॥
 तस्याः पतिवताधर्म एकत्वे तु हतो भवेत् ।
 बलीयस्त्वेन धर्मस्य तुच्छत्वाच्च समस्तया ॥
 धर्मेण लिप्यते पाप मेकत्वे समता तयोः ।
 नैकत्वस्तु तयो रस्मादक्तव्यं आहुकर्मणि ॥
 पृथगहनि कर्त्तव्यं आहुमेकादशादिकम् ।
 यानि आहानि कार्याणि तान्युक्तानि पृथक् पृथक्
 कर्त्तव्यं यच्च तेषुप्युक्ता विशेषश्च निर्बोधत ।
 औरसाद्या मृताः पुत्रा मुनिभिर्द्वादशैव तु ॥
 यथाजात्यनुसारेण वर्णानामनुसारतः ।
 आहुप्रदाः क्रमेण स्युः पूर्वाभावे परः परः ॥
 यस्माद्यो जायते पुत्रः स भवेत्तस्य पिण्डदः ।
 तस्मात्तस्मादपीहन्ते मृताः प्रेतत्वमागताः ॥
 तस्मादवश्यमेवं हि आहुं कार्यं विधानतः ।
 शूद्रस्य दासीजः पुत्रः कामदस्तु स पिण्डदः ॥
 जात्या जातः सुतो मातुः पिण्डदः स्यात् सुतोऽपि च
 जनकस्य न किञ्चित् स्यादर्थाल्कामप्रवर्त्तनात् ॥
 वायुभूताश्च पितरो दत्ताभिकाङ्क्षिणः सदा ।
 तस्मात्तेभ्यः सदा देयं नृभिर्द्धर्मरतैः सदा ॥
 ये खङ्गिमांसमधुपायससर्पिरन्यै-
 र्देशे च कालसंहिते च सुपात्रदत्तैः ।
 प्रीणन्ति देवमनुजान् पितृवंशजांश्च
 तेषां नृणां तु पितरो वरदा भवन्ति ॥

उक्तश्राद्धविधिस्त्वेष वर्णानां पितृवृत्तिकृत् ।
एवं दास्यति यः श्राद्धं वरान् सर्वानवाप्नुयति ॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये श्राद्धनिर्णयो नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शुद्धिं पाराशरोदिताम् ।
सूतके वाप्यशौचे वा यथावत्तां निबोधयेत् ॥
प्रसवं सूतकं प्राहुः राशौचं शौचमुच्यते ।
यावत्कालञ्च यन्मासं तथा तावन्निगद्यते ॥
केषाञ्चित्तेन वै मासं केषाञ्चिन्नरयान्तिकम् ।
सद्यःशौचास्तथा चान्ये चान्ये चैकाहिकाः स्मृताः ॥
त्रिषट्दशदशद्वाभ्यां दशापि ङीह पञ्चभिः ।
तान्येव त्रिगुणान्याहुः दिनान्येव मनीषिणः ॥
वक्ष्यमाणं निबोध त्वं मुक्तकममिदं द्विज ! ।
शक्तिजो यन्मुनीनाञ्च प्राक् ब्रवीत् कलिधर्मवित् ॥
विष्णुध्यानरतानाञ्च सदैव ब्रह्मचारिणाम् ।
गृहमेधिद्विजानाञ्च तथैव व्रतचारिणाम् ॥
वेदतत्त्वार्थवेत्तृणां नित्यस्नानकृतां तथा ।
अन्तःसंसर्गिणामेषां नाशौचं नापि सूतकम् ॥
संसर्गं वर्जयेद्यत्नात् संसर्गो दोषकारणम् ।

वदन्ति मुनयः सर्वे वर्जने स्यान् किल्बिषी ॥
 वदन्ति मुनयः सर्वे संसर्गो दोषकारणम् ।
 असंसर्गः स्वकर्मस्थो द्विजो दोषैर्न लिप्यते ॥
 दानोद्वाहेष्टिसङ्ग्रामे देशविप्लवकादिके ।
 सद्यः शौचं द्विजातीनां सूतकाशौचयोरपि ॥
 दातॄणां वृत्तिनामैके कवयः सत्त्वणामपि ।
 सद्यः शौचमदोषाणां सूक्ष्मधर्मविदः कलौ ॥
 सर्वमन्त्रपवित्रस्तु अग्निहोत्री षडङ्गवित् ।
 राजा च श्रोत्रियश्चैव सद्यःशौचः प्रकीर्तितः ॥
 देशान्तरगते ताते ऋते वापि सगोत्रिणि ।
 शेषाहानि दशाहार्वाक् सद्यः शौचमतः परम् ॥
 पिण्डनिर्वर्तने जाते ऋते वापि सगोत्रजे ।
 सद्योऽपीहेति वासे स्यात् सद्यः शौचं विशोधनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं सर्वासु दक्षजन्मनः ।
 बान्धवादिषु विज्ञेय मन्यदूर्ध्वं विधीयते ॥
 नाशौचसूतके स्यातां नृपतीनां कदाचन ।
 यज्ञकर्मनिवृत्तस्य ऋत्विजो दीक्षितस्य च ॥
 पृथक् पिण्डमृते काले विदेशेऽन्यत्र च श्रुतेः ।
 जाते वापि च शुद्धिः स्यात् सद्यः शौचादसंशयम् ॥
 सवेदः साग्निको दाहात् ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 तथैकाहो नृपे संस्थे तथैव ब्रह्मचारिणि ॥
 दुर्भिक्षे राष्ट्रभङ्गे च आपत्कालेऽपस्थिते ।
 उपसर्गाऋतेवापि सद्यः शौचं विधीयते ॥
 गोविप्रार्थनपन्नानां आहवेषु तथैव च ।

ते योगिभिः समाज्ञेयाः सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विप्रे संस्थे व्रतादर्वाक् श्रोत्रिये च तथा द्विजैः ।
 अनूचाने गुरौ चैव आचार्ये वापि संस्थिते ॥
 असंस्कृतस्त्रिया रात्रि श्रोत्रिये निधनकृते ।
 त्रिरात्रमेव शौचं स्यात्तथैवोदकादायिनः ॥
 विधानेनाग्निको विप्र स्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ।
 मनीषिणः परे ब्रूयु रसपिण्डे त्यक्तं हते ॥
 प्रेतभूतश्च यः शूद्रं ब्राह्मणज्ञानदुर्बलः ।
 नियतं ह्यनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचि भवेत् ॥
 षड्रात्रं नवरात्रञ्च शवस्मृशां विशुद्धकृत् ।
 त्यक्तञ्चैव विशुद्ध्यर्थं धर्मशास्त्रविदो विदुः ॥
 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यज्ञफल मनुपूर्वं लभन्ति च ॥
 अशुचित्वं न तेषान्तु पापं वाशुभकारणम् ।
 जलावगाहनं तेषां सद्यः शौचं विधीयते ॥
 असगोत्रम सम्बन्धं प्रेतीभूतं तथा द्विजम् ।
 ऊढादग्धद्विजाः सर्वे स्नानान्ते शुचयः स्मृताः ॥
 एकरात्रं वहन्त्येके सद्यः स्नाने तथा परे ।
 गोघृहादिष्वतानाञ्च मुनयः शुचिकारणम् ॥
 हतश्च यो विपद्येत शत्रुभिर्यत्र कुत्रचित् ।
 स सुक्तो यतिवत्सद्यः प्रविशेत्परवेधसि ॥
 सम्यासी युद्धसंस्थश्च सम्मुखं शत्रुभिर्नरः ।
 सूर्यमण्डलमेताराविति प्राङ्मनीषिणः ॥
 पराङ्मुखो हते सैन्ये यो युद्धाय निवर्त्तते ।

तत्पदानीष्टतुल्यानि स्मृत्या चाह पराशरः ॥
 वक्तेतु प्रविशेद्यस्य लोहितं शिरसः पतत् ।
 सोमपानेन ते तुल्या बिन्दवो रुधिरस्य च ॥
 सम्यासेन ऋता ये वै प्रधने ये तनुत्यजः ।
 मुक्तिभाजनकास्वेते इति वेदो निदर्शनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं शुचिरेवं विधीयते ।
 नोच्यन्ते ते ऋता लोके सद्यो ब्रह्मवपुर्गमाः ॥
 सन्ध्याचारविहीनानां सूतकं ब्राह्मणा धुत्तम् ।
 अशौचं वा दशाहं स्यादिति प्राह पराशरः ॥
 रात्रस्तु द्वादशाहं स्यात् पक्षो वैयस्य पावनः ।
 वृषभस्य तथा मासं त्र्यष्टादप्यति धर्मतः ॥
 क्षत्रियादि पक्षः सङ्गिर्मातुलादिषु कीर्तितः ।
 गर्भस्त्रावे तु तैरुक्ता रात्रयो माससम्मिताः ॥
 स्त्रावर्गस्य विद्वांसो मासादर्वाक् चतुर्थकम् ।
 पाताङ्गर्भं वदन्त्येके तत्राधिक्यं च श्रुतकम् ॥
 कृणव्यसनरोगार्तपराधीनङ्गदर्यकम् ।
 तृणावन्तो निराचाराः पितृमातृविवर्जिताः ॥
 स्त्रीजिताश्चानपत्याश्च देवब्राह्मणवर्जिताः ।
 परद्रव्यं जिघृक्षन्तः सद्यः सूतिकिनः सदा ।
 पूर्वं किं सत्वशुद्धे वा अन्यदापद्यते यदि ॥
 पूर्वशौचं तु शुध्येत जानि जातं ऋते ऋतम् ।
 एकपिण्डाः स्वदायादाः पृथक् दारनिकेतनाः ॥
 जन्मनि मरणे वापि भवेत्तेषाम् सूतकम् ।
 अग्नौ भगुप्रपाते च देशान्तरमृतेऽपि वा ॥

बाले प्रेतेषु संन्यस्ये सद्यः शौचं विधीयते ।
 अजातदन्ता ये बाला येच गर्भाद्विनिःसृताः ॥
 न तेषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु चान्तराशौचसूतके ॥
 पूर्वसङ्कल्पितानर्थान् तानभीष्यान् ब्रवीन्मनुः ।
 शिल्पिनः कारकाश्चैव दासीदासास्तथैव च ॥
 इत्यादीनां न ते स्यातामनुगृह्णन्ति यां द्विजः ।
 पिता पुत्रेण जातेन दद्यात् आहुन्तथोदितम् ।
 पितृणां विधिवद्दानं तत्र तत्राप्यनन्तकम् ॥
 प्रसवे च द्विजातीनां न कुर्यात्सङ्करं यदि ।
 दशाहाच्छुध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
 अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयात् ।
 उद्वध्य म्रियते यस्तु न तस्याग्निः प्रदीयते ॥
 न स्नायान्नोदकं दद्यान्नापि कुर्याद्दशोचताम् ।
 सर्पेण मृङ्गिणा वापि जलेन चाग्निना तथा ॥
 न स्नानादौ विपन्नस्य तथा चैवात्मघातिनः ।
 अर्वाक् द्विहायमादग्निं न दद्यान्मृतकस्य च ॥
 किन्तु तान्निष्यनेङ्गमौ कुर्याच्चैवोदकक्रियाम् ।
 सर्पादिप्राप्यच्छत्यूना मग्निदाहादिकाक्रियाः ॥
 षण्मासेतु गते कार्या इति प्राह पराशरः ।
 शास्त्रदृष्टं बुधैः कार्यमन्यत्सञ्चयनादिकम् ॥
 तत्कृत्वाऽप्युक्तदिवसैः शुद्धमर्हति धर्मतः ।
 अन्यायवृत्तविप्राणां ये वोढारो भवन्ति हि ॥
 अग्निदास्यैव ये तेषां तथोदकादिदायिनः ।

उद्वन्धनस्तस्यापि यच्छिन्द्यात् रज्जुपाशकम् ॥

ते सर्वे पाशसंयुक्ताः प्रायश्चित्तस्य भाजनाः ।

यः सूतकाशौचविशुद्धकृत् स्यात्

आस्थाय कालान्तमनुक्रमेण ।

पाराशरस्याम्बुजनिश्चिताया

वाच्यास्ततो निष्कृतयो द्विजास्ताः ॥

सूतकाशौचयो रक्तः शुद्धिपथ्यानुपूर्वशः ।

सर्वेनसां विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमथाब्रवीत् ॥

मनुर्वा दान्तवल्कास्तु वशिष्ठः प्राह निष्कृतिम् ।

सा कृतादिषु वर्णानां सति धर्मे वपुष्मति ॥

मानसा वाचिका दापास्तथा वै कार्यकारिताः ।

धर्माधीना गृणां सर्वे जायन्ते तेष्यनिच्छताम् ॥

तेषामुपरताक्षाणां प्रेत्येह शुभमिच्छताम् ।

शक्तिर्जा निष्कृतिं प्राह युगधर्मानुरूपतः ॥

निष्कृतिं व्यवहाराणां सर्वं निष्कृतिकृततः ।

कति विप्रैः कथं रूपैरिति वाच्या भवेद्वि सा ॥

तद्रूपञ्च प्रवक्ष्यामि यावद्भिः सा द्विजैर्भवेत् ।

यथाविधाञ्च विप्राः स्मुरिति विद्वन् ! प्रकीर्त्यते ॥

पर्महेश्वरा प्रोक्ता ब्राह्मणैर्वेदवित्तमैः ।

तं यं ब्रूयुः स धर्मः स्यात् स्वयम्भूरित्यकल्पयत्

देशशास्त्रविदो विप्रा यं ब्रूयुः सप्त पञ्च वा ।

तयो वापि स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥

संयमं नियमं वापि उपवासादिकञ्च यत् ॥

तन्निरा परिपूर्णः स्यान्निष्कृतीर्यहारिकाः ।

न लक्षणो तु मूर्खाणां न चैवाधर्मवादिनाम् ॥
 अविदुषां नातिलुब्धानां नचापि पक्षपातिनाम् ।
 श्रुताध्ययनसम्पन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सदा धर्मरतः शान्तः सदापर्षत्वमर्हति ।
 न सा वृद्धैर्न तरुणैर्न सुकूपैर्धनान्वितैः ॥
 त्रिसिरेकेन पर्षत् स्याद्विद्वद्भिर्विदुषापि च ।
 तनया वयसापि स्युर्द्विधधर्मविदो द्विजाः ॥
 शिशवोऽपि हि मध्यस्थाः सर्वत्र समदर्शनाः ।
 न सा विप्रैर्भवेन्नृद्धैर्दृढा स्युर्धर्मवादिनः ॥
 यत्र सत्यं स धर्मः स्यात् स्थलं यत्र न तादृशम् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः

वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।

धर्मो वृथा यत्र न सत्यमस्ति

सत्यं न तद्वयत्र हृदानुविद्धम् ॥

निष्कृतौ व्यवहारे च वृद्धस्याशंसनेऽपि च ।

धर्मं वा यदिवाऽधर्मं पर्षत् यत्प्राह तद्भवेत् ॥

स्त्रीणाञ्च बालवृद्धानां स्त्रीणानां कुशरीरिणाम् ।

उपवासाद्यशक्तानां कर्त्तव्योऽनुग्रहश्च तैः ॥

ज्ञात्वा देशञ्च कालञ्च व्ययः सामर्थ्यमेव च ।

कर्त्तव्योऽनुग्रहः सद्भिर्मुनिभिः परिकीर्तितः ॥

लोभान्मोहाद्व्याम्यैत्याद्यदि कुर्युरनुग्रहम् ।

नरकं याति ते मूढा शतधा वाप्तवाचिनः ॥

प्रविश्य चोत्तमान्ते वै पर्षदानुग्रहात्स्थितः ।

यथाकालं प्रकुर्युस्ते प्रायश्चित्तमदीरितम् ॥

किम्वयं याचते देवः वदन्तोऽत्र द्विजातयः ।
 सर्वे कुर्वन्ति नियतं गतपापं न संशयः ॥
 प्रसादो विविधो दैव्यो दैत्याश्चासुरयेव च ।
 क्रीडयापि च तत्रैव देयास्तथैव ते द्विजाः ॥
 व्यवहारो गोसमैस्तु ब्रूयाद्वापि च वै रतः ।
 तथाकृतस्तु तत्पापस्तत्तथैव निवेदयेत् ॥
 यस्तेषामन्यतो ब्रूयात् स पापीयान्पतत्यधः ।
 सत्यमसत्य मेवात्र विपर्यस्तं वदेदितः ॥
 स एवावृतवादी स्यात् सोऽनन्तनरकं व्रजेत् ।
 ज्योतिषं व्यवहारश्च प्रायश्चित्तं चिकित्सितम् ॥
 अजानन्यो नरो ब्रूयात् साहसं किमतः परम् ।
 व्यवहारश्च तैः प्रोक्तो मन्वाद्यै र्धर्मवत् कृमिः ॥
 प्रजाभिर्न तु सर्वाभिर्नान्यैश्चतुर्भिर्मनवैः ।
 तत् साधकप्रमाणानि व्याख्यितानि न तैर्विना ॥
 जनादिनीचदिव्यानि साध्योक्त्या शपथानि च ।
 अन्ये जनपदाचारा अणुधर्मस्तथापरः ॥
 पर्षद्भिर्ब्राह्मणैर्मत्वा निर्णेतव्यो यथाविधिः ।
 यज्ञ जान्यनुमारेण देशकालानुधर्मतः ॥
 कर्त्तव्यः सप्तमैः सर्व माननीयोऽभिवादिभिः ।
 गोब्राह्मणहतानाश्च ये स्युर्दाहादिकारिणः ॥
 तप्तकण्ठेण शुद्धेयुरिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् पश्चात् स वृषा गौश्च दक्षिणः ।
 जायते पापनिर्मुक्तः शक्तिस्त्रूनो यथा वचः ।
 अनामिका निवृत्ता ये ब्रह्मचर्यास्तथा द्विजाः ॥

वैकालिकास्तु विज्ञेयाः सर्वकार्यविवर्जिताः ।
 सर्वे प्रविशयेषु वैते च वैडालिकैः समाः ॥
 तेषां सर्वाण्यपत्यानि पुक्कसैः सह घातयेत् ।
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्त्रेयी गुर्वङ्गनागमाः ॥
 एतेषां निष्कृती ब्रूयादेतत् संसर्गिणा मपि ।
 द्वादशाब्दन्तु विचरेद्ब्रह्मघ्नस्तत्कपालधृक् ॥
 सर्वत्र ख्यापयन् कर्मभिर्चा विप्रेषु सश्वरन् ।
 दृष्ट्वा सेतुं समुद्रस्य स्नात्वा तु लवणाम्भसि ॥
 ब्राह्मणेषु चरन् भिक्षां स्वकर्म ख्यापयन् शुचिः ।
 मुण्डितस्तु शिखावर्जं स कौपीनो निराश्रयः ॥
 चीरचीवरवासा वै त्रिः स्नायी रुन् शुचिर्ब्रवीती ।
 संयताक्षश्चरेच्छान्त ऋतोपानहवर्जितः ॥
 ब्रह्मघ्नोऽस्त्रीत्यङ्गं वाच मिति सर्वत्र वै वदेत् ।
 गवाश्च विंशतिर्दद्याद्दक्षिणां वृषसंयुताम् ॥
 ब्राह्मणेभ्यो निवेद्यैताः शुचिराख्याय भूपतेः ।
 पूर्वोक्तप्रत्यवायानां प्रायश्चित्तं मिदं स्मृतम् ॥
 ब्राह्मणानां प्रसादेन तीर्थेषु गमनेन च ।
 गोशतस्य प्रदानेन शुध्यन्ति नात्र संशयः ।
 अवभृथैश्च मेधस्य स्नात्वा शुद्धिं मवाप्नुयात् ॥
 आख्याय भूपतेर्वापि तेन संशोधितः शुचिः ।
 महापापानि सर्वाणि कथयित्वा महीपतेः ॥
 निष्कृतिं तद्गिरा दद्याद्दन्त्यथा तेऽपि तत्समाः ।
 रोगार्ताङ्गं द्विजं वापि मार्गे स्वेदसमन्वितम् ॥
 दृष्ट्वा कृत्वा निरातङ्कं ब्रह्मघ्नः शुद्धिमाप्नुयात् ।

असंख्यातं धनं दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्धति ॥
 अरण्ये निर्जने यद्वा शुद्धोत् त्रिवेदसंहिताम् ।
 सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतु मर्हसि ॥
 सुरापसु सुरान्तर्भां पयो वा जलमेव वा ।
 तप्तं गोमूत्रमाज्यं वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्धति ॥
 यदि वा चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 यद्यज्ञानात्त्रिवेदिप्रो द्विजातिर्वा सुरां पुनः ॥
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धोदाह पराशरः ।
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य शुद्धमेव द्विजातयः ॥
 समर्प्य मूषलं रात्रिः स्थापये स्तेय कर्मकृत् ।
 शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्ण मायसं दण्डमेव च ॥
 खादिरं लघुडं वापि हन्यादेकेन तं वृषः ।
 जीवतोऽपि भवेत् शुद्धो मुक्तो वा तेन पावनः ॥
 मृतश्च प्रेत्य संशुद्धोत् पाराशरवचो यथा ।
 न स्त्री प्रतिकृतं कृत्वा अग्निवर्णां च तां धमेत् ॥
 गुर्वङ्गना गमन्तस्या लोहमय्यां तु स्थापयेत् ।
 वृषणी पुनश्चकृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्तनुम् ॥
 स मृतः शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृतिः ।
 सम्बल्लरं चरेत् कृष्णं प्राजापत्य मथार्षि वा ॥
 चान्द्रायणं चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रियः ।
 वर्तते तु क्रियमाणे वै विपत्तिः स्यात् कथञ्चन ॥
 स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णयः ।
 अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातकस्य च ॥
 तच्छुद्धौ पावनं कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहितः ॥

तिष्ठेन्मासं पयोऽशित्वा पराकं वा चरेद्भृतम् ।
 अग्निर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
 क्षत्रियं ब्राह्मणं कृत्वा गवां दद्यात् सहस्रकम् ।
 वृषभैकेन संयुक्तां पापादस्मात् प्रमुच्यते ।
 त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्रह्मणस्य व्रतं चरेत् ॥
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत् ।
 वैश्यं कृत्वा द्विजस्यैव अद्भुतमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 गवां लोकशतं दद्याच्चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषा मसौ ॥
 इह करप्रदुष्टां स्त्रीं चातुर्वर्णा द्विजातयः ।
 शूद्रकृत्या व्रतं ते तु चरन्तः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
 शुद्धिं मिच्छन्ति कवयश्चन्द्रवृत्तेन केचन ॥
 व्यभिचारान्तु ते कृत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
 दन्तिधनुर्वस्त्रं गवां क्रमाद्दद्याद्विदुष्ये ॥
 सास्थीना मनस्थीनाश्च नरो कृत्वा सहस्रकम् ।
 चीर्णेन शुद्धिमागच्छेत् योषा मत्या व्रतेन तु ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
 यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
 गोघातो पञ्चगव्याशी गोष्ठगायीच गोऽनुगः ।
 संयुक्तो मासमासीन गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
 एकपादे तु लोमानि द्वये श्मश्रु निष्कन्तयेत् ।
 पादत्रये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा द्विसन्ध्यं भवगाहनम् ।

गवां मध्येवसेद्रात्रौ दिवा गाः समनुव्रजेत् ॥
 तिष्ठन्तीभिश्च तिष्ठेत व्रजन्तीभिः सह व्रजेत् ।
 पिवन्तीभिः पिवेत्तोयं सस्विशन्तीभिश्च संविशेत् ॥
 शृङ्गकर्णादिसंयुक्तं चर्मोत्कृत्य तदाव्रतः ।
 विपैकः सुचरेद्भिक्षां स्वकर्म स्थापयन् व्रती ॥
 गोघ्नस्य देहि मे भिक्षां इति वाचमुदीरयेत् ।
 मासमेकं व्रतं कृत्वा गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
 चौरव्याघ्रादिकेभ्यश्च सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ।
 गर्त्तप्रपातपङ्काच्च तथान्यादुपकारतः ॥
 भोजयेद्वाह्याणान् पश्चात् पुष्पधूपादिपूर्वकम् ॥
 दद्याद्वाञ्च वृषश्चैकं ततः शुद्ध्यति किल्बिषात् ।
 मुनयः केचिदिच्छन्ति विचित्रासु विपत्तिषु ॥
 यथा सम्भवतस्तासु पृथक्पृथग्दिनिष्कृतिम् ।
 शस्त्रवस्त्राश्ममृत्पिण्डयष्टिमुष्टिप्रघातनम् ॥
 योक्त्राणान्तारणं रोधो बन्धनं विद्युद्ग्नयः ।
 ग्रहपङ्कप्रपातश्च बह्व्याघ्रादिभक्षणम् ॥
 क्षुत्तृट्प्लेगचिकित्सा च तथादिदोहवाहने ।
 सत्युत्थानानि चैतानि गवामिति प्रबोधनम् ॥
 प्रब्रूयात् पृथगेतेषु प्रायश्चित्तं पराशरः ।
 उपेक्षणाञ्च पङ्कादौ तथोपविषभक्षणैः ॥
 वक्ष्यमाणक्रमेणैतत् शृणुध्वन्विजसूतमाः ॥
 शस्त्रेण त्रीणि कृष्णाणि तदर्द्धं वासमाचरेत् ॥
 अश्वना द्वे चरेत् कृष्णे मृत्पिण्डे नास्ति कृष्णकम् ॥
 यद्या च द्वे चरेत् कृष्णे साक्षात् यद्या तु तेषु

योक्त्रेण पादमेकन्तु तारणे पादमेव च ।
 रोधने कृष्णपादे द्वे कृष्णमेकं तु बन्धने ॥
 कूपपाते चरेत् कृष्ण मर्धं वाप्यां समाचरेत् ।
 गोशक्तिपिण्डघाते च प्राजापत्यश्चरेद्द्विजः ॥
 क्षुत्तृट् रोगचिकित्सासु कृष्णेण प्रेक्षणं चरेत् ।
 पतितां पङ्कलग्नां वा अवलिप्ताश्च यो नरः ॥
 स्वस्य चान्यस्य चोत्प्रेक्ष्य सार्धकृष्णं चरेच्छुचिः ।
 एकश्चेद्बद्धभिर्विद्वान् क्षेडिताचेन्मयेत गौः ॥
 पादं पादश्चरेयुस्ते इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 स्वबुधां योऽवलिप्ताङ्गां पश्यन्तो नोपकुर्वते ॥
 पातनोत्पेक्ष्य प्रोक्तश्चरेयुस्ते व्रतं नरः ।
 या गर्त्तादौ विपद्येत क्षेडिता स प्रपत्य वा ॥
 पातक्षेडितयोरुक्तं तत्कर्त्ता व्रतमाचरेत् ।
 अलब्धा रज्जुदोषेण गौर्विपद्येत यस्य सः ॥
 व्रतपादश्चरेत् शुभ्येत्किञ्चिद्दद्यात् दक्षिणाम् ।
 यो गामपालयन् दुह्या इतिवा वाङ्मयेद्दूषणम् ॥
 यदि म्रियेत तद्दोषात्तदा कृष्णार्द्धमाचरेत् ।
 ग्रासं यो नाक्षधार्तस्य तृधार्तस्य न वा जलम् ॥
 स्त्रीकृतस्य नरो दद्यात्स तत्पादव्रतश्चरेत् ।
 या तु बद्धा चिकित्सार्थं विशल्यकरणाय च ॥
 श्रौषधादिप्रदानाय विपन्नो नास्ति पातकम् ।
 विद्युत्पाताग्निदाहाभ्यां कुण्ड्यांश्च पतनादिभिः ॥
 गोभिर्विपत्तिमापन्ने तत्र दोषो विपद्यते ।
 पालस्य रक्षतोऽरण्ये व्याघ्रादिर्गां निपातयेत् ॥

अकुर्वतः प्रतीकारं कृच्छार्धं न्तस्य पावनम् ।
 शृण्वन् शृण्वेषु पालेषु तथान्यारण्यगामिषु ॥
 पाले सम्भाषयत्युच्चैर्हन्त्यान्तत्र न दोषभाक् ।
 गर्भिणीगर्भतुल्यातु तद्गर्भं न विशत्यतः ॥
 यत्नतोऽपि विपद्येत तत्र दोषो न विद्यते ।
 गर्भस्य पातने पादं द्वौ पादौ गात्रसम्भवे ॥
 पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेननम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गभूतेन तद्गर्भे चेतमान्विते ॥
 द्विगुणङ्गोव्रतं कुर्यादेषा गोध्न स्य निष्कृतिः ।
 वस्त्रादित्वासने गौश्च बालदामकदोषतः ॥
 पादयोर्वन्धने चैव पादोनं व्रतमाचरेत् ।
 घण्टाभरणघोषेण गौश्च बन्धनमाप्नुयात् ॥
 चरेदर्धव्रतं तत्र मूषणार्थञ्च यत् कृतम् ।
 गौश्चेन्नादावघाशङ्की स्यात् कुर्यान्नैव निष्कृतिम् ॥
 तदा गीरोमतुल्यानि नरकाण्याविशत्समाः ।
 यः स्नात्वा पापसन्मीतो विप्रागधनतत्परः ॥
 तद्वक्त्रां निष्कृतिं कुर्याद्भजेना नाम्नतेऽशुभम् ।
 अन्यत्प्राणिवधस्याथ प्रवक्ष्यामि च निष्कृतिम् ॥
 गजादिवधशुद्ध्यर्थं यद्व्रतं याच दक्षिणा ।
 हस्तिनस्तुरगं हत्वा वृषभं खरमेव च ॥
 वृषाणाञ्चाशुकं मुखान्दद्याद्द्वेषं यथाक्रमम् ।
 चण्डाङ्गोनिष्कृयन्दत्त्वा परगोवधकृन्नरः ॥
 तस्यातिनिष्कृतिं कुर्याद्वधशुद्धिमपेक्षया ।
 चंसं येन कर्पिं मृधं जलस्य त्रिशिखण्डनम् ।

भासञ्च हत्वा स्युर्गावः शुद्धौ देयाः पृथक् पृथक् ॥
 हंससारसचक्राङ्क मयूरमङ्गुकुट्टान् ।
 आटीपारावतक्रौञ्चशुकहा नक्तभोजनात् ॥
 येषां जघ्ने वृषदद्यात् प्रत्येकं शुद्धये द्विजः ।
 मनीषिणो वदन्येनां प्राणिनां बधनिष्कृतिम् ॥
 क्रौञ्चसारसहिंसाटिशिखिचक्राङ्गकुट्टान् ।
 शुक टिट्ठिभ मुद्गघ्नो नक्तायी नक्तहा शुचिः ॥
 पारावतकपोतघ्नसारितित्तिचसापहा ।
 त्रिसन्ध्यान्तर्जले प्राणान् आचम्य स्याच्छुचिर्द्विजः ॥
 कङ्क गृध्रश्च श्येनश्च अनकव्यालिपक्षिणम् ।
 हत्वा स्यादुपवासेन शुचिराह पराशरः ॥
 मण्डोरिसुखकं सर्वं हत्वा गजरडिण्डिभौ ।
 शर्कराभोजनन्दण्ड मायसे च ददन् शुचिः ॥
 मेषश्च शशकङ्गाधां हत्वा कर्म च शल्यकम् ।
 वार्त्ताकुङ्कुम्भरञ्जग्धाहोरात्रोपपणात् शुचिः ॥
 हस्विकान् जम्बुकान् हत्वा तरप्सृक्षौ तथा द्विजः ।
 त्रिरात्रोपोषितः शुद्धोत्तिलप्रस्थप्रदानतः ॥
 द्विजः शाखामृगं हत्वा सिंहं चित्रकमेव च ।
 हत्वा सप्तोपवासानि दद्याद्वाह्यभोजनम् ॥
 महिषोद्भृगजाश्वानां हत्वा चान्यतमं द्विजः ।
 त्रिः स्नात्वाचोपवासेन शुद्धः स्याद्द्विजपूजनात् ॥
 वाराहं यदिवा रोहं हत्वा मृगमकामतः ।
 अकालक्षिप्तभोजी सन्वक्तकैकेन शुध्यति ॥
 अथान्यत् संप्रवक्ष्यामि स्पर्शने दर्शनादिषु ।

अभक्ष्यभक्षणादौ च निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा मातङ्गपतितेन च ।
 चान्द्रायणेन शुध्येत द्विजानां भोजनेन च ॥
 कापालिकादिनारीतु गत्वाऽ गम्यान्तथा पराम् ।
 भक्ता विप्रस्तदन्नं स्याच्छुद्धिचन्द्रव्रतेन तु ॥
 कामतस्तु व्रतं कुर्यादुक्तस्त्रीगमनादिषु ।
 चन्द्रव्रतद्वयं शुद्धौ पराशरवचो यथा ॥
 दुग्धं सलवणं शक्तुं सदुग्धं निशि सामिधान् ।
 दन्तच्छिन्नान् सरुहत्तान् पृथक्कावजलानपि ॥
 योऽद्यादुच्छिष्टमाज्यं तु पीतशेषं जलं पिबेत् ।
 एकैकशो विशुद्ध्यर्थं विप्रश्चन्द्रव्रतं चरेत् ।
 वासांसि यावता यस्य पतन्ति जलविन्दवः ।
 तदपुण्यं जलस्थानं नरकस्य शिलान्तिकम् ।
 तत्र पीत्वा जलं विप्रः आत्तस्तृट्परिपीडितः ॥
 तदेनसो विशुद्ध्यर्थं कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 नटीं शैलपिकीश्वरै रजकीं वेणुजीविनीम् ॥
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम् ।
 गां वृषश्चैव वैश्यश्च शूद्रं वास्यानुलोमजम् ॥
 क्षत्रियादिस्त्रियं गत्वा विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 ब्राह्मणान्नं ददत् शूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
 द्वावप्येतावभोज्यान् चरेतां शशिनो व्रतम् ।
 विप्रेणामन्त्रितो विप्रः शूद्राहृतश्च योऽश्रुतः ॥
 अमुत्र पितृभोक्तारौ शुद्धौ तामैन्दवेन तु ।
 समानार्थां स यो गच्छेन्मात्रा सह सगोत्रजाम् ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

मातुलस्य सुताश्चैव विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ।
पीतशेषं जल पीत्वा भुक्तशेषं तथा दृतम् ॥
अथ मूत्रपुरीषे तु द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
सूनाहस्ताच्च गोमांसं अद्यादापद्यमकामतः ॥
पीत्वा चन्द्रवतं कुर्यात् पावनं शुद्धिदं परम् ।
प्राज्ञः सन् पञ्च यज्ञान् यो न कुर्वीत द्विजाधमः ।
परपाकरतो नित्यं आत्मपाकविवर्जितः ॥
प्रदाता च सदा लुब्धः सोऽपचः परिकीर्तितः ।
द्विजस्यास्यान्नमश्नाति स कुर्यादैन्दवं व्रतम् ।
गणिकागणयोरन्नं यदन्नं बद्ध याचकम् ।
सीमन्तोन्नयने भुक्त्वा द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
अजानन् यः समश्नीयात् पददृष्टे द्विजाधमः ।
सोऽभक्ष्यसममश्नाति द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
महापातकिनामन्नं योऽद्यादज्ञानतो द्विजः ।
अज्ञानात्तप्तकृष्णं तु जानंश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
प्रपातविषवङ्गास्त्रुप्रवज्याधर्मचासकान् ।
यथा हताश्च हन्ताश्च प्रत्यवसन्तिकाः स्मृताः ॥
केचिदेतद्विशुद्ध्यर्थं मिच्छन्ति व्रतमैन्दवम् ।
दक्षिणां सवृषां गाञ्च दद्युश्च द्विजभोजने ॥
मृहद्वारे ऽतिथौ प्राप्ते तस्यादत्त्वा समश्नुते ।
तदग्नमभोज्यं स्याद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
सव्यहस्तास्यदर्भो यो ब्राह्मणः समुपस्मृशेत् ।
अक्षुक्पानेन तत्तुल्यं पीत्वा शशिव्रतं चरेत् ॥
भुङ्क्ते सव्यासनस्योऽतः पिवेद्वापि द्विजोत्तमः ।

अथ ह्येव हि तत्तुल्यं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
 आसनादूढपादः सन् वस्त्रस्यार्धपटे कृतम् ।
 सुखेन धर्मिते भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥
 उद्धृत्य वामहस्तेन यत्किञ्चित् पिबते द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अग्नीयात् येन स्पृष्टेन उच्छिष्टं चाप्युते हि सः ॥
 चरन् चान्द्रायणं शुद्धे क्षीणि कच्छ्राणि वा द्विजः ।
 चान्द्रायणं नवत्रात्रे पारको मासिके यथा ॥
 आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुराब्दिके ।
 स्नान मन्येऽपि कुर्वति प्राणायामञ्चपन् तथा ॥
 यः स्वैरिणीनाञ्च पुनर्भुवाञ्च यः कामचारी द्विजयोपिनाञ्च
 रेतोऽष्टतां पाकमना यदद्याद्विप्रः स चन्द्रव्रतकृच्छ्रचिः स्यात्
 वेश्मन्य ज्ञातचाण्डालो द्विजाते र्यदि तिष्ठति ।
 ब्रह्मकृच्चं चरेन् मासान्तिः स्नायी नियतेन्द्रियः ॥
 स्नेहाञ्च दृततैलादीन् वस्त्राणि स्वासनानि च ।
 वह्निः कृत्वा दहेद्दुग्धं संशुद्धी भोजयेद्द्विजान् ॥
 गोविंशतिं वृषश्चैकान्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 इमं हि निष्कृत्य ब्रूयुः सन्द्रव्रतस्य केचन ॥
 अस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं चरेद्वा ह्येन्द्रवं व्रतम् ।
 इमं वा निष्कृत्य दद्यात् इत्येके कवयोविदुः ॥
 महापातकशुद्ध्यर्थं सर्वनिष्कृतये नरैः ।
 नृपग्रामेशविदितैः कुर्वाणैः शुद्धिराप्यते ।
 सुरामूत्रपुरीषाणां लीढा त्वेकमकामतः ।
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धेऽदाह पराशरः ॥

अभक्ष्यभक्षणेविप्र सथैवापेयपानकृत् ।
 व्रतमन्यत् प्रकुर्वीत वदन्त्यन्ये द्विजोत्तमाः ।
 कुशाब्जाश्वत्थपालाशविश्वोदुम्बरवारिणाम् ।
 पानेन जायते शुद्धिः षड्रात्रेण न संशयः ॥
 द्रौण्यम्बूशीरकुम्भाभस्वदृष्टं केयवारि च ।
 पीत्वारण्ये प्रयातोऽयं पञ्चगव्यं पिवन् शुचिः ॥
 भाण्डस्थितमभोज्यानां पयो दधि घृतं पिवन् ।
 द्विजाति रूपवासेन शुद्धो दानेन शुद्ध्यति ॥
 तप्तोयपीतजीर्णाङ्ग तप्तकृच्छरेद्द्विजः ।
 सर्वे ते तु जले सद्यः प्राजापत्यं समाचरन् ॥
 रजकाद्यम्पाने तु प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 वान्ते जले तदर्थं तु शुद्धः स्यात् पादकृच्छकत् ।
 जलकूपकाद्यम् पीत्वा शुद्धा द्विजातयः ।
 गोगूत्र यावकाहाराः शुद्धेयुर्दिवसैस्त्रिभिः ॥
 घृतं दधि तथा दुग्धं गोष्ठेवा शौचसूतके ।
 अभिचारस्य तद्भुक्ता भुक्ता वा शुद्धभोजनम् ॥
 द्रुपदां वा द्विजो भुक्ता मानसोक्त्वा मथापि वा ।
 क्षुधातिपीडितैः पेयमित्याहैतत् पराशरः ॥
 सूतकान् द्विजो भुक्ता त्रिरात्रोपोषणाच्छुचिः ।
 तौवपाने त्वसौ कुर्यात् पञ्चगव्यस्य चाशनम् ।
 द्रोणोदकं तदर्धं वा प्रस्थं प्रस्थार्धमेव च ॥
 घृतमुच्छिष्टसंस्पृष्टं प्रोक्षणाच्छुचितामियात् ।
 चरपक्वं घृतं पक्वं अन्नं काकाद्युपाहृतम् ॥
 तद्दूपासः स्नानसन्ध्यागात्पूतं हेन्वाभ्युसधनात् ।

केचिह दन्ति तज्ज्ञास्तु तस्याग्नितावच्छूडनम् ॥
 केचित् प्रणवयुक्तेन वारिणा प्रोक्ष्णं विदुः ।
 केशकीटकसंदुष्टं अत्रं मक्षिकयापि च ॥
 अङ्गुली वारिवा तत्र प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धयेत् ।
 उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा क्षत्रियापि क्षुद्रक्या ॥
 अर्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं तदर्धं मपराचरेत् ।
 प्राजापत्यं च विद्वत्याः विद्वती बादमाचरेत् ॥
 शुद्रा स्पृष्टाचरेत् कृच्छ्रं शुद्धी दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मण्या ब्राह्मणी स्पृष्टा उदक्योदक्या च ते ।
 चरेतां पादकृच्छ्रे द्वे कृते स्नाने विशुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी क्षत्रियां स्पृष्ट्वा ब्राह्मणीव्रतमाचरेत् ।
 अपरा क्षत्रियायास्तु वक्तव्यमेव मन्ययोः ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वविट्शूद्रैश्च वायसैः ।
 स्नानं यावन्निराहारं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मण्युदक्या संस्पृष्टा मातङ्गैर्मर्दभिल्लकैः ।
 गोमूत्रयावकाहारा षड्रात्रेण च शुद्ध्यति ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा द्विजातिस्त्रीरजस्वलाम् ।
 प्राजापत्येन संशुद्धयेत् शीर्णकृच्छ्रेण वा पुनः ॥
 वदन्ति कवयः केचिदेतद्दोषविशुद्धये ।
 प्राणायामशतश्चास्य पञ्चगव्यस्य प्राशनम् ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा ब्राह्मण्युदक्या चरेत् ।
 प्राजापत्यञ्च गायत्री मयुतं नियमं सकृत् ॥
 क्षत्रियादिभिरेतस्य स्पर्शने व्रतमाचरेत् ।
 अनुच्छिष्टस्य तत्स्पर्शे स्नानकर्म यतः स्मृतम् ॥

रजकादिकसंस्पर्शे द्विजस्योदक्ययोषितः । •
 प्राजापत्यञ्चरेद्विप्रा चन्यांश्चरेयुरंशतः ॥
 उदकां ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्येव च ।
 त्रिरात्रीपोषितः प्राश्य गव्यमाज्यं शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रिणीश्चैव वैश्यां च ज्ञानं गत्वा तु कामतः ।
 चरेत् सान्तपनं विप्रस्तत्यापस्य विमोक्षकृत् ॥
 वैश्याश्च क्षत्रियो गत्वा वैश्यश्च शूद्रिणीं तथा ।
 प्राजापत्यञ्चरेत् मासं इति ब्रूयात् पराशरः ॥
 उच्छिष्टा ब्राह्मणी स्पृष्टा शुना वा वृषलेन वा ।
 शुद्धा भवति सा तावत् यावत् पश्यति शीतगुम् ॥
 विप्रामश्वजनीं वैश्यां महिष्युद्धीमजां खरीम् ।
 प्राजापत्यञ्चरेद्गत्वा ह्येकैकस्य विशुद्धये ।
 शूद्रीन्तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्द्धमेव च ।
 गोमूत्रयावकाहारो मामार्द्धेण विशुद्ध्यति ॥
 वृषोऽप्यश्वजनीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 वैश्यपत्नीमसौ गत्वा कृत्वा सान्तपनं शुचिः ।
 शूद्रीन्तु क्षत्रियो गत्वा गोमूत्रयावकाशनः ॥
 दशभिर्दिवसैः शुद्धोत् वैश्यः सोऽप्येवमेव हि ।
 उत्तमागमने नार्याः सर्वे ते स्युः कटाग्निना ॥
 महापथचरं ब्राह्मणं खरयानेन योषितः ।
 चण्डालमेदभिस्त्रिणांमभिगम्य स्त्रियं नरः ॥
 शुद्धोत्पयोवतं कुर्वन् मासार्द्धं मघमर्षणम् ।
 पतितां च द्विजाग्रः स्त्रीं प्राजापत्यञ्चरेद्द्विजः ॥
 तैलिकस्य स्त्रियं गत्वा गत्वा मद्यकृतः स्त्रियम् ।

अन्वीनाभिगतः स्त्रीणां पुंस्यनुलोमजेन तु ॥
 इमां निष्कृतिमिच्छन्ति दृतयोनिषु केचन ।
 पितृव्यमातृभार्यां च मातृष्वसारमेव च ।
 भगिनीष्वैव धात्रीषु गत्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 षण्मासं केचदिच्छन्ति इमां गत्वा विशुद्ध्यति ।
 कृच्छ्रं धर्मविदो विप्राः शुद्धितत्त्वार्थवेदिनः ॥
 गुरुपत्नीं द्विजो गत्वा मातृष्वसुदुहितृषु ।
 क्षिपेत् शुद्ध्यर्थमात्मानं सुसमिद्धे ऊताशने ॥
 उपाध्यायनृपाचार्यशिष्ययोषिङ्गमी नरः ।
 षण्मासात् कृच्छ्रचरणात् शुद्धे दाह पराशरः ।
 कनकाण्डालसंस्पर्शः कृतम् नकरो द्विजः ॥
 षड्रात्रोपाध्यायात् शुद्धेत् भुक्ता चान्तो भवेत् शुचिः ।
 उद्धोत्तिष्ठस्य संशुद्धौ केचित्प्राजापतिव्रतम् ॥
 पराकं पञ्चगव्यञ्च केचित् त्र्युर्मनीषिणः ।
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा उच्छिष्टेन द्विजेन तु ॥
 आचम्यैव तु शुध्येतां विष्णुनामानि कीर्त्तनात् ।
 क्षत्रियेण तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो नक्तभोजनात् ॥
 वैश्येन तु च संस्पृष्टो नक्ताशी पञ्चगव्यपः ।
 शूद्रेण तु च संस्पृष्ट एकरात्रोपवासकृत् ॥
 उच्छिष्टैः पुनरेतैस्तु प्रोक्तं द्विगुणमर्हति ।
 उच्छिष्टः शूद्रसंस्पृष्टः शुना वापि द्विजोत्तमः ।
 उपोष्य पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादपरे विदुः ॥
 अनुच्छिष्टोऽपि यत्स्पर्शात् स्नाति वर्णीं विशुद्ध्ये ।
 उच्छिष्टस्तस्य संस्पर्शे चरेत्प्राजापतिव्रतम् ।

रजकाद्यन्यजस्पृष्टः शुद्धौ तदर्धमाचरेत् ।
 ब्राह्मण्युदक्या कृच्छ्रेण प्राजापत्येन चापरे ॥
 उदक्या ब्राह्मणा स्पृष्टी मृताङ्गपतितेन वा ।
 तावन्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 उदक्यासूतकान्तेच्छसंस्पर्शोऽस्तिमिते रवौ ।
 उक्तदानादिधर्मेण शुद्धोत् द्विजोऽग्नि सन्निधौ ॥
 वन्दयित्वा पवित्रत्वं मन्दाकरश्मिवायुभिः ।
 मुनयो धर्मवेत्तारो रात्रौ चन्द्रांशुराश्मभिः ॥
 कृमिञ्च ब्राह्मणः प्राग्य षडहं पञ्चगव्यकम् ।
 हेम्नो ददञ्च पण्मासात्तथा गाञ्च विशुद्ध्यति ॥
 पञ्चाहेन नृपः शुध्येत्तथा हेम ददञ्च गाम् ।
 चतुर्याहेन वैश्यस्तु चतुर्मासान् गवा सह ॥
 त्यहेण च चतुर्थेन तत्साङ्गञ्च त्रयञ्च गाम् ।
 सकृपश्चात्कृते स्नान मेतदाह पराशरः ॥
 पङ्क्तिं निःसार्य विजस्यां कामतोऽकामतोऽपि वा ।
 गायत्र्या च सहस्रेण जप्तेन तु भवेच्छुचिः ॥
 यः कश्चिद्वरते भूमिं हेम गामश्वमेव वा ।
 स तं यत्नात्प्रसाद्याऽपि तदुक्तः शुद्धिमाप्नुयात् ॥
 आख्याय भूमने वापि तेन संगोधितः शुचिः ।
 द्रव्यदण्डादिमुक्तिर्वा तपसा वा शुचिर्नरः ॥
 निराहारा जायते च एतदाङ्गमनीषिणः ॥
 विनिर्गता यदा शूद्रादुदक्यान्ते व्यवस्यता ।
 तदा द्विजैस्तु द्रष्टव्य इति धर्मविदो विदुः ॥
 दुःस्वप्नदर्शने चैव वान्ते वा क्षत्रवर्जिताः ॥

मैथुने कूटधूमे च सद्यः स्नानं विधीयते ॥
 चिताश्च चितिकाष्ठश्च यूपं चाण्डालमेव च ।
 स्पृष्ट्वा देवलकक्षैव सर्वत्र जलमाविशेत् ॥
 जम्बुकश्च शूकरैस्तु यदि स्पृष्टो भतेन्द्रः ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिमर्हति ॥
 शुनोघ्राणावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनं कार्यं मग्निना वावधूननम् ॥
 अवज्ञान्तु गुरोः कृत्वा नक्तं तस्य तु भोजनम् ।
 नक्षत्रदर्शनं त्वन्ये इति प्राह पराशरः ॥
 कुमारी तु शुना स्पृष्टा जम्बुकेन वृषेण वा ।
 यां दिशं व्रजते सूर्यं तां दिशं सा विलोकयेत् ।
 दिवसे तु यदा ग्रामे शुना स्पृष्टो भवेद्द्विजः ।
 विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य दत्तं प्राप्य विशुध्यति ॥
 चातुर्वर्ण्यान्तु या नारी कृताभिगमनापि च ।
 प्रक्षाल्य नाभिं यावत्तत् लिङ्गशौचं निजं विदुः ॥
 अभिगच्छन् सुतार्थश्च ऋताहतो स्त्रियं द्विजः ।
 न च कुर्वीत स स्नानं नाभेरधस्तु शोधयेत् ॥
 तुङ्कारन्तु गुरोरुक्ता ऊङ्कारन्तु गरीयसम् ।
 प्रमाद्यैतावेन चेत्यात् स्नात्वा शुद्धो द्विर्जातमः ।
 विवादे शास्त्रतोजित्वा भार्या यस्य तु जायते ॥
 श्मशाने जायते तस्य तर्माभावेन दुष्कृतम् ।
 ताडयित्वा तृणेनापि स्कन्धेनावध्य रज्जुना ॥
 विवादेनापि निर्जित्य तं प्रसाद्य विशुध्यति ।
 उद्गीर्य च चरेत् कृच्छ्रं मतिकृच्छ्रं निपातने ॥

कृच्छातिकृच्छ्रोऽसूक्पाने कृच्छ्रोऽस्यान्तरशोणिते ।
 प्रेतं दृष्ट्वा च दग्ध्वा च शुद्धिः स्नानात् द्विजन्मनाम् ।
 उपवासमथो वापि ब्रह्मकूर्चञ्च पावनम् ।
 प्रेतभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 नीयते ह्यनुगच्छंस्तु तिरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 तिरात्रे तु ततः पूर्णो नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 प्राणायामशतं कृत्वा घृतं पाण्य विशुध्यति ।
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षलवणं यथा ॥
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥
 कृतान्यतममेतेषां शुद्ध्यर्थं मात्मनो हितम् ।
 चरेत् शशिव्रतं विप्र इति प्राङ्मर्मनीविणः ॥
 केचिद्वदन्ति सुनयः कृच्छ्रं प्राजापतिं तथा ।
 तदर्धं पादकृच्छ्रे वा ब्रूयुरन्ये द्विजोत्तमाः ॥
 अधोच्छिष्टं द्विजोऽज्ञानादूयद्यदयं हि किञ्चन ।
 भुक्त्वा नाचम्य वा कुर्ष्यात् विण्मूत्रं केच निष्कृतिः ॥
 नक्तोपवासबाह्ये तु अन्यत्र द्विगुणश्चरेत् ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिमर्हति ॥
 अधोच्छिष्टं द्विजः स्पृष्ट्वा श्वोच्छिष्टं वृषलेन तु ।
 नक्षत्रदर्शनेऽग्नीयात् पञ्चगव्यपुरःसरम् ॥
 अथोधोच्छिष्टं विप्राद्यैश्चोच्छिष्टं शूद्रकंसूशः ।
 उपरासेन शुद्ध्येयुः पञ्चगव्यस्य पावनम् ॥
 शुककीकाकसंसृष्टो भुञ्जानो ब्राह्मणश्च यः ।
 तदन्नस्य परित्यागात् कृत्वा स्नानन्तु शुद्ध्यति ॥
 पक्षोपवीतेन विना भोजनं कुरुते द्विजः ।

अपि मूत्रपुरीषे वा रेतःसेवनमेव च ॥
 त्विरात्रोपोषितो विप्रः पादकृच्छ्रं नु भूमिपः ।
 अहोरात्रोपितो वैश्यः शुद्धिरेषा पुरातनी ॥
 विप्रः कुञ्जत्यनिष्ठीव्यं कृत्वाऽनृतभाषणम् ।
 वचनं पतितैः कृत्वा दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं वसति पावकः ।
 अङ्गुष्ठे दक्षिणे पाणौ तस्मात्तेन च तं स्पृशेत् ।
 प्रेक्षणं शमिनोऽर्कस्य ब्रह्मेशविष्णुसंस्मृतिम् ।
 गायत्र्याः शतमाहस्त्रं सर्वपापहरं स्मृतम् ॥
 गायत्र्यष्टमहस्त्रं तु ब्रह्महत्याविशोधनम् ।
 शूद्रबध्ने द्विजाग्रस्य गायत्र्यष्टमहस्त्रकम् ॥
 राज्ञः पञ्चमहस्त्राणि क्षत्रिजस्य तदर्धकम् ।
 योगेन गतिशीलस्य यदि वा स्यात्सदा नरः ॥
 ता वृभौ सर्वदा त्याजौ निश्चिनं सर्वकर्मसु ।
 मल्लिकामन्ततिर्धारा विप्रपो ब्रह्मविन्दवः ॥
 स्त्रीमुखं बालवृद्धं न दूष्यन्ति कदाचन ।
 आत्मस्त्री त्यागवानश्च आत्मवृद्धं तथैव च ॥
 आसनः शुचयस्तानि परेषा मशुचि स्तथा ।
 उत्पन्नमातुरे स्नानं दशकृत्यो ह्यनानुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धीत् आनुरः ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु संग्रामे जनसङ्कुले ॥
 पलायने वनेऽरण्ये स्पृष्टास्पृष्टिर्न दूष्यति ।
 आद्यस्पर्शो भवेत् स्नानं द्वितीयस्यापि तत्स्मृतम् ।
 शिरःप्रोक्षणमन्येषा मन्यत्वाचमनं स्मृतम् ।

पलाशशशिपाकाष्टदन्तधावनलनरः ॥

दिवा कीर्तिं समञ्जीयाद्दयावद्भां नैव पश्यति ।

पद्माश्लोहं फलकाष्ठचर्म भाण्डस्यतोयैः स्वयमेव शौचात् ।

पुंसां निशाचार्धकनिःसृजानां स्त्रीणां च शुद्धिर्विहिते सदैव ॥

स्नानसृष्टेन येन स्यात्काष्ठायैर्यदि तं स्पृशेत् ।

नावारोहणवत् स्पृशन् ततोपस्पर्शनाच्छुचिः ॥

स्नेच्छलूनाशनस्पर्शे चेतरे वा यदि वा स्थले ।

उपस्पर्शे शिरः प्रोक्ष्य संशुद्धो जायते द्विजैः ॥

वस्त्रसंस्पर्शनं तस्य सचैलाङ्गावगाहनम् ।

अङ्गस्पर्शनवत्तस्य वन्दति द्विजसत्तमाः ॥

चण्डालोदकसंस्पर्शे शुद्धिः स्नानेन जायते ।

तथा तङ्काण्डसंस्पर्शे स्नानमाहुर्मनीषिणः ॥

उदक्यास्पर्शने स्नायादंशुकेनाङ्गतोऽपि वा ।

स्याद्यतः स्पृश्यपि स्नानं तुल्याः सर्वरजस्वलाः ॥

संस्पर्शे मेदभिक्कानां तथैव ब्रह्मघातिनाम् ।

पतितानां च संस्पर्शे स्नानमेव विधीयते ॥

रजस्वलाद्यैः संस्पर्शे उपस्पर्शनमेव च ।

उदक्यायास्तृतीयेऽङ्गि केचिदाचमनं विदुः ॥

प्रथमेऽङ्गनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।

तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे तु विशुद्ध्यति ॥

पुरस्कृतः पुरा दैत्यं त्रिशिर्षाङ्ग्यञ्जघान यत् ।

तदूबधः ब्रह्महत्यायास्तत्फलं स ददौ स्त्रियम् ॥

आसां तत्प्रभृति स्त्रीणामस्पृश्यत्वं समाभवत् ।

अथैर्दिनत्रयं क्षेतच्छुक्कगुर्वादिकल्पितम् ॥

शवराश्च पुलिन्दाश्च नटाश्च केवटास्तथा ।
 एताञ्च जकसन्तुल्यान् केचिदाङ्गमनीषिणः ॥
 रजकाद्याभिगामित्वे वैश्यो गोमूत्रयावकम् ।
 चरन्ति षड्गुणाहोभिः कृच्छ्रं वा द्विगुणश्चरेत् ॥
 ब्रह्मक्षत्रियविट्जाता शूरास्तेऽनुक्रमेण तु ।
 क्रमातिक्रमतश्चान्ये स्नेच्छान्त्यवर्णसम्भवः ॥
 भोज्याशनास्तु तच्छूद्रा अन्ये भोज्यासनाः स्मृताः ।
 आमार्गनानि भोज्यानि सूतमुच्छिष्टमुच्यते ॥
 दासनापितगोपाल कुलमित्रार्हसीरिणः ।
 भोज्यान्तो नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 पर्युषितं चिरस्थश्च भोज्य स्नेहसमन्वितम् ।
 यवगोधूमावस्नेहा तथा गोरसविक्रयः ॥
 आपङ्गता द्विजोऽश्रीयात् गृह्णीयाद्वा यतस्तदा ।
 न स लिप्येत पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
 आपितं शूद्रेणेऽन्वङ्कटं पक्षश्च यङ्गवेत् ।
 नीत्वा नद्यादिके तद्दे प्रोक्ष्य भुञ्जानकिल्बिषी ॥
 गायत्र्योङ्कारपूताभिः केचिदङ्गिश्च प्रोक्षणम् ।
 मन्यन्ते विष्णुमन्त्रेण कलिधर्मसमाः स्मृताः ॥
 आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 स्नेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ।
 आभीरभाण्डमंस्थानि पयोदधिघृतानि च ।
 तावत्पूतं हि तद्भाण्डं यावत्तत्र तु तिष्ठति ॥
 पूतानि सर्वपुण्यानि काकहस्तस्थितानि च ।
 श्वादक्षानि च भक्ष्याणि यत्नतस्तु द्विजातिभिः ॥

सर्वैः स्वीपस्करैस्तुक्ता शब्दा रक्तांशुकानि च ।
 पुष्पाणि चैव शुद्धान्ति प्रोक्षणाणि न संशयः ॥
 अलेपं क्षणमयं भाण्डं भाण्डं संशयमेव च ।
 प्रोक्षणादेव शुद्ध्यते सलेप मग्नि ताडनात् ॥
 भस्मना शुद्ध्यते कांसं सुरयाथ न लिप्यते ।
 सुरा मूत्रपुरीषाभ्यां शुद्ध्यते तापलेपनैः ॥
 अलिप्तं मद्यमूत्राद्यै स्नात्न मन्त्रेण शुद्ध्यति ।
 रजसा स्त्री मनोदुष्टा नद्यश्च वेगसंयुताः ॥
 अवेगमपि यद्गूरि सरिहारि हृदश्च यत् ।
 सकृदस्पर्शसंस्पृष्टं न तद्दूष्यन्ति सङ्गिरः ॥
 सत्येन ब्रूयते वाणी धर्मः सत्येन वर्तते ।
 तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यमात्मशुद्ध्यै द्विजातिभिः ॥
 रथ्याकर्दमतो यानि नावः पथि तृणानि च ।
 मारुतार्केण शुद्धान्ति निशि चन्द्रार्त्तमारुतैः ॥
 यथात्मनश्च सुक्तानि प्रायश्चित्तानि सत्तम ! ।
 उक्तानुक्तानि सर्वाणि ज्ञातव्यानि द्विजातिभिः ॥
 प्रायश्चित्तं न तत्प्रोक्तं धर्मशास्त्रप्रवृत्तभिः ।
 द्विजैस्तत्र प्रकल्प्यं स्याद्धर्मशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥
 ता मया निष्कृतयः समासात्मशुद्ध्ये वर्णचतुष्टयस्य ।
 तानि तासां विहितानि यानि वक्ष्याम्यतस्तानि निबोधयेति ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीते प्राय-
 णिर्णयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

व्रतान्यथ प्रवक्ष्यामि ह्यैन्दवादिक्रमेण तु ।
 पापक्षयकृतैर्यैः स्याद्वर्माथी च महोदयः ॥
 चन्द्रः क्षात्रीयादूग्रासान् शुक्ले कृष्णे च ह्वासयेत् ।
 चन्द्रक्षयेन भोक्तव्यं मध्ये शशिवतश्चरेत् ॥
 विपरीतान् क्रमादूग्रासानादावादी च ग्रासयेत् ।
 वर्धन्ते दैन्यपक्षे तु पिप्पलीमध्यमैन्दवम् ॥
 अष्टावष्टौ समश्नीयात्स व्रती प्रतिवासरम् ।
 अष्टाग्रासिकमित्याप चान्द्रायण मथापरम् ॥
 शतद्वयं तु पिण्डानां चत्वारिंशत्सुभन्वितम् ।
 मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायण मथापरम् ॥
 चतुरः प्रातरश्नीयात्स्वायं ग्रामांश्च तावता ।
 शिशुचान्द्रायणं तज्ज्ञैः प्रोक्तं पापापनोदनम् ॥
 मध्यन्दिने यदश्नीयात्स्वायं ग्रामांश्च तावता ।
 चान्द्रायणं यतीनां तत्तत्त्वज्ञैः परिकीर्तितम् ॥
 शिखण्डसम्मितान् ग्रासान् चन्द्रव्रतप्रयोजने ।
 दोषः स्यादन्यथाभावे तस्मादुक्तं न दापयेत् ॥
 एकभुक्तैश्च नक्तैश्च तथैवायाचितैरपि ।
 उपवासै यतुर्भिय कृच्छ्रं षोडशभिर्दिनैः ॥
 उष्णं जलं पयः सर्पिरेकैकश्च त्यक्तं पिबेत् ।
 वायुभक्षस्तृप्तं तिष्ठेत्तप्तकृच्छ्रोऽय मुच्यते ॥
 पलमेकं जलं पीत्वा पलमेकं तथा पयः ।
 पलमेकं तथाज्यस्य मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥

एतत्तु त्रिगुणं प्रोक्तं महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छ्रञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 पद्मेदुस्वरराजीवं विल्वपत्रं कुशोदकम् ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं प्राश्य पर्णकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥
 प्रत्येकं प्रत्यहं गव्यं सकृत् शुद्धौ पयो दधि ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा उपवासश्च सप्तमः ॥
 एभिः सम्प्राशनैरुक्तं दिव्यं सान्तपनं द्विजैः ।
 सप्तहेतुस्तु कृच्छ्रोऽयं मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
 एतत्तु त्रिगुणं तज्ज्ञैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छ्रञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 एकभुक्तञ्च नक्तञ्च अयाचितविशेषणम् ।
 पादकृच्छ्रोऽयमुद्दिष्टं स्निग्धं प्राजापतिव्रतम् ॥
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात्प्राणिपूतान्नभोजनः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रपयसा दिवसानेकविंशतिम् ॥
 दिनेर्द्वादशभिः प्रोक्तः पराकः समुपोषितैः ।
 एकद्व्यहत्यादीनि नक्तञ्चैव यथा स्मृतम् ॥
 सम्प्राश्य तिलपिण्याकं तक्रं तोयं कुशोदकान् ।
 पद्मे स्नानपवासः स्यात्सौम्यकृच्छ्रोऽयमुच्यते ॥
 चान्द्रायणे च कृच्छ्रे च त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।
 स्नानद्वयस्तु कर्त्तव्यं वीष्णे वादरे च ॥
 शक्तिं ज्ञात्वा शरीरस्य स्नानं कार्यं तथा व्रतम् ।
 असामर्थ्येन कार्यञ्च याच परित्वनुग्रहम् ।
 ब्रह्मकूर्चं प्रवक्ष्यामि व्रतानां सुत्तमं व्रतम् ॥
 कृतेन येन सुच्यते प्राणिनः सर्वकिल्बिषैः ।

नीलिकायास्तु गोमूत्रं कृष्णायाः सकुडुदरेत् ॥
 पयश्च ताम्रवर्णायाः पीतायाश्च तथा दधि ।
 कपिलायाः घृतञ्चैव महापातकनाशनम् ॥
 अभावे सर्ववर्णानां कपिलायाः समुद्धरेत् ।
 पलानि पक्ष्म मूत्रस्य अङ्गुष्ठार्धन्तु गोमयम् ॥
 क्षीरं सप्तपलं ग्राह्यं दध्नः पलत्रयं तथा ।
 घृतं चाष्टपलं ग्राह्यं पलमेकं कुशाम्भसः ॥
 मन्त्रैः सर्वाणि चैतानि अभिमन्त्राय मिश्रयेत् ।
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्षावू स्तथा दधि ।
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 निष्पन्नं पञ्चगव्यञ्च पात्रैः क्रमेण तत्पिवेत् ।
 मध्यमेन पलागस्य तत्पत्रेण पिवेद्द्विजः ॥
 द्वितीयं पद्मपत्रेण ब्रह्मपत्रेण चापरम् ।
 चतुर्थं ताम्रपत्रेण तत्पिवेद्भृशतर्क द्विजः ॥
 आलोड्य प्रणवेनैव निमेष्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेणैव तत्पिवेत्प्रणवेन तु ॥
 विष्णुं संस्त्रापयेद्भक्त्या पञ्चगव्येन चार्चयेत् ।
 कृष्णाण्डैर्जुहुयात्सन्त्रैः पञ्चगव्यं हुताशने ।
 मथाहुत्या च गायत्र्या तथैव प्रणवेन च ॥
 ब्रह्मर्षिं मिदं प्रोक्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ।
 पञ्चगव्यञ्च संप्राप्य पञ्चरात्रोपवासकृत् ॥
 नक्तेन वासमग्नीयाद्यावच्छ्रद्धा दिनानि च ।
 पञ्चाहिकम्पारणकं व्रतस्यास्य प्रकीर्तितम् ॥

निर्दहेत्सर्वपापानि ब्रह्मकूर्चं मिति स्मृतम् ॥
 अन्ये वदन्ति कवयः उपवासं विना व्रतम् ॥
 जप्यं होमंच कर्त्तव्यं देवतार्चनमेव च ।
 पञ्चगव्यञ्च होतव्यं पञ्चगव्यं समश्नीयात् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्तावद्यावत्कुर्यादिदं व्रतम् ।
 यत्त्वगस्थिगतं पापं तिष्ठते पुरुषस्य च ॥
 ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं समिद्धाग्नि रिविन्धनम् ।
 नानीह पापानि भवन्ति पुंसां देवादकामादय कामतोवा ।
 कृतानि तेषां मुनिना व्रतानि शुद्ध्यर्थमेतान्यपराणि चैवम् ॥
 मर्त्ये मेतानि कृतानि पुंसां ददुर्दिवौकस्व विमुक्तसिद्धिः ।
 प्रवाप्य पूज्यत्वमशेषलोकैस्तेजःशरीरीति चरेन् गता भीः ॥
 प्रयाप्ति भीतिः पुरुषस्य पापात् दृच्छेच्च कर्त्तुं क्षयमेनसाञ्च ।
 नीत्येव तं च व्रतदानजप्यं प्रोदिष्य मेतन्व्रतदन्यतस्तु ॥
 दन्ति दानं मुनयः प्रधानं कलौ युगे नान्यदिहास्ति किञ्चित् ।
 शोधनं स्वर्गमिहापि पूज्यं वदामि तस्मादथ दानधर्मात् ॥
 इति श्रीबृहदारण्यकोपनिषद्सुव्रतप्रायश्चित्तनिर्णयः सप्त-
 मोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

दानानि विधना सार्धं जगौ यानि पराशरः ।
 व्यासस्य तानि वक्ष्यामि श्रूयतां द्विजसत्तमाः ! ॥
 दानेन प्राप्यते स्वर्गो दानेन सुखमश्नुते ।
 इहामुत्र च दानेन पूज्यो भवति मानवः ॥

न दानात् परतो धर्मं स्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 मुमुक्षवोऽपि योगीशा भिक्षादानोपजीविनः ॥
 अन्नं तोयसमायुक्तं पृथगेते तथैव च ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तं गृहञ्च गृहमात्रकम् ॥
 वृषादियुक्तसीरञ्च एकं वृषं तथैव च ।
 गृह्याग्निना प्रदानेन गोप्रदानं तथैव च ।
 सौरभेयीं द्विवक्त्राञ्च तिलधेनुमतः परम् ।
 वृतधेनुं अश्वधेनुं हेमधेनुं सविस्तरम् ॥
 कृष्णजिनप्रदानञ्च वाजिस्यन्दनमेव च ।
 एकहस्तिप्रदानञ्च कन्यादानफलं तथा ॥
 भूमिदानफलञ्चैव तुलापुरुषमेव च ।
 हेमरूप्यप्रदानञ्च ननाकादिसमन्वितम् ॥
 वपुसीसकताम्नादिमर्वधातुप्रदानवत् ।
 नक्षत्रतिथिर्यागेषु यद्यदानञ्च तत् फलम् ॥
 विद्यादानं फलं तस्य प्रजादानं तथैव च ।
 अभयादिकदानानि प्रतिग्रहे यथाविधि ॥
 दृष्टापूतौ फलापेतौ सर्वं विस्तारतो मया ।
 शक्तिस्तृणाशृतं पूर्वं क्रमात्कथयतः शृणु ॥
 गोहिमण्यादिदानानां सर्वेषां न्यनुत्तमम् ।
 अन्नदानमपेक्षन्ते सर्वेऽपि हि दिवौकसः ।
 अन्नार्थं मातरिष्वाहं ह्यन्नार्थञ्च तथान्नतः ॥
 अन्नार्थं सविता चैव चातिहृषति गावः ।
 अन्नकामः ससर्जदं विधिरप्यस्मिन् जगत् ॥
 तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ।

दद्यादहरहसस्मादन्नं विप्राय मानवः ॥
 हृतं वा यदि वा चामं स स्वर्गे सुखमेधते ।
 शोभनात् प्रभृतान् सर्वान् पक्वान्परिपूरितान् ॥
 अपूपै रुदकाद्यैश्च दत्त्वा दिवं सुखं व्रजेत् ।
 द्विजान् यः पाययेत्तोयं अन्यानपि पिपासितान् ॥
 प्रपां तु कारयेद्दूरीष्णे प्राप्नोति देवलोकताम् ।
 षट् पात्राण्यादिकं दद्याद्वर्षासु च प्रतिश्रयम् ॥
 पादाभ्यङ्गन्तथैवैधः शीते चावरणानि च ।
 उपानत्पादुके चैव ददत्कामानवाप्रयात् ॥
 सप्तव्रीहिममायुक्तं सर्वस्नेहसमन्वितम् ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तं सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 हिरण्यं गोवृषांश्चैव कुलिशाद्युपधानकैः ।
 चारस्त्रीभूषणैर्युक्तं सकांस्थं ताम्रभाजनम् ॥
 कण्डल्यादिममायुक्तं ददत्पात्राय मानवः ।
 पर्कष्टकचित्तं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥
 नृणामयं वा तथा मद्यः कृत्वा चाश्वमयं तथा ।
 दत्त्वा स्थानमवाप्नोति प्रजापतेरशंसयम् ॥
 प्राकारा यत्र सौवर्णाः गृहाण्युत्तैस्तराणि च ।
 माणिक्यगारुडैर्वज्रैर्मौक्तिकैर्भूषितानि च ॥
 देवकन्यासहस्रेण स हृतो गीतनृत्यकैः ।
 सेव्यमानोऽश्वरःसङ्घैः प्रजापतिसमं वसेत् ॥
 अतुङ्गाङ्गौ च धूर्वाङ्गौ बलवन्तौ सुलक्षणौ ।
 तरुणौ सविषाणौ च घण्टाभरणभूषितौ ॥
 अदुष्टावेकवर्णौ तु शरीरौ दक्षिणान्वितौ ।

य आह्वय द्विजायाय दद्याद्भक्त्या तु मानवः ॥
 सोऽनङ्गुलीमनुल्यानि स्वर्गे वर्षाणि तिष्ठति ।
 अमरीभिर्वृतोऽजस्रं सेव्यमानश्च दैवतैः ॥
 एकोऽपि हि वृषो देवो धूर्धरः शुभलक्षणः ।
 अरोगश्चापरिक्लिष्टो यस्मात्स दशगोसमः ॥
 एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
 आह्वेमपीतादू धरणीसमानात्तस्माद्दृष्टात् पूज्यतमोऽस्ति नान्न
 दृष्टिदानं प्रवक्ष्यामि यथादेयं द्विजातिभिः ।
 यो विधिर्दक्षिणायाश्च तथा सर्वं निबोधत ॥
 एकगवोपितः स्नातो गोदाता पञ्चगव्यतः ।
 पञ्चाहर्त्तन संस्नाप्य संपूज्य मधुसूदनम् ॥
 सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां शतयज्ञोपवीतिनीम् ।
 सुविषाणां सुरूपाञ्च सर्वलक्षणसंयुताम् ॥
 हेमकल्पितशृङ्गाञ्च सुरूपां चरणाग्रकाम् ।
 पर्यास्विनीं सुशीलाञ्च हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥
 हिरण्यं वाचयित्वाग्रे स द्विजार्थापपादयेत् ।
 प्राङ्मुखाय च विप्राय दृष्टिन्ताञ्च उदङ्मुखीम् ॥
 इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व प्रीतोऽग्नौ केगवो द्वयोः ।
 इति दत्त्वोदकं हस्तौ पादान्यष्टौ विसर्जयेत् ॥
 व्यावर्त्तते ततः पश्चात् प्रणम्य शिरसा द्विजम् ।
 अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रदच्छति ॥
 स विष्णुप्रीणनाद्याति विष्णुलोकमुसंशयम् ।
 आत्मनः पुरुषान् सप्त प्रागस्तान् सप्त रसच ॥
 आत्मानं सप्तजन्मात्मान् पापाद्भिमुच्यते नरः ।

पदे पदे तु यज्ञः स्याद्गोर्वत्सस्य च मानवः ॥
 फलमाप्नोति विप्रेन्द्राः शुद्धा वै तत्परा हरेः ।
 सर्वकामसमृद्धात्मा सर्वलोकेषु पूजितः ।
 नाम्ना पापापहास्तावदूयावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
 इच्छाकृणान्तथा चान्यैर्बहुधा वसुधाधिपैः ॥
 यैर्या नृभिरियं दत्ता जग्मुस्तेऽपि च विष्टपम् ।
 दीयमानं च पश्यन्ति ये भवन्त्यनुमोदकाः ॥
 तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः विशुल्लोकमवाप्नुयुः ।
 पादद्वयं मुखं योन्यां प्रसवन्त्यां प्रदृश्यते ॥
 यदा च हिमुखी गौः स्यात् देया यावन्न सूयते ।
 क्षौणीतुल्या तदा सा गौः सर्वैरुक्ता मुनीश्वरैः ॥
 सापि प्राग्विधिना देया सङ्काश्या दोहना द्विजाः ! ।
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥
 तस्या गौर्ज्यायसी साक्षादेकत्रोभयतोमुखी ।
 गोर्वत्सस्य च लोमानि यावत्संख्यानि सत्तमाः ! ॥
 तावत्संख्यानि सर्वाणि भ्रुवं ब्रह्मजने वसेत् ।
 यश्चारोगामक्लिष्टाङ्गाभ्येनं वा यदि वा तनुम् ॥
 दद्यात् स्वर्गमवाप्नोति देया यथा तथाहि गौः ।
 तिलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीणनाय हरेरिमाम् ।
 यथा तुष्यति गोविन्दो दत्तया नु गवाऽनघः ॥
 ब्रह्महा स्वर्णहा गोघ्न पितृमातृमुहृद्बधात् ।
 अग्निदो गुरुहा चैव तथैव गुरुतल्पगः ॥
 सर्वपापसमायुक्तो यत्को यश्चोपपातकैः ।
 सर्वैर्नोभिः प्रमुच्यन्ते तिलधेन्वा प्रदत्तया ॥

अनुलिप्ते महीष्टष्ठे वस्त्रा जिनप्रसारिते ।
 धर्मज्ञाः केचिदिच्छन्ति कुतपेच तिलाक्षते ॥
 प्रस्तीर्य चाविकं भूमौ तत्र कृष्णाजिनं पुनः ।
 तिलांस्तु प्रक्षिपेत्तत्र कृष्णाटकचतुष्टयम् ॥
 कुर्यादुत्तरतोऽभ्यर्णे आढकेन तु वत्सकम् ।
 सर्वरत्नैरलङ्कुर्यात् सौरभेयीं सवत्सुकाम् ॥
 कार्ये हेममये शृङ्गे सारूपा सूत्रमयी तथा ।
 ताम्रपृष्ठेक्षपादाच कार्या मुक्ताफलेक्षणा ॥
 प्रशस्तपत्रश्रवणा फलरत्नवती तथा ।
 शुभशृङ्गायलाङ्गुली नवनीतस्तथाम्वितः ॥
 नारङ्गैर्वीजपूरैश्च जम्बीरैर्नारिकेलकैः ।
 बदराम्रकपित्थैश्च मणिमुक्ताफलार्चिताम् ॥
 सितवस्त्रयुगच्छन्नां सितच्छत्रसमन्विताम् ।
 ईदृग्विधाञ्चा तां कुर्यात् अद्वया पर्याम्बितः ॥
 कांश्चापदोहनां दद्यात् केशव ! प्रीयतामिति ।
 कुर्याच्चिष्टिर्वह्निद्वानिमां प्रत्युत्तरामुखीम् ॥
 सम्यगुच्चार्य विधिमा दन्वैतेन द्विजोत्तमः ।
 सर्वपापैर्वनिर्मुक्तः पितरं स पितामहम् ॥
 प्रपितामहन्तथा पूर्वं पुरुषाणां चतुष्टयम् ।
 द्विजेन्द्रास्तारयन्त्ये तान्तिष्ठधेनुप्रदा नरः ॥
 यश्च गृह्णाति विधिवत् पुरुषान् सोऽपि तावतः ।
 चतुर्दश तथा येच दद्रुतश्रानुमोदिकः ॥
 दीयमानश्च पश्यन्ति तिलधेनुश्च ये नराः ।
 शृण्वन्ति येच तां भक्त्या परया नाम तद्वाः ।

तेऽप्यशेषावनिर्मुक्ताः प्रयान्ति विष्णुलोकताम् ॥
 प्रशान्ताय सुशीलाय तथा मत्सरिणे बुधः ।
 तिलधेनुं नरो दद्याद्देहस्मात्तत्र धार्मिके ॥
 त्रिरात्रं यस्तिलावारस्तिलधेनुं प्रयच्छति ।
 तथैकरात्रन्तु पुनस्तित्तानन्ति सभक्तिकः ॥
 दातुर्विशुद्धपापस्य तस्य पुण्यवती द्विजः ।
 चान्द्रायणादप्यधिकं शस्तं तत्तिललक्षणम् ।
 एवं प्रतिगृहीतापि आदत्ते विधिना द्विजः ॥
 स तारयति दातारं आत्मानञ्च न संशयः ।
 प्रतिग्रहस्तु दीप्ताग्निदग्धविप्रमुखेरिताः ॥
 न स्फुरन्तीह मन्त्राश्च जपहंसादिकेषु च ।
 तदा न दीयते तस्य न तं कर्मणि योजयेत् ॥
 निष्फलं तत्कृतं कर्म घृतस्यैष धदानवत् ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि घृतधेनुमपि द्विज ! ।

येन सा विधिना देया तां प्रवक्ष्याम्यतः शृणु ॥
 वदामि धेनुं घृतकल्पितां यो विधिञ्च यैव निचयैः प्रकल्पया ।
 कलं प्रदाने मनुजस्य यस्मात् कृपा च पावनत्वनुपर्व यञ्च ॥
 गोक्षीरसर्पिर्मधुखण्डदध्ना संस्थाप्य विष्णुं शुभवारिणा च ।
 संपूज्य पुष्पैश्च विलेप्य गन्धैर्दद्यान्निवेद्य च मधूपदीपम् ॥
 घृतञ्च वज्रिर्घृतमेव सोमो घृतञ्च सूर्यो घृतमेव चाप्सः ।
 देहि तस्मात् घृतमेव विद्वन् ! घृते प्रदत्ते सकलं प्रदत्तम् ॥
 तेन गव्येन तु पूर्णकुम्भं प्रकल्प्यते गौः करकञ्च वत्सः ॥
 हरण्यगर्भां मणिरत्नयोभां तु रष्ककूपूरसुचारुनासम् ॥

अग्नेच कृष्णागुरुदारवे च सौवर्णनेत्रे पटसूत्रसास्त्रा ।
 क्षीमञ्च पुच्छं गुडदुग्धवक्त्रं जिह्वाच तस्या वरशर्करायाः
 द्राक्षोत्थैश्च हि खजूरैरन्यैः स्वादुफलैरपि ।
 उरस्तस्याः प्रकर्त्तव्यं पृष्ठन्ताम्रञ्च धीमता ॥
 इक्षुयष्टिमयाः पादाः शफा रौप्यमयास्तथा ।
 धान्यैश्च सप्तभिः पार्श्वौ लोमानि सितमर्षपैः ॥
 कांश्चिदोहाच कर्त्तव्या सितवस्त्रं ऋदा तथा ।
 शितच्छत्रसमायुक्ता सितचासरभूषिता ॥
 सितयज्ञोपवीता च सितस्त्रग्दाम भूषिता ।
 वत्सस्य कुर्यादिति सङ्गतानि प्रोक्तानि सर्वाण्यपि यानि धेनो
 अङ्गानि सर्वाणि च तद्वदस्य कृत्रं सवस्त्रं च तथैव विप्रः
 मृहाण्य चैनां मम पापहृत्यै दुस्तारसंसारपयोधिपोतः ॥
 संसारतारो भुवि भूमिदेव ! स्वर्गं प्रदेहि क्षम विप्रराज ॥
 विष्णुः सुरेशो धृतरश्मिरम्याः प्रीत्यस्तु दानेन वरं प्रदातुः
 व्याहृत्य चैतन्निजहस्ततोयं दत्त्वा क्षमस्वेति च वाग्विधेया ।
 दात्वा द्विजेनात्र तु पूर्वमुक्तं संप्राप्य मर्षिर्व्रतमात्मशुद्ध्यै ॥
 कार्यं प्रमुक्तोऽखिलकिल्बिषैस्तु प्राप्नोति लोकान् हृतदुग्धदिग्भा
 हृतक्षीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्दमाः ।
 तेषु लोकेषु विप्रेश ! सुपुण्येषु प्रजायते ॥
 पितुर्बन्धुन्तु ये सप्तपुत्रपुत्रास्तस्य येऽप्यधः ।
 तांस्तेषु द्विजलोकेषु स नयंस्वत्तकिल्बिषः ॥
 स कामानामियं वृष्टिः कथिता तव सत्तम ! ।
 विष्णुलोकं नरा यान्ति निष्कामाः हृतधेनुदाः ॥
 ब्रह्मधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीतये दत्तया यया ।

देवदेवो हृषीकेशा सर्वेशः सर्वभावनः ॥
 जलधेनुं द्विजश्रेष्ठ ! सम्पूर्णरजतस्थितम् ॥
 रत्नगर्भमशेषैस्तु ग्रामैर्वन्यैः समन्वितम् ।
 सितवस्त्रयुगच्छत्रं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥
 कुष्ठमांसीसुरोशीर बालकामलकैर्युतम् ।
 प्रियङ्गुपत्रसंयुक्तं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
 सोपानकञ्च सच्छत्रं दर्भविष्टरसंस्थितम् ।
 चतुर्भिः संवृतं पात्रे स्तिल पूर्णैश्चतुर्दिशम् ॥
 स्थगितं दधि पात्रेण घृतक्षौद्रवता मुखे ।
 उपोषितः समभ्यर्च्य वासुदेवं सुरेश्वरम् ॥
 पुष्पधूपोपहारैश्च यथा विभवसम्भवम् ।
 संकल्प जलधेनुश्च समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
 पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतञ्जलमयं बुधः ।
 अत्रोचुरपरे केचित् पूजयेत् घृतवत्सकम् ।
 पञ्चाशेन तु कुम्भस्य चतुर्थांशेन वा परे ।
 एवं संपूज्य गोविन्दं जलधेनुं सवत्सकाम् ॥
 सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागो विमत्सरः ।
 दद्याद्विप्राय विप्रेन्द्र ! प्रीत्यर्थं जलशायिनः ॥
 जलशायी जगद्योनिः प्रियतां मम केशवः ।
 इति चोच्चार्य विप्रेन्द्रो विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 अपक्वाग्निना स्थेयं अहोरात्र मतः परम् ।
 अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
 सर्वराज्यं मवाप्नोति यत् यत् ध्यायेत् स मानवः ।
 शरीरारोग्यं आकृत्यं प्रशमः सर्वकामिकः ॥

नृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः ।
 इमामपि प्रशंसन्ति जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
 ये नरास्तेन वै यान्ति विष्णुलोक मसंशयम् ।
 हेमाज्याभस्तिलैर्विहन् । यद्यपि गो प्रकल्पिताम् ।
 भक्ष्यास्तु ते तथाप्येवं धर्मशास्त्रमतोद्विज ! ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि दानानामुत्तमं परम् ॥
 यद्वत्त्वा मानवो याति सायुज्यं परवेधसः ।
 धेनुर्देया सुवर्णस्य कारयित्वा द्विजातये ॥
 यान्दत्त्वा प्राङ्महीपालाः ब्रह्मणः सदृशङ्गताः ।
 सा चतुर्भि स्त्रिभिर्वाप्यशुद्धवर्णपले द्विजः ॥
 द्वाभ्यां वापि पलाभ्यास्तु पलेनैकेन वा पुनः ।
 हीनं तु नैव कर्त्तव्यं सत्यां सम्पदि स द्विजः ॥
 हीनस्तु कुर्वतो दानं दातुस्तु निष्फलं भवेत् ।
 चतुर्थांशेन धेन्वास्तु हेमवत्सं प्रकल्पयेत् ॥
 सर्वरत्नैरलङ्कृत्यार्द्धव्यमाणक्रमणे तु ।
 राजतं वत्सकं कुर्व्याद्द्वयूरन्ये च तद्विदः ॥
 अलङ्काराद्य सर्वेऽपि गोवद्गन्धैः प्रकल्पयेत् ।
 सकाशादामुदेवस्य सुशालायां युधिष्ठिरः ॥
 दत्त्वा प्राप्नो हरेर्लोकं सा मयेयमुदीरिता ।
 मुक्ताफलशफा कार्या प्रबालकविषाणका ॥
 पद्मरागाक्षियुग्मा च घृतपात्रस्तनान्विता ।
 कर्पूरागुग्गुनासाच शर्करारसना तथा ॥
 सुष्ठुदृग् युग्मपाश्वाच्च क्षेमसास्त्रावती तथा ।
 इक्ष्वादिगुडजानुश्च पञ्चगव्य मपानकम् ॥

नारीकेलैश्च कर्त्तव्यौ कर्णौ पृष्ठञ्च कांसकम् ।
 सप्तद्वं सूत्रलाङ्गूलं सप्तधान्यसमाहृता ॥
 फलपुष्पोपसंपन्ना च्छत्रोपानत्समन्विता ।
 सुवर्णधेनुः कार्या च विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य दत्त्वा फलमवाप्नुयात् ।
 कुलानां हि सहस्रं तु स्वर्गं नयत्यसंशयः ॥
 किमन्यैर्बहुभिर्दानै रत्नहेमगवाऽनया ।
 हेमधेनुप्रदानेन कृतकृत्यो हि वर्त्तते ॥
 हिरण्यगर्भो भगवान् प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।
 उपवामी विशुद्धात्मा दत्त्वा सोमरविग्रहे ॥
 दीयमानश्च पश्यन्ति ये नरा हेमगामिमाम् ।
 रक्षोभूतपिशाचाद्या स्ततो नश्यन्ति मदुद्विज ! ॥
 ॥ मयोक्तास्तव वत्स ! सर्वा घृष्टादिका वत्सरतोऽत्र गावः ।
 साकुभूतप्रभृति तृतीया उग्मुर्दिवं यं विधिवत् दाय ।
 कृष्णाजिनस्य दानस्य प्रवक्ष्यामि यथाविधिम् ॥
 प्रमाणञ्च विधिर्यस्य यस्मै विप्राय दीयते ।
 वैशाख्यां पूर्णिमायाश्च कार्तिष्या मथवाऽपि वा ।
 यतयोस्तु प्रदातव्यं रविसोमग्रहेऽपि च ॥
 अक्लिष्टमच्छिद्रमलोकमश्च रुद्राणां स्रग्भक्तसंशयसंशोफम् ।
 साण्डं प्रदेशं सविषाणवक्त्रं शस्तं प्रदाने मितकृष्णचर्म ।
 एतमेव विधं चर्म मृहीत्वा द्विजपावनम् ।
 कलयेद्देनुवत्तञ्च हेमशृङ्गादिकं पुनः ।
 शृङ्गे हेममये तस्य शफांसं रजतस्य च ॥
 मुक्ताफलैश्च लाङ्गूलं कुर्यात् शायं विवर्जयेत् ।

अनुलिप्ते महीपृष्ठे प्रसृते कुतपेऽंशुके ॥
 तत्र प्रसारयेन्मार्गं तिलैस्तदपि पूरयेत् ।
 वदन्ति तद्विदस्यैव चतुर्दोषांस्तु पूरयेत् ।
 नाभिपुन्नातकं कुर्यादपरे कषयोविदुः ॥
 नाभिमात्रं वदन्त्यन्ये राशिं कुर्यादिति द्विजः ।
 हेमनाभश्च तं कुर्यात् हेमकर्षेण तु द्विजः ॥
 शक्त्या वापि प्रकर्त्तव्यं मनः शुद्धिर्यथा भवेत् ।
 सौवर्णक्षीरपूर्णान्तु प्राज्यपादौ च दापयेत् ॥
 राजतं दधिपूणेन्तु यथा दक्षिणतो द्विजः ।
 ताम्रमाज्यभृतं पात्रं पश्चिमस्यां तथादिशि ॥
 क्षौद्रपूर्णं तथा कांश्यं चतुर्दिक्षु क्रमेण तु ।
 शक्त्या वापि च कर्त्तव्यं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥
 तद्दद्याद्देविदुपे ब्राह्मणायाहिताग्नये ।
 परिधाप्यापि ते वस्त्रे अलङ्कृत्य च भूषणैः ॥
 चतस्रो वृष्टयः कार्य्या इत्यन्ये कवयो विदुः ।
 वदन्ति कवयो गायं मार्गमाहात्म्यवेदिनः ॥
 न सा विद्वांस्य विज्ञांसः पुराणार्थविदोऽपरे ।
 यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुरं मृगसंयुतम् ॥
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।
 ससमुद्रगुहान्तेन सशैलवनकानना ॥
 चतुरन्ताम्ब संयुक्ता पृथिवी नात्र संशयः ।
 कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा हिरण्यमधुसर्पिषा ॥
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
 यः कृष्णाजिनमासीर्य हेमरत्नयुतैस्तिलैः ॥

वस्त्रावृतं सोपवासो विष्णोरापत्तनोस्तथा ।
 वैशाख्यां पूर्णिमायाञ्च कार्तिकां वा समाहितः ।
 दद्याद्दत्तपोयुक्ते ब्राह्मणे च जितेन्द्रिये ॥
 शान्तानीके वाहिताग्नौ प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ।
 यावन्त्यजिनलोमानि तिलाः वस्त्रस्य तन्तवः ॥
 तावन्त्यब्दसहस्राणि दाता विष्णुपुरे वसेत् ।
 विशेषमपरे ब्रूयुर्विषुवायनयोर्द्वयोः ॥
 तद्व्रणवह्निर्लोमप्रग्रीवं तु प्रसारयेत् ।
 चतसृषु तथा दिक्षु सौवर्णराजतानि च ॥
 निधाय शक्या पात्राणि क्षीराद्यैः पूरितानि च ।
 तस्याः पश्चात् समिद्धाग्निं परिसंमुह्य तं पुनः ॥
 पर्युक्ष्य च परिस्तीयं महाव्याहृतिभिस्ततः ।
 सद्यो ज्ञत्वातिलांस्तत्र विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 नाभिं स्पृशन्नदीतीयं मार्गं गृह्णाम्यहं त्वदम् ।
 धीमान्दद्याद् द्विजेन्द्राय वाचयित्वा प्रतिग्रहम् ॥
 पश्चाद्वस्त्रादिकं दद्यात् एष प्रतिग्रहे स्थितः ।
 मया गीताप्यथो गाथा मुदाहरन्ति तद्विदः ॥
 दातृणां सत्तमानान्तु विशेषप्रतिपत्तये ।
 गोभूहिरण्यसंयुक्तमार्गमेकं ददाति यः ॥
 स सर्वपापकर्मापि सायुज्यं ब्रह्मणो व्रजेत् ।
 तेन चैतेन सुनीशमार्गं दद्याद्द्विजेन्द्रे विधिना प्रयुक्तम् ।
 पानि कृत्वा स पुरातनानि यायात्स वेधोवपुषा च योगी ॥
 सुखासनञ्च यो दद्यात् जापनाख्यमथोत्तमम् ।
 देवयानैर्दिवं यान्ति स्तूयमानैः स दैवतैः ॥

यं रथं हयसंयुक्तं हेमपुष्पैरलङ्कितम् ।
 कतरञ्जुश्च पादाद्यैर्नेत्रपादकृतैरपि ॥
 तत्सर्वं स्थगितं वस्त्रैः परिपट्टालकैः शुभैः ।
 मुक्ताफलैस्तथानेकैर्मणिभिर्ह्युपशोभितम् ॥
 अग्रे चैव शुभे वस्त्रे भूषितावत्यलङ्कितम् ।
 तद्भूषणैरलङ्कृत्य सुखयन्त्रसुशोभितौ ॥
 सपर्याणौ कशायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 शुभलक्षणसंयुक्तौ तरुणौ तत्र योजयेत् ॥
 रविसोमग्रहे दद्याच्छुभवान् यत्र कर्मणि ।
 अयनयोर्वा द्विजाग्र्याय स प्राप्नोत्यर्कलोकताम् ॥
 वसेद्रवि समन्तत्र सेव्यमानः स दैवतैः ।
 एकमपि हि यं दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 स लक्षा सुवर्णञ्च मोऽश्वलोकमवाप्नुयात् ।
 दद्यादश्वरथयस्तु हेमरत्नविभूषितम् ॥
 दिव्यवस्त्रपरिच्छिन्नं नेत्रप्रट्टादिभिः शुभैः ।
 सौवर्णैरर्धचन्द्रैश्च राजतैर्वा विभूषितम् ॥
 शुभैर्मुक्ताफलैरन्यैर्नीलवस्त्रादिभिस्तथा ।
 गजौ सुलक्षणोपेतौ सुशीलौ निरुजावपि ॥
 सुरदानौ सुरूपौ च हेमालङ्कारभूषितौ ।
 दिव्यवस्त्रैः परिच्छिन्नौ कर्णशाखावलम्बिनौ ॥
 पटिनेत्रादिकाक्षौ तौ विशिष्टमणिभूषितौ ।
 ईदृशश्च संयोज्य पताकाभिर्विभूषितम् ॥
 शोभितं पुष्पमालाभिः शङ्खकुन्दुभिस्तथैव ।
 चतुर्वेदाय विप्राय त्रिवेदाय तथा पुनः ॥

शुचये च द्विवेदाय त्रिविधाय कृतेष्टये ।
 अलङ्कृत्य स मालाभि रङ्गुलीयसुवाससी ॥
 तस्य हस्तोदकं दद्यात् प्रीयतां केशवस्त्विति ।
 एवं हस्तिरथं दद्यात् समभ्यर्च्य द्विजातये ॥
 निहत्य सर्वपापानि विष्णुलोके महीयते ।
 वसेच्चतुर्भुजस्तत्र सेव्यमानश्चतुर्भुजैः ॥
 अनन्तकाले स तिष्ठेच्छङ्खचक्रगदाधरः ।
 पायन्तीह रथं ये तु दीयमानं नरा द्विज ! ॥
 तेऽपि विष्णुपुरं यान्ति वाशिष्ठस्य वचो यथा ।
 एके मेऽपि कृपो दद्याद्वस्तिनश्च स भूषणम् ॥
 सवस्त्रं हेमरदनं नखे रजतकल्पितैः ।
 मणिमुक्ताफलैर्युक्तं सुवर्णरजतान्वितम् ॥
 पूर्वोक्ताय च विधाय चतुर्वेदाय वा द्विजः ।
 दद्याच्च विधिवत् सोऽपि सदा विष्णुपुरं वसेत् ॥
 विधिवद्यद्य गृह्णाति सर्वमपि प्रतिग्रहम् ।
 दातृलोकमवाप्नोति पराशरवचो यथा ॥
 अलङ्कृत्य तु यः कन्यां बाह्यो दाहेन यच्छति ।
 अन्योदाहेन केनापि हस्तिदानशतं लभेत् ॥
 हस्तिदानस्य यत् पुण्यं तस्माच्छतगुणं फलम् ।
 कन्यादा विधिवत्सर्वं प्राप्नुवन्ति क्षत्रियव्रतम् ॥
 पुत्रदानं समिच्छन्ति योविद्वान् न जनीषिणः ।
 कन्यान्तर्होऽपि मन्यन्ते पुत्रदानं न वरम् ॥
 भूमिं शस्यवतीन्दद्याद्यस्तु विप्रान् मानवः ।
 स भुक्तभुक्ततुल्यस्तु विष्णुलोके सदा वसेत् ॥

योगे चर्मप्रमाणे च भूमिं दद्याद्द्विजातये ।
 स विष्णुलोकमाप्नोति केचिद्रूपमनीषिणः ॥
 षड्भिस्तु प्रहिता विप्रा वंशास्तूभयतो द्विजः ।
 तेनैव द्विगुणानाञ्जरिति केचिन्निवर्तनम् ॥
 पञ्चदशकदण्डानां चत्वारिंशद् दशाहत ।
 पञ्चभिर्गुणिता सा तु निवर्तनमिति स्मृतम् ॥
 बालवत्सुकधेनूनां रुहस्रं यत्र तिष्ठति ।
 तद्वै निवर्तनं ज्ञेयं इति केचिद्वदन्ति हि ॥
 ताम्रपट्टे पटे वापि लेखयित्वा च शासनम् ।
 ग्रामं विप्राय वा दद्याद्दशसीरक्षितिं पुनः ॥
 सीः स्यैकस्य वा दद्यात्तस्य पुण्यं किमुच्यते ।
 भूम्यंशु कणिकातुल्याः समा विष्णुपुरे वसेत् ॥
 भूमिदानात्परो धर्मो तैल्लोक्येऽपि न विद्यते ।
 पादैकमात्रदानेन तस्य विष्णुपुरे स्थितिः ॥
 तस्य दानात्परो धर्मस्तद्वृत्तेश्च त्रयन्तथा ।
 तस्मात्तां यत्नतो दद्याद्धरणञ्च विवर्जयेत् ॥
 इहैव भूमिदानस्य प्रत्यक्षं चिह्नमीक्ष्यते ।
 क्षितिदः स्वर्गतो भ्रष्टः क्षितिनाथः पुनर्भवेत् ।
 भुनक्ति च पुनर्भोगो यथा दिवि तथा भुवि ।
 गजैरश्वैर्नरैर्युक्तो ह्येसरत्नविभूषितः ॥
 वरस्त्रीगणमसेव्यः स्तूयमानः स्वबन्धुभिः ।
 कृत्वा लङ्कारसंयुक्तो वस्त्रवाद्योत्सवादिभिः ॥
 इत्यादि भूमिदानस्य चिह्नन्ते वत्स ! कीर्तितम् ।
 विज्ञो नापि हि यः क्रीत्वा भूमिं विप्राय यच्छति ।

यावन्निष्ठं त सा भूमि सावत् स्वर्गे महीयते ।
 गृहभूमिश्च यो दद्याद्दद्याद्वाश्वममात्रकाम् ॥
 गृहस्योपस्कारन्दद्याद्गृहदानफलं लभेत् ।
 कियन्मात्रश्च यो दद्याद्भूमिं विप्राय मानवः ॥
 तस्यापि हि महापुण्यन्दद्यादङ्गुलमात्रकम् ।
 नैतस्मान्परमं दानं कियदस्ति धरातले ॥
 पुण्यफलं प्रवक्ष्यामि विशेषेण तु तत् शृणु ।
 हेमानि यत्र मानानि मणिभिर्भूषितानि च ॥
 प्राकारा तत्र सौवर्णाश्चतुर्द्वाराः सुतोरणाः ।
 दिव्याश्चाश्मसा यत्र तासां सङ्ख्या ह्यनेकशः ॥
 सुपर्वाण्यौ कर्मायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 दृष्ट्वा याः कामदेवोऽपि नचेत्कामातुरः क्षणात् ।
 सुकेशाः सुललाटास्ता बालचन्द्रोपमभ्रुवः ॥
 सुनासाकर्णगण्डाश्च शुभोष्ठाधरपल्लवाः ।
 सुग्रीवा भुजपाल्यग्राः पीनोत्तुङ्गस्तनास्तथा ॥
 मुमध्योरुनितम्बाश्च सुश्रोण्यश्च शुभोरुकाः ।
 सुजानुजङ्घागुल्फाश्च सुपादाः सुनखास्तथा ॥
 केत रूपेण ता वर्या भवन्त्यश्मसा द्विजाः ।
 वैष्णवाः गरुडिकाः सर्वाः दिव्यस्त्रग्वस्त्रभूषभाः ॥
 दिव्यानुलेपलिप्ताङ्गा दिव्यालङ्कारभूषिताः ।
 मन्मथोऽपि हि तान् दृष्ट्वा भवेत्कामातुरः क्षणात् ॥
 वर्णन्ते ताः कथं देव्यो या लक्ष्मीप्रतिमोपमाः ।
 वैष्णवाश्चरसां सङ्घैर्वेष्टिताश्चामरारिभिः ।
 गीयमानश्च गन्धर्वैः स्तूयमानश्च दैवतैः ॥

वसेन्विष्णुपुरे तावद्यावत् विष्णुरजः क्षितौ ।

पुण्यं वै भूमिदानस्य कथितन्तव वत्सक ! ॥

मोक्तुर्धरित्री कुलपर्वताश्च पाथोऽर्णवः स्वर्गतलादिकादिः
देयानि सर्वाणि च सर्वकामैः प्रोक्तानि दानानि पुरावद्वि

आत्मतुल्यं सुवर्णम्वा रजतं द्रव्यमेव च ।

यो ददाति द्विजायेभ्योऽस्तस्याप्येतत् फलं भवेत् ॥

ब्रह्महत्यादिपापैस्तु यदि युक्तो भवेन्नरः ।

स तत्पापविनिर्मुक्तं प्रोक्ते विष्णुपुरे व्रजेत् ॥

तुलापुरुषभूयो च दीयमानो च ये नराः ।

पश्यन्ति तेषां यान्त्रेव ये च स्युरनुमोदकाः ॥

गुडं वा यदि वा खण्डं लवणञ्चापि तोलितम् ।

यो ददात्यामना तुल्यं नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥

पुमान् प्रदद्यन्न वत्स ! स्यान्नारी स्यात्पार्वतीसमा ।

सौभाग्यरूपसंयुक्ते भुञ्जीतान्ते त्रिविष्टपम् ॥

हिरण्यदक्षिणायुक्तं सवस्त्रं भूषणान्वितम् ।

अन्नं दत्त्वा द्विजाग्रन्तं परिधाप्य च वाससी ।

खण्डादितोलितं पश्चाद्विप्राय प्रतिपादेत् ।

सर्वकामसम्पदाऽनन्तकालं वसेद्वि वि ॥

चष्टुं खराजं महिषञ्च मेघं अश्वान् करेणं महिषीमजांश्च

ब्रूयुः खरोष्ट्री मयिकां मुनीन्द्रा ! हेनादियुक्तं सकलं दानम्

वराणि रत्नानि च हेनरूप्य शुभानि वासांसि च काश्चतामे

उपधिमात्रं काभादि कृत्वा हेनादिदानं द्विज ! दीयते हि

केचिद्वदन्ति चैतानि कृत्वा हेममयानि च ।

सर्वोपस्कृत्य युक्तानि देयानि हेमधेनुवत् ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं पुण्येऽङ्घ्रि विधिपूर्वकम् ।
 अग्निशुक्लं सुवर्णं च विप्रमाह्वय यच्छति ॥
 स मुक्ता विष्णुलोकं तु यदा गच्छति संभृतौ ।
 तदा सौ तेन पुण्येन धनयुक्तो द्विजो भवेत् ॥
 यो रौप्यमुत्तमं दद्यादर्चिने ब्राह्मणाय च ।
 सोऽतीव धनसंयुक्तो रूपयुक्तश्च जायते ॥
 माणिक्यानि विचित्राणि नानानामानि यो नरः ।
 तथा ताम्रं च कांश्च तपुं वा सीसकादि वा ॥
 यो दद्याद्भक्ततो विप्रे स सोमलोकमवाप्नुयात् ।
 सम्पूज्य सततं लोकं रूपवानिह जायते ।
 घृतं ददाति यो विप्रे सोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
 भोजनाभ्यञ्जनार्थं वा भवेत्सोऽपि सुखी नरः ।
 तैलपदानेन सततं भोजनाभ्यञ्जनाय च ॥
 स्निग्धदेहोऽपि तेजस्वी रूपयुक्तश्च जायते ।
 मृदङ्गश्च सकर्पूरं तुरष्कं चन्दनादिकम् ॥
 गन्धद्रव्याणि दत्त्वा तु शुभगन्धः प्रजायते ।
 ताम्बूलं पुष्पमालाश्च पुष्पालङ्कुराणि च ॥
 सुमतिर्वीर्यवाञ्छैव धनयुक्तश्च जायते ।
 शिशिरर्तौ च यो दद्यादनलं सैन्धवं नरः ॥
 स समिद्धोदराग्निः सन् प्रज्ञासूययुतो भवेत् ।
 यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च नित्यं मेधांसि मानवः ॥
 शिवायुक्तो भवेदत्र संग्रामे चापराजितः ।
 किञ्च वा वज्रनोक्तेन दानस्य विस्तरेण च ॥
 यद्यदिष्टतमस्तस्य तत्तत्तौ प्रतिवा दयेत् ।

तिलान् दर्भाश्च नित्यार्थं तृणान्यासरणाय च ॥
 भुक्त्वा स तु सुखं स्वर्गं जातश्चात्र भवेद्भुवि ।
 गुडमिश्रुरसकृण्डं दुग्धसर्ज्जरसाधकान् ॥
 फलानि दत्त्वा सर्वाणि स्वादूनि मधुराणि च ।
 सर्वाणि फलशकानि लवणानि तथा द्विज ! ॥
 स्थाप्यानि गृहपात्राणि शुभगोत्रो भवेन्नरः ।
 कूष्माण्डनपुष्पं दत्त्वा वृन्ताकादिपटोलकान् ॥
 शुभानि कन्दमूलानि सुहृष्टः पुत्रवान् भवेत् ।
 वदराम्बकचित्यानि खर्जूरदाडिमानि च ॥
 चिञ्चाग्रामलकं दत्त्वा पुत्रवानिह जायते ।
 या नारी द्विज ! चैतानि द्विजे भक्त्योपपादयेत् ॥
 सर्वं तस्य भवेत्तद्वि धेनुदानममम्बिरम् ।
 भोजनाच्छादनं दत्त्वा दत्त्वा चोगानहौ द्विजः ॥
 स्वर्गलोकेऽस्तु सम्पुज्य सर्वकामोऽत्र जायते ।
 याः पुण्यनार्यश्च सकामिपुंसां कामोपभुक्त्यै निजदेहदाः सः
 गीर्वाणचेतोहररूपवत्यः पौरन्दरास्ता गणिका भवन्ति ॥
 गृहं वा मणिकां वापि शयानासनविष्टपम् ।
 दत्त्वा च कश्चिपं विद्वान् विप्रान् यः पाठयेन्नरः ॥
 धराटानादिकं व्यास विद्यादानं शताधिकम् ।
 विद्यार्थिनाञ्च विप्राणां पादाभ्यङ्गमुपानहौ ॥
 यो ददाति द्विजश्रेष्ठ ! ब्रह्मलोकं स गच्छति ।
 आदावारभ्य वेदास्तु शास्त्रं वाच्यतमं द्विजः ! ॥
 अध्यापयेत् द्विजान् शिष्यान्विद्यादानं तदुच्यते ।
 उपाध्यायं निवेद्याग्रे तस्य कृत्वा च वर्तनम् ॥

विद्यां भक्त्या प्रयच्छेद्यः परब्रह्मण्यसौ विशेत् ।
 विद्यार्थिनेऽथ विनाय यो दद्याद्भोजनं द्विजः ॥
 पादाभ्यङ्गं तथा स्नानं सोऽपि दानांशभाग् भवेत् ।
 यः स्वयं पाठयेदिमान् स्नात्वा भक्त्या च स द्विजः ॥
 साक्षात्स ब्रह्ममध्येति नागष्टष्ठश्च संव्रतौ ।
 ऋचं वा यदि वाङ्गं च पादं पादार्घ्यमेव च ॥
 अध्यापयति तस्यापि नास्ति शिष्यस्य निष्कृतिः ।
 मन्त्ररूपं द्विजो दद्यादेकमपि शुभाश्रमम् ।
 तस्य दानस्य वै शिष्यो न कर्तुं निष्कृतिं क्षमः ॥
 यद्विप्र ! शिष्यप्रतिपादितेन विद्याप्रदानेन न तुल्यमस्ति ।
 नूनं धरित्यामविनायि किञ्चित् तस्मात्प्रदेयस्तु तदेव विद्वन् ! ॥
 रोगार्त्तस्यौषध पथ्यं यो ददाति नरस्य तु ।
 अन्यस्यापि च कस्यापि प्राणदः स तु मानवः ॥
 किन्नरैर्भूषणैर्दत्तैर्गोभिर्वासोभिरेव च ।
 आदत्ते प्राणहीनेन प्राणदानं मतः परम् ॥
 अन्नं प्राणो जलं प्राणः प्राणश्चौषधं मुच्यते ।
 तस्मादौषधदानेन दाता सुरसमो द्विज ! ॥
 प्राणदानं हि यो दद्यात्सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवस्तुर्भुजः ॥
 यो दद्यान्मधुरां वाचमाश्लासनकराद्यतम् ।
 रोगक्षुधादिमार्त्तस्य स गोमेघफलं लभेत् ॥
 क्लीबान्वधिरादीनां रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।
 यच्चित्किङ्क्षीयते तेषां यदादानं तदुच्यते ॥
 ये यच्छन्ति दयादानं कृत्वा दीनदयां नरः ।

तेऽपि तद्दानधर्मेण विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 अथान्यत्सम्प्रदायमिति विचार्यमासगतं द्विज ! ।
 यत्प्रदाने सुनिश्चेष्ट ! विशिष्टं फलमिष्यते ॥
 मासे मार्गशिरे दानं पूर्णचन्द्रतिथौ नरः ।
 विधीनश्च प्रवक्ष्यामि यत्प्रदानं महत् फलम् ॥
 कांश्चपात्रमल्लिङ्गं लवणं प्रस्थपूरितम् ।
 हिरण्यनाभं वस्त्रेण कुतुम्भेन च क्वादितम् ।
 स्नाताचान्ताय विप्राय सवस्त्रं प्रतिपाद्य च ।
 सौभाग्यरूपलावण्ययुक्तो भवति मानवः ॥
 गौरसर्षपयुक्तेन पौष्पानुत्सादितो नरः ।
 स पुनरभिषेक्तव्यः कुम्भेन हयसपिपा ॥
 सर्वगन्धोदकैस्तथैः फलरत्नसमन्वितैः ।
 सुवर्णप्रमुखं दृष्ट्वा प्रदद्यात्तु द्विजातये ॥
 एतेन स्नापयेद्विष्णुं भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ।
 एतच्च जुहुयादङ्गौ एतं दद्याद् द्विजातये ॥
 छत्रं वस्त्रयुतं दद्यात्सोपवासः समाहितः ।
 कर्मणा तेन धर्मज्ञः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 माध्यां कुर्वन्शिलैः श्राद्धं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 शुभं शयनमासीर्य फाल्गुण्यां स द्विजातये ॥
 रूपद्रविणसंयुक्तो भार्यां रूपवतीं लभेत् ।
 नरः प्राप्नोति धर्मज्ञः श्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 नार्यपि शुभभर्तारं रूपसौभाग्यसंयुतम् ।
 प्राप्नोति विपुलान् भोगान्नात्र कार्त्तवी विचारणा ॥
 पौर्णमासीषु चैतासु मासैर्द्विसंयुतासु च ।

एतेषामेव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ॥
 महापौर्णामि चैतासु फलमत्रय मश्नुते ।
 द्वादश्यां चैव शुद्धस्य चैत्रे वस्त्रप्रदो नरः ॥
 अक्षयं फलमाप्नोति नागलोक मनुत्तमम् ।
 इत्यन्तं कथितं विप्र ! फलं चैत्रस्य सत्तमम् ॥
 दद्याद्धेमच वैशाखे द्वादश्यां यो नरः सितम् ।
 शुक्ले च्छत्रोपानहौ च विष्णुलोक मवाप्नुयात् ॥
 आस्तीर्ष्य शयनं दत्त्वा प्रणम्य भोगशायिनम् ।
 आषाढशुक्लद्वादश्यां चैत्रहोम मवाप्नुयात् ॥
 आवणे वस्त्रदानेन विष्णुसायुज्य सञ्चरति ।
 गोदः प्रयाति गोलोकं मासे भाद्रपदे द्विजः ॥
 प्रीणोदशशिरसम् अश्वं दत्त्वा तथाश्विने ।
 विष्णुलोक मवाप्नोति कुल सुहरते स्वकम् ॥
 स नरो वस्त्रदानेन कार्त्तिक्यां दिवमाप्नुयात् ।
 प्रदानं लवणानां तु मार्गशीर्षे महाफलम् ॥
 धान्यानाञ्च तथा पौषे दारुणा मयनन्तरे ।
 फाल्गुणे सर्वगन्धानां भवेदानं महाफलम् ॥
 गजर्त्तसंयुता चैत्रे द्वादश्यां तु महाफलम् ।
 मासे तु माघवे शुक्लद्वादश्याचा संयुता ॥
 वायव्येन युताशुके शुचौ मूलेन वैष्णवी ।
 नभस्यखिनयोः पुण्या आवस्यजर्त्तसंयुता ॥
 पौर्णमि संयुता चैत्रं हेमार्गे कृत्तिकायुता ।
 मत्स्ये रिक्थकोपेता तपसि चादित्यसंयुता ॥
 शुर्वर्त्तयुक्तापुष्पे च द्वादशी पावना मृता ।

नक्षत्रयुक्तास्वेवासु दत्त्वा दानानद्यन्तकम् ॥
 मेघं च मेघसंक्रान्तौ गोवृषं वृषसंक्रमे ।
 शयनासनदानञ्च मिथुनोपगमे तथा ॥
 कर्कप्रवेशे शक्रं हि प्रदद्याच्छर्करां तथा ।
 सिंहप्रवेशे पात्राणां तैजसानां तथैव च ॥
 तुलाप्रवेशे धान्यानां बीजाना मतिशोत्तमम् ।
 कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मानां दानमेव च ॥
 धनुः प्रवेशे वस्त्राणां यानाञ्च महाफहम् ।
 मकरप्रवेशे सर्वेषां चित्रानां दानमुत्तमम् ॥
 मृगशिराप्रवेशे दारुणां दानमग्ने स्तथैव च ।
 कुम्भप्रवेशे दानन्तु गवामर्थे नृणस्य तु ।
 मीनप्रवेशे स्नानानां माल्याना मपि शोत्तमम् ॥

दानान्यथैतानि मया द्विजेन्द्र ! प्रोक्तानि कालेषु नरः प्रशय
 प्राप्नोति कामान् मनसात्यभीष्टांस्तस्मात्प्रशंसन्ति हि कालदान

अथौचस्कृतके वापि न दातव्यः प्रतिग्रहः ।
 मतोऽपि तयो देया परन्तूभयदक्षिणा ॥
 रात्रौ दानं न दातव्यं दातव्यं मभयं द्विज ! ।
 त्रयाणामपि देयानि विद्याकन्या प्रतिमृहाः ॥
 पात्र्यानामतिथीनाञ्च गवामपि च पूजनम् ।
 रात्रावपि च कर्त्तव्यं मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 शुचिः सख्यशुचिर्वापि दद्यात् मृक्नीत चोभयम् ।
 अन्नयं दानकालोऽयं यदाभयमुपस्थितम् ॥
 अन्यप्रतिग्रहो विद्वान् ग्राह्यश्च शुचिना मह ।
 अथौचस्कृतके चैव न तु ग्राह्या भवन्ति ते ॥

अव्यक्तेन च धर्मज्ञ ! तथा मुक्तिशिखेन च ।
 स्नात्वा च यस्य पयः स्पृश्य गृहीत प्रयतः शुचिः ॥
 द्रव्यस्य नाम गृहीयाद्दाता तथा निवेदयेत् ।
 तोयं दत्त्वा तथा दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥
 प्रतिगृहीता साधितं सर्वमत्र क्षुदीरयेत् ।
 सार्धद्रव्येण तत् सर्वं तद्रथश्च रुदं वतम् ॥
 समापञ्च्य ततः पञ्चात्कामं स्नात्वा प्रतिग्रहम् ॥
 प्रतिग्रही पठेदुच्चैः प्रतिगृह्यद्विजोत्तमात् ।
 मन्दं पठेत राजान्यादुपांशु च तथाविशः ॥
 मनसा च तथा शूद्रात् कर्त्तव्यं स्वस्तिवाचनम् ।
 सोङ्कारं ब्राह्मणो ब्रूयात् निरौङ्कारं महीपतिः ॥
 उपांशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे तथैव च ।
 न दानं यशसे दद्यात् न भयान्नपकारिणे ॥
 न नृत्यगीतशीलेभ्यो हासिकेभ्यश्च धार्मिकः ।
 पातभूतोऽपि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ॥
 असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न तद्भवेत् ।
 सञ्चयं कुरुते यस्तु समाश्रय इतस्ततः ॥
 धर्मार्थं नोपयुञ्जीत न तं तस्कर मचयेत् ।
 यस्मै दद्याद्बिजा ! यस्य नत्वा तमुररी नरः ॥
 दानञ्च हृदि संचिन्त्य जलमध्ये जल क्षिपेत् ।
 वदन्ति मुनयो गाथां परोत्ते दानसत्फलम् ॥
 परोत्ते चैव यद्दानं प्रत्यक्षात्कोटिशो भवेत् ।
 पातं मनसि सहिन्त्य गुणवन्त मभीक्षितम् ॥
 शृणु ब्राह्मणहस्ते वा भूमावपि जलं क्षिपेत् ।

दानकाले तु संप्राप्ते पात्रे चासन्निधौ जलम् ॥
 अन्यविप्रकरे दद्याद्दानं पात्राय दीयते ।
 विष्णुस्ते तारणायास्तु गृह्णन्ति हि वारोदकम् ॥
 तद्दानं ब्रह्म संप्राप्त मच्चक्ष्य मिति विष्णुगाः ।
 लक्ष्मीष्टष्टा च यद्दत्तं दरिद्रायार्धिने द्विज ! ॥
 तदक्षय्यं समुद्दिष्ट मिति पराशरोऽब्रवीत् ।
 राज्यभ्रष्टश्च राजानं यस्तं राज्ये निवेशयेत् ।
 विष्णुलोकसमं भुज्य भवेत्पतिर्दिवौकसाम् ॥
 प्रतिगृह्य द्विजार्थं यो न यच्छति च तं पुनः ।
 न च स्मारयते विप्रस्तुल्यन्तदुपपातकम् ॥
 प्रतिश्रुत्य तु यत्किञ्चिद्द्विजेभ्यो न ददाति यः ।
 स वै द्वादश जन्मानि शृगालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 दृष्ट्यादीनि प्रवक्ष्यामि यथा लक्षणदीक्षितान् ।
 मानभूमिस्तिलादीनां यथावक्तां निबोधत ॥
 अजातदन्ता या तु स्याद्गर्भदन्तसमन्विता ।
 वर्षादवाक् चतुर्था च यावदेतत् प्रकीर्तिता ।
 सुशीला च सुवर्णा च अरोगा च यशस्विनी ॥
 सुवत्सा प्रथमं सुता दृष्टिगौरभिधीयते ।
 अरोगा या परिकृष्टा प्रसवत्यप्रसूतिका ॥
 सूता सातिपयोयुक्ता सा गोमामान्यतः सूता ।
 पूर्वोक्तगुणसंयुक्ता प्रत्यङ्गे प्रसदा तथा ॥
 साथ गौर्धेनुरित्युक्ता दाशिष्ठस्यवचो यथा ॥
 पञ्चगुञ्जो भवेन्मापः कर्षः षोडशभिश्च तैः ।
 तैश्चतुर्भिः पर्लं प्रोक्तं दाने मानं च पुण्यदम् ॥
 भद्रनारैकहस्ताभिः प्रसूतीभिश्च ताः स्वभिः ।

माणकस्य चतुर्भिश्च सेतिकेति प्रकीर्तिताः ॥
 ताभिश्चतसृभिः प्रत्यश्चतुर्भिर्घटकैश्च तैः ।
 द्रोणश्चतुर्भिस्तै रक्तो धान्यमानं प्रकीर्तितम् ॥
 तैलप्रवृत्तिभिर्भाण्डं चतसृभिर्यत्प्रपूर्यते ।
 तैश्चतुर्भिश्च कूर्चश्च तैश्चतुर्भिश्च वैफलम् ॥
 पातैश्चतुर्भिः स्वात्तम्भी पाटी तच्च चतुष्टयम् ।
 करकं चतसृभिः साभिश्चतुर्भिस्तैर्घटः स्मृतः ॥
 इत्येतैः कविभिः प्रोक्तं दृढगोतिशगोसमाः ।
 किञ्चिच्च वज्रनोक्तेन दानस्य तु पुनः पुनः ॥
 दीयते यद्दरिद्राय कुटुम्बिने तदक्षयम् ।
 सकृद्विधाय विधाय भक्त्या परमया वसु ॥
 दीयन्ते वेदविदुषे तदुपतिष्ठन्ति यौवने ।
 अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि दानानि निष्कलानि तु ॥
 तथा निष्कलजन्मानि तथा तव निबोधत ।
 वृथा जन्मानि चत्वारि वृथा दानानि षोडश ॥
 तानि पृथक् प्रवक्ष्यामि निबोध त्वं द्विजोत्तम ॥
 अपुत्रस्य वृथा जन्म ये च धर्मबहिष्कृताः ॥
 दरिद्रस्य वृथा जन्म व्याधितस्य तथैव च ।
 अपुण्यस्थाने दहत्तं वृथादानं प्रकीर्तितम् ॥
 आरूढपतिते दानं अन्यायोपार्जितञ्च यत् ।
 व्यर्थं मन्त्राह्वये दानं पतिते तस्करेऽपि च ॥
 गुरोरप्रीतिजनके कृतघ्ने ग्रामयाचके ।
 ह्यवन्धौ च यद्दानं यद्दत्तं ह्यवलीपतौ ॥
 विप्रविणो चैव यस्य सोपपतियच्छे ।

स्वीजिते चैव यद्वत्तं व्यासग्राहे तथैव च ॥
 परिचारके तु यद्वत्तं वृथा दानानि षोडश ।
 तमोवृत्तश्च यो दद्याद्भयात् क्रोधात्तथैव च ॥
 विद्वद्वृत्तं हि तत्सर्वं भुङ्क्ते गर्भस्य एव हि ।
 ईर्ष्याया मन्थुना दानं यद्दानं मर्त्यकारणात् ॥
 यो ददाति द्विजातिभ्यो कालाभावे तदश्रुते ।
 स्वयं नीत्वा च यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ॥
 अत्रमेयगुणं तद्धि उपतिष्ठति यौवने ।
 यत्सहिप्राय वृद्धाय भक्त्या परमया वतु ॥
 दीयते वेदविदुषे तदुपतिष्ठति वार्द्धके ।
 तस्मात्सर्वास्ववस्थानु सर्वदानानि सक्तमः ॥
 दातव्यानि द्विजातिभ्यः स्वर्गमार्गं मभीक्ष्णता ।
 भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद्भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
 करे मृत्तया तथा कन्यां दासदासी तथा द्विजः ।
 करन्तु इति विन्यस्य धर्मो ज्ञेयः प्रतिग्रहः ।
 आरुह्य च गजस्योक्तकर्णस्याश्वः प्रकीर्तितः ॥
 तथा वैकशफानाञ्च सर्वेषां मविशेषतः ।
 प्रतिमृज्जीत गां ऋक्ते पृष्ठकृणाजिनं तथा ॥
 कर्णजाः पशवः सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः ।
 प्रतिग्रहं तथोद्गच्छ आरुह्येव तु पादुके ॥
 ईशायास्तु रथो ग्राह्यः क्षत्रं दण्डे तु धारयेत् ।
 द्रुमाणां मय सर्वेषां मूले न्यस्तकरो भवेत् ।
 आयुधानि समादाय तथासुप्य विभूषणम् ।
 धर्मश्च त्रयया स्यूद्धा प्रविश्य च तथामृहम् ॥

अवतीर्य तु सर्वाणि जलस्थानानि यानि तु ।
 उपविश्य च शब्दायां स्पर्शयित्वा करेण वा ॥
 द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा प्राक्ष्यणः पठेत् ।
 कन्यादाने तु च पठेद् द्रव्याणि तु पृथक् पृथक् ॥
 प्रतिग्रहं द्विजश्रेष्ठ ! तथैवान्तर्भवन्ति ते ।
 द्रव्याणामथ सर्वेषां द्रव्यसंश्रयणाक्षरः ॥
 वाचयेज्जलमादाय ऋक्षारेण प्रतिग्रहम् ।
 अनिग्रहस्य यो धर्मं यो जानाति द्विजो विधिम् ॥
 सद्रव्यसौम्यसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ।
 अथापि वक्ष्यामि विधिं विशेषं वाञ्छिदानतः ॥
 हाट्यहीनोरपि येन पुण्यं स्वर्गाय जायेत ऋणध्वमेतद् ।
 दृष्ट्वा योऽष्टं विधिवद्विजेन्द्रः कुर्वाद्दसौ पञ्चदिनानि पूर्वम् ॥
 शोपचारैर्युतविष्णुपूजां कृष्णाण्डमग्नैर्हृतदुग्धहेम ।
 द्वाभ इत्यादि गन्तव्यतीयं सौक्ष्मारभूरादिभिरन्वितं च ॥
 त्येकमष्टौ जुहुयाद्विजाम्बुः ! तदा तथामानसयेद्विजेन्द्राः ! ।
 र्प्येण मन्त्रेण च तद्दष्टौ पद्या प्रयुक्तं त्रिशतं जुहोति ॥
 र्थाञ्च गायत्यजपं सहस्रं पद्यात्प्रमृष्टं सुरगं द्विजेन्द्रः ।
 तापि चैतद्व्रतमाविदध्याद्विजाम्बुवत्प्राक्तनयोर्विशुद्धौ ।
 वयम् सूर्यं जलं लभेते अनापि पूज्यौ द्विजहृन्दमध्ये ॥

अष्टप्रतिग्रहविधिः ।

पुराणगीता सु भवन्ति गाथा विविष्ट पुण्यप्रतिपादनाय ।
 त्रिधौ प्रदत्तं द्विज ! यत्तत् पूर्वं क्रमेण चैतं पुनरुच्यतां तु ॥
 आवच्छे शुक्लपत्रे तु द्वादश्यां दीयते द्विज ! ।
 गोप्रदानेन गोविन्दो बन्द्येत न्यनीषिणः ॥

पक्षे शुक्ले तथा वत्स ! द्वादश्यां हतधेनुकाम् ।
 हतार्चिः प्रणनायालं प्रदद्यात् फलदायिनीम् ॥
 तथैव माघद्वादश्यां प्रदत्ता तिलगौर्द्विज ! ।
 केष्वनं प्रीणयन्त्याशु सर्वान् कामान् प्रयच्छति ।
 ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुकाम् ।
 दत्त्वा विप्राय विधिना प्रीणयन्त्यशुशायिनम् ॥
 यत्र वा तत्र वा काले यद्वा तद्वा प्रदीयते ।
 विशेषार्थमिदं प्रोक्तं नान्यत्काले निषेधनम् ॥
 विष्णुसुहृद्य विप्रेभ्यो निःस्येभ्यो यत् प्रदीयते ।
 भवेत्तदशनं दानं उक्तमल्पाक्षरैरिदम् ॥
 काले पात्रे तथा देशधनं न्यायजितं तथा ।
 यद्वत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठे तदनन्तं प्रकीर्तितम् ॥
 चन्द्रे वा यदिवा सूर्ये दृष्टे राशौ महाग्रहे ।
 अक्षय्यं कथितं सर्वं तदप्यर्के विशिष्यते ।
 द्वादशी पुण्यशुक्लासु विशेषाच्छ्रावणेन तु ॥
 यत्र प्रदीयते किञ्चित्तदनन्तं द्विजोत्तम ! ।
 वैशाखे शुक्लपक्षे तु विशेषादपि मानवः ॥
 आषाढी कार्तिकी चैव फाल्गुणी तु विशेषतः ।
 तिष्वथैताः पौर्णमास्यो दाने विप्र ! महाफलाः ॥
 व्यतीपातेषु सर्वेषु समर्क्षेषु द्विजोत्तम ! ।
 ग्रहसंक्रमकाले तु तीव्ररश्मे विशेषतः ॥
 तुला मेषप्रचामेषु योगेषु मिथुनस्य च ।
 रेवेर्महाफलं दानस्तेभ्योऽपि स्वान्महाफलम् ॥
 यदा प्रविशति भानुर्मकरं द्विजसत्तम ! ।

आवाढेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले तथैव च ॥
 द्वादशीसहितं प्रोक्तं पुण्यं दिनचतुष्टयम् ।
 मिथुनञ्च तथा कन्यां धनितां मीनमेव च ॥
 प्रविष्टे भास्करे पुण्यं कथितं द्विजसत्तम ! ।
 षडशीतिमुखं नाम दाने दिनचतुष्टयम् ॥
 अच्छिन्ननाद्यां यद्वत्तं पुत्रे जाते द्विजोत्तम ! ।
 संस्कारे चैव पुत्रस्य तदक्षय्यं प्रकीर्तितम् ॥
 एताश्च विविधाः प्राक्ताः स्वाश्च कार्या यथोदितम् ।
 सर्वास्वपिहि सहिप्रैरित्यं धर्मं मभीप्सुभिः ॥
 सत्सङ्गैर्विद्विज नालकध्वि मिह्यर्थमुक्तानि कियन्ति विप्राः ॥
 दानानि व ह्यस्यथ पूर्त्तं धर्मं माघेन पुंसोर्विहितेन धर्मः ।
 ब्रह्मो गृह्णन्स्वर्गाणां स्कन्धे भास्याश्विने तथा ।
 ईशदुर्गाग्रहाणाञ्च गृहाणि कारयेन्नरः ॥
 इष्टकामशतं वापि यश्चाप्ययति विष्णवे ।
 अनेन विधिना कुर्यात् विष्णुलोकं सवाप्नुयात् ॥
 एवं यः सर्वदेवानां मन्दिरं कारयेन्नरः ।
 स याति वैष्णवं लोकं परितुष्टो हरिर्नरः ॥
 समाचरति यो भग्नं सुधया लेपयेद्यथा ।
 शुभ्रं पतिञ्च यस्तन्तु विशिष्टैर्देवलेपनैः ॥
 सम्राजयति यस्तन्तु यथाचैवानुलेपयेत् ।
 प्रदीपन्तत्र योदद्यात् स याति विष्णुलोकताम् ॥
 पूजयेद्यस्तु विधिना पञ्चोपचारसंयुतः ।
 स विष्णुलोकमभ्येति क्रीडते च चतुर्भुजे ॥
 यावत्तत् श्रेष्ठिकास्तत्र वित्तदैवस्य सद्गनि ।

तावन्त्यब्दसहस्राणि विशुलोकं समाविशेत् ॥
 स नित्यस्तत्तडाकानि पुष्करिण्यश्च दीर्घिकाः ।
 तथा कूपाश्च कर्त्तव्या वाप्यश्च गृहमेधिमिः ॥
 स्वातमात्रश्च कर्त्तव्यं एकादिकजलं नरैः ।
 यावत्पीत्वा जलं गौतुं तृपात्तापि तृपी भवेत् ॥
 पिवान्त सर्वसत्त्वानि तृपातां चन्द्रसामिव ।
 गण्डूषानि तु तावन्ति तत्कर्त्ता तत्समन्तिवि ॥
 यावन्ति क्षुपकुर्वन्ति गण्डूषानि क्रि ॥ तु च ।
 कुर्वतां स्नानशौचादि यावदाचरन्तं तथा ॥
 तावत्संख्यानि वर्षाणि लक्षाणि दिवि मोदते ।
 अथ स च विशेत् स्वर्गं मेव्यमानोऽश्वमेधिनः ॥
 आरामाद्यापि कर्त्तव्याः शुभञ्चैः सुगोभितैः ।
 अश्वत्थेऽदुस्वरश्च तच्चूतानादनीवरैः ॥
 जम्बूनिम्बकदम्बैश्च खज्जूरैर्नारिकेलकैः ।
 वकुलैश्चम्पकैश्चैद्यैः पाटलाशोककिशुकैः ।
 द्रुमैर्नानाविधैरन्यैः फलपुष्पोपयोगिभिः ॥
 जातीजपादिपुष्पैस्तु शोभिताश्च समन्ततः ।
 फलोपयोगिनः सर्वे तथा पुष्पोपयोगिनः ॥
 आरामेषु च कर्त्तव्याः पितृदेवोपयोगदाः ।
 गाथामुदाहरन्त्यत्र तद्विदः कवयोऽपरे ॥
 वृक्षारोपणकं पुंसां मुक्तायाः पुण्यवाचकाः ।
 अश्वत्थमेकं पिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशचित्रिणीश्च
 षट्चम्पकं तालशततयं च पञ्चाम्बुजैर्नरकं नपर्थ

प्रावन्ति खादन्ति फलानि वृक्षाः क्षुद्रकिदम्बस्य तु सङ्गणौघान् ।
 षोणितावन्ति वसन्ति नाके वृक्षोषकृत्पुरुषाः स्वमरौषसेष्याः ॥
 षष्पाणि यावति च पुष्पिणस्तु दिवोकमां मूर्ध्नि धरातले वा ।
 तन्ति तावन्ति च वत्सराणां कल्पाणि वृक्षैर्दिवमारुहन्ति ॥
 प्रकालपद्मैर्मधुरैरलक्ष्मिंशाङ्गाच्युतैः स्वादुफलैर्नेगाद्याः ।
 र्वाणि सत्त्वानि समर्पयस्व तत्प्रादुर्दानेन च वृक्षनाथान् ॥
 अदिश्य विष्णुं जगतामधीशं नारायणं यत्पुरुषः करोति ।
 ज्ञानन्त्यमाप्नोति कृतं तु तस्मादनन्ततोयं भगवान् पुराणः ॥
 ज्ञानानि सर्वाण्यभिधाय विद्वन् ! नष्टञ्च पूर्तं गृहमेधिकर्म ।
 त्वन्तिशान्तिं मनुजाः शुभाय वक्ष्यामि तत्स्यादयमर्वशान्त्यै ॥

उक्तानि सर्वदानानि इष्टापूर्तञ्च सत्तमाः ! ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि गणेशादिकशान्तयः ॥

इति श्रीवृहदारण्यकस्य धर्मशास्त्रे सुवतप्रणीतायां

धर्मसंहितायां दानधर्मेषु पूर्तविनिर्णयो

नामाष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

शान्तीनामथ सर्वासां ग्रहशान्तिः परा स्मृता ।
 ग्रहेभ्योऽपि गणेशस्तु तस्य शान्तिरयोच्यते ॥
 यदि पुङ्क्तकर्मणि भवन्ति फलदानि हि ।
 तदा धर्मार्थकामास्तु संसिध्येरन् सदा वृणाम् ॥
 तन्नृभिः क्रियमाणानां सर्वेषां कर्मणामयम् ।
 विघ्नार्थमसृजद्ब्रह्म शङ्करश्च विनायकम् ॥

तेनोपहतपुंसान्तु कर्म स्यान्निष्फलं कृतम् ।
 स्त्रीणामपि तथा सर्वं क्रियमाणत्तु निष्फलम् ॥
 जलावगाहनं स्वेन क्रव्यादारोहणं तथा ।
 खराङ्गस्त्रेच्छसंसर्गं गुडकाषायवाससम् ॥
 पश्यात्प्राणानमेवेह सीदन्तं प्रतिवासरम् ।
 यानि कर्माणि कुर्वीत तानि स्युः क्लेशदानि हि ।
 राजपुत्रो न राज्याप्ता यद्याप्ता न तु कन्यका ।
 अन्तर्वर्त्तिन्यपत्याप्ता आचार्ये तु न सा द्विजः ॥
 अधीयानास्तु विद्याप्ता कृपिकृत्स्नस्यसम्पदा ।
 वणिग्वर्त्तनलाभेन युज्यन्ते तद्वतश्च सन् ॥
 तस्मात्तदुपायन्त्यर्थं समभ्यर्च्य गणेश्वरम् ।
 स्नपनङ्गारयेत्तस्य विधियत्पुण्यवासरे ॥
 स्वासनासीनं संस्नाप्य आःक्षार्पभक्ष्मणि ।
 सितमर्पपकल्पेन साज्येनाच्छादितस्य च ॥
 विलिप्तशिरसस्तस्य गन्धैः सर्वैस्तथौषधैः ।
 अष्टौ वा चतुरो वापि स्वस्ति वाच्यं द्विजान् शुभान् ॥
 एकवर्णैश्चतुर्भिश्च पुम्भिः कुम्भैश्च यज्जलम् ।
 समानीतं क्षिपेत्तत्र वक्ष्यमाणमृदस्त्रिमाः ॥
 अश्वेभस्थानवल्मीके हृदसङ्गमच्छत्तिका ।
 रौचनां गुग्गुलं गन्धान् तस्मिन्मन्त्रसि तान् क्षिपेत् ॥
 यत्तैर्होपायनं स्नानं सहस्राक्षं मृषिस्मृतम् ।
 तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनन्त्रिमाः ॥
 नचाभिः पावमानीभिः कुम्भान्तमक्षिमन्त्रयेत् ।
 शर्कराददशदिक्पाला ब्रह्मेशकेशवादयः ॥

आपस्ते व्रतु दौर्भाग्यं शान्तिं ददतु सर्वदा ।
 सुचिचिवान इत्यादौ मन्त्रैर्नैकाभिषेचनम् ॥
 वदन्ति वदतां श्रेष्ठाः दौर्भाग्यस्योपशान्तये ।
 समुद्रा गिरयो नद्यो मुनयश्च पवित्रता ॥
 दौर्भाग्यं व्रतु मे सर्वे शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 पादजङ्घोरुजङ्घाश्च नितम्बोदरनाभिषु ॥
 स्तनांसे बाहुहस्ताग्रयोवा चंसाङ्गसन्धिषु ।
 नासा ललाटे कर्णभ्रू केशान्तेषु च यत्स्थितम् ॥
 तदपि व्रतु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 स्नातस्य मसके दर्भान् सव्येन परिमृह्यते ॥
 जुहुयात्सर्पपत्तैश्चर्मैर्दुग्धरस्रवेण तत् ।
 मितश्च संमितश्चैव तथा सालवटङ्कटौ ॥
 कृष्णाण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्तस्वाहा समन्वितैः ।
 नामभिश्च बलिं दद्यान्मन्त्रैर्नाम स्वधान्वितैः ॥
 चतुष्पथं समाश्रित्य सूर्य्यं कृत्वा कुशास्ततः ।
 निधाय तेषु दर्भेषु शुक्लाशुक्लांश्च तण्डुलान् ॥
 घोदनं पललोपेतं यत्कामान् मत्स्यकानपि ।
 तथा मांसश्च कुल्माषान् तत्रैव त्रिविधां सुराम् ।
 प्ररिकेच्छेरिकाम् पपान् फलानि मूलसंस्त्रजः ॥
 गच्छेत् स मातुः पार्वत्याः कुर्यादुपस्थितं पुनः ।
 दूर्वासर्षपपुष्पैश्च पूर्णमाघाञ्जलिं क्षिपेत् ॥
 सौभाग्यं मन्त्रिके ! देहि भगरूपं यशोऽपि च ।
 श्रियो युक्तांश्च कामांश्च तथा शौर्यं च देहि मे ॥
 गणेशमात ! रत्नाले ! यत्किञ्चिन्मदभीष्टितम् ।

एतच्चाख्ये ! च तद्देहि देहि गौरि ! वरान् वरान् ॥
 अनसु वाससी शुक्ले परिधायाह ते शुभे ।
 सितचन्दनलिप्ताङ्गः सितस्रग्भूषणान्वितः ॥
 तान् नत्वा च द्विजान् सर्वान् भोजयेद्विविधाशनैः ।
 वस्त्रयुग्मं गुरोर्दद्यात्तेतु तस्य वराशिषः ॥
 एतानि सम्पूज्य गणाधिदेवं विघ्नोपशान्त्यै जननी तथास्य ।
 आर्त्तोक्तसम्यग्विधिना ममासात्प्राप्नोति चान्यान्मनसा यमिच्छेत्
 स्नात्वा विधायाऽर्चनं सखिकायाः सम्पूज्य लोकान् सखिवन्धुलोकान्
 आचार्यवृद्धान्वनिताकुमारी प्रध्वस्तविघ्नः श्रियमेति गुर्वीम् ॥
 श्रुत्युक्तमन्त्रैर्विधिवत्सु युक्तैर्नित्यं द्विजानन्दनपूजनं च ।
 कृतान्तरायान्विनिहत्य सर्वान् कुर्यादद्यातो ग्रहयागमेनम् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे शास्त्रध्याये विना-
 यकशान्तिः सम्पूर्णा ॥

मुनीनां व्यासमुख्यानां शुश्रूषानुपुरोऽब्रवीत् ।
 शुभाय ग्रहपूजायां वदतस्तानि बोधत ॥
 यद्वर्णा यत्सुतान्विद्वान् जाता देशेषु येषु च ।
 तेषां तदधिदैवत्यं सन्निधौ दक्षिणाय च ॥
 यस्य यस्य च दिग्भागे मण्डलं स्याद्विवस्वतः ।
 होमकर्मणि यो विप्रो या सन्ध्या समिधावपि ।
 अग्निकुण्डप्रमाणं तु प्रमाणं समिधामपि ॥
 सर्वमेव यद्योद्देशं वक्ष्यामि द्विजसत्तम ! ।
 रक्तः काश्यपस्यो भानुः शुक्लो ब्रह्मसुतः शशी ॥
 रक्तो बद्रसुतो भैमः पीतः सोमसुतो बुधः ।

पीतो ब्रह्मा सुराचार्यः शुक्लः शुक्रो अगूढः ॥
 कृष्णः शमीरवेः पुत्रः कृष्णो राज्ञः प्रजापतिः ।
 कृष्णः केतुः कृष्णानुच कृष्णपापास्त्रयोऽप्यमी ॥
 कालगोऽयं पुनः सोम आवन्त्यः सोम उच्यते ।
 मागधो बुधइत्युक्तो गौतमस्तु वृहस्पतिः ॥
 सैधवो दानवाचार्यसौरिसौराष्ट्रदेशजः ।
 राज्ञश्चकलदेशोत्थो मध्यदेशभवोऽग्निभूः ॥
 जम्भदेश इमे प्रोक्ताः ग्रहजातक वेत्तभिः ।
 शम्भुं रविं पुमान् चन्द्रं स्कन्धभौमं हरिं बुधम् ॥
 ब्राह्मणश्च गुरुं विद्याच्छुक्रं शुक्रं यमं शनिम् ।
 कालं राज्ञं चित्रगुप्तं केतु मित्यधिदैवतम् ॥
 एतद्विज्ञाय यत्कुर्यात्तत्सर्वं सफलं भवेत् ।
 अर्कस्वर्काय होतव्यः सर्वव्याधिप्रणाशनः ॥
 सुधामुचे च सोमाय पालाशः सर्वकामिकः ।
 खदिरश्चार्थलाभाय मङ्गलाय विषेकिभिः ॥
 स्वरूपकदपामार्गो होतव्यश्च बुधाय च ।
 प्रभाप्रदस्तथाश्वत्थो होतव्योऽमरमन्त्रिणे ॥
 अग्नी सौभाग्यकृद्देया दैत्यामात्याय सदृढिज ! ।
 धर्मविद्यार्थकृद्दर्भान् स द्विजै र्वक्त्रिस्तूनवे ॥
 दधिक्षीराण्यसंमिश्राः समिधः शुभरक्षये ।
 शमी पापोपशान्त्यर्थं होतव्या मन्दगामिने ॥
 दीर्घायुर्धर्मकृद्दूर्वा होतव्या राहवे द्विज ! ।
 प्रादेशमात्रका सर्वा अष्टा वष्टोत्तरं शतम् ॥
 अष्टाविंशतिरेकैकं सङ्क्षेपा प्रतिदैवतम् ।

वृक्षात् कलभूयस्व सुक्तादन्वत्त राक्षसम् ॥
 नव भुवनकं लेख्यं चतस्रं मण्डलं द्विज ! ।
 ग्रहास्तत्र प्रतिष्ठाप्य वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।
 मध्येतु भास्करः स्थाप्य पूर्वदक्षिणतः शशी ।
 दक्षिणेन धरास्तुतुर्बुधः पूर्वोत्तरेण तु ॥
 उत्तरस्यां सुराचार्यः पूर्वस्यां भगुनन्दनः ।
 पश्चिमायां शनिः कुर्वात् राक्षुर्दक्षिणपश्चिमे ॥
 पश्चिमोत्तरतः केतुरिति स्थाप्याः ग्रहाः क्रमात् ।
 पटे वा मण्डले लेख्या ईशान्यां दिशि पावकान् ॥
 भास्करः स्फाटिकचन्द्रो रक्तचन्दनकोऽपरः ।
 सोमस्तु सुराचार्यो स्वर्णशोभौ प्रकीर्तितौ ॥
 रजतो भगुपुत्रस्य कार्णाक्ष स शनैश्वरः ।
 राक्षस्य सैसकः कार्यः कार्यः केतुश्च काङ्ग्यकः ॥
 सर्वानेतन्मया कृत्वा समभ्यर्च्य सदा गृही ।
 लेखयेद्दुर्गकैः स्वैः स्वैर्विधिवत्प्रीठकेन वा ॥
 ग्रहाणां साधिदैवानां प्रतिष्ठापन मन्त्रकान् ।
 वदन्ति मन्त्रतत्त्वार्थवेदिनो द्विजसत्तम ! ॥
 आदित्यं गर्भमित्युक्त मग्निं द्रुतमनेन वा ।
 एताभ्यां स्थापयेदर्कं त्यम्बकम् इति शङ्करम् ॥
 अश्वन्तरीति शीतांशुः शीघ्रं त इति पार्वती ।
 स्योना पृथ्वीति भौमश्च य इन्द्रं देति वा गुहम् ॥
 इन्द्रं विष्णुर्बुधः स्थाप्य तद्विष्णोर्गति वै हरिम् ।
 इन्द्र आमां सुराचार्य आब्रह्मण्यं निबोधकम् ॥
 इन्द्र देवी भगोः स्तुतुं सर्वोपेत्यपराधि-म् ।

शन्नो देवी रवेः सूर्यं यमाय त्वा तथा यमम् ॥
 अयं गौरिति राज्ञश्च कालं कार्पोरमीति च ।
 ब्रह्मजज्ञेति केतुश्च चित्रं चित्रावसोरिति ॥
 वृयुरेतानि मन्त्राणि मूलमन्त्राणि चापरे ।
 आकृष्टेन च तीव्रांशोरिमन्देवा निशाकरम् ॥
 अग्निमूर्धेति भूसुनोरुद्धयस्व बुधस्य च ।
 वृहस्पतेरिति गुरो रन्नात्परिहृतो भृगोः ॥
 शन्नो देवी शनैर्गन्तुः काण्डात् काण्डात्परस्य च ।
 केतुं कण्वनग्निसूर्यनुरयमंगः प्रकीर्तितः ॥
 वेदमन्त्रैः सदा पूज्या विधिना ते द्विजन्मना ।
 कर्त्तव्याश्चरवो मन्त्रैः स्वैः स्वैश्च प्रतिदैवतम् ॥
 सष्टता सयवाश्चापि होतव्याश्च द्विजैस्त्रिभिः ।
 मध्यमानामिकामूललग्नाङ्गुष्ठं चतसृभिः ॥
 यावन्तोऽङ्गुलिभिर्ग्रासा स्त्रिज्जा सावत्तवाङ्गुतिम् ।
 हस्तमात्रं पृथक्त्वेन वेधोऽपि तावतैव तु ॥
 बाङ्गमात्रं वदन्येके एके एके चारत्तिमाकम् ।
 चतुरस्रं खनेत्कुण्डमेकयोनिसमन्वितम् ॥
 शुभमेखलया युक्तं सुशान्तिकरमुत्तमम् ।
 होमार्थं मण्डलं कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
 चतुर्दिक्षु ध्वजाः कार्यं नानावर्णाः शुभावहाः ।
 तथा ततोदकुम्भाश्च दूर्वापल्लवसंयुताः ॥
 पुनर्नवीकृतं पद्मं मण्डपाभावमाश्रयेत् ।
 षट्कर्मनिरताः शान्ता ये न दग्धाः प्रतियज्ञे ॥

नियोज्यासोऽग्निकार्यादौ स्फुरन्मन्त्रा द्विजोत्तमाः
 प्रतिग्रहा निदग्धश्च जपहोमादि कुर्वतः ॥
 यस्य मन्त्राण्यवीर्याणि तत्कृतं कर्म निष्फलम् ।
 ओदनं सगुडं भानोः पायसं शशिन स्रथा ॥
 हविष्यं भूमिपुत्रस्य क्षीरान्नञ्च बधस्य च ।
 पूर्णं हविः शनैः केतो मीषं राहोः हताश्वतम् ॥
 चित्त्वान्नमग्निसूनीश्च भाज्यानामपि यस्य याः ।
 होमं कृतस्तथान्येऽपि सद्वृत्ताय द्विजाग्रजाः ॥
 यथावर्णानि वासांसि देयानि कुसुमानि च ।
 देया गन्धाय सर्वेषां देयो धूपश्च गुग्गुलः ॥
 धेनुः शङ्खो वृषः स्वर्गं वासोभ्यश्चासिता च गौः ।
 आविष्कागलकश्चैव क्रमशो दक्षिणाः स्मृताः ॥
 प्रत्यहं प्रतिमासञ्च प्रत्यब्दं वा विधानतः ।
 वर्णभिक्षु ग्रहाः पूज्या राजभिस्तु सदैव हि ॥
 दुःखितो यस्य यस्तु स्यात् पूज्यस्तस्य स यत्नतः ।
 वेधसैते नियुक्ताः प्राक् स्वभक्तं पूजयिष्यथ ॥
 वरं ददाति संहृष्टा विप्रा अग्नि नृपा ग्रहाः ।
 असन्तुष्टा दहन्त्येते तस्मात्तानर्चयेत्सदा ॥
 गृहाधीन मिदं सर्वं उत्पत्तिप्रलयात्मकम् ।
 जगत्यभावभावौ च तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥
 सानुकूलैर्ग्रहेर्यानि कुर्यात्कर्माणि मानवः ।
 सफलानि भवन्त्यस्य निष्फलानि स्युरन्यथा ॥
 कुर्वन्ति चैतद्विधिना ग्रहाणा मातिथ्यमब्दं प्रतिवासरं ये

आरोग्यदेहा धनधान्ययुक्ताः दीर्घायुषः स्त्रीशतगा भवन्ति ॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे ग्रहशान्तिर्नाम शान्त्य
ध्यायः ।

वसेत्स कस्मात्सदनेष्वतोऽद्भुतं वयोवसेयुर्यदरण्यवासिनः ।
विशेषतो गृध्रकपोतपङ्कलास्तथैव चोलूकसकाकवायसाः ॥

तरुगुणमायुर्गुणायुगोभि-
र्हिंसायकस्मादकुतोऽपि निर्भयः ।
विशन्ति यत्त्वेतदतीव चाद्भुतम्
गृहे पुरे तच्छनिकृते हि सिद्धये ॥

अथाद्भुतानि जायन्ते वर्णानां गृहमेधिनाम् ।
नानाविधानि तेषान्तु प्रशान्त्यै शान्तिरिष्यते ॥
यस्याद्भुतानि जायन्ते गृहे तस्य समादिशेत् ।
धनधान्यत्रयो वापि पुत्रभार्याक्षयस्तथा ॥
भयम्वा जायते शत्रो राज्ञो वा जायते भयम् ।
शान्तिस्तत्र विधातव्या यथोक्तं मुनिपुङ्गवैः ॥
यदि गोधूमशाखायां यवशाखोपजायते ।
यवगोधूमशाखाश्च देवसर्वाशनेषु च ॥
सर्षपे तिलशाखा च तिले शाखासु सर्षपम् ।
भाषे मुद्गसु मुख्ये स्यात् अद्गुष्टिर्भवेद्यदि ॥
अम्भः पूर्णे तु कुम्भे तु ज्वलद्ग्निरभवेत्तते ।
उदपनन्तु कूपानां मत्तो वा मधुजालकम् ।
विधिवद्वायुलिङ्गैश्च निर्वाप्य पायसं चरुम् ॥
महावाताय वाताय तद्ददयं प्रशाम्यतु ।

त्रिपञ्चसप्त वा कृत्वा सर्वत्र ह्यत्र तुल्यता ॥
 स्त्रियो गौर्वा महिष्यावा सुतौ वत्सौ च पण्डको ।
 द्वौ द्वावाशु प्रजायेते तत्र शान्तिर्विधीयते ॥
 वृषवङ्गोदयं नर्देत् वडवाश्ववदाहरेत् ।
 अश्वतरी प्रसूते वा प्रस्वेदः प्रतिमासुच ॥
 नृदङ्गपटहादीनामकुतोऽपि ध्वनिर्यदा ।
 काकगृध्ररूपोताद्याः प्रविशेयुर्गृहे पुरे ॥
 यवपिष्टेन निर्लिप्य विधिवद्धारुणं वरम् ।
 मन्त्रैर्वरुणदेवत्यै जुहुयाद्वरुणाय तम् ॥
 महावरुणदेवाय ह्यपाञ्च पतये तथा ।
 अन्यैर्वरुणदेवत्यैर्मन्त्रैश्च जुहुयाच्चरम् ॥
 विप्रस्तु जुहुयान्मन्त्रैरेतेन वरुणाय तम् ।
 अन्यस्य तुल्यतां कृत्वा स्वाहान्तैर्वरुणदेवतैः ॥
 इन्द्रचापेक्षणं रात्रौ शस्त्रप्रज्वलनन्तथा ।
 गजश्च शफवस्त्रान्तज्वलनं प्रतिवीक्षणम् ॥
 स्थूणाप्ररोहणं यत् स्याद्भाण्डस्थानप्ररोहणम् ।
 विद्युन्निर्घातवज्राणां पतनं वा भवेद्यदि ॥
 मृदाकुङ्काकसंसर्गं विपरीतप्रदर्शनम् ।
 शुभाय चक्रराग्नेयो निर्वाप्यो विधिवद्विजैः ॥
 अग्नये त्वग्निराजाय महावैश्वानराय च ।
 हृदये मम यत्त्वेतत्सर्वत्र च वदेद्वृद्धः ॥
 गृहशान्तिश्च सर्वत्र शनिपूजा तथैव च ।
 दक्षिणा सप्तधा गौस्तु वस्त्रयुग्मं द्विजायते ।

एतेषु चान्येष्वपि चाङ्गुतेषु जातेषु सावित्रजपं सह चम् ।
होमं विदध्यादपि विष्णुमन्त्रै ब्रह्मेशमन्त्रैरपि वा द्विजोत्तमैः ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये अङ्गुतशान्तिः ।

अभिधास्येऽथ रुद्राणां शान्तये गृहमेधिनाम् ।
पञ्चानाञ्च विधानन्तु यत्कृतं हन्ति पातकम् ॥
ब्राह्मणा विधिवत् स्नात्वा सर्वोपद्रवनाशनम् ।
कुर्युर्विधानं रुद्राणां यजुर्विधाननिर्मितम् ॥
द्रुपेत्वादिषु मन्त्रेषु खं ब्रह्मा तेषु या क्रिया ।
दशप्रणवयुक्तेषु भूर्भुवःस्वरितीति च ॥
आर्षञ्छन्दश्च दैवत्यं न्यासञ्च विनियोगतः ।
पराशरोदितं वक्ष्ये शेषं मुनिविभाषितम् ॥
मनोज्योतिरबोध्याग्निमूर्धानञ्च मर्माणि ते ।
मानस्तोक इति ह्येतत्प्रथमं पञ्चकं स्मरेत् ॥
याते रुद्रेति बु आयाशिरोऽस्त्रिन्महदर्णवे ।
असंख्यातसहस्राणि ललाटे विन्यसेद्बुधः ॥
चक्षुषोर्विन्यसेद्देहेतु त्यम्बकश्च यजामहे ।
मानस्तोक इति ह्येतन्नासिकायां न्यसेद्बुधः ॥
अवतत्य धनुर्वक्त्रे नीलग्रीवाय वा गले ।
नस्त आयुध इत्येतत्सरे मन्त्रप्रकोष्ठके ॥
विन्यसेद्वास्तुमन्त्रोऽयं ये तीर्थानिति हस्तयोः ।
नमोऽस्तु किरिकेभ्यो वै हृदये मलनाशनम् ॥
ताभ्यां विद्वान् न्यसेत् पात्रं नमो हिरण्यवाहवे ।

शल्यमन्त्रस्तु संस्कार्य इमा रुद्राय इत्यपि ॥
 मानो महान्त इत्योर्वो एष ते रुद्रेतिजानुनोः ।
 अवरुद्रमिति ह्येतज्जङ्घयोर्मन्त्रमुच्चरेत् ॥
 कवचे मध्यमेतहै तदुपरिस्थित इति ।
 नेत्रतु नीलग्रीवाय प्रमुञ्चन् मनोऽण्डकम् ॥
 य एतावन्त एतेन विदध्युर्दिक् प्रबन्धनम् ।
 ॐमितिच नमस्कारभवा च ते ततः पुनः ॥
 रुद्रायेति विधानज्ञो दशाक्षरन्तदा न्यसेत् ।
 प्रणवं विन्यसेन्मूर्ध्नि नकारं नासिकान्तरे ॥
 मोकारन्तु ललाटे तु भकारं मुखमध्यतः ।
 गकारं कण्ठदेशे तु वकारं हृदये न्यसेत् ॥
 तेकारं दक्षिणे हस्ते रुकारं वामतो न्यसेत् ।
 द्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पादयोर्न्यसेत् ॥
 त्रातारमिन्द्रं त्वस्ताग्ने सुगन्तः पथ्यानमिति ह्यपि ।
 तच्चा यामि वदेदानी निबुद्धिरित्यपीरयेत् ॥
 वयं सोम तमीशानं अमौरुद्रा इति स्मरेत् ।
 स्योना पृथिवी ह्येतत् कुर्वीत संप्रष्टं द्विजः ।
 मुत्रामादिदिशं पालान् प्राच्यादिषु स्मरेदथ ॥
 रौद्रीकरणमेतद्वै कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 यत्तरक्षः पिशाचाद्याः प्रेतभूतग्रहादिकाः ॥
 दुष्टदैत्याश्च शाकिन्यो रैबत्यो वृद्धकाश्च याः ।
 सिङ्गव्याघ्रादयोऽरण्या ये दुष्टश्वापदद्वा निजाः ॥
 श्लेच्छवधकचोराद्या यमदूतमृदाकवः ।
 रौद्रभूतमिमं सर्वे दिव्यं पश्यन्ति वक्त्रिवत् ॥

देदीप्यमानमर्चिर्भिर्दुष्टदृग्बधकारकः ।
 दक्ष्यमानो दवीयः सु सप्तधामसु धामभिः ॥
 प्रणश्यन्ति हि ये दुष्टा द्विजास्ते रुद्ररूपिणः ।
 पञ्चास्यसौम्यमात्मानं सर्वाभरणभूषितम् ॥
 मृगलाञ्छनमूर्धानं शुद्धस्कटिकसन्निभम् ।
 फणासहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् ॥
 सप्तार्चिषं ज्वलज्वालं जटाजूटकिरीटिनम् ।
 सहस्रकरपादाजखट्वाङ्गाङ्गविभूषितम् ॥
 ब्रह्माण्डखण्डवक्तारं नृकपालकधारिणम् ।
 देदीप्यमानश्चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणम् ॥
 तैलोक्यज्योतिः कृद्धास्वत्स्कन्धकपालमालिनम् ।
 दीप्तनक्षत्रमालाभदक्षमल्लाधरद्विजः ॥
 निःशेषवारिसम्पूर्णं कमण्डलुधरं ध्वजम् ।
 जगत्त्रयाधियुक्ताददण्डमेकधारिणम् ॥
 केयूरबद्धनागेन्द्रमूर्धमणि विराजितम् ।
 विचित्र किङ्किणीं मालां मुक्ताराव विराजितम् ॥
 घर्षराव्यक्तनिर्गच्छङ्गभीरारावनूपूरम् ।
 सहेमपट्टनीं लाभ व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥
 विद्युलताप्रभागङ्गं शुभ्रमूर्धसुरार्चितम् ।
 समस्त भुवनाभाव धरणोच्छासनस्थितम् ॥
 तैलोक्यवनितामूर्धानं तद्देहार्धञ्च पार्वतीम् ।
 लज्जस्वर्यप्रभाभास्वत् तैलोक्यकृतपाण्डुरम् ॥
 घमृतप्लुत कृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ।
 दिग्दैवतैः समायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् ।

नित्यं शाश्वतं मव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 द्विजो ध्यात्वा भवात्मनं सम्यक् ग्रहस्वरूपिणम् ।
 सप्तपद्यस्तान्तरायः सन्ततोयजनमारभेत् ॥
 अनुलिप्ते सुगुप्ते च देशे गोचर्ममात्रके ।
 स्थण्डिलाख्यजमालिख्य मन्त्रे प्रक्ष्याल्य तं पुनः ॥
 तत्र पूजादिकं कुर्यान्नमश्च शाम्भवाय च ।
 मानो महात्त इति च सिद्धमन्त्रं स्मरेद्विजः ।
 स ललाटे पुनर्ध्यात्वा तेजोरूपं पुनर्द्विजः ।
 दक्षाक्षरेण मन्त्रेण दद्यात्पाद्यादिकौ पुनः ॥
 न्यासमन्त्रैश्च सोङ्कारैर्मनस्तोक इति ह्यपि ।
 शम्भवे इति मन्त्रेण दद्याद्गन्धोदकादिकम् ॥
 पुष्पधूपञ्च दीपादि यथालाभं निवेदिकम् ।
 दक्षाक्षरेण तेनैव ततः कुर्यात् पुनर्द्विजः ॥
 शिखा तस्य तु रुद्रस्योत्तरनारायणं द्विजः ।
 शिरः पुरुषसूक्तञ्च शिवसङ्कल्पहृदयकृतम् ॥
 कवचञ्चाप्रतिरयं नेत्रविभ्राट् वृहत्पुत्रवन् ।
 शतरुद्रीयमन्त्रेण देवस्यास्त्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पञ्चाङ्गानि स्मरेद्वृष्टप्रणवं पूजयेद्विजः ।
 उद्धृत्य प्रणवेनेशं विकिरन्द्रेति विसर्जयेत् ॥
 रुद्ररूपो द्विजो यश्च कुर्यात्तद्विच सिध्यति ।
 अक्षतान्त्रा तिलान्त्रापि यवान्त्रा समिधोऽपि वा ॥
 शम्भवे इति जुहुयात् सर्वास्तानाज्यसिक्तकान् ।
 पञ्चपञ्चाथ षड्वाथ अष्टावष्टौ तथापि च ॥
 दशदशैकादश वा जुहुयात्साधको द्विजः ।

द्विजः स्वदारसन्तुष्टः शुचिः स्नातो जि त्रियः ॥
 जपतर्पणहोमादौ रतो यो वत्सरं जपेत् ।
 दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति वै द्विजः ॥
 सौवर्णं पृथिवीदानं पुण्यभावः प्रजायते ।
 महापापोपपापैश्च मुक्तो रुद्रत्वमश्नुते ॥
 एकादशगणान् रुद्रानावृत्य याति रुद्रताम् ।
 रुद्रजापी शुचिः पुण्यः पाङ्क्त्यः आहुभग्वरः ॥
 वंशानां विंशतिश्चैकान्तारयेद्रुद्रजाप्यकृत् ।
 एकतो योगिनः सर्वे ज्ञातिभिः सह सद्गतैः ॥
 एकतो रुद्रजापी तु मान्यः सर्वस्वदैवतैः ।
 पात्रमत्र पवित्रञ्च नाधिकं रुद्रजापिनः ॥
 तस्मै दत्तं ऊतम्भुक्तान्तदानन्याय कल्पते ।
 अथातः सिद्धिकामः सन् कन्दमूलफलाशनः ॥
 गोमूत्रयावकचीरं दधिशकात्रं भोजनः ।
 हविष्यभोजनो वास्त्रै विप्रायोत्पन्नभोजनः ॥
 जपहोमादि कुर्वाणो यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
 शिरः साहस्रं रुद्राणां जप्तैर्दशगतैर्ध्रुवम् ॥
 सर्वे मन्त्रा भवन्त्यस्य ब्राह्मणस्योक्तकारिणः ।
 सिद्धमन्त्रा भवन्त्यस्य चिन्तितार्थफलप्रदाः ॥
 रुद्रस्यैवास्य सर्वे ते भवन्तीश्वरनोदिताः ।
 एकादशशुभान् कुभान्नाहत्य विधिमस्मितान् ॥
 सहिरण्यान् सवस्त्रांश्च फलपुष्पोपशोभितान् ।
 गन्धोदकाक्षतैर्युक्तान्नमस्कृत्वाऽभिमन्त्र्य च ।
 एकादशमहात्मानं मन्यं वा हितकाश्यया ।

विनश्यत्कोपसृष्टश्च स्थापयेत् का पदाहृतम् ॥
 घृतबत्स्यां काकबन्धां स्नापयेच्च तथातुराम् ।
 जपन्नेतत्स कृद्विप्रः सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥
 अनङ्गाहश्च वस्त्रञ्च दद्याद्धेनुञ्च दक्षिणाम् ।
 भोजयेद्विदुषो विप्रान् समाप्तौ कर्मणो द्विजः ॥
 भक्त्यैकादशवस्त्राद्यैर्यथाशक्त्या समर्चयेत् ।
 अथवा चरुभिः साक्षी शिरो रुद्रसहस्रकम् ॥
 जपेद्गृहे तथारण्ये सिद्धिर्ज्ञे च शिवालये ।
 अग्न्यागारे समुद्रे च नदीनिर्भरपर्वते ॥
 जपेदन्यत्र वा विद्वान् शुचौ देशे मनोरमे ।
 धीरो दृढव्रतो मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
 श्वेतवासास्वधःशायी रुद्रलोके महीयते ।
 नमो गणेशाय इत्यस्य मन्त्रस्य ब्राह्मणोऽयुतम् ।
 जप्त्वा च श्रीफले ऊत्वा सर्वकार्ये तु सिद्धिभाक् ।
 नमोऽस्तु नीलग्रीवायेत्येतन्मन्त्रेण सप्तधा ॥
 आवर्त्योदकमामन्त्र्य विषार्त्तश्रवणे जपेत् ।
 विषेण मुच्यते सद्यः काकदृष्टोऽपि जीवति ॥
 विषस्यापि भवेन्न स्यात्तस्य नरस्य कर्हिचित् ।
 ग्रहग्रस्तं ज्वरग्रस्तं रक्षःशाकिनि दूषितम् ॥
 बह्मराक्षसग्रस्तञ्च अन्यदोषोपहंसितम् ।
 प्रमुञ्चन् धन्विन इति भस्मना सर्पपैस्तथा ।
 ताडयेन्मृच्च मुञ्चेति शीघ्रमेव विमुञ्चति ॥
 नमः शम्भवे इत्यस्य मन्त्रस्यापशुभं द्विजः ।
 जप्त्वा खादिरसमिद्धाञ्च ऊत्वा विप्रः सहस्रकम्

तीक्ष्णतैलशुतं सम्यक् मन्त्रान्ते भोचनम् ॥
 फट्कारेण च जुहुयात् तयोरेवाचिराङ्गवेत् ॥
 जलमध्ये शतावर्त्या सदोवृष्टिर्निगद्यते ॥
 नाभिमात्रे जले विप्रः प्रविश्य जुहुयाज्जलम् ।
 कुर्यादेकार्णवां धात्रीं मन्त्रमाहात्म्यतो भृशम् ॥
 नमः शुभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तु सहस्रकम् ।
 लवणं मध्वाहुतीनान्तु राजा शीघ्रं वशी भवेत् ॥
 द्विगुणाम्पलाशसमिधं महावाणी प्रजायते ।
 त्रिगुणां नवपद्मानां पाताले सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
 चतुर्गुणेन मन्त्रेण वरदा श्रीः प्रजायते ।
 समुद्रगा नदीतीरे पुलिने वा पवित्रके ॥
 खड्गोपरि श्रीफलानां हुत्वा त्रिगुणसहस्रकम् ।
 अणिमादिकसिद्धीनामेभिरेव भवेद्विजः ॥
 कन्दोदैवतमार्घ्यमथातः शतरुद्रिये ।
 ज्ञानेन कर्मसम्पन्नं द्विजानां येन जायते ॥
 आद्यानुवाके रुद्राणां आद्यायाश्च कचिद्विजः ।
 कन्दोगायत्र्यमन्यास्तु अनुष्टुप्तिस्त्रिषु स्मरेत् ॥
 पङ्क्तिस्त्रिषु विज्ञेया अनुष्टुप् तिस्त्रिषु स्मृताः ।
 द्वयोश्च जगती विप्र उक्तमद्यानुवाककम् ॥
 आद्यानुवाके प्रथमा वृहती जगती तथा ।
 अनुष्टुप् च तृतीयायां द्वयोस्त्रिषु स्मृता द्विज ! ॥
 अपरास्तु तथाऽनुष्टुप्सु अनुवाकद्वयं स्मृतम् ।
 रुद्रः सर्वासु देवत्वं विनियोगो यथोचितः ॥
 यज्जप्यन्नादि षट्केच शिवसंकल्पमार्घिकम् ।

रुद्रसु देवता षट्सु विनियोगो जपादिषु ॥

अङ्गाः सम्भृत इत्यादौ उत्तरनारायणस्त्रिपिः ।

पूर्वांशुवाकौ दैवत्यं अनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

आम्बु शिशान इत्यादिरप्रीतिरथ उच्यते ।

एतन्नाम्ना मुनिस्तत्र देवतारामरेखरः ॥

दैवत्यमापतेत् स्यात् छन्दस्त्रिष्टुप् प्रकीर्तितः ।

विभ्राट् वृहदित्यादौ सूर्यो देवतमुच्यते ॥

एतत्सृष्टित्वं सकलं द्विजाग्रो रुद्रजाप्यकृत् ।

यद्यद्वारभते तत्तद्यथोक्तफलदम्भवेत् ॥

तदा ध्यायन् यत्पितृणां आद्यानान्द्रविणस्य च ।

प्रजानामायुषः कीर्तिभूयस्त्वं रुद्रजापिनः ॥

इमं पुण्यं पवित्रञ्च रुद्रस्य पापनाशनम् ।

रुद्रविधिं विधिश्चेष्ट ! कुर्याद्विप्रः शिवे रतः ॥

कुर्याद्य एवं विधिवद्विधानं शम्भोरजस्रमयितं द्विजेन्द्राः ।

प्राप्नोति नाकं स शिवस्य साक्षादवापि स स्याच्छिववत्सपुं

मन्त्राणि सर्वाणि च स द्विजस्य आदेशकर्तृणि भवन्ति यः

यः साधयेत्प्रोक्तविधानयज्ञो मन्त्राभिपूज्यः स तु शम्भुवत्सात्

इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये रुद्रशान्तिः समाप्तः

मन्त्रन्त्रिनेत्रं जुहुयाद्भुताशे योऽविल्वपत्रैर्घृतदुग्धयुक्तैः ।

मृत्युञ्ज हत्वा श्रियमेव ध्यात्वा प्राप्नोति पञ्चाच्छिवलोकम्

पञ्चभागास्तथा पञ्च पञ्चेन्द्राः पञ्चवारुणम् ।

षष्ठ्याऽप्यतीर्जपित्वाथ रुर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि तटागेष्टिविधिं शुभम् ।
 येन कृतेन तेषान् प्रतिष्ठा सा प्रजायते ॥
 अस्मात्तातस्य तातेन पृच्छति रघुपुरुषे ।
 तटागाद्यस्त्वविविधिः प्रोक्तो सोऽयं प्रकीर्तितः ॥
 दीर्घकास्तु तटागेषु सन्निहितास्तु यो विधिः ।
 वशिष्ठः प्रोक्तवान् सम्यक् दशरथस्य पृच्छतः ॥
 तस्माद्यः श्रुतवान् शक्तिस्त्रूनवेऽतः पराशरः ।
 तत्प्रसादेन तत्प्रोक्ता योविधिः संप्रचक्षते ॥
 तटागादिनिपातानां यावदुत्सर्जनं कृतम् ॥
 तावन्न परकीयस्तु स्नानादीनामनर्हकम् ।
 अतिष्ठितदेवानां न कार्यं पूजनं यथा ॥
 अतिष्ठितपद्मानां प्रोक्तान्तोयमपेयवत् ।
 तदुत्सर्गः प्रवर्तव्यो निजवित्तानुसारतः ॥
 वित्तशायः प्रहेयं स्यादित्यब्रवी पराशरः ।
 तद्विधिज्ञः शुचिः शान्तो ब्राह्मणो धर्मवित्तमः ॥
 तत्कृत्यर्थं वरेण्योऽसौ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 सतोयं स तु कर्त्तव्यः प्रतिधर्मविवृद्धये ॥
 विपरीतमतिर्यः स्यात् तत्कृतं कर्म निष्कलम् ।
 तटावपालिपृष्ठे तु मण्डपं तत्र कारयेत् ॥
 पूर्वोत्तरद्वे देशे शुभे शौचसमाहितः ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं दशहस्तप्रमाणतः ॥
 स्नामिहस्तप्रमाणेन तोरणानि तु कारयेत् ।
 काय्यैः विचित्राः पताका नानावर्णाः समन्ततः ॥

शुभपक्षभसंयुक्ता द्वारेषु कलशाः स्मृताः ।
 यथावर्णं यथाकाष्ठं यथाकार्वाणं प्रमाणतः ॥
 तथा यूपान् प्रवक्ष्यामि सर्वेषां हितकाव्यया ।
 पालाशो ब्राह्मणस्योक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य च ॥
 वैल्वी वैश्यस्य यूपः श्याच्छूद्रस्य दुस्वरः स्मृतः ।
 शिरः प्रमाणं विप्रस्य क्षत्राकण्ठं क्षत्रियस्य च ॥
 चरः प्रमाणं वैश्यस्य शूद्रस्य नाभिमात्रकम् ।
 पूर्वस्य दक्षिणे भागे तोरणं तत्र कारयेत् ॥
 ब्रह्मस्यानञ्च तन्मध्ये अष्टौ भागाः प्रकीर्तिताः ।
 तेषामुत्तरतः सीमं कुवेर कुविदङ्गतम् ।
 धनदं धननागेति ईशावास्येति शङ्करम् ।
 आकृष्टेनेत्यादिमन्त्रैश्च स्वैः स्वैः कल्प्यास्तथा ग्रहाः ।
 वातारमिन्द्रमितीन्द्र अग्निदं ते च पावकम् ।
 अग्निपृथुरित्यादि धर्मविज्ञ हिजोत्तमः ॥
 तद्विष्णोरिति वै विष्णुं नमः सूरिति नैऋतम् ।
 सप्त ऋषय इत्यादि मन्त्रेण सप्त ऋषिस्तथा ॥
 वरुणस्योत्तमनमसि वरुणस्तु प्रकल्पयेत् ।
 एतद्वा विंशतिः स्थाना निमन्त्रे क्ताः पृथक् पृथक् ॥
 इमं मे त्वन्नसत्वन स्तुत्वायामि ह्यनुत्तमम् ।
 समुद्रोऽसि समुदेति त्रीन् समुद्रानिति ह्यसि ॥
 दशवारुणमन्त्रैस्तु आहुतीनां शतद्वयम् ।
 अश्वशतं शतं वापि विश्वमष्टोत्तरं शतम् ॥
 गोसहस्रशतं वापि शतार्धं वा प्रदीयते ।
 अन्नाभे चैव गां दद्यादेकामपि पयस्विनीम् ॥

अरोगां वत्ससंयुक्तां सुरूपां भूषणान्विताम् ।
 सौवर्णैराजतास्ताम्नाः कांश्याः सीसाश्च शक्तितः ॥
 मत्स्थनक्रादयः काय्या विविधाः पूर्ववृद्धये ।
 गोवत्सौ वस्त्रवद्भौ च आग्नेय्यां दिशि संस्थितौ ॥
 वायव्यभिमुखौ तत्र तारयेद्वारिमध्यतः । .
 वस्त्ररुग्मानि त्रिः स्याप्य कृत्तिकासुद्रिकां शुभाम् ॥
 शक्त्यान्वितैः प्रदातव्यं विप्रान् प्रसाद्य भक्तितः ।
 दद्याद्विप्रेभ्यः सन्धोष्य कृतोपातद्वमेव च ॥
 सुहेम पुरुषसंयुक्तां शय्यां दद्याच्च शक्तितः ।
 आसनानि च शस्तानि भाजनानि निवेदयेत् ॥
 एतत्प्रदक्षिणीकृत्य स्वात्मना च विपश्चितः ।
 प्रसादयेद्भिजान् भक्त्या वृथापूर्त्तं फलं नरः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विप्राणामग्रतः स्थितः ।
 ब्रूयादेवं भवन्तोऽत्र सर्वे विप्रवपुर्धराः ॥
 तद्व्यूपन्तारयध्वं मां संसारार्णवतो द्विजाः ! ॥
 आगता मम पुण्येन पूर्वपुण्यप्रसाधकाः ।
 कूर्मश्च मकरांश्चैव सौवर्णं तत्र कारयेत् ॥
 मीनश्च राजतश्चैव ताम्रदर्दुरकाः स्मृताः ।
 जलकुम्भाचराद्यांश्च सैन्धवांस्तत्र प्रकल्पयेत् ।
 अन्ये च जलजास्तत्र शक्त्या ताम्रान् प्रकल्पयेत् ॥
 इमं पुण्यं पवित्रञ्च तटाकादिविधिं नरः ।
 खातयित्वा तटागानि स्वभावात् सम्प्रवर्जिताः ॥
 मानवः क्रीडने स्वर्गे यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 एतद्विधानं विदधाति भक्त्या सर्वेषु खातेषु तडागकेषु ।

सर्वे च कामैः परिपूर्णो देहो भुङ्क्ते धरित्वामपि सर्वभोगम् ॥
 वदामि केचिद् वक्ष्याम्य लोके प्रयाति लाकान् वरुणस्य कुम्भे ।
 संपूज्यतां तत्र पुत्रधरित्वा नरेन्द्रतामेति पराशराक्तिः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये शास्त्रध्याये वापीकूपतटागादे
 शान्तिविधिः समाप्तः ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि नरेन्द्राः ! श्रूयतामयम् ।
 लक्ष्मीविधिः पुण्यः कोटिहोमविधिस्तथा ॥
 स्वयम्भूयेमुवाच प्राक् अस्मत्तातपितामहः ।
 तमिमं रुद्रवक्ष्यामि श्रूयतां पापनाशनम् ॥
 ये वेह ब्राह्मणाः कार्याः भूमिर्यावत्तु मण्डपम् ।
 समिधो याश्च मन्त्राश्च अन्यश्च तत्र यज्जवेत् ॥
 लक्ष्मीविधिं विप्राः । कथमग्निं निबोधत ।
 युष्माश्च ऋत्विजः कार्या ब्राह्मणा ये विपश्चितः ॥
 नियमव्रतसम्पन्ना महिताः पार्थिवेन तु ।
 नित्यं जपपराश्चैव नियोज्यास्तादृशा हिजाः ॥
 कन्दमूलफलाहाराः दधिक्षीराणिनोऽपि वा ।
 प्रागुदक् पूर्वदेशेषु समे स्थण्डिलमेव च ॥
 तत्र वेदिं च कुर्वीत पञ्चदशममन्वितम् ।
 दक्षिणोत्तर आयामि त्रिंशत् पूर्वपश्चिमे ॥
 कुण्डानि खनितव्यानि अङ्गुल्या नैकविंशतिम् ।
 निधापयेद्विरण्यस्य रत्नानि विविधानि च ॥
 सिकता परिदेया च तत्राप्यग्निं रुद्रिन्वयेत् ।
 चाग्न्यभागाङ्गुलीर्ज्ज्वा न वाङ्गुल्या च हं मयेत् ॥

अग्निं सोमश्च सूर्यश्च विष्णुश्चैव प्रजापतिम् ।
 विश्वे देवान् महेन्द्रश्च मित्रं स्विष्टित्तं तथा ॥
 दधिमधुघृताक्तानां समिधाश्चैव यज्ञिनाम् ।
 होमयेच्च सहस्रं च तत्र चैव यथाक्रमम् ॥
 चतुर्विंशति गायत्र्या मानसोक्तेति षड् तथा ।
 विंशग्रहाभिमन्त्रेषु चत्वारि विष्णुदेवतैः ॥
 कुष्माण्डैर्जुहुयात् स्रविर्विकिरेद्वायु षोडश ।
 जुहुयाद्वायुसहस्राणि जातवेदन ईदृशे ॥
 पञ्चसहस्राणि जुहुयात् जुहुयादिन्द्रदेवतैः ।
 हुो शतसहस्रे तु अभिषेकस्तु कारयेत् ॥
 इन्द्राभिषेकं यत्प्रोक्तं तदुक्तापि शुभप्रदम् ॥
 अथवा षोडशं कुम्भैः सहिरण्यैः समङ्गलैः ।
 सर्वैषधिममायुक्तैः सर्वरत्नविभूषितैः ॥
 अभिषेकं ततस्तस्मिन् प्रधाना दक्षिणाः स्मृताः ।
 हयाश्वरथयानानि भूमिवस्त्रैर्युगानि च ॥
 अजश्च गोशतं हेम ऋत्विजाश्चैव दक्षिणाम् ।
 वृषानेकादशैवाथ दश दद्याच्च धेनवः ॥
 अशक्त्या वा प्रदद्यादुगां वित्तपात्रां विवर्जयेत् ।
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद् गृहपीडासमुद्भवम् ॥
 भौममाकाशजं वापि असदा यदि जायते ।
 तत्सर्वं कृत्वा होमेन प्रशमं यात्यसंशयम् ॥
 शान्तिर्भवति सुष्टिश्च बलं तेजः प्रवर्द्धते ।
 वृष्टिर्भवति राष्ट्रे च सर्वोपद्रवसङ्ख्यः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये कृत्वाहोमविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कोटिहोमविधिं द्विजाः ! ।
 श्रूयतामादरेणायं सर्वकामफलप्रदः ॥
 सानुष्ठाना द्विजाः प्रोक्ता ऋत्विजा यागकर्मणि ।
 विधिज्ञाश्चैव मन्त्रज्ञाः स्वदारनिरताश्च ये ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयागविधिर्विदः ! ॥
 एकाङ्गविकलो विप्रो धनधान्यापहारकः ।
 सर्वाङ्गविकलो यतु यजमानं स हिंसति ॥
 वर्ज्यः सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रज्ञविद्विज ! ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयज्ञश्च विद्विजैः ॥
 ग्रहाः फलस्तु साक्षाद्य सुराश्चैव नरेश्वराः ! ।
 अधोर्ध्वं येच मन्त्राणां कृत्वा चाष्टोत्तरं शतम् ॥
 स एव ऋत्विग्विज्ञेयः सर्वकामफलप्रदः ।
 आवाहनीयो यत्नेन प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद्गृहपीडासमुद्भवम् ।
 तत्सर्वं नाशयेत्येव कृतघ्नः सौहृदं यथा ॥
 अस्माच्छ्रुतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥
 पूर्ववद्ग्रहदेवानां आवाहनविसर्जने ।
 होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नानदानस्तथैव च ॥
 मण्डपश्चैव वेद्याश्च विशेषश्च निबोधत ।
 कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुर्हस्तायतं पुनः ॥
 योनित्रक्कडयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ।
 अहलोद्गतकार्याश्च प्रथमा मेखला बुधैः ॥
 त्वहलैर्बृतातडद् द्वितीया मेखला श्रुता ।

दङ्ग्रे वै खला या तु तृतीया चतुरङ्गला ॥
 अङ्गुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयो रेव शस्यते ।
 वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥
 कूर्मपृष्ठोद्भूतं मध्ये पार्श्वतश्चाङ्गुलीकृता ।
 गजोद्भूतदृशा तद्वदायामाच्छिद्रमयुता ॥
 एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ।
 मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थपत्रमन्निभाम् ॥
 वेदीच कीटिकोमे स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ।
 पूर्वद्वारेऽपि संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥
 यजुर्वेदस्तथा याग्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।
 अथर्ववेदं तदञ्च उत्तरे स्थापयेद्बुधः ॥
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।
 एवं द्वादशविप्राणां वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
 पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ।
 रात्रिच्छूक्तञ्च मौरञ्च पावमानन्तु मङ्गलम् ॥
 पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठमानोऽनुदङ्मुखम् ।
 सौक्तं रौद्रञ्च सौधञ्च कृष्णान्डं शान्तिमेव च ॥
 पाठयेद्दक्षिणे द्वारे यजुर्वेदिनमुत्तमम् ।
 सौवर्णमथ वै राज्य माग्नेयीं रुद्रमंहिताम् ॥
 ज्येष्ठसामन्तथा शान्तिं ऋग्वेदं पश्चिमे जपेत् ।
 पञ्चभिः सप्तभिर्वाथ होमः कार्यश्च पूर्ववत् ॥
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्तु, स्तएव द्विजसत्तमाः ! ।
 वसोधाराविधानन्तु लक्षहोमवदिष्यते ॥
 अनेन विधिना यच्च ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
 यः पठेत् ऋषुयाहापि ग्रहयागमिमं नरः ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा पदमैन्द्रं न गच्छति ॥
 अश्वमेधसहस्रं च दश चाष्टौ च धर्मवित् ।
 कृत्वा यत् फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदश्रुते ॥
 ब्रह्महत्यामहस्त्राणि मूषाहत्यादिदानि च ।
 नश्यन्ति कोटिहोमिण स्वयम्भूवचनं यथा ॥
 प्रपदिरे तस्य पितामहः शुभेषु पापेन गरीयसा तान् ।
 उद्धृत्य नाकं स नयेद्वि सर्वान्यो लक्षहोमे नृपनीरतः स्यात् ।
 राष्ट्रं मनोवाञ्छितवृष्टियुक्तं धान्यैश्च रत्नैः पशुभिः समेतम् ।
 निर्द्वन्द्वनीरोगमदस्य तस्मादयो लक्षकोटीहवनं विदधात् ॥
 यो लक्षहोमं विदधाति भूभृत् तस्यैव लक्षं शतहोमकः स्यात् ।
 प्रत्यब्दमाप्नोति स दीर्घमायुर्भुङ्क्ते सपत्नान् विजये धरित्रीम् ॥
 यो ब्रह्मघाती गुरुदारगोऽपि ग्रामाविदाहोद्भवपापयुक्तः ।
 राजा स मुक्तः शतलक्षहोमान्निः शेषपापैर्विबुधत्वमेति ॥
 तस्मात्तदा भूपतयो विदध्युर्बृहतीः प्रजासौख्यवत्तस्य पुष्ट्यै ।
 आयुःप्रहृष्टौ विजयाय कीर्त्तव्ये लक्षस्यहोमैः ग्रहयोगमेतम् ।
 इति श्रीवृहत्पाराशर्ये कोटिहोमः सम्पूर्णः ॥

अथो अन्यत्प्रवक्ष्यामि विधिम्पावनसुत्तमम् ।
 अस्मत्तातप्रतातोऽयं रघुपुत्रावधीमते ॥
 अनपत्यस्य पुत्रार्थं कुर्याद्देभाण्डिकं स्वयम् ।
 सहस्रमीर्वसूक्तस्य विधानश्चरुपाककम् ॥

येयैः कृतं नृपैः पूर्वं रन्यैरपि द्विजोत्तमैः ।
 उपासितन्तु सङ्गत्या ओषधैर्वेदगारगैः ॥
 आत्मविद्धिर्निराहारैर्वीहिभिर्मन्त्रउत्तमैः ।
 क्रियमाणाः क्रियाः सर्वाः सिध्यन्ति व्रतचारिभिः ॥
 न पाठान्न धनात् स्नानात् नात्मनः प्रतिपादनात् ।
 प्रोक्तस्य कर्मणः पुंसां सर्वा भवन्ति सिद्धयः ॥
 शुक्लपक्षे शुभे वारे शुभनक्षत्रगोचरे ।
 द्वादश्यां पुत्रकामाय संक्वन्ति च वैष्णवम् ॥
 दम्पत्योरुपवासश्च ह्येकदश्यां सुरालये ।
 ऋग्भिः षोडशभिः सम्यगर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
 चरुं पशुपक्ष्मणेन अर्पयेत् पुरुषकाम्यया ।
 प्राप्नुयाद्वैष्णवं पुत्रं क्षिरायुः सन्ततिक्षमम् ॥
 द्वादश्यां द्वादश सम्यग् विधिवन्निर्वपेद्भूरुन् ।
 यः करोति इच्छायाति स विष्णोः परमं पदम् ॥
 ऊत्वाज्यं विधिवत्पूर्वं ऋग्भिः षोडशभिस्तथा ।
 समिधोऽश्वत्थव्रक्षश्च ऊत्वाज्यं जुहुयात् पुनः ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् ध्यात्वा च मधुसूदनम् ।
 हविर्होमं पुनः कृत्वा जुह्वत्यश्च वृताहुतीः ॥
 हविःशेषं नमस्कृत्य नारी नारायणं पतिम् ।
 संप्राप्य च हविःशेषं लघ्वासीत वसेद्गृहे ॥
 ततः कृत्वा इदं कर्म कर्त्तव्यं द्विजतर्पणम् ।
 रजः स्त्रीषु निवर्तेत यावद्भूमिं न विन्दति ॥
 अक्षुता नृपुत्रा वा यावत्कन्या प्रसूयते ।
 क्षिप्रं सा जनयेत् पुत्रं पराशरवचो यथा ॥

होमास्ते दक्षिणान्दद्यात् धेनुं वामसंघा तिलान् ।

भूमिं हिरण्यं वस्त्राणि यथासम्भवमेव वा ॥

यः मिद्धमन्त्रः सततं द्विजेन्द्राः । संपूज्य विष्णुं विधिवत्सुतीर्थे ।

दमं विधानं विदधाति सम्यक् स पत्नमाप्नोति हरेः प्रसादात् ॥

इति श्रीवृहत्पराशरसंहितायां शान्त्यध्याये पुत्रकामोऽयं पुरुष
सूक्तविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गृहमन्त्रोऽधिदैवतम् ।

आर्षच्छन्दश्च यज्ज्ञानात्कर्म स्यात्समलङ्कृतम् ॥

आर्क्षणेनेति मन्त्रोऽस्मिन्दैवत्यं सविता महत् ।

ऋषिहिरण्यरूपाख्यं तृष्ट्यच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

आप्यायस्वेति सोमोऽत्र दैवतं गौतमो मुनिः ।

गायत्रीच्छन्द उद्दिष्टं विनियोगो यथोदितम् ॥

अग्निमूर्ध्वेति मन्त्रोऽत्र दैवतां भौममुच्यते ।

विरूपाक्षो मुनिर्धोमान् क्व दोगायत्य मुच्यते ॥

उद्बध्यस्वेति मन्त्रस्य बधश्चैव तद् दैवतम् ।

मुनिर्बुधश्च मन्त्रश्च स्मिष्ट्यच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शुक्रत्वमिति ऋत्यत्र शुक्र इत्यधिदैवतम् ।

शुक्रस्यापि तथार्षश्च विराट्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शन्नो देवीतिचेत्प्रश्न शनिदैवत मुच्यते ।

सिन्धुर्नाम मुनिर्वृद्धान् छन्दोगायत्य मुच्यते ॥

काण्डात्काण्डादिभिर्मन्त्रस्य राक्षसदैवत मुच्यते ।

ऋषिः प्रजापतिः प्रोक्तोऽनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

केतुं कण्वमिति प्रोक्तं दैवतं केतुरेव हि ।

मधुच्छन्दस आर्षश्च गायत्य छन्द एव हि ॥

स्योना पृथिवीत्यत्र स्कन्दस्य देवता स्मृता ।
 इन्द्रकुत्सेति दैवत्य मिन्द्र एव स्मृतो बुधैः ॥
 अर्घं तत्स्वस्य चापुत्र त्रिष्टुप्कन्दः प्रकीर्तितम् ।
 यस्मिन्नृक्षेति स्तोत्र्यत्र यमावै देवता परा ॥
 ऋषिस्तु कुष्मलो नाम छन्दोऽनुष्टुप् स्मरेद्बुधः ।
 ब्रह्मजज्ञमित्यत्र च कालो दैवतकं मङ्गत् ॥
 मुनिर्यमानतुर्नाम तट्टुप्कन्दो विधीयते ।
 आयाते मेतिच ह्यस्यां चित्रगुप्तम् दैवतम् ॥
 अर्घन्तु वामदेवस्य त्रिष्टुप्कन्दो ह्यथो बुधैः ।
 अग्निं द्रुतमितिह्यं स्यादग्निर्वै देवता स्मृता ॥
 अर्घं मेधातिथिरत्र छन्दोगायत्यमेवं हि ।
 अस्वस्तु सोम इत्यत्र सोमं वैदैवतं स्मरेत् ॥
 मेधातिथिरिहाप्यर्कोऽनुष्टुप्कन्दश्च उच्यते ।
 भूतिपृथिव्यन्तरिक्षं नित्यत्र दैवतं चिन्तितः ॥
 ऋषिः शातातपः श्रुत्वा छन्दस्यानुष्टुप् कुवन्त्यते ।
 पुरुषसूक्तस्य दैवत्यं पुरुषेच चितं बुधैः ॥
 अर्घं नारायणस्यैव छन्दस्यानुष्टुपित्यपि ।
 इन्द्रोपेन्द्रौ मरुत्वन्तो मरुत्वान्दैवतं मङ्गत् ॥
 अर्घन्तु काश्यपस्यैव गायत्यच्छन्द एव हि ।
 मरुत्वमित्यत्रबुधैः सुरेन्द्रो देवता मता ॥
 अत्रापि काश्यपस्यार्घं गायत्यच्छन्द एव हि ।
 उत्तानपर्णं मित्यत्र इन्द्रो दैवतं मुच्यते ॥
 अर्घं साङ्गस्य चैवोक्तम् अनुष्टुप्कन्द इत्यपि ।
 प्रजापते इति स्मृतं देवता च प्रजापतिः ॥

हिरण्यगर्भस्यार्घन्तु त्रिष्टुप् छन्दो मतं बुधैः ।
 आयं गौरिति ह्यत्र देवता पूजने मता ॥
 सर्पराजमुनिर्ह्यत्र गायत्र्यं छन्द इष्यते ।
 एष ब्रह्मा ऋत्विज इति ब्रह्माद्विषोऽधिदैवतम् ॥
 ऋषिर्वै वामदेवोऽत्र गायत्र्यच्छन्द इष्यते ।
 आत्मन् इन्द्र इदं सुरेन्द्रं शर्मणेश्वरः ॥
 वामदेवोऽस्य आर्घं गायत्र्यच्छन्द इत्यपि ।
 जातवेदम इत्यत्र जातवेदाम् देवतम् ॥
 कस्यपस्यार्घमत्रापि छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम् ।
 आनोनिबुद्धिरित्यग्निन् वायुं देवतमुच्यते ॥
 आर्षेद्यात्र वसिष्ठस्य अनुष्टुप् छन्द एव हि ।
 नमः प्रकाशदैवत्यं मुनिप्रोक्तं प्रजापतिः ॥
 गायत्र्यं छन्दसास्वरं विनियोगो यथोचितम्
 द्विषो उपेति चात्यत्र अश्विनौ देवते स्मरेत् ॥
 प्रस्कण्वस्यार्घमत्रापि गायत्र्यच्छन्द उत्तमम् ।
 मरुतो यस्य द्विष्यस्य मरुदैवतमुच्यते ॥

गौतमश्च मुनिर्विद्वन् । छन्दसः प्रथमं मुने ।

दैवत्यं मापिं सहच्छन्दसां यो मत्वा द्विजाग्रकुर्वन् विधानं
 वेदोक्तमर्थं भवति स्यात् सर्वं सम्यक्फलं कर्तुमिच्छाप्यसुत्रं ॥
 यो लक्ष्मणं हवथ कोटिहोमं राजा विदध्यात्प्रतिवर्षमेकं
 राष्ट्रे सुवृष्टिर्विजयः सुभिन्नम् आरोग्यता स्यात् सुकृतस्य तं
 भवन्ति पुत्राः शुभमन्तति क्षमाश्चिरायुषो राजहिता धरि
 सुकीर्तिमन्तो जयिष्यन्ते राज्ये प्रतापवन्तो रविचन्द्रौ
 इति श्रीवृहत्पराशरसंहितायां शांतिविधिर्नाम नवमोऽध्यायः

दशमोऽध्यायः ।

अथातो नृपतेर्धर्मं वक्ष्यामि हितकाम्यया ।
 पराशरोदितं विप्रा ! वक्ष्यमाणं निबोधत ॥
 भूम्भत् भूमा परो देवपूज्योऽसौ परदेवकः ।
 स विधाता च सर्वस्य रक्षिता शासितापि च ॥
 इन्द्रादियमविज्ञेश्वारीशमातरिखनः ।
 शीतांशुस्तीव्रभासश्च ब्रह्मादयो द्विजो नृपः ॥
 नृपो वेधा नृपः शम्भुर्नृपोऽर्को विष्टरश्मवाः ।
 दाता कर्त्ता नृपः कर्त्ता नृणां कर्मानुसारतः ॥
 नापृच्छेद्यदि राजानं दण्डं नाप्याचरिष्यतः ।
 नामास्या समेष्यति च नाभविष्यज्जगत्स्थितिः ॥
 नाग्रहिष्यन् पुरोडाशात्मनुष्यपितृदेवताः ।
 नाभविष्यत् श्वकाकानां भागधेयं ऊतं हविः ॥
 विगुणोऽपि यथा पूज्यः स्त्रियाश्च सत्पतिर्भवेत् ।
 तथा राजा प्रजानान्तु पूज्यः स्याद्विगुणोऽपि सन् ॥
 स्वधर्मस्थान् नृपो लोका नन्यान् पुत्रानिवीरसान् ।
 शास्त्र्य धर्मविदोदण्डं मधर्मकारिणश्च तान् ॥
 दण्डधृतो नरान् कुर्व्याद्धर्मज्ञानार्थसाधकान् ।
 समर्थानश्चपत्यादौ शूरान् स्वामिहितोद्यतान् ॥
 शुचीन् प्रज्ञांश्च धर्मज्ञान् विप्रान् मुद्राकरान्वितान् ।
 लेखकानपि कायस्थान् लेख्यकृत्तु हितैषिणः ॥
 अमात्यान्मन्त्रिणो दूताम्यथोदितपुरोहितान् ।
 प्राड्विवाकं समक्षान्वा हितांश्च रक्षकानपि ॥

शूरानथ शुचीन् प्रज्ञानपरिविश्वासकारिणः ।
 सर्वस्थानेषु चाध्यक्षं सत्कृत्य वेदिनोऽपरे ॥
 मदायत्तं कुमाराणां मन्तःपुरुषलक्षणम् ।
 वृहानशुचिनो विप्रां ऋचीनननघान् भीरुकान् ।
 यथोदितानि दुर्गाणि कुर्युस्तो परिरक्षणम् ॥
 उदाहमुदितं स्त्रीणां यौवने बन्धुकारणात् ।
 पुरस्कृत्य च विज्ञानमात्मरक्षा च यत्नतः ॥
 प्रातः सन्ध्यार्चनादूर्ध्वं गुह्यं पुंसवनं हृतम् ।
 यथोक्तकार्ये शायो च नित्यं कुर्यात् परीक्षणम् ॥
 कोशेभास्वरथादीनां हेतीनां वर्मणामपि ।
 कुर्याच्च दर्शनं नित्यं मतन्द्रितो महीपतिः ॥
 अमात्यमन्त्रयोक्तृणां सम्मानं नित्यं योऽपि च ।
 वेदार्थं च सदा होमशान्तिश्च वृद्धसेवनम् ॥
 यज्ञदानं तथोत्पातं समये शान्तयोऽपि च ।
 वर्जनं विषयामक्तो भूमिदानस्य शासनम् ॥
 अक्षिर्वर्जितदेशे तु नीतिज्ञो मन्त्रकृद्भवेत् ।
 नित्यमुत्साहयुक्तः स्याद् विजिगीषु रुदायुधः ॥
 रुदालङ्कारयुक्तश्च सदैव प्रियवाक्चयः ।
 सदाप्रियाङ्गिरे युक्तः पूज्यो नाकेऽप्यसौ वृषः ॥
 सदा साधुषु सम्मानं विपरीतेषु घातनम् ।
 दण्डं दण्डेषु कुर्वाणो राजेष्टिफलमश्नुते ॥
 वृहान् साधून् द्विजान् मौलान् यो न सम्मानयेद्रूपः ।
 पिण्डं कुर्यात् नाभीषां भूभत् क्षिप्रं क्षयं व्रजेत् ॥
 यस्तु सम्मानयेदेतान् नित्यं विप्रांश्च पूजयेत् ।

पराजयेत् सोऽरातीनजेयोह्यपि जायते ॥
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्चोरतस्करैः ।
 धान्येक्षुष्ट्यातोयैश्च सम्पन्नं परमण्डलम् ॥
 चीनबाहनपुंस्कास्तु मत्वा तत्प्रविशेष्टृपः ।
 मासे सञ्चसि यातार्थी कृतपुण्यश्च घोषवान् ॥
 विधिवद्वयानकं कुर्यात् सदाहै रक्षयेद्बलम् ।
 यत्राचलसरोरक्षा वृक्षरक्षातु यत्र तु ॥
 वासं तत्र विधायैव रात्रौ रक्षेद्भनं सुकम् ।
 चतुर्दिक्षु च सैन्यस्य शूरान्वनुर्धरान्निधिः ॥
 स्वयं राजा नियुञ्जीत समीक्ष्य भूबलावलम् ।
 राज्यस्य षड्गुणान् मत्वा सन्धिविग्रहयानकान् ॥
 श्रामनं संश्रयं द्वैधं सम्यक्ज्ञात्वा समाचरेत् ।
 निर्भेदं स्वबलं कुर्यात् हन्याच्च भिन्नचेतसा ॥
 दासीकर्मकरान् दामान् भिद्यन्ते न क्षयेष्टृपः ।
 निकटस्थायिनो नित्यं जानन्ति चेष्टितं प्रभोः ॥
 तस्मात्ते यत्नतो रक्ष्या भेदमूलं यतस्त्वमी ।
 ये ते परस्य यत्नेन भेदनीयास्ततोऽपरे ॥
 यथा परो न जानाति तथा भेदं समाचरेत् ।
 परमात्मविधानानां व्यलीकङ्कतशब्दितम् ॥
 उत्थापयेत् स्वसेनायाः स्याद्यताचित्तभेदिनः ।
 परसैन्ये बह्वन् पातान् विविधान् कुहकानपि ॥
 करीणाङ्गरदानादि वङ्किपातामनेकशः ।
 स्वसैन्येऽभवदित्यादि वृपो यत्नेन रक्षयेत् ॥
 नियुज्य यज्ञदुष्कान् मत्तं सर्वं निशामयेत् ॥

अन्तर्भीकृन् वचिः शूरान् साम्भिकान् ब्राह्मणोत्तमान् ।
 धर्मज्ञान् कुलसम्भूतान् विदध्यादात्मसन्निधौ ॥
 प्रविशेत्परदेशे तु प्रजां स्वीकृत्य संविशेत् ।
 उत्सार्थं मार्गतो दूरीकृत्वापि मार्गतो व्रजेत् ॥
 शस्त्रानि दाहयेत्सर्वं सयवानि धनानि च ।
 भित्त्यात्सर्वं निपानानि प्राकारं परिष्ठां तथा ॥
 अपमृत्युमुपादाय भूमिसाधारणं पुनः ।
 गमयेद्दार्षिकान् मासान्सौ च वसुधावृषः ॥
 न युद्धमाश्रयेत् प्राज्ञो न कुर्वीत् स्वबलक्षयम् ।
 न प्रभेदेन दानेन त्विभिरेवं वशं नयेत् ॥
 वदन्ति सर्वे नीतिज्ञा दण्डस्यागतिका गतीः ।
 तद्वत् वशमायाति यथा विमुक्तया श्रयेत् ॥
 आक्रान्ता दर्भसूच्योऽपि विदूदृष्टधोपपातनम् ।
 न तापित युक्ते च युद्धमिहौ शरसिद्धिवत् ॥
 स्वस्यस्यात्ययिके देशे युद्धमिच्छेत् स्वधर्मवित् ।
 ततः प्रविश्य तद्दूरं भूमियुद्धं समारभेत् ॥
 किञ्चित् सुमेषु लोकेषु क्षपायां युद्धमुत्सृजेत् ।
 सूत्रीरवासतीवापि पीडयेत्परसैन्यकम् ॥
 व्यूहेर्व्यूहयुक्तीर्वा रक्षां कृत्वापि चात्मनः ।
 सैन्यकांस्तान् समस्तांश्च नृपो युद्धाय प्रेषयेत् ॥
 समानयेत् समस्तांश्च यो वसेदायतौ नृपः ।
 अन्विच्छन् जयलक्ष्मीं तु नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ॥
 प्रणयेनापि पत्न्या च शय्यास्योऽपि च मानवः ।
 पुष्पैरपि न युञ्जेत् युद्धं तत्र विपक्षये ॥

हीनं परबलं मत्वा निरुत्साहमनादरम् ।
 समस्तवत्संयुक्तः स्वयमुत्थाप्य योधयेत् ॥
 न हन्यान् मुक्तकेयन्तु नाशयेन्न निरायुधम् ।
 पराङ्मुखश्च प्रहृतं न तवास्मीति वादिनम् ॥
 अन्यानपि च विद्वांसश्च न हन्यात् धर्मयुद्धकृत् ।
 हन्याच्चेन्नरकं याति भूणहत्यासमेनमा ॥
 पराङ्मुखीकृते सैन्ये यो यद्द्वान्न निवर्त्तते ।
 तत्प्रदानीष्टितुल्यानि भूत्यर्थमेकचेतसः ॥
 शिरोहतस्य ये वक्त्रे विशन्ति रक्तविन्दवः ।
 सोमपातेन तत्तुल्या इति वासिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 युद्धन्ते भूभृतो येच भूभ्यर्थं मेकचेतसः ।
 इष्टैस्तैर्बहुभिर्योगैरेवं यान्ति त्रिविष्टपम् ॥
 येषु एवापरो धर्मो वृपतेर्यद्रणार्जितम् ।
 वित्तन्दीयेत विप्रे स्यात् प्रजाभ्यश्चाभयं सदा ॥
 तदा तु वशतां याति स देशो न्यायतोऽर्जितः ।
 तद्देशव्यवहारेण यथावत्परिपालयेत् ॥
 रणार्जितेन वित्तेन राजा कुर्ष्यान्मत्मान् द्विजान् ।
 अर्चयेद्दिविर्बृहद्भान् सतान् सम्मानयेदपि ॥
 मातुलः स्वशुरो बन्धु रन्यो वापिच यो जितः ।
 अदण्डाः कोऽपि नो राजा राजनीतिविदो विदुः ॥
 सुसहायमग्रपादं शूरं प्रज्ञानुरागदम् ।
 सोत्साहं विजिगीषुश्च भूषत् क्षिप्रं निवेदयेत् ॥
 मत्वाचार्यवतः सर्वान् नियुक्तार्थनियुग्मवेत् ।

सार्थकांश्चैव युञ्जीत सर्वतोऽर्थमुपार्जयेत् ॥
 सर्वाण्यपि च विज्ञानि यतस्ततोऽपि राजनि ।
 नृपस्य यदि जातानि देवद्रव्याणि कोऽवत् ।
 आदाय रक्ष्य चात्मानं ततस्तत्र च तत् क्षिपेत् ॥
 वित्तं बार्हुषिकाणान्तु कर्दर्थस्यापि यद्भवेत् ।
 पापण्डिगणिकावित्तं हरन्नातो न किल्बिषी ॥
 देवब्राह्मणपापण्डिगणका गणिकादयः ।
 वणिग्वार्हुषिकाः सर्वे स्वस्य राजनि सुस्थिताः ॥
 सप्तार्चिश्चाश्वगोमांसान् यस्य दहत्यकिल्बिषी ।
 गृहीयात् सर्वतो राजा करान् यः पीडयेत् प्रजाः ॥
 स्तोकं स्तोकं तु फलकं मांसं भुङ्क्ते चिरन्तराम् ।
 सदा चोद्यमिना भाव्यं नृपेण विजिगीषुणा ॥
 विजिगीषुनृपो नान्यैः कदाचिदभिभूयते ।
 तदैवं हृदि सन्ध्यायन् निश्चिन्ताहो नृपो भवेत् ॥
 देवप्रवृत्तसंयोगे सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धयः ॥
 नैकेन चक्रेण रथः प्रयाति नचैकपत्तोऽङ्ग ! चयाति पत्नी ।
 एवं हि दैवेन च केवलेन पुंसोऽर्थसिद्धिं नैरकारतो वा ॥
 केचिद्विद्वद्दैवस्य तु केवलस्य प्राधान्यमिच्छन्ति विधिप्रवीणम् ।
 पुंस्कारयुक्तस्य नरस्य केचिदप्यत्र दृष्टा पुरुषार्थसिद्धिः ।
 अत्युद्यमी क्रियतएवच यः शमी च
 शीर्षान्वितस्य गुणवांसस्य सुधीश्च विद्वान् ।
 प्राप्नोति नैव विधिना स पराङ्मुखेन
 स्वीयोदरस्य परिपूरणमन्त्रमात्मन् ॥

पुत्राणि हर्ष्याणि वराङ्गनाश्च नानाप्रकारो विभवो नरस्य ।
 र्वपतित्वञ्च नृकारता च सर्वं हि मञ्जु क्षयमेति दैवात् ॥
 त्वां हि पुंसां महतो हि दैवात् स्थानस्थितानामपि चार्थसिद्धिः ।
 त्वां प्रभुत्व वज्रजीविता च एको हि दैवो बलवानतोऽत्र ॥
 स्त्रीप्रयोगादथ युक्तगोणात् तयोर्हि मध्ये विदधाति गर्भम् ।
 त्रीणां तु तत् विप्र ! नचापि पुंसां सर्वाणि चैषां मनुजेश्वरत्वम्
 सा तु गर्भस्य न सम्भवोऽस्ति कामात् शुक्रं नतु वीर्यहीनम् ।
 धत गर्भोऽपि जहाति गर्भं काचिच्च गर्भं न विभति दैवात् ॥
 ता विधाता निजकर्मयोगाद् विधेस्त्वभीष्टं त्वनुभावभाव्यम् ।
 वारुणानां नच दैत्यकानां स ह्येव कर्ता तु मनूजानाम् ॥
 तन्मघोनापि सहस्रमक्ष्णां दैवाद्धिमांगोः क्षयरोगता च ।
 त्वायोधौ लवणीदकत्वं दैवाद्धवेच्चित्ततरा च वृष्टिः ॥
 त्वसुखं न परोऽस्ति दैवात् कुर्व्यात्तथापीह नरो नृकारम् ।
 पयेत्कर्मकरो नृकारादुद्दीपितं श्रीरिववै तनोति ।
 । केचिच्च हटेन केचित् केचिन् नृकारेण नरस्य चार्थः ।
 त्ति यत्नेन विधीयमाना स्तेषां प्रधानं नरकारमाहुः ॥
 त्प्रधानं त्वयदुर्गकोशान् दण्डञ्च मित्वाण्येव नीतियज्ञाः ।
 नि राज्यस्य वदन्ति सप्त सप्ताङ्गपूर्वो नृपतिर्धराभुक् ॥
 सहस्रतनूरेषु दण्डं राज्ञा विधेयं निपुणार्थसिद्धौ ।
 च मत्वाऽर्जितवित्तसत्त्वात् हीनार्थं पुंसाश्च दमन्ति हीनम् ।
 यतो ये जननं जनेश्वराः संपीड्य वित्तानि नयन्ति खोभात् ।
 धेवद्वि परिदग्धकायाः क्षीणायुषसो तु भवन्ति भूपाः ।
 महात्म्यकमन्यशसु मानन्तु तस्य तसरेणुकादि ॥
 ति साहस्यपामहान् स्यादर्धादिके चैव तदर्धको वा ।

सर्वार्थपादस्त हरश्च दण्डः पात्यो नृपेणेति वदन्ति सद्यः ॥
 पाण्यादिपाच्छेदनमारणश्च निर्वासनं राष्ट्रतएव सद्यः ।
 ज्ञात्वापराधं मनुजस्य यस्तु देशश्च कालश्च वयोवपुश्च ॥
 दण्डेषु दण्डं विदधाति भूभृत्साम्यं स बभ्राति पुरन्दरस्य ।
 यः शास्त्रदृष्टेन यथा नरेश्वरो दण्डं विदध्याद्विधिवत्करांश्च ।
 स चैवकीर्तीर्वितनोति गुर्वीरायुश्च दीर्घं दिवि देवभोगान् ।
 यस्तूक्तमार्गाणि कुलानिराजा श्रेणिश्च जातीश्वरताञ्च लोका
 ध्यानीय मार्गं विदधाति धर्मे नागेशगीर्वाणगणैः प्रशस्यम् ।
 अन्यश्च वक्त्रिर्जतवित्तनाथशीतांशुरूपाणि ह विभ्रतीह ॥
 सर्वे च भूयस्त्वह रूपकश्च तत्तथ्यमानं शृणुत द्विजेन्द्राः ॥
 यदा जिगीषुर्धृतशस्त्रपाणिः स्त्रियं समालम्ब्य स विद्वसैन्यः ॥
 सर्वान् सपत्न्यांश्च स हस्तुकामस्तदासह्यश्च द्रवावभाति ।
 आकारणात्कारणतोऽपि एष प्रजा हतेयं स सद्यद्वकीर्तिः ॥
 यदा तदैवं नृपतीति विज्ञास्तनूनपाप्तं प्रवदन्ति भूपम् ॥
 धर्मास्तनस्त्वयुतिशास्त्रदृष्टाः शुभाशुभाचारविचारकृत्स्नात् ॥
 धर्म्येषु दानं त्वषकृत्सु दण्डं यदावनीशः सच धर्मराजः ।
 धनप्रदानेन करोति दृष्ट्वा भूभृत्सदासान्द्रविणेशवस्थान् ॥
 समस्तशीतांशुगुणप्रयोक्ता यदायदामेष शुभाय शास्येत् ।
 प्रसन्नमूर्तिर्गतमत्सरः सन् तदोच्यते सोम इव क्षितीशः ॥
 आश्वा नृपाणां परमं हि तेजो येषां न मन्ये त सशस्त्रवयः ।
 ब्रूयाच्च कुर्याच्च वदेच्च भूभृत्कार्यन्तदेवं भुवि सर्वलोकैः ॥
 दुर्धर्षतीव्रांशुसमानदीप्तो ब्रूयान्मनुष्यः परुषं नृपस्य ।
 यस्तस्य तेजोऽध्यवमन्यमान्यः सद्यः स पञ्चत्व मुपैति पापात्

योऽङ्गाय सर्वं विदधाति पश्येत्
 शृणोति जानानि चकास्ति शास्ति ।
 कस्यापि चाज्ञां न विभर्ति राज्ञः
 समस्तदैवांशभवोऽहि यस्मात् ॥
 यः स्वधर्मे स्थितो राजा प्रजां धर्मेण पालयन् ।
 सर्वकामसम्बद्धात्मा विशुद्धलोकमवाप्नुयात् ॥
 इति श्रीहृत्पाराशरीये राजधर्मः सम्पूर्णः ।

अथ विप्रो वनं गच्छेद्दिना वा सह भार्यया ।
 जितेन्द्रियो वसन्नेव नित्यश्रौचाग्निकर्मकृत् ॥
 वन्यैर्मुन्यशनेर्मध्येऽभ्यामनीवारकङ्कभिः ।
 कन्दमूलफलैः शाकैः स्नेहैश्च फलसम्भवैः ।
 सायं प्रातश्च जुहुयात् त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
 चर्मचीवरवासा वै श्मश्रुलोमजटाधरः ।
 पितृभ्यस्तर्पयेन्नित्यं दैवांश्चाजस्रमर्चयेत् ।
 अर्चयेदतिथीन् नित्यं भृत्यांश्चापि प्रपोषयेत् ॥
 न किञ्चित् प्रतिगृह्णीयात् स्वाध्यायेनेत्यमाचरेत् ।
 सर्वसत्त्वहितोपेतो दान्तश्चाप्यात्मचिन्तकः ॥
 सन्त्यस्तश्चान्तको नित्यं दानशीलः सदा द्विजः ।
 किञ्चिद्देहं समाध्याय स वृत्त्या वर्तयेत्सदा ॥
 एकादिकं तु कुर्वीत मासैकस्वार्थसञ्चयम् ।
 पाणमाषिकञ्चादिकञ्च यज्ञार्थं च वने वसेत् ।
 त्यक्त्वा तदाश्विने मासि अन्य स्थानं समाचरेत् ॥
 यथावद्गन्धिहोतुं तु रुमिधाग्नीं च पालयेत् ।

कृष्णचान्द्रपराकाशैः पक्षमासोपवासकैः ॥
 तिरात्रैर्वैकरात्रैश्च आश्रमस्थः क्षत्रेहपुः ।
 तिष्ठन्नाव्रतकस्तत्र स्वपेदधस्तथा निशि ॥
 अतन्द्रितो भवेन्नित्यं वासरं प्रपदैर्नयेत् ।
 योगाभ्यासरतो नित्यं स्थानासनविहारवान् ॥
 वसन्तग्रीष्मवर्षासु जलाग्न्याकाशमाश्रयेत् ॥
 दन्तोलूखलिको वापि कालपक्षभुगेव च ।
 स्यादाश्मकुहकोविघ्नः फलस्त्रेहैश्च कर्मकृत् ॥
 शत्रौ मित्रे समः स्याच्च तथैव सुखदुःखयोः ।
 समदृष्टिश्च सर्वेषु न विशेषनगच्छरम् ॥
 स्लेच्छध्यातानि सर्वाणि वनानि हि कलौ युगे ।
 न भूयः शासितारस्तु ग्रामोपान्ते वसेदतः ॥
 ग्रामाच्च नगराद्देशात्तथारण्यवनानि च ।
 क्षित्यंशरक्षितान्येव सर्वेषां फलदानि हि ॥
 भूपतेः प्रथमं तत्स्यात् कृत्यं शंसेद्द्विजाग्रतः ।
 यागं वाऽरण्यवासं वा कुर्यात्तु तदनुज्ञया ॥
 सुत्रामानलवायूनां यमस्येन्द्रविवस्वताम् ।
 यदा वित्तेशयोर्ब्रह्मा माताभ्यो निर्ममौ नृपम् ॥
 पारत्निकं तु यत्किञ्चित् यत्किञ्चिदेहिकं तथा ।
 नृपाज्ञया द्विजातीनां तत्सर्वं सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
 नृपतेः प्रथमं न स्यात् स वै द्विज ! मखादिकम् ।
 रक्षार्थं कथयित्वा तु यथाकार्यं समापयेत् ॥
 धेनुपूर्वं वशिष्ठस्य ह्यसौ दुर्वाससोऽपि च ।
 वनवासाश्रमस्थस्य ह्यग्निकार्याय तांश्रयेत् ।

पलस्त्रेहाय दानस्य कालवैगुण्यतोद्विजः ॥
 तथा गोदुग्धसर्पिष्य मग्निकार्यं समापयेत् ।
 सर्वकालेषु सर्वेषु तथा चैवाश्रमेषु च ॥
 गोदुग्धादि पवित्रं स्यात् सर्वकार्येषु सत्तमाः ! ॥
 सर्वकार्येषु सर्वेषु भिक्षां कुर्याद्वनाश्रमी ।
 तथा सर्वे प्रकुर्वन्ति पितृदेवार्चनादिकम् ॥
 अष्टौ भुञ्जीत वा ग्रासान् ग्रामादाहृत्य यत्नवान् ।
 आश्रमः संचयं गच्छेदनिलां प्रागुदीचिकाम् ॥

विप्रोविधाय वनवासविधेयधर्मान्

सर्वानिमानुक्तविधिक्रमेण ।

संशुद्ध पापानि वपुर्विशोध्व

ब्रह्माधिगच्छेत् परमं द्विजेन्द्रः ॥

आश्रमत्रयधर्मात्प्राक् चरित्वा ते द्विजातयः ।
 द्वयोश्च वा ततः पश्चाच्चतुर्थ्याश्रममावरेत् ॥
 द्विजाग्रजो यदा पश्येद्वलिं पलित मात्मनः ।
 उपरतिं तथाक्षाणां क्षीणकामः स्वै द्विजः ॥
 समीक्ष्य पुत्रपौत्रं वा दृष्ट्वा वा दुहितुः सुतम् ।
 अधीत्य विधिवद्देवान् कृत्वा यागविधानताम् ॥
 निश्चयं मनसा कृत्वा चतुर्थ्याश्रममावसेत् ।
 अज्ञापत्वं विधायेष्टिं वनाद्वासमनोऽपिवा ॥
 समस्तदक्षिणायुक्तां सर्ववेदास्तथाश्ववान् ।
 अग्निनात्मनि चारोष्य दण्डान्विधिवदाचारेत् ॥
 किञ्चिद्देदं समास्थाय तद्धर्मेण च वर्त्तयेत् ।
 वाङ्मनःकायदण्डांश्च तथा सङ्गादयो गुणाः ॥

सुमुखो नियतो यस्य स त्रिदण्डीति कथ्यते ।
 कमण्डलुक्षमालाच भिक्षापात्र मथापरम् ॥
 काषायवासः कौपीनकार्यार्थं वस्त्रमेव च ।
 शिखायज्ञोपवीतञ्च दण्डानां त्रितयं तथा ॥
 द्विकालविधिवत् स्नानं भिक्षया चापि भोजनम् ।
 शुद्धैकवृत्तिर्विप्रेषु सत्कर्म निरतेषु च ॥
 भिक्षावर्णयतेः प्रोक्तो वृत्तवर्जन्तथैव च ।
 असंभाष्यं स्वशून्ये च तथाच शिल्पकारुभिः ॥
 अवकृत्यं तथा स्त्रीभिरेतत्कृत्यं यतेः स्मृतम् ।
 सर्वदा दम्भसंरोधो नित्यमेकान्तशीलतः ।
 सदैव प्राणसंरोधः सदैवाध्यात्मचिन्तनम् ।
 मृद्वे गुदावलावृण्ममयं पात्रं यतेः स्मृतम् ॥
 शुचिरम्भस्वमीषाञ्च गोबालश्चाघमर्षणम् ।
 न दण्डेनैव दण्डेन विना वातेन वा तथा ॥
 मोक्षावाप्तिर्भवेत्पुंसां किन्तु साध्यात्मचिन्तनम् ।
 समत्वं सुखदुःखेषु तथा वै द्वेषरागयोः ॥
 आत्मसमानधर्मत्वमजस्रं चात्मचिन्तनम् ।
 यतिभिस्त्रिभिरेकत्वं द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥
 न ख्यातव्यं कदाचित्ख्यात्प्रसिद्धस्तो नाशमाप्नुयुः ।
 बद्धत्वं यत्र भिक्षाणां वार्तास्तत्र विचित्रकाः ॥
 स्नेहपैशुन्यमात्मर्यभिक्षाणां नृपतेरपि ।
 तस्मादेकान्तशीलेन भवितव्यं सदा द्विज ! ॥
 आत्मास्यासरतो नित्यं ब्रह्मावाप्तिमभीष्टताम् ।
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ॥

अध्यात्मयोगयुक्तस्य ब्रह्मावाप्तिर्भवेदुच्यतः ।
 यतेन्द्रियोऽपि दण्डार्हो युवा तस्य तथा निरुक् ॥
 युवा निरुक्कथाभिचुरात्मदृढप्रहर्षकः ।
 भिक्षुर्गृहे वसेत्तत्र कामार्थान्योऽभिगच्छति ॥
 तत्स्थानेन वृथा चैव स च तेनैव तापयेत् ।
 निवसेदेकरात्रश्च वहिर्यत्र तु वेश्मनि ॥
 स तारयति वृद्धान् वै विंशतिं पितृमातृतः ।
 भिक्षुर्यस्यान्नन्तु ब्रह्म योगाभ्यासरतो भवेत् ॥
 परिणामश्च योगेन क्षतकृत्यो गृही स तु ।
 निर्ममो निरहङ्कारः सर्वैः सह प्रयच्छति ।
 ब्रह्मण्यात्मनि गोमायो मूत्रे दूच्छास दामदृक् ।
 चिह्नानि धात्रा कथितानि यस्यवक्त्रे सयस्याभिहितेव भिक्षा ॥
 यो ध्यानवान् वा सततं जिताक्षः स ब्रह्मकाययोगमनं करोति ॥
 वनस्य भिक्षुधर्मान् वै यान्ब्रवीत्यराशरः ।
 तथावदभिधायेतान् वक्ष्याम्यश्वमभेदकान् ॥
 इति श्रीबुद्धत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे वानप्रस्थयति-
 धर्मोनाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि भेदमाश्वमसम्भवम् ।
 ब्रह्मचर्यादिकानान्तु तथा तथ्यं निबोधत ॥
 चतुर्णामाश्वमाणां तु भेदो दृष्टो मनीषिभिः ।
 प्रत्येकशो वदाम्येतत् शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथा यती ।
 एतद्भेदं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं पापनाशनम् ॥
 चतुर्धा ब्रह्मचारी च स्वाहा यत्र यतस्तथा ।
 अजायत्या वृहज्जेति लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 अक्षरलवणाशित्या गायत्र्याच स प्रत्यहम् ।
 वर्तते क्षपया नित्यं गायत्र्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥
 चतुर्धा द्वादशाब्दानि योऽधीयानश्चतुः श्रुतीः ।
 भिक्षया ब्रह्मचर्येण तेष्वध्यात्मं तदुच्यते ॥
 ऋतुकाज्ञाभिगामी सन् परस्त्रीपर्ववर्जकः ।
 वेदानध्येति भिक्षाभुक् प्राजापत्योऽयमुच्यते ॥
 गुरोर्वा गुरुपुत्रस्य तत्पत्न्या वापि सन्निधौ ।
 यो वसेदात्मसंज्ञानं ब्रह्मचारी स नैष्ठिकः ॥
 गृहस्थस्य चतुर्भेदो मतः शालीनतीव्रकौ ।
 यायावरास्तथा वान्ये घोरसंन्यासिकास्तथा ॥
 कृषिगोरक्षवाणिज्यैः सर्वान् कुर्वन् क्रियां द्विजः ।
 विहितोऽध्यात्मविद्यश्च वार्तावृत्तिः स उच्यते ॥
 ददात्यध्येति यजते याजयेत् चैव पाठयेत् ।
 कुर्यात्कर्म प्रतिग्राही शालीनोऽध्यानलद्धिजः ॥
 उक्तः सन् कारयेदन्यां क्रियां कुर्यात्प्रतिग्रहे ।
 पाठको नियतात्मा च यायावरः स उच्यते ॥
 तिष्ठेद् यश्च शीलोऽध्याभ्या सुष्ठुताङ्गिश्च वर्तते ।
 आश्रयिष्व क्रियां कुर्यात् घोरसंन्यासिकः स तु ॥
 वानप्रस्थचतुर्भेदो वैखानस उदुम्बरः ।
 बालश्रित्यो वनेवासी तत्तुक्षणमथोच्यते ॥

फलैर्मूलैरक्षणात्रैरग्निकल्पोन वै वसन् ।
 कुर्यात्पञ्च महायज्ञानात्मविद्वैद्यानसः स तु ॥
 इमानि तत्फलः क्षणधने धनुः उदस्यरे ।
 योवा वसेदतो ज्ञानी पञ्चयज्ञाग्निकर्मकृत् ॥
 वनस्थो बालखिल्यो यो वसेत् वल्कलचीवरम् ।
 अग्निकार्यकृदात्मज्ञः दुर्जातसेवितं त्यजेत् ॥
 चतुरोऽन्यानमूनग्निकार्यं कुर्वन्धने वसेत् ।
 फलस्नेहैः फलैर्वन्यै बज्रभिः श्रुतिचोदितम् ॥
 उद्धृत्य परिभूतादि तथा वै विस्तृत्तिकः ।
 फलैर्वन्यैर्वनान्तैश्च फेनपः पञ्चयज्ञकृत् ॥
 पुत्रस्य भ्रातृपुत्रस्य भ्रातृदौहित्ययोरपि ।
 न दुष्पात्रः कुटीस्थोवा यद्भैत्यं वृत्तिभुक् द्विजः ॥
 ज्ञेयो बह्मदयो नाम यश्च पवित्रपादुकः ।
 शिखासनोपवीतानि धातुकाषायवासकृत् ॥
 चतुर्भेदपरिव्राट् स्यात् कुटीचरबह्मदकौ ।
 हंसाः परमहंसाश्च वक्ष्यन्ते तु पृथक् पृथक् ॥
 माधुर्यं द्विजो यस्तु भिक्षाभुगात्मचिन्तकः ।
 बह्मदकः स्वयं ज्ञेयः परिव्राट् स त्रिदण्डधृक् ॥
 एके दण्डधरा हंसाः शिखोपवीतधारिणः ।
 वार्याचारकराः शान्ता भूतानामभयप्रदाः ॥
 वसेदेकक्षपां ग्रामे नगरे पञ्च सवेशः ।
 मर्षयन्तो व्रतैर्देहमात्मध्याने सदा रताः ॥
 एकदण्डधरा सुण्डा कन्याकौपिनवाससः ।
 अत्यन्तलिङ्गिनोऽव्यक्ताः सर्वदैव च मौनिनः ॥

शिखादिरहिताः शान्ताः उन्मत्तरवधारिणः ।

नग्नः शूरामरैः केषु वासिनो ब्रह्मचिन्तकः ॥

ये ते परमहंसा वै नैष्ठिका ब्रह्मभिक्षवः ।

उक्ता सद्रतभेदज्ञैरात्मनः प्रार्थनापराः ॥

यो ब्रह्मचर्ये व्रतचारिभेदो

भेदो गृहस्थस्य तथैव यत्नतः ।

हिरण्यवासी द्विजकर्मभेदो

क्षुत्को मयासीद्द्विजभिक्षुभेदः ॥

इति वृहत्पाराशरीये वानप्रस्थयत्याश्रमभेदो नाम एक
दशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

सुमुक्षुषो विरज्यन्तो देहादेहादितो यथा ।

शरीरज्ञास्तथा प्राहुः परब्रह्मलयं गताः ॥

स्येवाद्यग्न्यस्युधातीभि सारब्धामाशुनाशि तत् ।

तन्मुख्ये गुणसंयुक्ते तत्पञ्चक्षालनं व्रजेत् ॥

शुक्लशोणितसंयोगात् स्त्रीकोष्ठपाकसम्भवम् ।

दुःखेन दशभिर्मसैर्व्यापितम्भूरि दोहदैः ॥

जनन्यादौ गृहाभावे गर्भस्तस्यापि दुःखितः ।

अतश्च जायमानस्य योनियन्त्रनिपीडनात् ॥

जातस्य वासरोगाद्यैः योगिनीग्रहदोषतः ।

देहिनः सर्वदा दुःखं पूजाजन्मादिकैर्ग्रहैः ॥

एवं वास्ये महद्दुःखं कामार्थं यौवनेऽपि च ।

स्त्रिया विना तु स्याद्धर्षाद्विरट्रैश्वर्ययोरपि ॥
 क्षुत्तृभ्यां प्रथमे वित्तं रक्षणाद्यै द्वितीयके ।
 वृद्धत्वे वा तयोर्दुःखन्तस्मादुःखमयं वपुः ॥
 मासेन लोपितं बालं स्नायुभिः कुल्य सञ्चयम् ।
 रूदोमेहनसम्पूर्णं कफपित्तस्य साञ्चयम् ॥
 अमेध्यपूर्णमस्त्रावं दधे वै सर्वदा शुचिः ।
 तृप्तायाः स्नानगन्धाद्यैर्निर्गन्धीक्रियते बहिः ॥
 दुर्गन्धः सर्वरन्ध्रेषु स्वप्राणोद्वेगकारणम् ।
 सततञ्च स्त्रावमेध्यङ्गिं देहे शोच्यते शुभम् ॥
 यददग्धं भवेन्मृत्स्नादग्धमस्त्रत्वमाप्नुयात् ।
 मृतस्य दृश्यते किञ्चित्तृणाकोपरतस्य च ।
 क इहाभ्युद्यते विद्वान् कश्चेह म्रियते पुनः ।
 यन्त्रोपममिदन्धीमन् ! वायुत्यक्तं मृतमभवेत् ॥
 पृथगात्मा पृथक्खातं पृथक् खानि दर्शानि च ।
 पृथक्भूतानि भूतानि पृथक्तेषां गुणोत्तरः ॥
 पृथक् पापं दिवायुश्च तद्गतिश्च पृथक् पृथक् ।
 पृथक् पृथगिति ह्येतत् पृथग्भिः किमिहोच्यते ॥
 आरम्भकाणि यान्येव तेषु यान्ति तदंशकाः ।
 अत्ययाद् यदवाप्नोति याति वीर्यं पुनर्वपुः ॥
 शृणुयात् पादपस्पर्शं जिघ्रेत् स्वादेद्वियां स्मरेत् ।
 स्वपेच्च जागृयाद्गच्छेद्भयाद्भायेद्यतेत वा ॥
 गृह्णीयाद्यद्यथाप्यद्य जायेत स नयेदपि ।
 सोऽस्तिकश्चेत्परो देहाद्योदेहीति निगद्यते ॥
 नैकञ्च स्यान्नदेहे वै प्रत्यभिज्ञा कथम्भवेत् ।

एकदृक् दंष्ट्ररूपस्य पुनरन्येन पश्यतः ।
 अद्राक्षं यदेहो वस्तु तदेवैतत्स्पृशाम्यथ ॥
 यच्चास्पृश्यं च पश्यामि प्रतीतिर्यस्य जायते ।
 दर्शनाभ्यां तु सततं ग्रहेणादेकवस्त्रनः ॥
 अस्ति ह्यात्मा परो देहात् यो देहीति च कथ्यते ।
 गृहीच गृहमध्यस्थो लग्नादिच समाचरेत् ॥
 देहे क्षतादिमरोहान् तयो देह्यस्ति कश्चन ।
 स एव पूज्यते कुर्वन् उद्देशो तस्य ताविति ।
 वार्यते कर्मणा चायं बाध्यते कर्मणापि च ॥
 उभयस्यापि चैवात्र प्रयत्नं दृश्यते द्विजाः ! ।
 मायावित्तञ्च मूकत्वमतिक्रान्तागताम्बुमान् ॥
 अन्नं बाधान्यहर्तृणां पिशुने प्रतिनामिना ।
 भरती वर्णकैश्चित्त्रैर्देहस्य वर्णयेत्तथा ॥
 कुर्वन्नानाविधं कर्म तथात्मा कर्मजस्तनूः ।
 जरायुजाण्डजादीनि वपूंसि यो ग्रहेन्विजैः ॥
 कर्मभिर्वर्णभेदैश्च चित्रदैर्गत्यरुग्यतः ।
 बधिरान्धकिनः क्लीवा जायन्ते पुरुषाधमाः ॥
 निरतः स पुनर्भूत्वा विद्वद्विप्रकुलेषु च ।
 महाकूर्चाश्च जायन्ते लक्षणाद्वितयान्वितः ॥
 धनवन्तः प्रजायन्ते वेदवन्तो यशस्विनः ।
 रूपसम्भाग्यसम्पृक्ताः सर्वेषां नयनप्रियाः ॥
 ब्रह्माद्याश्चरतां शान्ताः पट्कर्मनिरतास्तथा ।
 पञ्चयज्ञकृतो नित्यं अग्निष्टोमादिषु स्थिताः ॥
 द्विजोपासिकाश्च नित्यं कृत्वाचार्यादि पूजकाः ।

चतुराश्रमधर्माणां कथिताः समदर्शिनः ॥
 गुणैः स्वैः समायुक्तास्तेजस्विनो द्विजप्रियाः ।
 एवम्भूतास्तथे विप्रास्तेषां विष्णुः सदात्तिके ॥
 विष्णुश्च सर्वदैवत्यं तस्माद्विष्णुमयोभवेत् ।
 दैवत्यार्चाकृतां नित्यं गुरुपास्तिष्ठतान्तथा ॥
 ब्रह्मैवाचामतां सम्यक् ब्रह्ममान्निधमच्छति ।
 तदुपास्यं सदा ब्रह्म यावत्साधनकञ्च यत् ॥
 बद्धपापान्विदित्वा यः संसरेन्नेह मानवे ।
 षटन्ति ब्रह्मदेवेशे ब्रह्मन्यासमनेकशः ॥
 ब्रह्मापि द्विविधं धाम न परं परमेव च ।
 समात्वं सपरं ब्रह्म शब्दब्रह्मेति कीर्तितम् ॥
 प्रणवाख्यन्तिरूपन्तत् प्रागेव हि विशेषतः ।
 प्राणायामे तदभ्यस्य पूरकाद्यैश्च वायुभिः ॥
 पूरको कुम्भको वायू रेचकस्तु द्वितीयकः ।
 येन व्यावर्तते वायुर्नासाग्रान्निःसरन्वह्निः ॥
 श्वासयोगेन तं प्राञ्जः पूरकं तद्विदोऽनिलम् ।
 श्वासयोगं वदन्त्येनं कवयस्तन्तु पावनम् ॥
 विदुस्तं रेचकं तज्ज्ञाः रेच्यश्च शनकैः शतैः ॥
 न वेगाद्रेचयेद्वायुः सर्वथा विघ्नभाक् भवेत् ।
 मोचयेन्मन्दमन्दन्तु वक्त्रिः स्यात् कुम्भितो यथा ॥
 नासाग्रस्थितपाणिस्तु सशिखञ्चालनं क्षमम् ।
 अनिलं रेचयेद्योगी न मन्दं वाति वेगवान् ॥
 न ज्ञायतेऽनिलो यस्य निःसरन्नासिकाग्रतः ॥
 यस्यास्ते कुम्भितो जस्य प्राणयोगी स उच्यते ।

दीर्घायुस्त्वं परं ज्ञानं समस्ता योगरुद्रयः ॥
 देहे तस्यावतिष्ठन्ति प्राणायामवशीकृताः ।
 यत्र तिष्ठति जीवस्य निःसृष्टेऽसृष्ट उच्यते ।
 स किन्न धार्यते प्राणो ब्रह्मा तिष्ठति यत्र तु ॥
 प्राण एव हि चात्मा च प्राणो देहस्य वाहकः ।
 शरीरान्निःसृष्टे प्राणे नात्मा विग्रहवाहकः ॥
 देह त्यक्त्वा यदा जीवो वहिराकाशमास्थितः ।
 तदा निर्विषयो वायुर्भवेदत्र न संशयः ॥
 तदा ससर्जं देहेषु नासाग्रमास्थितः शिवः ।
 प्रत्यक्षः सर्वभूतानां तिष्ठति न च लक्ष्यते ॥
 तदा न श्वसते वायुस्तदा निष्कल उच्यते ।
 नाभिसंस्थन्तु विज्ञाय जन्मबाधाद्विमुच्यते ॥
 देहस्यः सर्वसत्त्वानां स जीवति शृणोति च ।
 धर्माधर्मौ अवष्टम्बौ देहे देहे व्यवस्थितौ ॥
 सुदृप्तकञ्जसंस्थस्तु अथ ऊर्द्धं प्रधावति ।
 धर्माधर्मैर्महापाशैर्गृहीतः स प्रवर्त्तते ॥
 अर्द्धमुच्छ्वसते यावत् प्राणोद्रव्यसमीरणात् ।
 तावत्प्राणस्तु विज्ञेयो यावन्नासाग्रमास्थितः ॥
 अत्रस्थं निष्कलं ब्रह्म यावन्न श्वसते द्विजः ।
 श्वसनेन समायोगादाकाशात्पुनरागतः ॥
 नासारन्ध्रसमालीनस्तदा निष्कल उच्यते ।
 स जीव इति विख्यातः स विष्णुः स महेश्वरः ॥
 ध्यातव्या देवतास्तत्र क्रमेण पूरकादिषु ।
 विष्णुब्रह्मेश्वरास्तेषु स्थानेषु स्थावरा द्विजैः ।

नीलपङ्कजविख्यातं आनीय नाभिमध्यतः ॥
 महात्मानं चतुर्बाहुकेयूरन्तं हरिं स्मरेत् ।
 हृत्पद्मे कुम्भके ध्यायेद् ब्रह्माणं पङ्कजारुनम् ॥
 रक्तेन्दीवरवर्णाभं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ।
 रेचके शङ्करं ध्यायेत् ललाटस्थं त्रिशूलिनम् ॥
 शुद्धस्कटिकसङ्काशं संसारार्णवतारकम् ।
 एवं श्वसनसंरोधो देवतात्रयचिन्तनात् ।
 अग्निर्वाय्वसंयोगादन्तरं शुद्ध्यते त्रिभिः ॥
 निरोधादभवद्वायुः सस्मादग्निस्ततो जलम् ।
 इति त्रिदेवतायोगात् शुद्धन्त्येनं पुनर्द्दिजाः ॥
 भवन्ति प्रणवोपेताः प्राणायामस्तु षोडश ।
 अपि भ्रूणहनं मासात् पुनात्यहरहः कृतः ॥
 प्रातरहस्यसायञ्च पूरकं ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
 रेचकेन तृतीयेन प्राप्नुयात् परमं पदम् ।
 न प्राणेनाप्यपानेन वायुवेगेन रेचयेत् ॥
 प्रागुक्तेन प्रयोगेण मोचयेत्प्राणसंयमी ।
 शरीरञ्च शिरोग्रीवं विद्वत्पाणि च पाद्वयम् ॥
 सर्वाङ्गं निश्चलं धार्यमापूर्य सर्वनाडिकाः ।
 संहृत्याङ्गानि सर्वाणि कर्मविज्ञानकृद्द्विजः ॥
 बद्धासनो चलाङ्गस्तु कुर्यादसुनिरोधनम् ।
 कृत्वासुसञ्चयं विद्वान् विधिद्वयः समुपसृजेत् ॥
 अन्तरे शुद्ध्यते यस्मात् कुर्यादाचमनं स्मृतम् ।
 इत्युक्तः प्राणसंरोधो देवतात्रयसंयुतः ॥
 त्रिमात्रप्रणवस्तत्र ध्यातव्यः सर्वयोगिभिः ।

स्मर्यमाणस्य यातस्य विश्रान्तिः स्यादमात्रकैः ॥

तत्परं निष्फलं ज्ञानं तद्विदुर्ब्रह्मचिन्तकाः ।

मृदुमध्योत्तमत्वाच्च स्थूलसूक्ष्मानुभावतः ॥

त्रिविधं प्राणसंरोधं विदुस्तत्तत्त्ववेदिनः ।

क्रियमाणो विशेषेण प्रत्याहारोऽयमुच्यते ॥

सर्वं प्रागुक्तमेव स्याद्विशेषं तु निबोधत ।

वाह्यं वायुं यथोत्साहं आकृष्य यच्छनैः शनैः ॥

निरुध्य विधिवद्योगी प्रत्याहारः स उच्यते ।

व्यावृत्त्यातिमुखी यत्र खानि यत्र निरुध्य च ॥

चिन्तयेन्निश्चलीकृत्य प्रत्याहारः स उच्यते ।

प्राणाद्यवयवस्थूनाः सकल्पाद्यासुवायवः ॥

निरोद्धव्या दृशोऽप्येते प्राणसंयमकारिभिः ।

वायुरेकोऽपि देहस्थः क्रियाभेदेन भिद्यते ॥

प्रकर्षेण समन्ताच्च न यानादिक्रिया स्मृताः ।

भविष्यातीतकालेभ्यः कर्मभ्यश्चास्तु संयमी ॥

सर्वानिलस्तथा खानि निरुध्यैकत्र धारयेत् ।

स धीमान्वेदविद्विद्वान् स योगी ब्रह्मवित्तमः ॥

स्थानं द्विजन्मा विधिवत् अस्व माशस्य यदूयातिविधिः पराशरौक्तेर्बहुभिः प्रकारै रक्तोविधिः प्राणनिरोधनस्य ॥

प्रत्याहारो विशेषस्तु प्रोक्तस्तस्यैव वित्तमाः । ।

यदभ्यस्यामुयाद्ब्रह्म सर्वदा नैदमव्ययम् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरे प्राणायामप्रत्याहारविधिः ।

यातैस्तु पुनरावृत्तिः कदाचिदिह दृश्यते ।
 संस्मृतिं नाप्रयाद्येन शकस्तु नुस्तदाब्रवीत् ॥
 उक्तोऽसि संयमं पूर्वं विधिहीनोऽहि नाशनः ।
 निबोधध्वं चतुर्थन्तु ध्यानं प्रणववैधसाः ॥
 विधिवत्प्रणवध्यान मेकचित्तस्तु दोऽभ्यसेत् ।
 ब्रह्माभ्येति स मुक्तात्मा स योगी योगिनां वरः ॥
 तद्व्यानमसुसंरोधं तुर्यसम्यगिहोच्यते ।
 तदक्षार्यान् पेक्षन्तु चिन्तापेक्षविवर्जितम् ॥
 तच्छान्तं निर्मलं शुद्धं ध्यातव्यं हृत्सरोरुहे ।
 तद्वेयन्तद्वरेण्यन्तु मुक्तिबीजं तदुच्यते ॥
 सच्चित्त्य व्याहृतीः सप्त प्रणवाद्या स्तदन्तकाः ।
 सम्यगुक्तं मिदं ध्यात्वा परब्रह्मणि योजयेत् ॥
 हुतभुक् पवनो जीवस्त्रयोऽप्येतेहृदिस्थिताः ।
 ये तत्सर्वन्तु वैकल्यं संसारे ध्यानकावृजः ॥
 ॐङ्कारावर्त्तनालेन उद्धृत्य परियोजयेत् ।
 योजयेत्सर्वमेवैतत्सिद्धयोगी स उच्यते ॥
 शून्यभूतं तु यत्प्राणो ह्यासजीवितमञ्जितम् ।
 यस्मादुत्पद्यते श्वासः पुनस्तत्र निवेशयेत् ॥
 आद्यन्तप्रणवं विद्वान् घटाकाशपदुत्सृजेत् ।
 स पश्यन् निर्मलं योगीपुरुषं नमः सशयम् ॥
 अन्तर्वक्त्रः वह्निः सम्यकुण्डलीभूतसर्पवत् ।
 ध्यातव्यः प्रणवस्तस्य गन्धमं धाम संस्मरेत् ॥
 स ध्यातात्मा स विन्दुश्च तदेवं परमं पदम् ।
 तदभ्यस्तं हि तज्ज्ञात्वा स तन्निवेव लीयते ॥

प्रथमं प्रणवो वक्त्र स्थाक्षरः परमाक्षरः ।
 रुजत्वमन्यदाप्नोति संप्राप्य परमं पदम् ॥
 पञ्चमं तु पदं विद्वन् ! तन्मूर्धन्यवतिष्ठते ।
 नाद्विन्दुः समाख्यातोहिजेन्द्राः । परमंपदम् ॥
 यत्प्राप्य न निवर्त्तन्ते भारत्यस्वात्यमेव च ।
 सर्वेभ्यो मातृकावर्णाः पुनस्तत्र विशन्ति च ।
 वर्णात्मासन्नवर्णास्तु समस्तं वर्णजीवनम् ॥
 न दीर्घं न च ह्रस्वञ्च न घोषं नाप्यघोषवत् ।
 न विसर्गस्य वा विद्वान् नानुस्वारविपर्ययः ॥
 हृद्याकाशनिविष्टं यदचलत्वं प्रयाति चेत् ।
 ज्ञानयोगे त्रिषष्टिर्धै यो विभर्त्यक्षराणि तु ॥
 तत्परं योगिभिर्ध्येयं व्योम यस्य तु मध्यमम् ।
 व्योमान्तगं यत्तुध्येयमनन्ताकाशमव्ययम् ॥
 चिन्तयामो वयं तत्त्वं धियो यो नः प्रचोदयात् ।
 ये तद्ब्रह्मत्वयीरूप मेतद्दर्भ स्त्रयीमयाः ॥
 येषां स परमा मुक्तिर्गत्वा यां न निवर्त्तते ।

आदाय चापं प्रणवं च वाणं सन्ध्याय चात्मानमवेषलक्ष्यम् ॥
 सम्यग्विधिं तं प्रविविज्य तस्मिन् प्राप्नोति योगी स तु मुक्तिं
 उद्देशभक्तिं विधिनादि विद्वन् ! ध्यानं विधेयं ध्वनिपूर्वकञ्च
 सर्वं विधानं विधिवच्च सम्यक् यस्तु समर्थोविधिरेव चास्य ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये योगाध्यायप्रणव-
 ध्यानविधिः सम्पूर्णः ।

अथ न्यत्संप्रवक्ष्यामि विधानं ध्यानकर्मणाम् ।
 मानामतोदितं कार्यं परब्रह्माप्तिकारकम् ॥
 कामाक्षकर्मिह प्रोक्तं परमात्मा किमुच्यते ।
 ब्रह्माणमिदं विद्याः ! शृणुध्वं भक्तितत्त्वराः ! ॥
 स्वीये । कर्मणा येषां शरीरग्रहणं भवेत् ।
 कर्मात्मनस्तदुच्यन्ते निर्गताः परमात्मनः ॥
 ते न स्पृशन्ति सत्त्वांशं स तथा सत्त्वदयोगुणाः ।
 कदाचित्केन कर्माणि परमात्मा ततः परम् ।
 निष्ठानाशौचविद्येति गुणत्रयं स्पृशन्ति हि ॥
 सो यस्मिन् कथमेतस्मिन् लोकपालो विधीयते ।
 स्वात्मानमेव चात्मानं वेष्टकोष्टकारवत् ॥
 कर्मणैव प्रजातस्तु बाह्यस्वार्थविमोहितः ।
 तस्मादुविवर्जयेत्कर्म स्वर्गादेरपि साधकम् ॥
 सौसारेस्वर्गतेः कर्मक्षयः स तु पुनर्यतः ।
 सीमैषा परमाविप्रा ब्रह्मणः पातमोक्षयोः ॥
 कर्मस्थानमिदं धात्री कृतमत्रोपभुज्यते ।
 वैदिकः कर्मयोगश्च दिवोऽप्यावत कस्य तु ॥
 योतेहावृत्तिवस्त्वञ्च ज्ञानयोगमतोऽभ्यसेत् ।
 हृद्विनिःसृतनाडीनां सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥
 तन्मध्यावस्थितं तेजः शशिप्रभया भाति यत् ।
 यन्मध्यमण्डलेच्छात्मा विधूमाननदीववत् ।
 संज्ञातव्योविदित्वा तं संसरेन्न पुनर्यतः ॥
 भूरिभवमधोवक्त्रं तत्रज्ञातव्यं व्यवस्थितम् ।
 नानुच्छेदेन वातेन कृत्वोद्वास्य विकासयेत् ॥
 विकास्य तस्य मध्यस्य मचलं दीपशिखेव ततः ।

तदूर्ध्वं निःसरेत्शुभ्रं सूक्ष्मं तत्तु विचिन्तयेत् ॥
 ललनहारनिर्गच्छन् कुलयोगीच चिन्तयेत् ।
 तावत्तु चिन्तयेद्यावन्निरालम्बश्च इच्छति ॥
 निरालम्बं यदा ध्यानं कुर्वाणो निश्चलो भवेत् ॥
 तदा तदुच्यते ब्रह्म स योगी ब्रह्मवित्तमः ।
 तत्पदञ्च पदातीनां तत्प्राप्ती मुक्त उच्यते ॥
 इति ध्यानं विधातव्यं मुक्तिरुद्धि द्विजैर्हिजाः ॥
 भूतानामात्मभूतस्य तानि सम्यक् प्रपश्यतः ॥
 विमुह्यत्यमरो मार्गं पदं किं न पदस्य तु ।
 यो न तिष्ठति यो याति न कञ्चित्सर्वथैव यः ॥
 अवाग्यो वाङ्मयोऽन्यस्तु सर्वश्रुति प्रचोदितः ।
 योऽन्तिकेऽपि दवीयांश्च योऽस्तिनास्तिस्वरूपकः ॥
 यस्येदं नममेति स तत्रैव च प्रलीयते ।
 यस्तु सर्वाणि भूतानि पश्यत्यात्मगतानि तु ॥
 आत्मानं तेषु सर्वेषु ततो यो न वियुज्यते ।
 सर्वभूतानि भूतात्मा यत्र तिष्ठति धीमते ! ॥
 शौचमोक्षौ च कौ तस्य लोकश्च ह्यनुपश्यतः ।
 समाप्तावृत्तमादीनां यन्मन्त्रं ब्रह्म यो द्विजः ॥
 ॐ खं ब्रह्मेति चाम्नायो दर्शकश्चैष वेधसः ।
 आत्मज्ञानब्रह्मपाया उक्ता खन्ये च कोविदैः ॥
 ते स्तैः सर्वैः स मन्त्रव्यो स ज्ञातव्योपदेशतः ।
 ज्ञानव्यः परमात्मैवं भक्तिं कृत्वा परेण तु ।
 ध्यानज्ञानस्य तद्भक्ते यत्र विश्रमते मनः ॥
 तदेवोपदिशेत्तस्य वस्तुज्ञानोपदेशकम् ।

मनो यस्य विवस्मन्तु यत्र ज्ञाते च वस्तुनि ॥
ध्यायेत्स तु तदेवेति यावत्स्यात् ध्यानसन्ततिः ।
ध्यामे तत्र तु संलग्ने हरावात्मनि वा पुनः ॥
ध्यानं नियोजयेद्योगी तं निरालम्बतां नयेत् ।
योगशास्त्रेषु यत्प्रोक्तं रहस्यारण्यकेषु च ॥
तत्तथोपदिशेद्ध्यानं ध्यायेदपि तथैव च ।
प्रवदन्त्यन्यथा केचिच्छ्रुत्वादिभेदवांस्ततः ॥
त्रैविध्यं विदुषो विद्वान्विद्वि तत्त्वपरे पदम् ।
चित्तजं श्रुतिजं भावं भावनाभावमेव च ॥
त्रिविद्यमात्मविद्येत योगाभ्यासफलाफलम् ।
आत्मशक्तिशिवस्येति चैतन्यमतिसंस्थितम् ॥
उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात् योगाभ्यासः प्रवर्त्तते ।
स एको निष्कलीभूतः कर्मात्मा यत्र योजितः ॥
न बिभेति सचैकाकी भयं वै जायतेऽन्यतः ।
न देवगतिर्भिर्ब्रह्मा ध्यानं यस्यास्ति योगिनः ॥
सम्ब्रिह्योऽत्र ह्यजं शान्तं कदाचित् कुवरेण तत् ।
त्यम्बकश्च चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुः परेश्वरः ॥
एकएव महेशो वै ततस्त्रिधेति कीर्तिता ।
नाभिमध्यस्थितं विद्वान्विज्ञानेन सुनिर्मलम् ॥
रविवद्भजमानन्तु काशद्रुक्षिगणैर्हिजाः ! ।
चिन्तयेद्बुद्धिं मध्यस्थं दीप्तिमत् सूर्यमण्डलम् ॥
तस्य मध्यगतो सोमवक्त्रश्चन्द्रशिखा रुहान् ।
तन्मध्यन्तु परं सूक्ष्मन्तर्ह्यायेद्योगमात्मनः ॥
तन्मध्ये चिन्तयेद्देवं वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।

विश्वमध्यगतो नादो नादमध्यगतो ध्वनिः ॥
 ध्वनिमध्यतः सारः सारमध्यगतोऽशुभान् ।
 तस्य मध्यगतं ब्रह्म शान्तं तस्य तु मध्यगम् ॥
 परं पदत्तु यच्छान्तं रुस्यगुष्ठ्य यो व्रजेत् ।
 जीवात्मा कायमध्यस्थः सदापि देहवर्जितः ॥
 वक्त्रनासापुटस्थस्तु भुञ्जीत हृदयान् प्रभुः ।
 इत्येतद्व्यानमार्गस्तु वदन्ति कवयो द्विजाः ! ॥
 कश्चिदन्यान्यथा ब्रूयुरूपं ब्रह्मविदो विदुः ।
 न ममापि हि दुःखस्य शर्म यत्र निरन्तरम् ॥
 ब्रह्मणोरूपमानन्दन्तन्मुक्तरूपमुच्यते ।
 सर्वव्यापी य एकस्तु यश्चानन्तश्च भावकः ॥
 स नन्तव्योऽजरीह्यात्मा सर्वं व्याप्य च यः स्थितः ।
 एकं व्योम यथानेकं प्रविधे रूपलभ्यते ॥
 एकोऽप्यात्मा तथानेको जलाधारेषु सूर्यवत् ।
 विश्वरूपो मणिर्यद्वदणान् गृह्णात्यनेकशः ॥
 उपाधिस्य सदा त्वेको न नादेहेऽकर्मतः ।
 कलाकाष्ठादिभेदेन वर्त्तमानादिभेदतः ॥
 एकः कालो यथा नाना तथात्मैकोऽप्यनेकधा ।
 देहमध्यस्थितं देवं यो न ध्यायति मूढधीः ॥
 सोऽर्कलब्धं मधु त्यक्त्वा क्लेशायाञ्चो गिरौ व्रजेत् ।
 यत्तीर्थयामं जपयागहोमान् कुर्याद्विपुष्मान् सतु वैष्णवः सदा ॥
 सचैव पिण्डं परिहृत्य दूरादक्षप्रभावैश्च वरिष्ठपृष्ठे ॥
 संभ्राम्य वै विधिवशात्करणोद्यमैश्च
 पापेन कुम्भदवधावृत्तरेण नूनम् ।

आरोग्यं सोऽर्थव्रतं दण्डमुखेन दूर्णं
 हृत्पद्मसंस्थं शिवतत्त्वमतिप्रहीणम् ।
 द्वौ मार्गावात्मनो ज्ञेयो ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ।
 अभियाति विदित्वाथ सायुज्यं परवेधसः ॥
 विद्वन्भूमादिरेको वै द्वितीयस्तु विराडिकः ।
 यत्र देवो प्रतीतव्यो यत्प्रतीतिरजायत ॥
 धूमः क्षिप्रं सितः पक्षो दक्षिणायनमेव च ।
 लोकापत्यञ्च चान्द्रश्च मातरिश्वानुकर्षणः ॥
 पाथोधात्री कषादेः सम्भवन्ति ममाश्रिताः ।
 अर्चिरहः सितः पक्षस्तथाचैवोत्तरायणम् ॥
 देवलोकस्तथा सूर्यः विद्युतश्च क्रमादिमान् ।
 मनसा पुरुषा यान्ति तानतो ब्रह्मलोकताम् ॥
 यत्र जातो पुनर्देहं संसरन्ति पुनर्द्विजाः ! ।
 मार्गं ह्ये पुनर्धोमन्मन्तव्यं सद्भिर्जैर्द्विजः ॥
 यन्न ज्ञातेन विज्ञातुं नाकमोक्षौ च सिध्यतः ।
 स आरण्यस्थभिक्षूणां त्रयाणामपि स द्विजाः ! ॥
 समानज्ञानमेतद्वदति ब्रह्मविदो विदुः ।
 यथा दहति वैधांसि समिद्धस्वाशुशुक्षणिः ॥
 ज्ञानमभ्यस्यमानस्तु तथा दहति संसृतीः ।
 तस्मान्नार्गद्वयेनापि ह्यात्मा ज्ञेयो भवेद्भिजैः ॥
 येन जानन्ति तेषान्तु इदं यूकादियोनिषु ।
 पन्नगत्वं कृमिद्वं वा कीटव मथवाप्रयुः ॥
 एतेभ्यस्त्वन्मैभ्यश्च जायन्ते तासु योनिषु ।
 विद्याविद्धिः स मन्तव्यः स हेतुः स्वर्गमोक्षयोः ॥

विद्यामोक्षदासा च अविद्यामन्युनाशकत् ।
 ज्ञानयोगस्तथाकर्मविद्याविद्धिः स्मृतो बुधैः ॥
 अपवर्गाय वै नृणां कर्म त्रिविष्टपाय च ।
 कर्मापि क्रियमाणं निरपेक्षं मोक्षकृद्भवेत् ॥
 विष्णवे गुरुवे वापि कर्म कृत्वा निवेदयेत् ।
 आत्मनः फलमिच्छद्भि र्यत्कर्म क्रियते नृभिः ॥
 तेनैव वाञ्छितावाप्तिस्तोनान्यद्वीपजायते ।
 हरिं वानित्यमभ्यस्य सर्वभावेन सद्भिजैः ॥
 तदभ्यासवदाप्नोति मृत्युदाहात् हरिस्मृतैः ।
 एक एव हि स ध्येयो यत्परं नास्ति किञ्चन ॥
 विनाशमान् महानिष स ध्येयः संयगेन्द्रियैः ।
 महान्तं पुरुषं देवं हृदिरूपमतः परम् ॥
 ब्रह्मवित्मृत्युर्वै प्रयाति ह्यनिवर्त्तकम् ।
 एष एव नृणां पन्था ब्रह्मा वै यमुपासते ॥
 दास्य जन्मस्वनेकेषु विचित्रञ्चैकचेतसाम् ।
 नाभिभक्तापि वै केन नान्यभ्यासकृतेरपि ॥
 ब्रह्माप्तिजन्मनां पुंसां किन्तु सा भूरजन्मभिः ।
 यतयः सर्वदाभ्यासाद्ब्रह्म यन्न प्रपेदिरे ॥
 तन्मनुष्यैः कथं प्राप्य मेकेनैव तु जन्मना ।
 ज्ञानाभ्यासेन तद्ब्रह्म तैश्च दम्भस्वरूपकैः ॥
 न प्राप्यते परं ब्रह्म न वाप्यासनमुद्रया ।
 बद्धभिः किमुपायैस्तु प्रोक्तैर्वा ग्रन्थविस्तरैः ॥
 एकमेवाभ्यसेत्तन्तु ये न चित्ते भवेद्भरिः ।
 एकैव शुद्धिस्तु सदा यथा स्यात् क्रियतां तथा ॥

नैव कुर्यान्नस्य न्यं विरुद्धमिति सर्वथा ।

भावः स्वर्गाय मोक्षाय नरकायापि स स्मृतः ॥

तस्मात्तं शोधयेद्वयत्नाच्छुचिः स्याद्भावशुद्धितः ।

एकस्य पुत्रकर्तारौ उक्तस्यापि च योषितः ॥

भिन्नभावौ भवेतान्तावतीव वै विशोधयेत् ।

परिष्कृतो नरो नार्याः संह्लादयति यौवनम् ॥

तत्पस्थोऽपि सकामान्तां भावहीनो न कामयेत् ।

एकोभावो हसैकार्यो यथा स तु न वै चलेत् ॥

तद्बुद्ध्या पञ्चतामिच्छन् स्वर्गमोक्षं मवाप्नुयात् ।

कृत्वापि विविधान्यागांस्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥

मृत्युकाले मतिर्यस्माद्भक्तिं तानेव विन्दति ।

गप्रयोगः कथितः द्विजेन्द्रा ! ध्यानस्य मार्गो बद्धधापि वापि ।

विध्यस्यमानस्तु भवद्विधानां ब्रह्मात्मिकदस्तु तथा द्विजानाम् ।

प्रत्याहारश्च योगश्च ध्यानविस्तरतस्तथा ।

उक्तं द्विजहितार्थं वै ब्रह्मावाप्तिकरं द्विजाः ! ॥

अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्नादक्षणं स्यात्तद्वयं तुटिः ।

द्वाभ्याश्चैव लवस्ताभ्यां निमेषोऽपि लवद्वयम् ॥

तैः पञ्चदशभिः काष्ठास्ताश्च त्रिंशत्कलाः स्मृताः ।

द्वाविंशतिं त्रिभागस्तु तुटिकेति प्रकीर्तिता ॥

तद्वयश्च मूर्च्छर्तः स्यात्ते त्रिंशत्तुल्यदिनम् ।

तत्पञ्चदशकं पक्षस्तद्वयं मास उच्यते ॥

तद्वयं ऋतुरित्युक्तं तद्वयं काल उच्यते ।

तस्माद्द्विमयनं प्रोक्तं तद्वयं वत्सरस्तथा ।

पञ्चभिस्तैर्युगः प्रोक्तो तद्द्वादशकपञ्चकम् ॥

षष्ठकः षष्टिगुणितो वाक्पते र्यगमुच्यते ।
 षष्टिघ्नः सोऽपि कालज्ञैः प्रजानाञ्च युगः स्मृतः ॥
 तद्वयन्तु कलिः प्रोक्तो तद्वयं द्वापरं भवेत् ।
 कलित्रयाणां त्रेता स्यात् कृतं कलिवतुष्टयम् ॥
 कलिभिर्दशभिर्विद्वान् चतुर्युग मिति स्मृतम् ।
 चतुर्युगसहस्रेण त्वजाहः कल्प उच्यते ॥
 अष्टयुगा पितृसन्ध्या सायंसन्ध्या पितावती ।
 तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तर मिति स्मृतम् ॥
 मन्वन्तरद्वयेनेह शक्रक्षयः प्रकीर्तितः ।
 एवं मानेन वर्षाणां शतं ब्रह्मक्षयः स्मृतः ॥
 ब्रह्मक्षयशतेनापि विश्वोरेक महर्भवेत् ।
 एतद्विधाः समासेन प्रयानिऽद्दशने द्विजाः । ॥
 रुद्रस्याम्नि लीयन्ते भूतभौतिकसृष्टयः ।

लब्धं यथानेन परंपदं तत्तद्द्विधा नयोगात् सतु तत्र लीयते ।
 परम्पराणां परमन्वचिन्त्वं परात्परं दिष्टपदादतीतम् ॥
 क्षणादिकालं क्रमशोऽप्यमन्तः प्रदाति चैतत्पदमव्ययं तत् ।

कालज्ञानेन योगेन योगिभिर्ध्यानकारिभिः ॥
 मुमुक्षुभिः सदा ज्ञेयं निरालम्बं परं पदम् ।
 पराशरोक्तशास्त्रतु चातुर्वर्णा जनाश्चरेत् ॥
 हितमुक्तं प्रयत्नेन सदा ध्येयं विजायते ।
 आवयिष्यति यः श्रद्धे ब्रह्मणान् भक्तितत्पराः ॥
 प्राप्स्यन्ति पितरस्तस्य तृप्तिं वै शाश्वतीं द्विजः ।
 द्वादशं दश वा सप्त षडष्टौवायवा नव ॥

दैविके पैटके वापि श्लोकाः श्रव्या द्विजातिभिः ।

य इदं शृणुयाद्विप्रः श्रावयेत्पाठयेदपि ॥

स प्रध्वस्तममस्तैना ब्रह्मलोक मवाप्नुयात् ।

त्रिभिः श्लोकमहस्त्रैस्तु त्रिभि र्वृत्तशतैरपि ॥

पाराशरोदतं शास्त्रं सुव्रतः प्रोक्तवान् मुनिः ॥

इति श्रीवृद्धत्यारागरस्मृतिः सम्पूर्णा ।

लघुव्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

अहन्यहनि कर्त्तव्यं क्रमाणां हि क्रमाद्विधिम् ।
बाह्ये मुहूर्त्ते उत्थाय धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ॥
कायक्लेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थं मेवच ।
ऊषः काले तु संप्राप्ते कृत्वाचावश्यकं बुधः ॥
स्नानान्दोषं शुद्धासुः शौचं कृत्वा यथाविधि ।
प्रातः स्नाने न पूयन्ते येऽपि पापकृती जनाः ॥
तस्मात्सर्वः प्रयत्नेन प्रातःस्नानं समाचरेत् ।
प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टफलप्रदम् ॥
ऋषीणां कुर्वतां नित्यं प्रातःस्नानं न संशयः ।
मुखे सुप्तस्य मततं लालानित्यं स्त्रवन्ति हि ॥
ततो नैवाचरेत्कर्माण्य कृत्वा स्नानमादितः ।
अलक्ष्मी कालकर्णीच दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तनम् ॥
प्रातःस्नानेन पूयन्ते सर्वपापान्न संशयः ।
न हि स्नानं विना पुंसां प्राशस्त्यं कर्मसु स्मृतम् ।
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ।
अग्नौऽवगिरस्कं वा स्नानमात्रं विधीयते ॥
आद्रेण वाससा चाङ्गमार्जनं कापिलं स्मृतम् ।

अग्राशस्थे समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ॥
 ब्राह्मणादीन्यथवाशक्तौ स्नानान्याज्जर्मनीषिणः ।
 ब्राह्ममाण्नेय मुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
 वारुणं यौगिकं चैव सदा स्नानं प्रकीर्तितम् ।
 ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ।
 यत्तु सातपवर्षेण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ।
 वारुणञ्चावगाहञ्च मानसञ्चात्मवेदनम् ।
 यौगिकं स्नानमाख्यातं योगोऽयं विष्णुचिन्तनम् ॥
 आत्मतीर्थमिदं ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ।
 मनःशुद्धिकरं पुमां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥
 शक्तश्चेद्वारुणं विद्वानग्राशस्थे तथैव च ।
 प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठञ्च भक्षयित्वा विधानतः ॥
 आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 मध्याह्नलिसमस्थौ ल्यं द्वादशाह्नलिसंस्मितम् ॥
 सत्वचन्दन्तकाष्ठं स्यात्तस्याग्रेण तु धावयेत् ।
 क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालिनीसम्भवं शुभम् ॥
 अपामार्गञ्च विल्वञ्च करवीरं विशेषतः ।
 दर्जयित्वा निषिद्धानि गृहीत्वैकं यथोदितम् ॥
 अपहृत्य दिनं पापं भक्षयित्वा विधानवित् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ॥
 नोत्पादयेद्दन्तकाष्ठमङ्गुल्या धावयेत् क्वचित् ।
 प्रक्षाल्य भक्त्या तर्जन्या शुचौ देशे समाहितः ॥
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात् ।

आचम्य मन्त्रवन्नित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥
 मार्जनं वारुणैर्मन्त्रैरात्मानं सकुशोदकैः ।
 आपोहिष्ठादिव्याहृतिभिः सावित्या वारुणैस्तथा ॥
 ओङ्कारव्याहृतियुक्तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद्भास्करं प्रति तन्मनाः ॥
 प्राक् तु तेन समासीनो दर्भेषु सुममाहितः ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥
 या सन्ध्या सा जगत्सृष्टिस्थितिसंयमकारिणी ।
 ऐश्वरी तु पराशक्तिस्तत्र यत्र समुद्भवा ॥
 सवितुर्मण्डलगतां गायत्रीं वै जपेद्ब्रह्मधः ।
 प्राङ्मुखः प्रयतोविप्रः सन्धोपासनमाचरेत् ॥
 सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमाप्नुयात् ॥
 अनन्यचेतसो शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वं पराङ्गतिम् ॥
 योऽन्यतः कुरुते यत्नं धर्मकार्यं द्विजोत्तमः ।
 विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सन्धोपासनं समाचरेत् ।
 उपासितो भवेत्तेन देवयोगतनुः परः ॥
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं वै जपेद्द्विद्वान् ब्राह्मणः प्रयतः स्थितः ॥
 इति लघुव्यासस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथागम्य ग्रहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ।
 अग्निं प्रज्वाल्य विधिवत् जुहुयाज्जातवेदसम् ॥
 ऋत्विक् पुत्रोऽथवा पत्नी शिष्योऽपि च सहोदरः ।
 प्रायानुज्ञां विशेषेण जुहुयाद्वा यथाविधि ॥
 पवित्रपाणिः शुभ्राभः शुक्लाम्बरधरोऽपरः ।
 अनन्यमानसो वक्त्रौ जुहुयात्संयतेन्द्रियः ॥
 विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः ।
 नाक्षयस्तद्भवेत्सर्वं नेष्टासुत फलप्रदम् ॥
 देवतादीन्ममस्कुर्यादुपहारं निवेदयेत् ।
 दद्यात्पुष्पादिकां स्नासां वृद्धांश्चैवाभिवादेत् ॥
 गुरुञ्चैवाप्युपासीत हितं तस्य समाचरेत् ।
 वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्नाच्छक्तितोद्विजः ॥
 वेदमध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विपाठयेत् ।
 अपेक्षेत च शास्त्राणि मन्वादीनि द्विजोत्तमाः ॥
 वैदिकान्नियमान्वेदान्वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥
 उपेयादीश्वरश्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
 साधयेद्विविधानर्थान् कुटुम्बार्थं तथैव च ॥
 ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ।
 पुष्पाक्षतान्कुशलितान् गोमयं गन्धमेव च ॥
 नदीषु देवखातेषु तटाकेषु सरित्सु च ।
 स्नानं समाचरेन्नित्यं नदीऽखवणेषु च ॥
 परकीयनिपानेषु न स्नायाद्द्वै कदाचन ।
 पञ्च पिण्डान् समुष्ट्य स्नायाद्वा सम्भवात् पुनः ॥

ऋद्वैकया शिरः क्षाल्य हाभ्यां नाभे स्तथीपरि ।
 अतश्चतसृभिः कार्यं पादौ षड्भिस्तथैव च ॥
 ऋत्तिका च समाविष्टा त्वार्द्रामलकमात्रतः ।
 गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥
 लेपयेदथतीरस्यस्तल्लिङ्गेनैव मन्त्रतः ।
 प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात्समाहितः ॥
 अभिमन्त्र्य जलैर्मन्त्रैर्बलिङ्गैर्वाङ्गणैः शुभैः ।
 आपो नारायणोद्भूता स्नानेवास्यायनं पुनः ॥
 तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद्बुधः ।
 प्रोक्ष्यसोङ्कारमादित्यं त्विर्निमज्जेज्जलागये ॥
 आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
 अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ॥
 त्वं यक्षस्त्वं वषट्कार आपोज्योतिरसोऽम्बतम् ।
 द्विपदां वा त्रिरभ्यस्येद्याहृतिं प्रणवादकाम् ॥
 सावित्रीं वा जपेद्विद्वान् स्तथैवाप्यष्टमर्षणम् ।
 ततः सम्मार्जनं कुर्यादापोहिष्टामयोभुवः ॥
 इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ।
 ततोऽभिमन्त्र्य तत्तीर्थमापोहिष्टादिमन्त्रकैः ॥
 अन्तर्गत उ लेमग्नो जपेत् त्रिरष्टमर्षणम् ।
 द्विपदां वाथ गायत्रीं तद्विष्णोः परमम्बदम् ॥
 आवर्त्तयेद्वा प्रणवं देवं वा संस्मरेद्भरिम् ।
 द्विपदोहि परो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ॥
 अतर्जलात्तिराट्कृत्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अक्षपः पाणौ समादाय जम्बा वा मार्जने कृते ॥

विन्यस्य मूर्ध्नि ततोऽयं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपाप प्रणोदनः ॥
 तथावमर्षणं सूक्तं सर्वपाप प्रणोदनम् ।
 अथोपतिष्ठेतादित्य मूर्ध्वं पुष्पाञ्जलान्वितम् ॥
 प्रक्षिप्य देवमादित्यं ऋग्यजुः सामरूपिणम् ।
 उदित्यश्चित्तमित्येतत् तच्चक्षुरिति मन्त्रतः ॥
 हंसः शुचिषु इत्येतत्सावित्या च विशेषतः ।
 अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सर्वपाप प्रणाशनैः ॥
 सावित्रीं वै जपेत् पञ्चाब्जपयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च ॥
 तिष्ठन् तदेक्षमाणोऽकं जपं कुर्यात्समाहितः ।
 आसीनः प्राङ्मुखो नित्यं जपं कुर्याद्यथाविधि ॥
 स्फटिकेन्द्राक्षपद्माक्षैः पत्र दीप कुरुक्षकैः ।
 कर्तव्या त्वक्षमाला स्यात् विशिष्टा चोत्तरोत्तरा ॥
 जपकाले न भाषेत नाङ्गानि चालयेत्तथा ।
 न कम्पयेच्छिरोऽङ्गीवां दन्तान् न प्रकाशयेत् ॥
 गुह्यका राज्ञसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं हि तत् ।
 एकान्ते तु शुचौ देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥
 चण्डाला शुद्धं पतितान् दृष्ट्वा च स्य पुनर्जपेत् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ॥
 सौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानांश्च शक्तितः ।
 आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥
 ततः सन्तर्पयेद्देवान् कृषीन् पितृगणान् क्रमात् ।
 आदौ ॐकारमुच्चार्य नान्नोऽन्ते तर्पयामि च ॥

देवान् ब्रह्मर्षींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
 पितॄन् तिलोदकैश्चैव विधिना तर्पयेद्बुधः ॥
 अपसव्येन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 देवर्षीं तर्पयेद्भीमान् उदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥
 यज्ञीपवीती देवानां निवीति ऋषितर्पणे ।
 प्राचीनाशीति पितॄषु स्नेन तीर्थेन भाषितम् ॥
 निष्पीड्येव तु वस्त्रञ्च समाचम्य यथाविधि ।
 यैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पुष्पैः पत्रैस्तथाम्बुभिः ॥
 ब्रह्माणं शङ्करं सूर्य्यन्तथैव मधुसूदनम् ।
 अन्यांश्चाभिमतान् देवान् पूजयेद्भक्तितो द्विजः ॥
 प्रदद्याद्वाथ पुष्पाणि विन्यसेच्च पृथक् पृथक् ।
 न विष्णुपाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ॥
 तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्भरिम् ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेनापौरुषेण च ॥
 नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ।
 निवेदयित्वा चात्मानं विमलन्तत्र तेजसि ॥
 तदात्मा तन्मनः शान्तः तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ।
 अथवा देवमीशानम्भगवन्तं सनातनम् ॥
 पाराधयेन्महेशानं महादेवं महेश्वरम् ।
 मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या ब्रह्मवैनाथ वा पुनः ॥
 ईशाने नाथ वा रुद्रैस्त्रयस्त्रयेन समाहितः ।
 पुष्पैः पत्रैरथान्निर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥
 अथोनमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वाचयेत् ।
 नमस्कुर्यान्महादेवं असृतं परमेश्वरम् ॥

निवेदयित्वा स्वात्मानं यो ब्रह्माणमतःपरम् ।
 प्रदक्षिणान्ततः कुर्यात्ततो ब्रह्माणि वै जपेत् ॥
 ध्यायेत देवमीशानं व्योममध्यगतं शुभम् ।
 अथवा लोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्युच्यते ॥
 कुर्यात् पञ्चमहायज्ञान् यच्छ्रुत्वा समाहितः ।
 देवयज्ञं पितृयज्ञश्च भूतयज्ञान्तथैव च ॥
 मनुष्य ब्रह्मयज्ञश्च पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
 यदि स्यात्तर्पणादवाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
 कृतमनुष्य यज्ञं हि ततः स्वाध्याय मारभेत् ॥
 अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्तरेऽथवा ।
 कुशपूतैः समासीनं कुशपाणिः समाहितः ॥
 श्रौताग्नौ लौकिकेचापि जले भूम्या मथापि वा ।
 वैश्वदेवश्च कर्त्तव्यो वेदयज्ञः स संस्कृतः ॥
 यदि स्यात्लौकिके पक्कं तदन्नं तत्र ह्वयेत् ।
 शालाग्नौ तत्रचेदग्नौ विधिरेषः सनातनः ॥
 देवेभ्यश्च ऊतादन्नाच्छेषाद्भूत बलिं हरेत् ।
 श्वेभ्यश्च श्वपदेभ्यश्च पतितादिभ्यएव च ॥
 दद्याद्भूमौ भूत बलिं क्रिमिभ्योऽथ द्विजोत्तमः ।
 सायन्तनस्य सिद्धस्य पक्कमन्नं बलिं हरेत् ॥
 वैश्वदेवं विनार्येन सायम्प्रातर्विधीयते ।
 एकान्तु भोजयेद्विप्रं पितृनुद्दिश्य यत्सदा ॥
 नित्यं श्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ।
 उद्धृत्य वायवायुक्तः किञ्चिदन्नं समाहितः ॥
 वेदार्थं तत्त्व विदुषे द्विजायै वोप पादयेत् ।

पूजयेच्चारुनं नित्यं नमस्येदर्चयेच्च तम् ॥
 मनोवाक्कर्मभिः शान्तम् आगतं स्व गृहं गतम् ।
 हन्तकार मयाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितोद्विजः ॥
 दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ।
 भिक्षामाहुर्प्रासमात्रम् अग्रं तस्य चतुष्टयम् ॥
 पुष्कलं हन्तकारस्यात्तच्चतुर्गुणं मुत्तमम् ।
 गोदोह कालमात्रं वै प्रतीक्ष्यं ह्यतिथिं स्वयम् ।
 अभ्यागतान्यथाशक्तिं भोजयेदतिथीं रुदा ।
 अदत्त्वा देवताभूत भृत्या तिथिं पितृष्वपि ॥
 भुञ्जीत चेत्समूहात्मातिर्यग्योनिञ्च गच्छति ।
 वेदाभ्यासोऽन्वहंशक्त्या महायज्ञक्रिया क्रमाः ॥
 नाशयन्त्याशु पापानि वेशाजामर्चनं तथा ।
 यो मोहादथवा लोभादकृत्वा देवतार्चनम् ॥
 भुङ्क्ते स याति नरकान् शूकरेष्वभिजादते ।
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै शनैः ॥
 भुञ्जीत स्वजनैः सार्धं स याति परमाङ्गतिम् ।
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ।
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते कृष्णं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
 आसीनस्वासने शुद्धे भूभ्यां पादौ निधाय च ।
 उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥
 पश्चार्द्रोभोजनं कुर्यात् भूम्यां पादौ निधाय च
 उपलिप्तं शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
 चार्द्रवागाननो भूत्वा पश्चार्द्रोभोजनञ्चरेत् ।

महाव्याहृतिभिश्चान्नं परिधायोदकेन तु ॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियाञ्चरेत् ।
 स्वाहा प्रणवसंयुक्तं प्राणायामाहुतिं ततः ॥
 अपानाय ततोऽङ्गत्वा ध्यानाय तदनन्तरम् ।
 उदानाय ततोऽङ्गत्वा समानायेति पञ्चमम् ॥
 विज्ञाय चार्थमेतेषां जुहुयादात्मवान् द्विजः ।
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ॥
 ध्यात्वा तन्मनसा देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ।
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठाञ्जलं पिबेत् ॥
 आचम्याहुष्टमात्रेण पादाहुष्टे तु दक्षिणे ।
 निधापयेद्वस्तुजल मूर्ध्वहस्तः समाहितः ॥
 ऊत्थानुमन्त्रेण कुर्व्याच्छ्रद्धायामिति रुन्त्रतः ।
 अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेत् ब्रह्मणेति हि ॥
 सर्वेषामिव योगानामात्मयोग परं स्मृतः ।
 योगेन विधिना कुर्व्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 यज्ञोपवीती भुञ्जीत सुगन्धालङ्कृतोत्तरम् ।
 सायम्प्रातस्तु भुञ्जीत विशेषेण समाहितम् ॥
 नाद्यात्सूर्यग्रहात्पूर्वं मङ्गि सायं शशिश्रुहात् ।
 ग्राहकाले च नाश्नीयात् स्नात्वाश्नीयात्प्रमुक्तयोः ॥
 अमुक्तयोरस्तगयोरद्याहृष्टा परेऽहनि ।
 नाश्नीयात्प्रेक्षमाणानां मप्रदायापि दुर्गतः ॥
 न यज्ञशिष्टादन्यत्वात्कुलोमान्यो ममातुरः ।
 आत्मार्थं भोजनं यस्य सुखार्थं यस्य मैथुनम् ॥
 इत्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ।

यो भुङ्क्ते वेष्टित शिरा यस्तु भुङ्क्ते विदिङ्मुखः ॥
 सोपानत्कश्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ।
 नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रष्टक् ॥
 न च भिन्नासनगतो न शयान स्थितोऽपि वा ।
 नोपानत्पादुकी चापि न च संविलपन्नपि ॥
 भुङ्क्ते च सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहास पुराणाभ्यां वेदार्थं सुपठं हयेत् ॥
 ततः सन्ध्या सुपासीत पूर्वोक्त विधिना द्विजः ।
 आसीनस्तु जपेद्देवीं गायत्रीं पश्चिमाम्प्रति ॥
 नानुतिष्ठति यः पूर्वामुपास्ते न च पश्चिमाम् ।
 स शूद्रेण समीलोके सर्वकर्म दिगर्हितः ॥
 ऊत्वाग्नेः विधियन्मन्त्रैर्भुक्ता यज्ञावशिष्टकम् ।
 विहृज्य बान्धवजनं शपेच्छृङ्खपदो निशि ।
 नोत्तराभिमुखः सुप्यात् पश्चिमाभिमुखो न च ॥
 अवाङ्मुखो न नग्नो वा न च भिन्नामने क्वचित् ।
 न भग्नायान्त खड्गायां शून्यागारे तथैव च ॥
 इत्येव मखिलं प्रोक्तं अहन्यहनि वै पुरा ।
 ब्राह्मणेऽक्तं कृत्यजातं अपवर्गं फलप्रदम् ॥
 नास्ति क्वाश्चिद्वालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः ।
 स याति नरकान् घोरान् शूकरेष्वभिजायते ॥
 नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्ताग्रमधिकं स्वतम् ।
 तस्मात्सर्वार्णि भूतानि मुक्तये परमेष्ठिनः ॥
 इति लघुव्यासस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

लघुव्याससंहिता समाप्ता ।

व्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वाराणस्यां सुखामीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
पप्रच्छ मुनयोऽभ्येत्य धर्मान् वर्णव्यवस्थितान् ॥
स शृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचाथ प्रसन्नात्मा मुनयः श्रूयता मिति ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारोमृगः सदा ।
चरति तत्र वेदीक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधी यत्र दृश्यते ।
तत्र श्रौतं प्रमाणत्वं तयोर्द्वन्द्वे स्मृतिर्वरा ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्त्रयो वर्णा हि जातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु नेतरे ॥
शूद्रो वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना ॥
विप्रवद्विप्रविन्नासु क्षत्रविन्नासु विप्रवत् ।
जातकर्माणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥
वैश्यासु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥
ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालो धर्मवर्जितः ।
कुमारीरुग्णश्चैकः स गीतायां द्वितीयकः ॥

ब्राह्मण्यां शुद्धजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
 बर्हकीनापितोगोपश्चाशापः कुम्भकारकः ॥
 वणिक्किरातकायस्यमालाकार कुटुम्बिनः ।
 वरटोमेदचण्डालदासश्चपञ्चकोलकाः ॥
 एतेऽन्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ।
 एषां सम्भाषणात् स्नानं दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥
 गर्भाधानं पुंसवनं मीमन्तोजातकर्म च ।
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशनं वपनक्रिया ॥
 कर्णवेधोव्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
 केशान्तः स्नानमुद्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः ॥
 त्रेताग्निसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः ।
 नवैताः कर्णवेधान्तामन्त्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥
 विवाहोमन्त्रतस्तस्याः शुद्धस्वामन्त्रतोदश ।
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥
 मीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
 एकादशेऽङ्गि नामार्कस्येक्षा मासि चतुर्थके ॥
 षष्ठे मास्यान्त्रमश्रीयाञ्छूडाकर्म कुलोचितम् ।
 कृतचूडे च बाले च कर्णवेधोविधीयते ॥
 त्रिप्रोगर्भाष्टमे वर्षे क्षत्रएकादशे तथा ।
 द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपनयमर्हति ॥
 तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्यात्द्विगुणाधिकः ।
 वेदव्रतच्यतोव्रात्यः स व्रात्यस्तोममर्हति ॥
 द्वे जन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात् प्रथमं तयोः ।
 द्वितीयं छन्दसां मातुर्द्विगुणाद्विधिवद्गुरोः ॥

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो वान्यदोषतः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः ॥
 उपनीतो गुरुकुले वसेत् नित्यं समाहितः ।
 विभ्रयाद्दण्डकौपीनीपवीताजिनमेखलाः ॥
 पुण्येऽङ्गि शुर्वनुज्ञातः कृतमन्त्राङ्गति क्रियः ।
 स्मृत्योङ्कारश्च गायत्रीमारभेद्देदमादितः ॥
 शौचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ।
 पठेत् गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिष्टमाचरेत् ॥
 ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत् ।
 स्वाध्यायार्थं तदा यत्नः सर्वदा हितमाचरेत् ॥
 नापक्षिप्तोऽपि भाषेत न ब्रजेत्ताडितोऽपि वा ।
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनञ्चार्कवीक्षणम् ॥
 तौर्यत्रिकानृतोन्मादपरिवादानलङ्घक्रियाम् ।
 अञ्जनोद्वर्तनादर्शस्त्विलेपनयोषितः ॥
 दृष्टान्तमरुन्तोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ।
 र्दपञ्चलितमध्याङ्गेऽनुज्ञातिगुरुणा स्वयम् ॥
 आलोलुपश्चरेद्भैलं व्रतिपूतमहत्तिष्ठ ।
 सद्योभिचान्नमादाय दित्तवत्तदुपसृशेत् ॥
 कृतमाध्याङ्गिकोऽश्रीयादनुज्ञातो यथाविधि ।
 नाद्यादेकादमुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामिताम्रियात् ॥
 नान्यङ्गितमादद्यादापन्नोद्रविणादिवाम् ।
 अनिन्यामन्वितः आहं पैत्येऽद्याद्गुरुचोदितः ॥
 एकान्नमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी ।
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा सन्त्युक्त्यादिकम् ॥

समिधोऽग्नावाद्धीत ततः परिचरेद्भुक् ।
 शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वश्च प्रथमं गुरोः ॥
 एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी ब्रतश्चरेत् ।
 हितोपवादः प्रियवाक् सख्यङ्गुर्वर्थसाधकः ॥
 नित्यमाराधयेदेनमासमाप्तेः श्रुतिग्रहात् ।
 अनेन विधिनाधीतोवेदमन्त्रोद्विजं नयेत् ॥
 शापानुग्रहसामर्थ्यमृषीणाञ्च सलोकताम् ।
 पयोऽमृताभ्यां मधुभिः साज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥
 तस्माद्हरहर्वेदमनध्यायमृते पठेत् ।
 यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरेत् ॥
 व्यतिक्रमादसम्पूर्णमनहंकृतिराचरेत् ।
 परत्वेह च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
 यस्तूपनयनादेतदास्त्योर्व्रतमाचरेत् ॥
 स नैष्ठिकोब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
 उपकुर्वाणकोयस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिकः ॥
 केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
 समाप्य वेदान् वेदौ वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ॥
 श्रुयायीत गुर्वनुज्ञातः प्रवृत्तोदितदर्शिणः ।
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवंस्नातकतां प्राप्नोद्वितीयाश्रमकाङ्क्षया ।
 प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसम्भवाम् ॥
 अरोगादुष्टवंशोत्थामशुल्कादानद्रूपिताम् ।
 सवर्णामसमानार्थाममाहपितृगोत्रजाम् ॥
 अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंयुताम् ।
 धृताधीवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥
 स्वातन्त्र्यः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ।
 दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोदहेत् ॥
 ब्राह्मोद्वाहविधानेन तदभावे परोविधिः ।
 दातव्यैषा सहजाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥
 पितृतत्पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ।
 पूर्वाभावे परोदद्यात् सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥
 यदि सा दातृवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका ।
 भ्रूणहत्याश्च यावत्यः पतितः स्यात्तदपदः ॥
 तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः ।
 कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक् ॥
 त्यजन्नदुष्टं दण्ड्यः स्याद्दूषयंश्चाप्यद्रूपिताम् ।
 ऊढायां हि सवर्णायामन्या वा काममुदहेत् ॥
 तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् ग्रहीयते ॥
 उदहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्याञ्च क्षत्रियोविशाम् ।

नतु शूरां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥
 नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी ।
 धर्म्या धर्मेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु ॥
 पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयम्भुवा ।
 पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन पत्योऽभूवन्निति श्रुतिः ॥
 यावन्न विन्दते जायां तावदर्द्धो भवेत् पुमान् ।
 नार्द्धं प्रजायते सर्वं प्रजायेतेत्यपि श्रुतिः ॥
 गुर्वी सा भूस्त्रिवर्गस्य वीढं नान्येन शक्यते ।
 यतस्ततोऽन्वहं भूत्वा स्ववशोविभ्रयाच्च ताम् ॥
 कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् ।
 स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न चापयेत् ॥
 स्मार्त्तं वैवाहिके वक्त्रौ श्रोतं वैतानिकाग्निम् ।
 कर्म कुर्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्वतः ॥
 सस्यग्धर्माथेकामेषु दम्पतिभ्यामर्द्धनिशम् ।
 एकचित्ततया भव्यं समानव्रतवृत्तितः ॥
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ।
 भावतो ह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः ॥
 पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ।
 उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशोधनम् ॥
 मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य साग्निशालं स्वमङ्गलम् ।
 शोधयेद्ग्निकार्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥
 प्रोक्षयैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 हन्वपात्राणि सर्वाणि न कदाविद्वियोजयेत् ॥
 शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ।

महानमस्य पात्राणि वहिः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥
 खड्गश्च शोधयेच्चूलीं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
 स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविण्यानि च ॥
 कृतपूर्वाङ्गकार्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ।
 ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलबान्धवैः ॥
 वस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
 मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्त्तिनी ॥
 क्रायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।
 दासीवादिष्टकार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥
 ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ।
 वैश्यदेवकृतैरन्नेर्भोजनीयांश्च भोजयेत् ॥
 पतिश्चैतदनुज्ञातः शिष्टमन्वाद्यमात्मना ।
 भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययविचिन्तया ॥
 पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ॥
 कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत् पतिम् ।
 नातिलप्ता स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ॥
 आस्तीर्थं साधुशयनं ततः परिचरेत् पतिम् ।
 सुप्ते पतौ तदभ्यासे स्वपेत्तद्गतमानसा ।
 अनग्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जिह्मन्द्रिया ॥
 नोच्चैर्वदेन्न परुषं न बहून् पत्युरप्रियम् ।
 न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविखापिनी ॥
 नचातिव्ययशीला स्यान्न धर्मार्थविरोधिनी ।
 प्रमादोन्मादरोषेभ्यो वञ्चनञ्चातिमानिताम् ॥
 पैशुन्यहिंसाविद्वेषमहाहङ्कारधूर्त्तताः ।

नास्ति कस्यस्य सस्तेयदम्भान् साध्वी विवर्जयेत् ॥
 एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् ।
 यशः शर्मिष्ठ यात्येव परत्र च सलोकताम् ॥
 योषितो नित्यकर्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते ।
 रजोदर्शनतोदोषात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥
 सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् ।
 एकास्वरावृता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता ॥
 मौनित्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्भिरचञ्चला ।
 अश्लीयात् केवलं भक्तं नक्तं मृगमयभाजने ॥
 स्वपेङ्गूमावप्रमत्ता क्षपेदेवमष्टवयम् ।
 स्नायीत च त्रिरात्रान्ते सचैलमुदिते रवौ ॥
 विलोक्य भर्तुर्वदनं शुद्धा भवति धर्मतः ।
 कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥
 रजोदर्शनतो याः स्नूरात्रयः पीडशर्त्तवः ।
 ततः पुंवीजमक्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे प्ररोहति ॥
 श्वतस्त्रिधादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ।
 गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु पोषापितर्क्षराक्षमान् ॥
 प्रच्छादिनादित्यपथे पुमान् गच्छेत् स्वयोषितः ।
 क्षामालङ्कृदवाप्नोति पुत्रं पूजितलक्षणम् ॥
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥
 भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
 सा त्ववाप्याऽन्यतोगर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ।

सद्गुणचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥
 महायातकदुष्टोऽपि नाप्रतीक्ष्यस्तथा पतिः ।
 अशुद्धे क्षयमा दूरं स्थितायामनुचिन्तया ॥
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनादृते ।
 धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वार्त्तर्यत् पतिः ॥
 पुनस्ता मार्त्तवस्त्रातां पूर्ववद्वावहारयेत् ।
 धूर्त्ताश्च धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥
 सुदुष्टां व्यमनामक्तामहितामधिवासयेत् ।
 अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणां तु समतामियात् ॥
 विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रता निराहारा शोष्यते प्रोषिते पतौ ॥
 मृतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वक्त्रिमाविशेत् ।
 जीवन्ती चेत्त्यक्तकेया तपसा शोधयेदपुः ॥
 सर्वावस्थासु नारीणां न युक्तं स्यादरक्षणम् ।
 तदेवानुक्रमात् कार्यं पितृभर्तृसुतादिभिः ॥
 जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
 ये यजन्ति पितृन् यज्ञैर्मोक्षप्राप्तिमहोदयैः ॥
 मृतानामग्निहोत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् ।
 दाहयेदविलम्बेन भार्याश्चान्न व्रजेत सा ॥
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

नित्यं नैमित्तिकं काश्यमिति कर्म विधा सतम् ।
 त्रिविधं तच्च व श्यामि ऋहस्यस्याध्वर्युताम् ॥

अपां यत्तेति सत्कायं नमस्कारैः स्वनामभिः ।
 कृत्वा सुखं समालभ्य स्नानमेवं समाचरेत् ॥
 ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये ऊताशने ।
 पाकयज्ञांश्च चतुरोविदध्याद्विधिवद्विजः ॥
 अनाहितावसथ्याग्निरादायान्नं घृतशुतम् ।
 शाकलेन विधानेन जुहुयात्क्षौकिकेऽनले ॥
 व्यस्ताभिर्थाहितीभिश्च समस्ताभिस्ततः परम् ।
 षड्भिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्विर्ययाक्रमम् ॥
 प्राजापत्यं स्विष्टकृतं ऊत्वैवं द्वादशाहुतीः ।
 ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्यागः स्विष्टविधानतः ।
 भुवि दर्भान् समास्तीर्य बलिकर्म समाचरेत् ।
 विश्वेभ्योदेवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्यश्च च ॥
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
 दद्याद्दलितयज्ञाग्रे पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥
 पावनिर्णेजनं वारि वायव्यां दिशि निक्षिपेत् ।
 उद्धृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् ।
 इदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ।
 गोत्रनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तितः ॥
 षड्भ्योऽन्नमन्त्रं दद्यात् पितृयज्ञविधानतः ।
 वेदादीनां पठेत् किञ्चिदल्पं ब्रह्ममखाप्तये ॥
 ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाहहिः ।
 काकेभ्यः श्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्ग्रासमेव च ॥
 उपविश्य गृहद्वारि तिष्ठेद्यावन्मुहूर्त्तकम् ।
 अप्रमुक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धः प्रतीक्षकः ॥

आगतं दूरतः शान्तं भक्तुकाममकिञ्चनम् ।
 दृष्ट्वा संमुखमभ्येत्य सत्कृत्य प्रश्रयार्चनैः ॥
 पादधावनसन्मानाभ्यञ्जनादिभिरर्चितः ।
 त्रिदिवं प्रापयेत्सद्यो यज्ञस्याभ्यधिकोऽतिथिः ॥
 कालागतोऽतिथिर्दृष्ट्वेदपारो गृहागतः ।
 हावेतौ पूजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्त्वपूजितौ ।
 विवाह्यस्नातकक्ष्माभृदाचार्यमुहृद्विजः ॥
 अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्षं गृहागताः ।
 गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय दद्याद्विधिः ॥
 भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ।
 विसर्जयेदनुब्रज्य सुहृत्प्रश्नातिथ्यातिथीन् ।
 मित्रमातुलसम्बन्धिवान्धवान् समुपागतान् ॥
 भोजयेद्गृहिणीभिर्क्षां सत्कृतां भिक्षुकोऽर्हति ।
 स्वाहन्मशन्नस्वादु ददन्नच्छत्यधोगतिम् ॥
 गर्भिण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ।
 वृभक्षिषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम् ॥
 नाद्याद्गृध्रेण पाकाद्यं कदाचिदनिमन्त्रितः ।
 निमन्त्रितोऽपि निन्द्येन प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥
 शूद्राभिश्चस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टक्रूरतस्कराः ।
 क्रुद्धाः पवित्रबद्धोऽग्र बध्वन्धनजीविनः ॥
 शैलूषशौण्डिकोन्मत्तवात्यव्रतच्युताः ।
 मग्ननास्तिर्कनिर्लज्ज पिशुनव्यसनान्विताः ॥
 कदर्थस्त्रीजितानाथ्यपरवादकृता नराः ।
 अनीशाः कीर्तिमन्तोऽपि राजदेवस्वहारकाः ॥

शयनात्तनसंसर्गवृत्तकर्मादिदूषिताः ।
 अश्रद्धाः पतिता भ्रष्टाचारादयश्च ये ॥
 अभोज्यान्नाः स्युरन्नादो यस्य यः स्यात्स तत्समः ।
 नापितान्वयमित्रार्द्धसीरिणो दासगोपकाः ॥
 शूराणामप्यभीषान्तु भुक्तान्नं नैव दुष्यति ।
 धर्मेणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥
 स्ववृत्तोपाजितं मैथ्यमाकरस्यममाक्षिकम् ।
 अश्वलीढमगोयातमस्पृष्टं शूद्रवायनैः ॥
 अनुच्छिद्यमसंदुष्टमपर्युषितमेव च ।
 अम्लानवाह्यमन्नाद्यमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥
 कृशरापूपसंयावपायमं शष्कलीति च ।
 नाश्रीयाद्वाह्यणोमांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥
 क्रतौ चाद्धे नियुक्तो वा अनश्नन् पतति द्विजः ।
 मृगयोपाजितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः ॥
 क्षत्रियो हादशोनं तत् क्रीत्वा वैश्येऽपि धर्मेतः ।
 द्विजोजग्ध्वा वृथामांसं हत्वाप्यविधिना पशून् ॥
 निरयेष्वक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ।
 सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥
 मुनिसाम्यमवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
 द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिष्याणि पयांसि च ॥
 निर्द्देशान्विसम्बन्धवत्सवन्तीपयांसि च ।
 पलाण्डुश्चेतवन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥
 गृध्रनारुणवृक्षादृगजतुगर्भफलानि च ।

अकालकुसुमादीनि द्विजोजग्ध्वैन्दवं चरेत् ॥
 वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यपि ।
 धूनेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृहिणीदहेत् ॥
 हैमराजतकांस्थेषु पातेष्वद्यात् सदा गृही ।
 तदभावे साधुगन्धलोध्रद्रुमलतासु च ॥
 पलायपद्मपत्रेषु गृहस्थोभोक्तुमर्हति ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयोयङ्गोक्तुमर्हति ॥
 अभ्युज्यान्नं नमस्कारैर्भुवि दद्यादलितयम् ।
 भूपतये भुवः पतये भूतानां पतये तथा ॥
 अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाञ्जतिक्रमात् ।
 स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेषमद्यादयथासुखम् ॥
 अनन्यचित्तोभुञ्जीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
 आहारेण मन्त्रीयादक्षुषं पात्रमुत्सृजेत् ॥
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
 आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
 सायं सन्ध्यामुपासीत जुत्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥
 आपोशानक्रियापूर्वमन्त्रीयादन्वहं द्विजः ।
 सायमप्यतिथिः पूज्यो होमज्जालागतोऽनिशम् ॥
 अह्वया शक्तितोनित्यं श्रुतं हन्यादणूजितः ।
 नातिहृष्टउपसृश्य प्रजाल्य चरणौ शुचिः ॥
 घप्रत्यगुत्तरगिराः शयीत शयने शुभे ।
 गतिमानुदिते काले स्नानं सन्ध्यां न हापयेत् ॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय चिन्तयेद्वितमात्मनः ।
 शक्तिमान् मतिमान् नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत् ॥
 इति वेदव्यासीनं धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम् ।
 आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्रितानि च ॥
 गृहाश्रमात् परोधर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः ।
 सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥
 गुरुभक्तोभृत्यपोषी दयावाननुसूयकः ।
 नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 स्वदारे यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम् ।
 अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥
 परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ।
 सर्वतीर्थोभिपेक्षेण पापं तस्य न नश्यति ॥
 गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ।
 अन्नदस्य तस्यो भागाः कर्त्ता भागेन लिप्यते ॥
 प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।
 न पापं संसृजेत्तस्य बलिभिक्षां ददाति यः ॥
 पादोदकं पादधृतं दीपमग्नं प्रतिश्रयम् ।
 यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः ॥
 विप्रपादोदकलिन्ना यावत्तिष्ठति केदिनी ।
 तावत् पुष्करपात्रेषु पिवन्ति पितरोऽमृतम् ॥

यत्फलं कपिलादाने कार्त्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे ।
 तत्फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥
 स्वागतिनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ।
 पितरः पादशौचेन अत्राद्येन प्रजापतिः ॥
 मातापित्रोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशेषतः ।
 ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
 इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृहएव वसेत्तरः ।
 तत्र तस्य कुरुतेतं नैमिषं पुष्कराणि च ॥
 गङ्गाद्वारञ्च केदारं सन्निहत्य तथैव च ।
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च चतुर्वर्णस्य भो विजाः ! ।
 दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्याख्येन भाषितम् ॥
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
 तच्च वित्तमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ॥
 यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
 अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनोऽपि गतायुषः ।
 यद्वह्निर्नामिच्छत्तस्मिच्छरीरमशाश्वतम् ॥
 अशाश्वतानि गात्राणि विभवो नैव शाश्वतः ।
 नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥
 यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्त्तये ।
 यत्परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते ॥
 जीवन्ति जीविते यस्य विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
 जीवितं सफलं तस्य आत्मार्ये को न जीवति ॥

पशवोऽपि हि जीवन्ति केवलात्मोदरम्भराः ।
 किं कायेन सुगुप्तेन वलिना चिरजीविनः ॥
 ग्रामादर्द्धमपि ग्राममर्थिभ्यः किं न दीयते ।
 इच्छानुरूपोविभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
 अदाता पुरुषस्यागी धनं संत्यज्य गच्छति ।
 दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
 प्राणनाशस्तु कर्त्तव्यो यः कृतार्थो न सोऽमृतः ।
 अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमोहि सः ॥
 अनाह्नीषु यदुत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ।
 भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥
 मृतवत्त्मा यथा गौश्च कृणा लोभेन दुह्यते ।
 परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥
 अदृष्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥
 मातापितृषु यदद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
 जायापत्येषु यदद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥
 पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
 भगिन्यां शतसहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥
 अहन्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु मुनीश्वराः ! ।
 आगमिष्यति यत् पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥
 किञ्चिद्देमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।
 कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 एव नन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्रयते ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥
 ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्वयस्ते नामधारकाः ।
 ब्राह्मणेषु च यदन्नं यच्च वैश्वानरे ऊतम् ।
 तदन्नं धनमाख्यातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्ये ह्यनन्तं वेदपारगे ॥
 ब्रह्मबीजममुत्पन्ने मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।
 जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥
 गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।
 नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥
 अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।
 सङ्कल्पं सरक्षस्य च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
 इष्टिभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येन चेष्टं स इष्टवान् ॥
 मीमांसते च योवेशाम् षड्भिरङ्गैः सविस्तरैः ।
 इतिहासपुराणानि स भवेद्वेदपारगः ॥

ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्योवर्णाः कथञ्चन ।
 ईदृक्पथमुपस्थाप्य कोऽन्यन्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रत्यक्षश्चैव लोकस्य ब्रह्मविजोहि कारणम् ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं चेतं निष्कर्करमकण्टकम् ।
 वापयेत्तत्र बीजानि सा कृषिः सार्वकामिकी ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्जनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥
 विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गृहमागते ।
 क्रीडत्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥
 नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
 दीयमानं रुदत्यन्नं भयाद्द्वै दुष्कृतं कृतम् ॥
 वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
 नच मूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥
 यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भो द्विजाः ।
 तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥
 यस्य देहे सदाश्रन्ति इव्यानि त्रिदिवौकसः ।
 कव्यानि चैव पितरः किम्भूतमधिकं ततः ॥
 यदूभुङ्क्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ।
 दातुः फलमसङ्घातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥
 हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 अहं नेच्छामि मुनयः कस्यैवाः शस्यमम्पदः ॥
 वेदसाङ्गलक्ष्येषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।

यत्पुरा पातितं वीजं तस्यैताः शस्यसम्पदः ॥
 शतेषु जायते शूराः सहस्रेषु च परिणतः ॥
 वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा नवा ।
 न रणो विजयाच्छूरोऽध्ययनात्त च परिणतः ॥
 न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ।
 इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मे चरति परिणतः ॥
 हितप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता संमानदानतः ॥
 यद्येकपङ्क्त्यां विषमं ददाति
 स्नेहाद्भयाद्वा यदि वार्थहेतोः ।
 वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतम्
 तद्ब्रह्महत्यां मुनयोवदन्ति ॥
 ऊपरे वापितं वीजं भिन्नमाण्डेषु गोदुहम् ।
 ऊत भस्मानि हव्यश्च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥
 सतश्चतुष्पुष्टाङ्गोद्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहमेवं न जानामि कां योनिं स गमिष्यति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः ।
 स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥
 गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।
 श्वानश्च सप्त जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ।
 असृतं ब्राह्मणान्नेन दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च ॥
 वैश्यान्नेन तु शूद्रान्नं शूद्रान्नान्नरकं व्रजेत् ।
 यश्च भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ॥
 इह जन्मानि शूद्रत्वं सतः श्वा चैव जायते ।

यस्य शूद्रा पचेनित्यं शूद्रा वा गृहमेधिनी ॥
 वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ।
 भाण्डसङ्करसङ्कीर्णा नानामङ्करसङ्कराः ॥
 यो निसङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ।
 पङ्क्तिभेदी हथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
 आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
 इदं व्यासमतं नित्यमध्ये तव्यं प्रयत्नतः ।
 एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥

इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं व्याससंहिता ।

शङ्खसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चानुर्वर्ण्यं हितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मदं परिकीर्तितम् ॥
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्तितम् ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तयोवर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥
आचार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि ॥
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावहेदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥
इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुटताद्धाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु स्पन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥
 अगोचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ।
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य वृत्तान्वितम् ॥
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ।
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥
 धनान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं वात्स्यजन्मनः ।
 चतुर्थे मासि कर्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ॥
 षष्ठेऽन्त्रप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
 गर्भाष्टमेऽब्दे कर्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥
 गर्भाद्देकादशे राज्ञोगर्भात्तु द्वादशे विंशः ।
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ॥
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्तिता ।
 नाभिभाषेत सावित्रीमतजुर्द्धं निवर्त्तयेत् ॥
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृता ।
 सावित्री पतिता ब्राह्म्याः सर्वधर्मवहिष्कृता ॥
 मौञ्जीबन्धोद्विजानास्तु क्रमान्मौञ्जी प्रकीर्तिता ।
 मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥
 पर्शुपिप्पलविल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्णकेशललाटैस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥
 अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।

यज्ञोपवीतं कार्पासचौमोर्णानां दद्याक्रमम् ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
 भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्त्रै प्रयच्छति ।
 भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥
 प्रयतः कल्यमुत्याय स्नातो ऊतऊताशनः ।
 कुर्वीत प्रयतोभूत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥
 अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
 कृत्वा ब्रह्मयजिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥
 ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवश्च प्रकीर्तयेत् ।
 अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥
 चतुर्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राजसूतकम् ।
 उल्कापातं महीकम्पमग्नौ च ग्रामविद्रुवम् ॥
 इन्द्रप्रयागं सुरतं घनसंघातनिस्वनम् ।
 वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥
 नाधीयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
 देवायतनवल्मीकश्मशानशिवसन्निधौ ।
 भैक्षचर्चान्तथा कुर्वाद्ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
 गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राप्नीयात् प्राङ्मुखः शुचिः ।
 हितं प्रियं गुरोः कुर्वाद्दङ्गारविवर्जितः ॥

उसास्य पश्चिमां मन्थं पूजयित्वा ऊताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनक्रुद्धवेत् ॥
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ।
 मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ॥
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलीलाञ्च विशेषतः ।
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 एवंकृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्वीकरणां बुधः ।
 गुरुवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्यामसमानार्घगोत्रजाम् ।
 मातुतः पञ्चमीञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥
 ब्राह्मोदैवस्तथैवार्घः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पेशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥
 एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्तिताः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥
 अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मणं परिकीर्तितः ।
 यज्ञेषु ऋत्विजे दैव आदायार्घस्त गोद्वयम् ॥
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ।
 आसुरोद्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्निधः ॥
 राक्षसो युद्धहरणात् पेशाचः कन्यकाच्छलात् ।

तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ।
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः ॥
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ॥
 आपद्यपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना ।
 अस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्वधर्मभृताम्बरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्चाङ्गे त्रयोदशे ॥
 नीयते तु सपिण्डत्वं येषां आङ्गं कुलोद्गमम् ।
 सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्तु ते ॥
 सपिण्डीकरणं कार्यं कुलस्य तथा ध्रुवम् ।
 आङ्गं द्वादशकं कृत्वा आङ्गे प्राप्ते त्रयोदशे ॥
 सपिण्डीकरणं नार्हं नच शूद्रस्तथार्हति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शूद्राभार्या विवर्जयेत् ॥
 पाणिर्ग्राह्यः सवर्णानु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्द्वैदने तु द्विजन्मनः ॥
 सा भार्या या वहेद्ग्नं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्रजावती ॥
 लालनीया सदा भार्या ताडनीया तद्वैव च ।
 लालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥
 ते गाङ्गीरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पद्मसूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्यस्करः ।
 कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न ह्यपयेत् ।
 पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति ॥
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥
 होमो दैवोवलिर्भौतः पितृयः पिण्डक्रियासृतः ।
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
 वानप्रस्थोब्रह्मचारी यतिस्रैव तथा हिजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते यथाविधि ॥
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्यात्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥
 यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणोयथा ।
 अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥
 न व्रतैर्नोपवासेन धर्मेण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥
 न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितर्पणात् ।
 ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥
 नाग्निशुश्रूषया क्षान्त्या स्नानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थोऽदिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥
 न भैक्षैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेण च ।
 योगी सिद्धिमवाप्नोति यथा मैथुनवर्जनात् ॥

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च वक्त्रिभ्युपया न च ।
 गृही स्वर्गमवाप्नोति तथा चातिथिपूजनात् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च यथाविधि ॥
 यज्ञैर्वा पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 तैवापिकाधिकान्नेन पिबेत् सोममतन्द्रितः ॥
 द्रष्टुं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनोद्विजः ।
 न भिक्षेत धनं शूरात् सर्वं दद्यादभीष्टितम् ॥
 हत्तित्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं वलीततम् ॥
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माजितधनं तथा ।
 याजयेत्तु सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥
 पुत्रेषु दारान्निःक्षिप्य तथा वानुगतो वने ।
 अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥
 यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥

ग्रामादाहत्य चाग्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च सदा कुर्याज्जटाञ्च विभ्रयात्तथा ॥
 तपसा शोषयेन्नित्यं स्वकञ्चैव कलेवरम् ।
 श्राद्र्वासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥
 प्रातृष्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिकोवा स्यात् स्याच्च षष्ठक एवच ॥
 कृच्चैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्याञ्च पालयेत् ।
 एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

कृत्वैष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवर्जने ।
 अतीते पादसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥
 न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्तयेत् ।
 न पाचयेत्तथैवान्नं नाग्नीयात् कस्यचिद्गृहे ॥
 मृण्मयालाङ्गपात्राणि यतीनास्तु विनिर्दिशेत् ।
 तेषां सम्भार्जनाच्छुद्धिरङ्घ्रिश्चैव प्रकीर्तिता ॥
 कौपीनाच्छादनं वासो विभ्रयादमखश्चरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्यादयत्र सायं गृहोमुनिः ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
 सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संशयेत् ॥
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिन्नुर्यायात् परां गतिम् ॥
 जन्मना यस्तु निर्विण्णो मन्यते च तथैव च ।
 आदिभिव्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥
 अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्ययः ।
 गर्भवासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥
 जगदेतन्निराक्रन्दं नतु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्विण्णो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्धारणेति निगद्यते ।
 संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥
 हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्वस्मादुद्योगतः शुभम् ॥
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवश्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद्बुद्धि स्थितम् ॥
 हृदयर्कश्चन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये ऊताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

अणोरणीयान् महतो महीया-
 नात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।
 तेजोमयं पश्यति वीतशोको-
 धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥
 वासुदेवस्तमोऽन्धानां प्रयत्नो नैव जायते ।
 अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्विषयेप्सुभिः ॥
 एष वै पुरुषोविष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।
 एव धाता विधाता च पुराणोनिष्कलः शिवः ॥
 विदेहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
 मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्योर्नान्यः पम्याविद्यतेऽयनाय
 पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।
 पञ्चेमानि विजानीयान्महाभूतानि पण्डितः ॥
 चक्षुः श्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।
 बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥
 शब्दो रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।
 इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बधः ॥
 हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।
 कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं सति शरीरके ॥
 मनोबुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।
 इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि प्रवराणि च ॥
 तथास्मानं तदव्यतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।
 तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥
 इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।
 अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् ॥

निदुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहबन्धनः ॥
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ॥
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषात्त परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥
 एष सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविरलः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 स्नानं कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि ।
 तीर्थस्यावाहनं कुर्यात् तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 प्रपद्य वरुणं देवमम्भसां पतिमर्क्षितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघविनिस्तूदनम् ।
 सान्निध्यमस्मिन् तोये च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥
 रुद्रात् प्रपद्य वरदान् सर्वानप्सु सदस्तथा ।
 सर्वानप्सु सद्यैव प्रपद्यो प्रयतः स्थितः ॥
 देवमंशुमदं वक्ष्मिं प्रपद्याप्रविस्तूदनम् ।

आपः पुण्याः पविताश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च ।
 शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥
 हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्जगतीति चतसृभिः ।
 शसोदेवीति तथा शन्नश्चाप स्तथैव च ॥
 इदमापः प्रवहते द्यूतश्च समुदीरयेत् ।
 एवं सम्मार्जनं कृत्वा छन्दश्चार्पणं देवताः ॥
 अवमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ।
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवावमर्षणः ॥
 देवता भाववृत्तश्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥
 ततोऽम्भसि निमग्नः स्यात्तिष्ठेदवमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्ध्नि तथा महाव्याहृतिभिर्जनम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापपानोदनः ।
 तथावमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौतवाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि संजपेत् ॥
 उदकस्याप्रदानात्तु स्नानगाटीं न पीडयेत् ।
 अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते ॥
 इति गाङ्गीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 कायं कनिष्ठकामूले तीर्थमुक्तं करस्य तु ॥
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं पितृयं तर्जनिमूलकम् ॥
 प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राञ्जीयाज्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रष्टव्यं सुखं पश्चादग्निः खं समुपस्पृशेत् ॥
 हृन्नाभिः पूयते त्रिणः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैद्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥
 अन्तर्जानुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुममाहितः ।
 उदङ्मुखोऽपि प्रयतोदिशश्चानवलोकयन् ॥
 अग्निः समुद्धृताभिस्तु क्षीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
 वक्त्रिणा चाप्यद्गधाभिरङ्गुलीभिरुपस्पृशेत् ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु अवणौ समुपस्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 सर्वांसामेव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥
 संस्पृशेत्तु तथा मूर्ध्ना यथाचाचमने विधिः ॥
 त्रिः प्राञ्जीयाद्वयदम्भस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् ।
 नासत्यदस्त्वौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥
 स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करो ।

कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥
 स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 मूर्ध्नि स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥
 विना यज्ञोपवीतिन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
 अप्रजालितपादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 वह्निर्जानुरूपस्यृश्य एकहस्तापितैर्जलैः ।
 समलाभिस्तथाऽपि नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसंमार्जनं ततः ।
 उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥
 अन्तश्चरसि भूषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखोज्ज्वलम् ।
 उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत्ततः ।
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाञ्च द्विजातिषु ।
 पूर्वा सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाथ शक्तिः ।
 ऋषयो दीर्घमन्ध्यात्वादीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥
 इति शाङ्ख्ये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

सर्ववेदपवित्राणि संप्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥
 अथमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत्सदा ।

कूष्माण्डाः पावमान्यश्च सर्वसावित्य एव च ॥
 अभीष्टरूपदा चैव सोमानि व्याहृतिस्तथा ।
 भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥
 पुरुषव्रतञ्च भापञ्च तथा सोमव्रतानि च ।
 अविज्ञं वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥
 शतक्रीमथर्वगिरास्त्रिपुण्यं महाव्रतम् ।
 गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥

गीणि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरश्चाग्निव्रतं वामदेयञ्च ।
 तानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिस्मृत्वं लभने यदीच्छेत् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

इति वैश्ववित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नास्त्यधर्मर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परम् होमः ॥
 न सावित्याः परं जप्यं । कुशदृष्यामासीनः कुशोत्तरीयः
 शपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वाक्षमालामादाय देवता-
 णी तज्जपं कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फाटिकपद्मपत्र-
 जाक्षणाभयतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वामहस्तोपरि
 गणयेत् । आदौ देवतामर्षं छन्दश्च स्मरेत् । ततः सप्रणव-
 हृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीमावर्तयेत् । तथास्याः
 वेता ऋषिर्विश्वामित्रो गायत्रीछन्दः । प्रणवाद्या भूर्भुवः
 महर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोज्योतीरसोऽ-
 विष्णुर्भूर्भुवः स्वरोम् ॥

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।
 शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
 सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ।
 स्वर्गस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 सुरापश्च विशुद्धेत लज्जजप्तेन सर्वदा ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
 अहोरात्रकृतात् पापात्तत्तृणादेव शुद्ध्यति ।
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
 अपि श्रूणहणं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ।
 हता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदातिनी ।
 सर्वपापक्षयकरी वनस्थभक्तवत्सला ।
 शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ॥
 ह तुकामोऽप्रमत्त्युच्चृष्टीन जुहुयात्तथा ।
 श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विलैः काञ्चनकामतः ॥
 ब्रह्मवर्त्मकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत्तथा ।
 घृतयुक्तैस्तिलैर्वज्रैः कृत्वा तु सुसमाहितः ॥
 गायत्र्यायुतहोमात्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 पापात्मा लज्जहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् कामभीक्षितम् ।
 गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ॥
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
 हस्तवाणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥

तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ।
 गायत्रीजप्यनियतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् तिष्ठते पापमव्विन्दुरिव भास्करे ॥
 जपेनैव तु संसिद्धे ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्व्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्री ब्राह्मण उच्यते ॥
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः ॥
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानु-
 न तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पा-
 न् भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखाऽन्तर्जानुः पि-
 ण् पितॄणां आङ्घ्रप्रकारमुदकं दद्यात् । पितृ पितामहाय
 सत्तै सप्तमात् पुरुषात् पितृपक्षे यावतां नाम जानी-
 । पितृपक्षीयाणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपक्षीयाणां
 णां सव्यन्धिवान्धवानाञ्च कृत्वा मुहूर्तं कुर्यात् । भवन्ति
 श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।
 विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥
 सौवर्णराजताभ्याश्च खड्गेनो दुस्सरेण वा ।
 दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥
 कुर्यादहरहः आइमन्नाद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥
 स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलान्नमा ।
 पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।
 पितृ कर्मणि संप्राप्ते सूक्तमार्गैः परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणा ये विकर्माणो वैडालव्रतिकाः शठाः ।
 हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 गुरुणां प्रतिबलाय तथाग्न्युत्पातिनश्च ये ।
 गुरुणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।
 शूद्रान्नरससंपुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।
 तृणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेया पतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥

ऋग्यजुःपारगो यश्च सान्नं यथापि पारगः ।
 अथर्वार्द्धिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 नित्यं योगरतोविद्वान् समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितृभ्यो चोदङ्मुखान्स्थथा ।
 भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा ॥
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चादङ्गौ तु तत्क्षिपेत् ॥
 उच्छिष्टमग्निधौ कार्यं पिण्डनिर्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निं कार्यं यथाविधि ॥
 आहुं कृत्वा तु यत्नेन त्वया क्रीधविवर्जितः ।
 दणमन्नं द्विजातिभ्यः अङ्गया विनिवेद्येत् ॥
 भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भक्ष्यं वा भक्ष्यमेकं वा ।
 अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिण्डपूजे कथञ्चन ॥
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्जनी प्राधि तथा पर्वतजानि च ।
 तयोदभूतानि देवानि रक्तान्यपि विशेषतः ॥
 ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ।
 दशा विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजाः ॥
 घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥
 धूपार्थं गुग्गुलं दद्याद् घृतयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्यादिष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥
 कृताकं शरशिखञ्च पलञ्च सुप्तकं तथा ।

कूष्माण्डालानुवाक्ताकूकोविदारांश्च वर्जयेत् ॥
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथावै पिण्डमूलकम् ।
 कृतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विवर्जयेत् ॥
 राजमासान् मसूरांश्च प्रबालकोरद्रूपकान् ।
 लोहितान् वृत्तनिर्यासान् आङ्गकर्मणि वर्जयेत् ॥
 आभ्रातलवलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 स कोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥
 शक्नून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छाङ्गे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणाम् ॥
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ।
 निमन्त्रितस्तु यः शङ्खे मैथुनं सेवते द्विजः ॥
 शङ्खं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्महत्तैनसा ।
 कालशाकं महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च ॥
 खड्गमांसं तथानन्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ।
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च ।
 प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 गङ्गायमुनयोस्तीरे तीर्थे वामरकण्टके ।
 नर्मदायां गयातीरे सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये ।

सप्तारण्येऽसिकूपे च यत्तदक्षयमुच्यते ॥
 स्नेच्छदेशे तथा रात्रौ सन्ध्ययोश्च विशेषतः ।
 न आह्वमाचरेत् प्राज्ञो स्नेच्छदेशे नच ब्रजेत् ॥
 हस्तिच्छायाभूर्यमितचन्द्रार्द्धे राज्ञदर्शने ।
 विषुवत्ययने चैव सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 पौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्ता त्रयोदशी ।
 प्राप्य आहन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥
 प्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा ।
 वृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः ।
 त्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 जनने मरणे विप्रो दशाहेन विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुद्ध्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विशुद्ध्यति ।
 अजातदन्तबाले तु सद्यःशौचं विधीयते ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वक्कृतचूडके ।
 तथैवानुपनीते तु त्यहाच्छुद्ध्यन्ति मानवाः ॥
 मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।

अनूढभाय्यः शूद्रस्तु षोडशाहत्सरात् परम् ॥
 सत्यं समवगच्छेत् मासं तस्यापि बान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥
 पितृवैश्वानि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां सृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥
 हीनवर्णाद्यदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणो तज्जमगौचं नोपशास्यति ॥
 समानं खलुगौचस्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचोयथा ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्वानां मरणाद्भवौ ।
 यच्छेपं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥
 अतीते दशरात्रे तु तावदेवाशुचिर्भवेत् ।
 तथा सम्बत्सरेऽतीते स्नातएव विशुद्ध्यति ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्यङ्गाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्ये च तथा सृते ।
 गृहे सृतासु दत्तासु कन्यासु च त्यङ्गं तथा ॥
 विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्यके गृहे ।
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यात्वं बान्धवेषु च ।
 सब्रह्मचारिणि तथा अनूचाने तथा सृते ॥
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥
 सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य च ।

वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशेऽङ्गि विनिर्दिशेत् ॥
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्वेवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुभ्येयुरित्याह भगवान् यमः ॥
 भृग्वग्निपतनाम्भोभिर्भृतानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामगौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥
 यती व्रती ब्रह्मचारी स्तूपकारश्च दीक्षितः ।
 नागौचभाजः काथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥
 यस्तु भुङ्क्ते परागौचे वर्णा सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 असुष्य शुद्धौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥
 परागौचे नरो भुङ्क्ता कृमियोनौ प्रजायते ।
 भुङ्क्तान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्जमगौचं विनिवर्त्तते ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

मृण्मयं भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुद्ध्यति ।
 मलैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा षीवनैः पूयशोणितैः ॥
 संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृण्मयम् ।
 एतैरेव यदि स्मृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम् ॥
 शुद्ध्यत्यावर्त्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भसा ।
 अम्बोदकेन ताम्रस्य सीसस्य त्रपुणस्तथा ॥
 क्षारेण शुद्धिः कंस्यस्य लोहस्यापि विनिर्दिशेत् ।

मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥
 अञ्जानां चैव भाण्डानां सर्वस्याश्रमप्रयस्य च ।
 शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥
 मार्जनादयज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 उष्णाम्भसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्दिशेत् ॥
 शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणादयज्ञे करकेन्धनयोस्तथा ॥
 मार्जनादेश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ।
 संमार्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥
 बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् ।
 प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥
 सिद्धार्थकाणां कम्पेन शृङ्गदन्तमदस्य च ।
 गोवालैः फलपत्राणामस्यां शृङ्गवतां तथा ॥
 निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥
 प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।
 भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥
 वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।
 शुद्धं दीगतं तोयं सर्वदैव सुखाकरम् ॥
 शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाद्याश्वादयो मुखे ।
 मुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्वमे शुचिः ॥
 शय्या भाय्यां शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः ।
 आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥
 नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनीनां शुनां सुखम् ।

रात्रौ प्रसरणे वृत्ते मृगयायां सदा शुचि ॥
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गि स्नाता नारी रजस्वला ।
 दैवे कर्मणि पितृये च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥
 रथ्याकर्मतोयेन ष्ठीवनाद्येन वाप्यथ ।
 नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यःस्नानेन शुध्यति ॥
 कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहन्तथा ।
 उड्डीनाम्भसा स्नानं मृदा चैव समाचरेत् ॥
 मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तये ।
 एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्देवाश्चतुर्दश ॥
 तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।
 तिस्रस्तु पादयोर्देयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥
 शौचमितदुष्टहस्यानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् !
 द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा ॥
 मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिष्वेव पूर्यते यया ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥
 ग्रामं विशेत भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ।
 एकं कालं समस्थानो वर्षे च द्वादशे गते ॥
 रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥

यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादाश्रमं विनिर्दूषकः ॥
 कूटमाद्यं तथैवोक्ता निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छक्त्या च शरणागतम् ॥
 आहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्वं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतञ्चरेत् ॥
 व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्विगुणञ्च विशुद्धये ॥
 क्षत्रियस्य तु पादोनं तदर्द्धं वैश्यातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रीबधे पुरुषस्तथा ॥
 पादन्तु शूद्रहत्यायामुदक्यागमने तथा ।
 गोबधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते ॥
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेऽयत्रिलेग्यौ ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्भ्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥
 अनस्थान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं सम्बत्सरं तथा ॥
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य बधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 अपहत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतञ्चरेत् ॥
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सीसानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् सम्बत्सरं व्रतम् ॥

तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
 सखत्सरार्द्धं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 तृणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषान्तथा ॥
 लवणानां गुडानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासाद्द्वेन व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्वदेव समाहितः ॥
 भुक्त्वा पलाण्डं लसुनं मद्यञ्च करकाणि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा ॥
 गौधेरकुञ्जरोष्ट्रञ्च सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् सखत्सरं व्रतम् ॥
 भक्ष्याः पञ्चनखास्वेते गोधाकच्छपशल्लकाः ।
 खड्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्भ्रतम् ॥
 हंसं मङ्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यदांस्य तथा मत्स्यान् वलाकाशुकमारिकाः ॥
 चक्रवाकं श्वं कीकं मण्डूकं भुजगन्तथा ।
 मासमेतद्व्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठीनरोहितौ तक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ ॥
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्करान् ।
 रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥
 तित्तिरिश्च मयूरश्च लावकश्च कपिञ्जरम् ।
 वार्धीणसं वर्त्मकश्च भक्ष्यानाह यमः सदा ॥

भुक्त्वा चैवोभयदत्तं तथैकशफदद्विणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मासं वै मासार्द्धं व्रतमाचरेत् ॥
 स्वयंसृतं वृथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवल्माया महिष्याश्च तथा पयः ॥
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पचन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराग्ने बुधः ॥
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद्द्वयदेतत् परिकीर्तितम् ।
 लोहितान् वृक्षनिर्यासान् ब्रणानां प्रभवांस्तथा ॥
 केवलानि तथा चानि तथा पर्युषितञ्च यत् ।
 गुडपक्वं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत् ॥
 दधिभक्तञ्च शुक्लेषु यच्चान्यद्दारुसम्भवम् ।
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः ॥
 यवगोधूमज सत्वं विकाराः पयसाञ्च ये ।
 राजवाहश्च कुल्यञ्च भैक्षं पर्युषितं भवेत् ॥
 सजीवपक्वमांसञ्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ।
 सम्बत्सरं व्रतं कुर्यात् प्राश्न्यैतान् ज्ञानतस्तथा ॥
 शूद्रान्नं ब्राह्मणोभुक्त्वा तथा रज्जावतारिणः ।
 वदस्य चैव चौरस्यावीरायाश्च तथा स्त्रियः ॥
 कर्मकारस्य वेणुस्य कीरस्य पतितस्य च ।
 रुक्मकारस्य तक्ष्णस्य तथा वार्हुषिकस्य च ॥
 कदर्थस्य नृशंसस्य वेण्यायाः कितवस्य च ।
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजीविनः ॥
 सौनपात्रं सूर्तिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतश्चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ॥

वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतञ्चरेत् ।
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतञ्चरेत् ॥
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्याः पीत्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥
 शुद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ।
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥
 अथाश्वघाशने विद्वान् मासमेकं व्रती भवेत् ।
 परिवित्तिः परीवेत्ता यथा च परिविद्यते ॥
 व्रतं सम्बत्सरं कुर्याद्दाढ्याजकपञ्चमः ।
 शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतीभवेत् ॥
 दूषितं केशकीटैश्च मूषिकानकुलेन च ।
 मक्षिकामशकेनापि तिरात्रन्तु व्रती भवेत् ॥
 वृथाकृशरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ।
 भुक्त्वा तिरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 तिरात्रन्तु व्रतं कुर्यात् पुंश्चलीदर्शनक्षतः ॥
 पादप्रतापनं वक्त्रौ क्षिप्त्वा वक्त्रौ तथाप्यधः ।
 कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 सम्बत्सरव्रतं कुर्याच्छिप्त्वा पिप्पलपादपम् ॥
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥
 क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदम्भसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥

तथा विशेषजं पीत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्विरावन्तु व्रतं कुर्याद्ब्राम्हणेन वा पुनः ॥
 एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदसौ पक्षं प्रकुर्याद्ब्राह्मणो व्रतम् ॥
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वणिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतश्चरेत् ॥
 विक्रीय पाणिना मद्यं तिलानि च तथाचरेत् ।
 त्वङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारश्च गरीयसः ॥
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥
 प्रेतस्य प्रेतकार्याणि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्षदानुमत व्रतम् ॥
 स्थित्वा च श्वपदाकीर्णं बहु व्याधमृगे वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥
 सतोहि जीवत जीवं सर्वपापमपोहति ।
 व्रतैः कृच्छ्रैस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥
 शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः ।
 शरीराच्चवने धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥
 आलोभ्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन ।
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥

त्यहं त्रिषवणस्नाने प्रकुर्त्यादधमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भञ्जीत दिनत्रयम् ॥
 वीरासनं सदा तिष्ठेद्भाञ्च दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वाघनाशनम् ॥
 त्यहं मायं त्यहं प्रातः स्न्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं त्यहश्च नाश्नीयात् प्राजाप्रत्यं चरन् व्रतम् ॥
 त्यहमुष्णं पिवेदापस्न्यहमुष्णं घृतं पिवेत् ।
 त्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
 तप्तकृच्छ्रं विजानीयादेतदुक्तं सदा व्रतम् ।
 द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥
 विधिनोदकसिद्धानि समश्नीयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तून् हि सोदकान् मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥
 विल्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकृच्छ्रः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासस्तु कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 एतैस्तु त्यहमभ्यस्तेर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादद्वयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यामात्तुलापुरुष उच्यते ॥
 गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं रुमाहितः ।
 व्रतन्तु वाङ्मिकं कुर्त्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥
 ग्रासं चन्द्रकलाहृद्या प्राश्नीयाद्वर्द्धयन् सदा ।

ह्लासयंस्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥

मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ।

अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः ।

पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्ष्या विचारणा ॥

शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥

इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

इति श्रीमन्महर्षिशिरोरत्नायमानत्रयीनितराज्येगीयमा-
नमहाविद्यान्यकृताखण्डनोपदेशधीषणशङ्खविरचितं धर्म-
शास्त्रं समाप्तम् ॥

लिखितसंहिता ।

इष्टापूर्त्ते तु कर्त्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् ।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विट्प्री भवेत् ॥
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्यद्धरेदूयस्तु स पूर्त्ते फलमश्नुते ॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्यदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥
इष्टापूर्त्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मे न वैदिके ॥
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातीयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
असंस्कृतमृतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥
एकादशाहं प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यो वृषः ।

मुच्यते प्रेतलोकात्, पितृलोकं स गच्छति ॥
 एष्टव्या वहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाय्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 वागाणस्यां प्रविष्टत् कदाचिन्निष्क्रमेद्गृदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्यं करताडनैः ॥
 गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डत्तु निर्वपेत् ।
 नरकस्थोदिवं याति स्वर्गस्थोमोक्षमाप्नोति ॥
 आत्मनोवा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नाम्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।
 लाङ्गूलशिरमोश्चैव स वै लीलवृषः स्मृतः ॥
 नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्वेव मामिकम् ।
 षण्मासौ चाब्दिकश्चैव श्राद्धान्ये ताति षोडश ॥
 यस्यैतानि न कुर्यात् एकोद्दिशानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजः ।
 मातापितृः पृथक्कुर्यादेकोद्दिष्टं सृष्टिः ॥
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापितृभ्योस्तु सन्ततम् ।
 अद्वैतं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥
 संक्रान्तावपरागे च पर्वण्यपि महालये ।
 निर्वाप्यस्तु त्रयः पिण्डा एकतन्तु क्षयेऽहनि ॥
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः ।
 अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः ।
 अमावस्यां क्षयोयस्य ब्रेतपक्षेऽथवा यदि ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वणोविधिः ॥
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अह्न्येकादशे प्राप्ते पार्वणस्तु विधीयते ॥
 यस्य सम्बत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् सम्बत्सरं द्विजः ॥
 पत्यां चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु क्षत्रेऽहनि ॥
 तस्या सत्यां प्रकर्त्तव्यं तस्याः श्वश्रूति निश्चितम् ॥
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥
 स्वगोत्रादुन्मथ्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥
 अथ चेन्मन्त्रवित्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषन्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
 अग्नौ करणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्द्वैश्वदेविके ॥
 अनग्निको यदा विप्रः आहं करोति पार्वणम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा ॥
 अपुत्रा ये स्त्रियाः केचित् पुरुषावा स्त्रियोऽपिवा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥
 यस्मिन् रात्रिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्विजम्बन ।
 तस्मिन्नाहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥

वर्षहस्त्यभिषेकादि कर्तव्यं मधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं सम्बत्सरादपि ॥
 स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिषातान्तरं कार्यं तत्रैवाहः कृतं भवेत् ॥
 शालाग्नौ पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं ऊत्वा ह्यतन्वितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं ऊत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
 संविभागस्तु भूतेभ्यस्ततोऽग्नीयादनग्निमान् ॥
 उच्छेषणस्तु नोत्तिष्ठेद्द्यावद्विप्रविसर्जनम् ।
 ततोऽगृह्णन् कुर्व्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्राब्राह्मणं च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति यांक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥
 पानमाचमनं कुर्व्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥
 पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा ।
 कुशहस्तो न दूष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥
 वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रुधिरेणाचमन्ति ते ॥
 नीवीमध्येषु ये दर्भाब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः ।
 पवित्रांस्तान् विजानीयादयथा कायस्तथा कुशः ।
 पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूर्त्वाच्छिष्टपुरीषञ्च तेषां त्यागो विधीयते ॥

दैवपूर्वन्तु यच्छादमदैवञ्चापि यद्भवेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छादन्तु पैतृकम् ॥
 मातुः आदन्तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 ततोमातामहानाञ्च वृद्धौ आदत्तयं स्मृतम् ॥
 क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः ॥
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवामहावलाः ।
 ये यत्र विहिताः आद्वे सावधानाभवन्तु ते ॥
 इष्टिआद्वे क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामे ऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत् ॥
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत् तां प्राज्ञः पुत्रकाकर्मशङ्कया ॥
 अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।
 अस्यां योजायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुः पितुः ॥
 मृण्मयेषु च पात्रेषु आद्वे यो भोजयेत् पितृन् ।
 अन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥
 अलाभे मृण्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्हि जैः ।
 घृतेन प्रोक्ष्यं काय्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥
 आद्वं कृत्वा परआद्वे यस्तु भुञ्जीत जिह्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकाक्रियाः ॥
 आद्वं दत्त्वा च भुक्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥
 पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहं होमं आह्वं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥
 अध्वगामी भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः ।
 कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीगमने च शूकरः ॥
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्या चाभिमन्त्रिताः ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत शुद्धोत तदनन्तरम् ॥
 आर्द्रवासास्तु यत् कुर्याद्विहिर्जानु च यत् कृतम् ।
 सर्वं तन्निष्फलं कार्ष्याज्जपहोमप्रतिग्रहम् ॥
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ।
 पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् परमासे कृच्छ्रमेवच ॥
 ऊनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 श्रावे मासस्तु मुक्ता वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥
 सर्पविप्रहतानाञ्च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ॥
 गोभिर्हृतं तथोद्वं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तं स्पृशन्ति च ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवन्ति ते
 अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥
 त्यक्तमुष्णं पिवेदापस्त्यक्तमुष्णं पयः पिवेत् ।
 त्यक्तमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्ष्यो दिनत्रयम् ।
 गोभूतिरण्यकरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
 यमुहिष्य त्यजेत् प्राणांस्तमाज्जब्रह्मघातकम् ॥
 उद्यताः सह धावन्ते यद्येकोधर्मघातकः ।

सर्वे ते शुद्धिश्चच्छन्ति एकोब्रह्मघातकः ॥
 पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवैश्वानि ।
 स मासार्द्धं चरेद्द्वारि मासं कामकृतेन तु ॥
 योयेन पतिनेनैव स्पर्शं स्नानं विधीयते ।
 तेनैवाच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
 भृङ्गान्ति पातकान्याहुस्तत्संस्पर्शं च पञ्चमः ।
 स्नेहाद्वा यदिवा लोभाद्वा दद्यात्ततोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥
 कुञ्जवामनवण्टेषु गङ्गादेशे जडेषु च ।
 जालन्ध्रे वधिरि मूके न दोषः परिवेदने ॥
 क्लीबे देशान्तस्थे च पतिते ब्रजिनिऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ।
 विक्रीणीत गजश्चाखं गोवधन्तस्य निर्दिशेत् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
 तृतीये तु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥
 चाण्डालोदकसंस्पर्शं स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवाच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 चाण्डालघटभाग्दस्थं यत्तोयं पिवते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।

प्राजापत्यं न दातव्यं कृष्णं सान्तजनं चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तद्वर्जं चरेद्द्वैष्ट्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूकरवायसैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्च गव्येन शुध्यति ॥
 अज्ञानतः स्नानमात्रनानाभेस्तु विशेषतः ।
 अत्रर्द्धं त्रिरात्रं स्यात्त दीयस्पर्शने मतम् ॥
 वातश्चैव दशाहं तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 मद्य एव विशुद्धेन नाम्नै च नोदकक्रिया ॥
 शावसूतक उत्पन्ने सूतकान्तु सदा भवेत् ।
 शावेन शुद्धते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी ॥
 षष्ठेन शुद्ध्यैकाहं पञ्चमे द्वादशमेव तु ।
 चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त पुरुषे दशमेऽहनि ॥
 मरणारब्धमाशौचं संयोगीयस्य नाग्निभिः ।
 आदाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिकोविधिः ॥
 आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिताह्ये ते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ।
 मार्जनीरजसामक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवान्मसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृत् ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्नुपु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ।
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्यष्टशतं जपेत् ॥
 इति श्रीनरहरिर्लिखितप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

दक्षसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ सर्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत् आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थायतिस्तथा ।
एतेषान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥
जातमात्रः शिशुस्तावदूयावदष्टौ समा वयः ।
सहि गर्भसमोच्चेयोव्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवतानि च ।
ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृह्णी ॥
द्विविधो ब्रह्मचारी तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः ।
उपकुर्वाणकस्वाद्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥

योग्दृष्ट्याप्रमाण्याय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः ।
 न यतिर्न वनस्थश्च सर्वाश्रमविवर्जितः ॥
 अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
 आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥
 जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाश्रुतः ।
 त्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥
 प्रातिलोम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्न खलोन्ना वनाश्रितः ।
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी ।
 उक्तं कर्म क्रमो नोक्तो न कालो मुनिभिः स्मृतः ॥
 द्विजानान्तु द्वितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं यद्विजेन दिने दिने ।
 तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥
 उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः काश्यैश्चान्यैरगर्हितैः ॥
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानादूयदिवा मोहात् स तेन पतितो भवेत् ।

दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 उपकाले तु संप्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्वत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥
 क्लियन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्ववन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥
 नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अन्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
 प्रातरुत्थाय योविप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
 उपस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥
 प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचिता मियात् ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेद्भु वीक्षितम् ।
 संवत्याहुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततोमुखम् ॥
 संहत्य तिर्ह्वाभिः पूर्वमास्यमेवमुपसृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुपसृशेत् ॥

अङ्गुष्ठेन प्रदेशित्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयञ्च तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाङ्गु चान्त्रेण संस्पृशेत् ॥
 सन्ध्यायाश्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणोऽपि विशेषतः ॥
 स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ।
 सन्ध्याहोमोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥
 सन्ध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमोविधीयते ।
 स्वयंहोमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥
 ऋत्विक् पुत्त्रो गुरुभर्ता भागिनेयोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव ऊतं यत्तु तद्धृतं स्वयमेव हि ॥
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम् ।
 देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥
 पितॄणामपराह्णे च कार्याण्येतानि यत्नतः ।
 पौर्वाह्निकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति बन्धास्त्रीमैथुनं यथा ।
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ॥
 द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासोविधीयते ।
 वेदाभ्यासोऽपि विप्राणां परमं तप उच्यते ॥
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षडङ्गसहितस्तु सः ।
 वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ॥
 ततोदानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासोऽपि पञ्चधा ।

समित्पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ॥
 तृतीये चैव भागे तु पोष्यवर्गार्थसाधनम् ।
 पिता माता गुरुभार्या प्रजादीनाः समाश्रिताः ॥
 अभ्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 ज्ञातिर्वन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ॥
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ॥
 नरकं पीडने चास्य तस्मादूयत्नेन तं भरेत् ।
 सार्वभौतिकमन्त्राद्यं कर्त्तव्यन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥
 स जीवति यएवैकोबद्धभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तीह तकाश्चान्ये य आत्मन्भरयो नराः ।
 बह्वर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा परैः ॥
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः ।
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ।
 यद्दाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ॥
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं नृदमाहरेत् ॥
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानश्चाकृत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलापहरणं पश्चान्मन्त्रवत्तु जले स्मृतम् ॥
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याश्च स्नानभेदाः प्रकीर्तिताः ।

मार्जनं जलमध्ये तु प्रणायामोयतस्ततः ॥
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्या जः उच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥
 विश्वामित्रश्च पिप्प्लु न्दोगायत्री सा विशिष्यती ।
 पञ्चने च तथा भागे सस्त्रिभागो यथार्हतः ॥
 पितृदेवमनुष्याणां कीटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिर्योपजीव्यते ॥
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्जगृष्टाश्रमी गृही ।
 तया गामाश्रमाणां तु गृहस्थो यो निरुच्यते ॥
 तेनैव सीदमानेन सीदन्तीहेतरे तयः ।
 मूलप्राणी भवेत् स्कन्दः स्कन्दाच्छाखाः सपत्नवाः ।
 मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रक्षितव्यं गृहाश्रमी ॥
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो माननीयश्च सर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्रमी ॥
 न चैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
 घृत्वा चाप्युज्ज्वा चाजगृह्णादत्त्वा च मानवः ॥
 देवादीनां मृणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एकएव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥
 न भुज्यते सएवैको यो भुङ्क्तेऽन्नं सभाक्षिणा ।
 विभागशीलो योनित्यं क्षमायुक्तो दयापरः ॥
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥
 एते यस्य गुणाः सन्ति स गृही मुख्य उच्यते ।

सस्त्रिभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥
 अष्टमे लोकयात्रा तु वह्निःसन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकञ्चैव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥
 यामद्वयं शयानोच्चि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ ऊतशेषं हविश्च यत् ॥
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नवगृहस्थस्य सदयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥
 अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।

नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थीन्नतिकारकाः ॥
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाचं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥
 अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छलापप्रियान्वितः ।
 उपापन मनुब्रज्या कार्याण्येतानि यत्नतः ॥
 दूषद्दानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
 पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनस्तथा ॥
 किञ्चिज्ज्ञानं यथाशक्ति नास्त्यनश्नन् गृहे वसेत् ।
 मृज्जलं चार्थिने देयं मेतान्यपि मदा गृहे ॥
 सन्ध्यास्नानं जपोर्हामः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यमुद्धृतञ्चापि शक्तितः ॥
 पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् ।
 मातापितृगुरूणाञ्च संविभागोऽयार्हतः ॥
 एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुनः ।
 अनृतं पारदार्यञ्च तथाभक्तस्य भक्षणम् ॥
 अगम्यागमनापेयपानं स्तेयञ्च हिंसनम् ।
 अश्रौतकर्माचारणं मित्रधर्मवहिष्कृतम् ॥
 नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैश्वर्यभेषजम् ॥
 तपोदानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः ।
 प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः ॥
 कन्यादानं वृषीत्सर्गो रहःपापमकुत्सनम् ।
 प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्रमिणस्तथा ॥
 मातापित्रोर्गुरौ मित्रे विनीते चोपकारिणि ।

दीनानाथविशिष्टे भ्योदत्तत्वं सफलं भवेत् ॥
 धूर्त्ते वन्दिनि मन्दे च कुवैद्ये कितवे शठे ।
 चाटुचारणचौरेभ्योदत्तं भवति निष्फलम् ॥
 सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
 क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥
 आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
 यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥
 नवनवक्रवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
 इह लोके परे च श्रीः स्वर्गस्थश्च न मुञ्चति ॥
 यथैवात्मा परस्तद्वद्द्रष्टव्यः सुखमिच्छता ।
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत्किञ्चित् क्रियते परे ।
 ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥
 न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मस्तमुद्भवम् ।
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् ।
 दानञ्च विविना देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥
 समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम् ।
 दाने फलविशेषः स्याद्विंशत्यां तावदेव तु ॥
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रूवे ।
 सहस्रगुणमाचार्ये त्वनन्तं वेदपारगे ॥
 विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।

न केवलं तद्विमर्शेच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥
 व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
 एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥
 मातापितृविहीनन्तु संस्कारोद्दण्डनादिभिः ।
 यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते ॥
 न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ।
 यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसां विप्रेण स्थापितेन तु ॥
 यदूयदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
 इति दात्ते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्तिनी ।
 गृहाश्रमत्तमं नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥
 तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
 प्राकाश्ये वर्त्तमाना तु स्नेहान्नतु निवारिता ॥
 अवस्था सा भवेत् पश्चादूयथा व्याधिरुपेक्षितः ।
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दत्ता साध्वी प्रियस्वदा ॥
 आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥
 अनुकूलकलत्रोय सस्य स्वर्गद्वैवहि ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥
 स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।

रक्तएको विरक्तोऽन्यस्तस्मात् कटतरं नु किम् ॥
 गृह्वामः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।
 सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्त्तिनी ॥
 दुःखा ह्येता सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रे य इदमेव विधेयतः ॥
 योपि सर्वा जलकेव भूषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभृत्यापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥
 जलैका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं बलं सुखम् ॥
 सगङ्गा बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 तृणवन्मये पश्चाद्दृष्टभावे स्वक पतिम् ॥
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संग्रयः ॥
 या हृष्टमनसा नित्यं स्यान्मानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरी नित्यं सा भार्या हीतरा जरा ॥
 शिष्योभार्या शिशुभर्ता पुत्रोदासः समाश्रितः ।
 यस्यैताति विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥
 अदृष्टापतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जीवन्तस्त्रीत्वञ्च बन्धत्वञ्च समाप्नुयात् ॥
 दरिद्रं व्याधितं चैव भर्तारं यावमन्यते ।

शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनः पुनः ॥
 मृते भर्तरि या नारी समारोहेद्दुताशनम् ।
 सा भवेत्, शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं बजादुडरते विलात् ।
 तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥
 चाण्डालप्रत्यवसितपरिव्राजकतापनाः ।
 तेषां जातान्यत्यानि चाण्डालैः सह वासयेत् ॥
 इति दात्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥
 शौचे यत्नः सदाकार्यः शौचमूलोद्विजः स्मृतः ।
 शौचाचारविहीनस्य समस्तनिष्फलाः क्रियाः ॥
 शौचञ्च द्विविधं प्रेक्तं वाह्यमाभ्यन्तरन्तथा ।
 मृज्जनाभ्यां स्मृतं वाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ।
 अशौचाद्वि वरं वाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
 उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥
 एका लिङ्गे गुदे तिष्ठोदश वामकरे तथा ।
 उभयोः सप्त दातव्या नृदस्तिष्ठस्तु पादयोः ॥
 गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथ क्रमम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥

अर्द्धप्रसूतिमात्रेण प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।
 द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥
 लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वी पूयन्ते यया ।
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥
 त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
 दातव्यमुदकन्तावन्मृदभावो यथा भवेत् ॥
 सदा जलेन शुद्धिः स्यान्नक्तेशो न धनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥
 अन्यदेव दिवाशौचं रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥
 दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धमातुरस्याङ्गस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभीप्सता ।
 प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकस्तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयस्तु यथावदनुपूर्वशः ॥
 सद्यः शौचं तथैकाहोद्वित्रिचतुरहसाया ।
 दशाहं द्वादशाहञ्च पक्षो मासस्तथैव च ॥
 मरणान्तं तथा चान्यद्व्यपक्षस्तु सूतके ।

उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥
 ग्रन्थार्थतोविजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं सरहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन स्यूतकी ॥
 राजर्त्विग्दीक्षिताणाञ्च बाले देशान्तरे तथा ।
 वतिनां सन्निष्ठाञ्चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हीने हीनतरेचैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥
 जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 अस्नात्वा चाप्यज्ज्वा च भङ्क्तेऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवंविधस्य सर्वस्य स्यूतकं समुदाहृतम् ।
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥
 व्यमनामक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 अद्वात्यागविहीनस्य भस्मान्तं स्यूतकं भवेत् ॥
 न स्यूतकं कदाचित् स्यादूयावज्जीवतु स्यूतकम् ।
 एवंगुणविशेषेण स्यूतकं समुदाहृतम् ॥
 स्यूतके मृतके चैव तथाच मृतस्यूतके ।
 एतत्संहतशौचानां मृतशौचेन शुद्ध्यति ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ।
 दशाहान्तं परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥
 दानञ्च विधिना देयं अशुभात्तारकं हि तत् ।
 मृतकान्ते मृतो यस्तु स्यूतकान्ते च स्यूतकम् ॥
 एतत्संहतशौचानां पूर्वाशौचेन शुद्ध्यति ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥
 चतुर्थेऽर्हानि कर्तव्यमस्ति सञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्योर्विधीयते ॥
 वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेकोयदा पतिः ।
 दशपट्व्यहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥
 यज्ञकाले विवाहे च देगभङ्गे तथैव च ।
 ह्यमाने तथाग्नौ च नागौचं मृतसूतके ॥
 सुस्यकाले त्विदं सवमशौचं परिकीर्तितम् ।
 आपङ्गतस्य सर्वस्य सूतके नतु सूतकम् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

लोको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
 इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् ॥
 प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारम् धारणा ।
 तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योगोऽुच्यते ॥
 नारण्यसेवनादुयोगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
 प्रतैयज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥
 नच पथाशनादुयोगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
 नच शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन स भवेत् क्वचित् ॥
 न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा ।
 लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥

अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
 पुनः पुनश्च निर्वेदाद् योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥
 आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीडनकेन च ।
 सर्वभूतममत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥
 यथात्मनि रतोनित्यमात्मक्रीडस्तथैव च ।
 आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥
 रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
 आत्मन्येव सुप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिद्ध्यति ॥
 सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः ।
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम्
 य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति ।
 ब्रह्मीभूय सएवं हि दक्षदक्षउदाहृतः ॥
 विषयासक्तचित्तो हि यतिर्मूर्खं न विन्दति ।
 यत्नेन विषयामक्तिं तस्माद्योगी विवर्जयेत् ॥
 विषयेन्द्रियसंयोगः केचिद्योगं वदन्ति हि ।
 अधर्मो धर्मरूपेणा गृहीतन्तैरपण्डितैः ॥
 मनसश्चात्मनश्चैव संयोगश्च तथापरे ।
 उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवञ्चिताः ॥
 हृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि ।
 एकीकृत्य विमुर्यत योगोऽयं मुख्ये उच्यते ॥
 कषायमोहविक्षेपलज्जागङ्गादिचेतसः ।
 व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत्
 दुष्टस्त्रैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।

देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते ॥
 बलेन परराष्ट्राणि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते ।
 जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥
 वहिर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।
 सर्वज्ञैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥
 सर्वभावविनिर्मुक्तः चेन्न च ब्रह्मणि न्यसेत् ।
 एतद्व्यानञ्च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः ॥
 त्यक्त्वा विषयभोगांश्च मनोनिश्चलतां गतम् ।
 आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥
 चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥
 यन्मास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विबुध्वते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥
 स्वसम्बेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारीमैथुनं यथा ।
 अयोगी नैव जानाति जातान्वोहि यथा घटम् ॥
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत्सूक्ष्मत्वादर्निर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम् ॥
 बुधस्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मखश्च तदेव बद्ध मन्यते ॥
 सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥
 तस्मात्त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥

न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वसेत् ॥
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 योहि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्ह एव सः ॥
 ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥
 पारिव्रज्यं गृहीत्वा च योधर्मो नावतिष्ठते ।
 श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥
 एकोभित्तुर्यथोक्तास्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।
 त्रयो ग्रामस्तथा ख्यातज्जन्तु नगरायते ॥
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामोवा मिथुनं तथः ।
 एतत्त्रयं प्रकुर्व्याणः स्वधर्माच्चरते यतिः ॥
 राजवात्तादि तेषान्तु भिक्षावात्ता परस्परम् ।
 रूढपैशून्यमात्मस्थं सन्निकर्षादसंशयम् ॥
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥

तपोजपैः कृयीभूतोव्याधितोऽवसथावहः ।
 वृद्धोऽगृह्यतश्च यस्यान्योविक्रलेन्द्रियः ॥
 नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः ।
 स दूषयति तत्स्थानं बुधान् पीडयतीति च ॥
 नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्याद्विनश्यति ।
 ब्रह्मचर्याद्विनष्टु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥
 वसन्नावसथे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते ।
 तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निवृण्णति ॥
 आश्रमे तु यतिर्यस्य मुहूर्त्तमपि विश्रमेत् ।
 किन्तु स्थान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ॥
 समितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम् ।
 स निर्दहति तत् सर्वमेकरात्रोषितोयतिः ॥
 योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
 निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 यस्मिन् देशे वसेद्दुर्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
 सोऽपि देशो भवेत् पूतः किंपुनस्तस्य बान्धवाः ॥
 द्वैतञ्चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च ।
 न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत् परमार्थिकम् ॥
 नाहं नैवान्यसंख्यन्धो ब्रह्मभावेन भावितः ।
 ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥
 द्वैतपक्षाः समाख्याता येऽद्वैते तु व्यवस्थिताः ।
 अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥

तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः ॥
 दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम् ।
 अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोक्ताम् ॥
 हृदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधर्मोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥
 आवयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः
 अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यश्चोपजायते ॥

इति दक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।
 समाप्ता चेयं दक्षसंहिता ।

गौतमसंहितायाम्

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले दृष्टो धर्मस्थतिक्रमः
गाहसञ्च महतां न तु दृष्टेऽर्थोऽवरदौर्बल्यात्तुल्यबलविरोधे वि-
जल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे पञ्चमे वा काश्यं
तर्भादिः सङ्ख्यावर्षाणां तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात् स आ-
चार्यो वेदानुवचनाञ्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः ।
यापोऽष्टाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री द्वाविंशतेराजन्यस्य
अधिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीज्यामौर्वीसौत्यो मेखलाः क्रमेण
ऊणरुवस्ताजिनानि वासांसि शाणक्षौमचीरकुतपाः सर्वेषां
कार्पासश्चाविकृतम् । काषायमप्येके । वार्त्तं ब्राह्मणस्य
मार्ज्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः वैल्बपालाशौ ब्राह्मणस्य दण्डाव-
श्वत्थपैलवौ शेषे यक्षियावा सर्वेषामपीरिता यूपचक्राः सवल्क-
ता मूर्द्धललाटनासाग्रप्रमाणाः । मुण्डजटिलशिखाजटाश्च ।
द्व्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायामेद्द्रव्यशुद्धिः परिमार्जनं प्रदाह-
नक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिकदायवतान्तवानां तैजसवदु-
पलमणिशङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थिभूम्योरावपनञ्च भूमेश्चैलव-
हञ्जुविदलचर्मणामुत्सर्गोवात्यन्तोपहतानाम् । प्राङ्मुखउ-
दङ्मुखोवा शौचमारभेत् । शुचौ देशासीनो दक्षिणं वाङ्म-
नान्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्यामणिवन्धनात् पाणी प्रक्षाल्य

वाग्यतो हृदयसृग्निश्चतुर्वीपश्चाचामेद्भिः प्रसृज्यात् पादौ
 चाभ्युक्षेत् खानि चोपसृशेच्छीर्षण्यानि मूर्ध्नि च दद्यात् ।
 सुप्ता भुक्त्वा क्षुत्वा च पुनः । दन्तस्त्रिष्टेपु दन्तवदन्यत्र जिह्वा-
 भिमर्षणात् । प्राक्च्युतेरित्येके । च्युतेरास्त्राववहिद्यान्निगिर-
 न्नेव तच्छुचिः । न मुख्याविप्रुषउच्छिष्टं कुर्वन्ति तास्येदङ्गे
 निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यस्य । तदङ्गिः
 पूर्वं ऋदा च मूत्रपुरीषरेतोविस्त्रंसनाभ्यवहारसंयोगेषु च यत्र
 चान्नायोविदध्यात् । पाणिना सव्यमुपसंगृह्याङ्गुष्ठमधीहि
 भोदृत्यामन्त्रयेत गुरुः । तत्र चतुर्मनःपाणोपस्पर्शनं दभैः
 प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः प्राक्कूलेष्वसनञ्च ॐपूर्वा व्या-
 हृतयः पञ्चसप्तान्ताः । गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातर्ब्रह्मानु-
 वचनेचाद्यन्तयोरनुज्ञातउपविशेत् । प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्य
 उदङ्मुखोवा सावित्रीश्चानुवचनमादितो ब्रह्मणश्चादाने ॐ-
 कारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुलसर्प-
 मण्डूकमाज्जीराणां त्यक्तुपवासोविप्रवासश्च प्राणायामा वृत्त-
 प्राशनश्चेतरेषाम् । श्रमणानाध्ययने चैवम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽङ्गतो ब्रह्मचारी यथं
 पपादमूत्रपुरीषोभवति नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापि
 र्जनप्रधानावोक्षणयो न तदुपस्पर्शनाशौचं नत्वेवैनमग्निहः

नवलिहरणयोर्नियुञ्ज्यान् ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-
नयनात् । उपनयनादनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नीन्धनभैक्ष-
चरणे सत्यवचनमपासुपस्पर्शनम् । एके गोदानादि । बहिः
सन्धार्यश्चातिष्ठेत् पूर्वमासीतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषोदर्श-
नाद्वाग्यतो नादित्यमीक्षेत । वर्जयेन्मधुमांसगन्धमाल्यादिवा-
स्वप्राञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहवाद्यवादन-
स्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगीतपरिवादभयानि गुरुदर्शने कर्ण-
प्रावृतावशक्थिकायाश्चयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसित-
विजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां द्यूतं
हीनवर्णसेवामदत्तादानं हिंसां आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
नामानि शुष्कां वाचं मद्यं नित्यं ब्राह्मणः । अधः शय्याशायी
पूर्वोत्थायी जघन्यसम्बेशी वाग्वाहूदरसंयतः । नामगोत्रे
गुतोः समानतो निर्दिशेत् । अर्चिते श्रेयसि चैवम् । शय्या-
सनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधः-
स्थानासनस्त्यग्वा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्
गच्छन्त मनुव्रजेत् कर्म विज्ञाप्याख्यायाहूताध्यायी युक्तः प्रिय-
हितयोस्तद्गार्थापुत्तरेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रसाधन-
पादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोष्योपसंग्रहणं गुरु-
भार्याणां तत्पुत्रस्य च । नैके युवतीनां । व्यवहारप्राप्तेन
सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिशस्तपतितवर्जं । आदिमध्यान्तेषु
भवच्छब्दः प्रयोज्जी वर्णानुपूर्वेण । आचार्यज्ञातिगुरुस्वेष्व-
लाभेऽन्यत्र । तेषां पूर्वं परिहरन्निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातोभुञ्जीत ।
असन्निधौ तद्गार्थापुत्तमब्रह्मचारिसङ्गाः । वाग्यतस्तृप्यन्नलो-
नुपमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तो-

रज्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शास्यः । द्वाद-
शवर्षाण्येकैकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं
वा । विद्यान्ते गुरुरर्थेन निमन्त्र्यः । ततः कृतानुज्ञानस्य
स्नानम् । आचार्यः श्रेष्ठोगुरूणां मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्चमविकल्पमेके ब्रुवते ब्रह्मचारी गृहस्थोभिक्षुर्वैखा-
नस इति तेषां गृहस्थो यानिरप्रजनत्वादितरेषाम् । तत्रोक्तं
ब्रह्मचारिणश्चाचार्याधीनत्वमात्रं गुरोः कर्मशेषेण जपेत्
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा ।
एवं वृत्तोब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदवि-
रोधी अनिचयो भिक्षुरुर्द्ध्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थी
ग्राममियात् । जघन्यमनिवृत्तश्चरेत् । निवृत्तापीर्वाक्चक्षुः
कर्मसंयतः । कोपीनाच्छादनार्थं बालोविभ्रयात् । प्रहीणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तं । ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत । न
द्वितीयामुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । मुण्ड शिखी वा वर्ज-
येज्जीवबधम् । समीभूतेषु हिंमानुग्रहयोरनारती । वैखानसो
वने मूलफलाग्नी तपःशीलः आमणकेनाग्निमाधायाग्रास्य
भोजी देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्जं
भैक्षमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ग्रामश्च न प्रविशेज्जटि-
लक्षीराजिनवासा नातिशयं भुञ्जीत । एकाग्रम्यं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाङ्गहस्यस्य ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सहशीर्भाभ्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवीयसीम् ।
 असमानप्रवरैर्विवाहज्जं सप्तमात् पितृबन्धुभ्यावीजिनश्च
 मातृबन्धुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मोविद्याचारित्रबन्धुशीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कृतां संयोगमन्त्रं प्राजापत्ये सहधर्मश्चरता-
 मिति आर्षे गोमिथुनं कन्यावते दद्यादन्तर्वेद्युत्विजे दानं
 दैवोऽलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं सयोगो गान्धर्वोवित्तेनानतिस्वीमता-
 मासुरः प्रसह्यादानाद्राक्षसोऽसंविज्ञानोपसङ्गमनात् पैशाचः ।
 चत्वारो धर्माः प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैका-
 न्तरद्वान्तरासु जाताः सवर्णास्वष्टीग्रनिषाददौष्मन्तपारशवाः ।
 प्रतिलोमासु सूतमागधायोगवक्षत्तृवैदेहकृचाण्डालाः । ब्राह्म-
 णजीजनत् पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपूर्व्यात् ब्राह्मणसूतमागधचा-
 ण्डालान् तेभ्यएव क्षत्रिया मूर्ध्नावपिक्तक्षत्रियधीवरपुक्कशान्
 तेभ्यएव वैश्या भृज्जकण्ठकमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्यएव पार-
 शवयवनकरण शूद्रान् शूद्रेत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षा-
 पकर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्याः । सृष्ट्यन्तरजातानाञ्च
 प्रतिलोमासु धर्महीनाः शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् पति-
 तवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठः । पुनन्ति सधवः पुत्रास्त्रिपौरुषाना-
 र्षाद्दश दैवाद्दशैव प्राजापत्यादशपूर्वान् दशावरानात्मानञ्च
 ब्राह्मीपुत्राः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्यभू-
 तर्षिपूजकोनित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चोदकदानं यथोत्साहम-
 न्यज्ञार्थादिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्याणि देवपितृमनु-
 ष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वे देवाः
 प्रजापतिः स्विष्टिकृदिति होमः । दिग्देवताभ्यश्च यथा स्वहा-
 रेषु मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यः प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अद्वा उदकुम्भे
 आकाशायेत्यन्तरीक्षे नक्तचरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच-
 भिक्षादानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैवंधर्मेषु । समद्विगुणसाह-
 खानत्यानि फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्व-
 र्थनिवेशौषधार्थं वृत्तिक्षीणयत्यमाणाध्यायनाध्वसंयोगवैश्वजि-
 तेषु द्रव्यसंविभागोवह्निर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु ।
 प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात् । क्रुद्धहृष्टभीतार्तलुब्धवा-
 लस्थविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यवृतान्यपातकानि । भोजयेत्
 पूर्वमतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीमुवासिनीस्थविरान् जघ-
 न्यांश्च । आचार्यपितृमखीनान् निवेद्य वचनाक्रयाऋत्विगा-
 चार्यश्वशुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः सख्यत्सरे
 पुनः पूजितायज्ञविवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य । अश्रो-
 त्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पाद्यमर्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रका-
 रयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानं मवेद्य साधुवृत्ते
 विपरीते तु तृणोदकभूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यानत्याशश्च
 शय्यासनावसथानुवज्योपासनानि सदृक्श्रेयसोः समान्यल्पशो-
 ऽपि हीनेऽसमानग्रामोऽतिथिरेकरात्रिको ऽधिवृत्तसूर्योप-

प्राची कुशलानामयारोग्याणामनुप्रश्नोत्थं शूद्रस्याब्राह्मण-
शानतिथिरब्राह्मणोयज्ञे संवृतश्चेत् भोजनन्तु क्षत्रियस्योर्द्धं
ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशंसार्थमानृशंसार्थं ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पदोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् । अमिगस्य तु विप्रोष्य
मातृपितृतद्वन्धूनां पूर्वजानां विद्यागुरूणां तत्तद्गुरूणाञ्च
निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये
वीपुयोगेऽभिवादतोऽनियममेके नाविप्रोष्य स्त्रीणाममातृपि-
त्यभार्याभगिनीनां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्याणां श्वश्र्वाश्च ।
यत्किंश्चशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्थानजन-
वाद्यास्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकावरः शूद्रोऽपत्यसमेना-
रोऽप्यार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्द्राक्षश्चाजपः प्रेष्यो भो-
वन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षवृद्धः पौरः पञ्चभिः
लाभरः श्रोत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्यकर्म विद्याही-
दीक्षितस्य प्राक्क्रयात् । वित्तबन्धुकर्मजातिविद्यावयांसि
न्यानि परवर्जनीयांसि श्रुतन्तु सर्वेभ्योगरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
तेश्च । चक्रिदशमीस्याणुग्राह्यवधूस्नातकराजभ्यः पयोदानं
ज्ञा तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा समाप्तेर्ब्राह्मणो गुरुर्याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वगुरुस्तदलाभे क्षत्रवृत्तिस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापण्यं गन्धरसकृतान्नतिलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससी क्षीरवृषविकारं मूलफलपुष्पाषधमधुमांसतृणोदकापथ्यानि पशवश्च हिंसासंयोगे पुरुषवशाकुमारीहेतवश्च नित्यं भूमिव्रीहियवाजाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहश्चैके । विनिमयस्तु रसानां रसैः पशूनाञ्च न लवणाकृतान्नयोस्तिलानाञ्च समेनामेन तु पक्वस्य संप्रत्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्येके प्राणसंशये तद्वर्णसङ्करोऽभक्ष्यनियमस्तु प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत राजन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च ब्रह्मश्रुतस्तयोश्चतुर्विधस्य मनुष्यजातस्यान्तः संज्ञानाञ्चलनपतनसर्पणानामायत्तं जीवनं प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्मः । स एष ब्रह्मश्रुतो भवति लोकवेदवेदाङ्गविद्वाकोवाक्येतिहासपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृत्तिश्चत्वारिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिरतः षट्सु वासामयचारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्यो राज्ञा बध्यश्चावध्यश्चादण्ड्यश्चावहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्यश्चेति । गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौडोपनयनं चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणीसंयोगः

पञ्चानां यज्ञानामनुष्ठानं देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणामेतेषाञ्चा-
ष्टकापार्वणश्चादश्रावण्याग्रहायणीचैत्राश्वयुजीति सप्त पाक-
यज्ञसंस्था अग्न्याधेयमग्निहोत्रदर्शपौर्णमासावग्रयणं चातुर्मास्य
निरूढपशुबन्धसौत्रामणीति सप्त हरिर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमोऽ-
त्यग्निष्टोम उक्त्यः षोडशि वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तीर्याम इति
सप्त सोमसंस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणा-
दया सर्वभूतेषु क्षान्तिरनसूया शौचमनायासोमङ्गलमकार्पण्य
मसृहेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा नवाष्टावात्मगुणा
न स ब्रह्मणः सायुज्यं सालोक्यं च गच्छति । यस्य तु खलु संस्का-
राणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं सालो-
क्यश्च गच्छति गच्छति ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

स विधिपूर्वं स्नात्वा भार्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् स्नातकोनित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशीलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यान्
रक्तमलवदन्यधृतं वा वासोविभयान्न खगुपानहौ निर्णिक्त-
मशक्तौ न रूढश्मश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्ज-
लिना पिवेन्न तिष्ठन्नुष्टतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्या-
वर्जितेन न वाय्वग्निविप्रादित्यापोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन् वा
मूत्रपुरीषामेध्यान्युदस्येन्नैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न

पर्णलोष्टाश्मभिर्मूत्रपुरीषापकर्षणं कुर्यान्न भस्मकेशतुपकपा-
 लान्यधितिष्ठेन्न स्नेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्प्रथ
 पुण्यकृतो मनसा ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सह सम्भाषेत । अधेनुं
 धेनुमव्येति ब्रूयादभद्रं भद्रमिति कपालं भगालमिति मणि-
 धनुरितिन्द्रधनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत नचैनां
 वारयेन्न मिथुनीभूत्वा शौचं प्रति विलम्बेत नच तस्मिन्
 शयने स्वाध्यायमधीयीत नचापररात्रमधीत्य पुनः प्रतिस-
 स्मिन्नेनाकल्पां नारीमभिरमयेन्न रजस्वलां नचैनां स्नि-
 ध्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमनविगृह्यवादवहिर्गन्धमाल्यधारण-
 पापीयसावलेखनभार्यासहभोजनाञ्जत्यवेक्षणकुट्टारप्रवेशनपा-
 दधावनासन्दिग्धभोजननदीवाहतरणवृत्तविषमारोहणावरो-
 हणप्राणव्यवस्थानानि च वर्जयेन्न सन्धिग्धां नावमधिरोहेत्
 सर्वतएवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य शिरोऽहनि पश्येत् प्रा-
 वृत्य तु रात्रौ मूत्रोच्चारे च न भूमावनन्तर्धाय नागाच्चाव-
 सथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापथिकाभ्येऽपि उभे मूत्रपुरीषे
 दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सन्ध्योश्च रात्रौ तु दक्षिणामुखः
 पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । सोपानत्-
 कश्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न पूर्वा-
 ह्णमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्यादूयथाशक्ति धर्मार्थका-
 मेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोपितमीक्षेत न
 पदासनमाकर्षेन्न शिम्बोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कु-
 र्याच्छेदनभेदनविलिखनविमर्दनावस्कोटनानि नाकस्मात्
 कुर्यान्नोपरिवत्सतन्तीं गच्छेन्न जलङ्कुलः स्यान्न यज्ञमवृत्तो-
 गच्छेद्दर्शनाय तु कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्या-

हृतमुद्धृतस्नेहविलपनपिण्याकमथितप्रभृतीनि चाक्षवीर्याणि
नाश्रीयात् सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जीत न
कदाचिद्रात्रौ नग्नः स्वपेत् स्नायाद्वा यच्चात्मवन्तो वृद्धाः स-
म्यग्विनीता दम्भलोभमोहवियुक्ता वेदविदश्चावक्षते तत् समा-
चरेत् योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मि-
केभ्यः प्रभूतैर्धोदकयवसकुशमाल्योपनिष्क्रमणमार्यजनभू-
यिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिकाधिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत
प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत ।
मनसा वा तत्समग्रमाचारमनुपालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा
अर्थवृत्तः शिष्टाध्यापकशौचशिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिं-
सो मृदु दृढकारी दमदानशीलएवमाचारो मातापितरौ पू-
र्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो मोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्म-
लोकान्न च्यवते न च्यवते ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रव-
चनयाजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्यज्ञातिप्रियगुरुधन-
विद्याविनिमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथोक्तात् कृषि-
वाणिज्ये चास्वयं कृते कुसीदश्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्व-
भूतानां न्याय्यदण्डत्वं विभृयात् ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरु-
त्साहंश्च ब्राह्मणानकरांश्चोपकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भये
विशेषेण चर्ष्या च रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्तिश्च न

दोषोहिंसायामाहवेऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्ण-
 केशपराङ्मुखोपविष्टस्थलवृक्षाकूटदूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रि-
 यश्चेदन्यस्तमुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं
 वित्तं वाहनन्तु राज्ञ उदारश्चाष्टयगजयेऽन्यत्तु यथार्हं भाजो-
 द्राजा राज्ञे बलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं पष्ठं वा पशुक्षिरण्य-
 योरथ्येके पञ्चाशद्भागं विंशतिभागः शुक्लः पण्ये मूलफलपुष्पो-
 षधमधुमांसतृणेन्धनानां पष्ठं तद्रक्षणधर्मित्वात्तेषु तु नित्य-
 युक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमासि मास्येकैकं कर्म
 कुर्युरेतेनात्मोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च भक्तं तेभ्यो
 दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्घ्यापचये न देयं प्रणष्टमस्वामिकमधि-
 गम्य राज्ञे प्रव्रूयुर्विख्याप्य सस्वत्सरं राज्ञा रक्ष्यमृद्धं सधिगन्तु-
 श्वतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी ऋक्ष्य तयसस्विभागपरिग्रहापि-
 गन्तेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य वित्तितं निविष्टं
 वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्या-
 ब्राह्मणो व्याख्यातः पष्ठं लभेतत्येके चौररक्षतमुपजित्य यथा-
 स्थानं गमयेत् कोशादा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात्
 समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृपिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् ।
 शूद्रश्चतुर्थो वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शौचमाचम-
 नार्थं पाणिपादप्रजालनमेवैके आहुकर्म भृत्यभरणं स्वदार-
 वृत्तिः परिचर्या चोत्तरेषां तेभ्यो वृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्यु-
 पानच्छतवामः कूर्च्यान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिय यच्चायमात्रि-
 तोभर्त्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
 स्यादनुजातोऽस्य नमस्कारोमन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतत्येके ।

तर्कं चोत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्मणः
साध्यं साम्यम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं साधुकारी स्यात् साधुवादी
व्यामान्वीचिक्याच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियोगुणवत्सहायो-
ऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितञ्जारां कुर्वीत तमुपार्थी-
नीनमधस्या उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् वर्णा-
नाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्धर्म-
स्योद्देश्यभाग्भवतीति विज्ञायते ब्राह्मणञ्च पुरोदधीत विद्या-
भिजनवाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विनं तत्प्रसूतः
कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रसृज्यते न व्यथत इति च
विज्ञायते यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रचूयुस्तान्याद्रियेत
तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्याहस्वस्त्य-
यनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सखलनम-
भिचारद्विषद्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्दूयथोक्त
वृत्तिजोऽन्यानि तस्य व्यदहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः
पुराणं देशजातिकुलधर्माश्चास्त्रायैरविरुद्धाः प्रमाणं कृषि-
णिकृपाशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्यो यथाधिकार-
मर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्थान्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेना-
युक्त्ययथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ तथीविद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यव-
हृत्य निष्ठां गमयेदथाहास्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्मक्षत्रेण

सम्प्रवृत्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते दण्डोद-
मनादित्याहुस्तेनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठा
प्रेत्य कर्मफलमनुभूय ततः शेषेण विगृह्यदेशजातिकुलरू-
पायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो जन्म प्रतिपद्यन्ते विष्वमो विप-
रीता नश्यन्ति तानाचार्योपदेशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राज-
चार्योवनिन्द्यावनिन्द्यौ ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रोद्विजातीनभिसन्धायाभिहत्य च वाग्दण्डपारुष्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्यादार्यस्त्वभिगमने लिङ्गोद्धारः स्तु-
रणञ्च गोप्ता चेद्द्वयोऽधिकोऽथाद्यास्य वेदमुपशृण्वतस्तपुज-
तुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
भेद आसनशयनवाक्पथिषु समप्रेषुर्दण्डयः शतम् । क्षत्रियो-
ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं वैश्योब्राह्मणस्तु क्षत्रिये
पञ्चाशत्तदर्द्धं वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत् क्षत्रिय
वैश्यावष्टापाद्यं स्तेयकिल्बिषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषां
प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्रमे दण्डभूयस्त्व' फलहरितधान्यशाका-
दाने पञ्चकृणालमल्पे पशुपीडिते स्वामिदोषः पालसंयुक्ते तु
तस्मिन् पथि क्षत्रेऽनावृते पालक्षेत्रिकयोः पञ्च माषा गवि
षडुष्ट्रे खरेऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे शतं
शिष्टाकरणे प्रतिपिङ्गसेवायाञ्च नित्यं चेलपिण्डादूर्द्ध्वं स्वहरणं
गोऽग्न्यर्थे तृणमेधान् वीरुद्वनस्पतीनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत

फलानि चापरिवृतानाम् कुसीदवृद्धिर्धर्म्या विंशतिः पञ्च-
मापकी मासं नातिसाम्बत्सरीमेके चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य
मुक्ताधिर्न वर्द्धते दित्सतोऽवरुडस्य च चक्रकालवृद्धिः कारिता-
क्रयिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीदं पशूपजलोमक्षेत्रशतवाक्षेषु
नातिपञ्चगुणमजडापोगरुडधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ
भोक्तुरश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः पशुभूमिस्त्रीणामन-
तिभोगकथभाजि कृष्णं प्रतिकुर्युः प्रातिभाव्यवणिकशुल्क
मद्य द्यूतदण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्मं वाधियाचितावक्रीताध-
योनयः सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन स्तेनः प्रकीर्ण-
केशो मुषली राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतोबधमोक्षाभ्या-
मप्रेनस्त्री राजा न शारीरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्या-
पनविवासनाङ्ककरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सच-
वोमतिपूर्वं प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुषशक्त्यपराधानुबन्ध-
विज्ञानादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्समवायवचनात्
वेदवित्समवायवचनात् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ सान्निधि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युरनि-
दताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनमितापाश्चान्य-
रस्मिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनादनु रोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
ऽयः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
रकः । अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रमत्तोक्ते

च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु दोषोधर्मतन्त्रपीडायां शपथैकैके
 सत्यकर्मणा तेह्वराजब्राह्मणसंसदि स्यादब्राह्मणानां क्षुद्रपश्व-
 वृते साक्षी दश हन्ति गोऽश्वपुरुषभूमिषु दशगुणोत्तरान्
 सर्वं वा भूमौ हरणे नरकोभूमिवदम्भु मैथुनसंयोगे च
 पशुवन्मधुसर्पिषोर्गोवहस्वहिरण्यधान्यब्रह्मसु यानेष्वश्ववन्म-
 थ्यावचने थाप्यो दण्डाश्च साक्षी नानृतवचने दोषोजीवनञ्चेत्त-
 दधीनं नतु पापीयसोजीवनं राजा प्राड्विवाकोब्राह्मणोवा-
 शास्त्रवित् प्राड्विवाको मध्योभवेत् सस्वत्सरं प्रतीक्षेत प्रतिभाय
 धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु शीघ्रमात्ययिके च सर्वधर्मेभ्योगरीय
 प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावमाशौचं दशरात्रमवृत्तिगृहीक्षितब्रह्मचारिणां सति
 ण्डानामेकादशरात्रं क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं वैश्यस्यार्द्धमास-
 मेकं मासं शूद्रस्य तच्चेदन्तःपुनरापतेत्तच्छेषेण शुद्धेरन्
 रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वत्रं
 राजक्रोधाच्च युद्धे प्रायोनाशकगस्त्राग्निविषोदकोदुबन्धनप्रपतने-
 श्चेच्छतां पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं मातापि-
 तृस्त्वन्मातुर्वा गर्भमाससमा रात्रिः खंसने गर्भस्य त्यक्तं वा
 श्रुत्वा चोर्द्धं दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयोनिस्त्वन्धे सहाध्या-
 यिनि च सब्रह्मचारिण्ये काहं ओत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपसर्गने
 दशरात्रमाशौचमभिमन्त्राय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरात्तवीर्वा

पूर्वयोश्च त्वहं वाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चैवर्णः
 पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत् पूर्वोवावरं तत्र शवोक्तमाशौचं पतित
 चण्डालस्तूतिकोदक्याशवस्पृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोप-
 स्पर्शनाच्छुद्धौच्छवानुगमे च शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उद-
 कदानं सपिण्डैः कृतचूडस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोगएकेऽप्रद-
 तानामधः शय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मांसं
 भक्षयेयुराप्रदानात् प्रथमतःतीयपञ्चमसप्तमनवमेषूदकक्रिया
 वाससाञ्च त्यागः अन्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां
 हृणीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशौचं
 राज्ञाञ्च कार्ष्णविरोधाद्ब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्या-
 यानिवृत्त्यर्थम् ।

इति गीतमीमे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहुममावस्यायां पितृभ्योदद्यात् पञ्चमीप्रभृति
 शपरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मणसन्निधाने
 वा कालनियमः शक्तितः प्रकर्षे गुणसंस्कारविधिरन्नस्य नवा-
 रान् भोजयेदयुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
 गृध्रपवयःशीलसम्पन्नान् युवभ्योदानं प्रथममेके पितृवन्नच तेन
 त्वकर्म कुर्यात् पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च
 युक्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ तिलमासव्रीहियवोदकदानैर्मांसं
 तैः प्रीणन्ति मत्स्यहरिणरुक्मशकूर्मवराहमेघमांसैः सम्ब-
 रानि गव्यपयःपायसैर्द्वादश वर्षाणि वार्धीण्येन मांसेन

कालशाकच्छागलोहखड्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्त्यम् । न भोजये
 स्तेनक्रीवपतितनास्तिकतदृत्तिवीरहाग्रेदिधिषुदिधिषुपतिस्त्र
 ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यपकुचरकूटसाक्षिप्रातिहासि
 कानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय्यगारदाही गरदा
 कीर्णगणप्रेष्यागस्यागामिहिंस परिचितपरिवेत्तुपर्याहृतपथ
 धातुत्यक्तात्मदुर्बलाः कुनखिष्यावदन्तः श्वित्रिपौनर्भवकितवा
 प्रेष्य प्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिकिलासी कुसीदी वणिः
 शिल्पोपजीविज्यावादिततालनृत्यगीतशीलान् पित्रा चाकामे
 विभक्तान् शिष्यांश्चैके सगोत्रांश्च । भोजयेदूर्ध्वं त्रिभ्योगुण
 न्तम् । सद्यश्चाङ्गी शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मांसं नयति पितृ
 स्तस्मात्तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् श्वचण्डालपतितावेक्षणे दुष्ट
 तस्मात् परिश्रुते दद्यात्तिलैर्वा किरेत् पङ्क्तिपावनोवा शमयेत्
 पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्जेष्टसामिकस्तृणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रि-
 सुपर्णाः पञ्चाग्निः स्नातकोमन्त्रब्राह्मणविद्वर्मज्ञोब्रह्मदेयानुसं-
 दानइति हविःषु चैवं दुर्बलादीन् आहणैवैके आहणैवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दा-
 स्यर्द्धपञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा
 न-मांसं भुञ्जीत द्वैमास्योवा नियमो नाधीयीत वायौ दिवा
 पांशुहरे कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरीसदङ्गगर्जार्त्तशब्दे
 च श्वशृगालगर्दभसंहरादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभ्रदर्शने च

पक्षौ मूत्रित उच्चारिते निशासन्धोदकेषु वर्षति चैके वलीक-
सन्तानमाचार्यपरिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्यः शयानः
प्रीठपादः श्मशानग्रामान्तमहोपथाशौचेषु पूतिगन्धान्तःशव-
दिवाकीर्त्तिशूद्रमन्निधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च साम-
शब्दो यावदाकालिका निर्घातभूमिकम्पराज्जदर्शनोल्कास्तन-
यितुवर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्ववृत्तौ विद्युति नक्तञ्चापररा-
त्रात्तिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमुल्का विद्युत्समत्येकेषां । स्तनयित्त्वर-
पराह्णेऽपि प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्थे
च रात्रि प्रेते विप्रोष्य चान्योन्येन सह सङ्कलोपाहितवेदसमाप्ति-
च्छर्दिश्चाइमनुष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाञ्च द्यहं वा
कार्त्तिकी फाल्गुन्याषाढी पौर्णमासी तिस्त्रोऽष्टकास्त्रिरात्र-
मन्यामिके अभितोवार्षिकं सर्वे वर्षविद्युत्स्तनयित्त्सन्निपाते
प्रसन्दिन्यूद्धं भोजनादुत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्त्तं
नित्येके नगरे मानसमप्यशुचि श्राद्धिनामाकालिकमकृतान्न-
श्राद्धिकसंयोगे च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च
यावत् स्मरन्ति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रशस्तानां स्वकर्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणोभुञ्जीत प्रति-
पक्षीयाञ्चैधोदकयवसमूलफलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयानप-
ादधिधानाशफरिप्रियङ्गुसृङ्गार्गशाकान्यप्रणोद्यानि सर्वेषां
पटदेवगुरुभृत्यभरणो चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशु-

पालत्तेत्रकर्षककुलसङ्गतकारपिटपरिचारका भोज्यान्ना व-
 णिक् चाशिल्पी नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नं रजस्वला-
 कृष्णशकुनिपदोपहतं शूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्नातं भावदुष्टं शुक्तं
 केवलप्रदधि पुनःसिद्धं पर्युषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्यत्-
 सृष्टपुंशल्यभिश्चस्तानपदेश्यदण्डकतक्षकदय्यं बन्धनिकचिकि-
 त्सकमृगयुवार्युच्छिष्टभोजिगणविद्विषाणामपाङ्गानां प्राग्-
 दुर्बलादह्वयान्नाचमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विषमसमे-
 पूजान्तरानार्चितञ्च गोश्च क्षीरमनिर्देशायाः सूतके चाजाम-
 द्विष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौष्ट्रमैकशफञ्च स्यन्दिनीयमसू-
 म्भिनीनाञ्च याश्च व्यपेतवत्साः पञ्चनखाश्चागल्यकगणश्वाविड्गो-
 धाखड्गकच्छपा उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविड्गुवचक्रवाक-
 हंसाः काककङ्कटध्रुवेनाजलजारक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुटशू-
 करौ धेन्वनडुहौ चापन्नदावसन्नह्वयामांसानि किसलयक्या-
 कुलशुननिर्यासलोहितावयनाश्वनिचिदारुवकउलाकटिद्विभ-
 मान्धाटनक्तञ्चरा अभत्याः । भक्ष्याः प्रतुदाविष्किराजालपादा
 मत्स्याश्चाविकृतावव्याश्च धर्मार्थे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रश-
 स्तान्यभ्युक्ष्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अस्यतन्वा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुःकर्मसंयता
 पतिरपत्यलिप्सुर्देवराङ्गुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्डगोत्र-
 ऋषिसम्बन्धिभ्योयोनिमात्राद्वा नादेवरादित्येके नातिद्वितीयं

जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे परस्मात्तस्य द्व-
योर्वा रक्षणाद्भर्तुरेव नष्टे भर्तारि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूयमाणे
ऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात्तस्य द्वादशवर्षाणि
ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि यवीयान्
कन्याग्न्यायमेषु पडित्येके त्रीन् कुमार्यृतनतीत्य स्वयं युज्ये-
तानिन्दितेनोत्सृज्य पितृयानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोरप्रय-
च्छन् दीषी प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येके द्रव्यादानं विवाह-
सिद्धर्थं धर्मतन्त्रसयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्राद्वज्रपशोर्हीन-
कर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात् सप्तमीञ्चा-
भुक्ता निचयायाप्यहीनकर्मभ्यश्चाचक्षीत राज्ञा पृष्टस्तेन हि
भर्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेद्धर्मतन्त्रपीडायां तस्याकरणे
दोषादोषः ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽथैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्या-
क्रिया प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्या-
दिति मीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत इति
कुर्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनतायातीति विज्ञायते
प्रात्यस्तोमेनेष्ट्वा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां
योऽश्वमेधेन यजतेऽग्निष्टुताभिश्चस्यमानं याजयेदिति च ।
तस्य निष्कृयणानि जपस्तपोहोमउपवासोदानमुपनिषदो
वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमर्षणमथर्वशिरो-

रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुष-
 गतिर्महानाम्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्तं ज्येष्ठभान्नामन्य-
 तमद्विष्टवमानं कुष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति
 पावनानि । पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयाव-
 को हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि ।
 सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्त्रवन्त्यः पुण्या ह्यदास्तीर्थानि ऋषिनि-
 वासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देयाः । ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सव-
 नेषूदकोपसर्जनमार्द्रबस्त्रताधःशायितानाशक इति तपांसि ।
 हिरण्यं गौर्वीसोऽश्वोभूमिस्तिताघृतमन्नमिति देयानि ।
 सखत्पूरः पण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहोद्वाद्वाहः
 षडहस्त्राहोऽहोरात्र इति कालाः । एतान्येवानादेशे वि-
 ल्पेन क्रियेरन् । एतःसु गुरुः गुरुणि लघुः लघूनि कृच्छा-
 तिकृच्छं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ;

अथ चतुःपटिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि
 लक्षणानि भवन्ति ब्रह्महार्द्रकुष्ठी सुरापः श्यावदन्तोऽगु-
 ल्पगः पङ्कः स्वर्णहारी कुतखी श्वित्री वस्त्रापहारी हिरण्य-
 हारी दर्दूरी तेजोऽपहारी मण्डली स्नेहापहारी क्षयी तथा
 जीर्णवानन्त्रापहारी ज्ञानापहारी मूकः प्रतिहन्ता गुरोरप-
 हारी गोघ्नो जात्यन्धः पिशुनः पूतिनामः पूतिवृक्षसु सूचक
 शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसीसचामरविक्रयी मद्यप एकग्रफ-

विक्रयी मृगव्याधः कुण्डाशी भृतकश्चैलिकोवा नक्षत्री चार्बुदी
नासिकोरङ्गोपजीव्यभक्ष्यभक्षी गण्डरी ब्रह्मापुरुषतस्कराणां
देशिकः पिण्डितः षण्डीमहापथिकोगण्डकश्चण्डाली पुक्कमी
गोष्कवकीर्णी मध्वामेही धर्मपत्नीषु स्थान्मैथुनप्रवर्तकः खल्वा-
टसंगीतसमयस्थ्यभिगामी पितृमातृभगिनीस्थ्यभिगास्यावीजि-
तस्तेषां कुलकुण्डमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्पायुषोऽल्पबुद्धयश्च-
ण्डपण्डगैलूषतस्करपरपुरुषप्रेथ्यपरकर्मकराः खल्वाटचक्राङ्ग-
मङ्कीर्णाः क्रूरकर्माणाः क्रमशश्चान्त्याश्चोपपद्यन्ते तस्मात्
कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्मस्य धार-
णादिति धर्मस्य धारणादिति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

त्यजेत् पितरं राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविश्रावकं भ्रूण-
हनं यश्चान्त्यावसायिभिः सह सम्बन्धेन्यावसायिन्या वा तस्य
विद्यागुरून् योनिसम्बन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदकादीनि
प्रेतकर्माणि कुर्युः पात्रञ्चास्य विपर्यस्येयुः । दासः कर्मक-
रोवावकरादमेध्यपात्रमानीय दासी घटान् पूरयित्वा दक्षिणा-
मुखः पदा विपर्यस्येदमुमनुदकं करोमीति नामग्राहस्तं
सर्वेऽम्बालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखा विद्यागुरवो योनि-
सम्बन्धाश्च वीक्षेरन्पुत्रपस्पृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अत ऊर्ध्वं
तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमन्त्रान्पूर्वं ज्ञान-
पूर्वञ्चेत्तिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शुद्धोत्तमिन् शुद्धे

शातकुन्धमयं पात्रं पुण्यतमाद्भृदात् पूरयित्वा स्ववन्तीभ्यो वा
त एनमपउपस्पर्शयेयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्यात् सम्रति-
गृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिवमन्तरीक्षं
योरोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुर्भिः पावमानीभिस्तस्म-
न्दीभिः कुष्माण्डैश्चान्यं जुहुयाद्विरण्यं ब्राह्मणाय वा दद्या-
द्भामाचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स स्यात्
शुद्धोत्तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणां कुर्युरेतदेव शा-
न्युदकं सर्वेषूपपातकेषु सर्वेषूपपातकेषु ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकाविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नुरापगुरुतल्पगमादपि तृयोनिसम्बन्धगस्तेन नास्ति
कनिन्दितकर्माभ्यातिपतितत्याग्य पतितत्यागिनः पतिताः पा-
तकसंयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
पतनं परत्र चासिद्धिस्तान्त्रिके नरकं त्रीणि प्रथमान्यनिर्दे-
श्यानि मनुर्न स्त्रीष्वपगुरुतल्पगः पततीत्येके भ्रूणहनि । हीन-
वर्णसेवायाञ्च स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामिदैशुनं गुरोर-
नृताभिर्गंसनं मन्त्रासातकसमानि अपातयानां प्राग्दुर्वैता-
द्गोहन्तृब्रह्मोज्ज्वलतन्मन्द्रकदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं
याजनाश्रपनादुत्विगाचार्यैः पतनीयसेवायाञ्च हेयावन्यत-
हानात् पतति तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके न कर्हिचिन्मातापित्रो-
रवृत्तिर्दाय तु न भजेरन् ब्राह्मणाभिर्गंसने दोषस्तावान् द्वि-
नेतसि दुर्वैतहिंसायामपि मोचने शक्तश्चेत् । अभिकुद्धाव-

गौराणां ब्राह्मणस्य वर्षगतमस्वर्ग्यं निर्घाति सहस्रतोहितद-
र्शने यावत्सत्प्रस्कन्द्य पांशून् संगृह्णीयात् संगृह्णीयात् ॥
इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मप्रस्तिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा
स्याज्जन्येशस्त्वभ्युत्ताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा द्वादशसम्बत्स-
रान् ब्रह्मचारी भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षणः
पथोपक्रामेत् संदर्शनादार्यस्य स्नानासनाभ्यां विहरन् सव-
नेषूदकोपस्पर्शी शुद्धेत् प्राणनाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
द्रव्यापचये वा त्यवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ
प्यग्निष्टदन्तयोत्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे । हत्वापि आत्रेय्याश्चैवं
गर्भे चाविज्ञाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं
ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्व गा दद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकं ऋष-
भैकशताश्व गा दद्यात् । शूद्रे सम्बत्सरं ऋषभैकदशाश्व गा
दद्यादनात्रेय्याश्चैवं गाञ्च । वैश्यवन्मण्डूकनकुलकाकविवद-
हरमूषिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थिमता
मनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चित् किञ्चि-
दद्यात् । षण्ढे च पलालभारः सीसमाषश्च वराहे दृढघटः
रपे लौहदण्डो ब्रह्मबन्ध्याश्चललनायां जीवोवैशिके न किञ्चित्त-
त्थान्नधनलाभवधेषु दृढगवर्षाणि द्वे परदारौ त्रीणि श्रोत्रियस्य
द्रव्यलाभे चोत्सर्गा दद्यात्स्थानं वा गमयेत् प्रतिसिद्धमन संयोगे
सहस्रवाक्चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु चैवं स्त्री चाति-

चारिणी गुप्ता पिण्ड तु लभेत समानुषी ॥ गीवर्जं स्वीकृतं
कुष्माण्डैर्हतहोमो हृतहोमः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चेयुः सुरामास्ये मृतः शुद्धो
दमत्या पाने पयो हृतमुदकं वायुं प्रति त्यक्तं तप्तानि सकृच्छ-
स्ततोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राग्ने श्यापदोद्भव-
राणाञ्चाङ्गस्य ग्रास्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धः प्राग्ने सुरापस्य
प्राणायामो हृतप्राशनञ्च पूर्वञ्च ददस्य । तल्पे लोहशयने गुरु-
तल्पगः शयीत सूर्मीं वा ज्वलन्तीं श्लिष्ये श्लिङ्गं वा सवृषण-
मुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणारतीचीं व्रजेदजिह्ममाशरीर-
निपातान्मृतः शुद्धोत् । सखीसयोनिसगोत्राशिष्यभार्यासु
सुषायां गवि च तल्पसमोऽवकरद्वत्येके श्वभिरादयेद्राजा
निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं खादयेद्वयथोक्तं वा
गर्हभेनावकीर्णी निर्वर्तितं चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्द्ध्वालं
परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृह्णान् भैक्षश्चरेत् कर्माचक्षाणः
सम्बत्सरेण शुद्धोत् । रेतस्कन्दने भये रोगे स्वप्नेऽग्नीन्वन-
भैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः साभिसन्धेर्व्या रेत-
स्याभ्यां सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्त-
मिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं दृष्ट्वादित्यभीक्ष्णेत प्राणा-
यामं कृत्वाऽभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा निष्पुत्रीषीभावस्तिरा-
वावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णान्युपयुञ्जानः फलान्य-

नतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्चर्द्दिनोष्टतप्राशनञ्चाक्रोशावृतहिं-
सासु त्विरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये चेद्द्वारणीपात्रमानीभि-
र्होमोविवाहमैथुननिर्मातृसंयोगेष्वदोपरिकेऽवृतं नतु खलु
गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितश्च परतश्च हन्ति मनसापि गुरो-
रवृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेष्वन्त्यावसायिनीगमने कृच्छ्राब्दोऽमत्या
द्वादशरात्रमुदक्यागमने त्विरात्रं त्विरात्रम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

रहस्यं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्ह्येवं तरत्नमन्दी-
त्येषु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाऽभोज्यं वृभ-
क्षमाणः पृथिवीमावपेदृत्यन्तरारम्भणउदकोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके
स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमद्भिस्तृतीयं दिवा-
दिष्वेकभक्तकोजलक्लिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं मांसं
शोणितं स्नायुस्थिमज्जानमितिहोम आत्मनोमुखे सत्योरास्ये
जुहोमीत्यन्ततः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणहत्यायाः ।
अथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं पारयेति महाव्याहृतिभिर्जुह्व-
यात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्वतएव वा ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगु-
हृतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत् सममश्वमेधावभृ-
थेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन् पुनीं हैवात्मानमन्त-
र्जले वाघमर्षणं त्विरावर्त्तयन् पापेभ्यो मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

तदाहुः कतिधावकीर्णीं प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन
बलेन वृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निदेवेनरेण सर्वेणेति सोऽमा
वास्यायां निश्चग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति
कामावकीर्णीःस्मरवकीर्णीःस्मि कामकामाय स्वाहा कामाभि
दुग्धोस्त्राभिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधाय-
नुपर्द्युक्ष्य यज्ञवाम् कृत्वोपस्थाय सम्मासिञ्चत्वित्येतया तिरुप-
तिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूतद्वयं स्यात् मदृत्यं जुहुया-
दित्यमनुमन्त्रेद्वरोदतिणेति । प्रायश्चित्तमविशेषादनार्जवप्रे-
शुनप्रतिषिद्धाचारानाद्यशयज्ञेष । शूद्रायाञ्च रेतःसिक्तायोनौ
च दोषवति कमण्यभिमन्त्रिपूर्वेष्वलिङ्गाभिरप उपस्पृशेद्दक्ष-
णीभि रन्यैर्व्यापवित्रैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतयः
संख्याताः पञ्च सर्वास्वपोवाचा मे दहश्च मादित्यश्च पुनान्
स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा
समिधमादध्याद्देवकृतस्येति ऊत्वैवं सर्वस्मादेनसोमुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अथानः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामि हविष्यान् प्रातराशां
भुक्त्वा तिष्ठो रात्रीर्नाश्नीयादथापरं त्यहं नक्तं भुञ्जीत अथाप
त्यहं न कश्चन याचेदथापरं त्यहमुपवसेत्तिष्ठेद्दहनि रात्रावा

ति क्षाकामः सत्यं वदेदनाथ्यैर्न सम्भाषेत रौरवयौधाजिने
 त्वं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शन्मापोहिष्ठेति तिसृभिः
 ध्रुववतीभिर्मर्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इत्यष्टाभिः ।
 योदकतर्पणं ॐ नमोऽहमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते ताप-
 माय पुनर्वसवे नमोनमो मौञ्ज्यायोऽर्थाय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय
 नमोनमः पाराय सुपाराय महापाराय पारयिष्णावे नमोनमो
 द्राय पशुपतये महर्षे देवाय त्वस्वकायैकचराधिपतये हराय
 र्पायेशानायोग्राय वज्रिणे घृणिने कपर्दिने नमोनमः सूर्या-
 दित्याय नमोनमो नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमोनमः कृ-
 णाय पिङ्गलाय नमोनमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशा-
 दिक्षेत्रे तसे नमोनमः सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामाय
 तामरूपिणे नमो नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमोनमस्तीक्ष्ण-
 रूपिणे नमोनमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरु-
 षोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवा-
 से पिनाकहस्ताय नमोनम इति । एतदेवादित्योपस्थानमेता-
 व्राज्याहुतयो द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं अपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो
 हुड्यादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहाग्नीर्षामाभ्यामिन्द्राग्नि-
 यामिन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टि-
 त इति । ततो ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिरुच्छ्रोव्याख्यातो-
 यत् सकृदाददीत तावदश्रोयाद्वभक्तस्तृतीयः स कृच्छ्रा-
 त्रकृच्छ्रः । प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्या भवति द्वितीयं
 गित्वा यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात्
 मुच्यते तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनरो मुच्यते अथैतां स्त्रीन्

कृच्छ्रान् चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति सर्वदेवैर्ज्ञातः
भवति यश्चैव वेद यश्चैव वेद ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतञ्चरे-
खंभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पयांसि नवो-
नव इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमोहविषयानुमन्त्रणमुपस्थानं
चन्द्रमसोयद्देवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देव-
कृतस्येति चान्ते समिद्धिरो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रीरूपं
गिरौजस्तेजः पुरुषोधर्मः शिवः शिवइत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रणं
प्रतिमन्त्रं मनसा नमः स्वाहेति वा सर्वग्रासप्रमाणमास्याविका-
रेण चरुभैक्षशक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि
हवोष्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान्
भूक्तैकापचयेन परपक्षमश्रीयादमावास्यायासुपोष्यैकापचयेन
पूर्वपक्षं विपरीतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणोमासोमासमेत-
माश्वि विषाषोविषाश्वि सर्वमेनोहन्ति द्वितीयमाश्वि दशपूर्वान्
दशावरानात्मानञ्चैकविंशं पङ्क्तीश्च पुनाति सस्वत्सरं चाश्वि
चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥

एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्थं भजेरन्निवृत्ते रजसि मातुर्जीवति
 चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभ्रयात् । पूर्ववद्विभागे तु
 धर्मवृद्धिर्वागतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतोदद्युक्तो रथोगो-
 वृषः काणखोरकूटवण्डामध्वं नस्यानेकश्चेदविर्धन्यायसी गृह-
 मनीयुक्तं चतुष्पदाश्चैकैकं यवीयमः समश्चेतरत् सर्वं द्यंशी वा
 पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं कास्यं पूर्वः पूर्वो
 लभेत दशतः पशूनां नैकशफः नैकशफानां वृषभोऽधिकोज्ये-
 ष्ठस्य वृषभषोडशा ज्यैष्ठिनेयस्य ममं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवी-
 यमां प्रतिमाष्ट वा स्वर्गे भागविशेषः । पितोत्सृजेत्
 पुत्रिका मनपत्योऽग्निं प्रजापतिश्चेष्टास्रार्थमपत्यमिति संवा-
 द्याभिसंस्थितात् पुत्रिकेयेकेषां तत्संशयान्नोपयच्छे-
 दम्भाटकाम् । पिण्डगोत्रऋषिसम्बन्धा ऋक्थं भजेरन् स्त्री
 चानपत्यस्य बीजं वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् ।
 स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च भगिनीशुल्कं
 सोदय्याणामूर्ध्वं मातुः पूर्वञ्चैके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्ये-
 ष्ठस्य संसृष्टिनि प्रेते असंसृष्टी ऋक्थभाक् विभक्तजः पितृमेव ।
 स्वयमर्जितं वैद्योऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा औरमक्षेत्र-
 जदत्तक्रतिमगूढोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाजः कानीनरुहोढ-
 पोर्नर्भवपुत्रिकापुत्रस्वयन्दत्तक्रीता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चै-
 रमाद्यभावे ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठोगुणसम्पन्नस्तुल्यांश-
 भाक् ज्येष्ठांशहीनमन्यत् राजन्यावैद्यापुत्रसमवाये स यथा
 ब्राह्मणीपुत्रेण क्षत्रियाच्चेत् शूरापुत्रीऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चे-

लभेत वृत्तिमूलमन्तेवासविधिना सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तौ न
 लभेतैकेषां श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन् रा-
 जेतरेषां जडक्लीबौ भर्तव्यावपत्यं जडस्य भागार्द्धं शूद्रापुत्र-
 वत् प्रतिलोमासूदकयोगक्षेमकृतासेष्वविभागः स्त्रीषु च संयु-
 क्तास्वनाज्ञाते दशावरैः शिष्टैरुहवह्निरलुब्धैः प्रशस्तं कार्यम् ।
 चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदानां प्रागुत्तमा स्वयं आश्रमिणः पृथग्ध-
 र्मविदस्त्रयएतान् दशावरान् परिषदित्याचक्षते असम्भवे त्वेते-
 षामश्रोत्रियो वेदविच्छिष्टो विप्रतिपत्तौ यदाह यतोऽयमप्रभवी-
 भूतानां हिंसानुग्रहयोगेषु धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्म-
 विदाप्नोति ज्ञानाभिनिवेशाभ्यामिति धर्मो धर्मः ।

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं गौतमसंहिता ।

शातातपसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां वृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम् ॥
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते प्राति पश्चात्तापवतां पुनः ॥
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् ॥
दुष्कर्मजा वृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमोभवेत् ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकुच्छाश्मरीकासा अतीसारभगन्दरौ ॥
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥
जलोदरं यक्ष्मन् घ्नीहा शूलरोगवर्णानि च ।
श्वासाजीर्णज्वरश्छर्द्दिभ्रममोहगलग्रहाः ।
रक्तावुद विसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ॥
दण्डापतानकश्चित्तवपुः कम्पविचर्चिकाः ।
वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ॥

अथ आद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ।
 अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ।
 महापापेषु सर्वं स्यात्तदर्द्धमुपपातके ॥
 दद्यात् पापेषु पष्ठांशं कल्प्य व्याधिवलाबलम् ।
 अथ साधारणानि गोदानादिषु कथ्यते ॥
 गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी ॥
 वृषदाने शुभोऽनङ्गान् शुक्लाम्बरसकाञ्चनः ।
 निवर्तनानि भूदाने दश दद्याद्द्विजातये ॥
 दशहस्तेन दण्डेन विंशद्दण्डं निवर्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥
 सुवर्णशतनिष्कत् तदर्द्धार्द्धप्रमाणतः ।
 अश्वदाने मृदु श्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥
 महिषीं माहिषे दाने दद्यात् स्वर्णयुधान्विताम् ।
 दद्याद्भजं महादाने सुवर्णफलसयुतम् ॥
 लक्षसंख्याह्णं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्चने ।
 दद्याद्भिजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥
 रुद्रं जपेक्ष्णपुष्पैः पूजयित्वा च त्यज्यकम् ।
 एकादश जपेद्रुद्रान् दशांशं गुग्गुलैर्घृतैः ॥
 हुत्वाभिषेचनं कुर्वन्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिस्य ग्रहशान्तिकपूर्वकम् ॥
 धान्यदाने शुभं धान्यं खारी यष्टिमितं स्मृतम् ।
 वस्त्रदाने पट्टवस्त्रद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥
 दशपञ्चाष्टचतुर उपदेश्य द्विजान् शुभान् ।

चत्वारः कलमाः कार्याः पञ्चरत्नः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥
 अश्वस्थानादिचतुष्टयसंयुक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलाम्बिताः ॥
 सर्वोपधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलाङ्गार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥
 पूर्वादिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्वस्ववेदांस्तो ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥
 दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलहेमभिः ॥
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥
 ततोदद्यादूयथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देयमाचार्य्यं निवेदयेत् ।
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे देवा मरुद्गणाः ।
 प्रीताः सर्वे व्यपीडन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥
 इत्युदीर्य्य मुज्जर्भक्त्या तमाचार्य्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुध्यति ॥
 कुष्ठी गोबधकारी स्यान्नरकान्तेऽस्य निष्कृतिः ।
 स्यात्प्रयेद्वटमेकान्तु पूर्वोक्तद्रव्यसंयुतम् ॥

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाश्वरान्वितम् ।
 रक्तकुम्भं तु तं कृत्वा स्थापेद्दक्षिणां दिशम् ॥
 ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शान्त्यतामिति ।
 सामपारायणं कुर्यात् कलसे तत्र सामवित् ॥
 दशांशं सर्पपैर्हृत्वा पावमान्यभिषेचने ।
 विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 यमोऽपि महिषारूढो दण्डपाणिर्भयावहः ।
 दक्षिणाशापतिर्देवोमम पापं व्यपोहतु ॥
 इत्युच्चार्य विहज्यैनं मासं सङ्गतिमाचरेत् ।
 ब्रह्मगोबधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥
 पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते ।
 नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ।
 व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसम्मिताम् ॥
 कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ।
 निष्कहेम्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥
 पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत्तं विधानतः ।
 नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 वासुदेव ! जगन्नाथ ! सर्वभूताशयस्थित ! ।
 पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत् ॥
 इत्युदीर्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्योदक्षिणां ददेत् ॥

स्वसृषाती तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
 मूको भ्रातृवत्रे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥
 सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्रह्माणीं तां विदुर्जयेत् ।
 सरस्वति ! जगन्मातः ! शब्दब्रह्माधिदेवते ! ॥
 दुष्कर्मकरणात् पापात् पाहि मां परमेश्वरि ! ।
 बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥
 ब्राह्मणोद्वाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 अत्रणं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
 पङ्कजैकादशैरुद्रैरुद्रः समभिधीयते ॥
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्त्तितः ।
 एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्वयायुतसंख्यया ।
 एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥
 पलान्येकादश तथा दद्याद्विजानुसारतः ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्योदक्षिणान्दिशेत् ॥
 स्नापयेद्दम्पतीः पञ्चान्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
 आचार्य्याय प्रदेशानि वस्त्रालङ्कारणानि च ॥
 गोत्रहा एरुषः कुष्ठो निर्वंशश्चोपजायते ।
 स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
 स्त्री हन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थान् रोपयेद्दश ॥

शुकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥
 हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्ण्यपलनिर्मितः ॥
 अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥
 उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तूरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥
 मार्जारो निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं स सौवर्ण्यं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥
 शुक्रशारिकयोर्घाते नरः सुखलितवाग्भवेत् ।
 सञ्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥
 वक्रघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् ।
 काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदूर्ध्वार्द्धप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्ना
 द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

मुरापः श्वावदन्तः स्यात् प्राजापत्यन्तरन्तथा ।
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्धये ॥
 जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।

ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्वर्णदैवतैः ॥
 मद्यपो रक्तपित्ती स्यात्स दद्यात् सर्पिषो घटम् ।
 मधुनोऽर्घ्यं घटश्चैव संहिरण्यं विशुद्धये ॥
 अभक्ष्यमक्षणे चैव जायते कृमिकोदरः ।
 यथावक्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम् ॥
 उदक्यावीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 भुक्त्वा चासृष्ट्य संसृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
 त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥
 परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
 लक्ष्मोमं स कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदम्बदः ।
 प्राजापत्यत्रयं कुर्व्यो ज्ञेयश्च शतं द्विजान् ॥
 विषदः स्याच्छर्दिरोगी दद्याद्दश पयस्विनीः ।
 मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥
 पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकातवान् ।
 घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसन्मितम् ॥
 धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
 ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्वाञ्छ सदक्षिणाम् ॥
 शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
 सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥
 दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
 तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥
 सुरालये जले वापि शकृण्मूत्रं करोति यः ।

गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥
 मासं सुरार्चनेनैव गोदानद्वितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शास्यन्ति गुदजा रुजः ॥
 गर्भपातनजा रोगा यकृत्क्षीहजलोदराः ।
 तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥
 एतेषु दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥
 प्रतिमाभङ्गकारी च अतिष्ठः प्रजायते ।
 सम्बत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवामरम् ॥
 उद्वाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नं राजं सुपूजितम् ॥
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् सबै दद्याद्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥
 खल्लीटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत् काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निष्कत्रयमितं हेम स दद्यात् सत्यवर्त्तिनाम् ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं न
 तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
 स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥

औडुम्बरी ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥
 कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥
 मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्धजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥
 त्र्यम्बकहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतन्त्रयम् ॥
 सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्याद्दूषतधेनुं विधानतः ॥
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते बद्धमूत्रकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये ॥
 इक्षोर्विकरहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥
 लोहहारी च पुरुषः कर्बूराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्ठादिपीडितः ।
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटद्वयम् ॥

ग्रामान्नहरणाञ्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥
 पक्वान्नहरणाञ्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्क्षत्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
 फलहारी च पुरुषो जायते वणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥
 ताम्बूलहरणाञ्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥
 शाकहारी च पुरुषोजायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याद्द्वै महानीलमणिद्वयम् ॥
 कन्दमूलस्य हरणाङ्गुस्वपाणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥
 दारुहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषे शुद्धौ काश्मीरजपलद्वयम् ॥
 विद्यापुस्तकहारी च किल भूकः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥
 वस्त्रहारी भवेत् कुष्ठौ सम्प्रदद्यात्प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमितञ्चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥
 ऊर्णाहारी लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम् ।
 स्वर्गनिष्कमितं हेमवर्कं दद्याद्विजातये ॥
 पट्टसूतस्य हरणान्निर्लोमा जायते नरः ।
 तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्ध्यर्थं द्विजन्मने ॥

औषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।
 सूर्यायार्घः प्रदातव्यो मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् ।
 सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥
 विप्ररत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
 तेन कार्यं विष्णुहृद्यं महारुद्रजपादिकम् ॥
 मृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्न विधीयते ।
 दशांशहोमः कर्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥
 देवस्य हरणाञ्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
 ज्वरोमहाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णवएव च ॥
 ज्वरे रौद्रं जपेत् कर्णे महारुद्रं महाज्वरे ।
 अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्वयं जपेत् ॥
 नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहिणीयुतः ।
 तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तितः ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्दूयस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैव हीनकोषः प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भसुत्तरतीन्यसेत् ।
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।

सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविद्विप्रो ह्यथर्वणं समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 निधीनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं हीनकोषे लिङ्गनाशे विष्णुर्जये ॥
 गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
 स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
 नीलवस्त्रसमाच्छ्रितं नीलमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादसाम्पतिम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्वाह्याणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिरङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रणान्तये ॥
 स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ।

भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्त्तुं पूर्वतः कलसं न्यसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 देवानामधिपोदेवो वज्री विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निहन्तु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्यापनुत्तये ॥
 भाट्टभार्याभिगमनाङ्गलकुष्ठं प्रजायते ।
 स्वबधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥
 तेन कार्यं विष्णुद्वयं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि ।
 दशांशहोमः सर्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः ॥
 यदगम्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलषष्टिप्रमाणतः ॥
 कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिकाम् ।
 दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 सुरभी वैष्णवी माता मम पापं व्यपोहतु ।
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्वरीरदः ॥

सत् पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम् ।
 तिलद्रीणगतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥
 पिण्डेष्वभिगमनादक्षिणांशव्रणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या अजादानेन शक्तिः ॥
 मातुलान्यान्तु गमने षष्ठकुञ्जः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 मातृष्वभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या सम्यग्दासप्रदानतः ॥
 मृतभार्याभिगमने मृतभार्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजर्मुकं विवाहयेत् ॥
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या महिषीदानदत्ततः ॥
 तपस्विनीसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मासं रुद्रजपः कार्या दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम् ।
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तडक् ।
 स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ।
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपातद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्ध्ये ॥
 अश्वयोनौ च गमनाङ्गुदस्तम्भः प्रजायते ।
 सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्यात् शिवस्य च ॥

एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः ।
स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गसात् ॥
इति शातातपीये कर्मविपाके अगम्यागमन प्रायश्चित्तं
म पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरमृज्जुद्रिद्रुमादिशकटेन च ।
भृग्वग्निदारु शस्त्राश्मविषोदूबन्धनजैर्हृताः ॥
व्याघ्राहिगजभूपालचौरवैरिवकाहताः ।
काष्ठशल्यहृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥
त्रिसूचिकान्न कवलदवातीसारतोहृताः ।
सार्कन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहृताश्च ये ॥
असृग्ना अपवित्राश्च पतिताः पुत्तवर्जिताः ।
पञ्चत्रिंशत्प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं हृताः ॥
पित्ताद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्वयो लेपभुजस्तथा ।
ततो नान्दीमुखाः प्रोक्ता स्त्रयोऽप्यशुमुखास्त्रयः ॥
द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः रुन्ततिप्रदाः ।
गतिहीनाः सुतादीनां रुन्ततिं नाशयन्ति ते ॥
दश व्याधादिनिहता गर्भं निघ्नत्यमी क्रमात् ।
द्वादशास्त्रादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥
विषादिनिहतः घ्नन्ति दशसु द्वादशष्वपि ।
वर्षैकबालकं कुर्व्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥
व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीगमनेन च ।

विषदश्चैव सर्पेण गजेन नृपदुष्टकृत् ॥
 राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौर्येण पशुहिंसकः ।
 वैरिणा मित्रभेदी च वक्रवृत्तिर्वृकेण तु ॥
 गुरुघाती च शय्यायां मत्सरी शीचवर्जितः ।
 द्रोही संस्काराहितः शुना निक्षेपहारकः ॥
 नरोविहन्योऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 कृमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणा च निहन्तनः ॥
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 भृगुणा मेदिनीचौरो वज्रिना यज्ञहानिकृत् ॥
 दवेन दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ॥
 अश्वमना द्विजनिन्दाकृद्द्विषेण कुमतिप्रदः ।
 उद्बन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदो जलेन तु ॥
 द्रुमेण राजदन्तिहृदतीसारेण लौहहृत् ।
 साकिन्याद्यैश्च म्रियते सदर्पकार्यकारकः ॥
 अनध्यायेऽप्यधीयानो म्रियते विद्युता तथा ।
 असृश्यस्पर्शसङ्गी च वान्तमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
 पतितोमदविक्रेतानपत्योद्विजवस्त्रहृत् ॥
 अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते ।
 कारयेन्निष्कमात्रन्तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
 पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥
 मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वोपधिसमन्वितम् ।

तस्योपरिन्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥
 सप्तधान्यं तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतरूपिणम् ॥
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गञ्च जपेद्गुह्यं कलसे तत्र वेदवित् ॥
 यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 गायत्र्याश्चैव कर्त्तव्योजपः स्वात्मविशुद्धये ॥
 गृहशान्तिकपूर्वञ्च दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥
 प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पीडां कुरुते मम ।
 सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ।
 द्वादश प्रेतमुद्दिष्य दद्यादेकञ्च विण्णवे ॥
 ततोऽभिषिञ्चेदाचार्यो दम्पती कलसोदकैः ।
 शुचिर्वरायुधधरो मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ।
 यजमानस्ततोदद्यादाचार्याय सदक्षिणाम् ॥
 ततो नारायणवलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
 एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
 व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्यां विवाहयेत् ॥
 सर्पदंशे नागवलिर्देयः सर्वेषु काञ्चनम् ।
 चतुर्निष्कमितं हेम गजं दद्याद्गजैर्हते ॥
 राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषस्तु हिरण्यमयम् ।

चौरैः निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥
 वृकेण निहते दद्याद्वयथाशक्तिं च काञ्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तुलीसमन्विता ॥
 निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
 शौचह्नीने ह्यते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥
 संस्कारह्नीने च ह्यते कुमारश्च विवाहयेत् ।
 शुना ह्यते च निक्षेपं स्थापयेन्नृजशक्तितः ॥
 शूकरेण ह्यते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कृमिभिश्च मृते दद्याद्गोधूमान्नं द्विजातये ॥
 शृङ्गिणा च ह्यते दद्याद्दृषभं वस्त्रसंयुतम् ।
 शकटेन ह्यते दद्यादश्वं सोपस्कुरान्वितम् ॥
 भृगुपाने ह्यते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ।
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥
 दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सदने सभा ।
 शस्त्रेण च निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥
 अश्विना निहते दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीम् ।
 विषेण ह्यते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ॥
 उदूबन्धनह्यते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
 ह्यते जलेन वरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥
 वृक्षं वृक्षह्यते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतीसारह्यते लक्षं सावित्याः संयतो जपेत् ॥
 साकिन्यादिह्यते चैवं जपेद्बुधं यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥
 अस्पर्शे च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।

सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्द्वान्तमाश्रित्य संस्थिते ॥
 पातित्येन मृते कुर्व्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिश्चरेत् ॥
 निष्कृत्यमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयायते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥
 विस्मृचिकाश्रिते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले मृते ॥
 केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ॥
 एवं कृते विधानेन विदध्यादौर्द्ध्वदेहिकम् ।
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ॥
 दद्यात् पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसम्पदः ।
 इतिशातातपप्रोक्तोविपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥
 इतिशातातपीये कर्मविपाके अगतिप्रायश्चित्तं नाम
 ध्यायः ॥

समाप्ता चेयं शातातपसंहिता ।

वशिष्ठसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चानुतिष्ठन्
धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति । लोके प्रेत्य वा विहितो धर्मः ।
तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवत उत्तरेण
विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या न त्वन्ये
प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्याचक्षते । गङ्गायं
मुनयोरन्तराप्येके । यावद्वा कृष्णवृक्षो विचरति तावद्ब्रह्मवर्चसं
मिति । अथापि भाल्लविनो निदाने गाथा मुदा हरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुर्विहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद्ब्रह्मवर्चसम् ।

त्रैविद्यवृद्धा यंब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशय इति ।

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ सूर्या-
भ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदण्डः परिवर्त्ति-
परिवेत्ता अग्नेदिधिषूदिधिषूपतिर्वीजहा ब्रह्मघ्न इत्येत एन-
स्विनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं
भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसंप्रयोगञ्च ब्राह्मेण वा
यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।
याजनाध्यापनाद्वयौनादन्नपानासनादपि ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति
ज्ञातिप्रणाशे त्विह सर्वनाशः ।
कुलापदेशेन ह्ययोऽपि पूज्य-
स्तस्मात् कुलीनां स्त्रिय मुद्वहन्तीति ॥

त्रयोवर्णां ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तेरन् तेषां ब्राह्मणो धर्मं
दूषयान्नराजा चानुतिष्ठेत् ।

राज तु धर्मेणानुशासन् षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्म-
णात् । इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठमंशं भजति । इतिह ब्राह्मणोवेद-
नाद्यं करोति ब्राह्मणपदञ्चरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः
तोमोऽस्य राजा भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञा-
यते ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । त्रयोवर्णा
देजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां,

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने ।
तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य्यं नच्यते ।
वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यमाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

द्वयमिह वै पुरुषस्य रेतोब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरर्वाचीनं
मन्येत । तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा जायते यदुप-
पनयति यत् साधुकरोति । अथ यदर्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौ-
रसी प्रजा जायते जनन्यां जनयति तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानम-
पूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

नत्वस्य विद्यते कर्म किञ्चिदामौञ्जबन्धनात् ।

वृत्त्या शुद्रसमो ज्ञेयो यावद्वेदे न जायतइति ॥

अन्यत्रोदकर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥ विद्याह वै ब्राह्मणमा-
जगाम गोपाय मां सेवधिक्षेऽहमस्मि ।

असूयकायानृजवेऽव्रताय न मां ब्रूया वीर्यवती तथा स्यां ।
यश्चावृणोत्यवितथेन कर्मणा बद्धदुःखं कुर्वंस्त्वमृतं वसंप्रयच्छन्
तन्मन्येत पितरं मातरञ्च तस्मै न दूहेत् कतमञ्च नाहम् ।
अध्यापिताये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न युनक्ति श्रुतं तत् ।
यमेव विद्याच्छ्रुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्त्वेतद्दुह्येत् कतमञ्च नाहं तस्मै मां ब्रूयान्निधिपायब्रह्मन्निति
दहत्यग्निर्यथा कत्तं ब्रह्म त्वद्धमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छ्रुमानमकृन्ततइति ॥

षट्कर्माणि ब्राह्मणस्याध्यायनमध्यापनं यजनं दानं
प्रतिग्रहश्चेति । त्रीणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण
च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एनान्येव त्रीणि वैश्यस्य
कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदश्च । एतेषां परिचर्या शुद्रस्य ।
अनियता वृत्तिरनियतकेशवेष्टाः सर्वेषां मुक्तशिष्टावर्जम्

अजीवतः स्वधर्मेणान्यतरामपापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्न तु
कदाचित् पापीयसीम् । वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीव-
तोऽश्म लवणमपण्यं पाषाणकौ पक्षौ माजिनानि च तान्तवच्च
रक्तं सर्वच्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकञ्चौष-
धीनां रसः सोमश्च शस्त्रं विषं मांसञ्च क्षीरं सविकारं अपक्वपु
जतु सीसञ्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मांसेन लाक्ष्या लवणेन च ।

त्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

ग्रास्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चारण्याः पशवो वयां-
सि दंष्ट्रिणश्च ॥ धान्यानां तिलानाहुः । अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनादानादयदन्यत् कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति ।

कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् ॥

अन्यत्र धान्यविक्रयात् । रसारसैः समतोहानतो वा
निमातव्यः नत्वेव लवणं रसैस्तिलतण्डुलपकान्नं विद्यान्मनु-
ष्याश्च विहिताः । परिवर्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्हुषान्नं
नाद्यातां । अथाप्युदाहरन्ति ।

समर्घं धान्यमुद्धृत्य महर्घं यः प्रजच्छति ।

स वै वार्हुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

द्विष्टश्च भ्रूणहत्याश्च तुलया समतोलयन् ।

अतिष्ठद्भ्रूणहा कोव्यां वार्हुषिन्येकपपातहेति ॥

कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्यात् द्विगुणं हिरण्यं

त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसाव्याख्याताः पुष्पमूलफलानि च ।
तुलाष्टतमष्टगुणम् । अथाप्युदाहरन्ति ।

राजानुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत् ।
पुनाराजाभिषेकेण द्रव्यवृद्धिं वर्धयेत् ॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कं पञ्चकं शतं स्मृतम् ।
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ।
वशिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वाङ्मयिके शृणु ॥
पञ्चमाषांस्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयत इति ॥
इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अश्वोत्रियाननुवाक्का अनग्नयः शूद्रधर्माणो भवन्ति ।
नामृगब्राह्मणोभवति । मानवश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
योऽनधीत्य द्विजोवेदमन्यत्र कुरुते अमम् ॥
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाप्नु गच्छति साम्बयः ।
न वणिक् न कुसीदजीवी । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति
न स्तेनो न चिकित्सकः ।

अव्रता ह्यनधी याना यत्र भैक्षवरा द्विजाः ।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तपदो हि सः ॥
चत्वारोऽपि त्रयोवापि यं ब्रूयुर्वेदपारगा ।
स धर्मदूतिविज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥
अव्रतानामसम्प्राणां जातिमात्रोपजीविनां ।
सहस्रशः समेतानां पर्यन्तं नैव विद्यते ॥

अद्वयन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खाधर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वतृष्वनु गच्छति ॥
 श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः ।
 अश्रोत्रियाय दत्त्वानि तप्तिं मायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बद्धश्रुतः ।
 बद्धश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमोनास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 एव जन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्रयते ॥
 यश्च काष्ठमयो हस्ती यश्च चर्म मयोऽष्टगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयान स्वयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खाराष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानमृत्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्वरेत् अधिगन्त्वे
 षष्ठमंशं प्रदाय । ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छोः कि-
 ञ्चित् किल्बिषमाहुः । षड्विधास्वाततायिनः । अथाप्युदा-
 हरन्ति ।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
 चेतदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ॥
 आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।
 जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥
 स्वाध्यायिनं कुलेजातं यो हन्यादाततायिनम् ।
 न तेन भ्रूणहा स स्यान्नन्युस्तन् मन्युमृच्छति ॥
 त्रिणाचिकेतस्त्रिपञ्चाग्निमुपर्यवान् चतुर्मेधा वाजसनेयी

षडङ्गविद्वद्देयानुसन्तानञ्छन्दोगो ज्येष्ठसामगोमन्त्रब्राह्मण-
वित् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमाहपितृवंशः श्रोत्रि-
यो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चेति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्यो विकल्पी च अङ्गविद्वर्मपाठकः ।

आश्रमस्यास्त्रयोमुख्या परिषत् स्यादशावरा ॥

उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत् स आचार्यो य-
स्त्वेकदेशं स उपध्यायीयश्च वेदाङ्गानि । आत्मत्रयो वर्णसंस्का-
रे वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियस्य तु तन्नि-
त्यमेव रक्षणाधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य पादौ
पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मणं तीर्थं
तेन तिराचामेदशब्दवत् । द्विःपरिमृज्यात् खान्यङ्गिः संस्पृशेत्
मूर्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणौ व्रजं स्निष्टन् शयानः प्रणतो
वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिरवुहदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः
कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः । वैश्योऽङ्गिः प्राशिताभिस्तु स्त्री-
शूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुत्रद्वारापि यागास्तर्पणानि स्युः ।
न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युरशुभागमाः । न मुख्य-
विप्रपञ्चिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गस्निष्टाः । सुप्ता भुक्ता पीत्वा स्नात्वा
वाचान्तः पुनराचामेत् ॥

वासश्च परिधाय चोष्ठौ संस्पृश्य यात्रालोमकौ । न श्मश्रु-
गतालेपः दन्तवदन्तसक्तेषु यच्चान्तं मुखे भवेदाचान्तस्या-
शिष्टं स्यान्नगिरन्नेव तच्छुचिः ।

परानथाचामयतः पादौ या विप्रघोगताः ।

भूम्या तासु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत् ॥

प्रचरन्भ्यवहार्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निःक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥
यद्वयन्मीमांस्यं स्यात्तत्तद्विस्तृतं संस्पृशेत् ।
श्वहताश्च ऋगा वन्या घातितश्च खगैः पलम् ॥
बालैरनुपविद्वान्तः स्त्रीभिराचरितश्च यत् ।
परिसंख्याय तान् सर्वात् शुचीनाह प्रजापतिः ॥
प्रसारितश्च यत्पण्यं ये दोषाः स्त्रीमुखेषु च ।
मशकैर्मक्षिकाभिश्च निलीनो नोपहन्यते ॥
क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्चयाः ।
परिसंख्याय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥
लेपगन्धापकर्षणं शौचमभ्यलिप्तस्याद्भिर्द्विर्दा च । तैजस-
हस्यदारवतान्तकानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेज-
सानि । तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थानां
ज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छीचं । गोवालैः फलचमसानां
गौरसर्पपक्ष्मणेन क्षीमजानां । भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणोप-
लेपनोल्लेखनैर्यथास्थाने दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति । अथा-
युदाहरन्ति ॥

खननाद्दहनाद्वा षाङ्गोभिराक्रमणादपि ।
चतुर्भिः शुद्ध्यते भूमिः पञ्चमाक्षोपलेपनात् ॥
रजसा शुद्ध्यते नारी नदी वेगेन शुद्ध्यति ।
भयना शुद्ध्यते कांस्यं ताम्रमस्तेन शुद्ध्यति ॥
मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्रुशोणितैः ।
संस्पृष्टं नैव शुद्ध्येत पुनः पाकेन ह्यहमयम् ॥
अग्निर्गात्राणि शुद्ध्यन्ति मनः सत्येन शुद्ध्यति ।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिज्ञानेन शुद्ध्यति ॥

अग्निरेव काञ्चनं पूयेत्तथा रजतम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
मूले दैवं तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मातुषं । पाणिमध्यआग्नेयम् ।
प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितृयं ॥ रोचन्तद्वति सायं प्रातरग-
नान्यभिपूजयेत् । स्वदितमितिपितृयेषु । सम्पन्नमित्याभ्युद-
यिकेषु ॥

इति वशिष्ठे धर्मशस्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
मुखमासीद्वाह्वराजन्यः कृतः ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्मां
शूद्रोऽजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत् तदृभा रा-
जन्यं जगत्या वैश्यं न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो-
विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधोदान-
महिंसा प्रजननञ्च । पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ।

मधुपर्कं च यज्ञं च पितृदेवतकर्मणि ।

अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

नच प्राणिबधः स्वर्गस्तस्मादूयागे बधोऽबधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोत्तं
वा महाजम्बा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति स्तुतउभयं कुर्यात् । दन्तजनना-
दित्येके । शरीरमग्निना संयोज्यान्वेक्षमाणा अपोऽभ्यवयन्ति

ततस्तत्रस्या एव सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति ।
अथुमा दक्षिणामुखाः । पितृणां वा एषा दिग्धा दक्षिणा ।
मृहान् व्रजित्वा स्वसरे त्यक्तमनश्चान्त आसीरन् । अशक्तौ
क्रीतोत्पन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाह मरणाशौचं सपिण्डे विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं तदिदं विज्ञायते ।
प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । तांश्च तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणां
शुद्धिमिच्छतां मातापितृवोर्जनिमित्तत्वात् । अथाप्युदा-
हरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गश्चेन्नगच्छति ।

रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदश रात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रोमासेन शुद्ध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्दशाहे पक्वान्नं नियोगादयस्तु भुक्तवान् ।

कृभिर्भूत्वा स देहान्ते तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादशमासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्नन् संहिता-
मधायानः पूतोभवतीति विज्ञायते । जनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-
गतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमाशौचं सद्यःशौचमिति गौ-
तमः । देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्द्धं दशाहान्नैकरात्रमाशौचम् ।
प्राहिताग्निस्ते प्रवसन् म्रियते पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौच

मिति गौतमः । यूपयतिष्मशानरजस्वलास्तृतिकाशुवीनुपसृष्ट
सशिरा अभ्युपेयादपः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरनुदक्या च अनृत-
मिति विज्ञायते । अथाप्युदाहरति ।

पिता रक्षति कोमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्यविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मानि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

विरात्रं रजस्वलाऽशुचिर्भवति सा नाञ्जयात् नाभ्यञ्जयात्
नाप्सुस्नायात् अधःशयीत दिवा न स्वप्यात् नाग्निं स्पृशेत् न
रज्जुं प्रष्टजेत् न दन्तान् धावयेत् न मांसमश्नीयात् न ग्रहान्
निरीक्षेत् न हस्तेत् न किञ्चिदाचरेत् नाञ्जलिना जल पिबेत्
न खर्वेण न लोहितायसेन वा । विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाण
त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि
भूतान्यभ्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति । स स्त्रिय
उपाधावत् । अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृहीरेति
गत्वैवमुवाच । ता अत्रुवन् किं नोऽभूदिति । सोऽब्रवीद्वरं
वृणीध्वमिति । ता अत्रुवन्तौ प्रजां विन्दामह इति कामं
मा विजानीमोऽलम्भाम इति यथेच्छया आप्रसवकालात् पुरु-
षेण सह मैथुनभावेन सम्भ्राम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथे-

लोकास्ताः प्रतीजगृहस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूण-
हत्या मासि मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलाश्रमं नाश्रीयत् ।
तच्च भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कश्चुकमिव । तदा-
र्ब्रह्मवादिनः । अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्वि-
प्रयोऽन्नमिति तस्मात्तस्यास्तत्र नच मन्यन्ते आचारा याश्च
विहित इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्त्वासते तेषां येच केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमोधर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणा ।

हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

चारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

दांस्यैनं मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥

चारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।

प्रतीतिमुत्थापयितुं समर्था अन्वस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥

न कृन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम्

वाक्षरे सम्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥

आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।
 आचारात् श्रियमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
 अहधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः
 वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव धनायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥
 उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
 रात्रौ कुर्याद्दक्षिणस्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥
 प्रत्यग्निं प्रतिस्वूर्यश्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
 प्रतिसोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥
 न नद्यां मेहनं कार्यं न पथि न च भस्मानि ।
 न गोमये न वा कृष्टे नोप्ते चेत्रे न शादले ॥
 छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यथा तु खसुखः कुर्यात् प्राणबाधभयेषु च ॥
 उद्धृताभिरङ्गिः कार्यं कुर्यान्नखानमनुद्धृत्यभिरपि
 आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् समिकतां तथा ॥
 अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले ।
 कृतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
 एका लिङ्गे करे तिष्ठ उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
 पञ्चापाने दशैकस्त्रिभुजयोः सप्त मृत्तिकाः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम् ॥
 अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ।
 द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥

अनङ्गान् ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव सिद्ध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्वताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रयः ॥
 योगस्तपोदमोदानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिषधे निवृत्ताः ।
 प्रतिग्रहे सङ्कुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥
 असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः ।
 चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥
 दीर्घवैरमसूयाश्च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
 पैशुन्यं निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्देमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुह्वित्वापि यजित्वापि गतिमूर्द्धां न बिन्दति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा नच स्वर्गाहंको भवेत् ॥
 लाध्यायाद्यं योनिमित्तं प्रशान्तं चैतन्यस्थं पापभीरुं बह्व्रजम् ।
 लीयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाश्रुते ॥

एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमश्वं मर्हीं तिलान् ।

अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति दारुवत् ॥

नाङ्गं नखञ्च वादित्रं कुर्यात् । नवापोऽञ्जलिना पिबेत् ।
न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात् न जलेन जलम् ।
नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् न फलेन फलम् । न कल्कपुट-
कोभवेत् । न स्नेच्छभाषां शिञ्चेत् । अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ।

नचाङ्गचपलोविप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥

पारम्यर्थागतो येषां वेदः सपरिव्रं हणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

यन्न सन्तं नचासन्तं नाश्रुतं न बद्धश्रुतम् ।

न सुवृत्तं न दुर्धृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्यो-
ऽपनिक्षेप्तमावशेत् । ब्रह्मचार्याचार्यं परिचरेदाशरीरविमो-
क्षात् । आचार्यं प्रसीतेऽग्निं परिचरेत् । विज्ञायते हि
चाहवाग्निराचार्य इति । संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी
भैक्षमाचरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्त-
मनुगच्छेदासीनश्चानुतिष्ठेत् शयानश्चासीन उपवसेदाहता-

ध्यायी सर्वभैक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्र-
क्षालनाभ्यञ्जनवर्जो तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
पेयादपोऽभ्युपेयादपः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असमा-
नार्षामस्पृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः । वैवाह्यमग्निमिन्ध्यात् । सा-
यमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् । नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्वान्ति वासार्थी ब्राह्मणोगृहमागतः ।

सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥

एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।

अमित्यं हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥

नैकग्रामीण मतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।

काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ॥

अद्वाशीलोऽस्पृह्यालुः । अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
स्यादलञ्च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्स्नृ-
ताभिर्मानयेत् । यथाशक्ति चात्रेण सर्वभूतानि ।

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

चतुर्णामाश्रमाणां गृहस्थसु विशिष्यते ॥
 यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
 एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
 यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
 एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥
 नित्योदकी नित्ययज्ञो पवीती
 नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जो ।
 ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन् ब्राह्मण-
 श्रवते ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकादिति ॥
 इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थोजटिलश्चीराजिनवासा ग्रामश्च न प्रविशेत् । न
 फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्द्धरे-
 ताः क्षमाशयः । मूलफलभैक्षेणाश्रमागतमतिथिं मञ्चयेत् ।
 दद्यादेव न प्रति गृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् ।
 श्रावणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद्दृक्षमूलिकऊर्द्धं षड्-
 भ्योमासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्यादेवपितृमनुष्येभ्यः । न
 गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।
 अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।
 तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भुवि वर्तते ।
 हन्ति जातानजातांश्च प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥
 संन्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।
 वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्देदं न संन्यसेत् ॥
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायमः परन्तपः ।
 उपवासात् परं भैक्षं दया दानादिशिष्यते ॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः सप्तागाराण्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं
 वधूमे सन्नमुपले एकशाटीपरिवृतोऽजिनेन वा गोप्रलूनैस्तृ-
 विष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्यां वसतिं वसेत् ग्रामान्ते
 हवृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
 शरण्यनित्यो न ग्राम्य पशूनां सन्दर्शने विहरेत् । अथाप्यु-
 षारन्ति ॥

शरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्त्तकस्य ।
 अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य ॥
 अथ कलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्तउन्मत्तवेशः ।
 अथाप्युदाहरन्ति ॥

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।
 न भोजनाच्छादनतत्परस्य न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥
 न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
 अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥
 अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।
 प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥

न कुक्ष्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

नागारे नासने नान्ते यस्य वै मोक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यल्लभेत्तद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पिवर्जम् ।
यतीन् साधुन् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च तृप्येत् । ग्रामे वा
वसेदजिह्मोऽशरणोऽसङ्गसुकः । नचेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत केन-
चित् । उपेक्षकः सर्भभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशु-
न्यमत्सराभिमानाहङ्काराश्रदानार्जवात्मस्तवपरगर्हादभलाभ-
मोहक्रीडासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्मिष्ठो यज्ञोपवीत्युद-
कमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणोवृषलान्नपानवर्जो न क्षीयते ब्रह्म-
लोकात् ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट् कर्मा गृहदेवताभ्योवल्लिं हरेत् । श्रोत्रियायान्नं
दत्त्वा ब्रह्मचारिणे वानन्तरं पितृभ्योदद्यात्ततोऽतिथिं भोज-
येत् स्वेष्टायासमानुपूर्व्येण स्वगृह्याणां कुमारवाजवृद्धतरुण
प्रभृतीं स्ततोऽपरान् गृह्यान् श्वचाण्डाल पतितवायसेभ्योभूमौ
निर्वपेत् शूद्रेभ्यर्च्छेष्टं वा दद्याच्छेषं यती भुञ्जीत सर्वोप-
योगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशे-
षेणास्माश्रन्नं कारयेद्विजायते ऽङ्गि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
र्ब्राह्मणोगृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिज-
नाविद्धिरिति तं भोजयित्वापसीतासीमान्तादनुव्रजेदनुज्ञा-
ताद्वा । परपक्षाजर्ज्वं चतुर्थ्यां पितृभ्योदद्यात् पूर्वद्यु ब्राह्मण

संनिपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्म-
स्थान् श्रोत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पिगुणवतोभो-
जयेद्विलग्नशुक्लविगृधिश्यावदन्तकुष्ठिकुनखवर्जम् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अथ चेन्मन्त्रविदूयुक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
अदूष्यन्तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
आङ्घ्रेनोदासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ।
खे पतन्ति हि या धारास्ता पिवन्त्यक्ततोदकाः ॥
उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितोरविः ।
क्षीरधारास्ततोयान्त्यक्षयाः सञ्चरभागिनः ॥
प्राक्संस्कारप्रभीतानां प्रवेशनमिति श्रुतिः ।
भागधेय मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेषणे उभे ॥
उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेल्लेपसोदकम् ।
अनुप्रेतेषु विमृजेदप्रजानामनायुसाम् ॥
उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरादुष्टचेतसः ॥
तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।
भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेषणे उभे ॥
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।
भोजयेत् सुसम्बद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मण सम्पदः ।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
अपिवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
शुभशीलोपसंपन्नं सर्वलक्षणवर्जितम् ॥

यद्येकं भोजयेच्छाङ्गे दैवं तत्र कथं भवेत् ।
 अन्नं पात्रे समुहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥
 देवतायतने कृत्वा ततः आर्घ्यं प्रवर्त्तते ।
 प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः ।
 तावद्दि पितरोऽश्नन्ति यावन्नीक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोभावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा आङ्गे दैवे तन्तु समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति ॥
 क्षीणि आङ्गे पवित्राणि दौहितः कुतपस्तिला ।
 क्षीणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचक्रोधमत्वराम् ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः ।
 स कालः कुतपोनाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥
 आङ्गं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं रेतसोभुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ताद्ब पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा ।
 अधनो दास्यति आङ्गं वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तानवर्द्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥

नन्दन्ति पितरस्तस्य सुष्टुष्टैरिव कर्षकाः ।

यज्ञयास्यो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्त्रिणः ॥

आवण्याग्रहायण्योश्चान्वष्टकायाश्च पितृभ्योदद्याद्द्रव्यदे-
ब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यं । योब्राह्मणोऽग्नि-
मादधीत दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च यजते ।
त्रैयमिकं ह्येतद्वृणं संस्तुतश्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋगौर्ऋणवान्
॥ ब्राह्मणोजायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यो ब्रह्मचर्येण
हविभ्यः । इत्येष वा अनृणो यन्वा यः पुत्त्री ब्रह्मचर्यवानिति
भार्ग्वेष्टु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भेकादशेषु राजन्यं गर्भद्वा-
दशेषु वैश्यम् । पालाशोदण्डो वैश्यो वा ब्राह्मणस्य नैयग्रोधः
क्षत्रियस्य वा श्रीडुम्बरो वा वैश्यस्य । कृष्णाजिनमुत्तरीयं ब्रा-
ह्मणस्य रौरवं क्षत्रियस्य गव्यं वस्त्राजिनं वैश्यस्य । शुक्लमा-
तृतं वासो ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य हारिद्रं कौशेयं
वैश्यस्य सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणो भिक्षां
याचेत भवन्मध्यां राजन्यो भवदन्त्यां वैश्यस्य । आपोऽङ्गु-
ला ब्राह्मणस्यानतीतः कालश्चाद्वाविंशत् क्षत्रियस्याचतुर्विंशद्वै-
श्यस्यातर्जुं पतितसावित्रीका भवन्ति ।

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः ।

पतितसावित्रीकउद्दालकव्रतश्चरेत् ॥

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मांसं माक्षिकेणाष्टरात्रं घृतन-
ष्ट्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमभक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्वमेधा-
भयं गच्छेद्ब्राह्मणस्तोमेन वा यजेत् ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिदुयाचेतान्यस्तं
राजान्तेवासिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदैव याचेत कृतमकृतं
वा चेत् गामजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा नतु
स्नातकः क्षुधावसीदेदित्युपदेशो न नद्यां स सहसा संविशेन्न
रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं कुलं स्याद्वत्सन्तीं विततां
नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्तं मूत्रपु-
रोषे कुर्ष्यान्न निष्ठीवेत् परिवेष्टितशिरा भूमिमयन्त्रियैस्तृणै-
रन्तर्द्धाय मूत्रपुरीषे कुर्ष्यादुदङ्मुखश्चाहनि नक्तं दक्षिणा-
मुखः सन्ध्यामासीतोत्तरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।

यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कलण्डलः ॥

अश्वपाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं ह्येतन्ननुराह प्रजापतिः ।

कृत्वाचावश्यकाव्याणि आचामेच्छौचवित्ततइति ॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत तूष्णीं साङ्गुष्ठं कृशग्रासं ग्रसेत्
न च मुखशब्दं कुर्ष्यादुतुकालाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं सदारे
वा तीर्थमुपेयदद्याप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मैथुनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसोभुजः ।

या स्यादनतिचारेण रतिसाधर्म्यसंश्रिता ॥

अपिच पावकोऽपि ज्ञायते । अद्य श्वोवा विजनिष्यमाण

पतिभिः सह शयन्त इति स्त्रीणाभिन्द्रदत्तोवरः । उन्न वृक्ष-
मारोहेन कूपमवरोहेनाग्निं मुखेनोपधमेनाग्निं ब्राह्मणं
चान्तरेण व्यपेयान्नाग्न्योर्ब्राह्मणयोरनुज्ञाप्य वा । भार्यया
सह नाश्लीयादवीर्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते ।
नेन्द्रधनुर्नाम्ना निर्दिशेन्नाग्निधनुरितिव्रूयात् । पालाशमास-
नपादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । नोत्सङ्गे भक्षयेदंघो न
भुञ्जीत वैणवं दण्डं धारयेद्रुकमकुण्डले च । न वह्निर्मालां
धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ।

अप्रामाण्यश्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम् ।

अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मन इति ॥

दानाहतो यज्ञं गच्छेद्दयदि व्रजेदधिवृक्षसूर्यमध्वानं न
प्रतिपद्यते नावञ्च सांशयिकीं बाहुभ्यां न नदीन्तरेदुत्यायाप-
ररात्रमधीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । प्राजापत्ये मुहूर्त्ते
ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायश्चोपाकर्म आवण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठ-
पद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृता धानो जुहोति देवेभ्यश्चन्द्रोम्य-
श्वेति । ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य तत उपांशु
कुर्वीत अर्द्धपञ्चममासानर्द्धषष्ठानत ऊर्द्धं शुक्लपक्षेष्वधीयीत ।
कामन्तु वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते स्युस्तत्र

शवे दिवाकीर्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्युषिते परिलिखिते
वा श्मशानान्ते शयानस्य आद्विकस्य । मानवश्चात्र श्लोक-
मुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्तिलान् भक्ष्यमथान्यच्छादिकं भवेत् ।

प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धावतः पूतिगन्धिप्रसृतेरितवृक्षमारूढस्य नावि सेनायाञ्च
भुक्त्वा चार्धघ्राणे वाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्यायामष्टस्या-
मष्टकासु प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे मिथुन-
व्यपेतायां वाससा मिथुनव्यपेते नानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते-
च्छर्दितस्य मूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषाञ्च सायंशब्दे वाजीर्णे
निर्घातभूमौ च । न चन्द्रसूर्योपरागेषु दिङ्नादपर्वतनाद-
कम्पप्रयातेषूपलरुधिरपांशुवर्षेष्वकालिकम् । उल्काविद्युत्-
सज्योतिषमपत्त्वाकालिकं वा । आचार्य्ये च प्रेते तिरात्रमा
चार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यास्वहोरात्रम् । ऋत्विग्योनिसम्बन्धेषु च
गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यं ऋत्विक्स्वशुरपितृव्यमातुलानव
रवयसः प्रत्युत्थायाभिवदेद् ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्य्य
गुरोश्च माता पितरौ यो विद्यादभिवन्दितुमहमयम्भोरिति
ब्रूयाद्यथ न विद्यात् प्रत्यभिवादं नाभिवदेत् । पतितः पितरं
परित्याज्यो माता तु पुत्रे न पतति । अथाप्युदाहरन्ति ।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ।

पिदुर्दृशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

भार्य्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ।

परिभाष्य परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत् ॥

ऋत्विगाचार्य्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हा

पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुःरन्यत्र स्त्रियाः साहि
परगमिता तद्भिन्नामक्षुषामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ।

गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या-
विजयजः सम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वः पूर्वं गरीयान् । स्यवि-
रवालातुरभारिकचक्रवतां पथ्याः समागमे परस्मै देयो राज-
स्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः सर्वैरेव वा उच्च-
तमाय । तृणभूष्यग्न्युदकवाक्स्त्रुतानस्तूयाः सप्त गृहे नो-
च्छ्रियन्ते कदाचन कदाचनेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे तयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयु-
पुंयलीदण्डकस्तेनाभिश्चस्तपण्डपतितानामभोज्यं कदर्येक्षित-
वडातुरसोमविक्रयितक्षकरजकशौण्डिकसूचकवाह्वृषिकचर्मा-
वक्तृत्तानां शूद्रस्य चायज्ञस्योपयज्ञे यश्चोपपतिं मन्यते यश्च
गृहीततद्देतुर्यश्च बधार्हं नोपहन्यात् कौ बन्धमोक्षौ इति
चाभिक्रुष्येत् गणान्नं गणिकान्नमथाप्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति खपतेर्देवा नाश्रन्ति वृषलीपतेः ।

भार्य्याजितस्य नाश्रन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे इति ॥

एधोदकसवत्सकुशलाभ्युद्यतपानावसथसफरिप्रियङ्गुस्तरज-
मधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादथाप्युदाहरन्ति ।

गुर्वर्धदारमुज्जिहीषन्मर्षयन् देवतातिथीन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत् स्वयं तत इति ॥

न मृगयोरिषुच्चारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्योर्वर्ष-
साहस्रिके सत्रे मृगयाञ्चकार तस्यासंस्तु रसमयाः पुरो-
डाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नं प्राजापत्यानुश्लोका-
नुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अदधानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

नत्वेव बद्धधा तस्य यावानपहृता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्रन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ।

न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः ।

षण्डस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यन्ते इति ॥

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यद-
शनं केशकीटोपहतञ्च । कामन्तु केशकीटानुष्ठृत्याङ्गिः प्रोक्ष्य
भस्मनावकीर्य वाचा च प्रशस्तमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्राजा-
पत्यानुश्लोकानुदाहरन्ति ।

तीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

वाकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात्तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां चरणेन तु ॥

पाकेन मुखसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत् ।

अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनः सिद्धमामृजीशपक्वञ्च का-
मत्तु दध्यादूयतेन चाभिधारितमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्रा-
जापत्यानुश्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषमिति ॥

लघुनपलाण्डुकेमुकगृञ्जनश्लेष्मातवृक्षनिर्यासलोहितात्रश्च-
नाश्वश्वकाकावलीढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छातिकृच्छ इतरे-
ऽप्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्रास्यपश्वविषयः सन्धिनीक्षीर-
मवत्क्षीरं गोमहिष्यजातरोमानिर्देशाहानामनामन्त्र्य' ना-
व्युदकमपूपधानाकरम्भशक्तुचरकतैलपायसशाकानिलशुक्तानि
वर्जयेदन्यांश्च क्षीरयवपिष्टवीरान् । शर्वाविच्छल्लकशशकच्छप-
गोधाः पञ्चनखा नाभक्ष्याः अनुष्टाः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्या-
नां वा वेहगवयशिशुमारनक्रकुलीरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च
गौरगवयशलभाश्चानुद्दिष्टास्तथा धेन्वनड्वाहौ मेध्यौ वाजसने-
यने । खड्गे तु विवदन्त्यग्रास्यशूकरे च । शकुनानाञ्च वि-
शुविविष्किरजालपादाः कलविङ्कल्लवहंसचक्रवाकभासमदूगुटि-
ट्भाटबान्धनक्तञ्चरा दाव्वाघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरीट-
ग्रास्यकुकुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादा ग्रामाचारिणश्च ग्रामा-
चारिणश्चेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य
प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः नत्वेकं पुत्रं दद्यात्
प्रतिगृह्णीयाद्वा स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात्
प्रतिगृह्णीयादन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्धु-
नाह्वय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिर्ज्ज्वा दूरे-
वान्धवमसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरे बान्धवं शुद्रमिव
स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बद्ध जायत इति । तस्मिंश्चेत्
प्रतिगृहीते श्रीरसः पुत्र उत्पद्यते चतुर्थभागभागी स्यात् ।
यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्याद्देदविश्वविनः सव्येन पादेन प्रवृ-
त्ताग्रान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्य पूर्णं पात्रमस्मैनिनये-
न्निनेतारश्चास्य प्रकीर्य केशान् ज्ञातयोऽन्वारभेरन्नपसत्र्यं कृत्वा
गृहेषु स्वैरमापाद्येरन्नत ऊर्ध्वं तेन सह धर्ममीयुस्तद्धर्माणस्त-
द्धर्मापन्नाः । पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्युद्गीरोऽथाप्यु-
दाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रीडन्ति च हसन्ति च ।

यश्चोत्पातयतां गच्छेच्छोचन्नित्याचार्यमातृपितृहन्तार-
स्तत्प्रसादाद्वायाद्वा एषा प्रत्यापत्तिः पूर्णाद्वात् प्रवृत्ताद्वा
काञ्चनं पात्रं माहेयं वा पूरयित्वापोहिष्ठाभिरेव षड्भिर्ऋ-
ग्भिः सर्वत्र वाभिरिक्तस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वाग्निष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्री सदःकार्याणि कुर्याद्वयो-
र्विवदमानयोरत्र पक्षान्तरं गच्छेद् यथासनमपराधोह्यन्ते ना-
पराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधोह्याद्यवर्णयो
र्विधानतः सम्पन्नतामाचरेत् । राजा बालानामप्राप्तव्यवहा-
राणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं साक्षिणोभुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयादिति ॥

मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु
त्रिपादमात्रम् । गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तप्रत्ययः सामन्तावि-
रोधेऽपि लेख्यप्रत्ययः प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धश्रेणि-
प्रत्ययोऽथाप्युदाहरन्ति ।

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्ञादुपगमोवोणैस्तथा धूमशिखा क्षमी इति ॥

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति ।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं श्रुतियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सम्भोगेन ग्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज-
गामीनि भवन्ति । तथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैश्च
कार्याणि कुर्यादसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्याद्गृध्रं
परिवारं वा राजा श्रेयान्गृध्रपरिवारः स्यान्न गृध्रोऽगृध्रपरि-
वारः स्यान्न परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति : स्तेयहारविनाशनं
तस्मात् पूर्वमेव परिवारं पृच्छेत् । अथ साक्षिणः । श्रुतियो

रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः सर्वे एव वा
स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्यात् द्विजानां सहसा द्विजाः
शूद्राणां सन्तः शूद्राश्च अन्त्यानामन्त्याः । अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकञ्च यत् ।

दण्डशुक्लावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साक्षिन् ! यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तव ।

तव वाक्यमुदीर्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥

नग्नोमुण्डः कपाली च भित्तार्थं क्षुत्प्रासितः ।

अन्धः शत्रुकुले गच्छेद् दूयस्तु साक्षनृतं वदेत् ॥

पञ्च कन्यावृते हन्ति दश हन्ति गवावृते ।

शतमश्वानवृते हन्ति सहस्रं पुरुषानवृते ॥

व्यवहारे मृते दारे प्रायश्चित्ते कुलस्त्रियः ।

तेषां पूर्वपरिच्छेदाच्छेद्यन्ते वा यवादिभिः ॥

उदाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणान्त्यये सर्वधनापहारे ।

विप्रस्य चार्थे अवृते वदेयुः पञ्चानृतान्याङ्गरपातकानि ॥

स्वजनस्य अर्थे यदिवार्यहेतोः पक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्यम् ।

वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्वान् स्वर्गस्थितान् तानपि पातयन्त्यपि

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमक्षिन् सन्नयति असृतत्वञ्च गच्छति ।

पितापुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतोमुखम् ।

अनन्ताः पुत्रिणां लोका नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते ॥

प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः । प्रजाभि रग्नेस्त्वष्टत-
वमस्यामित्यपि नियमोभवति ॥

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण वधस्याप्नोति पिष्टपमिति ॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्रइति विवदन्ते । तत्रोभयथा-
युदाहरन्ति ॥

यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा माघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षतु वैनं माघ क्षेत्रे परे बीजानि वासौ जन-
यितुः पुत्रो भवति । सम्परायोमोघं रेतोऽकुरुत तन्तुमेतमिति ।

बहूनामेकजातानामेकश्चेत् पुत्रवान्नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्तइति श्रुतिः ॥

बह्वीनां द्वादश क्षेत्रे पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः
तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते अभ्रातृका पुंसः पितृलभ्येति प्रती-
चीनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ॥

अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रोभवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः
सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति । याच
क्षीवं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते मृते
वा सा पुनर्भू भवति । कानीनः पञ्चमो या पितुर्गृहेऽसंस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्रोभवतीत्याहुः । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्वनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्वातारो-
महतोभयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहोढ एव प्रथमो
या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहोढः पुत्रोभवति ।
दत्तकोद्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतसृतीयस-
च्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रोहवै राजा सोजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपागतश्चतुर्थः
तच्छुनः शेफेन व्याख्यातं शुनः शेफो हवै यूपे नियुक्तो देवता-
सुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तस्मै त्वज्जुर्ममैवायं पुत्रो
ऽस्त्विति तानाह न सम्पदे ते सम्पादयामासुरेष एव यं कामयेत्
तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वामित्रो होतासीत्तस्य पुत्रत्वमि-
याय । अपविद्धः पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्तं प्रति गृही-
यात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठोभवतीत्याहुः रित्येते ऽदायादा बान्धवाः ।
अथाप्युदाहरन्ति । यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिदायादः
स्यादेते तस्यापहरन्ति । अथ भातृणां दायविभागो द्व्यंशं
ज्येष्ठोहरेद्गवाश्वस्य चानुसदृशमजावयोगृहञ्च कनिष्ठस्य
काष्ठं गां यवमं गृहोपकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिवर्त्ये
स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीत्तत्रियावैश्यासु
पुत्राः स्युस्त्यंशं ब्राह्मण्याः पुत्रोहरेत् द्व्यंशं राजन्यायाः पुत्रं
सममितरे विभजेरन्नन्येन चैषां स्वयमुत्पादितस्यात् द्व्यंशमेव
हरेदन्येषान्त्वाश्रमान्तरगताः क्लीबोन्मत्तपतिताश्च भरणम् ।
क्लीबोन्मत्तानां प्रेतपत्नी षण्मासं व्रतचारिण्यक्षारलवणं भुञ्जा-
नाः शयीतोर्द्धं षड्भ्योमासेभ्यः स्नात्वा आह्वय पत्ये दत्तः ।

वेद्याकर्मगुर्योनिसम्बन्धान् सन्निपात्य पिता भ्राता वा नि-
गोमं कारयेत्तपसे वोन्मत्तामवशां व्याधितां वा नियुञ्ज्यात्
न्यायसीमपि षोडशवर्षां नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये
मुमूर्त्ते पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पारुष्याद्गण्ड-
पारुष्याच्च ग्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनि-
युक्तायामुत्पन्नउत्पादयितुः पुत्रोभवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियो-
गिनो दृष्टा लोभान्नास्ति नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्या-
दित्येके । कुमार्यृतुमती त्रिवर्षाण्युपासीतोद्ध्वं त्रिभ्यः वर्षेभ्यः
पतिं विन्देत्तुल्यम् । अथाप्युदाहरन्ति ॥

पितुः प्रदानात्तु यदाहि पूर्वं कन्या वयो यः समतीत्य दीयते ।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥

प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यां ऋतुकालभयात् पिता ।

ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दीपः पितरमृच्छति ॥

यावच्च कन्यामृतवः स्पृशन्ति

तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम् ।

भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्यां

मातापितृभ्यामिति धर्मवादः ॥

अङ्घ्रिर्वाचा च दक्षायां न्रियेताथो वरीयदि ।

नच मन्त्रोपनीता स्यात् कुमारीपितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता ।

अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

साच त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ।

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेद्वयदयकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च

वर्त्तितव्यं स्यात् । एवं पञ्च ब्राह्मणीप्रजाता चत्वारि राजन्या
प्रजाता त्रीणि वैश्याप्रजाता द्वे शूद्राप्रजाता अतज्जं समा-
नोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् न खलु कुलीने
विद्यमाने परगामि स्यात् । यस्य पूर्वेषां षष्ठां न कश्चिद्वा-
यादः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरंस्ते-
षामलाभे आचार्यान्तेवासिनो हरेयातां तयोरलाभे राजा
हरेत् न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद्ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम् ॥

न विषं विषमित्याज्जर्बह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकमिति ॥

तै विद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याजः राजन्यायां
वैश्याया मन्त्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवति
इत्याजः राजन्यायां पुकशः राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नः सूतो-
भवतीत्याजः । अथाप्युदाहरन्ति ।

च्छिन्नोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलीयगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्यन्तरत्पन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैरव

च्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जी-
वन्नेव शवीभवतीत्याजः शव इति सूताख्या । एतच्छावं यच्छूद्र-

तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यं । अथापि यत्तगीतान् श्लोका-
नुदाहरन्ति ।

शूद्रानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।
तस्माच्छूद्रसमीपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥
न शूद्राय मतिं दद्यान्लोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।
न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥
यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् ।
सोऽसंवतं तमोघोरं सह तेन प्रपद्यतइति ॥
व्रणहारे कर्मिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुद्धेति हिरण्यं गौर्वासीदक्षिणेति ।

नाग्निचित् परामुपेयात् कृष्णवर्णायाः सरमाया इव न
धर्माय न धर्मायेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मोराज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः । भय-
कारणं ह्यपालनं वै एतत्सूत्रं माज्जर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्यनैयमि-
केषु । पुरोहिते दद्याद्विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितोराष्ट्रं
दधातीति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्मं जातिधर्मं
कुलधर्मान् सर्वान् वैताननुप्रविश्य राजा चतुरोवर्णान् स्वधर्मं
स्थापयेत्तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकालधर्माधर्मवयोविद्या-
स्थानविशेषैर्दिशेत् । आगमादृष्टाभावात् पुष्पफलीगान्धदेयानि
हिंस्यात् । कर्षणकरणार्थञ्चोपहृत्यागार्हस्थ्यं गाञ्च मानोन्माने

रक्षिते स्यातां अधिष्ठानान्नीनीहारसार्थानामस्नानं मूल्य-
मात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्यः स्यात् संमानयेदवाहवा-
हनीयद्विगुणकारिणी स्यात् प्रत्येकं प्रयास्यः पुमान् । शतं वा
राज्यं वा तदेतदप्यर्थाः स्त्रियः स्युः कराष्टौ मानाधारमध्यमाः
पादः कार्षापणस्य निरुक्तोऽन्तरोमानाकरः श्रोत्रियोराज-
पुमानथ प्रवजितबालवृद्धतरुणप्रदाता प्राणामिकाः कुमा-
र्योऽमृतापत्याश्च वाङ्मह्यमुत्तरं शतगुणं दद्यान्मदीकक्षवनशै-
लोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुपजीविनो वा दद्याः प्रतिमासमु-
द्वाहकरैस्वागमयेद्राजनि च प्रेते दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन
मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः पितृव्यमातुलांशजापितृ-
व्यान् राजा विभ्रयात्तद्गामित्वादंशस्य स्युः तद्वन्धूश्चान्याश्च
राजपत्योग्रासाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा प्रवजेरन्
क्षीवोन्मत्तांशं वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्षापणमस्ति शुल्कं
न शिष्यवृत्तौ न शिर्गौ न धर्मै ।
न भैक्षवृत्तौ न हतावशेषे
न श्रोत्रिये प्रवजिते न यज्ञे इति ।

स्तेनाभिश्चस्तदुष्टशस्त्रधारिसद्योऽवगणसम्पन्नव्यपविष्टेष्वेकेषां
दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्विरात्रं पुरोहितः कृच्छ्र-
मदण्ड्यदण्डने पुरोहितस्त्विरात्रं वा अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्यापचारिणि ।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥

एनोराजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम् ।
 तच्चेन्न घातयेद्राजा राजघर्मेण दुष्यतीति ॥
 राज्ञामन्येषु कार्येषु सद्यः शौचं विधीयते ।
 तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्रकारणमिति ॥
 यमगीतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
 नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां नच मन्त्रिणाम् ।
 ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ।
 इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ।

अनभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविकृतेऽप्येके ।
 गुरु राक्षसवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।
 इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमइति ॥
 तत्रच सूर्याभ्यर्चयितः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
 सूर्याभिनिर्मुक्तोरात्रावासीत । कुनखी श्यावदन्तस्तु कृच्छ्रं
 शदशरात्रञ्चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथदिधिषूपतिः कृच्छ्रं
 शदशरात्रञ्चरित्वा निर्विशेत् । ताञ्चैवोपयच्छेद्दिधिषूपतिः
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा निर्विशेत् । चरणमहरहस्तद्वक्ष्यामो-
 हृद्भिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रञ्चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमाचा-
 र्यात् । गुरुतल्पगः सदृषणं शिञ्जमुत्कृत्याञ्जलावाधाय
 श्लिष्टासुखोगच्छेत् यत्रैव प्रतिहन्यात्तत्र तिष्ठेदाप्रलया-
 न्कालकोवा वृताक्तस्तप्तां सूर्मिं परिष्वजेन्नरणान्मुक्तो
 भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्यभार्याभ्यु चैवं योनिषु

च गुर्वीं सखीं गुरुमखीञ्च पतिताञ्च गत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत् ।
एतदेव चाण्डालपतितान्नभोजनेषु ततः पुनरुपनयनं वपना-
दीनान्तु निवृत्तिः । मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

वपनं मेखला दण्डोभैक्षचर्खा व्रतानि च ।

निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लीबव्यवहारेषु चैवं । मद्यभाण्डे स्थिता आपो-
यदि कश्चिद्दृष्टिर्जोऽर्थवित् । पञ्चोडुस्वरविल्वपलाशानामुदकं
पीत्वा तिरात्रेणैव शुद्ध्यति । अभ्यासे सुरायाअग्निवर्णान्तां
द्विजः पिबेत् । भ्रूणहनञ्च बल्यामोब्राह्मणं हत्वा भ्रूणहा
भवत्यविज्ञातञ्च गर्भं अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसोभवन्ति तस्मात्
पुंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्यो जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वासय
इति प्रथमां त्वचं मृत्यो जुहोमि त्वचा मृत्युं वासयइति द्वितीयं
लोहितं मृत्यो जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासयइति । तृतीयां
त्वचं मृत्यो जुहोमि तावति मृत्युं वासयइति । चतुर्थीं मां-
सानि मृत्यो जुहोमि मांसैर्मृत्युं वासयइति । पञ्चमीं मेदेन
मृत्यो जुहोमि मेदसा मृत्युं वासयइति । षष्ठीमस्थीनि मृत्यो-
जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासयइति । सप्तमीं मज्जानं मृत्यो-
जुहोमि मज्जाभिर्मृत्युं वासयइति । अष्टमीं राजार्थे ब्राह्म-
णार्थे वा ग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत्तिरञ्जितोवापराद्धः
पूतोभवतीति विज्ञायते । द्विरुक्तं कृतः कनीयोभवतीति ।
तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरिति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषतां व्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वैश्यं त्रीणि

शूद्रं ब्राह्मणीच्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्यवैश्यौ
चात्रेयीं वक्ष्यामोरजस्वलास्तुस्नातामात्रेयीमाहुः । अत्रेत्ये-
षामपत्यं भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां
शूद्रं हत्वा सम्बत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरणात् प्रकीर्य केशान्
राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौ-
दुस्वरं शस्त्रं दद्यात्तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालकोवा घृताक्तोगोमयाग्निना पादप्रभृ-
त्यात्मानमभिदाहयेन्मरणात् पूतोभवतीति विज्ञायते । अथा-
प्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणःम् ।

पुनरापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्वावदन्तस्तु दुश्कर्मा गुरुतत्त्वाग इति ॥

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण वा यौनेन वा तेभ्यः सकाशा
न्नात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न सम्बन्धेदुदीचीं दिशं
गत्वाऽनश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतोभवतीति विज्ञायते ।
अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाच्चैव तपसाध्ययनेन च ।

मुच्यते पापकृत् पापादानाच्चापि प्रमुच्यते ॥

इति विज्ञायते ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेद्दीरणैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रा-
 स्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां
 खरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ।
 वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेत्क्षोहितदर्भैर्वेष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रा-
 स्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां
 गोरथमारोप्य महापथमनुसंवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञा-
 यते । राजन्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वेष्टयित्वा राजन्य-
 मग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य
 नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् । एवं वैश्यो राज-
 न्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं
 यावकं क्षीरं भुञ्जानाधः शयाना त्रिरात्रमप्यु निम्नगायाः सानि-
 त्यष्टशतेन शिरोभिर्वा जुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायते ।

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं वशिष्ठसंहिता ।

वृद्धगौतमसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अश्वमेधे पुरावृत्ते केशवं केशिस्तूदनम् ।

धर्मसंशयकं दृश्य किमपृच्छत गौतमः ॥

गौतमः । पञ्चमेनार्प मेधेन यदा स्नातो युधिष्ठिरः ।

तदा राजा नमस्कृत्य केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिरः । भगवन् ! वैष्णवा धर्माः किं फलं किं परायणाः ।

किं धर्ममधिकृत्यासीत् भवतोत्पादिता पुरा ।

यदि ते न मनोग्राह्यः प्रियोवा मधुस्तूदन ! ॥

श्रोतव्यः स तु वा कृष्ण ! तन्मे कथय सुव्रत ! ।

पवित्राः किल ते धर्माः सर्वपापप्रणाशनाः ॥

सर्वधर्मोत्तराः पुण्या भगवन्ननघोत्थिताः ।

यच्छ्रुत्वा ब्रह्मणागोम्रो मन्त्रिणा गुरुतल्पगः ॥

पाकभेदीकृतघ्नश्च सुरापोब्रह्मविक्रयी ।

मित्रविश्वासघाती च ब्रह्मणा विष्णुणा तथा ॥

आत्मविक्रयिणो ये च जीवेयुश्च कुकर्मभिः ।

पापाः शठा नैकृतिका व्यभिचारपरास्तथा ॥

रसभेदकरा ये च ये च नीरप्रद्रूपकाः ॥

श्रीर्विप्रेण कराश्चौरा विप्रा ये च पुरोहिताः ।

रूक्षपणारुणाः स्निग्धा स्तथा ये परदारकाः ॥

ये तेचान्ये च बहवः पञ्च ते तेऽपि किल्बिषात ।

तानाचक्षुः सुरश्रेष्ठ ! त्वङ्गतोऽस्माहमच्युत ! ॥
 वैशाम्पायनः । इत्येवङ्कथितो देवो धर्मपुत्रेण संसदि ।
 वशिष्ठाद्यास्तपोयुक्ता मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 श्रोतुकामाः परं गुण्यं भक्तिमन्तो हरेः कथाः ।
 तथा भागवताश्चैव ततस्तं पर्यवारयन् ॥
 युधिष्ठिरः । यदि जानासि मां भक्तं स्निग्धस्वा भक्तवत्सल ! ।
 सर्वधर्माणि गुह्याणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वनः ॥
 धर्मान् कथय देवेश ! यद्यनुग्रहभागहम् ।
 श्रुता मे मानवा धर्मा वशिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥
 गार्गेया गौतमीयाश्च तथा गोपालितस्य च ।
 पराशरकृताः पूर्वमात्रेयस्य च धर्मतः ॥
 उमामहेश्वराश्चैव नन्दिधर्माश्च पावताः ।
 ब्रह्मणा कथिता ये च कौमाराश्च श्रुता मया ॥
 धूम्रवर्णाः कृताधर्माः कौश्वैश्वानरा अपि ।
 भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च माण्डव्या कौशिकास्तथा ॥
 भारद्वाजकृता ये च ब्रह्मस्वकुक्कृताश्च ये ।
 कृष्णिने च कृष्णीबाहो ! विश्वामित्रकृताश्च ये ॥
 सुमन्तुजैर्मिनिकृताः शाकनेयास्तथैव च ।
 पुलस्त्यपुलहोद्गीताः पाराशर्यास्तथैव च ॥
 अगस्त्यगीता मौद्गल्याः शाण्डिल्यास्तुलहायनाः ।
 बालखिल्यकृता ये च सप्तर्षिरर्चिताश्च ये ॥
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
 प्राजापत्यास्तथा यास्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ॥
 वैश्वानराख्या गीताश्च विभाण्डककृताश्च ये ।

नारदीयकृता धर्माः कापोताश्च श्रुता मया ॥
 तथापि पुरवाक्यानि भृगोरङ्गिरसस्तथा ।
 क्रौञ्चमातङ्गगीताश्च सौधहारीतकास्तथा ॥
 पिङ्गवर्मकृताकान्ता ये च वा वसुपालिताः ।
 उद्दालककृताधर्मा श्रीशनसा स्तथैव हि ॥
 वैश्यपा धनगीताश्च ये चान्येऽप्येव सागधाः ।
 एतेभ्यः सर्वधर्मेभ्यो देवत्वाद्याश्च निश्चिताः ॥
 पावनत्वात्पवित्रत्वादिमिष्टा इति मे मतिः ।
 तस्माच्छ्रुत्वा प्रपन्नस्य त्वदूभिन्नस्य च माधव ! ॥
 युष्मदीयान् परान् धर्मान् पुण्यान् कथय मेऽच्युत ! ।
 वैशम्पायनः । एवमुक्तस्तु धर्मज्ञो धर्मपुत्रेण माधवः ॥
 उवाच धर्मान् सूक्ष्माख्यान् धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
 श्रीभगवानुवाच । यावन्तोयस्य कौन्तेय ! एतद्धर्मेषु सुव्रत ! ।
 त्वत्समो मत्समो लोके न कश्चिदिह विद्यते ॥
 धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
 आमीदितो वा राजेन्द्र ! पुनाति ह नरं सदा ॥
 धर्मः पिता च माता च धर्मश्च सुहृदस्तथा ।
 धर्मो भ्राता सखा चैव धर्मः स्वामी परन्तपः ॥
 धर्मादर्थश्च कामश्च धर्माद्भोगाः सुखानि च ।
 धर्मादैश्वर्यमेव च धर्माः स्वर्गगतिः प्रभो ! ॥
 धर्मो वंशे विपन्नञ्च त्वायते महतो भयात् ।
 द्विजत्वं देवतात्वञ्च धर्मः प्रापयते नरम् ॥
 यदा च क्रियते पापः कालेन परुषस्य च ।
 तदा सञ्जायते बुद्धिर्धर्मं कर्तुं युधिष्ठिर ! ॥

जन्मान्तरसहस्रैस्तु मानुषत्वं सुखी भव ।
 तत्तवापीह यो धर्मन् न करोति स वञ्चितः ॥
 कीटाश्च पूरिषस्यैव विरूपा व्याधितास्तथा ।
 परद्वेष्याश्च मूर्खाश्च न तैः धर्माः कृताः पुरा ॥
 एकशीर्षायुषः शूराः पण्डिता भोगिनस्तथा ।
 अरोगा रूपसम्पन्ना स्तैर्धर्माः स्युः कृताः पुरा ॥
 एवं धर्मः कृतः सद्यो नयते गतिमुत्तमाम् ।
 अधर्मः सेव्यमानस्तु तिर्यग्योनिं नयत्यसौ ॥
 इदं रहस्यं कीन्तेय ! श्रूयतामिदमुत्तमम् ।
 कथयिष्ये परं गुण्यं मम भक्तस्य पाण्डव ! ॥
 द्रष्टुं स्वमसि मे त्यक्तुं प्रपन्नाश्चापि मां सदा ।
 परमात्ममपि ब्रूयां किं पुनर्धर्मसंहिताम् ॥
 इदं मे मानुषं जन्म कृतमात्मनि मायया ।
 धर्मसंस्थापनायैव दुष्टानां शासनाय च ॥
 मानुष्यं भावमापन्नं ये मां गृह्यन्तवाञ्छया ।
 संसरन्ति ह ते मूर्खा स्तिर्यग्योनिष्वनेकशः ॥
 ये च मां सर्वरक्तत्वे पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ।
 मद्भक्तांस्तान् सदा युक्तान् मत्समीपं नयाम्यहम् ॥
 मद्भक्तानान्तु मानुष्ये सर्वजन्म च पाण्डव ! ।
 अपि वा ये अभिरता मद्भक्ताः पाण्डुनन्दन ! ॥
 मुच्यते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
 जन्मान्तरसहस्रेषु तपसा भावितात्मनाम् ॥
 मद्भक्तिः क्रियते तात ! मनुष्याणां न संशयः ।
 यच्च रूप्यपरं पुण्यं तैस्तदचलवत् ध्रुवम् ॥

न दृश्यते तथा देवैर्मङ्गलैः क्रुष्यते यथा ।
 अपरं यच्च मे रूपं प्राणभावेषु नाश्रये ॥
 तदद्य ते ह सर्वार्थैः सर्वभूतैश्च पाण्डव ! ।
 कल्पकोटिसहस्रेषु व्यतीतेष्वगतेषु च ॥
 दर्शयामीति यद्रूपं तत्प्रपश्यन्ति मे सुराः ।
 स्थित्युत्तिलयकर्त्तारं यो मां ज्ञात्वा प्रपद्यते ॥
 अनुगृह्णाम्यहं तस्य संसारान्मोचयामि च ।
 अहमादीति भूतानां सृष्टा ब्रह्मादयो मया ॥
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
 ततो मूलोऽहमव्यक्तो रजोमध्ये प्रतिष्ठितम् ॥
 ऊर्ध्वं सत्त्वविशालोऽहं ब्रह्मादि सत्त्वसंस्थितम् ।
 मूर्धनं मे दिवं विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ॥
 देवादिब्राह्मणा वक्त्रं मरुतः श्वसनञ्च मे ।
 दिशो मे वाहवश्चाष्टौ नक्षत्राणि विभूषणम् ॥
 अन्तरिक्षकरं विद्धि सर्वभूतावकाशकम् ।
 मार्गो मेघानिलाभ्यान्तु यमं सोदरमव्ययम् ॥
 पृथिवीञ्च बलं यद्वै द्वीपार्णा च नगैर्युतम् ।
 सर्वसन्धारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर ! ॥
 स्थितोऽह्येकगुणाख्ये ह द्विगुणश्चास्मि मारुते ।
 अगुणस्तैः स्थितोऽहं वै सलिले तु चतुर्गुणः ॥
 महान्तो मे गुणाः पञ्च महाभूतेषु पञ्चसु ।
 तन्मात्रे संस्थितः सोऽहं पृथिव्यां पञ्चधा स्मृतः ॥
 अहं सहस्रशीर्षस्तु सहस्रचरणेक्षणः ।
 सहस्रशङ्खदरदृक् सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥

स्थितोऽस्मि सर्वतः रुद्यो ह्यद्य तिष्ठेद्दशाङ्गुलम् ।
 सर्वभूतात्मभूतः सन् सर्वव्यापी ततो ह्यहम् ॥
 अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमचलोऽहमजो ह्यहम् ।
 अनाद्योऽहमप्रमेयोऽहमव्ययोवेद्योऽहमयम् ॥
 निर्गुणोऽहन्निर्गन्धात्मा नित्योऽहं निर्ममोऽपि च ।
 निर्हन्द्वा निर्विकारोऽहं निधानश्चास्यतस्य च ॥
 मृतस्य तस्य चाहञ्च स्वाहाकारो नराधिप ! ।
 तेजसा तपसा चाहं भूतग्रामेष्वनव्ययः ॥
 स्नेहपाशगणैर्बद्धा धारयास्यात्ममायया ।
 चतुराश्रमवर्णोऽहं चातुर्होत्रफलाशनः ।
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्व्यूहश्चतुराश्रमभाजनम् ॥
 संहृत्याहं जगत्सर्वं कृत्वाहं गर्भमात्मनः ।
 शयामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ! ॥
 सहस्रयुगपर्यन्ता ब्राह्मी रात्रिर्महार्णवे ।
 स्थित्वा सृजामि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
 कल्पे कल्पे च भूतानि संहरामि सृजामि च ।
 न च मां तानि जानन्ति मायया मोहितानि हि ॥
 मम चैवान्धकारस्य माश्रितव्यस्य नित्यशः ।
 प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिर्नैवोपलभ्यते ॥
 न तदस्ति क्वचिद्राजन् यत्र नाहं प्रतिष्ठितः ।
 न च तद्विद्यते भूतं मयि धनं प्रतिष्ठितम् ॥
 यावन्मात्रं शरीरं हि स्थूलसूक्ष्ममिदं क्वचित् ।
 जीवमृतो ह्यहं तस्मिन् हिताय मां प्रतिष्ठितः ॥
 किञ्चात्र बलनोक्तेन सत्यमेतत् ब्रवीमि ते ।

यद्भूतं यत् भविष्यच्च तत्सर्वं महमेव तु ॥
 मया अद्धानानि यानि भूतानि कानि पाण्डव ! ।
 ममैव न च जानन्ति मायया मोहितानि मे ॥
 एवं सर्वं जगदिदं सदेवासुरमानुषम् ।
 मन्त्रः प्रभवते राजन् मम विप्र ! विनाशिनः ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः ।

एवमात्मोद्भवद्रव्यं मगददृष्ट्यकेशवम् ।
 धर्माद्धर्मात्मजस्यैव पुण्यं कथयद् बहून् ॥
 श्रीभगवानुवाच ।
 शृणु पाण्डव ! यत्नेन पवित्रं पावनं परम् ।
 कथ्यमानं मया पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥
 यच्छृणोति शुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोधनः ।
 धर्मं यशस्यं मायुष्यं धर्मात्मानं युधिष्ठिर ! ॥
 अद्धानस्य तस्येह यत्पाप्मा पूर्वसञ्चितः ।
 विनश्यत्याशु तत्सर्वमभक्तस्य विशेषतः ॥
 एवं श्रुत्वा वचः पुण्यं वाक्यं केशवभागिनम् ।
 प्रणष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्त्युत्तमं परम् ॥
 देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 भूताक्षयक्षग्रहा गुह्यका भुजगास्तथा ॥
 बालखिल्या महात्मानो योगिनस्तत्त्वदर्शिनः ।

तथा भागवताद्यापि पञ्चकालमुपासकाः ॥
 कौतुहलसमाविष्टाः प्रणष्टाः परमर्षयः ।
 श्रुतुकामः परं गुह्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ॥
 हृदि कर्तुं तद्वाक्यं प्रणम्य शिशुना तदा ।
 ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन चक्षुषा ॥
 विमुक्तपा पानालोक्य प्रणम्य शिरसा हरिम् ।
 पप्रच्छ केशवं धर्मं धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥

युधिष्ठिरः । ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन मानुषाः ।
 कीदृशी ब्राह्मणस्याथ कीदृशी क्षत्रियस्य वै ॥
 वैश्यस्य कीदृशी देव ! गतिः शूद्रस्य कीदृशी ।
 कथं गच्छेत् पापेन ब्राह्मणस्तु यमालये ॥
 क्षत्रियोवाथ शूद्रोवा वैश्योवा गच्छते कथम् ।
 एतत्कथय देवेश ! लोकनाथ ! नमोऽस्तु ते ॥
 वैशम्पायनः । स पृष्टः केशवश्चैव धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच संसारगतिं चतुर्वर्णस्य कर्मजाम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ऋणु वर्णक्रमेणैव धर्माद्धर्मभृतास्त्वर ! ।
 नास्ति किञ्चिन्मरश्चेष्ट ! ब्राह्मणस्य तु विक्रयः ॥
 येतु तासु सदा ध्यात्वा सन्ध्यां ये च उपासते ।
 यैश्च पूर्णाङ्गतिः प्राप्ता विधिवज्जुहते च ये ॥
 वैश्वदेवाश्च ये कुर्युः पूजन्यतिथींश्च ये ।
 नित्यस्वाध्यायशीलाश्च पञ्चयज्ञपरायणाः ॥
 सायं प्रात ऊताशाश्च गुर्वभोजनवर्जिताः ।
 दम्भाचारविमुक्ताश्च स्वदारनिरताः सदा ॥

पञ्चयज्ञरताश्चैव अग्निहोत्रमुपासते ।
 ते नमस्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥
 ब्रह्मलोके ततः कामं गन्धर्वैर्ब्रह्मगायकैः ।
 उपगीयमानाः प्रिय ! तैः पूज्यमानाः स्वयम्भुवा ॥
 ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावद्भूतस्य विल्लवम् ।
 क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मं परिपालयन् ॥
 सम्यक् प्रजाः पालयिता स्वधर्मनिरतः सदा ।
 यज्ञदानरतो धीरः स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥
 शास्त्रानुकारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।
 विप्रेभ्यः कामदो नित्यं भृत्यानां भरणे रतः ॥
 सत्यसन्धः शुचिर्नित्यलोभदम्भविवर्जितः ।
 क्षत्रिय उत्तमां याति गतिं देवनिषेविताम् ॥
 तत्र दिव्याश्चरोभिस्तु गन्धर्वैश्च प्रयत्नतः ।
 सेव्यमानो महातेजाः क्रियते शक्रपूजितः ॥
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् मोदित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके चतुर्वेदीद्विजोभवेत् ॥
 रुषिगोपालनिरतः स्वधर्मावेक्षणेरतः ॥
 वणिक् स्वकर्मवाप्नोति पूज्यमानोऽश्वरोगणैः ।
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् ऋद्धिं द्वादश पञ्च च ॥
 इह मानुष्यके राजन् ! राजा भवति वीर्यवान् ।
 त्रयाणामपि वर्णाणां शृण्विष्टनिरतः सदा ॥
 विशेषेण तु विप्राणां दासवद्यस्तु तिष्ठति ।
 अयाचितप्रदाता च सत्यशौचसमन्वितः ॥
 गुरुदेवेषु निरतः परदारविवर्जितः ।

परपीडाम हृत्त्वैव मृत्युवर्गं विभर्त्ति यः ।
 मृतोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवाना मभयप्रदम् ॥
 स स्वर्गलोके कृधित्वा वर्षकोटीर्महातपाः ।
 इह मानुष्यलोके वै वैश्यो धनपतिर्भवेत् ॥
 एवं धर्मात्परं नास्ति महत् संगर्गसाक्षिणः ।
 स स्वधर्मात्परं किञ्चित् पापकर्मव्यपोहनम् ॥
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यो मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 युधिष्ठिरः । भगवन् ! देव देवेश वदस्व मधुसूदन ! ॥
 शुभस्याप्यशुभस्यापि त्रयवृद्धीर्यथाक्रमम् ।
 श्रीभगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्सर्वं धर्मं सूक्ष्मं सनातनम् ॥
 दुर्बिज्ञेयं प्रमोदन्ते यं ज्ञात्वा ते महाजनाः ।
 यथैव शीतमुदकमुष्णं न बद्ध्वा व्रतम् ॥
 भवेत्तु तत्क्षणादुष्णं शीतत्वञ्च विनश्यति ।
 यथोष्णं वा भवेदब्दं शीतेनापि यथाव्रतम् ॥
 शीतत्वञ्च भवेत्सर्वं मुष्णत्वञ्च विनश्यति ।
 एवन्तु यद्वेत् भूमन् ! सुकृतं वाथ दुष्कृतम् ॥
 तदल्पं क्षपयेद्विप्रं नात्र कार्या विचारणा ।
 समत्वे सति राजेन्द्र ! तयोः सुकृतपापयोः ॥
 गृहीतस्य भवेद्वृद्धिः कीर्तिर्यस्य भवेत् स्वयम् ।
 ख्यापनेनातुतापेन प्रायः पापं प्रणश्यति ॥
 तथा कृतस्तु राजेन्द्र ! धर्मो नश्यति भारत ! ।
 गृहीतौ ता वुभौ सम्यक् वृद्धियातौ न संशयः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पापं ग्राहयेद्भयम् ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तितमक्षयं महत् ॥

तस्मात् सङ्कीर्तयेत्पापं नित्यधर्मञ्च ग्राहयेत् ।
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । एवं श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुत्रोऽच्युतस्य तु ॥

पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्माद्धर्मात्मजोऽहरिः ।

युधिष्ठिरः । वृथा चरति जन्मानि वृथा दानानि वा कृतिः ॥

वृथा च जीवितं क्षेमो नराणां पुरुषोत्तम ! ।

कीदृशासु व्यवस्थासु दानं देयं जनार्दन ! ॥

इह लोकेच भवति पुरुषः पुरुषोत्तम ! ।

गर्भस्थे कर्म चायाति किं बाल्ये चापि केशव ! ।

यौवनत्वेऽपि किं कृष्ण ! वृद्धत्वेचापि किं भवेत् ॥

सात्त्विकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत् ।

तामसं कीदृशं देव ! तमधीष्यति किं प्रभो ! ॥

उत्तमं कीदृशं दानं मध्यमं कीदृशं भवेत् ।

अधमं कीदृशं दानं तेषां यादव ! किं फलम् ॥

किं दानं नयतेर्बुद्धिर्गतिं किं मध्यमां नयेत् ।

गतिं जघन्या मथवा देवदेव ! प्रयान्ति मे ॥

एतदिच्छामि विज्ञातुं परं कौतुहलं हि मे ।

त्वदीयं वचनं सत्यं पुण्यञ्च मधुसूदन ! ॥

वैशम्पायनः । एवं धर्मप्रसक्तेन पृष्टः पाण्डुसुतेन वै ।

उवाच वासुदेवोऽथ धर्माद्धर्मेण पाण्डवम् ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु राजन्यथान्यायं वचनं तथ्यमुत्तमम् ।

कथ्यमानं सदा पुण्यं सर्वपापव्यपोहनम् ॥
 वृथा च दश दानानि चत्वारिच नराधिप ! ।
 वृथा दानानि पञ्चाशत् पञ्च चैव यथाक्रमम् ॥
 वृथा च जीवितं येषां ते च सर्वपकीर्तिताः ।
 अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पाण्डव ! ॥
 धर्मज्ञानां तथा चैव लुब्धानां पापिनां तथा ।
 वृथापाकश्च यत्सन्ति परदाररताश्च ये ॥
 पाकभेदकरा ये च यथा स्युः सत्यवर्जिताः ।
 सृष्टमश्नाति यश्चैको दृश्यमानस्तु बान्धवैः ॥
 पितरं मातरश्चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
 मातुलं मातुलानीच्च योहि हन्याच्छपेत्तथा ॥
 ब्राह्मणाश्चैव ये भूत्वा सन्धोपासनवर्जिताः ।
 निर्ब्राह्मणो निःस्वधश्चैव यश्च गुर्वन्नभुक् द्विजः ।
 मम वा शङ्करस्यापि ब्रह्मणो वा युधिष्ठिर ! ॥
 पूर्वाह्णब्राह्मणानान्तु ये न भक्ता नराधिप ! ।
 वृथा जन्मन्यथैतेषां पापानां विद्धि पाण्डव ! ॥
 अश्वद्वया च यद्वत्तं चौर्थेणावर्जितन्तु यत् ।
 अभिशस्ताहृतं यत्तु यद्दानं पतितं द्विजे ॥
 अब्रह्माभिहितं यत्तु यद्वत्तं सर्वयाचके ।
 प्राप्ते तु यद्वि तद्दानं मारुतपतितं च यत् ॥
 यत्ग्रामयाचकर्णान्तं यत्कृतघ्नहतस्तथा ।
 उपपातकिने दत्तं वेदविक्रयिणे च यत् ॥
 स्त्रीजीविते च यद्वत्तं यच्च देवलकाय च ।
 देवपूर्वाग्निने दत्तं नित्यकर्म न कारिणे ॥

रङ्गोपजीविने दत्तं यच्च मांसोपजीविने ।
 सेवकाय च यदत्तं यदत्तं ब्राह्मणब्रुवे ॥
 अदेहिने च यदत्तं दत्तं वार्धुषिकाय च ।
 यदनाचारिणे दत्तं यच्च दत्तं वृथाशिने ॥
 असभ्योपासिने दत्तं यच्च ग्रामनिवासिने ।
 यन्मिथ्यालिङ्गिने दत्तं दत्तं सर्वाशिने च यत् ॥
 नास्तिकाय च यदत्तं धर्मविक्रयिणे च यत् ।
 कारकाय च यदत्तं दत्तं यत् कूटसाक्षिणे ॥
 नचात्मानं तरन्त्येते न दातारं युधिष्ठिर ! ।
 यत्तेभ्यो दत्तमावाणि दानानि सुबहून्यपि ॥
 वृथा भवन्ति राजेन्द्र ! भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ।
 यथेष्टं यत्फलं किञ्चित् भविष्यति कथञ्चन ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्विलुप्यन्ति संस्थिताः ।
 वृथा ह्येतानि दानानि कथितानि समासतः ॥
 जीवितञ्च वृथा तेषां तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ।

श्रीभगवानुवाच ।

ये च मां न प्रपद्यन्ते शङ्करं वा नराधमाः ।
 ब्रह्माणं वा महीदेवा वृथा जीवन्ति ते नराः ॥
 येच निन्दन्ति मां मूढाः शङ्करं वा नराधमाः ।
 कुशलैः कृतशास्त्राणि पठित्वा ये नराधमाः ॥
 विप्रा निन्दन्ति यज्ञांश्च वृथा जीवन्ति ते नराः ।
 विद्यमानधनोयस्तु दानधर्मविवर्जितः ॥
 मृष्टमश्नाति यच्चैको वृथा जीवति सोऽपि च ।
 वृथा जीवितमाख्यातं दानकालं ब्रवीमि ते ॥

तमोनिविष्टचित्तेन दत्तं दानञ्च यद्धवेत् ।
 न तस्य फलमश्नाति नरो गर्भगतो नृप ! ।
 ईर्ष्यामात्सर्यसंयुक्तो भगवद्वाक्यकारणम् ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो बालभावस्तदश्नुते ॥
 अद्वायुक्तः शुचिः स्नातः प्रसन्नोभयमानसः ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो यौवने स तदश्नुते ॥
 स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ।
 तत् सार्वकामिकं बिद्धि दानं मामरणान्तिकम् ॥
 सात्त्विकं राजसञ्चैव तामसञ्च युधिष्ठिर ! ।
 दानं दानफलञ्चैव गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
 दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै ।
 उपकारवियुक्ताय दत्तं यत्तद्धि सात्त्विकम् ॥
 श्रोत्रियाय दरिद्राय ब्रह्मभृत्याय पाण्डव ! ।
 दीयते यत्प्रणष्टाय तत् सात्त्विकमुदाहृतम् ॥
 वेदाक्षरविहीनाय यत्तु पूर्वापकारिणे ।
 समृद्धाय च यद्दानं तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 सम्बन्धिने च यद्दानं व्रताय चैव पाण्डव ! ।
 क्षाभादिभिरपात्राय तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 वैश्वदेवविहीनाय यद्दानं श्रोत्रियाय च ।
 दीयते तस्करायापि तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 सरोषमवधूतञ्च शोकयुक्तमवज्ञया ।
 सेवकाय च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 देवाः पितृगणाश्चैव जनयश्चाग्नयस्तथा ।

सात्त्विकं दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ! ॥
 अथवा दैत्यसङ्काश गृह्यज्ञांश्च राज्ञसाः ।
 राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पितृदैवतैः ।
 पिशाचाः प्रेतसङ्काश कश्मला ये मलीमसाः ।
 तामसं दानमश्नन्ति गतिश्च त्रिविधां शृणु ॥
 सात्त्विकानां तु दानानां मुत्तमं फलमिष्यते ।
 मध्यमं राजसानान्तु तामसानां तु पश्चिमम् ॥
 अभिगत्योपनीतानां दानानामुत्तमं फलम् ।
 मध्यमन्तु समाधाय जघन्याय च ते फलम् ॥
 अयाचितप्रदाता वै स याति गतिमुत्तमाम् ।
 समाह्वय तु वै दद्यात् मध्यमां स गतिं व्रजेत् ॥
 याचितोयस्तु वै दद्यात् जघन्यां स गतिं व्रजेत् ।
 उत्तमा देवकी ज्ञेया मध्यमा मानुषी गतिः ॥
 जघन्या याति तिर्यक्तु गतिरेषा क्रिया मता ।
 पात्रभूतेषु विप्रेषु स्थितेषु चाहिताग्निषु ॥
 यश्च यच्छति तीव्रोष्णं क्षयकृत् स प्रकीर्त्यते ।
 श्रोत्रियाणां दरिद्राणां भरणं कुरु पाण्डव ! ॥
 सप्तद्वामां द्विजातीनां कार्यन्ते परिरक्षणम् ।
 दरिद्रान् वृत्तिहीनानां प्रदानैस्तांस्तु पूजयेत् ॥
 आतुरस्यौषधैः कार्यं नीरुजस्य किमौषधैः ।
 पापं प्रतिगृहीतारं प्रदातु मुपगच्छति ।
 प्रतिगृहीतुर्व्यत्पुण्यं प्रदातारमुपैति तत् ॥
 तस्माद्ददानं सदा कार्यं परमं हितमिच्छता ।
 वेदविद्यावता तेषु सदा गुर्वन्तवर्जनम् ॥

प्रयत्नेन हि दातव्यो महादानमयोनिधिः ।
 यस्तु दाता प्रयच्छेत् सहस्रस्यावलम्बनम् ॥
 भुक्तशेषस्य भक्तस्य तं निमन्त्रय भारत ! ।
 अमन्त्रन्तु निराशास्ते न कर्तव्या हि पाण्डव !
 कुलानि सन्ततिः प्राणा नैषामाशा हता भवेत् ।
 मङ्गला ये नरश्रेष्ठ ! मङ्गला मत्परायणाः ।
 मद्याजिनो मन्त्रियमास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
 तेषान्तु पावनायाह नित्यमेव युधिष्ठिर ! ।
 उभे सर्वे प्रतिष्ठामि व्यसनं तच्च सुव्रतम् ॥
 तस्मादष्टाक्षरं मन्त्रं मङ्गलैर्वीतकल्मषैः ।
 सन्ध्याकालेष्वकालेषु जप्तव्यश्चात्मशुद्धये ॥
 अन्येषामपि विप्राणां किल्बिषं हि प्रणश्यति ।
 उभे सर्वे च पुरुषास्तस्माद्विप्रो विशुद्धये ॥
 दैवे आहुते च विप्रः सन् विधियुक्तो जुगुप्सितः ।
 जुगुप्सितन्तु तत् आहुतं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
 भारतं मानवोधर्मः साङ्गवेदश्चिकित्सितम् ।
 अज्ञाविज्ञानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥
 न ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि मन्त्रवित् ।
 महान् भवेत् परीवादो ब्राह्मणानां परीक्षणे ॥
 ब्राह्मणानां परीवादं यः करोति नराधमः ।
 सहस्रैव शुनां योनिं स गच्छेत् ब्रह्मदूषकः ॥
 स्वल्पपापेन निन्दित्वा परीवादात् खरो भवेत् ।
 परिभाय कृमिर्भवति कीटो भवति मस्करी ॥
 दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा प्राकृता वा सुसंस्कृताः ।

ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवाग्नयः ॥
 क्षत्रियश्चैव स पञ्चब्राह्मणञ्च वज्रश्रुतम् ।
 नावमन्येत मेधावी क्षत्रियानपि कदाचन ॥
 इह तच्चापि पुरुषं निर्दहेदवमानितम् ।
 तस्मादेतं प्रयत्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् ॥
 यथासर्वास्ववस्थासु पावको दैवतं महत् ।
 तथासर्वास्ववस्थासु ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥
 व्यङ्गान् काणांश्च कुङ्गांश्च वामनान् गास्तथैव च ।
 स निर्वदेदयुक्तञ्च मिश्रिता वेदपारगैः ॥
 मन्यन्तीत्पादयेत्तेषां नचानिष्टं समाचरेत् ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥
 मन्युना स्यन्ति ते शत्रून् वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
 ब्राह्मणो हि महद्दैवं कथितं वेदपारगैः ॥
 द्विजाश्च सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ।
 किं पुनस्ते च कौन्तेय ! सर्वे नित्यमुपासते ॥
 यस्यास्येन सदाश्रन्ति हव्यानि विविधानि च ।
 तरामस्तान् द्विजान् वै किमभूतमधिकन्ततः ॥
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
 स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 भुक्तेषु तेषु स्ववशे तस्य धर्मं ददाति च ।
 अनुशंस्यात् ब्राह्मणश्च भुञ्जतेऽपीतरे जनाः ॥
 तस्मात्ते नावमन्तव्याः मङ्गलाश्च द्विजाः सदा ।
 आरण्यकोपनिषदि ये तु पश्यन्ति मां द्विजाः ॥
 कलावस्थान् द्विजान् रुर्ध्वान् प्रयत्नेन प्रपूजयेत् ।
 स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवा रात्रौ तथैव च ॥

वृद्धाश्च ब्राह्मणाः पूज्या मङ्गला येच पाण्डव ! ।
 नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः ॥
 नास्ति विप्रात् परो बन्धुर्नास्ति विप्रात् परोनिधिः ।
 नास्ति विप्रात् परं तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात्परम् ॥
 नास्ति विप्रात् परो धर्मो नास्ति विप्रात् परा गतिः ।
 पापकर्मसमाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ॥
 त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृते द्विजे ।
 बाला हिताग्नयो येच शान्ताः स्युर्वान्नवर्जिताः ॥
 मामर्चयन्ति मङ्गलास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 प्रदानैः पूजितो विप्रो वन्दितो वापि कृत्स्नगः ॥
 संभावितो वा विप्रो वै मङ्गलो दिवमुन्नयेत् ।
 ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुरुषास्तुतम् ॥
 तं श्रुत्वा वायवा वृद्धा नरैः पापात् प्रमुच्यते ।
 मङ्गला मङ्गतप्राणा मङ्गल्या मत्परायणाः ॥
 बीजयोनिविशुद्धा ये श्रोत्रियाः संयतेन्द्रियाः ।
 श्रुवान्नविरला नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥
 स्वयं नीत्वा विशेषेण दानन्तेषां गृहेष्वथ ।
 निधापयेत्तु मङ्गला तद्दानं ह्योऽटिसन्मितम् ॥
 जाग्रतः स्वपतोवापि प्रवासे स्वगृहेऽथ वा ।
 हृदयानि प्रपश्यामि यस्य विप्रस्य भारत ! ॥
 स पूजितो वास्पृष्टो वा पृष्टोवापि द्विजोत्तमः ।
 सम्भाषितो वा राजेन्द्र ! पुनातीह नरः सदा ॥
 एवं सर्वास्ववस्थासु सर्वदानानि पाण्डव ! ।
 मङ्गलेभ्यः प्रदत्तानि तानि स्वर्गप्रदानि वै ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

म्यायनः । श्रुत्वैवं सात्त्विकं दानं राजसन्तामसन्तथा ।

पृथक् पृथक् फलञ्चैव गतिञ्चैव पृथक् पृथक् ॥

अवितृप्तः प्रसन्नात्मा पुण्यधर्माढ्यतं पुनः ।

युधिष्ठिरो धर्मनित्यः केशवं पुनरब्रवीत् ॥

ऋषिः । द्विजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे ।

बीजदोषेण लोके च जायते च कथन्तराम् ॥

आचारदोषं देवेश । वक्तुमर्हस्यशेषतः ।

ब्राह्मणानां विशेषश्च गुणदोषौ च केशव ! ॥

चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नस्य वर्तमानाः प्रतिग्रहे ।

केन विप्रा विशेषेण तरन्ते तारयन्ति च ॥

एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ।

भगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्त्वं बीजयोनिशुभाशुभम् ।

येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव ! ॥

अवस्थितब्रह्मचर्योयं च विप्रो यथाविधि ।

स द्विजानामविज्ञेयस्तस्य बीजं शुभम्भवेत् ॥

कन्या चाक्षतयोनिः स्यात् कुलीना पितृमातृतः ।

ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ॥

सा प्रशस्ता वरारोहा शुद्धयोनिः प्रशस्यते ।

कानीनश्च सहोदश्च तावुभौ कुण्डगोलकौ ॥

आरूढवनितो ज्ञातः पतितस्यापि यः सुतः ।

षडेते विप्रचण्डाला निषिद्धाः श्वपचादपि ॥

यो यत्र तत्र वा रेतः सिक्ता गुर्वीषु वाचयेत् ।

कामचारी स पापात्मा बीजं तस्याशुभम्भवेत् ॥

अशुभं तद्भवेद्बीजं शुद्धं योनिन्नचार्हति ।

दूषयत्येव तां वाणीं शृणुध्वं च हविर्यथा ॥
 गुर्वोयोनी पतत् बीजं हाहाशब्दो द्विजन्मनाम् ।
 कुर्यात् पुरीषगतेषु पतितासि मतिः कुतः ॥
 मामधः पातयेदेष कामात्मा पापमोहितः ।
 अधोगतिं व्रजेत् क्षिप्र मिति शङ्का पतेत्तु यत् ॥
 आत्मा हि शुक्रमुद्दिष्टं दैवतं परमं महत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निरुन्ध्यात् शुक्रमालिनः ॥
 आयुस्तेजो बलं वीर्यं प्रज्ञा श्रीश्च महायशः ।
 पुण्यञ्च मत्प्रियत्वञ्च हन्यते ब्रह्मचर्यया ॥
 अविष्णुतब्रह्मचर्यैर्गृहस्थाश्रममाश्रितैः ।
 पञ्चयज्ञपरैर्धर्मः स्थाप्यते पृथिवीतले ॥
 सायं प्रातस्तु ये सन्ध्यां सम्यक् नित्यमुपासते ।
 नावं वेदमधिकृत्य तारयन्ति तरन्ति च ॥
 यो जपेत् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
 न सीदेत् प्रत्यगृह्णीत पृथिवीञ्च ससागराम् ॥
 ये च स्युः संस्थिताः केचित् गृहे सूर्योदयादिव ।
 ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाशुभकरास्तथा ॥
 यत्र यत्रास्थिताश्चैव दारुणाः पिशिताशनाः ।
 घोररूपा महाकाया बीजं न घोषयन्ति च ॥
 पुनन्तीह पृथिव्यां हि चीर्णां सत्वव्रता नराः ।
 ये चीर्णां व्रतवेदा ये विकर्मपथमाश्रिताः ॥
 ब्राह्मणा नाममात्रेण तेऽपि पूज्या युधिष्ठिर ! ।
 किं पुनर्यद्य सन्धेर्द्वे नित्यमेवोपतिष्ठति ॥
 शीलमध्ययनं दानं शौचमार्दवमार्जवम् ।

तस्माद्देदान् विशिष्टान् मनुराह प्रजापतिः ॥
 भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विजः ।
 स्वदारनिरतोदान्तः स च विद्वान् स भूसुरः ।
 सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ॥
 ते यान्ति नरशार्दूल ! ब्रह्मलोक मसंशयम् ।
 सावित्रीमातृसारोऽपि वरोऽपि प्रसुयन्त्रितः ॥
 नायन्त्रित चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयो ।
 सावित्रीश्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् पुरा ॥
 देवा ऋषिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुरःसराः ।
 चतुर्णामपि वेदानां साहि राजन् ! गरीयसी ॥
 यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णन्ति षट्पदाः ।
 समुत्सृज्य रसं सर्वं निरातङ्कमसारवत् ॥
 एवं हि सर्ववेदानां सावित्री प्राणमुच्यते ।
 निर्जपा हीतरे वेदा सावित्री मन्तरेण च ॥
 एवं हि यश्चतुर्वेदी शीलभ्रष्टः स कुत्सितः ।
 शीलव्रतसमायुक्तः सावित्रीपाठको वरः ॥
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यान्दशावराम् ।
 सावित्रीं जप कौन्तेय ! सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 युधिष्ठिरः । त्रिलोकनाथ ! भोः कृष्ण ! सर्वभूतात्मकोत्थसि ।
 नानायोगपरश्रेष्ठ ! तुष्यसे केन कर्मणा ॥
 श्रीभगवानुवाच । यदि भारसहस्रं तु गुणुल्यादि प्रधूपयेत् ।
 करोषि च नमस्कार मुपहारश्च कारयेत् ॥
 पूजयेत् स्तुतिभिर्मास्य ऋग्यजुःसामतस्तथा ।
 न तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुष्यामि भारत ! ॥
 [४४]

ब्राह्मणे पूजिते नित्यं पूजितोऽस्मि न संशयः ।
 आतुष्टेचाहमाकृष्योभवामि भरतर्षभ ॥
 परमाधिगतिस्तेषां पूजयन्ति च मां हि ते ।
 यदहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 यस्तान् पूजयति प्राज्ञो मङ्गतेनान्तरात्मना ।
 तमहंस्वेन रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ! ॥
 काणाः कुजा वामनाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ।
 नावमान्या द्विजाः प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजाः ॥
 ये तेऽपि सागरान्तायां पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ।
 मम रूपेषु तेष्वेव मर्चितेष्वर्चितो भवान् ॥
 बहवस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानबहिष्कृताः ।
 यथाहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 अवमन्यन्ति ये विप्रान्विकर्मापादयन्ति च ।
 प्रेषयन्ते च सततं सुभ्रूणाङ्कारयन्ति च ॥
 भूतांस्तान् करपत्रेण यमदूता महाबलाः ।
 निष्कृन्तन्ति यथाकाष्ठं सूत्रमार्गेण शिल्पिना ॥
 आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजादिषु ।
 तान् दूता यमलोकस्यान् निपात्य धरणीतले ॥
 आकुक्ष्योरसि पादेन अङ्घ्रासंरक्तलोचनाः ।
 अग्निवर्णैस्तु सदृशैर्यमो हिंसन माचरेत् ॥
 येच विप्रा निरीक्षन्ते पापाः पापेन चक्षुषा ।
 अब्रह्मण्यश्रुतेर्बाह्या नित्यं ब्रह्मद्विषो नराः ॥
 तेषां घोरमहाकायं वज्रतुल्या महाबलाः ।
 उद्धरन्ति मुहूर्तेन खगाश्चक्षुर्यमाश्रया ।

यः प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्व्याच्च शोणितम् ।
 अस्थिभागञ्च यः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥
 सोऽनुपूर्वेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ।
 शूलमारोपितो गत्वा ज्वलनेनापि दह्यते ॥
 बह्वर्षसहस्राणि पच्यमानस्त्रवाक्शिराः ।
 नावमुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥
 ब्राह्मणानविचार्यैव जयन्वै धर्म्मकाङ्क्षया ।
 शतवर्षसहस्राणि तामिस्त्रोपरि पच्यते ॥
 उत्पाद्य शोणितं गात्रात् संरम्भा इति पूर्वकम् ।
 स पर्यायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥
 तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्काङ्गिरमीयेत् ।
 तच्छ्रुत्वापरुषां वाणीं चैवैतानप्यतिक्रमेत् ।
 ये विप्रं स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमाः ॥
 तच्छ्रुत्वा वै स्तुतश्चैव भवामि च युधिष्ठिर ! ॥
 सञ्जयन्ति च ये विप्रान् क्रोधयन्ति च भारत ! ।
 आकृष्टसर्जितघातं तैर्भवामि न संशयः ॥
 यश्चन्दनैश्चागुरुधूपदीपैरभ्यर्च्य यत्काष्ठमधूम मर्च्यत् ।
 तेनार्चितो नैव भवामि सद्यो विप्रार्चनादर्चितोऽहं भवामि ॥
 विप्रप्रसादाद् धरणीधरोऽहं विप्रप्रसादादसुरान् जयामि ।
 विप्रप्रसादाच्च सदक्षिणोऽहं विप्रप्रसादादजितोऽहमस्मि ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देव ! देवेण ! दैत्येन ! परं कौतुहलं हि मे ।

एतत्कथय सर्वज्ञ ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥

मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरे ।

कीदृशं किं प्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ॥

तरन्ते मानवा देवाः केनोपायेन मानवाः ।

क्व वास्थिमांसनिर्मुक्ते पञ्चभूतविवर्जिते ॥

कथयस्व महादेव ! सुखदुःख मशेषतः ।

जीवस्य यमलोकेतु कर्मभिश्च शुभाशुभैः ॥

अनुबद्धस्य तैः पाशन्वीयमानस्य दारुणैः ।

मृत्युदूतैर्दुराधर्षैश्चौरैर्घोरपराक्रमैः ॥

बद्धस्य क्षिप्यमाणस्य जनस्य च यमाज्ञया ।

पुण्यं पापं कथन्तिष्ठेत् सुखदुःखमशेषतः ॥

दुराधर्षैर्हर्षीयते वा मानुषैस्तैः कथं पुनः ।

किं वा तत्र महादेवाः कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥

कथं धर्मरता यान्ति देवता द्विजपूजकाः ।

कथं वा प्रेतकर्माणो धर्मं प्रेतपुरं नराः ॥

किं रूपं किं प्रदानं वा वर्णः को वास्य केशव ! ।

जीवस्य क्रीशतो नित्यं यमलोकं ब्रवीषि मे ॥

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्त्वं यमात्य यत्प्रयच्छसि ।

तत्राहं कथयिष्यामि मद्भक्तस्य नरेश्वर ! ॥

षडशीतिसहस्राणि योजनानां शतानि च ।

मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् ॥

न तत्र वृक्षच्छाया च न तटाकं सरोहि वा ।
 न वाप्यो दीर्घिका वापि न कूटं वा युधिष्ठिर ! ॥
 न मण्डपं सभा वापि न प्रभा न निवेशनम् ।
 न पर्वतो नदीवापि न भूमेर्विवरं क्वचित् ॥
 न ग्रामो नाश्रमोवापि नोद्यानं काननानि च ।
 न किञ्चिद्विश्रमस्थानं पथि तस्मिन्नुधिष्ठिर ! ॥
 जन्तोः सम्प्राप्तकालस्य वेदनार्त्तस्य वै भयम् ।
 करणैस्त्यक्तदेहस्य प्राणैः कर्णगतैः पुनः ॥
 शरीराद्वार्यते जीवो ह्यवशो मातरिश्चना ।
 निर्गतो वायुभूतस्तु कर्षकौशिकविग्रहात् ॥
 शारीरं यच्च तद्रूप्यं तद्वर्णस्तत्प्रमाणकम् ।
 अदृश्यं संप्रविष्टन्तु सोऽप्यदृष्टो न केनचित् ॥
 सोऽन्तरात्मा देहवतामष्टाङ्गो यस्तु सञ्चरेत् ।
 छेदनाङ्गेदनादाहात्तोदनादा न नश्यति ॥
 नानारूपधरैर्घोरैः प्रचण्डैश्चण्डशासनैः ।
 शूयमाणो दुराधर्षैर्यमद्रूतैर्यमाक्षया ॥
 पुत्तदारं येष पाणैः सन्निरुद्धो वशीबजात् ।
 कर्मभिश्चापि मुगतैः कृतैः सुकृतदुष्कृतैः ॥
 अकृत्यमानकरणं बन्धुभिर्दुःखपरिणतैः ।
 त्यक्त्वा बन्धुजनं सर्वं निरपेक्षस्तु गच्छति ॥
 मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृभिर्मातुलैस्तथा ।
 दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च रुदद्भिस्त्यज्यते पुनः ॥
 अदृश्यमानस्तैर्दीनै रश्रुपूर्णमुखैश्चणैः ।
 स्वशरीरं परित्यज्य वायुभूतस्तु गच्छति ॥

अन्धकारं परतरं महाघोरं तमोवृत्तिम् ।
 दुःखाय दुष्प्रकामञ्च तमाशु पापकर्मणाम् ॥
 दुःसहं यमपूरञ्च दुर्निरीक्षं दुरासदम् ।
 दुराप मतिदुर्गं च पापिष्ठान्वात्तरोत्तमम् ॥
 ऋषिभिः कथ्यमानन्तु पारम्पार्येण पार्थिव ! ।
 त्वासं जनयति प्रायः पूयमानकथास्वपि ॥
 अपि तैश्चैव गन्तव्यास्तदर्धान् वा युधिष्ठिर ! ।
 प्राप्तकालेन सन्त्यज्य बभूव भोगान् धनानि च ॥
 जरायुजैश्चाण्डजैश्च उदूभिर्जैः स्वेदजैस्तथा ।
 जङ्गमैः स्थिरसंज्ञैश्च गन्तव्यं हि यमालयम् ॥
 देवासुरमनुष्याद्यैर्वैवस्वतवशानुगैः ।
 स्त्रीपुंनपुंनकैश्चापि पृथिव्यां जीवसंज्ञकैः ॥
 मध्यमैर्युवभिर्बालैर्दृढैर्वापि तथैव च ।
 जातमात्रैश्च गर्भस्थैर्गन्तव्यः स महालयः ॥
 पूर्वाह्णे वा पराह्णे वा सन्ध्यःकालेऽथवा पुनः ।
 प्रदोषे पाञ्चरात्रे वा प्रत्यूषे वाप्युपस्थिते ॥
 प्रवासस्थैर्वनस्थैर्वा पर्वतस्थैर्जलस्थितैः ।
 क्षेत्रस्थैर्वा स्थलस्थैर्वा गृहमध्यस्थितैरपि ॥
 भुञ्जदूभिर्वा लिखद्विर्वा खादद्विर्वान्तरोत्तम ! ।
 आसीनैश्चास्थितैर्वापि शयनीयागतैरपि ॥
 जाग्रद्विर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यः स महापथः ।
 सत्यदूतैर्दूराधर्षैः प्रचण्डैश्चण्डविक्रमैः ॥
 आक्षिप्यमाणा ह्यवशा यान्ति शीघ्रं यमालयम् ।
 कचिद्भीतैः कचित्स्तम्भैः प्रसूयतद्भिः कचित्कचित् ॥

द रङ्गि वेदनात्तैस्तु गन्तव्यं यमसादनम् ।
 निभेतस्यमानै रङ्गि नैर्विकीर्तैर्भयविह्वलैः ॥
 कण्टकाकीर्णमार्गेण तप्तपल्यङ्गपांशुना ।
 दण्डमानैस्तु गन्तव्यं वानरैर्दानवजितैः ॥
 काष्ठोपलशिलाघातैर्दण्डोन्नककुशाङ्कुशैः ।
 हन्यमानैर्यमपुरं गतव्यं धर्मवर्जितैः ॥
 मेदःशोणितपूयाद्रैर्वस्त्रैर्गात्रैश्च भीषणैः ।
 बिभ्रत्तेव प्रपाकीर्णं गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
 क्रुशङ्गिश्च रुद्रङ्गिश्च क्रोशङ्गिश्चापि विस्वरम् ।
 वेदनात्तैः पतङ्गिश्च गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
 श्वभिव्याघ्रैर्वृकैः कङ्कैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मांसखादिभिः ॥
 मदिषैश्च मृगैश्चापि शूकरैः क्रूरकर्मभिः ।
 वीक्ष्यमाणाः खरध्वानं गन्तव्यं मांसखादिभिः ॥
 सूचीसूतीक्ष्णदण्डिभिर्मल्लिकाभिः समन्ततः ।
 तुद्यमानैस्तु गन्तव्यं पापिष्ठैर्मधुघातकैः ॥
 विवस्त्रं स्वामिनमिमं स्त्रियं वा घ्नन्ति ये नराः ।
 शास्त्राणि निन्द्यमानैस्तु गन्तव्यं तैर्यमक्षयम् ॥
 घातयन्ति च ये पापा दुःखमापादयन्ति च ।
 राक्षसैश्च श्वभिश्चैव भक्ष्यमाणा व्रजन्ति ते ॥
 ये हरन्तीह वस्त्राणि शस्त्राप्रावरणानि च ।
 ते यान्ति विद्रुता नग्नाः पिशाचा इव तत्पथम् ॥
 गोश्वयान् ये हिरण्यञ्च खलु क्षत्रगृहं तथा ।
 ये हरन्ति दुरात्मानः परस्परं पापकारिणः ॥

पाषण्डै रत्नैर्देण्डैः काष्ठवातैर्निरीश्वरैः ।
 हन्यमानैः क्षताकीर्णैर्गन्तव्यं यमसादनम् ॥
 ये ब्रह्मस्वं हन्तीह नरा नाकनिपातिनम् ।
 आक्रोशयन्ति वा नित्यमाहरन्ति च ये द्विजान् ॥
 शुष्ककर्णा निबध्यन्ते छिन्नजिह्वाक्षिनासिकाः ।
 पूयशोणितदुर्गन्धैर्भक्ष्यमाणाश्च जम्बुकैः ॥
 चण्डालैर्दृष्टुं शक्यैश्चण्डैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 क्रोशन्तः करुणं घोरं गच्छन्ति यमसादनम् ॥
 तत्रैव पतिताः पापाः विष्ठापूयेष्वनेकशः ।
 मज्जन्ते वर्षकोटीस्तु क्लिश्यन्ते वेदनान्विताः ॥
 ततश्च मुक्ताः कालेन लोके चास्मिन्नराधमाः ।
 विष्ठाक्रिमित्वं गच्छन्ति पतन्ति च ततोऽर्णवे ॥
 विद्यमानधनैर्यैस्तु लोभदम्भादुद्वेगितैः ।
 श्रोत्रियेभ्यो न दत्तानि धनानि बद्धधा वृष ! ॥
 श्रीपा पाशनिबद्धास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।
 क्षुत्पिपासाश्रमातीक्ष्ण्यं यान्ति प्रेतपुरन्दराः ॥
 अदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककर्णास्यतालुकाः ।
 अन्नं पानीयसहितं प्रार्थयन्तः पुनः पुनः ॥
 खासैर्विभक्षादृष्टणात्तर्ता गन्तुं नैवाद्यशक्तमम् ।
 ममान्ते दीयतां स्वामिन् ! पानीयं दीयतामिति ॥
 इति ब्रुवन्तस्ते दूताः प्राप्तुं वान्ति यमालयम् ॥

वैशम्पायनः । तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः पपात भुवि पाण्डवः ।

निःसंज्ञोऽभूद्यत्नस्तोनिच्छेष्टो भयविह्वलः ॥

ततोऽलब्ध्वा शनैः संज्ञां समाश्वस्तोऽप्युतेन सः ।

नेत्रे प्रक्षाल्य तोयेन भूयः केशव मब्रवीत् ॥

यधिष्ठिरः । भीतोऽस्माहं महादेव ! श्रुत्वा वाक्यस्य विस्तरम् ।

केन दानेन तं मार्गं तरन्ति पुरुषाः सुखम् ॥

श्रीभगवानुवाच । इह ये धार्मिका लोके जीवघातकवर्जिताः ।

गुरुशुश्रूषया युक्ता देवब्राह्मणपूजकाः ॥

अस्मान्मानुष्यलोकान्ते ससहायाः सबान्धवाः ।

यमध्वानन्तु ते यान्ति यथावन्तु निबोध मे ॥

ब्राह्मणेभ्यः प्रदानानि नानारूपाणि पाण्डव ! ।

ये प्रयच्छन्ति विद्वद्भास्ते मुख्या यान्ति तत्प्रदम् ॥

अन्नञ्च ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।

श्रोत्रियेभ्यो विशेषण भक्त्या परमया युताः ॥

ते विमानैर्महात्मानो यान्ति चित्रैर्यमालयम् ।

सेव्यमाना वरस्त्रीभिर्देवसङ्घैर्महापथे ॥

ये तु नित्यं प्रभाषन्ते प्रियमकिल्बिषं वचः ।

ते च यान्ति महालाभैर्विमानैस्तैर्यमालयम् ॥

कपिलादीनि दानानि श्रद्धायुक्ताश्च ये नराः ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥

ते यान्त्याद्रित्यवर्णाभैर्विमानैर्हंसभूषणैः ।

वैवस्वतपुरं रम्यमम्बरोभिनिषेविताः ॥

उपानहौ च च्छत्रञ्च शयनान्यासनानि च ।

विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्रान्याभरणानि च ॥

ते यान्त्यश्वैर्हृषैश्चैव कुञ्जरैश्चाप्यलङ्कृतैः ॥

धनदस्य पुरं रम्यं दण्डच्छत्रविभूषितः ।

ये च वृक्षांश्च दास्यन्ति भोज्यं रम्यं तथैव च ।

स्निग्धतां चापि विप्रेभ्यश्चायया परया युताः ॥
 ते यान्ति काञ्चनैर्यानैर्युता वैवस्वतक्षयम् ।
 वरस्त्रीभिर्युवतिभिः सेव्यमानाः समन्ततः ॥
 येच क्षीरं प्रयच्छन्ति दृतं दधि गुडं मधु ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति अहधानाः सुसंस्कृताः ॥
 चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानैरुक्लमयैः शुभैः ।
 यान्ति गन्धर्ववादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ।
 ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 ऋसयुक्तैर्विमानैस्तु यान्ति ब्रह्मपुरं नराः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विविधान्नं दृतशुतम् ॥
 ते यान्त्यमलर्णाभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ।
 पुरं तत्प्रेतनाथस्य नानाजलसमाकुलम् ॥
 पानीयं ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतप्रजीवनम् ।
 ते सुहृदाः सुखा यान्ति विमानैर्ऋसचोदितैः ॥
 ये तिलांस्तिलयेतैव दृतं सर्वं मथापि वा ।
 श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति सौम्यभावसमन्विताः ॥
 सोममण्डलसङ्काशैर्यानैस्तु यान्ति निर्मलैः ।
 गीयमानास्तु गन्धर्वैर्वैवस्वतपुरन्दरः ॥
 येषां वाप्यश्वतुः पञ्च तटाकानि सरांसि च ।
 दीर्घिकां पुष्करिण्यश्च सजलाश्च जलाशयाः ॥
 यानैस्तु यान्ति स्वर्णाभैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।
 चामरैस्तालवृत्तैश्च वीज्यमाना महाप्रभाः ॥
 नित्यवृत्ता महात्मानो गच्छन्ति यमसादनम् ।
 येषां देवगृहाणीह च्छत्राण्याभरणानि च ॥

मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भूभिष ! ।
 ते व्रजन्त्यमलाभ्रामैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 पुरं तत् प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम् ।
 वैवस्वतश्च पश्यन्ति सुखचित्तं सुखस्थितम् ॥
 यमेन पूजिता यान्ति यमसालोक्यतां गतिम् ।
 मृतानुद्दिश्य लोकेषु प्रपातशालमुच्छ्रितम् ॥
 शीतलं सलिलं रम्यं तिष्ठ तेभ्यो दिशन्ति ये ।
 ते तु तृप्तिं पराम्प्राप्ताः सुखं यान्ति महापथम् ॥
 काष्ठपादुकतर्दायां तमध्वानं सुखन्तथा ।
 सुवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रथोत्तमम् ।
 श्रारामान् वृक्षवण्डाश्च रोपयन्ति च ये नराः ॥
 सख्यं यन्ति चाव्यग्राः फलपुष्पोपशोभितान् ।
 वृक्षच्छायासु रम्यासु तमध्वानं स्वलङ्कृतम् ॥
 यानैस्तु वाहनैर्दिव्यैः पूज्यमाना मुहुर्मुहुः ।
 सुवर्णं रजतं वापि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्वलैः ।
 ते व्रजन्ति वरस्त्रीभिः सेव्यमाना यथासुखम् ॥
 भूमिदा यान्ति तं लोकं सर्वकामैः सुतर्पिताः ।
 उदितादित्यसङ्काशैर्विमानैर्दृक्षयोजितैः ।
 कन्याश्च ये प्रयच्छन्ति विप्राय श्रीत्रियाय च ॥
 दिव्यकन्याव्रता यान्ति विमानैस्ते यन्मालयम् ।
 सुगन्धान् गन्धसंयोगान् पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 प्रयच्छन्ति द्विजाग्रेभ्यो ये भक्त्या परया युताः ।
 दीपदा यान्ति यानैश्च दीपयन्तो दिशो दश ॥

आदित्यसदृशाकारैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ।
 ग्रहावसथदाना ये गृहैः काञ्चनवेदिभिः ॥
 व्रजन्ति बालसूय्याभैर्धर्मराजपुरन्दराः ।
 जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकाप्रदाः ॥
 पूज्यमाना वरस्त्रीभि र्यान्ति तस्मान्महागजैः ।
 पादाभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं यानपादोदकं ततः ॥
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ।
 विश्रामयति यो विप्रं आन्तमध्वनि कशितम् ॥
 चक्रवाकैः प्रयुक्तेन याति यानेन सोऽपि च ।
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनानि च ॥
 स गच्छति त मध्वानं परमनिर्घृतम् ।
 नमोब्रह्मण्यदेवाय सर्वदाचाभिवादयेत् ॥
 प्रयतं प्रयतो नित्यं स सुखं याति तत्फलम् ।
 नमः सर्वसमेभ्यश्च त्वभियाय दिने दिने ॥
 नमस्करोति यो भक्त्या स सुखं याति तत्फलम् ।
 नमोऽस्तु विप्रदत्ताय तुभ्यं देहि दिने दिने ॥
 भूमिमाक्रमते प्रातः शयनादुत्थितस्तु यः ।
 स सर्वकामलप्तात्मा सर्वभूषणभूषितः ॥
 याति यानेन दिव्येन सुखं वैषखतालयम् ।
 अनन्तराशितो ये तु दम्भाङ्गुलार्वाजितः ॥
 तेऽपि सारसयुक्तेन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
 ये चाप्येकेन भक्तेन वर्तन्ते दम्भवर्जिताः ॥
 हंसयुक्तैर्विमानैस्ते सुखं यान्ति यमालयम् ।
 चतुर्थेनैव भुक्तेन वर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥

यान्ति ते धर्मनगरं यानैर्वर्हिण्योजितैः ।
 आनीय दिवसेनेह भुञ्जन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥
 तेऽपि हस्तिरथैर्यान्ति तत्पथं कनकोज्वलैः ।
 षष्ठानुकामिकोयस्तु वर्षमेकन्तु वर्तते ॥
 कामक्रोधविनिर्मुक्तः शुचिर्नित्यजितेन्द्रियः ।
 स याति कुञ्जरस्थस्तु जयशङ्करवैर्युतः ।
 पक्षीपवासिनो यान्ति यानैः शार्दूलयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ॥
 ये मासोपवासं वै कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रस्थै र्यान्ति यानै र्यमालयम् ॥
 अग्निप्रवेशं पञ्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ।
 स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥
 प्राणांस्त्यजति यो विप्रो मां प्रपन्नोऽप्यनाशकम् ।
 स बालार्कप्रकाशेन व्रजेद्यानेन तत्फलम् ॥
 प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः ।
 सोममण्डलकल्पेन याति यानेन तत्पथम् ॥
 स्वशरीरं हि गृध्राणां मज्जनाय प्रयच्छति ।
 स याति रथमुख्येन काञ्चनेन यमालयम् ॥
 गोकुते स्त्रीकृते चैव तथापि प्रकृतेऽपि च ।
 ते यान्त्यमरकन्याभिः सेव्यमानो रविप्रभः ।
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 हंससारसयुक्तेन याति यानेन तत्पथम् ।
 परपीडामकृत्वैव भृत्यान् विभ्रति ये नराः ॥
 तत्पथं ते सुखं यान्ति विमानैः काञ्चनोज्वलैः ।

ये समास्थाय भूतेषु जीवानामभयप्रदाः ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ता मिष्टहीतेन्द्रियास्तथा ।
 पूर्णचन्द्रप्रतिकाशैर्विमानैस्ते महाप्रभाः ॥
 यान्ति वैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताम् ।
 ये मामेकात्मभावेन भक्त्या त्वय्यकमेव वा ॥
 पूजयन्ति नमस्यन्ति स्तुवन्ति च दिने दिने ।
 धर्मराजपुरं यान्ति यानैस्तव समप्रभैः ॥
 पूजितास्तव धर्मेण स्वधर्माद्यादिभिर्गुणैः ॥
 यान्त्येव मम लोकं वा रुद्रलोकमथापि वा ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । श्रुत्वा धर्मपुरार्थं वा जीवानां गमनं तथा ।
 धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ।
 युधिष्ठिरः । देव ! देवश ! दैत्यघ्न ! सदा देवैरभिष्टुत ! ॥
 भवान् भवकर ! श्रीमान् सहस्रादित्यतेजसः ।
 सर्वसंहारसर्वज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्तक ! ॥
 सर्वदानफलं सौम्य ! कथयस्व ममाच्युत ! ।
 दानं कृत्वा कथं कृष्ण ! कीदृशाय द्विजाय वै ॥
 कीदृशं वा तपः कृत्वा तत्फलं वाथ भुज्यते ।
 वैशम्पायनः । एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ॥
 उवाच धर्मपुत्राय धर्मान् पुण्यान् महोदयान् ।
 श्रीभगवानुवाच । शृणुष्वारहितो राजन् ! पूतम्यावनमुत्तमम् ।
 सर्वदानफलं सौम्य ! तेन आव्यमकर्मणाम् ॥

यच्छ्रुत्वा पुरुषः स्त्री वा नष्टपापाः समाहिताः ।
 तत्क्षणात्पूततां यान्ति पापकर्मरता अपि ॥
 एकाहमपि कौन्तेय ! भूमावुत्पादितं जलम् ।
 सत्यं तारयते पूर्वा तृष्णा यत्र च गौर्भवेत् ॥
 पानीयं परमं लोके जीवानां जीवनं परम् ।
 पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥
 पानीयस्य गुणा दिव्या परलोकसुखावहा ।
 तत्र पुण्योदकी नाम नदी परमपावनी ॥
 कामन्ददाति राजेन्द्र ! तोयदानं यमालये ।
 शीतलं सलिलं तस्यामलममृतोपमम् ॥
 क्षीरतोयं प्रदातॄणां भवेद्दीर्घं सुखावहम् ।
 ये चापि तोयदातारो भूयस्तेषां विधीयते ॥
 प्रशान्त्यत्यस्यपानेन विभक्षा च युधिष्ठिर ! ।
 तृषितस्य नचान्येन पिपासापि प्रणश्यति ॥
 तस्मात्तोयं सदा देयं तृषितेभ्यो विजानता ।
 अग्निर्मूर्त्तिः क्षितेर्योनिः स्मृतस्य च सुखम्भुवा ॥
 तत्तोयं सर्वदानानां मूलमित्युच्यते बुधैः ।
 यतः सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभवन्ति च ॥
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदानं विशिष्यते ।
 सर्वदानतपोयज्ञैर्यत्प्राप्य फलमुत्तमम् ॥
 तत्सर्वं तोयदानेन प्राप्यते नात्र संशयः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः स्वन्नदानं सुसंस्कृतम् ।
 तस्माज्जाताः स्वयं प्राणा भवन्ति पुरुषर्षभ ! ॥
 अन्नभुक्तश्च भुक्तश्च अन्ने जीवः प्रतिष्ठितः ।

इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुण्यन्तेऽन्नेन नित्यशः ॥
 अन्नेनैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ! ।
 तेजोबलञ्च रूपञ्च सत्त्वं वीर्यं द्युतिर्मतिः ॥
 ज्ञानमेव तथायुञ्ज सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
 देवदानवतिर्यक्तं सर्वलोकेषु सर्वथा ॥
 सर्वकालं हि सर्वेषा मन्त्रं प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 अन्नं पूज्यं यतो रूप मन्त्रं नित्यं नमस्कृतम् ॥
 सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमयं स्थितम् ।
 अन्नेनाधिष्ठितप्राणोऽन्नपानो व्यानमेव च ॥
 उदानञ्च समानञ्च धारयन्ति शरीरिणः ।
 शयनोत्थानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥
 सर्वसत्त्वकृतं कर्म अन्नादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
 अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र ! श्रुतिरेषा सनातनी ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावनाः ॥
 अन्नाद्यस्मात् प्रवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा इन्द्रादयः सर्वे पितरो जनयस्तथा ॥
 यस्मादन्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
 यस्मादन्नात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽहजत्प्रभुः ॥
 तस्मादन्नात्परं दानं न भूतो न भविष्यति ।
 यस्मादन्नं प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥
 तस्मादन्नात्परं दानं नास्तु ते ह च पाण्डव ! ।
 यत्तरक्षोगणा नागा भूता दैत्याश्च दानवाः ॥
 तुष्यन्त्यन्नेन यस्मात्तु तस्मादन्नं परम्भवेत् ।

परान्नमुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 तच्छुभैकस्य भागस्तु कर्तुर्भवति भारत ! ।
 अन्नदस्य तयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सम्बत्सरं नृप ! ॥
 श्रोत्रियाय प्रयच्छन् वै पाकवेदविवर्जितः ।
 दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिमुपागतः ॥
 स्वधर्मेणार्जितायान्नं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
 अर्धसम्बत्सरं दद्यादग्रभैक्षमयाचते ॥
 विविधं परमं भूप ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाद्यसहस्रे तु दत्ते यत्पुण्यमिष्यते ॥
 तत्पुण्यमखिलं प्राप्य शक्रलोकं महीयते ।
 स शक्रभवने रम्ये वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
 यथाकामं महातेजाः क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ।
 अग्रान्नं यो दिनं दद्याद्विजाय नियतव्रतम् ॥
 दशवर्षाणि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाद्यतसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यफलमादाय पुरन्दरपुरं व्रजेत् ।
 स शक्रभवने रम्ये कामरूपी यथासुखम् ॥
 दशकोटिसमा राजन् ! क्रीडते सुरपूजितः ।
 शक्रतुल्यावतीर्णश्च अक्षुण्णोऽनमहर्णुतिम् ॥
 चतुर्वेदी द्विजः श्रीमान् जायते राजपूजितः ।

अध्वश्रान्ताय विप्राय क्षुधितायान्नकाङ्क्षिणे ॥
 देशकालाभियाताय दीयते पाण्डुनन्दन ! ।
 याचतेऽन्नं न दद्याद्वा हसमाने पराक्रमे ॥
 स लुब्धो नरकं याति क्षमीणां कालसूतकम् ।
 स तत्र नरके घोरे लोभमोहितचेतनः ॥
 शतवर्षसहस्राणि क्लिष्यते वेदनादितः ।
 तस्माच्च नरकात्त्यक्तः कालेन महता हि सः ॥
 दरिद्रो मानुषे लोके चण्डालेष्ववजायते ।
 यस्तु पांसुलपादस्तु दूराध्वश्चमकर्षितः ॥
 क्षुत्पिपासाश्चमार्त्तयश्चमखिन्नमतिर्द्विजः ।
 प्रयच्छन् वै तु दातारं गृहस्यान्ते च यस्य वै ॥
 तं पूजयति वान्नेन सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ।
 तस्मिंस्तुष्टे नरश्रेष्ठ ! तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
 न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनैः ।
 अग्नयः प्रार्थयिष्यन्ति यथाह्यतिथिपूजनात् ॥
 कपिलायान्तु दत्तायां विधिवज्जेष्टपुष्करे ।
 न तत्फलमवाप्नोति यत्पुनर्विप्रभोजनात् ॥
 द्विजपादजलक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपर्णेन पिवन्ति पितरो जलम् ॥
 देवमालापनयनं द्विजोच्छिष्टापमार्जनम् ।
 आन्तसं वाहनञ्चैव तथा पादावसेचनम् ॥
 प्रतिश्रयप्रदानञ्च तथा शय्यासनस्य च ।
 एकैकं पाण्डवश्रेष्ठ ! गोप्रदानाद्विशिष्यते ॥
 पादोदकं पादद्वयं जीवमन्नं प्रतिश्रयम् ।

ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो नोपैसर्पति तान् यमः ॥
 विप्रातिथ्ये कृते राजन् ! भक्त्या शुश्रूषितेऽपि च ।
 देवाः शुश्रूषिताः सर्वे त्वयस्त्रिंशद्भवन्त्यतः ॥
 अभ्यागतो ज्ञानपूर्वस्वज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
 तयोः पूजामधः कुर्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 पादाभ्यङ्गोऽन्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नरः ।
 पूजितस्तेन राजेन्द्र ! भवेदेव न संशयः ॥
 शीघ्रं पापविनिर्मुक्तो मया चानुगृहीतकः ।
 विमानेनैव कल्पेन यमलोकं स गच्छति ॥
 तं आन्तमनुव्रजद्भिर्देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।
 द्विजे तत्र च पूजिताः स्युर्गते निराशा अपि ते प्रयान्ति ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य जाम्बन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥
 वर्जितः पितृभिर्लुब्धः स देवैरग्निभिः सदा ।
 निरयं रौरवं गत्वा दशवर्षाणि पच्यते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके नराधमः ।
 श्वा वै द्वादशवर्षाणि जायते क्षुत्पिपासितः ॥
 चण्डालोऽप्यतिथिः प्राप्तो देशकालौ च काङ्क्षया ।
 अभ्युक्तगृहस्थेन पूजनीयः स सर्वथा ॥
 अनर्चयित्वा योऽन्नाति लोभमोहितचेतसः ।
 चण्डालत्वं मवाप्नोति दशवर्षाणि पाण्डव ! ॥
 निराशमतिथिं कृत्वा भुक्तवान् स प्रणष्टवान् ।
 न जानात्यात्मनात्मानं विष्ठाकूपे निपातितम् ॥
 मोघं धूपं प्रोक्षयन्ति मोघं स्यात्तप्तु पच्यते ।

मोघमन्त्रस्य चाश्रन्ति योऽतिथिं न प्रपूजयेत् ॥
 साङ्गोपाङ्गास्तु यो वेदान् पठतीह दिने दिने ।
 नचातिथिं पूजयति वृथा स पठति द्विजः ॥
 नित्यमग्नौ पाकयज्ञैः सोमसंस्थाभिरेव च ।
 ये यजन्ति न चाश्रन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ॥
 तेषां यशोभिः कामानां दत्तमिष्टञ्च यद्भवेत् ।
 वृथा भवति तत्सर्वमाशया यतया हतम् ॥
 देशं कालञ्च पात्रञ्च स्वयं निरीक्ष्य च ।
 अल्पं वा सुमहद्वापि कुर्यादातिथ्यमात्मवान् ॥
 सुमुखः सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम् ।
 स्वागतेनासनेनाङ्गिरन्नाद्येन च पूजयेत् ॥
 प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो मूर्खः पण्डितएव वा ।
 प्राप्नोति यो वैश्वदेवान्ये सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 क्षुत्पिपासाश्रमात्तर्पय देशकालगताय च ।
 सत्कृत्यान्नं प्रदातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥
 भोजयेदात्मनश्चेष्टान्विधिवत्पूजितात्मनः ।
 अन्नं प्राणो मनुष्याणां मन्त्रदः प्राणदोभवेत् ॥
 तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नदः सर्वकामैस्तु रूपदृष्टस्खलङ्कृतः ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजितः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिर्देवलोकं स गच्छति ॥
 क्रीडित्वा तु ततस्तस्मिन्वर्षकोटिं यथामरम् ।
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महाययाः ॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्यान्मनुष्य स्तूपजायते ॥
 महाधनपतिः श्रीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।
 सर्वशास्त्रार्थविद्विद्वान् भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्याद्वर्षमेकमकल्मषम् ।
 धर्माजितधनोभूत्वा पाकभेदविवर्जितः ॥
 देवानिव स्वयं विप्रानर्चयित्वा पितृनपि ।
 विप्रो नाग्राशनाशी यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 वर्षेणैकेन यावन्ति पुण्यानश्नन्ति वै द्विजाः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि सम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महीयते ।
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्व्याद्यथाश्रद्धन्वरेखर ! ।
 अकालनियमेनापि सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सत्यसन्धो जितक्रोधः सदा धर्मेषु निष्ठितः ।
 अधर्मभीरु धर्मिष्ठो मायामात्सर्यवर्जितः ॥
 अहधानः शुचिर्नित्यं पाकभेदविवर्जितः ।
 स विमानेन दिव्येन दिव्यरूपी महायथाः ॥
 पुरन्दरपुरं याति गीयमानोऽप्यरोगणैः ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैव क्रीडित्वा देवपूजितः ॥
 मानुष्यं लोकमागम्य भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ।
 दशजन्मानि भूपत्यं प्राप्तुयाद्राजपूजितः ॥
 जातिस्ररश्च भवति यत्र तत्रैव जायते ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि भूमिदानमनुत्तमम् ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय भूमिं रस्यां सुदक्षिणाम् ।

ओत्रियाय दरिद्राय साग्निहोत्राय पाण्डव ! ॥
 स सर्वकामतृप्तात्मा सर्वरत्नविभूषितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥
 बालसूर्यप्रकाशेन विचित्रध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन मम लोकं महातपाः ॥
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 कामगः कामरूपी च क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ॥
 यावद्विभर्ति लोकान्वै भूमिः कुरुकुलोद्वह ! ।
 भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥
 ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्त्वा तु यो नरः ।
 न हिंनस्ति नरव्याघ्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 सप्तद्वीपसमं प्रान्तं यत्र धान्यसमाकुला ।
 सशैलवनदुर्गान्ता तेन दत्ता भवेन्मही ॥
 भूमिं हि दीयमानास्तु ओत्रियायाग्निहोत्रिणे ।
 सर्वभूतानि मन्यन्ते मे ददातीति ह श्रुतिः ॥
 सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवस्तूनि च ।
 सर्वदानानि वै राजन् ददाति वसुधान्ददत् ॥
 सागरान् सरितः शैलान् ! समानि विषमाणि च ।
 सर्वगन्धान्द्रसान् स्नेहान् ददाति वसुधां ददत् ॥
 ओषधिः फलसम्यन्तान् मगान् पुष्पफलोपगान् ।
 कमलोत्पलपण्डानि ददाति वसुधां ददत् ॥
 धर्मान् कामान् तथार्थञ्च वेदान् यज्ञांस्तथैव च ।
 स्वर्गमोक्षगतिञ्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्ये यजन्ति सदक्षिणैः ।

न तत्फलं भतेक्षेपां भूमिदानस्य यत्फलम् ॥
 श्रोत्रियाय महीं दत्त्वा यो हिनस्ति न पाण्डव ! ।
 तज्जनाः कथयिष्यन्ति यावद्व्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
 तावत्सर्गोपभोगानां भोक्तारं पाण्डुनन्दन ! ।
 शस्यपूर्णां महीं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ॥
 पितरस्तस्य कुप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 मम रुद्रस्य सवितु स्त्रिदशानां तथैव च ॥
 प्रीतये बिद्धि राजेन्द्र ! भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
 स च पुण्येन पूतात्मा दाता भूमे र्युधिष्ठिर ! ॥
 मयि सायुज्यतां याति मात्र कार्या विचारणा ।
 यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ॥
 स च गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ।
 वेदानां पारगो यस्तु परं पुण्य मुदाहृतम् ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ।
 मासोपवासे यत्पुण्यं चीर्णे चान्द्रायणेऽपि वा ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ॥
 ३२ः । देवदेव ! नमस्तेऽस्तु वासुदेव ! सुरेश्वर ! ।
 गोकर्णस्य प्रमाणं मे वक्तुमर्हसि मानद ! ॥
 ।वानुवाच । शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ! ।
 त्रिंशद्दण्डप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोदिशम् ॥
 प्रत्यक्परागपि राजेन्द्र ! तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।
 तत् गोकर्णमिति प्राङ्गः प्रमाणोद्वरणे नृप ! ॥
 सर्वेषां गोशतं यत्र सुखं तिष्ठति यत्नतः ।
 स वत्स ! नरशाट्कूल ! वै तद्गोकर्णं मुच्यते ॥

किङ्करा मृत्युदण्डाश्च क्रमपाकाश्च दारुणाः ।
 घोराश्च वारुणाः पापाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 निराधारा रवाद्यास्तु तथा वैतरणी नदी ।
 तीव्रास्तु यातनाः कष्टाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 चित्रगुप्तः कलिः कालो गृहा वै मृत्युरेव च ।
 यमश्च भगवान् साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम् ॥
 रुद्रः प्रजापतिः शक्रः सुराः ऋषिगणास्तथा ।
 अहश्च प्रीतिमान् राजन् ! पूजयामो महीप्रदम् ॥
 कृशशक्रस्य वृत्तस्य कृशगोश्च कृशातिथैः ।
 भूमिर्देया नरश्रेष्ठ ! सन्निधिः पारलौकिकम् ॥
 सीदमानं कुटुम्बाय श्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ।
 वृत्तस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप ! ॥
 यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं वर्धयति स्वकम् ।
 दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येवं वसुन्धरा ॥
 यथाविभर्ति गौर्वत्सं सृजति क्षीरमात्मनः ।
 तथासर्वगुणोपेतं भूमिदम्पाति सम्पदा ॥
 यथा द्विजा निराहन्ति जलसिक्तानि भूतले ।
 तथा कामत्रिपुरो हन्ति भूमिदस्य दिने दिने ॥
 यथोदयस्यसूर्यस्तु तमः सर्वं व्यपोहति ।
 तथा पापान्तरस्येह भूमिदानं व्यपोहति ॥
 दानाद्दशानुगृह्णाति यो हरेद्दश हन्ति सः ।
 अतीतानागतानीह कुलानि कुरुनन्दन ! ॥
 आश्रित्य भूमिमदत्ता दत्त्वा वा यो हरेत् पुनः ।
 सचान्धो वारुणैः पाशैः क्षिप्यते पूयशोणिते ॥

स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वै वसुन्धराम् ।
 न तस्य नरका घोरा निवर्तन्ते न निष्कृतिः ॥
 ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्याद् द्वादशपूरुषान् ।
 प्राप्नोति भूमियोनिञ्च नच मुच्येत जातु सः ॥
 दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यस्तामेवोपजीवति ।
 पण्यं शतसहस्रस्य हन्तुः सा लभ्यते फलम् ॥
 सोऽवाक्शिरास्तु पापात्मा कुम्भीपाकेषु पच्यते ।
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनिर्गतः ॥
 इह लोके भवेच्छापैः शतजन्मानि पाण्डव ! ।
 दत्त्वा भूमिं तु देवानां यस्तामेवोपजीवति ॥
 विनाश्य स्वकुलं याति नरकानेकविंशतिम् ।
 नरकेभ्योविनिर्मुक्तः शुनां योनिं स गच्छति ॥
 श्वयोनेश्च परिभ्रष्टो विष्ठाया जायते क्रिमिः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं विन्दते पुनः ॥
 फालाकृष्टा मही देया सबीजा शस्यमालिनी ।
 अथवा सोदका देया दरिद्राय द्विजाय वै ॥
 एवं दत्त्वा महीं राजन् ! प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा चिन्तितानपि ।
 बद्धभिर्वसुधा दत्ता दीयन्ते च नराधिपैः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 यः प्रयच्छन्ति कन्यां वै सभूषां श्रोत्रियाय च ॥
 स ब्रह्मदो हि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 वलीवर्दसहस्राणां दत्तानां धूर्यवाहिनाम् ॥
 यत्फलं लभ्यते राजन् ! कन्यादानेन तत्फलम् ।

षष्टिवर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति ये प्रयच्छन्ति कन्यकाम् ॥
 यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाः कुरुनन्दन ! ।
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 षडङ्गविच्चतुर्वेदी सर्वलोकार्चिता द्विजः ॥
 यः सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
 श्रोत्रियाय सुवृत्ताय बद्ध भूयश्च पाण्डव ! ॥
 स मुक्तः सर्वपापेभ्यो बालसूर्य्यसमप्रभः ।
 दिव्यं विमानमारूढः कामगः कामरूपवान् ॥
 वर्षकोटिं महातेजा मम लोके महीयते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके महीयते ॥
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटियज्ञपतिर् महान् ।
 यश्च रूप्यं प्रयच्छेत् दरिद्राय द्विजातये ।
 शक्रवृत्तः शक्रमङ्गः स मुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 कामरूपी यथाकामं स्वर्गलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन लोकेऽस्मिन् स महायशः ।
 सर्वलोकार्चितः श्रीमान् राजा भवति वीर्यवान् ॥
 तिलपर्वतकं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ।
 विशेषेण दरिद्राय तस्यापि शृणु यत्फलम् ।
 पुण्यं वृषायुतोत्सर्गे यत्प्रोक्तं पाण्डुनन्दन ! ॥
 तत्पुण्यं सममुप्राप्तस्तत्क्षणादिरजा भवेत् ।

यथा त्वचं भुजङ्गो वै त्यक्त्वा शुभ्रतनुर्भवेत् ।
 तथा तिलप्रदानाहै पापं त्यक्त्वा विशुध्यति ।
 तिलवर्णप्रयुक्तश्च जाम्बूनदविभूषितः ॥
 विमानवरमारूढः पितृलोकं स गच्छति ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि कामरूपी महायशाः ॥
 तिलप्रदानाद्रमते पितृलोके यथासुखम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तिलधेनुं नराधिप ! ॥
 श्रोत्रियाय दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम् ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नरः ।
 तिलानान्नु यवैर्यस्य तिलधेनुं प्रयच्छति ॥
 तावत्कोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 आपाठकैस्तिलैः कृत्वा तिलधेनुं नराधिप ! ॥
 द्वात्रिंशन्निष्कसंयुक्तं विष्णवे यः प्रयच्छति ।
 मङ्गक्तो मङ्गतात्मा च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कन्यादानसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तो मम लोके महीयते ।
 मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हि जायते ॥
 ऋग्यजुः सामवेदानां पारगो ब्राह्मणर्षभः ।
 गान्तु यन्तु दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥
 प्रसन्नाङ्गीरिणीं पुण्यां सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 यत्किञ्चित् दुष्कृतं कर्म तस्य पूर्वकृतं नृप ! ॥
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न संशयः ।
 यानञ्च दौषसंयुक्तं दीप्यमानमलङ्कृतम् ॥

आरूढः कामगन्धिव्यङ्गीलोकमभिगच्छति ।
 यावन्ति चैव रोमाणि तस्या गोसु नराधिप ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि गवां लोके महीयते ।
 गोलोकादवतीर्णस्तु लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणो भवेत् ॥
 सत्रयाजी शतायुश्च जायते सद्भिरर्चितः ।
 तिला गावः सुवर्णञ्च तथा कन्या वसुन्धरा ॥
 तारयन्तीह दत्तानि ब्राह्मणेभ्यो महाभुज ! ।
 ब्राह्मणं वृत्तसम्पन्नमाहिताग्निमलोलुपम् ॥
 दापयेद्विधिवद्राजन् ! सन्निधिः पारलौकिकः ।
 आहिताग्निं दरिद्रञ्च श्रित्वियञ्च जितेन्द्रियम् ॥
 स्वकर्मनिरतञ्चैव द्विजं यत्नेन पूजयेत् ।
 आर्चिताग्निः सदा पात्रं सदा पात्रञ्च वेदवित् ॥
 पात्राणामपि तत्पात्रं शुद्धान्नं यस्य नोदरे ।
 सर्वं वेदमयं पात्रसर्वं पात्रं तपोमयम् ॥
 असङ्कीर्णञ्च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ।
 दृढस्वाध्यायनियमाः स्वप्रकीर्णेन्द्रियाश्च ये ॥
 पञ्चयज्ञरता नित्यं पूजितास्तारयन्ति ते ।
 ये क्षान्तदान्ताश्च तथाभिपूर्णा
 जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ॥
 प्रतिग्रहे सङ्कुचिता गृहस्था
 स्तेब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥
 नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
 नित्यस्वाध्यायी वृषलान्नवर्जी ।

ऋतञ्च कृतादिकं योविधिनाददाति
 स ब्राह्मणस्तारयितुं समर्थः ।
 ब्राह्मणो यस्तु मङ्गलो मद्याजी मत्परायणः ॥
 मयि सन्त्यस्तकर्माच्च स विप्रस्तारयिष्यति ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चातुर्वर्ण्यं विभागवित् ॥
 अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सविप्रस्तारयिष्यति ॥
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

शम्भयनः । वासुदेवेन दानेषु कथितेषु यथाक्रमम् ।
 अवितृप्तस्तु धर्मेषु राजा केशवमब्रवीत् ॥
 देव ! धर्मादृतमिदं शृण्वतोऽपि परन्तप ! ।
 न विद्यते नरश्रेष्ठ ! मम तृप्तिर्हि माधव ! ॥
 अनङ्कुत्सम्प्रदानस्य यत्फलन्तु विधीयते ।
 तत्फलं कथयस्वैह तव भक्तस्य मेऽच्युत ॥ ।
 यानि दानानि वार्ण्य ! त्वयानोक्तानि कानि च ।
 तान्याचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! तेषाञ्चापि क्रमात्फलम् ॥
 शत्रुवाच । शृणु धर्मविदां श्रेष्ठ ! दत्तस्यानङ्कुहः फलम् ।
 पवित्रत्वात् सुपुण्यत्वात् पावनत्वात्तथैव च ॥
 दशधेनुसमोऽनङ्कानेकोऽपि कुरुपुङ्गव ! ।
 मेदोमांसविपुष्टाङ्गोनीरोगः पापवर्जितः ॥
 युवा भद्रः सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जितः ।
 धुरन्धरास्तारयति दत्ता विप्राय पाण्डव ! ॥

स तेन पुण्यदानेन पञ्चकीटी युधिष्ठिर ! ।
 यथा मम महातेजा मम लोके महीयते ॥
 दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव ! ।
 वर्षाणां हि तटाकेषु पञ्चदश्यां समाहितः ॥
 यो हि दद्यादनङ्गाहौ द्वौ युक्तौ च धुरन्धरौ ।
 सुवृत्ताय दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ॥
 तस्य यत्पुण्यमाख्यातं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्प्रोक्तं फलमुत्तमम् ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य याति लोकान् स मामकान् ।
 यावन्ति चैव रोमाणि तयोश्चानङ्गहौ नृप ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ।
 दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव ! ॥
 वर्षाणां हि तटाकेषु फलं नैव पर्याधिषु ।
 तस्मादनङ्गहन्दद्यादरिद्राय द्विजाय वै ॥
 स तेन पुण्यदानेन पूतात्मा कुरुपुङ्गव ! ।
 विमानन्दिव्यमारूढो दिव्यरूपी यथासुखम् ॥
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतसंभवम् ।
 गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यासनविभूषितम् ॥
 भाजनोपस्करैर्युक्तं धान्यं पूर्णमलङ्कृतम् ।
 दासीगोभूमिसंयुक्तं संयुक्तं सर्वसाधनैः ॥
 ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियाय युधिष्ठिर ! ।
 दद्यात्सदक्षिणं यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 देवाः पितृगणाश्चैव सिद्धयस्त्वृषयस्तथा ।
 प्रयच्छन्ति प्रणष्टा वै यानमादित्यसन्निभम् ॥

तेन गच्छेच्छ्रियायुक्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।
 स्त्रीसहस्रभृते दिव्ये भवने तत्र काञ्चने ॥
 मोदते ब्रह्मलोकेषु यावदाभूतसंभवम् ।
 शय्याप्रस्तरणोपेतां यः प्रयच्छति पाण्डव ! ॥
 अर्चयित्वा द्विजं भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।
 भोजयेच्च विचित्राणि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 आहिताग्निसहस्रं यत्प्रितस्य ह यत्फलम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विप्राय यच्छति ॥
 कन्दोभिः सह युज्यन्ते विमानेन विराजितः ।
 सप्तर्षिलोकान् व्रजति पूज्यते ब्रह्मवादिभिः ॥
 चतुर्युगानि वै तत्र क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके विप्रो भवति वेदवित् ॥
 विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्वपरिश्रमात् ।
 विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृतं नृप ! ॥
 अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।
 दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न संशयः ॥
 घृतेन वाय तैलेन पादौ यस्तस्य पूजयेत् ।
 तद्द्विदशब्दं समारूढं पापमाशु व्यपोहति ॥
 येन दानस्य दत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेवं विप्रमर्चयेत् ॥
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।
 प्रत्युत्थानेन वा राजन् ! स देवानां प्रियो भवेत् ॥
 स्वागतेनानलोराजन्नासनेन शतक्रतुः ।
 प्रत्युत्थानेन पितरः प्रीतिं यान्त्यतिथिप्रियाः ॥

अग्निशक्रपितृणाञ्च तेषां प्रीत्या नराधिप ! ।
 समस्तसंक्रुतं पापन्तत्र सद्यो विनश्यति ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय यानमाल्यविभूषितः ।
 स याति मणिचित्रेण रथेनेन्द्रनिकेतनम् ॥
 पुरन्दरपुरे तत्र दिव्यनारीनिषेविते ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि क्रीडतेऽश्वरमाङ्गणैः ॥
 वाहनं ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ! ।
 ते यान्ति रत्नचित्रेण वाहनेन सुरालयम् ॥
 स तत्र कामं क्रीडित्वा सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ।
 इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गतत्त्ववित् ॥
 पादपं पल्लवाकीर्णं पुष्पितं सफलन्तथा ।
 गन्धमाल्यार्चितं कृत्वा वस्त्राभरणभूषितम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय श्रौतियाय दरिद्रिणे ।
 भोजयित्वा यथाकामं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 जाम्बूनदविचित्रेण विमानेन विराजता ।
 पुरन्दरपुरं याति जयशब्दरवैर्युतः ॥
 तत्र शक्रपुरे रम्ये शक्रस्य कल्पपादपम् ।
 ददाति चेष्टितं सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥
 यावन्ति तस्य पत्राणि पुष्पाणि च फलानि च ।
 तावद्वर्षसहस्राणि शक्रलोके महीयते ॥
 शक्रलोकावतीर्ण्य मानुष्यं लोकमागतः ।
 रथाश्वगजसम्पूर्णं पुरं राष्ट्रञ्च रक्षति ॥
 स्थापयित्वा तु मङ्गल्या यो मत्प्रकृतिमान् नरः ।
 न स्नानं विधिवत्कृत्वा पूजाकर्माणि कारयेत् ॥

स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 अश्वमेधमहस्त्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्य मत्सालोक्ष्यं प्रपद्यते ॥
 न जाने निर्गमं तस्य मम लोकाद्युधिष्ठिर ! ।
 देवालये विप्रगृहे गोवाटे चत्वरेऽपि वा ॥
 प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 आरुह्य काञ्चनं यानं द्योतयन् सर्वतोदिशम् ॥
 गच्छेदादित्यलोकं स सेव्यमानः सुरोत्तमैः ।
 तत्र प्रकारं क्रीडित्वा वर्षकोटिं महायशाः ॥
 इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 देवालयेषु वा राजन् ! ब्राह्मणावसथेषु वा ॥
 चत्वरेषु चतुष्के वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
 नाद्यागान्धर्ववाद्यानि धर्मश्चावणिकाश्च याः ॥
 यस्तु कारयते भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तस्य देवा नरश्रेष्ठ ! पितरश्चापि हर्षिताः ॥
 सुप्रोताः सम्प्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् ।
 स च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याश्चरोभिस्तु देवमानं प्रमोदते ।
 देवलोकावतीर्णश्च स लोकेऽस्मिन्नराधिप ! ॥
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो भगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
 चत्वरे वा सभायां वा तोरणे वा गृहाङ्गणे ॥
 वृत्वाग्निकुण्डं विपुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर ! ।
 तत्राग्निश्चतुरीमासान् ज्वालयेद्यस्तु भक्तमान् ॥
 समाप्तेषु तु मासेषु पौण्यादिषु तथा द्विजान् ।

भोजयेत्प्रायसं ऋष्टं सष्टतं मङ्गलात्मना ॥
 दक्षिणाञ्च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
 एवं नित्यन्तु यः कुर्यात् नित्यं मेवार्चयंस्तुमाम् ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ! ।
 तेनाहं शङ्करश्चास्मि पितरो ह्यत्मयस्तथा ॥
 यास्यामः परमां प्रीतिं नात्र कार्या विचारणा ।
 षष्टिवर्षमहस्त्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
 सोऽस्मात्प्रीतिकरः श्रीमान् मम लोके महायशः ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायतेऽमरपूजितः ॥
 यः करोति नरश्रेष्ठभरणं ब्राह्मणस्य तु ।
 श्रोत्रियस्याभिजातस्य दारिद्र्यस्य विशेषतः ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ! ।
 गवां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डव ! ।
 काञ्चनेन विचित्रेण यानेनाम्बरशोभिना ॥
 स याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 गीयमानोऽमरस्त्रीभिर्वर्षाणां कोटिविंशतिम् ॥
 क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवैरभिष्टुतः ।
 मानुष्यं भवतीर्णन्तु वेदविदू ब्राह्मणो भवेत् ॥
 करकं कुसिकां वापि यो महज्जलभाजनम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 ब्रह्मचर्येण यत्प्रीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति जलभाजनदेव नरः ॥
 सुदृप्तः सुप्रभः सौम्यः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ।

हंससारसयुक्तेन विमानेन विराजता ॥
 स याति वारुणं लोक दिव्यगन्धर्वसेवितम् ।
 पानीयं यः प्रयच्छेद्द्वै जीवानां जीवनं परम् ॥
 नैष्ठिकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाकोटिदानस्य यत्पुण्यत्तु विधीयते ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीयं यः प्रयच्छति ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 स गच्छेद्द्विभुसदनं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 त्रिंशत्कोटिसमास्तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितः ॥
 क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजोभवेत् ।
 शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वी प्रियदर्शनः ॥
 सुभगो रूपवान् शूरः पण्डितश्च भवेन्नरः ।
 वस्त्रदायीतु तेजस्वी रूपवान् प्रियदर्शनः ॥
 भवेच्च सुभगश्रीणां स्त्रीणां नित्यं मनोहरः ।
 उपानहश्च च्छत्रश्च यो ददाति नरोत्तमम् ॥
 स याति स्थमुख्येन काञ्चनच्छत्रशोभिना ।
 शक्रलोकं महार्तिजा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
 काष्ठपादुकदा यान्ति विमानैर्हृषयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं सेव्यमाना सुरीक्ष्मणैः ॥
 दन्ताकाष्ठप्रदानेन षष्ठधातु भवेन्नरः ।
 सुगन्धवदनः श्रीमान् मेधासौभाग्यसंयुतः ।
 क्षीरं दधि घृतं वापि गुडं मधु रसं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः परां भक्तिं सुपागताः ।
 ते वृषै रश्वयानैश्च श्वेतैः स्रग्दामभूषितैः ।

गीयमानैश्च गन्धर्वैर्यान्ति शक्रपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याप्सरोऽभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि मोदन्ते देवसन्निभाः ॥
 ततः कालावतीर्णाश्च जायन्ते त्विह मानवाः ।
 प्रभूतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमाः ॥
 वैशाखे मासि वैशाखे दिवसे पाण्डुनन्दन ! ।
 वैवस्वतं समुद्दिश्य परां भक्तिं मुपागताः ॥
 अभ्यर्च्य विधिवद्विप्रास्त्रिलान् गुडसमायुतान् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्तेषां पुण्यफलं शृणु ॥
 गोप्रदानेन यत्पुण्यं विधिवत् पाण्डुनन्दन ! ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तो यम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।
 तस्मिन्नेव दिने विप्रान् भोजयित्वा सदक्षिणम् ॥
 तोयपूर्णानि रम्याणि भाजनानि दिशन्ति ये ।
 ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्वरुणालयम् ॥
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु रमन्ते कामगामिना ।
 ततोऽवतीर्णाः कालेन तेचास्मिन् मानुषे पुनः ॥
 भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न संशयः ।
 अनन्तराशी यश्चापि वर्तते मृतवत्सदा ॥
 सत्यवान् क्रोधरहितः शुचिः स्नानरतः सदा ।
 स विमानेन दिव्येन याति रत्नपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु वर्षकोटिं महातपः ।
 क्रीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविद्विजः ॥
 एक भुक्तेन यश्चापि वर्षमेकस्तु वर्तते ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यशौचसमन्वितः ॥
 स विमानेन शुभ्रेण याति शक्रपुरं नरः ॥
 दशकोटिसमास्तत्र क्रीडित्वापश्वरसाङ्गणैः ।
 दृष्ट्वा मानुष्यके लोके ब्राह्मणी वेदविद्भवेत् ॥
 चतुर्थेनेह भक्तेन ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 वर्तते वर्षमेकं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 चित्तवर्हिणयुक्तेन विचित्तध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन स महेन्द्रपुरनरः ॥
 कर्कशाभिर्वरस्त्रीभिः सेव्यमानो यथासुखम् ।
 तत्रच द्वादशकोटिसमाः सुखं प्रमोदते ॥
 ततो लोकावतीर्णश्च लोके चास्मिन् नराधिप ! ।
 भवेद्ब्रह्मणोविद्वान् क्षमावान् वेदपारगः ॥
 षष्टकाले तु योऽश्नाति वर्षमेकन्तु कल्पशः ।
 ब्रह्मचर्याकृते युक्तः शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 तपोयुक्तस्य तस्यापि शृणुष्व फलमुत्तमम् ।
 अग्न्यादित्यप्रकाशेन विमानेनाग्निसन्निभः ॥
 स याति मम लोकं वै दिव्यनारीनिषेवितः ।
 तत्र सर्वैर्मरुद्भिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥
 षष्ठ्येव सदा मातु ब्रीडित्यश्वरसाङ्गणैः ।
 पक्षोपवासं यश्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ॥
 समाप्ते तु व्रते तस्मिंस्तर्पयेच्छोत्रियं द्विजम् ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन सेव्यमानो महर्षिभिः ॥
 द्योतयन् प्रथमं व्योम मम लोकं प्रवर्तते ।
 तत्रैव मोदते कामं कामरूपी यथासुखम् ।

त्रिंशत्कोटिसमा राजन् ! क्रीडित्वा देववत् सुखम् ।
 इह मानुष्यके लोके पूजनीयो द्विजोत्तमः ।
 त्रयाणामपि वेदानां साङ्गानां पारगो भवेत् ॥
 यश्च मासोपवासं वै कुरुते मङ्गलात्मना ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितधीः स्नानतत्परः ।
 समाप्ते नियमे तत्र भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 दक्षिणांश्च ततो दद्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 स गच्छति महातेजा ब्रह्मलोकं मनुत्तमम् ॥
 सिंहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 तत्रैव ब्रह्मणो लोके देवर्षिगणसेवितः ॥
 शतकोटिसमा राजन् ! यथाकामं प्रमोदते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके द्विजो भवेत् ॥
 षडङ्गविच्चतुर्वेदी त्रिंशजन्मन्यरोगवान् ।
 यः सुत्वा सर्वकामस्तु शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 महाप्रस्थानभेकाग्रो याति तद्गतमानसः ।
 स गच्छेदिन्द्रसदनं विमानेन महातपाः ॥
 महामणिविचित्रेण सुवर्णेन विराजता ।
 शतकोटिसमास्तत्र सुराधिपतिपूजितः ॥
 नागपृष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुषेषु प्रजायते ॥
 राज्ञां राजन् ! महातेजाः सर्वलोकार्चितः प्रभुः ।
 प्रायोपवेशं यः कुर्यात् मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मन्त्रं समाहितः ।
 पुनः स्वस्थो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

कामगः कामरूपी च बालसूर्य्यसमप्रभः ।
 स विमानेन दिव्येन याति लोकांस्तु मामकान् ॥
 स्वर्गास्वर्गमहातेजा गत्वा दत्त्वा यथासुखम् ।
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतरंभवम् ॥
 अग्निप्रवेशं यश्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन मम लोकं प्रपद्यते ॥
 तत्र सर्वगुणोपेतः पश्यत्येवम मां सदा ।
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन् ! मोदते मम सन्निधौ ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन वेदविदुर्ब्राह्मणो भवेत् ।
 कारीषं साधयेद्यस्तु मां प्रपन्नः शुचिव्रतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्येतन्मन्त्रमुदीरयेत् ।
 बालसूर्य्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 मम लोकं समासाद्य पञ्चकोटीः प्रमोदते ।
 मम लोकावतीर्णश्च लोकेऽस्मिन् क्षत्रियो भवेत् ॥
 निवेदयति मन्मूर्त्या मन्मना मङ्गतः शुचिः ।
 रुद्रं दक्षिणमूर्तिं वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥
 सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव देवैः सर्वैश्च पूजितः ।
 गन्धर्वैर्भूतसङ्घैश्च गीयमानो महातपाः ॥
 प्रविशेत् स महातेजा मां वा शङ्करमेव वा ।
 तस्यापुनर्भवं राजन् ! विद्धि नात्र विचारणा ॥
 स्त्रीगृहे गोगृहे वाथ गुरुविप्रगृहेऽथवा ।
 हन्यते यैस्तु राजेन्द्र ! शत्रुलोकं व्रजन्ति ते ॥
 तत्र जाम्बूनदमये विमाने कामगामिनि ।
 मन्वन्तरं प्रमोदन्ते दिव्यनारीनिषेविताः ॥

अश्रुतस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
 जन्मप्रभृति यद्वृत्तं सर्वं नश्यति भारत ! ॥
 नागोप्रदा स्तव पयः पिवन्ति
 न भूमिदा भूमि मथाश्रवन्ति ।
 अन्यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति
 तां स्तान् कामान् स्वर्गलोके स भुङ्क्ते ॥
 यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनोपार्जितञ्च यत् ।
 ततो गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 अदत्त्वा काञ्चनङ्गाञ्च दरिद्रो नाम जायते ॥
 दानं यत्सफलं नैव श्रोत्रियाय न दीयते ।
 न तद्गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 श्रोत्रिया यत्र नाश्रन्ति न देवा स्तव भुञ्जते ॥
 श्रोत्रियेभ्यः परं नास्ति दैवतं तारणं महत् ।
 निधानञ्चापि राजेन्द्र ! नास्माच्छ्रोत्रियभाजनात् ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

युधिष्ठिरः । विप्रयोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषतः ।
 अन्तरा वर्तमानस्य गतिः प्राणस्य कीदृशी ॥
 श्रीभगवानुवाच । शुभाशुभकृतं सर्वं प्राप्नोतीह फलं नरः ।
 स तु सर्वस्य भूतस्य परत्वन्नाम विद्यते ॥

पञ्चत्वं पाण्डवश्रेष्ठ ! पञ्चीभूतकरं परम् ।
 तेषां पञ्चमहायज्ञान् ये कुर्वन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 पञ्चत्वं पञ्चभिर्भूतैर्वियोगं सम्प्रपद्यते ।
 न जायते न म्रियते पुरुषः शाश्वतः सदा ॥
 प्रायेण मरणं नाम पापिनामेव पाण्डव ! ।
 येषान्तु न गतिः पुण्या तेषां मरणमुच्यते ॥
 प्रायेणाकृतकृत्यत्वाद् भूय उद्विजते जनः ।
 कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥
 युधिष्ठिरः । पञ्चयज्ञाः कथं देव ! क्रियन्ते तु द्विजातिभिः ।
 तेषान्नाम च देवेश ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
 भगवानुवाच । शृणु पञ्च महायज्ञान् कीर्त्यमानान् युधिष्ठिर ! ।
 यैरेव ब्रह्मसालोक्यं लभ्यते गृहमधिना ॥
 ऋषियज्ञं ब्रह्मयज्ञं भूतयज्ञञ्च पार्थिव ! ।
 नृपयज्ञं पितृयज्ञं पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
 तर्पणं ऋषियज्ञः स्यात् स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञकम् ।
 भूतयज्ञो बलियज्ञो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
 पितृनुद्दिष्य यत्कर्म पितृयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 ऊतश्चाप्यऊतश्चैव तथा प्रऊतमेव च ॥
 प्राशितं बलिदानञ्च पाकयज्ञान् प्रचक्षते ।
 वैश्वदेवादयो होमा ऊतमित्युच्यन्ते बुधैः ॥
 आऊतन्तु भवेद्दत्तं प्रऊतं ब्राह्मणाशितम् ।
 प्राणाग्निहोत्रहोमञ्च प्राशितं विधिवद्द्विजः ॥
 बलिञ्च कर्म राजेन्द्र ! पाकयज्ञाः प्रकीर्तिताः ।
 केचित्पञ्च महायज्ञाः पाकयज्ञान् प्रचक्षते ॥

अपरे ऋषियज्ञादि महायज्ञ, वदोविदुः ।
 सर्व एते महायज्ञाः सर्वथा परिकीर्तिताः ॥
 ब्राह्मणोभूणुरेतांस्तु यथाशक्तिमुपाचरेत् ।
 अहन्यहनि ये त्वेतानकृत्वा भुञ्जते स्वयम् ॥
 केवलं मलमश्नन्ति ते नरेन्द्र ! न संशयः ।
 तस्मात् स्नात्वा द्विजो विद्वान् बुद्ध्यादेतान् दिने दिने
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्वै प्रायश्चित्तीयते द्विजः ।
 युधिष्ठिरः । देवदेव ! नमस्तेऽस्तु त्वत्कृतस्य जनार्दन ! ॥
 वक्तुमर्हसि देवेश ! स्नानस्य तु विधिं मम ।
 भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तच्चेन पवित्रं पापनाशनम्
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते किंलिप्ताद् द्विजः ॥
 मृदञ्च गोमयं चैव तिलदर्भास्तथैव च ।
 पुष्पाण्यपि यथालाभमादाय तु जलं व्रजेत् ॥
 नद्यां सत्यां न च स्नायादन्यत्र द्विजसत्तमः ।
 सति प्रभूर्ते पयसि नाल्पे स्नायात्कदाचन ॥
 गत्वादकसमीपे तु शुचौ देशे मनोहरे ।
 ततो मृद्गोमयादीनि तत्र प्राच्य विनिक्षिपेत् ॥
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कुर्यात्तु तज्जलम् ।
 न च प्रक्षालयेत्तीर्थन्ताभिर्विद्वान् कदाचन ॥
 न च पादेन वा हन्यादस्तेनैव च वा जलम् ।
 सर्वदेवमया ह्यापो मम याः पाण्डुनन्दन ! ॥
 तस्मात्तास्तु न हन्यथास्ताभिर्निग्राहयेत् स्थलम् ।
 केवलं प्रथमं मज्जेत् नाङ्गानि विभृजेद्बुधः ॥
 ततस्तीर्थं समासाद्य कुर्यादाचमनं बुधः ।

गोपुच्छाकृतिवत् कृत्वा करैश्च प्रपिवेज्जलम् ॥
 द्विस्तत्परिस्तेजोवत्कं पादावभ्युक्ष्य चात्मनः ।
 शीर्षण्यांस्तु ततः प्राणान् सकृदेव समं स्पृशेत् ॥
 बाहू हौच ततः स्पृष्ट्वा हृदयं नाभिमिव च ।
 प्रचङ्गमुदकं स्पृष्ट्वा मूर्ध्निनस्तु ततः स्पृशेत् ॥
 आपः पुनन्वित्युक्त्वा च पुनराचमनञ्चरेत् ।
 सोङ्कारं व्याहृतिं वापि संदसस्पतिमित्युचम् ॥
 आचम्य प्रथमं पश्चात् तत्र कृत्वा समालभेत् ।
 ऋग्वेदं विष्णुरित्यङ्गमुत्तमाधममध्यमम् ॥
 आलम्बा वारुणैः सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः ।
 खवन्त्याश्चेत्प्रतिस्त्रोतः प्रतिकूलञ्च वारिषु ॥
 मज्जे दोमित्युदाहृत्य न च प्रक्षोभयेज्जलम् ।
 गोमयञ्च त्रिधा कृत्वा यथापूर्वं समालभेत् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीञ्च जपेत् पुनः ।
 पुनराचमनं कृत्वा मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 आपोहिष्ठेति तिसृभिर्दर्भपूतन वारिणा ।
 तथातरत् समन्दीति सिञ्चेत्तेतिजलं क्रमात् ॥
 गोसूक्तेनाश्वसूक्तेन शुद्धवर्णेन चाप्यथ ।
 वैश्वैर्वीरुणैः सूक्तैः सावित्रै रुद्रदैवतैः ॥
 वामदेवेन चात्मानं मन्त्रैर्मन्त्रयसामभिः ।
 सिक्तान्तः सलिले सूक्तं जपेच्चैवाधमर्षणम् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीं वा ततो जपेत् ।
 आश्वासमोक्षात् प्रणवं जपेद्वा मामनुस्मरन् ॥
 ऋक्पादं वा जपेन्मन्त्रं मष्टाक्षरमथापिवा ।

मञ्जुत्य तीर्थमासाद्य धौते शुक्ले च वाससी ॥
 शुक्लेवाच्छादयेत् कक्षे न कुर्यात् कटिपामके ।
 पाशनिर्बन्धकक्षीयत् कुरुते कर्म वैदिकम् ॥
 राज्ञमा दानवा दैत्या तद्विलम्बुन्ति हर्षिताः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कक्षं पाशेन धारयेत् ॥
 ततः प्रक्षाल्य पादौ द्वौ हस्तौ चैव सदाशनैः ।
 आचम्य पुनराचामेत् सावित्याञ्जलिना जपेत् ॥
 जले जलगतः शुद्धः स्थलएव स्थलस्थितः ।
 उभयत्र स्थितस्तस्मादाचामेदात्मशुद्धये ॥
 दर्भेषु दर्भपाणिः सन् प्राङ्मुखस्तु समाहितः ।
 प्राणायामान्ततः कुर्यामङ्गनान्तरात्मना ॥
 सहस्रकृत्वः सावित्रीं शतकृत्वस्तु वा जपेत् ।
 समाप्ते तु जपे तस्मिन् सावित्या चानुमन्त्रा च ॥
 मन्देहानां विनाशाय रक्षसा विजिपेज्जलम् ।
 मङ्गोऽसीत्यथाचान्तः प्रायश्चित्तजलं क्षिपेत् ॥
 अथादाय स पुष्पाणि तीयान्यञ्जलिना क्षिपेत् ।
 प्रक्षिप्य प्रतिसूर्यश्च व्योममुद्रां प्रकल्पयेत् ॥
 ततो द्वादशकृत्वस्तु सूर्यस्यैकाक्षरं जपेत् ।
 ततस्त्वष्टाक्षरादीनि त्रिः कृत्वा परिवर्तयेत् ॥
 प्रदक्षिणं परामृज्य मुद्रायाः स्वमुखन्तथा ।
 ऊर्ध्वबाहुस्ततो भूत्वा सूर्यमीदृन् समाहितः ॥
 तन्मण्डलस्थं मां ध्यायेत् ततो मूर्तिश्चतुर्भुजम् ।
 उदुत्यञ्च जपेन्मन्त्रं चित्रन्तर्चस्वरित्यपि ॥
 सावित्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा सूक्तञ्च मामकम् ।

मन्मथानि च सामानि पूरुषं वृत्तमेव तु ॥
 ततश्चालोकयेदर्कं हंसशुचिषदित्युवा ।
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥
 ततस्तु तर्पयेदङ्गिर्मां ब्रह्माणश्च शङ्करम् ।
 प्रजापतिश्च देवांश्च तथा देवमुनीनपि ॥
 साङ्गानपि तथा वेदानितिहासकृतंस्तथा ।
 पराणानि च दिव्यानि कुलान्यप्युत्सान्तथा ॥
 ऋतुं संवत्सरश्चैव कालङ्कालात्मकं तथा ।
 भूतग्रामांश्च भूतानि सरितः सागरांस्तथा ॥
 शैलांश्चैव स्थितान् देवानीषधीः सवनस्पतीन् ।
 तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं तृप्यतामिति ॥
 अन्वारभ्यतु सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 निवीती तर्पयेत्पश्चादधीन् मन्त्रकृतस्तथा ॥
 मरीच्यादीन्मुनींश्चैव नारदान्तान् समाहितः ।
 प्राचिनावीत्यथैतांस्तु तपयेद्देवतान् पितॄन् ॥
 ततस्तु हव्यमानाग्निं सोमं वैवस्वतं तथा ।
 ततश्च पितरश्चापि चाग्निष्वात्ता स्तथैव च ॥
 सोमपांश्चैव दर्भैस्तु सतिलैरेव वारिभिः ।
 तृप्यध्वमिति पश्चात्तु स्वपितॄंस्तर्पयेत्ततः ॥
 पितॄन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम् ॥
 मातृष्वसा मथाचापि तथैव च पितृष्वसान् ।
 मातरश्चात्मनश्चापि तथा मातामहीमपि ॥
 मातुर्मातामहीं चापि गुरूनाचर्यमेव च ।

उपाध्यायांस्तु सखन्धीन् पिष्यत्विक्क्षातिपुत्रकान् ॥
 प्रीतिमानागृशंस्यार्थं तर्पयेत्तान्नमत्सरः ।
 तर्पयित्वा तथाचम्य स्नानवस्त्रं प्रपीडयेत् ॥
 तद्धि भृत्यजनस्यान्नं स्नानपानञ्च तद्विदुः ।
 अतर्पयित्वा तान् पूर्वं स्नानवस्त्रम् पीडयेत् ॥
 पीडयेद्द्वयदि तन्मोहाद्देवाः सर्षिगणास्तथा ।
 पितरश्च निराशास्तं शब्दा यान्ति यथागमम् ॥
 प्रक्षाल्य तु शूरा पादावाचम्य प्रयतः पुनः ।
 दर्भेषु दभेपाणिः सन् स्वाध्यायन्तु समाचरेत् ॥
 वेदवादौ समारभ्य तथोपर्युपरि क्रमात् ।
 यदधीते वदन् चित्वा तत् स्वाध्यायं प्रचक्षते ।
 ऋचं वाथ यजुर्वापि सामगाथा मथापिवा ॥
 इतिहासपुराणं वा यथाशक्ति न ह्यपयेत् ।
 उत्थाय तु नमस्कृत्वा दिशोदिग्देवता अपि ॥
 ब्रह्माणं श्वसनश्चाग्निं पृथिवी मोषवीस्तथा ।
 वाचं वाचस्पतिश्चापि विष्णुश्च पितरं तथा ॥
 नमस्कारान्तमङ्गिस्तु प्रणवादि च पूजयेत् ।
 ततो नमोऽस्तु इत्युक्त्वा नमस्कुर्यात्तु तज्जलम् ।
 घृणी सूर्यं क्षयादित्य इत्युक्त्वा त्रिः स्वमूर्धनि ॥
 सिक्तावलोकयेदन्तं प्रणवेन समाहितः ।
 ततो मामर्चयेत्पुण्यै र्मत्प्रियैरेव नित्यशः ॥

युधिष्ठिरः । त्वत्प्रियाणि प्रसूनानि त्वदनिष्टानि माधव !

सर्वाण्याचक्ष्व देवेश ! त्वङ्गक्तस्य ममाच्युत ! ॥

भगवानुवाच । शृणुष्ववहितो राजन् ! पुण्याणि विविधानि

कुमुदं करवीरञ्च गणकञ्चम्बकन्तथा ।
 मल्लिका जातिपुष्पञ्च नद्यावर्त्तञ्च मे प्रियम् ॥
 पलाशपत्रं पुष्पञ्च दूर्वाभ्रहकमेव च ।
 वनमाला च राजेन्द्र ! मत्प्रियाणि विशेषतः ॥
 सर्वेषां मपि पुष्पाणां सहस्रं गुणमुत्पलम् ।
 तस्मात्पद्मं तथा राजन् ! पद्मात्तु शतपत्रकम् ॥
 तस्मात्सहस्रपत्रन्तु पुण्डरीकं ततः परम् ।
 पुण्डरीकसहस्रात्तु तुलसी गुणतोऽधिका ।
 वकपुष्पं ततस्तस्याः सौवर्ग्यन्तु ततोऽधिकम् ॥
 सौवर्गाच्च प्रसूनात्तु मत्प्रियं नास्ति पाण्डव ! ।
 पुष्पालाभे तुलस्यास्तु पत्रैर्मामर्चयेद्बुधः ॥
 पत्रालाभे तु शाखाभिः शाखालाभे शिफालवैः ।
 शिफालाभे मृदा तत्र भक्तिमानर्चयेत् माम् ॥
 वर्जनीयानि पुष्पाणि शृणु राजन् ! समाहितः ।
 किङ्किणीं सुनिपुष्पञ्च धूतूरं पाटलन्तथा ।
 तथामुक्तवैभितकं पुन्नागनक्तमालकम् ।
 यौधिकं क्षीरिकापुष्पं निर्गुण्डी जागली जपा ।
 कर्णिकारन्तथाशोकं शाल्मलीपुष्पमेव च ॥
 ककुभं कोविदारञ्च वैभीतकमथाऽपि च ।
 कुरण्डकप्रसूनञ्च तिल्वकं धातकी तथा ॥
 अङ्गोलं गिरिकर्णौ च नीपादन्यञ्च सर्वशः ।
 एवं वर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।
 अर्कपुष्पाणि वज्र्याणि चार्कपत्रस्थितानि च ॥
 व्याघात मपि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।

अन्यैस्तु शुक्लपुष्पैस्तु गन्धवद्भिर्नराधिप ! ॥
 अवर्जितै र्यथा लाभं मङ्गलक्रीमां सदाश्रयेत् ।
 युधिष्ठिरः । कथं त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तयः कीदृशास्तु ते ॥
 वैखानसाः कथं ब्रूयुः कथं वा पञ्चरात्रिकाः ॥
 भगवानुवाच ॥ शृणु पाण्डव ! तत्सर्वमर्चनाक्रममुत्तमम् ।
 स्थण्डिले पद्मकं कृत्वा चाष्टपत्रं स्वकं हितम् ॥
 अष्टाक्षरविधानेनाप्यथवा द्वादशाक्षरैः ।
 वैदिकैरथवा मन्त्रै मम सूक्तेन वा पुनः ॥
 स्थापितं मान्ततस्तस्मिन्नुद्धरीत विचक्षणः ।
 पूरुषश्च ततः सूक्तमच्युतश्च युधिष्ठिर ! ॥
 अनिरुद्धश्च मां प्राङ्मुखैर्वैखानसविदोजनाः ।
 अन्ये त्वेवं विजानन्ति मां राजन् ! पाञ्चरात्रिकाः ।
 वासुदेवश्च राजेन्द्र ! संकर्षणमथापि वा ।
 प्रद्युम्नश्चाऽनिरुद्धश्च चतुर्मूर्तिं प्रचक्षते ॥
 एतान्यन्यानि राजेन्द्र ! संज्ञाभिदेन मूर्तयः ।
 विध्यनर्थान्तरायैव मामेवश्चार्चयेद्बुधः ॥
 युधिष्ठिरः । त्वद्भक्ताः कीदृशा देव ! कानि वृत्तानि तन्मृणा
 एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ! ॥
 भगवानुवाच । अनन्यदेवता भक्त्या ये मङ्गलजनप्रियाः ।
 मामेव शरणं प्राप्ता मङ्गलास्ते प्रकीर्तिताः ॥
 स्वर्गाण्यपि यदस्यानि मत्प्रियाणि विशेषतः ।
 मङ्गलाः पाण्डवश्रेष्ठ ! वृत्तानीमानि धारयेत् ॥
 नान्यदाच्छादयेदस्त्रं मङ्गलं जलतारणे ।
 स्वस्थस्तु न दिवा स्वप्यात् मधुमांसानि वर्जयेत् ।

प्रदक्षिणं व्रजेद्विद्वान्गामश्वत्थं ऊताशनम् ॥
 निधावेपतिते वर्षे नाग्रभिक्षाञ्च लोपयेत् ।
 प्रत्यघ्नवर्णं नाद्यात्सौहाशनकवज्जिनौ ॥
 ग्रासमेषाङ्गवे दद्यात् धान्यान् पञ्चैव वर्जयेत् ।
 तथा पर्युषितञ्चान्नं पक्वं परमृहायुतम् ।
 वैदिकञ्चैव यद्वथ्यं तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 विभीतक करञ्जानां छायां दूरान्तं वर्जयेत् ॥
 विप्रवादपरीवादं न वदेत् पीडितोऽपि सन् ।
 सात्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डव ! ॥
 सामर्चयन्ति भद्रक्तास्तेषामीदृग्विधा गतिः ।
 तिर्यङ्मानुषदेहेषु तामसा भुञ्जते फलम् ॥
 नागयज्ञगृहस्थानि राजसा भुञ्जते फलम् ।
 सात्विकाः सत्वसम्पन्ना मत्पदं यान्ति मानवाः ॥
 ये सिद्ध्यन्ति च साङ्ग्येन यागसत्वबलेन च ।
 नभस्यादित्यचन्द्राभ्यां पश्यन्ति पदविस्तरम् ॥
 एकस्तम्भे नवद्वारे त्रिस्थूणे पञ्चधातुके ।
 एतस्मिन् देहनगरे ये वसन्ति कृतं शृणु ॥
 उदिते तस्य विप्रस्य क्रियायुक्तस्य धीमतः ।
 चतुर्वेदविदश्चापि देहे षड्ब्रह्मलाः स्थिताः ॥
 क्षत्रियः सप्तविज्ञेया वैश्यत्वष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 नियताः पाण्डवश्रेष्ठ ! शूद्राणामेकविंशतिः ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मानश्च मद एव च ।
 महामोहस्तथेत्येते देहे षड्ब्रह्मलाः स्थिताः ॥
 गर्वोदम्भोऽप्यहङ्कार ईर्ष्याभिद्रोह एव वा ।

पाकृष्यं क्रूरताचेति एतं ते क्षत्रियाश्रिताः ॥
 तीक्ष्णता निरुक्तिर्माया शायं दम्भो ह्यनार्जवम् ।
 पैशून्यममृतञ्चैव वैश्यस्याष्टौ प्रकीर्तिताः ॥
 तृष्णां बुभुक्षां चालस्यं निद्रां चाप्यष्टां दमम् ।
 अधृतिञ्च विवादञ्च प्रमादम् हीनसत्वता ॥
 भयं वितथतां जाल्म्यां पापतां मन्युरेव च ।
 आगां चाश्रद्धधानत्वादनवस्थाप्य यन्नृणाम् ॥
 अगौचं मलिनत्वं च शूद्रास्यै ते प्रकीर्तिताः ।
 यस्मिन्नेते न दृश्यन्ते सर्वे ब्राह्मणउच्यते ।
 येषु येषु हि भावेषु यत्कालं वर्तते द्विजः ।
 तत्कालं नैव विज्ञेयो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 प्राणायामन्तु यत्काले येन साञ्चापि चिन्तयेत् ।
 तत्कालं वै द्विजोद्धेदः शेषकालं मथेरितः ॥
 तस्मात्तु सात्विको भूत्वा शुचिः क्रोधविवर्जितः ।
 मामर्चयेद्दयः सततं मत्प्रियत्वं यदुच्छति ॥

अलोलजिह्वः समुपस्थितो धृतीर्निधाय चतुर्युगमात्रमेव
 मानञ्च वाचञ्च निगृह्य चञ्चलोभोगान्निवृत्तो भगवान्निर्हर्षा
 संरम्भशायानि दलेति ब्राह्मणो नियतेन्द्रियाः ।
 येषां आह्वेषु भोक्तव्यं तेषां तृप्ताः पितामहाः ॥
 धर्मो जयति नाधर्मः सत्यं जयति नावृतम् ।
 क्षमा जयति न क्रोधः क्षमावान् ब्राह्मणो भवेत्
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

श्रमायनः । दानधर्मफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च ।
 धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ॥
 या चैषा कपिला देया पूर्वं सम्पादिता विभो ! ।
 होमधेनुः सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण माधव ! ॥
 सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन् दिनेऽपि वा ।
 कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा ॥
 कति वा कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 कैर्वा देयाश्च ता देव ! ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
 एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण संसदि ।
 अब्रवीत्कपिलासङ्ख्यां तासां माहात्म्यमेव च ॥
 शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।
 यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 अग्निमथ्योद्भवां दिव्या मग्निज्वालासमप्रभाम् ।
 अग्निज्वालीज्ज्वलच्छीर्षां प्रदीप्ताङ्गारलोचनाम् ॥
 अग्निपुच्छा मग्निखुरा मग्निरीमप्रभाविताम् ।
 तामाग्नेयी मग्निजिह्वा मग्निग्रीवां ज्वलत्प्रभाम् ॥
 भुञ्जते कपिलां येतु शुद्रा लोभेन मोहिताः ।
 पतितांस्तान् विजानीया चण्डालसदृशा हिते ॥
 न तेषां ब्राह्मणः कश्चिद्गृहे कुर्वीत् प्रतिग्रहम् ।
 दूराच्च परिहृत्तव्या महापातकिनी हि ते ॥
 सर्वकालं हि ते सर्वे वर्जिताः पितृदैवतैः ।
 ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या असम्भाश्याश्च पापिनः ॥
 पिबन्ति कपिलां यावत्तावत्तेषां पितामहाः ।

अमेध्य सुपभुञ्जेन्ति भूम्यां वै श्वशृगालवत् ॥
 कपिलाया वृतं क्षीरं दधि तक्र मथा पिवा ।
 ये शूद्रा उपभुञ्जन्ते तेषां गति मिमां शृणु ॥
 कपिलोपजीवी शूद्रस्तु मृता गच्छति रौरवम् ।
 क्लिश्यते रौरवे घोरे वर्षकोटिशतं वृष ! ॥
 ततश्च मुक्तः पापेन शुनां योनिशतं व्रजेत् ।
 श्वयोन्याश्च परिभ्रष्टो विष्ठाया जायते क्रिमिः ॥
 विष्ठावर्गेषु पापिष्ठो दुर्गन्धेषु सहस्रगः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं तत्र विन्दति ॥
 ब्राह्मणश्चापि यस्तेषां गृहे कुर्व्यात्प्रतिग्रहम् ।
 ततः प्रभृति तस्यापि पितरः स्युरमेद्वपाः ॥
 न तेन माहं सम्भाषेन्न चाप्येकासनं व्रजेत् ।
 स नित्यं वर्जनो यो हि दूराद्ब्राह्मणो हि सः ॥
 यस्तेन सह सम्भाषेदेकशय्यां व्रजेत वा ।
 प्राजापत्यञ्चरेत्कृच्छ्रं स च तेनैव शुध्यति ॥
 कपिलोपजीविनः शूद्राद्यः करोति प्रतिग्रहम् ।
 प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्येदं न संशयः ॥
 वर्षं ब्रह्मकृच्छ्रान् कुर्वीत चान्द्रायण मथापिवा ।
 मुच्यते क्लिप्तात्तस्मात्तेन स्याद् ब्राह्मणो हि सः
 कपिला ह्यग्निहोत्रार्थे विप्रार्थे च स्वयम्भुवा ।
 सर्वज्ञः समुद्धृत्य निर्मिता ब्रह्मणा पुरा ॥
 पवित्रञ्च पवित्राणां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
 पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ! ॥
 तपसात्तप एवाग्रं व्रताना मुत्तमं व्रतम् ।

दानानामपरं दानं विमानं हैममक्षयम् ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 पवित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव ! ॥
 तेभ्य स्तेजः समुद्भूत्य ब्रह्मणा लोक कारिणा ।
 लोकनिस्तरणार्थाय निर्मिता कपिला स्वयम् ॥
 सर्वतेजोमयी ह्येषा कपिला पाण्डुनन्दन ! ।
 सदाश्रुतवहा मेध्या शुचिः पावनमुत्तमम् ॥
 क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना चैव घृतेन च ।
 होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायम्प्रात द्विजातिभिः ॥
 कपिलाया घृतनापि दध्ना क्षीरेण वा नृप ! ।
 जुह्वते ये ऽग्निहोत्राणि ब्राह्मणो विधिवत्सदा ॥
 पूजयन्त्यतिथींश्चैव परां भक्तिं सुपागताः ।
 शूद्रान्नविरता नित्यं दम्भानृतविवर्जिताः ॥
 ते यान्यादित्यकल्पोऽन विमानेन द्विजोत्तमाः ।
 सूर्यमण्डलमध्येन ब्रह्मलोक मनुत्तमम् ॥
 ब्रह्मणो भवन् दिव्ये कामगाः कामरूपिणः ।
 ब्रह्मणा पूज्यमानास्तु मोदन्ते कल्प मक्षयम् ॥
 एवं हि कपिला राजन् ! पुण्यं पापौघतारिणी ।
 आदावेवाग्निहोत्रास्तु मन्त्रैर्ब्रह्मादिनिर्मिता ॥
 शृङ्गाग्रं कपिलायास्तु सर्वतीर्थाणि पाण्डव ! ।
 ब्रह्मणोहि नियोगेन निवसन्ति दिने दिने ॥
 प्रातरुत्थाय यो मर्त्यो कपिलाशृङ्गमस्तकात् ।
 च्युतात्पयस्तुशीर्षेण धारयेत्प्रयतः शुचिः ॥
 स तेन पुण्यघ्नानेन तत्क्षणाद्गुणतः किल्बिषः ।

वर्षमेकण्डुहिप्राप्यं प्रदहत्यग्निवत्तृणम् ॥
 मूत्रेण कपिलायास्तु यस्तु प्रातरुपस्पृशेत् ।
 स्नानेन तेन गुण्येन नष्टपापः समाहितः ॥
 त्रिंशद्वर्षकृतात्पापात्सूयते नात्र संशयः ।
 प्रातरुत्थाय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ॥
 तस्य नश्यति तत्पापं त्रिंशद्वात् कृतं नृप ।
 प्रातरुत्थाय मङ्गक्या कुर्यादग्निं प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ।
 प्रदक्षिणेन चैकेन अद्राशुक्तस्य पाण्डव ! ॥
 दगरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 दृष्ट्वा तु कपिलां भक्त्या श्रुत्वा ह्रस्वारवं तथा ॥
 व्यपीडति नरः पापमहोपात्रकृतं नृप ।
 यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिलायाः स्पृशेच्छुचिः ॥
 सं वत्सरकृतं पापं स नागयति पाण्डव ! ।
 गोमहस्रं च यो दद्यादेकाञ्च कपिलां नरम् ॥
 समन्तस्य फलम्राह ब्रह्मलोके पितामहः ।
 यस्त्वेतां कपिलां हन्यान्नरः किञ्चित्प्रमादतः ॥
 गोमहस्रकृतं तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
 यस्त्वेकां कपिलां दद्याच्छ्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ॥
 गवां सहस्रान्तेनेह दत्तं भवति पाण्डव ! ।
 दशेह कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
 या दत्ता श्रोत्रियेभ्यो वै स्वर्गं गच्छतितत् शृणु ।
 प्रथमा भुवर्णा कपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ॥
 त्रितीया रक्तपिङ्गला चतुर्थी वज्रपिङ्गला ।

पञ्चमी ब्रह्मवर्णा स्यात् षष्ठी स्यात् श्वेतपिङ्गला ॥

सप्तमी कृष्णपिङ्गाक्षी अष्टमी खुरपिङ्गला ।

नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुच्छपिङ्गला ॥

दशैताः कपिला प्रोक्ता स्तारयन्ति नरान् सदा ।

मङ्गल्यश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशनाः ॥

एव सिवाय नङ्गाहो दश प्रोक्ता नरेश्वर ! ।

ब्राह्मणो वाहयेत्तान् नान्यवर्णः कथाञ्चन ।

वाहयेत्कपिलायास्तु क्षेत्रे वाध्वनि पाण्डव ! ॥

वाहयेद्बुद्धुतेनैव शाखया वा सपत्नया ।

सुदृष्टेऽपि तु भुञ्जीयात् पिवेत्प्रीतेषु चोदकम् ॥

गुर्वीषदूभाविताश्चैते पितरस्ते प्रकीर्तिताः ।

अन्नः पूर्वे त्रिभागे तु धूर्याणां वाहनं स्मृतम् ।

विश्रामो मध्यमे भागे भाग्येशान्ते यथासुखम् ॥

यत्र वा त्वरया कृत्वा संशयो यत्र वाञ्छति ।

वाहयेत्तत्र धूर्यास्तु न स पापेन लिप्यते ॥

अन्यथा वाहनादेव निरयं याति रौरवम् ।

रुधिरं पातयेत्तेषां यस्तु किञ्चिन्नराधमः ॥

भ्रूणहत्यासमं पापं तस्या स्यात्पाण्डुतन्दन ! ।

तेन पापेन पापात्मा नरकं याति सर्वशः ॥

नरकेषु स सर्वेषु समाः स्थित्वा शतं ततः ।

इह मानुष्यके लोके वलीवर्दो भविष्यति ॥

तस्मात्त्रि मुक्तिमन्विच्छन् दद्यात्तु कपिलान्नरः ।

कपिलां वाहयेद्यस्तु वृषलो लोभमोहितः ॥

तेन देवास्त्र्यंशं श्रित्य तदश्वापि वाहिताः ।
 स देवैः पितृभिर्नित्यं वर्जितास्तु सदुर्मतिः ॥
 नरकान्नरकं घोरं गच्छेदाप्रलयं नृप ! ।
 ब्रह्मा रुद्र स्तथाग्निश्च कपिलानां गतिङ्गताः ॥
 तस्मात्ते तु न गन्तव्याः पुण्याश्चैव विशेषतः ।
 निवसन्ति यदा श्रान्तास्तदा हन्युः तत्कुलम् ॥
 यावन्ति तेषां रोमाणि तावद्वर्षशतद्रुप ! ।
 नरके परिपच्यन्ते तत्र तदाहका नराः ॥
 कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते ।
 तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेष्वेव द्विजातिभिः ॥
 होमार्थे चाग्निहोत्रस्य यः प्रयच्छेत्स दत्ततः ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रगान्ताय यतात्मने ॥
 तेन दानेन पूतात्मा सोऽग्निलोके महीयते ।
 यावन्ति चैव रोमाणि कपिलाया युधिष्ठिर ! ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि सोऽग्निलोके महीयते ।
 सुवर्णखुरशृङ्गी यः कपिलां हि प्रयच्छति ॥
 विपुवेत्यापि येनैव सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 तेनाश्वमेधतुल्येन मम लोकं स गच्छति ॥
 सुवर्णशृङ्गी रूप्यखुरा सवत्सा कांसदोहना ।
 वस्त्रैरलङ्कता पुष्टा पुष्पमाल्यैश्च पूजिता ॥
 पवित्रं हि पवित्राणां सुवर्णं मिति मे मतिः ।
 तस्मात् सुवर्णाभरणा दातव्या चाग्निहोत्रिणे ॥
 एवं दत्त्वा तु राजेन्द्र ! सत्यपूर्वान् परानपि ।

तारयिष्यति राजेन्द्र ! नात्रकार्या विचारणा ॥

अग्निष्टोमसहस्रञ्च वाजपेयञ्च तत्समम् ।

वाजपेयसहस्रञ्च अश्वमेधञ्च तत्समम् ॥

अश्वमेधसहस्रञ्च राजसूयञ्च तत्समम् ।

कपिलानां सहस्रेण विद्धि दत्तेन पाण्डव ! ॥

राजसूयफलं प्राप्य मम लोके महीयते ।

न तस्य पुनरावृत्तिरित्यनेन कुरुपुङ्गव ! ॥

श्रुन्ति ये कपिलां सचैलां सकांस्थदीक्षां कनकाग्रशृङ्गीम् ।

तैर्गुणैः कामदुष्प्रभूतान् नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ।

कर्मभिश्चाप्यनबुध्यमानातौवान्धकारे नरके पतन्तम् ॥

शार्णवे नौरिव वायुनीता दत्ताहि गौस्तारयते मनुष्यम् ।

शंखपौत्रांश्च कुलञ्च सर्वमामन्त्रनाशं तारयते परत्र ॥

वन्मनुष्यः पृथिवीं विभर्ति तावत्प्रदातारमुपैति तत्र ।

श्रीपथं मन्त्रकृतनरस्य प्रयुक्तमात्रं विनिहन्ति रोगम् ।

यैव दत्ता कपिला सुपात्रे पापं निहन्त्याशुनरस्य सर्वम् ॥

यैव दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं नश्यन्ति दूराद्विवशा भयार्ताः ।

यैव दृष्ट्वा कपिलः प्रदानं नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ॥

या त्वचं स्वां भुजगोविहाय पुनर्नवं रूपमुपैति पुण्यम् ।

यैव मुक्तः पुरुषः स्वपापाद्विराजते वै कपिलाप्रदानात् ॥

यान्धकारं भुवनेषु लग्नं दीपो हि निर्वापयति प्रदीप्तः ।

या नरे पापमपि प्रलीनं निर्वापयेद्धि कपिलाप्रदानं ॥

भवन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यावत्मान्विताया स्वशरीरजानि

प्रदाता युगवर्षकोटी स ब्रह्मलोके रमते मनुष्यः ।

यद्या हितोऽग्नेरतिथिः प्रियस्य पूर्वान्नदूरस्य जितेन्द्रियस्य ॥
सत्यव्रतस्याध्ययनाश्रितस्य दत्ताहि गौस्तारयते परत्र ।

इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे कपिलादान
प्रश्नसोनाम नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । उक्तं श्रुत्वावचः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ॥

देवदेवेश ! कपिला सदा विप्राय दीयते ।

कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या स्तिष्ठन्ति देवताः ॥

याश्चैताः कपिलाः प्रोक्ता देवदेव ! त्वया मम ।

तासाङ्कति सुरश्रेष्ठ ! कपिलाः पुण्यलक्षणाः ॥

कथं वानुगृहीतास्ता सुरैः पितृगणैरपि ।

के नात्मयुक्ता वर्णेन श्रोतुं कौतूहलं हि मे ।

वैशम्पायनः । युधिष्ठिरेणैवमुक्ते केशवः सत्यभल्लभः ॥

गुह्यानामपरहृद्यं वक्तुमेवोप चक्र मे ।

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! पवित्रं वै रक्षस्यन्धर्ममुत्तमम् ।

स्पृहणीयमिदं श्राव्यं उत्तमं हेतुवादिनाम् ।

यथा वत्सस्य पादौ द्वौ प्रसवे शिरसा सह ॥

दृश्यते कालदानन्तमाहुर्दानविदोजनाः ।

अन्तरीक्षगतोवत्सो यादङ्गुलिं न यास्यति ।

गौस्तावत् पृथिवी ज्ञेया तस्माद्देया तु तादृशि ॥

यावन्ति धेन्वारीमाणि सवत्साया युधिष्ठिर ! ।

यावन्त्यः सिकताश्चापि गर्भोदकपरिहृताः ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
 सुवर्णाभरणं कृत्वा सवत्सां कपिलान्तु यः ॥
 तिलैः प्रच्छादितां दद्यात् सर्वरत्नै रलङ्कृताम् ।
 ससमुद्रनदी तेन सशैलद्वीपपत्तना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानवः ।
 संसारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥
 ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भूयाद्वा गुरुतल्पगः ।
 महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥
 इदं पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
 प्रातरुत्थाय मङ्गलं स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 मनसा कर्मणा वाचा सतिपूर्वं युधिष्ठिर ! ।
 पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥
 इदमावर्त्तमानस्तु श्राद्धे यस्तर्पयेद् द्विजान् ।
 तस्याप्यमृत मश्नन्ति पितरोऽत्यन्त हर्षिताः ॥
 यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तस्य रात्रि कृतं सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥
 अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
 यस्यैताः कपिलाः प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥
 तासाञ्च तस्य प्रवराः पुण्यं पापप्रणाशनम् ।
 नमस्कृता वा स्मृता वा भ्रन्ति पापं नरस्य तु ॥
 यस्यैताः कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशनाः ।
 तत्र श्रीर्विजयः कीर्तिः स्थितानित्यं युधिष्ठिर ! ॥

ये तासां प्रीतिमायान्ति ददतस्त्रिदशाः सदा ।
 पयसा पितरः सर्वे हृतेनच ऊताशनाः ॥
 ततः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
 सकृदहन्तेन तुष्यन्ति वर्षकोटिं युधिष्ठिर ! ॥
 कपिलाया हृतं क्षीरं दधिपायसमेव च ।
 श्रोत्रियस्य सकृदहन्त्या नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 उपवासन्तु यः कृत्वा अहोरात्रं जितेन्द्रियः ।
 कपिलापञ्चगव्यन्तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ॥
 सौम्ये मुहूर्त्ते तत्प्राश्यं शुद्धात्माशुद्धमानसः ।
 क्रोधानृतविनिर्मुक्तो मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक् पृथक् ।
 यो मत्कृतिकृतं वापि शङ्कराकृतिमेव वा ॥
 स्नापयेद्विषुवे भक्त्या सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 स मुक्तपापः पूतात्मा यानिनाम्बरशोभिना ॥
 मम लोकं व्रजेद्युक्तो रुद्रलोकं मयापिवा ।
 ब्रह्मणातु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ॥
 अग्निकुण्डात्परैर्मन्त्रैर्होमधेनुं मृदप्रभा ।
 स्पृष्टमावान्तु तां दृष्ट्वा देवाः शूद्रादयो दिवि ॥
 सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव वेदाः साङ्गः सहाव्वराः ।
 नागराः सरितश्चैव पर्वताः सबलाहकाः ॥
 गन्धर्वाश्चरमा यक्षाः पन्नगाश्चाप्युपस्थिताः ।
 सर्वे विस्मयमापन्ना अग्निमध्ये महाप्रभाम् ॥
 मन्त्रैस्त्रितैश्च विविधैस्सृष्टवुस्तामनेकशः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे तान्निश्चिन्तां तिलोचनाम् ॥

शिरोभिः प्रणता भूमौ वक्षसा स्ततारिणीम् ।
 ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥
 किमिदं देव ! देवेश ! सर्वलोकपितामह ! ।
 आज्ञापय महादेव ! किं कुर्मस्ते प्रियं प्रभो ! ॥
 एवमुक्तः सुरैः सर्वैः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 तत्र सानुनयं प्रीत्या ब्रह्मावचन मब्रवीत् ॥
 भवन्तो ह्यनुगृह्णन्तु दोग्ध्रीमेतां पयस्विनीम् ।
 होमधेनुरियं ज्ञेया ह्यग्निं सन्तर्पयिष्यति ॥
 पीतक्षीरा येहि वास्याः जातवीर्य्यपराक्रमाः ।
 जयिष्यथ यथाकामं दानवान् सर्व एवतु ॥
 जातवीर्य्यबलैश्चर्याः सत्ववन्तो जितारयः ।
 अदेवमातृकाः सर्वाः पालयिष्यथ वै प्रजाः ॥
 पालिताश्च प्रजाः सर्वा भवद्भिरिह धर्मतः ।
 पूजयिष्यति यो नित्यं यज्ञैर्विविधदर्क्षिणैः ॥
 एकमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा परमेश्ठिना ।
 ततः संहृष्टमनसः कपिलायै वरं ददुः ॥
 यस्माल्लोकहितायाद्य ब्रह्मणा त्वं विनिर्मिता ।
 तस्मात् पूता पवित्राच भव पापव्यपोहिनी ॥
 ये त्वां दृष्ट्वा नमस्यन्ति स्पृशन्ति च करैर्नराः ।
 तेषां वर्षेकतं पापं त्वद्भक्तानां विनश्यतु ॥
 कामतः कृतमज्ञात मनुतं यत्तु पातकम् ।
 त्वां दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति गावः सर्वसहेति च ॥
 तेषां तद्विलयं यातु तमः सूर्य्योदये यथा ।

भगवानुवाच । इत्युक्त्वा च वरं दत्त्वा प्रययुः स्ते यथागतम् ॥

लोकांस्तारणार्थं सा च लोकं चचार ह ।

तस्या एव समुद्रभूताः शेषास्तु कपिला अपि ॥

विचरन्ति महीमेतां लोकानुग्रहकारणात् ।

तस्मात्तु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।

यदा च दीयते राजन् ! कपिला ह्यग्निहोत्रिणे ॥

तदाग्रशृङ्गयोस्तस्या विष्णु रुद्रश्च तिष्ठतः ।

चन्द्रवज्रधरौवापि तिष्ठतः शृङ्गमूलयोः ॥

शृङ्गमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोवृषध्वजः ।

कर्णयो रश्मिनीदेवौ चक्षुषोः शशिभास्करो ॥

करयो वरुणो राजन् ! हृदये हव्यवाहनः ।

रोमान्ते मुनयः सर्वे चर्मण्येव प्रजापतिः ॥

निष्वासेषु स्थिता वेदाः सप्तद्व्यङ्गपदक्रमाः ।

नासापुटे स्थिता गन्धाः पुष्पाणि सुरभीणि च ॥

अधरे वसवः सर्वे मुखे चाग्निः प्रतिष्ठितः ।

माधु देवाः स्थिताः कक्षे ग्रीवायां पार्वती स्थिता ॥

पृष्ठे च नक्षत्रगणाः कटिदेशे यमः स्थितः ।

अपाने सर्वतीर्थानि गोमूत्रे जाङ्गवी स्वयम् ॥

श्रोणीतटस्थाः पितरो रोमलाङ्गूल मास्थिताः ।

पार्श्वयो रुभयोः सर्वे विश्वे देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

तिष्ठत्युरसि तस्यास्तु प्रीतः शक्तिधरोगुहः ।

जालुजङ्घोरदेशेषु पञ्च तिष्ठन्ति वायवः ॥

खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ।

चत्वारः सागराः पूर्णा स्तस्याश्च सप्तयोधराः ॥

रतिर्मेधा स्वधा स्वाहा अद्वा आन्तिः स्मृतिर्धृतिः ।
 कीर्तिर्दीप्ति स्तथा कान्तिः पुष्टिस्तुष्टिस्तु सङ्गतिः ॥
 दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिलां सदा ।
 देवाः पितृगणाश्चापि गन्धर्वाश्चरसाङ्गणाः ॥
 लोका द्वीपार्णवाश्चैव गणाद्याः सरितस्तथा ।
 गृहा मातृगणाश्चैव वेदाः साङ्गाः सहाध्वरैः ॥
 वेदोक्तैर्विविधैर्मन्त्रैः स्तोत्रैः सुवन्ति हर्षिताः ।
 विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ॥
 पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति प्रवृत्त्यन्ति च हर्षिताः ।
 ब्रह्मणोत्पादिते ! देवि ! वाग्निकुण्डान्महाप्रभे ! ॥
 नमस्ते कपिले ! पुण्ये ! सर्वदेवैर्नमस्कृते ।।
 कपिले ! च महासत्वे ! सर्वतीर्थमये ! शुभे । ॥
 दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नय स्वयम् ।
 अहोरात्र मिदं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥
 अहो धर्माजितशिव मिदमग्रं महाधनम् ।
 इत्याकाशगतास्ते तु जल्पन्ति च रमन्ति च ॥
 तस्याः प्रतिगृहीता च भङ्ग्येयां च द्विजोत्तमः ।
 तावद्देवगणाः सर्वे कपिलाञ्च नमन्ति वै ॥
 स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरा गन्धैः पुण्यैश्च पूजिता ।
 वस्त्राभ्यामेव ताभ्यान्तु धावंस्तिष्ठत्यलङ्कृताम् ॥
 तावद्यदिच्छेत् कपिला मन्त्रपूता सुमंस्कृता ।
 भूलोकवासिनः सर्वान् ब्रह्मलोकन्तयेत् स्वयम् ॥
 भूरश्वः कनकं गावो रौप्यं कृष्णतिला यवाः ।
 दीयमानानि विप्राय प्रहृष्यति दिने दिने ।

अथवा ओत्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव ! ।
 तानि निन्दन्त्यथात्मानमशुभं किन्नु नः कृतम् ॥
 अहोरात्रं पिशाचैश्च अर्च्यमानाः समन्ततः ।
 याम्यामो वित्तयं गीघ्रमिति शोचन्ति तानि वै ।
 अथैतानि द्विजेभ्यो वै ओत्रियेभ्यो विशेषतः ।
 दीयमानानि वर्धन्ते दातारं तारयन्ति च ॥
 युधिष्ठिरः । देव ! देवेश ! दैत्यघ्न ! कालः को ह्यथ कथ्यते
 के तत्त्वपूजा मर्हन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजाः ॥
 भगवानुवाच । देवं पूर्वाह्निकं कर्म पैतृकञ्चापराह्निकम् ।
 कालहीनञ्च यद्दानं तद्दानं राज्ञसं विदुः ॥
 खादितं चावलीढञ्च कलिपूर्वञ्च यत्कृतम् ।
 रजस्वलाभिमृष्टञ्च तद्दानं राज्ञसं विदुः ॥
 अवकृष्टञ्च यद्भक्ष्यं अवर्तेनापि भारत ! ।
 परामृष्टं शुना चापि तद्भागं राज्ञसं विदुः ॥
 यावन्तः पतिता विप्रा संमर्गात् पतितास्तथा ।
 देवे वा पैतृके वापि राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ।
 क्लीव श्वित्रीः च कुष्ठी च राजयक्ष्यान्वितश्च यः ।
 अपस्मारी च यथाधः पितृभ्यो नार्हन्ति सत्कृतिम् ।
 चिकित्सका देवलका वृद्धा नियमधारिणः ।
 सोमविक्रयिणश्चापि आहुते नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 एकोद्दिष्टस्य ये चान्नं भुञ्जते विधिवद्द्विजाः ।
 चान्द्रायणं मकृत्वा ते पुनर्नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 गायका नर्तकाश्चैव श्रावका वादकास्तथा ।

कथका योधकाश्चैव आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अनग्नयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
 ते नराहि विकर्मस्था राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अपरिज्ञातपूर्वश्च गणपुत्रश्च यो द्विजः ।
 पुत्रिकापूर्वपुत्रश्च आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिजको द्विजः ।
 प्राणविक्रयवृत्तिश्च आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 चीर्णावृता गुणैर्युक्ता येच स्वाध्यायतत्पराः ।
 सावित्रीज्ञाः क्रियावन्त स्ते आद्वे सत्कृतिक्षमाः ॥
 आद्वस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि दृतं तथा ।
 दर्भाः सुमनसां क्षेत्रं तत्कालं आद्वदो भवेत् ॥
 चारित्रनियता राजन् ! कृशा ये कृशवृत्तयः ।
 अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 तपस्विनश्च ये युक्ता स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
 अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम् ॥
 एवं धर्मविदां श्रेष्ठ ! ज्ञात्वा सर्वात्मना सदा ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुपकारिणे ॥
 दानं यत्ते प्रियं किञ्चिच्छ्रोत्रियाणाञ्च यत्प्रियम् ।
 तत्प्रयच्छ स्वधर्मज्ञ ! यदिच्छसि त मत्तयम् ॥
 निरयं ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ।
 गुर्वर्थं वा गथार्थं वा नोचेदन्यत्र पाण्डव ! ॥
 वदन्ति येऽमृतं विप्रास्ते वै निरयगामिनः ।
 परदारापहर्तारः परदाराभिमर्शकाः ॥

परदारप्रयोक्तार स्ते वै निरयगामिनः ।
 अनाथान् प्रमदा बालान् वृद्धान् भीतान् तपस्विनः ॥
 प्रयच्छन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ।
 वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदश्च भारत ! ॥
 मित्रच्छेदं तथा कुर्यु स्ते वै निरयगामिनः ।
 वर्णाश्रमाणां ये संस्थाः पाण्डा येच पापिनः ॥
 उपासते चतान्येतु ते सर्वे नरकालयाः ।
 वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः ॥
 वेदानां लेखिनश्चैव ते वै निरयगामिनः ।
 रसविक्रयिणो राजन् ! विपविक्रयिणश्च ये ॥
 क्षीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिनः ।
 चण्डालेभ्यश्च ये क्षीरं प्रयच्छन्ति नराधमाः ॥
 अर्थार्थमथवा स्नेहात्ते वै निरयगामिनः ।
 ब्रह्मणानाङ्गवाञ्चैव वृद्धानाञ्च युधिष्ठिर ! ॥
 ये तरयन्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ।
 उपाध्यायश्च पितरं गुरुञ्च भरतर्षभ ! ।
 ये त्यजन्ति सहायाञ्च ते वै निरयगामिनः ॥
 अदातारं समर्था ये द्रव्याद्यालोभकारणात् ।
 दीनानाथान् पश्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
 क्षान्तान् दान्तान् कृशान् प्राज्ञान् दीर्घकालं सहोपित
 त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥
 बालानामथ वृद्धानां आन्तानाञ्चापि ये नराः ।
 अदत्त्वाश्नन्ति सृष्टान्स्ते वै निरयगामिनः ॥

एते पूर्वर्षिभिः प्रोक्ताः पुराणानां च दूषकाः ।
 ये च विप्रान् प्रदुष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ।
 ये स्वर्गन्तु समायान्ति तान् शृणुष्व युधिष्ठिर ! ॥
 दानेन तपसा चैव सत्येन च दमेन च ।
 ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 शुश्रूषाभिरुपाध्यायाच्छ्रुतिमादाय भारत ! ।
 ये प्रतिग्रहनिस्त्रेहा स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 प्रतिप्रदानदातारः श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।
 दातारश्चापि विद्यानान्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ॥
 मङ्गलाचार युक्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 मधुमांसासवेभ्यस्तु निवृत्ताः कृतुमत्यापि ॥
 परदारनिवृत्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 वैवाहिकान्तु कन्यानां दरिद्राणाञ्च ये नराः ॥
 कारयन्ति च कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तपसा चैव दानेन ये त्वशक्ता नरेश्वर ! ।
 धर्मोपदेशान् कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 दानानां मुपदेशञ्च तपसो नियमञ्च तु ।
 व्रतानामपि ये कुर्युस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 ये च मार्गोपदेष्टारस्तथा संक्रमकारिणः ।
 मार्गशुद्धिकरा ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 रसानामथबीजानां मौषधानान्तथैव च ।
 दातारः श्रद्धयोपेता स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

सायं प्रातर्द्दिवा सन्ध्यां नित्यं ये चाप्युपासते ।
 हव्यकव्यकरा नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 क्षेमाक्षेमश्च मार्गेषु समानि विषमाणि च ।
 अध्वानं ये च वक्ष्यन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 हव्यकव्यविदो ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पर्वद्वये चतुर्दश्या मष्टस्यां सन्ध्ययोर्हयोः ॥
 आर्द्रायां जन्मनक्षत्रे विषुवे आवणे हि ये ।
 ग्रामधर्माद्धि विरता स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 धर्माधर्मौ च कथितौ भूयः श्रोतुं किमिच्छमि ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवशास्त्रे धर्माधर्मकथनोनाम
 दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । इदं मे तत्त्वतो देव ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
 हिंसा मरुत्या योमर्त्यो ब्रह्महत्या मबाप्नुयात् ॥
 भगवानुवाच । ब्राह्मणं स्वयमादाय भैक्षार्थं कृशवृत्तिकम् ।
 क्षीयान्तस्मृतीयः पश्चात् तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
 उच्यते स हि विप्रस्य यश्च तस्य च भारत ! ।
 वृत्तिं हरति दुर्बुद्धिस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 यः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक् शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम्
 दूषयेत्परमार्थं यस्तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ॥
 गोकुलस्य तृषार्त्तस्य बलात्तु वसुधाधिप ! ।

उत्पादयति यो विघ्नन्तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
 अग्निं यः प्रक्षिपेत्क्रूरस्तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 मातरं पितरं वापि मृत्युं दत्त्वा भयं सुतम् ।
 त्यजेच्च करुणां भार्यां तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 क्रोधाद्वा यदि वा हेपादाकृष्टस्तर्जितोऽपि वा ।
 ऋतौ स्त्रियं यो नोपेयात्तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 यावत्सारो भवेद्दीनस्तन्नाशे यस्य दुःस्थितिः ।
 तत्सर्वं मंहरेद्यो वै तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥

प्रतिष्ठितः । सर्वेषामेव दानानां यत्तु दानं विशिष्यते ।

अभोज्यानाञ्च यो विप्रः तान् ब्रवीहि सुरेश्वर ! ॥

भगवानुवाच । अन्नमेव प्रशंसन्ति देवा ब्रह्मपुरःमराः ।

अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति ॥

अन्नकुण्डं शरीरं स्वप्राणाश्चान्ने प्रतिष्ठिताः ।

अभोज्यान्नानिमान् सर्वान् निखिणन्तन्निबोध मे ॥

दीक्षितस्य कदर्यस्य बद्धस्य निगडेन तु ।

अभिशस्तस्य षण्डस्य पाकभेदकरस्य च ॥

चिकित्सकस्य सर्वस्य तथाचोच्छिष्टभोजिनः ।

शूद्रान्नं सूतकान्नञ्च शूद्रोच्छेपणमेव च ।

द्विपदान्नं नगर्यन्नं पतितान्नं मनर्चितम् ।

तथा च पिशुनस्थान्नं यज्ञविक्रयिणस्तथा ॥

शैलूषान्नन्तु पापान्नं कृतघ्नस्थान्नमेव च ।

अस्वष्टस्य निपादस्य रङ्गावतरणस्य च ॥

सुवर्णिककस्य वैश्यस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।
 सुदुष्टं शौण्डिकान्नञ्च चेल निर्णेजकस्य च ॥
 अनिर्देशञ्च प्रेतान्नं गणिकान्नं तथैव च ।
 वन्दिनोद्युतकर्तुश्च तथाद्युतविदामपि ॥
 परिवित्तस्य यच्चान्नं परिवेत्तु स्तथैव च ।
 यथाग्नेदिधीषुर्विप्रो दिधीषुरेव वा पति ॥
 तयोरप्यभयो रन्नं सर्वत्रापि विवर्जयेत् ।
 गोलकस्य च कुण्डस्य राजान्नञ्चापि वर्जयेत् ॥
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकारान्नं यमश्चर्मावकृन्तिनः ॥
 गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिकृन्तति ।
 पूयश्चिकित्सकस्यान्नं शूकन्तु वृषलीपतेः ॥
 विष्ठावार्द्धुपिकस्यान्नं तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ।
 तेषां त्वगस्थिरोमाणि भुङ्क्ते योऽन्नं तु भक्षयेत् ॥
 दानानान्तु फलञ्चान्यत् शृणु पाण्डव ! तत्त्वतः ।
 वारिद स्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः ।
 तिलदस्तु प्रजामिष्टां दीपदाश्चक्षुरुत्तमम् ॥
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
 गृह्णदाऽग्राणि वेश्मानि रूप्यदीरूपमुत्तमम् ॥
 वामदश्चन्द्रसालोक्य मखिसालोक्यमश्वदः ।
 अनडुहः श्रिया जुष्टोऽन्नदोबभ्रस्य विष्टपम् ॥
 यानशय्याप्रदो भार्या मैरुष्यः स भयप्रदः ।
 याति दमगतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसत्यताम् ॥

सर्वेषान्तु प्रदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
 हिरण्यभूगवाश्वाज वस्त्रशय्यासनादिषु ॥
 योवित्तं प्रतिगृह्णीते ददात्यर्चितमेव च ।
 ता बुभौ गच्छतः स्वर्गे नरकान्तु विपर्यये ॥
 अनृतं न वदेद्वृत्ता तपस्तप्त्वा न विस्मयेत् ।
 नातोह्यपवदेद्विप्रोविप्रान्नत्वात् प्रकीर्तयेत् ॥
 यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् ।
 आयुश्च पापवादेन दानान्तु परिकीर्तितम् ॥
 एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते ।
 एकोहि भुङ्क्ते सुकृतमेकश्चाप्नोति दुष्कृतम् ॥
 मृतं शरीरं सुत्सृज्य काष्ठलोष्ट्रं समं क्षितौ ।
 विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥
 अनागतानि कार्याणि कर्तुं ङ्गयते जनः ।
 स शिरःकम्पमुद्धीक्ष्य सूयते दिनमन्तकम् ॥
 तस्माद्धर्मं सहायोऽस्तु धर्मं सञ्चिनुयात्सदा ।
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥
 पान्ताकाणि समाः प्रपाश्व कूपांश्च यूपान्श्च प्रतिश्रयांश्च ।
 त्वप्रदानं रुधुराच वाणी यमस्य ते निर्वचना भवन्ति ।
 इति गौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यान्नाविधिरेका-
 दशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । अनेकान्तं बद्धहारं धर्ममाद्धर्मनीषिणः ।

किं लक्षणोऽसौ भवति तन्मे ब्रूहि सुरेश्वर ! ॥

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! समासेन धर्मशौचविधिक्रमः

अहिंसा सत्यमस्तेय मातृशंस्यं दमः शमः ॥

आर्जवञ्चैव राजेन्द्र ! निश्चितं धर्मलक्षणम् ।

ब्रह्मचर्यं तपः क्षान्तिर्मधुमांसस्य वर्जनम् ॥

मर्यादाया स्थितिञ्चैव मशौचस्य च लक्षणम् ।

बाल्ये विद्यान्निषेवेत यौवने दारसंग्रहम् ॥

स्थाविर्ये मोक्षमातिष्ठेत् सर्वदा धर्ममाचरेत् ।

ब्राह्मणान्नावमन्येत गुरुन् परिवदेन्न च ॥

यतीना मनुकूलः स्यादेव धर्मः सनातनः ।

यतिगुरुर्द्विजानीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥

पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरुः ।

यद्गृहस्थार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥

निर्दह्यति तत्सर्वं मेकरात्रोपितो यतिः ।

दुर्वृत्तावा सुवृत्तावा ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपि वा ॥

गृहस्थैर्यतयः पूज्याः परत्र हितकारिभिः ।

एकदण्डी त्रिदण्डीवा शिखी मुण्डी तथैव च ।

काषायमात्रमारोऽपि यतिः पूज्यो युधिष्ठिर ! ।

अपूजितो गृहस्थैर्वा तथाचाप्यवमानितः ॥

यतिः सर्वातिथिर्वापि नरके पातयिष्यति ।

तस्माच्च यतयः पूज्या मङ्गला मत्परायणाः ॥

मयि सन्त्यस्तकर्मणः परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।
 प्रहरेन्व द्विजान् प्राज्ञो गा न हन्यात् कदाचन ॥
 भ्रूणहत्यासमञ्जैतदुभयं यो निषेवते ।
 नाग्निमुखे नोपयमे न च पादौ प्रतापयेत् ।
 नान्तरागमनं कुर्वी न्वचामेध्यं विनिक्षिपेत् ।
 उच्छिष्टो न स्पृशेदग्निमशौचस्थश्च जातुचित् ॥
 श्वचण्डालादिभिः स्पृशेनाङ्गमग्नौ प्रतापयेत् ।
 सर्वदेवमयो वङ्किस्तस्माच्छुद्धतमः स्पृशेत् ॥
 प्राप्तमूत्रपुरीषस्तु न स्पृशेदङ्किमात्मवान् ।
 यावत्तु धारयेद्देदाः स्तावदप्रयतो भवेत् ॥
 पचनाग्निं न गृह्णीयां परवेश्मनि जातुचित् ।
 तेन दत्वेन चान्नेन यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 ततत्कर्मणः फलस्यार्द्धं मग्निदस्य भवेत् नृप ! ।
 तस्माच्च लिङ्गितं वङ्किं कुर्याद्देवाविनाशिनम् ॥
 प्रमादाद्यदिवाञ्छानात् तस्य नागो भविष्यति ।
 गृह्णीयात्तुमथित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपि वा ॥
 भुविष्ठिरः । कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महत्फलम् ।
 कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनादैन ! ।
 भगवानुवाच । अक्रोधनाः सत्यपरा ! धर्मनित्या दमे रताः ।
 तादृशाः साधवो लोके तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 अमानिनः सर्वसहा अदृष्टार्था जितेन्द्रियाः ।
 सर्वभूतहिता मैत्रास्तोभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 अलुब्धार्चयो वैषां श्रीमन्तः सत्यवादिनः ।

स्वधर्मनिरतायेतु तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 साक्षाच्च चतुरो वेदान् योऽधीयीत दिने दिने ।
 शृद्धानं रस्य नो देहे तस्मात्त मृषयो विदुः ॥
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन च समन्वितः ।
 तारयेत् सकुलं सर्वमेकोऽपीह युधिष्ठिर ! ॥
 गामन्त्रमश्वं वित्तं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
 नियच्छेच्च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसम्मतम् ॥
 दूरादाभूय मत्कृत्य प्रयत्नेनैव पूजयेत् ।
 युधिष्ठिरः । धर्माधर्मविधिः कृत्स्नो मम भीष्मेण भाषितः ।
 भीष्मवाक्यात्सारभूतं वद धर्मं सुरेश्वर ! ॥
 भगवानुवाच । अन्नेन धार्यते सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 यन्नात्प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षो नास्ति संशयः ॥
 अन्नं च पीडयित्वातु देशकालेव भक्तितः ।
 दातव्यं विषुवे चान्नं आत्मनो भूतिमिच्छता ।
 विप्रमध्वपरिश्रान्तं बालं वृद्धमथापि वा ॥
 अर्चयेद्गुह्यवत् प्रीतो गृहस्थो गृहमागतम् ।
 क्रोधमुत्पादितं कृत्वा सुशीलो वीतमत्सरः ॥
 अर्चयेदतिथिं प्रीतः परत्रेह च भूतये ।
 अतिथीन्नावमन्येत न शुष्काङ्गिरमीरयेत् ॥
 न पृच्छेत् गोत्रचरणं नाधिकं वा कदाचन ।
 चण्डानो वा श्वपाको वा काले यः कश्चिदागतः ॥
 अन्नेन पूजनीयः स परत्र हितमिच्छता ।
 यः पिधाय गृहद्वारं भुङ्क्तेत्येकः प्रहृष्टवत् ॥
 स्वर्गद्वारं विधानं वै कृतस्तेन युधिष्ठिर ! ।

विप्रदेवान्नृपीन् विप्रानतिथींश्च निराश्रयान् ॥
 योनरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ।
 कृत्वापि बद्धशः पापं यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
 ब्राह्मणाय विशेषेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् ॥
 तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नं ह्यमृतमित्याहुर्न पूजितकं स्मृतम् ॥
 अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे सर्वधातवः ।
 बलं बलवतो न स्यादन्नं तस्य च देहिनः ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं अद्भयाऽअद्भयापि वा ।
 आदित्योऽपि रसं सर्वं मादत्ते स गभस्तिभिः ॥
 वायुस्तस्मात्समाधाय रसमन्ने निषेचयेत् ।
 तत्तु मेघगतं भूमौ शक्रो वर्षति पाण्डव ! ॥
 तस्यां शस्यानि रोहन्ति यैर्जीवन्त्यखिलाः प्रजाः ।
 मांसमेदोऽस्थिमज्जानां सम्भवस्त्वन एव हि ॥
 एवमन्नञ्च सूर्यश्च पवनः शक्र एव च ।
 एक एव स्मृतोराशि र्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥
 वरं ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ! ।
 अन्नदानेन सम्प्रीता देवाश्च पितृभिः सह ॥
 तस्मात्तेजो यशो वीर्यं बलायुर्वृद्धयः सदा ।
 अद्भयान्नं प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 अन्नदानं तु ये लोके कुर्वन्ति अद्भया नराः ।
 भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ॥
 नानासंस्थानि रूपाणि नानाभूतयुतानि च ।

चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ॥
 तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि महान्ति च ।
 अनेकगतसंख्यानि सान्तर्जलवनानि च ॥
 वैदूर्यमणिचित्राणि रूप्यरुक्ममयानि च ।
 तत्र पुष्पफलोपेताः कामदाः सुरपादपाः ॥
 वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपाः दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
 निर्घोषवन्ति यानानि युक्तानि च सहस्रशः ॥
 भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च ।
 लीरस्त्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ॥
 प्रासादाः पाण्डुराभ्राभाः शय्याश्च कनकोज्वलाः ।
 अन्नदानान्तु सिध्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अन्नदानविधिर्नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अन्नदानफलं श्रुत्वा प्रीतोऽस्त्रासुरसूदन ! ।
 भोजनस्य विधिं वक्तुं देवदेव ! त्वमर्हसि ॥
 भगवानुवाच । भोजनस्य द्विजातीनां विधानं शृणु पाण्डव !
 स्नातः शुचिः शुचौ देशे मिर्जने कृतपावकाः ॥
 मण्डलं कारयित्वा तु चतुरश्रं द्विजोत्तमः ।
 क्षत्रियस्य ततो वृक्षं वैश्यस्य धनुसन्निभम् ॥
 कुर्चपादस्तु भुञ्जीयात् प्राङ्मुखश्चासने शुचौ ।
 पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनः ॥

नैकवासास्तु भुञ्जीयान्नैवान्तर्धाय वै द्विजः ।
 न भिन्नपात्रे भुञ्जीत पर्णष्टष्ठे तथैव च ॥
 अन्नं पूर्वं नम कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 नान्यदालोकयेदन्नान्नजुगुप्सेत वा पुनः ॥
 जुगुप्सितस्तु यच्चात्रं राजसा एव भुञ्जते ।
 पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्यादन्नं प्रदक्षिणम् ॥
 अप्रेयस्तद्विजानीयात् पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 परिपेकबलादन्यत् पियत्वे त्वनुमन्त्रयत् ॥
 पञ्चप्राणाहुतिं कुर्यात्समन्त्रस्तु पृथक् पृथक् ।
 यथा रसं न जानाति जिह्वा प्राणाहुतीं वृष ! ॥
 तथा समाहितः कुर्यात् प्राणाहुतिमतन्द्रितः ।
 विदित्वा चान्न मन्नाद पञ्च प्राणांश्च पाण्डव ! ॥
 यः कुर्यादाहुतीः पञ्च तेनेष्टाः पञ्च वायवाः ।
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 तेनान्नेन सुरान् प्रेतान् राजसांस्तर्पयिष्यति ।
 वक्त्रमाणपिण्डानि ग्रामेनेकेन वा पुनः ॥
 वक्त्राधिक्रान्तु यत्पिण्डमात्मोच्छिष्टस्तदुच्यते ।
 दष्टावशिष्टमन्नञ्च वक्त्रनिःसृतमेव च ॥
 अभोज्यन्तद्विजानीयान् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 स्वमुच्छिष्टस्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥
 चान्द्रायणञ्च यत्कृच्छ्रं प्राजापत्यमथापि वा ।
 पिबतः पतिते तोये भाजने मुखनिःसृते ॥
 अभोज्यन्तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 केशकीटावपन्नञ्च मुखमारुतजीलितम् ॥

अभोज्यं तद्विजानीयाद् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उत्थाय च पुनर्भुक्तं पादस्पृष्टञ्च लङ्घितम् ॥
 अन्नं तद्वाक्षसं विद्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
 राज्ञसोच्छिष्टभुग्विप्रः सत्यपूर्वान् परानपि ॥
 निरये रौरवे घोरे स पितॄन् घातयिष्यति ।
 तस्मिन्नाचमनं कुर्यात् यस्मिन् पात्रे स भुक्तवान् ॥
 यश्चतिष्ठत्यनाचान्तो भुक्तवान्नामने ततः ।
 स्नानं सद्यः प्रकुर्वीत नान्यथा प्रयतो भवेत् ॥

युधिष्ठिरः । तृणमुष्टिविधानञ्च तिलमादात्ममेव च ।
 इक्षुसोमसमुद्भूतिं वक्तुमर्हसि मामदः ॥
 भगवानुवाच । पितरो वृषभा ज्ञेया गावो लोकस्थ मातरः ।

तामान्तु पूजया राजन् ! पूजिताः पितृमातरः ॥
 सभा विप्रमृष्टाश्चापि देवतायतनानि च ।
 शुध्यन्ति स्वत एवासां किम्भूतमधिकं ततः ॥
 ग्रासमुष्टिं परगवे दद्यात् संवत्सरन्तु यः ।
 अकृत्वास्तेयमाहारं वृत्तवत्सार्वाकामिकम् ॥
 गावो मे मातरः सर्वाः पितरश्चैव मे वृषाः ।
 ग्रासमुष्टिं मया दत्तां प्रतिगृह्णन्तु मातरः ॥
 इत्युक्त्वा तेन मन्त्रेण सावित्या वा समाहितः ।
 दद्यात्तु ग्रासमुष्टिं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यत् कृतं दुष्कृतत्वेन ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 तस्य नायति तत्सर्वं दुःस्वप्नञ्च विनश्यति ॥
 तिलाः पवित्रा पापघ्ना नारायणसमुद्भवाः ।
 तिलाः श्राद्धे प्रशंसन्ति दानमेतदनुत्तमम् ॥

तिलानद्यात्तिलान् दद्यात्तिलान् प्रातरुपसृशेत् ।
 तिलास्तिला इति ब्रूयात् महत्पापविमुक्तये ॥
 तिलास्तु देवतारूपा नावमन्या द्विजातिभिः ।
 भोजनाभ्यञ्जनादानाद्यो न तत् कुरुते तिलैः ॥
 कृमिर्भूत्वाश्वविष्ठायां पितृभिः सह मज्जति ।
 तिलान् यो पीडयेद्विप्रो स्ववक्त्रेण स्वयं नृप ! ॥
 पीडयेद्यदि तान् मोहान्नरकं याति रौरवम् ।
 इतिव शोड्धवे सोमः सोमवंशोऽङ्गवे द्विजः ॥
 इक्षून् यः पीडयेत्तस्मादिक्षुषात्यात्मघातकः ।
 इक्षुदण्डसहस्रेण एकैकेन द्विजोत्तमः ॥
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति ब्राह्मणो यत्र पीडकः ।
 तस्मान्न पीडयेदिक्षून् मन्त्रचक्रे द्विजोत्तमः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे तिलान्नदानादिप्रशंसा-
 नाम तयोद्देशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

विष्टिरः । समुच्चयं तु धर्माणां भोज्याभोज्यञ्च केशव ! ।
 श्रुतं मया त्वत्प्रसादादाप्तुमं ब्रवीहि मे ॥
 गवानुवाच । दुर्भिक्षे राष्ट्रसम्पत्तिं त्वशौचे स्रतस्तूतके ।
 कर्मकालेऽध्वनि तथा नियमस्यो न लुप्यते ॥
 दूराध्वमनात्स्विन्नो द्विजालाभे तु शूद्रतः ।
 अकृतान्नञ्च यत्किञ्चिद्गृहीयादात्मवृत्तये ॥
 आनुरो दुःखितो वापि भयार्तो वा बुभुक्षितः ।

भुञ्जन्विधिना विप्रः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 यत्किञ्चिदपि कुर्वाणो विद्वान् गुरुनियोगकः ।
 तेषां वचनसामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अनृतावृतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।
 प्रोषितस्तु स्त्रियं गच्छेत् प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 निमन्त्रितस्तु यो विप्रो विधिवद्भव्यकव्ययोः ।
 मांसादीन्यपि भुञ्जानः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अष्टौ तान्यवतप्तानि आपोमूलं घृतं पयः ।
 हविर्ब्राह्मणकामाया गुरोर्बचनमौषधम् ॥
 अग्नौ विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नरः ।
 विदुषां कलनेनापि दानेनापि विशुद्ध्यति ॥

युधिष्ठिरः । प्रशस्य कीदृशो विप्रो निन्द्यथापि सुरेश्वर ! ।

अष्टकापञ्चकः कालस्तन्मे कथय माधव ! ॥

भगवानुवाच । सत्यं यदि द्विजं दृष्ट्वा स्यान्निवेपति भास्करः ।

एष मे मण्डनं भित्वा याति ब्रह्म सनातनम् ॥

कुलीनः कर्मरुद्धैश्च स्तथैवाप्यनृशंसकः ।

सदानृजः सत्यवादी पात्रं सर्वदमे द्विजाः ॥

ये ते चाग्रामने स्यातुं भुञ्जानाः प्रथम द्विजाः ।

तस्यां पंक्त्यां तु ये चान्ये तत् पुनन्त्येव दर्शनात् ॥

मङ्गता ये द्विजश्रेष्ठा मङ्गता सत्यरायणाः ।

तान् पङ्क्तिपावनान् विद्धि पूज्यश्चैव विशेषतः ॥

निद्यान् शृणु द्विजान् राजन् । मपिवा वेदपारगात् ।

ब्राह्मणेष्वामनालोक्ष्य चरन्तः पापकर्मणः ॥

अनग्निरनधीयानः प्रतिग्रहरुचिस्तु यः ।

यत्र कुत्र च भुञ्जान स्वविद्यात्पाङ्क्तूषकम् ॥
 मृतसूतकपुष्टाङ्गो यस्तु शूद्रान्नभोजनः ।
 अहश्चापि न जानामि गतिमस्य नराधिप ! ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जपतीजुह्वतो वापि गतिरुद्धं न विद्यते ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेनापि वर्तते ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्म ब्रह्म तयोऽग्नयः ॥
 शूद्रप्रेषणकर्तुश्च ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ! ।
 भूष्यामन्नं प्रदातव्यं श्वशृगालसमो हि सः ॥
 प्रेतीभूतश्च यः शूद्रं ब्राह्मणोऽज्ञानदुर्बलः ।
 अनुगच्छेन्नीयमान स्त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा वृतं प्राप्य विशुद्ध्यति ॥
 अनाथब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजोत्तमाः ।
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥
 न तेषां मशुभं किञ्चित् पापं वा शुभकर्मणाम् ।
 जलावगाहनादेव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 शूद्रवेश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा दधि ।
 घृतन्तेन न भोक्तव्यं विद्धि शूद्रान्नमेव तत् ॥
 विप्राणां भोक्तुकामाना मत्यन्तश्चान्तकाङ्क्षया ।
 यो विघ्नं कुरुते मर्त्यं सततोऽन्यो नास्ति पापकृत् ॥

च वेदाः ऋषिभिसहाजैः साङ्गं पुराणञ्च कुलञ्च जन्मनोः ।
 तानि सर्वाणि गतौ भवन्ति शीलव्यपेतस्य न हि द्विजस्य ॥
 होपरागे विषुवायनादि सुपुण्यतिथ्याञ्च सुते च जाते ।

नवेषु पद्मेषु च पाण्डुपुत्र ! गच्छेत्सन्निष्क तु सहस्र तुल्यम् ॥
 नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च मासे ।
 उपप्लवे चन्द्रमसोरवेश्च आह्वस्य काले ह्ययनद्वयं न ॥
 य स्वेकपङ्क्त्या विषमं ददाति स्नेहाद्भयाद्वा यदि वार्थहेतोः ।
 क्रूरं दुराचार मनात्मवन्तं ब्रह्मघ्नेनं सुनयो वदन्ति ॥
 धनानि येषां विफलानि सन्ति नित्यं रमन्ते परलोकमूढाः ।
 तेषां मयं शत्रुवरघ्नलोको नासौ मदेहः समुखं रमेत ॥
 ये युक्तयोगास्तपसि प्रयुक्ताः स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहम्
 जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टास्तेषां मसौ नायमरिर्भूलोकः ॥
 ये धर्ममेव प्रथमञ्चरन्ति अमण्य लब्ध्वा निधनानि काले ।
 दारानवाप्य क्रतुभि र्यजन्ति तेषां मयञ्चैव परश्च लोकः ॥
 ये नैवविद्या न तपो न दानं न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते ।
 न चापि गच्छन्ति सुखान्यभावात् तेषामयञ्चैव परस्य नास्ति
 युधिष्ठिरः । नारायण ! पुराणेश ! योगवात्स ! नमोऽस्तु ते ।

श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारममुञ्जयम् ॥

भगवानुवाच । धर्मसारं महाराज ! मनुना प्रोक्तमादितः

प्रयच्छामि मनुप्रोक्तं पौराणं श्रुतिसन्ततम् ॥

अग्निचित्कपिलासती राजा भिक्षुर्महोदधिः ।

दृष्टमात्राः पुनन्त्येत तस्मात्प्रश्येत ताम् सदा ॥

गौरेकस्य प्रदातव्या न बहूनां युधिष्ठिर ! ।

यागौर्विक्रयमापन्नादहत्यासप्तमं कुलम् ॥

बहूनां न प्रदातव्या गौर्वस्त्रं शयनं स्त्रियः ।

तादृक् भूतन्तु यद्दानं दातारं नोपतिष्ठति ॥

आकृष्य ब्राह्मणो मत्क मन्त्रं येषान्तु वेश्मनि ।

गोभिश्च पुण्यकं तेषां राजसूयादि शिष्यते ॥
 मादम्या इति यो ब्रूयाद्गोरग्ने ब्राह्मणस्य च ।
 तिर्यग्योनिशतं गत्वा चण्डालेषु प्रजायते ॥
 ब्राह्मणस्य तु देवस्य दरिद्रस्य च यजनम् ।
 गुरोश्चापि हतं राजन् ! स्वर्गस्यमपि पातयेत् ॥
 धर्मजिज्ञासमानानां प्रमाणं प्रथमं श्रुतिः ।
 द्वितीयस्तु स्वशास्त्राणि तृतीयं लोकसंग्रहः ॥
 आसमुद्राच्च वै पूर्वादासमुद्राच्च पश्चिमात् ।
 हिमवद्दिन्ध्ययोर्मध्यमार्यावर्तं प्रचक्षते ।
 सरस्वतीद्विपहत्यास्तथा नद्योर्धदन्तरम् ॥
 तद्देवमातृकं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ।
 तस्मिन्देसे सदाचारः पारम्पर्यक्रमागतः ॥
 वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ।
 कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः ॥
 एते महर्षिदेशास्तु ब्रह्मावर्तादनन्तरम् ।
 एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ॥
 स्वं स्वं चरित्रं शिक्षन्ते पृथिव्यां सर्वमानवाः ।
 हिमवद्दिन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ॥
 प्रत्यगेव प्रयागश्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ।
 कृष्णमारस्तु चरति मृगोयत्र स्वभावतः ॥
 संज्ञया ज्ञायते देशो क्लृप्तेष्वेव देशस्तु तत्परम् ।
 एतान् विज्ञाय देशास्तु संश्रयेरन् द्विजातयः
 शूरास्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेदृत्तिकर्षितः ।
 आचारप्रभवोधर्मो ह्यहिंसा सत्यमेव च ॥

दानञ्चैव यथा शान्तिं नियमानियमैः सह ।
 वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैः निषेकादि द्विजात्मनाम् ॥
 कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ।
 गर्भे हर्मैर्जातकर्म नामचौडोपनायनैः ॥
 स्वाध्यायैस्तर्पण्यैश्चैव विवाहस्नातकव्रतैः ।
 सहायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयः क्रियते ततः ॥
 धर्मार्थौ यस्य महतां शुश्रूषा मपि तद्विधः ।
 न तस्य विद्या वक्तव्या कदाचिदपि चोपरे ॥
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च ।
 यतो ज्ञानागमं प्राप्तं स्तं पूर्वमभिवादयेत् ॥
 स श्रेष्ठः सव्यं स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ।
 न कुर्व्यादेकहस्तेन गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥
 निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
 अध्यापयन्ति वेदांश्च स विप्रो गुरुकथ्यते ॥
 ब्रह्मोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः ।
 सुकल्पान् इतिहासांश्च स उपाध्याय उच्यते ।
 साङ्गान् वेदांश्च योऽध्याप्य शिष्ययित्वा वृत्तानि च
 विवृणोति च मन्त्रार्था नाचार्यः सोऽभिधीयते ।
 उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ॥
 पितुर्दशगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते ।
 तस्मात्तेषां वशेतिष्ठेत्तच्छ्रूपापरो भवेत् ॥
 अवमानाक्तु तेषां हि नरकान्याति सर्वशः ।
 अनङ्गानतिरिक्ताङ्गान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान्
 रूपद्रविणहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ।

शपतो यत् कृतं पुण्यं सेव्यमानन्तु गच्छति ॥
 सेव्यमानस्य यत्पापं शपन्ता मनुगच्छति ।
 नास्ति क्व लोकनिन्दाय देवतानाञ्च तुच्छनम् ।
 द्वेषं स्तम्भञ्च मोहञ्च क्रीधन्त्यैक्षण्यं विवर्जयेत् ॥
 यस्य यस्य हि यो भाव स्तेन तेन हि तं रथम् ।
 अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशन्नयेत् ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मसारसमुच्चयोनाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

बुधिष्ठिरः । भगवंस्तव भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय ! ।
 धर्मं पुण्यतमं देव ! पृच्छतः कथयस्व मे ॥
 यदेकमग्निहोत्रं वै स्पृष्टं वर्णत्रयस्य तु ।
 मन्त्रस्य वृद्ध्या तं सम्यग्विधिना चाप्युपासितम् ॥
 आहितान्नित्रयत्यूर्द्धं सपत्नीकं सवान्धवम् ।
 कथं तद्वाह्मणेर्देव ! होतव्यं क्षत्रियैः कथम् ॥
 वैश्यैर्वा देव ! देवेश ! कथं वा सुज्जतं भवेत् ।
 कस्मिन् काले कथं कस्यचेयोऽग्निः स्यात् सुरेश्वर ! ॥
 आहितस्य कथं वापि सम्यगाचरणं भवेत् ।
 कत्यग्नयः किमात्मानं स्थानं किं कस्य वा विभो ! ॥
 कतरस्मिन् वा स्थाने किं ब्रजेदग्निहोत्रकः ।
 अग्निहोत्रनिमित्तञ्च किमुत्पन्नं पुराऽनघ ! ॥

कथमेवाथ ह्रयन्ते प्रीयन्ते च सुरैः कथम् ।
 विधिवन्मन्त्रवद्भक्त्या पूजिता स्वग्नयः कथम् ॥
 कां गतिं वदतां श्रेष्ठ ! नयन्ति ह्यग्निहोत्रिणम् ।
 दुर्द्धताश्चाग्निह्रताश्चाप्यविज्ञातास्त्रयोऽग्नयः ॥
 किमाहिताग्नेः कुर्वन्ति चीर्णावा अपि केशव ! ।
 उत्सन्नान्निम्नं पापात्मा कां योनिं देव ! गच्छति ॥
 एतत्सर्वं हि देवेश ! भक्त्या भूपगतस्य मे ।
 वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ ! सर्वावास ! नमोऽस्तु ते ॥

भगवानुवाच । शृणु राजन् ! महत् पुण्यमिदं धर्मासृतं परम्

यत्त तारयते भक्तान् ब्राह्मणानग्निहोत्रिणः ॥
 ब्रह्मा त्वेतान् सृजन् लोकान् महदाद्यान् महाद्युतीन्
 सृष्टोऽग्निर्मुखतः पूर्वं लोकानां हितकाश्यया ॥
 यस्मादग्रे स भूतानां सर्वेषान्निर्मितो मया ।
 तस्मादग्नीत्यभिहितं पुराणज्ञैर्महर्षिभिः ॥
 यस्मात्तु सर्वकृत्येषु पूर्वमस्मै प्रदीयते ।
 श्राद्धातिदीप्यमानाय तस्मादग्नीति कथ्यते ॥
 यस्माच्च नयति ह्यग्रां गतिं विप्रान् सुपूजितान् ।
 तस्माच्च नयनाद्राजन् ! वेदेष्वग्नीति चोच्यते ॥
 यस्माच्च दुर्द्धतान् सोऽय मलम्भक्षयितुं क्षणात् ।
 यजमाना नरश्रेष्ठाः क्रव्यादोऽग्निस्तु न स्थितः ॥
 सर्वभूताधिपो राजन् ! देवानामेष वै सुखम् ।
 प्रथमं मन्मुखात् सृष्टो लोकार्थं पचनप्रभुः ॥
 सृष्टमात्रो जगत्सर्वं मुत्तमैश्च युतं खलु ।

ततः प्रथमितः सोऽग्निरूपः स मायया पुरा ॥
 स्तृतादुपासनात् सोऽयमौपासन इति स्मृतः ।
 आहुतिः सर्वमाख्यातस्तस्मिन् वसति योऽनलः ।
 आवसथ इति ख्यातस्तेनासौ ब्रह्मवादिभिः ॥
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वर्तन्ते यस्य धर्मतः ।
 सोममण्डलमध्येन गतिस्तस्य द्विजन्मनः ॥
 तेन सप्तर्षयः सिद्धाः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
 गतात्मभासा युज्यन्ते मेध्याग्नेश्च न तत्पराः ॥
 अपरे चावशंसन्तु पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च वर्तते ॥
 स्थालीपाकश्च गृह्याश्च सर्वे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।
 गृह्यकर्मवहो यस्माद् ततो गृहपतिस्तु सः ॥
 औपासनश्चावसथं सभ्यं पचनपावकम् ।
 आहुर्ब्रह्मविदः केचिदेतमेव समापि च ॥
 अग्निहोत्रप्रकारन्तु शृणु राजन् ! समाहितः ।
 तयाणां गणनामापि अग्नीनामुच्यते मया ॥
 गृहाणान्तु पतित्वाद्धि गार्हपत्यमिति स्मृतम् ।
 यजमानन्तु यस्मात्तु दक्षिणान्तु गतिं नयेत् ॥
 दक्षिणाग्निं तदाहुस्ते दक्षिणत्वाच्च तद्विजाः ।
 आहुतीः सर्वमाख्यातं हवनं हव्यवाहनम् ॥
 आह्वय योऽग्निं नियतं यश्चाहवनसंरतः ।
 आभिमुख्येन होमस्तु यस्माद्यज्ञेषु वर्तते ॥
 तेनास्याहवनीयत्वं गतोवक्त्रिर्महादुतिः ।

आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञे ये यत्र सर्वशः ॥
 यस्मादस्मिन् प्रवर्तन्ते ततोऽह्वाहवनीयता ।
 आवसथन्तु येचाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ॥
 तेषां सभागतोवक्त्रिः सभ्यइत्यभिधीयते ।
 आवसथस्तु यो वक्त्रिः प्रथमः स प्रजापतिः ॥
 ब्रह्मा वै गार्हपत्योऽग्निस्तस्माद्देवो हि वा भवेत् ।
 दक्षिणाग्निः स्वयं रुद्रः क्रोधात्मा चण्ड एव सः ॥
 अहमाहवनीयोऽग्निरन्तरीक्षश्च दक्षिणः ।
 स्वर्गमाहवनीयोऽग्निरेव मग्नित्वयं स्मृतम् ॥
 इक्षो वै गार्हपत्योऽग्निर्यस्माद्भृता च मेदिनी ।
 अर्द्धचन्द्राकृतिः खं वै दक्षिणाग्निस्तथा भवेत् ॥
 चतुरस्रं ततः स्वर्गं निर्मलं स्यग्निसन्निभम् ।
 तस्मादाहवनीयोऽग्निश्चतुरस्रो भवेन्नृप ! ॥
 जुहुयाद्गार्हपत्यं यो भुवं जयति स द्विजः ।
 जुहुयाद्दक्षिणाग्निं यः स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥
 पृथिवी मन्तरीक्षं वा दिवस्तृणगणैः सह ।
 जयत्याहवनीयं यो जुहुयाद्भक्तिमान् द्विजः ॥
 यस्त्वावसथे जुहुयात्तुलाग्निं विधिवद्द्विजः ।
 सच सप्तर्षिलोकेषु सपत्नीकः प्रमोदते ॥
 यथाप्युपास्ते सभ्यं वा विधिवत्प्रयतात्मवान् ।
 स जयेद्वा यमभयं सर्वं तथाप्यहिंसभामपि ॥
 अग्नीनामथवाग्नेस्तु यस्य होमः प्रदीयते ।
 ईर्ष्याभवति सर्वोऽग्निरग्निहोत्रश्च वै भवेत् ॥

त्वयणामपि वज्जीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम् ।
 ताणहै यजमानस्य चाग्निहोत्रमिति स्मृतम् ॥
 होतृत्येव विवादो वै विषादो दुःखमुच्यते ।
 दुःखं तापद्वयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः ॥
 यस्माद्वा त्रायते दुःखादयजमानं ऊतोऽनलः ।
 तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्तमग्निहोत्रमिति श्रुतम् ॥
 तदग्निहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा ।
 वेदाद्याप्यग्निहोत्रार्थं जज्ञिरे स्वयमेव तु ॥
 अग्निहोत्रं फला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
 रतिपुत्रफला नारी दानहोमफलं धनम् ॥
 त्रिवेदमन्त्रसंयोगादग्निहोत्रं प्रचक्षते ।
 ऋग्यजुःसामभिः पुण्यैः स्थाप्यते सृष्टसंयतेः ॥
 वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादावेयोऽग्निर्नराधिपः ।
 वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते ॥
 अग्न्याधानत्वेनायं वसन्ते क्रियते नृपः ।
 तस्य श्रीर्ब्रह्मपुष्टिय ब्राह्मणस्य विवर्द्धते ॥
 क्रतवः सर्व एवेते त्रिभिर्वेदेभ्यः कृताः ।
 अग्निहोत्राः प्रवर्तन्ते यैरिह प्रवर्तते जगत् ॥
 ग्रास्यारण्याश्च पशवस्तथा ह्यवास्तृणानि च ।
 फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 रसाः स्नेहा स्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा ।
 काञ्चनाद्यानि लोहाणि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो नीलांता न्यायवित्तरः ॥

धर्मशास्त्रञ्च तत्सर्वं मग्निहोत्रकृतेऽभवत् ॥
 छन्दः शिक्षाश्च कल्पाश्च तथा व्याकरणं नृप ! ।
 ज्योतिर्ज्ञानं निरुक्तञ्च ह्यग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 इतिहासपुराणञ्च गाथाश्चोपनिषदृतथा ।
 आयर्वणानि कर्माणि अग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 यश्चैतस्यां पृथिव्यां हि किञ्चिदस्ति चराचरम् ।
 तत्सर्वं मग्निहोत्रस्य कृते सृष्टं स्वयम्भुवा ॥
 अग्निहोत्रस्य दर्शस्य पौर्णमासस्य चाप्यथ ।
 यूपेष्टिपशुब्रह्मणां सोमपानक्रियावताम् ॥
 तित्थिनक्षत्रयोगानां मुहूर्तकरणात्मनाम् ।
 कालानां वेदनार्थन्तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ॥
 ऋग्यजुःसाममन्त्राणां लोकचित्तार्थचिन्ततात् ।
 प्रत्यापत्तिविकल्पार्थं छन्दोज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 वर्णान्नरपदार्थानां सुपि लिङ्गविभक्तिः ।
 नामधातुविवेकार्थं पुरा व्याकरणं कृतम् ॥
 यूपवेद्यध्वराथेन्तु प्रोक्षणं ग्रहणाय तु ।
 यज्ञदैवतयोगार्थं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 यज्ञपात्रपवित्रार्थं द्रव्यसम्भरणाय च ।
 सर्वयज्ञविकल्पाय पुरा तुल्यं प्रकल्पितम् ॥
 नाममन्त्रविभक्तानां तत्त्वार्थनियमाय च ।
 सर्ववेदनिरुक्तञ्च निरुक्तं ऋषिभिः कृतम् ॥
 वेद्यर्थं पृथिवी सृष्टा सम्भारार्थं तथैव च ।
 इध्ननार्थञ्च यूपार्थं ब्रह्मा चक्रे वनस्पतीन् ॥

ग्राम्यारण्याश्च पशवः सूयन्ते यज्ञकारणात् ।
 मन्त्राणां विनियोगश्च प्रोक्षणं अवणं तथा ॥
 अनुयाजप्रयाजांश्च मरुतां शासिनस्तथा ।
 उद्गातृञ्चैव साम्नां वै वलिप्रस्थानमेव च ॥
 विष्णुक्रमाणां क्रमणं दक्षिणावभृतं तथा ।
 त्रिकालं चैव भूमिश्च ! स्थानिषूपभृतस्तथा ॥
 अवणस्प्रोक्षणञ्चैव हविषा अवणस्तथा ।
 तावतुल्यन्ति ये विप्रा निवृत्ताश्च पशोर्वशम् ॥
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं तमसावृतम् ।
 शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमाः ॥
 क्रिमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
 यूपान् उक्तसंस्कारै रीषध्यः पशवस्तथा ॥
 यजमानेन सहिताः स्वर्गं यान्ति नरेश्वर ! ।
 यावत्कालं हि यज्ञो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवो ह्यध्वरे हताः ।
 वृजा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्वं पशवस्तथा ॥
 तृणा इच्छन्ति दर्भत्व मोषध्यश्च हविष्मताम् ।
 सोमत्वञ्च लताः सर्वा वेदित्वञ्च वसुन्धरा ॥
 यस्मात्पशुत्वमिच्छन्ति पशवः स्वर्गलिप्सया ।
 तस्मात्पशुबधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु पाण्डव ! ॥
 अहिंसा वैदिकं कर्म ब्रह्मकर्मेति तत् स्मृतम् ।
 वेदाक्तं ये न कुर्वन्ति हिंसाबुद्ध्या क्रतुं द्विजाः ॥
 सद्यः शूद्रत्वमायान्ति प्रेत्य चण्डालतामपि ।
 गावो यज्ञार्थं मुत्पन्ना दक्षिणार्थं तथैव च ॥

सुवर्णं रजतञ्चैव पात्रिकं भार्यमेव च ।
 दर्भसंस्करणार्थं तु रक्षसां रक्षणाय च ॥
 यजनार्थं द्विजाः सृष्टा स्तारका भुवि दैवताः ।
 क्षत्रिया रक्षणार्थं तु वैश्या वार्तानिमित्ततः ॥
 शुश्रूषार्थं त्रयाणान्तु शूद्राः सृष्टाः स्वयम्भवा ।
 एवमेतत् जगत्सर्वं मग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 नावबुध्यन्ति ये वैतदीदृशन्तस्मावृतम् ।
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं नाम विश्रुतम् ॥
 रौववादिप्रसुक्तास्तु क्षमियोनिं व्रजन्ति ते ।
 यथोक्तमग्निर्होत्राणि शुश्रूषन्ति च ये द्विजाः ॥
 तैस्तु दत्तं ऊतं तप्तं जप्तमध्यापितं भवेत् ।
 एवमिष्टञ्च पूर्तञ्च यद्विजैः क्रियते नृप ! ॥
 तत्सर्वं सम्यगाहृत्य चादित्ये स्थापयाम्यहम् ।
 मया स्थापितमादित्ये लोकस्य सुकृतं हि यत् ।
 तारयेत्तत् सहस्रांगुः सुकृतं ह्यग्निर्होत्रिणाम् ।
 तावत्तेषां हि पुण्येन दीप्यते रविरस्वरे ॥
 स्वर्गे स्वर्गं गतानान्तु वीर्याद्भवति वीरवान् ।
 तत्र ते क्षुपदुज्यन्ति ह्यग्निहोत्रस्य यत् फलम् ॥
 समानरूपा देवानां तिष्ठन्त्याभूतसंभवम् ।
 वृथाग्निना च ये केचिदहहन्ते ह्यग्निर्होत्रिणः ॥
 न तेऽग्निर्होत्रिणां लोकात् मनसापि व्रजन्ति व ।
 वीरघ्नास्ते दुराचाराः सुदग्धिना नराधमाः ॥
 विकला व्याधिकाश्चापि जायन्ते शूद्रयोनिषु ।
 तस्मात्प्रोषितकैर्नित्यं मग्निर्होत्रं द्विजन्तभिः ॥

होतव्यं विधिवद्राजवृध्वमिच्छन्ति ते गतिम् ।
 अमृज्यं सूत्रमेतस्मादग्निहोत्रं युधिष्ठिर ! ॥
 न त्याज्य मध्येतद्गृह्यहोतव्यं द्विजातिभिः ।
 वृद्धत्वेऽप्यग्निहोत्रं ये गृह्णन्ति विधिवद्द्विजा ॥
 शूद्रान्नादिरताः सन्तः संयन्तेन्द्रियबुद्धयः ।
 पञ्चयज्ञपरा नित्यं क्रोधलोभविवर्जिताः ॥
 द्विकालं मतिथिञ्चैव पूजयन्ति च भक्तितः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा माञ्च युधिष्ठिर ! ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैकं मोदित्वा द्विजसत्तमाः ॥
 इह मानुष्यके लोके भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।
 बाला हिताग्नेयो ये च शूद्रान्नादिरताः सदा ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ताः प्रातःस्नानपरायणाः ।
 यथोक्तं मग्निहोत्रं वै जुह्वते संयतेन्द्रियाः ॥
 संतिष्ठेद्वा सदा सौम्यो द्विकालं मत्परायणः ।
 ते यान्त्यपुनरावृत्तिं भित्वा चादित्यमण्डलम् ॥
 मम लोकं सप्तलोका यानैः सूर्योदयप्रभैः ।
 तत्र बालाः ससंस्काराः कालगाः कामरूपिणः ॥
 ऐश्वर्य्यगणसम्पन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम् ।
 इत्येषा ह्यहिताग्नीनां विभूतिः पाण्डुनन्दन ! ॥
 ये च वेदश्रुतिङ्केचित् निन्द्यमाना ह्यबुद्धयः ।
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । चक्रायुध ! नमस्तेऽस्तु देवेश ! गरुडध्वज ! ।

चान्द्रायणविधिं पुण्य माख्याहि भगवन्मम ॥

भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन सर्वपापप्रणाशनम् ।

पापिनो येन शुद्ध्यन्ति तत्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाचरितव्रतः ।

यथावत्कर्तुंकामोयस्तस्य यं प्रथमन्तु यः ।

शोधयेत्तु शरीरं स्वं पञ्चगव्ये पवित्रितः ॥

सशिरः कर्तुं पक्षान्तं ततः कुर्वीत पावनम् ।

शुद्धवासाः शुचिर्भूत्वा मौञ्जीं बन्धीत मेखलाम् ॥

पालाशदण्डमादाय ब्रह्मचारीव्रते स्थितः ।

कृतोपवासः पूर्वन्तु शुक्लप्रतिपदि द्विजः ॥

नदीसङ्गमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा ।

गोमयेनोपलिप्तेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ॥

आधारावाज्यभागौ च प्रणवं व्याहृतिस्तथा ।

वारुणञ्चापि पञ्चैव श्रुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥

सत्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिभ्योऽथ ब्रह्मणे ।

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्योऽथ प्रजापतये तथा ॥

पट् पञ्च जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्द्विजः ।

ततः समापयेदग्निं शान्तिं कृत्वाथ पौष्टिकम् ॥

प्रणम्याग्निञ्च सोमञ्च भस्म दत्त्वा तथात्मनः ।

नदीङ्गत्वा विविक्तानां सोमाय वरुणाय च ॥

आदित्याय ततः स्नायादन्नं कृत्वा समाहितः ।

शुचिर्वोदकमाचम्य स्वाधीनः पूर्वतामुखः ॥
 प्राणायामान्ततः कृत्वा पवित्रैराभिषेचनम् ।
 आचान्तस्वभिषीक्षेत चोर्द्ध्वाङ्गर्द्धिवाकरम् ॥
 कृताञ्जलिरुपशान्तः कुर्याच्चापि प्रदक्षिणम् ।
 नारायणं वा रुद्रं वा स्वाध्यायं ब्राह्मणान्तथा ॥
 आरण्यं मम स्तूतं वा प्राक् भोजनमथापि वा ।
 वीरघ्नमृषभस्यापि तथावाप्यधर्मपणम् ॥
 गायत्रीं मम वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः ।
 शतं वाष्टशतं वापि सहस्रमथवा परम् ॥
 ततो मध्याह्नकालो वै पायसं यावकन्तु वा ।
 पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतः सुसमाहितः ॥
 ततः पात्रं समादाय सौवर्णं राजतन्तु वा ।
 ताम्रं वा मृण्मयं वापि ह्यौदुम्बरमथापि वा ॥
 वृक्षाणां याज्ञियानान्तु पर्णैराद्यैरकुत्सितैः !
 पुटकेन तु गुप्तेन चरेद्भैक्षं समाहितः ॥
 ब्राह्मणानां गृहाणान्तु सप्तान्नान्नापरं व्रजेत् ।
 गोदोहमात्रन्निष्ठेत्तु वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥
 न हसेच्च न वीक्षेत नाभिभाषेत वा स्त्रियम् ।
 विष्टामूत्रपुरीषञ्च चण्डालं वा रजस्वलाम् ॥
 पतितञ्च तथाध्वानमादित्यमवलोकयेत् ।
 यो हि पादुकमारुह्य सर्वदा प्रचरेद्भिजः ॥
 तद्वृष्टा पापकर्माणमादित्यमवलोकयेत् ।
 ततश्चावसथं प्राप्तो भिक्षान्निक्षिप्य भूतले ॥
 प्रक्षाल्य पादावाचम्य हस्तौ वा कोऽपरः पुनः ।

आचम्य वारुणान्तेन वस्त्रं विप्रांश्च पूजयेत् ॥
 पञ्च सप्ताथ वा कुर्याद्भागान् भैक्षस्य तस्य वै ।
 तेषामन्यतमं पिण्डमादित्याय निवेदयेत् ॥
 ब्रह्मणे चाग्नये चैव सोमाय वरुणाय च ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ह्यादित्याय यथाक्रमम् ॥
 अवशिष्टमथैकान्तु वक्तुं मात्रं प्रकल्पयेत् ।
 अहुल्यग्रे स्थितं पिण्डं जायते चाभिमन्त्रयेत् ॥
 अहुलीभि स्त्रिभिः पुण्यं प्राप्नोयात्प्राङ्मुखः पुनः ।
 यथाच वर्धते सोमो ग्रसते च तथा पुनः ॥
 तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते त्वसन्ते च दिने दिने ।
 त्रिकालस्नानमस्योक्तं द्विकालमथवा सकृत् ॥
 ब्रह्मचारी सदा चापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
 स्थाने च दिवसे तिष्ठेत् रात्रौ वीरासनं व्रजेत् ॥
 भवेत् स्थण्डिलशायी वा ह्यथवा हृक्षमूलकः ।
 वल्कलं यदिवा क्षौमं शाण्ड्यापार्श्वकन्तथा ॥
 आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पुरुषर्षभ ! ।
 एवञ्चान्द्रायणे पूर्णे मामस्यान्ते प्रवृत्तिमान् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणाम् ।
 चान्द्रायणेन क्षीर्णेन यत्कृतन्तेन दुष्कृतम् ।
 तत्सर्वन्तत्क्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 ब्रह्महत्याथ गोहत्या सुवर्णस्तेन्यमेव तु ॥
 भ्रूणहत्या सुरापानं गुरोर्दारव्यतिक्रमः ।
 एवमन्यानि पापानि पतनीयानि यानि च ॥
 चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायुना पांशवो दद्यात् ।

अनिर्देशाया गोः क्षीर मौद्गमाविकमेव च ॥
 मृतसूतकयोश्चान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 सुरामांसाभिषं सर्पिलीक्षा लवणमेव च ॥
 तैलं सोमञ्च विक्रीणवन् द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एकोद्दिष्टञ्च योभुङ्क्ते योभुङ्क्ते वासनस्थितः ॥
 भिन्नभाण्डे तु योभुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आकाशस्थितहस्तोऽय आसनस्थस्तथैव च ॥
 परहस्तस्थितश्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आसनस्थश्च योभुङ्क्ते शयनीयगतोऽपि वा ॥
 योभुङ्क्ते वासनस्थस्तु द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ॥
 योभुङ्क्ते अन्यथा सार्द्धं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उच्छिष्टं स्थापयेद्विपो योमोहाद्भोजनान्तरे ॥
 दद्याद्वा यदि सोहाद्द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तुम्बं कोशातकञ्चैव पलाण्डुं गृह्णन्तथा ॥
 कृत्राकं लघुनञ्चैव जग्धा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तथा पर्युषितं चान्नं पक्कं परगृहागतम् ॥
 द्विपक्कञ्च वृथामांसं जग्धा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उदक्या च शुना वापि चण्डालैर्वा नराधिप ! ॥
 स्पृष्टमन्नन्तु भुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एतत्परं हि शुद्ध्यर्थं च पिबिष्वरितव्रतम् ॥
 पावनं सर्वपापानां पुण्यं पाण्डव ! चोत्तमम् ।
 एतेन वसवो रुद्रा आदित्याश्च दिवङ्गताः ॥
 एतदाद्यं परं गुह्यं पवित्रं पावनं स्मृतम् ।

यथोक्तमेतद्यः कुर्याद्दृढिजः पापप्रणाशनम् ॥
 स दिवं याति पूतात्मा निर्मलादित्यसन्निभः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । केशवेनैवमाख्याते चान्द्रायणविधिक्रमे ।
 पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो नृपः ॥
 युधिष्ठिरः । सर्वभूतहिते श्रीमन् । सर्वभूतनमस्कृत ! ।
 सर्वभूतहितं धर्मं सर्वज्ञ ! कथयस्व मे ।
 यद्दृष्टिजनस्यापि स्वर्गं सुखकरम्भवेत् ॥
 सर्वपापप्रशमनन्तत् शृणुष्व युधिष्ठिर ! ।
 कार्तिकाद्यास्तु ये मासा द्वादशैव प्रकीर्त्तिताः ॥
 तेष्वेकभक्तनियमः सर्वेषा मुच्यते मया ।
 कार्तिके यस्तु वै मासे नन्दया संयतो नरः ॥
 एकभुक्तेन मङ्गलो मासमेकं तु वर्तते ।
 जलपानं पिवेन्नासो नान्तराभोजनात्परम् ।
 आदित्यरूपमांश्चापि नित्यमध्ये समाहितः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्दिमान् दक्षिणाञ्चापि तत्पुनः ।
 क्रोधलोभविमुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विधिवत्कपिलादाने यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालान् मानुषेषूपजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा सर्वलोकेषु पूजितः ॥

राजराजाऽर्जितोविप्रः कोटीधनपतिर्भवेत् ।
 मार्गशीर्षे तु यो मासे एकभुक्तेन वर्तते ॥
 कामं क्रोधञ्च लोभञ्च परित्यज्य यथाविधि ।
 स्नात्वा चादित्यरूपं मा मर्चयन्ति यतेन्द्रियाः ॥
 जपन्नेवतु गायत्रीं मामिकां वाग्यतः शुचिः ।
 मासे परिसमाप्ते तु भोजयित्वा द्विजान् शुचीन् ॥
 तानर्चयन्ति मङ्गल्यया तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अग्निहोत्रे जुतं पुण्य माहिताग्नेस्तु यज्ञवेत् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यानेनाम्बरयोगिना ।
 सप्तर्षिलोके चरति यथाकामं यथासुखम् ॥
 ततश्चापि श्रुतः कालाद्वरिवर्षेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा पश्चाद्भविष्यति ॥
 पौषमासं क्षपेदेकमेकभुक्तेन यो नरः ।
 अर्चयेत्तु च मां नित्यं मङ्गलैरान्तरात्मना ॥
 अहिंसासत्यनिरतः क्रोधहर्षविवर्जितः ।
 एवं युक्तस्तु राजेन्द्र ! शृणुयाः फलमुत्तमम् ॥
 विप्रातिथ्यसङ्ख्येतु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥
 अवतीर्णस्ततः कालादिलावर्षेषु जायते ।
 तत्र स्थित्वा चिरं कालमिह विप्रो भविष्यति ।
 माघमासन्तथा यस्तु वर्तते चैकभुक्ततः ।
 मदर्चनपरो भूत्वा दम्भक्रोधविवर्जितः ।
 मामिका मपि गायत्रीं सन्ध्यायां तु जपेद्द्विजः ॥
 दत्त्वा तु दक्षिणामस्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।

नमस्करोति तान् भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
 त्रिकालस्नानयुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 नीलकर्णाप्रबुक्तेन यानेनसचरो भवेत् ॥
 पितृलोकं पूजयित्वा सेव्यमानोऽप्सुरोगणैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा भद्रशेषूपजायते ॥
 तत्र च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले ।
 क्षपेत् फाल्गुनमासं य एकभक्तेन संयतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यजस्त्रं त्रिर्जपन् सदा ।
 पायसं भोजयेद्विप्रान् व्रतान्ते संयतेन्द्रियः ॥
 मदर्चनपरः क्रोधलोभमोहविवर्जितः ।
 सदादारव्रतपरस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विमानैः सारसैर्युक्तमारूढः कामगं सुखम् ।
 नक्षत्रलोके रमते सर्वनक्षत्रगोभितः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् केतुमालेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषे नृपतिर्भवेत् ॥
 चैत्रमासेषु योमर्त्य एकभक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी तु मङ्गलस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यद्ग्निकोत्तरं यः पुण्यं यथोक्तव्रतचारिणः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य चन्द्रलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णो जायेत वर्षे रमणके पुनः ।
 भुक्त्वा कामन्ततस्तस्मिन्निह राजा भविष्यति ॥
 वैशाखं यस्तु वै मास मेकभक्तेन वर्तते ।
 द्विजमग्रामने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ च वाग्यतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयित्वा दिवाकरम् ।

व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 फलं यद्विधिवत्प्राक्त मग्निष्टोमातिरावयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ॥
 ततो हेमवर्त वर्षे जायते कालपर्युपात् ।
 तत्र प्रकामं मोदित्वा विप्रः पश्चाद्भविष्यति ॥
 ज्यैष्ठमासे तु भी राजन्नेकभक्तेन वर्तते ।
 विप्रमग्रासरु कृत्वा भूमौ भुञ्जन् जितेन्द्रियः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयन्नां समाहितः ।
 दध्मावृतविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 चीर्णे चान्द्रायणे सम्यक् यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 अथात्तरकुरुष्वेव जायते निर्गतस्तनः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजो भवेत् ।
 आपाढमासं यो राजन्नेकभक्तेन वर्तते ॥
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो मदचेनपरायणः ।
 विप्रमग्रामने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ जितेन्द्रियः ॥
 कृत्वा द्विषवणस्नानमष्टाक्षरविधानतः ।
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् पायसेन युधिष्ठिर ! ॥
 गुडौदनेन वा राजस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतदत्तस्य यत्पुण्यं पाण्डुनन्दन ! ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णः कालेन शाकदीपे प्रजायते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह विप्रो भविष्यति ।
 आवणं यः क्षपेन्मासमेकं भङ्गे न संशयः ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मा मर्चयेत्सदा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ भुञ्जन्यथाविधि ॥
 पायसेनार्चयन्विप्रान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 लोभमोहविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 कपिलाशतस्य यत्पुण्यं विधिदत्तस्य वासव ! ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तः शक्रलीके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् कुशद्वीपे प्रजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ॥
 यस्तु भाद्रपदं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यमन्धो जितेन्द्रियः ॥
 विप्रमग्रासने कृत्वा पाकभेदविवर्जितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा सुचरणौ स्पृशेत् ॥
 तिलान्वाथ घृतं वापि व्रतान्ते दक्षिणां दिशेत् ।
 मङ्गलस्तस्य नरश्रेष्ठ ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यत्फलं विधिवत्प्रोक्तं राजसूयाश्वमेधयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य शक्रलीके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालाज्जायते धनदालये ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा भवति मानुषे ॥
 यश्चाप्याश्वयुजं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 यद्वायवीं जपन्विप्रो मङ्गलान्तरात्मना ॥
 द्विसन्ध्यं वा त्रिसन्ध्यं वा शतमष्टशतन्तु वा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा संयतेन्द्रियमानसः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अश्वमेधेन यत्पुण्यं विधिवत्पाण्डुनन्दन ! ॥

तत्पुण्यफलमासाद्य मम लोके महीयते ।
ततश्चापि च्युतः कालात् श्वेतद्वीपे प्रजायते ॥
तत्र भुक्त्वा महान् भोगांस्तत्र विप्रो हि जायते ।
इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ॥

पुषिष्ठिरः । देव ! संवत्सरं पुण्यमेकभुक्तेन यः क्षपेत् ।
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ! ॥
भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! सत्यं मे वचनं पुण्यमुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वा वाय कृत्वा वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
एकभुक्तेन वर्तेत नरः संवत्सरन्तु यः ।
ब्रह्मचारी ह्यथो शान्तो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
शुचिः स्नानरतोऽव्यग्रः सत्यवागनसूयकः ।
अर्चयेव तु मां नित्यं मदृगतेनान्तरात्मना ॥
सन्ध्ययोस्तु जपेन्नित्यं मद्भायत्रीं समाहितः ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यसकृन्मां प्रणम्य च ॥
विप्रमग्रासने कृत्वा यावकं भेक्षमेव वा ।
भूत्या तु वाग्यतो भुक्त्वा वाचम्यास्य द्विजन्मनः ॥
नमोऽस्तु वासुदेवायेत्युक्त्वा तु चरणं स्पृशेत् ।
मासे मासे समाप्ते तु भोजयित्वा द्विजः शुचीन् ॥
संवत्सरे ततः पूर्णं दद्यात्तु दत्तदक्षिणाम् ।
नवनीतमयीं गां वा तिलधेनुमथापि वा ॥
विप्रहस्तच्युतैस्तोयैः सहिरण्यैः समुक्षितः ।

तस्य पुण्यफलं राजन् ! कथ्यमानं मया शृणु ॥
 दमजन्मकृतं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 तद्विन्यश्यति तस्याशु नात्र कार्या विचारणा ॥
 युधिष्ठिरः । सर्वेषामुपवासानां यज्ञे यत् सुमहाफलम् ।
 तत्सर्वं श्रेयसे लोकं तद्ववान् वक्तुमर्हति ॥
 भगवानुवाच । शृणु राजन् ! यथापूर्वं यथाहीनस्तु भारत ।
 कथान्ते कथयिष्यामि मङ्गलस्य युधिष्ठिर ! ॥
 यस्तु भक्त्या शुचिर्भूत्वा पञ्चम्यां मे नराधिप ! ।
 उपवासकृतं कुर्यात्त्रिकालं द्वार्चयन्तु माम् ॥
 सर्वकृतुफलं लब्ध्वा मम लोके महीयते ।
 युधिष्ठिरः । भगवन् ! देवदेवेश ! पञ्चमी नामकातिथिः ॥
 तामहं श्रुत्वा श्रुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत ! ॥
 भगवानुवाच । पर्वद्वयञ्च द्वादश्यां श्रवणञ्च नराधिप ! ।
 मत्पञ्चमीति विख्याता मत्प्रियञ्च विशेषतः ॥
 तस्माद्भागवतैर्भुक्तैर्मन्त्रिवेशितबुद्धिभिः ।
 उपवासस्तु कर्तव्या मत्प्रियायै युधिष्ठिर ! ॥
 द्वादश्यागिव वा कुर्यादुपवासमश्रुदन् ।
 तेनाहं परमां प्रीतिं यास्यामि नरपुङ्गव ! ॥
 अहोरात्रेण द्वादश्यां मार्गशीर्षे च केशवम् ।
 उपोष्य पूजयेद्या मां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
 द्वादश्यां पुष्यमासे तु भक्त्या नारायणस्तु माम् ।
 उपोष्य पूज्य सद्यः स वाजपेयफलं लभेत् ॥
 द्वादश्यां माघमासे तु मामुपोष्य तु माधवम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पौण्डरीकफलं नृप ! ॥

उपोष्य मां यो वैशाख्यां द्वादश्यां मधुसूदन ! ।
 पूजयन् फलमाप्नोति सोऽग्निष्टोमस्य पाण्डव ! ॥
 द्वादश्यां ज्यैष्ठमासे मां समुपोष्य त्रिविक्रमम् ।
 अर्चयेद्द्वयः समाप्नोति गवां मेधफलं नृप ! ॥
 आपाढे वामनाख्यं मां द्वादश्यां समुपोष्य यत् ।
 पूजयेन्नरमेधस्य तत्फलं प्राप्नुयान्नृप ! ॥
 द्वादश्यां श्रावणे मासि श्रीधराख्यमुपोष्य माम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पञ्चयज्ञफलं नृप ! ॥
 मासे भाद्रपदे यो मां हृषीकेशाख्यमर्चयेत् ।
 उपोष्य पुनराप्नोति सौत्रामण्यफलं नृप ! ॥
 द्वादश्या माश्वयुज्यमासे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गोसहस्रफलं नृप ! ॥
 द्वादश्यां कार्तिके मासि मां दामोदरसंश्रितम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यः स सर्वक्रतुफलं लभेत् ।
 केवलेनोपवासेन द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ! ॥
 फलं यत्पूर्वं मुद्दिष्टन्तस्याहं लभते फलम् ।
 श्रावणेऽप्येवमेवं मां योऽर्चयेद्भक्तिमान्नरः ।
 मम सालोक्यमायाति नात्र कार्यं विचारणा ।
 मासे मासे समभ्यर्च्य योनरो मामतन्द्रितः ॥
 एवं द्वादशवर्षाणि मङ्गक्तो मत्परायणः ।
 अविघ्नमर्चमानस्तु मम सालोक्यमाप्नुयात् ॥
 अभ्यस्येत्प्रीतिमान् सम्यक् द्वादश्यां वेदसंहिताम् ।
 स पूर्वोक्तफलं राजन् ! लभते नात्र संशयः ॥
 गन्धं पुष्पं फलं तोयं पत्रं वा मूलमेव वा ।

द्वादश्यां मम यो दद्यात्ततो नैवास्ति मत्प्रियः ॥
 एतेन विधिना सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 मङ्गला नरशार्दूल ! स्वर्गलोकांस्तु भुञ्जते ॥
 वैशम्पायनः । एवं वदति देवेशे केशवे पाण्डुनन्दनः ।
 कृताञ्जलिपुटं न्यस्य मिदं भक्त्या क्षुवाच ह ॥
 युधिष्ठिरः । यज्ञात्मन्यज्ञसम्भूत ! यज्ञनाथ नमोनमः ।
 चतुर्मूर्ते ! चतुर्बाहो ! चतुर्व्यूह ! नमोनमः ॥
 लोकात्मन् ! लोकनाथेश ! लोकवास ! नमोनमः ।
 सर्वज्ञ ! सर्वलोकेश ! हृषीकेश ! नमोनमः ॥
 सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्ष ! नमोनमः ।
 पञ्चयज्ञ ! नमस्तेऽस्तु सर्वयज्ञ ! नमोनमः ॥
 त्रयीमय ! त्रयीनाथ ! त्रयीलभ्य ! नमोनमः ।
 हृष्टिसंहारकर्तेति नारसिंह ! नमोनमः ॥
 भक्तप्रिय ! नमस्तेऽस्तु सोमनाथ ! नमोनमः ।
 हयवक्त्र नमस्तेऽस्तु चक्रपाणे ! नमोनमः ॥
 पञ्चभूत ! नमस्तेऽस्तु पञ्चायुध ! नमोनमः ।
 वैशम्पायनः । भक्तिगङ्गादया वाचा सुवन्नेव युधिष्ठिरः ॥
 गृहीत्वा केशवो हस्ते प्रीतात्मा तं न्यवारयत् ।
 निवार्य च पुनर्वाचा भक्तिनम्रं युधिष्ठिरम् ॥
 वक्तुमेव नरश्रेष्ठं धर्मपुत्रं प्रचक्रमे ।
 भगवानुवाच । अन्यवर्त्ममिदं राज्ञ्यां स्तौसि नरपुङ्गवः ॥
 तिष्ठ पृच्छ यथापूर्वं धर्मानेव युधिष्ठिर ! ।
 युधिष्ठिरः । भगवन् ! त्वत्प्रसादं तु श्रुत्वा श्रुत्वा पुनः पुनः
 न शान्तिरस्ति देवेश ! नृत्यतीव च मे मनः ।

इदञ्च मम संपन्नं वक्तुं मर्हसि माधव ! ॥
 द्वादश्यां कृष्णपक्षे तु अर्चनीयः कथं भवेत् ।
 भगवानुवाच । शृणु राजन् ! यथातथ्यं तत्सर्वं कथयामि ते ॥
 माहात्म्यं कृष्णद्वादश्या मर्चनीयम् फलं मम ।
 एकादश्या मुपोष्याथ द्वादश्यामर्चयेत्तु माम् ॥
 विप्रानपि यथा लाभं भोजयेद्भक्तिमान्तरः ।
 स गच्छेद्दक्षिणामूर्तिर्मांश्च नात्र विचारया ॥
 चन्द्रसालीक्य मयवा ग्रहनक्षत्रपूजितः ।

ऊनविंशोऽध्यायः ।

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।
 शम्पायनः । केशवेनैव माख्याते धर्मपुत्रः पुनः प्रभुम् ॥
 प्रपच्छ दानकालस्य विशेषञ्च विधिं नृपः ।
 मुधिष्ठिरः । देवकीफलमाख्यातं विषुवेष्वमरेश्वर ! ॥
 सूर्ययज्ञश्चैव दत्ते दाने च किं फलम् ।
 भगवानुवाच । शृणुष्व राजन् ! विषुवे सोमार्कग्रहणेषु च ।
 व्यतीपातेऽयने चैव दानं स्यादक्षयनृप ! ॥
 राजन्मयनयोर्मध्यं विषुवं संप्रचक्षते ।
 समरात्रिदिने तत्र सन्ध्यायां विषुवे नृप ! ॥
 ब्रह्माहं शङ्करश्चापि तिष्ठामः सहिता स्ततः ।
 तस्मिन् मुहूर्त्ते ते सर्वे चिन्तयन्तः परंपदम् ॥
 शक्रश्च पितरो रुद्रा वसवश्चाश्विनौ तथा ।
 साध्या विष्णवे सगन्धर्वाः सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा ॥
 सोमो ग्रहगणश्चैव सागराः सरितस्तथा ।

मरुतोऽश्वरसो नागा यक्षराक्षसगुह्यकाः ॥
 एते चान्ये च राजेन्द्र ! विषुवे संयतेन्द्रियाः ।
 सोपवासाः प्रयत्नेन भजन्ते ध्यानतत्पराः ॥
 अन्नं गावस्तिलान् भूमिं कन्यादानं तथैव च ।
 गृहमाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा ॥
 यच्चान्यच्च मया नीतं तत्प्रयच्छ युधिष्ठिर ! ।
 दीयते विषुवे चैव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
 तस्य दानस्य कौन्तेय ! क्षयो नैवोपपद्यते ।
 वर्धते हरतः पुण्यं तद्दानं कीटिसन्मितम् ।
 विषुवे स्नापनं यन्मम कुर्व्याद्वरस्य वा ॥
 अर्चनाञ्च यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 दशजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ॥
 दशाना मश्वमेधाना मिष्टानां लभते फलम् ।
 विमानं दिव्यमारूढः कामरूपी यथासुखम् ॥
 स याति कामंगं लोकं रुद्रलोकं मथापि वा ।
 तत्र वै देवगन्धर्वैर्गीयमानो यथासुखम् ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि कीटिमैकन्तु मोदते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजोभवेत् ।
 चतुर्णामपि वेदानां पारगो ज्ञानविद्भवेत् ॥
 चन्द्रसूर्यग्रहे यान्ति मम वा शङ्करस्य वा ।
 गायते मम वा राजन् ! जेपेहा शङ्करस्य वा ॥
 शङ्कं कुर्वन्ति नादैश्च कांसघण्टाध्वनैरपि ।
 कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफलं मयि ॥
 गान्धर्वैर्होमजपैश्च शब्दैरुत्कृष्टनादिभिः ।

दुर्बलोऽभिभवेद्राजः सोमञ्च बलवान् भवेत् ॥
 सूर्येन्दूपश्वे यद्वै श्रोत्रियेभ्यः प्रदीयते ।
 तत्सहस्रगुणं भूत्वा दातार मुपतिष्ठति ॥
 महापातकसंयुक्तो यद्यपि स्यान्नरो नृप ! ।
 निर्लेपस्तत्क्षणादेव तेन दानेन जायते ॥
 चन्द्रसूर्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 याति सोमपुरं रम्यं सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ॥
 यावन्नृचाणि तिष्ठन्ति गगने शशिना सह ।
 तावत्कालं स राजेन्द्र ! सोमलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके युधिष्ठिर ! ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटीधनपति भवेत् ॥
 युधिष्ठिरः । भगवं स्तव गायत्री जप्यते तु कथं नृभिः ।
 किं वा तस्याः फलं देव ! ममाचक्ष्वसिताम्बर ! ॥
 गवानुवाच । द्वादश्यां विषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ।
 अयने श्रवणे चैव व्यतीपाते तथैव च ।
 अश्वत्यदर्शनेचैव तथा महर्शनेऽपि च ॥
 जप्यात्तु मम गायत्री मथवाष्टाक्षरनृप ! ।
 आजन्म दुष्कृतन्तस्य नाशयेन्नात्र संशयः ॥
 युधिष्ठिरः । अश्वत्यदर्शनं देव ! किं त्वदर्शितसन्निभम् ।
 एतत्कथय देवेश ! परं कौतूहलं हि मे ॥
 गवानुवाच । अहमश्वत्यरूपेण पालयामि जगत्त्रयम् ।
 अश्वत्यो न स्थितो यत्र नाहन्तात्र प्रतिष्ठितः ॥
 यत्राहं न स्थितो राजन्नश्वत्यश्चापि तत्र न ।
 यस्त्वेनमर्चयेद्भक्त्या मां स साक्षात्समर्चति ॥

यस्त्वेनं प्रहरेत्कोपान्नामेव प्रहरेत्त, सः ।
 तस्मात्प्रदक्षिणं कुर्यान्नभिवादेन प्रत्यहम् ॥
 गावोविप्रा स्तथाश्वत्यो मम रूपं युधिष्ठिर ! ।
 एतत्तयं हि मद्भक्तो नावमन्येत कर्हिचित् ॥
 अवमानितं चेत्त, हन्याद्दहत्यासप्तमं कुलम् ।
 अश्वत्योब्राह्मणोगावो मन्मथा स्तारयन्ति हि ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन राजन्! पूजितु मर्हसि ॥
 युधिष्ठिरः । ब्राह्मणस्वेन देहेन शूद्रत्वं कथमाप्नुयात् ।
 ब्रह्म वा नश्यति कथं तत् देव ! वक्तु मर्हसि ॥
 भगवानुवाच । अपस्त्रानन्तु यो विप्रः कुर्याद् द्वादशवार्षिकम्
 स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं याति पाण्डव ! ॥
 शूद्रग्रामे तथाप्येको वसेद्वा दशवार्षिकम् ।
 ग्रहोक्तमपि कुर्वीत शूद्रत्वं याति वै द्विजः ॥
 यस्तु राजाश्रयेणैव जीवेद् द्वादशवार्षिकम् ।
 स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो वेदानां पारगो यदि ।
 वर्तते नगरे वापि यो वा द्वादशमावसेत् ।
 स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा ।
 उत्पादयति यत्पुत्रं शूद्रायां कामतोद्विजः ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सर्वमेव विनश्यति ॥
 मद्यपस्त्रीमुखं मोहादास्वादयति यो द्विजः ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सदप्येव विनश्यति ॥
 मैथुनं कुरुते यस्तु जिह्वायां ब्राह्मणो नृप ! ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सदप्येव विनश्यति ॥
 यः सोमलतिकां विप्रः केवलं भक्षयेद्दृशा ।

तस्य कायगतं ब्रह्म सदृशं विनश्यति ॥
 विप्रत्वं दुर्लभं प्राप्तं वैमार्गेरेवमादिभिः ।
 विनाशयन्तु यत्तत्तु तज्जीवापि युधिष्ठिर ! ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियार्थं युधिष्ठिर ! ।
 जातिभ्रंशकरं कर्म न कुर्यात् सदृशो द्विजः ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे एकोनविंशतिरध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देशान्तरे गते विप्रे संयुक्ते कालधर्मणा ।
 शरीरनाशे संप्राप्ते वृथा विप्रप्रकल्पना ॥
 भगवानुवाच । श्रूयतामाहिताग्नेस्तु तथावृत्तस्य संस्क्रिया ।
 पलाशवृन्दैः प्रतिमाकर्तव्या कल्पचोदिता ॥
 त्रीणि पट्टिशतान्याङ्गरस्थीन्यस्य नराधिप ! ।
 तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ॥
 अशीत्यर्थे तु शिरसि ग्रीवा वा दश एव च ।
 बाह्वीश्चापि शतं दद्यादङ्गुलीषु पुनर्दश ।
 शिरसि त्रिंशतं दद्याज्जाठरे वापि विंशतिम् ॥
 वृषणे द्वादशार्थस्तु मिश्रे चाष्टार्द्धमेव च ।
 दद्यात्तु शतसुर्वीस्तु पष्ठार्धं जानुजङ्घयोः ॥
 दश दद्याच्चरणयोरेषा प्रेतविकल्पना ।
 एवं विकल्पनां कृत्वा कुर्याद्विप्रस्तु संस्क्रियाम् ॥
 युधिष्ठिरः । विशेषतीर्थं सर्वेषां संशुद्धानामनुग्रहात् ।
 भक्तानान्तरणार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मतः ॥
 भगवानुवाच । प्रवक्ष्यामि सर्वतीर्थानां सत्यज्ञायान्ति सामगाः ।

सत्यं अवचनन्तीर्थं हिंसातीर्थं समुच्यते ॥
 दानन्तीर्थं दयातीर्थं शीलतीर्थं युधिष्ठिर ! ।
 अर्थसन्तोषणन्तीर्थं नारीतीर्थं पतिव्रता ॥
 सन्तुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञानं वै तीर्थमुच्यते ।
 मङ्गलाः सततं तीर्थं यतयस्तीर्थमुच्यते ॥
 शरण्यः पुरुषस्तीर्थमन्नं तत्तीर्थमुच्यते ।
 आतिथेयिः परन्तीर्थं मतिथीस्तीर्थमुच्यते ॥
 व्रतस्थः धारणन्तीर्थं आर्जवन्तीर्थमुच्यते ।
 देवशुश्रूषणन्तीर्थं गुरुशुश्रूषणन्तथा ॥
 द्विजशुश्रूषणन्तीर्थं तीर्थं ज्ञानस्य धारणम् ।
 दारसन्तोषणं तीर्थं कृतं सन्तीर्थमुच्यते ॥
 ब्रह्मचर्यं परन्तीर्थं त्वेताग्निस्तीर्थमुच्यते ।
 मूलधर्मः स विज्ञेयः मनस्तत्रैव वा युतम् ॥
 गच्छं स्तीर्थानि कौन्तेय ' धर्मो धर्मेण वर्तते ।
 द्विविधन्तीर्थमित्याहुः स्यावरं जङ्गमन्तथा ॥
 स्यावरञ्जङ्गमं श्रेष्ठं तत्त्वेज्ञानपरिग्रहात् ।
 कर्मणा हि विशुद्धस्य पुरुषस्यैव भारत ! ॥
 हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थभूतः स उच्यते ।
 गुरुतीर्थपरं ज्ञानं मतस्तीर्थं न विद्यते ॥
 ज्ञानतीर्थन्तपस्तीर्थं ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ।
 क्षमातु परमन्तीर्थं सर्वतीर्थेषु पाण्डव ! ॥
 क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।
 मानितोऽमानितोवापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 आकृष्टस्ताडितो वापि क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ॥

क्षमा दमः क्षमा दानं क्षमा मृत्युं क्षमा तपः ।
 क्षमा हिंसा क्षमा धर्मः क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः ॥
 क्षमा दया क्षमा यज्ञः क्षमा धैर्ययुतं जगत् ।
 क्षमावान् प्राप्नुयात् स्वर्गं क्षमावान् प्राप्नुयाद्यगः ॥
 क्षमावान् प्राप्नुयान्मोक्षं क्षमावां स्तूयिष्ये ॥
 ग्रामा नदी भारत ! पुण्यतीर्थं जत्वा तीर्थं सर्वतीर्थं प्रधानतः ।
 श्रुत्वा तीर्थं सर्वमात्मन्ययोच्चैः मार्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम् ॥
 आचारवक्त्रान्तरगात्रगोभिना मृत्युप्रसन्नेन मनोहरेण ।
 ज्ञानास्त्रना स्नाति च यो हि नित्यं किञ्चन भूयः सलिलेन कृत्यम्
 युधिष्ठिरः । भगवन् ! सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।

त्वद्भक्तस्य नरश्रेष्ठ ! मम वक्तुं त्वरुर्हमि ॥
 रहस्यमिदमत्यर्थं न आर्यं पापकर्मणाम् ।
 अवैष्णवानामप्यार्यं प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते ॥
 वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा मङ्गलान्तरात्मना ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यभिवादनमाचरेत् ॥
 प्रदक्षिणन्तु त्रिः कुर्यात् पुनरष्टाक्षरेण तु ।
 तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ ! तत्प्रापं क्षपयास्यहम् ॥
 पौत्रष्टुष्टां वराहस्य सृत्तिकां शिरसा वहन् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 दक्षिणावर्तशङ्खाद्वा कपिलाशृङ्गमेव च ।
 प्रातः स्नानो नदीं गत्वा मम सूक्तेन शंसतः ॥
 सलिलेन तु यः स्नायात् सलिलेन रविग्रहे ।
 तस्य यत्प्रश्चित्तं पापन्तश्चणादेव नश्यति ॥
 मस्तकान्निःसृतैस्तोयैः कपिलाया युधिष्ठिर ! ।

गोमूत्रेणापि यः स्नायाद्गौर्हिंस्यान् ममवादिनः ॥
 विप्रपादच्युतैर्वापि तोयैः पापं प्रणश्यति ।
 नमस्यैर्यस्तु मङ्गल्यया शिशुमारप्रजापतिम् ॥
 चतुर्दशाङ्गयुक्तस्य तस्य पापं प्रणश्यति ।
 ततश्चतुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप ! ॥
 शिरो घर्मो हनू ब्रह्म यज्ञमुत्तरदक्षिणौ ।
 हृदय तु भवेद्विष्णुर्हस्तौ स्यातान्तथाश्विनौ ।
 अतिर्मध्यं भवेद्राजन् ! निङ्गं संवत्सरो भवेत् ॥
 शिखावरुणकौ पादौ पुच्छमूलं ऊतागनः ।
 ततः पश्चाद्भवेदिन्द्रः ततः पश्चात्प्रजापतिः ॥
 अभयश्च ततः पश्चात् स एव ध्रुवमञ्जितः ।
 एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिशुमारप्रजापतेः ॥
 पिवेत्तु पञ्चगव्यं यः पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 तस्य नश्यति तत्सर्वं यत्पापं पूर्वसंज्ञितम् ॥
 अथैव ब्रह्मकुर्वन्तु समन्त्रं तु पृथक् पृथक् ।
 मामि मासिपिपेदूयन्तु तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 पात्रञ्च ब्रह्मकुर्वन्तु शृणु मन्त्रञ्च भारत ! ।
 पञ्चाशं पद्मपत्रं वा ताम्रं वाथ हिरण्यमयम् ॥
 सादयिष्यात्तु गृह्णीयात्तत्तु पात्रमुदाहृतम् ।
 गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिकाव्णेति वै दधि ।
 आज्यं शुक्रमसीत्येव देवस्येति कुशोदकम् ।
 आपोहिष्टेति संगृह्य यवचूर्णं यथाविधि ॥
 ब्रह्मणे च तथाऊत्वा समिद्धेतु ऊताग्ने ।

आलोभ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु ।
 महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
 इन्द्रान इति यः पादं पठेद्यः संहितामिमाम् ।
 अन्तर्जलेऽथवादित्ये तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 मम सूक्तं जपेद्यस्तु नित्यं मङ्गतमानसः ।
 न स पापेन लिप्येत पद्मपत्रमिवान्मसा ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे रहस्यप्राप्त्युक्तं नाम
 शोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

धिष्ठिरः । कीदृशा ब्राह्मणाः पुण्या भावसिद्धाः सुरेश्वरः । !
 तत्कर्म सफलं वेति कथयस्व समाच्युत ! ॥
 गवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्सर्वं ब्राह्मणानां यथाक्रमम् ।
 सफलं निष्फलञ्चेति तेषां कर्म ब्रवीमि ते ॥
 विदण्डधारणं मीनं जटाधारणमुण्डनम् ।
 वल्कलाजिनसर्वांशो व्रतचर्याभिषेचनम् ॥
 अग्निहोत्रं वनेवासः स्वाध्यायो ध्यानसंस्क्रिया ।
 सर्वाण्येतानि वै मिथ्या यदि भावी न निर्मलः ॥
 अग्निहोत्रं वृथा राजन् ! वृथा वेदास्तथैव च ।
 शीलो देवान् तुष्यन्ति श्रूयतां तत्र कारणम् ॥
 क्षान्तीदान्तीजितक्रोधी जितात्मानं जितेन्द्रियम् ।
 तमेव ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा इति स्मृताः ॥

अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाध्यायनिरतान् शुचीन् ।
 उपवासरतान् दासा स्तां न्देवा ब्राह्मणा विदुः ॥
 न जातिः पूज्यते राजन् ! गुणाः कल्याणकारकाः
 चण्डालमपि वृत्तस्थं तन्देवा ब्राह्मणां विदुः ॥
 मनः शौचं कर्मशौचं कुलशौचञ्च भारत ! ।
 शरीरशौचं वाक्शौचं शौचं पञ्चविधं स्मृतम् ॥
 पञ्चष्वेव च शौचेषु धृतिशौचं विशिष्यते ।
 हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ॥
 अग्निहोत्रपरिभ्रष्टः प्रसक्तः क्रयविक्रये ।
 वर्णसङ्करकर्ता च ब्राह्मणो वृषलैः समः ॥
 यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्षकश्चापि यो द्विजः ।
 विकर्मस्थोऽपि कौन्तेय ! स वै वृषल उच्यते ॥
 वृषो धर्मो हि विज्ञेयस्तस्य यः कुरुते लयम् ।
 विषदन्तं विदुर्देवा निन्दितं श्वपचादपि ॥
 मृतिभिः ब्रह्मपूर्वाभिर्यद्वन्द्वं स्तौति मानृप ! ।
 न च मां स्तौति पापात्मा स मामाक्रोशते भयम् ॥
 श्वच्छित्तौ च यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृषले तथा ।
 अदुष्टो दुष्टतामेति शुना स्पृष्टं हविर्यथा ॥
 अङ्गानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरम् ।
 धर्मशास्त्रपुराणानि विद्या ज्योताश्चतुर्दश ॥
 यान्युक्तानि मया सम्यक् विद्याजन्मानि भारत
 उत्पन्नानि पवित्राणि पावनार्थन्तथैव च ॥
 तस्मात्तानि न शूद्राय स्पृष्ट्यानि युधिष्ठिर ! ।
 सर्वं तच्छूद्रसंस्पृष्टं न पवित्रं न संशयः ॥

लोके त्रीण्यपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत ! ।
 श्वा शूद्रश्चस्वपाकश्चेत्यपवित्राणि पाण्डव ! ॥
 देवलः शूककीटो यूपउदक्या वृषलीपतिः ।
 पञ्चैते स्युरमेध्याश्च न स्पृष्टव्याः कथञ्चन ॥
 स्पृष्ट्वैतान्यष्ट वै विप्रः सचेलो जलमाविशेत् ।
 मङ्गक्तान् शूद्रसामान्यादवमन्यन्ति ये नराः ।
 नरकेष्वेव तिष्ठन्ति वर्षकोटिं नराधमाः ॥
 चण्डालमपि मङ्गक्तन्नावमन्येत बुद्धिमान् ।
 अवमन्य पतत्येव नरके रौरवे नरः ॥
 मम मङ्गक्तभक्तेषु सम्मतिर्ह्यधिका भवेत् ।
 तस्मान्मङ्गक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषतः ॥
 कीटपक्षिमृगाणाञ्च मयि सन्त्यस्तचेतसाम् ।
 ऊर्द्धामिव गतिं विद्धि किं पुन र्ज्ञानिनान्मृप ! ॥
 पत्रं वाप्यथवा पुण्यं फलं वा तोयमेव वा ।
 ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तम् ॥
 विप्रानेवार्चयेद्वक्त्या शूद्रः प्राणैश्च मत्प्रियः ।
 तेषान्तेनैव रूपेण पूजां गृह्णामि भारत ! ॥
 वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
 मामर्चयन्ति ये विप्राः सायुज्यं यान्ति ते मम ॥
 परित्राणाय भक्तानां प्रादुर्भावः कृतोमया ।
 प्रादुर्भावाकृतिः काचिदर्चयेत्तां युधिष्ठिर ! ।
 आसामन्यातमं मूर्तिं यो भक्त्या च समर्चति ॥
 तेनैवपरितुष्टोऽहं भविष्यामि न संशयः ।
 मृदाच मणिरत्नैश्च ताम्ब्रेण रजतेन वा ॥

कृत्वा प्रतिकृतिं कुर्यादर्चनां काञ्चनेन वा ।
 पुण्यं दशगुणं दद्यादेतेषामुत्तमोत्तमम् ॥
 जयकामोऽर्चयेद्राजाः विद्याकामो द्विजोत्तमः ।
 वैश्याऽपि धनकामस्तु शूद्रः पुण्यफलप्रियः ॥
 सर्वकामाः स्त्रियो वापि सर्वान् कामान्नवाप्नुयुः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भक्त्यार्चनविधि
 नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । कीदृशानां शूद्राणां नानुगृह्णासि वार्चनम्
 उद्देगस्तव कस्मात्तु तत् ब्रवीहि सुरोत्तम ! ॥
 श्रीभवानुवाच । अवृतेनाप्यभक्तेन स्पृष्ट्वा शूद्रेण यार्चना ।
 तां वर्जयामि यत्नेन श्वपाकविहितामिव ॥
 त्रैलोक्येऽस्मिन्निरुद्धिग्नो न विभेमि कुतश्चन ।
 दिवा वा यदि वा रात्रौ बुद्धिग्नं कुरु लाघवात् ॥
 न भवेद्देवदैत्येभ्यो रक्षोभ्यश्चैव यो नृप ! ।
 शूद्रवक्त्रार्चिताद्देदाद्भयन्तु सुमहन्मम ।
 तस्मात्प्रणवं शूद्रो मन्त्रं मे नैव कीर्तयेत् ॥
 प्रणवं हि परं ब्रह्म नित्यं ब्रह्मविदो विदुः ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणां भक्तितो मयि ॥
 ते न गच्छन्ति वै स्वर्गं चिन्तयन्तो हि मां सदा ॥
 द्विजशुश्रूषया शूद्रः परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 द्विजशुश्रूषणादन्यन्नास्ति शूद्रस्य निष्कृतिः ।

रागो द्वेषश्च मोहश्च पारुष्यञ्चानृशंसता ॥
 शाम्यश्च दीर्घवैरत्व मतिमान मनार्जवम् ।
 अनृतञ्चापवादश्च पैशुन्यमतिलोभता ॥
 हिंसास्तेयान्धप्रावादो वञ्चना रोषलोलुता ।
 अबुद्धिता च नास्तिक्यं भयमालस्यमेव च ॥
 अशौचत्वञ्चाकृतज्ञत्वं दम्भता स्तम्भ एव च ।
 निकृतिश्चाप्यवज्ञानं ज्ञातके शूद्रमाविशेत् ॥
 दृष्ट्वा पितामहः शूद्रमभिभूतन्तु तामसैः ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणान्तु प्रयुक्तवान् ॥
 नश्यन्ति तामसा भावाः शूद्रस्य मयि भक्तितः ।
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
 तदहं भङ्गतिदत्तं यत् मूर्ध्ना गृह्णामि रुद्रतः ।
 चण्डालो वा प्रियः कश्चित् सर्वपापसमन्वितः ॥
 यदि मां सततं ध्यायेत् स पापेभ्यः प्रमुच्यते ।
 विद्याविनयसम्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 मयि भक्तिन् कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते ।
 वृथा दत्तं वृथा जप्तं वृथाचेष्टं वृथाज्जतम् ॥
 वृथा तीर्थेतु दत्तं स्याद् यो न भक्तो मयि द्विजः ।
 यत्कृतञ्च ज्ञतञ्चापि यदिष्टं दत्तमेव वा ॥
 अवैष्णवोक्तं तत्सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 स्थावरो जङ्गमो वापि सर्वभूतेषु पाण्डव ! ॥
 समत्वेन दयां कुर्यान्मङ्गलो मित्रशत्रुषु ।
 आनृशंस्य महिंसा च दया सत्यं तथार्जवम् ॥
 अद्रोहं मम भक्तानाम्भूतानामभय वृष ! ।

इत्येवमादयो ब्रूयान्मङ्गल्यया अद्वयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेत्लोकः श्वपाकस्यापि पार्थिव ! ।
 किं पुनर्ये समर्चन्ति मङ्गलविधि पूर्वकम् ॥
 मङ्गला मङ्गलप्राणाः सुवन्ति ये तु मां सदा ।
 वज्रवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः ॥
 नासौ तत्पदमाप्नोति मङ्गलैर्यदवाप्यते ।
 मामेव तस्माद्राजर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥
 अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
 अपार्थकं प्रभाषन्ते शूद्रा भागवता इति ॥
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृताः ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्व्यूहविधानवित् ॥
 अर्च्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सर्वे भागवताः स्मृताः ।
 ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥
 सामवेदेन चोक्ता पुण्येनाभिस्तुवन्ति माम् ।
 अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वणं द्विजाः ॥
 स्तुवन्ति सततं येचतेहि भागवता स्मृताः ।
 वेदाधीनाः सदा यज्ञा यज्ञाधीनाश्च देवताः ॥
 देवता ब्राह्मणाधीना स्तस्माद्विप्रास्तु देवताः ।
 अनाश्रिताश्रयन्नास्ति मुख्यमाश्रय माश्रयेत् ॥
 रुद्रं समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माण माश्रितः ।
 ब्रह्मा मामाश्रितो राजन्नाहं किञ्चिदुपाश्रितः ॥
 ममाश्रयो न किञ्चित्कु सर्वेषा माश्रयोऽस्म्यहम् ।
 एवमेतन्मया प्रोक्तं रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
 धर्मप्रिय ! ब्रुवे राजन्नित्यमेव समाचर ।

इदं पवित्र माख्यानं पुण्यं वेदेन सम्मितम् ॥
 यः पठेन्नामकं धर्मं महान्यहनि भारत ! ।
 धर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
 पापक्षय मुपैत्येव कल्याणश्च विवर्धते ॥
 एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनं मुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तैर्मनसैश्च विशेषतः ॥
 आवयेद्यस्त्विदं भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥
 यश्चेद आववेच्छाद्धे मङ्गला मत्परायणः ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंभवम् ।
 मायनः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तयेताङ्गुतां कथाम् ॥
 पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्रः पुनः पुनः ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाश्च रसस्तथा ॥
 भूता यक्षा ग्रहाश्चैव गृह्यका भुजगा स्तथा ।
 बालखिल्या मन्त्रात्मना मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरता स्तथा ।
 कौतूहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रनम् ।
 विमुक्तपापाः पूतास्ते संपूतास्तत्क्षणेन तु ॥
 प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादमुमुखेक्षणः ।
 यथागतं ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिगणैः सह ॥
 गतेषु तेषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
 विहृज्य पाण्डवान् सर्वान् प्रणतान् द्वारकां ययौ ॥

इति श्रीवृद्धगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः
समाप्तमुत्तरार्द्धम् ।

समाप्तोऽग्रन्थः ।